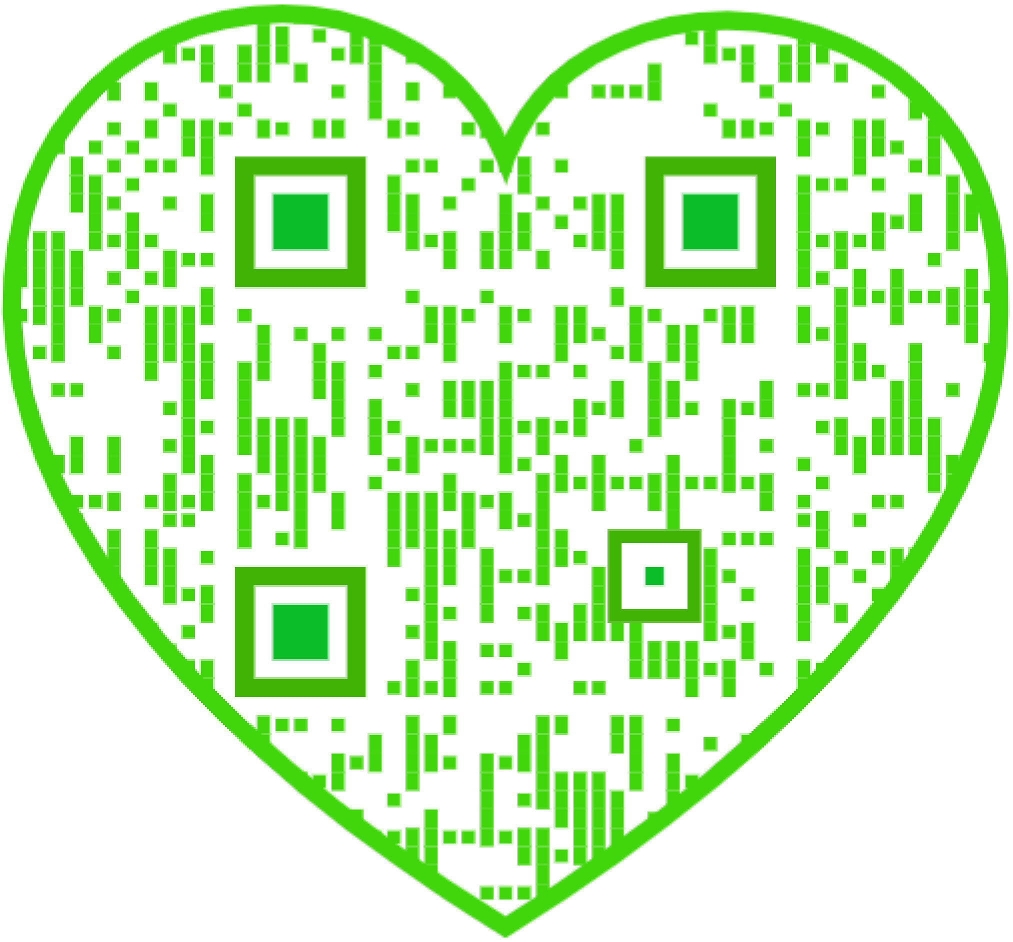

DE AFSCHEIDING VAN 1834

Er is in de geschiedenis een gebied, waarop wij met zuivere, onvervalschte en niet te vervalschen waarheid te doen hebben. Het is dat gebied der geschiedenis, dat ons ontsloten wordt door Gedenkschriften en Brieven.

Dr ALLARD PIERSON.

DE KANSEL VAN Ds H. DE COCK
IN DE NEDERL. HERV. KERK TE ULRUM

DE AFSCHEIDING VAN 1834

HAAR AANLEIDING, NAAR AUTHENTIEKE BRIEVEN EN BESCHEIDEN BESCHREVEN

DOOR Dr G. KEIZER

IN HET EEUWJAAR DER AFSCHEIDING
UITGEGEVEN DOOR J. H. KOK N.V. TE KAMPEN

WOORD VOORAF

MEENDE nog Dr L. Wagenaar op de eerste bladzijde van zijn dissertatie tegenover den titel „Het Réveil en de Afscheiding" het motto te moeten plaatsen: „Ich habe es gewagt", en zich te moeten haasten in de voorrede de bekentenis te doen: „niet zonder vreeze en beving heb ik het gewaagd het hoogst interessante, maar ook hoogst „gevaarlijke" gebied van de bijna contemporeele historie onzer Hervormde Kerk te betreden", aan het boek dat hiermede over de Afscheiding van mijn hand verschijnt, zijn zoovele grootere en kleinere boeken, geschriften, monographieën, brochures en artikelen in onderscheiden periodieken voorafgegaan, dat een: „ook ik heb het gewaagd" over de Afscheiding te schrijven, wel wat al te vreemden indruk zoude maken. Toch wil ik verdedigen waarom ook ik dan nog mij zette tot de beschrijving van dat deel van de geschiedenis der kerk, dat thans reeds van zoo vele kanten is bezien en beschreven en door mannen van zoozeer verschillende richting en onderscheiden kerkgemeenschap.

Reeds vroeg voelde ik mij aangetrokken tot de geschiedenis der kerk, in het bizonder tot die der eigene kerkgemeenschap: de Gereformeerde Kerken in Nederland.

Las ik als gymnasiast reeds Groens *Het regt der Hervormde Gezindheid*, als student schreef ik voor het eerst in onzen Almanak een artikeltje dat zijdelings het begin der Afscheiding raakte. In mijn eerste gemeente, te Tiel, kwam ik dicht bij het terrein van dat begin te staan. In dàt deel van ons vaderland waar thans, met uitzondering van de vroegere generaliteitslanden, de Gereformeerde Kerken wel haast het zwakste zijn vertegenwoordigd, ik bedoel in de Tieler- en Bommelerwaard, scheen de actie van '34 eerst zooveel te beloven. De ijverige ds Hendrik Peter Scholte had zich slechts over de groote rivieren te laten roeien en hij was in de Bommelerwaard, en kon prediken als in hagepreek te Gameren. Ds Huibert Buddingh kon uit de stad zijner geboorte, Rhenen, de dorpen en boomgaarden in de verte zich zien uitstrekken langs de dijken van Rijn en Waal, waarin de duizenden zouden komen toestroomen tot zijn predi-

king. Hièr zou ik menschen ontmoeten, die zelf getuigen waren geweest van de vreemde nukken van dezen zonderlingen man. Hier zou ik vrouwen ontmoeten met wie ds L. G. C. Ledeboer in correspondentie had gestaan en die zijn geschriften bewaarden als relieken. Hier kwam ik te staan in eene gemeente, die de dochterkerk was van de kerk van Ommeren, gesticht door ds A. C. van Raalte. Hier kon men nog spreken van het gevaar waaraan de Scholtianen waren blootgesteld geweest, toen de vijanden met getrokken zwaard wild en woest insloegen op de menigte, als ze in open veld luisterde naar de prediking van den gevierden man.

Van uit Tiel kwam ik in dorpen waar de samenkomsten der Afgescheidenen werden verstoord, doordat de vijanden de plaats daarvan in brand staken; in dorpen van waaruit vrome mannen gevankelijk werden gevoerd naar het tuchthuis in Tiel; kwam ik in gemeenten waarin nog steeds de Catechismus van ds G. F. Gezelle Meerburg werd gelezen, van den man bij wien de ouderen nog hadden gecatechiseerd. Hier spràk mij zooveel en hòòrde ik zoovelen van die eerste mannen uit de eerste fel bewogen jaren. Mij werd gewezen de kamer waarin de „studenten" van de „Theologische School" te Zuilichem hun lessen ontvingen. Van de hoogte van den dijk kon ik nederzien op de schamele woning van den „hoogleeraar". Men bracht mij op de plaats waar het oudste archief dier kerk en „school" in den boomgaard was begraven, en ik haastte mij nog te verzamelen wat bijeen te gaderen was, grootelijks verrast dat de eigen gemeente van Tiel een archief bezat en thans nog vermeerderd bezit, zoo rijk en zoo goed bewaard als in weinige onzer kerken, naar ik kan vermoeden. Toen vond ik de stof, verwerkt eerst in artikelen in het *Gereformeerd Theologisch Tijdschrift*, en daarna naar aanleiding van het gouden-jubileum van de Gereformeerde Kerk te Tiel verschenen bij den uitgever van dit boek in 1905 in tweeden veel vermeerderden druk onder den titel: *Uit de geschiedenis der Gereformeerde kerken-Vuren-Herwijnen-Ommeren-Tiel-1835-1853.* Door ditzelfde rijk archief kwam ik in nadere kennis met de geschiedenis der kerken in ons gewest en schreef daarover in het *Jaarboek van de Gereformeerde Kerken*, in de *Geldersche Kerkbode*, *De Reformatie* en de *Apeldoornsche Kerkbode.*

Echter, eerst nadat het rijke Familie-archief De Cock in zijn geheel onder mijn berusting kwam, had ik de gelegenheid de geschiedenis der Afscheiding, met name in haar jeugd, zeer van nabij te leeren kennen.

Het *doel* dat mij voor oogen stond is te beschrijven wat wij hebben gehoord en gelezen, en onze vaders ons hebben verteld, opdat het niet verborgen zoude zijn voor hunne kinderen, voor het navolgend geslacht, verhalende de loffelijkheden des Heeren, en Zijne sterkheid, en Zijne wonderen, die Hij gedaan heeft, opdat zij hunne hoop op God zouden stellen en Gods daden niet vergeten. Daarbij heb ik een sterk gebruik

gemaakt van het brievenmateriaal, waartoe het genoemd archief mij in de gelegenheid stelde, en dat nog vermeerderd met wat oude „afgescheidene" families mij zoo welwillend ter inzage afstonden, waarbij dan nog copieën kwamen van vele officieële stukken, nimmer te voren geraadpleegd, eerst in dezen tijd opgediept uit de archieven van die steden en dorpen, waarin de Afscheiding al vroeg wortel schoot en derhalve de vervolgingen werden wakker geroepen en geleid van hooger hand.

Ik meen de beschrijving van de Afscheiding en het oordeel daarover uitgebracht door tegenstanders, en daaronder historici van professie van prof. dr N. C. Kist tot prof. dr J. Lindeboom toe, niet beter te kunnen weerleggen, dan de archieven te openen, oude geschriften te citeeren en de vele brieven te laten lezen. Alle geschiedschrijvers stemmen in deze éene zaak overeen, dat brieven behooren tot het meest waardevolle en betrouwbare materiaal ook ter wederlegging. Ter wederlegging ook van de critische beschouwingen en de waardeeringsoordeelen van een Da Costa en Groen van Prinsterer, een dr G. Vos en ds T. Stigter. Niet dat ik mij vlei de nog levenden onder degenen, die zich beroepen vooral op Groen tot rechtvaardiging van hun zoo vaak vlijmend scherpe en diep wondende critiek, tot een ander waardeeringsoordeel te zullen brengen, doch ik schrijf vooral, opdat de onzen „in de poort kunnen spreken met den vijand".

Wat den *opzet* van dit werk betreft, opzettelijk onthield ik mij, ter inleiding op de geschiedenis der Afscheiding, terug te gaan op haar oorzaken; deze liggen te diep in het verleden, zijn te vele in getal, en te onderscheiden van karakter; een beschrijving daarvan zou te veel plaats vragen.

Een korte schets van het Réveil, ook van dat in Nederland, liet ik met voorbedachten rade achterwege. Niet dat deze beide bewegingen elkander niet roerden, echter ik meen, dat ze liever *naast*, dan *met* elkander dienen te worden beschreven.

Ook vermeed ik aan het geheel het karakter te geven van een verzameling biografische schetsen, en dan in het bizonder van die der hoofdfiguren, opdat ik niet te kort zou doen aan het aandeel, dat vele „kleinen" in deze beweging hebben genomen. Zoo moge klaarder uitkomen de kracht en de wijsheid Gods geopenbaard in het werk der Afscheiding.

Ik weet heel goed dat mijn opgave van bronnen niet volledig is; ook zou ik haar zelf wel sterk kunnen aanvullen; deze opgave bedoelt vooral in de richting te wijzen waarin bronnen zijn te zoeken en te vinden.

Wijdde ik aan het handschrift van enkele briefschrijvers en anderen een kort hoofdstuk, ik meen daarin duidelijk genoeg te hebben aangegeven van welk belang het is „de hand" nauwkeurig na te gaan waarmede b.v. aanteekeningen zijn gemaakt op stukken door anderen geschreven. Bovendien heeft het zijn eigenaardige interesse het schrift met de handteekening voor zich te zien van mannen, van wie geschriften,

daden en ondergane bejegeningen telkens weer de aandacht vroegen.

Daar ik den tol van mijn dank wilde brengen in het bizonder aan mannen van den handel, en onder hen aan die van den boekhandel in de eerste plaats, zoo schreef ik deswege een paar hoofdstukken onder titels die aan deze kloeke mannen herinneren.

Dankbaar wilde ik vermelden van welke verstrekkende gevolgen het werk der „oefeninghouders", en dat waartoe de vromen in oefeningen samenkwamen, is geweest voor het ontstaan der Afscheiding en daarom schreef ik het hoofdstuk onder den titel daarvan.

Wars waren de vaders der Scheiding van het schrijven onder schuilnaam wat juist zoo veelvuldig geschiedde bij haar „groffe" tegenstanders en uit hoofde daarvan werd een hoofdstuk geschreven over „Blauwboekjes".

Het ligt voor de hand dat ds Hendrik de Cock, vooral in het deel dat de aanleiding tot de Afscheiding beschrijft, de hoofdfiguur is; toch neemt hij niet zoozeer alle ruimte in, dat daarin geen plaats overig zoude zijn voor anderen, hetzij ze zijn tegenstanders dan wel medestanders waren.

Boven het slothoofdstuk van dit werk zou ik haast als motto hebben willen schrijven: „Ik heb het gewaagd." Immers ook onder de kinderen der „Scheiding", en in de Gereformeerde Kerken is het oordeel over het beginsel der Afscheiding niet eenstemmig, doch waarom zou men dààrom zijn meening in deze belangrijke kwestie moeten verbergen? Neen! Ik heb dat niet gewaagd, doch het veeleer vol pieteit willen doen.

Nog een enkel woord over de methode bij de beschrijving dezer geschiedenis gevolgd. Bij de behandeling der stof volgde ik niet streng de tijdsorde, zoo weinig als ik mij strikt hield aan de pragmatische methode. Eer volgde ik de chronologische pragmatische methode, waarbij de eerste orde domineert.

In de aanteekeningen verwijs ik niet slechts naar gebruikte bronnen, doch plaatste daarin ook veel waarbij ik stond voor de vraag het op te nemen in den tekst dan wel in de aanteekeningen. Tot het laatste werd besloten als door opname in de hoofdstukken daarin wel wat te veel ruimte werd afgestaan voor hetgeen niet rechtstreeks tot de behandelde stof behoort.

Ik wil niet eindigen voor mijnen dank uit te spreken jegens den Heere, dat Hij mij gelegenheid gaf Zijn werk na te gaan in het werk der Reformatie van '34, en daarvan te schrijven, opdat het voorgestelde doel worde bereikt: dankbaar de groote daden Gods te gedenken in het jaar en op den dag der Afscheiding!

Tevens is mijn gebed dat Hij mij alzoo sterke, dat spoedig een hierbij aansluitend werk volgen moge over *de uitbreiding* der Afscheiding, waartoe mij ten dienste staat een archief-materiaal, voor een groot deel nog nimmer geraadpleegd.

Februari 1934. G. KEIZER.

NED. HERVORMDE
KERK TE ULRUM

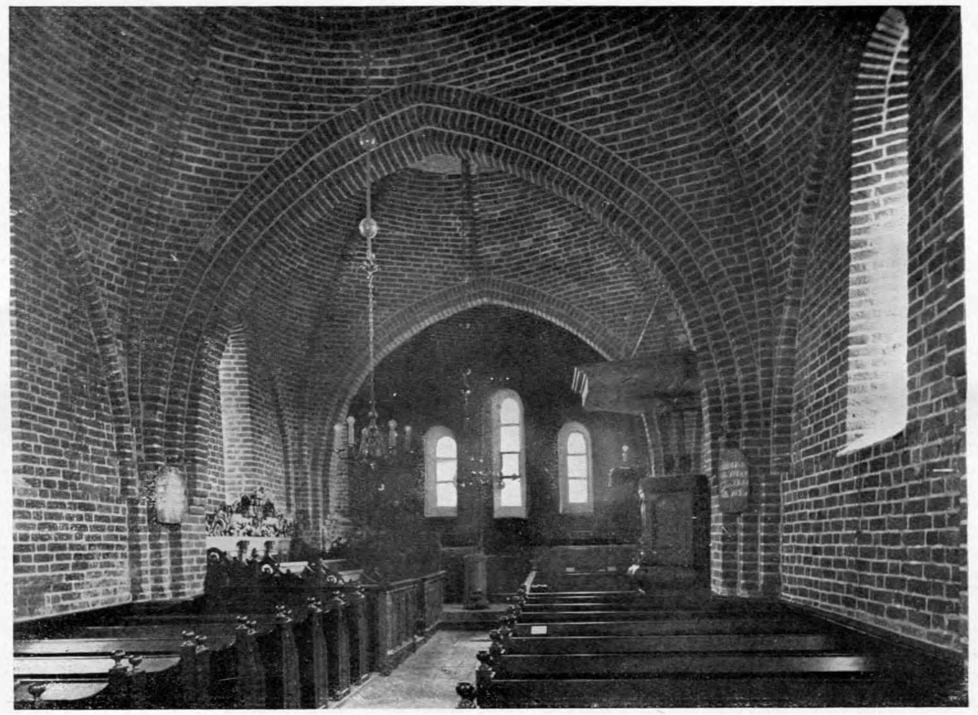

INTERIEUR VAN DE NED. HERVORMDE KERK TE ULRUM

ZIJMUUR AAN DEN VOET WAARVAN DE COCK'S DOCHTERTJE WERD BEGRAVEN

EERSTE HOOFDSTUK

BRONNEN.

NOG leven er, die sommigen van de vaders der Afscheiding hebben gekend, hen hebben gezien en met dankbaarheid vervuld werden toen hunne oogen deze mannen mochten gadeslaan en zij met eigen ooren hen hoorden vertellen van de loffelijkheden des Heeren en Zijne sterkheid, en Zijne wonderen, die Hij gedaan heeft in de dagen der Afscheiding.

Moge er al niemand meer zijn, die ds Hendrik de Cock persoonlijk heeft ontmoet en gekend[1]), velen hebben uit den mond van zijn kloeke vrouw, die tot hoogen ouderdom is gekomen, hooren vertellen van de moeilijke, maar toch ook weer zoo rijk gezegende jaren, waarin zij om des geloofswille veel hebben moeten lijden van den vijand.

Hendrik de Cock is vroeg gestorven; zijn krachten waren gesloopt door een verterenden ijver. Voor vijftig jaar reeds konden maar weinigen zich zijn persoon nog voorstellen. Toen het halve eeuwfeest der Scheiding in het Noorden des lands werd gevierd, vroeg men aan de professoren Brummelkamp en Van Velzen toch iets van De Cock te vertellen. Onder wat zij beiden, die hem gekend en met hem gestreden hadden, toen mededeelden, bleef in de herinnering van velen één hem teekenend voorval leven. Zij toch vertelden dat zij, afgevaardigd door de synode van Amsterdam naar den Koning, door dezen ten gehoore werden ontvangen. De Cock voerde het woord; terwijl hij door den gloed zijner overtuiging en door liefde tot den Oranjevorst, al manende steeds dichter bij den Koning kwam, vatte hij dezen tenslotte bij den schouder. De Koning lachte goedmoedig om de vrijmoedigheid van dezen getuige en zal hem wel niet hebben gevraagd, of hij ook in verbinding stond met revolutionaire comité's, waarvan hij bij den aanvang eens werd verdacht.

De mondelinge overlevering is een bron voor de geschiedenis der Afscheiding die nòg heden werkt. Zij die haar zoo gaarne wilden kennen en op onderzoek en navraag uitgingen, hebben daarvan hooren vertellen

door ouden van dagen, die zelf in die fel bewogen tijden gestaan hebben onder de duizenden die luisterden, soms in het open veld, dan weer in boomgaarden en schuur, naar de prediking van een ds H. Buddingh, of die dezen zonderlingen man hadden genood aan hun tafel, hadden ontmoet op straat. Anderen hebben met open mond geluisterd naar hun moeder als die vertelde van ds Tamme Foppens de Haan, hoe lang deze wel preekte te Wanswerd en hoe hij catechiseerde, waar zij tezamen kwamen en op welke manier de samenkomsten werden verborgen gehouden voor de politie of ook hoe de speurders naar de vergaderingen der Afgescheidenen op een dwaalspoor werden geleid. Dan ook luisterden ze met genot naar wat een oude ooggetuige zich herinnerde zelf medegemaakt te hebben, bijvoorbeeld te Zennewijnen in een woning, waarin ds H. Buddingh weigerde te preeken en zich neerzette onder de opgekomenen, alleen om het feit dat de samenkomst ditmaal niet werd gehouden in het huis waarin dit een vorig maal was geschied.

Van hen die zelf getuige zijn geweest van de vervolgingen, die de soldaten hebben hooren vloeken, de broeders hebben zien wegleiden naar de gevangenis, de gevangenen hebben bezocht en gediend is niemand meer onder de levenden. Hun mond is gesloten. Doch van de tweede generatie zijn nog niet allen heengegaan en van hen hebben we vernomen in het Noorden als in het Zuiden en midden des lands wat zij wisten van hun ouders, van vrienden en magen.

Deze mondelinge overlevering heeft haar eigene en bizondere waarde! Zij heeft haar eigen kleur; zij heeft haar eigen stem. Zij teekent; zij weent en lacht; zij ontroert en stilt; zij maakt beschaamd en bemoedigt toch ook; zij zegt ons, dat hoezeer de tijden en zeden, de menschen en gewoonten, de omstandigheden en gebruiken ook mogen zijn veranderd, wij toch niet zóóver van die eerste generatie afstaan als kleederdracht en stijl zouden doen vermoeden. Met ijver is geput uit de mondelinge overlevering; met nauwgezetheid opgeteekend wat deze bron opwelde en met jaloerschheid bewaard dit kostbare materiaal voor den bouw der historie dier dagen. Als deze mondelinge overlevering haar coloriet geeft aan het verhaal der dingen die zijn voorgevallen, dan zullen de feiten in een licht worden gesteld of in een toonaard, die dwingen te lezen, die nopen om te luisteren. Dáárom zal het geslacht van heden zich haasten tot deze bron te gaan aleer de snelle loop der tijden haar voor immer zal hebben gestopt.

Het is alsof de geschiedvorschers het terrein van hun onderzoek rustig afwandelen met de wichelroede in de hand. Dan blijven ze hier staan en dan op eene andere plaats en wijzen met rustige zekerheid de plaatsen aan alwaar bronnen zijn, die bij aanboring beloven ruim te zullen vloeien. Elders verzekeren zij, dat bij nauwkeurig onderzoek zal blijken dat de

reeds ontdekte bron nog veel meer op kan wellen, indien daaraan slechts de noodige zorg zal worden besteed. Ook waarschuwen ze toch voorzichtig om te gaan met weer andere sprengen omdat het water door de bodemgesteldheid te troebel is en vermengd met onklare bestanddeelen.

Nu het eeuwfeest der Afscheiding staat gevierd te worden zullen zeker velen tot de bronnen gaan waaruit men denkt te kunnen putten voor haar geschiedenis of voor een onderdeel daarvan.

Het materiaal hoopt zich op en is buitengewoon omvangrijk. Echter ook daarbij dient strenge keur te worden gehouden. Niet alles wat aan de markt wordt gebracht, ten toon gesteld en te koop wordt geboden, kan voor deugdelijk worden gehouden. Daarom geef ik aan het begin van dit werk een korte beschrijving van de bronnen, van hun waarde en toestand en waar ze zijn te vinden; ook wil ik daarbij op de bodemgesteldheid wijzen, opdat de verklaring worde gevonden van hun troebel karakter. Daartoe groepeer ik ze eenigermate.

In de eerste plaats komen aan de orde de schriftelijke bronnen en daarna de gedrukte.

Bij de schriftelijke zijn brieven van de eerste beteekenis. Men denke slechts aan de waarde van de uitgave der correspondentie van de Hervormers, en daaronder noem ik dan die van de brieven van Calvijn. Eerst nadat die van uit alle hoeken van Europa waren opgedoken, te samen gebracht en uitgegeven kon het monumentale werk: *Het leven van Jan Calvijn,* worden geschreven door den allergrootste onder de Calvijnkenners: prof. Emile Doumergue. Van welk een niet te berekenen waarde de uitgaven zijn van de brieven van het huis van Oranje Nassau voor de kennis van een Prins Willem van Oranje en den koning-stadhouder, Willem de Derde, weet thans welhaast een ieder. De biografen achten zich dan ook gelukkig wanneer zij gebruik kunnen maken van brieven dóór of áán hun held geschreven. De groote waarde van zulke bouwstoffen is ten allen tijde gewaardeerd, getuige dat de uitgevers der folianten in den bloeitijd van de historie van ons volk het waagden hun kostbare uitgaven nog bovendien te bezwaren met het laten afdrukken van een ontallijk aantal brieven. [2]) Geschiedschrijvers van naam als prof. dr P. J. Blok wijzen nadrukkelijk op de beteekenis van het brievenmateriaal voor de historiografie.

Heb ik nog getuigen van noode? Hoe verlangend werd uitgezien naar den dag waarop de schriftelijke nalatenschap van Groen van Prinsterer mocht worden geraadpleegd en uitgegeven, voor zoover hij zelf al niet reeds was begonnen met de uitgave daarvan. Rustte de kennis van Everard Gewin van den Réveilkring, binnen welken hij ons leidt om de leden die tot dien kring behoorden te kunnen leeren kennen in hun verhevenheid en kleinheid, lust en leed, voor een groot deel niet op onuitgegeven

brieven ten getale van ongeveer vijf duizend? Zou men het beeld, dat wij bezitten van prof. dr J. H. Gunning in zijn leven en werken, zoo ten voeten uit hebben kunnen malen zonder dat daarvoor ware gebruikt een bizonder rijk brievenmateriaal?

Gelukkig dat voor hen, die zich tegen het eeuwfeest der Afscheiding hadden voorgenomen, haar geschiedenis te beschrijven, of ook een overzicht daarvan te geven, misschien een of ander onderdeel nader te onderzoeken en te beschrijven, brievenmateriaal ten dienste staat, dat vrij omvangrijk is en toch nog slechts voor een deel was onderzocht geworden.

Nu zal aan dezen de wichelroede diensten kunnen bewijzen! Immers het archief van de familie Hendrik de Cock is bekend. Daaruit heeft prof. Helenius de Cock kostbaar materiaal verwerkt in zijn *Hendrik de Cock, eerste afgescheiden predikant in Nederland, beschouwd in leven en werkzaamheid.* Na hem zijn in tijdschriftartikelen van tijd tot tijd brieven uit dit archief gepubliceerd. [3])

En nog schuilen daarin vele brieven van mannen als graaf Dirk van Hogendorp en anderen, die wèl zijn gebruikt, echter nimmer in hun geheel of in afzonderlijke uitgave gedrukt.

Naast déze brievenverzameling, die nog wacht op schifting en ordening, zijn er andere die berusten in portefeuille in de bibliotheek van de Theologische School te Kampen.

Echter stellig is dat er hier en daar in den lande nog brieven schuilen van groote waarde voor de geschiedenis van de hoogst merkwaardige periode waarin de Afscheiding viel. [4]) Het bewijs dat ik in mijn begeeren niet te veel zeg, wil ik uit eigen ervaring leveren. De wichelroede werd door mij ter hand genomen en bewogen over mijn veld van onderzoek, en als van zelf opende zich een bron en wèl geordend, stevig ingebonden, met een register, nauwkeurig tot in de onderdeelen lag voor mij een boek dat de copie inhoudt van honderden brieven geschreven door of aan een der eerste afgescheiden predikanten uit de provincie Groningen, waaronder er zijn van het hoogste belang voor de geschiedenis van wat er te Ulrum is voorgevallen. [5]) Direct geeft ge me toe dat ik de waarde daarvan niet onderschat als ge leest dat deze briefschrijver en verzamelaar niemand anders was dan de predikant, die op den Zondag, volgende op De Cocks sterfdag, te Groningen zijn plaats innam bij de bediening des woords. Deze bron is nog nimmer voor de geschiedenis der Afscheiding geraadpleegd! Dat er hier en daar nog brieven zijn geschreven aan of ook door de mannen der Afscheiding, die nog nimmer werden geraadpleegd, is buiten kijf. Zond niet ten vorigen jare ds M. Schuurman uit den Haag een brief van ds Hendrik de Cock op aan *De Heraut*? Hij wist niet, zoo verklaarde de inzender, hoe en vanwaar hij dien had gekregen, doch reeds lang, ja zeer lang was hij in zijn bezit. Ik zelf zou kunnen mededeelen

van merkwaardige brieven op nog merkwaardiger wijze in mijn bezit gekomen of mij ter inzage geleend, en ik doe dat met de bedoeling anderen wakker te maken, en weer anderen te doen beseffen, dat zij misschien, zonder dat ze het weten, bezitters zijn van kostbaar materiaal voor de geschiedenis der Afscheiding.

Deze geschiedenis is aan zoovelen die haar dienden te kennen, tot zelfs onder hoogleeraren in de kerkgeschiedenis, weinig, althans niet voldoende bekend. Tot kwade trouw toch mag ik niet besluiten, als de mondelinge overlevering ons mededeelt wat een hoogleeraar in de kerkgeschiedenis aan de hoogeschool te Utrecht daarvan durfde te zeggen tot de studenten. Dan neen, ik behoef mij niet eens te beroepen op een moeielijk te controleeren overlevering. Naar hun werken kan men verwijzen, en als moedwil uitgesloten moet worden bij de eenzijdige, onware en onvolledige beschrijving der Afscheiding, dan moet besloten tot groote onkunde omtrent dit verschijnsel, zoozeer onsympathiek aan deze vooringenomen hoogleeraren. [6])

Zoo is het dan in het belang van de gereformeerde kerken in Nederland dat ook haar wordingsgeschiedenis zoo goed mogelijk worde gekend en daarom beware men met groote zorg het brievenmateriaal, niet minder voorzichtig ga men om met oude haast vermolmde geschreven en gedrukte documenten uit de dagen van voor een jaarhonderd en men onderschatte de waarde van deze antiquiteiten niet! Men zal zeer zeker wel het beste doen met die op te zenden naar de bibliotheek van de Theologische School, waar ze met groote liefde worden verzameld, gerangschikt in mappen en bewaard in een veilige brandkast, opdat ze aldaar ter plaatse kunnen worden geraadpleegd.

Naast het brievenmateriaal en daarop in de eerste plaats volgende komen de archieven van onderscheiden kerken, classicale en provinciale kerkbesturen, alsmede dat van de synode der Nederlandsche hervormde kerk. Vooral de eerstgenoemde zijn slechts ten deele geraadpleegd. [7]) Ik weet wel dat er uitgaven in brochure- en boekvorm bestaan van de officieele stukken, echter minstens evenveel stof is nog nimmer geraadpleegd; dit geldt vooral met betrekking tot de procedures tegen personen die voor de geschiedenis dezer beweging van geen geringe beteekenis zijn, doch slechts bekend in het dorp of de streek alwaar zij hebben geleefd en gewerkt. [8])

Eveneens is het hoognoodig tijd, dat toegang gegeven worde tot de archieven van die rechtbanken, waarvoor Afgescheidenen van de Dollart tot de Schelde, van de ooster- tot de westergrenzen werden gedaagd en tegen hen geprocedeerd. [9]) Terzelfder tijd vrage men inzage van de journalen dier gevangenissen, waarin Afgescheidenen werden opgesloten

als misdadigers, in verblijfplaatsen die de verontwaardiging gaande maakten, onder anderen van een Cesar Malan, toen deze ds H. Buddingh in diens kot bezocht. Dan zal men na honderd jaar een antwoord kunnen geven op de vraag wie in de eerste plaats voor deze bedroevende ons „nationaal gevoel beschamende feiten verantwoordelijk zijn te stellen."

Een rechtsgeleerde en tevens historicus: mr S. Sybenga, heeft in den loop van het jaar 1932 een kerkhistorische en staatsrechtelijke studie geleverd onder den titel: *De Afscheiding en het Algemeen reglement voor het bestuur der Nederlandsche Hervormde kerk van 1816.* Hij heeft daarin eenige aan de archieven bovengenoemd ontleende brieven als bijlagen afgedrukt. „Zij worden tekstueel weergegeven omdat zij, geschreven in de taal en den stijl van die dagen en beheerscht door den verschen indruk van het voorgevallene, beter dan welk historisch overzicht ook de gedachten en inzichten van een deel der dramatis personae (der betrokken personen) tot uitdrukking doen komen en tevens omdat zij, in dezen vorm bekend gemaakt, er wellicht eenigszins toe kunnen bijdragen ter verklaring, hoe men destijds tot het dwaze inzicht is gekomen de geheel natuurlijke en voor de openbare rust volstrekt onschuldige beweging der Afscheiding als een maatschappelijk gevaar te beschouwen." [10])

Dat de Afscheiding als zulk een gevaar werd beschouwd zal duidelijk blijken en vele regeeringspersonen uit dien tijd tot een risée maken als de archieven zullen worden geraadpleegd van onderscheiden burgerlijke gemeenten des lands, waarvan de burgemeesters zeer gewichtige documenten ontvingen van de goeverneurs der gewesten, die op hun beurt zeer naarstig door de ijverige politie en deszelfs commissarissen of onder-commissarissen, in dit geval, de burgemeesters, werden gerapporteerd, die allen, met enkele gunstige uitzonderingen, zich beijverden de goeverneurs op de hoogte te houden, opdat dezen de hooge regeering zouden kunnen verwittigen van de gevaarlijke woelingen der Afgescheidenen, die dan zorg droeg door justitie, politie en militie de rust en den vrede in de dorpen te bewaren of te herstellen.

Dat de kluizen waarin deze archieven zijn geborgen mogen geopend worden; dat vorschers en napluizers klaar aan het licht brengen, dat „de gedragingen niet kunnen worden verontschuldigd van hen die niet altijd naar goede beginselen van procesrecht gevoerde kerkelijke processen, schorsing en ontzetting hebben bewerkstelligd, nog minder van hen door wier toedoen de in open veld, in schuren en particuliere woningen gehouden godsdienstige samenkomsten werden bemoeilijkt en verstoord en de leiders met strafacties vervolgd." [11])

Eerst nu noem ik de notulen van de mindere en meerdere vergaderingen der kerken, van de acta, van den kerkeraad af tot die van de synodes.

Deze laatste zijn alle gedrukt, met uitzondering van die van de „rooverssynode”. [12]) Met de notulen van de kerkeraden staat dit geheel anders. Van vele vergaderingen werden die niet of zeer onvolledig bijgehouden. Dit was naar de gewoonte dier dagen. Ik zag de notulen van den kerkeraad van Hurwenen in de Bommelerwaard over den tijd dat Tamme Foppens de Haan aldaar predikant was in de Nederlandsche hervormde kerk. Ze besloëgen maar een paar regels over heel zijn diensttijd. Bij vele van de kerkeraden der Afgescheidenen was dit in de eerste jaren niet anders. Ook zag ik notulenboeken, gansch vermolmd, het papier bijna geheel verteerd. Droever nog is, dat mij de plaats werd gewezen in den boomgaard van een der Afgescheidenen in Zuilichem, een nazaat van den ouderling die tegenwoordig was op de eerste synode gehouden te Amsterdam, [13]) alwaar vele paperassen, ja heel het archief van de kerk aldaar uit de eerste jaren der Afscheiding, eindelijk maar was begraven geworden. Men had dien ouden rommel zoovaak versleept van de eene plaats naar de andere op den zolder, dat men alles ten slotte maar in den grond had gestopt. Van spijt daarover werd ik stil toen ik zag naar die plaats, gelegen haast onder het venster van de kamer waarin ds W. A. Kok van Zuilichem zijn lessen gaf aan mannen die van hem de opleiding genoten, waaronder ook werd geteld wijlen ds G. Baaij.

Zoo ging het met het kerkeraadsarchief van de zeer oude kerk van Zuilichem. Ik weet wel, theoretisch is er bezwaar in te brengen tegen den raad eens door mij in geschrifte gegeven, dergelijke oude archieven over te brengen naar dat van de Theologische School te Kampen. Ware het toch maar niet beter geweest! Zou het ook nu nog niet beter zijn dat kerkeraden en ook sommige classes en enkele particuliere synodes besloten de oudste en kostbaarste archiefstukken over te brengen naar archieven die bewaard worden in veilige en droge kluizen en waarvan de inhoud wordt of kan worden geinventariseerd?

Met de archieven van de classes en particuliere synodes staan de zaken wel wat gunstiger en hierin zal nog beterschap komen naarmate de kerkvisitatie getrouwer acht geeft op de verzorging en bewaring van de archieven.

Het archief der kerken berustende in Amsterdam bevat in portefeuille wel kostbare bouwstoffen voor de beschrijving van den aanvang van de geschiedenis onzer kerken, echter toch niet van die groote waarde welke men zou vermoeden. Evenwel deze bron is niet gering te achten [14]) en zij kan, met die van sommige particuliere synodes, vooral uit het noorden des lands en die van Gelderland, goede diensten bewijzen voor de geschiedenis van den groei onzer kerken.

Dan volgen de Pamfletten-verzamelingen. De meest uitgebreide bevindt zich in de bibliotheek van de Theologische School te Kampen. Zij

bezit ruim honderdvijftig boeken, klein en groot, die betrekking hebben alleen op het *begin* van de Afscheiding, daaronder is een zoo goed als complete verzameling van de geschriftjes van De Cock zelf. Wat moet deze man hebben gewerkt en onder welke omstandigheden!

Naast deze verzameling zij direct gewezen op die welke berust in de Koninklijke Bibliotheek en bewerkt is door dr W. P. C. Knuttel, het zevende deel, en dan vooral over de jaren vierendertig en vijfendertig, met nog een paar uit het volgende jaar.

Toch wordt in deze beide verzamelingen nog niet alles gevonden! Particuliere boekerijen bevatten nog pamfletten-materiaal van groote waarde voor de geschiedenis der Afscheiding.

De titels alleen reeds kunnen een indruk geven van de vinnigheid waarmede de strijd werd gestreden. Telkens weer kan men de opmerking lezen dat De Cock zoo grof was in zijn uitdrukkingen; in een later hoofdstuk over *Blauwboekjes* kom ik hierop terug; maar hier wettigen de opschriften en de titels het vermoeden, dat wat binnen den omslag gedrukt is op de weinige of vele bladzijden van sommige dezer pamfletten, geen recht geeft in het bizonder De Cock te beschuldigen van barbaarschheid.

Men heeft het De Cock ook hoogst kwalijk genomen dat hij er zich voor leende bij het publiek allerlei geschrijf in te leiden en aan te bevelen, dat kwam van de hand van geheel ongeletterde, eenvoudige boeren en ambachtslieden [15]). Mogen dan deze eenvoudigen te verontschuldigen zijn dat zij in sterke taal zich onbehouwen uitdrukten, welke excuses kunnen de geletterden en geleerden bijbrengen voor hun bijtend sarcasme en hooge laatdunkendheid? Wie verwacht een vriendelijke terechtwijzing, of ook maar een onpartijdige weergave van feiten in pamfletten getiteld: *De mislukte geestelijke wolvenjagt, in welke de aanvoerder Kok gevangen gemaakt wordt* [16]). Verwacht ook niet dat Johan Schrassert's opnieuw uitgegeven *Kortbondig Ondersoeck en Berigt, strekkende tot een Regtskundig Bewijs, dat de hedendaegsche Saemenkomsten en Oeffeningen van de zoogenaemde Fijnen ongeoorlooft zijn ; en diensvolgens door de tijdelijcke overigheid geweerd en de halsterrige over haere ongehoorsaemheit naar bevinding gestraft en tot haeren pligt gebragt behoren te werden,* bizonder malsch zal zijn.

De schrijver begint reeds met eene valsche beschuldiging, want de „zoogenaamde Fijnen" waren geen „halsterrige" menschen, noch „ongehoorsaeme", doch menschen van beginsel, die Gode meer wilden gehoorzamen dan den menschen.

Als ds R. W. Duin een van zijn vlugschriften titelt: *Emdens en Oostvrieslands geestelijk hoerdom,* dan gebruikt hij een sterk sprekend woord aan de Heilige Schrift ontleend en voegt daaraan in den ondertitel onmid-

dellijk de verklaring toe als hij laat volgen: *of ontrouw aan den God der Vaderen.* Dan maakt hij het niet erger dan de anonymus, die zichzelf toch nog eventjes op een voetstuk plaatst door het pseudoniem *Christianus Sincerus,* Ernstig Christen, te kiezen en daaronder een pamflet in de wereld zendt, gedrukt bij J. Krediet, te Heerenveen: *Het oude Farizeïsme en het hedendaagsche seperatisme, onderling vergeleken.*

Waarlijk het anoniem geschriftje: *Anti-homoeopathisch Nieskruid, bevattende: twee aschdag-predikatiën van het gezond verstand en eenig homoeopathisch allerlei,* te Amsterdam verschenen, vloeit niet over van liefde die wil behouden. Leest ook eens: *De mystieke de Cock vernederd en ten beste geraden.* Door welken broeder? Hij schuilt weg, verlegen over het liefs wat hij mededeelt over *de liefdebeurten van H. de Cock, zoogenaamd Gereformeerd leeraar te Ulrum, vervuld den 25 Augustus 1833, te Lagemeeden en te Oostwold en op den 1 September daaraanvolgende te Niezijl, benevens een brief aan De Cock en een ernstig woord.* Een ernstig woord spreekt men met open vizier en zet niet in met een valsche betichting: De Cock was geen mystieke!

Als men deze en dergelijke pamfletten leest dan valt één ding op en wel dit: dat het bij de „groote verdwazing", gelijk de rechtsgeleerde mr S. Sybenga zich uitdrukt, „der tallooze vervolgingen en, beschamender gedachtenis, vele veroordeelingen," niet tot nog schandelijker uitbarstingen der volkswoede is gekomen, waarvoor dergelijke scribenten en zulken die later nog zullen worden genoemd aansprakelijk zijn te stellen.

Onder de pamfletten-litteratuur rangschik ik ook de geschriftjes die geschreven zijn in dagbladartikelen die verschenen in verband met de vervolgingen en wel in de eerste plaats rondom *De maatregelen tegen de Afgescheidenen aan het staatsregt getoetst, door* G. GROEN VAN PRINSTERER.

Deze geschriften stonden over het geheel genomen op hooger peil; het goede voorgaan in dezen van Groen deed goed volgen. Over het geheel levert de dagbladpers niet bizonder veel stof op voor de historie der Afscheiding, al mogen de *Provinciale Groninger en Friesche courant,* en het *Haagsche Journal voor het recht,* daarop een kleine uitzondering maken. Meer wordt geleverd door de recensiën die voorkomen in de verschillende Tijdschriften, die in vele pastorieën geregeld werden gelezen. Niet slechts de tegenstanders van den terugkeer tot de belijdenis der vaderen blijken zich goed georiënteerd te hebben omtrent hetgeen verscheen van de zijde van een Schotsman, Van der Kemp, Molenaar, Baron Van Zuylen van Nijevelt en anderen buiten den kring der Afgescheidenen, en van wat een De Cock en Scholte schreven, doch ook de mannen der Afscheiding namen wel terdege kennis van hetgeen kwam van den tegenstander en daarna van de Groninger school. Zelfs eenvoudigen verweerden zich in geschrifte [17]).

Zal men de wordingsgeschiedenis der actie van '34 verstaan en kunnen beoordeelen dan dient er geput te worden uit de rijkelijk vloeiende bron aangeboord door het *Adres aan alle mijne Hervormde Geloofsgenooten van* D. MOLENAAR.

Een der uitnemendste bronnen voor de kennis van de eerste jaren der Afscheiding blijft nog steeds het tijdschrift *De Reformatie.* Dat zou ik willen noemen het „lijfblad" van ds H. P. Scholte. Met zijn terugtreden en heengaan kon de Reformatie zich niet langer handhaven. Deze bron geeft vooral wat de geschiedenis der vervolgingen betreft een goeden kijk op, en weer haal ik mr Sybenga aan, „het sinister bestaan van de alle zedelijke kracht verliezende voorschriften" der regeering inzake de Afscheiding.

Willen we ons nu wat verder verwijderen van de oorspronkelijke bronnen en komen tot de afgeleide wateren, dan bieden de pamfletten verschenen in verband met de landverhuizing naar Amerika het meest waardevolle materiaal. En aan deze litteratuur wil ik een aanhaling ontleenen die bizonder kenschetsend is.

Toen de Afgescheidenen „vrijheid" hadden aangevraagd, drukte dit zwaar op veler conscientie. Zij zagen daarin een grievende rechtskrenking. Dat steeds moeten vragen van erkenning of toelating aan de Regeering is mede een van de grootste oorzaken waardoor juist uit afgescheiden kringen zoovelen alle gevaren en moeiten wilden trotseeren toen nog verbonden aan de landverhuizing naar Amerika. Verontwaardigd riepen een Brummelkamp en Van Raalte in hun brochure *Landverhuizing* uit: „Welke regeering zal zich verstouten de vorming van een gemeente van Christus van hare goed- of afkeuring afhankelijk te maken." Men heeft het de mannen der Scheiding kwalijk genomen dat zij hebben gevraagd op Scholte's voorgang, naar Utrechts voorbeeld, „de vrijheid" en zij zelf hebben den druk daarvan diep gevoeld. Zij die vroegen hadden toch geen vrede daarmede en zij vertolkten dit onder meer ook aldus: „door het vragen van de burgerlijke erkenning der Afgescheidene gemeenten schijnen wij deze stille krenking van Christus door het gouvernement te rechtvaardigen" en dan eindigen de beide zwagers, de genoemde vaders der Scheiding, met een ontboezeming, die mr Sybenga als een ultimatum klinkt als zij zich aldus uiten: „Ruimt het gouvernement de met de grondwet in strijd staande napoleontische wetsartikelen niet op, treedt het voort in de toepassing derzelve, welke ingrijpt in de teederste rechten, dan zullen, hopen wij, de afgescheidenen zich gedrongen gevoelen om bij teruggave van de burgerlijke erkenning en het intreden in onerkende gebouwen liever openbaar met het gouvernement in strijd te leven dan den schijn van stilzwijgend de vervolging te billijken, aan te nemen." [18])

Stelt naast dit geschriftje, gevloeid uit de pen van mannen vol erbarming met de arme Afgescheidenen, wat Heusden's predikant ds C. W. Pape schreef tegen de landverhuizing. Zóó durft de vervolger uit de classis Heusden schrijven! De man die zijn plaats verdiend heeft naast ds Donker Curtius onder de synodale heeren en naast een Thorbecke en mr Van Appeltere, wiens woord en pleitrede „der Regeering allicht een aanmoediging zijn geweest op den ingeslagen noodlottigen weg van vervolging en rechtskrenking voort te gaan." [19]) Wat sloeg het hart in Pape's geridderde borst fel van haat tegen de Afgescheidenen. Wat vlamde het vuur van liefde tot het arme volksdeel dier dagen toch flauw; geen bernen van zijn hart uit erbarming, maar een gloeien van haat uit vijandschap.

Een bron die het hart niet kan verkwikken, doch toch niet mag worden voorbijgegaan is hetgeen van weerszijden geschreven is over zoovele twistvragen opgeworpen in de eerste jaren tusschen de broeders onderling. Er is geweend bij de geboorte onzer kerkgemeenschap. Toen hebben wij hoogst ernstige dagen doorgemaakt. In het tweede deel hoop ik daarvan meer te zeggen. Doch ik mag aan deze bron der historie niet voorbijgaan. Zij welde bitter water op. Echter de Heere heeft zich ook toen de Machtige Jakobs betoond. Telkens weer wierp God daarin het hout en het goede werd er uit geboren. Dan weer werd daarin zout geworpen en de doodelijk werkende krachten moesten wijken. Wij kunnen van deze dingen nu lezen en ziet de tranen onzer vaderen door hen geschreid over de verdeeldheid en verscheuring zijn gedroogd en eenigen onder hen hebben mogen beleven hoezeer de kerken der Afscheiding toenamen in getal en kracht. Daarom, neen! deze bron der historie wenschen wij niet toe te stoppen, wij willen er uit putten en wij willen dat wat daaruit welt nauwkeurig proeven.

De Afgescheidenen zijn vervolgd maar ook verdedigd. Zij zijn vervolgd met het zwaard, ook met de pen. En mede daaraan danken wij de schoonste stukken uit de oudere litteratuur. Uit de verdedigingsgeschriften noemde ik Groens *Maatregelen,* doch er zijn ook nog andere rechtsgeleerden die het in de dagen der vervolging hebben opgenomen in pleitredenen en geschriften vóór de geplaagden en het doet zoo goed, ook nu nog te lezen wat zij van die gescholden menschen vertellen. Eén der geschriften wil ik hier afzonderlijk noemen; het is de *Apologie,* door K. J. Pieters, D. J. van der Werp en J. R. Kreulen geschreven tegenover dezulken, die men zoo gaarne met zich vereenigd en niet van zich gescheiden zag gaan en staan.

Rijk is de bron die zich ontsluit in de *Kompleete uitgave van de officieele stukken betreffende den uitgang uit het Nederl. Herv. Kerkgenootschap van de leeraren H. P. Scholte, A. Brummelkamp, S. van Velzen,*

G. F. Gezelle Meerburg en dr A. C. van Raalte, in twee deelen, te Kampen, bij S. van Velzen Jr. 1863.

De uitgever zegt in zijn Voorwoord: „de aanleidende oorzaken, die de afscheiding hebben voorbereid, benevens de feiten die haar ontstaan hebben daargesteld, zijn, benevens de Kerkelijke proceduren en vonnissen, door de eerste Afgescheiden predikanten, tijdens hun uitgang uit het Nederduitsch Hervormd Kerkgenootschap, door den druk publiek gemaakt. Al die stukken bevatten een schat van belangrijke bescheiden, met het bestaan waarvan velen tegenwoordig onbekend zijn." Hij is zoo vriendelijk te veronderstellen: „Velen, die de afscheiding uit de hoogte veroordeelen, of haar als ontijdig en onnoodig verwerpen, zullen deze stukken lezende, van zienswijze veranderen, of zich genoopt gevoelen een min partijdig oordeel te vellen over de handelingen van mannen, die getrouw aan roeping en afgelegde belofte, met opoffering van eer en voordeel, zich uitsluitend de getrouwe vervulling hunner plichten ten taak hadden gelegd."

Vijf vaders der Scheiding hebben mede gewerkt aan deze *Kompleete uitgave* door de oorspronkelijke stukken, nog te voorzien van „belangrijke beschouwingen".

De zeer talrijke officieele stukken betreffende de geschiedenis der afscheiding van ds H. de Cock zijn verwerkt door prof. Helenius de Cock in zijn *Hendrik de Cock, eerste afgescheiden predikant in Nederland, beschouwd in leven en werkzaamheid. Eene bijdrage tot regt verstand van de Kerkelijke afscheiding, door* H. DE COCK, *leeraar aan de Theologische School te Kampen,* bij S. van Velzen Jr. 1860.

In dit uitnemende werk is het rijk archief van de familie De Cock bijna geheel verwerkt. De vele monographieën en kleinere levensschetsen van den vader der Afscheiding zijn geheel gebaseerd op deze biographie.

Niettegenstaande de verschijning dezer uitgaven moeten de vaderen der Scheiding wel zeer teleurgesteld zijn geworden in de verwachting „dat velen, deze stukken lezende, wel van zienswijze ten opzichte van de Afscheiding zullen zijn veranderd of zich gedrongen hebben gevoeld een minder partijdig oordeel te vellen." Dat hebben velen nièt gedaan, om de eenvoudige reden dat er opzet was in hun partijdigheid. De Groninger hoogleeraar dr J. Reitsma, in leven kerkelijk hoogleeraar, zelf behoorende tot de in zijn tijd wegstervende, al in het modernisme opsmeltende Groninger richting, was niet sterk genoeg om zich zelf te overwinnen en gaf in zijn *Geschiedenis van de Hervorming en de Hervormde Kerk der Nederlanden* een overzicht in het hoofdstuk over: *De separatisten;* in zòò partijdigen geest dat aan onkunde niet mag worden gedacht, maar opzet moet worden verondersteld. Een opzet dat reeds uitkomt in het feit, dat de kerkhistoricus in één hoofdstuk onder dak brengt Jan Mazereeuw, de Zwijndrechtsche nieuwlichters en de Afscheiding. De kerkelijke hoog-

leeraar schijnt ook zelf te hebben gevoeld dat dit uit kerkhistorisch oogpunt niet juist was. Hij toch vangt het hoofdstuk over *De separatisten* aldus aan: „Werd aldus door de volgelingen van Bilderdijk verzet aangeteekend tegen den geest der eeuw en de bovendrijvende richting in de kerk, gelijktijdig openbaarde zich onder het volk in sommige streken des lands een onrustig zoeken, dat op afzondering moest uitloopen. Daarbij kan onderscheid worden gemaakt tusschen enkele min of meer mystieke verschijnselen, en de bloote neiging tot behoud van de zuivere rechtzinnige leer en oude kerkelijke gebruiken. Beide moesten, op de spits gedreven, leiden tot het verlaten van een kerk, die ter verzorging en bevrediging van veler godsdienstige behoefte ruimer veld te bearbeiden heeft. Tot de eerste categorie behooren de bijbelsch-communistische secte der Zwijndrechters en de meer apocalyptische der volgelingen van Mazereeuw, tot de tweede de zuiver separatistische Vijgeboomianen en Cocksianen."

De paragraaf over de „Cocksianen" begint dan aldus: „Zonder bepaalden samenhang met anderen ontstond gedurende het geschil, dat toen de kerk beroerde een partij van onverzoenlijken. Zij stak het hoofd op onder landbouwers van Groningen en vond weldra een leider in den bekenden Hendrik de Cock."

Zelden heeft een hoogleeraar in de kerkgeschiedenis zich zoo gecompromitteerd als dr J. Lindeboom, die den derden druk van Reitsma's *Geschiedenis* heeft bijgewerkt en vermeerderd en bezorgd. Hier speelt niet maar groote partijdigheid den geschiedschrijver een kwade rol, doch ook onkunde met betrekking tot een beweging hem zeer onsympathiek komt al te naakt aan het licht. Was er geen bepaalde samenhang met anderen? Dan heeft hij die dit schrijft òf zelf nimmer gelezen een van de vele geschriftjes uitgegeven door den predikant van Ulrum, òf hij heeft niet verstaan wat hij las. Ds Hendrik de Cock is bizonder sterk onder den indruk geweest van de geschriften van den door hem zoo hoogvereerden baron van Zuylen van Nijevelt, en hij stond al bizonder weinig onder den invloed van landbouwers van Groningen, en van „rechtzinnige drijvers in zijn gemeente". Bijaldien er zulke waren in zijn gemeente, dan heeft hij ze weten te leiden!

Mij is gebleken dat bij de behandeling van de geschiedenis der Afscheiding ook door andere hoogleeraren in de kerkgeschiedenis dezelfde volgorde is genomen. Ik meen dat men dan bij de behandeling van de geschiedenis der kerk uit de tweede helft der vorige eeuw, ook wel eenig verband zou kunnen zoeken tusschen het leven van Zwarte Jannetje uit Veenendaal en, noem maar welke richting ge wilt noemen, waarbij het subjectivisme grooten invloed oefent. Genoeg om reeds hier te wijzen op het genoemde leerboek dat ons bij dit deel der geschiedenis niet kan dienen om zich een juist beeld te vormen van de actie die leidde tot de

Afscheiding en om haar te beoordeelen in „waarheid en liefde". In het genoemde Handboek wordt wel veel litteratuur genoemd die betrekking heeft op deze periode uit de vaderlandsche kerkgeschiedenis, doch dit zegt nog niet dat de aangehaalde werken ook zijn gelezen en indien wèl gelezen dan kan men daaruit leeren hòe die gelezen zijn.

Als de tijd der jubilea van de Afscheiding nadert worden de bronnen aangeboord en verschijnen gedenkschriften. Zonder die alle bij hun titels te noemen, wil ik een uitzondering maken met het *Gedenkschrift der Christelijke Gereformeerde Kerk, bij Vijftigjarig Jubilé, 14 October 1884, door* S. VAN VELZEN, bij Zalsman te Kampen. Hieraan was reeds voorafgegaan bij de „viering van het veertigjarig bestaan der Christ. Geref. gemeente te Hattem": *Verdrukking en Vrijheid, toespraken door* J. STRIJKS, A. BRUMMELKAMP, H. GISPEN en C. MULDER, Amsterdam, P. van der Sluys Jr 1876.

Vooral de oudste zoon van ds de Cock heeft van tijd tot tijd, voorafgaande en volgende op zijn *Hendrik de Cock*, meerdere kleinere geschriftjes uitgegeven die veel kostbaar materiaal bevatten. Niemand beter dan deze *Helenius de Cock* was daartoe de aangewezen man. Hij heeft gedeeld met bewustheid als klein kind en daarna als jongen en jongeling in al het lijden om des geloofswille door het gezin van Ulrum's predikant aldaar en later geleden, als vader steeds op reis was in dienst der kerken na ontslagen te zijn uit de gevangenis, als hij later te Groningen als predikant de gemeente diende en „studenten" opleidde en toen hij dien vader zoo vroeg moest verliezen. Daarbij had Helenius de Cock karaktereigenschappen die hem er voor bewaarden iets aan de waarheid der feiten toe te voegen. Hij was bizonder nuchter en wars van allen ophef. Werkelijk, ds Helenius de Cock, de latere „leeraar" aan de „Kamper School" sierde niet op wat hij beschreef. Hij wilde dat niet naar zijn werkelijkheidszin; hij kòn dat niet naar zijn karakterhoedanigheden; hij behoefde dat niet te doen. Hem stònd een materiaal ten dienste als geen dergenen die zich vóór hem hadden gezet tot de beschrijving dezer geschiedenis. Van de vele kleine geschriftjes deze geschiedenis rakende, werd het eerste door hem gegeven in 1847, „ter gelegenheid van het afsterven van den heer J. H. van Andel te 's Hertogenbosch", een loot van het geslacht der Van Andels, dat zulk een ongemeen groote plaats heeft ingenomen, om te zwijgen van het heden, in de geschiedenis van de Christelijke Afgescheidene Kerk. De Cock diende toen de gemeente te Appingedam.

We naderen den tijd van de kerkelijke bladen, die al een bizondere, rijk vloeiende bron vormen, doordat in herinnering en in wederlegging telkens weer wordt teruggekomen op de feiten. De uitgave van de *Reformatie* was gestaakt. [20]) Toen werden bladen gesticht die langer of

korter leven mochten genieten. *De Stem* hield het niet lang uit! Evenmin als andere bladen, die niet meer bestaan en weinig genoemd worden en die toch van geen geringe waarde zijn voor de geschiedvorsching. Gelukkig dat ze niet geheel zijn weggevoerd door den stroom des tijds, maar zijn geborgen in de bibliotheek van de School te Kampen.

Naast *De Bazuin* moet ik ook wijzen op gewestelijke en plaatselijke bladen die bijna zonder uitzondering in hun kolommen vervolgstukken hebben opgenomen over de geschiedenis van de kerken in het gewest of ook meer in het bizonder die van eene of andere moederkerk. Als ik het *Gereformeerd Kerkblad voor Drente en Overijssel* noem, dan bedoel ik daarmede niet dat er in andere kerkbodes minder degelijk materiaal zou zijn te vinden, maar alleen eene proeve te geven van de degelijke wijze waarop in de kerkelijke pers is geschreven over eigen historie. Met jaloerschheid worden de nummers bewaard waarin Dievers herder, ds H. A. Dijkstra, aanving zijn schetsen te schrijven met het eerste onder den titel: *Geestelijk ontwaken in Drente.* Naast deze kerkbode noem ik nog *de Geldersche,* waarin veel is medegedeeld dat voor een groot deel werd geput uit de mondelinge overlevering. Wilt ge dat ik nog *kerkelijke* bladen noem naast de tegenwoordige *Reformatie,* die het gansche kerkelijk Gereformeerd Nederland bestrijkt, dan herinner ik aan gewestelijke bladen als *de Friesche Kerkbode, de Groninger,* en aan een als die voor Leiden en omstreken, plaatselijke, van Apeldoorn, den Helder, enz. Door deze te noemen bedoel ik alleen de aandacht te vestigen met allen aandrang op onze kerkbodes, die zooveel bevatten dat onmogelijk een plaats kon krijgen in werken die de geschiedenis onzer kerken meer in haar geheel beschreven. [21])

Naast dit materiaal haast ik mij te wijzen op *Het Jaarboekje voor de Gereformeerde kerken in Nederland,* te Enkhuizen bij P. van der Sluys Jr. Wij kunnen niet genoeg op prijs stellen dat eene complete verzameling daarvan te Kampen berust, misschien ook nog elders en men beware die zorgvuldig of brenge die nog liever aan de markt als geheel opdat een publieke boekerij haar in bezit moge verkrijgen. De necrologie, in het bizonder in dit Jaarboekje, en dit geldt ook nog eenigermate van die in het tegenwoordige *Jaarboek,* leidt vaak terug naar den tijd van het ontstaan onzer kerkgemeenschap en biedt niet weinig tot betere kennis van hoe de „opleiding" geschiedde tot op den tijd van de stichting der Theologische School.

Hoewel van anderen aard, komt toch eenigermate met het karakter der stof opgehoopt in Kerkbodes en Jaarboekjes — ik denk nog aan plaatselijke jaarboekjes als dat van den Haag [22]) — overeen, wat gegeven is in de beschrijving van afzonderlijke plaatselijke kerken, ten voorbeeld noem ik: *Een bladzijde uit de Geschiedenis van de Gereformeerde Kerken — Vuren — Herwijnen — Ommeren — Tiel, 1835—1853 door* dr G. KEIZER,

Kampen, J. H. Kok, 1915. Naast dit eene zijn vele andere dergelijke boekjes te noemen, die teruggaan op de eerste jaren van de Afscheiding, als: *Het vijf-en-zeventig-jarig bestaan der Gereformeerde Kerk te Andijk, door* R. PRINS, Andijk, N. Vriend, 1912. Ik bedoel met deze beide te noemen, slechts aan te geven de soort van litteratuur.

Mede om de bizondere beteekenis van den naam van den schrijver wijs ik op een merkwaardig geschrift van geen gering belang: *De strijdende Gereformeerde Kerk. Een strijdschrift vooral tegen de Christelijke Afgescheidene Kerk gericht, door* A. VAN DER LINDE, te Amsterdam, bij W. Clement, 1859. Waarlijk geen leed is de Christelijke Afgescheidene Kerk gespaard! Men leze dit geschrift indien men niet te week van gemoed is! Ook „Elisa van Calcar" behoorde eens tot de Christelijke Afgescheidene Gemeente. Zij deed belijdenis op 2 Oct. 1839. Haar naam was Elise Schistling. [23])

Tegen het jaar tachtig in de vorige eeuw wordt een aanvang gemaakt met eene meer historisch-critische bestudeering van de Afscheiding.

In 1879 en 1880 verschijnen dissertaties van dr C. C. Schot en dr L. Wagenaar, de laatste geboortig van een afgescheiden vader en eene van origine menniste moeder. Hij „waagde het hoogst interessante, maar ook hoogst „gevaarlijke" gebied van de bijna contemporeele historie der Hervormde kerk te betreden". Zijn arbeid beziet hij als „een voor het eerst in kaart brengen van een nog onbeschreven terrein, en niet een nauwkeurige bewerking van een welbekend gebied." Hij wenscht dat zijn werk zij een „concept-beschrijving van het hoogst moeilijk beschrijfbaar verschijnsel des Réveils en der Separatie." Wagenaar's boek draagt den titel: *Het Réveil en de Afscheiding* en biedt een rijke opgave van litteratuur, ook over de Afscheiding.

Dan volgt dra de Rèveil-litteratuur, die zich beweegt over een terrein dat velen lokt, en lokt ook degenen die zich al heel weinig voelen aangetrokken tot eene nadere kennismaking met de geschiedenis der Afscheiding. *Allard Piersons Willem de Clercq naar zijn dagboek* en zijn *Oudere Tijdgenooten* moeten aldra in tweeden druk verschijnen, en als Groen van Prinsterer zal gestorven zijn groeit de belangstelling voor het aan zoovelen zeer sympathieke verschijnsel van het Réveil; een belangstelling die sindsdien toeneemt en wast met ongemeene kracht, geëvenredigd aan den winnenden invloed van het christelijke volksdeel op de „zaken des lands" en aan de verrassende uitbreiding van scholen, lagere, middelbare en hoogere, voor het christelijk onderwijs.

Deze vloed van litteratuur krijgt welhaast de kracht van een sterken stroom sinds de Koninklijke Bibliotheek haar schatten opent uit Groens brief-nalatenschap. De „Groen-litteratuur" is van ongemeene beteekenis voor de historiographie der Afscheiding. Ten bewijze noem ik alleen

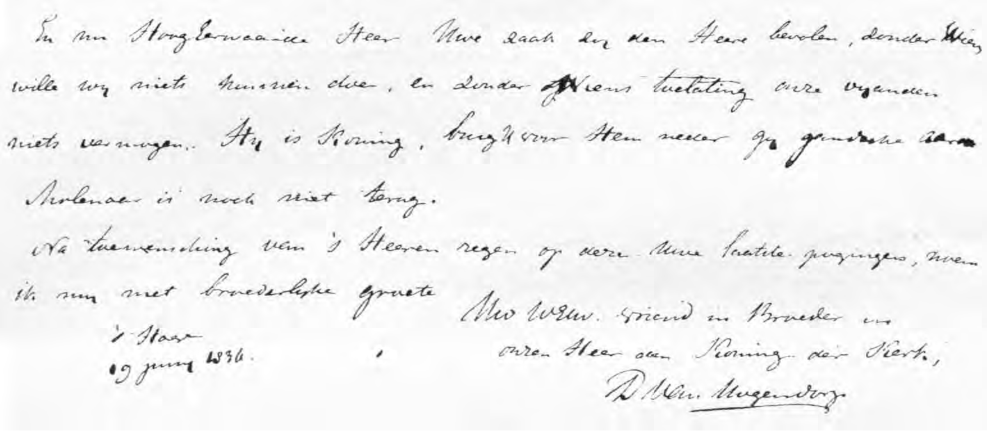

En nu Hoogeerwaarde Heer Uwe zaak zy den Heere bevolen, zonder Hem willen wy niets kunnen doen, en zonder Zijne toelating onze vyanden niets vermogen. Hy is Koning, buigt u voor Hem neder gy [illegible] Molenaar is nog niet terug.

Na toewensching van 's Heeren zegen op deze Uwe [illegible] pogingen, noem ik my met broederlyke groete

Uw WelEerw. Vriend en Broeder in onzen Heer den Koning der Kerk,

D. van Hogendorp

's Haag 19 juny 1836.

(DIRK GRAAF VAN HOGENDORP)

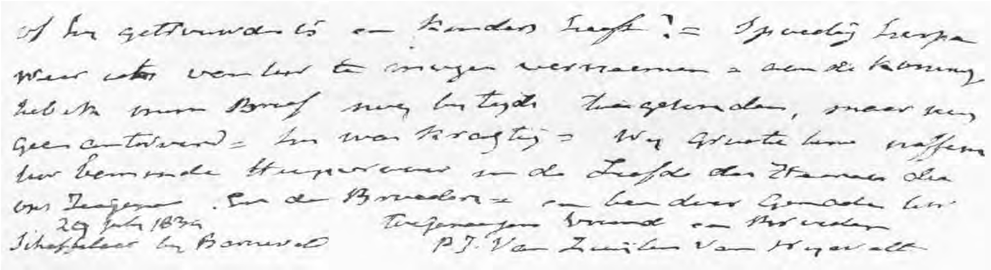

[illegible] Spoedig [illegible] Aan de Koning heb ik een Brief [illegible] maar nog geen antwoord [illegible] Wy groeten [illegible] beminde Huisvrouw in de Liefde des Heeren [illegible] Broeders [illegible]

29 July 1836 Schaffelaar by Barneveld

[illegible] Vriend en Broeder P. J. Van Zuylen Van Nyevelt

(P. J. BARON VAN ZUYLEN VAN NIJEVELT)

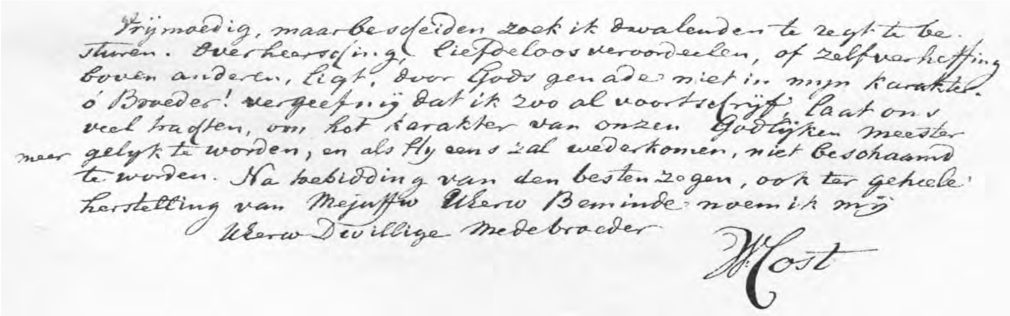

Vrijmoedig, maar bescheiden zoek ik dwalenden te regt te bestuuren. Overheersching, liefdeloos veroordeelen, of zelfverheffing boven anderen, ligt, door Gods genade niet in mijn karakter. o Broeder! vergeef mij dat ik zoo al voortschrijf, laat ons veel trachten, om het karakter van onzen Godlijken meester meer gelijk te worden, en als Hy eens zal wederkomen, niet beschaamd te worden. Na bebidding van den besten zegen, ook ter geheele herstelling van Mejuffw UEerw Beminde noem ik mij

UEerw Dienstwillige Medebroeder

W. Cost

(W. COST)

Ben ik na hartelyke en ongeveinsde groete [illegible] liefhebbende Zielsvriend en Broeder in den Heere,

N. Borneman

N.B. [illegible] Groningen

(N. BORNEMAN)

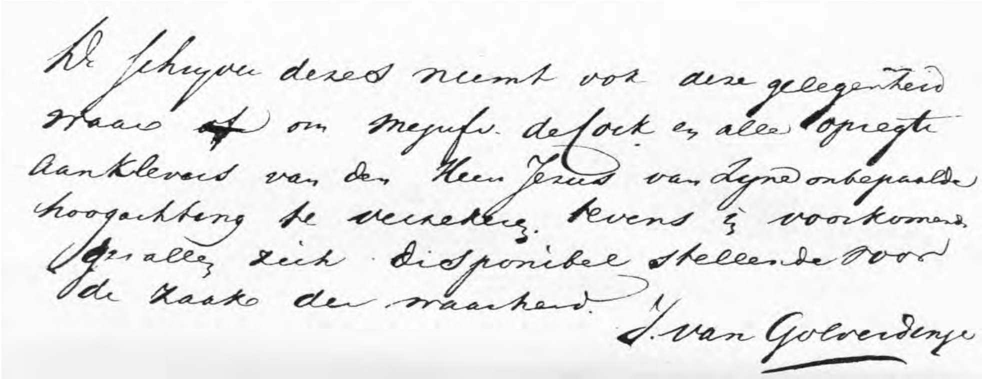
De Schryver dezes neemt vol deze gelegenheid waar om Mejufr. de Cock en alle opregte aanklevers van den Heer Jezus van Zyne onbepaalde hoogachting te verzekeren. Tevens in voorkomende gevallen zich disponibel stellende voor de zaake der waarheid.
J. van Golverdinge

(J. VAN GOLVERDINGE)

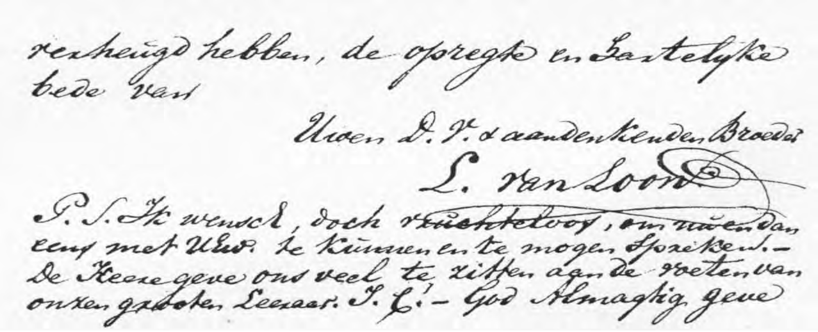
verheugd hebben, de opregte en laatelyke bede van
Uwen D. V. & aandenkenden Broeder
L. van Loon
P. S. Ik wensch, doch vruchteloos, om nu en dan eens met UEw. te kunnen en te mogen spreken. — De Heere geve ons veel te zitten aan de voeten van onzen grooten Leeraar. J. C. — God Almagtig geve

(L. VAN LOON)

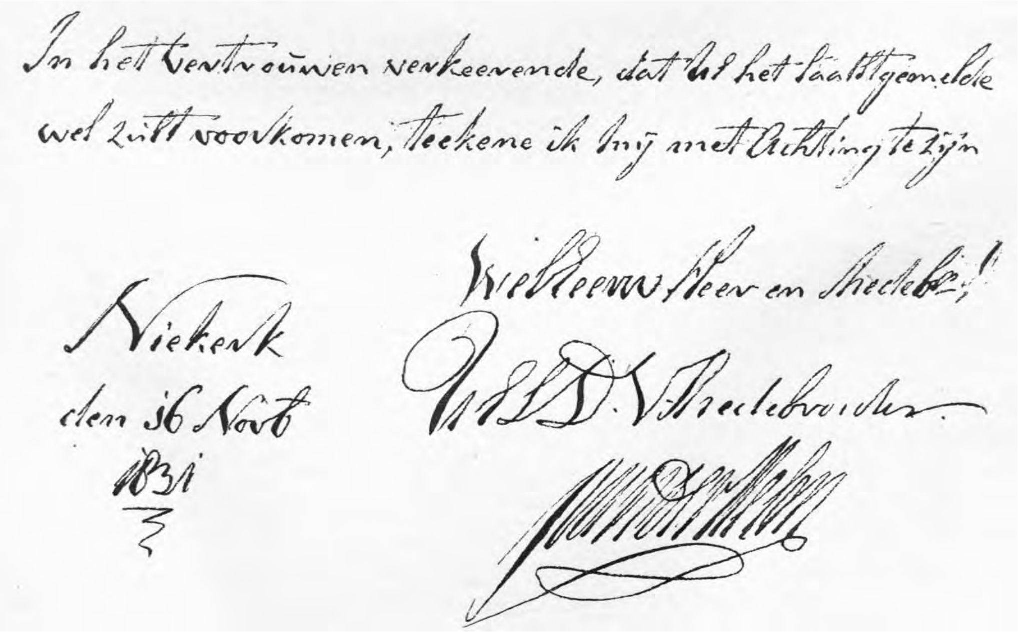
In het vertrouwen verkeerende, dat UE het Laatstgemelde wel zult voorkomen, teekene ik mij met Achting te zijn
WelEerw. Heer en Medebr.!
UEd. D. V. Medebroeder.
J. van der Helm
Niekerk den 26 Novb 1831

(J. VAN DER HELM)

maar het eerste deel van hoofdstuk VII, *Groen van Prinsterer en de kerkelijke strijd*, uit prof. dr P. A. Diepenhorst's *Groen van Prinsterer*, J. H. Kok, 1932.

Nu kan men ook uit eigen kring niet achterblijven en zoo verschijnt naast een groot aantal kleine gelegenheidsgeschriftjes, het geheel of een onderdeel der actie van '34 in herinnering roepende bij bepaalde gelegenheden en voor bizondere kringen, als *Ter nagedachtenis aan „Vader Brummelkamp", overleden te Kampen, den 2 Juni 1888*, bij Zalsman aldaar verschenen, *De geschiedenis der Christelijke Gereformeerde kerk in Nederland, aan het volk verhaald door* J. VERHAGEN JR, *met een voorwoord van* M. NOORDTZIJ, *hoogleeraar te Kampen*, Amsterdam, J. Verhagen Jr, 1881. Prof. M. Noordtzij heeft op verzoek „een toeziend oog gehouden over hetgeen de schrijver in druk zou geven". Dat toezicht heeft zich niet verder uitgestrekt dan tot de zorg, „dat er in deze geschiedenis niets voorkwam, wat naar Noordtzij's inzicht den toets der waarheid niet zou kunnen doorstaan." Deze „geschiedenis" is meer apologetisch dan critisch. Moest er dan bij deze „geschiedenis" [illegible] e zorg worden gedragen dat eene onware voorstelling van feiter [illegible] -den gegeven? Met deze vraag raak ik aan het apologetisch karakter van wat hier aan het volk wordt verhaald; en tot verdediging komt men „onwillekeurig als men meêleeft en weet aan welke onbillijke en onjuiste oordeelvellingen de Christelijke Gereformeerde kerk onderworpen wordt."

De man die het „voorwoord" schreef was oudtestamenticus en exegeet; de man die den tekst, niets meer en niets anders wilde laten zeggen dan wat daarin door den Heere gezegd wordt. Doch diezelfde Heere spreekt nog en heeft gesproken door wat Hij heeft gedaan in de dagen der Afscheiding. Die feiten moeten spreken. Dan, de verzoeking lag voor de hand om wat geput werd uit de in de tachtiger jaren nog levende mondelinge overlevering, niet al te critisch te beoordeelen en graag en grif voor volle waarde over te nemen; daarom was het goed en mede daardoor werd de waarde van Verhagens *Geschiedenis* verhoogd dat er toezicht geoefend werd van de zijde van den scherpzienden oudtestamenticus.

Ik durf niet al te driest verzekeren dat de plaat tegenover den titel, voorstellende de gevangenneming van dr A. C. van Raalte, vervaardigd is naar een momentopname. In ieder geval zou dan de titel van Van Raalte een andere geweest zijn.

Hoe aanbevelingswaardig dit geschiedwerk ook zij, men trachte niet dit werk antiquarisch te koopen om dan *De Afscheiding* van Rullmann van de hand te doen. Integendeel, de vele drukken van dit geschiedwerk, één van zijn trits: *Afscheiding, Kerkherstel* en *Doleantie*, bewijzen genoeg hoezeer het er bij ons volk is ingegaan en dat naardat het verdiende. Aan de Afscheiding gaan ook bij Rullmann vele hoofdstukken, een zestal,

vooraf, iets waarop ik terugkom. Toch staat de inhoud daarvan wel dichter bij de Afscheiding, dan dit het geval is met den inhoud van de ruim honderd eerste bladzijden bij Verhagen, die voorafgaan aan de eigenlijke geschiedenis der Christelijke Gereformeerde Kerk.

Hierna en tegelijk daarmede zijn vele biographieën verschenen, die meer in bizonderheden afdalen en ons de personen van de vaderen der Scheiding beter van nabij leeren kennen. De baan werd gebroken door prof. H. de Cocks: *Hendrik de Cock*. In de uitgave: *Een Schat in aarden vaten*, waarin J. A. Wormser het leven schetst van De Cock, Scholten, Van Raalte, Van Velzen en in het vijfde deel J. C. Rullmann dat van Gezelle Meerburg, wordt ook gebruik gemaakt van vele familiepapieren, en geput uit de mondelinge overlevering. Vader Brummelkamp's leven is beschreven in een zeer lijvig boekdeel door zijn jongsten zoon A. Brummelkamp en in 1910 uitgegeven door J. H. Kok te Kampen. Dit buitengewoon goed geschreven boek behoort tot het allerbeste dat verschenen is over de Afscheiding, doch is in het bizonder van hooge beteekenis voor de juiste kennis van de Geldersch-Overijsselsche richting in de Afscheiding en de landverhuizing naar Amerika, terwijl het terloops in kennis brengt met den kring der christelijke vrienden.

Ook het *Leven en de arbeid van H. J. Buddingh* zijn beschreven en wel door dr J. H. Gunning Jhz., toen deze nog predikant was te Wilhelminadorp bij Goes, en in tweeden druk eerst in 1910, te Rhenen, verschenen bij W. J. van Nas, 1909, een familielid van den held van het boek.

Eveneens is *ds L. J. C. Ledeboer in zijn leven en arbeid geschetst* o.a. door ds J. H. Landwehr, waarvan de tweede en veel vermeerderde druk verschenen is met een voorrede van prof. dr H. Bavinck bij D. Bolle te Rotterdam. Naast de belangrijke inleiding, is voor de geschiedenis der Afscheiding wel van de meeste beteekenis de inhoud van het vijfde hoofdstuk: *Ledeboer en de Afgescheidenen.*

Heeft dr J. van Lonkhuijzen *Hermann Friedrich Kohlbrügge* en zijn prediking, in de lijst van zijn tijd gezet in een academisch proefschrift, dan ligt het voor de hand dat in dit lijvig werk veel zeer kostbaar materiaal ligt geborgen, niet het minst in de noten. In bijlage 13, brieven van Kohlbrügge, is als eerste afgedrukt een brief aan ds de Cock te Ulrum, onderteekend te Utrecht, 3 Mei 1834, uw trouwe broeder, H. F. Kohlbrügge.

Het ligt voor de hand dat de vele geschriftjes en geschriften geschreven door de vaders der Scheiding dienen gelezen en geraadpleegd om hen nader te leeren kennen; daarnaast leze men van een Gezelle Meerburg, diens catechismuspreeken, die ook nu nog worden gebruikt bij de leeskerk in sommige onzer kerken alsook in de gereformeerde gemeenten. Minder omvangrijke levensschetsen van *Daan Bakker van den Palmboom*, *P. van*

Dijke en anderen als van *David Janse, in leven predikant bij de gereformeerde gemeente te Middelburg, door* LOUW BOONE, *v. d. m.*, noem ik alleen om in eene richting te wijzen waarheen het onderzoek van den vorscher zich ook dient uit te strekken.

Nog wil ik een bizonder soort van litteratuur noemen dat ons wil leiden in het leven dier geplaagden en gescholdenen. De inhoud levert tevens een bijdrage tot de geschiedenis der vervolging, die men nog steeds in vele kringen maar liever laat rusten. Ik bedoel boekjes als de *Oude Schoolmetres; De Familie van Houten of Gods weg is in het Heiligdom; Een geschiedenis uit de eerste helft der vorige eeuw, door* PEKAH. *Toen het licht werd, door* CATHARINA, en meer dergelijke, waarvan meerdere werden uitgegeven door Filippus.

Aan dit soort zijn verwant de novellistische schetsen, met een zeer sterken historischen inslag, geschreven door ds J. Kok, als *Meister Albert en zijn zonen; Het leven van Jan Egbert Broekema* en *De Afscheiding in de schaduw van het paleis;* alle verschenen bij J. H. Kok.

Zelfs heeft de Afscheiding haar romanlitteratuur en haar verhalen. *De vurige oven, een verhaal uit den tijd der Dragonades in Nederland, door* J. A. WORMSER, Kampen, J. H. Kok, 1911, leidt binnen de dorpen Bunschoten, Loosdrecht en omstreken. [24]) Wat hebben de Afgescheidenen toch veel moeten lijden van de Overheden en Machthebbers in den Staat en in de kerk! De journalist *Kingmans*, uit Groningen, beweegt zich gaarne op dit gebied en men zal goed doen ten behoeve der kennis van de toestanden op kerkelijk gebied ten platten lande in Groningen te letten op wat van zijn hand komt. De nouvellen en schetsen *Uut de Gröninger Veenkolonies, door* L. KUPÈRUS, bij J. H. Kok in Kampen in 1913 verschenen, leeren ons een volk en streek kennen waaruit De Cock met zijn vrouw stamden of waaronder zijn geslacht lang verkeerde.

Kupèrus heeft zijn voorganger gehad in den predikant van Nieuw-Beerta, ds H. van Berkum die zijn *Schortinghuis en de vijf nieten* schreef, *eene bladzijde uit de geschiedenis van het kerkelijk leven uit Oldambt 1730—1750,* Utrecht, B. Dekema, 1859. Ds van Berkum [25]) schreef zijn boek, daar hij van meening was, „dat het voor vele lezers, ook in 't Oldambt, wel nuttig kon zijn, een blik terug te werpen op de dagen van 't verleden, ter juistere beoordeeling van onzen tijd." En die tijd was die van het ontstaan en den gestadigen groei van de Afgescheidene kerk.

In dit boek maken wij nader kennis met de predikanten-wereld rondom ds Schortinghuis, met zijn voor- en tegenstanders. Ook een der voorvaderen van ds H. de Cock wordt hier genoemd en wel ds Tjaarda de Cock, „die tot 1753 leefde en menige moeielijkheid had in zijne gemeente door te staan." Van dezen De Cock lezen wij dat Jan Harms

zegt tot Geert Alders, die had beweerd: „onze kerk heeft nog de kenmerken der ware kerk van Christus, daar het woord zuiver gepredikt wordt en de sacramenten zuiverlijk worden bediend," „dat het niet waar is, dat het woord zuiver wordt gepredikt en de sacramenten zuiver worden bediend. Hoe kan Geert zoo spreken, daar zijn pastoor De Cock het toch wel niet anders maken zal, dan onze Doedens? Wordt het heilige niet aan de honden gegeven en werden de parelen niet geworpen voor de zwijnen? Wie komen er aan het nachtmaal? Zijn het alleen de uitverkorenen? Worden de onbekeerden wel geweerd? Neen, zelfs de waardigste leeraren schiften niet en zij roepen: komt, komt! waar ze veeleer moesten roepen: verre van hier, opdat ge u niet een oordeel eet en drinkt!" Zoo gaat Jan Harms dan voort als hij het verder heeft over den doop en de doopvragen.

Geert Alders had dan ook een aanklacht ingediend tegen ds Tjaarda de Cock en doleerde, omdat zijn predikant en de drost hem het oefenen hadden verboden. Tjaarda de Cock predikte te Nieuwolda openlijk, dat het *Onze Vader* door allen moest gebeden worden. Willem Wubo's noemde deze leer eene leere der duivelen. De zaak werd ter classikale vergadering behandeld, daarbij ging het wel wat bar toe, want op last der Staten moesten de scheldwoorden en hatelijkheden „geroijeerd worden" uit het protocol.

Dit boek van ds Van Berkum is voor de geschiedenis der Afscheiding om vele redenen van geen geringe waarde. Reitsma's *Geschiedenis der Hervorming* enz. toch beweert dat „de rechtzinnige drijvers in Ulrums gemeente, zelven weer gedreven werden door Schortinghuis' en anderer invloed." Ook anderen wijzen op Schortinghuis terug. Dit boek wil een geschiedenis van het leven geven gelijk het in verband met den strijd rondom Schortinghuis in het Oldambt werd geleefd in het kerkelijke leven. Dan verder handelt hierin een hoofdstuk over de oefenaren van Blijham. Over de beteekenis van „oefeninghouders" zal in dit werk een afzonderlijk hoofdstuk handelen. Eindelijk nog leidt ons dit boek zeer dicht langs de grenzen, ja daarover, van Oost Friesland en in de dagen der Scheiding namen velen in dat gedeelte over de grenzen nauwkeurig kennis van wat aan deze zijde in de provincie Groningen en elders op kerkelijk gebied plaats greep.

Met deze opmerking maak ik den overgang tot een litteratuur die zeer sterk in aanmerking komt voor de beschrijving der geschiedenis van de Afscheiding.

Daartoe leze men ds Duin's vlugschriften, ook nog *De Cock's overeenstemming der geloovigen van Nederland, uitgedrukt in brieven, uit onderscheidene provinciën onzes Vaderlands en Oostvriesland,* Veendam, T. E. Mulder, '34 en verder een paar geschriftjes van predikanten geboortig uit de graafschappen Bentheim en Oost-Friesland, van ds Beuker

en ds Schoemakers over de geschiedenis der kerken in dat gedeelte van Duitschland. In eenen adem verwijs ik tevens naar de geschiedwerken in de laatste jaren uitgekomen in Amerika of hier, doch die alle de wordingsgeschiedenis behandelen van de Christelijke Gereformeerde Kerk en van de Gereformeerde Kerk in de Vereenigde Staten en die van de Gereformeerde Kerk (de dopperskerk) in Zuid-Afrika. Voeg daar nog bij geschriftjes als over *ds Frieling* en anderen, alsook de *Gedenkschriften van* ds LAMMERT J. HULST, *Drie en zestig jaren prediker,* allen geboortig uit ons vaderland en de geschiedvorscher vermoedt als vanzelf dat een rijke bron voor de kennis der geschiedenis onzer kerken vloeit ook buiten de grenzen, naar het Oosten gezien en wendende naar het Westen en Zuiden, het zoekend en speurend oog. Dat ook in almanakken nog stof is te vinden blijkt wel heel klaar uit een overdruk van de *Groninger Almanak* van het jaar 1910. Dr G. A. Wumkes van Sneek, thans archivaris van Friesland, deelt daarin een hoogst interessante „opdracht mede van Hendrik de Cock te Ulrum." Een klein trekje, zegt deze historicus te recht, maar te kenmerkend om vergeten te worden.

Die de leerboeken voor de vaderlandsche geschiedenis raadpleegt zal getroffen worden door het verschil inzake hetgeen die bevatten rakende de Afscheiding tusschen de oudere en nieuwere schoolboeken. Met Rijssens schoolboek kwam daarin een gunstige verandering. Dr N. Japikse, de archivaris van het koninklijk huis, is in zijn leerboek der Nederlandsche Geschiedenis zeer beknopt maar in zijn zeer korte kenschetsing van den kerkelijken toestand in het tweede kwart der vorige eeuw niet onjuist. Toch blijve sterk aanbevolen immer weer terug te keeren tot Groen's voortreffelijk *Handboek der Geschiedenis van het Vaderland.*

Van de woordenboeken is in het bizonder in het *Biographisch Woordenboek van Protestantsche Godgeleerden in Nederland* veel stof te vinden, die uitnemend is bewerkt. Naast dr J. P. de Bie is de redactie opgedragen sinds de laatste jaren, aan prof. mr J. Loosjes, welk feit een waarborg biedt dat de mannen der Afscheiding worden behandeld *sine ira et studio.* Een proeve van nauwkeurigheid biedt het artikel *Tamme Foppens de Haan:* een vergissing bij Rullmann ingeslopen, die ook weer voorkomt in voce bij de *Christelijke Encyclopaedie,* is hier vermeden. [26])

Reeds noemde ik de *Christelijke Encyclopaedie,* uitgave J. H. Kok. In haar is bizonder veel te vinden met betrekking tot de Afscheiding. Alleen het feit dat de meeste der artikelen die voor haar geschiedenis stof bieden, bewerkt zijn door prof. Bouwman en in het eerste deel door ds Landwehr en mede door dr Rullmann geeft waarborg dat tot haar veilig de toevlucht kan worden genomen voor de bestudeering van het geheel en de onderdeelen dezer historie.

Mij rest nog te wijzen op het resultaat van een nauwkeurig ingesteld onderzoek naar het mogelijk bestaan van spotprenten en caricaturen die

betrekking zouden hebben op de actie der Scheiding, die toch stellig veel beroering heeft verwekt in de kerkelijke wereld van af de „lagere" besturen tot de „hoogere" — om te spreken in de taal van het genootschapsleven — tot de hoogste vergadering toe. Slechts één prent heeft het onderzoek opgeleverd. [27]) Toch kan dit tenslotte ook weer niet verwonderen. Tevens zegt het ook iets omtrent de houding aangenomen in breede kringen van onze natie. Met uitzondering van sommige leiders van het Réveil, nam men buiten de kerkelijke wereld en sommige bewindsmannen in de leidende kringen des volks, niet zoo bizonder veel notitie van de Afgescheidenen. Dr Japikse merkt op dat het „nieuwe kerkgenootschap weldra over bijna het heele land aanhangers kreeg, vooral in de lagere kringen." De Afgescheidenen bijv. te Amsterdam, den Haag, Rotterdam, Utrecht, Arnhem en in de andere provinciale hoofdsteden waren weinig talrijk. Hun aantal viel den caricaturisten haast niet op. Het gezelschapsleven waarin deze kunstenaars gemeenlijk leven wist van deze kerkelijke beroering wellicht niets en zij trok niet genoegzaam haar aandacht en indien wel, dan werd ze toch niet van die beteekenis geacht dat deze kunstenaars daaraan hun kracht zouden hebben beproefd. Zoo werd dan tevergeefs naar *spotprenten* gezocht. Het was al genoeg dat de *spotwoorden* zich toespitsten tot giftige pijlen en de *spotschriften* het sterkste venijn uitspogen. Het niet bestaan van spotprenten kan mede dienen ten bewijze dat de Afgescheidenen behoorden tot het „dwaze der wereld en het zwakke der wereld, en het onedele der wereld en het verachte en hetgeen niet is." De geschiedenis der Afscheiding versterkt ons in het geloof dat „het dwaze Gods wijzer is dan de menschen; en het zwakke Gods sterker dan de menschen"!

AANTEEKENINGEN HOOFDSTUK I.

[1]) In een schrijven d.d. 8 April 1933 deelde R. Datema van Sauwerd mij mede, „dat De Cock meermalen geweest is bij degenen die aldaar zelfstandig zijn opgetreden als „waarheidsvrienden" en kinderen van hen heeft gedoopt." In 1842 werd een tante van den berichtgever door De Cock gedoopt, in '43 eene andere door ds T. F. de Haan, zij leefde nog toen wethouder Datema mij schreef.

[2]) Ik geef slechts één voorbeeld: *Operum Johannis Coccei, tom. sext.;* aan het einde van dit deel zijn afgedrukt 242 brieven of uittreksels van brieven.

[3]) In het *Tijdschrift voor Gereformeerde Theologie,* 5de, 6de en 7de jaargang, publiceerde prof. M. Noordtzij: *Brieven en stukken uit het archief Hendrik de Cock (1827—1842).*

[4]) Men raadplege slechts de met zooveel kennis van zaken verzorgde Jaarverslagen van de stichting „Rèveil-Archief" te Amsterdam. Ook voor de geschiedenis der Afscheiding is deze stichting van het hoogste belang. Wie zou niet naar de brieven van De Cock aan mr D. Graaf van Hogendorp zoeken in het archief Van Hogendorp, berustende bij F. Graaf van Hogendorp, Huize Beukenhorst, Rijsenburg-Driebergen? In de verzameling Koenen berust een vrij groot aantal brieven van Scholte. Een copie-boek van een eenvoudigen Zeeuwschen bakker bevat brieven van Buddingh, door mij gecopieerd. Van dezen zelfden Buddingh zijn nog brieven bij een naamgenoot, den heer Huibert Buddingh, thans woonachtig te Lausanne.

[5]) Gecopieerde brieven, beginnende in den Jaare 1841. Merkwaardig genoeg is de eerste brief een copie van een schrijven van ds S. van Velzen aan den aanlegger van dit boek ds H. J. Wind te Leens. Het zal aan sommigen wel bekend wezen dat èn Kohlbrügge, èn Van Velzen hebben gezorgd dat de correspondentie die onder hen berustte is verbrand geworden. Prof. dr J. H. F. Kohlbrügge schreef mij d.d. 8/3 '33, dat „zijn grootvader voor zijn sterven zijn geheele correspondentie liet vernietigen. Wat bewaard is gebleven ontsnapte door een toeval of omdat het in bewaring van andere personen was aan den vuurdood." Ditzelfde geldt bijna letterlijk van de correspondentie van Van Velzen. Hij droeg aan de zijnen op zijn keurig geordende correspondentie na zijn dood te vernietigen. Diens zoon Simon van Velzen kon daartoe moeilijk komen. Zij bleef bewaard tijdens zijn leven. Gedurende de synode van den Haag, 1914, logeerde ik bij diens weduwe. Hoe ging het mij aan 't hart dat juist in dien tijd, mevr. de wed. S. van Velzen—Vrijland met haar schoonzuster mevr. de wed. Noppen—Van Velzen, besloten om den uitersten wil van wijlen hun vader uit te voeren en diens kostbare verzameling brieven vernietigden. Zij meenden niet anders te mogen handelen. De brieven van prof. Van Velzen, die nog bestaan zijn op hooge waarde te stellen; zij zijn met zulk een duidelijke en mooie hand geschreven!

[6]) Prof. Brouwer in zijn Tabellen.

Hoe slecht blijkt ook de bekwame kerkhistoricus dr F. S. Knipscheer uit Zaltbommel op de hoogte te zijn.

Ruimschoots zal ik gelegenheid hebben te wijzen op het met zoo groote partijdigheid geschreven *Handboek* van prof. dr J. Reitsma.

[7]) Hierbij komen vooral in aanmerking het archief van de classis *Middelstum* en van den ring *Leens,* met dat van het provinciaal kerkbestuur te Groningen. Daarnevens dat van de classis Dokkum; van de classis Harderwijk en van 't prov. kerkbestuur van Arnhem (alwaar de oogst schraal is); dat van de classis Heusden en van 't provinciaal kerkbestuur van Noordbrabant, en ten slotte dat van Middelburg. In 't algemeen genomen van die kerken, classes en provinciale kerkbesturen, waaronder ressorteerden de kerken welker predikanten werden geschorst, ontzet of ook zelf demissioneerden. Daarnevens zoeke men ook nog naar stof in de archieven der kerken tegen den predikant of kerkeraad waarvan werd gehandeld in verband met het laten optreden van daartoe onbevoegd geoordeelde personen, als bijv. te Rheden, de standplaats van ds W. Laatsman.

[8]) Ik denk hier, om slechts één voorbeeld te noemen aan den persoon van K. W. Brandt te Sauwerd, tegen wien werd geprocedeerd nog voor men tegen De Cock optrad. Hij ging echter niet met de Scheiding mede, hoezeer ook met De Cock bevriend, die hem in zijne geschriften met name noemt.

[9]) O.a. voor de volgende rechtbanken hebben Afgescheidenen terecht gestaan: voor die van Appingedam, Groningen, Winschoten, Heerenveen, Leeuwarden, Sneek, Assen, Zwolle, Arnhem, Tiel, Utrecht, Amsterdam, Haarlem, 's Gravenhage, Gorcum, 's Hertogenbosch, Goes en Middelburg.

[10]) *De Afscheiding en het Algemeen Reglement voor het Bestuur der Nederlandsche Hervormde Kerk van 1816, Kerkhistorische en Staatsrechterlijke studie van mr* S. SYBENGA, in 1932 uitgegeven door erven B. van der Kamp te Groningen, bl. 6.

[11]) Mr Sybenga a. w. bl. 4.

Allerbelangrijkst materiaal levert tot staving van het hier beweerde dr J. C. van der Does in zijn: *De Afscheiding in haar wording en beginperiode,* Naamlooze Vennootschap W. D. Meinema, Delft: *Van vervolging,* I bl. 242 v.v. Zeer bezwarend is vooral voor den toenmaligen „Minister van Justitie van Maanen, de vroegere revolutionair" wat Van der Does mededeelt uit de geheime papieren van den minister, aanwezig op het Rijksarchief te 's Gravenhage. Wat geven deze geheime papieren een goeden kijk op dezen minister, die bij de „Schuldvraag" inzake de vervolging, zwaar schuldig zal worden bevonden, daar hij zich niet ontzag gebruik te maken van geheime spionnen, welker namen mogen worden geplaatst, naast die van de meest beruchte speurhonden der Inquisitie!

Onder de belangrijke archieven van *burgerlijke* gemeenten des lands tel ik in de eerste plaats die van *Apeldoorn,* verder dat van de *Burgemeester Boeken van Heerde.* Doch waarom zouden die van een niet te noemen aantal gemeenten, waarin het tot Afscheiding kwam, niet even belangrijk zijn? Deze archieven noem ik slechts opdat men bij inzage daarvan kome tot de conclusie, dat die van tientallen van stedelijke en plattelandsgemeenten minstens even rijk kunnen zijn. Weinigen daarvan werden tot nu toe geraadpleegd.

[12]) De Synode van 1843. Vgl. Wagenaars *Het Reveil en de Afscheiding,* bl. 237. In de noot schrijft hij: „De heer v(an) V(elzen) maakte qua Scriba dezer Synode uitvoerige aanteekeningen. Hij beweert dat ze zijn particulier eigendom zijn. Ik heb geen verlof tot lezing kunnen krijgen." Vooral leze men met het oog op deze Synode: *De crisis der jeugd, door dr* H. BOUWMAN, J. H. Kok, 1914, Kampen, bl. 5.

[13]) Ouderling G. van Wijgerden te Zuilichem.

[14]) Dr Bouwman, a.w. bl. 5.

[15]) Zoo graaf Dirk van Hogendorp in een brief aan De Cock, d.d. 11 April '33.

(Zie p. 29 en 30)

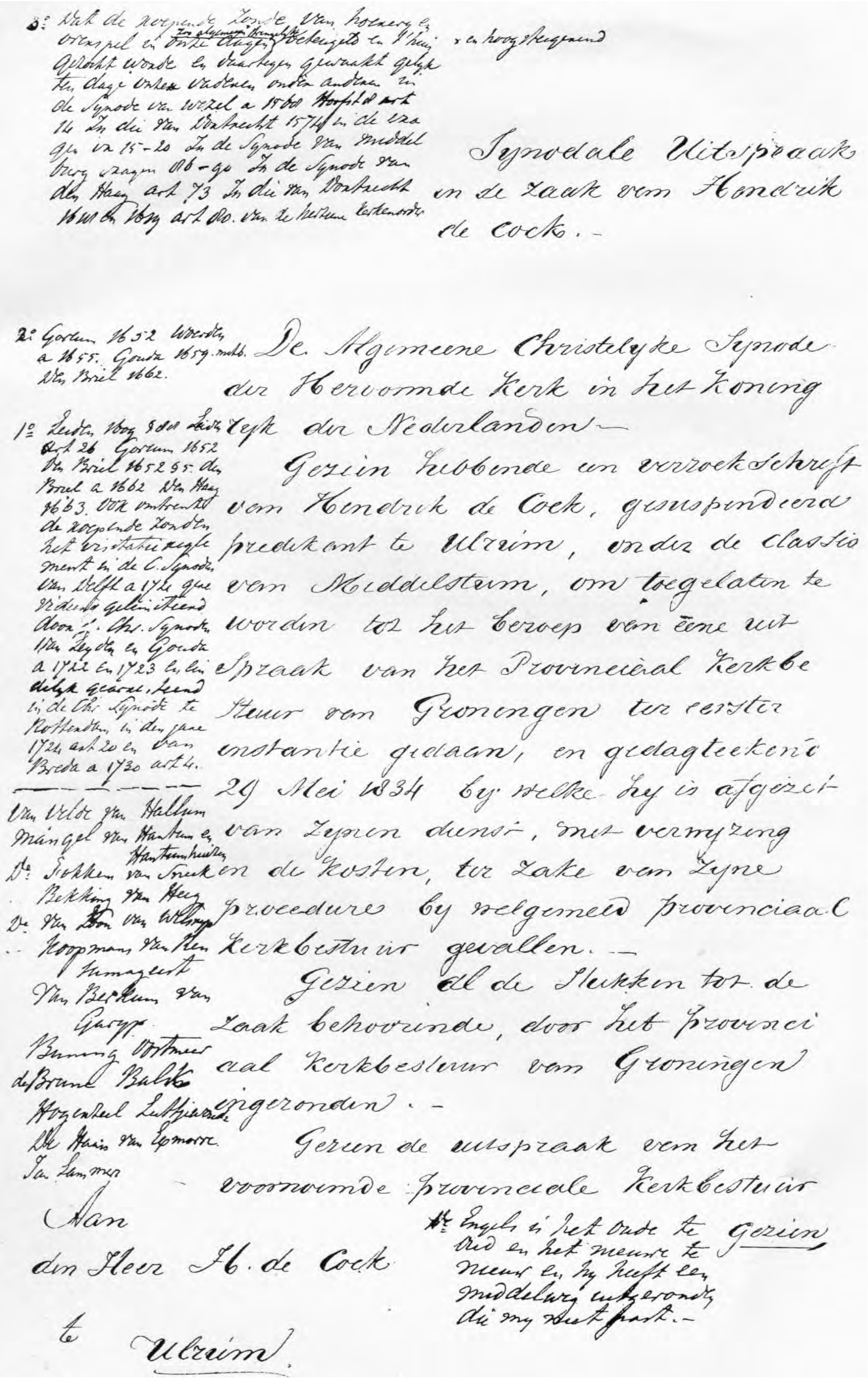
3° Dat de verpeste Leere van hoerery en overspel in onze dagen [illegible] bekragtigd en [illegible] gedrukt worde en daartegen gewaakt gelyk ten dage onzer vaderen onder andere in de Synode van Wezel a 1568 Hoofdst art 14 In die van Dordrecht 1574 in de vragen in 15–20 In de Synode van Middelburg vragen 86–90 In de Synode van den Haag art 73 In die van Dordrecht 1618 en 1619 art 80. van [illegible] en hoogstdringend

Synodale Uitspraak in de zaak van Hendrik de Cock.—

2° Gorcum 1652 Woerden a 1655. Gouda 1659 [illegible] Den Briel 1662.

1° Leiden 1619 [illegible] art 26 Gorcum 1652 Den Briel 1652 95. Den Briel a 1662 Den Haag 1663. Ook omtrent de verpeste Zonden het [illegible] in de C. Synode van Delft a 1712 [illegible] door de Chr. Synode van Leyden en Gouda a 1722 en 1723 [illegible] in de Chr. Synode te Rotterdam in den jare 1724 art 20 en van Breda a 1730 art 4.

Van Velde van Hallum, Mängel van Hantum en Hantumhuizen, Ds. Sikkema van Sneek, Bekking van Heeg, Ds. Van [illegible] van [illegible], Koopmans van [illegible], [illegible], Van Berkum van [illegible], Benning Oostmeer, de Bruine Baflo, Hogerzeil [illegible], De Haas van [illegible], Jan Lammers

De Algemeene Christelyke Synode der Hervormde Kerk in het Koningryk der Nederlanden —

Gezien hebbende een verzoekschrift van Hendrik de Cock, gesuspendeerd predikant te Ulrum, onder de classis van Middelstum, om toegelaten te worden tot het beroep van eene uitspraak van het Provinciaal Kerkbestuur van Groningen ter eerster instantie gedaan, en gedagteekend 29 Mei 1834 by welke hy is afgezet van zynen dienst, met verwyzing in de kosten, ter zake van zyne procedure by welgemeld provinciaal Kerkbestuur gevallen.—

Gezien al de stukken tot de zaak behoorende, door het provinciaal Kerkbestuur van Groningen ingezonden.—

Gezien de uitspraak van het voornoemde provinciale Kerkbestuur

Ds. Engels is het oude te oud en het nieuwe te nieuw en hy heeft een middelweg uitgevonden die my best past.—

Aan den Heer H. de Cock te Ulrum.

[16]) Van bizondere beteekenis is in dezen: *Om Waarheid en Recht, door* J. BOSCH, J. H. Kok N.V., Kampen, 1933: III *Smaadschriften.*

[17]) De Cock „patroniceerde" dit doen. Van Hogendorp kon daaraan kwalijk zijn goedkeuring hechten. De Cock geeft daarvan later rekenschap.

[18]) Sybenga, a.w. bl. 52.

[19]) Sybenga, a.w. bl. 49.

[20]) Dr van der Does, a.w., geeft in hoofdstuk XIV een goed orienteerend overzicht over de *Reformatie;* in 't slot eenige regels over de *Stem.*

[21]) Toch zij men voorzichtig en ga kritisch te werk bij het lezen; één voorbeeld. Ds Jongeneel van Apeldoorn put voor de beschrijving van de geschiedenis van de gereformeerde kerk van Apeldoorn uit ds J. Kok's boekje: *In de schaduw van 't koninklijk paleis,* dat meer als novelle dan als geschiedbeschrijving is bedoeld, in den trant van Kingmans: *Gelijk de zon schijnt in haar kracht,* en Kupèrus': *Uut de Gröninger Veenkolonies.* In de *Friesche Kerkbode* schrijft W. Lanter naar deze methode: *In bewogen dagen.*

[22]) Een voorbeeld van de degelijke wijze waarop de geschiedenis van een plaatselijke kerk beschreven is geworden in zulke Jaarboekjes wordt gegeven door het officieele Jaarboekje van den Haag, achttiende en negentiende jaargang, 1925, 1926: De Gereformeerde Kerk van 's Gravenhage (1572—1924). In den eersten jaargang kwam de geleerde schrijver D. H. Th. V(ollenhove) niet verder dan tot 1833; in den volgenden wordt de geschiedenis der *Christelijk Afgescheiden Gereformeerde gemeente* en die van *de Gereformeerde Kerk onder 't Kruis* beschreven. Deze studie is niet slechts van plaatselijk belang, maar gaat daar verre boven uit.

[23]) Van der Does, a.w. bl. 74, 330.

[24]) *Historie* geeft hier Van der Does a.w., twintigste hoofdstuk: *Van vervolging,* blz. 242 v.v.

[25]) Dr G. A. Wumkes in zijn *It Fryske Rèveil* geeft ons interessante bizonderheden over het domineesgeslacht van dezen H. van Berkum.

[26]) Rullmann en Bouwman zeggen beide, dat De Haan predikant is geweest in *Herwijnen,* dat moet zijn *Hurwenen,* een dorp in de onmiddellijke nabijheid van Rossum aan den uitgang van de Bommelerwaard gelegen.

[27]) „Eene kermisprent waarop wordt voorgesteld het droevig relaas der miserien op eene reis van geestelijke landverhuizers naar Nieuw Luilekkerland." Van der Does, a.w. geeft eene afbeelding bl. 223—225. Vgl. Rullmann, bl. 210: Een spotprent. Ds J. Bosch, schrijver van *Waarheid en Recht* is in twijfel of eene prent berustend in 's Rijksprentenkabinet, door hem nauwkeurig bekeken, niet een spotprent is op De Cock en Scholte.

TWEEDE HOOFDSTUK

HET HANDSCHRIFT NAAR CORRESPONDENTIE MET EN DOOR DEN VADER DER AFSCHEIDING.

HET handschrift te kennen uit het archief De Cock heeft zijn bizondere waarde: ten eerste, om vast te stellen van wiens hand stukken zijn, belangrijk voor de historie, die toch geen handteekening dragen. [1]) Ook staat vast dat hier en daar nog brieven schuilen van De Cock, waarop de bezitter weinig acht heeft geslagen. [2]) Zij zijn met andere oude papieren [3]) door erfenis in het bezit geraakt, weggeborgen, zonder dat het derde of vierde geslacht er ooit aan gedacht heeft dat anderen bizondere waarde aan het bezit daarvan zouden hechten. Het kan dat zulk een bezitter wel genegen is die oude brieven af te staan aan de bibliotheek van de Theologische School te Kampen.

Door dergelijke overwegingen geleid volgen in dit werk duidelijke afdrukken van brieven geschreven door of aan mannen van name, die in eenige betrekking hebben gestaan tot de vaderen der Scheiding. Zoo heeft dan bij mij niet de gedachte geleefd schriftkundigen gelegenheid te geven eenige gegevens voor de karakterteekening van de briefschrijvers te verzamelen. Wél is het van beteekenis voor de geschiedenis dat men zal kunnen uitmaken of dìt of weer een ander stuk, dat geen naam draagt, wel afkomstig is van den naam waarop het gesteld is geworden. Bovendien kunnen belangrijke gegevens verzameld worden door de vaststelling van het handschrift. Daartoe geef ik eenige concrete voorbeelden.

Er zijn in het archief De Cock een paar lijsten van boeken. Het is toch van belang te weten, welke boeken door De Cock gelezen werden. Uit het handschrift is vast te stellen dat De Cock zelf die lijsten geschreven heeft. De beteekenis daarvan springt in het oog als men constateert dat er éëne lijst van boeken is uit den eersten tijd dat hij predikant was, een andere lijst uit de dagen toen de Afscheiding reeds een feit was.

Hoe preekte De Cock? Schreef hij zijn preeken uit of gebruikte hij een schets? Er is in het genoemde archief een schets over den eersten Zondag. Weet men nu stellig op te maken uit het handschrift dat De Cock die schets geschreven heeft, dan kan men eenige gegevens van geen geringe waarde aan dit stukje ontleenen.

Maar daar is nog veel meer! De bron hierdoor aangeboord vloeit sterk, steeds rijkelijker. Daar ligt voor mij een brief geschreven uit Nijkerk op de Veluwe, 8 Mei 1834, geteekend: *uw liefh. Vriend en Broeder in 't geloof C. C. Callenbach;* de brief is geadresseerd aan *Mejufvrouw de Cock, Huisvrouw van den Weleerw. Zeer Gel. Heer H. de Cock, Geref. Leeraar te Ulrum bij Groningen.* Evenwel de eerste drie-en-twintig regels zijn niet geschreven met de hand van Nijkerk's bekenden predikant Callenbach; ook zijn ze niet onderteekend; toch zonder eenigen twijfel geschreven door De Cock; moge dit al blijken uit den aanhef, het schrift laat daaromtrent evenmin twijfel toe. Bij inzage van den brief zoudt ge zeggen: het opschrift alleen sluit toch reeds allen twijfel uit omtrent den brief: *Hartelijk geliefde echtgenoote en kinderen en Gemeente zoo van Ulrum als elders!* Ieder die de geschiedenis der Afscheiding navorscht zal blijde zijn van de hand van De Cock dit opschrift te lezen; dat *als elders* houdt een kostbaar gegeven in voor De Cock's beschouwing, nog vóór de daad op 14 October van datzelfde jaar, omtrent zijn gemeente en zijn werk voor haar!

Toch moet ik hier nog iets bijvoegen. Uit de gevangenis ontslagen, ging De Cock dra op reis, gemeenten werden gesticht enz. enz.; in haast schreef hij brieven aan zijn vrouw „mejufvrouw de Cock". Sommigen dier brieven zijn door hemzelf geschreven, maar eenige zijn niet van zijn hand, maar door anderen geschreven; zoo toen hij te Kampen werd opgepakt, des nachts gewekt in zijn cachot en toen om drie uur naar Zwolle getransporteerd om voor den rechter te verschijnen. Anderen schreven dat aan zijne vrouw alsof het door hem geschreven was. Zoo ook uit den Haag: een brief geadresseerd aan zijne vrouw als door hem geschreven, echter niet met zijn hand, maar met die van J. van Golverdinge Sr. Dit kleine trekje uitgewezen door het handschrift zegt, hoe bezet zijn tijd was op deze reize.

Verder zegt mij het handschrift van vele stukken, dat hoewel ze niet uit zijn naam zijn geschreven, De Cock de opsteller en schrijver daarvan is of ook dat hij degene is, die daarin correcties heeft aangebracht. Dit geldt van méér dan een Acte van Afscheiding gezonden aan de betrokken autoriteiten. De werkkracht door hem ontwikkeld tusschen zijn dertiger en veertiger jaren is meer dan gewoon. Zoo zijn dan ook de krachten van dezen reformator als verteerd. Toen hij zijn werk had verricht en zijn gestel was gesloopt nam de Heere ook dezen kloeken man, door den

Hervormden predikant uit Overschie in deze jaren genoemd een leeuw Gods, een vurigen held, reeds zoo jong weg.

Voeg bij hetgeen ik reeds mededeelde, dat er onder zijn papieren vele uittreksels uit boeken zich bevinden, lijstjes van catechisanten, aanteekeningen „ter gedagtenis aan het voorledene en voorgevallene", een dagboek uit den tijd van zijn gevangenis, de opteekening van de kosten van zijn consumptie gedurende die gevangenschap, waarop nog al eens een bittere borrel voorkomt, ook een fleschje bitter staat genoteerd en meer dergelijke bizonderheden, en ge hebt het éene trekje na het andere zoo noodig tot het schetsen van den tijd waarin de Afscheiding viel, van de gewoonten dier dagen, ter teekening van de personen, die in haar zulk een groot aandeel hadden.

De vele papieren doorloopende vindt men een bizonder groot aantal adressen en smeekschriften aan den Koning. Niet alle van De Cock's hand en toch door hem opgesteld en op zijn naam. De bizonder fraaie hand waarmede enkele stukken geschreven zijn wijst op een helper. Om dien uit te vinden kan dezelfde verzameling van paperassen ons dienen en zoo wijst een stuk van den bekenden onderwijzer D. van der Werp op de hand waardoor meer dan één stuk van De Cock is geschreven. Mocht iemand meenen dat het gissen hier wel eens zou kunnen missen, dan sluit hier het handschrift van De Cock allen twijfel buiten, doch nog stelliger de korte inhoud met zijn hand in margine geschreven van een adres, ruim twintig folio bladzijden beslaande, aan de Hoogeerwaarde Heeren van de synode gericht. Op den rand dan is door hem aangeteekend: N. B. *Deze memorie was door mij eigenhandig afgeschreven maar de nu volgende wel door mij opgesteld maar niet eigenhandig geschreven, hetwelk mij als een noodzakelijk vereischte 2 dagen voor de afzending herinnerd werd, schoon ik het niet zien kan uit onze wetten, weshalven die tevens door mij verzonden en ook door het Synode aangenomen is.* [4])

Copieën van stukken aan den praetor van den ring Leens, aan het classikaal kerkbestuur, aan het provinciaal kerkbestuur, zonder naamteekening, blijken naar het schrift door De Cock te zijn geschreven.

Mede is het noodig, dat De Cock's handschrift onder de loupe genomen wordt, gezien dat van zijn oudsten zoon, den lateren prof. Helenius de Cock, zeer nauw op dat van den vader gelijkt en een brief waarvan de inhoud van veel beteekenis is voor de karakterschetsing van het leven van prof. H. de Cock, geschreven is in het jaar '40 aan den vader, dus toen de vader nog leefde. Deze brief mag niet worden toegeschreven aan den vader, en toch teekent zijn inhoud beiden, den vader en den zoon.

Opmerkelijk dat het „schrift" van den kleinzoon, dr Hendrik de Cock, weer zooveel overeenkomst heeft met dat van den vader en den grootvader.

Op officieele stukken door hem ontvangen, bijv. dat van de *Synodale*

uitspraak in de zaak van Hendrik de Cock zijn in margine aanteekeningen gemaakt, waarvan een paar wel bizonder belangrijk zijn. Dat deze aanteekeningen van De Cock zijn, verhoogt daarvan ten zeerste de waarde. Een paar woordjes uit deze aanteekeningen zeggen bladzijden vol.

Aan den voet, onder het mooie schrift van deze missive, dat zoo schril afsteekt bij den inhoud daarvan, schrijft De Cock: *„Ds Engels is het oude te oud en het nieuwe te nieuw en hij heeft een middelweg uitgevonden die mij niet past."*

Deze aanteekening werd gemaakt stellig nog vòòr 14 Oct. '34. De Cock dacht nog niet aan Scheiding! Ze bevestigt de historie! De Cock kende en telde liever de getrouwen waarop hij eenigszins zijn verwachting bouwde. Ds Engels had zich geuit! De Cock zeide: de middelweg, die past mij niet! Aan de keerzijde heeft hij een aanteekening gemaakt van iets door hem overgeschreven. Hij is het daarmede niet eens. Het is de raad van den middenweg!

De namen der straks te noemen Friesche predikanten zullen later gerekend worden tot die van het „Friesche Reveil". Ook dan zal weer klaar blijken dat Rèveil en Afscheiding een tweelingstroom vormen, ontsprongen op verschillend terrein en uit onderscheiden bodem. [5]) Slechts één der genoemden zal zich later voegen bij de Afscheiding. Hij zal na den vroegen dood van De Cock zijn plaats voor de „opleiding" te Groningen innemen. Deze is de hier genoteerde De Haan van Exmorra.

Mede voor de geschiedenis der eerste jaren, van den crisistijd der Christelijke Afgescheidene Gereformeerde kerk is het van belang het handschrift van De Cock goed te kunnen onderscheiden. Straks zal hij op de synodes punten opteekenen opdat niet aan zijn gedachten ontschiete waarop zijn aandacht bij de discussie is gevallen. Ze zijn soms geschreven met potlood. Doch het zijn trekjes noodig er op te zien tot de vorming van het juiste beeld.

Er is strijd in de kerk van Meppel; bezwaarde broeders doen in een slecht geschreven stuk daarvan een breed relaas. Op den rand zijn korte eigenhandige aanteekeningen in het „schrift" van De Cock. Dan kan men zien dat De Cock geen idealist was, geen vervoerde of dweeper waarvoor men hem maar al te graag sleet, doch een man met een praktischen blik, met levenswijsheid en.... hoe durf ik het te schrijven — een gematigd man! Die de middelmatige dingen wist te onderscheiden van de principieele zaken. Er behoorde veel stuurmanswijsheid toe om in de eerste jaren na de Scheiding het scheepke buiten de branding te houden of ook daar behouden uit te sturen. [6])

Uit nog één belangrijke aanteekening op den rand leid ik af, dat dit stuk op zijn tafel lag, dat hij iets van ds Engels las, misschien wel diens *Ontboezeming*, en opdat een inschietende gedachte niet verloren zoude

gaan, door hem die werd opgeteekend op een stuk dat het eerste bij de hand was. Tot dit besluit moet wel komen die leest wat op de keerzijde staat. Nog eerder komt men tot deze gedachte bij het verrassende hier aanteekeningen te vinden uit de besluiten der nationale synodes van het convent van Wezel 1568, tot de synode van Breda 1730 art. 4. Wist men dat al niet reeds uit zijn geschriften, dan wijst deze aanteekening wel uit, dat de predikant van Ulrum werkelijk niet een vreemdeling was in het gereformeerd kerkrecht.

De juistheid van een opmerking van dr G. A. Wumkes: „De vader der Afscheiding" voelt aansluiting aan het tijdperk der Reformatie „in eigen gewest" blijkt ook uit zulke kleine trekjes, doch dan mag men zelfs dat „in eigen gewest" gerust weglaten. De Cock was niet van bekrompen aanleg! En dat in geen enkel opzicht!

Dit moge nog blijken uit een derde aanteekening op dit papier, weer van geheel andere beteekenis, wat mij zoozeer bevestigt in de veronderstelling dat hij deze aanteekeningen maakte op het eerste het beste stuk papier voor hem; daartoe toch kon dezen man het deftig stuk dat zoo'n onwaardige „synodale uitspraak in zijn zaak" inhield niet te goed zijn. Hij geeft in deze derde randteekening een lijstje van eenige Friesche predikanten. Het is te belangrijk voor de kennis van het „kerkelijk Friesland" dier dagen, dan dat het onverschillig zou zijn wie het geschreven heeft. Het handschrift wijst, allen twijfel buitengesloten, Ulrums predikant, in het deftige stuk een *vooroordeelde* genoemd, als de aanteekenaar aan. Ik lees de namen Van Velde, van Hallum; Mangel, van Hantum en Hantumhuizen; Fokkens, van Sneek; Bekking, van Heeg; Van Loon, van Welsrijp; Koopmans, van Rinsumageest; Van Berkum, van Garijp; Buning, Oostmeer; de Brune, Balk; Hogerzeil, Lutjewoude; De Haan, van Exmorra; Jan Lammers. [7]) Het lijkt mij als ik de „kladjes" met inkt of potlood door hem geschreven nauwkeurig bekijk en herken als aanteekeningen van zijn hand, dat er onder zijn, gemaakt terwijl hij door zijn rechters werd ondervraagd en beschuldigd.

Is mij alzoo bij het doorloopen van de honderden van stukken uit het familiearchief gebleken, hoezeer het er op aankomt het handschrift van De Cock, en dit geldt eveneens van zijn mede- als van zijn tegenstanders, te kennen in zijn bijzondere kenmerken; is deze kennis van geen gering belang te achten voor het gebruik van het bekende archief; zij moge mede dienen ter voorkoming van het door onachtzaamheid teloor gaan van belangrijke documenten hier en elders in particulier bezit bewaard en ook hiertoe, dat, wat ook in publieke bibliotheken nog in hoeken verscholen zit niet voor altijd onttrokken blijve aan de geschiedvorsching. Ds de Cock toch heeft een buitengewone omvangrijke briefwisseling gevoerd. Hij kende de kerkelijke kaart zoo goed, juist wijl hij de kerk zoo liefhad.

Hij zag scherp en had fijne voelhorens, vooral na de groote verandering in Ulrum in hem plaats gegrepen. Toen had hij lief! En de liefde heeft tot eigenschap zich uit te spreken, gemeenschap te zoeken. Zoo geschiedde het dat hij verlangde, den edelen graaf van Zuylen van Nijevelt te bezoeken; daartoe zocht hij in den Haag graaf Dirk van Hogendorp op; wilde Capadose spreken. Men stelle zich De Cock toch niet voor als een lomperd; men meene toch niet dat „die Groninger kleiboeren juist bij zoo'n man pasten." De Cock stamde uit een oud geslacht; was verwant aan de meest geziene families uit Groningerland. Men leze een later hoofdstuk over het geslacht De Cock. Hij wist om te gaan met de eenvoudigen. Hij behoefde niet schroomvallig te zijn als hij den klopper aan de poort van den huize Menkema te Uithuizen opnam. In het archief De Cock zijn brieven van de meest hooggeplaatsten uit den lande en van de allereenvoudigsten, doch die niet minder rijk waren in geestelijk bezit dan de eersten. En met Van Lodensteyn had hij beiden lief, als het lieve volk van God.

Ik laat volgen afdrukken van stukken uit brieven met de handteekening, om dichter en nader gebracht te worden tot velen van hen die ons lief zijn geworden om hun betrekking tot de mannen der Afscheiding en het door hen verrichte werk Gods.

Evenwel er ligt voor den historieschrijver als voor den beminnaar der geschiedenis een eigenaardige bekoring in het handschrift te kennen van die mannen, die mede naar Gods voorzienig bestel, zijn gebruikt om de geschiedenis te maken. Zoo zullen dan ook hier een plaats vinden gedeelten van officieele stukken met handteekening van de tegenstanders, van de beweging in drie- en vierendertig en daarna. Ik meen ook een plaats te moeten inruimen voor haar wier naam in zoovele stukken staat aan het hoofd: van Frouwe Venema, de vrouw die van zoo ontzaglijk groote beteekenis is geweest voor Hendrik de Cock, met wien zij zoo jong reeds was verloofd en daarna gehuwd. Haast zou ik willen zeggen: De Cock is geworden wat zijn vrouw naar Gods goedheid van hem heeft gemaakt. Doch daarover later meer. Hier wil ik rechtvaardigen waarom ook haar handschrift, dat niet duidelijk was, doch wel kenmerkend is, hier een plaats vindt.

Met ontroering heb ik getuurd op wat, zonder handteekening, nu het eerste volgt: de nieuwjaarswensch voor vrouw en kinderen, uit de gevangenis te Groningen, bij den aanvang van het jaar achttien honderd vijf en dertig. Een „oud vod" doch met de waarde van een antiek schilderij. Lees den inhoud! Merk dat 7^0 en 8^0 hetzelfde inhouden. Dat wijst op onrust! Ja, daar in de gevangenis is hij wel eens onrustig geweest! Hij is, naar wat spreekt uit een paar regeltjes, vaak bestreden. Geen

wonder! Zijn betrekkelijk jonge vrouw overgelaten aan den moedwil van soldaten onder een luitenant die teruggeroepen moest worden, als gevolg van zijn onbehoorlijk gedrag. Hoe moet het den gevangene te moede zijn geweest! Hij heeft zijn gedachten er niet bij! Tweemaal schrijft hij: *„Het slotje heb ik hier nog."* Men leze deze weinige letteren en vrage zich af, hoe een vrijzinnig hoogleeraar te Groningen den moed heeft om in een leerboek van de geschiedenis van de Hervorming en de Hervormde Kerk, tot op onzen dag te laten staan: „Intusschen werd hij wegens de ongeregeldheden in de kerk bij vonnis van de rechtbank tot een zware geldboete en drie maanden hechtenis veroordeeld. Hij onderging die straf te Groningen, *zijn hart ophalende aan psalmgezang."*

Hier staat gedrukt wat niet tot eene schande is van ds Hendrik de Cock van Ulrum, doch wel van dr J. Lindeboom, hoogleeraar te Groningen. De bezorgers van prof. dr J. Reitsma's *Geschiedenis* hebben deze woorden laten staan, uittartend de zonen en dochteren der Scheiding! Wij zullen antwoorden op dezen vrijzinnigen spot, al zal de spotter deze bestraffing niet willen hooren; we zullen blijven antwoorden ook al weten we dat de spotter niet liefheeft dien, die hem bestraft; wij zullen niet zwijgen al staat er ook: „Wijs een spotter niet terecht, opdat hij u niet hate, doe het den wijze, en hij zal u liefhebben." We willen het dáárom doen, omdat wij wenschen dat deze spotter in dit opzicht wijs zal worden en deze smaadheid van zich wegdoe[8]).

Het antwoord op dezen spot volge hier: de nieuwjaarswensch van den gevangene en daarnaast de laatste brief uit deze gevangenschap geschreven.

Daartusschen liggen vele brieven waaruit den in leven kerkelijken hoogleeraar van Groningen had kunnen blijken waaraan deze gesmade zijn vaak bloedend hart ophaalde. Hij heeft gebeden, gezongen, gestudeerd, en veel gecorrespondeerd!

NIEUWJAARSWENSCH UIT DE GEVANGENIS.

(Zie pag. 32)

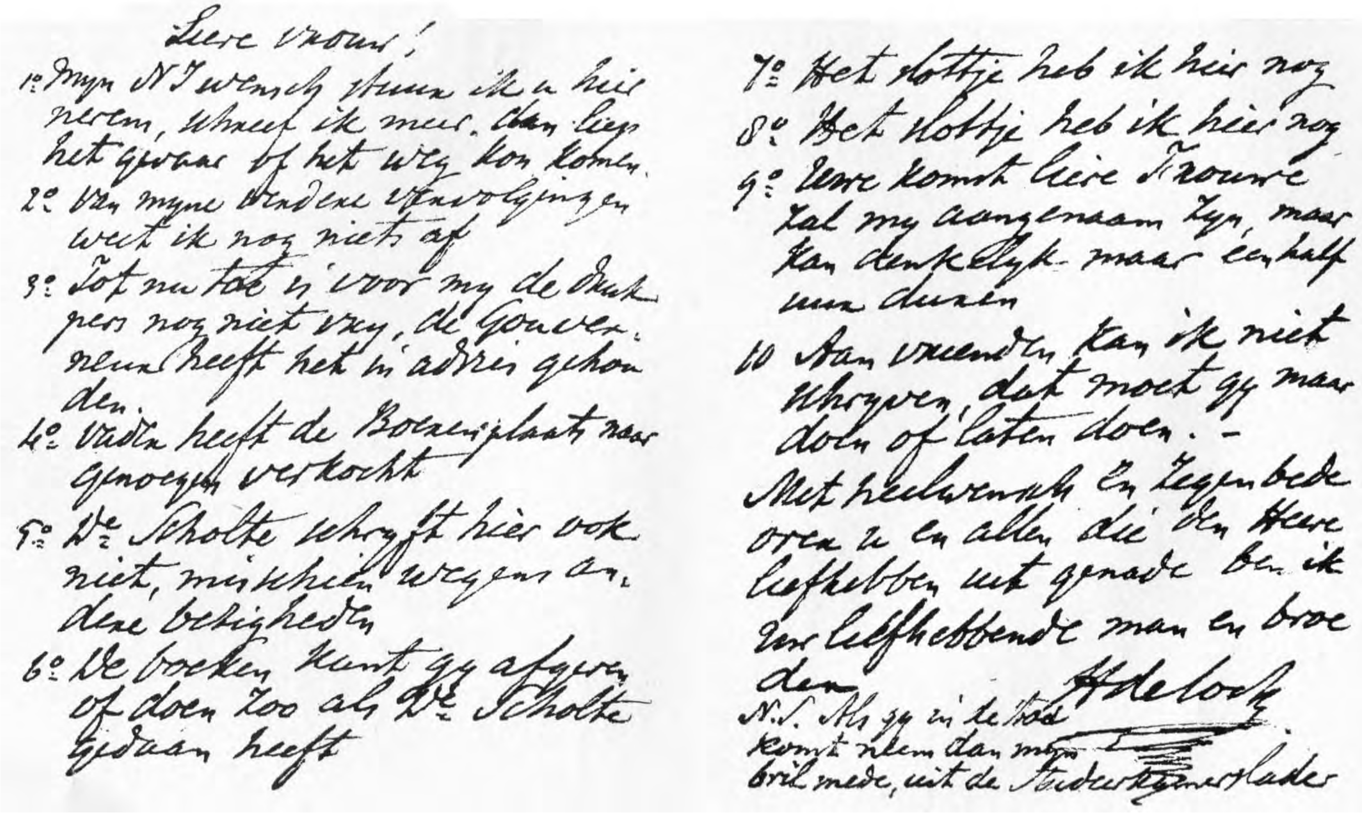

Lieve vrouw!

1° Myn N J wensch stuur ik u hier nevens, schreef ik meer. dan liep het gevaar of het weg kon komen.

2° Van myne verdere vervolgingen weet ik nog niets af

3° Tot nu toe is voor my de drukpers nog niet vry. de Gouverneur heeft het in adres gehouden.

4° Vader heeft de Boerenplaats naar genoegen verkocht

5° Dr Scholte schryft hier ook niet, misschien wegens andere bezigheden

6° De boeken kunt gy afgeven of doen zoo als Dr Scholte gedaan heeft

7° Het slottje heb ik hier nog

8° Het slottje heb ik hier nog

9° Uwe komst lieve vrouwe zal my aangenaam zyn, maar kan denkelyk maar een half uur duren

10 Aan vrienden kan ik niet schryven, dat moet gy maar doen of laten doen. -

Met heilwensch en zegenbede over u en allen die den Heere liefhebben uit genade ben ik uw liefhebbende man en broeder

H de Cock

N.S. Als gy in de stad komt neem dan myn bril mede, uit de studeerkamerslade

LAATSTE BRIEF DOOR DE COCK UIT DE GEVANGENIS GESCHREVEN. *(Zie pag. 32)*

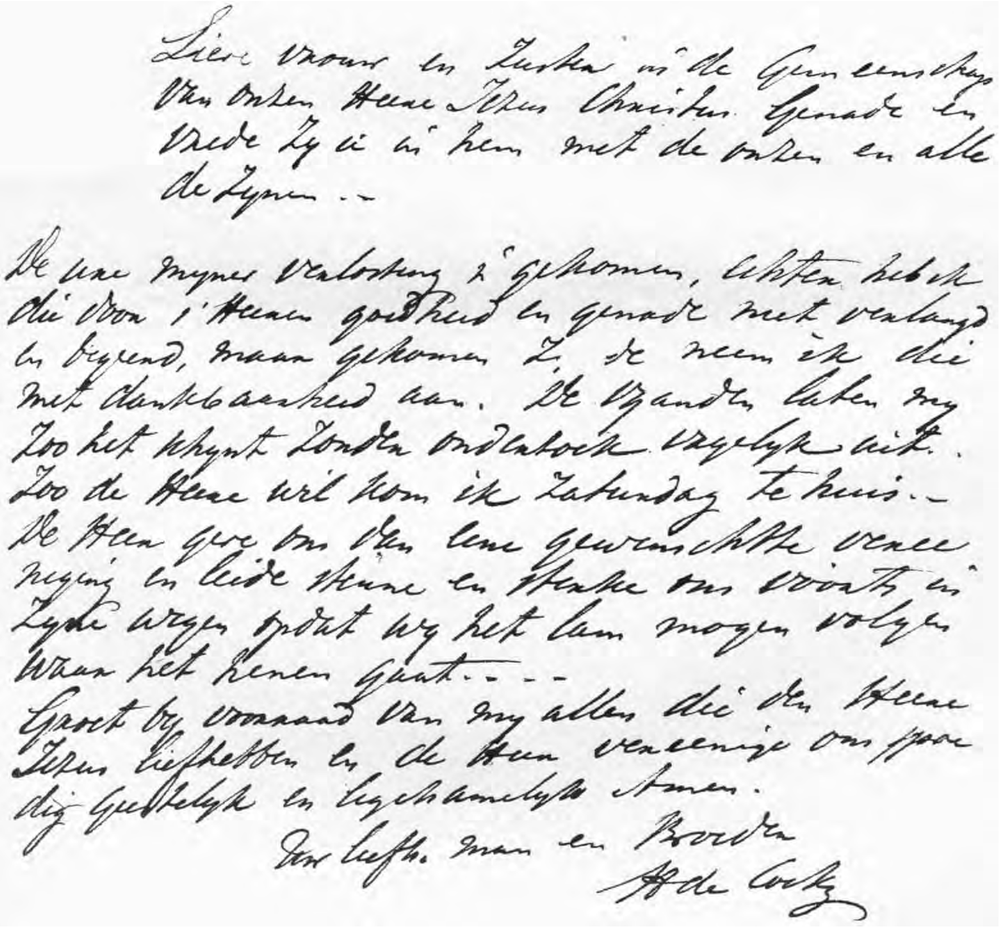

Lieve vrouw en Zuster in de Gemeenschap van onzen Heere Jezus Christus. Genade en vrede zy u in Hem met de onzen en alle de Zynen. —

De ure myner verlossing is gekomen, achten heb ik die door 's Heeren goedheid en genade met verlangd en begeerd, maar gekomen zy, de neem ik die met dankbaarheid aan. De vyanden laten my zoo het schynt zonder onderzoek vryelyk uit. Zoo de Heere wil kom ik Zaturdag te huis. — De Heer geve ons van Hem eene gewenschte vereeniging en leide steune en sterke ons voorts in Zyne wegen opdat wy het lam mogen volgen waar het henen gaat....
Groet by voorraad van my allen die den Heere Jezus liefhebben en de Heer vereenige ons spoedig geestelyk en ligchamelyk Amen.

Uw liefh. man en Broeder

H de Cock

AANTEEKENINGEN HOOFDSTUK II.

[1]) In het archief De Cock zijn heel veel stukken, die geen handteekening voeren, terwijl het toch van het hoogste belang is den opsteller, schrijver of overschrijver daarvan te kennen. Eén voorbeeld naast andere in den tekst genoemd: prof. Helenius de Cock deelt mede dat één van de memories door De Cock aan de Synode gezonden door een vriend was opgesteld. Hij, noch iemand na hem, noemt den naam van dien vriend. Het oorspronkelijk stuk berust in het archief. Uit vergelijking met andere stukken is voor mij zeker dat dit stuk is opgesteld en geschreven door graaf Dirk van Hogendorp. Uit het vervolg dezer geschiedenis, in het eerste en tweede deel, zal blijken, dat er parallelle voorbeelden van dit éene zijn te geven.

[2]) Is het niet heel goed mogelijk dat er nog overig zijn van de honderden van brieven door De Cock geschreven? Waar zijn ze b.v. die hij schreef aan baron P. C. van Zuylen van Nijevelt, aan Scholte, Capadose, freule Verschuur; aan de zeer vele vrienden uit de kleine luyden, die ze wellicht haast als relieken hebben bewaard?

[3]) Men leze door welk „toeval", erkend als geschied onder de leiding van Gods bizondere voorzienigheid, de oorspronkelijke *Acte van Afscheiding* is gevonden.

[4]) Dit staat op het stuk geschreven door graaf D. van Hogendorp.

[5]) Volkomen accoord ga ik met Van der Does' opmerking: het réveil heeft dan ook maar zijdelings invloed uitgeoefend op het ontstaan der Afscheiding, a. w. bl. 270. Verwarrend heeft gewerkt een dissertatie als van dr L. Wagenaar: *Réveil en Afscheiding.* Juist is gezien door Van der Does dat hij in zijn: *Afscheiding,* geen enkel hoofdstuk aan het Réveil heeft gewijd.

[6]) Men denke aan de *Crisis der jeugd,* van prof. dr H. Bouwman en aan het hoofdstuk *Het Dieptepunt,* bij Van der Does, a. w. hoofdstuk 24. Rullmann, hoofdstuk XVII.

[7]) Zie vervolg; Van Velde, is zeker *E. van der Velde;* de standplaats van Jan Lammerts wordt niet nader aangewezen. Men vergelijke voor de namen van deze mannen dr Wumkes a. w. Ook nog: *Hendrik de Cock,* bl. 276, noot.

[8]) Daar ik bij het afdrukken den vierden druk, thans van dit Handboek verschenen, niet kon raadplegen, weet ik nu niet of deze geïncrimineerde woorden zijn blijven staan. Ik kom hier in het tweede deel op terug.

DERDE HOOFDSTUK

„WEER EEN STEVIGE BOEKVERKOOPER."

PRINS WILLEM VAN ORANJE zag, toen hij de zaak van het verdrukte volk tot de zijne maakte, direct met een zeldzamen blik van groote staatsmanswijsheid in, van welke beteekenis het gedrukte woord zoude wezen voor den strijd dien hij ging voeren voor de volksvrijheden. Hij nam de toevlucht tot de pers en zorgde dat vooral in de landen van rondom het groot belang der zaak, waarvoor hij streed, bekend werd door het eene stuk na het andere van de pers te laten gaan.

Moge de Prins van Oranje een der eersten zijn geweest die de groote beteekenis der pers klaar zag, de volgende tijden zouden dit inzicht volgen. Ook bij den kerkelijken strijd werd dit middel ter verbreiding der beginselen nu voorshand naarstig ter hand genomen door de elkander bestrijdende partijen en groepen.

Tijden van kerkelijke beroeringen zijn bij uitnemendheid de dagen der pamfletten. Om zich te overtuigen neme men slechts inzage van de verzamelingen daarvan in de groote bibliotheken; ik denk aan de Remonstrantsche en Cocciaansche twisten. Elke der strijdende richtingen weet dan zijn drukpers en boekverkoopers te kiezen.

Het aantal pamfletten uit de dagen van het Réveil en de Afscheiding is ook bijzonder groot. De strijd was te scherp, en de beginselen waarvoor gestreden werd waren van te groot belang en degenen die den kamp streden, waren van weerszijden te ernstig dan dat zij zich niet wapenden met, en van de middelen voorzagen, het meest bevorderlijk voor de verbreiding van de kennis der meeningen door hen voorgestaan. Zoo grepen zij dan van weerszijden naar de pen en zochten hun uitgevers en boekverkoopers. De Cock gaf zóóveel brochures in het licht, dat hij weldra werd beschuldigd dit uit gewinzucht te doen. Zijn bestrijder prof. dr Hofstede de Groot ontzag zich niet dezen laster weer op te rakelen, toen hij in 1855 wierook ging branden tot eigen lof en roem. [1]) Deze vader der

Groninger richting had beter kunnen weten. De Cock heeft toch werkelijk duidelijk genoeg getoond, dat hij nog iets meer dan geld en goed over had voor zijn beginsel. Heeft hij niet zijn leven gewaagd, zijn rust en veiligheid in de weegschaal geworpen en zijn gezondheid, door zijn ijver geknakt! Dat men toen de strijd heet was den moedigen man alles trachtte af te nemen en ook alles trachtte aan te doen om hem af te maken ligt in het karakter van elken oorlog, à la guerre comme à la guerre, in oorlog handelt men naar oorlogsmanier! Doch dat ruim tien jaar na den dood van den tegenstander het gewaagd wordt nog een steen, neen, de giftige pijl van den laster op te nemen en te richten op den doode, dit compromitteert hem die zulks doet.

Zoo heeft dan ook de ijver waarmede De Cock greep naar de pen om zijn zaak te bevorderen hem geen geldelijk voordeel bezorgd, veeleer allerlei moeite en verdriet. Hij klaagt daarover zijn nood aan den Koning. In Ulrum was geen boekverkooper. Zoo stelde hij dan zijn geschriften ook verkrijgbaar bij zich aan huis. Dit werd door hem wel eens medegedeeld van den kansel, met de bijvoeging o.a. bij de verschijning van zijn vraagboekjes: *De leerregels van Dordrecht* en het *Kort begrip*, dat ze, voor die geen geld hadden om ze te betalen kosteloos bij hem waren te bekomen. Dit zou hem moeite bezorgen! Geen onaangenaamheden die men kon aandoen, werden hem gespaard. Zoo kwamen twee roomsche commiezen uit een paar omliggende dorpen aan de pastorie en maakten procesverbaal op, omdat hij zonder daartoe een patent te bezitten, boekjes had verkocht.

Wel verre van dat hij er op zinde eens een zoet winstje te slaan uit zijn „schrijverij”, was hij daarop zóó weinig bedacht en handelde in deze aangelegenheid zóó achteloos, dat een zijner boekverkoopers daarvan gebruik trachtte te maken door hem zeer te benadeelen. [2]) Maar De Cock had toch ook weer te veel gezond verstand dit door de vingers te zien. De oneerlijke boekverkooper is op zijn aanklacht door de rechtbank van Assen veroordeeld.

Het was dus wel gewenscht voor hen die ook met de pen den strijd voerden om te zien naar vertrouwde boekverkoopers. Elk zocht zijn man! Dit blijkt ten duidelijkste uit het feit dat bij bepaalde uitgevers en boekverkoopers de werkjes van de aan weerszijden strijdende mannen werden uitgegeven en te koop waren. Ook dit bracht weer zorgen mede voor de Vaders der Scheiding, die toch reeds de handen zoo vol hadden en naar alle zijden het oog hadden te richten, van waar de slagen kwamen, die moesten worden opgevangen of afgeweerd.

Zoo wordt vooral de naam van Oomkens aangetroffen onder de uitgevers van geschriften die komen van de zijde „der Groninger school”, en onder die van andere tegenstanders der Afscheiding de naam van Schierbeek,

beiden te Groningen. Deze zelfde namen worden ook aangetroffen onder de onderteekenaars van *De plechtige verklaring, afgelegd door een aantal leden der Hervormde gemeente te Groningen ter beantwoording van het geschrift getiteld: Aan de Hervormde gemeente in Nederland.* Maar evenzeer kan men onder de leden der kleine Afgescheiden gemeenten vinden de namen van die uitgevers en boekverkoopers, die op zich namen den druk en de verspreiding van geschriften van de Afgescheidenen; zij kenden de bedding waarin de stroom der pamfletten moest worden geleid!

Moge het ons treffen dat de verschillende brochures in zóó korten tijd een zóó'n groot aantal drukken noodzakelijk maakten, dan wijst ook dit op het feit dat de beweging van Réveil en Afscheiding schier alle lagen van het volk raakte, en het zegt ons verder dat vraagstukken, die de kerk, haar leer en hare regeering betroffen, stonden in het brandpunt van de belangstelling.

Dáárom kan het ons ook niet verwonderen, dat aan den verkoop en de verbreiding van de geschriften uit den kring der „Separatisten" wel eens getracht schijnt te zijn belemmeringen in den weg te leggen. Wàårom zou dat toen niet het geval zijn geweest, juist toen, in dagen waarin men elkander bestreed met groote scherpte, met de hartstocht der liefde voor eigen beginsel en met die van den haat tegen wat uit den booze werd geacht en tot groote schade van de kerk en daardoor van het Nederlandsche volk. Als, om slechts één voorbeeld te noemen, de jong gereformeerde actie, bij name in het Kanton Zurich, in onzen tijd genoopt werd een eigen boekhandel te stichten wijl de algemeene boekhandel de geschriften van die zijde niet in de uitstalkasten wilde of durfde plaatsen; als men nog in onzen tijd colporteurs de lectuur, van die zijde in het licht gegeven, in de straten van het zoo sterk rood gekleurde Zurich uit de hand trachtte te slaan, [3]) dan verwondere men er zich niet over, dat in de dagen der Scheiding met leede oogen werd gezien, dat er een machtigen stroom van geschriftjes de weg werd gebaand, zoodat ze werden gekocht door vele eenvoudigen die ze wederom aan anderen te lezen gaven.

Vijgeboom wist een zijner geschriften gedrukt te krijgen in het Noorden des lands bij den drukker en boekverkooper J. Krediet te Heerenveen en zoo kan het mij niet verwonderen dat mijn exemplaar van Vijgebooms *Opwekking* den naam draagt van een lid uit een geziene boerenfamilie uit het anderzins toenmaals zoo sterk Groningensch georiënteerde Weststellingwerf en dat de pleitredenen van Van Hall gekocht werden door boeren uit de Bommelerwaard, wijl Scholte aldaar zoo goed bekend was en het ging om hem te verdedigen over aldaar gehouden ongeoorloofde vergaderingen, doch ook door boeren uit het Noorden, ik noem slechts H. J. Wind, den lateren predikant van Leens.

En zòò kan men verklaren het blijde bericht door Scholte in een brief d.d. 5 Maart 1834 geschreven aan De Cock: „Te Amsterdam komt weer een stevige boekverkooper; mijn vriend en broeder in den Heere W. Messchert [4]) van Rotterdam is geassocieerd met Höveker te Amsterdam en komt met Mei aldaar wonen; in die groote stad gaat het werk des Heeren voorwaarts. De Zondagavondoefening bij da Costa wordt hoe langer hoe drukker bezocht, ook zijn wekelijksch college over de Vaderlandsche geschiedenis." In dezen zelfden brief deelt hij ook mede: „mijn stukje over de Psalmen is naar den drukker; ik hoop nu spoedig over te gaan tot de preeken, welke ik op raad van broeder da Costa in een bundeltje denk uittegeven." In een brief van 1 Juli '34 schrijft hij o. m.: „het verwondert mij dat gij het stukje over de Psalmen niet hebt ontvangen; toen ik in Amsterdam was (in den vorigen brief had hij te kennen gegeven van voornemen te zijn na Pinksteren naar Amsterdam te reizen K.) heb ik een exemplaar op velijn papier voor u bij den uitgever gelaten om aan u te bezorgen, *ook de uitbreiding van dat boekje wordt door de vijanden verhinderd, in Middelburg b.v. was het niet te krijgen hoewel de uitgever een zeker getal exemplaren er naar toe gezonden had.*" (Ik cursiveer. K.)

Van dezen tijd af vindt men dan ook den naam van dezen *stevigen boekverkooper* op onderscheiden geschriften uit die dagen en dan in verbinding met den naam van Höveker. [5])

De oude predikant van den Haag, ds Bernardus Verwey kan zijn spijt niet verkroppen over het soort boekverkoopers die medewerken tot de verspreiding van gedachten en tot openbaarmaking van een gezindheid hem zoo weinig sympathiek. In zijn anoniem geschrift de *Toetser* zegt hij spijtig in de inleiding, dat de boekwinkel van J. H. den Ouden menig ander liefdeloos en twiststokend werk voortbracht. Le Feburé vat daarop vuur en schrijft: „Ik herinnerde mij verscheidene werken, die uit dien boekwinkel voor den dag zijn gekomen, en die min of meer dezelfde strekking hebben, om de gereformeerden opmerkzaam te maken; of de schrijver dit nu onder het twiststokende rangschikt weet ik niet; evenwel twijfel ik, of hij die schriften niet bedoelt, omdat het Adres niet veel meer zijne aandacht trok, dan menig ander liefdeloos en twiststokend voortbrengsel."

J. H. den Ouden te Amsterdam is dé „boekverkooper" bij wien nog vòòr de Afscheiding, het eene geschrift na het ander verscheen uit den kring van het Réveil, die alarm bliezen, zòò van Schotsman, van Molenaar, van Da Costa. Alarmsignalen van Baron van Zuylen van Nijevelt. Zelfs koopt Den Ouden van de Wed. du Saar te Leiden het *Godsdienstig Genève,* in Maart 1819 in vertaling aldaar verschenen met een voorrede van ds N. Schotsman. Hij is de uitgever van leerredenen van ds D. Molenaar,

van ds H. J. Scholte en van ds B. Moorrees. Moorrees' adressen worden later ook door hem uitgegeven.

Daarna neemt H. Höveker te Amsterdam de plaats in voor de Afgescheidenen, die Den Ouden had voor de geschriften die tot den Réveil bliezen. Naast Höveker komt ook de stevige boekverkooper Messchert een enkele maal voor, doch gedurende een klein aantal jaren, tot op de scheuring in de Afgescheidene Kerk te Amsterdam verschijnt schier alles van de zijde der „Scholtianen" bij Höveker. Ook de Handelingen der Algemeene Synode. Na de scheuring geeft Höveker, die middelerwijl teruggekeerd was tot de Nederlandsche Hervormde Kerk, nog wel eens iets uit van zijn vriend Scholte, doch uit den kring der Afgescheidenen gaat men niet zooveel meer naar dezen bekenden uitgever. [6])

Het is dan vooral de Haagsche boekverkooper J. van Golverdinge Sr, die eerst gezamenlijk met Höveker de „Handelingen" uitgeeft, maar daarna het eene na het andere geschriftje van de pers doet gaan. Daaronder van de voormannen als Scholte, Van Velzen, en vele anderen, doch ook geschriftjes van eenvoudigen als van G. van Dulst, Hasselman en anderen. Van Golverdinge wordt de uitgever van degenen die aan de zijde van Scholte en Van Velzen staan en zich moeten kanten in den eersten tijd tegen mannen als Van der Werp en W. W. Smitt. Doch Van Golverdinge bepaalt zich niet uitsluitend tot de uitgave van geschriften uit het midden der Afgescheidenen, immers ook dr A. Capadose legt bij hem vele der kleinere geschriftjes ter perse; er is tusschen deze mannen gestaag verkeer, gelijk blijkt uit de correspondentie van De Cock. [7])

In lateren tijd wordt de plaats van Höveker te Amsterdam eenigermate ingenomen door Hoogkamer en Comp., N. Z. Voorburgwal. Scholte laat er zijn: *Aanmerkingen op het verslag der Synode van 1848* het licht zien; ook later zendt hij nog uit Brielle copie voor de pers van Hoogkamer, om hier het licht te doen zien. Een: *Zamenspraak,* van F. A. Kok, ziet hier nog het licht in 1850; in deze *Zamenspraak* worden „aanmerkingen gemaakt op het verslag van de Synode der Christelijk(e) Afgescheiden Gereformeerde Kerk in Nederland, gehouden te Amsterdam 1849, door C. J. de Moen." De „Noodige toelichting" op deze *Zamenspraak* verschijnt eveneens bij Hoogkamer en Comp.

De Cock heeft zijn uitgevers gezocht in de eigen provincie, en daarin zijn ook anderen uit het Noorden des lands hem gevolgd. Zijn eerste geschriften zagen het licht te Groningen, bij J. H. Bolt, een adres waaraan later ook brieven gericht aan De Cock, gevangen te Groningen, werden geadresseerd. Na Bolt verschijnt schier alles wat door hem voor de pers wordt geschreven bij T. E. Mulder [8]) te Veendam. Het getal kleine geschriftjes van de pers van Mulder gekomen is niet gering. Bij dezen uitgever verschijnt dan ook, de *Prentbijbel van G. Benthem Reddingius*

AANTEEKENINGEN HOOFDSTUK III.

[1]) Men leze wat prof. Helenius de Cock daarvan schrijft. De pen beeft van verontwaardiging in zijn hand. En het „Rekels laat de dooden rusten", is hier op zijn plaats. a.w. blz. 138 en 259 v.v.

[2]) *Hendrik de Cock,* blz. 138; copie van een brief aan Zijne Majesteit, berustend in het archief.

[3]) Een serie artikelen over deze actie werd door mij gegeven in de *Reformatie,* jaargang 1931/'32.

[4]) *Messchert* is een bekende figuur uit de periode die onmiddellijk voorafgaat aan de Afscheiding. Hij is niet met de Scheiding medegegaan. Een zinnetje als het volgende uit *De Clercq's Dagboek*: „Messchert schrijft 22 Maart 1833, dat hij eene crisis in de kerk nabij ziet en maar hoopt, dat de geloovigen geen onvoorzichtigheden doen zullen" doet ons reeds vermoeden dat deze het niet eens zal zijn met de Scheiding. Lees ter nadere kennismaking met Messchert, Van Lonkhuizen's dissertatie, § 8: *Kohlbrügge en de Afscheiding.*

[5]) Mr A. M. C. van Hall's pleitrede: *De vrijheid van godsdienstoefeningen in Nederland verdedigd,* werd o.m. bij W. Messchert in 1835 uitgegeven.

[6]) Vgl. *De Afgescheidene kerk van Amsterdam,* bij Van der Does, a.w. hoofdstuk XXVIII, blz. 328.

[7]) Zie over J. van Golverdinge Sr., *Officieel Jaarboekje,* den Haag, 1926, blz. 146 v.v.

[8]) Het aantal grootere en kleinere werkjes verschenen bij T. E. Mulder is bizonder groot; des te meer is het jammer dat de correctie zòò uitermate en opvallend slordig is geweest dat enkele boekjes haast kakographieën gelijken. Of dit aan de schrijvers, i.c. De Cock en anderen heeft gelegen, zal wel slecht zijn uit te maken. Wel heeft De Cock het vooral in den loop van 't jaar 1834 overstelpend druk gehad en maakt daarvan in zijn schrijven zelf gewag, doch het aantal drukfouten is in sommige gevallen zoo zinstorend groot, dat het vermoeden voor de hand ligt dat niet steeds is gecorrigeerd wat het licht zag. Reeds in de correspondentie uit de eerste jaren van De Cock's huwelijk, maakt de jonge vrouw eene aanmerking op zijn „slofheid", d.i. slordigheid. Ons trof in De Cock's copieën hoe vaak door hem eigennamen, die men toch goed moet schrijven, verkeerd worden gespeld. Zoo trof ik ook den hem zoo bekenden naam *Mulder* aan als *Muller* gespeld.

In een van De Cock's brieven, uit de gevangenis geschreven aan zijne vrouw, komt een merkwaardige tirade voor in verband met den persoon van J. den Ouden: „Wat J. den Ouden aangaat, het spijt mij dat hij zoo verkeerd is, schoon het mij niet zeer grotelijks verwondert, want de Hollanders willen over het algemeen liefst de menschen zelf bekeeren, den Heere Jezus het werk van zaligmaker uit handen nemen, en de voorzegging des Heeren verijdelen: In de wereld zult gij verdrukking hebben, maar hoe maakt hij het dan met die van mij? Die zijn dan toch niet beter. Ook roepen de roepstemmen van Borneman nog al vrij luide: Ik heb daar een groot 20

als een werk des Satans bevonden en wederlegd door F. A. KOK, als ook het anoniem geschriftje: *Bescheiden Antwoord aan den steller van het stukje in de mengelingen van de Groninger Courant, van den 23 Februari 1836, getiteld: „Over de overeenkomst van het Belgische oproer in 1829, 1830 en het kerkelijk Staatkundig oproer in Oud-Nederland in deze dagen."*

Hier zij terloops opgemerkt, hoezeer sommige vijanden van de Scheiding er op uit waren aan de kerkelijke beweging een staatkundige beteekenis te geven; opdat de wereldlijke macht zoude ingrijpen met geweld en onderdrukking en het volk zoude worden opgehitst. De klaarste voorbeelden liggen voor de hand hoe vooral predikanten der Hervormde kerk openlijk de wereldlijke machthebbers aanzetten om krachtig in te grijpen. Zelfs werd onderzocht of De Cock niet in verbinding stond met revolutionaire actie tegen de regeering.

Ik zou namen nog van andere „stevige boekverkoopers" kunnen noemen, als Herdinge van Leiden, doch ik wilde mijn tribuut van dank en waardeering betalen aan den boekhandel en aan diè boekhandelaren, die naast de leiders, de verbreiders en verdedigers, de aanhangers en deswege gesmaden om des geloofswille, hun aandeel hebben gehad aan de actie der Scheiding en aan de beweging die daaraan voorafging. Van den boekverkooper Den Ouden werd in gemelijke stemming geschreven, niet één doch meermalen.

Wij willen de gedachtenis van hem en van die na hem kwamen en dan vooral van hen die de kerken der Scheiding dienden in dezen eeren. Wíj na een eeuw, hebben de rij dezer stevige boekverkoopers langer en langer zien worden; wíj hebben dat getal zien wassen; wíj willen niet klagen dat de „stevige boekverkoopers" steeds wiesen in getal en in last. Integendeel van overoude tijden hebben boekverkoopers zeer veel bijgedragen tot de verbreiding ook van de kennis der waarheid, en bij name van die waarheid die de Gereformeerde Kerken belijden en met jaloerschheid bewaren, haar overgeleverd ten koste van veel arbeid, gebed, lijden en leed, doch ook bekroond met Gods rijken zegen!

Nog één naam wil ik noemen en wel van hem die zoo nauw met De Cock en Scholte medeleefde en medeleed toen dezen gevangen werden gezet, de eerste te Groningen, de ander te Appingedam, ik bedoel O. L. Schildkamp, boekverkooper in de Oude Boteringestraat.

De *Acte van Afscheiding* zag het licht bij J. H. Bolt te Groningen, bij wien in 1833 was verschenen het geschrift dat de aanleiding werd tot De Cock's schorsing: *De verdediging.... of de schaapskooi van Christus aangetast.* Het boek door dezen gepatronicieerd, en dat de aanleiding was tot zijn afzetting: *De Evangelische gezangen getoetst en gewogen,* is eveneens bij denzelfden uitgever verschenen in 1834.

ENKELE BLADZIJDEN UIT DE COCK'S DAGBOEKJE, TIJDENS ZIJN VERBLIJF IN DE GEVANGENIS GESCHREVEN. (Zie pag. 32)

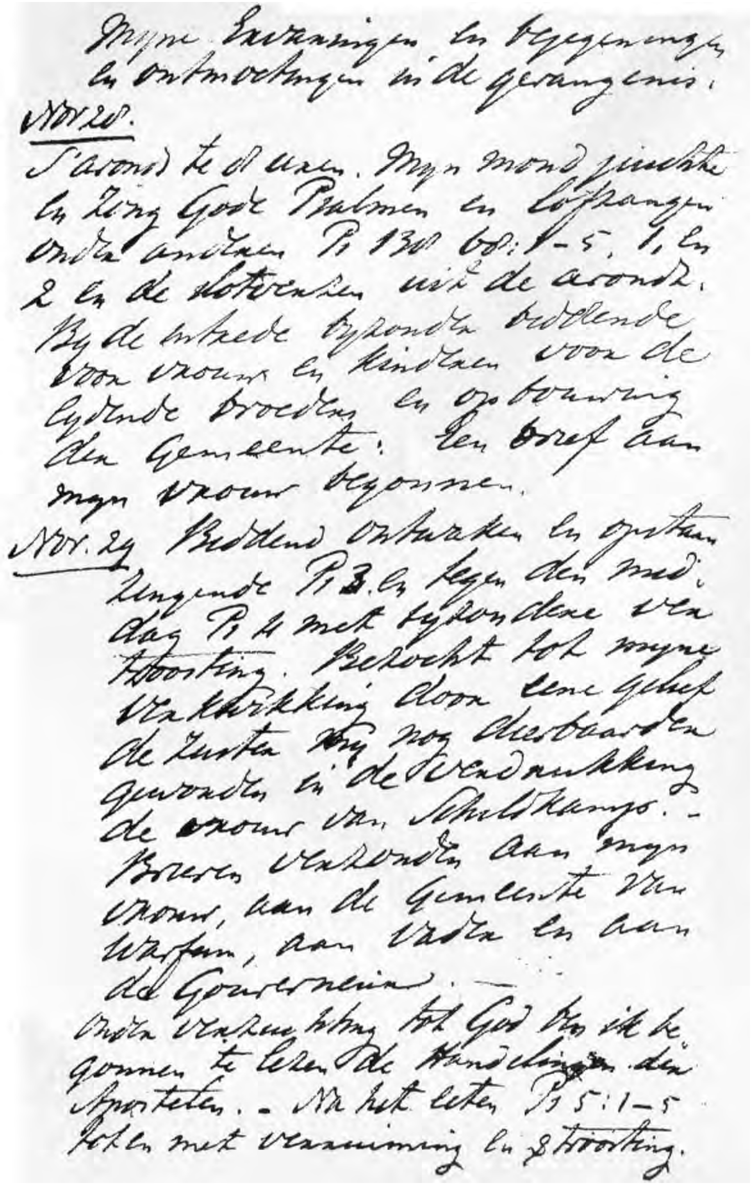

Mijne Ervaringen en bejegeningen
en ontmoetingen in de gevangenis.

Nov. 28.

'S avond te 8 uren. Mijn mond juichte
en zong God Psalmen en Lofzangen
onder anderen Ps 130 68: 1–5. 1, en
2 en de slotverzen uit de avondz.
Bij de intrede bijzonder biddende
voor vrouw en kinderen voor de
lijdende broeders en opbouwing
der Gemeente: Een brief aan
mijn vrouw begonnen.

Nov. 29 Biddend ontwaken en opstaan
zingende Ps 3. en tegen den mid-
dag Ps 4 met bijzondere ver-
troosting. Bezocht tot mijne
versterking door eene geliefde
de zuster bij nog dierbaarder
genoten in de verdrukking
de vrouw van Scholtkamp. -
Brieven verzonden aan mijn
vrouw, aan de Gemeente van
Warfum, aan vader en aan
de Gouverneur.
Onder verzuchting tot God ben ik be-
gonnen te lezen de Handelingen der
Apostelen. - Na het eten Ps 5: 1–5
[illegible] met verruiming en vertroosting.

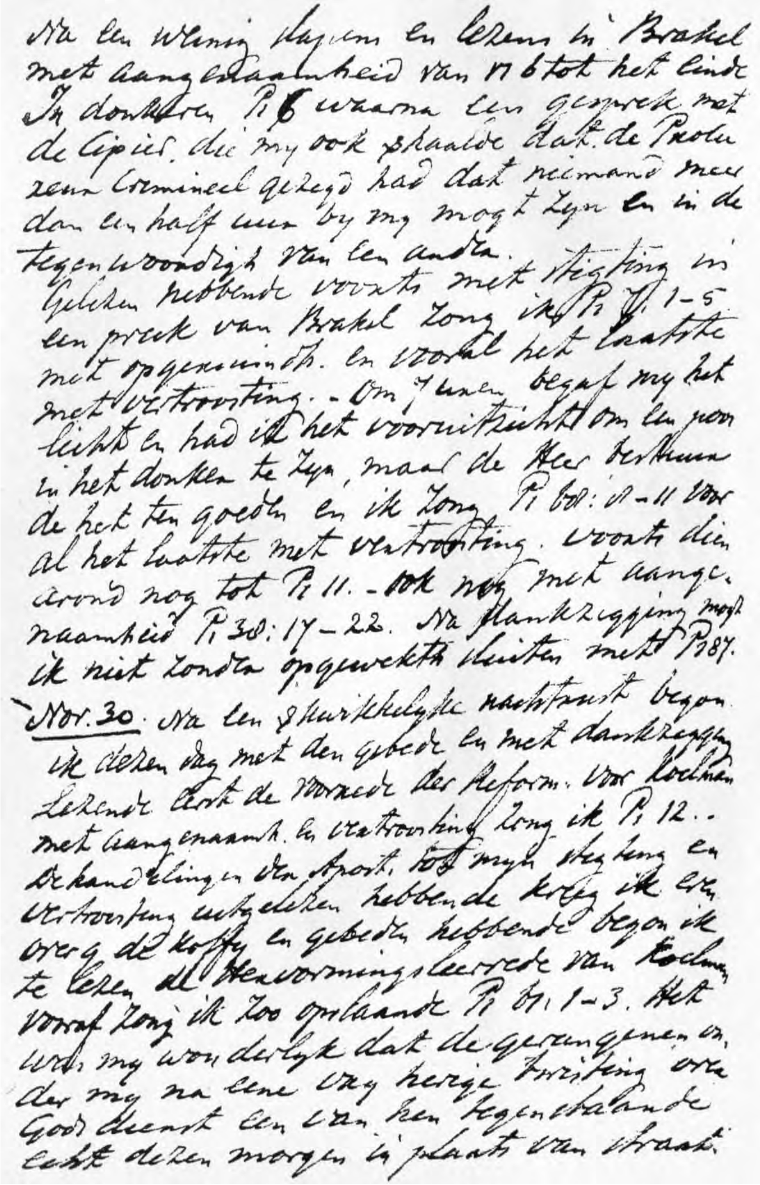

Na een weinig slapen en lezen in Brakel
met aangenaamheid van [illegible] 6 tot het einde
in donker Ps 6 waarna een gesprek met
de Cipier. die mij ook zeide dat de Prokureur
Crimineel gezegd had dat niemand meer
dan een half uur bij mij mogt zijn en in de
tegenwoordigheid van een ander.
Gelezen hebbende voorts met stichting in
een preek van Brakel zong ik Ps 17: 1–5
met opgeruimdh. en vooral het laatste
met vertroosting. - Om 7 uren begaf mij het
licht en had ik het vooruitzicht om een [illegible]
in het donker te zijn, maar de Heer bestuurde
de het ten goede en ik zong Ps 68: 8–11 voor
al het laatste met vertroosting. voorts dien
avond nog tot Ps 11. - ook nog met aange-
naamheid Ps 30: 17–22. Na dankzegging mogt
ik niet zonder opgewekte blijken met Ps 87.

Nov. 30. Na een [illegible] nachtrust begon
ik dezen dag met den gebed en met dankzegging
Lezende eerst de Voorrede der Reform. van [illegible]
met aangenaamh. en vertroosting zong ik Ps 12. -
de handelingen der Apost. tot mijn stichting en
vertroosting uitgelezen hebbende kreeg ik een
weg de koffy en gebeden hebbende begon ik
te lezen de Hervormingsleerrede van [illegible]
Vooraf zong ik zoo opklaarde Ps 89: 1–3. Het
was mij wonderlijk dat de gevangenen on-
der mij na eene vrij heerige twisting over
God dienst een van hen tegenstaande
lachte dezen morgen in plaats van [illegible]

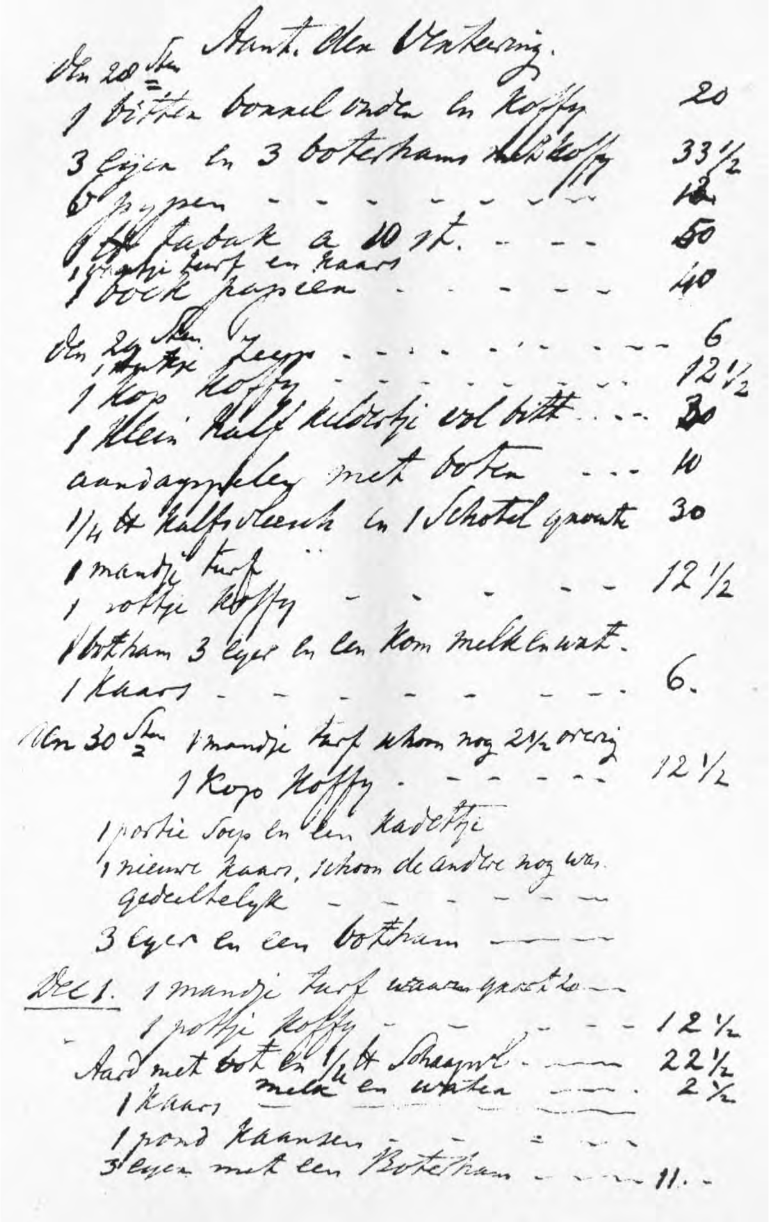

Aant. der Verteering.

Den 20 Sten
1 bittere borrel onder en koffy 20
3 Eyeren en 3 boterhams met koffy 33½
6 pypen 12
½ lb tabak a 10 st. 50
1 potje turf en kaars
1 boek papier 40
Den 29 Sten Zeep 6
1 Kop koffy 12½
1 Klein kalfs kotletje vol bitt... 30
aardappeley met boter 10
1/4 lb Kalfsvleesch en 1 Schotel groente 30
1 mandje turf
1 potje koffy 12½
1 botham 3 eyer en een kom melk en water.
1 kaars 6.
Den 30 Sten 1 mandje turf schoon nog 2½ over
1 Kop koffy 12½
1 portie Soep en een kadetje
1 nieuwe kaars, schoon de andere nog was gedeeltelyk
3 Eyer en een botham
Dec 1. 1 mandje turf waaran groot ...
1 potje koffy 12½
Aard met bot en 1/4 lb Schaapvl. 22½
1 kaars melk en water 2½
1 pond kaarsen
3 Eyeren met een Boterham 11.

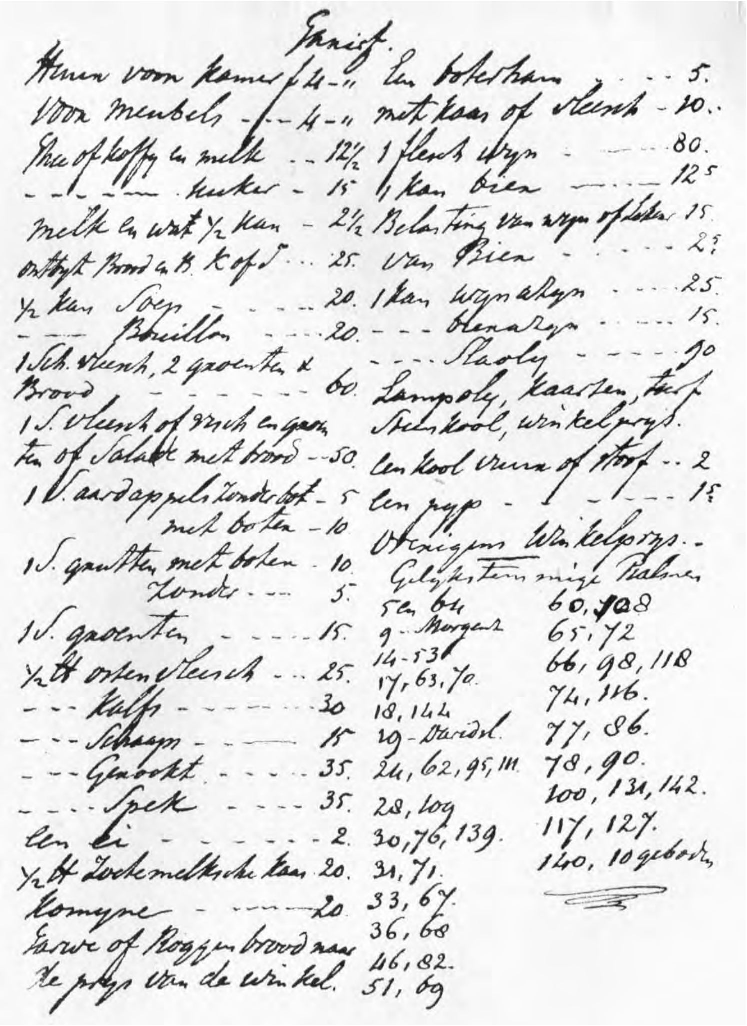

Tarief.

Huur voor kamer f 4.–
Voor meubels f 4.–
Thee of koffy en melk 12½
... suiker 15
melk en water ½ kan 2½
ontbyt brood en ½ kop ... 25.
½ kan Soep 20.
... Bouillon 20.
1 Sch. vleesch, 2 groenten & Brood 60.
1 S. vleesch of visch en groenten of Salade met brood 50.
1 S. aardappels zonder boter 5
met boter 10
1 S. groenten met boter 10.
zonder 5.
1 S. groenten 15.
½ lb ossen vleesch 25.
... Kalfs 30
... Schaaps 15
... Gerookt 35.
... Spek 35.
een ei 2.
½ lb Zoetemelksche kaas 20.
Komyne 20
Tarwe of Roggenbrood naar de prys van de winkel.

Een boterham 5.
met kaas of vleesch 10.
1 flesch wyn 80.
1 kan bier 12½
Belasting van wyn of likeur 15.
van Bier 2½
1 kan wynazyn 25
... bierazyn 15.
... Slaoly 30
Lampoly, kaarsen, turf, Steenkool, winkelprys.
een kool vuur of stoof 2
een pyp 1½
Overigens Winkelprys.

Gelykstemmige Psalmen
5 en 64 — 60, 108
9 - Morgenz. — 65, 72
14, 53 — 66, 98, 118
17, 63, 70 — 74, 116.
18, 144 — 77, 86.
19 - Davids — 78, 90.
24, 62, 95, 111 — 100, 131, 142.
28, 109 — 117, 127.
30, 76, 139. — 140, 10 geboden.
31, 71
33, 67.
36, 68
46, 82.
51, 69

EEN BLADZIJDE UIT HET KAS-BOEKJE VAN DEN GEVANGENE EN HET VOOR HEM GELDENDE TARIEF.

exemplaren van gekregen, en zal er bij gelegenheid eenigen van zenden!" Het is niet onmogelijk dat Den Ouden zich verklaard heeft in een schrijven tegen de daad van de Afscheiding en dat De Cock's echtgenoote hem dit heeft geschreven.

Uit een brief van N. Borneman, d.d. 12 Dec. 1834, geadresseerd aan J. G. Beekema (bedoeld wordt Beukema), blijkt dat brieven door De Cock uit de gevangenis geschreven, niet steeds aan het adres kwamen. Waarschijnlijk werden ze door de „censuur" teruggehouden.

Borneman schrijft: Gisteren te gelijk met den brief van U ontving ik een van eenen Tamboer te Groningen ten verzoeke van eenige vroomen ter dier stede, dezelve bevattende hoofdzakelijk dezen inhoud „dat mijn zielsvriend thans om de naam en zaak van Christus gevangene te Groningen, reeds drie brieven aan mijn adres had afgezonden en geen berigt hoe ook genaamd van mij had ontvangen", waarop ik dadelijk heb geantwoord „dat ik geen een derzelve heb ontvangen". Over Borneman, zie Wumkes, a.w. blz. 15—18. Met de roepstemmen van Borneman kan het viertal werkjes door dezen geschreven, zijn bedoeld; doch ik denk dat De Cock eer de Requesten op het oog heeft, waarvan Borneman in den aangehaalden brief schrijft: „De bedoeling in deze requesten is, om door de genade Gods eene reëele zuivering te helpen bevorderen. Echter hoop ik onder opzien tot den Heere in de gemeene zaak zooveel mogelijk alle pogingen aan te wenden, het bederf is groot, en dengeenen, die noch voorgeven ware Belijders te zijn, zijn lauw en onverschillig of worden zoozeer door menschen vrees bevangen die hun terug houdt."

VIERDE HOOFDSTUK

NEGOTIE EN RELIGIE.

OMDAT ik nader wil betoogen, dat mannen van den handel de eeuwen door tot de vordering van het koninkrijk Gods veel hebben bijgedragen en ook de geschiedenis der Afscheiding daarvan een bizonder mooi voorbeeld geeft, laat ik in het opschrift de negotie voorafgaan aan de religie.

Reeds de middeleeuwen leveren het bewijs mijner bewering in den man, naar wien waarschijnlijk ten onrechte wordt beweerd dat de heroïeke Waldenzen zijn genoemd geworden. Pietro Valdo was in weinige jaren in Lyon een rijk en zeer geacht koopman geworden. Hij genoot een gelukkig familieleven. Om zijn zieleheil bekommerde hij zich niet. De plotselinge dood van een zijner vrienden op een zwoelen namiddag in het jaar 1173 riep hem tot inkeer, en werd oorzaak van groote onrust en onvrede. Hij vroeg: hoe kan ik zalig worden? Hij greep naar de Schrift. Liet gedeelten der evangeliën en der psalmen voor zich in het dialect van zijn streek vertalen, kwam tot bekeering en ging nu, na afstand gedaan te hebben van zijne bezittingen, van huis tot huis om het Evangelie te lezen en te verklaren. De tegenwerking der geestelijkheid kon hem niet beletten voort te gaan met de verbreiding van de kennis der heilige Schrift: men moet Gode meer gehoorzaam zijn dan den menschen, en zoo is deze koopman metterdaad geworden een reformator. Het begin was niet anders dan de kleine vordering van de kennis der heilige Schrift, de voortgang was machtig. [1])

Ik wil een anderen koopman noemen, wiens naam veel te weinig bekend is. Hij leefde in de dagen der Reformatie in Antwerpen. Marcus Perez, ouderling van de gereformeerde kerk te Antwerpen, was een spaansche jood van oorsprong, en naar alle waarschijnlijkheid geboren in de toen reeds vermaarde koopstad. Daar verwierf hij zich een groot vermogen, waarmede hij op alle manieren gediend heeft de Reformatie in onze gewesten en de zaak van de verdrukte landzaten door den Prins van

Oranje vorstelijk te steunen met geld tot werving van troepen. Hij voegde zich bij de gereformeerden en mede door den ijver en den invloed van dezen zeer rijken koopman waren de „calvinisten" te Antwerpen veel talrijker dan de Lutherschen. In het geheim herbergde hij drukkersgezellen en naar alle waarschijnlijkheid bezat hij een geheime drukkerij, waarvan het eene kettersche boek na het andere ging. Wij kennen dezen edelen man te weinig. Ik wil hem daarom noemen onder de mannen van den handel, die hun geld en leven hebben feil gehad tot de vordering van de kennis der waarheid. [2])

Nu ik dezen ouderling van joodschen en spaanschen bloede en origine noem, wil ik nog een anderen koopman noemen, die eveneens zich toen ophield in de roemruchtige Scheldestad; ook dèze was van vreemden origine; ook hij kwam uit het diepe Zuiden, doch ditmaal uit Italië, afkomstig uit de handelsstad Lucca en stammende uit het eeuwenoude geslacht der Turrettini. In die dagen achtten adellijke families in Italië het niet beneden zich in den handel te gaan. Zoo ging ook deze Italiaan op den heirbaan waarlangs de handel zich bewoog en kwam te Antwerpen, het toenmalige centrum van den europeeschen handel. Hij vond aldaar een waalsche kerk en velen van zijn landgenooten om der religie wille verdreven uit het vaderland. Hier te Antwerpen werd hij ouderling der gereformeerde kerk, en vriend en kennis van Marnix van Sint Aldegonde. Bij het beleg van Antwerpen wist hij te ontkomen en over Bazel, eveneens een centrum van handel en godsdienstig leven, zocht hij tenslotte een woning binnen de toenmalige burcht der Reformatie, Genève, en werd aldaar de vader van het tot op onzen dag beroemd geslacht der Turrettini, leden van de Italiaansche vluchtelingenkerk, die zooveel bijdroegen tot de ontwikkeling van industrie en handel, waardoor het toen nog kleine Genève in staat werd gesteld de duizenden vluchtelingen om des geloofswille binnen haar muren te herbergen; uit welk milieu straks de baanbrekers der Reformatie in onderscheiden landen zullen uitgaan.

De mannen van den handel hebben niet weinig bijgedragen tot uitbreiding van het aantal dergenen die van de „religie" waren. [3])

Het is ons immers van onze jonge dagen af geleerd dat in deze landen, en dan weer in Antwerpen, werwaarts de kooplieden zich begaven, het eerst de boeken van Luther bekend werden en gelezen, en alzoo binnen en buiten de kloosters de Reformatie wortel schoot. Ieder jaar weer stonden op de catalogi van de „Frankforter Messe" de titels van nieuwe uitgaven en daaronder ook die van Luther. En de kooplieden die van de Messe kwamen kochten ze en brachten ze in deze gewesten. Door hun reizen en verkeer met mannen van den handel uit schier alle landen werd door den regel hun gezichtskring verruimd en zoo namen zij kennis van de nieuwe leer en met haar kennis te maken was voor velen, voor haar gewonnen te worden.

Doch waartoe blijve ik hangen in die toch reeds langvervlogen jaren. Zijn het niet de Vereenigde Gewesten in de Gouden Eeuw van ons volksbestaan, rijk geworden door den handel, bij wie de verdrukten en vervolgden van schier gansch Europa nimmer tevergeefs aanklopten? Hier werden, vooral in onze rijke en machtige koopsteden, de duizenden ingezameld voor het in geweldigen nood zijnde Genève, voor de gejaagde Waldenzen, voor de op schrikkelijke wijze vervolgde Hongaren. En menig gedenkteeken in den vreemde is gesticht om te getuigen van de mildheid onzer door den handel rijkgeworden natie.

Datzelfde Genève, door ons geholpen, zal ons een paar eeuwen later dienen van haar geestelijk bezit. Bij den aanvang van de vorige eeuw, nadat de Revolutie als een storm was gegaan vooral over centraal- en West-Europa, zal er ontwaking komen in de vallei der doodsbeenderen. De beweging zal andermaal uitgaan van Genève. Een beweging aangeblazen door het vuur ontstoken in den boezem van een Schotschen Koopman. De naam van Haldane is zoo nauw verbonden aan het Réveil! Ook deze koopman begon met de verbreiding van de kennis der Schrift en die het liefst in het midden van de academische jeugd. Toen de mannen van de religie schier allen schenen te slapen, wekte de Heere dezen koopman en hij heeft gewerkt tot wonderrijken zegen. De Heere wrocht met hem mede en de kerk kwam tot ontwaking ook in deze landen. En onder hen, in wien de Heere het ijvervuur ontstak, waren in deze gewesten mannen van den handel, die nog met eere en dank in het harte worden genoemd als een familie Gregory Pierson en een Willem de Clercq.

En als straks de uitgeworpen dr Hermann Friedrich Kohlbrügge langs den Rijn reist, dan zal een handelsvorst van Elberfeld, de stad van Krummacher, als een anderen Farel Kohlbrügge dringen om te Elberfeld te komen. De groote handelslieden C. en D. von der Heidt, later in den adelstand verheven en tot in zijn geslachten geëerd door en bevriend met het huis der Hohenzollern, hebben zeer veel gedaan tot de versterking van het gereformeerd bewustzijn in hun stad en kwalijk zal de indirecten invloed zijn te berekenen van Kohlbrügges prediking op het kwijnend en wegstervend „bewustzijn", dat mede door den invloed van dezen „Einspanner" weer tot ontwaking is gekomen verre buiten de grenzen van het Duitsche rijk. [4])

Voor dat ik nu kom tot den koopman aan wien de Afscheiding indirect veel heeft te danken gehad en wiens gedachtenis niet mag worden vergeten, wil ik noemen den naam van een anderen Schot, wederom een man uit den handel, die vorstelijk en vriendelijk eenmaal afgevaardigden onzer kerken naar Schotland en wel vader Van Velzen, toen onder anderen door den student L. Lindeboom vergezeld, heeft gelogeerd. Doch deze

Schot heeft meer gedaan. Deze koopman, met den bekenden Schotschen naam Henderson, behoorde een en andermaal onder de afgevaardigden van de vrije Schotsche kerk naar onze kerken, nog niet sterk en weinigen in getal, klein van krachten, echter vergaderd naar gereformeerd kerkrecht in haar synodes. Toen heeft deze man, om onze handen te stevigen, zelfs geld disponibel gesteld opdat daaruit jongelingen in hun studie aan de School te Kampen konden worden gesteund. Metterdaad heeft dan ook een student, die later onder de predikanten een der meest gezochten was in onze kerken, door den steun van dezen Schot, zijn studie kunnen volbrengen aan de opleidingsschool. [5])

Wat zou men meenen? Zouden onze kerken in staat zijn geweest en zouden ze dat nog zijn tot hetgeen ze hebben moeten bekostigen, indien niet mannen van den handel, der traditie getrouw, diep hadden getast in hun zak, en trouw waren gebleven in hun belijdenis, en vol van ijver voor de zaak des Heeren? Zouden onze kerken zonder hen hebben kunnen tot stand brengen waartoe de Heere ze heeft verwaardigd?

Aan het begin van de geschiedenis dezer kerken dan ontmoeten wij een man van den handel, wiens naams gedachtenis dient te worden gesticht. Hij is ook niet vergeten. Hij mag niet worden vergeten en dààrom wil ik hem noemen en van hem schrijven, opdat wij van hem mogen spreken tot het geslacht van heden!

J. le Feburé was greinfabrikant te Leiden, alwaar hij „in den jare 1792, op den rol der ledematen van de gereformeerde kerke opgeschreven is, na geloofsbelijdenis." Hij heeft zich bij de leer der vaderen tot heden, dat is tot den dag waarop hij bij J. H. den Ouden te Amsterdam 1828 een zijner geschriften het licht deed zien, „gehouden door Gods genade en hij wenschte daarin te volharden tot den einde", omdat hij gelooft, „dat alleen volgens die leer de ware troost in leven en in sterven voor den echten Christen gelegen en te vinden is". Dat geloof bleek in hem niet ijdel, het wel zeggen, niet ledig. Door de kracht daarvan vergaderde hij zich bizonder veel kennis der Heilige Schrift en van de waarheid. Daardoor sprak hij en werd hij gedreven om kampioenen der waarheid met schimp en smaad overladen in geschrift te verdedigen.

Welbeslagen betoonde hij te zijn. Een kampioen geharnasd en vast in het zadel gezeten. Le Feburé greep naar de pen, toen Thelwall tijdens den watersnood in 1825 de boetbazuin had geblazen in zijn: *Keert u tot Hem die slaat,* en deswege was gehoond door alle de braven en edelen, die de loftrompet hadden gestoken en schreven als een hunner tolken, de Haagsche emeritus ds Bernardus Verwey in een blauwboekje gericht tegen het veel geruchtmakend *Adres* van zijn collega ds Dirk Molenaar: „durven wij, om ons een gunstige gedachte van den staat onzes vaderlands en van onze kerk te behouden, ons niet beroepen op de daden van hulpvaardig-

heid, mededeelzaamheid en liefde, zoo aandoenlijk bij de jongste watervloeden en vernielende krankheden gebleken? Maar wat zoo duidelijk voor oogen ligt, behoeft geen betoog!"

De Leidsche koopman nam het op in zijn *Openlijke dankbetuiging* voor den waardigen Engelschen predikant te Amsterdam wiens liefde tot Nederlands volk hem drong tot getuigen.

En als daarna een vloedgolf van haat, van schamperen hoon hoog oploopt, in beweging gebracht door Molenaars *Adres,* en bij elke nieuwen druk aangedreven en voortgestuwd, en de recensent in de *Vaderlandsche Letteroefening* zijn „ergdenkende" en liefdelooze beoordeeling eindigt met de regels: „Al is de leugen nog zoo snel, de waarheid achterhaalt haar wel", dan is het in het hart van Le Feburé om daarop te antwoorden. Dit voornemen rijpt tot besluit als een blauwboekje uit den Haag het: *Adres aan alle mijne hervormde geloofsgenooten,* toetst aan den geest der waarheid, der liefde en des vredes. Toen kon hij niet langer van zich verkrijgen, zijn gedachten, die hij had over de beide geschriften: het *Adres* en zijn *Toetsing,* voor zijn gereformeerde geloofsgenooten te verbergen. Immers ook de recensenten van deze „smaadschriften" schreven in denzelfden toon als de *Vaderlandsche Letteroefening,* en „de een scheen het den ander niet gewonnen te willen geven, in helschen laster en leugen uit te braken". Zoo verscheen bij den bekenden uitgever in Amsterdam: *De Toetser getoetst, of verdediging van het Adres aan alle mijne hervormde geloofsgenooten; tegen de zoogenaamde toetsing van Bernardus Verweij, aan den geest der waarheid, der liefde en des vredes, door* J. LE FEBURÉ, te Amsterdam bij J. H. den Ouden, 1828.

Hoewel hij altoos de spreuk: *een vergeten burger, een gerust leven* heeft zoeken te beoefenen, heeft hij toch, zoo veel het hem de gelegenheid toeliet, niets onopmerkzaam laten voorbijgaan, maar integendeel den loop der zaken gadegeslagen, gelijk hij nog trachtte te doen tot op den dag dat hij den toetser toetste; doch hij volgde dezen loop niet zoozeer uit staatkundig, als wel uit een godsdienstig oogpunt. Zoo was hij dan vóór alle dingen een trouw belijder van de gereformeerde waarheid en een groot liefhebber van allen die God vreesden.

Leest men nu dit boekje dan staat men ineens midden in den strijd dier dagen en kan het den lezer te moede zijn alsof hij staat te luisteren naar den straatprediker Baas en zich mengende onder het publiek, hoort hij in een taal zeer actueel en vaak ongezouten het afkeurend oordeel van den een tegenover het instemmend van den ander, doch van weerszijden in onbemantelde taal en stijl. Dan geven de „waarheidslievenden" den „onruststokers" metterdaad niets toe en hier reeds in dit boekje vermoedt men dat, als straks ds Hendrik de Cock van Ulrum vanwege zijn krasse uitdrukkingen een *ruw* man genoemd wordt, daarop

nog wel iets valt af te dingen. De benamingen domper, ridder van den domper worden afgewisseld in de strijdschriften met onberadene, onbekookte, domoor, morzuchtige, twist- onrust- en tweedrachtstoker. De eerwaarde heer, emeritus in den Haag, die op een dergelijke wijze een blauwboekje van zijn collega, predikant in dezelfde koninklijke residentie, bespreekt, doende alsof hij niet weet dat het *Adres* door zijn ambtsbroeder Molenaar is geschreven, zedemeestert al maar door in zijn anoniem pamflet, als hij „opgeeft, hoe men de waarheid, vooral de godsdienstige waarheid, onderzoeken moet, en wel met bedachtzaamheid, bescheidenheid, gematigdheid en liefde".

Ik geef onmiddellijk toe dat Le Feburé in zijn bestrijding van den toetser niet malsch is en krasse uitdrukkingen durft gebruiken. Echter dit is het verschil in dit opzicht tusschen de verdedigers van de gereformeerde leer en haar liberale tegenstanders, dat deze laatsten op eene wijze met woorden als liefde, vrede, waarheid, verdraagzaamheid, het schoone en edele, de brave en godzalige, de gematigde en verstandige schermen, dat men daaronder een onbehagelijk gevoel krijgt, terwijl de verdedigers van de belijdenis der vaderen zich door den regel niet krasser uitdrukken dan de Schrift dit doet als zij de kwaden wederstaat.

Wat te zeggen van den ouden emeritus, van den schrijver die den toetssteen van waarheid, liefde en vrede ter hand neemt en dien aanstrijkt aan het adres van zijn collega, te veinzen dat hij niet weet dat deze de schrijver is van dit geruchtmakende *Adres*. De scherpzinnige Le Feburé, blijkt een buitengewoon belezen man te zijn; hij bewijst in zijn strijdschrift ook nauwkeurig te lezen en zoo merkte hij bij de lectuur van de *Toetsing,* dat de schrijver toont te weten dat zijn collega de anonieme auteur is en niettegenstaande dat schrijft deze: „ik dacht: de man, die het geschreven heeft, indien hij predikant is, is boos"; en nog sterker staaltje is dat hij durft te schrijven, nadat hij getoond heeft alles te weten omtrent het *Adres* en den auteur: „het is bijna niet mogelijk voor iemand, die nog aan opregtheid en waarheid gelooft te denken, dat de schrijver van het Adres zelf een leeraar zij."

Le Feburé geeft ook nog een bewijs hoe liefdegezind de toetser is. Daartoe schrijft hij over hetgeen verder in het anoniem „geschrijf" van ds Bernardus Verwey is te lezen. Het luidt: „Maar de schrijver van het adres ziet er ook uit, dat hij, ingevalle door hem het leeraarsambt bekleed wordt, zich schuldig heeft gemaakt aan oneerbiedigheid jegens den Koning, die verlangt, dat hij, in zijne gemeente, een voorbeeld zal geven van vertrouwen op den Souverein. Maar wat moet men van iemand verwachten, die bij het kwetsen van de achting voor zulk eenen Vorst, als Neêrlands Koning, de goede ingezetenen ongerust maakt, en hierdoor ligtelijk afkeerigheid tegen het gouvernement bij hen verwekt? Wanneer hij denkt, aan hetgene ons wijs en vredelievend gouvernement doet, ten aanzien van onberaden priesters en

vreemde onruststokers, zou hij het dan wel onbillijk vinden, wanneer Z. M. hem, door eene collatie naar eene stille gemeente, in de grensprovinciën kerkelijk deed beroepen, om daar uit te rusten en te bekoelen? Doch dit is niet te vreezen." Voeg hier nog dezen raad bij door den Haagschen emeritus gegeven: „men moest hem over de grenzen wegleiden, om elders in Spanje of te Algiers het betere te vinden."

Hier blaast de vinnige adem van een ouden predikant, die zichzelf noemde onder de wijze mannen van zijn tijd, het vuur van verontwaardiging aan bij den vorst, die naar het systeem van het verlicht despotisme toenmaals ons volk regeerde. Hier reeds brandt het vuurtje dat onder het praesidium van ds Donker Curtius in lichter laaie zal uitslaan in de Synode als jonge mannen uit de school van Schotsman en uit de oefeningen van Le Feburé eenzelfde taal in hun adressen tot dat hooge college zullen spreken als zij gelezen en gehoord hebben van zooveel oudere wijze en vrome mannen, die hun bezwaren hadden tegen den tijdgeest, die zijn triumfen vierde in de vaderlandsche kerk. Als een zoo waarheid-, als vredelievend man, gelijk ds Verwey in publieke geschrifte zich durft aan te dienen, zich niet schaamt aldus te insinueeren en den koning bedektelijk vingerwijzingen te geven, dan kan het voor niemand meer een vreemd iets zijn dat de schrijver van de *Bezwaren*[6]) bejegend is geworden door hoog en laag gelijk de geschiedenis dit mededeelt, tot schande van onze natie, en dan gaat er ook voor ons een licht op over het zoo diep bedroevend feit, dat een Oranjevorst zich geneigd toonde bezwaarde broeders te vervolgen instede van hun een toegenegen oor te leenen.

Wat ik nu overschreef uit de *Toetsing* is nog maar een proefje van hetgeen opgedischt werd toen de Afscheiding doorbrak. Nu reeds zou men hebben kunnen vermoeden van welke zijde de vervolging zoude komen en tot welk eene hoogte die zou klimmen; wie de aanstokers zouden zijn, die als bijen den Koning zouden aansissen tot handelingen die een donkere schaduw werpen op de roemrijke geschiedenis van het doorluchte huis van Oranje.

Le Feburé, de kloeke verdediger van den door hem zoozeer geliefden ds Nicolaas Schotsman, met wiens geschriften hij van ganscher harte instemde, hield *oefeningen* binnen Leidens veste. Deze oefeningen werden druk bezocht; men spreekt zelfs van samenkomsten tot verre boven de vijftig belangstellenden. De groote Willem Bilderdijk moet hem hebben gekend. Hij sprak van hem met lof. De Leidsche greinfabrikant was een kerksch man. Hij had de gereformeerde leeraren zijner kerk lief. Gelooft vrij dat hij in zijn oefeningen geen *straattaal* gebruikt, waarvan de eerzame predikant Verwey gewag maakt als hij het heeft over oefeningen. Er werden dan ook geen bitterder tegenstanders van dergelijke oefeningen gevonden dan onder de predikanten en de professoren. Neen meent niet

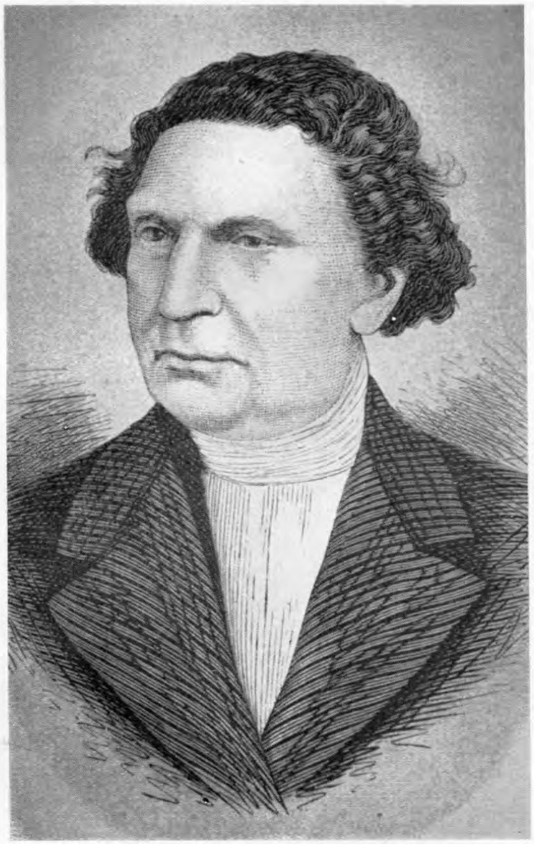

D. VAN DER WERP

HANDSCHRIFT EN HANDTEEKENING

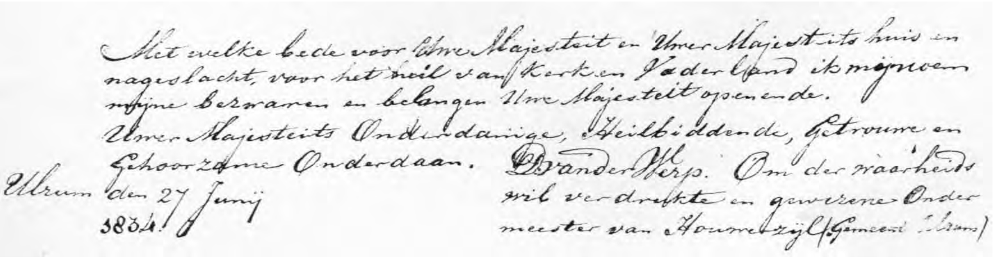

Met welke bede voor Uwe Majesteit en Uwer Majesteits huis en nageslacht, voor het heil van Kerk en Vaderland ik mijnen mijne bezwaren en belangen Uwe Majesteit openende.

Uwer Majesteits Onderdanige, Heilbiddende, Getrouwe en Gehoorzame Onderdaan. D. van der Werp. Om der waarheids wil verdrukte en gewezene Ondermeester van Houwerzijl (Gemeente Ulrum)

Ulrum den 27 Junij 1834.

Ds H. J. BUDDING

HANDSCHRIFT EN HANDTEEKENING

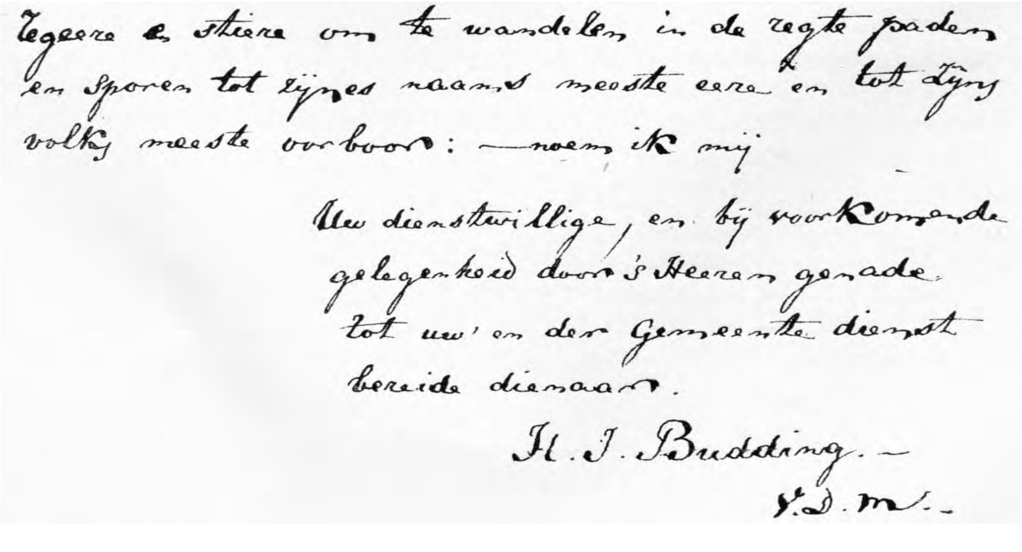

regeere en stiere om te wandelen in de regte paden
en Sporen tot zijnes naams meeste eere en tot zijns
volks meeste oorboor: — noem ik mij

Uw dienstwillige, en bij voorkomende
gelegenheid door 's Heeren genade
tot uw' en der Gemeente dienst
bereide dienaar.

H. J. Budding. —
V. D. M. —

dat een „oefenaar" als Le Feburé een onontwikkeld man was, niet in staat oefeningen te houden. Neemt maar grif aan, dat die bij hem in de oefening samenkwamen niet minder in de dingen van Gods koninkrijk, in die der Kerk van Christus, uit Gods Woord en 's lands kronieken, geoefend werden, dan anderen die in die dagen samenkwamen in de „letter-oefeningen". Hier naar de „school" van Le Feburé leidde de Koning der kerk met eigene hand studenten van Leidens roemruchte Hoogeschool met haar van oudst zoo bekende theologische faculteit, opdat zij er de gereformeerde waarheid zouden leeren kennen, het vrome volk ontmoeten, de taal er hooren die dat volk sprak en die tòt dat volk sprak; een taal in zijn *Toetsing* gekleineerd en becritiseerd door den Toetser en onderkent en misbillijkt door den hoogleeraar die het voorstel van den candidaat Athonie Brummelkamp bijwoonde. [7])

Er zal wel geen lijst zijn aangelegd van hen die de oefeningen van Le Feburé bezochten, doch zou de gissing te gewaagd zijn, dat ook leden van de Leidsche familie De Moen onder hen werden aangetroffen? Zou ook de fabrikant Tieleman van Leiden, wiens roem en vertrouwen het was met de armen en eenvoudigen gerekend en verheerlijkt te worden, geen vriend en bekende zijn geweest van den bekwamen voorganger in de oefeningen? In de geschiedenis van de gereformeerde kerken in Nederland neme de nagedachtenis van den geleerden oefenaar J. le Feburé hare eigene plaats in! [8])

AANTEEKENINGEN HOOFDSTUK IV.

[1]) *De Waldenzen, door* ERNESTO COMBA, J. H. Kok, blz. 11 v.v.

[2]) *Un Laïque du seizième siècle Marc Perez, per* AUG. BERNUS, Lausanne, Georges Brudel en cie, 1895.

[3]) *François Turrettini, per* dr G. KEIZER, Kampen—Lausanne, 1900. Chapitre I—IV.

[4]) Vgl. Van Lonkhuizens's dissertatie, § 10.

[5]) Vgl. *Handelingen van de Synode te Hoogeveen,* 1860, blz. 2, 6, 9, 10—12, 60; *Handelingen Synode van Franeker,* blz. 43, 69 v.v.

Prof. Helenius de Cock schreef een klein boekje: *De vereenigde Presbyteriaansche kerk van Schotland en hare betrekking tot de Chr. Afg. Ger. Kerk.*

Men zie voor de beteekenis van de aanzienlijke kooplieden der familie *Westendorp,* bij wie zoovelen uit den réveilkring des zomers logeerden op het heerlijk gelegen buitengoed *De Valkenberg,* de Steeg, vrienden van ds W. Laatsman te Rheden, o. m. ook Lonkhuizen's dissertatie, § 9.

[6]) Vgl. de beide uitgaven van W. Kirchner, Amsterdam, bezorgd door J. C. Rullmann, 1923: Isaäc Da Costa's *Bezwaren....*, 1925; Thelwall's: *Keert u tot Hem die slaat.* De inleidingen en litteratuuroverzicht zijn bizonder belangrijk en oriënteerend.

[7]) *Levensbeschrijving van wijlen prof. A. Brummelkamp,* J. H. Kok, 1910, blz. 31, 32.

[8]) Ook onder de „Afgescheidenen" ontbrak niet de koopmansstand. 't Is waar, hun namen klinken nu nog niet wijd. Toch wil ik enkelen van hen noemen, al werden dezen niet met de rijke kooplieden van Amsterdam op de beurs getroffen. Hun namen leven toch ook nog voort tot op onzen dag, naast die van eenvoudige landslieden. *Jacobus Klok,* de schrijver van het geruchtmakend geschrift over de Gezangen, was koopman en verver. *N. Borneman,* die met een zekere gemakkelijkheid de pen voerde, had een winkel in lak en verfwaren te Sneek. De latere oefenaar *A. Schouwenburg,* was winkelier in Zwolle; hij wordt op het adres van een brief d. d. 25 November 1839, betiteld als *Coopman in Gist,* en in een brief van 21 October 1837 heet hij „Gistverkoper Bij De Grote Kerk te Zwolle". Ook luitenant *W. W. Smitt* schijnt een winkel te Zwolle gehad te hebben, waardoor hij gedeeltelijk in zijn onderhoud moest voorzien. Ik noem slechts enkele namen van mannen die de pen hebben gevoerd en wier heugenis nog voortleeft in de geschiedenis onzer kerken.

VIJFDE HOOFDSTUK

OEFENINGEN EN OEFENINGHOUDERS.

IN de strijdschriften rondom de Afscheiding spreekt men eer van oefeninghouder dan van oefenaar. De oefeningen en oefeninghouders zijn van niet geringe beteekenis geweest voor de actie van '34. Ze hebben grooteren invloed geoefend op de Scheiding dan het Réveil, en wel als gevolg van het karakter dat zij droegen en de personen die daaraan deelnamen. Door de oefeningen toch ging zich een deel der bevolking min of meer los gevoelen van de kerk, doch werd eer gebonden aan den dienst van God.

De Scheiding dankte wèl haar verbreiding over heel het land en, vooral onder de meer eenvoudige lagen van onze bevolking, voor een groot deel mede aan de oefeningen, maar ook veel van haar leed en wee, doorstaan en allengskens uitgeziekt en overwonnen, kan niet worden afgedacht van den geest, die heerschte van Noord tot Zuid in de conventikels, en van het gehalte dergenen die zich in hun geslachten gewend hadden de oefeningen te bezoeken of te houden. De taal daar gesproken vindt weerklank in de gesprekken der Afgescheidenen en vindt haar uitdrukking in de brieven die men zoo gaarne aan elkander schreef.

Nu diene men zulke oefeninghouders wel te onderscheiden van de tegenwoordige oefenaars. In het midden der vorige eeuw noemde men hen niet meer oefeninghouder maar oefenaar. Echter zoo werden ook wel de proponenten door de Afgescheidenen in hun correspondentie genoemd. Zoo doet het eigenaardig aan den nog zeer jongen candidaat tot den heiligen dienst, Helenius de Cock, te zien betiteld als den eerwaarden Helenius de Cock, oefenaar te Groningen. [1])

Gaat de weg van de huidige oefenaars over den kerkeraad naar de classis, aan welke meerdere vergadering een kerkeraad het verzoek richt een bepaalden persoon te willen onderzoeken opdat hij het mandaat krijge in eene bepaalde kerk binnen het ressort van de classis te oefenen, in den loop

van de achttiende eeuw werd zulk een verlof aan den kerkeraad van de gemeente gevraagd binnen welke een of meer bepaalde personen vrijheid vroegen te oefenen. Of alle oefeninghouders zich daaraan hebben gehouden is eene andere vraag.

Toen het aantal gemeenten na de Afscheiding van Ulrum, dra gevolgd door die van Doeveren en Genderen, zich zeer snel vermenigvuldigde en in het tweede jaar reeds tot ongeveer een honderdtal was geklommen, ontstond er een zeer sterke vraag naar voorgangers. Het getal der uitgegetreden predikanten was gering. Een ieder hunner had eene gemeente, maar was tevens aangewezen voor ongeveer heel een provincie of zelfs voor meerdere provincies. [2]) Zoo werd, wijl ds A. Brummelkamp in Gelderland en Overijssel niet gemist kon worden, door de „provinciale vergadering" sterk geprotesteerd tegen het beroep door de gemeente van Schiedam op hem uitgebracht. [3]) Ds Scholte maakt in een brief aan De Cock dezen het verwijt, dat hij door zijn reizen en trekken over heel het land veel te veel van zijn gemeente en terrein van werkzaamheden verwijderd was. Ds Buddingh verdween soms voor weken uit zijn gemeente en werd elders gevonden. [4]) De nood der vele kleine gemeenten was bizonder groot en zoo geschiedde het dat op vele plaatsen ouderlingen werden geordend, of ook dat zij elkander de handen oplegden. Ds Ledeboer van Benthuyzen achtte dit voldoende en adviseerde daartoe. In Zwolle legden de ouderlingen W. W. Smitt, de gewezen luitenant en alzoo nog lange jaren als luitenant Smitt bekend, en A. Schouwenburg elkander de handen op. Een der ouderlingen van Wezep en Hattem werd door de kerkvergadering te Mastenbroek gehouden geschorst wijl hij den doop had bediend, echter op sterken aandrang van de zijde der ouders, die dan ook met vele anderen ernstig protesteerden tegen deze schorsing. [5]) Andere ouderlingen oefenden hier en elders; men begeerde hun diensten en toen later meer orde op zaken werd gesteld, ried men zulken broeders eenige opleiding te zoeken aan de later gevormde kleine scholen om daarna op meer regelmatige wijze beroepen en geordend te worden.

Mogen deze praktijken uit de eerste tijden na de Scheiding op ons een vreemden indruk maken, men vergete toch niet vooral rekening te houden met twee factoren: met de van ouds bekende oefeningen en den bizonderen nood van vele kleine kerken.

Met de beweging der Labadisten geraakte het houden van conventikelen en oefeningen in ons vaderland in zwang. Om het schadelijke te voorkomen van oefeningen waarin scheurmakers het woord voerden, heeft men getracht dezen in kerkelijke baan te leiden. Dit geschiedde het eerst in Zeeland, in Middelburg, alwaar Jean de Labadie predikant was geweest. In zulke oefeningen werd dan bijvoorbeeld een geheel boek der heilige Schrift verklaard en toegepast, gelijk later een Da Costa dit deed

voor de kringen van het Réveil. Hiermede ging gepaard een ander oud gebruik: men had namelijk „katechiseerders" of „antwoorders". De predikant gaf aan zulken vooraf eenige vragen ter beantwoording op, welke door hen openlijk werden beantwoord, nadat zij door den regel vooraf waren nagezien door den predikant. Deze antwoorders kregen daardoor eenige oefening in het openbaar te spreken en tevens in de behandeling van godsdienstige onderwerpen.

Het geneesmiddel tegen de kwade gevolgen van labadistische conventikels en oefeningen bleek in verschillende deelen van het land dra erger dan de kwaal.

Ds H. van Berkum van Nieuw-Beerta, een schrijver uit het midden van de vorige eeuw, die door zijn historische studiën bizonder goed in deze stof thuis blijkt te zijn, heeft een hoofdstuk geschreven in zijn *Schortinghuis en de vijf nieten* over *de oefenaren van Blijham.*[6]) Hij maakt daarin ook deze opmerking: „de lof, dien deze „antwoorders" bij hun openlijk antwoorden inoogstten, deed den geestelijken hoogmoed met kracht in hunne harten opwassen. Zij meenden spoedig wel alleen eene godsdienstoefening te kunnen leiden. Zoo werden die bijbeloefeningen of catechisatiën juist de oefenscholen en kweekplaatsen der oefenaars."

Daar kwam nog een factor bij. Naarmate het mystieke element sterker werd in den loop van de achttiende eeuw, en de tolerantie veld won, de rekkelijken toenamen in getal en invloed, openbaarde zich de reactie tegen de verslapping in de leer en in het leven. Deze reactie werd van meetaf in onkerkelijke banen geleid en vertoonde een ziekelijk karakter.

Het is opmerkelijk dat in de eerste jaren van de geschiedenis der Afgescheidene kerk de predikanten zich zoo stevig en krachtig verweerden in hun geschriften en als van zelf sprekend ook in hun prediking en onderricht tegen labadistische neigingen die telkens weer het hoofd op staken. In de jaren van twisting en uitzieken beschuldigen de leeraren elkander in niet weinige gevallen van Labadisme. De labadistische trek vertoonde zich sterk in het Noorden des lands als in Oost-Friesland. Men had er zich aangewend ook de leeraren te onderscheiden in bekeerden en onbekeerden, in begenadigden en onbegenadigden. Het inwendig licht werd geprezen; men sprak veel van „letterknechterij". Daarbij kwam de tale Kanaäns in gebruik. Geijkte termen hoorde men uit den mond, las men in boeken en brieven van leeraars en vrienden die men vertrouwde en liefhad.

In deze kringen sprak men van Noord tot Zuid eenerlei sprake, hoezeer de eigenschappen van de Groningers in ander opzicht ook mochten verschillen van de Zeeuwen. De gezonde prediking viel bij niet weinigen niet meer in de smaak. Onze vaders der Afscheiding moesten het zwaard des Geestes keeren naar alle zijden! Zij moesten zich gorden ten strijde, ook al beminde meer dan een onder hen veeleer den vrede. Het is niet

te zeggen hoeveel de generaties die gevolgd zijn op de eerste en tweede onder de Afgescheiden predikanten hebben te danken aan die voor hen dienden in de kerken der Scheiding. Ook klom juist in en door de oefeningen bij velen de geestelijke hoogmoed tot een zeer bedenkelijke hoogte.

In gemeenten dan waar de predikanten „letterwijzen" werden gescholden, mannen die den geest niet hadden, waren de oefeningen in kracht en de oefeninghouders van invloed. Toch is het niet enkel schaduw aan de zijde der oefeningen. Integendeel, juist waar de gemeenten dood gepredikt werden door den invloed van het rationalisme en het leven door invloeden van den franschen geest verwereldlijkte, is veel behouden en bewaard gebleven in de conventikelen en door de oefeninghouders. Zoo kon het, dat een prof. Fred. Adolph Lampe de oefeningen goedkeurde en deze hoogleeraar moet zelfs iemand die zich beklaagde over zijn leeraar den raad hebben gegeven: „blijf te huis en richt zelf eene kerk op."

Er zullen onder de onzen nog wel zijn die zich herinneren, dat in sommige deelen van ons land als teeken van waarachtige bekeering gold dat men niet meer naar de kerk ging. Met deze onkerkelijken hebben de Afgescheidenen in de eerste halve eeuw van het bestaan hunner kerkgemeenschap het zeer kwaad gehad. Zij konden door de week met dezulken nog wel spreken over God en zijn dienst, maar des Zondags lachten dezen om de Afgescheidene kerkgangers, die vaak zoo ver moesten loopen en zoozeer zich moesten inspannen om ter kerke te kunnen gaan; dan werden ze door de lachers geheeten: menschen die meenden dat ze zelf ook nog wat konden bijbrengen tot hun zaligheid. In mijn vroegste jeugd heb ik zelf zulke lieden zien aanwijzen en hooren noemen. Zij hadden hun goede boeken, het overjaarsch koren, en gebruikten deze vaste spijze en voedden zich daarmede. Velen van het nageslacht dezer „mannen van name" hebben zich in de latere tijden gevoegd bij de Afgescheidenen; anderen zijn in hun geslachten ondergegaan door het verterend gif van antinomianisme.

Was Lampe een voorstander van de oefeningen, dit gold ook van vele predikanten die tegenstanders waren van de „verlichting". En zoo werden er ook in het Noorden des lands niet minder dan in Zeeland bizonder veel oefeningen gehouden en nam het getal der leiders in deze vergaderingen sterk toe. Doordat het verschil in sprake tusschen de Groningers en de Oostfriezen en Oldenburgers niet bizonder groot was, gebeurde het wel dat oefeninghouders als het ware zendingsreizen maakten, in de vergaderingen der broederen spraken en hun reizen uitstrekten tot in Oldenburg toe.

Vooral waren er vele schoolmeesters die oefenden en onder hen ook mannen van niet onbesproken wandel. Een onder deze schoolmeesters was Verschuir, vroeger te Loppersum, en later predikant geworden

in 1714, bevorderde hij, waar hem dit mogelijk was, de oefeningen. Als gevolg daarvan waren de oefeningen zeer inheemsch in de classis Loppersum en Appingedam. De eerste klachten tegen de oefeninghouders op de particuliere synode van Groningen en Ommelanden kwamen uit dit deel der provincie.

Het was op de synode van 1722, dat de „classis Damonensis seker quaesitum per modum consilii" deed. Wij zouden zeggen: de classis Appingedam vroeg advies en wel in de zaak van oefeninghouders. In onderscheidene gemeenten dezer classis kwamen steeds meer de oefeningen in zwang, waarbij naar allen schijn op bedekte wijze eene leer werd geleerd, „aanstootende tegen de eenmaal aangenomene leere der moederkerke". De vraag is nu, hoe men zich voortaan daartegenover moet gedragen, ter handhaving van de leer en opdat „de eere van 't ministerium geconserveert blijve".

De synode besluit:

1° dat geene particuliere oefeningen in een gemeijnte dienden gehouden te worden, tenzij de predicanten tot deselve toegang hadden, en die ten allen tijde voor deselve open stonden;

2° dat de predicanten met allen ernst daarover uit moesten zijn nauwkeurig na te speuren, of in deselve ook iets geleert en verhandeld wierde, 't geent mogt strijden tegen de aangenomene leere van de kerke;

3° dat zij ondervindende, dat in deselve iets geleert wierde, 't welke met de aangenomene leere niet koste bestaan, de predicanten quovis modo, alwaar het ook door gezag van de Hoge Magten des lands deselve moesten storen en doen ophouden; maar

4° bevindende, dat in deselve niets verhandelt wierde, dan 't geent met de waere leere overeen quam, en strekte, om elkanderen aan te sporen tot godszaligheydsoefeningen, de predicanten gehouden sullen weezen, sulke oefeningen aan te queeken en te vermenigvuldigen.

Dit besluit ontvangt in latere jaren bijkans de kracht van een grondwet, telkens als er in de meerdere vergaderingen kwesties zijn inzake oefeninghouders.

In de classis van 't Oldambt en Westerwoldingerland werd vooral artikel één gehandhaafd. Doch ook werd binnen deze classis de hand gehouden aan de handhaving der leer, naar art. 2 en 3 „vermits dwalende in de leer meer besmettende was, dan wel zulke bij elk in 't oog loopende zonden," bedoeld werd die van dronkenschap. Over het geheel genomen was deze classis de oefeningen weinig genegen. Daardoor kwamen geen kleine beroeringen binnen haar ressort. In deze oefeningen toch werd „bitter geklaagd over „herders zonder herdersgereedschap," maar ook vurig gedankt, dat God terwijl de priesteren zich niet om het huis Gods bekommerden, zijne profeten opriep om Sion op te bouwen."

Een der meest geziene predikanten, „pastoor" Doedens, van Blijham, verklaarde, dat een paar met name genoemde „oefenaars, den kerkeraad gedurig vilipendeerden; in zijn katechisatiën, tegen hunne beloften in, nooit wilden antwoorden, de christenpligten niet waarnamen en de liefde miskenden."

De Schortinghuisiaansche groep in deze classis nam het steeds weer op voor de oefeninghouders en de tegenstanders telden met verwonderlijke nauwkeurigheid de besluiten der classis Oldambt op, die steeds weer zich beriepen op het beginsel door de particuliere synode in 1722 aangenomen, „dat geene oefeningen mogten worden gehouden, dan met toestemming van den kerkeraad." Aan een zekeren schoolmeester Houwink van Pekela, was bij „straffe van deportatie verboden, tegen den wil van zijnen predikant oefeningen te houden, onder wat naam zij ook zouden voorkomen." Aan Jan Timmer te Nieuweschans was het oefenen verboden zelfs door den rechter Van der Laan. Gaarne werd gewezen op synodale uitspraken als deze bijvoorbeeld, waarin werd verklaard dat alle dwalingen waren voortgekomen „door de onvoorsigtige toelatingen van een ygelijk, om in stuk van de religie te leeren hetgeen hij goed dagte", en „dat de beginselen der waarheyt enz. te leeren was het werk der schoolmeesters, blijvende verder de leerlingen den predikanten gedemandeerd." In 1686 bepaalden de Gedeputeerde Staten van Groningen „dat geene katechisatiën door anderen, dan de predicanten mogten worden gehouden opdat door eygenwijze personen, geene nieuwe en gevaarlijke leeringen den eenvoudigen ingeboesemt en daardoor scheuring in de gemeynten ingevoerd worden."

Uit de uitspraken van de verschillende synodes van Stad en Lande viel gemakkelijk te bewijzen, dat het recht tot het oefenen niet onbepaald was.

Toen reeds hadden velen dergenen die de oefeningen bezochten de gewoonte „de onderlinge bijeenkomsten na te laten," waardoor nog in die dagen onlusten en ergernissen in de gemeenten ontstonden.

Ds Hendrik de Cock van Ulrum was te goed bekend met de kerkgeschiedenis van zijn eigen provincie, dan dat hij geen rekening zoude gehouden hebben met de gevaren verbonden aan het conventikelwezen. Immers zijn eigen grootvader, ds Tjaarda de Cock van Midwolda, had van oefeninghouders veel last gehad. Echter hij wist evengoed dat de Koning der kerk door middel van de oefeningen nog veel had bewaard dat anders in den maalstroom der ideeën woelende en wielende in de achttiende eeuw, ook in de provincie Groningen, ook in de classes die hij goed kende, zou zijn verloren gegaan. Mede door middel van de oefeningen werd een overblijfsel bewaard. Zoo is dan heel goed te verklaren, dat De Cock eenerzijds wist te waardeeren en te gebruiken deze „kleine

krachten", doch ook anderzijds zoodra mogelijk ijverde voor dege opleiding. [7])

Waren er zonder twijfel oefeninghouders, die de oorzaak zijn dat de oefeningen over het geheel genomen niet in goeden reuke staan, dan wil ik hier namen noemen van mannen, nog heden geroemd en geprezen door mannen van name, niet minder dan door dezulken die gerekend worden tot de kleine luyden. Weidde ik opzettelijk wat meer uit over de oefeningen in de provincie Groningen, de bakermat der Scheiding, zij werden door heel het land gehouden, en dat zoowel in de groote en kleine steden als ten plattelande. Aan dit verschijnsel danken wij geschriften die thans nog van groote waarde zijn, niet maar uit historisch oogpunt, maar evenzeer van geen geringe practische waarde. Zoo noem ik in de eerste plaats eene *Verzameling van eenige oefeningen, behelzende uitgelezene verhandelingen over verschillende plaatsen des O. en N. Testaments gedaan bij verschillende gelegenheden, voornamelijk op Avondmaalstijden en bededagen, door mr* JUSTUS VERMEER, *in zijn leven doctor in de beide regten en ouderling der gereformeerde gemeente te Utrecht, met een voorrede van* GERHARDUS VAN SCHUILENBORGH, *bedienaar des H. Evangeliums te Thienhoven.*

Ik heb hier voor mij de nieuwe uitgave, verschenen Nijkerk, J. J. Malga, 1856. De approbatie tot de eerste uitgave was gegeven door de theol. fac. te Utrecht, den 18 Nov. 1746.

In de voorrede wordt een korte levensschets gegeven van dezen doctor in de beide rechten en ouderling, dien ik hier kan noemen onder de oefeninghouders van de achttiende eeuw, en tot een voorbeeld stellen van wat wij nog zoo gaarne zouden vinden in onze ambtsdragers en niet minder in hen, die mogelijk kunnen worden toegelaten tot oefenen voor deze of gene gemeente. Ik neem dan uit die voorrede wat ons een beeld kan geven van dezen geleerden oefeninghouder.

„Geroepen tot diaken en tot het boekhoudersambt verkreeg hij door wel dienen een goeden opgang in de gemeente en veel vrijmoedigheid in het geloof, zoo dat hij op zijnen tijd in orde aangesteld werd tot regeer-ouderling in Gods kerk, om mede opzigt over de gemeente te hebben. Toen vond hij veel lust en opgewektheid des harten uit medelijden over de onwetenden en dwalenden in zijn wijk, om dezulken teregt te brengen, en volgens de kerkenorde en het voorbeeld van godvruchtige ouderlingen, (in vorigen tijd) door profeteren den menschen te stichten. Tot dat einde rigtte hij onder hen eene oefening op tot onderwijzing in den weg des Heeren, tot vernedering voor God en zoo tot Christus mogten gebracht worden, 1 Cor. XIV : 24, 25.

Het was bij die gelegenheid, dat hij uitvoerig de leer der waarheid, in onzen Katechismus vervat, verklaarde en de nuttigheden aandrong, waaraan hij vele jaren bezig was en het bijna ten einde had gebracht, toen hij van zijnen post afgeroepen werd.

Naar het getuigenis van verstandige godvruchtigen, werden de goddelijke waarheden in die oefening zeer klaar onderscheiden, en geestelijk en practicaal uitgelegd tot ontdekking en besturing, en het is verscheidenen een middel geweest, waardoor zij aan zichzelven zijn bekend gemaakt en tot God bekeerd; anderen, zijnde door de openbare middelen in het hart geraakt, werden verder daardoor ontdekt van hunne wettische gronden en kregen licht in den weg van verzoening, en velen werden er bemoedigd en versterkt in den weg der waarheid en godzaligheid; sommigen gedenken daaraan nog met zegen.

Avondmaalsbedieningen en Bededagen gaven aanleiding tot déze oefeningen, welke nu uitgegeven worden; de andere (over den Katechismus) worden bewaard tot eene nadere gelegenheid, om ze algemeen mede te deelen."

Ik lees verder: „Hij geeft een voorbeeld van zachtmoedige wijsheid." Gij vindt daarin zijne hoogachting voor de openbare bediening des Woords, het werk der Herders en Leeraars in de gemeente, zijnen aandrang, om zich toch bij die te legeren en te houden, steeds te waken bij die posten en door geen schijnredenen zich van het uitgaan op de voetstappen der schapen te laten aftrekken, waarom hij ook, naar de orde der kerk, zijne oefeningen altijd op eene gemeenzame wijze met vragen en antwoorden verrigt, gelijk ze dus met de meeste vrucht gehouden werden.

Bijzonder dringt hij in zijn oefeningen aan op de heiliging van Gods dag „en van die groote instelling, het Heilig Avondmaal, en wijst aan, welke dingen den zegen en het goede (daar beloofd) weren, ja, wat zelfs Gods volk zoo dor en mager doet blijven bij die dierbare genademiddelen."

Genoeg om in mr Justus Vermeer een oefeninghouder te leeren kennen van zoo hoog karakter, groote kennis en bizondere godsvrucht, dat, waren er ook maar velen geweest die hem geleken, zij het in de verte, de oefeningen nooit in zoo groot discrediet zouden zijn geraakt als waarin zij nu nog staan.

Wie waren de oefeninghouders van Blijham vergeleken bij dezen!

Toch kan ik ook nog anderen noemen, eveneens mannen nog geliefd, geprezen en.... ook gelezen; bekwame oefeninghouders die gesteld mogen naast mr Justus Vermeer. Wie hoorde niet van de *Godvreezende Zeeman, ofte de Nieuwe Christelijke Zeevaart, bestuurd door een Schriftmatige Verhandeling, van een en twintig uytgelesene Schriftuurplaatsen. Kortelijk uytgebreyd, ernstelijk tot ongeveynsde Godvrucht aangedrongen, en met gebeden op elke verhandeling slaande, achtervolgd. Waar bijgevoegd zijn verscheydene andere gebeden en stichtelijke gezangen. Te samen gesteld tot algemeene stichting, en bijzonder van Zeevarende Lieden, en alle die bij de zee wonen of te belang hebben, door N. S. V. L.* De voorrede, „den inhoud des werks kortelijk vertoonende en aanprijzende," is opgesteld

van Hieronymus Sinesus van Alphen, voormaals bedienaar des Goddelijken Woords 't Amsteldam, nu Doctor en Professor H. Theologie te Utregt.

Ik heb den zesden druk, te Amsterdam, bij Gijsbert de Groot Keur, op den Nieuwendijk, het derde huys van de Armsteeg, in de Groote Bijbel, 1742. Met Privilegie voor 15 jaren.

Prof. van Alphen schrijft in de voorrede van dezen man: „Hij is een onbeampt man, die de talen der geleerden noit geleerd, en geene hooge scholen oit betreden heeft; maar in stilheid onder Gods zegen, met zijne handen werkende, zijn eijgen brood eet. Die het talent dat hij heeft, ontfangen heeft door de genade des Heyligen Geestes, door middel van aanhoudende naarstige lesinge en overdenkinge van Gods heylig woord, en van goede en stichtelijke boeken, daar uyt, soo in de Engelsche als Nederduytsche tale, opgesteld; en daar benevens door het naarstig en aandachtig aanhooren van de openbare predikinge des Woords die hij geenszins gewoon is (gelijks dikwils van vele waanwijzen geschied) te verachten, noch ook te verzuymen. Want syne ervarentheid in de heylige Schriften, en bysonder om die sich selven en anderen te nutte te maken, versoeke ik dat de leser selve uyt dese bladen de proef neme; alhoewel hij met eene voorbedachte voorzichtigheid, om den min ervarenen niet te hoog te vliegen, noch nagelaten heeft alles te zeggen, wat hij wel, aangaande het prophetische van sommige verhandelde plaatsen, hadde kunnen seggen."

Deze zelfde N. S. V. L. heeft ook geschreven: *De godsdienstige Christen in zijne aart, en in zijn gedrag, omtrent de pligten van den openbaren godsdienst, vertoont uyt verscheydene uytgelesene plaatsen der Heilige Schrift, daartoe dienende, door N. S. V. L.* te Amsterdam, bij Jacobus Borstius, boekverkooper op den hoek van den Nieuwendijk, aan de Dam; 1713.

De schrijver draagt dit werk op aan prof. dr Hieronymus van Alphen. In de voorrede aan den bescheyden en deugtlievenden lezer betuigt hij: „Het verzuym en de kleynagting, ja veragting van de openbare godsdienst, ende der getrouwe dienaren is zeer groot!"

Of deze N. S. V. L. (N. S. van Leeuwarden) een oefeninghouder is geweest, die openbare oefeningen heeft gehouden, durf ik niet te verzekeren. De bekende ds Johannes d' Outrein van Amsterdam dicht op dit boek deze regels:

Laat dit een *huisboek* in der Christ'nen huizen wezen.
En ieder leer daaruit, hoe ook een Borger-Man
Behoudens zijn beroep, nog tijd uitkoopen kan,
Om zich te oefenen, en anderen te stigten.
God geef in Amsterdam nog veele zulke lichten
En hij bewaar mijn vriend ten nutte van de kerk,
En geeve schijnsel op dit nieuw godvrugtig werk.

Hierin ligt de overeenkomst tusschen oefeningen van Vermeer en de Godsdienstige Christen, dat beiden bedoelen te bevorderen het rechte gebruik van de openbare godsdienstoefeningen. Deze leeken, die metterdaad onderwezenen zijn in de Schriften, steken bizonder gunstig af tegen hen die Van Alphen *waanwijzen* noemt, die „de openbare prediking des Woords veragten."

Als straks een Johan Willem Vijgeboom in het land van Axel gaat oefenen, dan voert hij den strijd tegen de booze verdraagzaamheid, en wordt de leidsman van „de Herstelde kerk van Christus", trekt het land door en houdt in Noord en Zuid oefeningen, en wordt veroordeeld tot zware geldboeten. Uit den toeloop tot zijn oefeningen blijkt, dat velen met hem bezwaard waren over de afwijking van de zuivere gereformeerde leer en over het synodaal reglement van 1816, alsmede over de invoering van de evangelische gezangen. Vijgebooms herstelde kerk van Christus is opgelost. Velen van degenen die hem gaarne hoorden in de oefeningen voegden zich later bij de Christelijke Afgescheidene Gereformeerde kerk; hij zelf sloot zich ook bij hen aan, doch heeft de Afgescheidenen niet mogen dienen als leeraar.

Ook deze leek was niet van kennis ontbloot. Echter bij hem vindt men niet de waardeering voor de dienaren als bij de beide bovengenoemden. In zijn *Eene overtuigende opwekking aan de Nederlanders, en inzonderheid aan 's Heeren bondsvolk* klaagt hij: „Waar ook hoort men thans over de bekeering van zondaren iets onder de openbare prediking? Noemt zelfs de groote hoop van de zoogenaamde geleerde wereld zulks geene geestdrijverij? De buikdienaars toch stellen slechts wat zedelessen voor, en spreken niet meer tot de wet en het getuigenis, en zoo wordt er onder hun voorstel geen dageraad meer gezien, dan een goochelspel van hartstogtelijke beweging; een praat-Christendom, om van onzen dierbaren Zaligmaker slechts iets te spreken, maar tegelijk zijne kracht te verloochenen."

In de inleiding op deze verhandeling over de *Ware kerk, naar aanleiding van de 21ste Zondagsafdeeling van den Heidelbergschen Catechismus* schrijft hij over de godsdienstige bijeenkomsten door hem gehouden: „Wij vragen van onzen geëerbiedigden Koning en die ons onder hem regeeren geenszins van landswege eenige geldelijke ondersteuning daartoe noch daarover eenig bestuur buiten Gods Woord; maar wij verlangen alleen vrijheid en bescherming in dezen, gelijk alle onderdanen des rijks genieten; wenschende voorts, met onderwerping aan alle burgerlijke wetten, ons als stillen in den lande te gedragen, God te vreezen en den Koning te eeren. Ons geweten nogtans kunnen en mogen wij niet laten binden; en hier opene de Heere meer en meer de oogen van al de Overheden voor de priesterlist, om met geweld de valsche kerk staande te houden; waarom in vroegere eeuwen zoo veel onnozel en onschuldig bloed

vergoten is." Hij eindigt zooals ieder bezwaarde gemeenlijk spreekt: „Wanneer ik in het een of ander moge dwalen, dan verlang ik onderrigting."

Als proeve van zijn betoog over de ware kerk doe ik een paar aanhalingen: „Dus, opregten! laat de verlorene kerk en wereld dan het hare maar liefhebben, en haar rijk door wetten, plakkaten, brandstapels en moordschavotten zoeken staande te houden, wij zullen in en door ons Hoofd hier en eeuwig over dat rijk overwinnaars zijn en blijven. De vijanden razen en lasteren wel; doch laten zij ons aantoonen, dat wij dwalen; maar dat kunnen en durven zij niet, omdat alsdan hunne schande nog meer openbaar zoude worden; en dit is derhalve een bewijs, dat zij, door de waarheid van ons en onze vrome vaderen overwonnen zijnde, en met al hun blind geschreeuw voor God en zijne ware kerk niet bestaan kunnende, met Babels torenbouwers verward terneder geslagen en als in het slijk der straten vertreden liggen, door die moedige helden, welke de Heere sinds eenige jaren verwekt heeft." Van de dienaren des Woords zegt hij: „wat dan de leeraars betreft, die de onderwijzers, voorgangers en leidslieden der kerk zijn; deze moeten door eigen onderwijs in de leer, door Gods Geest en Woord, bekwaam gemaakt, door den Heere gezonden, en door de gemeente wettiglijk beroepen worden; zij moeten geene vuil gewinzoekers zijn en met hunne bezoldiging tevreden; zij moeten het hert op de kudde zetten, om het aangezicht der schapen te kennen, maar over het erfdeel des Heeren niet heerschen; zij moeten een godvruchtig voorbeeld geven, en niet verstrooien, maar vergaderen; nederig moeten zij zijn; zich met geene pluimstrijkende woorden ophouden, maar naar het hart van Gods kinderen spreken." Aldus nog een halve bladzijde de vereischten noemende om leeraar te kunnen zijn, betoogt Vijgeboom verder: „zoodanige leeraars moet de gemeente dan ook in waarde houden, niet ketelachtig van gehoor zijnde, de onderlinge bijeenkomsten niet nalaten, den leeraar als een middel in Gods hand beschouwen, veel voor hem bidden. Voorts moet ieder lid de gave hem geschonken, tot nut van de andere leden besteden, bijvoorbeeld door godsdienstige oefeningen." Na in twee honderd acht en dertig paragraphen eene uiteenzetting gegeven te hebben van hetgeen „hem nader stond te behandelen van de genoemde Zondagsafdeeling," wordt in de volgende de vraag gesteld: „Hoe moeten zich nu in onze dagen al Gods kinderen gedragen?" Gedragen namelijk tegenover de ware kerk, en in leer en in leven! „Als de Heere komt, dan zal het blijken, of de schrijver, gelijk na dezen, uit den Woorde Gods de ware kerk heeft trachten te doen kennen; dan zal hij van zijn doel met dit schrijven, dan zullen de lezers van het lezen en beoordeelen daarvan rekenschap moeten afleggen."

„In de nadere toepassing voor onze harten", verklaart Vijgeboom, dat hij voor zich gelooft, bij de kerk gebleven te zijn, en verzoekt allen

lasteraren, om hunner zielen zaligheid wille, op te houden met den laster, als of wij van de kerk zijn afgegaan; en hij verlangt, met zijn vrienden slechts bescherming, welke bescherming door de handhaving der wetten van onzen geachten Koning en het heilige verbond van al de hooge magten van Europa, hij insgelijk gunt aan alle anderen." Hij wenscht slechts te zijn „een handwijzer aan den weg, want verder heeft hij in het leeren geene roeping."

Vijgeboom heeft zich in 1824 tot den Koning gericht met een adres aan de Tweede Kamer met het verzoek om vrije godsdienstoefening voor zijn kleine gemeente. Men neme goede nota van het feit, dat hoewel Vijgeboom in het Noorden van het land, o.a. te Leeuwarden, Sneek en in zoovele Friesche dorpen oefeningen heeft gehouden, ook in het midden des lands o.a. te Bunschoten, en dit niet in een hoek geschiedde, want zijn oefeningen hebben aanleiding gegeven tot volksoploopen en veroordeelingen tot zware boeten, toch door den predikant van Ulrum weinig kennis schijnt genomen te zijn van deze beweging. Ook schreef Vijgeboom meer dan één brochure. Hebben de geschriften van baron van Zuylen van Nijevelt bizonder diepen indruk op hem gemaakt en zijn die van grooten invoed geweest op De Cock, van Vijgebooms geschriften maakt hij geen melding terwijl hij toch wel ter dege kennis nam van het *Adres* van Molenaar.

Ik meen dan ook, dat Vijgeboom niet met goed recht een voorlooper kan worden genoemd van de latere Afgescheidenen. Ik acht dat hij en de zijnen eer verwantschap vertoonen met den geest die de oefenaars van Blijham bezielde, dan dat hij mag geteekend worden als een voorlooper [8]) der Afgescheidenen. Waarom hebben dezen hem, bij de groote schaarschte van predikanten, niet gaarne tot zich getrokken? Blijde namen zij onder zich op den candidaat A. van Raalte; zij reikten de hand der gemeenschap direct aan ds L. G. C. Ledeboer; zij beriepen van Hoogeveen te Zwolle een ds Fijnebuik, na te vergeefs pogingen in het werk te hebben gesteld ds J. J. Knap, den man van het „Eenzaam bidden", te hebben beroepen. Reeds vòòr dat het te Ulrum kwam tot de daad der „Wederkeering" deed De Cock pogingen ds R. W. Duin voor zich te laten preeken. Hoe gaarne zouden de Afgescheidenen dr H. Fr. Kohlbrügge als een der hunnen hebben begroet.

Vijgeboom heeft zichzelf bij de Christelijke Afgescheidene Gereformeerde kerk gevoegd, en zich aangeboden om te Bunschoten leeraar te worden, waar hij eenigen tijd als oefenaar heeft voorgegaan. Deze gewezen landbouwer heeft zijn wensch, tot de bediening aangesteld te worden, niet verkregen.

Vijgeboom is een van de velen, „die zich verplicht vonden de openbare bijeenkomsten in zijne woonplaats na te laten, omdat de predikant gevoelens voortbracht die in strijd waren met de Gereformeerde Belijdenis";

een landbouwer, niet onbegaafd; die veel gelezen had en de pen eenigermate kon voeren en die dus oefeningen ging houden gelijk zoovelen vòòr hem en met hem in die dagen deden. Allèèn bij hem kwam het tot de vorming van eene gemeenschap! Prof. S. van Velzen zegt daarvan in zijn *Gedenkschrift:* „Ook was er reeds in 1823 eene vereeniging ontstaan, die zich „de Herstelde Kerk van Christus" noemde."

Hoewel ik alleen in Reitsma's *Handboek* van Vijgeboom geschreven las als van een voorlooper „der latere Afgescheidenen", zoo heeft men wèl andere oefeninghouders „wegbereiders" genoemd. Een van deze wegbereiders was onder anderen „vader Beugel" te Apeldoorn.

Deze Amsterdammer was een man van gehalte en bekwaamheid, als er velen begeerd werden door den Amsterdamschen predikant Fl. Bomble in zijn gedicht op den schrijver van *De godsdienstige Christen.* Deze predikant besluit een gedicht op het genoemde boek van den leek N. S. van Leeuwarden:

Laet, ô Heer, die kaars nogh lighten!
Geef ons sulke lighten meer!
Laet sigh voorts uw volk verheugen
In uw licht; op-dat we meugen
Soo met lichaem als met ziele,
Zijn en blijven tot uw eer.

Vader Beugel, [9]) alzoo door zijn vrienden te Apeldoorn genoemd, had zich metterwoon als rentenier te Apeldoorn gevestigd en heeft aldaar gedurende ruim twintig jaar gearbeid tot stichting en verbreiding van de kennis der waarheid in zijn eigen huis onder het Loo. Na zijn dood hebben vrienden gezorgd voor de uitgave bij J. van Golverdinge te 's Gravenhage van eene autobiographie. Beugel was een belezen man, daarbij een trouw kerkganger met een uitnemend geheugen. In hetgeen hij uit eigen leven mededeelt spreekt sterk, hoeveel deze man in zijn herinnering heeft bewaard van de prediking in Amsterdam door hem trouw bezocht. Ligt het wellicht hieraan, dat hij bij zijn kerkgang volgde de leeraars naar zijn keuze? Dan, hoe dit ook zij, in tegenstelling met de oefenaars van Blijham, weet hij haast niet anders dan met lof te spreken over zijn Amsterdamsche herders. Ja zelfs in Apeldoorn staat hij op goeden voet met den predikant, die toch geen vriend van hem blijkt te zijn. In Apeldoorn wonende wilde hij de gaven die in hem waren wel gaarne goed besteden en hield daarom des Zondagsavonds in zijn woning gezelschap, vele jaren lang. Ik laat hem zelf daarvan iets vertellen, wijl hetgeen hij ons mededeelt een goeden kijk geeft op de houding die over het geheel in de dagen die voorafgingen aan de Scheiding door de

predikanten en door de „hoogere" kerkelijke besturen werd aangenomen tegenover de oefeningen.

We weten reeds uit hetgeen de geschiedenis heeft bewaard met betrekking tot den oefenaar Vijgeboom, dat ook de politie en justitie zich ging bemoeien met de oefeningen, en niet slechts in het Zuiden van het land, maar evengoed in het Noorden; dat van tijd tot tijd oefeninghouders tot geldboeten werden veroordeeld, alsook lieden die daarvoor hun huizen hadden afgestaan. Evenals in de dagen van de Inquisitie waren vooral de „geestelijken" de aanbrengers van de oefeningen en, in niet weinige gevallen ook degenen, die aanmoedigden tot het streng optreden tegen deze eenvoudigen. Maar laat vader Beugel ons zijn ervaringen mededeelen. Ze zijn van des te meer waarde, wijl deze man er niet aan gedacht zal hebben, dat wat hij voor zichzelf opteekende later in druk zou worden gegeven. Zoo vergete men niet bij het lezen ook van dit gedeelte van zijn verhaal te bedenken, dat het niet voor den druk werd opgesteld! Eer draagt de onsamenhangende mededeeling het karakter van korte aanteekeningen.

Hij vertelt dan met betrekking tot het gezelschap ten zijnen huize gehouden: „Het is nu in het zestiende jaar, dat wij rustdagavond, na de middagpreek zulk een gezelschap aan ons huis gehad hebben, en het is mij al opmerkelijk geweest, dat hetzelve in vijftien jaren tijds, niet eenen rustdagavond door ziekte is verhinderd geworden, maar onder de ongeregeldheden en zwakheden altijd nog heeft kunnen geschieden. Zijt gij begeerig, om te weten hoe het mij hier wel mede gegaan zij, wat mij daarin ontmoet is, en moet ik daar dan op antwoorden, dan zal ik zeggen: goed en kwaad. Goed, want daar is onder velen veel lust geweest, om het bij te wonen, zij zijn van nabij en van verre gekomen, en dat is nog niet verflauwd."

Hij gaat dan verder met te vertellen in welk opzicht hij het goed gehad heeft met dit gezelschaphouden, waarbij hij de voorganger was. „Kwaad," alzoo vertelt hij verder, „is er mij ook ontmoet, want daar is veel vijandschap en tegenstand tegen geweest; en dat niet alleen van de goddelooze wereld, die toch gewoon is met alle zulke samenkomsten den spot te drijven en die te lasteren, maar voornamelijk wel van dezulken, die ambtswege verplicht waren daartoe op te wekken, dezelve aan te kweeken en aan te moedigen, welken het mishaagde, met een groot mishagen, dat er een mensch gekomen was, die nog iets goeds tot stichting onder malkanderen wenschte te verrigten." Dat moge u bij eersten opslag vreemd voorkomen, alzoo vertelt hij dan verder, doch dan vergeet ge dat er twee koninkrijken op de aarde zijn, dat van koning Jezus en dat van den vorst der duisternis. „De eerste drie jaren," aldus vader Beugel, „is er geen openlijke vijandschap tegen geweest, maar onder de gedaante en schijn van vriendschap heimelijk tegenwerken, dat nu

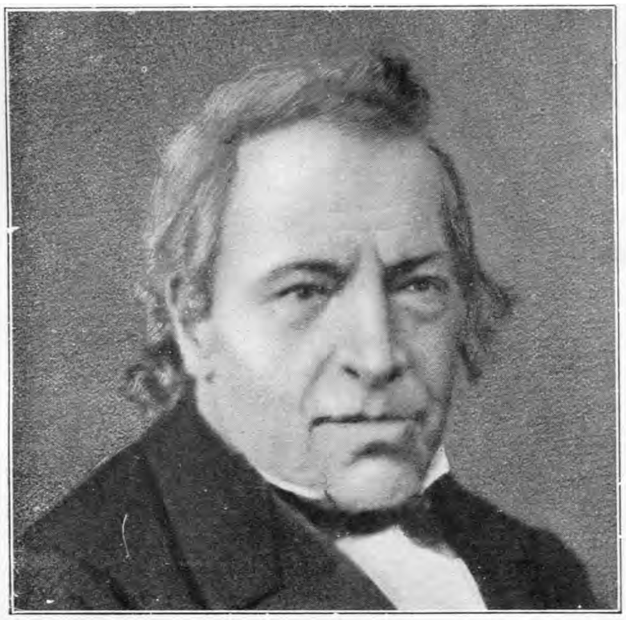

Dr A. CAPADOSE

HANDSCHRIFT EN HANDTEEKENING

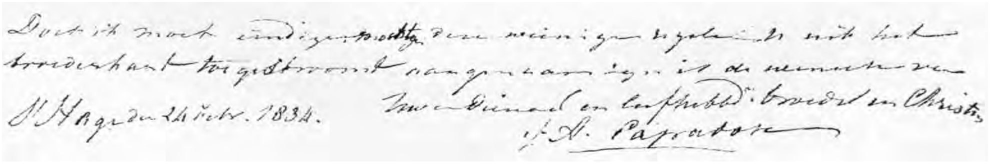

IS. DA COSTA

W. BILDERDIJK

G. GROEN VAN PRINSTERER

en dan openbaar is geworden; maar na dat het besluit van de Synode is bekend gemaakt geworden, dat niemand zonder examen gedaan te hebben, zoude mogen oefenen en catechiseeren, is de vijandschap meer openlijk geworden. Toen het klassikaal bestuur mij opriep, om den 24 Januarij voor hetselve te verschijnen, heb ik, na met den Predikant die toen hier stond, hierover gesproken te hebben, daaraan gehoorzaamd, hoewel op eenen zeer ongelegen tijd, midden in den winter, zes uren hier vandaan; moeiten en onkosten heb ik gedaan, om mij daarheen te laten brengen, daar er toch voor mij geen het minste voordeel in lag. Van den praeses ben ik vriendelijk ontvangen geworden, maar anderen hebben alles opgezocht om mij te verhinderen, dat van den praeses gedurig wederlegd wierd. Eindelijk dacht er een iets gevonden te hebben, dat niet tegengesproken konde worden; ik was te oud, zeide hij, want de kerkelijke wet luidt, dat niemand boven de dertig jaren examen mag doen; hij was hierover zoo verblijd, dat hij mij uitlachte en bespotte, dat zeer leelijk is in eene kerkelijke vergadering, en dat tegen eenen man van jaren; maar de praeses wederleide dit, met te zeggen, dat de wet van geene terugwerkende kracht was, want ik had dit werk reeds drie jaren verrigt; dit verviel dan ook weder; ik mogt dan toegelaten worden, en dit wierd dan voor eene groote gunst gehouden; denkt daar eens over. Ik had gaarne gehad dat zij mij maar aanstonds onderzocht hadden, zoo verre als dat mij betrof, maar dat konde toen niet geschieden; ik moest op eenen anderen tijd wederom komen. Maar nu had men nog iets verzonnen, namelijk om zoo lang dan uit te scheiden, totdat eerst het examen verrigt was; de praeses zeide dit was niet noodig; maar toen wierd het zoo onstuimig, dat de praeses mij verzocht, van eens buiten de kamer te gaan, en toen ik buiten de kamer was konde ik hooren, dat het nergens minder naar geleek dan naar eene stichtelijke kerkelijke vergadering. Toen ik weder binnen geroepen wierd, was het besluit, dat ik konde voortgaan, als de predikant een attest gaf, dat hij er niet tegen was, en dit moest ik oversturen. Dit was niet naar den zin van den praeses, en die vroeg mij of ik het daar wel mede eens was; ik antwoordde dat ik dit wel wilde doen. Terugkomende, vervoegde ik mij bij den predikant, verhaalde hem alles wat mij daar ontmoet was, van achteren beschouwd veel te openhartig, en sprak hem ook van het attest, denkende ik zal aanstonds tot antwoord krijgen: ja, ik zal het u geven; maar het was een weigerend neen; en de reden of het voorwendsel dat genomen wierd, was dat hij niet genoeg bekend was met het werk dat ik verrigtte, schoon hij geloofde, dat mijn oogmerk goed was, waar ik eens om gelagchen heb; want niets valt moeijelijker te beoordeelen dan de oogmerken. Wij hebben hem vriendelijk verzocht van het eens te komen bijwonen; maar zijn antwoord was, zulk een gezelschap

niet te mogen bijwonen. Vreemd antwoord; die voor en na hem hier gestaan hebben, hebben er anders over gedacht; zijn beiden gekomen om het eens te hooren, en hebben er met lof in mijne tegenwoordigheid en van alle de anderen van gesproken op dien tijd; meer kan ik daarvan niet zeggen. Maar het was den man in den weg; daarom wilde hij er maar blindelings tegen aan woelen. Ik zeide tegen hem, dat hij konde handelen naar zijn welgevallen, want het was voor mij geene kostwinning, en ik zoude er de klassis kennis van geven; waarop ik tot antwoord kreeg, dat hij zelve er de klassis wel eens over schrijven zoude; ik zeide, dat was goed, dan was ik er vrij van; en toen heeft hij het met zijn schrijven heen en weder zoo verre weten te brengen, dat er eenige weken hier na een brief kwam van het klassikaal bestuur, waaruit mij dit alleen voorgelezen wierd, dat ik niet komen moest om het examen te doen, of ik moest een attest van den predikant medebrengen, dat ik in zijne tegenwoordigheid een kind en eene bejaarde had onderwezen, en daar bekwaam toe was. Was ik nu niet geheel onnoozel, dan konde ik wel begrijpen waar het op gemunt was, en wilde ik mij nu eens zoo laag aanstellen of zoo diep vernederen, dat ik voor jonge menschen eens een kind of bejaarde ging onderwijzen, het zoude mij er zeker mede gegaan zijn als met het eerste attest, mij geweigerd zijn geworden, ik onbekwaam geoordeeld, en dus nog meerder ter bespotting zijn gesteld, gelijk men dat toch al begonnen had, bij het klassikaal bestuur. Ik konde het toen niet afdwingen, en het was er toch op toegeleid, om het gezelschap weg te krijgen. Ik zeide dat ik bedankte, om er dien omslag om te maken, en wel wilde dat men mij onderzocht, zoo als mij eerst gezegd was geworden, opdat men gerust konde wezen, dat er niets geschiedde dan hetgeen tot nuttige stichting was; ik wilde de moeiten en onkosten dan nog wel doen, om mij nog eens daar heen te laten brengen, maar was te ver op mijne jaren gekomen, om mij zoo kinderachtig te laten behandelen, en voegde er bij, dat het niet recht was gehandeld een besluit te nemen strijdig met het eerste; men moest bij zijn eens genomen besluit blijven. Hierop werd mij gezegd, dat ik met het gezelschap dan moest uitscheiden, en heb daarop geantwoord, dat ik dit niet deed, en meester was in mijn eigen huis; dat daar niets kwaads geschiedde, maar hetgeen tot stichting was, en de deur voor een ieder openstond, om dat te onderzoeken. Daarop heeft men geschreven aan de klassis, en ik heb toen een brief ontvangen van het klassikaal bestuur, waarin mij het oefenen en catechiseeren verboden werd, omdat ik niet gekomen was, om het examen te doen. Deze brief heb ik redelijk breedvoerig beantwoord, en daarop een kort briefje ontvangen van den praeses, waarin hij zich zelven zocht te dekken, alsof hij niet tegen het eerst genomen besluit aan gehandeld had, en de predikant van de plaats om daar niets tegen te

hebben; en oefende ik niet meer, dan maar te stichten door liefde. En daar heb ik zoo over gedacht: het oefenen is een groot liefdewerk, om uit liefde malkanderen op te wekken, om het eene noodige te behartigen; dan moet ik daar maar in blijven voortgaan, gelijk ik ook gedaan heb, onder alle stormen en baren, smaad en verachting. Ik schreef in het einde van mijne brief, dat ik daar niets meer over schrijven, maar het overlaten zoude voor dien dag, wanneer zwart wit en wit zwart zoude worden. De praeses en scriba zijn beiden al een jaar of wat in de eeuwigheid, en ter verantwoording opgeroepen; de praeses was een man van jaren, maar de scriba in het midden zijner dagen, 30 jaren, zoo als ik gezien heb, en ik zal het wel niet kwalik hebben, als ik hem den grootsten tegenstander noeme die mij als bespottede; maar ik ben er nog, en wat deze zaak aangaat, mag ik wel nederig zeggen, dat ik veel vrijmoedigheid heb om dien dag af te wachten. Van het laatste briefje van den praeses moet ik dit nog zeggen: een van beiden is waar, zij waren of vergeten, wat zij eerst gezegd hadden, of daar stond opzettelijke leugentaal in; want ik heb niet geslapen toen ik daar was, maar wel opgelet; wat daar van zij weet ik niet; voorts werden de punten, waar ik over geschreven had, onaangeroerd gelaten. Vele smaadredenen heb ik hier over gehoord; ik zal niet spreken van hetgene achter mijnen rug gescholden en gelasterd, maar van hetgene in mijne tegenwoordigheid is gezegd geworden; en dat van degenen die het ambtswege moesten aankweeken. Men vroeg mij, of ik mijn herte wel kende; het was maar enkel hoogmoed, die mij dreef, om dat werk te verrigten, en om wat domineetje te spelen."

Foei! Foei! zoo waarschuwt vader Beugel en dan beroept hij zich op den Engelschman Ferguson, [10]) die in Londen een fabriek had en in Amsterdam een winkel; deze ging om het half jaar naar Londen en sprak daar onder de methodisten. Toen hij door een oorlog in den napoleontischen tijd verhinderd werd te evangeliseeren, kon hij in Amsterdam niet stil zitten en vatte dat werk in onze hoofdstad aan. Zoo ging het hem ook, liefde en ijver drongen!

De kerkelijke machthebbers kantten zich door heel het land tegen de oefeningen. Het classikaal bestuur van Arnhem ging daarmede voort en diende ds W. Laatsman van Rheden een berisping toe, dat hij Da Costa en Capadose voor zich had laten optreden, toen dezen de zomervacantie aldaar doorbrachten bij hun vriend M. Westendorp op het schoone buitengoed de Valkenberg te de Steeg. Capadose werd genoopt zijn druk bezochte oefeningen te Scherpenzeel te staken. Hoe men dacht in de liberaal kerkelijke kringen over oefeningen enz. blijke ten overvloede uit wat de anonieme schrijver van het blauwboekje de *Toetsing* over de oefeninghouders durft te schrijven. Wij echter weten, dat deze „verstoppertje speler"

was de Haagsche predikant Bernardus Verwey.[11]) Hij is zoo vriendelijk oefeninghouders in één adem te noemen met kettermakers en betweters; hij decreteert, dat wat dezen „voor leer der Hervormde kerk uitventen, niet de ware geloofsbelijdenis van dezelve is; het is labadisterij, bedorven mistiekerij en zamenmengsel van klanken uit kwalijk bijgebragte Bijbelplaatsen, vooral uit Psalmen, het Hooglied en Ezechiël, bijeengevoegd: hebt van dezulken, eenen afkeer", zoo kwezelt de man, „en verwart hun onverstandig gesnap niet met de heerlijke en kostbare parel, welke wij vinden, als wij de waarheid zoeken, in onze door den Heer bewaakte gemeente!"

De toetser heeft echter zijn partij gevonden in den toen reeds grijs geworden Le Feburé,[12]) den bekwamen oefeninghouder te Leiden, die zoovelen tot zijn gezelschap had zien komen, en daaronder immers jonge mannen, die straks de helden van het Réveil en van de Afscheiding zich zouden betoonen; mannen die in den geestelijken wapenhandel waren geoefend door den oefeninghouder van Leiden, die ook de pen wist te voeren en het zwaard des Geestes te hanteeren, ook als wapen ter wederlegging en ter verantwoording.

Door wat ds B. Verwey durfde te schrijven, achtte Le Feburé dat alle oefeninghouders werden geraakt, dus, zoo antwoordde hij, raakt hij ook mij. „Maar of ik ook door dit mijn geschrijf zijn *geliefde mede-christen* zal blijven, weet ik niet: dit weet ik, dat ik een vriend, een metgezel ben van allen, die den Heere vreezen, die zich kenbaar maken door ware vroomheid en oprechtigheid des harten; met dezen zet ik mijne koers, op de noordstar van genade, naar het Vaderland, dat daarboven is, waar Jezus Christus mijn Heer, als de Voorlooper is ingegaan; en op deze reis oefenen wij ons, om eene onergerlijke conscientie te hebben voor God en menschen, en hier reizen wij met elkander, de een den ander helpende, en onze Zielenvriend, onze overste Leidsman, is in ons midden en in Hem en door Hem, en door Zijne kracht, maakt eendracht bij ons macht; en of wij daarom nu voor *dweepers, dompers, bedorven mystieken* gelasterd worden, dezen smaad rekenen wij ons eene *eere*, als zijnde daardoor bekend als degenen, die voor Gods vrije personele, onvoorwaardelijke verkiezing en genade tot arme zondaren pal staan, en voor dat geloof eenmaal den heiligen overgeleverd, en door den Heiligen Geest krachtdadig toegepast aan onze harten, den strijd voeren, oorlogende de oorlogen des Heeren; doch niet met vleeschelijke wapenen, maar met wapenen uit het wapenhuis van onzen Heere Jezus Christus, welke voor ons, door Hem zelven, en al die Zijne voetstappen nagewandeld hebben door genade, reeds beproefd en zoo krachtig bevonden zijn, dat daarmede *alle kennis, die zich tegen Hem verheft, is nedergeworpen;* want die wapenen zijn krachtig werkende door den Heiligen Geest; en onze handen worden door Hem zelven

geleerd ten strijde, en onze vingeren ten oorloge, en Hij zelf, als de Vorst van het heir des Heeren, is in den voortocht, en heeft ons toegezegd: Vreest niet, want ik ben met u; en met Hem, en op Zijn woord ons volkomen verlatende, gaan wij gemoedigd, vrolijk, rondom dat *Jericho* van onzen tijd, en wachten op Zijn bevel, totdat Hij zeggen zal: Juicht! en dan zullen wij juichen, en dan zullen die muren ook vanzelf instorten al waren zij met cement uit de hel aan elkander vastgehecht, en al was Beëlzebul zelf de opperste bewaarder van dezelve; en is er dan nog een hoer Rachab daar binnen, die zal dan tot een wonderteeken van genade gesteld worden.

Intusschen oefenen wij ons zelven en oefenen malkanderen, elk naar de mate der gaven, die hij ontvangen heeft, stellende het licht niet *onder de koornmaat, maar op den kandelaar,* opdat het *allen moge verlichten, die in den huize zijn.* En zijn er dan onder ons, die den *Geest der kennisse en des verstands* ontvangen hebben, niet eene kennis of een verstand, die op de Hoogeschool geleerd is, maar, die op de knieën in de binnenkamer geleerd is, die treedt dan wel eens op, en zegt: *Komt luistert toe, gij allen, die God vreest, ik zal u vertellen, wat de Heere aan mijne ziele gedaan heeft;* en zoúden zij dit niet doen, daar het nadrukkelijk bevel van den apostel Petrus tot hen is, daar hij hun eerst in hunne heerlijkheid doet kennen, dewijl hij schrijft: *Maar gij zijt een uitverkoren geslachte, een koninklijk Priesterdom, een heilig volk, een verkregen volk?*

Met zulke eeretitelen, ware kinderen Gods! beschrijft ons Gods Woord; en dààrom, of gij nu door de kinderen dezer wereld voor *dweepers, dompers,* en wat niet al, gescholden wordt, het getuigenis van God zal eeuwig stand houden: *Zalig zijt gij, als u (de menschen) smaden en vervolgen, en ze liegende alle kwaad tegen u spreken om mijnentwille; verblijdt en verheugt u, want uw loon is groot in de hemelen,* zegt Jezus zelf; en zoo schrijft ook de apostel Petrus: *Geliefden! en houdt u niet vreemd over de hitte (der verdrukkingen) onder u, die u geschiedt tot verzoekingen, alsof u (iets) vreemds overkwame, maar gelijk gij gemeenschap hebt aan het lijden CHRISTI, (alzoo) verblijdt u, opdat gij ook in de openbaringen zijner heerlijkheid u moogt verblijden en verheugen. Indien gij gesmadigt wordt om den name CHRISTI, zoo zijt gij zalig, want de Geest der heerlijkheid, ende (de Geest) Gods rust op u; wat haar aangaat, Hij wordt wel gelasterd; maar wat u aangaat, Hij wordt verheerlijkt.*

Maar laten wij nu verder hooren, wat Petrus ons leert, waartoe gij zulke heerlijke eertitels ontfangen hebt; het was, *opdat gij zoudet verkondigen de deugden desgenen, die u uit de duisternis geroepen heeft tot Zijn wonderbaar licht.*

En daar het nu het Apostolische bevel is, om Gods deugden te verkondigen, zoo baat het weinig, of de toetser zijne keel heesch schreeuwt:

Hebt van dezulken eenen afkeer! Want wij zijn waarlijk broeders en zusters van één Huisgezin, die door den band der liefde en der betrekking zòò nauw vereenigd zijn, dat er geen kwaad zaad van onruststokers, daar tusschen in geworpen, wortelen kan schieten, maar integendeel ons zoo veel nader aan elkander sluiten; en dit kan niet anders, omdat zij uit een en hetzelfde zaad geboren zijn."

Ik meende de verdediging van de oefening te moeten geven in de hand van een der uitnemendsten onder hen. Hij gaat nog verder en toont hoe raak hij dit pleit weet te voeren.

Hij geeft eene proef, „hoe men in zijne dagen in gedurigen tweestrijd met zich zelven is." „In de Natuur toch kan geene zaak tot volkomenheid komen, zonder oefening; nu is het de begeerte van het gouvernement, dat overal schoolen worden opgericht, waarin een ieder burger, die daarvan gebruik wil maken, onderwijs in de wetenschappen gegeven zal worden. Nu zijn er immers van deze onderwezenen, die zich in gezelschapskringen aan elkander sluiten, om zich in de ontfangene lessen verder te oefenen, en is er dan een onder dien kring, die het verst gevorderd is, die treedt op en houdt daar eene oefening van, of doet eene voorlezing over hetzelve, zonder dat hij daartoe juist vooraf expresselijk geëxamineerd of als leermeester gequalificeerd behoeft te zijn. Hiertegen schreeuwt men niet: *Hebt van dezulken eenen afkeer: het is maar een zamenmengsel van klanken uit kwalijk begrepen, bijgebrachte uitdrukkingen, of boeken, die daarover schrijven, zoo wat te zamengevoegd!* Maar integendeel prijst men zulke bijeenkomsten, en dengene, die voorgaat, zoekt men op allerlei wijze aan te moedigen, omdat daardoor het doel van meerdere kennis en wetenschap bereikt wordt.

Maar als het betreft de oefening in, en de oefeninghouders over *de kennis, die naar de Godzaligheid is,* dan schreeuwt men luide: *hebt van zulks en dezulken eenen afkeer!* Kunt gij nu grooter tegenspraak met zich zelven vinden? De kennis, die naar de Godzaligheid is, en die, volgens de onfeilbare uitspraak des Bijbels, de bron is, waaruit alle kennis en wijsheid voortvloeit, in zijn afleiding te willen stoppen; en de mindere wetenschappen, die niet meer dan eene menschelijke kennis zijn, en niet verder strekken dan voor den tijd, in hunne afleidingen te openen, aan te moedigen en goed te keuren."

Hij gaat dan in bevestigenden toon verder: „Die nu uit God zijn, hooren, lezen, beproeven en bepractizeeren, het beoefende en geschrevene van zulke oefeninghouders; maar, die uit God niet zijn, hooren, noch lezen, veel minder bepractizeeren zij zulks, maar zijn daar afkeerig van, ja geslagene vijanden, gelijk de toetser en allen, die het met hem eens zijn; en daarom schreeuwt hij overluid: *hebt een afkeer van dezulken;* en zoo betoont hij een hater van Jezus te zijn."

„En daarom, ware vromen! laat u door zulke haters van Jezus niet afschrikken van diegenen die er in gezelschapskringen, betamelijk en met orde, naar Gods Woord voorgaan, of die door hunne schriften u zoeken voor te lichten, om in de waarheid te staan, opdat dezelve u *vrij moge maken*, gij kent hunne schriften, en weet immers nog wel den zegen, dien gij onder het lezen van dezelve genoten hebt, als van *Willem van Houten*, *Keur van mengelstoffen*, welk werkje prijkt met een voorrede van den Hoogleeraar Johannes Wesselius."

Hij noemt dan verder de oefeningen van mr Justus Vermeer, die van N. S. van Leeuwarden en anderen; in verontwaardiging voegt hij hieraan toe: „al worden er nu lessen gegeven, om deze en soortgelijke oude godgeleerde werken op te koopen en dezelve te verbranden, opdat zij dus in den kaaswinkel niet nog zouden gebruikt worden, waardoor nog wel het een of ander blaadje in handen zoude kunnen komen, daar zijn er," zoo jubelt hij, „Gode zij dank! nog genoegzaam van voorhanden, en worden nog tegenwoordig door de ware kinderen Gods gretig gezocht en ach! mochten die werken in onze dagen veel gelezen worden, dan zoude er wat meer ware Bijbelkennis in de gemeente zijn, en men zoude den schijn van Godzaligheid, die in onze dagen voor het ware wezen der zaak uitgevent wordt, wat beter kunnen onderscheiden."

Als de toetser vermaant op de eene plaats *de openlijke godsdienstoefening bij te wonen, en de onderlinge bijeenkomsten niet te verwaarloozen,* en op een andere plaats waarschuwt: *zijt vijanden van conventikelen en avondcollegiën, wijkt van dezelve; gij hebt genoeg aan uw wettige openlijke vergadering, waar het geloof is uit het gehoor,* dan wordt Le Feburé zóó geprikkeld dat zijn wederlegging het sarcasme overschrijdt, en hij betaalt hem met de munt waarmede de toetser Molenaar's *Adres* had betaald, als hij min of meer grof schrijft: „Maar mogelijk heeft hij in den nacht, in den slaap of droom, het eerste of het laatste geschreven, gelijk hij eerst dacht, dat het Adres gesteld was, maar toen hij het woord *dag* zag, was het hem onbegrijpelijk. En zoo onbegrijpelijk blijkt ons dan ook dit; want hij heeft dit stuk niet in den nacht opgesteld, gelijk hij betuigt. Er schiet dan niets over als deze slotsom: of de toetser is door zijnen vergevorderden leeftijd aan het suffen en dwalen geraakt, of eene kerkekoorts heeft zijn hersengestel verbijsterd."

Deze aanhalingen geven tevens een proeve van den toon waarop men in die dagen over en weer elkander bestreed. Men houde op met harde uitdrukkingen te zoeken en te etaleeren uit de polemische geschriften alleen van De Cock en zijn medestanders!

Daartoe leze men slechts wat de bekende ds M. T. Laurman, van Oosterlittens in zijn *De Dweeper* [13]) schrijft over de oefeningen. Hij wil „de overigheid eerbiedigtlijk vragen, om met de meeste zorgvuldigheid, tegen alle zoogenaamde *oefeningen* te willen waken." Ware, zoo femelt deze hater van de Fijnen, „die *oefening* naar echt christelijke grondbeginselen ingerigt, gezegend zoo eene zamenkomst! gezegend zoo een gezelschap! gezegend zoo een uur, in hetwelk de leeraar der plaats, of eenig ander geoefend christen, het woord der liefde, met christelijke bescheidenheid voert tot zijne medereizigers naar de eeuwigheid, of eenig gedeelte der Schrift verklaart of toepast tot leering en vertroosting." Maar, en nu wordt zijn woordkeuze al wat anders, „kent gij niet de gezelschappen en oefeningen van de Fijnen onzer dagen? Hier is iemand van dezelve, die, hoewel onkundig, nogtans vol van gevoel van eigenwaarde zijnde, op eene teemende wijze, eene zoutelooze toespraak aan de vergadering doet. Elders doet een der broederen een lang gebed aan den allerhoogsten vader die in den hemel woont. Eindelijk zijn er velen, die hun eigen bekeeringsweg, welken zij ten voorbeelde voor alle anderen aanprijzen, zoo weten te verhalen, dat de ongerijmde verbeeldingen hunner hersenschimmen openbaar worden, en de aandoeningen van velen daardoor opgewekt en geleid worden." Hij geeft dan toe dat het oorspronkelijk oogmerk misschien wel goed was, doch het heeft tot menigvuldig kwaad geleid. Eerstens toch rusten dergelijke oefeningen op den valschen grondslag van de onbekwaamheid, de onregtzinnigheid en de onbuigzaamheid der leeraren om te spreken naar het hart der geloovigen. Dan wekken zij *verdeeldheid* in de gemeente; zij zondigen daarenboven tegen de maatschappelijke orde en de wettige heerschappij in Christus' kerk, welke niet gedogen mag, dat de leerling als leeraar optreedt en eindelijk, nu begint de eerwaarde leeraar heimelijk te beschuldigen, te insinueeren — hoe ligt kan in zulke, doorgaans nachtelijke samenkomsten, van beiderlei kunne, tegen de kuischheid, en christelijke eerbaarheid worden gezondigd.

Toch voegt hij daaraan onmiddellijk toe, en daarvan worde goed nota genomen: „Geene, althans weinige voorbeelden, zijn mij daarvan hier te lande bekend. Daarom zal een iegelijk van ons zichzelven en zijne medechristenen, liever des zondags in de kerk, onder het geleide van zijnen leeraar, en des daags in zijn huis willen *oefenen,* in alle christelijke godzaligheid, dan in zoodanige gezelschappen de troebele wateren der geheimzinnige Dweeperij ten zijnen verderve indrinken. Ook is het duidelijk, dat de hoovaardij, welke zoo strijdig tegen de leer van Christus is, doorgaans meer en meer door de oefeningsgezelschappen wordt opgewekt. Stelt u zoo een oefeninghouder voor: eenmaal door de luisterende schare toegejuicht zijnde geworden, rust hij bij de tweedemaal niet op zijne lauweren, maar stijgt op tot eenen hoogeren dampkring, in

welken hij zelf en zijne toehoorders, als door eenen vergiftigen geest van zelfverheffing, tot boven de wolken worden gevoerd."

Het voor en tegen van het oefening houden was reeds, zooals Laurman in de noten mededeelt, door Johan Schrassert[14]) en Johan Lulofs in het midden van de achttiende eeuw in twistgeschriften onder de oogen gezien. Schrassert beweerde, *„dat de hedendaagsche zamenkomsten en oefeningen der Fijnen ongeoorloofd waren."* Lulofs verdedigde het geoorloofde daarvan. In dienzelfden tijd heeft een vermaard Groningsch hoofdman, Hendrik ter Borgh, *de vrijheid der oefeningen en der godsdienstige zamenkomsten* verdedigd, doch „hij wilde dezelve aan de magt der kerkeraden onderworpen hebben." Bij den aanvang van de negentiende eeuw hebben twee Leeuwarder predikanten over de oefeningen geschreven: ds Martinus Eppens schreef in 1801 : *De voor- en nadeelen van het oefeningswerk onderzocht* en ds A. Brink : *Het leven van een oefeninghouder.* Ds Laurman acht, dat het geschrevene door ds Brink een satyre is, „wel geschreven." [15])

Ds G. H. van Senden bestrijdt wel niet rechtstreeks, doch wel wezenlijk de oefeningen en gezelschappen in een leerrede gehouden op Zondag 13 October te Leiden over 1 Tim. 6 : 3—6, en op verzoek door hem in druk gegeven, onder den titel *De Dweeperij.* [16]) In het eerste deel van zijn preek betoogt ds Van Senden dat naar kantteekening het woord *verkeerde krakeelingen* eigenlijk beteekent, *oefeningen,* of, gelijk hij „liever zoude overzetten, *kwade en schadelijke zamenkomsten."*

Ge merkt, het bruggetje is geslagen om op het gezelschap te komen. De plaats der bestrijding was goed gekozen : binnen Leidens veste, alwaar Le Febure jaren lang had geoefend, tot welke oefeningen ook gekomen waren : leerlingen uit de school van Bilderdijk, vrienden van Da Costa, en immers ook de afgescheidene leeraars Brummelkamp, Scholte, Van Velzen, Gezelle Meerburg, Van Raalte, Bähler en stellig ook wel leden van de families Tieleman, De Moen en anderen! Het lag, zoo predikt dan Van Senden, „in den aard der zaak, dat zij, die de afwijking volgden en haar bestuurden, zich al meer en meer moesten onttrekken aan de bijeenkomsten" ; hoe zij, „den arbeid vliedende, zich tot predikers opwierpen en ijdelspreking beminden ; buiten de bijeenkomsten, waar de *gezonde woorden* van Jezus werden vernomen, zochten zij het nu in afzonderlijke gezelschappen. Zamenscholingen, waar men aan verbeelding en gevoel ongehinderd kon bot vieren, hadden er plaats — oefeningen van menschen, *die een verdorven verstand hebben en van de waarheid beroofd zijn.* Eene dochter, ontaard in onverstand en vol van wrevel, die het ouderlijk dak verlaat en zich eene eigene woning bouwt, reeds te Efeze ! De valsche godzaligheid brengt verwoesting over het tijdelijke bestaan, wanneer zij land

en zee doorreist om bekeerlingen te maken, of de gebeden onmatig rekt en de bijeenkomsten vermenigvuldigt: — maar de godzaligheid, die uit Christus is, bouwt uw huis." Toepasselijk eindigt de redenaar door eene tegenstelling te maken tusschen de valsche godzaligheid der dweeperij, naar hem geschetst „in *haren aard, in haar bronnen en in haar uitwerking*, en de ware godzaligheid. Volgt gij haar, dan verwacht gij niet van de raven uw brood, dan verwacht gij het door Gods zegen op de inspanning uwer vermogens en krachten ten behoeve van uw gezin en beroep. De andere volgt een licht, hetwelk ook daarin als dwaallicht zich kenmerkt, dat het onbestendig is, gezien wordt om te verdwijnen, opflikkert om te verflauwen; gij hebt, de woorden van Jezus volgende, een licht op uw pad bij dag, eene lampe voor uwen voet bij nacht. — Hem, die aan haar zich overgeeft, verkwikt geene gemoedsrust; want heeft hij de kunstmatig gerekte folteringen op de pijnbank des berouws eindelijk doorgestaan, dan blijft hij overgelaten aan de inspraken van zijn gevoel, — voor zijne hoop heeft hij geen anker, dan hetwelk geworpen is in de bodemlooze afgronden van eigen gewaarwording. De vrees, dat hij niet in den staat der genade is, valt hem gedurig aan, verontrust zijn hart, beklemt zijn gemoed. Maar gij, op de verklaringen van Jezus bouwende, steunt op rotsen, vast geloovende, dat alle dingen dengenen, die God liefhebben, zullen medewerken ten goede, en dat God niet wil, dat wij verloren gaan, maar het eeuwige leven hebben. — Het hoofd van hen buige zich als eene bies, zijn gelaat worde somber, hem vliede het levensgenot, omdat hij het doet vlieden, — gij wandelt langs de levensbaan met opgeheven hoofde, met de blijdschap op het gelaat, met den vrede Gods in het hart, die alle verstand te boven gaat. Het sterfbed, waartoe de dweeperij doordringt, zal omringd worden met verschrikkingen, wanneer gij daar in den stervenden niet al die bevindingen ontdekt, op welke zij hare verwachting grondt; — maar gij legt uw hoofd neder op het Evangelie, hetwelk gij geloofd en waarnaar gij gewandeld hebt. Zoo doet gij het rusten op de meest zachte peluw, die de hemelsche Vader voor het sterfbed van zijne kinderen kan spreiden! — En nu, kinderkens! blijft in Hem, opdat wanneer Hij zal geopenbaard zijn, wij vrijmoedigheid hebben en niet beschaamd gemaakt worden in zijne toekomste. Amen!"

De bekende en zoo vaak door De Cock genoemde ds J. van der Linden, V. S. Predikant te Kantens, bestrijdt in zijn *Bijdragen voor de zuivere Bijbelleer of het oude kleed zonder nieuwe lappen* de oefeningen niet met even zooveel woorden. Het spreekt wel van zelf, dat deze geharnaste tegenstander van de Dordtsche rechtzinnigheid, gevaar ziet in de oefeningen. Dat blijkt overduidelijk uit de woorden waarmede de derde aflevering der *Bijdragen* eindigt en deze dan gelezen in het licht van heel zijn be-

toog: „De volksleeraars behoorden mannen te zijn, die het bruikbare van het onbruikbare weten te schiften, en, hebben zij het voor eigene oefening noodig, om de doolhoven van geleerdheid te doorkruisen, heilig hebben zij zich te wachten, om den ballast van vroegere of latere eeuwen, dien zij op dezen weg vergaderen, over te storten in de volksziel, die daaruit opneemt wat de traagheid voedt."

Nog één tegenstander van oefeningen wil ik laten spreken, en wel den bestrijder van Groens *Maatregelen tegen de Afgescheidenen*, ds P. Boeles [17]) van Noorddijk. In Reitsma's *Geschiedenis* wordt zijn geschrift *Over staatsregt, Hervormd Kerkbestuur en Separatismus*, een „krachtige" wederlegging genoemd; in ieder geval is het vinnig en scherp; hier vinde alleen een plaats wat ds Boeles alzoo schrijft en oordeelt over oefeningen en oefeninghouders. Hij verwijst in de noten o.a. naar het werkje straks genoemd van den door hem beroemd genoemden Brink. [18])

Als hij het dan heeft over de leergeschillen in den loop van de 18e eeuw, die met haar „niet ten grave waren gedaald", dan gaat hij aldus verder: „Werden de verschillen ook al niet door openbare geschriften bekend gemaakt, dezelve bestonden steeds in het midden der gemeenten, daar zich, onder derzelver leden, hier meer daar minder in aantal, menschen bevonden, die zich als uitsluitend in het bezit der regtzinnigheid beschouwden te zijn, en de overigen van afwijking in dezen beschuldigden, en zoo zij daartoe gelegenheid hadden, zich van hen op een in 't oog loopende wijze afzonderden. Vooral was dit in het laatst van het jaar 1800, in 't vaderland het geval. Men had namelijk aldaar destijds, ja reeds jaren vroeger, hier en daar afgezonderde bijeenkomsten, onder den naam van *Oefeningen* bekend, gehouden, in welke deze of gene van het gezelschap de rol van Prediker speelde. Het opgegeven doel was, volgens den Schrijver, aan welken ik dit ontleen, „de oude Hervormde leer zuiver te bewaren," maar volgens hem, „in de daad uit zeer slechte oogmerken, uit luiheid, dweepzucht en vijandschap tegen ware deugd, welke dus hier het graf vond, terwijl de schandelijkste wanorde daardoor verspreid werd." Vrij erg was dit te Leeuwarden, waar men in een afzonderlijk huis, gedurende de openbare godsdienstoefening, vergaderingen hield, in welke een gewezen trekschipper, Jelle Corwinus [19]), en een bakkersknecht, De Jong genaamd, predikten en zich Dominé lieten noemen, in weêrwil van het verbod en de latere censure des kerkeraads. — Ook in de provincie Utrecht schijnt men omstreeks dien tijd soortgelijke bijeenkomsten, of oefeningen „onder schijn of voorwendsel, om den Hervormden Godsdienst voort te zetten" gehouden te hebben."

Ds Boeles komt dan tot dit besluit in den vorm van een sluitrede gesteld: „lang voor de tegenwoordige inrigting van ons tegenwoordig

Staats- en kerkbestuur is er in de Hervormde kerk van Nederland, twist en verschil over godsdienstige onderwerpen, ja zelfs openbaar *Separatismus* geweest, en dus is het *à priori* niet waarschijnlijk, dat het tegenwoordig *Separatismus* het gevolg der tegenwoordige inrigting van Staats- en Kerkbestuur is." Hij geeft dan tegenover Groen aan, welke zijns erachtens de oorzaken zijn van het *Separatismus.*

Smalend gaat hij dan voort: „zoo was het streelend voor den bakkersknecht De Jong en den gewezen trekschipper Corwinus zich Dominé te hooren noemen, — zoo is het streelend voor den geestelijken hoogmoed van eenen schoenmaker, wanneer hij, in eene vergadering van menschen, die hem misschien niet hunne voeten, maar wel de leiding hunner zielen aan vertrouwen, gedurende twee of drie uren aller oog op hem alleen gevestigd ziet, wanneer hij, als Franz Balteus II, [20]) zijn wartaal uitstoot en bovendien de Predikanten verdacht maakt."

Ds Boeles leeft in zijn gedachten met betrekking tot de verhouding van Staat en Kerk nog geheel uit den toestand waarin de Gereformeerde kerk verkeerde voor 1795. Zoo vraagt hij ten opzichte van de Afgescheidenen: „Zal het hen vrij staan, om, zonder eenig toezigt des gouvernements, hunne zoogenaamde Synode, gelijk geschied is, te houden?" „Hoe echter," zoo gaat hij verder — na het pleit gevoerd te hebben voor Gouvernementsinmenging in zuiver kerkelijke aangelegenheden — „de beslissing des Bestuurs ten opzigte van Separatisten uitvalle, ten allen tijde blijft voor de Hervormde kerk het regt en de pligt bestaan, om te waken tegen alle overtreding van verordeningen, welke voor hare leden verbindend zijn; tegen alle konventikels, die zich in haar midden zouden kunnen opdoen, en tegen schadelijken invloed van onbevoegden, die zich als oefenaars of sprekers zouden kunnen opwerpen." Hij spreekt in dit verband van zulk een oefenaar als van „een rondreizend luiaard die zich een gemakkelijk bestaan zocht te verschaffen, door de eenvoudigen, onder den dekmantel van godsdienst, te misleiden en zich een aanhang te vormen; — of waar dweepzucht, hoogmoed of vijandschap tegen het bestaande, bijeenkomsten beleggen, om, onder den schijn van ijver voor de zuivere leer, onkruid op den akker des Heeren te werpen, minkundigen tegen leeraren en de leer der kerk in te nemen, hen van de openbare Godsdienstoefeningen en het Godsdienstig onderwijs af te trekken, bestaande vooroordeelen te sterken, wanhoop of onzedelijkheid in de hand te werken, — verschijnselen, die bestaan hebben, en vermoedelijk, in de toekomst zich wel eens weder vertoonen zullen, — daar moet de kerk, door middel harer kerkeraden, of hoogere besturen, waken tegen het dreigend gevaar."

Ter bevestiging van dit laatste beroept hij zich op de *Sara Burgerhart* van Wolff en Deken en op de *Vooringenomenheid en Vooroordeel. Eene oorspronkelijke Noordholl. Familiegeschiedenis,* „waarin men dergelijke lieden

en bijeenkomsten, met uit het leven gegrepene trekken, vindt geteekend."

Wil men echter weten van welke gezindheid de dames Wolff en Deken waren, dan leze men, om maar een voorbeeld te kiezen, eens het Bededagslied uit de *Economische Liedjes* uitgegeven te 's Gravenhage [21]) bij Isaac van Cleef, door E. Bekker, weduwe A. Wolff en A. Deken.

Als in deze gedichten, geschreven in de Rijp, in Noordholland, de geest van het land over het IJ, zijn tolk heeft gevonden voor ruim anderhalve eeuw, dan denke men aan het woord van Bilderdijk: *in het heden ligt het verleden, in het nu wat worden zal.* En als ds Boeles met instemming verwijst naar de geschriften van deze gezusters, dan kunnen wij zijn fijnen haat en fanatisme als geheel natuurlijke uitingen beschouwen van den geest die in hem woont. Ook deze predikant vuurt aan tot het nemen van strenge maatregelen tegen de Separatisten; daarom nam hij de pen op tegen Groens *Maatregelen.* Als men de dingen zag zooals hij dat deed, dan kon dat niet uitblijven. De critiek op den geest der eeuw werd door deze lofredenaars niet geduld; deze critiek ergerde en prikkelde hen; deed hen schelden en schimpen. „Vraagt iemand naar mijn bijzonder gevoelen omtrent den tegenwoordigen toestand der Hervormde kerk in ons Vaderland, dan verklaar ik het daarvoor te houden, dat dezelve, over het algemeen, gunstig is, en dat er misschien nimmer Evangelischer in dezelve gepredikt en geleerd werd, dan thans." Een predikant die de dingen zoo bezag moest wel de pen opnemen tegen een Bilderdijk, Da Costa, Groen van Prinsterer, tegen die velen die niet zoo gunstig dachten en die hun ernstige bezwaren opperden tegen den geest der eeuw, ook tegen de openbaring daarvan op het terrein der kerk. Zulk doen werd gehouden voor een „liefdeloos oordeelen". „Indien," zoo verzekert ds Boeles, „het liefdeloos verwijten tegen den Leeraarsstand, de kerk der Hervormden en over het Bestuur niet ophoudt, dan zoude men, behalven andere, nu nog verzwegene bijzonderheden, ook nog wel eene vergelijking van de leerstellingen der Separatistische geschriften en die onzer formulieren van eenigheid, — van hunne kerkordeningen met elkander en met de Dordsche en oude provinciale kerkordeningen, kunnen leveren; en ik kan, voor zoover ik deze vergelijking voortgezet heb, den lezer vooraf verzekeren, dat de uitslag, ook met de betrekking tot hunne hooggeroemde overeenkomst met de oude formulieren, en met zichzelve, *curieus* zoude zijn."

„Slechts één proefje", zoo gaat hij voort. „De Heer De Cock had, in 1834, zekeren Dijkstra, na gedaan onderzoek, bekwaam gevonden om te Smilde de Gemeente „als *oefenaar*" te dienen, (Wederlegg. van het goddelooze stuk enz. blz. 111). Deze man qualificeert zich zelven dan ook als: „Oefenaar onder het kruis te Smilde," (zie De raadsl. van de drie Achitoffels, blz. 9). En in 1836 verklaart hunne Synode „naar den Woorde Gods" omtrent de „zoogenaamde Oefenaars" dat, „in de kerk

van Christus zoodanig eene orde van Dienaren niet mag bestaan!" (Zie Handelingen van de Opz. der Gem. I. C. blz. 23.) Dus had dan de Heer De Cock iets gedaan, hetwelk hij, *volgens den woorde Gods*, niet mogt doen, en de *Oefenaar onder het kruis* had eene betrekking aanvaard, welke in de Christelijke kerk „niet mag bestaan". — Ik geloof intusschen dat in dezen den Heer De Cock en den Oefenaar Dijkstra onregt geschied is door hunne Synode; want, daar „in den woorde Gods" geene *Synode* genoemd wordt, zoo heeft ook deze, volgens haar eigen beginsel geen radikaal."

De schrijver is niet erg gelukkig met zijn „proefje". Wij komen daarop straks terug. Ook ik heb een proefje gegeven, ja zelfs proefjes, waaruit wij proeven kunnen de bitterheid waarmede vele predikanten zich stelden tegenover oefeninghouders en oefenaars.

Eigenaardig steekt daartegen af wat mr J. M. Lisman [22]) uit Leiden schrijft over de openbare Catechisatiën, waarmede toch het bestaan van oefeningen en oefeninghouders verband hield. Mr Lisman dan schrijft in een boekje, in 1840 verschenen bij L. Herdingh & Zoon te Leiden: „En het is bij gelegenheid dat wij van Catechisatiën spreken, dat wij als eene andere grieve willen opteekenen, het meer en meer afschaffen der *openbare* Catechisatiën van meer bejaarden, vooral op de dorpen. Door die Catechisatiën toch werden de waarheden gedurig later herinnerd, — in het geheugen bewaard, — in het hart geprent, — en de toeneming der kennis van de leden der gemeente meer bevorderd, dan door Leerredenen. Het is toch niet te loochenen, dat zulk een onderwijs niet alleen voor jonge lieden, maar ook voor meer bejaarden veel meer de aandacht boeit, de oplettendheid onderhoudt, dan door het aanhooren van een doorgaande rede van éénen spreker: — dat bij het Catechiseeren de waarheden zelve meer rechtstreeks behandeld, beter ontwikkeld en de dwalingen duidelijker aangetoond kunnen worden. — De reden van deze afschaffing is echter niet moeyelijk te raden." Dit laatste voegt de schrijver aan de tiende van de dertien *Grieven der ware gereformeerd hervormde geloovigen tegen het hedendaagsch Hervormd kerkgenootschap*, ietwat korzelig toe!

Het proefje door ds Boeles gegeven van de „curiositeit van den uitslag welke eene vergelijking van de leerstellingen der Separatistische geschriften met die onzer formulieren van eenigheid zoude kunnen leveren," noopt ons, in verband met het onderzoek gevolgd door de aanstelling van L. Dijkstra tot oefenaar te Smilde en de uitspraak der Synode van 1836 inzake oefenaars, thans na te gaan hoe de vaders der Scheiding stonden in de zaak van de oefenaars.

Laat ik beginnen met te verwijzen, voor wat wij hebben te houden voor wat recht en billijk is tegenover oefenaars, naar Joh. Jansen's: *De Kerkenordening*, art. XVI: *Het ambt der dienaren*, 4. *Hunne helpers*, bl.

437—444. Vragen wij welke de werkzaamheden zijn welke aan hen mogen worden opgedragen en blijkt dan uit het antwoord, dat een oefenaar vòòr alles een „helper is van de dienaren des Woords," dan ligt het als voor de hand dat ds H. de Cock [23]) aldra omzag naar zulke helpers, dat hij ze onderzocht en aanstelde. Zeker zulk een onderzoek en een dergelijke aanstelling ging niet naar den regel die gevolgd werd tot op de Afscheiding en die in latere jaren, vooral na de Vereeniging in '92 gevolgd wordt. De buitengewone omstandigheden, waarin zoowel de weinige dienaren des Woords verkeerden als ook de *uitgeleide,* of wilt ge meer in overeenstemming met de practijk die gevolgd werd, liever spreken van *gestichte,* gemeenten verkeerden, maakten ook buitengewone maatregelen noodig en verontschuldigen die tevens.

Wordt toch bedacht dat er binnen enkele jaren, nog vòòr het jaar '39, reeds bijna *twee honderd gemeenten* geïnstitueerd waren, en daar tegenover ongeveer een tiental predikanten, dan kan men zich eenigermate indenken hoe groot de noodstand was met betrekking tot de prediking en het catechetisch onderricht. Voeg daarbij, dat vooral De Cock ervaren had hoeveel kennis, geloofskracht en moed door hem werd aangetroffen bij zoo eenvoudige mannen, die veel beter thuis waren in Gods Woord, in de formulieren, in dege godgeleerde werken, dan ons huidig geslacht zich daarvan een denkbeeld kan vormen en het ligt voor de hand, dat hij de toevlucht nam tot een hulpmiddel, tot de aanstelling van oefenaars. Immers dit was geen nieuw instituut, overal in den lande, van Noord tot Zuid, wist men wat oefeningen waren en wat men had te denken van oefeninghouders. De weerzin tegenover en de minachting waarmede zoovelen van de leiders als van het geleide volk stonden tegenover de oefenaars kan evenwel een De Cock en de zijnen niet afhouden een *recht* gebruik te maken van den dienst van oefenaren. Maar evenzeer getuigt van nuchterheid, dat reeds op de synode van '36 ernstige aandacht werd geschonken aan deze zaak van primordiaal belang. [24])

Op deze synode werd een brief voorgelezen van den theol. student Ananias, die vroeg toegelaten te worden tot het ambt van herder en leeraar, na voorafgaand examen. „Hem zal, op voorstel van den praeses, worden medegedeeld dat hij zich, voor men zal kunnen overgaan tot het onderzoek in de andere vakken daartoe noodig geacht, zal moeten onderwerpen aan een examen in de talen, dewijl wij in den tegenwoordigen toestand der kerk het noodzakelijk achten, dat een Bedienaar des Goddelijken Woords in de gemeente met de noodige bekwaamheden voorzien is, om te kunnen staan tegen de vijanden en tegenstanders der Kerk; ziende verder op de werken die de Heere ons zal gelieven te geven naar zijn Woord!" Een commissie uit drie predikanten en twee ouderlingen wordt bij schriftelijke stemming aangewezen, met even zooveel secundi,

voor het onderzoek dergenen, die zich mochten aanmelden tot het herder- en leeraarambt.

Verder wordt op voorstel van den praeses goed gevonden, dat inzake de zoogenaamde oefenaars, „welke dienst noch in den Bijbel, noch in onze oude gereformeerde kerkordeningen wordt gevonden, een iegelijk der broeders daarover nogmaals ernstig zal denken," opdat in een latere vergadering „een bepaald voorstel zal gedaan worden, om naar den Woorde Gods de werkzaamheden te regelen van hen, die, behalve de geordende Herders en Leeraars in de gemeente spreken."

Na een reglement op het examen en de toelating tot het herder- en leeraarambt in twaalf artikelen te hebben opgesteld en aangenomen, werd in de achtste sessie het ontwerp der commissie, betrekkelijk de zoogenaamde oefenaars, voorgelezen, waarover wederom veel werd gehandeld. Na rijp beraad is het ontwerp met eenige bijvoeging tot de volgende vergadering nedergelegd, om alsdan te besluiten. Het ontwerp luidt aldus: „Daar de bediening en het woord *oefenaars* niet voorkomt in den Bijbel, en alzoo ook niet in de oude kerkeördeningen onder het kruis, maar wel de benamingen van Leeraars en Profeten, zoo oordeelen wij, dat dit geene orde in de kerk is; maar zeggen met de Synode van Wesel, Ao 1568, Art. 14: „Dat den Dienaars zijn bijgevoegd *Leeraars* en *Profeten,* dewelke wel ook het ambt van leeren bekleeden, maar op eene andere verscheidene wijze." Verder zegt die Synode, Art. 15: „Van dusdanige Leeraars kan men voor alsnu niet zeker beramen, totdat de tijd en voorval der zaken hetzelve zal leeren dengenen, die in de Synode te zijner tijd zullen bijeenkomen." Tot dit ambt van Leeraren heeft men in later' tijd op de Synode te Middelburg, Ao. 1581, Art. 13, te 's Gravenhage, Ao. 1586, Art. 16, te Dordrecht, Ao. 1618 en 1619, Art. 18 gebragt alleen de Professoren in de theologie; terwijl daaruit, in verband met de Synode van Dordrecht, Ao. 1578, Art. 51, ten duidelijkste blijkt, dat de kerk door dit ambt geenszins verstaan heeft de eigenlijke prediking, maar alleen de uitlegging der Heilige Schrift en de verdediging der zuivere leer tegen de dwalingen en ketterijen. Zoo stelt de Synode de beslissing over deze zaak tot eene volgende kerkvergadering uit. Het ambt der *Profeten* is in de Synode van Wesel, Ao. 1568, Art. 16—20, naar de leere Pauli, 1 Cor. XIV, duidelijk genoeg beschreven:

„om nu der gemeente eenig bestuur te geven, en te waarschuwen tegen de misbruiken, wekken wij hen op:

Art. 1. Alle gemeenten, welke verstoken zijn van de dienst des Woords, zullen zich door het getrouw waarnemen der *onderlinge samenkomsten,* Hebr. X : 25, zoeken te stichten, door het onderzoeken van Gods Woord, voorafgaande en sluitende met het gebed en Psalmgezang.

Art. 2. Tot dat einde zal een iegelijk zijne gaven ten nutte der gemeente

HANDSCHRIFT EN HANDTEEKENING

Ds D. MOLENAAR

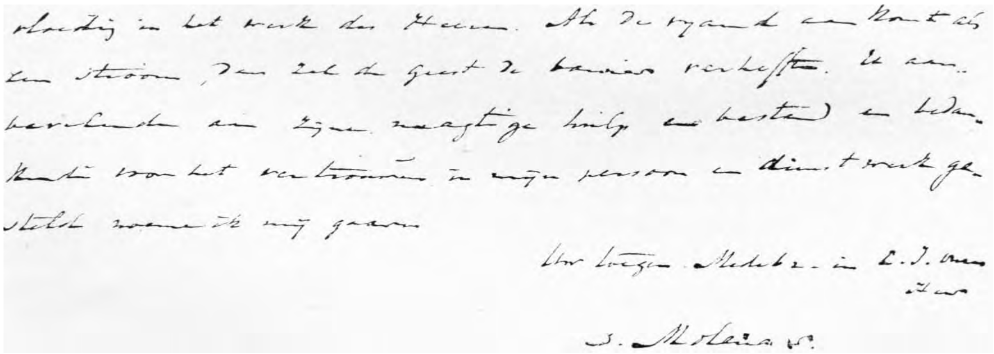

[illegible] in het werk des Heeren. Als de vijand aankomt als een stroom, dan zal de Geest de banier verheffen. Ik aanbevelende aan Zijne magtige hulp en bijstand en bedankende voor het vertrouwen in mijn persoon en dienstwerk gesteld noem ik mij gaarne

Uw liefh. Medebr. in C. J. onzen Heer

D. Molenaar.

Dr H. F. KOHLBRÜGGE

WILLEM DE CLERCQ

besteden, hetzij in het voorlezen van Gods Wet en Woord, of eene stoffe van eenen regtzinnigen Predikant; of indien de bekwaamheid bij een of ander lid mogt zijn, om, naar de begeerte der gemeente, Gods Woord eenvoudiglijk en bekwamelijk uit te leggen en toe te passen, zal hij zich schuldig achten, deze gave, tot stichting der gemeente, op woeker te leggen.

Art. 3. Allen en een iegelijk, welke zich tot profeteren begeeft, waartoe de Apostel de gemeente opwekt, 1 Cor. XIV, wordt ernstig vermaand, om zich nauwkeurig te onthouden van alles, wat tot het openbare predikambt behoort, als daar is: *Het uitspreken van den zegen, bediening der Sacramenten en gebruik maken der sleutelen,* zullende de bevordering van Gods eer en de stichting der gemeente alleen zijn doel moeten zijn.

Art. 4. Geene gemeente zal eenig geld inzamelen voor iemand, die het woord spreekt tot stichting, of profeteert *in, onder* of *na* de Godsdienstoefening, tot wering van eigenbaat. Ook zullen de ouderlingen eenen zoodanige niet toelaten te spreken, wanneer men eenigszins ten opzichte van zijne belijdenis of wandel in twijfel staat.

Art. 5. Het wordt aan geene gemeente vergund, eene verbindtenis met eenig persoon aan te gaan, waardoor deze zoude verpligt worden, op elken dag des Heeren de gemeente met de verklaring van Gods Woord te stichten, terwijl integendeel de ouderlingen worden vermaand, om de lidmaten der gemeente gedurig op te wekken, om de gaven, welke hun de Heere schenkt, tot stichting der gemeente aan te wenden."

Deze bepalingen worden in de tiende sessie nogmaals gelezen en met groote meerderheid van stemmen geheel aangenomen en vastgesteld.

De synode van Utrecht komt bij de herziening van de Dordtsche Kerkorde nog even terug op hetgeen te Amsterdam besloten was inzake „het examen en de toelating tot het Herder- en Leeraarambt" en wel in de *Verklaring namens de Nationale Synode betrekkelijk het laatste protest van ds De Cock en eenige ouderlingen.* Daarin dan wordt gezegd, dat „de protesteerende leden op de synode te Utrecht duidelijk te kennen gaven, dat zij meenden onder den naam van Doctoren en Professoren ook *oefenaars* te mogen verstaan." De verklaring wederlegt dan deze meening. De namen dezer protesteerende broeders verklaren veel in dit protest. Het was geteekend door H. de Cock, A. Schouwenburg, D. Hoksbergen, F. A. Kok, D. D. Drukker en D. van Enk. [25])

Ook de synode van Amsterdam, in '40 gehouden, komt terug op het genoemde reglement inzake het examen tot het Herder- en Leeraarambt. De toelating toch tot dit ambt was in sommige provincies zoo geschied, dat de wettigheid van enkele dienaars betwist werd, wijl niet geschied

overeenkomstig de bepalingen van de eerste synode, gehouden in '36 te Amsterdam. Bij het onderzoek van zoodanige broeders had men de hand niet gehouden aan het besluit van Utrecht, dat het examen op de provinciale vergaderingen, diende te geschieden in het bijzijn van tenminste drie herders en leeraars. De synode merkte terecht op, dat „het verkeerde hierin eigenlijk niet aan de geordende leeraars moest geweten worden, maar aan hen, door wie de ordening geschied was en van die leeraars die wèl verzocht waren om tegenwoordig te zijn, doch zulks, zonder genoegzame redenen, hadden geweigerd."

Wij bezitten geen notulen van deze eerste synodes. In de Acta van de synode van Amsterdam, gaat aan de redactie der artikelen telkens vooraf de korte weergave van het gesprokene, wat dan uitloopt op het desbetreffende artikel. Zoo kan dan daaruit niet worden opgemaakt hoe de vaders der Afscheiding stonden tegenover het steeds grooter aantal ouderlingen, die als oefenaars de gemeente van Zondag tot Zondag dienden. Daarbij verrichtten zij deze diensten niet alleen en zelfs niet in de eerste plaats in de eigen gemeente, doch werden als van Zondag tot Zondag daartoe uitgenoodigd door gemeenten van elders. Dit geschiedde zelfs in vele, zoo niet de meeste gevallen, door predikanten van naastbijzijnde gemeenten. Deze oefenaars traden derhalve zeer veel op, genoten bekendheid, werden besproken, door de eene gemeente minder gunstig beoordeeld, door eene andere wel tot wettigen dienaar begeerd. Zoo werd de begeerte in hen zelf versterkt om als wettig beroepen dienaar verbonden te worden aan eene gemeente. Daartoe sloegen zij dan vaak den weg in, die eerst leidde tot de naastbijzijnde school ter opleiding. Om na korter of langer tijd de lessen te hebben gevolgd zich ter provinciale vergadering aan te melden voor het examen, naar artikel 8 van de kerkorde. Zoo is het geschied, dat een overgroot aantal ouderlingen, na een tijd geoefend te hebben zich korter of langer tijd voorbereidde om te komen tot de wettige bediening des Woords. Dit was vooral het geval in het Noorden des lands. Juist uit de noordelijke provincies kwamen de meeste predikanten die dezen weg volgende, tot het ambt van dienaar des Woords waren gekomen.

De gissing is niet te gewaagd, dat De Cock minder bezwaar had tegen dezen weg, of laat ik me zoo uitdrukken: dat De Cock voor de kerk meer heil verwachtte van een in de hand werken van deze vermeerdering van het aantal dienaren des Woords, dan de praeses van de synode van Amsterdam, ds H. P. Scholte, en die van de synode van Utrecht, ds S. van Velzen. Uit de correspondentie en uit het geschrevene van deze vaders der Scheiding blijkt duidelijk genoeg, hoe zij dachten over den dienst der oefenaars en den weg die voor dezen leidde tot het predikambt. Scholte

waarschuwde De Cock, en niet ten onrechte, toch niet al te schielijk iemand de handen op te leggen. [26]) Dat wil niet zeggen dat De Cock in deze gewichtige aangelegenheid ondoordacht handelde. Integendeel! De vraag was voor hem alleen: wat is het meest geschikte voor den groei en bloei der kerken. Mocht hij toezien dat de vele kleine gemeentetjes maar voort tobden, terwijl ze zoo gaarne een eigen dienaar hadden, die de sacramenten ook kon bedienen. Bizonder leerrijk is desbetreffende de correspondentie van eenige broeders uit Zalk over een merkwaardig geval.

Ouderling D. van Enk van Wezep werd als gedrongen door de ouders van ongedoopte kinderen aan hen den doop te bedienen. Hij zwichtte. Zijn daad werd ten strengste afgekeurd. Te recht! Doch is het dan ook geen goed teeken, dat die ouders het niet langer konden dragen dat de bediening van den doop moest worden uitgesteld? De nood der tijden drong er de kerkvergadering te Mastenbroek toe om op éénmaal vijf broeders te examineeren en toe te laten tot de bediening. Ds Ledeboer had het met de toelating tot den dienst niet zoo heel moeilijk! Deze adviseerde aan ouderling Flier van Woerden en Noorduyn later te Noordwijk aan Zee elkander de handen op te leggen; waarom niet, zoo sprak hij tot Flier. En aldus geschiedde! [27]) Wij weten uit een stuk van vader Van Velzen, hoe deze stond tegenover den dienst van oefenaars.

Heb ik de vóór- en tegenstanders uit vroegere jaren laten spreken; merkten wij daaruit wèl, dat de zoogenaamde „liberale" predikanten uit de eerste helft van de vorige eeuw over het geheel zeer gebeten waren op dergelijke oefeninghouders, ik wil nu uit een opstel in *De Reformatie* onder het hoofd: *Iets over de geestelijke gave, in betrekking tot het leeraarsambt,* laten volgen een gedeelte, waaruit blijken kan hoe Van Velzen [28]) over deze voor de eerste gemeenten der Afgescheidenen zoo belangrijke kwestie dacht. „Wanneer men niet ter harte neemt dat het Evangelie *de bediening des Geestes* is, en dat het alleen uit kracht en door de gaven van den Heiligen Geest bediend kan worden, zal men steeds bevinden dat zich menschen tot leeraars opdringen, wier handelingen slechts zullen aantoonen dat zij geloopen zijn tot een werk, waartoe zij niet geroepen zijn. De Heere maakt Zijne dienstknechten bekwaam en rust hen tot de uitdeeling van het Evangelie uit, door hen eene soort van bijzondere, buitengewone, ja bovennatuurlijke gaven mede te deelen. Het is droevig den jammerlijken arbeid gade te slaan van hen, die het leeraarsambt aanvaardden, zonder zoodanige gaven en bekwaamheden van den Heere ontvangen te hebben; die zich tevreden stellen dat zij door menschen gezonden zijn, en zich niet bekommeren om hetgeen God van Zijne ware dienstknechten en hunne bekwaammaking in Zijn Woord zegt. Zij wapenen zich slechts met eene uiterlijke orde en kerkelijke instellingen

omtrent welke men te zamen overeengekomen is, en ondernemen dan hun Evangelie te prediken, als het ware of de Heere het hebben wil of niet. In eigene kracht het werk ondernemende, is het ontbloot van kracht; steunende op hunne menschelijke wijsheid, is het ontbloot van de wijsheid die van boven is; en inplaats van de geopenbaarde verborgenheden des Evangelies, wordt aan de arme toehoorders eene zoogenaamde Evangelische zedeleer voorgesteld, die de duidelijke kenmerken draagt, dat zij het gewrocht is van de natuurlijke overleggingen en gevolgtrekkingen van den spreker zelven. Ook in ons vaderland is het in dit opzicht over het algemeen droevig gesteld. Zij, die den Heere vreezen en voor zijn Woord beven zullen daaromtrent geene nadere aanwijzing behoeven."

In dit deel van het betoog denkt de schrijver aan de „wolven in de schaapskooi van Christus." Hij doet dat op zijne wijze, die uitmunt door taal en stijl. Van Velzen was kanselredenaar en een streng logisch betooger. Het verband waarin hij zijn betoog zet inzake de oefenaars wijst op den meester in het betoog voeren. Hij gaat aldus voort: „Er is echter eene andere zaak, waarin de Christelijke gemeente in ons vaderland voor het tegenwoordige meer dadelijk betrokken is, en die tot deze zending der leeraren in eene nauwe betrekking staat. Ook onder ons zijn menschen, die hoewel de bekwaammaking tot het leeraarsambt door den Heiligen Geest belijdende, en de waarheid voorstaande en leerende, zich echter niet ontzien, om zich, zelfs zonder uitwendige en wettige zending van de kerk, in het leeraarsambt in te dringen. Wij bedoelen de kwade en verkeerde praktijk van velen, die door dadelijke miskenning van de instellingen en ordonnantiën Gods, zich niet ontzien, zich, geheel eigenmagtig, onder den naam van *oefenaars*, het werk der bediening aan te matigen. Ofschoon wij niet willen ontkennen, dat zich onder deze oefenaars mannen bevinden van erkende godsvrucht en tamelijke kunde, zijn de bewijzen overvloedig voorhanden van het nadeel, door hen aan de kerk toegebragt. Velen zouden de gaven, die zij van den Heere ontvangen hebben, inderdaad met woeker ten nutte der gemeente kunnen aanwenden, indien zij zich vergenoegden om te blijven in den van den Heere verordineerden weg; indien zij zich tot stichting der gemeente bepaalden tot eene eenvoudige praktikale Schriftverklaring. Maar als oefenaars optredende om te prediken, valt het niet moeijelijk om op te merken, dat de gansche grond van hunne roeping tot dat werk veelal bestaat in zondigen hoogmoed en eerzucht. Wanneer men acht geeft op hun werk, zal men bovendien maar te dikwijls bevinden, dat hetzelve grootendeels bestaat in het opzeggen van de gewone rei van leerstukken, welke zij sedert vele jaren in hun geheugen geprent hebben; dat zeer velen, door gebrek aan inzigt in het onderling verband der geopenbaarde waarheden, hunnen hoorderen het ongeloof als een kenmerk der geloovigen, het geloof als verwaandheid en zelfbedrog voor-

stellen, en dat velen het Evangelie verkondigen als een aantal afzonderlijke, afgetrokkene, niet te samenhangende en één geheel uitmakende leerstukken; terwijl eene behoorlijke verklaring en praktikale toepassing van Gods Woord veelal gemist worden, maar daarentegen bevindingen worden voorgesteld, die somtijds in het geheel niet, somtijds niet op die wijze in dat Woord bekend zijn.

Wij willen met dit alles niet te kennen geven, dat er niet vele oefenaars gevonden worden, die de leerstellige waarheden, welke zij voordragen, ook niet in derzelver kracht voor het gemoed zouden hebben leeren kennen; maar even gelijk hun allen de zending tot dat ontbreekt, zijn de meesten hunner bovendien ontbloot van die gave om het woord regt te snijden, waarvan wij in het vervolg van dit stukje nog kortelijk wenschen te spreken. Er behoort zekerlijk eene aanmerkelijke misvatting omtrent des Heeren verzorging en regering zijner kerk, en eene vrij groote mate van ingenomenheid met zich zelven toe, (hoezeer dan ook onder eene vertooning van nederigheid bedekt), om te geraken over zoo vele zwarigheden van verschillenden aard, als aan dit zoogenaamde oefenen in den weg staan, en zich ongeroepen, ja tegen den wil des Heeren, in het ambt der bediening te plaatsen, met terzijde stelling van de zoo eenvoudige, geleidelijke en stichtelijke wijze, welke de Heere in Zijn Woord voorschrijft, 1 Cor. XIV : 24—26, waarop de leden der gemeente, naar de mate der gaven, die zij ontvangen hebben, tot malkanders stichting en opbouwing moeten werkzaam zijn. Gewoonlijk ziet men dan ook, daar ons hart voor niets meer dan voor hoogmoed bloot ligt, dat vele oefenaars, zelven gevoelende dat zij een werk verrigten, hetwelk het hunne niet is, kwalijk kunnen verbergen, dat zij gevoelen dat zij *iets* zijn, waardoor zoo gemakkelijk het eenvoudige, gelijkmatige verkeer tusschen de geloovigen verloren gaat. Bovendien zijn van deze verkeerde praktijken geringschatting van het Herders- en Leeraarsambt, ongevoeligheid bij het gemis aan 's Heeren dienstknechten, lauwheid en verzuim om op Gods beloften ten dezen aanzien te pleiten, de gewone gevolgen, die ook in onze dagen genoeg gezien kunnen worden, wanneer men zien wil."

De man die de besturen niet vreesde; die niet teruggehouden werd door de rinkelende wapens van gerequireerde soldaten te prediken en de sacramenten te bedienen op gevaar van zijn leven, ontzag ook niet de eigen menschen en wees met vrijmoedigheid op misstanden in de kerk en op verschijnselen waarvan hij gevaar vreesde voor den groei en bloei der kerk. Toch is er groot verschil te maken tusschen een Van Velzen, als deze schrijft over oefenaars, en bijv. een Laurman, als deze het heeft over oefeninghouders en de wijze van hun doen.

Ook De Cock gaf stellig de voorkeur aan goed gestudeerde mannen

boven afgestoomde oefenaars, echter de buitengewone nood werd door hem vooral in het Noorden des lands te sterk gevoeld, dan dat hij niet gaarne de kleine gemeenten ter wille was, als dezen tot herder begeerden een oefenaar, die aan haar bekend was doordat hij van tijd tot tijd eens in haar midden had geoefend. Ik wil ten bewijze daarvan één voorbeeld noemen. En juist dàt voorbeeld wordt door mij met redenen gekozen.

Ds H. G. Wind van Leens, heeft op den eersten Zondag na het overlijden van ds H. de Cock den dienst des Woords te Groningen vervuld. Deze predikatie is door hem later in het licht gegeven. Hij was toen ongeveer twee jaar predikant. Voor dien was hij veehouder, wonende in het dorp Rottum nabij Heerenveen. In dien tijd diende hij de gemeente te Tjallebird, de moedergemeente van Heerenveen, als ouderling.

Deze eenvoudige veehouder voerde correspondentie met onderscheiden predikanten, onder anderen met ds S. van Velzen, ds A. C. van Raalte, ds F. A. Kok, ds S. Los en anderen. Als ouderling oefende hij niet slechts in de kleine gemeente van Tjallebird, doch werd telkens door andere gemeenten daartoe aangezocht en zelfs door predikanten gevraagd de beurt waar te nemen. Eindelijk werd hij door de gemeente van Leens in Groningen begeerd tot haar herder. In dien tijd was hij reeds „student" aan de school van ds F. A. Kok te Dwingelo. In een brief [29]) van den 22 December 1840 schrijft de „onderwijzer" aan zijn leerling en deelt hem o.m. mede van de Synode van Amsterdam: „de Synode is door den Heere gezegend, zoodat wij gezamenlijk tot de dienst en tucht onzer vaderen, op Gods Woord gegrond, zijn wedergekeerd en de Dordtsche Kerkeordening hebben aangenomen met terzijde stelling van al het voorgaande. De Heere heeft ook een dienaar verlost van den dienst der baälim (bedoeld wordt ds C. Ledeboer van Benthuizenk) en heeft hem tot ons gezonden op de Synode, waarop hij zich met ons heeft vereenigd om den Heere te dienen naar Zijn Woord, met verwerping van alle menschelijke vonden. Wij zijn te Amsterdam goed onthaald en hebben er nog al genoegelijk mogen verkeeren. Maar in den grond is alles nog niet vereenigd."

In dezen brief geeft hij tevens zijn leerling op wat hij voor de les moet doen. Eerstens een tekst voor zijn preekvoorstel, en wel Filipp. 2 : 7 en verder moet hij zich praepareeren voor de les in de dogmatiek te beginnen „bij de ambten van onzen Heer tot aan Zijn verhooging".

Wind heeft den 24 Juli aan ds De Cock te Groningen geschreven met betrekking tot een zekeren Veenstra en zichzelf. Daarop ontvangt hij reeds na een paar dagen het antwoord, doch geschreven door diens zoon Helenius. Het luidt:

Waarde vriend!

Daar onze vader zich thans niet wel bevindt, en aan de kinderpokken, schoon die zeer weinigen zijn, is lijdende, vat ik de pen op om U. E.

uit naam van vader te antwoorden op U. E. brief van den 24 dezer. Wat Veenstra betreft, is vader van gedachte, dat gij het best het kunt laten bij hetgeen gij gedaan hebt, en dan de behandeling dier zaak aan de eerste classikale vergadering voorstellen; en wat uw eigen zaak aangaat is vader van oordeel, dat men zich wel twee jaren in de Godgeleerdheid en de andere wetenschappen dient te oefenen en die tijd niet dient verhaast te worden, tenzij de Heere dien verhaast door de roeping eener gemeente.

In hoop dat gij deze letteren in welstand, zoo naar de ziel als naar het lichaam moogt ontvangen, teeken ik mij, na groeten van vader, U Ed. liefhebbende en heilbiddende vriend.

Groningen den 29sten July 1841,

H. de Cock Hzn.

Reeds den 14 Nov. van datzelfde jaar werd de beroepsbrief van de gemeente Leens geschreven, waarin hem werd gemeld, dat „door meerderheid van stemmen gebleken is, dat gij, H. J. de Wind (deze naam is foutief geschreven K.) alhier als Leeraar en Voorganger begeerd wordt, en mitsdien verzoeken wij U. E. met den Macedonischen man, kom over en help ons. Het traktement is vierhonderd gulden en een vrije woning."

De beroepsbrief is onderteekend door den kerkeraad, bestaande uit twee ouderlingen en drie diakenen. Uit de vele brieven geschreven door onderscheidene leden der gemeente blijkt hoezeer zij hem begeerden. De vrouw van een der ouderlingen acht zich toch ook nog geroepen hem in te lichten omtrent oneenigheden die in de gemeente bestonden. Een broeder haast zich den beroepen leeraar mede te deelen, dat deze oneenigheid niet is tusschen „de broederen der gemeente, maar tusschen drie vrouwen die te zamen zijn geweest en daar zij gesproken hebben over mededeelzaamheid, dagt een dezer drie vrouwen, dat zij het op haar toepasten: het is het kwade zaad waarvan de briefschrijfster u meldde; gij wordt met alle hartelijke toegenegenheid te gemoet gezien."

Wind werd beroepen uit een zestal, samengesteld uit predikanten en candidaten en één student, nl. Wind. Hij had van te voren al eens geoefend in Leens en Ulrum. Uit een schrijven van 30 Nov. '41 blijkt, dat Wind niet ongenegen is het beroep aan te nemen. De vrouw van ouderling Hekma, A. G. Allerslof schrijft nog al een en andermaal aan den beroepene en ook nadat deze het beroep heeft aangenomen. Uit haar brief d.d. 1 Februari '42 blijkt, dat zij hem over ijs had verwacht, derhalve moet de winter van '42 nog al streng zijn geweest, dat men zonder te veel van iemand te verlangen kon verwachten, dat hij zou overkomen per schaats uit het Zuiden van Friesland naar het Noorden van Groningen. In dezen brief lezen we wederom van de ongesteldheid van ds De Cock.

Vrouw Hekma schrijft: „Ook kan ik u melden dat ds De Cock naar ons inzien in een zorgelijken toestand is, waarvan het ons toeschijnt dat de Heere hem haast van zijn post te huis roept. Mochten wij hier onder biddende harten bezitten, omdat als de Heere hem oproept dan, naar ons inzien de steun van onze kerk is, gelijk onder het oud Israël een Mozes."

In den zeer hartelijken brief van Hidde P. van der Kooi te Zuurdijk, straks reeds genoemd, gedateerd 23 Februari, wordt aan Wind weer melding gemaakt van de ongesteldheid van De Cock met deze woorden: „Dom. Cock wordt zagkens minder, doordat de tering en het water toenemen en zoo het ons voorkomt zijn zijne dagen voor ons haast afgesneden en zal zijn dienst volbragt zijn, maar daar is nog hoop in dat hij een kind des Heeren is. Zoo is zijn sterven maar een afleggen van zonden om het vol genot des Heeren te verkrijgen; daar wordt het eeuwig loflied gezongen."

Uit een schrijven van ouderling P. A. Lok te Tjallebird, d.d. 7 April, blijkt dat Wind met goed gevolg examen heeft gedaan. Lok wenscht hem daarmede geluk. Dra zal hij nu in zijn dienstwerk worden bevestigd. Hij verzoekt zijn leermeester ds F. A. Kok om hem op 1 Mei te bevestigen. Deze verontschuldigt zich. Reeds den zesden Mei daarop volgende deelt hij aan ds F. A. Kok het een en ander aangaande de plechtigheid mede. Tevens geeft de inhoud van dezen brief ons weer een eigen kijk op de wijze of op den weg waarlangs onderscheiden predikanten in die dagen tot het ambt kwamen. Verder is deze brief van den nieuwen predikant, die nog geen week in de bediening is, van een inhoud die met weinige woorden ons een teekening geeft van het kerkelijke leven gelijk dat kort na de Scheiding onder anderen in de nabijheid van de moedergemeente Ulrum werd geleefd. „Ik ben," zoo schrijft ds H. J. Wind, „door den naburigen kerkeraad van Houwerziel en Zoutkamp verzocht om door een brief Geert Kassies (bedoeld wordt Geert Kerssies K.) te verzoeken om op numminatie aldaar zijn gaven te laten hooren op Zondag den 22 Mey en dat hij verzocht wordt voor Pinksteren mij door een brief te antwoorden of hij komt of niet, en als hij komt, dan moet hij schrijven wanneer hij bij mij denkt te wezen, want zij zullen hem bij mij weg halen; de kosten behooren zij weerom te geven, als ook de brievenport.

Ik heb den brief aan u geschreven, omdat ik daardoor in de gelegenheid ben u het een en ander mede te deelen. Ik ben den eersten Mei, zijnde Zondag, door ds De Haan bevestigd in mijn dienst. Toen was de kerk vol menschen, zoodat er bijkans geen ruimte was dat ik voor de predikstoel konde staan. Het komt mij voor dat de gemeente in het algemeen in eensgezindheid verkeert en ik bespeur groote begeerte om het Woord te hooren, want wij hadden gisteren kermis hier te Leens, maar de kerk was vol menschen, althans zij konden allen niet zitten en daar ik na den middag ook gepreekt heb, waren er een aantal menschen

onder mijn gehoor. De pastorie is nog niet klaar. Daar kunnen we vóór Pinksteren nog niet intrekken metterwoon." Prof. De Haan heeft ds Wind bevestigd met Hebr. 13 : 17. Hij zelf heeft intrede gedaan met Ps. 27 : 4*a*.

„Ds D. Postma is ook op 1 Mei bevestigd geworden door ds K. Timmerman. Daar is mij gezeid dat dom. Postma onduidelijk was geweest in zijn uitspraak. Dit bestond hierin dat hij de woorden brijerig uitsprak (hij bedoelt dat ds Postma brouwde. K.). Dit is zeker een uitvloeisel van de taalkunde. Als zulks uit de kennis der talen voortvloeit dan wensch ik nooit talen te leeren, want toen Postma oefenaar was deed hij zulks niet."

Ik weet niet of deze tik aan Postma en aan de studie der klassieke talen in verband staat met een klein antecedent, dan wel uit eenige afgunst op die oefenaars, die als student ook in de klassieke talen onderwezen zijn geworden. Ds D. P. Postma van Minnertsga, een leerling van prof. T. F. de Haan te Wanswerd aan de Streek, had den oefenaar Wind den 24 October van 't vorige jaar uitgenoodigd in zijn plaats de gemeente aldaar te komen „stigten". Wind nam de uitnoodiging aan. Maar ontving reeds den 4 November daarop een schrijven van Postma, waarin deze meldde zich gedrongen te voelen hem af te schrijven op Zondag den 7den „dienst te doen". Hiertoe gevoelde hij zich gedrongen door „ingewonnen berigten, die mij te aanstotelijk waren, dan UE. toe te laten tot voorgaan in mijn gemeente." Hij zegt br Wind toe „nader berigt te geven". Ik betwijfel of dit nader berigt schriftelijk gegeven is, vermoedelijk hebben deze beide broeders elkander later gesproken. Wel is opmerkelijk, dat „prof." De Haan op de prov. vergadering in Friesland schijnt aangevallen te zijn over het werk der bevestiging van Wind te Leens en van Uitterdijk te de Joure. Ds F. H. Uitterdijk schrijft dit aan ds Wind in den brief van 22 Juli '42, alzoo niet lang na de bevestiging. Maar De Haan, zoo schrijft de Jouster predikant, „hield onze zaak vast en heeft dien verdedigd." Ook hieruit blijkt dat er toch wel eens eenige wrijving ontstond over het zoo schielijk toelaten tot en de bevestiging in de bediening van oefenaars, al studeerden dezen ook aan de een of andere opleidingsschool. Het examen heeft plaats gehad op den 29 en 30 Maart.

Toch heeft het schrijven van Postma geen kwaad bloed gezet. De broeders zullen elkander gesproken hebben, want in September van '42 verzoekt hij ds Wind dringend namens den kerkeraad van Middelstum om voor hem een avondbeurt waar te nemen. [30]) Dat leeren der talen schijnt hem toch wel hoog te zitten! Als ds Wind een kort briefje schrijft aan zijn tante, de wed. W. G. van der Veen te Amsterdam, dan vergeet hij niet mede te deelen dat zijn zoon Jan, die begeert om ook leeraar te worden, „thans op studie is en ook de talen leert."

Opmerkelijk is het toch wel en hieruit mag ik concludeeren, dat er wel eenige jaloerschheid was bij ds Wind en misschien bij meerderen

tegenover hen die eene volledige opleiding hadden genoten met inbegrip derhalve van de „studie der talen”. Haast lijkt het mij dat ds Wind die „talen” er bijsleept als hij in een brief aan ds Th. de With te Oudega, die een beroep heeft ontvangen naar Saaksens, ook dit terloops even invoegt: „Ik wensch u ook wel als naburig predikant te hebben, ofschoon gij wordt beschuldigd dat gij met laagheid neerziet op die leeraren die de talen niet kennen, daarom is er nogthans geen vrees aan mijne zijde of ik zal het wel met u kunnen vinden.” Ook aan ds De With deelt hij terloops mede dat hij een zoon heeft dien hij bij hem, nl. bij De With, mocht hij komen, wel in de talen zou willen laten onderwijzen.

Het is ook mogelijk, dat de broeders die in de talen gestudeerd hebben de anderen hebben geprikkeld door zich op dat voorrecht wel eens te laten voorstaan. Dat doet ds De With allerminst in zijn vriendelijk antwoord op het schrijven van ds Wind: „Wat aangaat mijn laag zien op zulke leeraars, die de grondtalen niet verstaan. Ik verklaar u dat gij verkeerd onderrigt zijt geworden. Echter ben ik een groot voorstander derzelver, wanneer de geest van Elias op Eliza is, dan is hij toebereid om een profeet in Israel te zijn.” Jan wordt de leerling van De With als deze in Ezinge predikant is geworden.

AANTEEKENINGEN HOOFDSTUK V.

[1]) Copie-boek van ds J. H. Wind, brief III, 28 Dec. 1842. Het opschrift luidt: *Van Helenius de Cock, oefenaar en lidmaat bij de gemeente te Groningen.*

[2]) Vgl. *Handelingen der Algemeene Synode,* 1836, Amsterdam, Art. 70. Daar staat: De tegenwoordige Herders en Leeraars, een iegelijk in zijne Provincie. Zoo had ds Van Velzen nog de zorg voor de gemeenten in Friesland, terwijl hij reeds in Amsterdam predikant was. De Cock bediende Groningen en Drente; Scholte: Brabant, beneden-Gelderland, Utrecht en Zuid-Holland; Brummelkamp het overige gedeelte van Gelderland. Men kan den toestand van toen het beste vergelijken bij dien welke nog is bij de Gereformeerde Gemeenten (vgl. *Ter nagedachtenis van David Jansen, in leven predikant bij de Gereformeerde Gemeente te Middelburg,* M. de Jonge, Ter Neuzen, bezorgd door L. Boone). De „dichtregelen" op het overlijden van ds D. Jansen hebben sterke gelijkenis met vele „gedichten" uit den kring der eerste Afgescheidenen. De positie dier vaderen was niet ongelijk aan die van ds L. Boone bij de Ledeboeriaansche gemeenten, en dat in navolging van ds Ledeboer, die in zijn dagen schier alle de Ledeboeriaansche gemeenten voor zijn rekening had.

[3]) In het archief De Cock berust een zeer uitvoerige brief inzake een schrijven van de provinciale vergadering van Gelderland en Overijssel, geadresseerd door den kerkeraad van Schiedam aan A. C. van Raalte, vdm., d.d. 25 September 1839.

Het PS luidt: „Zoo er somtijds nog eene harde uitdrukking in mogte voorkomen, neem ze ons dan niet kwalijk; want dit betaamt Christenen in het geheel niet."

Een naschrift verzoekt „dezelve rond te zenden aan de Leden der Provinciale Vergadering. Afschrift dezes is gezonden aan onzen herder en leeraar A. Brummelkamp." Ds Brummelkamp was toen nog niet overgekomen naar Schiedam. Men vergelijke ook: *Levensbeschrijving van wijlen Prof. A. Brummelkamp,* hoofdst. IV, *Predikant te Schiedam* (1839—1842), blz. 161—174.

[4]) Scholte schrijft in een brief, waaraan de datum ontbreekt doordat er slechts een gedeelte van overig is in 't archief De Cock: „Waarde Broeder, nu moet ik u in oprechtheid schrijven, dat het mij gedurig verwonderd heeft dat ik u in het geheel in mijne laatste ziekte niet gezien heb, daar ik zoo nabij ben geweest aan de ontbinding van mijn aardsche tabernakel, de andere broeders konden wel gelegenheid vinden, en gij zijt toch zoo gedurig in Holland en Utrecht geweest; het heeft algemeene opmerking gebaard bij de broeders in onze streken. *Daarbij heeft het mij verwonderd hoe gij voor den Heere vrijheid kunt vinden om de veelvuldige gemeenten in Groningen en Drenthe, waar gij geroepen zijt, zoo dikwijls te verlaten*" (ik cursiveer, K.)

Over Buddingh leze men in dit opzicht: *Leven en arbeid van H. J. Buddingh door ds* J. H. GUNNING J.HZN., W. J. van Nas, Rhenen, 1909, Hoofdst. XII. *De Groninger Afgescheiden Predikant,* blz. 189—211.

Een zinnetje uit een brief, d.d. 27 Aug. 1864, van de vrouw van De Cock, die in tweede huwelijk verbonden was aan ds Poelman van Uithuizermeden aan haar

zoon, toen ds Helenius de Cock, is een niet onbelangrijk stuk ter kenschetsing van ds Buddingh's dienstwerk in de gemeente Groningen; zij schrijft: „Kuiter uit Groningen was hier van de week, die zeide dat er vele harten los waren van dom. Buddingh".

[5]) Brieven archief De Cock.

[6]) *Schortinghuis en de vijf nieten, eene bladzijde uit de geschiedenis van het kerkelijk leven in 't Oldambt 1730—1750 door* H. VAN BERKUM, Utrecht, B. Dekema, 1559.

[7]) Veel van 't voorafgaande is ontleend aan Van Berkum's *Schortinghuis....* In 1851 was reeds verschenen te Sneek van zijn hand: *de Labadie en de Labadisten*; in 1851 eveneens te Sneek: *Antoinette de Bourignon.* Ds Van Berkum was ook dichter, zelfs in de Friesche taal. Zie over ds Van Berkum, Wumkes, *It Fryske Réveil;* over ds H. van Berkum, blz. 80 en 81.

[8]) Reitsma's a.w. § 286; Rullmann noemt hem een *voorbode* van de Afscheiding; dit is juister gezegd, vgl. a.w. over dezen oefenaar en anderen § 3. Het is echter onjuist dat Vijgeboom reeds in 1838 overleed, Rullmann, a.w. blz. 9. In 1840 verschenen nog twee geschriftjes van zijn hand te Middelburg, bij J. Moens en Zoon, voor rekening van den schrijver tegen 30 cent en 35 cents. *Eene overtuigende opwekking, om in de schuld voor God en tot ware broederlijke vereeniging met elkanderen te komen, in onze verwarde dagen, van geestelijke blindheid in Leer en Leven. Alleen door des Heeren Geest, en naar mijnen wensch, door den geestelijken band van geloof, hoop en liefde, verbonden te worden tot éëne kudde, onder den oppersten herder. Tot heil van allen die Sion beminnen.* De exemplaren werden door hem zelf geteekend. Het tweede geschriftje voert tot titel: *Korte Belijdenis van onzen zondigen afval van den Eénen waren God, alsmede iets van den Kinderdoop; hoe de doop door het geloof in Christus' dood, tot opwekking van een Nieuw Leven met onze Verbonds-kinderen moet verstaan worden, zijnde in Christus heilig en zalig. Gevolgd met een stuk over de Regtvaardiging en een toegift over een Godvruchtige bestiering in de Kerke Gods, door den zaliger ds J. Koelman.* Aan het einde van dit tweede geschriftje geeft hij het voornemen te kennen: binnen eenige weken, nog een stukje te laten volgen, onder dezen titel: *Eene Inleiding, en Aanmerking over de opwekking van Z. H. van der Feen; een kort overzicht van onzen tijd; alsmede eenige Bedenkingen over twee maandschriften, enz.*

In deze geschriftjes behandelt Vijgeboom voor dien tijd de actueele vraagstukken: welke berijming der Psalmen te gebruiken; de doopskwestie (De Cock—Scholte); de rechtvaardiging (Kohlbrügge). Hij onthoudt zich namen te noemen en is aldus zakelijk in zijn wijze van behandeling.

Het is merkwaardig dat de Raad van State in een advies aan den Koning (vgl. Van der Does, a.w. blz. 243) niet spreekt van Afgescheidenen doch van *Vijgeboomianen;* waarschijnlijk wel daar Vijgeboom reeds sinds 1822 door onderscheiden rechtbanken was veroordeeld, en zich al in dien tijd met een adres tot de Tweede Kamer richtte, alsmede in 1824 van den Koning vrijheid van godsdienstoefening vroeg.

[9]) *Historisch verhaal der bekeering tot God, benevens de verdere voortleiding op den weg van geloof en godzaligheid, door licht en donker, zoet en bitter van* G. J. BEUGEL, *op het Loo in Gelderland in 1834, in den Heere ontslapen. Doorvlochten met onderscheidene belangrijke en Godvruchtige aanmerkingen, over den toestand van vaderland en kerk, en voorafgegaan door eene overdenking over 1 Joh. 2 : 28; als laatste aanspraak en afscheid aan zijne vrienden op zijn gewoon wekelijksch gezelschap. Alles door hem zelven beschreven, en ten nutte van 's Heeren volk door den druk gemeen gemaakt.* Te 's Gravenhage bij J. van Golverdinge, 1835.

Men zij voorzichtig met de lezing van J. Kok's nouvellistisch beschreven: *De Afscheiding in de schaduw van het Koninklijk Paleis te Apeldoorn, in November 1835.*

Hoofdstuk I: *Door een onweder van God onderwezen*, is eer verdichtsel dan feit.

[10]) Men verwarre dezen Engelschen koopman niet met J. Fergusson, (pseudoniem van S. F. W. Roorda van Eysinga). Het *Biographisch Woordenboek van Protestantsche Godgeleerden in Nederland* schrijft den naam foutief met één *s*. cf. i.v.

[11]) Ds Bernardus Verwey, geboren 24 Maart 1772 te Noordlaren. Predikant te Maarsum 29 Juni 1794; Bolsward 1803; Zutphen 1806; 's Gravenhage 18 April 1808. Emeritus 27 October 1821. Overleden 26 Juni 1835.

Noordlaren, de tweede standplaats van ds H. de Cock. De drie eerste standplaatsen van dezen vijand van de gereformeerde leer zijn nu nog overwegend „vrijzinnig".

Ds Verwey schreef: *Het Adres aan alle mijne Hervormde Landgenooten, getoetst aan den Geest der Waarheid, der Liefde en des Vredes. Een woord ter geruststelling, voor de vrienden der Hervormde Kerk.* Amsterdam, G. Portielje, 1827, 8°.

[12]) *De Toetser getoetst, of verdediging van het adres aan alle mijne Hervormde geloofsgenooten; tegen de zoogenaamde toetsing van Bernardus Verwey, aan den Geest der Waarheid, der Liefde en des Vredes, door* J. LE FEBURÉ Amsterdam, J. H. den Ouden, 8°.

[13]) *De Dweeper, een woord aan allen die de Waarheid liefhebben, door* M. T. LAURMAN, *pred. te Oosterlittens.* Franeker, G. Ypma, 1833. Naast Van Zuylen's: *De eenige redding*, wordt door De Cock wellicht geen geschrift in zijn brieven enz. aan den Koning meer genoemd dan dit van Laurman. Zoozeer hij het eerste geschriftje roemt, geeft hij zijn verontwaardiging over het tweede te kennen. *De Dweeper* heeft drie en zestig zeer oriënteerende aanteekeningen.

[14]) De titel van Schrassert's pamflet is naar de gewoonte in zijn dagen veel gevolgd, zeer lang (zie pag. 8), en laat aan duidelijkheid omtrent zijn strekking niets te wenschen over. In 1836 verscheen reeds een vierde druk. Schrassert's geschrift was den Groningschen uitgever, naar hij zelf mededeelt, „bij geval" in handen gekomen; het dateerde uit 1742, en toen hij den titel las, rees al spoedig bij hem de gedachte op, „dat men door het algemeen maken van zulk een geschrift aan velen, dien het belang en de rust der kerk ter harte gaan, geen ondienst zou bewijzen". Schrassert zelf deelt mede wat hem bewoog als jurist zich op dit terrein te begeven, het is „aan de eene kant, de toeneeminge van een kwaad, dat sig, sedert eenigen tijd van buyten ingekropen, thans binnen onse muren schijnt te willen huysvestigen, waar van ick bij voortgang de gevolgen vreeze". Alzoo blijkt dat in den loop van de achttiende eeuw de oefeningen toenamen èn op het platteland, èn in de stad Groningen.

[15]) Vgl. *De Dweeper*, noot 45 en 46.

[16]) *De Dweeperij, eene leerrede over 1 Tim. VI : 3—6 door* G. H. VAN SENDEN, Leyden. D. du Mortier en Zoon 1844.

[17]) *Over Staatsregt, Hervormd Kerkbestuur en Separatismus. Naar aanleiding van het geschrift van mr G. Groen van Prinsterer: „De Maatregelen tegen de Afgescheidenen aan het Staatsregt getoetst", door* P. BOELES; te Groningen, bij J. Oomkens, Boek- en Steendrukker, 1838. De wijze waarop Boeles, zoo trouw geraadpleegd, bijkans nageschreven door den Berigtgever van dr Gieseler, zijn tegenstanders bestrijdt, ja hoe de tegenpartij in het gemeen de gereformeerden bestreed moge blijken uit een noot, die reeds op blz. 19 wordt gegeven: „Indien het waar is, wat in het *Mengelwerk der Vad. Letteroef.* voor 1829, blz. 693, gevonden wordt, dat men te Nieuw-Loosdrecht nadere inlichtingen bekomen kan, nopens het Akteboek van eenen Kerkeraad, in hetwelk Molenaar, als Praeses en Scriba, eigenhandig *Sen Zura morum* inplaats van *Censura morum* zoude geschreven hebben, — dan zal een natuurlijk mensch al ligt in het geloof komen, dat Molenaar beter gedaan had met zich bij den toestand van

zijn *Latijn*, dan bij den toestand der *Kerk* te bepalen." Sapienti sat! Zoo bestreed de liberale Boeles zijn Gereformeerde ambtsbroeders. Dat hij het de Afgescheidenen doet als in zijn boek, zal den lezer na de lectuur van blz. 19 niet verwonderen.

[18]) Boeles a.w. blz. 46, noot 50.

[19]) Boeles a.w. blz. 46, 54.

[20]) Boeles had bij de vele noten ook wel even nader in een noot mogen aangeven, wie deze Frans Balteus is. Bedoelt hij den geleerden Jezuiet François Balteus?

[21]) *Economische Liedjes, uitgegeven door* E. BEKKER, *weduwe* A. WOLFF *en* A. DEKEN, Tweede deel, in 's Gravenhage bij Isaac van Cleef MDCCLXXXI.

Vgl. ook: *De dweepster*, derde deel blz. 96.

[22]) *Grieven der ware gereformeerde Hervormde geloovigen, tegen het hedendaagsche Hervormd Kerkgenootschap, opengelegd en voorgedragen door* mr J. H. LISMAN, te Leiden, bij L. Herdingh en Zoon, 1840.

[23]) Volgens *De Heraut*, No. 2884 zou ds E. G. van Teylingen van Oostwold (Oldambt) in een causerie over de vraag: „Waaraan is het toe te schrijven dat de Afscheiding in het Noorden zoo snelle vordering maakte?" naar het verslag waarvan ik hier gaarne verwijs, vermits daaruit wel blijkt dat aan deze causerie degelijke oriënteering vooraf moet zijn gegaan, onder meer gezegd hebben: „Hij (De Cock) is een voorstander van de oefenaars". Ik zou mij liever een weinig minder absoluut hebben uitgedrukt en gezegd hebben: een voorstander van oefenaars. Daarop valt niets af te dingen.

[24]) *Handelingen, Syn.* 1836, Art. 32—34; 44; 52; 56.

[25]) *Handelingen, Syn.* 1837, Verklaring enz. bldz. 73 v.v.

[26]) In een brief Doveren 3 Maart 1835 schrijft Scholte o.a. aan De Cock: „Wat het beroepen van Van der Werp als leeraar betreft, ook dit kan ik tot nog toe niet goedkeuren, het woord spreken en aanhouden tijdig en ontijdig, dit kan hij nu ook doen, het Sacrament des doops bedienen, dit kunt gij doen als geordend leeraar; ik dacht bij dit stuk aan de Apostolische vermaning: „legt niemand haastiglijk de handen op." " Dan volgt: „Er zal denkelijk wel geappelleerd worden en dan ben ik binnenkort weder te Groningen, dan kunnen wij over het een en ander mondeling nader spreken."

[27]) Uit twee brieven in 't Archief De Cock.

[28]) *Reformatie*, 1e deel, blz. 336—348. Hoewel dit stuk geen onderteekening draagt, wordt het toch als door ds S. van Velzen geschreven geacht.

[29]) Vgl. Copie-boek, brief 1, 1840, van ds S. van Velzen; brief 3, 2 Dec. 1840, geschreven door Marten van Buiten, student te Appelscha: opgave van de lessen uit Franken en uit de kerkel. gesch. van het N.-T. en de tekst brief 4, 22 Dec. 1840, Dwingelo van F. A. Kok, „predicant der Afgescheidenen te Dwingelo."

[30]) Brief 71. 19 Sept. 1842, Preekverzoek ds Postma, Middelstum.

De brieven waarnaar in deze laatste bladzijden werd verwezen, bevinden zich alle genummerd en naar datum in het genoemde copie-boek, een ware „Fundgrube" voor de kennis der geschiedenis van de afgescheidene kerken in het Noorden des lands van 1840—1848.

Men verwissele de hier genoemde *Th. de With* niet met den gesuspendeerden catechiseermeester *P. de Wit*, den bizonderen vriend van De Cock. P. de Wit noemt zich zelf op het titelblad van een zijner pamfletten: *Ook dit nog!* catechist te Wildervank.

Men vgl. over ds F. H. Uitterdijk: Wumkes a.w. blz. 61—63. Zie daar: *Het Leven en de Lotgevallen van F. H. Uitterdijk*, Amsterdam 1863.

ZESDE HOOFDSTUK

BLAUWBOEKJES.

ONDER de strijdschriften wakker geroepen door Schotsman's uitgaven waarvan ik hier slechts noem de *Kunstgrepen van het hedendaagsch ongeloof* [1]), met een voorrede van zijn hand uitgegeven; zijn *Eerzuil* gesticht ter herinnering aan de Dordsche Synode en het *Godsdienstig Genève* in Maart 1819 uitgegeven door A. Bost, een van de leiders van het Zwitsersch Réveil, en in vertaling verschenen in 1821, eveneens met een voorrede van Schotsman, die om zijn *Eerzuil* als de grootste oproermaker aan den kaak gesteld is, nemen de zoogenaamde *blauwboekjes* een groote plaats in.

Een *blauwboekje* is een geschriftje van een *naamloozen duisterling*, zoo genoemd door Schotsman, die daarbij denkt aan den schrijver van een geruchtmakend werk: *Christendom en Hervorming, vergeleken met den Protestantschen Kerkstaat, bijzonder in de Nederlanden*, waarin dringend en bedelend de Koning wordt gesmeekt de kluisters van Dordrecht te verbreken. Schotsman meent dat het gereformeerde volk al lang aan dat „gejank" gewoon is en zeer wel weet, dat die banden en kluisters niemand kwellen dan de kwalijk gezinden. Doch het getal van zulke blauwboekjes vermenigvuldigde ongemeen, toen Da Costa zijn *Bezwaren tegen den Geest der Eeuw* het licht deed zien en Thelwall schreef: *Keert u tot Hem die slaat;* en de regen van strijdschriften werd dicht als een gordijn toen Molenaars *Adres aan alle mijne Hervormde Landgenooten* een storm van regenvlagen deed losbreken. Kwalijk kunnen wij een zijner bestrijders, zijn collega Bernardus Verwey van den Haag voor ernstig nemen, als deze Molenaars *Adres* gaat toetsen *„aan den geest der waarheid, der liefde en des vredes"* en daarvan laatdunkend schrijft, *„dat het blaadje* (bedoeld wordt het *Adres*) *wel in den vloed der vergetelheid met andere blauwboekjes zoude wegdrijven, of evenals het werk, tegen de koepok-inenting geschreven, naar den kruidenierswinkel zal verzonden worden".* De toetser maakt onderscheid tusschen Molenaars

blaadje en Capadose's *werk*. Molenaars *Adres* wordt door hem gekwalificeerd als een *blauwboekje* en jammer genoeg dat het metterdaad in eersten druk zoo mocht worden genoemd. Het blaadje *dreef weg*, doch in anderen zin dan de toetser bedoelde; het dreef weg als een kostbaar zaad op de vleugelen van den wind naar alle deelen van ons land; de zaden werden vermenigvuldigd, de drukken volgden elkander op in een tempo als haast nimmer te voren gezien. Zeker het werd ook „verzonden naar den kruidenierswinkel." Doch het kwam daar tot een ander einde dan de haagsche ziener had voorspeld, immers het werd er gekocht en gelezen!

Een dezer kostbare zaden dreef naar het Noorden des lands en vond in Ulrum een vruchtbaren bodem; dààr werd het in de hand genomen en met liefde en toewijding bekeken in het vertrouwen, dat het bij uitstrooiing geen dertig, geen zestig, maar honderdvoudige vrucht zoude dragen.

Toch was het een blauwboekje: Molenaar heeft zijn *Adres* anoniem uitgegeven. En juist dáárom werd des te ijveriger gezocht naar den schrijver en ging de faam uit alle poorten van haar paleis en zoo werd er meerdere ruchtbaarheid aan de gansche zaak van het *Adres* gegeven en dit alles tot vordering der waarheid en tot meerdere bekendheid van de zaak waarom het ging.

Maar vreemd doet het aan, dat de eerwaarde toetser van den Haag, smalend gewag makende van Molenaars blaadje, dat weldra te vergeten en versleten blauwboekje, zelf daartegen een blauwboekje schrijft, immers zijn *Toetsing* [2]) is anoniem verschenen, en ik meen mij niet aan leedvermaak schuldig te maken als ik vermoed, dat zijn blauwboekje wèl in den vloed der vergetelheid zou zijn weggedreven of in den kruidenierswinkel terechtgekomen tot berging van edeler spijze dan hij heeft opgedischt, ware het niet dat de belezen leidsche greinfabrikant dat onder eigen naam aan een grondige en zaakkundige beoordeeling had onderworpen, zoodat Verwey's blauwboekje werd tegengehouden en opgepikt uit den vloed der vergetelheid.

Niet onverdiend is de terechtwijzing die hem dan in deze woorden wordt toegediend: „De toetser noemt het Adres een blauwboekje, en hij begrijpt niet, dat hij dan zelf een blauwboekje geschreven heeft. Want, die met zijnen naam niet durft voor den dag te komen, vooral als hij zulk een gewichtig werk onderneemt, om tot *geruststelling* te schrijven, voor vrienden van den hervormden godsdienst, is zeker verlegen, dat de een of ander hem mogelijk bij den mouw zou trekken; en daarom verblijd ik mij hartelijk, dat de schrijver van het Adres is bekend geworden, en dus niet meer onder de blauwboekjesschrijvers kan gerangschikt worden."

De Koning werd ingelicht omtrent den inhoud van het *Adres*. Zijn toorn ontstak. Naarstig ging men uit op zijn bevel den schrijver te zoeken. Hij

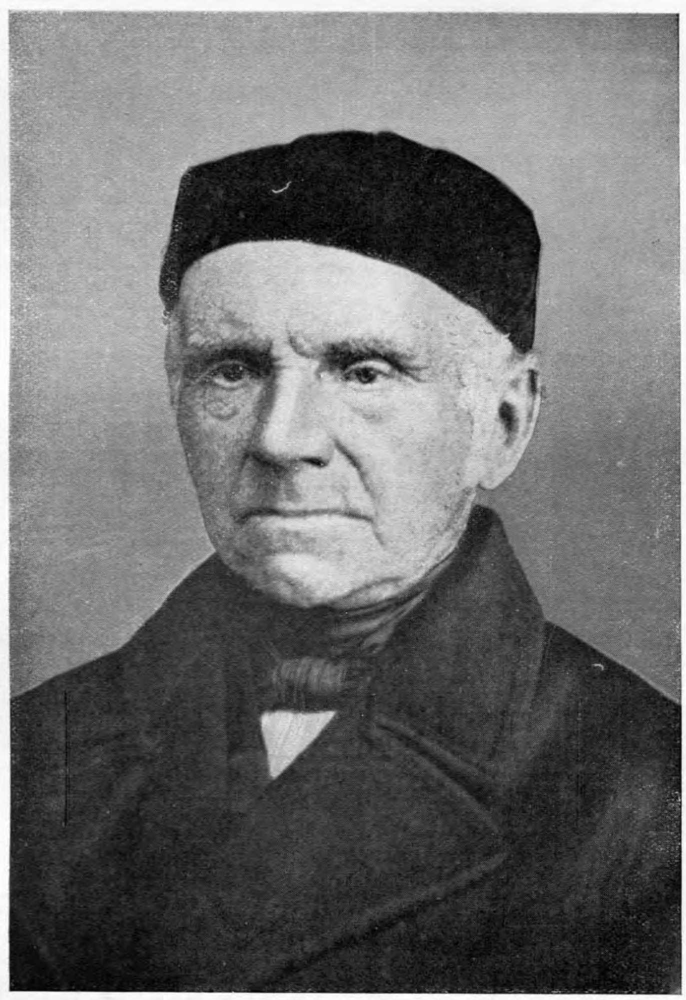

T. E. MULDER,
UITGEVER VAN TALRIJKE
GESCHRIFTEN VAN DE COCK

HANDSCHRIFT EN HANDTEEKENING

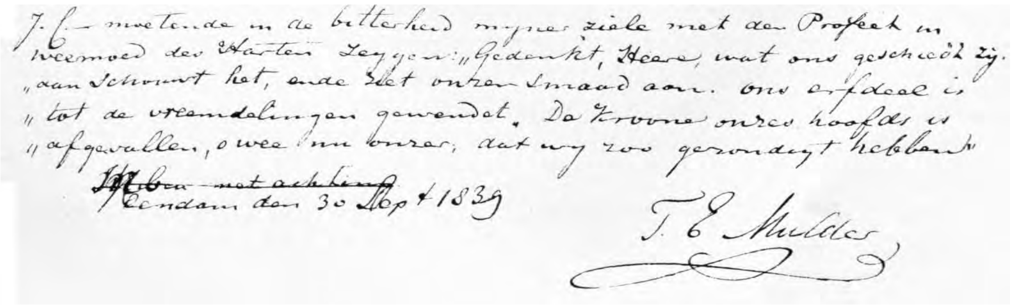
J. E. moetende in de bitterheid mijner ziele met den Profeet in
weemoed des Harten zeggen: „Gedenkt, Heere, wat ons geschied zij.
„aanschouwt het, ende ziet onzen smaad aan. Ons erfdeel is
„tot de vreemdelingen gewendet. De kroone onzes hoofds is
„afgevallen, o wee nu onzer, dat wij zoo gezondigt hebben"
~~Wildervank met achting~~
Veendam den 30 Sept 1839
T. E. Mulder

EEN REKENING VAN DEN UITGEVER T. E. MULDER TE VEENDAM OVER ADRESSEN AAN DEN KONING EN AAN DE STATEN-GENERAAL.

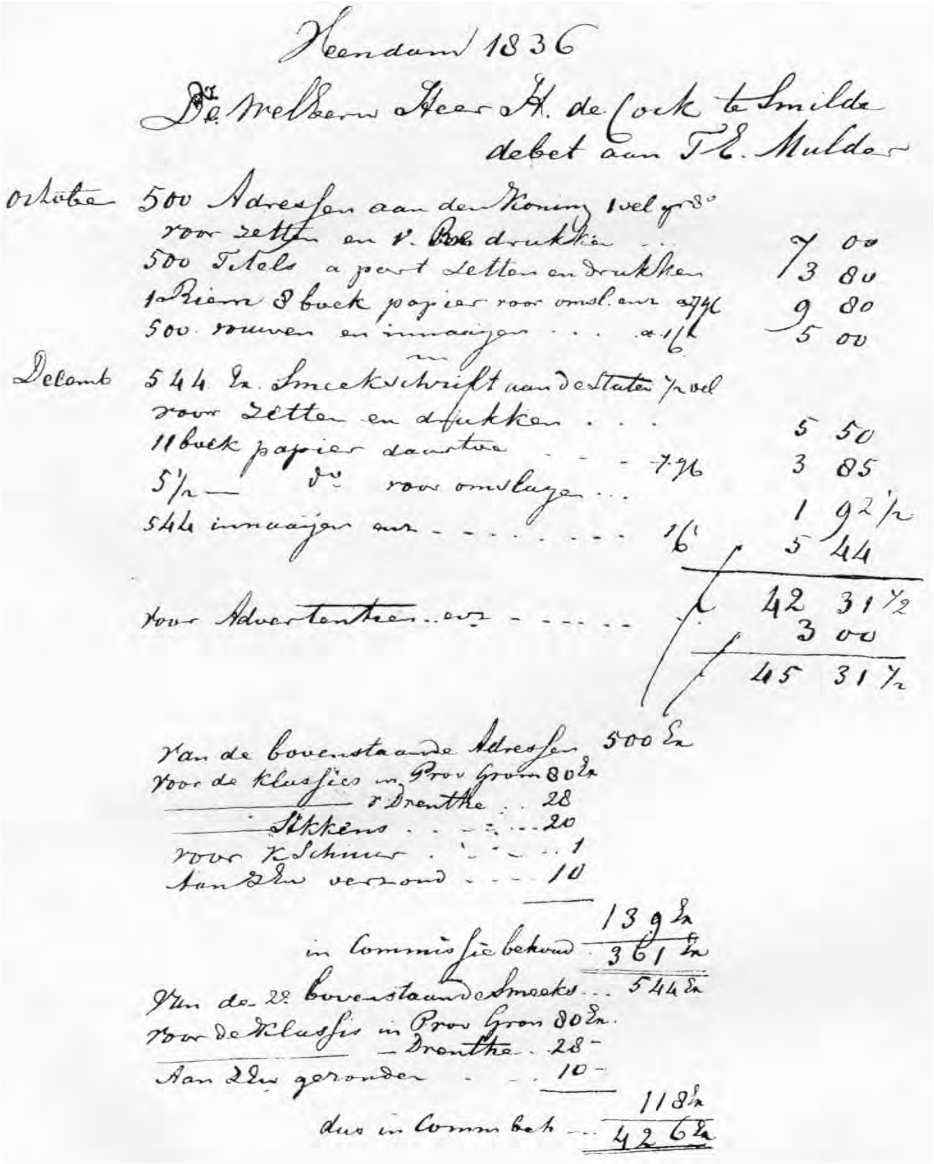

Veendam 1836

De Weleerw. Heer H. de Cock te Smilde

debet aan T.E. Mulder

Octobr	500 Adressen aan den Koning 1 vel gr 8°		
	voor zetten en v. Post drukken ...		7 00
	500 Titels a part zetten en drukken		3 80
	1 Riem 8 boek papier voor omsl. enz a 7 1/2		9 80
	500 vouwen en innaaijen ... a 1 c		5 00
Decemb	544 Ex. Smeekschrift aan de Staten 1/2 vel		
	voor zetten en drukken ...		5 50
	11 boek papier daartoe ...	7 1/2	3 85
	5 1/2 — d° voor omslagen ...		1 92 1/2
	544 innaaijen enz ...	1 c	5 44
		f	42 31 1/2
	voor Advertentien enz ...		3 00
			45 31 1/2

Van de bovenstaande Adressen 500 Ex
voor de Klassies in Prov Gron 80 Ex
— Drenthe .. 28
— Ikkens ... 20
voor K Schuur ... 1
Aan UEw verzond ... 10
139 Ex
in Commissie bekomd 361 Ex

Van de 2e bovenstaande Smeeks... 544 Ex
voor de Klassis in Prov Gron 80 Ex.
— Drenthe .. 28 —
Aan UEw gezonden ... 10 —
118 Ex
dus in Comm bek ... 426 Ex

werd gevonden als in de schaduw van het paleis. Op de nederige schuldbelijdenis van den overtreder en na belofte van zich van dergelijk bedrijf van nu voortaan te zullen onthouden werd hij begenadigd. Molenaar bleek niet van het karakter te zijn van mannen, die de Heere kan gebruiken tot reformatie der kerk. Velen werden teleurgesteld in dezen man, die de feiten zag, die het gevaar zoo goed wist aan te wijzen, doch die niet den moed bezat in de bres te springen, en hij had niet de kracht de pijlen op hem afgeschoten te breken in sterke omarming. Niet dat ds Molenaar van nu voortaan zou zwijgen en niet meer getuigen. Immers in de dagen van den Belgischen opstand en na het uitbreken van de cholera hield hij tijdpreeken, die door hem op nadrukkelijk verlangen werden uitgegeven onder den titel: *De roede Gods over Nederland, blijkbaar in de thans heerschende en verwoestende ziekte* [3]*, voorgesteld in een viertal leerredenen.* Na ruim vijftien jaar verschenen zij in tweeden druk. De inhoud van deze leerredenen riep geen schampere tegenspraak wakker, niettegenstaande den ernst daarvan. Metterdaad het waren geen lofredenen, die den tijdgeest bezongen.

Ik kan volstaan met éene aanhaling: „En wat bovenal nog het allergste is, wij zien haar reeds op een geduchte wijs woeden, de allerzwaarste straf, die God immer, naar de onfeilbare uitspraak zijner eigene Openbaring, over een Land en Volk brengen kan: daar is een geest der verblinding en der verbijstering, door den Heer als eene regtmatige straf gezonden, en die allerlei standen en rangen en jaren heeft aangegrepen; men heeft oogen, maar men ziet niet, ooren, maar men hoort niet, harten, maar men merkt niet op. Wee onzer, indien de Allerhoogste van òns zeide, hetgeen Hij meermalen van Israël gezegd heeft: dies heb Ik ze overgegeven, dat zij handelen zouden naar het goeddunken van hunne eigene herten. Land- en Geloofsgenooten! dwaalt niet, God laat zich niet bespotten."

Het is nog wel dezelfde Molenaar van het *Adres,* die alzoo spreekt en schrijft, doch het onderwerp is van een ander karakter. Als men maar afbleef van de synodale kerk en geen afkeurend oordeel uitsprak over de wijze waarop haar constitutie was tot stand gekomen! En Molenaar bleef van nu voortaan daarvan wel af!

Mij trof bij de lezing van een gansche rij van strijdschriften uit den veel bewogen tijd van het tweede vierendeel der vorige eeuw, dat juist dìe geschriften, welke een duidelijk geluid gaven, zoowel aan de zijde van de verdedigers der gereformeerde leer als aan die van hare openlijke bestrijders, den naam van den schrijver noemen; men ging niet onder een schuilnaam, noch zond men het geschrift naamloos de wereld in.

De predikant van Ulrum uitgedaagd om dan maar de pen op te vatten tegen dìe predikanten, welke naar zijn getuigen op de vergadering van den ring, waaronder zijn kerk ressorteerde, tegen de belijdenisschriften

der kerk leerden en tegen hun belofte handelden, dacht er niet aan een anoniem geschrift de wereld in te zenden, doch hij schreef onder eigen naam zijn *Verdediging van de ware gereformeerde leer en van de ware gereformeerden, bestreden en ten toon gesteld door twee zoogenaamde gereformeerde leeraars, of de schaapskooi van Christus aangetast door twee wolven en verdedigd door* H. DE COCK, *gereformeerd leeraar te Ulrum.*

Zoo deed hij van nu voortaan met al de vlugschriftjes die elkander bizonder snel opvolgden en dat in een tijd waarin hij blootstond aan uitingen van de grootste vijandschap. Zijn *Voorloopig Berigt,* droeg zijn naam. Onder eigen naam gaf hij uit wat Jacobus Klok schreef tegen de Gezangen. Zelfs leende hij zijn naam voor de uitgave van *Eene zamenspraak tusschen een' Vader en Zoon, over deze tegenwoordige tijden, tot onderrigting en bestiering, opgesteld door* K. SCHUUR, *bakker te Delfzijl en lidmaat der ware gereformeerde kerk; op zijn verzoek om der belangrijkheid wil uitgegeven door* H. DE COCK, *gereformeerd leeraar onder 't kruis.* [4]) Hij schaamde zich niet op den titel gewag te maken van de *belangrijkheid* van dergelijke „blaadjes", terwijl de tegenstanders niet uitgepraat raakten over de domheid en domperigheid, de dweeperij en bekrompenheid van dàt volk, hetwelk De Cock zich niet schaamde een hunner gerekend te worden.

Hij behoefde waarlijk niet schuil te gaan voor hetgeen hij schreef en uitgaf! De Cock moge al niet gerekend worden tot de mannen van naam vanwege hun geleerdheid, dìt blijkt wel heel klaar: dat hij man van studie was en niet weinig belezen. Het is al lang genoeg dat men het hierover wel eens is, dat Ulrums predikant een rondborstig man was, doch wat nu verder zijn bekwaamheid en kennis betrof, hij toch maar een middelmatig man zoude zijn geweest, ja De Cock zelfs te eenvoudig zou zijn geweest voor den gemiddelden burgerkring. [5]) De schrijver onder eigen naam van *De zoogenaamde Evangelische gezangen, de oogappel der vervoerde en verleide menigte in de synodaal hervormde kerk door* H. DE COCK, beheerscht zijn onderwerp en behandelt het streng methodisch. Dit geschriftje heeft ook nù nog meer dan louter historische waarde.

De man, aan wien De Cock veel verschuldigd was en wiens naam en gedachtenis door hem in zijn geschriften en in zijn smeekbeden aan den Koning telkens weer met de hoogste achting en innigste verknochtheid wordt genoemd, C. Baron van Zuylen van Nijevelt, noch zijn broeder P. J. Baron van Zuylen van Nijevelt gingen schuil, doch eerstgenoemde schreef, ik noem maar een paar van hunne geschriften op deze plaats, zijn *De Hervormde Leer,* onder eigen naam, met zijn waardigheid voluit als *Ridder en Thesaurier der orde van den Nederlandschen Leeuw.* Men mocht het ter hoogste plaatse weten, wiens bazuin de stoot deed weerklinken van Noord tot Zuid, toen ook de tweede Van Zuylen zijn *Bazuin tot vergadering der Uitverkorenen* deed hooren en het uitsprak: „om Zions wille zal ik niet

zwijgen, en om Jeruzalems wille en zal ik niet stille zijn; totdat hare gerechtigheid voortkome als een glans, en haar heil als een fakkel die brandt". [6])

Doch hierbij worde ook onmiddellijk vastgesteld, dat de meest verklaarde en geharnaste tegenstanders van de gereformeerden en hun leer eveneens met open vizier streden, en hun rauwe woorden als uitschreeuwden.

Als dr G. Benthem Reddingius reeds op gevorderden leeftijd zijn *Brieven over de tegenwoordige verdeeldheden en bewegingen in de Hervormde kerk,* uitgeeft dan wil hij dat men wete dat het de geleerde predikant van Assen is, die zijn zevenden brief aldus aanvangt: „Uwe laatste letteren dienden zeer tot mijne geruststelling. Ik zie nu duidelijk in, dat de oorzaken der bestaande verwijdering niet te zoeken zijn in de afwijkingen der leeraars, van hetgeen hun geoorloofd is en betaamt, maar in de verwarring van denkbeelden, in de zamenknooping van ongelijksoortige dingen, en in de daaruit ontstane zelfsverbeelding en neiging om aanmerkingen te maken bij de Separatisten. Ik zie hen dus met oprecht medelijden aan, en bedroeve mij over hunne bekrompenheid van denkbeelden".

Zoo schreef deze geleerde reeds in 1833, derhalve nadat ds Molenaar, en ook baron van Zuylen van Nijevelt reeds hun vlugschriften hadden geschreven, waarvan de herdrukken van het een zoowel als van het ander elkander volgden met ongemeene snelheid in hetzelfde jaar dat ze verschenen. Er werd juist door de eenvoudigen naar gegrepen. Leeskringen werden opgericht en deze kleine geschriften circuleerden binnen een bizonder kort tijdsbestek en het eene maakte in de portefeuille plaats voor het andere. Ds Benthem Reddingius ontziet zich niet in publieke geschriften te insinueeren op een wijze die niet zijn tegenstanders kon deren, doch waardoor hij voor het nageslacht zichzelf deerlijk heeft gecompromitteerd.

In zijn negenden brief geeft hij zich schrikkelijk bloot. Daarin schrijft hij: „Gij schrijft het geheel gedrag van het gros der separatisten, niet aan slechte beginsels toe, en aan een doel om verwarring te veroorzaken, maar aan onkunde en gebrek aan doorzicht, en schijnt het er voor te houden, dat dezelve over het geheel zich laten leiden door eenige raddraaiers, die mogelijk, God alleen weet het! met Jezuïten in verband staan, maar hoe kunnen zij dan met zooveel stoutheid, zoo beslissend spreken, zelfs jegens leeraars, bij welke te vergelijken zij toch in het verstand maar ellendige stumpers schijnen te zijn." Ik wilde den lezer maar een proefje geven, waarbij ik hem verzeker niet het galligste noch zuurste te hebben uitgezocht. De geleerde, want daarvoor houdt hij zichzelf gewis, vergeleken bij den stumper De Cock, ziet onder de mannen die draaien aan het rad ook een Van Zuylen van Nijevelt en achter deze en meer van die stumpers het sluw gelaat van één, ja zelfs van meer dan èèn Jezuït [8]). Toch niet den roomschen rechter van Appingedam, die den aangeklaagden leeraar van Ulrum zoo kwalijk bejegende! Misschien

was deze dan wel overgeloopen tot de vrienden van dr Benthem Reddingius, getrouw aan het maxime: het doel heiligt de middelen; wel doorziende dat bij de liberalen in het eind toch meer wol was te bespinnen dan bij die starre en stijve gereformeerden! Ergerlijk, dat de Assener predikant zich in het aangehaalde niet ontziet den naam Gods ijdel te gebruiken.

Deze herder heeft geen hoogen dunk van zijn schapen. Hoe gansch anders was dit bij de ware gereformeerde predikanten! In zijn twintigsten brief toch vraagt hij twijfelmoedig: „hoe vele wel onderwezene leeken bezit de Hervormde kerk in Nederland, die in staat zijn om de geesten te beproeven of zij uit God zijn, die het waarachtig Evangelie kennen en hoogschatten, die vrij van eigenwaan en bijgeloof, maar ook van lichtzinnigheid en onverschilligheid der wereld op eene gemoedelijke wijze in dat Evangelie gelooven, daarin hunne zaligheid zoeken en daarnaar hunnen wandel trachten in te richten." Zoo blijke dan uit het aangehaalde dat deze schrijver den moed heeft zulke dingen aan het adres van zijn tegenstanders te zeggen zelfs onder eigen naam.

De titel van een geschriftje verschenen in 1833 te Franeker bij G. Ypma zegt duidelijk genoeg, uit welken hoek daarin de wind waait, en hij die hem aanblaast houdt zich niet schuil. Het is dan ook gericht aan allen die de waarheid liefhebben. Ds M. F. Laurman van Oosterlittens gaf in dit jaar, dus nog vóór de Afscheiding, zijn *De Dweeper* uit, *een woord aan allen die de waarheid liefhebben.* Hij vertelt in de voorrede, dat op hunne gewone ringvergaderingen de treurige overhelling van velen der landgenooten tot godsdienstige dweeperij de stof hunner broederlijke „samenspraken" was geweest en zij allen waren het hierover eens, dat deze neiging treurige gevolgen voor hunne gemeente moest hebben, en vroeger of later, voor de rust der ziele hoogst schadelijk zoude werken. Over de middelen de voortgangen dezer heerschende kwale tegen te werken waren niet allen het met elkander eens. Toen de beurt der gewone voorlezingen aan ds Laurman gekomen was, besloot hij zijne gedachten over de godsdienstige dweeperij nader te ontwikkelen. In September van '33 hield hij dan eene lezing, „over den waren aard, de oorzaken en eenige verzachtingsmiddelen der godsdienstige dweepzucht, vooral in de provincie Friesland." Toen hij later merkte, met diepe droefheid, den verbazend snellen voortgang van deze dweepzucht, las hij zijn gehouden voorlezing nog eens over; hij veranderde er wat in, voegde er iets aan toe en schaafde het geheel. Hij mag overigens met blijdschap vaststellen, dat hoewel de onzalige geest van dweeperij maar al te zeer in Friesland was doorgedrongen, en zelfs nog werd aangekweekt, verbreid en geleerd, nogtans de gemeenten, over het geheel, meer zuiver waren in goede beginselen van ware godzaligheid, dan men gemeenlijk dacht. „Vele leeraren, uitmuntende in kennis, schrandere voorzichtigheid

en echt christelijke godzaligheid staan aan het hoofd der gemeenten in Friesland en velen verdienen den hoogsten lof, daar zij hunne leeraren hoogachten, hen gaarne hooren, hen ongaarne ontloopen, en de weinige reizende dweepers in hun midden — ook doorgaans tot de minst zedelijke, de onverstandigste, of onbeschaafdste volksklasse behoorende — met minachting bejegenen." Ds Laurman vertrouwt dat het niemand zal ergeren, als hij zijn eigene gemeente openlijk en hoogelijk roemt, zoo om hare doorgaans getrouwe opkomst in de kerk, als haren roemenswaardigen afkeer van alle godsdienstige dweeperij. Hij schrijft dit niet tot eigen eer, maar tot lof van zijnen vader, die de gemeente van Oosterlittens bijna vijftig jaar heeft geleid.

Hij vertelt dan verder dat in de gezegende oorden van de provincie Groningen de Engel der Dweeperij, toen hij pas twintig jaar oud was, zijne sikkel meestal op eenen onvruchtbaren akker moest zwaaien, en toen hij daarop in Friesland kwam, „de geest der vrome schijnheiligheid hem eenigszins vreemd en deszelfs bestrijding een nieuwe en vreemde kamp was."

De breede en talrijke aanteekeningen op de *Dweeper* leeren ons dezen schrijver nog beter kennen dan de lezing van zijn boekje dit reeds doet. Hij vereert Bilderdijk als den grootsten taalgeleerde, en den edelsten dichter van zijn eeuw; maar hij stemt „geenszins overeen met zijne godsdienstige, maar zwaarmoedige en soms onchristelijke overpeinzingen." Het is ook verre van hem „alle de redeneringen van Van der Kemp in zijn werk: *De eere der Nederlandsche Kerk gehandhaafd*[9]) goed te keuren, hij „veroordeelt integendeel ten sterksten de scherpe trekken van diens pen, tegen zoo achtingswaardige mannen als Ypey en Dermout zijn." Hij acht „John Bunyan een krankzinnig dweeper," die veel in zijn omtrek werd gelezen en „waardoor velerlei angstige en wanhopige denkbeelden op eene onchristelijke wijze zijn aangekweekt." Onder de oorzaken van de dweeperij „behooren gesteld te worden, een droefgeestig gestel, zoowel als een levendig temperament, eene weelderige verbeelding, een groot en licht aandoenlijk zenuwgestel." Met instemming haalt hij aan, dat er „in de kerk van God geen schadelijker menschen zijn, dan godsdienstleeraars, die zelven *dweepers* zijn", en Oemler houdt de bestuurders der kerken, die een *dweeper* tot predikant kiezen, welken prijs eene verdwaalde gemeente ook op zijnen dienst stelle, ronduit voor *zielenmoorders*. Hij heeft het erg tegen de *oefeninghouders*, en wil dat wij ons zoo'n *oefeninghouder* voor zullen stellen: „eenmaal door de luisterende schare toegejuicht zijnde geworden, rust hij bij de tweede maal niet op zijne lauweren, maar stijgt op tot eenen hoogeren dampkring, in welken hij zelf en zijne toehoorders, als door eenen vergiftigen geest van zelfverheffing, tot boven de wolken worden weggevoerd". Misleidend in dit vinnig geschrift is, dat de schrijver na uiteen te hebben gezet wat onder dweeperij is te verstaan en daartoe

aanhalingen doet uit de werken van groote mannen Gods als Augustinus, Luther, Calvijn en onderscheiden gereformeerde vaderlandsche godgeleerden dit dan wil hebben toegepast op de beweging op godsdienstig en kerkelijk gebied ontwaakt onder den adem des Geestes van God. [10])

Echter het is goed dat ds Laurman zich niet schuil houdt, maar zijn *Dweeper* heeft uitgegeven onder *eigen* naam in een *blauw omslagje*, dat echter niemand het recht zou geven het te rangschikken onder de *blauwboekjes* van zijn tijd.

Evenmin telle men daaronder de *Bijdragen voor de zuivere Bijbelleer of het oude kleed zonder nieuwe lappen, door* J. VAN DER LINDEN, *V.S., predikant te Kantens.* Deze bijdragen zijn verschenen in zes afleveringen.

Aan het slot daarvan zegt hij: „Ik zou hier gevoegelijk kunnen afbreken, zoo mij nog niet een woord op het hart lag, inzonderheid voor u, bewoners van het Hunzingo-kwartier! in wier midden ik de beste jaren van mijn leven sleet en onder wier oog thans verschijnselen plaats hebben, welke u zoo licht van het ware spoor kunnen afleiden." Hij maakt dan weeklagend geroep „van de dwaasheden, welke onder uw oog gebeuren en die men niettemin voor het werk Gods in den mensch doet doorgaan." Hij vreest, „dat deze dwaasheden hun een struikelblok worden zullen, wel niet, om die goed te keuren, aan te nemen of te volgen, maar om met die dwaasheden, al wat godsdienst en bijbelleer heet, over boord te werpen, al ware het ook slechts, om niet gelijk gesteld te worden met menschen, die eerst *razend en dol moeten zijn, om naderhand wijs en bekeerd te worden.* Dat gevaar zie ik voor velen te gemoet". Hij is blij dat zij „menig schadelijk vooroordeel hebben afgelegd en dat er, in zooverre, meer licht en beschaving dan elders tot hen is doorgedrongen." Echter een ruim veertig jarige bekendheid met hun streken heeft hem ook geleerd, dat „de kennis der leer van de godsdienst, zooals die op den Bijbel behoort gegrond te wezen, meer oppervlakkig dan wel gevestigd is." Hij zou niet graag zien dat zij of hunne kinderen de speelballen zouden worden van diezelfde razernijen, welke ze nu veroordeelen! Hij ziet ze echter, „als ze bij de lezing des Bijbels, vooral van de boeken des N.V. eene verstandige keuze doen of daar in anders de aanwijzing en leiding van hunne leeraren volgen, eerlang evenzeer beveiligd voor kwezelarij en bijgeloof, als voor lichtzinnigheid en ongeloof."

In de tweede aflevering vangt hij aldus aan: „Wie had ooit kunnen denken, dat de negentiende eeuw lust zou hebben, om de lang verjaarde kerkgeschillen der zeventiende, over welke het beter ware eenen dichten sluier te werpen en ze der vergetelheid over te geven, wederom op te krabben? Die lust bekroop den heer H. de Cock, die zich hoogmoedig verbeeldt nog eens de klinkende toongever in de Nederlandsche Hervormde Kerk te zullen worden." Dan volgt een wilde scheldpartij aan het adres

van den schrijver, van „'s mans Schaapskooi (foei!)". Dit foei voegt de boosgeworden grijsaard met een uitroepteeken achter de „Schaapskooi", waarvan de inhoud tijdens het stellen van dezen brief hem ter hand was gekomen.

Wat deze oude predikant verder durft te schrijven is aan ophitsing gelijk, aandrijven tot fanatieke woede, zoodat het niet uit kon blijven, dat het grauw naast studenten van de Hoogeschool te Groningen straks in handtastelijkheden en baldadigheid zijn haat tegen de „separatisten" gaat luchten. [11])

Eén voorbeeld volge van de wijze waarop hij schrijft over den predikant van Ulrum na de verschijning van diens *Schaapskooi*. „Mijne bekwaamheden vleien mij geenszins zoo, dat ik daarin een aanleiding zou kunnen vinden, om mijne tijdgenooten, op dat punt, behoorlijk te dienen, maar mijne jaren geven mij daartoe eenige bevoegdheid en regt, of, ware het ook dit niet, dan zou alleen de verontwaardiging over het onkiesch bestaan van den Heer De Cock de pligt van tegenspraak heiligen. Vroeger reeds heb ik beproefd, om den Heer De Cock, bij vriendelijke uitnoodiging, op het veld van Bijbelleer terug te brengen, hem daartoe eenen wedstrijd aanbiedende, ten einde de thans weer opgewekte geschillen aan den onbedriegelijken regel van Gods Woord alleen te toetsen, alle menschelijke stelsels of synodale besluiten uit bedingende. Op dat veld, dacht mij, konden wij beide met eer verschijnen, en de overwonnene zou met evenveel roem zijn afgetreden als de overwinnaar. De waarheid had daarbij altijd gewonnen en deze zoeken wij toch, bij al het verschil van meeningen? Ik moet hier in het voorbijgaan doen opmerken, dat, tijdens het stellen van mijnen brief de straks gemelde Schaapskooi nog niet tot mijne kennis gekomen was, die mij, kort daarop en nu volkomen overtuigde, dat Z.E. met geheele andere wapenen schermt dan den Protestant vereeren, zoodat Bijbelleer en Synodeleer, in 's mans ziel, woorden van nagenoeg gelijke beteekenis zijn. Geen wonder dan ook, dat ik op mijn schrijven een antwoord ontving, waarbij Z.E. verkoos, de Synodeleer in reserve te houden, om indien het veld van Bijbelleer eens, in zijn nadeel, was afgestreden, mij dan met de zware batterij van het Dordrechtsche geschut te overvallen en, gelijk ik nu uit de Schaapskooi kan opmaken, ook nog bovendien met soortgelijk moordwapen als de Belgische monster-mortier, te verpletteren. Ik neem het Z.E. niet kwalijk, dat hij niet in mijn voorstel getreden is, maar hij kan wederkeerig van mij niet vergen, dat ik hem dubbele wapenen gunnen zou, waaronder waarachtig moordgeweer, terwijl ik slechts met een enkel, eerlijk wapen tegen hem zou overstaan, altijd met het mogelijk gevolg van — al won ik ook den strijd op het terrein van Bijbelleer — in het oog der niet-denkers op dat van Synodeleer bezweken te zijn. Sedert ik de verregaande onbeschaamdheid en, op gezond verstand laag neerziende, betweterij van

den Heer De Cock, uit laatstgemeld schandschrift heb leeren kennen, draag ik ook geen leed over het mislukken mijner poging; want tegen den man, die waant, *hooger en onfeilbaar licht* van boven te hebben, die dus, gelijk te denken staat, tegen al wat taal-, oordeel- en uitlegkunde aanbiedt zal oprijzen, en dat alles te gelijk met het gezond verstand voor contrabande verklaren — tegen dien man valt niet te redeneeren."

De eerwaarde grijsaard geeft dan ook onmiddellijk daarop het *redeneeren* tegen De Cock er aan en begint te *schelden*, bijvoorbeeld op deze wijze: „Indien er in de zielen-apotheek nog een middel mogt voorhanden zijn, om zulke waanzinnige menschen te genezen, die meer dan op de grenzen van het Fanatisme staan, zoo verzoek ik iedereen, die den Heer De Cock aan te bieden, en hartelijk wensch ik, dat het Z.E. tot genezing strekke."

De derde aflevering van deze bijdragen met blanken omslag, heeft aan het hoofd tot opschrift: *Protestantsch Pausdom en Protestantsche Jezuiten.* „De onprotestantsche strekking in het onredelijk drijven van *bovennatuurlijk geloof*, gelijk ook in de *stijve stelselleer* brengt neigingen en stellingen voort, die tot de roomsch katholieke kerk en het Pausdom terugvoeren."

Deze bewering vat hij dan kort te zamen in tien punten. Waarvan een noot, toegevoegd aan het tiende punt, ons nog een duidelijker kijk kan geven op de stelling, die Van der Linden kiest tegenover geschriftjes die het hart van het volk hebben getroffen en velen hebben wakker geschud.

We lezen aan den voet van bladzijde zesentwintig der derde aflevering: „Men voege er bij de stormen en hooge watervloeden, die ons land in de laatste jaren teisterden — de misgewassen en slechte oogsten — de verwoestingen, niet lang geleden, door een heirleger van rupsen aangerigt, die alles kaal schoren — de onlusten met het ondankbare België en den oorlog. Al die uitkomsten wil men gaarne het voorkomen geven van straffen en oordeelen Gods over bijzondere volkszonden. Waarom? Het klinkt zoo vroom en is een beproefd middel, om den gemeenen man het stelsel van den dag aannemelijk te maken". In de vierde aflevering behandelt hij onder het motto: *het verstandig antwoord op eene onverstandige vraag*, de vraag en het antwoord uit Luk. 13 : 23 en 24*a*: „En er zeide een tot Hem: Heere, zijn er ook weinigen die zalig worden? En Hij zeide tot denzelven: Strijdt om in te gaan door de enge poort." De verstandige menschen zijn naar den inhoud van deze aflevering degenen die in navolging van Jezus en de Apostelen zulke ingewikkelde punten, daaronder ook de leer van Gods vóórbeschikking, omtrent het eeuwig wel- of kwalijk zijn der menschen (praedestinatie-leer) of zoo hoog niet opgehaald hebben, als men naderhand verkozen heeft te doen, of zij hebben die punten, als niet berekend voor het algemeen, hoogst verstandig van zich afgeleund en krachtiger voedsel daarvoor in de plaats gesteld." Wie de onverstandige man is uit Luk. 13 : 23 valt niet moeielijk te raden!

Ten overvloede leze men echter den inhoud van de vijfde aflevering: *Vervolg van het verstandig antwoord op eene onverstandige vraag,* en ook nog dien van de zesde: *Over Gods besluiten en bijzonder over de praedestinatie,* en van raden is geen sprake meer, men ziet en hoort niet maar een onverstandigen vrager, doch gansche scharen daarvan, welke door den schrijver worden gewaarschuwd, „toch niet blindelings de leiding van anderen (van die geen verstandig antwoord geven) te volgen."

Nu honderd jaar staande achter de dagen waarin ds J. van der Linden van Kantens deze *Bijdragen* schreef, zijn wij toch blij dat hij dit deed onder *eigen naam* en niet in *blauwboekjes.* Nù kunnen wij hem kennen over wien ds H. de Cock telkens weer klaagde bij den Koning en wij mogen de weegschaal in de hand nemen en het te veel of te weinig door De Cock gezegd aflezen van de balans.

Luisteren we goed toe, dan dringt door de tijdruimte van juist honderd jaar eene stem uit een geprangd gemoed dat eene ontboezeming slaakt. Zij wordt vernomen uit eene andere hoek van „Stad en ommelanden" en komt ook uit een anderen kring, dan waarin men te Oosterlittens en Kantens leefde op kerkelijk en geestelijk gebied.

De predikant van Nieuwolda, ds R. Engels, doet eene *Ontboezeming,* om daar binnen ruimte te krijgen, *over de godsdienstige denkwijze: vroomheid en rechtzinnigheid, in de Hervormde kerk, bijzonder met betrekking tot de leeraars.* Hij verzekert in het: *aan den lezer,* „volkomen eens te zijn met den voortreffelijken en diepdenkenden J. J. le Roy, dat leeraars, die zich hunner regtzinnige, oud-gereformeerde denkwijze bewust zijn, nu vooral openlijk voor den *dag moeten treden.*" „Het is er toch verre van daan, dat de tegenwoordige *Separatisten,* vooral derzelver woordvoerders, de eenige, ware gereformeerden zouden zijn." Ook ds Engels meent er aanspraak op te mogen maken gehoord te worden, „meer dan zestig jaar bereikt hebbende, heeft hij den meesten tijd zijns levens, ernstig en biddend onder de waarheid doorgebracht. Bijbelstudie, Wijsbegeerte en Godgeleerdheid, met de aanverwante wetenschappen, waren onafgebroken de voorwerpen zijner langdurige en onpartijdige onderzoekingen en hij is daarin nog dagelijks bezig, van den morgen tot den avond." In het eerste hoofdstuk doet hij belijdenis van zijn geloof. Verder vertelt hij wat men moet denken van de beschuldiging, dat de meeste leeraars van den geest en inhoud der zuivere gereformeerde leer zijn afgeweken, althans hoe hij daartegenover staat: „het lasterschrift van eenen De Cock is wel geene opmerking, veel minder wederlegging waardig, doch men ziet er uit, wat er in onze kerk omgaat, en hoe ver er door eene zekere *sekte* over de leeraars in het algemeen wordt gedacht en geoordeeld. Wat mij zelven betreft: ik trek het mij weinig aan, daar ik mij mijne zuivere, oude gereformeerde denkwijze levendig bewust ben." Hij wenschte wel, dat hij met meer

„vrijmoedigheid spreken kon, om zoodoende, met meer grond, het rampzalige seperatisme [12]) in zijn gevaarlijke en heillooze strekking ten toon te kunnen stellen." Echter toch voelt hij zich gedrongen in het derde hoofdstuk de vraag te stellen of de *afwijking geen natuurlijke aanleiding geeft tot het rampzalig separatisme.* Hij stemt toe, dat er steeds geestdrijvers en neuswijze sektarissen in onze (de Hervormde) kerk zijn geweest, maar zou dat getal in onze dagen wel zoo groot zijn geweest als daartoe niet veel aanleiding werd gegeven. Wat hebben vele eenvoudige menschen aan vele leerredenen? Zij kunnen den leeraar niet volgen! Zij kunnen er ook niet gesticht worden, omdat de taal van velen hun te ongewoon is, daarbij *leest* de leeraar zijn opstel *voor;* hij spreekt niet uit het hart, en wat niet uit het hart komt, vindt zelden plaats in het hart. Daarbij komt „de groote onvoorzichtigheid, ja meer dan onvoorzichtigheid, waarmede vele leeraars hunne bijzondere gevoelens uiten."

Zoo ontglippen aan den boezem van den grijzen man heel wat verzuchtingen, door anderen voor hem als *bezwaren* te boek gesteld en door weer anderen geschreven aan het adres hunner hervormde geloofsgenooten. 't Is jammer, zoo zucht hij, in het vierde hoofdstuk, dat er zooveel *verwarring is van echte vroomheid* met *stijf dogmatisme* en *kerkelijke regtzinnigheid.*

En in benauwdheid ontglipt aan 't geprangd gemoed in het vijfde hoofdstuk de vraag: *moet de zuivere rechtzinnigheid en christelijke vroomheid alleen bij de secte der Seperatisten gezocht worden?* Hij beweert dan, dat degene die de afscheiding door „deze menschen" van den openbaren godsdienst afkeurt, en niet zoo bijzonder gunstig over hunne gesprekken, schriften, bijeenkomsten enz. oordeelt, voor hen ophoudt *gereformeerd* te zijn en veroordeeld als iemand die den Geest niet heeft, en als een blinde is in de dingen des Geestes. Het *lasterschrift* van De Cock strekt ten bewijze daarvan.

Het is wel waar, dat de man niet verdient, dat men zich te zeer aan hem ergere, maar nu hij daaraan voor het moment denkt, wordt hij in zijn gemoed zoo ontroert, dat zijn stem ineens uitschiet en een krassend geluid doet hooren; we kunnen haast niet goed hooren wat hij zegt, zoo leelijk klinkt zijn stem, maar duidelijk kunnen we toch verstaan dat hij zegt: „De beide mannen, welke hij als een dolle hond, schuimbekkende en bijtende aanvalt, zullen, daar hij ze toch *wolven* noemt, zich aan dat razende dier weinig storen, maar stilletjes hunnen weg gaan."

Ineens krijgt zijn stem weer den gewonen klank: „Of zij al dan niet (nl. die beide wolven) ware geloovigen zijn, hebben zij voor zich zelve te verantwoorden." Toch is daar in die stem op het oogenblik dat hij dit sprak iets onaangenaams, iets dat zweemde naar onoprechtheid. Maar hij herstelt zich dra weer en gaat voort op hooghartigen toon: „Zulk een onkundige en door den walm van ijdele toejuiching opgeblazene *zeloot* is waarlijk de man niet, om hen hierin voor te lichten." Ja een zeloot moet

die De Cock wel zijn, wordt „in zijn schandschrift de waardige grijsaard Egeling, niet op eenen valschen toon de *zachtsprekende* genoemd?"

In een volgend hoofdstuk jammert ds Engels het uit, doch herstelt zich dra en poneert: „Doen er zich Seperatisten op, die het nog beter meenen te weten, die ons wantrouwen en het heil der zielen op eenen anderen weg, bij zich zelven of bij andere creaturen zoeken en draven. Willen zij zich liever met draf voeden dan met het brood des levens, en hunnen dorst met gebrokene bakken die geen water houden lesschen, inplaats van te drinken uit de eenige levensbron; ach, hun honger zal niet verzadigd; hunne dorst zal niet gestild worden."

Uit de aanhalingen die ik deed uit een paar geschriften van mannen die zich beroepen op hun leeftijd, een leeftijd die bezadigdheid en bezonkenheid mocht doen verwachten, kan men voelen hoe groot de verbittering dier dagen, vooral in het Noorden des lands, was tegen den predikant van Ulrum. Een ds R. Engels, die „zich zijner rechtzinnige, oud-gereformeerde denkwijze bewust is", een geestverwant zich rekent van „den voortreffelijken en diepdenkenden ds J. J. le Roy" [13]) is niet minder vinnig en giftig dan de „liberale" ds M. F. Laurman en ds J. van der Linden. In het licht van wat deze grijze mannen durven schrijven zie men de handelingen van het classikaal bestuur van Middelstum en die van het provinciaal kerkbestuur van Groningen.

Nu na honderd jaar deze geschriftjes lezende krijgt de verzekering door De Cock gegeven op vervolging zich te hebben voorbereid haar volle waarde.

Hij schrijft aan het provinciaal kerkbestuur van Groningen: „Ued's liefderijke vermaningen en opwekkingen voorts tot terugkeering, waarover gij gesproken hebt in de voorlaatste vraag, heb ik nimmer ondervonden, daar ik altijd onvriendelijk en stuursch bejegend ben, maar al waren die vermaningen en opwekkingen de liefderijkste die bedacht konden worden, wanneer zij niet op de waarheid en op Gods woord gegrond waren, kon ik ze toch nimmer anders aanmerken als sirenische minneliederen, geschikt wel om mij te verderven, maar niet om mij te behouden; want des Heeren woord spreekt een wee uit over degene, die op menschen vertrouwen en niet op den Heere alleen hopen. Daarom, mijne Heeren! konden mij dan ook de waarschuwende bedreigingen van de Commissie niet doen terug wijken. Ja, ik weet wel welke de gevolgen kunnen zijn, wanneer men de waarheid Gods verdedigt en wanneer ik het nog niet geweten had, de goddelooze voorslagen van Laurman, om de predikanten die zich ten dezen laten zien, uit te werpen, waren genoegzaam om mij en ieder ander op de treurige gevolgen opmerkzaam te maken, wanneer de harten van de kerkelijke en wereldlijke Besturen verhard en niet door Gods woord en Gods hand gebogen wierden; maar voor dat ik tot openbaarmaking mijner gevoelens en de openbaar-

making van de gebreken, gierigheden en afgoderijen van anderen in onze kerk volgens art. 29 ben overgegaan, en voor dat ik begonnen heb, het regt van God tegen het van God afwijkende menschdom te verdedigen, ik betuig het als in de tegenwoordigheid Gods, heb ik meermalen afzetting, banden en boeijen, uitbanning, confiscatie van goederen, ja den dood zelfs voor oogen gehad en heb bij het opbouwen van den toren, de kosten berekend. Welke de uitkomsten mogen zijn, die hoop ik over te laten voor den Heere; maar dit is mijne wensch en bede: Dat de kerkelijke en wereldlijke Overigheden, kerkelijke en wereldlijke Regters nog behoed en bewaard mogen worden, om Gods Gezalfden niet aan te tasten, Gods Profeten geen kwaad te doen, om niet te oordeelen naar eigen zin en lust en naar het goeddunken hunner harten; maar naar Gods onfeilbaar woord, waarnaar wij allen eenmaal in dien grooten dag der dagen geoordeeld zullen worden, en 't welk ik alleen eerbiedig."

Hoe persoonlijk liberale en orthodoxe tegenstanders van De Cock in hunne geschriften ook waren, het is goed dat zij stonden voor wat ze schreven en hunne boekjes niet anoniem de wereld inzonden.

Niet alle vijanden handelden zoo. In Maart 1834 verscheen te Leeuwarden een blauwboekje onder den titel: *Brieven aan mijnen vriend...., over het al of niet wenschelijke en waarschijnlijke van eene scheuring in de Nederlandsche Hervormde Kerk.* Leeuwarden, bij J. W. Brouwer, 1834.

In den eersten brief schrijft de auteur: „Sinds voor eenigen tijd hier in de nabijheid een leeraar optrad, die volgens hunne (overdrevene godsdienstige) denkbeelden predikt, trekken des Zondags uit mijne en naburige gemeenten scharen derwaarts, en verkondigen bij hunne terugkomst de te huis geblevenen met ophef den rijken Evangeliezegen, dien zij onder dat gehoor opdeden. Als een doorgebroken stroom verbreidt zich deze gezindheid, niet alleen hier, maar overal, met verbazende snelheid. In alle Provinciën van ons Vaderland gaan daaromtrent klagten op. Het getal van leeraars die den gemoedelijken, en velen zoo behagelijken toon weten aan te slaan, neemt gedurig toe. Reeds ontbreekt het der sekte, te voren alleen uit ongeoefenden en ongeletterden bestaande, niet meer aan schrijvers, en zelfs niet aan bekwame, met smaak en letterkennis begiftigde schrijvers. Mannen als da Costa, de Clerk, van der Kemp en anderen, strekken om het verlies van den eenigen Bilderdijk in vele opzigten een sieraad voor ons Vaderland, aan de partij minder voelbaar te maken. Openlijk heeft men alrede verhaald, hoe er onlangs eene zamenkomst van de voornaamsten der partij heeft plaats gegrepen, om te onderzoeken, of men pogingen moest aanwenden om eene scheiding te erlangen."

Waarom nu strijdt deze schrijver niet met open vizier. Dat hij aan den kant der „liberalen" staat blijkt wel uit hetgeen hij verder schrijft in den

eersten brief over de Voetianen, die „heftig en jaloersch" worden genoemd en de Coccejanen, die hij teekent als „gematigd en om hunne geleerdheid in aanzien staande." Hij verwacht echter van de actie die gaande is „geen geweldadige scheuring". Hij acht het echter wel begrijpelijk, dat sommige leeraren in ons midden eenige bitterheid bij zich bespeuren, tegen de leden en vooral tegen de leeraren onzer kerken, „die zich aan een geprikkeld gevoel, aan de zucht tot het oude overgeven." Wanneer toch iemand, na jaren aan de verlichting en beschaving zijner gemeente gearbeid te hebben, eindelijk iets gevorderd is, en voor het vervolg op de jongeren en door hem onderwezenen hoop vestigt, als het ware de eindpaal der ondervondene verdrietelijkheden voor zich ziet; en als er dan in zijne nabijheid geheel onverwacht, een pas aankomend leeraar opstaat, die door de gewenschte voorstellingen aller gevoel schokt, zoodat scharen bij hem ter kerke stroomen, en nu verstandig onderwijs, gezonde bijbelkennis, verlichte denkbeelden, meer nog dan voorheen veracht worden; waarlijk, dan is het moeijelijk voor den zoodanigen welmeenenden man, om zijn gemoed te bedwingen." Hij schrijft dan verder dat er onder hen leeraren zijn „die gaarne eene krachtige onderdrukking des hun vijandigen geestes wenschen, en mogen er maar al te vele spottende leeken zijn, ik geloof niet dat iemand in ernst op uitdrijving bedacht is. Ik durf wel zeggen, bij al onze leeraren, tenminste die eenige kennis van zaken hebben, op kerkvergaderingen, ook op onze Hogescholen heerscht de gegronde overtuiging, dat geweld en onderdrukking niet de wapenen zijn, waarmede Jezus' kerk strijden moet."

Het is maar goed dat deze schrijver uit het Noorden des lands, uit D.... gelijk hij zelf aangeeft, zijn naam niet heeft geschreven. Hij toch zou zeer zeker op het lijstje moeten worden gezet van die leeraren, die blijk hebben gegeven geen kennis van zaken te hebben, noch van den geest aan de Hogescholen, wier „jeugd" De Cock onder de hoeven hunner paarden trachtte te loopen, noch van die der kerkvergaderingen, waarop De Cock schandelijk is bejegend, noch van de gezindheid der kerkvergadering die straks naar ik vermoed in zijn eigen stad [14]) is saâmgekomen en waarop de jonge predikant van Drogeham zulke ontmoedigende ervaringen opdeed. De goede man meent het wellicht goed als hij zegt: „En waarlijk, waar men Jezus' godsdienst regt behartigt, moet dezelve steeds liefde, eensgezindheid, verdraagzaamheid, welwillendheid bevorderen;" dan, welk besluit moet hij trekken als hij straks zal zien en hooren, hoe de haat gloeit, de smaad overloopt, de kwaadwilligheid de handen slaat aan die „gemoedelijke predikers", de boeten oploopen, de cellen der gevangenissen geopend worden, de sluipmoord zint op doodslag, zelfs de professoren eenvoudigen vervolgen en de hoogere kerkbesturen den Koning drijven om te vervolgen, een oranjevorst uitvoerder

van de plannen gesmeed door inquisitoriale machthebbers in het hoogste bestuurscollege van de vaderlandsche kerk: welke conclusie moet deze „schuilvink" dan trekken? Deze, dat in zijn kerkgemeenschap „de godsdienst van Jezus niet recht wordt behartigd."

In den tweeden brief maakt de schrijver gewag van den „vredelievenden zin onzer regeering" die aan den dag zou zijn gekomen, doordat de Koning „met ds D. Molenaar had gehandeld overeenkomstig diens verzoekschrift". Hij ziet daarin een waarborg voor het behoud van den kerkvrede, gegeven door de regeering van het land. Hij moet wel toegeven, „dat de toon, waarop velen, die tot een gevoelig Christendom geneigd zijn, zich uitdrukken, zeker bitter is; hunne beschuldigingen niet onpartijdig genoeg, het aanwezige goede te zeer miskend wordt, maar er is in hetgeen zij de verlichte partij ten laste leggen ontwijfelbaar het een en ander, welks waarachtigheid een waarheidlievend man niet ontkennen mag."

Dit wordt dan nader door hem uitgewerkt en zoo vaart hij dan in een schuitje met den oud-gereformeerd gezinden Engels. Hij betuigt erg weinig lust te hebben de uit Hellenbroek en diergelijke leerboekjes geputte godskennis onzer vaderen terug te wenschen. De *Bezwaren* van Da Costa acht hij weinig doordacht en den schrijver „eenzijdig vurig", doch diens beschrijving van de waarachtige verdraagzaamheid in vele opzichten zeer juist. Deze Da Costa wordt door den anonimus gerekend tot „de verlichte partij". Men neme goede nota van wat geschreven wordt in den derden brief over de belofte door de leeraren afgelegd: „In onze godsdienstvereeniging (nota bene! zoo noemt hij de Nederlandsche Hervormde kerk) zijn formulieren van eenigheid aangenomen. Ieder leeraar heeft op dezelve eene belofte afgelegd, en is alzoo immer verpligt, overeenkomstig dezelve te spreken: al denkt hij ook iets, daarin niet vervat, hij mag zulks toch niet aan zijne gemeente leeren. Beklagenswaardige godsdienstleeraars, indien deze bedenking waarachtig ware; werktuigelijk handelende wezens zouden voor hun ambt beter voegen, dan zedelijkdenkende menschen. Maar ook beklagenswaardige gemeente van Jezus! die in dit geval immer, door, met opzet tot blindheid gedwongene, herders, geweid moest worden!" Hij acht dat onze formulieren ten opzichte van „bijzaken" wel eens met elkander strijden en betwijfeld wordt of die „gevoelig-godsdienstige" leeraars, en „die wanen het voorvaderlijke leerstelsel aan te kleven" zelf wel geheel zuiver bevonden zouden worden getoetst aan „onze geloofsleuzen". Daartoe beroept hij zich op „Reddingius', in sommiger oog, gevaarlijke brieven". Met volkomen regt kan men, zoo concludeert hij in dezen brief, alzoo zeggen, dat onze leeraars, in de hoofdzaak, aan het voorvaderlijke leerstelsel wel degelijk getrouw blijven, „maar.... voor en aleer ik het volgende terneder schreef, heb ik nog eens aandachtig onze formulieren overgelezen, en ik moet

bekennen, in vele opzigten met stichting. Wel stuitte ik, vooral in de Dordtsche stellingen, op het een en ander, hetgeen mij minder zamenhangend, eenigszins tegenstrijdig voorkwam."

Waarom verzwijgt een man die zoo naief voor zijn meening uitkomt toch zijn naam? Hij is het volkomen eens met wat Prof. P. Hofstede de Groot breeder over het een en ander met betrekking tot den band aan de belijdenisschriften heeft geschreven in diens: *Gedachten over de beschuldiging van meineedigheid enz.* [15]).

Hij is het ook hartelijk eens met den begaafden Donker Curtius [16]) dat men ten dezen zijn gevoelens niet verbergen moet, want „schurken en overtreders der wet, schuilen gaarne in het duister." Hoe, lees ik dit in een *blauwboekje.* [17]) Echter 't is aan het slot van een brief, hij vreest „te warm te worden, en eindigt liever."

Ongeteekende brieven lees ik niet; met deze brieven maakte ik een uitzondering. Ze dateeren uit zoo'n merkwaardigen tijd en ik kon de verzoeking niet weerstaan ze te lezen en den lezer er iets uit mede te deelen. Toch zou ik wel gaarne den naam van dezen zoetekauw hebben geweten. Hij was naar ik gis predikant in het Noorden van Friesland en woonde niet erg ver van Ulrum. Ook uit zijn omgeving en gemeente werden velen getrokken door de prediking van De Cock, welke in wijden omtrek grooten invloed uitoefende.

In dezen zelfden tijd verscheen een blauwboekje te Groningen, bij J. Oomkens onder den titel: *De vriendelijke vraag aan eenen vriendenkring, beantwoord uit Damear, onder het motto: Immaculata Dei gloria, de onbesmettelijke eere Gods!* Dit geschriftje heeft veler aandacht getrokken. De inhoud is metterdaad in niet onvriendelijken toon gesteld. Maar al te vaak past wat op den omslag staat al heel slecht bij wat binnen den omslag wordt geboden. Prof. P. Hofstede de Groot verwijst naar dit boekje en is van oordeel dat de schrijver een „ijverig voorstander is van eenheid in de leer." Des onbekenden standpunt tegenover de bindende kracht der formulieren komt in het begin van zijn geschriftje direct klaar uit als hij verzekert: „De Hervormde kerk toch heeft nimmer van de ledematen harer gemeenten eene verklaring gevorderd, waarbij zij de in de Nationale Synode van Dordrecht vastgestelde leerpunten als geloofsartikelen zouden aannemen, maar wel heeft zij van hare Leeraren, Hoogleeraren enz. vóór 1816 de betuiging geëischt, dat zij van harte gevoelden en geloofden, dat *al* de artikelen en stukken der leer, in de Belijdenis en in den Catechismus der Gereformeerde Nederlandsche kerken begrepen, mitsgaders de verklaringen over eenige punten der voorzeide leer, in de Nationale Synode van Dordrecht gedaan, in *alles met Gods woord* overeenkwamen." Hij betoogt dan verder dat diezelfde synode van de ledematen eischte de grondige bekentenis en belijdenis

der daarin bevatte hoofdstukken, na eene voldoende opheldering, en zij verlangde bovendien, dat zij zouden beloven, „om bij die leer te blijven, de wereld te verzaken, een nieuw christelijk leven te leiden en zich aan de christelijke tucht te onderwerpen." Hij verzekert dan dat degenen die hen iets anders hebben pogen diets te maken, de kerk waarlijk schandelijk hebben gelasterd. De vriendenkring, die vroeger met lust en genoegen de formulieren van eenigheid las, heeft naderhand in de plaats zijner inwoning, de liberale denkbeelden van hun tijd omhelsd en volgt die thans ter goeder trouw en met welgevallen, schoon het de vrienden toch hindert, dat de liberalen in lang en op verre na niet tolerant zijn.

Hij bekent dat zij allen, hij inbegrepen, in hun leeftijd veel met de canones van Dordrecht hebben hooren spotten, en vermoedelijk er zelve mede geschertst hebben. Hij ontkent ten stelligste, dat de oude kerkleer der Hervormden in 1815 voor vervallen is verklaard: „integendeel worden de formulieren van eenigheid in de bedoelde verklaring erkend voor aangenomen en op Gods Woord gegrond te zijn." Hoe bezadigd die ongenoemde ook zij, toch spreekt hij van allervuilste lastering, waarmede men de hervormden kan bekladden. Hij hoopt dat de heer De Cock aan het verzoek van den vriendenkring beter dan hij zulks deed, maar „even bezadigd" zal antwoorden. Aan het einde gekomen van zijn schrijven „legt hij zijn pen neder, in de hoop, dat zijn geschrijf even vriendelijk worde opgenomen, als hetzelve uit een liefderijk gemoed is voortgevloeid. Indien hetzelve hem echter onverhoopt aan eenen onbescheiden aanval of liefdeloozen twist blootstelt, dan zal het hem misschien leed doen, van geluisterd te hebben naar de aansporing, om de aanwezige geschillen in onze kerk, door zijne ijverige pogingen, tot vereffening te helpen brengen. Hij zal evenwel blijven volharden in de gehechtheid aan de kerk, die hij sedert jaren dient en in wier midden hij het beste gedeelte van zijn leven met groot genoegen heeft gesleten."

Dit geschriftje draagt alle de kenmerken van een blauwboekje; het is gespeend aan de vinnigheid van Reddingius, aan de heftigheid van Engels. De onbekende schrijver is een middelman, die, mocht hij deel hebben uitgemaakt van het classikaal en provinciaal bestuur, dat De Cock met ware wellust vervolgde, toch zich zal hebben geschaard aan de zijde der liberale vervolgers, misschien manend met den vinger in de hoogte: broeders niet al te hard; ge moet de „leerstellingen der Hervormde kerk met eenige meerdere voorzigtigheid en bedaardheid behandelen." Deze onbekende is het echte type „van den middelman en wat heb je daaran." [18])

Van prof. P. Hofstede de Groot mocht men evenzeer als van zijn aanvaller De Cock en wederlegger mr C. M. van der Kemp verwachten dat hij zijn *Gedachten* over de Beschuldiging onder eigen naam zoude uitgeven. Doch waarom deed hij dit ook niet met zijn pseudoniem *Wien zult gij ge-*

AFDRUK VAN HET ORIGINEEL VAN DEN TITEL VAN EEN DER MEEST GERUCHTMAKENDE GESCHRIFTEN VAN DE COCK.

VERDEDIGING

VAN DE

WARE GEREFORMEERDE LEER

EN VAN DE

WARE GEREFORMEERDEN,

bestreden en ten toon gesteld

DOOR TWEE ZOOGENAAMDE

GEREFORMEERDE LEERAARS,

OF DE

SCHAAPSKOOI* VAN *CHRISTUS

aangetast door TWEE WOLVEN en verdedigd

DOOR

H. DE COCK,

GEREFORMEERD LEERAAR TE *ULRUM.*

PHILIPP. 3 : 2. Ziet op de honden, ziet op de kwade arbeiders, ziet op de versnijding.

JOHANNES. Geliefden gelooft niet eenen iegelijken geest, maar beproeft de geesten, of zij uit God zijn: want vele valsche profeten zijn uitgegaan in de wereld.

2 COR. 4 : 3, 4, 5. Indien ook ons Evangelium bedekt is, zoo is het bedekt in de gene die verloren gaan, in dewelke de God dezer eeuwe de zinnen verblind heeft, enz.

TE GRONINGEN, BIJ

J. H. BOLT, 1833.

EEN AFDRUK VAN HET ORIGINEEL VAN EEN DER ANDERE WIJDLOOPIGE EN SCHERP GESTELDE TITELS VAN DE BROCHURES VAN DE COCK.

WEDERLEGGING

van het goddelooze stuk,

GETITELD:

Beschouwing van de Belijdenis des Geloofs;

ONLANGS DOOR EEN ONBEKENDE

NACHTUIL

UITGEGEVEN,

MET OOGMERK OM DE WERELD TE VERLEIDEN EN TE STIJVEN IN HARE VERKEERDE GEDACHTEN NOPENS, EN VERVOLGING VAN DE

WARE GEREFORMEERDEN,

EN DE GEREFORMEERDE LEER TE VERKEEREN IN EEN BAJERT VAN VERWARRING, EN IN PLAATS DEN

WAARACHTIGEN DIENST VAN GOD,

DEN AFSCHUWELIJKEN

Kalverdienst des vrijën wils

OP TE RIGTEN.

DOOR

H. DE COCK,

Gereformeerd Leeraar onder 't kruis om CHRISTUS *wil.*

Te VEENDAM, *bij*

T. E. MULDER.

1835.

looven.... [19]) Deze *Gedachten* is een der belangrijkste strijdschriften uit het jaar achttien honderd vier en dertig, en verscheen te Groningen. Het motto van de *Gedachten* is even teekenend als dat van de *Wederlegging* door Van der Kemp in hetzelfde jaar te Rotterdam in het licht gegeven. Zegt Hofstede de Groot: *„Als tot verstandigen spreke ik; oordeelt Gij, wat ik zeg."* Van der Kemp belijdt: *„Ik hebbe geloofd, daarom sprak ik."* Hofstede eindigt zijn belangrijke lijvige brochure aldus: „Doch één ding vergete niemand, en dat staat hier met groote letteren uitgedrukt, *dat de twistvraag van deze dagen niet is, wat de Christenen hebben te gelooven; maar alleen of de eene Christen het geloof van den anderen mag beheerschen."*

Hij eischt leervrijheid!

Hij heeft „het zijne ertoe willen brengen, dat niet door een nieuw juk van dienstbaarheid, 't welk noch wij, noch onze Vaderen konden dragen, de Geest van God in ons worde uitgebluscht."

Ik lees nog eens De Cocks „aanval" en Hofstede's „gedachten", en ik kom sterk onder den indruk, dat me de harde rede van De Cock meer oprecht voorkomt dan de betuiging van een Hofstede de Groot „gemeend te hebben op te moeten komen voor *de gemeente die Christus met Zijn bloed heeft vrijgekocht."* Waarom gaat toch *„een vriend der waarheid en des vredes"* zoozeer schuil achter den palm, waarmede hij zwaait, dat wij hem niet in het vizier kunnen krijgen? Waarom treedt hij niet, die zich beroemt de lendenen omgord te hebben met de waarheid, voor het volle licht, als *een kort verslag van het zoo geruchtmakend gedrag des afgezetten predikants H. P. Scholte in de Hervormde Gemeente te Doeveren, Genderen en Gansoyen* door hem wordt gedaan? Waarom hult hij zich in het diepe blauw, als hij na dat verslag gedaan te hebben ook nog een *kort berigt van het gedrag en de afzetting van Gezelle Meerburg en J. van Rhee, gewezen predikanten te Almkerk en Veen* geeft en dit alles laat uitgeven te Utrecht, bij L. E. Bosch in 1836? Is het omdat hij scheldt en insinueert als een straatbengel van achter een schutting? Hij zelf schijnt wel te voelen dat het niet in de haak is dat hij zich schuil houdt! „Vraagt men naar zijnen naam, zoo is er niet één, maar velen zullen, geroepen, met ons optreden, om te verklaren, dat het alzoo geschied is."

Met dezen uitvlucht verschoont hij het verzwijgen van zijn naam, terwijl hij van uit de menigte met steenen werpt, zoo met niet nog erger. Ten bewijze eenige liefelijkheden aan het adres van ds H. P. Scholte: hij heeft het reeds op de eerste bladzijde „over diens dwaasheid en hoogmoedige partijzucht"; de volgelingen heet hij: „heethoofdige scheurmakers"; ds Scholte „is gedurende anderhalf jaar niet de *vervolgde*, maar de *vervolger* van zijn ambtsbroeders". Spottend spreekt hij van ds Scholte als van „de verlichte en bekeerde man, die weer met vuur gesproken heeft van Baälspriesters en afgodsdienst vol eigen waan en liefdelooze oordeel-

vellingen, onder schijn van nederige godsvrucht." „Met verontwaardiging, hadden sommigen zijn verbazend lange voordracht, somtijds gemeen, plat en vol onzin en herhalingen, aangehoord", zoo verzekert deze onbekende.

Dan insinueert de schrijver, dat „onder welken die hun gemeenten verlieten niet weinigen waren, die wegens bijzondere oorzaken reeds te voren op hunne eigene leeraars misnoegd waren, of wegens een openbaar ergerlijk gedrag weinig geteld werden."

Hij kan ook zijn ergernis niet verborgen houden over het feit, dat ds Scholte wegens den grooten toeloop „zelfs in het kleine kerkje te Doeveren een gaanderij liet bouwen om meerdere ruimte te vinden".

Was ook niet mede de toeloop van heinde en verre tot de prediking van De Cock een der oorzaken van den haat die tegen hem opstak in het Noorden des lands! Openlijk predikt hij opstand en scheuring en durft geachte personen lasteren. Ds Scholte zelf heeft verhaald, „wat er in Ulrum tegen alle wet en orde door hem en De Cock is gedaan, alleen hij verzwijgt het door hem gepleegde geweld." Hem wordt verweten zich te bedienen van „roomsche raadslieden". Dit geschrijf is vol van de meest venijnige insinuaties, terwijl de schrijver zich niet kan onthouden van spot: „Nu," zoo besluit hij zijn kort verslag, „scheiden zij zich af, we hebben er vrede mede, zoo het gebeurt en gebeuren kan. Onze oude nieuwe zuster (de Afgescheidene Kerk) zal dan in de rij harer medezusteren, Doopsgezinden, Lutherschen, Remonstranten, Hervormden, Roomschen enz. enz. zekerlijk als een heerlijk licht schijnen: wij hebben aan haar het voorbeeld eener regte gemeente, en zoo dat voorbeeld ons al niet uitlokte, om over te komen, het zou althans ons, die in de duisternis leven, nadrukkelijk bestraffen, ernstig waarschuwen, en ons mede opwekken, om het valsche van het ware af te scheiden."

Van welke gezindheid de schuilgaande man uit het land van Heusden en Altena is blijke uit eene verwijzing van den volgenden inhoud: „Zie het gevaarlijke boekje van den Baron van Zuijlen van Nievelt, Bazuin enz." Hij bedoelt het door den „edelen" baron, gelijk De Cock dezen steeds pleegt te noemen, onder eigen naam gegeven geschrift: *Bazuin tot vergadering der uitverkorenen door* P. J. BARON VAN ZUIJLEN VAN NIJEVELT, dat in korten tijd den zesden druk beleefde en te Amsterdam bij J. H. den Ouden in 1835, verscheen. Dit en de geschriften van C. Baron van Zuijlen van Nijevelt hebben zulk een diepen indruk op De Cock gemaakt en diens oog geopend voor „de breuke in Sion" tevoren door hem niet gezien en zelfs niet vermoed.

Nog doet de onbekende verslaggever bericht „van het gedrag en de afzetting van Gezelle Meerburg en J. van Rhee", in denzelfden toonaard, met geen minder talrijke insinuaties. Hij schrijft van den woelzieken en heerschzuchtigen aard dezer secte; van de gedragingen van ds Scholte als

van een onervaren „heethoofde sectenmaker" en insinueert, „dat men toen van alle kanten ontevredenen, zelfs op eenen afstand van eenige uren, kwamen toeloopen tot de prediking van Gezelle Meerburg, men ten behoeve van hem een derde zakje rond liet gaan tot ergernis van een ouderling des kerkeraads en eenige weldenkenden, die oordeelden dat een jong predikant, ongehuwd en in het genot van een goed tractement, zulk openbaar bedelen niet moest toelaten, waartoe menig predikant, in de dagen der fransche overheersching van zijne bezoldiging beroofd zijnde, niet dan in den uitersten nood zijne toevlugt genomen had". Schrijvende over de kerkelijke handelingen van Gezelle Meerburg voegt hij er aan toe: „Wij onthouden ons van verdere aanmerkingen op het gedrag van dezen jongen mensch."

Wat bericht wordt aangaande den persoon van ds J. van Rhee is teekenend voor dezen man, omtrent wien al dra zulke slechte geruchten in Veen en den omtrek de rondte deden, waarom het schijnt, dat hij zich in het openbaar niet meer heeft durven vertoonen, en den 19 Februari 1835 des nachts met zijne goederen vertrokken is. De jonge beweging der Afscheiding heeft ook deze beproeving moeten doorstaan en haar te boven komen.

Het „kort bericht" omtrent hem gegeven meldt: „Reeds aan de Hoogeschool te Leiden en daarna in de onderscheidene provinciën, alwaar hij als predikant gestaan heeft, wist men van hem te spreken, en waren de geruchten van hem zeer ongunstig. Wij hoorden toen van zijn overgroote rechtzinnigheid niets, zoo min als van zijnen tegenstand tegen de kerkelijke verordeningen; maar wel vernamen wij, dat zijn berispelijke en onregtzinnige wandel veel opspraak verwekte, en van alle weldenkenden gelaakt werd.

Niet zonder reden voorzagen wij dus nog meerdere onrust en verwarring in het classikaal ressort van Heusden en verder, toen wij hoorden, dat de heer J. van Rhee, predikant te Bekerke, onder de klassis van Middelburg, zich deed kennen als een ijverig voorvechter der Dordtsche regtzinnigheid, en door de bemoeiing van den heer Scholte te Veen zou beroepen worden. Eer deze plaats nog vacant was, kwam hij te Doeveren, en predikte te Genderen en te Veen, zoodat er de gansche omtrek van gewaagde. Eenigen zeiden: dat is een man! welk een ijver bezielt hem! hoe levendig en onvermoeid; hij zal er nog onder bezwijken, want aan roepen en schreeuwen, aan bewegingen met de armen en springen met het gansche lijf liet het zijn eerw. niet ontbreken, zoo dat sommigen zelfs vreesden voor eenen ongelukkigen val uit den predikstoel. — Anderen spraken: de Heer is wel goed, dat hij ons in dit kleine land drie zulke bekeerde regtzinnige predikanten toebeschikt, en geene loftuitingen werden gespaard, om het aanstaande driemanschap hemelhoog te verheffen."

Het classikaal bestuur van Heusden trachtte in den kerkelijken weg te voorkomen dat, ingeval hij beroepen werd te Veen, hem een goed attest

zoude worden gegeven door de classis Middelburg. Deze classis deed een onderzoek naar Van Rhee's kerkelijke gedragingen, en nadat deze plechtig had beloofd, zich voortaan nimmer tot ongehoorzaamheid aan de vigerende kerkenorde te zullen laten overhalen, werd hem het attest niet onthouden. Van Rhee toch had voorgegeven, dat hij alleen op uitdrukkelijk verlangen van zijn gemeente den Goeden Vrijdag niet had gevierd, noch gebruik gemaakt van de evangelische gezangen en de vier Avondmaalsvragen. Zoo werd dan ds Van Rhee beroepen, en het classikaal bestuur van Heusden „stelde de beroeping met deszelfs aanmerking en het rapport van het classicaal bestuur van Middelburg in handen van het ministerie van eeredienst; en niet dan na rijpe overweging en uitdrukkelijke vermaning, dat zijn eerw., volgens zijne plegtig afgelegde belofte, zich zou gedragen overeenkomstig zijne verpligting en alle wanorde zorgvuldig zou vermijden, werd zijne beroeping door den koning geapprobeerd."

Door welke motieven het classikaal bestuur van Heusden ook moge geleid zijn geworden toen het zulk een nauwkeurig onderzoek instelde naar de kerkelijke gedragingen van Bekerke's veel besproken predikant, had ds Scholte maar even voorzichtig gehandeld en naar het persoonlijk en kerkelijk leven van dezen „dubbelhartigen man, zoo ongestadig in al zijne wegen, die het hart niet zuiverde", een nauwkeurig onderzoek gedaan!

Daar was nóg een predikant in het land van Heusden, van wien veel lof in den lande ging, en die straks veel van zich zal laten hooren en doen spreken, ds B. Moorrees, de man van de *Adressen aan de Synode en aan Z. M. den Koning der Nederlanden.* Van hem en hoe liefderijk hij ontving schrijft een soldaat toen ingekwartierd te Waalwijk. De onbekende verslag- en berichtgever noemt hem haast niet, en toch toen reeds schreef hij van tijd tot tijd leerredenen „ter beoordeeling van de heilige zaak der oude en beproefde waarheid," ook wist de verslaggever wel dat door de bemoeiïngen van ds Moorrees, de predikant van Wijk in het land van Heusden, ds H. P. Scholte te Doeveren en Genderen was beroepen, en stellig zal hij, die, hoezeer hij zich ook schuil hield, echter toch verried predikant te zijn en bizonder goed op de hoogte van de handelingen van het classikaal bestuur van Heusden, wel gelezen hebben, wat de predikant van Wijk ten vorigen jare, in Februari 1835, had geschreven, *ter openlegging der redenen van zijn gehouden gedrag ter zake van de Afscheiding door den eerw. heer H. P. Scholte.*

Mogen we dit aannemen, dan klinkt de toon van het *Verslag en berigt* des te rauwer. Men moet de voorrede lezen om te kunnen komen in den gedachtengang van mannen als ds Moorrees, ds Callenbach, de opvolger van Moorrees te Nijkerk, en een Le Roy te Oude Tonge, en om hun niet-meegaan met de Afscheiding te kunnen verstaan. Valsche geruchten deden omtrent Moorrees de ronde. Hij weet dat en hij kent ook „de

oorzaak wel, die gelegen is in zijn gedrag omtrent de afscheiding van ds Scholte en zijne Gemeenten," van het tegenwoordig kerkbestuur, „en het verschil tusschen ons en de wijze waarop wij de zaak der waarheid meenen bevorderlijk te moeten zijn." Neen, hij „treedt niet tegen Scholte en zijne navolgers op, en hij wil zijn stem niet verheffen tegen dat werk, dat laat hij geheel aan anderen over."

In dat werk ziet hij de wrange vruchten van het verval der kerk! Zoo zal na meer dan een halve eeuw weer worden geoordeeld; bij de reformatie van '86 zal alzoo worden getuigd door Voorthuisens predikant Van den Bergh, doch deze laatste zal na verootmoediging handelen; ook Moorrees zal handelen, door zijn handelen worden een der vaders van de actie voor kerkherstel, doch Van den Bergh werd door zijn handelend optreden een van de vaders der Doleantie.

Moorrees verlangt vurig naar herstel der kerk, doch keurt de scheiding af en hij heeft zijn redenen genoemd in de toepassing op eene leerrede in het midden zijner gemeente gehouden en daarna breeder uiteengezet in een Voorrede van eene *Leerrede over de algenoegzaamheid van Jezus Christus voor allen, die door het geloof met Hem gemeenschap ontvangen,* uitgegeven bij J. H. den Ouden. Hij grijpt de gelegenheid bij deze uitgave aan, de redenen open te leggen van zijn houding terzake van de afscheiding in het Zuiden des lands. In deze leerrede noch in de toepassingen zijn toespelingen op de Afscheiding, veel minder zoeke men daarin schimpscheuten. Moorrees en Callenbach waren geen mannen van de gezindheid van ds Engels! In de toepassing schreit het hart van dezen leeraar over de „leeraars en voorgangers van ons volk," en dat „de hemelsche leer onzer vaderen heeft moeten plaats maken voor die vlottende wereld-wijsheid, die in rusteloozen voortgang en altoosdurende verandering bestaat, evenals de mode in kleederen en huissieraden onder de dienaars der wereld. Neen, deze wereldwijzen kunnen geen behagen scheppen in eene leer, die den mensch op het diepst vernedert en God op het hoogst verheerlijkt."[20]) De „jammerlijke scheuringen en afscheidingen die we te betreuren hebben, zijn de treurige gevolgen van de verbastering der kerk."

Omstandig, eenvoudig, „waar en claer" geeft ds Moorrees de redenen op, waarom hij geen deel wil hebben aan zulk eene afscheiding als er plaats had gegrepen ten vorigen jare in zijn nabijheid, in het oude land van Voetius. Zonder „den heer Scholte te willen wederleggen of met hem daarover te willen twisten," legt Moorrees de vier hier volgende gronden open, waarom hij meende zich in het openbaar van den leerstoel te moeten verklaren tegen den weg tot scheiding:

1e. Ik zag er geen heil in voor mij zelven als leeraar van de kerk;
2e. Ik zag er geen heil in voor mijne gemeente;

3e. Ik zag er geen heil in voor de kerk in 't gemeen;

4e. Ik kon ook de goddelijkheid dezer afscheiding niet inzien.

Deze vier gronden zet hij dan breed uiteen op een wijze die dwingt hem te volgen zonder heftige beweging des gemoeds, doch wel met ontroering. Echter zwijgend stil over het bestel des Heeren met zijn kerk. Neen! Moorrees, de ernstige leeraar van Wijk, die zich ook niet gewende stil te zitten, die zich roerde en bewoog, die zich evenzeer als De Cock wendde tot de hoogste besturen, zelfs tot den Koning, hij was toch niet van het hout, waaruit reformatoren gesneden worden. Besluit hij niet de uiteenzetting van zijn vier gronden aldus: „De spoed waarmede als in één oogenblik en om zulke redenen besloten was tot den allergewigtigsten stap; en dat zonder opgaaf van hetgeen tusschen God en de ziel is omgegaan, om daartoe te komen; zonder kenmerkelijke blijken van goddelijkheid in Gods Woord gegrond, kon mij niet overreden, om iets goddelijks in dezelve te zien."

Deze is de ds Moorrees van de vier gronden. Hij gelijkt niet op De Cock, die blind is in de uitkomst, doch ziet op het gebod. De hartstocht om den wille Gods te doen die de krachten van De Cock verteerde, klonk uit diens geschriften, blonk uit diens daden. De taal die zij spraken; de woorden die zij bezigden, zijn bij een Moorrees en *De Cock* beiden om het zeerst naar dat de mannen waren.

Moorrees legde de redenen van zijn gedrag ten dage der Afscheiding open, met een open hart en een open oog. Zijn voorrede is gelijk een open brief, dit eert dezen beminnelijken leeraar van Wijk. Moorrees' voorrede leze men om de mannen van het kerkherstel recht te laten wedervaren en hun doen te verstaan! [21])

De redenen waarom het geschriftje: *Een woord aan de Afgescheidenen uit de Hervormden en tevens aan de overige belijders van den Heere Jezus Christus,* in 1841 te Leyden, bij C. C. van der Hoek, als een blauwboekje verscheen, kan ik niet vermoeden. Had de schrijver zijn naam genoemd dan konden we hem misschien noemen onder degenen die langs den medischen weg, en niet langs den juridischen, zochten te komen tot herstel der kerk. Zelfs is het mogelijk dat wij hem zouden hebben genoemd den vader der ethische richting in ons land. Hij noemt zich „een medebroeder die den Heere tracht te dienen in geest en in waarheid". Hij blijkt niet een beminnaar te zijn van de „letter van de formulieren". Hij vermaant zoetelijk dat de Afgescheidenen, tot hen immers richt hij zich, niet moeten meenen alléén de kerk, de heilige algemeene kerk, te bezitten. Hij spreekt van den echt protestantschen, christelijken geest, en waarschuwt dien toch niet te veroordeelen. Het is die geest „welke de formulieren deed bezweren, met de onvermijdelijke bijvoeging:

zoover ze met Gods Woord overeenkomstig zijn." „Veracht en veroordeelt uwen broeder niet, omdat zijn geloof zwakker of sterker is dan het uwe meen niet alléén de genade te bezitten, maar acht elkander den een' uitnemender dan de ander, en zijt niet hooggevoelend!"

Alzoo vermanende, temerig en taai, is hij druk bezig met onuitgesproken beschuldigingen te doen aan het adres dergenen tot wie hij zich richt. Toch valt hij een enkelen keer uit zijn rol, hij merkt het zelf; doch, zoo valt hij zich in de rede, „ik ga te verre; — meet toch Gods genade niet af naar uwe bekrompenheid — en zijne volmaakte liefde naar uwe gebrekkige." Gij roemt, zoo lastert hij dan, „in de verdienste van uw geloofsbegrip". En hij beschuldigt op bedekte wijze, volkomen in overeenstemming met zijn schuilgaan, de Afgescheidenen van het geloof aan de zaligmaking door eene bepaalde geloofsleer, „van God verdoemd, en dat een geloof was van een Philips van Spanje." Dat de Afgescheidenen in de eerste plaats, maar tevens de overige belijders van den Heere Jezus Christus, „toch laten varen de leer, dat aan die regtzinnigheid de behoudenis verbonden zij."

De man die zich hier richt tot de Afgescheidenen is niet zoo beleefd geweest zich aan hen voor te stellen. Wij kennen hem dus niet, doch we kennen wel zijn geesteskinderen, maar betwijfelen of deze temerige man, die toch achterbaks zulke leelijke dingen durft te veronderstellen, wel hun sieraad is.

We naderen den tijd in de geschiedenis van de vorige eeuw der adressen, geteekend door predikanten en duizenden van leden der Hervormde kerk, en nàást en nà dezen, dat van de zeven Haagsche Heeren, weer gevolgd door andere adressen die werden ingediend bij de Haagsche Synode. Dan wordt het de oogsttijd der blauwboekjes vol van scherpe uitdrukkingen en hatelijkheden aan het adres der moedige adressanten, die niet schuilgaan. Uit het donker wordt dan op deze kloeke betoogers gemikt. Echter deze beteekenisvolle actie voor kerkherstel valt buiten het bestek van dit artikel. Dit geldt evenwel niet voor het anoniem geschriftje: *Korte beantwoording der vraag: wat moet men denken van die leden der Nederlandsche Hervormde Kerk, welke in het begrip staan, dat hunne leeraars van de zuivere leer van het evangelie zijn afgeweken, en uit dien hoofde zich aan derzelver prediking onttrekken? Een woord voor allen die de waarheid in de liefde wenschen te betrachten.*

Dit pamflet verscheen in derden vermeerderden en verbeterden druk, reeds in 1833 te 's Gravenhage bij A. Kloots, tegen den prijs van 20 cents. De onbekende blijkt een tegenstander te zijn van ds B. Moorrees. Dat hij dezen man weinig achting toedraagt blijkt reeds uit het feit dat hij diens naam verkeerd schrijft. Hij begint direct reeds met de beschuldiging, dat

dergelijke leeraars de schuld dragen, dat vele leden der kerk „van zichzelven worden afgetrokken, en zich in hunne aardschgezindheid en zorgeloosheid regtvaardigen, door te zeggen, dat zij zulke *vrome betweters* niet verkiezen te worden", en hij meent dat het „wee dengenen, door wien de ergernissen komen" van toepassing is op die lieden die bezwaren hebben tegen de prediking van hun leeraars en „om die reden de godsdienstige bijeenkomsten nalaten, afzonderlijk bijeenkomen, of zulke predikanten naloopen, die, naar hun oordeel de oude waarheid getrouw blijven verkondigen." Hij waagt het terneer te schrijven, dat het vooral van een ds Moorrees en anderen, „onedel, liefdeloos en onchristelijk is, wanneer deze predikanten, zonder bewijzen aan te voeren, tegen hunne medebroeders achterdocht verwekken, en twist zaaijen, schoon zij al zeggen, dat een dienaar van Christus niet twisten mag." „In een leerrede van den heer Morrees[22])", zoo schrijft hij, „beschuldigt deze, in eene breedvoerige voorrede, de Nederlandsche Hervormde kerk van *vrijdenkerij*, en beschouwt hij zichzelven met nog enkelen, als de eenige pijlaren der waarheid." Hij zal „den heer M. voor een lasteraar houden zoolang hij geen bewijzen geeft."

Moorrees heeft zich in zijn *Afgeperste zelfverdediging* „wegens deze aanklagt geregtvaardigd", maar naar het oordeel van den schuilgaanden, *Beantwoorder*, zijne zaak verergerd. Het wordt ds Moorrees dan kwalijk genomen, dat hij, hoewel hij beweert niet *tegen de godgeleerden van dien tijd opgewassen te zijn, over de godgeleerden van dien tijd* niet z denkt, „dat hij tegen hen breed zoude opzien". Hij geeft toe dat de leeraars ter verdediging van welke hij zich in het donker heeft opgesteld „eene andere manier van zeggen hebben, en eene andere voordragt hebben aangenomen, dan in vorige tijden, ja zelfs, in de voorstelling van deze en gene waarheden, van de voorstelling in de Nederlandsche geloofsbelijdenis uitgedrukt, meer of min afwijken"; als zij het Evangelie maar tot den grondslag leggen! Ds Moorrees en anderen, moesten „de schriften en predikatiën der meeste vaderlandsche predikanten eens onderzoeken en daaruit hunne bewijzen aanvoeren, zooals uit die van Heringa, Van der Palm, Clarisse, Van Hengel, Kist, Dermout, Broes en andere achtenswaardige mannen. Hoeveel stof heeft men hier tot onderzoek, en waar zijn hunne beschuldigers? Zonderling dat de heer M. of S.[23]) daaruit geene bewijzen aanvoeren!"

Hier wordt de jonge predikant ds H. P. Scholte bedoeld! Hij was onder degenen, die „eene sobere mate van godsdienstige kennis bezaten, zoo dat zij de eerste beginselen der woorden Gods niet wisten, en als de kinderen met melk noodig hadden gevoed te worden, en die nogthans zoo hoogmoedig en onbescheiden waren, dat zij zelfs hunnen leeraar grovelijk durfden beleedigen." Hij vertelt dan wat hij nog verder bij deze lieden zag en oordeelt dat behalve enkele voorbeelden van deze uit-

zinnigheid, de zoogenaamde broedergemeente te Zwijndrecht[24]) en elders verzameld tot bewijs dienen, voor welke uitzinnigheid hij de eenvoudige minkundige medechristenen niet genoeg kan waarschuwen. Eilieve! raadpleegt slechts vader Brakel." Niet alle de voorstanders van de oude gereformeerde leer, hij geeft het toe, zijn zoo als die tegen welke hij moet waarschuwen, doch „dezulken waren geen voorvechters, zij werden verleid en medegevoerd, zoodat zij de oude gereformeerde leer met de leer van Jezus in gelijken rang stelden, van hetzelfde gezag en dezelfde onfeilbaarheid, nog dagelijks oude predikatien lazen, en begeerden dat de predikanten dit voetspoor, tot op een jota of tittel na, zouden drukken."

Waarom toch houdt deze vriendelijke beantwoorder zich schuil? Het is niet erg beleefd om een ondervrager *te beantwoorden zonder dat de twee elkander in het gezicht kunnen zien.* Jammer is het dat onder de vele vlugschriften die van de persen in Noord en Zuid vlogen, toen de adressen voor kerkherstel bij de synode waren ingekomen, in Amsterdam bij G. van Peursem een anoniem geschriftje verscheen onder den titel: *Vlugtige Bedenkingen ontstaan bij het lezen van drie, voor de zeven haagsche heeren zeer beleedigende en voor alle regtzinnige gereformeerden in ons vaderland grievende artikels, geplaatst in de Provinciale Friesche Courant van 1843, No.'s 9, 12 en 16 door een voorstander der zuivere gereformeerde leer.* De schrijver weet dat de geest van zijn tijd medebrengt, „dat geene redactie van eenig nieuwsblad regtzinnig gereformeerde bedenkingen in hare kolommen opneemt", daarom heeft hij de toevlucht genomen „tot de drukpers, om zijn bedenkingen in dit blaadje wereldkundig te maken". De schrijver in de *Provinciale Friesche Courant* draagt groote achting toe aan de groninger hoogleeraren, en inzonderheid aan de schrijvers van het beroemde tijdschrift *Waarheid en Liefde* „voor de verstandige en christelijke wijze, waarop zij zoowel de godgeleerde wetenschap, als het geestelijk leven bevorderd hebben." De man die zijne *Bedenkingen* schreef, heet het doen van dat tijdschrift: „het toedienen van gesuikerd vergift". De *Friesche Courant* noemt de Haagsche Heeren een „dweepende factie". Hij echter oordeelt dat deze factie niet anders bedoelt, „dan de nalatenschap hunner godvruchtige voorouders in eere te houden". Van een „befaamd adres" zal geen onbevooroordeeld rechter spreken. Het artikel „riekt naar den mutsaard en brengt de inquisitie weer voor den geest", en durft te zeggen „dat de liberalen geen eerlijken vijand voor hebben" in de Haagsche Heeren. Want, zoo zegt hij, „die zijn bedenkingen daartegen kenbaar maakt, durft men „die in Adressen als anderzins openlijk voor den dag durfden komen, voor niet eerlijk houden, en mannen noemen die niet met open vizier strijden. Dit is een schandelijke leugen!" Scheldt het artikel de adressanten uit voor *dweepers,* hij acht hen mannen, die uit overtuiging houw en trouw zijn aan de

zuivere gereformeerde leer. Zelfs worden de adressanten beschuldigd van *majesteitsschennis!* „Die zulks beweert, redeneert valsch, en tracht ons iets op de mouw te spelden," zoo antwoordt hij die zijn bedenkingen heeft.

In de eerste aanmerking, aan het slot van zijn blaadje, wordt de vraag gesteld: „maar wat houdt de Koning voor gereformeerd?" Hij antwoordt: „deze vraag kunnen wij niet beter beantwoorden, dan met hetgeen men vindt in Z. M. Besluit van 7 Juli 1836, welk besluit genomen werd, ten gevolge van A. Brummelkamp, c. s., afgescheidenen, die een Adres aan den Koning hadden ingediend". In dit besluit leest men woordelijk: „Dat voorts de Adressanten, hoezeer zij door het overleggen van *dezelfde Formulieren,* als bij het door ons *erkende* Nederlandsch Hervormde of Gereformeerde Kerkgenootschap in gebruik zijn, genoegzaam doen blijken, dat *tusschen hunne leerstellingen,* op zich zelve genomen, en *die, welke in het genoemde Kerkgenootschap worden beleden, geen onderscheid bestaat.*

Hier erkent de Koning, dat de Formulieren, bij de afgescheidenen in gebruik, dezelfde zijn, als die der Gereformeerden. De afgescheidenen zijn voorstanders van de oude regtzinnige leer, en dit is derhalve ook, naar de bedoeling van den Koning, de leer der Gereformeerden. Hieruit volgt, dat de Koning, met Hoogleeraren te benoemen bij het Gereformeerd Genootschap, zulke mannen, en alleen dezulken bedoelt, die rechtzinnig Gereformeerd, maar niet Remonstrantsch, Sociniaansch en wat dies meer is, zijn."

In een tweede aanmerking schrijft deze scherpzinnige en punctueele „voorstander der zuivere gereformeerde leer" in verband met de kenschetsing van de gereformeerden als dweepers: „De drie Groninger Hoogleeraren dweepen met hunne vrijzinnige begrippen en uit hunne school overstroomt een aantal jonge dweepers het land."

Hoe jammer dat deze schrijver zijn naam verbergt. Ik heb gegronde vermoedens dat hij een der vaders der Afscheiding is, lezer van de *Provinciale Friesche Courant,* doch die zijn geschriftje te Amsterdam liet drukken. Indien mijn vermoedens juist zijn, dan zou dit verzwijgen van zijn naam liggen op de lijn van het doen van deze figuur, die helaas gewild heeft, dat de schat zijner papieren, die zoo waardevol materiaal had kunnen leveren voor de historie der Afscheiding, na zijn dood zoude worden vernietigd. [25])

Echter toch blijft het een wonder schoon getuigenis voor de wijze waarop de voorstanders van de gereformeerde leer hun tegenstanders beantwoordden en alzoo een waardevolle tegenhanger van het eveneens anoniem geschrift: *Gesprek van eenen geheimen zendeling van de orde der Jesuiten, met zijnen leerling, over de Zeven Wijzen van Nederland,* dat te Groningen, bij P. van Zweeden in hetzelfde jaar 1843 verscheen, als van het eveneens anoniem geschrift: *Wat willen eigenlijk de Zeven*

Haagsche Heeren? door een predikant bij de Hervormden, te Groningen, bij G. B. Wolters. De titel van het gesprek over de *Zeven Wijzen* spreekt duidelijk genoeg *tegen* zich zelf. Het zijn geschriftjes voortgekomen uit de Groninger School tegen het adres van de zeven Haagsche heeren. Het tweede is van gelijke strekking als het eerste, zegt de dingen anders, giet de gedachten in andere vormen, maar staat niet minder vijandig tegenover de richting van de adressanten, en noemt *„rondborstig* hunne handelwijze: door liegen en lasteren de menigte opruijen."

Een van de karaktereigenschappen door medestander en vijand aan ds H. de Cock van Ulrum steeds weer toegekend is diens rondborstigheid. Zij is toch wel van eenigszins ander karakter dan die welke deze ongenoemde zichzelf toekent. Ds H. de Cock ging niet schuil, als hij zijn tegenstander aanviel. De man die in dit pamflet vraagt: „wat willen eigenlijk de zeven Haagsche heeren?", wacht het antwoord niet af als het de vraag geldt, *wat zij doen?*, maar geeft het zelf: „wat zij doen is: de gemeente, het ligchaam van Christus verscheuren, om twistvragen, die in de scholen der geleerden te pas komen, maar aan het godsdienstig leven, van oudsher, meermalen groote schade, nooit eenig voordeel hebben gedaan. De afscheiding, in de drie noordelijke provinciën van ons Vaderland althans, is veroorzaakt door de opruijingen van hen, die door ds Engels „razende en dolle honden" genoemd worden; en deze opruijingen vonden ingang, omdat velen niet genoeg hadden aan de ijskoude en ziellooze voorstelling, vooral ook wel van oud- en doodregtzinnige predikanten. Het is toch wel opmerkelijk, dat men op menige plaats, waar zelfs ijveraars voor orthodoxie als leeraars stonden, de eerste en meeste Afgescheidenen vond; terwijl het eene daadzaak is, die hoe langer hoe meer bevestigd wordt, dat bijna overal, waar leerlingen van de Groninger school als predikanten geplaatst zijn, het getal der Afgescheidenen òf afneemt òf wel dat er in het geheel geene worden gevonden. Neen! niet het vastbinden der prediking aan menschelijk gezag, maar het uitspreken van het vrij en levendige geloof in Jezus Christus, 't welk in het gemoed des predikers zetelt, kan zielen roeren en harten binden."

Het staat nog te bezien of wel met de feiten overeenkomt wat de schrijver meent te hebben opgemerkt. De geschiedenis der Afscheiding geeft een ander beeld. Ik herinner alleen maar aan den Veluwezoom langs de kust van de Zuiderzee, alwaar de Nijkerker beweging haar nawerking deed gevoelen. In de steden en dorpen langs de Zuiderzee van Nijkerk tot Elburg kon de Afscheiding haast geen wortel schieten en maakte weinig vorderingen. En toch daar had ds Moorrees in Nijkerk zijn gezegend dienstwerk jarenlang vervuld en volgde hem ds Callenbach, mannen bevriend met een ds H. P. Scholte en ds H. de Cock. Daar waar het Friesche Réveil zijn invloed deed gelden maakte de Afscheiding weinig

vorderingen. Ten dage der Doleantie zag men het tegenovergestelde. Door de rechtzinnige prediking van meer dan een halve eeuw was daar de weg geëffend voor de actie van '86 en ontstonden langs de Zuiderzee bloeiende, te Nijkerk in het bijzonder, sterke gereformeerde kerken, en dat niet tegenstaande het volkskarakter minder geëigend is om licht tot handelen te komen. In die deelen van Friesland, die door de Afscheiding nauwelijks beroerd waren, kwam als van dorp tot dorp de gereformeerde kerk wederom tot openbaring in de dagen der Doleantie. Echter, ik blijf bij het Noorden des lands, waar in de dorpen ten plattelande jonge predikanten stonden van Groninger richting, als in Frieslands Zuidoosthoek, een Bruinwold Riedel en andere mannen van name der Groninger school, is het modernisme de Groninger richting op den voet gevolgd, en konden de Afscheiding en de Doleantie maar weinig vat krijgen op het volk, tenzij er nog invloeden nawerkten van vroegere rechtzinnige prediking. Juist daar waar nog een overblijfsel was, een „deel der gemeente dat verhongerde bij de prediking der „Groningers", dat zich stichtte in gezelschap en voedde met meer dege kost der oude schrijvers, deze groeiden in den beginne en daar bloeiden gaarne gemeenten van afgescheidenen, versterkt door wie later de gehoorzaamheid opzegden aan de Haagsche Synode."

De vraag: wat willen eigenlijk de zeven Haagsche heeren, is niet gesteld door een leek! Het antwoord daarop gegeven is niet gevloeid uit de pen van een onkundige! Maar wel van een man die van de werking van 's Heeren Geest in de Afscheiding en bij het ijveren voor kerkherstel niet veel verstond, dan neen, misschien wel verstond doch zich daartegen stelde tot de tanden gewapend met scherp wapentuig, ja daaronder zelfs giftige pijlen, waarmede hij mikte op den tegenstander.

Ik wil dit stuk over blauwboekjes besluiten met een dier giftige pijlen te laten zien en laat dan het oordeel aan den lezer over het rondborstige van het karakter van hen die daarmede mikten op die tegenover hen stonden. Het: *Wat willen eigenlijk de zeven Haagsche Heeren* eindigt aldus: „Ja, zij (de Adressanten) zijn in eenig opzigt nog meer uitsluitend, dan de Ultra-Katholijken, daar deze de uitsluiting van de *kerk*, zij daarentegen van hen zelf doen uitgaan: Wat niet uit God is, is uit den booze. God wordt alleen door Christus gekend, Christus uit den Bijbel. De uitlegging, die de formulieren aan den Bijbel geven, is de alleen ware, en zoo men over de uitlegging der Symbolen verschilt, moeten zij beslissen, die door Gods genade het geloof, en daardoor de regte leer, deelachtig zijn geworden, en die geloovigen zijn wij."

De man die schuil gaande, ook verborgen houdt van wien hij dit aanhaalt, die dus een dubbel masker draagt, heeft den euvelen moed hier aan het woord der Schrift vooraf te laten gaan: „Want de wijsheid, die van boven is, is vreedzaam, bescheiden, vol van barmhartigheid, ongeveinsd."

Ik liet de stem der geschiedenis spreken gelijk die nu nog tot ons komt uit de vele blauwboekjes voorafgaande aan de Afscheiding en kort daarop volgende; ik deed het mede hierom, dat men den geest zou leeren kennen van den tegenstander uit de wereld der predikanten en geleerden. Als de haat dier mannen de pen deed doopen in gal en zij zich niet wisten te weerhouden van laster en hoon, van spot en schimp; als dezen zich niet ontzagen, zij het veelal op bedekte wijze, de regeering aan te sporen tot vervolging, dan kan ons slechts één ding verwonderen, dat het aldus aangeporde volk niet oversloeg tot nog meer openlijk betoon van zijn woede en dat het grauw niet meer daden van geweld pleegde en niet nog vrijmoediger zijn moedwil openbaarde tegenover de mannen en vrouwen der Afscheiding.

Bij het lezen en beschrijven van deze ons Nederlandsche volk zoozeer onwaardige bladzijde der geschiedenis van het tweede vierendeel der negentiende eeuw, verwondere men zich en danke God, dat de vervolging in geen nog heviger mate heeft gewoed in de steden en ten plattenlande; waarlijk dáárvoor komt de dank en eere niet toe aan hen wier voeten het goede hadden moeten boodschappen, die den vrede hadden moeten doen hooren, doch eere en dank zij onzen God en Zaligmaker, die zijn kerk vergadert, beschermt en regeert en het heil doet zien aan hen, die staren op zijne geboden en het regiment in de hand laten van den Heere en van Hem alleen! [26])

AANTEEKENINGEN HOOFDSTUK VI.

[1]) In dit hoofdstuk zullen ook een paar boekjes worden genoemd, die hoewel geen blauwboekjes naar den zin van dit woord, toch in dit verband behandeld behooren te worden.

De kunstgrepen waarvan het hedendaagsche ongeloof zich bedient, om den godsdienst door den Bijbel, en den Bijbel door den godsdienst te bestrijden. Uit het Hoog-Duitsch. Uitgegeven met een voorrede door NICOLAAS SCHOTSMAN, *laatst predikant te Leyden, Tweede druk, vermeerderd met een Toevoegsel van mr* I. DA COSTA, te Amsterdam, bij J. H. den Ouden, 1829. De eerste druk was sedert lang uitverkocht. Den Ouden eigenaar geworden van het boekje heeft dezen tweeden druk bezorgd. De eerste uitgaaf verscheen in Leyden, 25 Mei 1816. Da Costa's Naschrift is gesteld in den toonaard van zijn *Bezwaren.* De duitsche auteur is niet bekend!

Schotsman's beide preeken: *Eerezuil* ter gedachtenis van de . . . . Leiden 1819. Reitsma a.w. zegt er van: „Alleen in 1819 vestigde ds Schotsman van Leiden de aandacht op het tweede eeuwfeest der Dordtsche Synode, dat anders onopgemerkt zou zijn gebleven." Sterk gezegd! De Voorrede waarvan Schotsman den tweeden druk voorzag, wordt door ds Reitsma „stekelig en polemisch" genoemd, blz. 747, 748, 3e druk.

Het Godsdienstig Genève in Maart 1819, door A. BOST. Uitgegeven te Leyden, bij de wed. du Saar en zoon, in het jaar 1821, door N. Schotsman, waarvan Den Ouden eveneens eigenaar is geworden. Vgl. *De Toetser getoetst,* blz. 25 v.v.

[2]) *De Toetser getoetst, of verdediging van het Adres aan alle mijne hervormde geloofsgenooten, tegen de zoogenaamde toetsing van Bernardus Verwey, aan den geest der waarheid, der liefde en des vredes, door* J. LE FEBURÉ, te Amsterdam bij J. H. den Ouden, 1828.

[3]) *De roede Gods over Nederland, blijkbaar in de thans heerschende en verwoestende ziekte, voorgesteld in een viertal leerredenen door* D. MOLENAAR, *Hervormd leeraar te 's Gravenhage.* De eerste druk is van 18 Sept. 1832. De tweede druk verscheen in 1848 te Leyden bij J. W. Brouwer. Vgl. over het Adres o.m. ook dr J. C. van der Does a.w. hoofdstuk I, *Een merkwaardig boekske.*

[4]) Dit hoofdstuk was reeds door mij geschreven toen een uitnemend boekje verscheen bij J. H. Kok: *Om waarheid en recht, eenige strijdschriften, smeekschriften en smaadschriften uit de dagen der Afscheiding, door* J. BOSCH, *predikant te Oldebroek.*

De samenspraak werd uitgegeven onmiddellijk nadat De Cock uit zijn gevangenis was vrijgekomen.

[5]) Vgl. *Begin en Beginsel der Afscheiding, door dr* G. KEIZER; uitgave van J. B. van den Brink & Co., Zutphen, blz. 33, 34.

[6]) Beide uitgaven verschenen in elkander snel opvolgende drukken bij *Den Ouden.*

[7]) *Brieven over de tegenwoordige verdeeldheden en bewegingen in de Hervormde Kerk, uitgegeven door* G. BENTHEM REDDINGIUS, *Th. dr en predikant te Assen,* te Groningen, bij W. Zuidema, 1832.

[8]) Van weerszijden treft men in de strijdschriften dezer jaren de scheldnamen Jezuïeten aan! Men leze Van der Does a.w., twintigste hoofdstuk, *Van vervolging*, en lette er op hoe de minister van Justitie Van Maanen zich liet inlichten door den „inquisiteur" Bergmann, die telkens speculeert op papenvrees en o.a. omtrent Buddingh schrijft: „Hij had volkomen het voorkomen van een doortrapten Loyola's zoon," blz. 271. De Belgische opstand lag nog zoo versch in de herinnering. Men ontzag zich niet te doelen op Jezuïtische invloeden op degenen die „bezwaren" hadden. Van zijn zijde wees De Cock ook telkens weer op het feit, dat Van Zevenster, de officier van Justitie te Appingedam een roomsche was. Zoo ook Van der Linde's derde aflevering!

[9]) *De Eere der Nederlandsche Hervormde Kerk gehandhaafd tegen Ypey en Dermout (geschiedenis der Nederlandsche Hervormde Kerk) door mr* C. M. VAN DER KEMP, drie deelen, te Rotterdam, bij wed. van der Meer en Verbruggen, 1830.

We zullen dezen „vriend" van De Cock later telkens ontmoeten.

[10]) Men diene onderscheid te maken tusschen *oorzaken* van en *aanleiding* tot de Afscheiding! Tot de *oorzaken* dient gerekend te worden, de geest die heerschte onder de meeste predikanten, van welken mannen als Benthem Reddingius, Laurman, Van der Linde, Boeles e.a. de tolken waren, die hunne bittere vijandschap niet konden verbergen onder een „gemoedelijke" prediking.

[11]) Later volgt uit brieven van De Cock wat hem ervaren is van de zijde van het grauw in Groningen in vereeniging met studenten. Vgl. ook D. van Hogendorps ervaring op een voetreisje te Groningen.

[12]) Seperatisme, waarschijnlijk een drukfout!

[13]) Engels en Le Roy worden door De Cock bestreden in zijn: *Drie Achitofels*, enz.

[14]) Vermoedelijk is de schrijver een van de predikanten van Dokkum. Immers hij zinspeelt klaarblijkelijk op den grooten toeloop die een naburig predikant heeft: De Cock van Ulrum?

[15]) Men vgl. over de onware voorstelling die Hofstede de Groot zelf geeft: *een der beweegredenen tot het stellen zijner gedachten*, Reitsma, a.w. blz. 755; *Hendrik de Cock*, a.w. en *Geref. Theol. Tijdschrift*, art. van dr G. Keizer: *„Documenten bezwarend voor prof. dr P. Hofstede de Groot."*

De beschuldiging tegen de leeraars der Nederlandsche Hervormde Kerk, dat zij hunnen eed breken, door af te wijken van de leer hunner kerk, die zij beloofd hebben te zullen houden, gestaafd; en De Gedachten van P. Hofstede de Groot, Hoogleeraar te Groningen, over die beschuldiging wederlegd, door mr C. M. VAN DER KEMP. De Cock is door De Groot's *Gedachten* niet tot zwijgen gebracht, wijl niet overtuigd. Hij zal de aanklacht herhalen, telkens weer, tot voor den troon van den Oranjevorst, dien hij dan ter zelfder tijd met groote vrijmoedigheid herinnert aan den eed op de Grondwet, waarbij deze de handhaving van de vrijheid van religie heeft bezworen (brieven archief De Cock).

[16]) Donker Curtius in de *Godgel. Bijdr.*, van 1834 en 1835.

[17]) Reitsma a.w. beweert: „Hofstede de Groot had reeds in 1833 de orthodoxe leer met teksten uit den Bijbel weerlegd in een anoniem boekje onder den titel: *Wien zult gij gelooven, den mensch of God?* Het was zijn eerste strijdschrift en verwekte bij de rechtzinnigen een vlaag van woede. Ook De Cock schreef een paar kleine hevige pamfletten daartegen, blz. 754. Moge ik herinneren dat niet De Cock, maar de man die hem straks zoo heftig zal vervolgen, met toepassing op anonieme geschriften opmerkt: „schurken en overtreders der wet, schuilen gaarne in het duister". Niemand toornt tegen dit schuilvinkje spelen meer dan De Cock. Hij noemt dezulken *nachtuilen*. Zie vervolg en vgl. J. Bosch a.w. Vgl. over de bedoelde werkjes tevens J. Bosch, a.w. en hier 't vervolg.

[18]) Het is heel goed mogelijk dat Hofstede voor den dag is gekomen, omdat hij daartoe werd uitgedaagd door De Cock, die schreef zijn *Openlijk Protest tegen zeker blauwboekje in de maand November 1833 uitgegeven bij M. Smit, 't welk vol is van zielverdervende dwalingen en verpestende gronden, begunstigd en aangeprezen zoo daar als elders door Hoogeerwaarde en geleerde zoowel, als door niet Eerwaarde en domme bestrijders van 's Heeren Kerk en gemeente, benevens eene openlijke uitdaging aan den Schrijver om zijn naam bekend te maken en het licht niet te vlieden, opdat hij ook openlijk bestreden en weerlegd kunne worden; in den naam veler geloovigen, door* H. DE COCK, *Gereformeerd leeraar te Ulrum,* te Veendam, bij T. E. Mulder 1834, prijs 12½ cents. Het woord aan de keerzijde van dezen langen titel is zeer merkwaardig. De Cock zelf had het „overloopend druk". Hij heeft toen opgedragen aan twee van die kleinen die de wereld veracht het stukje van den onbekenden te weerleggen. Hij noemt deze kleinen ook. Het eerste stuk: *Aan den waarheidlievenden en den leugen hatenden lezer,* is opgesteld door den onderwijzer D. van der Werp, die dit heeft moeten boeten (zie verder) van de zijde van den anoniemen schrijver, hoogleeraar, schoolopziener, met ontslag uit den dienst. De andere kleine is Luitsen Dijkstra, arbeider op de Smilde, die dit deed in *Dichtregelen,* een pamfletje uitgegeven door den bekenden drukker Mulder, prijs 7½ cents. Het heeft den hooggeleerde en zijn vrienden schrikkelijk geërgerd dat zulke, door hen niet geachte menschen, door De Cock werden aangemoedigd tegen den hooggeleerde te schrijven. Andriessen en Wielinga uit Sneek zullen ook tegen den professor de pen opnemen, met even groote vrijmoedigheid als Mr Van der Kemp. Zij zullen, deze kleinen, de gangmakers zijn tot de actie van de *Haagsche heeren* tegen de „Groninger School". Dit nu is wat De Cock en de zijnen tot eere strekt en getuigt voor hun oprechtheid waarmede zij den bitteren strijd voor de waarheid en straks voor het recht zullen strijden, dat zij met redenen omkleed zeggen waar het tegen gaat en „man en paard" noemen. Hoe ongunstig steekt daar tegenover af, wat Hofstede heeft durven bestaan tegenover Van der Werp en heeft durven beweren omtrent De Cock, toen deze reeds lang was verteerd in de groeve der ontbinding.

De Cock heeft ook geantwoord op de *Vriendelijke vraag van eenen vriendenkring.* De straks reeds bedoelde schuilvink uit *Damear* floot lokkend uit zijn schuilhoek, doch verstaanbaar, zoodat men hem wel kan indeelen bij de familie waartoe deze lokvogel gerekend moet worden, „als de heer De Cock de vriendelijke vraag mocht beantwoorden beter dan hij zelf het kon doen, het toch „even bezadigd" zoude doen." Waarom zou De Cock zulks niet? Deze geeft dan ook metterdaad een *Vriendelijk Antwoord aan den kleinen vriendenkring, die belangstellend in deszelfs eeuwig heil, mij openlijk de vraag gedaan heeft: op welken grond de verpligting der gereformeerden rust, om heden ten dage precies zòò te moeten gelooven, als in 1618 en 1619 is vastgesteld; en daarmede tevens aan allen, die heden ten dage belangstellend met de Pinksterschare uitroepen: Mannen broeders, wat moeten wij doen om zalig te worden, door* H. DE COCK, *gereformeerd Leeraar te Ulrum, onder biddend opzien tot den Eenigen en Drieëenigen God gegeven, die beloofd heeft: Nimmer beschaamd te zullen doen uitkomen, die op Hem vertrouwen, en die in den Heere Jezus de zijnen beloofd heeft, dat het hen in de ure gegeven zal worden om te spreken.* No. 1. Te Veendam bij T. E. Mulder, 1834. Prijs 15 cents. Het eerste stukje is 32 blz. van omvang; het tweede eveneens. Het P.S. is merkwaardig: 1o. mocht hij niet beantwoord hebben aan de bedoeling en verwachting der vragers, och dat ze hem dit dan op even vriendelijke en belangstellende wijze te kennen willen geven: „geen ander intusschen dringe zich in een werk waartoe hij niet geroepen wordt." Wellicht een wenk aan den schuilgaande uit *Damear,* die toch, hoezeer hij zich schuil houdt,

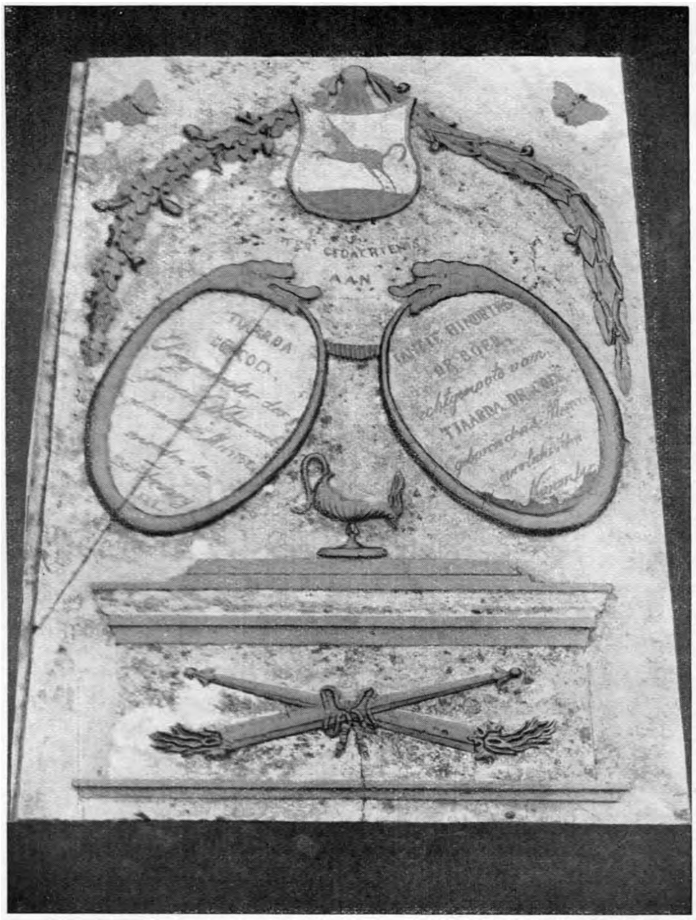

GRAFSTEEN VAN DE COCK'S OUDERS
OP HET KERKHOF TE WILDERVANK

GRAFMONUMENT VAN Ds H. DE COCK
OP HET KERKHOF TE GRONINGEN

een weinig onvoorzichtig is door zijn antwoord uit te geven bij *J. Oomkens* te Groningen; hij verraadt daardoor aan welken vriendenkring, aan welke vogelenfamilie, hij verwant is. Hij werpt nog eens den handschoen toe aan De Groot, door het post scriptum: „2o. Wil ik met de vragers van de Bescheidene Vraag Prof. de Groot, wel dringend uitgenoodigd hebben, om die bescheiden vraag te beantwoorden, waartoe pligt en eerlijkheid mijns inziens hem roept."

Had De Groot in 1853 nu ook maar eerlijk gezegd wat hem destijds genoopt had zijn *Gedachten* uit te geven.

De Cock's antwoorden zijn vriendelijk en zakelijk en minstens even bezadigd als het antwoord uit *Damear.*

[19]) Waarom prof. De Groot zijn *Wien zult gij gelooven....* anoniem uitgaf, blijft evenzeer een vraag, als waarom hij zich leende tot ongenoemd „berigtgever" van dr Gieseler (zie vervolg). En als deze andere vraag: waarom ging dr Benthem Reddingius ertoe over zijn *Beschouwing van de Belijdenis des geloofs* anoniem het licht te doen zien? Zijn naam was toch reeds genoemd door De Cock's *Schaapskooi,* en sinds de schorsing deswege van De Cock op aller lippen. In ieder geval wij, beter door het archief De Cock ingelicht, mogen den schuilgaanden schrijver van *Wij gelooven....* niet gelooven, als hij de reden opgeeft van het verlaten van zijn schuilhoek!

[20]) Eene uitdrukking die telkens weer voorkomt in brieven en gedrukte stukken van De Cock.

[21]) Hoewel *De Bazuin* geblazen door P. J. baron van Zuylen van Nijevelt wel eenige gelijke tonen laat hooren, klinken daaruit toch ook helderder klanken en vaster tonen; ik luister b.v. naar dezen: „Heeft het de Heere besloten, om eenen Ds de Cock en eenen Ds Scholte tot uitleiders van zijn volk te stellen, verzet u niet gelijk Israël het deed tegen Moses", blz. 29, derde druk. Deze Van Zuylen staat dichter bij de vaders der Afscheiding dan zijn vriend ds Molenaar. Hij schreef dit boekje terwijl De Cock gevangen zat. Zie vervolg. Hij stelt de mogelijkheid, dat „wij in de vreeze des Heeren ons openlijk afscheiden van vele verbrekers der Formulieren en Wetten, vastgesteld te Dordrecht," blz. 29. Telkens stelt hij de mogelijkheid van *openlijk verklaarden uitgang en geheele afscheiding,* blz. 25, 26, 27. Men leze toch de boekjes van de beide Van Zuylen's om de *oorzaken* der Scheiding te kunnen verstaan!

[22]) Kwalijk kan men hier aan een drukfout denken; alzoo verraadt het foutief spellen van den naam van dezen *bekenden* predikant geen genoegzaam respect voor den man, die wordt bestreden; ook kort men gemeenlijk den naam niet af gelijk deze anonieme schrijver doet. Hij rekent er op, dat men hem toch niet kent; dan schijnt slordigheid minder te hinderen en netheid minder eisch.

[23]) Moorrees of Scholte.

[24]) Vgl. *De Zwijndrechtsche Nieuwlichters, door* DR G. P. MARANG, te Dordrecht bij H. de Graaf, 1909, en het anonieme geschrift: *De Zwijndrechtsche Nieuwlichters (1816—1832) volgens de gedenkschriften van Maria Leer door* D. N. ANAGRAPHEUS, *met een inleidend woord van* J. H. MARONIER, Amsterdam, Uitgevers-Maatschappij Elsevier 1892.

Maronier wil dat men dit boek beschouwe als „een proeve van het denken, zoeken en strijden onzer kleine burgerij, en als een bijdrage tot de kennis van het godsdienstig leven in Nederland in de eerste helft onzer eeuw." Ook deze menschen zijn vervolgd. De Afgescheidenen hadden al heel weinig met hen gemeen! Anagrapheus merkt op in zijn geschrift, dat toen Maria Leer, reeds vrijzinnig geworden, als bijgeval op een Zondagmorgen tegenwoordig was bij de gesprekken gevoerd in een gezelschap Afgescheidenen te Leiden met „een dominee van elders" in hun midden, en teruggeleid werd in het verleden, daar het bijna vijftig jaren geleden was dat zij zulke samenkomsten

had bijgewoond, zij er thans evenmin paste als Saul onder de profeten. Deze tirade geeft ons weer een bewijs, hoe weinig „vrijzinnigen" de Afgescheidenen kennen en hoe zij dezen zonder schroom indeelen bij lieden, waarmede ze al heel weinig gemeen hebben. Uit den levensloop van Maria Leer blijkt een geestesverwantschap met de latere vrijzinnigen, blz. 133 a.w.; Marang a.w. blz. 221. Nergens vond ik in de geschriften der Afgescheidenen zinspelingen op of melding gemaakt van deze secte. Dit mogen zij gemeen hebben gehad met de eerste Afgescheidenen, dat ook dezen „Nieuwlichters" werden genoemd; doch was dat ook niet het geval met de vrijzinnigen? Alleen deze laatsten kwamen niet in aanraking vanwege hun nieuwlichterij met den strafrechter. De tijden waren veranderd!

In 1842 verscheen te 's Gravenhage bij P. C. Dill een anonieme brochure: *Zwijndrechtsche en Groninger Godgeleerde wetenschap, opgedragen aan de studenten in de Theologie;* dr L. H. Wagenaar noemt zonder opgave van historische argumenten als schrijver dr A. Capadose.

Marang wijst er nadrukkelijk op, dat de beweging der Afscheiding in Oostfriesland zich plaatste tegenover de beweging van het „Nieuwe licht" a.w. blz. 26.

Ging Maria Leer over tot de vrijzinnigen, wel een 30 of 50-tal van deze „Nieuwlichters" vertrokken naar de Mormonen. Marang a.w. 235. Marang merkt op, dat het zeker moeilijk is van het „Nieuwe licht" te zeggen, dat hun leer vrijwel overeenkomt met die der „kerkelijk-regtzinnig Gereformeerden en der gewone Separatisten" hetgeen Van Campen beweert van Mazereeuw's leer, „behalve met betrekking tot den doop en het avondmaal", a.w. blz. 245.

Marang spreekt kloek als hij zegt: „Dat de Nieuwlichters dan ook in eenig opzicht met de oude Afgescheidenen in verband worden gebracht, is willekeurig. Ze zijn noch voorloopers, noch geestverwanten." Eerder begroetten ze met vreugde de leeringen der „Groningers". De „Zwijndrechtenaars dus ook maar uit de verte verwant te rekenen aan de Afgescheidenen, houdt geen steek", vgl. Marang's Slotbeschouwing blz. 245 v.v. die wederom verwijst naar *De Wachter,* jaargang 3, 1903 en naar J. Kok's *Meister Albert en zijne zonen,* waarin voorkomt een episode uit het leven van Jan de Blauw, bakker te St. Johannesga, in Friesland, bijgenaamd „de vrome Jan". Het werkt verwarrend in een boek over het *Reveil* en de *Afscheiding* tusschen de beschrijving van deze beide bewegingen een hoofdstuk in te lasschen over: *De broedergemeente te Polsbroek,* naast een over *De herstelde kerk van Christus* (Vijgeboom) en *De geschiedenis van Kohlbrügge,* gelijk dr Wagenaar doet in zijn dissertatie, waarin vele onnauwkeurigheden voorkomen, niet minder dan bij Reitsma (Marang a.w. blz. 129).

In Rullmann's *Afscheiding* wordt dan ook terecht met geen enkel woord melding gemaakt van deze „Nieuwlichters". Hun geschiedenis heeft volstrekt niets te maken met die van de Afscheiding.

[25]) Naar mijn gissing is niemand anders dan ds Van Velzen de schrijver. Hij woonde in Amsterdam; doch kende Friesland zoo goed en weer in het bizonder Leeuwarden met zijn *Provinciale Friesche Courant.* De stijl en woordkeuze, de wijze van redeneeren, alles doet mij denken aan dezen punctueelen en bekwamen stijlist.

[26]) Uit den kring van Gereformeerde waarheids-vrienden te Leeuwarden verscheen een anoniem geschrift *De gemaskerde ontmaskerd.* Naar aanleiding daarvan verscheen er een brief, weer een naamlooze, „dringend versoekende om datgene in het werk te stellen wat op den titel staat van een werkje te Groningen ter drukkerij van J. H. Bolte n.l. *Omstandig Verhaal, gestaafd met afdoende bewijzen, dat men H. de Cock, gereformeerd leeraar te Ulrum, den kansel verboden heeft, zonder zich wettelijk te hebben mogen verdedigen, en dat door middel van openbaar geweld door* J. S. FABER *te Blessum, en* J. MEYERING *te Leeuwarden;* als leden van een

gezelschap Gereformeerde waarheidsvrienden." De schrijvers nu van het *Omstandig verhaal*, zeggen dan in het Voorberigt: „Het zal welligt iemand der lezers verwonderen, dat dit omstandig verslag aangaande H. de Cock en zijne gruwelijke mishandeling mede niet naamloos het licht ziet, daar wij in *De gemaskerde ontmaskerd*, onze namen verzwegen hebben, wij meenden, dat hiervoor toen eenige redenen bestonden; echter bij eene nadere overweging der zake, hebben wij ons moeten schamen, om ook gelijk de meeste hedendaagsche schrijvers, als vledermuizen en nachtuilen het daglicht te schuwen; want naar onzes inziens behoeft zich nimmer iemand bij eene belijdenis der waarheid te schamen, om openlijk te kennen te geven, waar hij te huis behoort." Van den schrijver der aan hun gezelschap gerichte uitnoodiging zeggen zij verder: „Het is ons zeer oneigen voorgekomen, wanneer de schrijver van de uitnoodiging het waarlijk *in* waarheid *op* waarheid gezet heeft, hoe dan zulk iemand met een pasquil voor den dag kan komen, want alle naamlooze geschriften zijn ons bedunken, dezen naam overwaardig." Zij veronderstellen dan dat deze man korter of langer jaren reeds gediend heeft in den wijngaard des Heeren. Zij voor zich zouden zich zelven geweld aan moeten doen om dit geschrift naamloos het licht te doen zien.

Deze beide Friezen dan hebben het masker afgeworpen. 't Is niet te veel verondersteld dat De Cock hen zeer stellig geraden heeft onder eigen naam te schrijven. Zij deelen immers mede hun informatiën bij hem persoonlijk te hebben ingewonnen.

Een van deze beide schrijvers geeft nog in hetzelfde jaar voor eigen rekening een merkwaardig stukje uit: *Opmerkelijk gezicht van eenen Herders-Vorst, bij het aanvallen van twee wolven in schapenvachten vermomd. Zinnebeeldig voorgesteld door* J. S. FABER *te Blessum.* Hij erkent „geene exemplaren voor echt dan eigenhandig geteekend."

Voor de navolgende naamlooze pamfletten verwijs ik naar J. Bosch: *Om Waarheid en Recht.*

Jaopk's Raize noar Domenei Kok, op een einvoudige wize deur hum zölf beschreven (op riim) Jacobus 3 : 16, 17, uitgegeven te Sappemeer bij S. v. d. Baan, 1834.

Bij denzelfden uitgever verscheen in hetzelfde jaar: *Een vertelling, inhoudende de mislukte geestelijke wolvenjacht, in welke de Kok gevangen gemaakt wordt, op rijm gebracht door een aanschouwer.*

Bloedverkoeling, inhoudende mijn geloofsbelijdenis. Toespraak aan de Cock en toegift (bijdrage) tot de beroerten onzer dagen, en voor allen die de schrijfjeukte mocht plagen, Groningen, bij C. Tonckens Gzn. 1834. Weer een gedicht. In den titel wordt reeds gehekeld dat de Cock van de pers gebruik weet te maken; alzoo een man die in het zelfde schuitje vaart als prof. Hofstede.

Bij H. Eekhof Hzn. te Groningen verscheen in 1834 het allerschandelijkst boekje, zoo gaarne door ds P. Boeles gebruikt en andere schrijvers van toen en later: *Ulrum, zooals het is, en deszelfs toenemende volksbewegingen in October 1834.*

Bij N. Folkers, Boekdrukker in de Visscherstraat te Groningen 1834 verscheen op rijm: *Iets over de liefdebeurten van H. de Cock, zoogenaamd Gereformeerd Leeraar te Ulrum, vervuld den 25sten Augustus 1833 des voormiddags te Lagemeeden en des namiddags te Oostwold en den 1sten September daarop volgende te Niezijl, benevens een brief aan de Cock en een ernstig woord. Of: de mystieke de Cock vernederd en ten beste geraden, door* ANTONIUS, *Hervormd Gereformeerde.*

De Pharizeën van vroegere en latere dagen. Een woord voor Protestanten en Roomschgezinden in onzen tijd. Door den schrijver der Korte beantwoording, enz. 's Gravenhage, A. Kloots, 1834, in 8°, 64 blz.

Te Heerenveen bij J. Krediet, denzelfden uitgever van een werkje van Vijgeboom,

verscheen ook *Het oude Pharizeïsme en het hedendaagsche Separatisme, onderling vergeleken door* CHRISTIANUS SINCERUS.

Mr Johan Schrassert's geschrift werd *opnieuw* te Groningen bij J. Rameling 1836 uitgegeven. Ds J. Bosch heeft daarop niet de aandacht gevestigd; zoo zou men zich kunnen vergissen en denken dat het eerst in 1836 verschenen is; dit bedenke men bij de lezing van dit geschriftje. Het meerendeel van deze pamfletten voor en tegen verscheen in 't Noorden des lands en vooral in de academiestad Groningen. Zoo ook: *Yn gesprek tusschen Pyteroom oetverkoren en Paul op ijne avondversiete, over het Riek der Waarhaid (op riem) deur Paul zölf beschreven.*

Bij Johannes Proost te Leeuwarden verscheen 1834: *En Grunniger roeker.* Ook al over de Kockerij op de Groote Hofstede. Zinspelingen op de namen van de beide tegenstanders.

Een venijnig geschriftje wordt het volgende door ds J. Bosch genoemd: *Korte Scheikundige beschouwingen der Cockine (een allegorische voorstelling) door* E. B. *beoefenaar der scheikunde.*

De noot op blz. 155 van *Om Waarheid en Recht* kan eenigszins verwarrend werken, wijl: *De uitnoodiging in een brief gedaan aan een gezelschap Gereformeerde waarheidsvrienden, door iemand die het in waarheid op de waarheid gezet heeft,* Leeuwarden, Johannes Proost 1834, daar geteld wordt onder de geschriften die instemming betuigen van de zijde der vrienden van De Cock. Men vgl. voorberigt van 't *Omstandig verhaal door* J. S. FABER *te Blessum en* J. MEYERING *te Leeuwarden;* zie boven.

De Cock's voorbeeld met open vizier te schrijven werd door zijn vrienden gevolgd. We zagen, dat Faber en Meyering hun anonymiteit opgaven. Dit deden ook J. A. Smeedes en R. J. Veeninga bij den tweeden druk van hun *Bescheiden vraag, in het belang der waarheid gedaan aan P. Hofstede de Groot,* Assen, C. van Gorcum, 1834.

ZEVENDE HOOFDSTUK

VAN DIETSCHEN BLOEDE.

De vaders der Afscheiding waren zonder onderscheid loten van den Nederlandschen stam. Ik meen dat dit ook geldt van Hendrik de Cock, niettegenstaande men in meer dan één geschrift kan lezen, dat de familie De Cock van Franschen oorsprong zoude zijn.

Scholte, Van Velzen en Brummelkamp waren oorspronkelijk Amsterdammers uit den koopmansstand. Gezelle Meerburg was geboortig uit Leiden. Van Raalte was van Overijsselsche origine, in hem zal wel het Saksische bloed gestroomd hebben; De Haan behoorde tot den Frieschen stam. Ook het Frankisch ras acht ik vertegenwoordigd in Buddingh, een geslacht dat tot op onzen dag nog vele leden telt in de Betuwe. Ledeboer behoorde tot de voorname Rotterdamsche koopmansfamilie van dien naam. Zoo zou dan heel het Nederlandsche volk in zijn voornaamste bestanddeelen zijn zonen hebben onder de vaders der Afscheiding.

Ik acht het hier de geschikte plaats om eenige genealogische mededeelingen te doen omtrent het geslacht De Cock, waaruit de vader der Afscheiding in het Noorden des lands stamde.

Hendrik de Cock werd geboren te Veendam, den twaalfden April 1801. Hij stamt uit een deftig geslacht, dat in den loop der achttiende eeuw in de provincie Groningen vele gestudeerden telde. Uit dit geslacht sproten, in rechte linie en in zijn zijtakken, vele predikanten en tot op onzen tijd behooren nakomelingen daarvan tot de bekende landgenooten. Hendrik was het tweede zoontje geboren van Tjaarda de Cock en Jansje Cappen de Boer.

De overlevering wil, dat het geslacht De Cock van Franschen oorsprong is, [1]) waarop dan ook de familienaam zou wijzen. Uit het Zuiden zou dan een broederpaar zich gevestigd hebben te Embden, en zich

bewogen hebben in de lakenindustrie. Eén dezer broeders zou zich dan later gevestigd hebben in de stad Groningen, de ander in Coevorden. De familienaam van den Coevordenschen tak moet zich dan, naar de gissing van ds J. Kok, die zich zoo gaarne op het terrein der geschiedenis van de Afscheiding bewoog, omgevormd hebben in dien van de Drentsche familie van „Meister Albert en zijne zonen"!

De genealogische vorschingen naar het geslacht De Cock zijn tot nog toe achterwege gebleven. Wat Koks mededeelingen betreft, ze behooren tot het gebied der gissingen, en de mogelijkheid is niet uitgesloten dat ze vroeg of laat zullen verwezen worden naar het rijk der legenden. Het is mogelijk dat hetzelfde zal gebeuren met eene veronderstelling, die ik zelf waag met betrekking tot de vóórgeschiedenis van het geslacht De Cock. Zij sluit zich aan bij de mededeelingen van ds J. Kok. Ik acht het nl. niet onmogelijk, dat de voorouders van het Groningsche geslacht De Cock moeten gezocht worden in het Zuiden van ons land en wel in de Bommelerwaard. We moeten dan teruggaan tot op de dertiende eeuw.

In eene oorkonde van den 4en Juli 1292, worden de ridders Roelof en Hendrik de Cock genoemd. Uit deze oorkonde is af te leiden, dat deze edelen en in het bijzonder de jongste, Hendrik, rechten konden doen gelden op de heerlijkheid Hedel. Een zoon van dezen Hendrik de Cock, heer van Kerkwijk, in de nabijheid van Hedel gelegen, namelijk Gerrit de Cock ontving na den dood van zijn vader Bruchem, een ander dorp weer naast Kerkwijk. De vereeniging van de heerlijkheid Kerkwijk onder het geslacht De Cock met die van Bruchem had reeds in de 13e eeuw plaats. Door huwelijk van Theodora de Cock met Johan van Berchem, in 1410, gingen beide heerlijkheden over aan het geslacht van Ostmale. In deze zelfde eeuw wordt nog eens genoemd heer Gerrit de Cock van Bruchem, ridder, amptman van Tielre en Bommelerwaarden. Het geslacht der Ostmales komt voor onder de aanzienlijke geslachten uit den tijd van Filips den tweede en is Roomsch gebleven, dat der De Cocks is gereformeerd geworden. Daardoor zal het in de dagen der Inquisitie in gedrang zijn gekomen. Wèl blijft het in de Bommelerwaard behooren tot de aanzienlijke geslachten tot in de zeventiende eeuw, doch dan verdwijnt het uit de geschiedenis van de Bommelerwaard. Onder de schepenen van Zaltbommel komt nog in het jaar 1634 voor Adriaan de Cock van Kerkwijk en onder de burgemeesters van dezelfde stad in het jaar 1669 Johan de Cocq.

Nu is het opmerkelijke in de genealogische mededeelingen van ds J. Kok, dat twee gebroeders De Cock zich vestigden te Embden in den lakenhandel. Hoe komt hij nu juist aan Embden en aan den lakenhandel? Ds J. Kok droeg geen kennis van wat ik mededeelde van het geslacht De Cock in de Bommelerwaard. Het is ook de vraag of hij geweten

heeft, dat de lakenindustrie in het laatste van de veertiende eeuw bijdroeg tot de krachtige ontwikkeling van de stad Zaltbommel in dien tijd. Bedenkt men, dat in het laatst van de middeleeuwen adellijke geslachten, althans in de zuidelijke landen, het niet beneden zich achtten deel te nemen aan den handel en de industrie; [2]) dat deze industrie te Zaltbommel tot zulk eene uitbreiding kwam, dat de „wantsnijders" van Zaltbommel in de marktorde van Kampen in 1375 gesteld werden op de zesde plaats, onmiddellijk na die van Zutphen; dat het laken van deze stad in dezen zelfden tijd vermeld wordt in een accijnsboek van Dusseldorf naast dat van Amsterdam en Leiden en het Engelsche laken; dan is de sprong van lakenhandel en lakenindustrie in de stad Zaltbommel op die in Embden niet te groot. Immers te Osnabrück werd in het begin der 15e eeuw van de lakens van Bommel eenzelfde accijns geheven als van die uit Roermond, Wezel, Soest, Lippe, Münster, Hessen en andere steden. Dan verder: behoorde Kampen tot de Hanzesteden, niet minder Embden. En de steden van dàt verbond waren dè handelssteden bij uitnemendheid. Nog eens vraag ik: hoe kwam ds J. Kok aan de combinatie van de gebroeders De Cock, lakenindustrie en Embden? Hier schijnt een vage overlevering terug te wijzen op feiten der historie. Voeg hier nog bij, dat het leven en bestaan vooral van den lageren adel, voor zooverre leden daarvan zich aansloten bij die van de nieuwe religie waren, zeer bedreigd werd en in het gedrang kwam niet het minst in het Zuiden des lands, dan is het heel niet vreemd dat de gebroeders De Cock een toevluchtsoord en levensonderhoud zochten in de herberg voor de verdrukten om der religie wille, in de den gereformeerden dier dagen zoo bekende en geliefde stad Embden. Dààr zou voor deze mannen gelegenheid zijn werkkrachten te vinden, connecties aan te knoopen; immers velen van de vluchtelingen uit het gebied der vermaarde lakenindustrie van Vlaanderen, vonden eindelijk een schuilplaats over Engeland in het kustgebied van Noord-Duitschland. Dààr konden zij connecties aanknoopen met mannen van de Engelsche lakenindustrie en lakenhandel. [3])

Ook is het merkwaardig, dat de persoonsnamen Hendrik, Theodora, Gerrit of Gerhardus voorkomen onder de leden van het geslacht De Cock in het Zuiden des lands en onder die van het Noorden. Ware het geslacht De Cock een réfugiéfamilie, allicht waren Fransche namen bewaard gebleven. Doch de De Cocks van Brabant droegen namen van Dietschen klank, alzoo ook de De Cocks in Groningerland. Voeg hier nog bij, dat het niet te gewaagd is te veronderstellen, dat onder de edelen die het smeekschrift aangeboden hebben aan de landvoogdes ook geteld werden de heeren van Kerkwijk en Bruchem, dan is het heel wel mogelijk dat bij de komst van Alva dezen met zoo velen vluchtten en het land verlieten en geteld werden onder de dertigduizend vluchtelingen die veilig-

heid zochten in Embden, het toevluchtsoord voor de uitgewekenen. Een lid toch van het geslacht De Cock stond in nauwe relatie tot graaf Floris van Pallandt in wiens paleis de edelen samenkwamen om hun smeekschrift de landvoogdes aan te bieden. Graaf Floris van Pallandt zond een gezantschap van twee mannen naar Dietrich van Bronckhorst met de vraag hem hulp te verleenen bij het terugverkrijgen van zijn verbeurd verklaarde Culemborgsche goederen. Een van deze beide was *Gerhardt Kock*, dezelfde als *Gerhardt de Cock.* [4])

Genealogische en heraldische navorschingen kunnen allicht hier nadere aanwijzingen verschaffen. Het wapen toch der Groningsche familie is een gekroond schild met den éénhoorn als embleem.

De overgrootvader nu van ds Hendrik de Cock, het eerste lid van het Groningsch geslacht De Cock, ons nader bekend, was *Gerhard Regnier de Cock*, raadsheer te Groningen, gehuwd met *Mettina*, een dochter van het aanzienlijke geslacht der *Geertsema's*. Uit dezen echt zijn acht kinderen geboren, althans acht hunner kinderen zijn in het huwelijk getreden en daaronder zes dochters, alle gehuwd met mannen van goeden huize en klank; zoo huwde Anna met *Willem de Raadt*, kolonel; Enna met den advocaat *Swaneveld ;* Itia met den advocaat *Eppo Ippius* [5]); Gerarda Mettina met *ds Sissingh* van Tjamsweerd; en Hermanna met *ds Regnerus de Cock* te Pekela. Uit het huwelijk van Enna met den advocaat Swaneveld, werd een dochter geboren die met *ds Venema* trouwde; eene andere dochter Titia is getrouwd met *ds Havinghe*, diens dochter Anna Wilhelmina huwde met den bekenden *ds Lukas Fockens*, een geestverwant van den vader der Scheiding, die met zijn dochters, de „juffers Fockens" den gang van zaken in Ulrum met zoo innige en intense belangstelling volgde. [6])

Uit het huwelijk van Hermanna met ds Regnerus de Cock, tot in 1806 predikant in de Ned. Herv. gemeente te N. Pekela, werd een zoon geboren die *Tjaarda* heette en wel naar zijn grootvader van vaders zijde, ook een predikant, den bekenden en reeds door mij genoemden ds Tjaarda de Cock van Midwolda, den man die volgens de classikale notulen inzake kerkelijke procedures niet door de Fijnen voor vol en zuiver werd gehouden, en die niet stond op de kerkelijke vergaderingen aan de zijde van Schortinghuis en zijn geestverwanten. [7])

Deze Tjaarda de Cock dan, de latere burgemeester van Wildervank, [8]) is de vader van Hendrik de Cock, die in Veendam werd geboren toen zijn vader aldaar tot de magistratuur behoorde als assessor.

Uit het huwelijk van *Tjaarda de Cock* met *Jansje Cappen de Boer*, werden meerdere kinderen geboren. Een jongere zoon *Regnerus Tjaarda de Cock*, later ontvanger der registratie te Winschoten, huwde met Etje Helenius Venema, dochter van Helenius Venema en Eellven Tonckens.

Deze Etje was eene oudere zuster van de vrouw van Hendrik de Cock, Frouwe Venema. Eene zuster van Regnerus Tjaarda en van Hendrik, *Hermanna Magaretha de Cock,* huwde met dr H. C. Buning, medisch doctor, die zich in 1825 te Wildervank vestigde en stamde uit het geslacht der Bunings, reeds genoemd in de dagen van Wessel Gansfort. [9])

Uit deze genealogische gegevens moge ons duidelijk zijn geworden, dat ds Hendrik de Cock met zijne vrouw Frouwe Venema stammen uit een deftige Groningsche academische familie. Een overgroot getal van de leden dezer familie gedurende den loop der achttiende eeuw en de eerste helft der negentiende eeuw behoorde tot de academisch gevormden en vooral tot den stand der advocatuur, tot die van de predikantenwereld, tot de magistratuur en tot het leger. Een kleinzoon van den raadsheer bekleedde een zeer aanzienlijke betrekking te Colombo op Ceylon; deze is in 1809 kinderloos te Groningen overleden. Een kleindochter Enna, huwde met ds Petrus Mees, een geestverwant van ds Tjaarda de Cock van Midwolda en derhalve geen vriend van de Schortinghuysianen. [10])

De door een kerkelijk conflict bekende *ds Theodorus Gerhardus de Cock* van Harich, [11]) later van Beetgum in Friesland, aangeklaagd van onrechtzinnigheid, die openbaar zoude zijn geworden toen hij in een predikatie te Leeuwarden gehouden een sterk voorstander van tolerantie bleek te zijn, was een oud-oom van ds Hendrik de Cock.

In de correspondentie van De Cock, voor zoover deze in het archief De Cock bewaard is gebleven, worden brieven gevonden van, aan en over meer dan één lid der familie, wier naam reeds werd genoemd. Zoo komen daarin ook voor de drie neven Mees, de grondleggers van het groote bankiershuis Mees te Rotterdam. Zoo moge nu ook eenigermate duidelijk geworden zijn in welk milieu de jonge Hendrik de Cock is opgegroeid.

Ook zijne vrouw stamde langs eene zijlinie af van den raadsheer en had in haar familie een ds Venema, den schoonzoon van den advocaat Swaneveld. Bizonder sterk kwam in het geslacht De Cock het huwelijk met bloedverwanten voor, en indien in eene familie de kwade gevolgen daarvan later aan den dag zouden treden, dan in de familie De Cock. Zoo zou dan het vraagstuk omtrent het huwelijk in te nauwen graad van bloedverwantschap, dat telkens weer zoude voorkomen op de agenda van de synodes der Afgescheidenen in de eerste jaren, [12]) de bizondere aandacht kunnen hebben van den vader der Afscheiding zelf.

Een portret van hem bestaat niet. Wél leeft er nog een geslacht, dat hem heeft hooren beschrijven en dat nu over het geheel sterk staat in de overtuiging, dat het portret van hem gegeven en dat o.a. voorkomt in een onzer historische atlassen, eerder een caricatuur, dan een gelijkend portret is, wijl genomen naar een teekening, na zijn sterven gemaakt. [13])

AANTEEKENINGEN HOOFDSTUK VII.

[1]) Zoo Noordtzij a.w. blz. 2, en in navolging van hem zoovele anderen, vgl. ook J. Bosch, *Om Waarheid en Recht*. Opmerking verdient dat Helenius de Cock in zijn *Hendrik de Cock* blz. 10, geen melding maakt van dezen vermeenden Franschen oorsprong (zie vervolg).

[2]) Vgl. *François Turrettini, par* DR G. KEIZER: *Lucques et la Réformation*, pag. 15.

[3]) Vgl. *De Nederduitsche Vluchtelingenkerken der XVIe eeuw, door* DR A. A. VAN SCHELVEN, 's Gravenhage, Martinus Nijhoff, 1908, en in 't bizonder de bijlagen der stukken aan den kerkeraad van Embden. Nog zij herinnerd, ten bewijze dat de naam Cock niet op Franschen oorsprong behoeft te wijzen, dat hij voorkomt onder de vluchtelingen te Londen: *Kerkeraads-protocollen der Nederduitsche Vluchtelingen-kerk te Londen, uitgegeven door* DR A. A. VAN SCHELVEN, Amsterdam, Johannes Müller, 1921, blz. 129, 146, 150, 157. Daar wordt een *Lenardus Cock* genoemd.

[4]) De belangrijke gegevens omtrent het adellijk geslacht van Hendrik de Cock zijn te vinden in *De monumenten van geschiedenis en kunst in de Provincie Gelderland....* Eerste stuk.... Eerste aflevering: *De Bommelerwaard*, Rijksuitgeverij.... 1932. 's Gravenhage. Zie *Kerkwijk*, blz. 89 v.v.; *Zaltbommel*, blz. 160 v.v. Vgl. voor de relaties tusschen Gerhardt de Cock en graaf Floris van Pallandt: *Het ambt Bredevoort.... door* DR J. N. BAKHUIZEN VAN DEN BRINK *en* B. STEGEMAN.... Arnhem, Gouda Quint, 1933, uitgave van Gelre, Bijlage XVI blz. 136—140.

In deze zelfde uitgave treft men wederom den naam Cock aan, een zekere Willem Cock, kamerdienaar van graaf Willem van den Berg, zwager van Prins Willem van Oranje. Deze Willem Cock heeft een belangrijke rol gespeeld bij den „afval" van graaf Willem, vgl. blz. 75 v.v., a.w. 't Is een opmerkelijk verschijnsel dat de namen van eenzelfde geslacht zoozeer verschillend werden geschreven in vroegere eeuwen. Kock is gelijk aan De Cock. Johan de Cocq en De Cocq van Delwijnen behooren beiden tot het adellijk geslacht De Cock.

Vgl. voor het verbond der Edelen: *De Eerste Oranje*, P. de Zeeuw J.Gzn, La Rivière & Voorhoeve, Zwolle, blz. 98 v.v.

[5]) Hier treft men een naam van het predikanten-geslacht *Ippius Fockens* aan; de andere naam komt eveneens voor in de geschiedenis van Hendrik de Cock.

[6]) Vgl. dr G. A. Wumkes a.w. Lucas Fockens, blz. 1 v.v.

[7]) Vgl. het aangehaalde werk van ds H. van Berkum.

[8]) Tot 1 Jan. 1838: achtereenvolgens Maire, Schout en Burgemeester van Wildervank. Hij is als burgemeester door zijn zoon Hendrik, als afgescheiden predikant, nog in moeielijkheden geraakt, vgl. mr Sybenga, a.w. blz. 80. Bijlage II*g*.

[9]) Vgl. *Wessel Gansfort, door* DR M. VAN RHIJN i.v.

[10]) Vgl. *Schortinghuis en de vijf nieten, door* DS H. VAN BERKUM.

[11]) Vgl. *Kerkelijk leven der Hervormden in Friesland tijdens de republiek, eerste deel,*

De predikant, door Dr S. Cuperus. Meyer en Schaafsma, Leeuwarden, 1916, blz. 15. 60, 146, 185.

[12]) Vgl. *Register van kerkelijke zaken, met verwijzing naar het kerkelijk handboekje en Synoden der Christ. Afg. Ger. kerk in Nederland, gehouden in de jaren: 1836, 1837, 1840, 1846, 1849 en 1851.... door* R. J. Timmerman, *herder en leeraar.... te Uithuizen,* te Uithuizen, bij Wed. C. J. Mekel 1852, blz. 7: Bloedschandige huwelijken, Syn. 1840. blz. 40, 41.

[13]) Wij waardeeren het ten zeerste dat de bewerkers van den *Platen-Atlas voor de vaderlandsche geschiedenis door* Dr A. J. van der Meulen, M. ten Bouwhuys en Dr N. B. Terhaeff, J. B. Wolters, Groningen—Den Haag, op blz. 152 een portret hebben gegeven, onder no. 416 van *Ds Hendrik de Cock,* die 1834 door de „Acte van Afscheiding en wederkeering" de Christelijk(e) Gereformeerde Kerk stichtte. De predikant van Ulrum (zoo wordt verder medegedeeld) had evenals zijn collega te Doeveren, Ds Scholte, vervolging van staatswege te verduren! Eerst in 1839 heeft de regeering het nieuwe kerkgenootschap erkend. Fragment van een steendruk door N. J. W. de Roode.

Ik vermoed dat hier een vergissing in het spel is en wel deze, dat het in dezen atlas gegeven portret is van den zoon prof. Helenius de Cock; het vermeende portret dat elders wordt gegeven, bijv. ook door dr Van der Does a.w. blz. 49 is eer een caricatuur, gelijk ik mij in den tekst wat sterk heb uitgedrukt dan een gelijkend portret. Vergelijkt men dit met dat van den *Platen-Atlas,* dan ziet men direct dat het niet van denzelfden persoon is. De weduwe zelf merkte op, dat het voorhoofd eenige gelijkenis vertoonde. Het portret bij Van der Does e.a. is naar een teekening.

Het uiterlijk van Hendrik de Cock wordt door degenen die hem in zijn leven gekend hebben aldus geteekend: „Hij was van middelbare lengte en tengere gestalte, voorzien van een goed gewelfd hoofd met donkerbruin haar, langwerpig gelaat met donkere open oogen, welgevormden neus en vriendelijken mond, waarom lichtelijk een glimlach speelde." Aldus beschreef hem zijne echtgenoote, bij gelegenheid van 't gouden feest der Afscheiding in 1884 aan prof. M. Noordtzij, *Herinnering en Waardeering,* blz. 10.

Ware de bestaande steendruk een welgelijkend portret geweest, dan had Noordtzij zijne grootmoeder niet behoeven te vragen naar De Cocks portret. Bovendien waarom heeft prof. Helenius de Cock de bestaande teekening niet gegeven als het portret van zijn vader. Om de eenvoudige reden dat hij dat als zoodanig niet erkende.

ACHTSTE HOOFDSTUK

HENDRIK DE COCK ALS JONG PREDIKANT VAN EPPENHUIZEN, NOORDLAREN EN ULRUM, GEESTESKIND DER EEUW.

IN de dagen toen ds Hendrik de Cock zijn ambt als predikant te Eppenhuizen aanvaardde was hij een jonge man van geen andere richting, noch van eene andere levenswijze dan de predikanten van rondom. Hij was een man die, wat men toen gaarne noemde, eene „gemoedelijke" richting voorstond; gemoedelijk, niet in den zin waarin dat thans wordt verstaan, doch gemoedelijk naar de beteekenis van de later meer officieele benaming evangelisch.

Die het leven van Hendrik de Cock, dat zoo kort was, en waarin binnen een tijdsbestek van tien jaar zooveel is gewerkt en geleden, nagaat, zal daardoor leeren groot maken de wijsheid van God en zich versterkt weten in het geloof dat Christus Zijn kerk regeert.

Dit uitverkoren vat werd door God alzoo geleid, dat hij bizonder bekwaamd werd straks het werk te wrochten waartoe de Heere hem heeft gesteld. Hoe verder wij van dezen man zullen afstaan en gescheiden door het wassen van het tal der jaren, naar die mate zal zijn persoon en werk voor ons rijzen in grootte. Door geboorte, karakter, aanleg en ervaring des levens, maakte de Lenker van des menschen leven hem geschikt, in die tijden en in dit gewest van ons land, de reformatie te werken, doch alzoo, dat in het bizonder de mensch daarbij wegschuilt achter den Heere, die het groote werk der Scheiding wrocht. Hendrik de Cock kende de richting, die hij later als zoo verkeerd voor het Vaderland en voor de vaderlandsche kerk had leeren beschouwen, uit eigen ervaring.

Een geschiedschrijver deelt mede, dat er toen De Cock tot verandering kwam en de gereformeerde leer leerde kennen, geen enkele predikant was in de provincie Groningen die de nationaal gereformeerde leer verstond en predikte. [1])

Augustinus wist welke de kracht was van het manicheïsme; het had hem zoo lang geboeid en gebonden, dààrom was hij de aangewezen man en de zoo wel toegeruste strijder om dat te bestrijden.

Luther was een trouw zoon van Rome geweest bijna zonder wedergâ. Indien één de zaligheid had kunnen verwerven in gehoorzaamheid aan de kerk en de vervulling harer plichten, ook in vasten en geween, dan hìj, dààrom was mede hij de verkorene van God om te roepen tot reformatie. Hij kende de kracht van het verderf door hem bestreden. De liefde sloeg om, niet in haat, maar in ijver tegen wat hem zoo lang had gehouden in dienstbaarheid.

Mede daaruit moet in de reformatoren verklaard worden de gloeiende taal waarmede zij spraken van wat zij hadden leeren liefhebben en van wat zij hadden leeren verfoeien. Niemand had zòòveel liefde in het onderhouden der wet betoond onder de leerlingen van Gamaliël, niemand zóó geijverd voor de voorvaderlijke inzettingen, dan Saulus van Tarsen, doch toen Jezus Christus zich aan hem had geopenbaard en het „Saul, Saul wat vervolgt gij mij", den als een wild dier razende het hart doorboorde en zoo diep en smartelijk wondde, en Christus het licht der wereld daarin scheen, toen werd hem van den hemel gezegd, dat hij den Heere een uitverkoren vat was om de waarheid te prediken der gansche wereld. Saulus, ontslagen van de banden en boeien, rijk en zalig in de genieting van de vrijheid der kinderen Gods, haastte zich te getuigen tegen, te getuigen voor, te getuigen van en met een kracht zonder weergâ, wijl vol des Heiligen Geestes. Het is alsof hij soms nog de pijn voelt van de knelling waarmede de inzettingen der wet hem hadden gedrukt en gepijnigd, en dien last weer als bij vernieuwing afschuddende werd hij verteerd door ijver om anderen dezelfde vrijheid te doen smaken in Christus, welke hij genoot. De afstand tusschen het eertijds en nu was zoo groot!

Laat ik mij zòò uitdrukken: Paulus kende uit ervaring de ongemeene kracht der dwaling, die hij nu moest bestrijden. Ds Hendrik de Cock kende de kracht der dwaling die hij als zoodanig had leeren kennen; hij was zèlf een eerlijk en trouw dienaar geweest van den tijdgeest, heerschend op den kansel en in heel het kerkelijk leven zijner dagen. Naar dat hij de kracht der gereformeerde waarheid had leeren verstaan, werd hij gesteld in de ruimte, al was het dat hij gevangen werd gehouden, en hij verblijdde zich in zijn Heiland, al waren er ook zeer vele redenen die hem in den winter van '34 op '35 zeer droef te moede hadden kunnen stemmen.

Echter ook hierin hield God een zelfden weg met den jongen Hendrik, als met een Saulus en Augustinus, Luther en andere reformatoren, dat hij hem deed geboren worden uit alleszins godsdienstige ouders; dat hij van der jeugd af werd bewaard voor een leven der liederlijkheid, al was het dat hij als jongeling en student leefde gelijk dat gewoonte was onder

zijn medestudenten. Maar ook hierin was hij door den Heere weer wonderlijk gezegend, dat hij om zijn karaktereigenschappen gezien en geliefd was bij degenen met wie hij, naar de plaats die hij innam, omgang had. Hij wist zich vrienden te veroveren als student onder de studenten, als predikant onder de collega's, als leeraar in de gemeenten die hij diende.

Ook later, bij de ontzaglijke moeilijkheden ontstaan als natuurlijk gevolg van het samenvloeien van stroomingen van zoo verschillenden oorsprong en aard, van groepen uit schier alle provincies van ons land, welke toch, al waren ze eeuwen tot één bundel saâmgebonden geweest, elk weer haar eigen leven en belangen sterk geprononceerd zoovele jaarhonderden hadden geleefd, werd tot dezen vaillanten kampvechter de toevlucht genomen om de éene kudde zoo mogelijk te leiden met de staven van lieflijkheid en samenbinder. [2])

Het is een opmerkelijk feit, dat we met bijzonderen dank willen vermelden, dat terwijl De Cock zelf er niet aan gedacht heeft zich te laten photographeeren, of ook een schaduwbeeld van zich te laten maken, of te poseeren voor een schilder, er dus niet op bedacht was, dat de gedachtenis van zijn persoon toch vooral zou kunnen worden bewaard, hij daarentegen wèl begreep van hoe groot belang het voor de historie zoude zijn zich een juist beeld te kunnen vormen van het werk des Heeren in zijne dagen gewerkt, waartoe de Heere hem en velen met hem heeft gebruikt. Het valt bizonder op, dat hij van schier alle stukken en brieven door hem geschreven, die een officieel en een semi-officieel karakter dragen, zelf copie heeft genomen en die bewaard. Van de brieven door hem geschreven aan den graaf D. van Hogendorp, C. baron van Zuylen van Nijevelt en van een getal, helaas niet meer na te gaan, heeft hij *geen* copie genomen; wèl daarentegen van de brieven geschreven aan prof. P. Hofstede de Groot. Zijn persoon mocht wèl vergeten worden, daarom bekommerde hij zich het minst, doch de zaak waarvoor hij streed met zooveel ijver en trouw, en metterdaad mag ook dit wel eens meer op den voorgrond worden gesteld: met zooveel bekwaamheid en gaven, door God geschonken; de strijd en wàårom die werd gevoerd, die wilde hij dat gekend zoude worden.

Door het bizonder rijk archief De Cock kan ook onderzocht worden met wèlke wapenen en hòe hij dien streed. Immers zijn strijdmethode is zoozeer misprezen; op zijn wapentuig heeft men zooveel afgedongen. Nader onderzoek daarnaar is mogelijk. Die nadere kennismaking zal herziening vragen van een vonnis, door den tegenstander al te haastig en te vooringenomen geveld.

De biograaf van ds Hendrik de Cock, zijn zoon Helenius, de latere hoogleeraar van Kampen, die zijn grootvader, den burgemeester, nog ge-

kend heeft, vertelt dat diens vader, de boven reeds genoemde predikant van N. Pekela, „de liberale denkwijze zijner dagen was toegedaan" en zijn kinderen daarin had opgevoed, dus ook den toekomstigen burgemeester, zoowel als diens broeder Gerhardus Regnerus, den lateren bierbrouwer, even als zijn dochter Catharina, getrouwd met Heerkens, als ook Enna, getrouwd met ds Petrus Mees, den stamvader der Meesen van Rotterdam. [3])

De ouders van Hendrik de Cock waren alleszins godsdienstig en in elk opzicht achtenswaardige menschen, echter onkundig omtrent de zuivere gereformeerde leer. De burgemeester heeft zich later aangesloten bij de Afgescheidenen. Zijn zoon Hendrik, der traditie van de familie getrouw, wenschte dominee te worden. Na het catechetisch onderwijs te hebben genoten van den catechiseermeester Hendrik Nieman, werd hij door privaatlessen van den plaatselijken predikant ds J. G. Oosterbeek [4]) na twee jaren zoover gebracht, dat hij aan de Latijnsche school te Groningen de studiën ter voorbereiding voor het onderwijs aan de hoogeschool aldaar konde voorzetten. Hij werd als student in de theologie ingeschreven en volgde de colleges van de hoogleeraren in de godgeleerde faculteit H. Muntinghe, A. Ypey en E. Tinga, de beide eersten mannen die een naam droegen in die dagen van goeden wetenschappelijken klank, doch die tevens bekend waren als aanhangers van den geest der eeuw; zij behoorden tot de supranaturalistische school. [5])

Moge de student De Cock al niet bekend hebben gestaan onder zijn commilitones als een student van buitengewonen aanleg, zeker is het dat hij niet beneden het middelmatige was wat zijn vermogens betrof. [6]) Hij gedroeg zich vriendelijk, gelijk iemand die vrienden heeft en die wil bewaren, zich moet betoonen in den omgang. Uit de correspondentie van die dagen, als uit latere, bleek dat hij zich ook gebonden bleef gevoelen aan zijn academievrienden.

Uit dezen tijd bezitten wij ook een brief aan zijn verloofde en eveneens haar antwoord.

Ter kenschetsing van zijn godsdienstig leven als student en eeniger mate van zijn levenswijze, is de inhoud, in wat die zegt in negatieven zin veeleer dan in positieven zin, van belang. Ik bedoel, juist wijl dít schrijven geheel zwijgt van het godsdienstig leven, ja, zelfs den naam Gods niet noemt en dat in een brief geschreven aan zijn verloofde, waarin dieper en meer godsdienstig leven leefde, hoe jong ze ook was, acht ik zòòzeer kenschetsend, dat ik den inhoud daarvan straks in zijn geheel laat volgen.

Daar komt nog bij, dat het een verjaarbrief is die hij aan zijn verloofde schreef. Met haar had hij het catechetisch onderwijs genoten van den catechiseermeester van Wildervank, een rechtzinnig en godzalig man. Van

haar vroege jeugd had zij een diepen indruk van de strafwaardigheid der zonde en de rechtvaardigheid Gods. Ook wist zij wel, dat de catechismus leert dat er drie stukken noodig zijn te kennen om getroost te kunnen leven en zalig te sterven. Het eerste stuk kende zij wel, doch dat de Heere Jezus gewillig is om zondaren te behouden, dat was in dien tijd voor haar nog verborgen. Zij verstond nog niet, dat de mensch zalig moet worden uit genade en niet door de werken.

Leest men nu den verjaringsbrief door den theologischen student, die dicht voor zijn laatste academisch examen stond, aan zijn verloofde geschreven, en weet men dat hij in zijn studententijd een vrij ernstigen strijd doormaakte, die hem tot veel gebed en dringende vragen had geleid, daar hij had bemerkt dat er toch groot verschil was tusschen wat hij van den catechiseermeester had geleerd en wat werd verkondigd van den professoralen katheder, dan is het des te opmerkelijker dat de brief aan zijn verloofde geheel zwijgt van wat het godsdienstig leven raakt. Mogelijk dat dit in verband moet worden gebracht met zijn eerlijk en rond karakter. De geschiedschrijver Gieseler getuigt toch van hem, dat hij zijn tijd aan de academie vrij goed heeft besteed, dat hij den omgang zocht en vond met knappe studenten, die gaarne met hem omgingen wegens zijn gezond verstand en zijn rondborstig en open karakter. Dat „gezond verstand" was een modewoord dier dagen en strekte al tot bizonder groote aanbeveling. Dat zijn vrienden „hem niet zoozeer achtten om uitstekende vermogens en kundigheden", zegt niet veel, eerstens is het de vraag of dit wel veel onder academie-vrienden gevonden wordt, stel dat zij in staat zijn elkanders „vermogens en kundigheden" te beoordeelen en indien ja, genoegzaam kunnen waardeeren. Ik acht dat eerder zijn leeraren de mannen zijn op wier oordeel prijs kan worden gesteld en waaraan gezag kan worden toegekend, dan zijn medestudenten.

Met des te meer voorbehoud zal men staan tegenover deze mededeeling van Gieseler, als men weet, dat deze Duitsche geleerde daarbij afging niet op het oordeel dat hij zich zelf heeft vermogen te vormen, maar op dat van anderen en wel van zulken die zich er aan gewend hadden uit de hoogte neer te zien op heel de beweging in de eerste jaren der Scheiding, vooral in het Noorden des lands geleid door De Cock.

Het getuigenis, zelfs van zijn vijanden, dat student De Cock een open karakter had, is van groote waarde. Reeds zijn lach verried dit karakter. Zijn lach was zóó vol en gul, zóó hartelijk en luid, dat onder de vromen, die hem volgden in de Scheiding juist deswege wel eens getwijfeld is geworden aan de oprechtheid van zijn bekeering. Kan een bekeerd mensch zóó lachen? Gelukkig dat de man die zoo'n korten en

FROUWE VENEMA, WED. VAN Ds H. G. POELMAN, EERDER WED. VAN Ds H. DE COCK.

NAAR EEN PORTRET, GESCHILDERD DOOR DEN KLEINZOON H. DE COCK, THANS EIGENDOM VAN MEVR. DE WEDUWE VAN MR. H. VAN DER VEGTE, KLEINZOON EN NAAMGENOOT VAN DEN VADER DER AFSCHEIDING

moeitevollen levensgang moest gaan, lachen kon en veel en gaarne gul lachte, met een open gelaat.

In verband nu met dezen eerlijken karaktertrek breng ik het opmerkelijk en niet wel te verklaren en te billijken zwijgen in den bewusten verjaar-brief. Hij was geen dweper, noch huichelaar; hij was geen geveinsde noch vroompreeker; wat hij was wilde hij geheel zijn en dat heeft hij getoond: man van overtuiging, van rotsvaste overtuiging; die niet over ijs van één nacht ging. Ook niet na de groote verandering in zijn leven; ook toen ging hij niet overhaast te werk; hij werd niet licht omgeleid; hij werd niet gemakkelijk tot iets gedreven; maar als hij ook meende den wil Gods te onderkennen, dàn was die wil voor hem wet en dan wist hij niet te marchandeeren, wèl in te schikken, wèl toe te geven, maar hij was niet te vinden voor geveinsd handelen. Hij stond voor zijn overtuiging, echter de overtuiging vloog hem niet aan; hij werd haar deelachtig in den weg van overdenking, gebed en studie. Juist de gave van gezond denken gepaard aan zijn gelukkige karaktereigenschappen maakten hem het geschikt instrument tot het werk der reformatie waartoe de Heere hem stelde. Hendrik de Cock heeft nimmer een zwaai gemaakt, hij is veranderd door den Heere, die daartoe ook eenvoudige middelen gebruikte; en De Cock was te eenvoudig van karakter, te louter van hart, dan dat hij den dag der kleine dingen zou kunnen verachten.

De theologische student dan, die door zijn verstandigen vader bij een vriend in Groningen op kamers was gedaan, die matig en ingetogen, frank en vroolijk, vroom en vroed, naar den gangbaren zin dier woorden, onder zijn medestudenten leefde, schreef den navolgenden verjaringsbrief aan zijn verloofde op haar negentienden verjaardag. Het schrift is voor schriftkundigen om in verrukking te komen en daaruit te lezen karaktertrekken die volkomen stemmen met het getuigenis door zijn studiegenooten en latere collega's gegeven. Deze brief den 4den Mei 1822 te Groningen geschreven op de studentenkamer in „de Stoeldraayerstraat bij Raamaker" is met een bijzonder mooie, vlugge en duidelijke hand geschreven; leesbaar zóó als zijn karakter bleek te zijn, en gelijk hij zelf eenmaal een leesbare brief zoude wezen! Zijn verloofde heette Frouwe. Zonder dwaze of overdreven charitativa schrijft hij boven den brief

Lieve Frouwe!

Uit uwe brief van Zondag laastleden heb ik met vreugde vernomen dat gij nog gezond zijt, ook twijfel ik er dunkt mij niet aan of zuster Eetje, waarvan gij mij toen geschreven hebt, zal ook nog wel gezond zijn omdat vader en moeder Dingsdag in de stad geweest zijn, en dienaangaande geen berigt voor mij agtergelaten hebben. Ofschoon zij in de

stad geweest zijn, heb ik hen niet gezien, daar wij des morgens te $5^1/_2$ uur uit de stad naar Assen gereden waren, om aldaar te zien, hoe het af zoude loopen met het examen van den broer van mijnheer Begeman.[7]) Wij hebben onder dien tijd, dat Begeman zijn examen deed, geheel Assen bezien; het bosch en de buitenplaats van de Goeverneur hebben we bezichtigd en zijn daarna vertrokken over Norg: des avonds te 9 uren kwamen wij wederom in de stad en vernamen ook nog dienzelfden avond het nieuws, hoe het met onze Groninger studenten afgelopen waar: alles in de beste orde! Jan van Latum heeft met glans zijn examen afgelegd en ook mijnheer uw neef Detmers[8]) is gelukkig door het examen geraakt. Hunne aangezichten blinken en schitteren van vreugde. Wij hopen ook schielijk aan het preken te raken, maar het examen zal wel niet eer gebeuren dan tegen de groote vacantie. Vòòr dien tijd hoop ik u nog wel eens een andermaal te zullen zien. Want indien gij in de kermis komt zal er toch dunkt mij altijd nog wel gelegenheid wezen om elkander nog eens te zien, en te spreken, doch schrijf mij doch vooral wanneer gij komt. Buitendien denk ik dat wij ter gelegenheid van den Hemelvaart, welke op een Donderdag invalt, wel een halve week vacantie zullen krijgen, wanneer voor u alsdan de gelegenheid zulks toeliet, zouden wij zeer goed en aangenaam dien tijd bij broer en zuster te Winschoten kunnen doorbrengen. Indien zulks het geval mogte worden, dan zoudt gij in de tweede week de kermis kunnen bezien en dan zoo van Groningen naar Winschoot gaan, op welke reis ik u alsdan gezelschap zoude houden.

En zou ik thans wel anders kunnen dan om mijne geliefde geluk te wenschen op uwe verjaring, op de verjaring van u aan welke mijn geheel geluk of ongeluk hangt, want indien ik u ooit verlies dan is ook al mijn genoegen hier op aarde verloren, dit heb ik u reeds toen gezegd toen ik uwe hand voor het eerst gevraagd heb, dit gevoel bezielt mij nog en hetzelve zal gelijk ik hoop en vertrouw mij ook altijd aankleven. Hieruit dus kunt gij zelve besluiten wat ik u toewensch. Uw leven is het mijne, uw geluk maakt het mijne uit en ik hoop dat gij eens met mij.... maar wat behoef ik u meer toe te wenschen, gij weet dezelve alle ook zonder dat ik ze u melde. Hier zal en moet ik eindigen, dewijl ik nog dezen morgen een paar Heeren verwacht en die dus wanneer zij mij een brief zagen schrijven weleens op de gedachte zouden komen dat dezelve aan u gerigt ware; behalve mijne vurigste wensch, dat gij dus altijd de mijne zult zijn, hoop ik dat gij mij zoo schielijk mogelijk terug schrijft.

Uw hartelijke minnaar

H. T.[9]) de Cock

Groningen Zet den 4 ik zegge den 4den Mey 1822.

Nu meene men niet dat in die dagen, in vele opzichten zoo verschillend van de onze, deze de trant en manier van schrijven was waarop

correspondentie werd gevoerd tusschen verloofden. Men zou kunnen meenen, als ouders in dien tijd aan hun nog betrekkelijk jonge kinderen schreven gelijk dr Groen aan zijn zoon Guillaume en deze aan zijn vader, dan kan het ook heel goed zijn, dat toen de correspondentie tusschen jongelieden haar eigen taal had, zeer verschillend van die waarin ons geslacht dergelijke correspondentie zou voeren.

Echter hieraan zou dat geheel zwijgen van God en den naam des Heeren op een dag als den verjaardag van De Cocks verloofde niet mogen worden toegeschreven. Ten bewijze volge hier hoe en wat een onderwijzer, pas geslaagd voor het examen tweeden rang, zelf oud vier en twintig jaar, schrijft aan zijn negentien jarige verloofde. In leeftijd verschillen derhalve de briefschrijvers niet zoo heel veel, de geadresseerden nog minder. We hebben in den briefschrijver te doen met iemand van eenige ontwikkeling, daar hij is onderwijzer te Oudleusen; de brief dateert van 9 Juni 1823; zijn verloofde woont te Dalfsen. Beide zijn ze „aangenomen tot lidmaat der Hervormde kerk."

Reeds de aanspraak verschilt sterk van die in het schrijven van den Groninger student; doch veel sterker komt het onderscheid uit in den beslist godsdienstigen en vromen toon waarin deze briefschrijver zich uit. Haast zou men zeggen: De Cock is een echte Groninger; deze briefschrijver lijkt eerder een Frank, dan een Fries of Sakser. Hierin is overeenstemming, dat de briefschrijvers zich beiden noemen „uw minnaar", hetgeen ons weer een weinig vreemd klinkt.

Oudleusen den 9 Juny 1823.

Vreugd van mijn leven!

Ik heb nu een uurtjen gevonden om hetzelve te wijden aan dezen genoegelijken arbeid. Vreezende dat gij weer zoudet gedroomd hebben dat ik dood was, en over dien droom ongerust zoude zijn, zoo vond ik het hoogst belangrijk U te doen weten dat het Hem, die mijnen adem in zijne hand heeft, nog goedgunstig behaagd mij denzelven nog te willen doen behouden. Hoe treft mij de gedagte, dat gij tranen schreidet over een gemeend verlies. Droog ze af mijne beste! ik ben nog dezelfde. Dat het God moge behagen dit verlies niet dan spade, (zoo het u zal treffen) te betreuren; en dat de hoop op een Zaliger wederzien uwe droefheid lenige. Deze gedagte is somber; maar, ofschoon wij nu nog bloeijen, velen zijn in dien bloei afgesneden, zij zijn ons op den reis ontvallen, en wij prijken nog op hunne graven. Hoe lange zal dit nog duren! Zal het nog vele jaren zijn of zal het maar één jaar, ééne maand, ééne week — éénen dag of één uur meer zijn? — God weet het! doch geen nood, zoo wij Jezus maar als Borge en verzoener onzer schuld gevonden hebben. Dan is het sterven geene droeve zaak! Dan is het slechts een

doorgang naar een beter leven! Dan hebben wij als Paulus begeerte om ontbonden te worden en met Christus te zijn.

Zie daar, mijne waardste! U eene schets van dien staat, waartoe uw droom mij gereede aanleiding gaf. Dit te bepeinzen is geenszins tijd verspillen. Deze zaak van zoo groot gewigt kan niet te dikwijls herdacht worden. Dan voor deze reis nu niet meer. —

Wat zal ik zeggen van een tijd bestek van veertien dagen, in welk ik misschien u niet zal mogen zien?

Tevreden, met de hoop op verbetering: zie daar de beste troostbron. — Zoo de tijd toelaat, gaat dan des avonds omstreeks negen uur het hemelruim van het noorden beschouwen en zoo zij zichtbaar is, de *noordstar;* en denkt dan tevens dat ook uw minnaar met een meer dan gewonen aandacht zijnen blik wendt naar die plaats waar hij door lang te staren zich verbeeld aldaar uw beeld in dien blauwen hemelboog te ontdekken. De grootsche gedachte; dat Hij, die alle deze hemelligchamen schiep en hen hunnen standen en loopbanen aanwees, ook ons heeft geschapen en ons onzen weg in zijnen wijsheid te voren verordend, ook zal doen loopen, doet mij geheel tevreden zijn en leert mij uitroepen: Amen Heere! Uw wil geschiede!

Ontvangt met dezen een hartengroet eenen kus en handdruk en zijt verzekerd dat ik ben

Uw teeder lievend minnaar

H. Hz. Meyerink.

Maar was het dan misschien in Groningen geen gewoonte, dat men in dergelijke brieven den vromen toon aansloeg; vermeed men dan liever zich godsdienstig te uiten? Toch niet! De jarige ontving op dienzelfden dag ook nog een verjaarbrief van een tante De Cock. Naar den trant dier dagen stelde zij haar wensch op rijm.

Wildervank, den 4 Mey 1822.

Waarde Vriendin. Frouwe Helenius [10]) *Venema.*
Dit is een wensch op uwe verjaring.

Frouwe, ik verjaar u op uw geboortedag,
'k Wensch dat gij onder de vrees des Heeren uwes Gods wandelen mag;
en dat gij moogt zijn een kind Gods geboren,
en dat gij onder den engelen niet zult gaan verloren,
en dat gij moogt hebben een zalige dood,
van de engelen gedragen in Abrahams schoot.
Christus is de wijnstok en wij zijn de ranken,
Wij behooren God altijd te loven en te danken.
Frouwe, ik verjaar u met geen takken of louwrier,
Maar met de kroon des hemels vier,

al met de kroon der gerechtigheid,
die voor alle zalige zielen is weggeleid.
Dit wensch ik u met veel behagen,
dat gij de kroon hier namaals moogt dragen.
Dit wensch ik u met veel liefde eenvoud,
gij zijt van daage 19 jaar oud.

Dit is de wensch van uwe tante

J. H. de boer. [11])

Deze zuster van de moeder van Frouwe zal haar nichtje wel hebben gekend als een vroom meisje, dat reeds zoo vroeg bekommerd was over het heil harer ziel.

In het antwoord dat Frouwe geeft op den verjaarbrief van haar verloofde komt daarvan wel iets uit. [12]) Zij antwoordt:

Waarde Cock.

Uwer welzijn hoop ik gelijk de onze.

Vader en moeder zijn vandaag naar Winschoten, en Metje en ik zijn hier alleen en ik dus best gelegenheid heb om te kunnen schrijven, maar te veel om op alles te kunnen antwoorden; maar dit merk ik uit uw brief aan, dat u die gedagten verontrusten wanneer gij eens aan de genoegelijke uren denkt welke wij weer met elkaar hebben doorgebracht, en dat u dan die gedachte te binnen koomt dat wanneer gij eens uwe studiejaren zult ten einde gebracht hebben om u dan van die genoegens te zullen beroofd zien. Dit zal en kan niet anders dan u verontrusten; maar mijn geliefste, hiervoor heb ik toch nog geen andere zwarigheden opgelost dan de plaats van uw verblijf en tevens ook altoos met die gedachte dat God het zoo moge make, zooals het tot onzer beide nut moge zijn. Nu zal ik denkelijk aanstaande Woensdag of Donderdag wel eens naar Winschoten gaan. Maar wanneer ik dan weer terugga, dat weet ik nog niet, hoe het zal uitkomen om mij weer af te halen; maar zoo uw bezigheden u zulks toelaten, schrijf mij dan nog eens mijn geliefste vòòr Woensdag; maar verwacht, zoo gij het doet daarop terstond dan geen brief weer terug, omdat ik daartoe denkelijk wel geen gelegenheid zal hebben omdat de dagen lang zijn en vader en moeder dus laat te bed gaan. Maar zoodra ik weer van Winschoten kom, zoo zal ik u terstond weer terug schrijven. Nu mijn geliefste, vaartwel en hopende dat wij elkaar eens spoedig mogen wederzien.

Hierna teeken ik mij U liefhebbende minnaresse

F. H. Venema.

Wildervank, den 6 Juny 1822.

Het jarige meisje verraadt reeds in haar schrijven de vrouw die haar man in den zwaren strijd, waartoe God hem straks zal roepen, zal zijn tot de hem passende hulp. De negentienjarige „lost de zwarigheden reeds op met de gedachten dat God het zoo moge maken als tot hunner beide nut moge zijn." De brieven van dit verloofd paar dragen sterk het kenmerk van „waerheid en claerheid". Het zijn duidelijke brieven! Zie, zoo zal men deze beiden, straks vereenigd, daarmee elkander tot leering en bekrachtiging zijnde, met één pennetrek kunnen teekenen: *brieven van Christus, bekend en gelezen van alle menschen.*

Nog geen jaar daarna verliet hij de universiteit, na door het provinciaal kerkbestuur van Groningen tot candidaat voor den heiligen dienst te zijn bevorderd. Na niet te langen tijd ontving hij een beroep van Eppenhuizen in de provincie Groningen, alwaar hij den zevenden Maart werd bevestigd in zijn ambt.

Zoo betrok hij met zijn nog jonge vrouw [13]) de pastorie van Eppenhuizen.

Zijn vroegere leermeester, ds Oosterbeek, had hem geraden zich goed op de hoogte te houden van wat er op godgeleerd gebied in zijn dagen uitkwam. Dezen raad schijnt hij getrouw te zijn opgevolgd. Van huis uit bracht hij geen liefde, sympathie mede voor de godgeleerden uit den bloeitijd der gereformeerde vaderen. De predikanten De Cock, zijn grootvader, zijn oud'oom, [14]) behoorden eer tot de toleranten, dan dat zij zich zouden hebben gesteld naast Comrie, die de tolerantie aan een scherp onderzoek onderwiep. Welke boeken hij ook medebracht in de pastorie, geen Statenbijbel met zijn rijken schat van verklaringen; geen werken van Calvijn! Welke kennis hij mocht bezitten van de leer, en hoe hij ook voor het ambt mocht zijn toegerust, hij kende den inhoud van de Artikelen tegen de Remonstranten niet en kon uit dit arsenaal geen wapenen kiezen ter verdediging voor zich en zijne jonge vrouw, als de twijfel haar aanviel omtrent haar staat en toestand.

Op een lijstje van boeken in quarto, door De Cock geschreven, vind ik slechts één dogmatisch werk van gereformeerde richting: de *Opera omnia*, van Franciscus Turrettini, drie deelen; wel daarentegen geschriften van W. G. Reddingius en G. B. Reddingius, Kist, Mosheim, Muntinghe, W. L. Krieger, des Amorie van der Hoeven, Clarisse. Betrekkelijk veel leerredenen, doch daaronder geen enkele van hen die zoo geliefd waren bij de „Fijnen". Niet één der oude schrijvers wordt aangetroffen op de lijst die voor mij ligt. Zoo ving hij zijn herderlijk werk te Eppenhuizen aan, een jong predikant in richting niet verschillend van de andere predikanten in de provincie Groningen. Zijn later zoo bittere tegenstander ds J. van der Linden, van Kantens, verzekert, dat hij hem te „Eppenhuizen had leeren kennen als een mensch van gezond verstand." [15])

De gulle, hartelijke, jonge predikant van Eppenhuizen maakte zich dra

goede vrienden in het dorp; het waren menschen van dezelfde denkwijze als de dominee; de „liberale" schoolmeester van Ten Boer, [16]) beweerde althans voor het gemeentehuis aldaar, waarin in die dagen naar een algemeen voorkomend gebruik op de dorpen tevens een herberg was, en de menschen gaarne 's avonds samenkwamen om wat nieuws te hooren of te vertellen, dat hij vroeger een vriend was geweest van ds De Cock, toen deze nog in Eppenhuizen stond en dat hij hem toen vaak had gehoord.

De dominee van Eppenhuizen was een hartelijk met zijn kleine gemeente medelevende leeraar; trouw was hij in het houden der catechisatiën en in het doen van herderlijk bezoek. De tekst waarmede hij zich aan de gemeente verbond zou haast doen vermoeden, dat hij voor zich zelf in de „ruimte!" stond en dit goede deel zoo gaarne zijn hoorders gunde: „Vreest niet! want zie, ik verkondig u groote blijdschap, die al den volke wezen zal" (Luk. 2 : 10*b*). Het was niet tegen Kerstmis dat hij tot zijn gemeente kwam; immers in Maart werd hij aan haar verbonden. Zoo zegt ons de tekstkeuze dan, dat hij wenschte te zijn als een wiens voeten liefelijk zouden zijn, boodschappende het goede, die den vrede zoude doen hooren.

Niet lang bleef hij in deze eerste gemeente. Het predikantsgezin had veel te lijden van koortsen, die in de beide jaren van zijn verblijf aldaar rondwaarden in de „ommelanden" van Groningen. In zijn afscheidspreek, die naar den vorm heel goed gesteld was, herinnert hij „aan de menigvuldige ziekte waarmede het gezin was bezocht"; ook vergeet hij niet dankbaar te herinneren dat daar hun eerste kind werd geboren, een zoontje, Helenius, en dat in lief en leed de gemeente veel medeleven had bewezen, waardoor sterke banden waren gelegd. De jonge vrouw en moeder werd echter niet verstaan door deze goede lieden, als zij sprak over haar eigen „gemoedstoestand"; zelfs haar man zal haar kwalijk hebben begrepen. Hier werd de kleine Helenius gevaccineerd. Later, na het geschrift van dr A. Capadose [17]) gelezen te hebben en met dezen persoonlijk bekend te zijn geraakt, werd hij een tegenstander van de vaccinatie en kon zelfs door zijn vader en zwager, den medicus dr H. C. Buning, [18]) niet bewogen worden toen hij aan de pokken leed, zich en de overige leden van het gezin te laten vaccineeren of dat bij vernieuwing te laten doen.

Om gezondheidsredenen dan verwisselde hij, na een paar jaar, Eppenhuizen met Noordlaren, eveneens een dorp in Groningen, maar op gezonder bodem gelegen. Hij werd bevestigd den 4den November 1827 en bleef ook hier slechts een paar jaar. Over het geheel genomen scheen in deze gemeente diepe onkunde te heerschen. Toch waren er die „iets anders hadden leeren kennen", liefhebbers van de prediking der vrije genade. Zij rieden hem aan een ander catechisatieboekje te gebruiken dan wat hij toen gebruikte,

en wel dat van ds Egeling van Leiden, de „zachtsprekende Egeling", die te Leiden Da Costa en Capadose door den doop der christelijke kerk had ingelijfd. God werkte reeds om den jongen predikant toe te bereiden tot de taak die hem wachtte. Wel was het te Noordlaren nog de dag der kleine dingen, maar als hij straks zijn stem krachtig zal verheffen tegen al die vragenboekjes en het pleit zal voeren, dat het *Kort Begrip* weer kome als leerboekje in de catechisatiekamer, dan is dat de heldere weerklank op het eenvoudig woord van raadgeving te Noordlaren ontvangen.

Hier had hij de gelegenheid een reis, voor die dagen een betrekkelijk verre reis, te maken, waarvan hij bizonder veel genoot. Doch wat hij, noch zijn vrouw, konden vermoeden had de Heere daarmede voor. Wondere wegen des Heeren! Zijn weg zal gaan over steden en rivieren, over dorpen en door streken, waarlangs hij straks ook zal gaan, maar dan als een reiziger met een ander doel en met een voor hem nieuwen schat. Zijn weg zal gaan door het land van Heusden en Altena, als voorbij aan de pastorieën, waarin straks een Scholte zal trekken, een Gezelle Meerburg, om te zwijgen van Van Rhee. Hij zal van Rotterdam naar Gorcum varen. Dan de groote rivieren oversteken. Nog maar weinige jaren of zijn broeder „Jonathan" zal van uit deze streken hem schrijven, hem willen zien en hem derhalve opzoeken om met hem te kunnen spreken en handelen. Dàn zal hij naar den Koning reizen en als het ware een apostolische reize doen, gelijk spottend is geschreven door prof. Reitsma over Scholte's reis naar het Noorden. Hij, die zulk een geopend oog had voor het grootsche en majestueuze onzer groote stroomen, die als slagaderen geweven zijn rondom en van uit het hart van ons vaderland, zal te Gorcum zijn wapenbroeder in den strijd bezoeken en dan stroomafwaarts gaan naar Rotterdam, gelijk nu stroomopwaarts zijn weg hem zal voeren. [19])

Wij bezitten een kleine reisbeschrijving van dezen tocht naar vrienden in het Zuiden, doch vrienden die hem straks niet meer zullen kunnen verstaan en die al even verbaasd en misschien ook bedroefd het hoofd zullen schudden over hun vroegeren kameraad en geestverwant, als Hofstede dit zal doen.

Hij zal zijn academievriend Jan Begemann bezoeken, den zoon van den Norger pastor, van wien de opvolger in het werk der opleiding na het overlijden van De Cock, Tamme Foppens de Haan te Groningen, het onderricht ontving om te kunnen worden ingeschreven als student te Leiden. De naam der Begemanns is eene niet onbekende onder de predikanten van de achttiende eeuw en onder de vrijzinnige predikanten uit de tweede helft van de vorige eeuw. Nu waren Begemann en de jonge De Cock mannen van ongeveer dezelfde geestesrichting, van dezelfde levensbe-

schouwing en nam De Cock gaarne een preekbeurt voor hem waar. De brieven op deze reis aan zijn vrouw geschreven laten daaromtrent geen twijfel over. Hij was nog geen andere dan de vrienden van zijn academietijd.

Van Noordlaren ging de reis eerst naar Harlingen om in deze haven scheep te gaan naar Amsterdam. Zijn vrouw en kind waren gelogeerd bij de familie in Winschoten. Hendriks broeder Regnerus Tjaarda was ontvanger van de registratie te Winschoten en getrouwd met Frouwe's zuster Hermanna. De Cock had van de behouden aankomst te Harlingen reeds aan zijn schoonzuster geschreven.

Van den Haag uit schrijft hij dan dezen brief, geadresseerd aan zijn vrouw:

's Gravenhage den 17den July 1828.

Lieve Frouwe en verdere mij hoogst dierbare Vrienden!

Uit mijn brief aan Hermanna zult gij waarschijnlijk mijn gelukkige aankomst te Harlingen vernomen hebben. Daar nu gingen wij 's morgens te 4 uren op reis met den Harlinger Beurtman, want om met de stoomboot te varen had ik tot den anderen dag, tot Donderdag nl. moeten wagten. Deze overvaart was in vele opzigten regt aangenaam. De morgenstond was heerlijk, de zon verrees met luister, pragt en majesteit uit de kimmen; maar het was geen zeemansweer; doodelijke stilte heerschte op de baren; de zee scheen als getemd en in volmaakte rust; desniettegenstaande gingen wij onder zeil, en kwamen met moeyte uit de haven. — Daar hebben wij zeker omstreeks 4 uren omgedobberd zonder eenigsints van belang te vorderen; maar toen ontstond er van lieverlede eenigsints meerder wind en wel een zeer voordeelige nl.: N N O. — De wind bleef echter den geheelen dag zoo matig, dat wij niet meer dan 3 mijl in de wagt vooruitkwamen. Bij dat aangename weder ben ik volstrekt niet zeeziek geweest; heerlijk vertoonden zich aan ons oog den geheelen dag, de westkust van Vriesland en de oostkust van Noordholland. —

Altijd hadden wij het land in het gezicht en benevens hetzelve van de 50 tot 100 en misschien meer schepen, die op de Zuiderzee rond dobberden. — Woensdagavond begon de wind eenigsints wederom te bedaren, wij vleiden ons in de kooy ter ruste en Donderdagmorgen te 3 uren ontwakend en uit de kooy gesprongen zijnde, waardde mijn oog langs het IJ en zag daar de 100den zeilen, die van Oost en West, Zuid en Noord daar samenkomen. — Ook daar zagen we wederom het pragtig opgaan der heerlijke zon, en stapten te $5^1/_2$ uur aan wal in Amsterdam. — Lieve Frouwe, tot nog toe is dus alles welgegaan, en niets hindert mij op reis dan uw afzijn. O had ik u bij mij, mij dunkt ik zag nu wel

reeds kans om behoorlijk voor u te zorgen. Wie weet! Wij zullen in 't vervolg nog wel eens samen aan 't reizen komen.

Doch ter zake, gij zult ook horen, dat het mij degelijk te pas zal komen. Amsterdam bezag ik dadelijk bij mijn aankomst na het ontbijt op reis gaande.

Mijne reisgezellen zal ik u naderhand wel eens nader bekend maken. — Te 6½ uur ging ik naar de Oude kerk en hoordde daar Ds Ten Hoeven en Brachthauser, die het orgel uitnemend bestuurde. De kerk is schoon en pragtig en heeft 3 uitnemend schoon beschilderde glasramen. Vandaar gingen wij naar de Nieuwe kerk, dat is ook een grootsch en pragtig gebouw en heeft verscheiden praalgraven, zooals b.v. van De Ruyter, Van Kingsbergen en een uitnemend schoon bewerkte predikstoel.

Daarna bezigtigden wij het koninklijk paleis en deszelfs toren tot een hoogte van 180 voet en overzag van daar Amsterdam en deszelfs omstreeken.

Dat gebouw is stout en kostbaar. Het pronkt met 3 beelden op deszelfs voorplein van louter brons en 12 voet hoog. Het bevat 64 kamers waarvan wij er 24 bezagen, die voornamelijk waren ten dienste van den koning, de koningin en de prinses.

Alles was pragtig gemeubeleerd.

De grote danszaal vooral; dezelve was 130 voet lang, 60 breed en 100 hoog, verwulfd nl.; dezelve pronkte met 5 of 7 ontzaggelijke grote kristallen kronen. Het gordijnenpaar in die zaal had gekost f 1000.00 en dezulke waren er zeker ongeveer 20.

Men zeide dat het ameublement van dat huis te voren, door Amsterdam aan Lodewijk Napoleon geschonken, gekost had 11 millioen 150 duizend gulden.

Van daar bezagen we felix meritis, een gebouw gewijd aan kunsten en wetenschappen; een gebouw dat van bouwen f 700.000 gekost had, en waar wij een schilderij gezien hebben, waar eens f 1000 voor geboden was. Ik zit thans in den Haag. Ds Begeman is vertrokken; morgen ga ik naar Dongen en heb een goede reisroete. Bij welzijn zit ik morgen avond omstreeks 6 uren bij Jan. Van daar hoop ik u ook eens te schrijven. Vaarwel lieve! Geniet met ons kindje en met allen die mij dierbaar zijn, Gods zegen en houd u overtuigd van mijne liefde en groet ouders, br. en zust.

H. de Cock.

De Cock doet zijn gelofte gestand en schrijft den toegezegden brief:

Dongen, Zaterdag den 19den July 1828.

Lieve vrouw! en alle mij hoogst dierbare betrekkingen van vader, moeder, broeder en zuster. Heil en zegen zij en worde u gedurig van God geschonken en bevestigd.

Daar zit ik dan nu reeds aan de schrijftafel te Dongen, de plaats mijner bestemming. Hartelijke blijdschap en innige vreugde ontwaardde ik bij mijn aankomst en het vreugdevol wederzien van mijnen ouden vriend

Jan, die ul. ook door deze bij voorraad allen laat groeten. Ik schrijf zoo spoedig Lieve! om u ten mijnen opzichte gerust te stellen. Ds Begeman vertrokken zijnde toen ik den Haag aankwam informeerde ik mij daar zoo goed ik kon, om op het voordeeligst en vermakelijkst naar Dongen te reizen, 't welk mij ook zeer wel gelukt is. Omstreeks 3½ uur nl. ging ik in de Postwagen van den Haag naar Rotterdam, passeerde Delft alwaar een arsenaal is, en waar de praalgraven zijn onzer vorsten. Ik zag vervolgens Schiedam in de verte benevens andere minder merkwaardige plaatsen, en kwam alzoo te 5½ uur of omstreeks 6 uur te Rotterdam.

Daar ben ik in de stoomboot gegaan, in Willem de eerste nl., en heb voor het eerst aldaar aan die watergevaarten mijn ligchaam aanbetrouwd. De Maas is van Rotterdam tot Gorcum althans, 't geen ik ben gevaren, een heerlijke en trotsche stroom, schoon liggen aan deszelfs oevers hier en daar de dorpen verspreid. Wij zagen daarenboven wat meer dan ten halven wege Dordrecht liggen en kwamen, na nog een paar stoomboten ontmoet te hebben omstreeks 4½ uur te Gorcum.

Met mij was onder anderen een heer gevaren in de stoomboot Van Gillis geheeten, zoo als mij daarna bleek med. doct. te.... Met dezen heer had ik eenige kennis gemaakt op de stoomboot, en nu toen wij aan land stapten, begon die kennis, die ik dacht op te houden te vermeerderen. Hij had de vriendelijkheid om mij naar het logement te brengen, dat mij het meest voegde. Hij liet mij de stad en deszelfs omstreken zien; de vaarten aldaar gegraven, de sluizen daar gebouwd sedert kort, de voornaamste straten, de markt, het raadhuis etc. Hij ging met mij naar het huis waar de Groot van Loevestein gebracht, in een boekenkist ter neer werd gezet.

Wij zagen die plaatsen, wij zagen de pompen in de regenwatersbak door Mevr. De Groot aan den toenmaligen eigenaar present gegeven, de geschilderde glazen, die die gebeurtenis voorstelden, en in de vertte wees hij mij ook het slot Loevestein.

Na alles bezigtigd te hebben, gingen wij naar een herberg aan de haven, dronken een glaasje malaga, ten slotte bragt hij mij wederom naar mijn logement, en vertrok onder mijne hartelijke dankbetuiging.

Omstreeks een uur vertrok ik van Gorcum met de diligence. Spoedig kwamen wij aan de Maas, een bootje bragt ons daarover onder het sidderend beven vooral van eene dame, die met ons overvoer. Wij stapten te Slewijk wederom aan land en vonden dáár eene andere diligence die ons wachttede. Wij reden nu door Waalwijk, zagen aan de linkerzijde Raamsdongen, aan de regterzijde het liefelijk liggend, maar kleine stadje Gertruidenberg, dat door de O. Waal bespoeld word. Te 4 uren omstreeks kwam ik aan te Oosterhout, een plaatsje 't welk ruim een uur van Dongen afligt.

Daar nam ik een loots, nadat ik mij eenigsints verfrischt en verkwikt had, en kwam gelukkig en behouden omstreeks 6 uren aan te Dongen.

Het is een aardig, landelijk dorp; het heeft eene goede pastory en kerk en de menschen komen mij in deze omstreken niet onaardig voor.

Gisteren avond waren de Heeren Begeman van Norg nl. en Smit bij een heer en Mevr. Schröter, en in de pastorie ontmoette ik eenen jongen Heer Begeman van het Cadaster die zoo zoo den dominé, ook op het lijf was komen vallen. De Heer en Mevr. Schröter lieten ons oogenblikkelijk verzoeken en wij vonden daar een aardig gezelschap, omstreeks 9 uren vertrokken wij weder, en omstreeks 12 stapten wij, terwijl mij bijna de slaap overmeesterde, naar bed.

Gerust geslapen en frisch ontwaakt. — Ook punctum. — Mijn reis is mij tot hiertoe best bevallen, en het wondert mij zelf, dat ik zoo goed allerwegen teregt kwam.

Over hetgeheel heb ik zeer goed gezelschap gehad; heb mijn reis tot dus verre met blijdschap volbragt en ben ook nog blijde.

Mogt ik tegenwoordig vernemen, dat gij alle gezond frisch en wel zijt, gelijk ik, o hoe zou mij dat streelen. Lieve Frouwe, schrijf mij eens spoedig, ik verlang zeer van u en van onze kleine en van u allen het goede te hooren; hoe eerder hoe liever.

Complimenten van Begeman doe ik bij dezen aan allen.

Gods hoede begeleidde en vergezelle u, aan hem heb ik u opgedragen, aan hem draag ik nog dagelijks u op, zoo dikwijls ik uwer gedenk. God schenke ons het voorregt dat wij elkanderen gezond en in welstand wederzien. O! dat vooruitzigt streelt en ben ik opgeruimd geweest lieve Frouwe op mijn heenreis, blijder nog zal ik dunkt mij zijn in mijne terugreis, door het vooruitzicht van het wederzien.

Intusschen bepaal u daarbij niet te sterk, dan duurt het verlangen te lang, en wordt het wagten eindelijk verdrieten, en laat ons tevens Geliefde (om ons voor te groote teleurstelling te wagten) gedenken dat *aardsche* vreugde ons hier slegts beidt, en dat ons wereldsche geluk hoogstwisselvallig en aan gestadige verandering onderhevig is. — Nu Lieve! Vaarwel, geef onze Helenius 1 ja 1000 kussen voor mij. Groet allen die naar mij vragen, gedenk gedurig aan mij in liefde, gelijk ook hij doet die zich met liefde en hoogachting noemt

uw echtgenoot

H. de Cock.

Een merkwaardig N. B. staat in margine:

„Lieve vrouw, ik verzoek u deze brieven ter mijner herinnering op te bewaren."

Verlangde De Cock sterk naar eenig bericht van de zijnen, een brief door zijne vrouw geschreven, d.d. Winschoten den 22 July, 1828, Dinsdag, werd geadresseerd aan het adres van den „weleerwaarden zeergeleerden Heer, den Heer J. Begeman, predikant te Dongen in Noordbraband."

Lieve Cock.

Daar ik van den morgen naar Winschoot zijn gegaan en vond tot mijn groote blijdschap de brieven van u, alwaar twee gister en een van

de morgen was aangekomen. Tot mijn groote blijdschap vernam ik lieve Cock dat gij uwe heenreis met vreugde en blijdschap en in gezondheid mogte volbrengen, welke voorregt ik ook nog met onze kleine moge genieten en ook nog al dien tijd met uwer afwezigheid met onze kleine heb mogen ondervinden. Hij heeft het gesprek nog dagelijks over u en heeft onthouden dat pa hem beloofd heeft bij uw weggaan om het bokjes en apies mede te nemen, en hij verheugt zich wanneer ik hem er van voorpraat van uwe wederzien. Ik ben zoo aanstond aan het schrijven gegaan toen ik uwe brieven gelezen heb. Want ik kan het zoo afbeelden hoe gij ook naar een brief van mij zult verlangen. Gaarne lieve Cock had ik ook uit uwe brief willen vernemen wanneer gij dagt weer te komen en of de oude Begeman ook nog verder denkt te gaan en of gij dan ook het plan had om met hem te gaan; maar dit verwagt ik dan in een volgenden brief van u en hoe schielijker gij dit schrijft, hoe liever, omdat ik dan liefst in huis zoude zijn, want anders zoude het een groote teleurstelling voor u zijn, en ook het wederzien zal, dunkt mij, te Noordlaren het aangenaamste zijn. Het verlangen naar u en het wederzien hierover zal ik mij maar niet te sterk uitdrukken, want het mogt een aansporen worden om uwe reis te verhaasten en gij zult het ook best bij eigen gevoel ondervinden, hoe of ik er onder sta om u weer te zien.

Kom! hier niet meer over en mijne begeerten en verlangens nog wat ter zijde gezet. Ik hoop, lieve Cock, dat gij uwe reis in gezondheid en vreugde moogt volbrengen, en willen hoopen dat wij het voorregt mogen genieten om malkander gezond en wel te mogen aantreffen. Ik wensch ook tevens dat gij uwe reis zoo moogt nemen dat gij er van agteren met vreugde aan moogt denken en uwe plezier en genoegen er zoo goed moogt afnemen en gemak voor zoover het aan geld ligt als gij kunt.

Ik wensch van harten voor zoover het voor mij te wenschen is alle heil en zegen en genoegens en vreugde en gezondheid op uwe reis en hoop dat God ons het voorregt moge verleenen dat wij malkander gezond mogen wederzien.

Mij dunkt het zal ook een vreugde zijn geweest toen gij Jan Begeman zoo geheel onverwagt kwaamt overvallen; mij dunkt hij zal niet weinig hebben opgekeken toen hij u zag.

Groet hem hartelijk van mij en de geheele huishouden.

De oude lui heb ik ook gezond en wel verlaten en ik heb het hier ook gezond en wel aangetroffen; welke u ook allen hartelijk groeten. De oude lui hebben verleden een groote visite gehad: de 3 neeven Mees met hunne vrouwen en oom en na Van Laken en waarbij broer Harmannus ook was en neef Luikens en tante, zoodat wij een tafel van 16 waren. Vrijdag zijn wij te Garmerwolde allen verzogt; broer en zuster ook; of wij er ook gaan, dit is nog niet zeker. Ik heb neef en nigte Mees nu ook leeren kennen; welke ik beiden heel aardig heb gevonden; ik heb met vreugde de dagen in Wildervank gesleten en hoop dit hier ook te doen. Ik hoop en wensch, dit herhaal ik nog eens dat wij het voorregt mogen genieten malkander gezond aan te treffen en dan zal

de vreugde ook grooter zijn na malkaar afzijn zoo lang ontbeerd te hebben. Gij hebt mij geen adres opgegeven hoe ik u moet beschrijven, maar ik wil egter hopen dat het teregt mag komen. Dit is weer een weinig *slof* niet waar? Maar anders egter van harten verheugd en verblijd met uwe briefven en verwagt zoo schielijk zulks mogelijk is een weer terug. Wees steeds van mijne opregte liefde en genegendheid uwaart verzekerd en tekene mij u altoos blijvende eggenoot

F. de Cock, geboren Venema.

De inhoud van dezen brief getuigt van innige liefde van de nog jonge vrouw voor haar man, door haar niet naar onzen trant Hendrik genoemd, doch De Cock, gelijk zij steeds tot op hoogen leeftijd hem noemde. Zij schijnt in hem een weinig slordigheid te hebben gemerkt; zij schrijft toch: dit is weer een weinig *slof,* niet waar? Een provincialisme dat slordigheid beteekent.

Wij hebben weinig gemerkt van slordigheid of onattentheid bij De Cock. Zijn schrift verraadt die niet; ook wijst zijn zorg voor zijn papieren daarop niet. Toch ontdekken wij later wel iets, dat wijst op eenige „slofheid". Hij maakt zeer zorgvuldig copieën van vele uitgaande stukken, doch bij het overnemen van eigennamen sluipt nog al eens een fout in. Echter, zijne vrouw was in ieder geval bizonder op orde en regel gesteld; tot in hoogen ouderdom heerschte er orde in haar huis; orde en regel in het bizonder in haar huisgodsdienst als in haar kerkelijk leven. Toen zij niet meer naar de kerk kon vanwege haar bizonder hoogen ouderdom, zorgde zij toch dat Aafje, haar oude dienstbode, haar gaven medekreeg. Des Zondags kleedde zij zich in deftig zijden feestgewaad.

Den brief van zijne Frouwe beantwoordde De Cock den tweeden Augustus, des Zaterdagavonds van uit Limburg, Stevenswaard. Daarin heerscht orde; orde in het schrift, als ook orde in het reisverhaal dat hij doet aan zijne

Lieve Frouwe!

Met grote vreugde heb ik uwe liefdeademende letteren verslonden en tegen mijne gewoonte wel reeds 3 maal herlezen. Hoe groot een genoegen het mij waar, mijne dierbaarste, uwe gezondheid en die van ons eenigst liefdepand te vernemen, en van allen, dit zult gij gevoelen, wanneer gij u verplaatst in mijne omstandigheden, en u herinnert dat ik onze kleine niet volkomen wel moest verlaten. Nu Gode zij dank dat hij nl. alle zoo wel bewaarde, hem beveel ik uwe hoede dagelijks aan, en hem smeek ik dat hij ons in gezondheid moge 't samenbrengen. Nu voorts nader. Zoo ik het wel heb, heb ik u mijn aankomst te Dongen geschreven; onze reis naar Breda niet, althans zoo ik het gedaan heb, dan zal ik het nog eens doen.

Zondag den 22sten preektte ds Begeman 's morgens te Dongen, en ik des namiddags te 's Gravemoer; wij dronken bij den burgemeester een kop thee en glas wijn, met een kamer vol menschen en keerden tegen den avond weder.

Maandag gingen wij op een kar naar Breda, om daarheen een neef te brengen van Begeman die een quartier uur vóór mij, bij hem was aangekomen. Het is een nette vrij florisante stad, de kerk is daar zeer merkwaardig, door een bijzonder praalgraf. Van het kasteel van den ouden prins aldaar, wordt een kweekschool gebouwd, een gebouw bijna zonder wederga.

Dingsdag hebben wij een morgen visite gemaakt en 's middags de ds van 's Gravemoer bij ons gehad.

Woensdag zijn wij, alle gezamenlijk geweest naar Mevr. Schöter [20]) om te dineren. Wij waren daar met ons elven en hadden een net diner. Willem de broer van Jan de candidaat zal eene van hare dochters hebben.

Donderdag morgen en na den middag hebben wij daar in Dongen eene visite gemaakt.

Vrijdag morgen gingen wij op reis, naar het Limburgsche, waar Jakobus en Christoph de beide broers van Jan wonen. Wij stonden op te $3^1/_2$ uur en reisden dien dag met de kar 12 uren. Die karren, lieve vrouw, zal ik u in 't vervolg hoop ik mondeling beschrijven. Wij kwamen dien dag door 4 nette dorpjes. Het land zwiert hier vrij wat op Drenthe, maar de dorpen zijn florisanter, er is meer koophandel.

Te Leende 't welk nog ligt in de Meijerij van den Bosch en waar wij dien nagt sliepen, namen wij den volgenden dag weer een kar, zetteden te 5 uren ons daarop, en reden naar het stadje Weerd, waar Lichtenvoord te voren ontvanger is geweest van de registratie. Het is vrij net, heeft 5700 inwoners. Wij zagen daar de Roomsche kerk die schoon is, en het stadshuis dat gebouwd werd. Omstreeks 3 uren kwamen wij te Rurmond, waar wij allen door Jacobus en zijne famille hartelijk ontvangen wierden. Hij bewoond een huis met 25 kamers, dus ruimte genoeg om ons te ontvangen. Zijn kerk werd geverfd, dus kon daar de volgende dag niet gepredikt worden, maar werd er overlegd, dat wij Dominees, den volgenden morgen naar Stevenswaard 3 uren van daar zouden rijden, en ik daar preeken, 't welk gebeurde. —

Zondags gingen ds Begeman [21]) en Jacobus weer terug naar Roermond en Christoph en ik bleven, om den volgenden dag 't samen naar Aken te gaan, dat hij de vriendelijkheid gehad had, om mij ter bezichtiging aan te bieden.

Maandag morgen vroeg opgestaan, maar eerst om 7 uren vertrokken want het regende, te voet nl. Wij gingen over Sittard naar Heerle 7 uren, daar namen wij een kar, reden nu nog 3 uren en kwamen omstreeks 8 uren te Aken. Aken weet gij is die vermaarde Pruisische Badplaats, daar jaarlijks duizende vreemdelingen komen om hunne gezondheid, of ook wel vermaakshalve. Wie had ooit gedacht Lieve Vrouw, dat ik

immer zoo ver in de wereld komen zou, niet waar? Des avonds bezagen we nog eens de stad, bezochtten de bank en begaven ons na het soupé, ter ruste. Dingsdag morgen stonden wij te 5 uren op, gebruikten in onze nuchteren magen de beroemde Akensche wateren, gingen voorts naar den Lansberg, de hoogste bij Aken en keerdden omstreeks 7 uren naar ons Logement terug om te ontbijten. Het schone van dat land, hoop ik u nader mondeling te beschrijven. Na het ontbijt hoorden wij de muzijk die aan de wateren gemaakt wordt, zagen den fontein op de markt, zagen de markt en de comoedie, waarvan vooral de laatste brillant is, en daarna de kerken. Wij zagen er 3. Twee oppervlakkig, maar de Munsterkerk nauwkeurig. Zij heeft veele merkwaardigheden, een zilveren predikstoel, onderscheiden graftomben, veel inwendige pragt, schilderstukken van de uitmuntendste meesters etc. etc., 't welk ik u alles nader mondeling hoop te verhalen.

Des middags dineerden wij aan een tafel van 36 personen, en na het eeten gingen wij naar Botschet, een zeer bezocht en vermaard stadje, een quartier uurs van Aken, waar voornamelijk de minerale badwateren zijn, daar dronken wij een kop koffy, gingen toen naar Tetsenburg, even buiten Aken, waar de bank ook speelt en gingen daarna met den Heer Daaran [22]) en deszelfs familie, een bekende van Christoph, een controleur, naar de comoedi, en zagen daar spelen de *toorenfluit.* De Heer Daaran verzocht ons den volgenden dag ten eeten en wij dat aangenomen, met hem in ons logement gesoupeerd hebbende vleidden ons ter rustte. — Woensdag morgen stonden wij te 6 uren op, ontbeeten met verstand en begonnen nu onze terugreis. Eerst gingen wij op Vaalte een uur van Aken en dineerden daar bij Darren [23]) in een aardig gezelschap en vertrokken des namiddags te 3½ uur met de post naar Maastricht, waar wij om 7 uur aankwamen. Wij logeerden daar in de Windland bij Mevr. Van Halen, waar gewoonlijk ook onse prinzen logeeren, dus goed genoeg niet waar Lieve? Wij bezagen nog dienzelfden avond de stad, die net en fraai en florisant is; wij soupeerddden en leidden ons ter rustte.

Donderdag stonden wij te 5 uren op en gingen naar de St. Pietersberg, een berg die geheel en al uitgehold is, doordien men de steenklompen daaruit haalt en gebruikt tot bouwstof. Ik geloof dat wij daar met 2 geleiders wel een uur in hebben rondgedwaald. Wij kwamen daar onder anderen ook aan eene plaats waar tevoren iemand verdwaald geraakt zijnde, van honger gestorven was, en aan een steen in het gewelf die onophoudelijk druiptte. Bij onze terugkeering zagen wij de St. Nicolaaskerk en de St. Servaaskerk, de beroemdste uit Maastricht en vertrokken uit die stad omstreeks 10 uren naar Meersen, waar wij bij den Emeritus predikant Guichart, [24]) familie van de Groninger Guicharten familiariter aten en van daar marcheerden wij naar Stevenswaart en maakten alzoo dien dag 7 uren te voet.

Donderdag morgen om 5 uren opgestaan, om 9 uren marcheerden wij naar Rurmond 3 uren van hier en vonden de familie der Begemans aan de koffy. Na het eten gingen wij wandelen naar Zwalmen, dronken

NEDERL. HERVORMDE KERK
TE NIEZIJL, GEBOUWD IN 1661

PASTORIE VAN Ds WORMNEST
TE WARFHUIZEN

HUIZE MENKEMA TE UITHUIZEN

GRENSPAAL TUSSCHEN ULRUM EN LEENS

daar koffy, en bezagen in onze terugreis een slot *van de Hildenrade* van den baron van Housbroek; in de heenreis zagen wij ook een vervallen klooster van de tempelheeren.

Vrijdag morgen stond ik op te $6^1/_2$ uren en na het ontbijt bezagen wij te Roermond de Christoffelkerk waar juist aflaat was in de Partiuncula. Tevens zagen wij daar de Munsterkerk. Om 10 uur vertrokken Christoph en ik naar Stevenswaart omdat hij te 2 uren moest catechiseeren.

's Nadenmiddags zijn wij aan 't visschen geweest, maar niets gevangen.

Morgen zijnde zondag den 3den Augustus, zal ik, naar ons plan, hier weer preeken. Na den preek gaan wij naar Rurmond eeten, om Maandag met elkanderen hier naar Stevenswaard terug te keeren. Hier blijven wij waarschijnlijk tot Woensdag of Donderdag, gaan dan over 's Hertogenbosch weder naar Dongen, en vertrekken van daar denkelijk den 12den Augustus. Indien het dan met weer en wind niet tegen loopt, dan zijn wij waarschijnlijk Vrijdagavond den 15den Augustus wederom 't huis, bij elkanderen.

God lieve zegene daartoe uwe en mijne wegen. Geef onze Helenius een kus van mij. Wensch onze Hermannus bij gelegenheid van mijnentwege geluk op zijn verjaringsfeest en voorders groet allen hartelijk en wel in de eerste plaats onze ouders, broeders en zusters. Nog één woord. Gij beschuldigt mij Lieve Frouwe van slofheid, nu ja, dat ik deze beschuldiging niet somtijds verdien zal ik niet ontkennen, maar thans leefde ik toch in het stellig vertrouwen, dat gij het adres even goed wist als ik, zoo als zulks ook van agteren gebleken is. Tot dus verre kindlief kan ik nog met vreugdde op mijne reis terugzien. God zal mij hoop ik verder behoeden, dat geen naberouw mij in eenig opzicht de vreugde die ik gesmaakt heb vergallen zal. De vreugde des wederziens Lieve Frouwe zal zekerlijk groot zijn; bepaal er u echter niet te veel, niet te dikwijls bij, want dat zou u genoegen in den broeder en zusterkring vergallen. Nu Lieve nogmaals vaarwel. Kus Helenius voor mij. Ondervindt allen Gods hoede en zegen en houdt u overtuigd, dat niemand dan gij waarder is aan hem die zich noemt uw tederlievende echtgenoot.

H. de Cock.

Deze brieven acht ik van groote waarde voor de karakterteekening van De Cock. Dat hij in die dagen dezelfde richting in het godsdienstig en kerkelijk leven was toegedaan, die men gematigd liberaal of ook evengoed gematigd rechtzinnig mag noemen, blijkt overduidelijk uit den eenen brief zoowel als uit den anderen.

Als hij vertelt, dat hij voor zijn gastheeren en vrienden een liefdebeurt waarneemt, dan voegt hij daar geen woord aan toe over de opkomst, over den geest in deze Brabantsche gemeenten te midden van een overheerschend roomsche bevolking, over de stemming waarin hij het Woord heeft bediend: niets, niets daarvan! In dat opzicht is de inhoud bizonder arm, terwijl daar naast valt op te merken, dat hij zeer nauwkeurig is in

zijn dag- en reisverhaal. Hij bezoekt baden, roomsche kathedralen, de schouwburg; zit aan met een groot gezelschap aan diners; maakt kennis met onderscheiden families; doch over het koninkrijk Gods geen woord! Naar den trant dier dagen een enkel supra-naturalistisch „God zegene, God behoede u!" Meer niet! De naam des Heeren wordt door hem niet genoemd, gelijk die lief was aan de „Fijnen". Aan de andere zijde is hij vrij van wat ook maar moge zweemen naar en gelijken op het zoetelijke, weeë, en wekelijke, dat toch een jongen man bij eene afwezigheid van een kleine maand van een nog zoo jeugdige vrouw en moeder, van hun eenigst kind zoo gemakkelijk uit de pen zoude kunnen vloeien, had het gelegen in zijn aanleg, en was het geweest in zijn hart. Warm is zijn toon! Nuchter en daarom ook hier reeds zoo waar! Zoo rondborstig zonder eenige gemelijkheid komt hij even terug op haar zacht verwijt van slofheid. Doch hij laat niet na, zij het slechts met een paar woorden, te herinneren, toegegeven dat hij soms wel een weinig „slofheid" betoont, dat het ongelijk ditmaal aan haar zijde is.

Iets komt van die „slofheid" in dezen brief om den hoek kijken in de spelling o. a. van den familienaam der Begeman(n)s, van Daran en van de stad Roermond; een enkele maal is een letter of een woordje uitgevallen, echter de correctheid waarmede hij schrijft en tot in bizonderheden mededeelt zijn „reiservaringen", wijzen eerder op preciesheid; eene preciesheid die in het bizonder bleek overgeërfd door zijn zoon Helenius en andere leden uit het vierde en vijfde lid van zijn geslacht; een preciesheid die met andere karaktereigenschappen van Hendrik de Cock in het geslacht niet is verloren gegaan.

Hendrik de Cock maakte dan deze reis van het Noorden naar het Zuiden; hij had de gelegenheid de kerkelijke kaart van het land te leeren kennen; hij laat met geen enkel woord blijken, hoe hij de Hervormde Kerk toen zag; hij laat zich niet uit over de Roomsche Kerk, in welks kathedralen hij kwam. Nog een korte tijd en dan zal hij weer door het land reizen, weer van Noord tot Zuid; hij zal gedeeltelijk denzelfden weg nemen; in dezelfde steden komen; door eene gestâge briefwisseling ook die streken leeren kennen, die hij, hoewel zijn weg hem daarheen niet leidde, toch naderde. Wat zal zijn kijk, na de inwendige verandering, dan een geheel andere blijken te zijn geworden. Dan, zijn karakter, hoewel vernieuwd en geheiligd, zal ook dan dezelfde grondtrekken vertoonen, trekken edel van aard, waarmede zijn Schepper en Formeerder hem in Zijn vrijmacht had begiftigd. [25])

Zijn gelijk moet hij even verdedigen tegenover zijn vrouw!

Des Heeren gelijk zal hij heldhaftig verdedigen tegenover die Hem te na komen!

Het gelijk der kerk zal in hem een strijder vinden, niet strijdlustig van karakter, doch eerlijk, kloek en rondborstig, die den zoozeer ongelijken kamp aangaat met open vizier in een rusting, die hem paste, en met wapenen die hij wist te gebruiken in open strijd, waarmede hij den Goliath dier dagen, die den God der slagorden Israëls hoonde, dorst te lijf te gaan, wien hij ook geduchte slagen toebracht, en die deswege nog smadelijker sprak. Het vellen van dien sterke, was niet het werk van den dienstknecht des Heeren, dezen zou den kop kunnen vermorzelen alleen de Leeuw uit Juda's stam!

Midden Augustus kwam De Cock van zijn reis te Noordlaren terug en nam zijn werk weer met lust op, daarin bizonder gesteund door zijne vrouw. Mede door haar invloed droeg de prediking van De Cock reeds in deze jaren een ernstig karakter en was hij trouw in het houden der catechisatiën, in het bezoek der zieken en van de gemeente in haar geheel. Van haar zijde kon hij weinig ontvangen; over het geheel waren de leden diep onkundig, een paar uitgezonderd, die wel eens met hun predikant over de prediking spraken en zoo gaarne zouden willen dat hij meer de leer der vrije genade zou verkondigen.

De jonge „domineeske" stond deze mannen niet tegen, maar was van dezelfde meening. Ook zij miste iets in de preeken van haar man. Het onderwijs genoten van haar catechiseermeester droeg nog zijn vruchten. Zij zou zoo gaarne hooren prediken de noodzakelijkheid van de wedergeboorte en de bekeering. Juist omdat zij oordeelde dat, om getroost te leven en zalig te sterven, de kennis van ellende, verlossing en dankbaarheid noodig is, drong zij er bij haar man op aan, het *Kort Begrip* op de catechisatiën te gebruiken, inplaats van het vragenboekje van ds Egeling van Leiden.

Zij kon niet precies zeggen wat er door haar gemist werd in De Cocks prediking, doch er ontbrak iets aan den inhoud. Zij ontving niet die onderwijzing en leering waaraan zij zoozeer behoefte had; als eene godvruchtige huisvrouw zou zij zich zoo graag door haar man in stilheid hebben laten leeren; zij behoorde wel allerminst tot die vrouwen, die altijd leeren en nimmer tot kennis der waarheid kunnen komen; ook zweeg zij niet tegenover haar man, daartoe hadden ze elkander te lief en waren te zeer getrouw tegenover elkander. Juist dáárdoor werd zij tot een rijken zegen voor haar man, en werd zij ook gezegend. Zij zou ondervinden dat het niet genoeg is, zonde te kennen en van de noodzakelijkheid der wedergeboorte te hooren spreken en getuigen; zij zou ook door ervaring leeren dat dit het eerste, maar niet het eenigste stuk is dat gekend moet worden. De Heere heeft haar die kennis geschonken, in die ruimte gesteld, doch niet te Noordlaren. Ook dit zaad heeft den regen van boven en de warmte der zon noodig, om door te breken en tot bloesem en vruchtdragen te komen.

Te Noordlaren was de atmosfeer voor de ontwikkeling van beider geestelijk leven niet gunstig; God zal verandering geven, doch ook bij hen in den middellijken weg, door Zijne trouw en wijze leiding. Die ontwikkeling van beider leven ging ook bij hen naar de wet van oorzaak en gevolg. Gods vrijmachtig handelen werkte in en door hen. Had Frouwe de Cock door den toestand van haar zieleleven een heilzamen invloed op haar man en diens ambtelijk werk in prediking en zielszorg, juist in dien weg zou hij geleid worden naar Ulrum, het betrekkelijk kleine dorp in noord-westelijk Groningen gelegen onder de „duizenden" van „Hunzingo", vanwaar de reformatie haar aanvang zou nemen. Dáár in Ulrum zou hij vinden de menschen die hem den weg bescheidenlijker konden uitleggen.

Reeds in het laatste van October '29 ontving hij het beroep van Ulrum. Zeker, de indruk van rechtzinnigheid die zijne prediking op de uitgezonden „hoorders" maakte, gaf den doorslag bij het beroepingswerk, maar de aanleidende oorzaak lag daar toch niet.

Dr P. Hofstede de Groot had door zijn benoeming tot hoogleeraar te Groningen Ulrum verlaten. Hij vestigde onder meer vooral op Hendrik de Cock van Noordlaren de aandacht zijner „lieve" gemeente. Uit de correspondentie gevoerd tusschen hem en De Cock blijkt, hoe lief hij meende deze gemeente te hebben. Hij wist dat in haar elementen waren die aan zijn prediking niet genoeg hadden; die er niet in vonden het voedsel dat zij zochten. Nochtans prees hij hen als vrome en oprechte Christenen; dezen had hij niet zoeken te *bevredigen,* doch wel hen trachten te *leiden* op het pad en in de richting waarin hij zich bewoog. Het was ook niet opdat dìt deel der gemeente bevredigd zou kunnen worden, dat hij De Cock aanbeval, eer integendeel; hij achtte dat De Cock een man was van dezelfde overtuiging als hij; hij had hem leeren waardeeren en liefhebben, toen zij bèiden nog student waren te Groningen, vooral ook om zijn karaktereigenschappen en zijn „gezond verstand". [26]) Aldus dan werden de wegen overdacht door Groningens hoogleeraar, door de „hoorders" uit Ulrum die De Cock kwamen hooren, en door dezen en door zijne vrouw, maar, zoo zeggen wij tot prijs des Heeren: Hìj stierde zijnen gang.

Noordlarens predikant kwam op de voordracht; de meer liberale Van der Tuuk van Middelstum [27]) viel van de voordracht af; de Koning benoemde De Cock. [28])

Hij nam afscheid van Noordlaren met deze woorden: „gedenk dan hoe gij het ontvangen en gehoord hebt, en bewaar het, en bekeer u. Indien gij dan niet waakt, zoo zal ik over u komen als een dief, en gij zult niet weten op wat ure ik over u komen zal" (Openbar. 3 : 3). Uit deze afscheidspreek spreekt ernst; de ernst van den tekst. Hij maant de „godvreezenden en godzoekenden" vast te houden aan Jezus, dien hij hen

heeft zoeken voor te stellen in al de grootheid Zijner zondaarsliefde, zooals Hij geleden en voldaan heeft voor allen die in Hem gelooven; hij spreekt dan van Hem als Borg en Middelaar; hij wekt de lieden op „zich gedurig nader te laten binden aan Jezus, door het zoeken van Gods Geest, door het bewandelen van den engen weg, door het vasthouden aan Zijne beloften." De scheidende predikant spreekt op den man af, richt zich tot dubbelhartigen, tot twijfelmoedigen, tot bekommerden met de noodiging van den Heiland: „komt tot mij, allen die vermoeid en belast zijt; ik zal u ruste geven!"

Zeker, Ulrum beriep en kreeg een rechtzinnigen predikant! De gemeente wenschte zulk één, doch niet een rechtzinnig predikant van gereformeerde belijdenis. De warmte van de Groninger richting in haar eerste jaren, in haar prediking van Jezus, die zoekt het verlorene, in haar terminologie die niet al te sterk de neologie verriedt, sprak uit de prediking en uit heel de bediening van het ambt van ds H. de Cock van Noordlaren. Doch hij zal in Ulrum een ander mensch worden, een veranderde dominee, en dan zullen dezelfde woorden voor hem en voor die hem hooren een anderen klank krijgen, een anderen zin, een voller rijkdom; dan zal het alles nieuw worden, ook zal zijn levensopenbaring en levenswandel anders worden, hoe onbesproken en eerzaam die bij hem ook was geweest van der jeugd af tot op den tijd der groote verandering toe.

Zijn voorganger bevestigde hem op Zondag 29 Oct. 1829. Hij zelf aanvaardde de bediening met de woorden: *„En hij ging heen, en leide zich neder,"* 1 Sam. 3 : 5*b*.

Vreemde tekstkeuze! Toch ook niet! Samuel legde zich neder, wachtende of de Heere hem nog eens roepen zoude. Samuel gehoorzaamde! Wachten, hooren, gehoorzamen! Wachten *op* wat de Heere zal hebben te zeggen. Hooren *naar* wat de Heere heeft te zeggen; gehoorzamen *aan* wat de Heere zegt.

Wat zijn Gods wegen hoog! Noch Ulrums vromen, noch het gezin van Ulrums nieuwen predikant kon op dien Zondag vermoeden hoe veel het zou kosten den weg, dien de Heere zoude wijzen, gewilliglijk en zonder tegenspreken te gaan. Echter zij hebben ook ondervonden: gewisselijk Hij legt den mensch niet te veel op. Hier zal hij leeren kennen, wat hem te voren niet bekend was, en daarna zòò worden, dat hij er van sprèken moet en er niet over zwìjgen kan. Dan zal hij getuigen voor een ieders oor en hij zal de wedersprekers wederleggen en in het aangezicht wederstaan. Hier in Ulrum „werd hij aangeraakt door de kracht der gereformeerde belijdenis, die nog leefde onder enkele eenvoudigen." Daar werd de schatkamer der wijsheid geopend voor hem tot nog toe gesloten, en hij leerde in eigen persoon de waarheid kennen van wat de vaderen hadden beleden van verkiezing, wedergeboorte en bekeering.

Wat deze blijde en gulle man voor zichzelf nu bezat, daarvan werd hij gedrongen mede te deelen. Zoo las hij: „wanneer God zijn welbehagen in de uitverkorenen uitvoert, en de ware bekeering in hen werkt, zoo is het dat Hij niet alleen het Evangelie hun uiterlijk doet prediken, en hun verstand krachtiglijk door den Heiligen Geest verlicht, opdat zij recht zouden verstaan en onderscheiden die dingen, die des Geestes Gods zijn; maar Hij dringt ook in tot de binnenste deelen des menschen met de krachtige werking deszelfden wederbarenden geestes; Hij opent het hart, dat gesloten is; Hij besnijdt dat onbesneden is. In den wil stort Hij nieuwe hoedanigheden, en maakt dat die wil, die dood was, levend wordt; die boos was, goed wordt; die niet wilde, nu metterdaad wil; die wederspannig was, gehoorzaam wordt; Hij beweegt en sterkt die wil alzòò, dat hij als een goede boom vruchten van goede werken kan voortbrengen." [29]) En toen hij dit als waarheid bij ervaring kende, toen werd de gereformeerde belijdenis hem lief, en de liefde wil geven, wil mededeelen, desnoods zichzelf geven. Zij is het motief van zijn daden; uit den overvloed dier liefde spraken van toen af zijn woorden. Te Ulrum brak de crisis aan in het leven van Hendrik de Cock en zijn gemeente. Uit deze crisis werd het conflict geboren.

AANTEEKENINGEN HOOFDSTUK VIII.

[1]) *Het ontstaan der Christelijke Gereformeerde Kerk, haar strijd en hare verdere geschiedenis, door* H. DE COCK, *eerste stuk. De Afscheiding in 't Noorden van ons land,* Groningen, G. J. Reits, 1873, blz. 21. Hoe het met de predikanten over heel het land stond moge blijken uit het feit dat „onder de meer dan veertienhonderd predikanten in de Hervormde Kerk zich geene enkele stem van goedkeuring deed hooren, toen Da Costa zich had laten hooren", De Cock a.w. blz. 9.

Het is erg jammer dat dit geschiedwerk, zoo uitnemend in aanvang en opzet, niet verder is voortgezet dan tot blz. 72. Het tweede stuk, dat werd aangekondigd, en spoedig ter perse zou gaan, zou behelzen: *De Afscheiding in de overige Provinciën van ons land, de vervolging vanwege de Regeering en de geschiedenis der kerk tot de Synode.* Het is gebleven bij de aankondiging „dat het spoedig ter perse gaat". Aan de beschrijving van *De Afscheiding in het Noorden van ons land,* gaat een hoofdstuk vooraf over den *Toestand der Hervormde Kerk in Nederland voor de Afscheiding,* dat een korte en zeer juiste schets van dien toestand biedt.

[2]) Nog steeds blijft van uitnemende waarde voor de karakterteekening van Hendrik de Cock prof. M. Noordtzij's *Herinnering en Waardeering. Hendrik de Cock, de vader der Reformatie van 1834, door* M. NOORDTZIJ, *hoogleeraar,* Kampen, Ph. Zalsman, 1911. Noordtzij zegt in het Woord Vooraf: „Doordien mijne gade een kleindochter van Hendrik de Cock is, kwamen zijne nagelaten papieren in mijn hand, kon ik hem en zijn arbeid beter naar eigen bedoelen teekenen en meer in psychologische ontwikkeling doen kennen." Vgl. voor de kantteekening vooral blz. 10.

[3]) Vgl. ook *Herinnering en Waardeering,* blz. 6.

[4]) Ds J. G. Oosterbeek, een man van „liberale verdraagzaamheid" scherpte zijn leerling in dat hij „op de hoogte van zijn tijd moest zijn en met zijn tijd vooruit gaan", vgl. Noordtzij, a.w. blz. 7.

[5]) Men vergete toch niet te vergelijken een opstel van prof. dr H. Bavinck: *Theologische Richtingen in Nederland, Tijdschrift voor Geref. Theol.,* 1894, blz. 161 vv.

[6]) Hendrik de Cock werd reeds op twee en twintig jarigen leeftijd candidaat, geëxamineerd door 't provinciaal kerkbestuur van Groningen, „zonder ooit bij eenig onderzoek teleurgesteld te zijn".

Hij had in Groningen kamers bij een vriend van zijn vader en werd door dezen als kind in huis behandeld. Wat dr Gieseler meldt in het reeds vroeger a.w. over De Cock's studievermogen, berust op informaties gegeven door prof. P. Hofstede de Groot, die hem goed kende, doch toen reeds zijn volslagen tegenstander was.

[7]) Men vgl. voor 't geslacht der Begemann's het *Biographisch Woordenboek* in voce. De derde Begemann daar genoemd komt steeds in de brieven voor van De Cock, als hij een reisje maakt naar Limburg. Een lid dezer familie, ook door De Cock in zijn brieven op reis geschreven, was de bekende pred. van Norg, van wien Tamme Foppens de Haan lessen ontving ter voorbereiding voor de Hoogeschool. Frederik

Adolph Begemann was gehuwd met Christiana Sissingh. Een zekere Sissingh was gehuwd met Gerarda Mettina, een dochter van den raadsheer Gerhard Regnier. Zoo waren dan de Begemann's geen onbekenden voor De Cock. De Cock schrijft den naam Begeman met één *n*, de fam. Begemann is eene Duitsche familie, afkomstig uit Ditmold, graafschap Lippe; de naam dient te worden geschreven met twee *n's*.

[8]) Detmers, moet geschreven De*th*mers.

[9]) Student De Cock volgt bij deze onderteekening een gewoonte in zijn dagen veel in zwang: de voorletter van den persoonsnaam van zijn vader ook op te nemen. Bij den gewonen boeren- of burgerstand werden de geslachtsnamen niet alleen in het onderling verkeer, maar zelfs in de kerkelijke registers, vooral in het Noorden des lands, verwaarloosd. Zoo sprak en schreef men bijv. Hendrik Jans, Willem Derks, Thea Pieters, Wiebe Jurrits, Jan Hanzes. Zoo teekende nu student De Cock zich met de persoonsnamen H(endrik) T(jaarda) de Cock. Vgl. Genealogie Elema, I, bl. VIII.

[10]) Zie voorgaande noot.

[11]) Brief berustende in 't archief De Cock; *de boer,* door de briefschrijfster met een kleine *b* geschreven.

[12]) Aan de beschrijving van 't leven van deze Frouwe Helenius Venema is een boekje gewijd door den zoon Helenius de Cock: *Bladzijden uit de geschiedenis mijner moeder, door* H. DE COCK, Kampen. J. H. Bos, 1889.

[13]) Een en twintig jaar.

[14]) Theodorus Gerardus de Cock (zie boven).

[15]) Een brief van J. van der Linden v. s. Kantens den 24 Nov. 1833, schrijft omtrent De Cock: „Deze Ds de Cock, dien ik gedurende zijn kort verblijf te Eppenhuizen, vroeger leerde kennen als een mensch van gezond verstand en aanklever van het heilig beginsel der Hervorming".

[16]) *Nalezing op den akker der Afscheiding. Het leven van Jan Egberts Broekema, door* Ds J. KOK, Kampen, J. H. Kok 1907, blz. 24.

De Koepokinenting tegen de leer des Bijbels strijdende, of korte aanwijzing voor Godvreezende Ouders van DR A. CAPADOSE.

[17]) *Bekeering van doctor A. Capadose.... uit het Fransch vertaald door* M. J. CHEVALIER, te Amsterdam, bij G. van Peursen. Ook vertaald in het Duitsch. Dr Hendrik de Cock, kleinzoon van den vader der Afscheiding, hoewel niet van gereformeerde belijdenis, promoveerde te Groningen tot doctor in de medicijnen op een proefschrift, waarin hij de Koepokinenting bestreed.

Vlg. ook brief in het archief De Cock van dr A. Capadose.

[18]) Brief archief De Cock.

[19]) Vgl. *Brief Nijkerk op de Veluwe,* d.d. 8 Mei 1834, geteekend C. C. Callenbach. Het eerste deel van den brief is door De Cock geschreven.

Brief van De Cock van zijne vrouw, 's Gravenhage, 16den Mey 1834; beide brieven berusten in 't archief De Cock.

[20]) De eerste brief „uitgegeven ter opheldering der waarheid en ter wederspreking van de laster dezer dagen door H. de Cock", is van IJ.... den 10 Maart 1834, en geteekend S. Deze S is een lid van de familie Schröter. Men leze dezen brief en prijze Gods bestel! IJ is IJsselsteyn. Schröter schrijft: „Herinnert gij u nog die familie te D(ongen).... alwaar gij met J(an) B(egemann).... in 1834 kwaamt thee drinken, toen wij gezamentlijk den volgenden dag naar 's Gravenmoer wandelden, alwaar gij predikte en ik het orgel bespeelde? Dat was mijne familie, toen onze geliefde Moeder nog leefde. Ik kende toen den Heere nog niet en zocht hem niet, maar leefde midden in de wereld en de zonde. Maar op *Zijnen* tijd werd de Heere mij te sterk...."

Vgl. over Schröter, Van Lonkhuyzen, a.w. blz. 120, noot 3; blz. 192; blz. 219 en 220. Vgl. vooral Wagenaars *Reveil....*, blz. 122 en 123.

[21]) Vgl. noot 7.

[22]) Ik ben niet zeker dat deze naam goed is geschreven. Een zekere ds A. Daran werd 15 Mei 1898 predikant te Asch, gem. Buren, vgl. *Nieuw Kerkelijk Handboek*, jaargang 1903, blz. 42.

[23]) Hier wordt deze naam weer anders geschreven.

[24]) Vgl. *Gedenkboek der Hervormde Gemeente van Maastricht 1932,* blz. 325.

[25]) Vgl. *Brieven archief De Cock,* d.d. 8 „Mey" en 16 „Mey" 1834.

[26]) Vgl. *Briefwisseling De Cock en De Groot.* Bij vergelijking tusschen hetgeen De Groot schrijft over de kerken van Ulrum in zijn briefwisseling met De Cock, en wat hij bericht aan dr Gieseler, blz. 50, treft zijn veel scherpere uitdrukking ter kenschetsing van de ligging van Ulrum's gemeente in dat bericht. Bij Gieseler lezen we „dat de beide elementen, welke de Nederlandsche Hervormde Kerk sedert lang bevatte.... gistteden dáár, en streden er zelfs, zoo *openlijk* en *vijandig* als ergens".

[27]) In Jan. 1869 is een zekere N. van der Tuuk Adriani Pz., predikant in het uit de dagen der Scheiding zoo vaak genoemde Oosterlittens van Laurman.

[28]) *De rijmkroniek van* Ds O. G. HAZEKAMP, afgescheiden predikant te Beilen van Jan. 1833—6 Mei 1849, meldt:

> Daar werd nu een begeerd
> een van der Tuuk gekeerd.
> Toen heeft de Groot een tal beschreven,
> en ook de Cock meê opgegeven;
> en ziet! die kreeg uit al den troep
> van deze 't beroep.

Uit deze proeve valt gemakkelijk op te merken dat de Kroniek geen dichterlijke waarde bezit. Zij heeft echter enkele gegevens van historische waarde. Deze Kroniek berust in het familie-archief De Cock en omvat honderdtwintig coupletten van zes regels, en is gedateerd, Beilen den 5 October 1847. Hazekamp heeft zijn opleiding genoten van ds W. A. Kok op 't Hoogeveen.

[29]) Vgl. 3de en 4e art. van de *Dordtsche Leerregels, XI.*

NEGENDE HOOFDSTUK

DE CRISIS IN HET LEVEN VAN Ds H. DE COCK EN VAN ZIJNE VROUW FROUWE VENEMA.

TOT op zijn komst te Ulrum ging De Cock met den algemeenen stroom mede, mocht hij al niet behooren tot de grofste liberalen, hij voelde zich toch een geestverwant van zijn voorganger en bevestiger prof. De Groot.

Er waren in Ulrums gemeente twee stroomingen, de eene meer rechtzinnig en de andere meer „verlicht". De Groot had het met beide goed kunnen vinden en had zich beijverd, zonder te drijven, leiding te geven aan allen, de meer rechtzinnigen niet van zich te vervreemden, noch door een onvoorzichtig en overmoedig prediken van de „verlichte gedachten" voor het hoofd te stooten. Hij wilde dezen niet verbitteren, liever, wat hij meende, „hen verbeteren". In De Cock zag hij een opvolger die in zijn geest en naar deze richtlijnen verder zou werken aan den opbouw der gemeente. Hij wist, dat De Cock een eerlijk en trouw man was.

Den dag na de bevestiging en intrede te Ulrum bracht de nieuwe predikant een bezoek bij een der ouderlingen, J. J. Beukema, den man die stellig invloed heeft gehad op de veranderde denk- en leerwijze die zich geleidelijk zou uitwerken en openbaren in De Cock.

Deze ouderling behoorde tot de meer rechtzinnigen in de gemeente. De Cock nu was er de man niet naar dezen met onbezonnen ijver tegen te gaan en in zijn herderlijk bezoek en van den kansel te bestrijden. Daar staat tegenover dat hij zich ook niet door deze lieden in een bepaalden hoek en wel in den hunne liet drijven; waarlijk daar was hij te veel man van karakter voor, gelijk zijn later leven wel zou bewijzen. Hoezeer hij ouderling Beukema achtte en later geheel in denkwijze met dezen broeder overeenstemde, hij liet zich ook toen niet door dezen voeren tot separatisme en wist den zachten drang in die richting op hem geoefend te wederstaan.

Bij Beukema zag hij boeken en leerde hij schrijvers kennen die in zijn eigen bibliotheek niet werden gevonden. Ze werden hem geleend en daardoor maakte hij kennis met de gereformeerde leer gelijk die geleerd werd door oudere godgeleerden, die we kunnen samenvatten onder de bekende nadere aanduiding van „oude schrijvers". Uit zijn latere geschriften leeren wij onderscheidenen daarvan kennen, als hij ze met name noemt en zijn betoog grondt op en nader toelicht met vele aanhalingen uit hun geschriften, die hij ijverig schijnt te hebben bestudeerd.

De Cock blijkt een man te zijn geweest met een uitnemenden aanleg voor de kennis der historie; hij heeft de geschiedenis van de kerk van Christus lief gehad. Geen wonder dan ook, dat wij vele bewijzen hebben dat hij in haar ook goed thuis was. Steeds meer beroept hij zich, in de vele brochures en geschriftjes van zijn hand, in het bizonder groot aantal adressen door hem geschreven aan den Koning, aan de kerkelijke en wereldlijke regeeringen, op de geschiedenis en als hij in latere dagen in leergeschillen geraakt met zijn vroegeren wapenbroeder ds H. P. Scholte, dan grondt hij zijn beweringen steeds weer op uitspraken van de gereformeerde vaderen en op die van bekende vaderlandsche godgeleerden.

Had De Cock een soort van catalogus aangelegd van boeken die zijn bibliotheek vormden als jong predikant in zijn eerste gemeenten; in het archief De Cock berust ook een dergelijke kleine catalogus van boeken uit den lateren tijd, uit den tijd van Ulrum en daarna, en dan vinden wij daarin naast werken van Augustinus Costerus vermeld, verder meer dan een van Durham; naast Festus Hommius een Francken; naast Engelsche godgeleerden een Junius; bij Lampe een Leidekker, onder de letter M. twee deelen van Meiners en eveneens Molenaars *Adres;* verder Osterveld en Pictet; van Sibersma twee werken en zelfs de zeevaart van N. S. van Leeuwarden. Op de keerzijde eenige van zijn eigen geschriften, en daartusschen Hoksbergens brochure over het Schoolwezen. [1])

Ga ik nu zijn geschriften na, dan vind ik verder oude en nieuwe schrijvers genoemd en aangehaald. Hij kende Brakel en Smytegeld, daarnaast ook rechtzinnige schrijvers van zijn eigen tijd als Krummacher, Mulder, Gaarsen; Wits(ius) is hem geen onbekende, zoo min als Love redivivus, en W. Gutry uitgegeven door J. Koelman. Hij beroept zich op Bucer, Knox, Petrus Martyr, Guido de Brès, Peregrin de la Grange en, zooals voor de hand ligt, op Luther en Calvijn.

Hoe weinig kende prof. Hofstede de Groot De Cock, of liever hoe slecht toonde hij in staat te zijn de verandering plaats gegrepen in De Cock te verstaan, als hij van meening bleek te wezen, dat De Cock niet opgewassen scheen te zijn geweest tegen den aandrang van de zijde der rechtzinnigen. Dr J. K. L. Gieseler, hoogleeraar in de kerkgeschiedenis

te Göttingen, zegt in zijn: *De bewegingen in de Nederlandsche Hervormde kerk in de jaren 1833 tot 1839:*

„Over 't geheel was er in de eerste vijf jaren van De Cocks dienst niets aan hem op te merken, dan dat hij was een niet onbekwaam Prediker en een ijverig en nauwgezet Herder zijner gemeente.

Geheel anders werd het, toen hij op zijne derde standplaats, Ulrum, waar hij den 29 November 1829 Predikant werd, eenigen tijd was werkzaam geweest. Hij vond hier eene gemeente, *voor welker bediening hij niet gewassen* bleek te zijn. De beide elementen, welke de Nederlandsche Hervormde kerk sedert lang bevatte, het oude, op de Dordsche Synode gegronde bekrompene particularisme, en het nieuwe, uit verlichter Bijbelkennis en meer dege beschaving voortgekomene vrije universalisme, 't welk niet altijd de Evangelische grenzen bewaarde, gisteden dáár, en streden er zelfs, zoo openlijk en vijandig als ergens. De Cock wist zich niet te redden en het juiste midden te houden tusschen de twee partijen, of liever zich boven dezelve te plaatsen, door het prediken van het Evangelische Christendom. Weldra neigde hij tot de eene over, die dan ook geen moeite spaarde, om hem voor zich te winnen en hem onophoudelijk voorhield, dat hij nog wat strenger moest prediken, den mensch meer verkleinen en Gode meer de eere geven, gelijk zij het uitdrukte." [2])

Het kan ons niet verwonderen dat de Duitsche kerkhistoricus de bewegingen dier dagen in de Nederlandsche Hervormde Kerk beziet en bekijkt juist zooals de Groninger school dit deed, ja zóózeer door eenzelfden bril en in éénzelfde licht beziet, dat het is alsof men den schrijver van de correspondentie leest van de brieven tusschen Hofstede en De Cock gewisseld; ook is het alsof de lofredenaar aan het woord is, die in *De Groninger godgeleerden in hunne eigenaardigheid* al te kwistig wierook brandt ter hunner eere, zoodat de waarheid een weinig door den rook wordt beneveld; dit alles zal niet meer vreemd zijn als men aanneemt en dìt op zoo dege gronden dat voor twijfel geen redenen meer zijn, dat Gieseler zijn inlichtingen van niemand anders heeft ontvangen dan van prof. dr P. Hofstede de Groot.

Dit eert de nagedachtenis van Hofstede niet! Dr Gieseler zegt in zijn voorrede: „Terwijl ik aan het Publiek eene mij toevertrouwde uiteenzetting aanbied van de nieuwste kerkelijke twisten in de *Nederlanden*, mag ik, ter waarborging van dezelve, den naam des Schrijvers niet noemen; maar toch wel verzekeren, dat hij alle innerlijke en uiterlijke vereischten bezit, tot eene nauwkeurige opdieping en eene bedaarde beoordeeling van die gebeurtenissen noodig. Overigens zijn de berigten, welke alleen op het gezag des Schrijvers rusten, inderdaad niet vele. Door rijke mededeeling van actestukken heeft hij het den lezer mogelijk gemaakt, onaf-

hankelijk van hem eene kennis der gebeurtenissen te erlangen en er zich een oordeel over te vormen."

De schrijver van de „uiteenzetting" heeft een brief desaangaande aan dr Gieseler geschreven van den volgenden inhoud:

Hooggeachte Heer Consistoriaalraad!

Gij hebt gewild, dat ik u een berigt over de veel besprokene bewegingen der Hollandsche kerk zou mededeelen. Uwe redenen hebben mij overtuigd van het groote nut, 't welk het, nu er overal scheuring en tweespalt heerscht, voor de Christelijke kerk kan hebben, dat men eens in een onpartijdig verhaal zie, hoe in de *Hollandsche* Hervormde kerk de scheuring is ontstaan. Deze kerk, zegt gij, is niet zòò klein, of men kan er zich een volledig denkbeeld door vormen, hoe eene kerk wordt verscheurd, en niet zòò groot, of men kan toch het geheel overzien. En mij achtet gij geschikt voor die mededeeling. Ik heb geene moeite ontzien, om overal de echte bronnen op te sporen, en van vele mannen, die echter nòg niet genoemd willen worden, belangrijke mededeelingen ontvangen. Zie dan eindelijk hier, wat gij wenschtet, en gebruik het naar welgevallen! Doch zoo gij het wilt uitgeven doe het dan zonder eenige verandering en zonder mijnen naam.

X.

Voor mij is het boven allen twijfel verheven, dat niemand anders dan prof. Hofstede de Groot deze X. is en dat niet, omdat ook Reitsma's *Geschiedenis* dezen naam tusschen haakjes zet voor den titel van Gieselers *Bewegingen*.... doch op veel waarschijnlijker gronden. Ik wil er slechts één noemen die alles afdoende is.

Als prof. Hofstede in zijn: *De Groninger godgeleerden* een terugblik werpt ook op de bewegingen bij den aanvang der dertiger jaren van de vorige eeuw, dan treffen we daar een zelfde vergissing aan als in de *Bewegingen.* Na zoovele jaren, als hij zijn rede: *De Groninger godgeleerden* houdt, vertelt hij: De Cock te Ulrum zoo *nu en dan* bezocht te hebben. Dan „prijst hij zichzelven in dezen meer dan hij verdiend heeft," zoo merkt de biograaf van Hendrik de Cock op, en die kon het weten, want hij was, toen die vermeende bezoeken moeten gebracht zijn, reeds een jongen die nog in huis was en heel goed een bezoek van De Groot zich zal hebben kunnen herinneren, nog wel een bezoek gebracht met zulk een bepaald doel. De Groot heeft De Cock slechts *éénmaal* bezocht, om, zoo mogelijk, hem, gelijk De Groot zelf zegt, van zijne „overdrijvingen en vooral van zijne veroordeelingen van andersdenkenden terug te brengen".

Bij Gieseler nu lezen wij datzelfde „nu en dan". Daar staat: „daar (te

weten te Ulrum) had hij De Cock in den dienst bevestigd, en naderhand *nu en dan* bezocht; waaruit velen het besluit trokken, dat hij De Cock stijfde en voorthielp". Och kom! Wie zou dat besluit hebben getrokken? Kende men De Groot zoo weinig? Toch niet in Groningerland! Toch niet in kerkelijk Nederland!

Echter uit het feit dat de berichtgever, die onbekend wilde blijven, in den jare '41 dezelfde vergissing maakte in zoo'n ondergeschikt puntje als de redenaar in het jaar '55, mag het besluit worden getrokken dat deze vergissing bestond in de herinnering van èèn en denzelfden man, in die van den schrijver van de *Bewegingen*, die tevens de schrijver is van *De Groninger godgeleerden*...., nl. prof. P. Hofstede de Groot. [3])

Zoo min dr Hofstede de Groot als predikant hard en ruw inging tegen de rechtzinnigen te Ulrum, die hij had leeren kennen als vrome en eerlijke menschen, even zoo weinig joeg zijn opvolger hen in het harnas; en al vonden zij niet in zijn prediking datgene waaraan zij behoefte hadden; beter gezegd: al misten zij daarin iets; de ernst zijner prediking vergoedde veel, zoodat er niet getuigd werd tegen of geklaagd over den inhoud daarvan.

Een ongezocht bewijs van de zorg door den herder besteed aan de belangen dergenen die aan hem waren toevertrouwd wordt gevonden in de correspondentie van De Cock. Het betreft eene echtscheiding en een ontslagaanvrage uit den dienst, welke beide stukken door De Cock werden opgesteld ten behoeve van leden zijner gemeente en aan zijne majesteit den Koning gezonden.

De nieuwe predikant van Ulrum merkte dra dat naast de vromen, met name door Hofstede hem genoemd, ook lastige elementen in de gemeente waren, waarmede hij en de visitatoren dra te doen kregen.

Wij hebben uit de nagelaten papieren van De Cock kunnen opmaken, dat de kerkeraad een kerkelijke procedure heeft gevoerd tegen een zekeren Baas. In deze procedure worden genoemd een zekere Luitje Schoenmaker. Deze Luitje Schoenmaker blijkt erkend te hebben, dat Baas hem had aanbevolen om er maar zoo hard op te „slagen", op een zekeren Wolter nl., als hem mogelijk was. Een ander persoon, Jan Hilbrands, is naar Wolter gegaan om hem te zeggen dat al zijn werk uit den duivel is. Door den kerkeraad wordt aangenomen dat in het een en ander „waarheid en onwaarheid is". Baas nu erkent bij de behandeling dezer zaak, „dat hij dikwijls met hardheid en verkeerde beschuldiging gehandeld heeft in de gemeente des Heeren, waarvan hij overtuigd zijnde door de visitatoren van de classis deze vermaning aangenomen heeft, begeerende verzoening met de gemeente, 't welk deze ook door de Broeders is en wordt aanbevolen."

Nog maken wij door De Cocks papieren uit dezen tijd kennis met een

tweede procedure, waaruit tevens blijkt, dat er in den eersten tijd van zijn dienstwerk in Ulrum toch wel door sommigen aanmerking schijnt te zijn gemaakt op den inhoud zijner prediking, en wel dat De Cock „dreef om door doen en laten zalig te worden". Niet minder dan acht beschuldigingen werden tegen den predikant van Ulrum door twistzoekenden in de gemeente ingebracht en wel:

1⁰ „door listige omleidingen en verbuiging der waarheid zou hij Veldman onderdrukt hebben, toen zij daar waren met de visitatoren;

2⁰ die protesten tegen hem had hij in 't geheel niet mogen aannemen, hij heet zulks trouweloos;

3⁰ beschuldigt hij De Cock, dat deze de leden die beschuldiging inbragten zonder bewijs voor gesproken en niet gestraft had;

4⁰ dat dat stuk in het kerkeraadsboek door hem ook al weer met partijdigheid gesteld was;

5⁰ 't welk hij toch ieder keer doet, ook op de classis ten allen tijde;

6⁰ de visitatoren en De Cock altoos een partijdigen gang hebben gehouden: hun partijen roepende en niet zijne vrienden;

7⁰ voorts beschuldigde Battje, dat men hier (in Ulrum nl.) dreef om door doen en laten zalig te worden, 't welk Baas niet wilde tegenspreken, weigerde ook tevens om personen aan te wijzen, of aan te klagen, en

8⁰ beschuldigde hij den kerkeraad dat die maar touwen zocht om de hond te hangen en die gebruikten."

Deze waren van dat soort onaangenaamheden en twisten in de gemeenten, waarmede vroeg of laat elke kerkeraad wel te doen krijgt en waarbij de predikant, als praeses van den kerkeraad, gemeenlijk door de partij, die in het ongelijk wordt gesteld, als de kwade man wordt beschouwd.

De Cock dan kon het over 't geheel genomen in het eerste jaar na zijn bevestiging goed vinden met de gemeente. Het niet rechtzinnige deel had geen reden zich te beklagen en het rechtzinnige, hoewel niet geheel bevredigd, werd gesticht door de ernstige prediking van hun predikant, die wel zorg droeg uit liefde tot en ontzag voor de vromen hen niet van zich af te stooten.

Integendeel, door den omgang met de gemeente en dus ook met het gereformeerd gezinde gedeelte, door de bezoeken die hij in alle gezinnen bracht, dies ook bij ouderling Beukema en zijn gelijkgezinden, leerde hij hen meer kennen en waardeeren. Hij las de boeken hem ter lezing aanbevolen door Beukema; van hem hoorde en las hij geschriften van Vijgeboom. Het een en ander werkte mede, dat hij veranderde van lectuur en de gevolgen konden niet uitblijven.

Tot op dien tijd kende hij de gereformeerde leer niet; wist niet van den schat der waarheid geborgen in de belijdenisschriften, bij name in de

canones van Dordrecht; maar kwam door onderzoek tot de ontdekking van de heerlijkheid en rijkdom van de leer der vaderen.

Geleidelijk kwam er eene wijziging in zijn denkwijze en als gevolg ook in de wijze waarop hij predikte en onderwees. De leeraar was evenwel zelf eerst leerjongen geworden, alvorens hij den schat zou uitdragen, dien hij in den loop van de beide eerste jaren te Ulrum was deelachtig geworden. De Cock was een man die den dag der kleine dingen niet verachtte. Hij was niet hooggevoelende, evenmin een bediller en betweter. De Groot had hem van vromen gesproken en die met name genoemd. Ook deze sprak niet smalend van fijnen en dwepers, zooals vooral een Laurman deed. De Cock leerde deze menschen kennen, droeg hen achting toe en zoo effende de Heere den weg, dat hij luisterde naar wat zij zeiden.

Hij wees niet hooghartig, als een verlicht en liberaal denkend mensch, de boeken van de hand die hem ter lezing werden aanbevolen, doch las en onderzocht die. Wat hij las kon hem niet geheel vreemd zijn; klanken uit zijn jeugd klonken hem daaruit tegen; de inhoud herinnerde aan wat zijn vrome catechiseermeester aan hem evenals aan zijn vrouw, beiden nog jonge menschen in Wildervank, had onderwezen. Doch dat lag diep verscholen; het was overwoekerd door wat zijn eerste leermeester hem had geraden: „zich op de hoogte te houden van wat in zijn tijd geschreven en gedoceerd werd"; het was daar diep in zijn herinnering blijven rusten onder hetgeen hij op de academie had gehoord en beaâmd.

Doch hier in Ulrum vernam hij juist van de vromen weer dezelfde toonen.

Een catechisant zou hem tot leermeester worden. Naar de gewoonte veel heerschende in Groningen en Friesland kwam men er niet zoo gemakkelijk toe belijdenis des geloofs te doen, en dat verschijnsel openbaarde zich juist bij de meest ernstige leden der gemeente. Te St. Anna Parochie b.v. waar de jonge predikant M. Noordtzij stond, kwam na jaren een betrekkelijk bejaard man, tot verandering gekomen, tot den kerkeraad met het verzoek tot dooplid te worden aangenomen. Nadat dezen vromen man den weg bescheidenlijk was uitgelegd deed hij belijdenis des geloofs instede van ingeschreven te worden op de registers der doopleden. Zoo waren er dan juist onder de meest ernstige leden velen in Groningerland, die als bejaarde menschen nog catechetisch onderwijs vroegen om tot het complete lidmaatschap te geraken.

Dit was ook het geval met Klaas Pieters Kuipenga; bij De Groot had hij reeds catechetisch onderwijs genoten en deze had dan ook gaarne gezien dat hij tot belijdenis des geloofs zou zijn gekomen; daartoe kwam het echter bij hem niet, omdat hij het niet geheel eens was met de leer door dezen verkondigd. Er waren wel meer van zulke leden te Ulrum, die door zijn voorganger aan De Cock waren aanbevolen als godvreezende

PASTORIE TE ULRUM

WONING VAN DE FAMILIE VENEMA TE WILDERVANK.

DE PIJL WIJST HET RUITJE AAN WAARIN DE COCK ZELF EENS ZIJN INITIALEN HEEFT GEGRIFT

DRIE IN OMLOOP ZIJNDE PORTRETTEEKENINGEN VAN Ds H. DE COCK, WAARVAN ECHTER GEEN ALS GELIJKEND DOOR DE FAMILIE IS ERKEND

menschen. Voor hen was de „sluimergeest" gekomen, gelijk wel vaker het geval is, als er geen wassen en toenemen is in de kennis van onzen Heere Jezus Christus, wijl de volle Raad Gods noch de volle Christus wordt gepredikt en geleerd. Dan van tweeën een, of het leven komt tot ontwaking; men schreit het uit van honger; het leven ontvangt niet de gezonde en voedzame spijze; van honger gaat men spijze zoeken, waar die dan ook maar gedacht wordt dat zij te vinden is, òf een doffe sluimergeest komt over dezulken totdat zij opgeschrikt worden en tot ontwaking komen als een nieuw geluid wordt vernomen. Zoo zal het straks ook in Ulrum gaan. De Heere houdt zijn werk in stand. Geen middel is Hem te gering, opdat de uitnemendheid der kracht blijkt van den Heere te zijn.

't Is heel wel mogelijk, dat De Groot ook Kuipenga met name heeft genoemd, althans zijn opvolger drong er bij dezen op aan zich te laten onderrichten en daartoe kwam hij aan de pastorie. Deze weg was van den Heere! Immers in een catechisatie-uur met een grooter of kleiner getal leerlingen kan de catecheet slecht de plaats innemen van een catechisant en heeft de catechisant minder gelegenheid zijn zielstoestand bloot te leggen. Het onderricht gegeven en genoten bij de voorbereiding van Kuipenga voor de belijdenis des geloofs droeg het karakter van een samenspreken. Kuipenga liet in zijn hart lezen. Hij sloot dat hart niet voor zijn leermeester. Hij sprak over zijn staat en toestand, als van doemwaardigheid en onmacht. Daaraan had de leermeester geen kennis. Als Kuipenga verzekerde, dat „indien hij ook maar éene zucht tot zijne zaligheid moest toebrengen, het dan voor hem eeuwig verloren was", dan waren dat geen vreemde klanken voor hem; historisch kende hij die uit het vroeger genoten onderricht, met zijn hart echter stond hij daar nog vreemd tegenover. Zóó bevond hij eigen staat en toestand niet.

Toch was er nog eene in de pastorie, die, ware zij getuige geweest bij het onderricht, Kuipenga wel beter zoude hebben begrepen. Zijn vrouw toch drong er steeds bij De Cock op aan in zijn prediking en onderricht op de noodzakelijkheid der wedergeboorte aan te dringen. Wat was dit anders, dan wat Kuipenga bedoelde!

De Cock was naar zijn karakteraanleg allerminst een vooringenomen man; evenmin een beperkte geest. Hij onderzocht gaarne en ijverig. Hij was volstrekt niet vooringenomen tegen de gereformeerde leer; hij kende die niet; reeds merkte ik op dat hij nog nimmer de leerregels van Dordrecht had gelezen, zoo min hij zelf een Staten-Bijbel bezat. Daarin zou verandering komen. Tot nu toe kende hij de leer van de kerk der vaderen niet. Hij had zich wel op de hoogte gehouden van wat er in zijn dagen verscheen van de overheerschende verlichte richting. Hij kende *De Boekzaal* en was een getrouw lezer van het in die dagen meest

bekende en goed geredigeerde liberaal-theologisch tijdschrift *Godgeleerde Bijdragen,* onder redactie van twee Geldersche predikanten van naam, Donker Curtius van Arnhem en P. van Willigen van Tiel. [4])

Eerst nadat hij zelf eenige kennis verkregen had van de gereformeerde leer; nadat hij had begrepen welk een goed leerboekje voor de catechisatie het *Kort Begrip* is en hij dit wenschte in te voeren en de plaats liet innemen van Egelings vragenboekje; na door bestudeering der canones gemerkt te hebben hoe vol van christelijk merg deze gesmade leerregels zijn, eerst na derhalve het tot nog toe hem onbekende, het door schier allen verloochende door eigen onderzoek geproefd en gesmaakt te hebben, begonnen zijn oogen open te gaan. Toen werd zijn geest onrustig in hem. Toen ging hij niet slechts onderzoeken, maar ook vragen en samenspreken met anderen.

Niet met één flits ging het licht in hem op. De Heere leidde hem langs paden van geleidelijkheid. Zóó werd het des te beter zijn eigendom, en had hij, wat hij straks zou prediken en leeren, niet van hooren zeggen, doch het verkregen in den weg van afsterven en opstaan! De Heere had den tijd! Hij overhaastte niet! De Cock moest weten wat hij predikte. Hij kende de dwalingen die hij straks zou bestrijden uit eigen ervaring. Daarin had hij jaren zelf geleefd. Wel in onwetendheid! Zoo min hij toen een enthousiast en onbezonnen aanhanger was van het nieuwe, wijl het nieuw was, even zoo min zou hij nu een enthousiast en een overdreven ijveraar worden. Het ijveren in ongunstigen zin lag niet in zijn karakter. Maar hij werd een overtuigde, een blijde; hij had iets leeren kennen, dat hij als de waarheid beminde en liefhad, derhalve moest hij er van spreken.

Zóó kwam hij tegenover anderen te staan, vooral wijl de anderen zich tegenover hem stelden. De Cock kon niet voor zich zelf houden wat hij in den weg van naarstig onderzoek als waarheid zag. Daarbij vergete men niet, dat De Cock een man was van uitnemenden aanleg, bizonder van historischen aanleg, verder een man die zijn volk en land innig liefhad en, niet het minst, zijn kerk. De Cock was alles eerder dan een separatist. Juist door deze trekken van zijn karakter zou hij later in geschil komen met zijn broeder Scholte. [5]) De Cock woonde niet op een eiland, al lag Ulrum in een uithoek van Groningen. Hij nam bizonder nauwkeurig kennis van het gebeuren van zijn tijd. Dat gebeuren zag hij in het licht dat in hem was opgegaan. Hij had wat allen reformatoren eigen was: zijn volk zoo lief. Als een Jeremia kon ook hij schreien over den staatkundigen en maatschappelijken toestand waarin het Nederlandsche volk in de jaren '31 en daarop volgende verkeerde. Hij had zoo innig lief het huis van Oranje, den Koning op den troon, de prinsen aan het hof en moge het waar zijn dat hij bleek een verkeerden kijk te hebben gehad op den regeerenden vorst ten opzichte van diens verhouding tot de kerk en

haar leer, ook dan heeft hij dit met niemand minder gemeen dan met Prins Willem den Eerste, die ook veel te goed dacht van zijn heer en souverein Filips II. Deze dwaling eert deze mannen eer dan dat wij ons daaraan zouden mogen ergeren.

De Cock zwoer niet bij het oude alleen wijl het oud was. Hij beproefde de dingen. Hij onderzocht. Hij was een klare geest en de dingen moesten hem zelf klaar zijn. Hij was geen heethoofd. Hij was geen dolzinnig drijver. Als straks de broedertwist heet wordt en dreigt zoo groote schade toe te brengen aan de reformatie, dan wordt aan De Cock opgedragen de besluiten der synode aan de broeders van Zwolle, die daarmede niet instemden, mede te deelen, en dan is het treffend hoe hij ter wille der eenheid zichzelf weet te vergeten en te verliezen. [8])

Die man was hij vanaf den dag dat de Heere in hem de crisis, dat is, de groote verandering wrocht. Niet dankbaar genoeg kon hij zijn, dat hij in zijne vrouw eene echtgenoote had van even vromen zin, helder denken en kloeken geest als hij zelf was. Haast zou men het aandurven te zeggen: De Cock is geworden wat zijn vrouw van hem gemaakt heeft. Echter ik wil dat zòò niet uitdrukken, opdat de laster niet bij vernieuwing opduike die haar een Xantippe schold. Ik wil alleen maar te kennen geven, dat zij eer haar man in den weg dien hij zoude gaan sterkte, dan dat zij hem afhield van wat hij als zijn roeping zag. Ook toen zij later door de vijandschap die van alle zijden tegen hen zich ongetemperd en onverholen openbaarde, begrepen dat de Heere wel eens zware offers van hen beiden zou kunnen vragen, sterkte zij haar man veeleer, dan door klagen hem te bemoeielijken.

Zij kwamen geen van beiden door eene plotselinge en krachtdadige bekeering naar den trant der methodisten tot de ruimte. Ja, van eene bekeering als waarvan het gerucht omtrent Scholte reeds voorafging aan zijn komst in de gemeenten van Doeveren en Genderen, kan dan ook niet bij De Cock en zijne vrouw melding worden gemaakt. De Heere deed voor hen het licht der waarheid opgaan; de heerlijkheid en kracht van de gereformeerde leer werd zoozeer door hen erkend, verstaan, dat zij daarvan moesten getuigen en die ook later voor eigen toestand genoten. Niet vóór dat de crisis in hen plaats greep werden zij beiden in de ruimte gesteld; integendeel, betrekkelijk langen tijd nadat zij den rijkdom van de gereformeerde leer hadden leeren inzien, nadat zij hun hart hadden verpand aan de belijdenis daarvan en het getuigenis gaven daarvan, kwamen zij voor zichzelf tot de ruimte en tot de volle toeeigening van hetgeen zij met het verstand hadden ingezien dè waarheid te zijn.

Wel opmerkelijk is, dat de Koning der kerk bij de verandering van hem die met het werk der reformatie in de eerste helft van de vorige eeuw den aanvang zou maken, de Institutie van Calvijn gebruikte en wel

in een der vroegere en kleinere uitgaven. De geschiedenis is bekend. Kort volge ze nog eens weer.

Reeds merkte ik op, dat De Cock op geen eiland woonde; hij had gaarne vrienden en was vriendelijk; hij zocht den omgang met zijn ambtsbroeders; hij was geen twistzieke geest, doch redeneerde graag; wenschte de dingen klaar te zien en tot klaarheid te brengen; hij was een man van louteren en klaren geest, reeds naar zijn karaktereigenschappen.

De Heiland prijst dezulken zalig: Zalig zijn de reinen van harte, dat wil zeggen, de ongedeelden van harte, dezulken die wat ze zijn geheel zijn; dezulken die niet hinken op twee gedachten; dezulken die geen halven zijn; geen lauwen; deze zullen ook zelf klaar zien. Heerlijk woord van den Heiland! Zij zullen God zien! In Gods licht het licht! Gods wil zullen ze onderscheiden.

Ziedaar De Cocks lijfspreuk overgenomen van Van Lodensteyn: ziende op het gebod, blind in de uitkomst. Zien wat God wil. En als hij den wil van God heeft onderkend, dan een vurig hartstochtelijk begeeren, dien ook te doen.

De Cock was alles eer dan een subjectivist. Dáárom is hij evenzeer tegenstander van de subjectieve neologie van de godgeleerde wereld zijner dagen als van het subjectieve gevoelsleven en drijven der Labadisten. Juist wijl De Cock een objectieve geest was, had de leer der vaderen zijn volle liefde en was voor de kerkleer en de kerkregeering richtsnoer voor hem der vaderen belijden en beleven, wijl, naar zijn diepe overtuiging, gegrond op Gods openbaring, op Gods gebod. Heel het latere zoo korte, doch zoo rijk bezette en zoo goed bestede leven is in zijn openbaring, in de houding die hij aanneemt bij zoovele ingewikkelde kwesties, in dit licht te bezien.

De Cock moet, nu de Heere begint met in zijn hart te schijnen, weten of deze dingen alzoo zijn. Hij leest; hij onderzoekt; hij spreekt met zijn ambtsbroeders.

Zoo is het geschied, dat hij op een zekeren dag is in de pastorie te Warfhuizen, op de studeerkamer van den vrijgezel Wormnest. De beide dominees kunnen het in een kwestie de leer des geloofs rakende niet eens worden. Ds Wormnest zegt: we zullen eens even zien wat Calvijn daarvan zegt in zijn leerboek, de Institutie. Dat leerboek kende De Cock niet! Getrouw aan zijn leermeesters raad had hij zich georienteerd omtrent wat de nieuweren leerden en was een vreemdeling in de gereformeerde leer. Doch hem trof, toen Calvijn werd geraadpleegd, dat er zooveel overeenstemming was tusschen wat hij daarin las inzake het geschilpunt met wat hij voorstond.

Met de Institutie in zijn zak trok hij weer af naar Ulrums pastorie. Toen ging hij aan het lezen van dit wonderschoone werk van den

grooten hervormer, den hervormden dominee van Ulrum slechts bij name bekend. Dáár vond hij de voorstelling van zonde en genade, gelijk hij die ook hoorde uit den mond der vromen in Ulrum, gelijk die nu in hem naklonk uit het onderwijs van den catechiseermeester zijner jeugd genoten.

Van Calvijn werd hij geleid tot de leer der kerk, door hem beleden, zonder haar te hebben gekend; door hem onderschreven, zonder door hem te zijn gelezen; door hem beloofd die te zullen leeren, zonder dat hij die gehoord had. Doch nu had hij haar hooren belijden, zien beleven; hij had haar leeren kennen; hij merkte steeds duidelijker haar overeenstemming met Gods Woord, met de gereformeerde vaderen. Hij had gedronken uit bakken, die geen gebrokene bakken hem bleken. Wat hij las drong zich aan hem op met een alles omverwerpende kracht. De vrijmakende kracht der waarheid overmande hem. De Heere kreeg de eerste plaats. Den Heere werd alle macht en kracht toegeschreven. Den Heere rekende hij als den eerste en den laatste. Toen zag hij, dat de mensch bij hem en bij die hem hadden onderwezen op de verkeerde plaats werd gesteld. Toen begreep hij zooveel beter der vromen spreken, hun bezwaren, en ook de wenken hem gegeven door zijn vrouw, haar wenschen met betrekking tot den inhoud van zijn preeken.

Toch was De Cock niet de man, voor wien het gisteren niets was en heden alles. Hij was geen overdreven man. Hij was allerminst een dweper, enthousiast en illuminaat. Veeleer een nuchter man, die wilde weten, aleer hij den mond opende en greep naar de pen. Toen hij de vromen hoorde spreken, sprak hij niet naar hun mond. Hij luisterde veeleer en hij zeide niet meer dan hij geloofde. Maar als zulke karakters ook komen tot veranderd inzicht, dan kan niemand en niets hen afhouden van te spreken, te getuigen en te handelen. De Cock was een man van het hout, waarvan de groote Formeerder aller dingen zijn mannen weet te maken.

't Is meer, meer dan tijd dat de ban waaronder ook wij nog min of meer gevangen zitten, verbroken wordt, over ons gekomen door Gieseler, de spreekbuis van Hofstede. Gieseler heeft als historicus naam. Hofstede heeft als historicus en als de primus inter pares der Groningsche school gezag en nog altijd schrijven zoovelen deze mannen na, en dat mede als gevolg van den weerzin waarmede ze staan tegenover de steeds groeiende litteratuur, die de beweging der Afscheiding raakt.

Velen van de tijdgenooten reeds konden het zoo moeilijk van zich verkrijgen den stroom van pamfletten te lezen die werd uitgegoten over ons land en vooral bestemd voor een volksdeel dat den tijdgenooten al bizonder weinig sympathiek was. Men dorstte naar rust en vrede. Met groote vreeze duchtte men bewegingen in de kerk. Men had een afkeer van de fijnen; die afkeer groeide tot haat, als die fijnen weigerden te zwijgen; als dezen gedrongen werden uit liefde tot land en volk te getuigen.

Deze liefde werd uitgekreten als haat. Beroerders Israëls, onruststokers, raddraaiers, deze waren de benamingen waarmede men hen noemde.

De Cock zag het anders. En men mag nu eenmaal de dingen niet anders zien dan de anderen, vooral niet dan de toonaangevende kringen. Allerminst wordt geduld, dat men het opneemt voor personen, wier namen men gaarne aan de schandpalen zou hechten. De Cock zag de zaken anders dan de mannen van en in Groningen. Hij leerde de personen anders waardeeren dan de toonaangevenden zulks deden. De Cock zong niet met allen mee in het lied des lofs op den tijdgeest en op de verlichting. Hij luisterde naar andere tonen en klanken. Hij luisterde scherp naar den inhoud van hetgeen ten gehoore werd gegeven.

Da Costa's bezwaren, hij had als jongeling noch als student daarvoor oor gehad. Nu werd het anders! Vijgeboom was een eenvoudige, toch wilde hij weten wat deze veel besproken man had te zeggen. Molenaar was de gevierde en geliefde prediker in de hofstad, diens *Adres* werd gelezen. Verwondering maakte zich meester van den eerlijken man in Ulrum, wijl Molenaar zoo open en eerlijk, zoo juist en klaar, zonder bemanteling dorst te zeggen, hoe het met de zaken der kerk stond, wat er door den Koning was gedaan, hoe listig de machthebbers in kerk en staat waren te werk gegaan. De dag aan den dag bracht wetenschap; de nacht aan den nacht deed hem in waken en bidden meer licht opgaan. De Cock kocht en las ijverig wat van een kant verscheen, naar welken hij niet had leeren kijken; naar welken hij nu met klimmende belangstelling zag. De hoogste belangen stonden op het spel. Het heil van land en volk. Het welzijn van eigen gewest en gemeente.

Nu merkte hij, dat hij man was geworden van een anderen geest, van ander inzicht, van andere denkwijze. Hij sprak anders van God als voorheen; hij leerde anders omtrent den mensch dan tot op dien tijd; hij getuigde van wat in Christus is voor den armen zondaar; hij waarschuwde ernstig en riep luide tot bekeering.

Denkt u dit alles in!

Een man met gaven voor den kansel! Een nieuw geluid werd vernomen! Een nieuwe en door vuur van het outer Gods gereinigde tong predikte en getuigde.

Dit werd niet door allen verdragen.

Anderen werden er door tot nieuw leven geleid!

Trots goed en kwaad gerucht; trots bemoediging en ervaringen die den moed zouden kunnen benemen, gaat De Cock door, niet door met zich te roeren, welneen, die tijd was nog niet daar. Hij gaat door met te onderzoeken. In hem werkt de crisis door en als gevolg moet hij doorgaan met te onderzoeken. Dit onderzoek doet hem vermoeden, steeds sterker, zonder kwaad en achterdocht, doch wel met smart, dat

zijn vroegere vrienden en leidslieden in tijdschriften en periodieken, zeer verre en ook zonder verbloeming zijn afgeweken van de leer der kerk, ja de kerkleer, door hen bezworen, tegenspreken en bestrijden, de een meer openlijk, de ander meer bedekt. Tot zijn diepe teleurstelling en verontwaardiging leest hij, hoe in *De Boekzaal* en *Godgeleerde Bijdragen* mannen, die zitting hebben in de hoogste colleges en vergaderingen der kerk, er groot op gaan, dat zij afwijken van de leer der kerk en die openlijk en niet steeds met waardigheid bestrijden.

Dit treft hem te eerder, nu hij ook geschriften leest als Molenaars *Adres* en dat met groote instemming. Echter de lezing van de geschriften van C. baron van Zuylen van Nijevelt maakt in dezen tijd wel den allersterksten en diepsten indruk op hem. Als hij daarna leest wat een Laurman en Van der Linden durven schrijven en hij zich niet kan ontworstelen aan den benauwenden indruk door hun laatdunkendheid, schelden en schimpen op hem gemaakt, dan komt er ruimte voor zijn benauwde ziel als hij terzelfder tijd en steeds weer den naam noemt van den door hem zoo zeer geëerden en geprezen, edelen en moedigen C. baron van Zuylen van Nijevelt.

Juist in den tijd, waarin De Cock zich ijverig toelegde om de hervormde leer te leeren kennen, die de vromen in zijn gemeente aanprezen, en die hem tot op dezen tijd onbekend was, verscheen van C. baron van Zuylen van Nijevelt, Ridder en Thesaurier der Orde van den Nederlandschen Leeuw, een boekje getiteld *De eenige redding*, 28 Januari 1831, te Amsterdam in den boekwinkel bij den reeds genoemden en bekenden uitgever J. H. den Ouden. De korte inhoud van dit geschriftje komt hierop neer: De eenige redding ligt in „de handhaving van den waren hervormden godsdienst." Dàt was voor De Cock eene openbaring! De Cock was een waar vaderlander! Hij had ons volk en ons vorstenhuis zoo lief! Het land verkeerde in bizonder moeilijke omstandigheden. De „dichter" op het leven van „domine H. de Cock" zingt:

En rampen troffen om dien val
Ons overal.

En verder:

De Nederlandsche Leeuw,
In deze donkre eeuw,
Die scheen toen ook niet te beseffen,
Dat 't tijd was om zich op te heffen;
En gaf, misleid, 't vrijzinnig rot,
Een' ruimen bod.

Maar o wij hebben reên,
In deze tegenheên,
De groote goedheid Gods te roemen,
En deze eeuw verlicht te noemen,
Daar Hij de duisternis verbrak
En licht ontstak.

Hij was het die straks trok,
Een' Henderik de Cock,
Zoodat die nevens waarheidspreêken,
Ook voor de waarheid durfde spreken,
En op deez' Nederlandschen grond,
Den strijd aanbond.

Na eenige coupletten, luidt het dan:

Omstreeks toen d'onweerswolk,
Van 't Belgiesch muitziek volk,
Was aan het rijzen boven kimmen,
Ging hij den predikstoel beklimmen,
Die hem te Ulrum was bereid,
Door Gods beleid.

Wie leefde in de moeilijke jaren van '31 en '32 niet onder den indruk van rampen die het vaderland troffen. De „aziatische braakloop of cholera" was aan de grenzen en sloop daarover. Men sprak en schreef „woorden tot besturing en troost voor Christenen bij de nadering" der gevreesde ziekte. *De heilige eeuw-bazuin, oproepende alle soorten van menschen tot bekeering en de komst tot de ware kerk des Nieuwen Verbonds, om bij den ingang in het duizendjarig vrederijk met haar vereenigd te worden*, verscheen onder de initialen H. N. (H. Nüse) te Rotterdam, „op last van de overheid werd dit boekje, kort na de uitgave opgehaald en in beslag genomen."

Zondag 2 Dec. '32 werd door den Koning uitgeschreven tot het houden van een algemeenen bededag. Een groot getal biddags-preeken werden door den druk over het land verspreid. Kometen verschenen aan den hemel, en eene *Geruststelling voor minkundigen, zakelijk zamengetrokken uit het onderzoek over de kometen van Balthasar Bekker*, verscheen te Amsterdam. Te den Haag verscheen een gedicht door mr P. N. Arntzenius op den najaarsstorm in 1832. Te Amsterdam verscheen in vertaling uit het Duitsch: *Hoogstbelangrijke bewijsgronden, dat de Cholera morbus door de Jezuïten in Europa gebracht is, door hen geleid en tot hunne oogmerken*

aangewend wordt. [7]) Welke uitgave een „wederleggend antwoord" in gedicht in het leven riep. Het eene pamflet volgde het andere over de cholera, haar krachtdadige geneeswijze; haar ontstaan; haar behandeling ervan enz. Ds A. de Vries schreef: *De cholera in Nederland een stem van God tot onze behoudenis.* Anderen schreven een *Ernstig woord aan Neerlands volk, bij het zien van Gods ongenoegen over de kinderen der menschen,* of ook: *Een woord van bemoediging en raad bij de heerschende ziekte; van christelijken raad en troost in donkere dagen.* Bij den boekhandelaar van het Reveil, J. H. den Ouden, verscheen van den bekenden Haagschen predikant D. Molenaar: *De roede Gods over Nederland, blijkbaar in de thans heerschende en verwoestende ziekte, voorgesteld in een viertal leerredenen.* De stroom van deze geschriftjes scheen niet te kunnen worden gestopt, al schreef ook een G. S. de Chaufepié zijn: *Le prix d'une disposition calme et religieuse de l'âme, dans les circonstances actuelles.* Echter dat zulke woorden moesten worden geschreven; dat christelijke raad en troost door J. Corstius in twee stukken werd geschreven en in twee drukken verscheen, wijst op een bijzondere „disposition de l'âme".

Ook De Cock verkeerde in eene bizondere gesteldheid des geestes, eigen aan een tijd van crisis, van overgang, van verandering van „denkwijze".

Toen kwam ook in hem de gedachte en het vermoeden op, dat de „eenige redding" gelegen was in „de handhaving van den waren hervormden godsdienst" en zijn hoop werd sterk. Doch hoezeer werd zijn hart gekrenkt toen hij tot de ontdekking kwam, dat de krachtige stem van Van Zuylen al bizonder weinig weerklank vond in de harten van het geslacht dier dagen en wel het allerminst instemming vond bij zijn ambtsbroeders, en dat niet slechts uit eigen omgeving, doch schier over heel het land.

Niet als een inquisiteur, doch als een die uitgaat om broeders te ontmoeten aan wie hij zich sterken kan, die hem kunnen bevestigen in zijn nieuwe denkwijze, of ook beter kunnen onderwijzen, zoekt en verzoekt hij, vraagt en informeert hij. Schier alles wat hem zal kunnen inlichten wordt gekocht, gelezen, verslonden. Het eene heft hem op, het andere krenkt diep zijn hart. Hij wordt zoo teleurgesteld in zijn verwachtingen. *De Boekzaal* en de *Godgeleerde Bijdragen* ontnuchteren hem. Straks wordt hij gewaar dat die godzalig willen leven vervolgd worden. Niet, dat hij eenzijdig te werk ging in zijn onderzoeken en lezen. Immers hij wierp *De Boekzaal* niet weg; schafte de *Godgeleerde Bijdragen* niet af; liet deze periodieken niet ongelezen, volstrekt niet. Ook vermeed hij zijn vroegere geestverwanten niet, integendeel, hij zocht hen op. En dat niet om met den ijver van een pasbekeerde hen te kapittelen, maar, om zich zelf te vergewissen of hij wel in de goede richting ging. De Cock is nimmer of te nooit een dweper geweest! Daarom griefde hem Laurmans *Dweeper* zoo geweldig sterk.

Opmerkelijk is hoe steeds weer in zijn geschriften Laurman en Van der Linden worden genoemd en dan in dienzelfden omtrek altijd weer de edele en moedige Van Zuylen.

In het volgend jaar verschijnt er weer een geschriftje van Van Zuylen bij Den Ouden: *De Hervormde Leer, door* C. BARON VAN ZUYLEN VAN NIJEVELT. De drukken volgen elkander in buitengewoon snel tempo. Bewijs hoeveel in die dagen de menschen lazen, en dan niet het minst de eenvoudigen, van wie juist menschen als Laurman en andere liberalen, ook Boeles en zelfs Hofstede de Groot, zoo gering dachten en kleineerend spraken. Juist de kleine luyden, welker ongemeene kracht en beteekenis een apostel Paulus en met hem de groote leidende figuren van het Christendom en van de Christelijke Kerk, zoozeer hadden weten te waardeeren, gelijk ook een Prins van Oranje en de uitnemendsten onder de Oranjevorsten, als een Groen van Prinsterer en ook in bizondere sterke mate een De Cock, deze kleine burgerluyden kochten, lazen en verspreidden al wat van de zijde dier mannen kwam in wie zij vertrouwen stelden, van wie zij leiding en steun verwachtten.

Van Zuylen spreekt bij den aanvang van dit geschriftje nog eens als zijn volle overtuiging des harten uit, dat de eenige redding „voor ons vernieuwd Vaderland" door hem verwacht wordt van de herstelling van „onze oude gereformeerde leer". Die leer had De Cock eerst nu zoo lief gekregen, nu hij haar nog maar een beetje had leeren kennen uit boeken en uit de duidelijk geschreven brieven: de vrome menschen ook in Ulrum.

Van Zuylen beroept zich voor deze zijne meening en geeft als grond zijner verwachting op de: geschiedenis van ons volk. Door den invloed van de gereformeerde kerk in Nederland is ons volk „het uitnemendste volk in Europa geweest".

Dat viel in het hart van De Cock. Diens historische zin beaamde dit volkomen. Geen represtinatie begeerden deze mannen, maar wel de kracht en bezieling, de leiding en loutering door Gods Woord en Geest, getuigende in de belijdenis en het leven der vaderen.

Voorts wijst Van Zuylen op „die menigte grove afdwalingen van onze gereformeerde leer, welke nu, sedert zoo vele jaren, rusteloos, zoo van den kansel worden gehoord, als in eene menigte geschriften op allerhande wijze worden algemeen gemaakt".

Toen gingen De Cocks oogen en ooren open en hij merkte tot zijn ontsteltenis dat de edele en moedige schrijver, de vriend van Molenaar, niet overdreef. Immers de tijdschriften die hij las bevestigden dat en helaas ook de gesprekken die hij op ringvergadering en classis voerde en, welk een ontnuchtering, ook werd dit klaar bevestigd door zijn gesprek en uit de correspondentie gevoerd met Hofstede.

En dan leest hij in *De Boekzaal* van Juni 1832, dat bij ds Posthumus

van Waaksens en Brantgum „de achtbaarheid van den leeraarstand niets meer" geldt. De Cock schrijft dan: „hetwelk ik toegeef, wanneer de leeraar in plaats van een herder der schapen een grijpende wolf is". En in de *Godgeleerde Bijdragen* 7de deel 3de stuk, vindt hij een artikel dat nog vervolgd zal worden, dat ten „tijtel kon voeren: *goede tijding uit den Hemel dat er geene hel is*", en leest daarin dat de „dood geen gevolg van de *zonde,* geen *straf* is", dat zulks „althans onbewijsbaar" is.

Neen, Van Zuylen heeft niets te veel gezegd!

Bij den bekenden uitgever van vele geschriften van de Groninger richting, J. Oomkens, was juist in het voor De Cock zoo beteekenisvolle jaar '31 een geschriftje uitgekomen, vier en twintig bladzijden groot, onder den titel: *Brief over eenige gebreken en misbruiken in ons Hervormd Kerkbestuur en wetgeving, gerigt aan zijne Hervormde medeleeraars, door* R. POSTHUMUS.

Scherp contrasteerde de inhoud daarvan met Van Zuylen's *Hervormde Leer.* De leek Van Zuylen bedoelt niet „onze oude gereformeerde leer tegen de aanvallen van het ongeloof te verdedigen, noch tegen de aanvallen van den geest des tijds, maar zijn verlangen is, tot nadenken te brengen die menigte van zijne geloofsgenooten, die nu, sedert zoovele jaren, in eene bedriegelijke bewerking van verval tegen de leer der gereformeerde kerk zijn voortgestuwd, en welke zich, zoo in het hooren van openbare leerredenen, als in het lezen van godsdienstige geschriften van onzen tijd, onder den naam van Hervormde leer, eene geheel tegenstrijdige Leer, ongemerkt en onwetende, hebben laten opdringen, en alzoo in waarheid voor sieraad asch, voor fijn goud klatergoud hebben aangenomen. Aan deze is het nu zijn verlangen, aan te toonen, wat zij verloren hebben met van de oude gereformeerde leer af te wijken."

De indruk, dien de lectuur van dit boekje van Van Zuylen op De Cock heeft gemaakt, is voor dezen beslissend geweest. Hij heeft dezen edelen en moedigen baron persoonlijk niet meer mogen ontmoeten; wel diens broeder P. J. baron van Zuylen van Nijevelt, met wien De Cock later in correspondentie is geweest en die hem en zijne vrouw, nog vòòr zijn schorsing en afzetting en daarop gevolgde gevangenschap, hartelijk uitnoodigde op „De Schaffelaar" te Barneveld te komen logeeren; ook ds Molenaar en diens vrouw was dit voorrecht te beurt gevallen, gelijk Van Zuylen aan De Cock, bij diens uitnoodiging, schreef. [8])

Wat wel het meest voor de hand ligt is: dat de verandering die in de denkwijze van Ulrums dominee begon door te werken haar invloed zou laten gevoelen op de prediking en dat dit niet ongemerkt aan de hoorders kon voorbijgaan. Wèl was hij vooral door het meer rechtzinnig deel der gemeente begeerd, doch èn zij die voor rechtzinnig doorgingen èn ook

het andere deel der gemeente verkeerden over het geheel in den dommel. Van scherpe tegenkanting was dan ook in de gemeente geen sprake; doch van een meeloopen met de prediking al evenmin. Dit zou anders worden toen de invloed van de andere lectuur zich begon te openbaren. De Cock was een vlot en goed spreker; het nieuwe leven zette gloed bij aan de prediking, die veranderde van inhoud. Hij had iets anders leeren kennen en liefhebben; de trouwe herder kon aan de kudde niet onthouden wat voor hem zelf voedsel was; wat hij behoefde, behoefde ook zij; wat hem het eenige noodige was, was dit ook voor haar. Hij begon naar den catechismus te prediken, dien te onderwijzen; de catechisatiën werden zelfs des zomers gehouden voor hen, die zulks begeerden; dit was ook iets nieuws en dat vooral voor een boerendorp.

Dat aan de gemeente dit niet onopgemerkt voorbijging en dat bij meer dan een, moge ook blijken uit de mededeeling, dat eene vrouw hem de leerregels van Dordrecht gaf; hij kende die niet!

Dra verbreidde zich in den wijden omtrek het gerucht van wat te Ulrum gebeurde; goed en kwaad gerucht gingen tegelijk uit de poorten van Fama. De een verblijdde zich in wat van Ulrum werd vernomen, de ander was daaromtrent niet gerust. In Ulrum zelf waren er velen mede ingenomen, de ingedommelden werden wakker geschud, degenen die den Heere vreesden werden verblijd en krachtig opgewekt, sterk aangewakkerd, niet weinig versterkt in hun geloof; anderen ergerden zich; zij wenschten niet herinnerd te worden aan hun zonde en schuld; zij wilden van bekeering en wedergeboorte niet hooren.

Vooral de kerkvoogden behoorden tot het verlichte deel der gemeente, eensdeels zagen ze niet ongaarne dat de kerk vol was en steeds voller werd, anderdeels waren ze toch niet gesteld op de fijnen. Nog een weinig tijds en de burgemeester zal zich vijandig betoonen, de veldwachter zal zijn trouwe dienaar zijn; onder de meer gegoeden zal tegenzin zich openbaren. De beweging der geesten, de gesteldheid der gemoederen, de verhoudingen onder de leden der gemeente en der burgers van het dorp in deze dagen, worden in der beweging zeer vijandigen zin in een anoniem pamflet geteekend: *Ulrum, zooals het is en deszelfs toenemende volksbewegingen in Oct. 1834.*

Op het exemplaar van de Groninger universiteits-bibliotheek staat door prof. Reitsma aangeteekend, dat voor den anoniemen schrijver een zekere heer Wolters wordt gehouden.

In romantischen geest wordt deze tijd aardig geteekend door Hugo Kingmans in zijn: *Gelijk de zon schijnt in haar kracht.*

Vooral de predikanten uit den ring en uit de classis zien met een nijdig oog aan wat te Ulrum gebeurt, en deze predikers, geroepen om de waarheid te verkondigen en voor te staan, ontzien zich niet te lasteren

hetgeen zij niet kennen en te smaden hetgeen zij met ijver naar belofte en trouw moesten voorstaan. Overal waren er evenwel in dorpen en steden nog betrekkelijk veel fijnen en deze hoorden met gespannen verwachting van alle deze dingen; zij bespraken in hunne samenkomsten voor en in de dorpsherbergen, voor het gemeentehuis, in snik, trekschuit en bolderwagen, langs paden en wegen, wat hun ter oore was gekomen en velen wilden dan deze dingen niet meer hebben van hooren zeggen, doch zelf gaan en zien of deze dingen waren zooals hun werd kond gedaan.

Met veel talent wordt ons geteekend hoezeer De Cock's prediking het onderwerp van het gesprek was in wijden omtrek, door ds J. Kok in zijn: *Het leven van Jan Egberts Broekema.* Echter de inhoud van dit geschriftje speelt alleen maar in de Groninger kleidorpen en in niet ver verwijderden omtrek van Ulrum.

Historisch getrouw, met veel kennis van zaken leidt ons de historicus dr G. A. Wumkes binnen Friesche kringen en wij zien de beweging groeien, hooren de gesprekken; brieven van en over De Cock worden geopend en van nabij leeren wij ds Fockens, een bloed- en geestverwant van De Cock te Sneek, kennen. Meesterlijk wordt door dezen objectieven historieschrijver in zijn *It Fryske Rèveil yn portretten* geschetst, hoe diep in Friesland de tijding van het gebeuren te Ulrum was doorgedrongen. Namen worden ons genoemd uit den eenvoudigen burgerstand die straks terugkeeren in de correspondentie van De Cock, namen van anderen genoemd door De Cock in de werkjes die uitgedragen worden naar alle kanten; namen ook van Friesche rechtzinnige predikanten, aan wie door De Cocks zorgen zijn perswerk wordt gezonden en met wie hij in correspondentie treedt. Wumkes laat deze dingen voor ons leven. De met menschen volgeladen snik van Piet Schaap zien we uitvaren, niet altijd is zonneschijn langs de kanalen, ook moet men wel eens met tegenweer kampen op plassen en meren. We mengen ons onder hen als ze weer zijn gekeerd van hun tocht naar Ulrum en zien hoe Bornemann en Andriessen op Dinsdagmorgen op Groot-Zand en Klein-Zand hun vrienden aanklampen en met stralende gezichten het verhaal doen van wat zij zagen en hoorden, wie ze ontmoetten en dan wisselen de trekken van blijdschap tot ernst, van spanning tot ontspanning, van zorg en hoop.

Daar in Sneek predikt ds Lucas Fockens, doch daar in Sneek is ook afgezet, omdat hij het catechisatieboekje van Hellenbroek gebruikte, de catechiseermeester Van der Horst. De mannen en vrouwen van Sneek en omstreken zullen deze dingen aan De Cock vertellen en hij zal er van schrijven in zijn *Ernstige en hartelijke toespraak.*

Ook uit het Zuiden komen zij aan en rijden, varen of loopen naar Ulrum om hèm te hooren wiens naam in het Noorden is op aller lippen; gelukkig ook op veler vromen lippen. Ze komen van 't Oldambt, van

over de grenzen, ook daar zijn vrienden der waarheid. Ze maken de huifkarren des Zaterdags gereed, vertrekken nog vòòr den Zondag en komen des avonds of ook des morgens vroeg aan op den Zondagmorgen. 't Is acht uur. Reeds zijn er lieden in het kerkgebouw; 't wordt negen uur, het gebouw is reeds gevuld. Meerderen dringen aan op de deur van 't betrekkelijk klein kerkgebouw, dat veel te weinig plaatsen bevat. De Sneeker broeders vertellen dat zij hadden geraden maar op het kerkhof te preêken; een vrouw uit Sneek „Kramers Grietjes rekke bij dominy op de wein, (ho'n eere!)." Zij was dan ook de vrouw van schipper Kramer, die met zijn „selskipsljue" naar Ulrum voer.

Hoe groot de toeloop was tot de prediking van De Cock in die dagen en hoezeer dit feit toch metterdaad velen had moeten verblijden, zelfs zijn collega's, bewijst volgende geschiedenis. Immers er werd toch nog in wijden omtrek groote belangstelling getoond in het heil der onsterflijke ziele. Welk eene moeite, ja ook kosten getroostten zich zoovele eenvoudigen om de waarheid te hooren. Zoo was er dan een krachtige ontwaking; een réveil van eigen karakter; een réveil waartoe het sein werd gegeven niet van uit Holland, maar van uit Groningerland zelf, door een der eigen predikanten, door een zoon van een oud aanzienlijk Groningsch geslacht, door een man algemeen bemind, geacht, geeërd en geliefd vanwege zijn uitnemende karaktereigenschappen.

Echter er waren nochtans velen in en buiten Ulrum die zich niet verblijdden doch gramstorig werden en hun gramschap dra door woorden en daden, door hun spreken en schrijven zouden toonen.

De kerkeraad zag met blijdschap den toeloop wassen, de kerkvoogden zagen dit echter met leede oogen aan. De kerkeraad sprak over vergrooting van het kerkgebouw, of liever dacht aan verruiming van plaats en vermeerdering van zitplaatsen. Eene collecte werd tot dit doel ingesteld. Blijde menschen zijn gulle menschen. Er werd veel gecollecteerd. Het werd den kerkvoogden ter hand gesteld. Het werk zou een aanvang nemen. De Koning stelde duizend gulden beschikbaar. Echter de kerkvoogden handelden listiglijk. Zij besloten tot verfraaiing en beraadslaagden te zamen daartoe de ingekomen gelden te besteden. Doch daartegen protesteerde de kerkeraad. De hoogere besturen werden er mede gemoeid. De kerkeraad doet een beroep van de uitspraak van het „Collegie van Toezigt" op zijn Excellentie den Gouverneur van de provincie Groningen, hetgeen straks zal volgen ter nadere illustreering van de verhoudingen in de gemeente te Ulrum. Gedurende de vertimmering die werd doorgedreven naar het plan der kerkvoogden en volstrekt niet naar het bedoelen van den kerkeraad kreeg De Cock gelegenheid om op andere plaatsen te preeken en liefdebeurten te vervullen. Naar Gods voorzienig bestel zou dan ook in den omtrek kunnen blijken dat het enkel laster was wat alzoo verteld

en verbreid werd omtrent den inhoud zijner prediking. De onzinnigste verhalen deden de rondte, vooral verspreid door afgunstige predikanten uit den omtrek. Velen hoorden hem echter gaarne. Ook waren er van de predikanten die hem zelf verzochten voor hen een liefdebeurt te vervullen; anderen trachtten dit te voorkomen; maar dan bleek de kerkeraad wel eens de sterkste te zijn.

De gemeente van Niezijl was vacant in het jaar '32; de consulent wilde De Cock beletten, daar te preeken en wendde zich zelfs, naar de overlevering vermeldt, tot den gouverneur, opdat de prediking van De Cock zou worden verhinderd. Dat was niet erg collegiaal! Zeker, de consulent heeft in zekeren zin te „beschikken" over den kansel, maar waarom de ambtsbroeder van hooger hand te beletten een beurt in de vacature van Niezijl te vervullen? Wel, De Cock was daar geen onbekende, getuige ook de buitengewone toevloed bij de vervulling dezer liefdebeurten. In een blauwboekje zijn deze liefdebeurten belasterd geworden op ergerlijke wijze. Volgens den Schrijver waarde de uil in den nacht rond en wierp zijn vuil uit en schoot op zijn prooi. Ook handelt de „nachtuil-schrijver" over de groote schade in deze beurten aan de kerkgebouwen toegebracht, wijl ladders tegen de muren werden gezet en zelfs glasruiten uitgebroken. Hij moge wat overdreven hebben, zeker is dat De Cock in deze dorpen geen onbekende was. Getuige een brief, die van eenigszins belangrijken inhoud is, uit hoofde van zijn *vroegen* datum.

Ds J. van der Helm van Niekerk, schreef d.d. 18 Nov. 1831 aan De Cock [9]:

Weleerw. Heer en Medebr.!

Mij is ter oore gekomen, dat U E, daartoe uitgenoodigd zich in mijne Gemeente hebt begeven bij den Schoolonderwijzer W. Pietersen, en aldaar hebt gedaan, wat den Pastor Loci behoort; of zulks in waarheid bestaat, zal U E zelve het beste weten; zoo ja, moet ik dan zoo iets aan volslagene onkunde omtrent kerkelijke verordeningen toekennen. Welnu, dan zij U E zulks vergeven, en dan twijfel ik ook niet, of U E zal zich in 't vervolg van alles, wat mijne Gemeente betreft, onthouden. Doch zoo het onverhoopt mogte gebeuren, dat U E het werk van Pastor Loci, zooals verleden jaar ook alreeds heeft plaats gehad weder in mijne Gemeente mogt komen waar te nemen, of in de Uwe, door onderwijs in den Godsdienst te geven aan dezulken, die tot de mijne behoren, dan zal ik dat moeten aanmerken uit een ander beginsel, als onkunde, voort te vloeijen, en mij daardoor in de onaangename noodzakelijkheid gebragt vinden, om mij over U E te beklagen bij het Clas. Bestuur van Middelstum.

In het vertrouwen verkeerende, dat UE het laatstgemelde wel zult voorkomen, teekene ik mij met achting te zijn

WelEerw. Heer en Medebr.!
UEldw. Medebroeder.

J. van der Helm.

Toen reeds kwam De Cock al eenigermate in conflict met de kerkelijke besturen, in dit geval nog slechts met een ringbroeder; hier reeds een dreigement dat straks tot een feit zal worden, als tegen het einde van '33 ds A. P. A. du Cloux, van Vierhuizen, een aanklacht tegen De Cock zal indienen bij het classikaal bestuur van Middelstum, die ongeveer op eenzelfde zaak betrekking zal hebben als waarover ds J. van der Helm tegen het einde van '31 aan De Cock schreef. Daar ligt derhalve tusschen deze beide brieven een periode van ongeveer twee jaren. Deze periode zou ik willen karakteriseeren door de dingen die daarin voorvielen saam te vatten onder het éëne begrip *het voorspel van het komende conflict.*

Uit het schrijven van den predikant van Niekerk blijkt ons, dat De Cock reeds in den loop van het jaar '30, naar de kwalificatie daaraan door ds Van der Helm gegeven, „het werk van Pastor Loci" in diens gemeente was komen verrichten. Waarin heeft dat bestaan? Dit wordt door Niekerks dominee niet nader aangeduid. Wel blijkt uit dat schrijven, dat toen reeds aan leden, die tot Niekerk behoorden, door De Cock „onderwijs in den godsdienst" werd gegeven in zijn gemeente te Ulrum. Derhalve nog vòòr dat De Cock Van Zuylens *De eenige redding* had kunnen lezen; deze toch verscheen in den loop van '31.

Kan alzoo niet met volstrekte zekerheid worden vastgesteld wat voor ambtelijk werk hij te Niekerk op uitnoodiging bij den schoolonderwijzer Pietersen aldaar heeft gedaan, wel staat vast dat Van der Helm van oordeel is, dat dit gerekend moet worden tot „wat den Pastor Loci behoort".

Zoo mogen wij dan uit dit schrijven afleiden, dat er reeds eenige roep uitging van Ulrums predikant, dat diens werk al begeerd werd door menschen uit den omtrek. De verandering in De Cock plaatsgegrepen oefende reeds zulk een invloed uit op zijn „leerwijze", dat het gerucht daaromtrent reeds buiten eigen gemeente was gekomen. Uit het stekelige van den brief uit Niekerk blijkt ook, dat wat De Cock daar in Niekerk deed een werk was waartoe hij was uitgenoodigd. Niet te driest is de veronderstelling, dat Van der Helm zich gekrenkt voelde. Het waren stellig degenen die niet tevreden waren met de ambtsvervulling van hun eigen predikant; die niet ontvingen wat zij begeerden; zulke menschen die niet werden voldaan door de prediking van Van der Helm.

Wat in dit schrijven nog elementair is, zal straks in Du Cloux' aan-

VERBINDINGSFORMULIER VAN DE CLASSIS TIEL MET DE NAMEN DER EERSTE EN LAATSTE ONDERTEEKENAARS.
(Zie pag. 197)

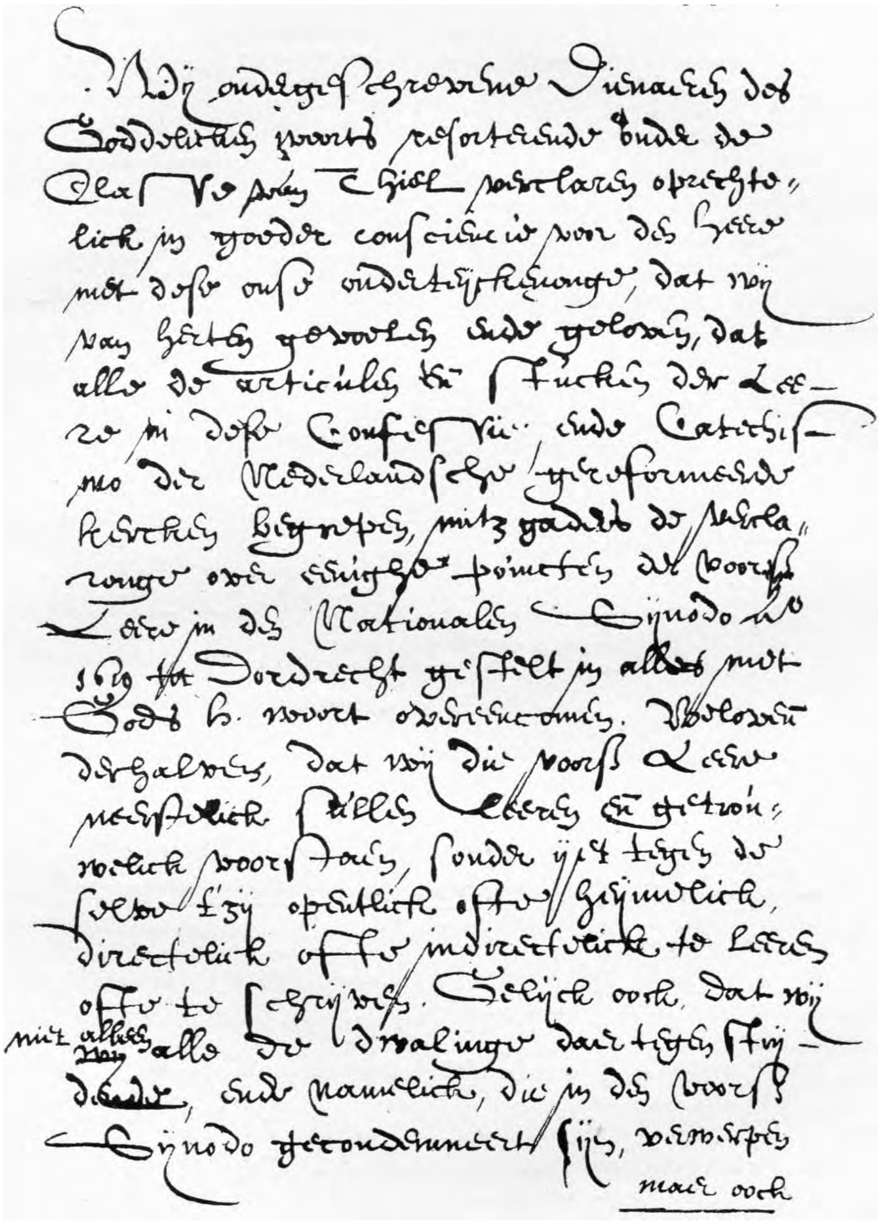
Wij ondergeschrevene Dienaren des
Goddelicken woorts, resorterende onder de
Classe van Thiel, verclaren oprechte-
lick in goeder conscientie voor den Heere
met dese onse ondertekeninge, dat wij
van herten gevoelen ende geloven, dat
alle de articulen en stucken der Lee-
re in dese Confessie ende Catechis-
mo der Nederlandsche gereformeerde
kercken begrepen, mitz gaeders de verkla-
ringe over eenighe poincten der voors.
Leere in den Nationalen Synodo ao
1619 tot Dordrecht gestelt in allen met
Gods h. woort overeencomen. Beloven
derhalven, dat wij die voors. Leere
neerstelick sullen leeren en getrou-
welick voorstaen, sonder yet tegen de
selve t'zij opentlick ofte heymelick,
directelick ofte indirectelick te leeren
ofte te schrijven. Gelijck ook dat wij
niet alleen alle de dwalinge daer tegen strij-
dende, ende namelick die in den voors.
Synodo gecondemneert sijn, verwerpen
maer ook

maer oock sullen tegenstaen, wederleggen
ende helpen weeren. Ende indien 't sou-
de mogen gebeuren, dat wij naer desen
eenigh bedenckingen offte gevoelen tegens
de voorsz Leere offte eenigh point
der selver souden mogen krijgen, Be-
loven wij, dat wij t' selfde noch opente-
lick noch heymelick sullen voorstellen,
drijven, predicken offte schrijven, Maer
dat wij t'selve alvooren den kerckenraed,
Classi ende Synodo sullen openba-
ren, om van de selve geexamineert te
werden, bereyt sijnde het oordeel der
selven alle tyt gewilliglick ons t'on-
derwerpen, op pene, dat wij hier tegens
doende ipso facto van onsen dienst sullen
sijn gesuspendeert; Ende indien t'eeni-
ger tijde de kerckenraed, Classis offte
Synodus, om gewichtige oorsaecken van
naedencken, souden mogen goet vinden,
tot behoudinge van eenicheyt en suyver-
heyt in de Leere van ons te versoeck-
en ons naerder gevoelen en verclaa-
ringe over eenigh artyckel van de
voorsz Confessie Catechismus ende
Syno-

Synodale verclaeringe. Voorts beloven wij ooc mits desen, dat wij daertoe tot allen tijden sullen bereyt ende willigh wesen, op paene als boven. Behoudende 't recht van appel in casu van beswaernis, gedurende welcken tijt van appel, wij ons naer de uytspraecke ende ordre des Synodi provincialis sullen reguleren.

Isaacus Joannis Reibyck V.D.M.
in Lienden. mpp.

Godefridus Broickhuisen
Eertiaes in Tyen et Dodewoerd. A°

Hubertus Esserus V.D.M. in Heusden mpp.
1627. Jul.

Johannes Brandolphus
V.D.M.
in Rijswick

Ludovicus ab Ede V.D.M.
in Ommeren

P. Specht Gzijp Pred. te Leenden.

S. G. Prins pred. te Ochten.

J. van Troostenburg de Bruijn Pred. te [illegible]

F. A. de Bruin Flor. fr. fil. Pred. te Eck en Wiel

D. Doepel Pred te Ingen

J. H. van Gulpen Pred. te Zoelen.

J. A. Pluijgers Pred. te Tiel

H. Timmers Pred. te Avezathen.

H. Mulders Pred te Ravenswaay

J. Alsters Pred te Ommeren.

G. H. van Borck Colenbrander Pred. te Lien

V. van Gogh Pred te [illegible]

J. J. Denier van der Gon Pred. te Zetten.

J. Herderschee beroepen Pred. te Ravenswaay

P. v. d. Thijs Pred te Tiel

M. van Meteren beroepen Pred. te Zoelen.

klacht volgroeid zijn. Bij De Cock zal geen stilstand zijn. Bij zijn tegenstanders ook niet. Het proces begonnen in het leven van De Cock, kan niet meer gestuit worden; Hij, Die dit werk is begonnen, zal het ook doen wassen en groeien. Wel zal men trachten het te stuiten. Dit zal gepoogd worden van de zijde dergenen die *eertijds* zijn vrienden waren; dit zal straks met alle kracht geprobeerd worden door dezulken die steeds meer hun vijandschap zullen openbaren.

Ons treft het, dat het ook bij De Cock in zoo betrekkelijk korten tijd tot eenen beslisten ommekeer kwam. Al zag hij niet waartoe dit veranderd inzicht hem leiden zou in het eind, zijn roeping voelde hij toch onmiddellijk en wel deze: te getuigen van wat hij had leeren inzien. Omdat De Cock alles minder was dan een stijfhoofdig en eigenzinnig drijver, ging hij op onderzoek uit of de dingen alzoo waren gelijk hij die bij aanvang had leeren kennen; omdat hij gaarne zelf wilde onderwezen worden, onderwees hij zelf ook weer graag. Neen, De Cock was niet de man „die het beter dacht te weten".

Daaruit is te verklaren dat hij zoo'n uitgebreide correspondentie voerde.

Hoezeer zijn tijd ook bezet was, steeds weer vatte hij de pen op; den een raad vragende, den ander gaarne willende winnen, den derde weerleggende, den vierde ten toon stellende, wijl hij dien als zeer verleidend en gevaarlijk beschouwde voor Neêrlands kerk en volk. Liefde tot de kerk der vaderen deed hem gloeien. De liefde kan ook hard zijn en moet dat soms wezen.

Ook de academievriend en voorganger te Ulrum, Prof. Hofstede de Groot, hoorde van deze dingen, en hij maakte zich ongerust. Hij vreest dat De Cock, die eerlijke rondborstige De Cock, die tot zijn spijt en naar hij meende in de beide vorige pastorieën zijn studiën niet had voortgezet, daarom wel niet opgewassen zou blijken te zijn tegen de orthodoxen in den kerkeraad en in de gemeente. Toch is de zaak nog niet verloren! 't Zou ook jammer zijn voor dien besten De Cock en voor die lieve gemeente! Ulrum is niet ver van Groningen. De Groot is ook schoolopziener. Mogelijk kan hij de zaken wel combineeren. Hij reist naar Ulrum, want hij mòet en zal spreken met De Cock; daarbij vertrouwt hij op zijn overredingsgave, hij zal De Cock wel tot bezinning brengen of neen: De Cock kent hij als man van te gezond verstand, dan dat hij zou vreezen hem uitzinnig te bevinden, en dat De Cock buitenzinnige dingen zou doen; ook kent hij hem als een man die niet eigenzinnig is. Dit besluit van De Groot eert den hoogleeraar; 't is jammer dat zijn latere houding tegenover De Cock en diens medestanders, vooral tegenover den onderwijzer van Houwerzijl, D. J. van der Werp, een schaduw werpt op Hofstede's karakter. [10])

De Groot keerde naar Groningen terug. Zijn pogen had geen resultaten!

Dat zegge toch niemand! De samenspreking met De Groot had vèrstrekkende gevolgen. De levende stem zegt zooveel meer dan het geschreven woord. Nog een paar jaar en De Cock zal lezen, wat De Groot heeft uitgelaten en besproken toen hij hem trachtte terug te leiden en af te brengen verder den weg te volgen dien hij was ingeslagen. Zelfs nog vóór dat De Groot's *Gedachten over de beschuldiging tegen de leeraars der Nederlandsche Hervormde Kerk* het licht zullen zien, wist De Cock reeds, hoe De Groot stond tegenover de leer der Nederlandsche Hervormde Kerk, die zij beiden beloofd hadden te zullen leeren.

Toen de Groninger hoogleeraar de pastorie verliet droeg hij met zich mede het geschriftje van Van Zuylen, met welks inhoud zijn vriend geheel instemde. De Cock was geen eigendunkelijk mensch, hij was er op gesteld het oordeel van anderen te vernemen, ook en vooral van Hofstede. Zij scheidden met de belofte van Hofstede, dat hij het boekje zou lezen en aan De Cock zijn oordeel zou mededeelen.

Algemeen wordt aangenomen dat De Groot's *Gedachten* eigenlijk niet anders bedoelen dan De Cock's gedachten te weerleggen. Dat eert deze beide mannen. Ulrums predikant geniet de primeur in een zeer heldere en bondige uiteenzetting van wat Hofstede oordeelt over Van Zuylen's boekje, en dit oordeel houdt tevens in een korte beginselverklaring van de Groninger school bij monde van haar voornaamsten woordvoerder.

De correspondentie tusschen De Cock en De Groot is van groot historisch belang. Uit haar werd geput door den biograaf van Hendrik de Cock. Ze werd reeds door den druk in het *Gereformeerd Theologisch Tijdschrift* openbaar gemaakt. Mede op grond daarvan is van gereformeerde zijde een ernstige beschuldiging ingebracht tegen het karakter van Hofstede. Ik acht het verschuldigd te zijn aan degenen, die de geschiedenis der Afscheiding in haar begin en beginsel willen kennen en verstaan, deze correspondentie in haar geheel ook in dit boek op te nemen.

AANTEEKENINGEN HOOFDSTUK IX.

[1]) *Brief van* D. HOKSBERGEN, *over den tegenwoordigen verdorvenen kerkstaat en de verbastering van het Schoolwezen; gezonden aan en uitgegeven met eene voorrede door den welew. zeergel. Heer* H. DE COCK, *Gereformeerd Leeraar onder 't Kruis,* te Veendam bij T. E. Mulder, 1835, prijs 50 cents.

Derk Hoksbergen, van wien ik in het tweede deel breeder zal moeten handelen, was, toen hij dezen brief zond, nog een onbekende voor De Cock. Doch De Cock acht op dit „kinderke" van toepassing:

Is het volk uit verre landen,
't hart dan smelt toch zamen in.

De Cock acht dat er geen overtuigender bewijs van den diepen val van den kerkstaat in zijn dagen kan gegeven dan het Adres dit jaar (1835) door 20 predikanten uit de prov. Groningen ingediend bij de Synode. De aanvrage in dit Adres rekent hij nog „liberaal" genoeg, wijl gevraagd werd, dat de predikanten zouden houden „de *kenmerkende leerstukken* van de Gereformeerde kerk". Na het antwoord van de synode te hebben afgedrukt geeft hij zijn critiek ten beste, die wel scherp is, doch niet onbillijk. Op de kenmerken der ware kerk, volgen die der valsche kerk. Het vierde daarvan acht hij: dat deze vervolgt degenen, die heiliglijk leven naar het Woord Gods.... Dit kenmerk was tot dusverre in de Hervormde kerk bedekt geweest, schoon hier soms een diaken, gelijk *Rijk van der Haar* te Genemuiden, daar een catechiseermeester, gelijk *J. van der Horst,* te Sneek, wierd afgezet, en gints en elders een diaken of ouderling met geldboeten gestraft, doch nu eenmaal door de openbare vervolgingen van mij, zoo schrijft De Cock verder, en ds Scholte de bom losgebarsten is, nu hoort men van alle zijden, hoe zij en de hunnen vervolgen degenen die heiliglijk leven (voorrede IX). De Cock acht op „ds Morees" van toepassing Richt. 5 vs 23 p. 16.

„Derk Hoksbergen, lid van de gereform. kerk te Wilsum" blijkt als een eenvoudige boer bizonder goed op de hoogte te zijn van hetgeen verschijnt in zijn dagen van vóór- en tegenstanders. Hij moedigt in zijn brief De Cock aan, zijn Meester maar gehoorzaam te zijn, trots vervolging, en al wil de vijand gewetensdwang uitoefenen: „Ja, ik kan u schrijven dat er hier zelfs een is, in een naburig dorp, zoo hoor ik zeggen, schoon ik het niet met zekerheid schrijf, die de jonge menschen niet wil aannemen tot lid van de kerk, tenzij zij de gezangen mede zingen" (blz. 24).

[2]) Cf. dr Gieseler, *De bewegingen*.... blz. 50.

[3]) Men leze wat prof. De Cock daarvan schrijft, in zijn *Hendrik de Cock* blz. 258 v.v.; niemand verwondere de scherpte van dit gedeelte! Het woord „perfide" flitst door onze gedachten als we lezen wat De Groot in zijn: *De Groninger godgeleerden* durfde schrijven; zie vooral blz. 36 v.v., de noot aan den voet.

[4]) Ik geef in dit boek weer het verbindings-formulier met de handteekening van

ds Herderschee, en ds P. van Willigen, de baanbrekers van het modernisme in de stad Tiel.

In mijn bezit is een in perkament gebonden boek: *Formulieren van Eenigheid,* op de eerste bladzijde staat:

Catechismus,
ofte onderwysinghe
In de Christelijcke Leere, ghe-
lijc die in de Kercken ende Scholen der Keur-
vorstelijcken Paltz, ende in onze Neder-duytsche
Ghereformeerde Kercken geleert wert.
mitsgaders
De Ceremonien ende ghebeden
't Amstelredam,
Voor Jan Evertsz. Cloppenburgh: Boeck-verkooper
op 't Water, teghen over de Koren-beurs. 1625.

Naast het vignet staat geschreven met duidelijk geschreven letter

Classi Tilana in —
servio. Emptus Ao
1627. 10 Aprilis.

Verder is nog ingebonden in denzelfden band:

Belydenisse
Des gheloofs
der Ghereformeerde Kercken
in
Nederlant.
Overghesien in de Synode Nationael laetst
ghehouden tot Dordrecht
Ende uyt last desselven uytghegeven, om voort-
aen in de Nederlantsche Gereformeerde Kerken
alleen voor autentijck ghehouden te worden.
Tot Dordrecht,
Bij Fransoys Borsaler, medestander
van Isaac Jansz. Canin.
Met Privilegie voor seven Jaren.
1619.

Dan nog is mede ingebonden:

Oordeel
des
Synodi Nationalis
Der Ghereformeerde Kercken van de
Vereenichde Nederlanden:
ghehouden binnen
Dordrecht,

in den Jare 1618, ende 1619.
Welcke geassisteert is gheweest met vele tref-
licke Theologen, uijt de Gereformeer-
de Kercken van Groot Britagnien, de Cheur-Vorste-
lycke Paltz, Hessen, Switserlant, de Wedderavi-
sche Correspondentie, Geneven, Bremen,
ende Embden:
over
De bekende vijf Hooft-stucken der Leere —
daer van inde Gereformeerde Kercken dezer
Vereenichde Nederlanden verschil is gevallen.
Uytghesproken op den 6 May 1619.
Uyt het Latijn ghetrouwelijck in 't Neder-
duytsch overgheset.
Met Privilegie voor zeven jaren.

Dan volgt het in dit boek weergegeven geschreven stuk. De eerste onderteekenaar van de predikanten uit de classis Tiel is Isaacus Joannis Resbyck v.d.m. De drie laatste onderteekenaars zijn:

J. Herderschee, beroepen Pred. te Ravenswaay.
P. van der Willigen, Pred. te Tiel.
M. van Meeteren, beroepen Pred. te Zoelen.

P. van der Willigen is in Tiel beroepen van Hillegom 1813, en in Tiel geëmeriteerd in '46. Hij was een geestverwant van Arnhem's onder de Afgescheidenen zoo berucht geworden predikant Donker Curtius, des Konings gunsteling, den president der *Algemeene Christelijke Synode,* tevens diens medewerker aan de *Godgeleerde Bijdragen,* welke periodiek met nog andere als *De Boekzaal* en de *Letteroefening* De Cock voor „verpestend" hield en allen, die hunne zielen liefhebben, ten ernstigsten waarschuwt voor dezelve (Boeles a.w. noot 131, blz. 112). Hij was naar mij werd verteld door eene oude brave vrouwe in Tiel, die bij hem als dienstmeisje had gediend, een zeer beminnelijk en goed mensch. Ook was hij een geleerde. Zijn *Verhandeling behelzende nauwkeurig onderzoek naar de leere des Bijbels, aangaande den staat der ziele tusschen den dood en de wederopstanding der ligchamen,* is bekroond met den gouden eereprijs van het Haagsch Genootschap tot verdediging van den christelijken godsdienst. Hiervan verscheen zelfs in 1841 een tweede druk bij D. R. van Wermeskerken te Tiel. Echter een gereformeerd man was hij bij lange na niet. Toch onderteekende hij het hier gegeven formulier. Op de vraag, wie gelijk had bij de beschuldiging tegen de leeraars der Nederlandsche Hervormde Kerk, De Cock of zijn tegenstander De Groot is niet moeilijk te antwoorden door hen, die geen onbekende zijn met de belijdenisschriften der kerk en die het formulier door een Herderschee en Van der Willigen geteekend, kunnen lezen.

[5]) Hierover in het tweede deel.

[6]) id.

[7]) De „hetze" tegen de Jezuieten was in die dagen na den Belgischen-opstand zeer fel. Titels als in den tekst genoemd; insinuaties bekend uit de geheime rapporten aan minister Van Maanen gedaan, zijn van geheel anderen aard dan die van De Cock en Duin als zij spreken van „Hoerdom" enz.; dan gebruiken zij uitdrukkingen door de Schrift gebezigd voor hen die afwijken van Gods inzettingen en geboden. Doch in een pamflet als dit wordt op onverantwoordelijke wijze een gloeiende haat wakker geroepen en gespeculeerd op een antipapisme dat een groot deel van ons volk als

in het bloed zit, en in die dagen reeds aangewakkerd werd, vooral door predikanten. Men leze maar eens: *Van toen wij vrij werden, door* AUG. C. J. COMMISSARIS, *eerste deel: Van Schuilkerk tot Kathedraal,* 1795 tot 1853, bij J. B. Wolters, Groningen—Den Haag, blz. 90, v.v.

[8]) Deze brief volgt later.

[9]) Het origineel berust in 't archief De Cock.

[10]) Cf. *Documenten bezwarend voor het karakter van professor Hofstede de Groot, door* DR G. KEIZER, *Gereformeerd Theologisch Tijdschrift,* Aflevering 9 Jan. 1921, blz. 305—330.

TIENDE HOOFDSTUK

CORRESPONDENTIE TUSSCHEN DE GROOT EN DE COCK.

DEN veertienden October van het reeds veelbewogen jaar achttien honderd twee en dertig schreef De Groot dan dezen brief aan zijn

Waarde vriend!

Ik zet mij ter neder, ten einde volgens onze afspraak de briefwisseling te beginnen, en dus wat in mij is, om u tot andere begrippen te brengen, niet te verwaarloozen. Ik geloof wel niet, dat het iets baten zal: doch dit staat niet aan mij te beoordeelen. Hoe vast de strik van menschelijke spitsvondigheid moge zijn, die u gevangen houdt, ik wil de beschuldiging niet dragen, van niet zoowel om u zelven als om mijn geliefd Ulrum, alles te hebben aangewend, ten einde denzelven te verscheuren en u tot het eenvoudige Evangelie terug te brengen. Maar waarlijk, het is een zware post, dien gij mij hebt opgelegd, dat ik beginnen moet met mijn oordeel over v. Zuylens boekje te geven. Reeds op den eersten avond van mijne tehuiskomst heb ik het gelezen: doch het was mij langen tijd onmogelijk er iets over aan u te schrijven. Cock! Cock! zulk een bitter en onchristelijk geschrijf behelst uwe geloofsbelijdenis? Hoe diep, diep zijt gij gevallen, en hoe donker is mij Gods raad, dat zulk eene leer aan de gemeente, die eens de mijne was, nu wordt verkondigd.

Ik heb God herhaalde malen gebeden, dat Hij mij den geest der matiging mogt schenken, opdat ik waarheid en liefde betrachte en den schimptoon van v. Zuylen ontwijke. Ik hoop, dat ik verhoord ben en mijne verontwaardiging van drift zal vrij blijven.

Gij zult wel niet begeeren, dat ik het boekje op den voet volge en aangeve, wat ik tegen ieder gezegde heb in te brengen. Het stukje is wel klein maar handelt over zoo vele zaken en dat in zulke algemeene bewoordingen (om niets meer te zeggen), dat tot deszelfs onderzoek en weêrlegging veel papier gebruikt zou moeten worden. En dat verdient het niet. Wat zal men met een man aanvangen, die in zijne verblinding

en zijnen eigenwaan zelfs zoo verre gaat, dat hij een Apostel durft bestraffen? zie bl. 7, *redelijke godsd.* verg. met Rom. 12 : 1. Ik bepaal mij met den algemeenen geest, die er in heerscht te onderzoeken, en aan geschiedenis en christendom te toetsen.

Het doel van het geheele boekje is, hierover valt geen twijfel, *de Hervormde leer* op te geven en de afwijkingen daarvan te doen kennen, opdat Nederland door tot dezelve terug te treden behouden worde. Op de hoofdredeneeringen nu, tot dit doel strekkende, die de man aanvoert heb ik veel en velerlei aan te merken.

Vooreerst, kent hij niet, 't geen hij Hervormde leer noemt. Ik neem hier voorloopig *Hervormde leer* in zijnen zin, dat is voor de leer door de Dordsche Synode voorgesteld. *Deze* zeg ik, dat de man, die er over schrijft, en om welker verlating hij zoo vele Predikanten van niets minder dan eedverbreking beschuldigt, niet kent. Zij moet gekend worden uit de drie formulieren van eenheid, door die Synode aangenomen, welke zijn de Heidelb. Katechismus, de Nederl. Geloofsbelijdenis en hare eigene Canones. Welnu wat hij zegt bl. 7, 8 van *den Heiligen Geest,* als *die de kerk bestiert,* strijdt tegen Katech. vr. 50. Wat hij beschrijft bl. 10, *dat Jezus Christus op de wereld gekomen is, ter betoning van Gods regtvaardigheid* en meer niet, strijdt met art. 20 van de Geloofsbelijdenis. Wat hij bl. 12 spreekt over Adam, als ons *Verbondshoofd,* is eene geheel andere leer dan in vraag 7 van den Katech. en Art. 14 en 15 van de geloofsbel. voorkomt.

Ik zou op deze wijze kunnen voortgaan: maar waar toe zal ik mij vermoeijen met aan te toonen, dat hetgeen v. Zuylen *onze leer* noemt op verre na niet altijd deze of die leerstukken van Dordrecht bevat, daar hij in den geheelen geest der leere te Dordrecht vastgesteld, zoo deerlijk mistast? Hiertoe breng ik vooral twee stukken, *eerst,* dat hij wil hebben, dat de Predikanten den leer der absolute Praedestinatie op den Predikstoel zullen brengen, en tot het punt maken, vanwaar zij in hunne Evangelieverkondiging uitgaan. Lijnregt strijdt dit niet alleen met de uitdrukkelijke vermaning van de Dordsche Synode, Can. Cap. 1. Art. 14, maar ook tegen de wijze van doen in den Heidelb. Katechismus, in welk leerboek geen woord over de absolute Praedestinatie voorkomt, tot een duidelijk blijk, dat de eerste Hervormers, al geloofden zij het leerstuk, hetzelve *niet* in het volksonderwijs wilden opnemen. Die dus in van Zuylens zin Hervormd wil zijn en zich aan de oude wijze van doen houden, *mag* er niet over spreken tot het volk, en het is een ongehoorde en ongeoorloofde nieuwigheid, zoo hij het waagt, dit leerstuk op den kansel te brengen.

Vervolgens reken ik hiertoe, dat v. Z. in het geheel niet schijnt te weten, vanwaar de Hervorming der kerk is uitgegaan, namelijk van het vrije onderzoek des Bijbels. De Protestanten hebben dit ten allen tijde op den voorgrond gesteld en als een kenmerkend onderscheid hunner kerk van de Roomsche opgegeven. Zie slechts de Nederl. Geloofsb. art. 7, waarin duidelijk gezegd wordt, dat er niets is dan de Bijbel, 't welk ons

kan binden, *geene concilien, decreten of besluiten.* Daar nu de Dordsche Synode ook dit art. heeft goedgekeurd, heeft zij hare eigene besluiten aan de H. Schrift onderworpen, en behoeven, ja durven wij geen besluit van haar als waar aan te nemen, tenzij wij kunnen bewijzen, dat het op de H. Schrift is gegrond. En zoo blijkt het dan dat de leerstukken te Dordrecht aangenomen, niet omdat zij te *Dordr.* zijn aangenomen, de Leeraren der Hervormde kerk kunnen binden, maar alleen omdat zij in zoo verre zij *Bijbelwaarheid* bevatten, en dat het dus een vuile en onchristelijke laster is, die van Z. bl. 5 ternederschrijft.

Doch ik wil mij hier niet langer bij ophouden. Ik heb meer bezwaren tegen 's mans geschrijf in te brengen. Namelijk

Wat hij Hervormde leer noemt (hoewel niet goed kent) is slechts de leer van een zeer klein gedeelte der Hervormde kerk. Hij bedoelt met zijne *Hervormde leer* de leer te Dordr. vastgesteld, maar die leer is niet de leer der *Hervormde* kerk, maar van *de Nederlandsche Hervormde Contraremonstrantsche* kerk. De Hervormde kerk in Zwitserland, in Frankrijk, in Duitschland, heeft de leer niet aangenomen: ja zelfs in ons eigen Vaderland is zij slechts door de eene helft der Hervormde kerk vastgesteld en wel in eenen van beide zijden zeer driftig en onchristelijk gevoerden strijd. Tot 1618 en 1619, bestond de Hervormde kerk, eene geheele eeuw lang, zonder het leerstuk, waarvan bij de Dordsche Synode alles hangt, de absolute Praedestinatie, als de eenige waarheid tegen de conditionele, te hebben vastgesteld. Denk niet, dat dit weinig afdoet. Het werpt de geheele redenering omver, waarvan v. Z. bl. 3, 4 uitgaat, alsof het God om zijner kerke wil (dat is, gelijk hij het zelf uitlegt, om den wil der ware Herv. kerk, die de leer van Dordrecht beleed) behaagd heeft *zich zoo zigtbaar in ons midden te verheerlijken,* enz. Want het blijkt nu, dat de Goddelijke hulp, die ons toch meest is geschonken in den strijd tegen Spanje, vooral van 1572—1594, ons meest is geworden, vóór en dus bij geene mogelijkheid *om* de doordrijving van de Dordsche leer in 1618 en 1619.

Ik heb v. Z. tot dusverre uit zijn eigen standpunt bestreden en uit hetzelve zijne redeneringen weêrlegd. Uit mijn eigen standpunt heb ik nog oneindig meer tegen hem in te brengen.

Weet de man toch niet, wat de Hervormde leer beteekene, nog veel minder weet hij, wat het Christendom is: zelfs geen flaauw denkbeeld heeft hij er van. Hij verwart niets minder dan kerk en leer: zij schijnen hem bl. 4 en elders gelijk luidend. Eene leer zou Jezus hebben medegedeeld als het hoogste en laatste, wat Hij had te geven, zoodat men steeds over de leer en weder over de leer van Jezus moest spreken! Neen, het Christendom is eene *inrigting,* begonnen toen Jezus op aarde verkeerde en zijne Apostelen vormde; voortgegaan en uitgebreid, toen dezen weder hunne leerlingen op den weg der waarheid en der godzaligheid bragten; eene inrigting die bestaat, zoolang er menschen als broeders van één huisgezin, van 't welk Jezus Christus de eerstgeborene en God de Vader is, zamen zijn verbonden. Zekerlijk *behoort* tot deze

inrigting ook eene leer, en vooral leering, onderwijs, maar niet als het doel, laat staan als het eenigste of voornaamste. Het doel van het Christendom is heiliging, volmaking der menschheid, en daardoor (gelijk alles wat God doet, daar eindelijk op uitloopt) ten laatste de eer van God. En wat tot bereiking van dat doel in ieder mensch gevorderd wordt, is volgens de leer der Apostelen niet regtzinnigheid of aanneming van zekere leer, maar *geloof, hoop en liefde.* De menschelijke dwaasheid heeft Gods hemelgifte verdraaid en verwrongen en het aannemen nu eens van het eene dan weder van het andere *stelsel van leerstukken* als Christendom uitgegeven. Dan werd de geest des Christendoms altijd miskend: en altijd waren het de onchristelijkste tijden, als men zekere leerstukken als de hoofdzaak van het Christendom vaststelde en betwistte, gelijk b.v. in de Grieksche kerk plaats had, van Arius af tot dat Constantinopel door de Turken werd ingenomen. Nooit was integendeel de Christelijke kerk zuiverder, nooit Christelijker, dan wanneer in plaats van leer of regtzinnigheid, der Apostelen geloof, hoop en liefde, als het voornaamste werd aangezien, gelijk b.v. in de eerste drie eeuwen, toen niemand aan praedestinatie aan absolute zoomin als conditionele dacht, veelmin, dat de een er den ander om zou hebben verketterd.

Daarom lijkt het me in het geheel naar geen Christendom, wat van Zuylen er ons voor wil verkoopen: het zijn menschelijke vonden en verwarring in schoolsche spitsvondigheden, die gij bij hem vindt. Neen, had de man herstelling van geloof, liefde en hoop bedoeld en die als het eenigst behoud van Nederland willen bevorderen, al ware het met even weinig handigheid geschied, als hij nu over hetgeen hij *Hervormde leer* noemt, heeft geschreven, ik zou zijne ijver toejuichen en prijzen, maar nu kan ik niet dan diep medelijden hebben met zijne verblinding, dat hij, niet wetende, wat Christendom is, er over gaat praten, en zelfs alle, die bij Jezus en de Apostelen, heel wat beters en hoogers denken te vinden, dan zijne lage en kwalijk zamenhangende meeningen, onbarmhartig durft veroordeelen. Veroordeelen wil ik hem niet, maar God bidden, dat Hij den dwalenden teregt brenge, en het dreigend gevaar eener Kerke afwende, waar zulke menschen nog eenigen invloed hebben.

Dat bid ik van God ook voor u, waarde Vriend! die mij zoo zwaar op het hart weegt. Ik herhaal het, ik geloof niet, dat mijn schrijven iets op u zal vermogen: maar God kan het, en Hem wil ik niet ophouden voor u en de u toevertrouwde zielen te bidden.

Antwoorden zult gij mij zeker op mijn schrijven, want gij hebt de briefwisseling voorgesteld. Maar slechts dan kan uw antwoord mij een blijk zijn, dat gij, gelijk een Christen betaamt, nederig naar waarheid zoekt als gij (gelijk ik meen gedaan te hebben), waar gij niet met mij instemt, de *hoofdzaak* aanvat: want aan het twisten over woorden komt nimmer een einde.

Doch wat gij moogt schrijven of spreken of denken, ik bid u overweeg het eens ernstig, of gij als dienaar des Evangelies vrijheid hebt,

om terwijl in het Evangelie alleen van eene *verkiezing* wordt gesproken, nu uit menschelijke, vóór Augustinus nooit gehoorde redeneringen er bij te voegen, dat er ook eene *verwerping* bestaat? Bij mij heet het, dat gij niet alleen het Evangelie predikt, maar ook menschelijke vonden, en dus geen dienaar van het *zuivere* Evangelie zijt, maar van een Evangelie, twelk door menschelijke bijvoegselen *verontreinigd* is. Ik vraag u voor God af, of het bij u iets anders kan beteekenen?

Gij zijt op een gevaarlijk pad. Ik meen te kunnen vertrouwen, dat gij uwe denkbeelden in opregtheid zijt toegedaan, en nu wordt gij door een verbazende toeloop er in versterkt. O, ik moest zelf geen mensch zijn, indien ik niet gevoelde, hoe moeijelijk gij uwen weg kunt verlaten. Maar indien gij het geheel en alleen *opregt* meent, zult gij mijn schrijven ernstig overwegen en beginnen met te bedenken, dat gij kunt dwalen, en hoe zeker u uwe denkbeelden schijnen, toch onware denkbeelden te koesteren.

Ik leg de pen neder. Mogt het Gode behagen, maar ik durf het niet hopen, dat ik haar niet geheel te vergeefs had gevoerd. Ik blijf u met diep medelijden beschouwende en veel u biddende vriend

P. Hofstede de Groot.

Op dezen brief antwoordt De Cock eerst in het begin van Februari 1833. Dit antwoord vormt haast een klein boekje, omvat ruim twintig bladzijden en berust in copie in het archief De Cock. Het is goed het hier in zijn geheel te laten volgen, beide uit materieel en formeel oogpunt is de inhoud van hoog belang.

Materieel toch toont De Cock zoo kort na zijn veranderde denkwijze reeds een klaar en helder inzicht te hebben in de gereformeerde leer, een verschijnsel dat voor en na hem ons treffen kan bij mannen, die de Heere tot een bizonder werk in zijn dienst heeft afgezonderd. Echter dit inzicht heeft hij niet verkregen dan door ernstige en gestage studie. De Cock heeft zich geworpen met heel zijn energie op de lezing en bestudeering van de gereformeerde leer. Daarbij hield hij ook getrouw bij hetgeen van voor- en tegenstander verscheen. Doch vooral treft in zijn antwoord hoe zuiver hij redeneert, hoe logisch hij denkt en hoe nauwgezet hij exegetisch bewijst uit de Schrift, dat Hofstede dwaalt. Hij mag zijn tegenstander rechtens er op wijzen dat deze te weinig wat hij schrijft grondt op de Schrift. De Cock volgt een andere methode als hij Hofstede op den voet volgt.

Uit formeel oogpunt de brieven van beiden vergelijkende kan De Cock wedijveren met den hoogleeraar. Meent men bij te moeten brengen, dat, gelijk uit een volgende correspondentie zou zijn te bewijzen, De Cock van stonde aan reeds heeft gedacht aan de mogelijkheid „door den druk die te laten gemeen maken" en Hofstede daar niet aan gedacht heeft

„dewijl een brief aan een vriend nog geen geschrift voor het publiek is", dan staat daartegenover dat De Cocks antwoord naar inhoud en vorm beiden den stelligen indruk wekt zòò, achter elkander, uit de pen te zijn gevloeid; dan treft ons, dat deze man, wiens tijd meer dan bezet was, thuis was op het terrein, waarop hij zich, den brief van Hofstede volgende, moest bewegen en dat hij de stof, waarover het ging, met gemakkelijkheid beheerscht.

Waarlijk, ook later zal steeds weer bij vernieuwing blijken, dat als De Cock den tegenstander aanvalt of ook zich tegen hem moet verdedigen, maar niet op luk raak slaat of afweert, maar de zaak beheerscht waarover het gaat, hetzij hij die verdedigt, dan wel bestrijdt.

Ter oriënteering blijkt dan ook deze correspondentie van groote historische waarde. Daarbij heeft Hofstede bijna drie kwart van een eeuw een grooten voorsprong gehad op De Cock.

Hofstede is de impressario geweest van den historicus Gieseler in diens beschrijving van „de bewegingen", waarin beiden een hoofdrol hebben gespeeld. Nogmaals verkrijgt De Groot een voorsprong, als hij in *De Groninger godgeleerden* spreekt over deze correspondentie. Schier alle geschiedschrijvers hebben in den loop van de vorige eeuw hun inlichtingen ingewonnen hoofdzakelijk uit deze bronnen of uit haar afgevloeide wateren. Prof. H. de Cock heeft in zijn levensbeschrijving het eerst op deze briefwisseling gewezen en daaruit geput, zonder die in haar geheel af te drukken. Moge dit wel in latere jaren geschied zijn in het *Gereformeerd Theologisch Tijdschrift,* dit schijnt weinig bekend te zijn, althans Hofstede's verhaal der dingen schijnt toch nog steeds met vertrouwen te worden aanvaard en zoo noodig wedergegeven.

Zoo volge dan, opdat de geschiedenis zelve spreke, het antwoord van De Cock op dezen eersten brief, naar het origineel berustende in het archief De Cock. [1])

Met verbazing en verwondering De Groot heb ik uwe letteren gelezen en met bedroeving tevens gezien den oneindig verren afstand die er is tusschen de tegenwoordige hoofden en leiders des volks (indien uwe collegaas met u even verre van het eenvoudig en waaragtig geloof in den Heere Jezus Christus zijn afgedwaald) en tusschen onze vaders, die voor dat geloof goed en bloed veil gehad en opgeofferd hebben.

Gelijk ik gezien heb uit uwe beschrijving over de Broer Kerk noemt gij de Roomsche kerkleer eene verkondiging van het Evangelie, en hem die met van Zuilen gelijk denkt (wien alle Godvrezenden die hem kennen, wegens zijne vrijmoedige handhaving van de zaak van God tegen het menschdom, in hun hart beminnen, en hoogachten) diep diep gevallen, en gij beklaagt uwe gemeente aan wien zulk eene leer gepredikt en voorgesteld wordt. O is Gods wijsheid de Groot u al zoo dwaasheid

geworden en kunt gij beter u vereenigen met Rome en de dwalingen van het Pausdom, als met de leer der Hervormers, die zoo blijkbaar door Gods Geest zijn verlicht, bezield en bestuurt geweest, met welke van Zuilen volkomen gelijk denkt, en die niet door menschelijke spitsvondigheid geleid zijn, maar alleen door Gods Woord, hunne verdorvene rede niet daar boven of daarmede gelijk stellende, maar daaraan gelijk zulks behoort onderwerpende, erkennende met de Dortsche Vaders, Hoofdst. 2 en 3, Art. 1, dat de mensch over zich gehaald heeft blindheid, schrikkelijke duisternis, ijdelheid en verkeerdheid des oordeels in zijn verstand, boosheid wederspannigheid en hardigheid in zijn wil en harte, mitsgaders ook onzuiverheid in alle zijne genegenheden.

Hebt gij niet zelf wel erkend De Groot dat hier vele godvrezende menschen wonen en mij bij name diegenen genoemd, die daarvoor bij u als zodanig bekend stonden? de gronden nu van die allen, zoo als br K. Barkema, K. Voet, Kornelis Harms, de schoonmoeder van Sievert Luninga, die gij mij alle voor ware en tedere Christenen hebt opgegeven, zijn met die van van Zuilen niet in deze of gene maar in alle opzigten dezelve, zoodat zij met allen die hier de waarheid kennen daarmede volkomen instemmen. En noemt gij nu na verloop van drie jaren, waarin hunne belijdenis niet is veranderd, hunne leer eene ellendige leer en hunne begrippen ten aanzien van den waaragtigen dienst van God ellendige begrippen. Ik hoop de Groot dat gij het mij niet ten kwaden zult duiden, wanneer ik even gelijk gij voor de uwe, opregt en vrijmoedig voor de zaak des Heeren mag uitkomen, en dat gij het niet aan bitterheid, maar aan liefde voor de waarheid moogt toeschrijven, wanneer ik de zaken bij haar regte noem, en niet van Zuilen maar in hem de zaak der waarheid en Godsvrugt verdedig. Ik zal tot dat einde uwen brief, reeds te lang door drukte en afleiding van onderscheiden soort onbeantwoord gelaten, op den voet volgen, en geve de Heer der Heeren dat mijne pen door Zijnen geest geleid en bestuurd worde, en uwe, door den geest des tijds verblindde oogen geopend worden, want de zaak van Godsvrugt en waarheid is niet den wijzen en verstandigen gegeven maar den kinderen, en och of gij door Zijnen geest deze nog mogt leeren kennen en beschermen.

Gij noemt van Zuilens geschrift bitter en onchristelijk, maar o de Groot, indien gij de waarheid niet alzoo noemt, waarom havent gij dan den vromen Baron met zulke harde en bittere woorden? Heeft hij met waarheid niet gezegd dat er vele predikanten waren die van de ware gereformeerde leer afweken? Die het beginsel van zedelijke verbetering, tegen dat van waarachtige bekeering handhaven, Pelagius boven Augustinus, Rome boven de Hervormers stellende en aanhangende in hunne gevoelens? En zou hij in dit opzigt met waarheid nog niet veel meer hebben kunnen zeggen? Heeft hij de Seminarien en Academien nog niet geheel onaangeroerd gelaten? Oordeel zelve.

Gij veronderstelt dat ik niet begeere dat gij het boekje op den voet volgt, maar *dat* de Groot! was juist mijne begeerte, en wel dit, dat gij

zoo kort en klaar uw gevoelen beweest uit Gods Woord, als van Zuilen daaruit zijn gevoelen bevestigd heeft, want ik weet dat gelijk de wijsheid Gods dwaasheid is bij de menschen, alzoo ook de menschelijke wijsheid dwaasheid bij God is, met drift en verontwaardiging te zeggen dat dat boekje geene wederlegging verdient, dat overtuigt mij niet.

Gij noemt van Zuilen een man die in zijn verblinding en eigenwaan zelfs zoo verre gaat dat hij een apostel durft bestraffen. Zie bl. 7 redelijke godsd. verg. met Rom. 12 : 1. Oogenblikkelijk de Groot dacht ik hierbij aan het zeggen des Apostels, „waarin gij een ander beschuldigt beschuldigt gij u zelve" gij beschuldigt toch van Zuilen geheel en al ongegrond, want de godsdienst die hij de Apostel daar redelijk noemt, is juist die geestelijke godsdienst die hij in de elf eerste Hoofdstukken had voorgesteld als geestelijk en tegen vleesch en bloed strijdende, gelijk blijkt uit die menigvuldige tegenwerpingen, die onze verdorvene rede daartegen inbrengt, en uit de woorden zelve die hij daarbij voegt, om hunne ligchamen te stellen tot een levendige heilige en Gode welbehagelijke offerhande: Hij spreekt dus niet de Apostel tegen gelijk blijkt wanneer wij niet aan dat blote woord hangen. Maar o De Groot gij doet het zonder het te zien in het stuk van de praedestinatie in uw eigenwaan en verblinding, alle de profeeten, den Heere Jezus en de apostelen tegensprekende, niet alleen in de woorden, maar in de zaak zelve, niet naar mijn oordeel alleen, maar naar het gevoelen van de geheele gereformeerdde kerk en van dat algemeene Christelijk Synode te Dortrecht gehouden, hetwelk zeker in zegening zal blijven, zoo lang er op aarde zijn die de waarheid liefhebben. Zie Can. Cap. 1 art. 14. Het doel van het boekje hebt gij niet gemist, maar gij beschuldigt van Zuilen dat hij de Hervormdde leer niet kent, en gij geeft voor dat de leer op het Dortsche Synode vastgesteld niet dezelfde is, als de Hervormdde leer, doch beide geheel en al te onregt. Daar toch te Dortrecht is dit laatste gestaafd door de afgevaardigden van schier alle Hervormdde kerken, en bewezen tegen de Remonstranten, en dat van Zuilen de Hervormdde leer wel en grondig verstaat, bewijst zijn bondig geschrift, waarmede alle Hervormdden die de Hervorming niet alleen in het hoofd, maar ook in het hart hebben volkomen instemmen.

Gij zegt dat het strijdt tegen den Cathechismus, vr 50 hetgeen van Zuilen zegt van *den H. Geest* als die de kerk bestuurt, maar lees slegts de volgende vraag en deszelfs antwoord nl. vr 51 en gij zult daar bevestigt zien volkomen hetgeen van Zuilen bedoelt gelijk mede vr. 53. Gij zegt dat het strijdt met art. 20 van de geloofsbelijdenis 't geen hij zegt dat J. Christus in de wereld gekomen is ter betoning van Gods regtvaardigheid, dat artykel zegt geensints het tegendeel, maar van Zuilen haalt hier slegts gelijk ook meermalen de Apostel Paulus de betoning van Gods regtvaardigheid aan als het voornaamste, omdat Gods liefde goedheid en barmhartigheid uitblinkt in alle de werken der Schepping, maar Gods regtvaardigheid schier *alleen* in de zending van Zijnen Zoon, om *Zijn* volk zalig te maken van hunne zonden door Zijne borgtogtelijke geregtigheid.

Gij zegt eindelijk dat het eene geheel andere leer is dan in vr. 7 van onze Cath. en art. 14 en 15 van onze geloofsbelijdenis welke van Zuilen voordraagt bl. 12 over Adam als ons verbondshoofd, doch hoe is het mogêlijk De Groot dat gij die daarvoor kunt aanzien: Hij spreekt daar van onze onmagt veroorzaakt door den val van Adam welke niet kan weggenomen en verbroken worden dan door eene bijzondere werking van God den H. Geest en hoe kon dit klaarder en duidelijker uitgedrukt worden dan zulks geschiedt zoo in onzen Cathechismus als in de geloofsbelijdenis waarmede de Dortsche Canones volkomen overeenstemmen. Spreekt niet de 7de vraag daarover even regtstreeks, dat verderf van den val van Adam afleidende, en in den 8ste vraag betoogende dat wij daardoor niet gedeeltelijk, maar ganschelijk onbekwaam zijn tot eenig goed en geneigd tot alle kwaad, tenzij wij wederom geboren worden. En hoe kan men met eenige mogelijkheid daarover denken en spreken als onze vaders gedaan hebben art. 14 en 15. Zeggende nadat zij de dieptte des verderfs aangetoont hebben: „Daarom verwerpen wij al wat men hiertegen leere van den vrijen wil des menschen, aangezien de mensch niet anders dan een slaaf der zonde is en niets hebben kan t' zij dat het hem gegeven zij uit den Hemel. En dit ten aanzien van ons verstand, van onzen wil en al onze genegenheden bevestigende met duidelijke plaatsen uit Gods Woord, zoodat zij ten slotte zeggen dat men met regt vast en zeker behoort te houden 't geen de Apostel zegt dat God in de geloovigen werkt het willen en het volbrengen naar zijn welbehagen, en 't geen de Heere Jezus zegt: „zonder mij kunt gij niets doen" art. 12. En art. 15. zeggen zij dat de erfzonde den mensch zoo lelijk en grouwelijk maakt voor God, dat zij genoegzaam is om het menschelijk geslagt te verdoemen. Allesints stemt hier dus van Zuilen overeen zoo met onzen Catechismus als met onze geloofsbelijdenis en zulks overeenkomstig met en gegrond op Gods Woord. O De Groot indien alle deze grondstukken door u miskend en der jeugd ingeprent worden, hoe vertrapt en vertreedt gij dan niet in den grond Gods Woord en Gods waarheid ellendiglijk zoo vele jeugdige menschen verleidende, en daardoor wederom het bederf in zoo vele gemeentten verordenende, zoodat gelijk Ezechiël zegt de goede weide vertrapt en vermoddert wordt. Gij meent zeker even zoo wel als Paulus in zijn blindheid Gode een dienst te doen door zulk eene dwaze leer te bestrijden maar o dat zal ons niet vrijlaten, Gods Woord zal eenmaal ons oordeelen en dat leert ons dat Gods wijsheid, dwaasheid is bij de menschen. Och of het u gegeven worde, De Groot door Gods geest om eenmaal nog op te bouwen hetgeen gij thans afbreekt. Zeker toch is het, dat zullen wij zalig worden wij de grootheid van onze zonden en ellenden moeten kennen gelijk onze Catechismus zegt en dat het is een van beiden, wedergeboren of verloren gelijk de Heere Jezus zelve zegt.

Gij verlaat nu dezen weg van betoog De Groot met minachting en zegt in twee voorname punten in 't algemeen slegts te zullen betoogen dat van Zuilen deerlijk mistast in den Geest der Leer te Dortregt vast-

gesteld: Of deze de waarheid zij of niet bepaalt gij niet rechtstreeks, maar geeft onder 's hands genoegzaam te kennen dat gij het daarmede niet houdt, waarom hierover niet regtstreeks gesproken? Een van beiden toch is het, waarheid of leugen, gegrond op Gods Woord, of daarop niet gegrond? Het eerste houd ik en alle ware Hervormdde Christenen die met den mond belijden en met het hart geloven dat Jezus is de Christus met mij voor waarheid, en deze leer kent, houdt en handhaaft de Godzalige en moedige baron van Zuilen grondig en geheel, gelijk die allesints overeenstemt met onze overige formulieren van eenheid en gelijk die allesints op Gods Woord gegrond is, eene leer die ook nog heden ten dage wel den Joden eene ergernis en den Grieken eene dwaasheid is, maar die ook nog heden ten dage geregtvaardigt wordt als de eenige wijsheid door hare kinderen gelijk de Heere Jezus zegt.

Gij brengt daartoe gelijk gij zegt vooral twee stukken, eerst dat hij wil hebben dat de predikanten de leer der absolute praedestinatie op den predikstoel brengen en tot het punt maken van waar zij in hunne Evangelieverkondiging uitgaan: Gij zoekt hier de Groot door vooroordeel van Zuilens gevoelen hatelijk voor te stellen daarvan toch spreekt hij geen woord maar zegt alleen pag. 8 dat de gift van de eeuwige zaligheid eene gift van eene bijzondere, van eene vrije genade is, en dat het eene erfenis is gelijk hij op den groten oordeelsdag zal en dat bewijst hij gelijk hij het zou kunnen bewijzen met eene menigte van uitdrukkelijke Schriftuurplaatsen.

Gij zegt dat dit strijdt met de uitdrukkelijke vermaning van de Dortsche Synode, maar o De Groot moet men niet willens blind zijn om dit te zeggen, en om ook dat door u aangehaalde 14de art. aan te halen. Zij zeggen dat dit artijkel is de bron en oorzaak der zaligheid, en dat is het ook, want de Apostel Paulus zegt uitdrukkelijk, dat het niet is desgenen die wil en die loopt maar des ontfermenden Gods, dat vandaar als van de bron alle zaligheid moet afgeleid worden maar geen mensch rust in Gods Woord dan door Gods Geest, en van daar al die afwijkingen en verdraayingen van hetzelve.

Gij zegt dat deze leer lijnregt strijdt met de uitdrukkelijke vermaning van het Dortsche Synode art. 14 en hoe is het mogelijk met eenige menschelijke trouw dat gij dat zeggen kunt daar toch is het, dat dit de uitgedruktte leer is van alle de profeeten. Christus zelf en de Apostelen zoowel in het O. als in het N. Testament gepredikt en daarom in de H. Schriften voorgesteld en nagelaten: alzoo moet ze ook ten huidigen dage te zijner tijd en plaats in de kerke Gods (dewelke zij bijzonderlijk is toegeeigend) voorgesteld worden.

Gij zegt verder dat het strijdt ook tegen de wijze van doen in den Heidelbergschen Katechismus in welk leerboek geen woord over de absolute praedestinatie voorkomt. Maar o De Groot wat is dat, onkunde aan dat boekje of opzettelijke miskenning van den geest van hetzelve of misschien beide? Schoon toch dat woord niet gedurig bij herhaling in hetzelve voorkomt, wordt er echter geen woord van gesproken in

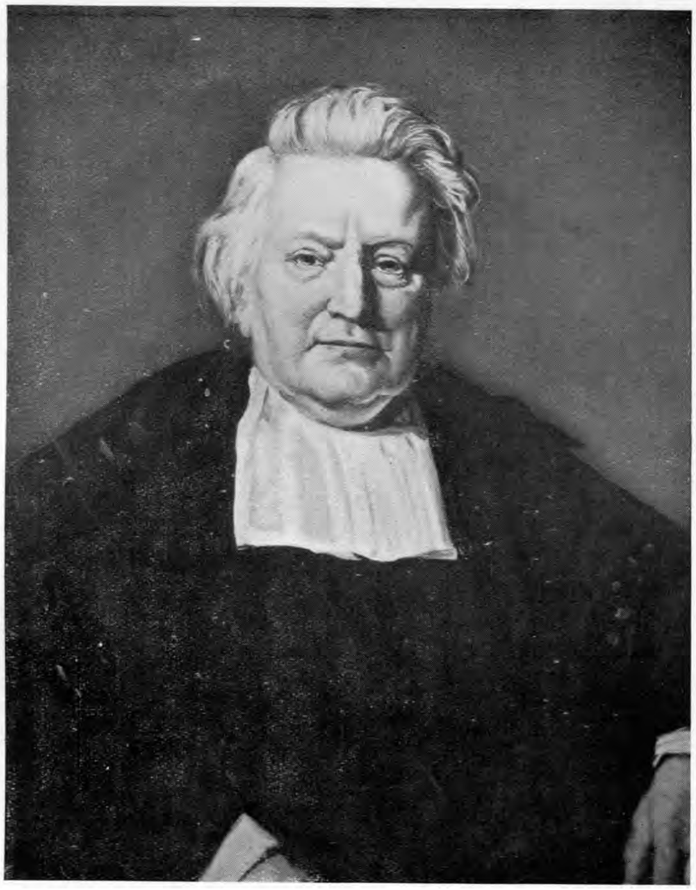

PROF. DR P. HOFSTEDE DE GROOT

HANDSCHRIFT EN HANDTEEKENING

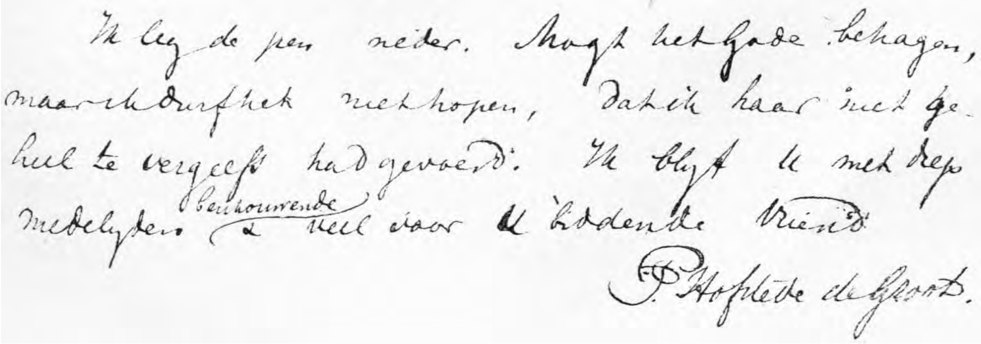

Ik leg de pen neder. Mogt het Gode behagen,
maar ik durf het niet hopen, dat ik haar niet ge-
heel te vergeefs had gevoerd. Ik blijf u met diep
medelyden beihouwende & veel voor u biddende Vriend
P. Hofstede de Groot.

hetzelve, gelijk gij zegt? Lees dan maar eens de beschrijving in de 21ste Zondag van de Christelijke kerk welke zich noodzakelijk over het geheele boekje uitstrekt: „Daar is het dat de Zoon van God uit het gansche menschelijk geslagt zich eene gemeente tot het eeuwige leven heeft uitverkoren." Overal nu waar de geloovige als sprekende in dit boekje wordt ingevoerd, moet hij als zodanig zich aanmerken als een uitverkorene nl. van die gemeente, en dit volgt regtstreeks ook uit de beschrijving van de hoegrootheid van onze zonden en ellenden in het begin van den Cathechismus. Woont toch in ons vleesch geen goed, en kan er uit ons vleesch met alle mogelijkheid geen goed voortkomen, dan moet natuurlijk noodzakelijk volgen, dat de mensch zal hij gered worden, gered moet worden door Gods ontferming alleen, en alzoo een uitverkorene zijn ten eeuwigen leven. Dat dit allesints de bedoeling is van den schrijver van den Cathechismus kunt gij volkomen bevestigd zien in het Schatboek van Ursinus op duizende plaatsen, maar vooral in den 21sten Zondag. Een ieder toch is de bestte uitlegger van zijn eigen woorden. Dat ook onze geloofsartykelen daarvan duidelijk spreken stemt gij zelf toe, door uw stilzwijgen.

De Hervormers hebben er dus wel degelijk van gesproken en wildden dat er van gesproken zou worden. Zij hielden het geensints met de Roomschen dat men een halve raad Gods moest verkondigen en de gemeentte blind houden maar hetgeen met waarheid gezegd wierd wildden zij tevens dat met betamelijkheid gezegd zou worden en uit deze bloem zuigt gij het vergift alleen. Can. 1 art. 14 den honing daarin latende. Lees in dat opzigt maar eens de schriften van Luther, Zwinglius en den onsterfelijken Calvijn, en gij zult dit overal bevestigt zien ten zij gij door vooroordeel geheel en al verblind zijt. Ik weet wel die leer is hard in de ooren der ongeloovigen maar zodanig was ook het woord des Heeren toen hij tot de Joden zeidde: „Gij kunt tot mij niet komen ten zij de Vader u trekke die mij gezonden heeft." Allen voor wien het woord des levens een reuk ten doden wierd, gingen weg, maar de discipelen des Heeren voor wie het woord des levens een reuk des levens was antwoordden op de vraag des Heeren of zij ook niet wildden weggaan: Waar zullen wij henen gaan, bij u zijn alleen de woorden des eeuwigen levens, Petrus in aller naam hier antwoordende, en och De Groot of wij aan het woord schoon hard ons toch niet mogten ergeren, want het zal te vergeefsch zijn de verzenen tegen de prikkels te slaan, en het bloed dergene die door onze ontrouwe behandeling verloren gaan, zal van onze hand geeischt worden.

Het tweede algemeene stuk is dat gij meent dat van Zuilen onnozel genoeg is om niet te weeten van waar de Hervorming der kerk is uitgegaan, zeker weet hij wel dat velen thans zeggen van het vrije onderzoek des bijbels en zeker wildden zij dit ook geenssints bepaald hebben, noch conscientiedwang duldden of aandoen, maar gelijk zij onderdanen waren van den Koning der waarheid zoo als de Heere zich zelve noemt. Zoo hadden zij ook liefdde tot de waarheid. Zij kendden deze en wierden

daardoor vrijgemaakt. Tegen anders denkenden wildden zij de waarheid niet verdedigen gelijk de Roomschen door aanhaling van conciliën decreten of besluiten, maar door het levendige woord van God, maar van de hunnen vraagdden zij te regt onderwerping aan deze of afscheiding om dan naar Gods Woord met hen over de waarheid te handelen.

Of denkt gij waarlijk De Groot gelijk gij zulks voorstelt dat al de voornaamste Godgeleerden van alle landen te Dortregt samengekomen dwaas genoeg geweest zijn om met de eene hand af te breken hetgeen zij met de andere hand opbouwdden. Hebben zij niet duidelijk en klaar uit Gods Woord voorgesteld en bevestigd hetgeen de gereformeerdde kerk voor waarheid hield en kendde, gelijk mede de dwalingen die zij verwierpen op grond van en bevestigd door Gods woord, Gods zaak tegen het menschdom handhavende? Niet het vrije onderzoek dan alleen van Gods woord, maar de waarheid was vooral het doel der Gereformeerdden, gelijk dit uit al hunne schriften blijkbaar is.

Gij stapt hier nu af om meer bezwaren tegen s' mans geschrijf in te brengen gelijk gij hem noemt als met veragting en zegt dat het geen hij Hervormdde leer noemt maar niet goed kent slegts de leer is van een zeer klein gedeelte der Hervormdde kerk...

Dat de Godvrezende Baron die leer wel en grondig kent meen ik UEd genoegzaam te hebben aangewezen en toegelicht.

Maar nu zegt gij verder het is slegts de leer, van een zeer klein gedeelte der Hervormdde kerk. De Dortsche leer zoo als gij die noemt, De Groot is niet eene andere als die in onze artykelen en onze Cathechismus is uitgedrukt indien gij dit meent dan dwaalt gij grovelijk en hebt gij al de voorname Godgeleerden van alle gereformeerdde landen gedeputeerd geweest naar dat Synode tegen u, daarover toch liep het verschil of de Remonstranten zich hielden aan de zuivere beproefdde waarheid of niet, en in dezen zijn zij en hunne gevoelens veroordeeld, met toestemming en goedkeuring van de Hervormdde kerk van Zwitserland en Duitschland. Zoo als gij verkeerdelijk lochent want die hebben daar nevens andere kerken hunne gedeputeerden gehad, die alles eenpariglijk overeenkomstig Gods woord geoordeeld en goedgekeurd hebben. Wat de Fransche kerk aangaat deze is belet in dezen door den Koning Lodewijk 13de maar naderhand hebben zij in een Synode te , alle acten van Dortregt overgezien en goedgekeurd, hetwelk de waarheid nieuwen luister bijzet en zulks van eene kerk die onder den druk was als wanneer de waarheid gemeenlijk het zuiverst pleegt gekend en bewaard te worden.

Die leer is dus niet de leer van een klein gedeelte maar van de geheele Hervormdde kerk want als zoodanig mag de Remonstrantsche niet aangemerkt worden even min als de Sociniaansche, welker gevoelens daar door de Hervormdde kerk verworpen zijn en nog door alle ware gereformeerden verworpen worden, al wil ook schier de geheele wereld de Remonstrantsche of Sociniaansche ligtzinnigheid nalopen, en daarmede eenmaal als met een leugen in haar regterhand bedrogen uitkomen.

Gij noemt dat Synode een zeer driftig en onchristelijk gevoerde strijd, dat is wel waar van de Remonstranten die eerst schreeuwdden dat het verschil het schrapsel van de nagel niet waard was en die naderhand der gereformeerden gevoelens lasterden als Godslasterlijk, maar zulks is niet waar ten aanzien van de gereformeerden, over het algemeen die de Remonstranten allesints plaats ter verdediging gegeven hebben, zoodat zij zelfs hieromtrent door buitenlanders en buitengeloofsgenoten geprezen zijn zoo als zulks nader in Trigland en Fruitier te lezen is.

De Hervormdde kerk heeft dus nooit bestaan gelijk gij geheel en al te onregt beweert zonder het leerstuk der absolute praedestinatie, want is er een die dit leerstuk op grond van Gods woord ten sterksten aangedrongen heeft, het is dan voorzeker de grote Hervormer Calvijn wiens zuivere leer door onze vaderen omhelsd en aangenomen is, niet blindelings maar geleerd door dienzelfdden geest door welken ook hij geleerd en geleid was. De conditionele praedestinatie is een verdigtsel van menschen. Gods woord weet niet alleen niets daarvan, maar weerspreekt die ook regtstreeks. Zie slegts Rom. 9 : 10—Eph. 1 : 4 vergel. met vr 6 en menigvuldige andere plaatsen. Allesints staat dus de redeneering van van Zuilen bl. 3 enz. vast daar het blijkbaar is zoo uit onze Cathechismus als uit de artijkelen des geloofs dat dit het gevoelen der gelovige Hervormers was gelijk het nog het gevoelen is van alle ware gelovigen, die niet alleen door menschen maar door den Heer zelven geleerd zijn.

Die Goddelijke hulp was niet alleen blijkbaar ook en uitreddend van 1572—'94 maar wel degelijk ook De Groot gelijk gij opzettelijk schijnt voorbij te gaan in onze zeeoorlogen met Engeland en Frankrijk en vooral in dien oorlog van 1672 toen Engeland en Frankrijk de Bisschop van Munster en Keurvorst van Keulen ons land als goeden buit reeds in hunne gedagten verdeeld hadden, en er ook geen uitkomst mogelijk scheen. En dat was alles na dat beroemde Synode waarin de leer der Hervorming naar Gods woord onderzocht en tegen de verlaters daarvan vastgesteld en bevestigd was. Een van beiden dus is het bij u de Groot volstrektte onkunde aan de schriften der Hervormers en van onze vaderen of opzettelijke boosaartigheid wanneer gij zegt dat het eene ongehoorde en ongeoorloofdde nieuwigheid is, zoo iemand het waagt dit leerstuk op den kansel te brengen. Niet de halve maar de volle raad Gods toch is ons ter verkondiging aanbevolen, en zoo wij het niet doen het bloed der goddelozen die onder ons verloren gaan, zal van onze handen geeischt worden.

Gij wilt nu voorts van Zuilens standpunt verlaten en hem bestrijden uit uw eigen standpunt als dan nog veel meer tegen hem hebbende, en hem beschuldigende dat daar hij de Hervorming niet kent, hij veel minder nog het Christendom kent. En nu draagt gij in plaats van Goddelijke wijsheid geheel en al wereldwijsheid voort De Groot gij scheidt hetgeen niet gescheiden en gij vereenigt hetgeen niet vereenigt kan worden.

Gij zegt dat hij kerk en leer verwart omdat hij bl. 4 voorstelt dat het de Heer behaagd heeft op ons neder te zien wegens de oude gere-

formeerdde leer of 't geen hetzelfdde zegt de waarachtige leer der godzaligheid: Gij acht gelijk gij zegt de waarheid niet als het hoogste en het laatste maar zeker doet gij dit ook tegen den Heere Jezus en Zijne Apostelen die ons zeggen, wie deze leer niet medebrengt ontvang hem niet in uw huis: Indien iemand een ander Evangelie verkondigt dan wij u verkondigt hebben, al ware het ook een engel uit den Hemel die zij vervloekt. De Heere Jezus noemt zich een Koning der waarheid, en dit gaat vast, Zijne onderdanen hebben ook liefde tot de waarheid.

Alleen is ook dit het gevoelen der ware geloovigen en de belijdenis der Gereformeerdden.

„Dat de Zoon van God uit het gansche menschelijk geslagt Zich eene „gemeentte tot het eeuwige leven heeft *uitverkoren*, door Zijn Geest en „*woord* in *eenigheid* des *waren* geloofs van den beginne der wereld tot „het einde toe, vergadert, beschermt en onderhoudt: Zie vr. 54 van den „Cathechismus. Wij gelooven zeggen zij, art. 27 van de geloofsb. en be„lijden *een eenige* Catolyke of algemeene kerk dewelke is eene heilige „vergadering der *ware* Christ geloovigen...."

Hoe wordt hier niet allesints waarheid vereischt als een eerste vereischtte zonder welke ons geloof slegts inbeelding is, en ons eenmaal beschaamd zal doen uitkomen; en hoe verschillend is niet uwe beschrijving van de kerk, van deze beschrijving onzer formulieren en van Gods woord waar het één geloof en een doop is, en waar de gemeente van Jeruzalem beschreven wordt als een hart en eene ziel voortkomende niet uit verschillende gevoelens, maar uit vereeniging des geloofs gewerkt door Gods Geest naar Gods beloften, „alle mijne kinderen zullen door den Heere geleerd worden."

Gij beschrijft het Christendom als eene inrigting begonnen toen Jezus op aarde verkeerde en Zijne apostelen vormdde, voortgegaan en uitgebreid toen deze weder hunne leerlingen op den weg der waarheid en der Godzaligheid bragten.... Maar hoe de Groot komt dan Gods Geest in 't geheel niet meer in aanmerking, kunnen menschen, menschen op den weg der waarheid en der Godzaligheid brengen, Paulus getuigt hiertegen zeggende dat het te vergeefsch is dat Paulus plant of Apollos nat maakt indien God den wasdom niet geeft, nl. door Zijnen geest Zijne kinderen leerende, anders toch wordt het woord een reuk des doods ten doden.

Hiertoe behoort zegt gij verder eene leer en vooral leering, onderwijs maar niet als het doel dat is heiliging volmaking. En hiertoe behoort volgens de leer der Apostelen niet regtzinnigheid of het aannemen van een zekere leer maar geloof, hoop en liefde. Maar hoe, wat wil dat dan zeggen „indien iemand tot u komt en deze leer niet mede brengt ontvangt hem in uw huis niet. Indien iemand u een ander Evangelie verkondigt als ik u verkondigt heb al ware het een engel uit den Hemel die zij vervloekt." Te vergeefsch dan wordt er geroepen van heiliging en volmaking, en geroemd van geloof, hoop en liefde, daarvan roemen alle secten hoe godloos en verkeerd ook maar dit gaat vast de Groot die den Geest van Christus niet heeft die komt hem niet toe, en die dien

Geest heeft, hij heeft de belofte des Heeren dat hij daardoor in alle waarheid geleid zal worden, dat deze hem zal vrijmaken en dat die in hem zal werken het willen en volbrengen naar zijn welbehagen.

Dat voorts de menschelijke dwaasheid Gods Hemelgifte verdraaid en verwrongen heeft in het aannemen nu eens van het eene dan van het andere stelsel dit stem ik u gaarne toe maar zulks is niet eene beschuldiging toepasselijk op de geloovigen maar op de ongeloovigen die slegts een gedeelte van Gods woord willen aannemen en niet het geheel, die slegts het zagte willen horen, en meermalen met de Joden roepen dat woord is hard wie kan hetzelve horen, en de oorzaak daarvan is, omdat niemand (gelijk de grote Calvijn te regt zegt) in Gods Woord rust dan door Gods geest; de natuurlijke mensch toch om met Paulus te spreken onderwerpt zich de wet Gods niet, hij kan ook niet. De oude kerk heeft dan ook niet onchristelijk maar christelijk gehandeld, gelijk de Gereformeerdde kerk erkent, met Arius en andere ketters te openbaren en tegen te staan om daartegen de eenvoudige menschen te waarschuwen opdat zij niet door hunne valsche leeringen verleid wierden, want o de Groot het geld hier eeuwige en onsterfelijke zielen!

Dat voorts in de eerste drie eeuwen der Apostelen geloof hoop en liefde overvloediger waren als naderhand in verdorvener tijden, dat geloof ik van ganscher harten, maar dat kwam niet door het vermengen dulden en dragen van allerleij dwalingen door onverschilligheid omtrent de waarheid, maar door de zuiverheid in leer en door het oefenen der kerkelijke tugt, en zeker wierd toen ook wel gedagt aan Gods bepaalden raad, maar nergens werd zij tegen gesproken; de mensch wierd toen zoo niet in slaap gewiegd als nu dikwijls geschiedt op algemeene gronden van eerlijkheid en braafheid. Chrysostomus althans zeidde eens tot de gemeente van Antiochie: Hoeveel denkt gij wel dat uit deze zoo grote bevolking van meer dan 100,000 zielen zullen behouden worden? ik zal een hard woord zeggen meent gij van wel 1000; nog geen honderd.

Ik meen UEd. dan nu aangetoond en bewezen te hebben dat hetgeen van Zuilen leert allesints het Christendom en op Gods Woord gegrond en met onze formulieren overeenkomstig is en dat het geensints menschelijke vonden verwarring en schoolsche spitsvondigheden zijn waarvoor gij het verkeerdelijk houdt. God bid ik de Groot leere u door Zijnen geest dit zien erkennen en omhelzen, opdat gij in plaats van tegen hem te ijveren, met een ijver zonder verstand, gij nog eens Gods Kerk met hem moogt opbouwen, ziende en erkennende dat de menschelijke wijsheid dwaasheid is bij God, en dat het dwaastte Gods wijzer is als het wijstte der menschen.

Aan UEd.s verzoek om de hoofdzaak aan te vatten en niet over woorden te twisten meen ik door dezen voldaan te hebben en hoop dat de Heer er Zijnen zegen over gebieden moge, opdat het uitlope tot Zijne verheerlijking en tot uitbreiding Zijns koningrijks, en niet gelijk ik vreze tot verbittering en verwijdering. God is in dezen mijn getuige!

Ten slotte erkent gij eindelijk eene verkiezing als eene zekere leer des

Evangeliums ofschoon gij te voren de prediking daarvan als eene ongehoordde en ongeoorloofdde nieuwigheid hebt uitgekreten. Hoe is dat nu met elkander bestaanbaar? Moet gij niet zelf erkennen de Groot dat de kragt en de duidelijkheid der waarheid u daartoe dwingt.

Maar nu ontkent gij dat de verwerping bestaat en voor Augustinus geleerd is en bestempelt dit met den bijnaam van menschelijke vonden. Moet dan Augustinus altijd onschuldig de schuld dragen? Vele verkeerders van Gods Woord geven hem zoo wel de schuld van de leer der verkiezing als van de verwerping, schoon die leer niet van hem, maar de uitdrukkelijke leer van Gods Woord is. Staat toch de leer der verkiezing vast dan moet noodzakelijk die der niet verkiezing of verwerping wel volgen, gelijk zulks door de Dortsche Vaders op grond van Gods Woord ook is aangetoont en aangedrongen Can. 1 . Gij moet ook blind en geheel en al door vooroordeel ingenomen zijn om u zelve te kunnen wijsmaken, dat al de Reformatoren en al die geleerdste en Godvrezendste leeraars van alle landen zoo als zij uitgenodigt zijn, zich door het gezag van Augustinus hebben laten leiden, om tegen Gods Woord een leerstuk te omhelzen dat zoo zeer tegen vleesch en bloed aanloopt. Zij die door geen menschelijke banden, door geen menschelijk gezag anders zich wilden laten binden, maar die bekragtigt door Gods Geest en genade goed en bloed voor de *waarheid* veil hadden. En noem mij eens een uit al de reformatoren die dit leerstuk tegengesproken of bestreden heeft?

Neen De Groot niet Augustinus, met de Reformatoren of de Dortsche Vaders, maar Gods Woord moet de schuld hebben van dat gehate leerstuk indien hier schuld is. Het ongeloof alleen kant zich tegen en verwerpt dat leerstuk. Wat toch kan er duidelijker gezegd worden als de Apostel zegt, „God ontfermt zich diens hij wil en hij verhard dien hij wil, Rom. 9 : 18. God heeft verdragen de vaten des toorns tot het verderf *toebereid* 9 : 22 en onder anderen gezegd wordt bv. Math. 21 : 42, Marcus 8: 31, 12 : 10, Luc. 9 : 22 en 17 : 25 en 20 : 17, Hand. 4 : 11, Hebr. 12 : 17, 1 Petri 2 : 4, 7 en op veele andere plaatsen meer. Maar dat een mensch het niet aanneemt komt omdat niemand rust in Gods Woord dan door Gods Geest, omdat het ons gegeven moet worden de verborgenheden van het Koningrijk der Hemelen te verstaan, en omdat naar Rom. 9 : 32*b*, 33 de natuurlijke mensch zich stoot aan den steen des aanstoots, gelijk geschreven is: „Ziet ik leg in Zion een steen des aanstoots en eene rots der ergernis."

Dit zijn dus de Groot geen menschelijke vonden dit is geen Evangelie verontreinigd door menschelijke bijvoegels gelijk gij zulks noemt, maar het steunt op het zuivere en duidelijke woord van God, waarmede ik u hier zoo wel als elders in 't kort mijn geloof gestaafd heb, terwijl gij intusschen niets anders gedaan hebt dan door bedriegelijke menschelijke redeneringen op uwe wijze van Zuilen bestrijden geen één plaats zoo veel ik mij herinner uit Gods woord bijbrengende dan alleen Rom. 12 : 1 en zulks nog alleen bedrogen door den klank der woorden daar anders

die plaats tegen u is. Zie slegts de aant. van de Nederl. overzetters en Calvijn over die plaats: En even zoo is het gelegen gelijk ik op de plaatsen heb aangewezen met uwe aanhalingen De Groot van den Cathechismus, de art. des geloofs en de acten van het Dortsche Synode Zij alle getuigen tegen u.

Niet ik maar gij zijt dus mijns inziens op een gevaarlijk pad, want die de waarheid „verlaten zegt de Apostel, God zendt hen een kragt der dwaling, om de leugen te gelooven." Indien ik dwaal in het een of ander gaarne wil *ik* naar Gods woord te regt gewezen en daardoor bestraft worden. Maar niets ook tegen hetzelve aannemen. Onze formulieren geloof ik niet hier of daar maar in 't geheel en zulks niet omdat het onze formulieren zijn, die wij alle onderscheidene reizen bij eede bezworen hebben maar omdat ik weet dat zij op Gods woord gegrond zijn anders zou ik mij verplicht rekenen om tegen dezelve regtstreeks op te komen, uit onze kerk uit te gaan, en de dwalingen daarvan de dwalenden aan te toonen; dat alleen is eerlijk en betamelijk, en niet gelijk men heden ten dage veelal doet, de waarheid listiglijk ondermijnen, naar de voorzegging van den Apostel Petrus 2 Petr. 2 : 1, 2. Dat er ook onder den nieuwen dag valsche leeraars zijn zullen die verderfelijke ketterijen *bedektelijk* zullen invoeren, ook den Heere die haar gekocht heeft verloochenende en een haastig verderf over haar zelven brengende. En velen zullen hare verderfenisse navolgen, door welken de weg der waarheid zal *gelasterd* worden. En o ziet men dit beide niet heden ten dage overvloedig? Och of het den Heere behaagde vele verdwaaldden dit nog te doen zien en kennen, opdat zij den toekomenden toorn ontvlieden mogen. Och of ook deze letteren daartoe nog strekken mogen door de genade en den zegen des Heeren, opdat wij in hem verbonden zijn door de waarheid, en gij door Zijn Geest en kracht bekwaamd om niet uzelven niet der wereld te prediken maar J. Chr. den gekruisten, door Zijn licht toch kunnen wij alleen het licht zien en door Zijn kragt alleen bewaard worden voor dwaling en menschen behagen, van onszelven toch zijn wij niet bekwaam om te denken als uit ons zelven, maar al onze bekwaamheid is, voor zooverre zij regt en geestelijk is uit God. En met deze bede voor de kerk voor mij en u, ben ik onder inwagting van UEds. antwoord

UEd. heilwenschende vriend!

H. de Cock.

U. den 6den February 1833.

Na ruim een maand schrijft Hofstede, d.d. 23 Maart 1833, aan De Cock:

Waarde vriend!

De eerste oogenblikken, die ik vind, om uwen brief te beantwoorden, zal ik er toe bezigen. Ik zal echter kort zijn; niet omdat, gelijk gij vreesde, uw brief mij in het minste heeft verbitterd; neen, ik heb den-

zelven zeer bedaard uitgelezen, en mij verblijd, dat ik antwoord van u had en wel een antwoord, inzooverre als ik verlangde, dat het voet bij stuk houdt en de hoofdzaak behandelt; maar bedroefd heb ik mij ook, diep en innig, dat menschelijke spitsvondigheid u zoo oneindig ver van de goddelijke wijsheid, die in het Evangelie is, heeft afgeleid, ja zoo verre, dat ik geen kans zie om u weder te recht te brengen en u met mijne arme gemeente alleen aan de Goddelijke genade in het gebed kan aanbevelen. Ten minste met schrijven zie ik er geene mogelijkheid in, konde ik u eenige dagen lang spreken, misschien gaf dit iets anders. Ik geloof dus dat best zal zijn, dat wij onze briefwisseling staken. Ik heb mijn gevoelen gezegd, gij het uwe, en die loopen zoo verre uit elkander, dat aan vereeniging niet te denken is. Ik bedoel hiermede een vereeniging *van denkbeelden*: want mijn hart is nimmer van u afgewend geweest, en zal het ook niet worden. Ik zal dus mijnen kostbaren tijd niet in de vruchtelooze moeite verspillen, om uwen brief stuk voor stuk te beantwoorden: alleen een paar punten mag ik niet voorbijgaan.

Gij meent, dat ik veranderd ben van zienswijze, omdat ik nu de denkbeelden niet goedkeur van verscheiden menschen in Ulrum, die ik voor 3 jaren als opregte Christenen opnoemde en die geheel met u overeenstemmen. Veranderd ben ik niets: die ik toen als opregte vrienden van onzen Heer Jezus Christus liefhad, bemin ik nog even vurig en hartelijk. Maar evenmin als nu heb ik, toen ik te Ulrum was, mijne denkbeelden aan de hunne onderworpen of al wat zij geloofden voor waar en onfeilbaar gehouden. Hun hart, hunne opregtheid, hunne liefde voor God en Jezus Christus — die waren het, om welke ik hen, ofschoon hunne denkwijze mij in sommige stukken veel te bekrompen en on-evangelisch was, hoogachtte en vereerde. En ik meende, dat ik daartoe Predikant was, om die gezindheid bij hen te versterken en deze denkwijze te verbeteren. Zoo beschouw ik u zelven ook. Ik ben overtuigd, dat gij het opregt meent en warmen ijver hebt voor hetgeen gij voor waarheid houdt; en dit bemin en prijs ik in u en daarom ben ik nooit bitter of tegen u zelven of bij anderen over u geweest; ja kan ik, met alle verschil van denkbeelden uw vriend blijven.

Nog op één punt moet ik u antwoorden: het betreft het weinig aanhalen van Bijbelboeken. In mijn 1e en 2e stuk konde ik den Bijbel niet gebruiken, dewijl ik daar niet uit dezen, maar uit de Symbolische boeken onzer kerk en uit de geschiedenis v. Zuylen wederlegde. In het derde konde en moest ik den Bijbel aanhalen. Ik kon ook niet anders zien, of ik heb het gedaan: te weten geene nummers, maar woorden; woorden evenwel die zoo algemeen bekend zijn, dat gij ze althans wel zult weten te vinden. Ik zoude toch meenen u te beleedigen, indien ik u nog met plaatsen wilde bewijzen dat Jezus het Christendom nooit een *leer* of een *leerstelsel* heeft genoemd, maar altijd eene *inrigting*, b.v. een rijk, een koningrijk, een koningrijk Gods of der hemelen; dat *heiliging* en *volmaking* der menschheid het doel der verlossing door Jezus Christus is, en *geloof*, *hoop en liefde* de middelen, om dat doel te bereiken. Er

is niet een enkel hoofdstuk in het N. V., waar dit niet wordt geleerd.

Want, mijn lieve de Cock! Dat is het, wat mij zoo bedroeft in uwe denkbeelden; zij loopen niet tegen deze of die uitspraak in het N. V. in, maar tegen het geheel N. V.; niet tegen deze of die *letter*, maar tegen den ganschen, milden, liefderijken *geest* des Christendoms. Dit miskent gij in zijnen innerlijken *geest:* de Apostelen en Jezus Christus zijn niet uwe Meesters: maar Calvijn en Augustinus: het is hunne leer, die gij voorstaat, en met de *letter* van het N. V. bekleedt, terwijl gij den Heiligen *Geest* van God, die daarin tot ons spreekt, niet verstaat.

Maar wilt gij een leerling van menschen blijven en menschenvonden prediken, welnu, rigt dan eene menschelijke kerk op, eene Calvinistische, Dordsche, of hoe gij haar heeten wilt: maar verlaat de Goddelijke kerk van Jezus Christus die u verboden heeft, menschen te volgen, al waren zij ook nog geleerder en vromer, dan Augustinus en Calvijn waarlijk geweest zijn. Jezus Christus zegt u, Mattheus 23:8, 10 *Een is uw Meester, nam. Christus.* Wilt gij dus een bedienaar des Christendoms zijn, laat de feilbare menschen varen en leer het onfeilbare woord van Jezus Christus. Lees het N. V. Beter raad kan ik u niet geven. Lees het voren tot achteren, alsof gij het nog nooit gelezen had. *Daartoe* zou ik u wel behulpzaam willen zijn, en u gaarne in mijn huis ontvangen, ook wel, konde ik het eens wachten, bij u willen komen. Schrijven althans is, dunkt mij, moeite verspild.

En nu beveel ik u der Goddelijke genade aan: die kan, wat menschen niet kunnen. Groet uwe vrouw van ons en geloof mij te zijn,

uw wel over u bedroefde

maar opregte vriend

P. H. de Groot.

Ook deze brief eert den briefschrijver; hij is hartelijk van toon; de welmeenendheid spreekt uit menigen regel; de goede verstandhouding uit de welmeenende uitnoodiging, en implicite ook deze zinsnede: „daartoe zou ik u wel behulpzaam willen zijn en u gaarne in mijn huis ontvangen.” De brief is *sine ira et studio,* veeleer uit liefde en vriendschap geschreven. Een n s (naschrift) wijst op de goede bekendheid met elkander: „Ik doe hier een pakje bij van Mina aan haren vader, twelk gij wel zoo goed zult zijn te bezorgen. Ook zend berigten voor u.”

Hofstede's brief werd in tweeërlei zin beantwoord. De Cock heeft De Groot na den vorigen brief te hebben ontvangen opgezocht. De prof. zelf zou zeker, had hij het kunnen wachten, De Cock hebben opgezocht om nog eens weer met hem te spreken, zoo mogelijk, hem van de dwaling zijns wegs te bekeeren. De Cock op zijn beurt heeft met gelijke bedoeling zijn vriend opgezocht. De Groot heeft later zijn wil en voornemen voor de daad beschouwd, toen hij na een dertig jaren mededeelde De Cock een' en ander maal bezocht te hebben met dat doel.

Toch teekent het deze beide mannen, aan wie niet kan ontzegd worden dat zij beiden mannen van beteekenis zijn, oorspronkelijk van gelijke overtuiging, van gelijke opleiding en ongeveer van gelijken leeftijd en die te zamen éénen weg bewandelden, waarop echter de jongste tot bekeering kwam en de oudere snelle vorderingen maakte, naar het oordeel zijner vereerders, naar dat zijner tegenstanders bedenkelijk afgleed. Teekenend voor het karakter van De Cock is dat hij in dè stad, dat is de stad Groningen, zijnde, De Groot opzocht. De liefde voor zijn vriend en liefde tot de waarheid leidde hem.

Hoe vaak komt het voor, dat als vrienden uiteengaan, als het tafellaken tusschen beiden gescheurd moet worden, als verschil in beginsel, vaak tot beider smarte, openbaar wordt, zij elkander mijden, veelal angstvallig elkander ontloopen. De oudere zoowel als de nieuwere geschiedenis der kerk en van de politiek kan daarvan treffende bewijzen leveren. De Cock vermeed De Groot niet, maar greep de eerste de beste gelegenheid aan om weer met hem, van wien hij door verandering van zienswijze zooveel verschilde, te spreken.

Later zullen wij eenzelfde feit kunnen constateeren als De Cock en Scholte, eens David en Jonathan, een verschillend standpunt inzake hunne beschouwing van de kerk en kerkleden zullen innemen, ook dàn zoekt De Cock zijn dissentieerenden broeder op, ook dàn als hier, na zich reeds kras te hebben uitgesproken. Het ging hem om de zaak en niet om de personen. Wat hij dwaling achtte stond hij in de, zijns inziens, dwalenden vierkant en beslist tegen. Hij was louter en oprecht van harte. Geen twistgierige, geen betweter, maar een diep overtuigde. Daarom had hij ook alles, indien het moest, zijn leven veil voor het beginsel dat hem heilig was geworden.

Toen hij dan in Groningen was maakte hij van die gelegenheid gebruik om nog eens met den hoogleeraar te spreken. Na eenigen tijd zet hij zich dan, om, in verband met Hofstede's laatsten brief en hun laatste gesprek, hem te beantwoorden.

Dit schrijven omvat in copie ruim vijftien bladzijden. Deze copie wijst er op hoezeer zijn tijd in die dagen, het is nog in het begin van '33, bezet was; immers de vier eerste en de vier laatste bladzijden zijn niet van zijn hand. Toch heeft hij van zijn schrijven afschrift willen bewaren. Wellicht lag het reeds toen in zijn voornemen de briefwisseling tusschen hem en De Groot eventueel door den druk openbaar te maken. Hij had een afkeer van „nachtuilen"; schreef derhalve steeds onder eigen naam. Hij wenschte ook den strijd te voeren coram publico, voor aller oog, en deswege, en niet uit winstbejag, maakte hij een bizonder naarstig gebruik van de drukpers. De Cock was door zijn Schepper en Formeerder met

veel meer dan een eigenschap en gave begiftigd, die hem Gode geschikt deed zijn, het werk der reformatie te werken.

Een zijner vrienden heeft het grootste deel van dezen brief gecopieerd; hij blijkt geen geletterde te zijn geweest; noch een nauwkeurig copiïst: herhalingen en uitlatingen van woorden en woordekes komen daarin veel voor.

De Cock dan schrijft:

Geachte vriend!

Sedert ik laatst bij u in de stad was en wij elkanderen gesproken hebben, ben ik van nieuws verpligt, op mijn verzoek, schoon mij dit opgezegd was, in uwen laatsten brief, om schriftelijk u mijne gedachten over uwen laatsten brief en ons laatste gesprek mede te deelen. Och dat de Heer der Heeren mijne pen bestuure en wij door Zijnen Geest nog eens vereenigd mogten worden in de waarheid.

Aangenaam is het mij, De Groot, dat de Heer u nog voor eene geheele verblinding en verharding bewaard heeft, zoodat gij door mijne letteren niet verbitterd zijt geworden, gelijk gij betuigt, en dat gij voldaan zijt over de rondborstigheid mijner verklaring; maar bedroefd, innig bedroefd en verontwaardigd heb ik mij ook, dat gij zòò verblind u betoont in deze, dat, daar gij wel wilt toestemmen dat ik het eens ben met de zeer geleerde en vrome geloofshelden Augustinus en Calvijn, die als flonkerende sterren van de grootste soort onder alle anderen uitblinken; dat menschelijke spitsvondigheid mij zoo machtig ver van de Goddelijke wijsheid, die in het Evangelie is, heeft afgeleid; mij met mijne en uwe arme gemeente alleen aan de Goddelijke genade kunnende aanbevelen. Dit oordeel over mij en deze arme gemeente, in uwe oogen, is dit dus ook over Augustinus en Calvijn, De Groot. En waarlijk het is niet anders als in deze geloofshelden, de werkingen van Gods Geest te straffen; de Goddelijke wijsheid, die in al hunne schriften uitblinkt aan menschelijke spitsvondigheid toe te schrijven en hoe verre dit gaat en hoe na dit komt aan de bedreiging des Heeren: wie gesproken zal hebben tegen den Zoon des menschen, die zal het vergeven worden, maar die gesproken zal hebben tegen den Heiligen Geest, het zal hem niet vergeven worden, noch in deze noch in de toekomende eeuwe. O bedenk dit eens zelve, en zoek daarover licht en inzien bij den Vader der lichten. Menschelijke wijsheid, De Groot, vervoert u; die acht de Goddelijke wijsheid voor dwaasheid, daarvandaan komt het, dat uwe en hunne, en ook uwe en mijne gevoelens zoover uit elkander loopen, dat er, zooals gij zegt, aan geene vereeniging te denken is, nl. aan vereeniging van gevoelens, maar hierin De Groot vergist gij u: indien de Heere u ontdekken mogt aan u zelven, o dan zouden alle die zwarigheden, die gij nu hebt, wegvallen, en gij ook, niet hier of daar, maar volkomen met Augustinus, Calvijn en alle geloovigen vereenigd worden; want het is waarlijk zooals dat versje zegt, 't welk gij zelf mij wel eens hebt aangehaald:

„Is het volk uit verre landen,
't hart dat stelt toch samen in."

Het geloof verandert ook niet; hetzij wij Paulus lezen, of Augustinus, of Calvijn; onze vaderen of de tegenwoordige geloofshelden, het moet hetzelfde zijn en hetzelfde blijven, want Gods Geest verlicht en vernieuwt het verstand op dezelfde wijze, zoodat ook des Heeren ware gemeente altijd vereenigd is in de waarheid en in de liefde, één hand en één ziel zijnde, gelijk de gemeente van Jeruzalem. In het ongeloof is geen ware vereeniging, maar eene algemeene tegenstand tegen de waarheid, omdat Gods wijsheid dwaasheid is bij de menschen. Och of wij elkanderen nog eens regt leerden verstaan, beminnen in den Geest en de gemeente des Heeren in den Geest leerden opbouwen. Gij zegt mij op twee punten nog kortelijk te willen antwoorden. No. 1. Daarop dat gij niet verandert zijt, maar dat gij die menschen, die gij toen voor ware Christenen hieldt, ook nòg daarvoor houdt; dat gij hen bemint om hun hart, om hunne opregtheid, hunne liefde voor God en Jezus. Nu indien dit waarlijk zoo is, De Groot, gelijk ik geloof dat gij zulks op uwe wijze welmeenend zegt, kunnen dan die dingen, die gij in hen bevindt, als: reinheid des harten, oprechtheid, liefde voor God en Jezus, in hen gevonden worden zonder door Gods Geest in hen gewrogt te zijn? En is het niet de belofte, dat die Geest hen in alle waarheid zal leiden, dat zij dan ook als die kleinen de verborgenheden van het Koninkrijk der hemelen zullen leeren verstaan, die den wijzen en verstandigen verborgen zijn? Ik kon mij niet verbeelden, dat gij zoo die dingen zoudt scheiden die onafscheidbaar zijn, en dáárom bepaalde ik u daarbij en wil u nogmaals wel gebeden hebben, en het licht dat in u is, toch niet in duisternis te veranderen, want o De Groot: God is gewoon om naar zijne regtvaardige maar onbegrijpelijke oordeelen, blindheid met blindheid, en hardheid des harten met verharding te bezoeken en te bestraffen. Bedenk het eens, kunnen zij, in wie gij Gods beeld duidelijk kunt zien doorstralen, die gij wegens hun hart, hunne opregtheid, hunne liefde voor God en Jezus moet beminnen en hoogachten, dwalen in de hoofdzaken; leidt Gods Geest dan niet meer in alle waarheid, ja moet gij er van zeggen dat een vereeniging met hen, nl. van denkbeelden niet meer te denken is en dat gij hen diep en innig moet beklagen, o bepaal er u dan eens bij, of gij wel door een en denzelfden geest met hen geregeerd wordt of liever door eenen geest nog, die tegen de hunne strijdt en krijg voert, de geest dezer eeuwe. De Heer doe het, bij het licht van Zijnen Geest u zien en kennen, tot Zijne verheerlijking en uw heil en terechtbrenging.

Wat uw tweede punt, uwe verdediging nl. van het aanhalen van bijbelplaatsen dit kan mij evenmin voldoen, als uwe breedere uitlegging van het eerste stuk; want dat gij zoo in het honderd om gesproken hebt van een rijk, een koninkrijk van heiliging en volmaking van geloof, hoop en liefde, dat kan niet voldoen, en in 't geheel geen aanhaling van

bijbelplaatsen heeten; in dien zin toch is er niemand, die den bijbel niet dienstbaar kan maken tot staving zijner dwalingen; maar nergens hebt gij dit gedaan of kunnen doen met verstand en naar den zin van Gods Woord, omdat dat tegen u is.... Probeer het eens voor u zelve De Groot! Want gij zijt het zeker eens met die eerste stellingen door Van Zuylen voorgesteld, die toch zijn op zijn schoonste voorgesteld voor onze natuur, om die zoo kort en klaar te bevestigen met Gods Woord, als hij dit de waarheid gedaan heeft, en gij zult bevinden, dat dit wel de geest dezer eeuwe, de taal van onze natuur en verduisterde rede, maar niet de taal van Gods Woord is, ja dat het daarvan geheel vreemd is.

Gij meent voorts De Groot, dat mijne denkbeelden, schoon niet inloopende tegen deze of die uitspraak in het N. V., niet tegen deze of die letter, echter inloopt tegen den ganschen mildelijken liefderijken geest des Christendoms. Maar gij vergist u hierin deerlijk, en volgt alleen het goeddunken van uw hart en uwe verduisterde rede. Die wil liefst een breeden weg; die wil liefst zelf koning zijn en den Heere Jezus van troon en kroon berooven; maar waarlijk dit wordt niet in het Evangelie gevonden. Daar is het: de weg is smal en de poort is eng, die tot het leven leidt; en ons verderf is uit ons, maar ons heil bij den Heer! onzen God. — O bedenk dit....

Dat ik voorts met Calvijn en Augustinus gelijk denk, reken ik mij geen schande maar een oneindig groot voorregt. Dat mij die geest bestendig leere, leide en regeere, die hen geleid, geleerd en geregeerd heeft; dat is mijn wensch en blijft mijne bede; en dit is mijn geloof, dat die door eenen anderen geest geleerd en geregeerd wordt, het leven niet zien zal, wat naam hij ook moge dragen.

Maar, o De Groot, wat gelooft gij van, en hoe denkt gij over die geloofshelden, die gij aan de eene zijde vroom en geleerd noemt, maar ten aanzien van wie gij denkt dat men met hen gevoelende Jezus Christus als zijn eenigen Meester verlaten moet? Staan zij dan naar uw gevoelen tegen elkander en zijn zij echter vroom? Gevoel en erken toch, dat gij door uw verduisterde rede misleid en vervoerd wordt, en vlied tot den Heere Jezus, die alleen zijn Geest u schenken kan, opdat gij in den geest met hen ook vereenigd moogt zijn.

Gij raadt mij eindelijk om het Evangelie te lezen, onbevooroordeeld van voren tot agteren; ik doe dit; maar hoe meer ik dit doe hoe meer ik hierin bevestigd word, dat de mensch dood is in de zonde en een slaaf der zonde; dat een kwade boom geen goede vrugten kan voortbrengen en dat God in ons moet werken het willen en het werken naar zijn welbehagen, dat alzoo der Gereformeerden leer waarachtig is, waarin God op het hoogste verheerlijkt, en de mensch op het diepste vernedert wordt.

Het is dan ook door ons onderling spreken niet verbeterd niet alleen, maar het is mij ook daardoor nog blijkbaarder geworden De Groot, dat, het grootste verstand het gewigt der Goddelijke waarheden niet bevat, 't welk de kleinen gegeven is te verstaan, en dat hetgeen tegen ons vernuft strijdt in Gods Woord, door ons (al schijnen wij anders nog

al Godsdienstig) zoo lang verandert en verdraaid wordt, als het naar onze zin komt.

Wij spraken toen over de H. Drieeenheid, welk woord door u afgekeurd wierd, gelijk ik weet dat dit heden ten dage algemeen het geval is, maar ik ondervind ook meer en meer, dat die het woord afkeuren ook de zaak verwerpen, en er geen glans of heerlijkheid inzien, schoon ik mij overtuigd houd dat een ieder die zalig zal worden, God kennen moet en een ieder de 3 goddelijke personen, zooals hij die in en tot zijne zaliging nodig heeft. Gij meendde De Groot dat men die namen wel mogt ja moet gebruiken: Vader, Zoon en H. Geest, maar toen ik u vroeg wat gij dan daarbij verstond, antwoordde gij dat men zulks niet naauwkeuriger moest willen weeten! Ik weet ook dat wij de verborgentheden Gods niet kennen dan voor zoo veel ons die geopenbaard zijn; maar moeten wij dan nu eenen onbekendden God dienen en aanbidden? Heeft God zich in zijn woord aan ons niet geopenbaard: de Vader als de Regter, als de Vader van onzen Heer J. Christus, van wien de H. Geest uitgaat. De Zoon als de Verlosser en Zaligmaker van zijn volk, die eeuwig en eenig geboren Zoon des Vaders is, eenswezig met hem, van wien nevens de Vader de H. Geest uitgaat en de H. Geest de Heiligmaker, die uitgaat van Vader en Zoon, maar die als een bijzonder persoon met den Vader en den Zoon ook gelijkwezig en gelijkwaardig is. Hebben de Vaders van de derde en de vierde eeuw dan geheel ongelijk gehad, dat zij zoo bijzonder voor de zuiverheid van dit leerstuk waaktten als wetende dat daaraan tevens het heil hing der eeuwige onsterfelijke zielen? Ik weet wel; ons verduisterd vernuft zegt wat is daaraan gelegen? Maar anders oordeelt Gods Woord 't welk ons zoo dikwijls en zoo naauwkeurig daarvan onderrigt heeft, en o naar dat woord zullen wij geoordeeld worden; anders ook hebben ten allen tijde de ware Godvrezenden geoordeeld: De Arianen mogten meenen dat daaraan niet gelegen ware, anders dagten er de regtzinnigen over die om één woord in dezen tegen de Arianen pal stonden en te regt zooals onze kerk erkent, Art. 9 van onze geloofsbelijdenis.

Zoo denken er ook nu nog de ware gelovigen over die het gegeven is de verborgenheden van het Koningrijk der Hemelen, en het gewigt daarvan te verstaan en te kennen.

En niet anders ook hebben er de Reformatoren over gedagt, want de geloovigen zijn en blijven dezelfdde, omdat zij door eenen Geest geleerd zijn, gelijk ook de wereld altijd wederom naar dezelfde dwalingen henendwaalt. Ja dit zijn de eigen woorden van den zeergeleerden vromen Calvijn De Groot, gelijk gij hem zelve noemt en hij waarlijk verdient, als ongetwijfeld behorende onder de scherpst en naauwstziende onder de Reformatoren, van God als een bijzonder licht gesteld op de kandelaar: „Dat in de Schriftuur van het ongemeten en geestelijk wezen Gods geleerd wordt, zegt hij, dient niet alleenlijk om de razernijen des gemeenen volks te niete te doen, maar ook om de listigheden der onheilige Philosophie te wederleggen: Een uit de oude Philosophen meendde wijzelijk

gezegd te hebben: Dat God „is al wat wij zien en wat wij niet zien;" maar zulk een manier van spreken drukt mij niet klaar genoeg uit hoedanig God is, maar God verkondigt zichzelven alzoo eenig te zijn, dat hij nogthans hem zelven voorstelt te aanmerken onderscheidenlijk in drie personen, welke tenzij dat wij weeten, zoo zweeft alleen een blote en ijdele naam in onzen kop, zonder den waarachtigen God. Inst. Calv. B 1 Cap. 13 : 1 en 2."

O De Groot indien Calvijn hier zegt, ziet, gelijk hij ongetwijfelt doet, van hoeveel belang is het dan niet, zoo voor u zelve, als voor uwe leerlingen van wier zielen gij ook eenmaal rekenschap zult geven, en zoo zij door u verleid worden, en hunne gemeente door hen, al is het door blindheid, o vrees en beef toch voor het oordeel dat alsdan over u gaan zal, als wier bloed van uwe handen geëischt zal worden. O lees bid ik u eens Calvijn over dit stuk dat van zoo veel gewigt is, misschien zult gij ten dezen aanzien daardoor van vele vooroordeelen en dwalingen genezen worden en zien dat de dwalingen die heden ten dage algemeen uitgevent worden, geen nieuwgevondene wijsheid maar oude en versletene dwalingen zijn, die door de Godvrezenden reeds lang uit Gods Woord wederlegd zijn. Ja lees bid ik, hem eens geheel onder opzien tot God, en onder afsmeeking van zijnen Geest om Jezus' wil; misschien zal de Heer u de waarheid doen zien en kennen, en hem voor u ook nog als een gezegend middel doen zijn tot zijne verheerlijking en uwe vrijmaking uit de banden van den vorst der duisternis.

O uit dien werkwinkel De Groot is ook uwe verzekering omtrent 1 Joh. 5 : 7, die duidelijke plaats omtrent de Heilige Drieëenheid, waarvan gij als ontwijfelbaar verzekerde, dat die slegts in een codex der vijftiende eeuw gevonden wierd en zulks dus ook leert natuurlijk aan uwe leerlingen. Misschien hebt gij dit gehoord van den een of anderen op wien gij vertrouwen steldde, en dat zoo zonder onderzoek aangenomen, schoon eene zaak van zulk een gewigt wel alle onderzoek verdiendde, daar God noch met zich zelve noch met Zijn Woord laat spotten. Hoe het ook zij De Groot, de waarheid der zaak is geheel anders en deze: Deze plaats schijnt wel door de Arianen uit eenige boeken uitgelaten, omdat die zoo hel en klaar tegen hen getuigdde, maar zij wordt in *meest alle* Grieksche Codices gevonden, ja zelfs ook bij vele oude en aanzienlijke leeraars die voor de tijden der Arianen geleefd hebben, en de tegenstelling der getuigen op aarde vers 8 toont klaar dat dit vers daar wezen moet, gelijk ook blijkt vs 9, alwaar van dit getuigenis Gods gesproken wordt. Aangaandde dit stuk getuigt zeker geloofsheld onzer eeuw: „Trouwens wanneer er iemand is welke 1 Joh. 5 : 7 aanhaalt tot een bewijsstuk van de Drieëenheid dan meenen de Nieuwlichters (door deze plaats als ingelascht te beweeren) daardoor als zoo veel verlicht boven onze vaderen, de wereld met eenen schat van geleerdheid te verrijken even alsof deze plaats aan onze voorvaderen onbekend was, daar Cypriaan Tertulliaan en Vulgentius deze plaats in hunne geschriften aanhalen en

dezelve door Athanasius in de kerkvergadering te Nicea tegen Arius gebruikt is. Indien de roemers in hunne onbeschaafdheid geen meer roem behaaldden, dan in deze geleerdheid is zij waarlijk van eene geringe beteekenis, want deze hunne geleerdheid is gelijk aan een klomp ineengepakte sneeuw, welke in de koude van onkunde nl. wel eenige hardheid heeft maar door de stralen van de zon der waarheid van zelve verdwijnt."

Niets minder ongegrond De Groot heb ik bevonden ook dat uwe uitvlugt was ten aanzien van het woord ὀργη of toorn, hetwelk gij beweerdde alleen straf te beteekenen, en als zodanig in het N. V. te moeten vertaald worden. Dadelijk bij mijne te huis komst heb ik de woordenboeken van Schoetgenius Stapula, die zulks nog bijzonder met Grieksche schrijvers bevestigt en Sneider opgeslagen, en in allen als eerste en voorname beteekenis toorn gevonden, daarenboven heb ik nagezien zoo de oude als nieuwe vertalingen, ook van Van der Palm, ook uwen De Groot, doch allen vertalen eenparig op alle plaatsen die ik eerst heb opgeslagen dat woord voor *toorn;* ook kàn het op vele plaatsen zelfs door straf niet vertaald worden. Maar hiertoe vervalt men wanneer men in het Evangelie eenen zogenaamdden zagten milden liefderijken geest wil brengen die er niet in is en zich eenen God dichten, die onverschillig de zonde aanziet, schoon God zelve getuigt, dat hij met vlammend vuur wrake zal doen, over degenen die hem niet kennen en die het Evangelie zijns Zoons ongehoorzaam zijn, zie Joh. 3 : 36, Rom. 1 : 18; 2 : 5 enz. Als tweede beteekenis vind ik ook die van straf welke op andere plaatsen dan ook gebezigd is, waar die gebezigd moet worden, zoo door onze overzetters Beza, als Van der Palm. Gij ziet dus hoe verkeerd gij van het eene tot het andere en tot allen besluit uit vooroordeel en vooringenomenheid, op die wijze toch kan men wit zwart maken.

Dat voorts het O. V. voor ons geheel nietig en nutteloos zou zijn, en de vaderen des O. V. op eene geheel andere wijze en langs eenen anderen weg zouden zalig zijn geworden of gestorven als wij, schoon het heden ten dage wel meer wordt opgedischt als nieuwe wijsheid, is uit geen beteren werkwinkel herkomstig, en die een weinig met kennis en een oordeel des onderscheids gelezen heeft, weet wel dat zulks oude dwalingen zijn, die al lang reeds in Servet en sommige wederdopers veroordeeld zijn. Van hen zegt de grote Calvijn dat zij van het Israëlitische volk niet anders gevoelen, als van een kudde varkens, van den Heer in deze wereld gemest zonder hope der Hemelsche onsterfelijkheid. Daarhenen toch willen het velen onzer dagen ook liefst brengen alsof de Heere Jezus eerst de onsterfelijkheid aan het ligt had gebragt. Het zal daarom nuttig zijn en nodig zegt hij, om in 't kort te zien wat gelijkheid en wat verscheidenheid zij hebben, wat verbond God met de Israeliten, en wat Hij met ons gemaakt heeft.

Het verbond aller vaderen verschilt alzoo in de substantie en in de zaak zelve niets van het onze, maar het is een en hetzelfde, nogthans is de bediening verscheiden; maar in drie hoofdstukken komen zij met elkander overeen.

1° Dat de Joden tot dezelfde hope der onsterfelijkheid zijn aangenomen geweest;

2° Dat het verbond door 't welk zij met den Heer zijn verzoent geweest, niet gesteund heeft op eenige hunlieder verdiensten, maar op de barmhartigheid Gods alleen, die hen riep;

3° Hebben zij den Middelaar Christus bekend, door welken zij met God vereenigd en zijne beloften deelachtig werden.

Het eerste wordt bewezen door het getuigenis des apostels: Rom. 1, 2 en 3 : 21.

Het tweede blijkt uit het woord van Christus: Joh. 8 : 56. En dat zij denzelfden Middelaar gehad hebben, leert dezelfde apostel: 1 Cor. 1, 2, 3, 4, 9, 10. —

Dat gij voorts beweert De Groot dat de woorden *wereld* en *alle* in Gods Woord eenerlei zin hebben, zonder op verband of zamenhang te letten, is de dwaasheid zelve, want dan is er, met eerbied gesproken, geen boek hetwelk tegenstrijdiger tegen zich zelve is, en dan mogen wij wel driest de Roomschen de zaak gewonnen geven, als zij zeggen, dat Gods Woord duister is, de aanleiding tot allerlei ketterijen en dat de gemene man dat onmogelijk lezen moet. De Heere Jezus heeft dan ongelijk (het zij met eerbied gezegd) als Hij zegt: onderzoekt de Schriften, want gij meent in dezelfde het eeuwige leven te vinden en deze zijn het die van mij getuigen, en de apostel Paulus mogt dan met zijn lofspraak ten aanzien van de Bereesche Christenen ook wel zijn te huis gebleven, als die welke edeler waren als die van Thessalonika, omdat zij de Schriften onderzochten of die dingen alzoo waren....

1° Ten aanzien van het woordje *alle*. Indien dit overal zonder eenige bepaling genomen moet worden voor elk en een iegelijk mensch, zonder uitzondering, dan moet voorzeker volgen, tegen geheel Gods Woord, dat de weg ten leven breed is, ja dat men er met geen mogelijkheid af kan komen; dat zoowel de godlozen als de regtvaardigen behouden worden, dat de hel een hersenschim, dat de Heere Jezus dan tevergeefsch gestorven is en vele zulke ongerijmde, tegen Gods Woord regelrecht inloopende dingen meer, van welke uitzinnigheid ik u De Groot toch nog niet kan verdagt houden, schoon deze en dergelijke dwaasheden openlijk heden ten dage voor groote wijsheid uitgevent worden. Zie onze Godgel. Bijdragen.

Indien toch, Rom. 5 : 18, het woordje *alle* in het tweede lid van het vers, zoowel zonder bepaling moet genomen worden als in het eerste lid, dan worden door den Heere Jezus zoowel allen zalig als in Adam verdoemd zijn. Maar wie is zòò dwaas om dit alzòò op te vatten en niet mèt bepaling, gelijk het verband vs 17 zelve aanwijst, nl. ten aanzien dergene die de gave ontvangen in en door den Heere Jezus Christus. Zoo ook 1 Tim. 2 : 4, vergeleken met vs 2 en vs 6.... 't Welk, hoop ik, voldoende zal zijn om u in dezen te doen omzien.... — Het zou ook de dwaasheid zelve zijn bij Matth. 4 : 33; Luk. 11 : 42; 1 Cor. 6 : 12; 10 : 25; Eph. 1 : 3, de woorden *alle* zonder bepaling te verstaan en niet voor *allerlei* te nemen.

2° En even zoo is het met het woord *wereld* gelegen. Behalven toch dat dit woord op menigvuldige plaatsen naar deszelfs eigenlijken zin voor het gansche gebouw, de hemel en de aarde, of voor deze aarde alleen, zooals Eph. 1 : 4; Hebr. 4 : 13; 1 Petri 1 : 2. — Joh. 5 : 39; 10 : 36; 11 : 9, 27; Jak. 2 : 5 enz. genomen moet worden, gelijk het verband ontwijfelbaar aanwijst, zoo wordt het op menigvuldige plaatsen ook oneigenlijk gebruikt voor de menschen in deze wereld, en als zoodanig gebruikt nu van de geloovigen en uitverkorenen, dan van de ongeloovigen en onwedergeborenen, gelijk het verband der plaatsen van zelve duidelijk aanwijst; ten aanzien dier eersten, wordt de Heere Jezus genoemd de Zaligmaker *der wereld*, en ten aanzien der laatsten wordt de Satan genoemd de Overste *der wereld*. — Ten aanzien der eersten is het: God heeft zòò lief de wereld gehad, dat Hij zijn eenig geboren Zoon gegeven heeft, en ten aanzien der laatsten zegt de Heere Jezus: Ik bidde niet voor de wereld, maar voor degenen, die gij mij gegeven hebt. — Indien wij dit onderscheid niet in het oog houden dan kan het niet anders of de Bijbel moet ons onverstaanbaar en tegenstrijdig worden. Zie bv. aan de eene zijde Joh. 6 : 33, 51; 8 : 12; 12 : 47; 14 : 31. Rom. 11 : 15; 2 Cor. 5 : 19; 1 Joh. 22 enz. En aan de andere zijde: Matth. 18 : 7; Joh. 12 : 31; 14 : 17 en 27; Rom. 3 : 6, 19; 1 Cor. 1 : 20, 21; Efez. 2 : 2 enz. —

Bedenk dit onbevooroordeeld eens zelve, en laat toch het verband en de natuurlijke zin van Gods Woord, De Groot, uwe afkeerigheid ten dezen aanzien genezen. Daartoe geve de Heere Jezus zelve u oogen om te zien en een hart om te verstaan.

Uw vooroordeel en afkeerigheid De Groot ten aanzien der dingen die tegen ons vleeschlijk vernuft strijden is ook op even dezelfde wijze de oorzaak van uwe zoo vreemde gedagte en uitvlugt aangaande het woord verkiezing of uitverkoren; even alsof dat woord ten aanzien van der geloovigen zekeren staat der zaligheid geheel en al kragteloos zoude zijn, omdat er Joh. 6 : 70 geschreven staat: En heb ik niet u twalve uitverkoren en een uit u is een duivel. Maar bedenk het eens zelve, moet men het er dan maar op toeleggen om vonden te zoeken, en op zin noch verband letten noch passen, gelijk het met de woorden alle en wereld het geval is, dat men de eigenlijke en oneigenlijke beteekenis moet aanmerken en het verband en de samenhang in het oog houden, zoo immers is het hier ook gelegen, en dàn is de zaak niet duister maar helder en klaar, indien maar niet ons verduisterd verstand dien verdonkert en ons natuurlijk weerstrevend vernuft vonden zoekt, en Gods Woord, òok waar dat op het duidelijkste spreekt, zich onttrekt en tegenspreekt.

Zoo beteekent het woord verkiezen, eigenlijk en naar den aard van het woord uit eenen gemeenen hoop het een voor het andere nemen, gelijk het gebruikt wordt Luc. 10 : 42; Hand. 15 : 40; Phil. 1 : 22; Hebr. 11 : 25.

Voorts tot eenig ambt: gelijk dit duidelijk is Matth. 12 : 18; Luc. 6 : 13; waartoe ook de plaats behoort, die gij misbruikt om de verkiezing van

God ten eeuwigen leven kragteloos te maken, nl.: Joh. 6:70, sprekende nl. van de verkiezing van Judas tot het Apostelschap, gelijk het verband en de woorden zelve genoegzaam uitwijzen. In dien zin wordt het ook genomen, gelijk voor ieder onbevooroordeelde duidelijk is: Joh. 15:16, 19; Hand. 1 : 2 en 26; 6 : 5; 9 : 15 en 13:29 en 25; 15:7 en 1 Tim. 2:9.

Verder tot de gemeenschap des verbonds: zie Hand. 13 : 17; 1 Cor. 1 : 27 en 28; Jes. 2 : 5 enz. —

Maar algemeen tot het eeuwige leven, zooals het verband en samenhang ontwijfelbaar leeren in tallooze plaatsen, zooals daar zijn bv. Matth. 20:16; 22 : 14; 24 : 22 en 31; Markus 13 : 20, 22 en 27; Luk. 18:7; Joh. 10 : 16 en 13 : 18 en 15 : 16; Hand. 13 : 48 en Rom. 8 : 28, 29 en 30; welke plaats onze vaderen teregt de gulden keten der zaligheid pleegden te noemen en vele andere plaatsen meer, die ik echter te vergeefsch zou aanhalen, om daarin te rusten, indien gij niet rusten kunt noch wilt in deze zoo klare en duidelijke plaats, die ik aangehaald heb, hetgeen God door zijn Geest echter hoop ik om Jezus wil u leere tot zijne verheerlijking, tot uwe zaliging. —

Dat gij eindelijk zeide, dat het tòen wel het voordeeligst, best en gelukkigst geweest ware dat de Gereformeerden gezegepraald en de Remonstranten het onderspit gedolven hadden, maar dat nù het tegenovergestelde waar is, moet gij, dunkt mij, zelve wel bij rijper inzien en dieper nadenken als dwaas beschouwen en erkennen, want de waarheid blijft altijd voortreffelijk boven den leugen; beide waarheid zijn kan het niet, omdat het regt tegen elkander overstaat, indien der Gereformeerden leer, in uw oogen, eene leugenaar is, dan kan het niet goed, voordeelig en gelukkig zijn, dat die tòen zegevierde, want dan zijn daardoor duizenden onzer vaderen, die verzekerd waren dat zij naar den hemel gingen, met een leugen in hun regterhand ter helle nedergedaald, naar die plaats, welke den duivel met zijnen Engelen bereid is; hetgeen dan noch voordeelig noch best of gelukkig geweest is. —

Of indien (in uwe oogen en in uw oordeel wegens opvoeding) de gereformeerde leer nóg waarachtig is, dan was het toen goed dat die zegevierde, maar dan zou dat ook nù nog hoogst wenschelijk en begeerlijk zijn; want dan is de leer die daar tegenover staat, gelijk de Remonstrantsche, onwaarachtig, eene leugenleer waarmede men moet omkomen; daarmede als met een leugen in zijn regterhand wandelende, dien men verwerpen en verlaten moet, op welken men ook den zegen des Heeren niet verwagten kan, maar tuchtroeden, plagen van onderscheiden aart (zooals wij ook jaren lang reeds ondervonden hebben) en eindelijk voor ons in 't bijzonder, of in 't algemeen als één volk beschouwd, eene geheele verwoesting en eindelijke ondergang tijdelijk en eeuwig. —

Dit zien wij in alle geschiedenissen! Israël en Juda vooral is ons ten dezen aanzien een allesints leerrijk voorbeeld. Nooit was het verkeerd dat zij vàn de leugen tòt de waarheid zich keerden, gelijk ons de geschiedenissen der Godvreezende koningen onder Juda onderwijzen, zooals

die van Hiskias, Josaphat, Josia en anderen; maar telkens volgde op eene algemeene Reformatie algemeene hulp, uitredding en herstelling; bloei en welvaart; maar nooit; nooit ook was het goed of wierd het met des Heeren zegen gekroond, dat zij van de waarheid tot den leugen afvielen, of daartoe vervallen zijnde, daarin bleven; altijd dompelden zij zich daardoor in ramp en ellende, naar het tijdelijke en ook zeker naar het eeuwige; daardoor zijn eindelijk ten tijde van de Babylonische gevangenis Samaria en Jerusalem uitgewischt als een schotel, en na den dood des Heeren de Joden verstrooid, veragt en kenbaar onder alle volken der aarde tot op den huidigen dag.

Dat kan dus ook voor óns nooit goed zijn, maar diezelfde gevolgen ondervinden wij helaas ook thans reeds ten deeze op eene drukkende en uitmergelende wijze, en och of wij door Gods genade ons eindelijk verderf nog mogten leeren vòorkomen, en zoo algemeen als in 't bijzonder leeren wederkeeren tot den waarachtigen dienst van God, naar de wijze en het voorbeeld onzer vaderen, den afgod des vrijen wils latende varen (die door Luther, Calvijn en andere vaderen reeds lang naar en door Gods Woord verwezen is) en tot Gods genade in Christus alleen omwenden. Dit is lieve vriend mijn hartelijke wensch ten aanzien van ons vaderland, mijne bede omtrent u, en om met u, kon het in Gods raad bestaan, daarin versterkt te worden ten aanzien van mij zelven.

Uw vriend!

H. de Cock.[2])

Deze briefschrijver nu is het van wien dra door een regtzinnig predikant, gevolgd door „liberale" collegas, geschreven zal worden, dat hij bijt als een „razende hond". [3]) Hoe warm voelt De Cock voor zijn „lieven" vriend De Groot. Echter zijn liefde tot God en tot het volk des Heeren is òòk groot. Hij kan zijn vriend, zoo min als wien ook, liever hebben dan den Christus.

Daar de copiïst niet geheel voor zijn taak berekend blijkt te zijn geweest, komen er nog al wat fouten in het handschrift voor. Wel opmerkelijk is het, dat deze niet zijn verbeterd bij het nazien, terwijl De Cock met eigen hand wel verbeteringen heeft aangebracht daar waar deze fouten den zin zouden kunnen verstoren. Zoo mag hieruit met eenige waarschijnlijkheid worden besloten, dat bij De Cock evenmin als bij De Groot, toen zij deze correspondentie aanvingen en voortzetten, reeds gedacht is aan eventueele bekendmaking daarvan door den druk. Immers dan zou hij verschillende schrijffouten hebben verbeterd; nu ging het bij de aangebrachte verbeteringen van De Cocks hand om den juisten zin van het betoog.

Dit betoog behoeft, wat den inhoud betreft, volstrekt niet onder te doen voor wat geleverd werd door den hooggeleerden vriend.

Ook hier weer kan treffen, dat de man die tot het werk der reformatie zal worden geroepen, zulk een open oog heeft voor de nooden van zijn

volk, óók voor de rampen die daarover waren gekomen en nog zouden komen in deze jaren. De liefde deed zien, waarvoor het oog van zoovelen toen was gesloten.

Toen er bij De Cock op werd aangedrongen de briefwisseling met De Groot in 't licht te geven, schreef hij begin Januari '34 daarover aan den hoogleeraar:

Hoog Ew. Hooggel. Heer!

Daar bij het verschil van Godsdienst, ja bij aanranding van den Gereformeerden godsdienst het meer en meer noodig wordt, dat onze denkbeelden wederzijdsch openbaar worden, verzoek ik UEd. om met omgaande schuit mij te melden of gij er in toestemt om onze onderlinge briefwisseling (waarom ik reeds dikwijls aangezocht ben, om die te laten afschrijven, doch 't welk ik dusver geweigerd heb) door den druk te laten gemeen maken, met welk verzoek ik mij noem in het Burgerlijke met Hoogachting UEd. Vriend,

H. de Cock.

Ulrum den 7den Jan. 1834.

Per keerende post werd door De Groot den volgenden dag reeds geantwoord:

Groningen den 8 Jan. 1834.

Waarde de Cock!

Ik kan U niet zoo vreemd aanspreken, als gij mij gedaan hebt, en zal het nooit vergeten, dat wij eens zeer vriendschappelijk samen verkeerden. Maar ook hierom en om vele andere redenen, kan ik uwe aanvrage niet toestaan. Niet dewijl ik mij schaam, openlijk voor de gevoelens uit te komen, welke ik in die brieven heb voorgestaan: ik heb deze dagen in druk vrij wat sterker gesproken en zal het mogelijk nog meer moeten doen. Maar dewijl een brief aan een vriend nog geen geschrift voor het publiek is, en ik dezelfde zaken nog al wat anders, en ten minste wat ontwikkelder, voor de pers zou hebben behandeld, dan in een' bijzonderen brief. Ook zie ik er wel schade, maar volstrekt geen nut voor de zaak des Evangelies in dat die brieven aan het licht komen. Ik heb het voornaamste reeds veel beter en uitvoeriger in mijne *Gedachten* uiteengezet; en wat gij denkt, weten wij immers ook, uit uw schrijven voor de pers. Dus *cui bonum?*

Gij hebt mijne brieven in uwe hand en u verhinderen ze uit te geven, kan ik niet: maar zoolang gij mij vraagt, of ik in de uitgave toestem, weiger ik het stellig: Op *uwen* aandrang alleen ben ik er toegekomen, om tegen mijnen zin met u een briefwisseling aan te gaan: gingt gij nu

nog zoo verre, van ze uit te geven, dan zou ik, vooral na dìt mijn schrijven, het moeten houden voor schending van vertrouwen.

Voorts kan ik niet nalaten, u te betuigen hoe diep het mij smart, dat uw onberaden en onchristelijke ijver u zòò verre heeft vervoerd van het Evangelie der liefde, en mijne arme, arme gemeente met u in zoo veel ellende brengt. God, bid ik, moge ook hier uit het kwade het goede doen voortkomen, en u leeren inzien en gevoelen, dat (naar Gal. 5 : 20, 22) vijandschap, twist, toorn, gekijf, werken zijn van het booze, verdorvene vleesch: en tot de vruchten van den herborenen geest ook behooren liefde, vrede, langmoedigheid, zachtmoedigheid; opdat, hoe verschillend van het mijne uw inzigt in het Christendom overigens blijve, ik mij toch eenmaal nog weder van ganscher harte moge noemen

Uw Vriend en Broeder in J. C.

P. Hofstede de Groot.

Vertrouwen schenden! Neen, dat zou geen Hendrik de Cock doen! De briefwisseling bleef in het archief geborgen. Ook Helenius de Cock, de biograaf van zijn vader Hendrik de Cock, gaf haar niet in druk en maakte er voor zijn levensbeschrijving een zeer voorzichtig gebruik van, wat te meer opvalt, daar prof. De Groot zelf tot tweemaal toe in geschriften eene voorstelling van zaken gaf die niet geheel juist is. Daarom heeft dan ook prof. M. Noordtzij deze briefwisseling voor het eerst door den druk bekend gemaakt, en schrijver dezes daarover in hetzelfde tijdschrift eene beschouwing gegeven.

Het geschiedt wel laat, dat zij in haar historisch verband en in haar geheel wordt gepubliceerd, doch in de beschrijving van de geschiedenis der Afscheiding dient zij dan ook stellig te worden opgenomen.

AANTEEKENINGEN HOOFDSTUK X.

[1]) De oorspronkelijke spelling is getrouw weergegeven.

[2]) Cf. voor brieven en stukken uit het archief van Hendrik de Cock 1827—1842 reeds eerder gepubliceerd: *Tijdschrift voor Gereformeerde Theologie,* vijfde jaargang 1898: blz. 340 v.v.; zesde jaargang, 1889: blz. 98 v.v.; blz. 178 v.v.; bl. 348 v.v.; zevende jaargang, 1900: blz. 154 v.v. Verder *Hendrik de Cock,* naar den brief aan ds Molenaar, blz. 42 v.v.; blz. 262 en 263.

[3]) Zoo schreef ds R. Engels van Nieuwolda.

E L F D E   H O O F D S T U K

VERDERE ONTWIKKELING IN HET LEVEN VAN HET PREDIKANTSGEZIN TE ULRUM.

HOFSTEDE dan schrijft: „cui bonum!" Waartoe zou het dienen dat onze correspondentie in het licht kome! In zijne *Gedachten* toch had hij het voornaamste daarvan ook gezegd en veel beter en, zoo schrijft de hoogleeraar, *„wat gij denkt, weten wij immers ook, uit uw schrijven voor de pers."*

Wij teekenen Januari 1834. Reeds vóór dezen datum had De Cock in geschrifte zich laten hooren. Zeker, vóór- en tegenstander kon toen reeds weten, *wat hij dacht.* Zijn bazuin geeft een helder geluid, direct reeds een krachtig geluid. Het eerste [1]) geschriftje dat van zijn hand verscheen te Veendam, bij T. E. Mulder, een drukker dien hij zeker als een geestverwant had leeren kennen, was niet anders dan de bezorging van *Kort Begrip der Christelijke Religie voor hen, die zich willen begeven tot des Heeren Heilig Avondmaal.*

Evenwel deze uitgave werd door hem *vermeerderd met eene voorrede, een voorbereidend hoofdstuk, uitgedrukte schriftuurplaatsen en eene aanwijzing van onze formulieren van eenheid en Liturgie achter onze bijbels en kerkboeken geplaatst, benevens de artikelen van de Dordsche Synode, doch die op de waarheden hier verhandelt, regtstreeks of van ter zijde betrekking hebben, welke formulieren geheel en al in alles op Gods Woord gegrond en met Gods Woord bewezen zijn.*

Hofstede heeft gelijk. Uit De Cocks schrijven voor de pers kan ieder weten, *wat hij denkt;* uit dezen eigenaardigen en langen ondertitel kan ook ieder weten, wat hij *wil.* Geen snorkend manifest deed hij hooren; geen langdradig en daardoor vaag getuigenis liet hij uitgaan; geen program van actie werd door hem opgesteld en bekend gemaakt; klaar en met weinig woorden maant hij terug te keeren tot de Wet en de Getuigenis, tot Gods Woord. Wat Kuyper vijftig jaar later zal zeggen bij de

uitgave van de *Drie Formulieren*, wordt in het eerste geschriftje dat De Cock bezorgt reeds in den ondertitel kort gezegd en breeder in de voorrede.

Als prof. P. Biesterveld na meer dan een halve eeuw zijn *Ons Kerkboek* uitgeeft, dan doet deze niet anders dan hetgeen De Cock reeds met weinig woorden op het titelblad heeft gedaan: wijzen op de groote waarde van ons kerkboek. De Cock was een bij uitnemendheid kerkelijk man, en wil dat de kerkleden hun kerkboek kunnen en zullen gebruiken. In „onze bijbels en kerkboeken" vindt hij nog, neen ook hìj vond daarin *weder*, onze formulieren van eenheid en liturgie. Wel niet *de artikelen van de Dordsche Synode*, doch hij zal in deze uitgave, ook daarnaar verwijzen, en hij geeft ook de redenen van dit zijn doen aan, door op deze eerste bladzijde reeds te verklaren, dat „die op de waarheden hier verhandelt, regtstreeks of van ter zijde betrekking hebben, welke formulieren geheel en al in alles op Gods Woord gegrond en met Gods Woord bewezen zijn."

Hij zegt derhalve thetisch, *wat hij denkt;* even duidelijk blijkt, *wat hij wil:* ook wederleggend te werk gaan. Ook dit maakt hij terstond op het titelblad bekend. Eigenaardig doet het ons aan, dat wij daarop dan lezen: „Velen in onze dagen alles ondersoekende behouden het kwade, maar de Apostel roept ons toe, behoudt het goede." Verder nog: „Des wijzen Salomons raad is: vermengt u niet met degenen die naar verandering staan." En eindelijk ook dit nog: „de profeet Jezajas zegt: wee degenen die het goede kwaad, en het kwade goed noemen, waaraan vele valsche profeten in onze dagen zich schuldig maken."

Zoo zegt dit titelblad onmiddellijk tot eenvoudigen en „wijzen", met welke bedoeling Ulrum's predikant over is gegaan tot deze uitgave van het *Kort Begrip.*

In wat De Cock dan zijn voorrede noemt, doet hij zich onmiddellijk kennen als een man die forsch en onomwonden de dingen zegt zooals hij ze ziet. De „eigengeregtigheidzoekers en eigen krachtverheffers" van Jezus' dagen en van dezen tijd komen hierin overeen, dat zij beiden „de graven der profeten bouwen, maar gemeenschap hadden aan hun werken, die de profeten veracht, vervolgd en gedood hadden." Zoo „roemen deze lieden ook met den mond de geloofshelden der Hervorming", maar als zij „hunne gronden en hunne taal hooren uit den mond der godvreezenden dan verachten en vervolgen zij hen." En hij is van oordeel, dat als zij daartoe van hooger hand vrijheid ontvingen, dan zouden „velen dezelve niet minder wenschen te dooden, als de Roomsche hoer dit bij duizenden gedaan heeft."

Wat hij dan „een voorbereidend hoofdstuk" noemt, vangt aan met een forschen aanslag. Hij richt zich tot zijne *Hervormde geloofsgenooten* met

als zijn meening uit te spreken dat *een van de pesten onzer kerk is de menigte en verscheidenheid der vraagboekjes, welk kwaad hij door de uitgave van dit boekje wel schijnt te vermeerderen, schoon het tegendeel wenschende.* Hij is van oordeel, dat zelfs een Hellenbroek en Francken en meer anderen door hem genoemd, „door het uitgeven hunner vraagboekjes geen nut maar schade aan de kerk gedaan hebben." Hij keurt ze niet af, maar „de kerk had er geene behoefte aan." „Schijnt men vóór de Synode van Dordrecht meest de Catechismus zelve tot het algemeen onderwijs gebruikt te hebben, na deze synode is dit gouden kleinood (het Kort Begrip) tot algemeen gebruik vervaardigd en algemeen goedgekeurd."

Door die vragenboekjes werden, „het eene het andere verdringende de dienstboden daardoor gedurig tot nieuwe onkosten genoopt." Zijn groot bezwaar tegen vele van deze boekjes is, dat ze in plaats „van de waarheid meer op te helderen, die meer verdonkerd hebben". Het *Kort Begrip* is mede daarom zoozeer aan te bevelen omdat het tevens kan strekken „als een band en kort begrip van onze formulieren van éénheid, waaromtrent eene schromelijke onkunde heerscht in onze dagen." „Zoo kan dan, wanneer men daarbij naleest telkens de aangehaalde formulieren van éénheid, dit leerboekje onder Gods zegen bizonder dienstbaar worden tot wederkeering tot dien weg onzer vaderen, langs welke zij de waarachtige vrede hunner zielen gevonden hebben en den zegen des Heeren zijn deelachtig geworden." Hij spreekt ook nog den wensch uit, dat dit boekje „door Godvreezende huisvaders als handleiding genomen" worde.

In hetzelfde jaar werd door De Cock uitgegeven te Veendam bij T. E. Mulder: *Besluiten van de Nationale Dordsche Synode, gehouden in den jare 1618 en 1619, te Dordrecht uitgegeven door en met eene voorrede van* HENDRIK DE COCK, *gereformeerd leeraar te Ulrum.*

Nadrukkelijk vermeldt het titelblad: *gedrukt voor rekening van den uitgever.* De Cock zon daarbij niet op winstbejag, doch nu hij deze uitgave voor eigen rekening nam kon hij daarvan wegschenken zooveel hem goeddacht.

De inhoud van de teksten op het titelblad slaat op de valsche profeten en zijn ontleend aan het Oude Testament (Jer. 5 : 30, 31; Jes. 24 : 5; Jes. 30 : 10; Jes. 59 : 14, 15*a*). De teksten aan de keerzijde van het titelblad wekken op tot trouw in den dienst (Jud. : 3; Hebr. 13 : 9; 2 Tim. 4 : 2, 3; 2 Petr. 3 : 3; 2 Tim. 3 : 12—14; Tit. 2 : 15).

In de voorrede vangt hij aan met te herinneren aan het réveil zoowel buiten ons land als ook in het eigen vaderland. Hier noemt hij den naam van den „moedigen en godvreezenden Baron van Zuilen Nyeveld" voor het eerst. Bij deze uitgave doet hij niets anders dan wat voor ruim

honderd jaar „de classis Appingedam door een' lofwaardigen ijver voor de zaak en dienst des Heeren gedreven, reeds had gedaan met toestemming en goedkeuring van de classis Groningen." Was dat tóén nuttig uit hoofde van „inkruipend verderf van de waarachtige leer der godzaligheid", hoe nóódzakelijk is het dan nu, „nu de Remonstranten openlijk durven zeggen, gelijk zij zulks, mijns insziens alleszins gegrond kunnen zeggen, dat schier de geheele Gereformeerde kerk Remonstrantsch geworden is."

In deze voorrede treffen wij verder eene zinspeling op de heerschende besmettelijke ziekte: „dagelijks toch loopt men gevaar om voor eeuwig weggeworpen te worden." „Het gevaar om dagelijks opgeëischt te worden is zoo groot." „Duizende roepstemmen van gevaar en druk roepen Nederland dagelijks tot verootmoediging, vernedering en waarachtige bekeering." 't Is hier reeds, dat hij een valsch profeet een „*wolf* onder een schaapskleed noemt", en hier reeds spreekt hij van *wederkeering,* als hij de voorrede besluit met de aanhaling van Ps. 80 : 9, 10 en 11 :

„Keer weer, o God der legermagten!"
„Hij bekeere ons en wij zullen bekeerd zijn. Amen!"

Van deze uitgave zond De Cock onder anderen ook een presentexemplaar aan Mevrouw W. J. Alberda van Menkema, vrouwe van Dijksterhuis douair. Lewe van Aduard. Op het schutblad schreef hij deze opdracht:

Aan Mevrouw van Dijksterhuis

Uit hoogachting voor het geslagt der Alberdaas', die reeds ten tijde der Hervorming om der waarheid wil zijn uitgeweeken geweest en wiens nageslagt allesints de belangen der ware kerk en de bevordering der regtzinnige leer bevorderd hebben en gezogt, met de bede dat de Heer ook over de tegenwoordige leden van dat huis zijn geest moge uitstorten en zijn weldadigheid bevestigen door

H. de Cock,
Ger. leeraar.

Dr G. A. Wumkes voegt in den *Gron. Volksalmanak* 1910, aan deze mededeeling gedaan onder het hoofd: *Een opdracht van ds Hendrik de Cock te Ulrum,* de zeer juist en fijn gevoelde opmerking toe: „Een klein trekje ook hier. Maar te kenmerkend om vergeten te worden. De „vader der Afscheiding" voelt aansluiting aan het tijdperk der Reformatie in eigen gewest." Dit bleek ook reeds uit De Cocks herinnering in de voorrede aan den „lofwaardigen ijver" van de classis Appingedam.

Het derde geschrift, ditmaal te Groningen bij J. H. Bolt in 1833 door

hem in 't licht gegeven, is het geruchtmakend boekje: *Verdediging van de ware Gereformeerde Leer en van de ware Gereformeerden, bestreden en tentoongesteld door twee zoogenaamde Gereformeerde Leeraars, of: de Schaapskooi van Christus aangetast door twee wolven en verdedigd door* H. DE COCK, *Gereformeerd Leeraar te Ulrum.*

Onder dezen breeden titel volgen drie teksten Filipp. 3 : 2; Johannes 4 : 1; 2 Cor. 4 : 3, 4, 5.

Aan de keerzijde haalt de schrijver het woord van den Heiland aan: „De wereld zal u haten". En met instemming geeft hij eenige dichtregels weer van *„een zeker jeugdig geloofsheld* [2]) *onzer dagen" :*

Die Jezus' reine leer
Nog onvervalscht belijden,
Die zouden z' als weleer,
De tongen wel uitsnijden.

In de voorrede deelt De Cock mede, wat hem heeft bewogen thans met een eigen geschrift voor den dag te komen. Hij zegt dan: „Toen ik Vrijdag den 22 Maart, tegelijk in de Courant zag aangekondigd twee werkjes, van den heer Brouwer van Uithuizen en van den heer Reddingius van Assen, vreesde ik reeds in dezelve de regtstreeksche bestrijding te zullen vinden van de ware Gereformeerde leer en van de ware Gereformeerden. Ik ontbood dan deselve, en zag daarin allesints mijn vermoeden bevestigd. Om de schapen van Christus tegen de aanvallen der wolven te beschermen, daartoe voelde ik mij geroepen en gedrongen, vrezende voor den vloek door den Engel over de inwoners van Meroz uitgesproken."

Op de eerste bladzijde wordt direct wederom de naam genoemd „van den moedigen en edelen Baron van Zuylen."

Hij is er zich heel goed van bewust forsch aan te slaan. Integenstelling toch met deze methode door hem gevolgd, „opdat hij de slapenden wakker schudde, en voorkome dat het venijn" worde gedronken, noemt hij op blz. 17 „de eerwaardige, doch in den bloei der gereformeerde gemeente nog belangstellende grijze leeraar van Leyden, *de zagtsprekende ds Egeling."* [3])

Het geschrift van Reddingius, in den vorm van brieven geschreven, acht De Cock „onder eenen schoonen schijn, zoo listig en vinnig geschreven om de blinde en bevooroordeelde wereld tegen de ware Godvrezenden in 't harnas te jagen", dat hij met instemming in een noot aan den voet van de pagina mededeelt, dat „een zeker doorzigtig Godvresende er onlangs van zeide, dat deze brieven geschikt waren zijns inziens, om zoo mogelijk de martelaarsdagen terug te roepen."

Metterdaad als de *schuldvraag* thans door historici zal worden gesteld,

gelijk reeds door mr Sybenga is gedaan in verband met de schandelijke vervolging waaraan de Afgescheidenen zijn blootgesteld geworden, dan zullen ook gedagvaard moeten worden naast Laurman en Van der Linden, een Reddingius en Boeles, om voor dit oogenblik slechts bij het Noorden des lands te blijven.

Tegenover Assens doctor beroept hij zich een en ander maal op Van Zuylen's *De eenige redding* en op een stukje van ds J. J. le Roy, alsook op buitenlanders: Krummacher, Müller, Gaussen en verwijst naar talrijke overgangen van de roomsche kerk tot het protestantisme als een verschijnsel dat wijst op den naderenden val van den Anti-Christ, „dien wij tegemoet zien." Eene gedachte die De Cock deelde met anderen, zoowel onder de mannen van het Réveil in ons land als van die in het buitenland.

In zijn Naschrift maakt hij de woorden van H. Wits tot de zijne, die hierop, kort weergegeven, neerkomen: „dat hij niet zoo zot is moedwillig de haat tegen zich te ontketenen, maar als hij van tweeën gedrongen wordt: de gunst Gods of die der wereld te moeten derven, dan zal hij er liever alles aan wagen, dan met stilzwijgen en toezien de zaak onzes Heeren te verraden." „De vrede, dien hij zoekt, is de vrede Jerusalems, die in zich behelst de oorlog tegen den duivel."

Zoo werd dan De Cock voorbereid op wat hem wachtte en zoo bereidde hij zich voor op het ergste: op verlies van de vrijheid, op verlies van pastorie en traktement, zelfs op verlies, als het moest, van zijn leven.

De forsche toon in zijn schrijven is mede het gevolg van het feit dat ijzer met ijzer wordt gescherpt.

Aan de opstelling van de *Schaapskooi*, was voorafgegaan die van een geschrift dat eerst daarna, in 1834, te Veendam, bij T. E. Mulder zou verschijnen.

De Cock zelf deelt aan de keerzijde van den titel: *Ernstige en hartelijke toespraak aan mijne Landgenooten in deze zorgvolle en droevige dagen, vooral met betrekking hunner eeuwige belangen,* mede, dat „deze toespraak het eerst door hem is vervaardigd, maar nu eerst door Gods voorzienigheid het licht ziet." Verder zegt hij dan nog, „dat de diepte des voortgaanden verderfs en de last bij Ezech. 33 : 1—11 hem drong." In aansluiting daaraan volgt: „men leze hier ook Jes. 62 : 1—6", en afgedrukt staan dan de woorden uit Jes. 58 : 1: „Roept uit de keel en houdt niet in, verheft uwe stem als een bazuine, en verkondigt mijnen volke hare overtreding en den huize Jakobs hare zonden"; dan volgt de berijming van Ps. 89 : 20. De toespraak eindigt met Psalm 74 : 18—22.

Dit geschrift werd door De Cock opgesteld in den voorzomer van 1832. Hij maakt daarin gewag van „de leerredenen van den welsprekenden

geloofsheld Krummacher" en noemt ook ds Molenaar een geloofsheld; en reeds hier spreekt hij van den *grijpenden* wolf.

Het ontga ons derhalve niet, dat Ulrums herder reeds in den zomer van '32 dit schriftuurlijk beeld gebruikte. Hem toch is verweten, dat de titel van de *Schaapskooi* door hem uit persoonlijken haat tegen de mannen die hij bestreed was ingegeven. Integendeel, de liefde tot het behoud van de Nederlandsche kerk en het Nederlandsche volk dreef hem te spreken en te schrijven in de forsche taal van de profeten Israëls, die het volk des Heeren zoo liefhadden en deswege een scherp geluid lieten hooren.

Waarom gaf De Cock zijn *Toespraak* niet eerder uit? Hij antwoordt, dat deze *Ernstige en hartelijke toespraak*, nu eerst, dat is, twee jaar later het licht ziet, door Gods voorzienigheid. Maar deze werkt middellijk. Een der oorzaken is, dat De Cock niet hooggevoelende was. Hij wachtte op anderen, die meer bevoegd en eer daartoe geroepen werden geacht door hem. Doch toen Van Zuylen gestorven was en Molenaar zijn stem niet andermaal verhief, eenmaal tot zwijgen gebracht, en hij oordeelde dat Le Roy „zich geensints de vriend of de beschermer toont te zijn van de godvreezenden, maar eerder van den Heer Reddingius", toen gaf hij in het licht, wat reeds voor lang was opgesteld en zoo lang achterwege gehouden. De Cock geloofde en dezulken haasten niet.

Dit geschriftje van De Cock komt rechtens een plaats toe in de reeks van gelijksoortige litteratuur geopend met Thelwalls *Keert u tot Hem, Die slaat;* vervolgd met Da Costa's *Bezwaren tegen den Geest der Eeuw;* Molenaars *Adres;* C. baron van Zuylen van Nijevelts *De eenige redding;* gevolgd door P. J. baron van Zuylen van Nijevelts *Bazuin tot vergadering der uitverkorenen,* en gesloten met het in 1838 verschenen pamflet van ds R. W. Duin: *Reformatie! Reformatie!*

Aan deze verdediging van de gereformeerde leer en van haar belijders door middel van de pers was reeds veel strijd voorafgegaan in den engeren kring van den ring en van de classis.

De verandering van inzicht bij De Cock heeft geen lang proces doorloopen, een verschijnsel zeer merkwaardig, doch dat algemeen voorkomt bij die mannen welke God roept tot het werk der reformatie. Dit is mede te verklaren uit gaven en karaktereigenschappen aan deze van „God uitverkoren vaten" geschonken. Het door God gegeven gezond verstand ziet na ommekeer de waarheid klaar, het loutere hart geeft een verlicht oog: zalig zijn de reinen van harte, ze zullen God zien. De groote lijnen liggen voor hen getrokken, èn in het verleden èn voor de toekomst. Deze mannen zijn profeten! Gemeenlijk voelen ze sterk den band der historie en zien daaruit klaar Gods vinger, hooren er in Gods stem. Hun rondborstig karakter is wars van laveeren en schipperen. Wat zij als

waarheid zien, moeten zij ook zeggen. De groote beginselen grijpen ze als met één greep, zien ze als met één oogopslag. Hun geestelijke zintuigen zijn scherp en voelen fijn. Moge er in de onderdeelen direct nog geen klaarheid zijn, naardat zij ook daarvoor geplaatst worden, weten zij welken kant ze uit moeten. De ommekeer heeft bij De Cock in betrekkelijk korten tijd plaats gegrepen; de uitwerking en het gevolg daarvan gaan in minder snel tempo, maar het psalmwoord werd ook aan hem vervuld: „zij gaan van kracht tot kracht steeds voort".

AANTEEKENINGEN HOOFDSTUK XI.

[1]) In Wielenga's wonderschoon boekje *De Reformatie van '34*, uitgave J. H. Kok, Kampen, zijn met betrekking tot den tijd en de volgorde der eerste uitgaven van De Cock vergissingen ingeslopen.

[2]) De Cock heeft een tijdje in de meening verkeerd, dat het „gedichtje" van J. Kool, boerenarbeider te Dongen, hem gezonden en later in druk gegeven, gemaakt was door ds H. P. Scholte, dien hij een *jeugdig geloofsheld* noemt. Scholte bezat metterdaad dichtertalenten! Men vergelijke P. de Zeeuw JGzn's aardig boekje: *Als ik zal vreezen....* Uitgave Filippus 1933, X *Conflicten,* bl. 53 en 54.

[3]) Het doet wat vreemd aan dat de berichtgever van dr Gieseler zoo heel anders staat in zijn sympathieën tegenover Da Costa en Capadose dan tegenover den Leidschen predikant, die door hem wordt genoemd de „voortreffelijke Egeling" blz. 36 v.v.

T W A A L F D E   H O O F D S T U K

REACTIE IN EN BUITEN DE GEMEENTE VAN ULRUM.

EEN stad op een berg kan niet verborgen blijven, zoo ging dan het gerucht van wat er in Ulrum plaats greep van dorp tot dorp, vooral van pastorie tot pastorie en straks over de grenzen van de provincie, zelfs over die van het land. In die dagen was het Woord Gods zeer schaarsch en alzoo dierbaar aan alle vrienden der waarheid. Er was een zware honger in het land en als zij hoorden dat er koren en brood was zoo trokken ze te zamen op naar dat land en togen naar Ulrum heen. Uit den inhoud van het schrijven reeds vermeld, van ds Van der Helm van Niekerk in '31, blijkt wel dat er toen reeds in den naasten omtrek van Ulrum gesproken werd van de dingen die daar plaats grepen. Straks zal Van der Linden van Kantens zelf naar Ulrum gaan, om De Cock eens te hooren preeken. Hij is een van de velen, die gingen, de een om deze reden, de ander uit anderen hoofde, doch allen tengevolge van het steeds verder reikende en al groeiende gerucht, gemengd met zeer veel valsch gerucht. De laster vierde hoogtij. En de booze tong werd scherp, spits en giftig.

Zoo kwam ook de ring in beweging. De Cock zelf vertelt daaromtrent. Hem heugt een voorval uit dien eersten tijd, „waaraan hij meermalen met smart heeft gedacht, omdat het hem zijne trouweloosheid verweet, welke God hem genadiglijk heeft vergeven, hem naderhand getrouwer makende."

In 1830 of 1831, zoo deelt hij dan mede, waren wij op eene ringvergadering te Niekerk, ten huize van den predikant Van der Helm. Het gesprek kwam toen op de een of andere wijze over de *opzieners* of *ouderlingen*, waaromtrent *Warmolts*, predikant van Wehe, en lid van het classicaal bestuur van Middelstum, toen aanmerkte met stilzwijgende goedkeuring van alle anderen, *dat hij niet wist wat die er deden, daar zij toch immers als onkundige menschen geen bestudeerd predikant*

konden beoordeelen, met bijvoeging eeniger verachtelijke uitdrukkingen.”

Hij gaat dan voort: „Dit ergerde mij zeer, en ik voelde mij wel gedrongen, om hier het regt der gemeente en hare bekwaamheid hiertoe te verantwoorden en te verdedigen, maar daar ik reeds onderscheidene reizen, nu eens met deze, dan eens met gene, eenigermate in strijd was geweest over de waarheid en de waarheid baart haat, dacht ik met weinig voordeel deze zaak te kunnen opnemen in deze vergadering, waar zoo veel los- en ligtzinnige predikanten waren; meest echter hield het mij terug, dat ik hier het goede en de verantwoording verwachtte van ds Snetlage van Pietersburen, een man, altoos bekend voor regtzinnig: ik dacht, dit kan de oude man, al is hij wat koel en laauw, toch zoo stilzwijgend niet laten voorbijgaan; maar het gebeurde echter; terwijl mij intusschen de bekwame gelegenheid ter verantwoording ontslipt was, maar eene verwijtende conscientie ten aanzien mijner trouweloosheid achterbleef. Naderhand is het wel gebleken, dat, helaas, ook de oude heer Snetlage niet regtzinnig is.”

Een rijmkroniek zingt van een andere ringvergadering, waarschijnlijk in de onmiddellijke nabijheid van Ulrum gehouden, in een particuliere woning of misschien wel in een herberg. Ook kwamen de ringbroeders wel in de pastorie samen van een der ambtsbroeders. Deze ringvergaderingen zijn wellicht naar toerbeurt in de dorpen gehouden, immers het rijmdicht bezingt zulk een vergadering, waarin De Cock de leeraars aantastte, waarop Du Cloux de vergadering verliet, gevolgd door de anderen, terwijl ze De Cock alleen lieten.

Het gezelschap ging met Du Cloux aan ’t hoofd naar Ulrum. De Cock volgde hen en noodigde ze in zijn pastorie, waaraan ze gehoor gaven, ook Du Cloux, hoewel hij met vloeken betuigd had, nooit meer naar De Cock te zullen gaan.

Onze dichter eindigt dan over dit voorval dat ik nergens elders vond vermeld:

> Ziet daar! hoe dat het ging
> in die schermmutseling.
> Hij had nog meer schermmutselingen,
> Die zullen wij maar overspringen.
> Des Heeren alvermogend hand,
> hield hem in stand.

Op een dezer vergaderingen, of liever bij zulk een schermutseling zeide de „grijze godslasterende Themmen van Hornhuizen: dat het goddeloos en godslasterlijk is ’t geen de Catechismus zegt: *dat God met tijdelijke en eeuwige straffen wrake zal doen, beide over de aangeboren en dadelijke zonden.*”

In de classis Middelstum waaronder Ulrum ressorteerde stond het in dezen niet beter dan in den ring Leens. De Cock deelt in zijn *Schaapskooi* mede: „Onze geheele classis van Middelstum onder anderen, voor zooverre die dit jaar voltallig was, verklaardde het eens te zijn met de lasterlijke, verkeerde en dwalende schriften van den heer Brouwer en Reddingius, althans niemand durfde er op aanvrage voor uit komen, dat hij daarvan verschilde." Het „rijm" zingt daarvan:

Als nu De Cock straks kwam
ter classis, en vernam
dat al de leeraars zich vereenden,
en 't hart aan deze schrijvers leenden;
sprak hij: „schrijft niemand tegenreên, —
ik doe 't alleen."

Ook in de eigen gemeente waren tegenstanders. Vooral een der kerkvoogden. Niet minder de burgemeester.

Deze tegenstand kwam het eerst voor ieders oog aan het licht, toen het kerkgebouw van Ulrum diende vergroot te worden, waartoe was gecollecteerd in de, door de van alle kanten toegestroomde menigte, zoo overbezette diensten, gelijk boven reeds werd medegedeeld. Instede van eene vergrooting kwam het tot verfraaiïng der kerk; het getal zitplaatsen werd niet vermeerderd, metterdaad ingekrompen. Voor de oude banken kwamen nieuwe, die, gelijk dat meer voorkwam, in artistieken bouw wel voor de oude banken zullen hebben moeten onderdoen.

De kerkeraad van Ulrum heeft zich daaromtrent beklaagd bij het „Collegie van Toezigt", doch werd niet in het gelijk gesteld. Om dit Collegie beter in te lichten, doet hij door een nader schrijven een beroep bij genoemd collegie. Dit beroep geeft een duidelijken kijk op de vijandige houding die de kerkvoogden toen reeds tegen den kerkeraad innamen. Het volge dan hier!

Met smart heeft de kerkenraad ontvangen het besluit van het eerw. Coll. van Toezigt ten aanzien van de vertimmering der kerk, daar de kerkenraad daaruit zag tevens, dat, van welke zijde dan ook toegeligt, hetzelve misleid was in de ware toedragt der zaak en daardoor in haar oordeel.

1° De subsidie van Z. M. den Koning toegestaan, moet, gelijk het Collegie van Toezigt zelve zegt, besteed worden tot herstelling en vergrooting van het kerkgebouw. En alles wat de kerkvoogden voorgedragen hebben, is, kleinigheden uitgezonderd, naar de verzekering van een deskundig timmerman, die daarvan aan deskundigen altijd opening en verantwoording wil doen, of nodeloos en nergens toe dienstig, of alleen tot

verfraaiing dienstbaar, terwijl het de kerk zelf minder ruim maakt. Het eerste nl. is het geval met die ijzeren balken door de kerk en het tweede met de banken, die inplaats van hechtte en sterke eiken nu verwisseld en vervangen zullen worden door vuren en greinen, terwijl men deze laatsten een halve zitting langer wil maken en daardoor de wandeling zodanig vernaauwen, dat de ruimtte te naauw wordt naar veler oordeel en de berging zeker minder, zoodat dan het geld van Zijn Majesteit geheel tegen zijn doel zou besteed worden. De kerkvoogden zelve kunnen dit niet ontkennen, maar beroepen zich altijd daarop dat zij de zaak eenmaal zoo in dien tijd voorgedragen hebben, en dat zij nu, om niet voor leugenaars bekend te staan, de zaak moeten volhouden en door drijven.

Wat het tweede punt aangaat: de kerk is thans niet ruimer als ten tijde van Dominee thans Professor De Groot, toen wierd de vergroting noodzakelijk geacht; waarom dan nu niet? Toen is het getal zitplaatsen opgegeven op 178, nu op 298; waaruit het Collegie van Toezigt gemakkelijk zien kan, dat men nu bij gelijke ja dringende noodzakelijkheid, uit partijschap dezelfde zaak tegenstaat, die men toen begunstigde, weshalve wij van UEd., beter ingelicht, geen tegen uitspraak, maar billijkheid hopen en verwagten.

Wat het bezwaar voor de kerkefondsen aangaat, dit is althans van de zijde der kerkvoogden meerder voorwendsel dan dadelijk bezwaar, daar zij voor deze vertimmering f 1450 overhadden en mondeling toegezegd hebben dan nog om tusschen beiden zonder weten van het Collegie van Toezicht dan nog te laten maken een Galerij of Klunderbeun begroot ongeveer op f 300, zoodat zij dan geenerleij bezwaar zagen in de som van f 1750. Wanneer nu hierbij nog eens f 500 gevoegd wierd, dan zou, wanneer de zuinigheid behartigd wierd, de vergroting van het kerkgebouw ten genoege van de geheele gemeente kunnen geschieden; welke f 500 dan toch eigenlijk geen bezwaar oplevert maar slegts hun lieder voorwendsel is bij UEd. om de zaak, daar zij tegen zijn, te beletten en te keer te gaan.

Dat eindelijk, gelijk van hen of van elders weten wij niet, voorgewend is dat op die wijze gedurende jaren geene gelden zouden aanwezig zijn om de nodige en ook de thans zoo dringende herstellingen te bekostigen, is geheel en al bezijden de waarheid en het tegendeel is waarheid. — Het bezwaar 't welk hen dan drukt, gelijk zij met eenige billijkheid kunnen voorwenden, is die f 500.—. Maar immers zulks bedraagt toch jaarlijksch niet meer dan f 25 rente. Zal die hen dan belemmeren in alles? Maar integendeel, zoo die vertimmering doorgaat, dan worden de kerkefondsen grotelijks belemmerd, want deze doorgaande, tegen genoegen van schier de geheele gemeente, kunnen kerkvoogden gemakkelijk weeten, indien zij zich maar eenigsints daarop willen informeeren, dat het tweede zakje, 't welk nu, gelijk wij meenen f 150 rijkelijk opbrengt, vervalt, daar dan allen zich hieraan zullen onttrekken en zoo zullen zij hierdoor te weeg brengen een verlies van f 125 meerder aan de kerkelijke inkomsten dan indien de vergroting van het kerkgebouw doorgaat en zulks alleen om

hunne zogenaamde eer op te houden en hunne leugens niet bekend te staan.

Ten slotte moet de kerkenraad UEd. nog informeeren dat de geest der gemeente algemeen zodanig gestemd is, hetwelk zij, desgevorderd wordende (door een lijst van teekening zou kunnen staven) dat zij liever zag de intrekking van Zijner Majesteits gelden dan den voortgang dezer vertimmering, daar die geheel en al nodeloos is: het betere verwoestende om het mindere daar te stellen, naar veler oordeel en voor eenen geruimen tijd verhindering in den openbaren godsdienst alhier te weeg brengende.

Nogmaals verzoekt dus de kerkenraad eerbiedig herziening van het laastgenomen besluit en voorlopige schorsing van Zijn Excellentie van de reeds aangekondigde uitbesteeding om na nauwkeurig onderzoek van onze aanvrage en de bevinding der valsche voorstelling der kerkvoogden als noodzakelijk 't geen niet noodzakelijk is naar bevind van zaken uitspraak te doen.

Vertrouwende op Zijn Excellenties en des Eerw. Collegies billijkheid, regtvaardigheld en bezorging onzer kerkelijke belangen.... [1])

Lagere en hoogere kerkelijke colleges trachtten den kerkeraad en den predikant van Ulrum onaangenaam te zijn. Zij zagen met leede oogen den grooten toeloop aan en meenden de levenwekkende prediking en daardoor ontstane beweging te moeten tegenstaan. Echter deze plantte zich voort in steeds wijdere kringen. De Cock met den kerkeraad konden niet blijven stilstaan. Een beginsel was door hem gegrepen, of liever, hij werd met den kerkeraad door de gereformeerde waarheid gegrepen, de eene consequentie na de andere zou zich aan hen opdringen; zij waren niet de consequentietrekkers, maar de consequenties drongen hen; die sprongen als van zelf aan het licht. Een treffend voorbeeld daarvan deed zich voor op een Zondagmiddag in het laatst van de maand April '33.

We kunnen niet beter doen dan dit door De Cock zelf laten mededeelen in een zeer belangrijken brief geschreven in het begin van Mei daarop, aan ds Molenaar te Den Haag.

Ik begin met het adres weer te geven. Ook in de adresseering komt uit, hoezeer De Cock kwam onder den invloed van de gereformeerde vaderen, zelfs onder den invloed van gereformeerde tradities, zoodat de vraag aarzelend opkomt: zal De Cock leider worden van eene nieuwe beweging, dan wel wòrdt hij niet eerder gèleid en vèrleid tot het gebruik van verouderde termen en van de weder opgang makende tale Kanaäns.

Weleerw. en zeer gel. Heer, veelgeachte Broeder in den Heere Jezus Christus!

De belangen van des Heeren koningrijk doen mij de pen opvatten om te schrijven aan u eerw., die, schoon van aangezicht mij onbekend, mij

echter bekend zijt door uwe schriften en dierbaar door de handhaving van de zaak van God tegen het menschdom. Meer en meer beginnen openlijk de vijanden des Heeren tegen zijn koningrijk te woeden en ook des Heeren verlostten beginnen meer en meer vrijmoedig uit te komen voor de hope die in hen is. De breuke van Sion schijnt ongeneeslijk en onherstelbaar; de goddelijke wijsheid is de wereld geheel en al dwaasheid geworden en het is gebleken op onze ringvergaderingen dat allen daar henen wildden: dat de werkingen van Gods Geest alleen middelijk waren door Gods Woord; dat dezelve niet meer onbepaald kan werken, ook door droomen en gezigten, maar dat die werktte, zooals de Remonstranten zulks willen, wanneer de mensch werktte, las, en bad, zodat dan de Heere Jezus eensdeels bepaald en anderdeels van den troon zou afgestoten worden, als den eenigen en almagtigen Zaligmaker. Dat de raad Gods niet geheel maar ten halven moest verkondigd worden en van Gods eeuwig besluit en verkiezing moest gezwegen, en eindelijk met deze eigen woorden: dat God helpt die zich zelven helpt. Ook heb ik met professor De Groot eene briefwisseling geopend over het stukje van den vromen Baron van Zuilen Nijeveld, dien hij havent aan alle zijden en wiens zaak ik opgenomen en verdedigd heb in de mogendheden des Heeren; of liever in hem de leer onzer vaderen en de leer des bijbels verdedigd; maar zoozeer is hem dit dwaasheid, schoon hij in beide zijne brieven niets, volstrekt niets, bewijst uit Gods Woord, of zulks geheel en al verkeerd aanhaalt; dat hij mij en mijne gemeente beklaagt; dat hij zulks uitkrijt voor eene allerellendigste leer, voor menschenvonden en mij raadt „om eene menschelijke kerk op te rigten, eene Calvinistische Dortsche of hoe ik haar heeten wil, maar de goddelijke kerk van Jezus Christus te verlaten, Die mij verboden heeft menschen te volgen al waren zij ook nog geleerder en vromer dan Augustinus en Calvijn waarlijk geweest zijn". Dit zijn professor de Groot van Groningen, mijn voorganger hier, zijn eigen woorden en ik voor mij twijfel niet of zijne collegaas en ook de predikanten aldaar, zullen het wat de hoofdzaak aangaat met hem eens zijn, gelijk mij zulks ook wel door scherpziende leden van de Groninger gemeente gezegd is.

Een onzer ringpredikanten ging de laatste ringvergadering zelfs zóó verre, dat hij zeidde, dat het Goddeloos en Godslasterlijk was 't geen onze Catechismus zeidde in de 8ste vraag en 't geen in de 10de staat nl.: dat God Zich schrikkelijk vertoornt beide over de aangeborene en over de dadelijke zonden, en 't geen daar meer volgt.

Geen wonder dan ook, dat diè leden, die oogen hebben om te zien en die niet alleen ter kerk gaan uit sleur en gewoontte, maar om den waarachtigen God te dienen in geest en in waarheid, dat die ook ophouden met kerkgaan en zich in gemoede bezwaard vinden ook om in zulke kerken hunne kinderen te laten doopen en ten avondmaal te gaan.

Ook worden op vele plaatsen dezulken die met den antwoorder in onzen Catechismus, vr. en antw. 1, kunnen zeggen: „Dat is mijn eenige troost in leven en sterven dat ik met lijf en ziel beide in 't leven en

sterven niet mijn maar mijns getrouwen Zaligmakers Jezus Christus eigen ben.... die mij uit alle geweld des duivels verlost heeft etc.", uit haat en vijandschap geweerd en niet aangenomen, terwijl bij menigten diegenen worden aangenomen, die van den dienst van God in geest en in waarheid niets weeten, ja afkeerig en vijandig zijn. Moeten nu de kinderen der getrouwen en regtvaardigen ongedoopt blijven, die dat bondzegel toekomt? Kunnen zij belet worden om dààr hunne kinderen te laten doopen, waar zij die zonder gemoedsbezwaar ten doop kunnen aanbieden? Mogen zij geweerd worden als ledematen van zulk eene gemeente, wanneer zij, na gehouden onderzoek, wenschen daar zich bij de kerk te voegen en voor zich zelve het bondzegel des H. Avondmaals te gebruiken?

Daartoe bestaat hier de aanvrage sedert een 14 dagen, toen ik, bij de behandeling van den 29sten Zondag in de voorafspraak het 29 onzer geloofsartikelen aanhaaldde, waarbij een levendig lid van de gemeente des Heeren zòò bizonder door den Heer bepaald wierd, dat hij na de Kerk met vrijmoedigheid in het aanwezen van verscheiden anderen mij aanzocht en van mij eischtte, om, schoon onder eene andere gemeente wonende, hier als lidmaat van den Heere Jezus op en aangenomen te worden en hier zijn zoontje, 't welk reeds een jaar of drie vier oud is te laten doopen. Hij drong mij met mijn eigen woorden en met onze geloofsbelijdenis, er echter bijvoegende tevens, dat hij mij gaarne toestond om in zoo gewigtig eene zaak met den Heer zelve en Zijne Gemeente te raadplegen. Mijn antwoord aan hem was toen, gelijk dat ook nu nog mijne meening en keuze is, dat zijn verzoek allesints billijk en gegrond was, en dat ik hoopte met den kerkenraad in dezen bekwaamd te worden om te handelen naar des Heeren wil en bevel, en dat ik daaromtrent met den Heer en met dèn kerkenraad dezer Gemeente hoopte raad te plegen, gelijk ik ook gedaan heb. De uitslag daarvan was in den kerkenraad dat allen het wel billijk en regtmatig oordeelden, maar dat een paar der leden toch huiverig waren en bleven om de gewigtigheid der zaak en de nasleep die zulks hebben zou, weshalven wij goed gevonden hebben, nadat allen hierover het oordeel aan mij verbleven waren, om UEw.'s gevoelen in deze gewichtige zaak te verzoeken, en tevens dat van den Baron van Zuilen Nijeveld. [2])

Tevens wenschtte ik van UEw. wel eens te weten, hoe men moet handelen met zulke ledematen die in leer en wandel genoegzaam betonen, dat zij noch Godvrezende zijn, noch met de Godvrezenden het houden, ja allesints de waarheid tegenstaan. Hierdoor zal UEw. den kerkenraad en alle opregten hier dienst doen en bijzonder verpligten ook hem, die met de bede dat de Heer uw werk zegene en krone voor UEw. en voor uwe Gemeente en UEw. meer en meer doe zijn een steun en pilaar van Gods ware kerk in ons dierbaar vaderland, zich noemt met hoogachting

UEw. mededienstknegt in den wijngaard des Heeren

H. de Cock.

De zaak waaromtrent de kerkeraad van Ulrum in dit schrijven advies vraagt aan ds Molenaar en baron C. van Zuylen van Nijevelt is dààrom van zoo groote beteekenis, wijl binnen een half jaar door ds A. P. A. du Cloux van Vierhuizen *drie* aanklachten zullen worden ingebracht bij het classikaal bestuur van Middelstum, „daar de Heer de Cock, predikant der gemeente Ulrum, steeds voortgaat om aan kinderen uit andere gemeenten den doop te bedienen enz."

In December van ditzelfde jaar dient de kerkeraad der Hervormde Gemeente te Farmsum bij hetzelfde bestuur een klacht in, wijl hij „met innig leedwezen vernomen heeft, dat twee personen, met name Hemme O. Siertsema en Derk Dusselje zich verstout hebben, om hunne kinders te Ulrum aan ds Kock ten doop te presenteren en dat werkelijk genoemde kinderen op den 3 November in de kerk aldaar gedoopt zijn en in het Doopprotocol zijn geboekt geworden." De kerkeraad van Farmsum „neemt eerbiedig de vrijheid dit ter kennis van UEws te brengen en wel op aanraden ook van het Classikaal Bestuur van Appingedam." [3])

Uit De Cocks schrijven aan ds Molenaar en daarna uit zijn praktijk met betrekking tot het doopen en registreeren van kinderen in het midden van de gemeente van Ulrum en haar registers blijkt klaar, dat hij in dezen tijd volstrekt nog niet dacht aan de mogelijkheid dat het tot eene afscheiding zoude kunnen komen; de gedachte daaraan wordt niet geopperd, het woord zelfs niet eens genoemd. Hoe gansch anders was dit bij dr A. Kuyper vóór het tot de Doleantie kwam!

Nu De Cock nà zijn schrijven aan ds Molenaar overgegaan is tot het doopen van kinderen uit andere gemeenten, wat te doen hij en de kerkeraad, nog vòòr zij het advies inwonnen, „billijk en regtmatig oordeelden", worden wij sterk gedrongen te weten, wat ds Molenaar en baron van Zuylen hebben geadviseerd in hun antwoord.

Ds Molenaar dan schrijft: [4])

's Gravenhage 12 Mei 1833.

Den WelEerw. Heer H. de Cock
Pred. te Ulrum.

WelEerwaardig Heer Geacht Medebroeder!

Hoewel van aangezigt onbekend wil ik gaarn uwen brief, gisteren ontvangen, dadelijk beantwoorden en daarin na biddend opzien tot Hem, die licht en leiding geeft, mijne overtuiging en inzigten volgen. Met den waardigen Baron van Zuijlen van Nijevelt, mijnen lieven en dierbaren vriend kon ik over uw schrijven niet meer raadplegen, alzoo die lieve en voor Sion zoo wakende en biddende man, daags te voren reeds in den Heere ontslapen was. Moge de Heere, op wien ons oog gevestigd is, mij dan regt doen schrijven; van Hem alleen is al onze verwachting.

Dat de toestand onzer Kerk donker en zorgelijk is en al meer en meer wordt geloof ik met u ten volle. Hetgeen ik daarvan in 1827 in mijn adres gezegd heb, is in de volgende jaren als waarheid bevestigd, zoodat men niet meer behoeft te vragen, aan wiens zijde het gelijk is. In één ding is er evenwel groote verandering ten goede gekomen, men is namelijk onder de godvruchtigen meer wakker geworden; want de wijze maagden slapen thans ook. Het was dus een geroep van den heraut des Konings: de Heere komt! en deze stem komt hoe langer zoo nader en klinkt hoe langer zoo sterker. Maar zou nu de Hel dit zien en stil zitten? dit is Satans gewoonte niet en de strijd is Gen. 3 : 15 reeds aangekondigd; deze moet er zijn en zal er blijven, totdat de laatste gekochte ziel zal zijn ingezameld. Intusschen is het in den tegenwoordigen tijd goed, dat de echte voorstanders der waarheid en de geestelijke kinderen des Koningrijks, de waarheid regt leeren verstaan, zooals die in de H. S. ligt en in onze formulieren van éénheid, overeenkomstig die Schrift is uitgedrukt. Hier mankeert het vele van onze menschen, zoodat men wel eens voor waarheid en voor kerkelijke regtzinnigheid houdt, hetwelk bijzonder begrip van een of ander der oude godgeleerden is. Van hier zooveel verschil in Amsterdam, Utrecht en op andere plaatsen tusschen vromen en vromen. Er moet als grondslag der goede zaak en als hoop op herstel meer bijbelkennis komen en meer wetenschap van hetgeen echte regtzinnigheid is, opdat men aan den anderen kant niet tot overdrevenheid en uitersten vervalle; opdat er meer éénheid en vastheid onder de broeders zij en meer gewenschte tegenstand moge geboden worden aan de liberalen van onzen tijd. Hopeloos is de herstelling niet, wanneer wij dezen weg meer inslaan en bestendig betreden en veel bidden, om de uitstorting des H. Geestes, dan is de overwinning gewisselijk de onze. Maar de vraag is, hoe moeten wij strijden? gewisselijk met de wapenrusting Gods en op die wijze als Apl Pls Eph. 6 : 10—18 zegt, doch deze strijd is *meestal* negatief. De vijanden willen ons wel dringen tot den aanval, en tot het verlaten der hervormde kerk en tot den opstand, want dan was aan onze zijde de schuld en de gevolgen waren niet te overzien. Een scheuring is het verderfelijkste ding dat men bedenken kan; dagelijks bidde ik er den Heere tegen. En dat behoeft ook niet. Wij zijn en blijven immers voor onze personen en met malkander in het bezit der waarheid; wanneer wij dus de Herv. Kerk verlieten, dan zouden wij in het gevaar komen de waarheid en vastigheid te verliezen; dit is niet noodig en dit moet niet. Laat ons de waarheid prediken en voorstaan en verdedigen, maar eeniglijk op heldere en proefhoudende bijbelgronden. Laat ons de dwalingen aanwijzen en wederleggen, zonder personen te noemen en vooral zonder personelijke belediging en laat ons pal staan, tegen elken aanval, die men regtstreeks of zijdelings, met list of met geweld op ons en op de waarheid doet. Doen wij dit met bedaardheid en overleg en in den zin des H. Geestes, geen nood dan; men mag ons dan schelden en tegenwerken, ja zelfs ten laatste afzetten of wegjagen, dit deed men onzen Heer ook, maar de Kerk doen verlaten,

dat kan men dan niet. Luther moest eerst in den ban gedaan en afgesneden worden, eer hij tot eene afscheiding kwam.

Dit nu in het algemeen over de zaak in haar geheel aangemerkt hebbend wil ik in het bijzonder overgaan tot de beantwoording der voorgestelde vragen, immers, zoo ik ze wel begrijp, want het is zoo moeijelijk zich in den geheelen omvang der zaak te verplaatsen, wanneer men dezelve niet meer van nabij weet. In onze streken toch kent men, zoover ik weet, de voorbeelden niet van menschen, die hunnen kinderen ongedoopt laten liggen, behalve alleen van den Heer Köhlbrugge, wiens belangrijk werk: *het lidmaatschap der hervormde Kerk mij geweigerd*, u niet onbekend mag blijven, doch wiens omstandigheid dan ook geheel buitengewoon is. Voor mij ik ben tegen dat ongedoopt laten der kinderen zeer sterk, dewijl het strijd tegen de leer onzer Kerk. Al is het ook, dat een Predikant niet in den geest onzer Kerk preekte, en het formulier geheel verdaaijd voorlas, nogthans zou mijn kind laten doopen, *voor 1.* omdat het niet voor mijne maar wel voor zijne rekening is, dat hij dwaalt, *ten 2.* omdat het de schuld is van de kerkenordening in 1816 en 1817 vervaardigd (zie mijn Adres) dat aan de Leeraren zulk eene onbepaalde vrijheid gegeven wordt; zoolang dit geene herstelling vindt is er geene verbetering, maar wel verergering te verwachten. *ten 3.* omdat ik dat formulier beantwoorde in den zin en geest onzer hervormde Kerk en niet naar menschelijke verdraaijing van een of ander Leeraar, hetgeen men hem desnoods vooraf zou kunnen zeggen. Alzoo denkende zoude ik er in uw geval veel bezwaar in vinden, om een kind uit eene andere gemeente te doopen; niet omdat men zulk niet mag doen, het tegendeel, nog heden namiddag wordt hier een kind uit eene naburige gemeente gedoopt; maar omdat men zich tegenover zijne naburen en amptsbroederen (al dwalen die ook) vooral bij de thans bestaande kerkenordening voorzigtig gedragen moet, en alle schijn des kwaads vermeiden. Tracht dus liever den vader van dat kind in bovenstaande denkbeelden te leiden, of dat kind te dopen, als gij eens voor dien nabuur, welke in die gemeente staat, een liefdebeurt vervult. Er is dunkt mij nog wel een of ander op te vinden, dat in den weg der gerechtigheid zou kunnen plaats hebben.

Wat uwe andere vraag betreft, hoe te handelen met menschen, die in leer en wandel enz. hieraan kunt en moet gij niets stelligs doen; zoolang de kerkelijke discipline niet hersteld en in orde gebragt is, hebt gij noch regt noch magt en als gij er veel aan deed zou er welligt een of ander magtige en listige vijand in blazen en u in onoverkomelijke bezwaren wikkelen, met welke voor de Kerk toch niets goeds zou worden uitgericht. Dit alleen; blijft in den geest der liefde en der zachtmoedigheid onderwijzen en vermanen en waarschuwen. Wil men in onzen tijd zooveel verdraagzaamheid, dat men elk duldt in zijne gevoelens, dan moet men ook ons verdragen in de onze en altijd van ons getuigen, dat wij eerelijke lieden zijn, die blijven bij hetgeen wij bezworen hebben en de leer onzer Kerk is.

Ten slotte mijn Medebroeder! de Heer zal opstaan tot den strijd.

Reeds staat Hij met de wan in de hand, om zijnen dorschvloer te doorzuiveren. De vijanden zien het met schrik, dat er zich meer en meer stemmen verheffen. De poorten der Hel zullen de gemeente niet overweldigen. Houden wij dan goeden moed, zijn wij maar standvastig, onbewegelijk, altijd overvloedig in het werk des Heeren. Als de vijand aankomt als een stroom, dan zal de geest de banier verheffen. U aanbevelende aan zijne magtige hulp en bestand en bedankende voor het vertrouwen in mijn persoon en dienstwerk gesteld noeme ik mij gaarn

Uw toegen. Medebr. in C. J. onzen Heer

D. Molenaar.

Zoo ontving dan de kerkeraad van Ulrum een schrijven van den bekenden ds Molenaar, dat teleurstellend voor hem was. Het werd beantwoord door De Cock. Deze beide brieven zijn van meer dan gewone beteekenis. In Molenaar's brief hebben we als het ware de beginselverklaring, haast zou ik zeggen, het program voor de mannen van kerkherstel. In De Cock's antwoord het wachtwoord voor de mannen der reformatie. Zij zullen niet denzelfden weg gaan. Hier treffen we de beide beginselen aan die nu reeds gedurende een eeuw in Nederland parallel loopen; dàt wat uitgaat van de gedachte aan reorganisatie en het beginsel dat leidde tot reformatie. Beide beginselen zullen worden verbreid, beide beginselen zullen hun aanhangers hebben; beide zullen ingang verkrijgen onder de liefhebbers van de gereformeerde waarheid. Het zal van nu voortaan gaan om kerkherstel of reformatie.

Wederom luidde het adres: „Waarde en veelgeachtte medebroeder in den Heere Jezus Christus!" Doch dan volgt een votum dat in het vervolg in vele van zijn brieven, alsmede ook in die welke aan hem geadresseerd werden voorkomt: „Genade, vrede en liefde zij u vermenigvuldigd!"

De Cock's antwoord is van den volgenden inhoud.

Ds Molenaar is hem nog geen Achitofel, gelijk hij na den afzetbrief en zijn eerste gevangenschap drie andere rechtzinnige predikanten in de Hervormde Kerk zal betitelen. [5])

UEws letteren van den 12den Mey zijn door ons in welstand ontvangen en met verblijding gelezen schoon wij wel allen gewenscht hadden, indien het met den Raad des Heeren had kunnen bestaan, daarin tevens de gevoelens te vinden van den Hoogedelen Baron van Zuilen Nijeveld, vooral zoo als hij in het aanzien des doods, als wanneer de mensch gewoonlijk op God ziet en niet op de bewegingen van zijn vleesch en begeerlijkheden, die daarmede van nature in strijd zijn en in opstand, daarover dacht en gevoelde op grond van en naar Gods heilig Woord, dat in alles alleen onze regel moet zijn.

Dat er strijd zal zijn, eerwaarde Heer, totdat de laatste gekogte ziel zal zijn ingezameld, omdat, gelijk gij zegt, die strijd in Gen. 3:15 reeds

is aangekondigd, geloof ik van harte met UEw., maar dat die strijd van de zijde der geloovigen altijd negatief moet wezen, kan ik niet toestemmen en, geloof ik, dat meer uit ons vleesch komt dan uit den geest, omdat wij er geen zin en lust aan hebben, zooveel ons vleesch aangaat. Het is toch de vermaning om de wereld geweld aan te doen, tijdelijk en ontijdelijk, te vermanen, te bestraffen, enz., den bozen uit onzen midden weg te doen enz.

Zoo kan ik dan ook zoo zagt niet denken en de meestten of allen van onzen kerkenraad waren het wel met mij eens in gevoelen, waarvoor ik den Heer niet genoeg kan danken, dat hij ons hier alzoo een vereenigd hart heeft gegeven, schoon ongelijk in de bekrachtiging ter uitvoering over de gevraagde en door UEw. naar UEw.'s gevoelen opgelostte puntten van doop en ban, wel gevoelende, dat mijne natuur daar ook liefst heen wil, maar daarbij geen vrijheid vindende.

Wat de doop aangaat, hieromtrent bestaat, gelijk UEw. zegt, geen verbod, maar de voorzigtigheid raadt en gebiedt het, tegenover naburen en amptsbroeders, al dwalen die ook. Doch er is ook eene voorzigtigheid, die God mishaagt in Zijne dienaren, nl. die vleeschelijke voorzigtigheid waarhenen ons onze natuur en de Duivel gedurig trekken wil en die meer de menschen vreest, die het ligchaam kunnen dooden, dan God die beide, ziel en ligchaam kan verderven in de hel. En deze voorzigtigheid vrees ik dat hier zich indringt wanneer wij in dit opzigt de Gemeente des Heren begeven en verlaten uit liefde of vreze der menschen.

In deze Provincie, in Vriesland en Drenthe is niet een enkel geloovige, maar zoo ik mij eenigermate wilde informeeren zou ik spoedig, dunkt mij, wel van 100 om die redenen ongedoopte kinderen legaal en zeker berigt kunnen krijgen, waarvan UEw. zijn majesteit wel eens mogt informeeren. En die ouders, Eerw. Heer, zijn ook geensints met de door UEw. aangevoerdde redenen tevreden te stellen, maar kunnen en durven om der conscientie wil hunne kinderen aan den Baal dezer dagen niet toewijden en opofferen. Tegen de leer onzer kerk strijdt het zeker ook niet; want die eischt eene reine bediening der Sacramenten, geloofsart. 29, terwijl in deze boze dagen van afval vele predikanten er openlijk voor uitkomen dat zij op zijn Paapsch of op zijn Sociniaansch aan de Sacramenten denken, te veel of te min nl. daarin stellende en daaraan toeschrijvende.

De redenen door UEw. aangevoerd schijnen mij ongenoegzaam om een door Gods Geest verlicht en naarstig zoekend geweten tevreden te stellen.

1° Want dat het alleen voor des Predikants rekening zou zijn, dat hij dwaalt, wanneer wij gemeenschap maken met zijne dwalingen strijdt met 2 Cor. 6 : 14—18;

2° De verdraaydde en verwrongene kerkenordening, gemaakt in 1816 en '17, en door UEw. als zodanig, ten spijt van de wereld, voor de wereld openbaar gemaakt, laat de gelovigen niet vrij om zich daaraan, tegen Gods Woord, te onderwerpen. Hadden de Godsmannen Wiklef, Huss, Luther enz. zich aan de Antichristische kerkenordening willen

onderwerpen, zij zouden nooit door de wereld zijn uitgeworpen en vervolgd geworden;

3° Dat men die beantwoordt in den zin en meening onzer formulieren en dat men dat vooraf den predikant aanzeidde, dat heeft ook mij lang geschenen de beste en noodzakelijke weg althans, maar bevredigt mij niet meer, omdat dit wel gaan kan zoolang men naar den aard der liefde het goede van elkander denkt en oordeelt, maar dit moet ophouden als onze tegenpartij zich regtstreeks voor een vijand van de waarheid en alzoo voor een onderdaan des duivels verklaart. (Zie daarover het oordeel van den eerw. John Knox in zijne levensbeschrijving in Gutry, pag. 283.)

Dusverre heb ik het niet gedaan, maar ook niemand regtstreeks durven afslaan. De Heer leide mij en UEw. in alle waarheid door zijn Geest en schenke ons licht, lust, kragt en volstandigheid om den loopbaan des geloofs te loopen. Evenzoo sta ik onder de kerkelijke discipline. Wel zie ik, dat bij de herstelling de duivel zal razen en tieren; welligt niet minder als toen Calvijn en zijne ambtsbroeders verwaardigd en bekragtigd wierden om in Genève naar Gods Woord die uit te oefenen, maar dàt laat ons mijns inziens niet vrij om het na te laten en den duivel in een rustig en vreedzaam bezit te laten. De Heer toch zal zijn kerk en gemeentte staande houden tegen het woeden der gansche wereld: geloofs-art. 27; en Hij eischt het van Zijne dienaren om de wereld geweld aan te doen.

UEws gedachten hieromtrent zouden nogmaals gaarne op grond van Gods Woord door den kerkeraad hier, en door mij, vernomen worden.

Uit hoogachting en toegenegenheid zend ik UEw. hiernevens een paar exemplaren van de door mij opnieuw, met eene voorrede, uitgegevene artykelen van het Dortsche Synode: één voor UEw., en één voor mevrouw de Baronesse van Zuylen Nijevelt uit hoogachting en liefde, zoo voor haar als van welke ik het goede gehoord heb, als van haren overleden echtgenoot met wiens geschriften ik volkomen eens was, en die mij eene oorzaak geweest is, om niet meer van ter zijde, maar regtstreeks voor den naam en zaak des Heeren uit te komen, zoo bij de Predikanten van onzen ring en classis, als bij Professor De Groot, met wien ik over het boek van den WelEd. Baron Van Zuilen Nijevelt *De Hervormde leer* eene vrije lange correspondentie gevoerd heb en waaruit gebleken is hoezeer de wijsheid Gods der wereld dwaasheid is.

Met de wensch en bede dat het strekken moge door des Heeren genade en door Zijnen Geest, zoo voor UEw. als voor haar tot vertroosting, opbouwing, versterking en verzekering in des Heeren dienst en gemeenschap en met de vermaning van Paulus, 1 Cor. 15 : 18, sluitende, noem ik mij

UEws dwdr en medebr. in den Heere Jezus Christus,

H. de Cock.

Nergens heb ik in het archief De Cock de gevraagde „gedachten omtrent dit schrijven" kunnen vinden. Vermoedelijk zijn ze ook niet gegeven. Kan het ook zijn dat de nadere aanduiding: uwe gedachten *op grond van Gods Woord,* ds Molenaar heeft afgehouden andermaal eene uiteenzetting te geven van zijn gedachten omtrent de punten die hem door De Cock in opdracht van den kerkeraad, waren voorgelegd? Het is ook heel wel mogelijk, dat ds Molenaar uit het schrijven van De Cock wel merkte dat deze man van een ander karakter was dan hij zelf.

Ook in dit laatste schrijven van De Cock kwam zoo klaar uit dat hij een rondborstig man was, wars van schipperen en van diplomatie in de praktijk van het kerkelijk leven. Weer kwam uit, dat De Cock die loutere en reine van hart was, zalig gesproken door den Heere wijl ze God zullen zien; in Gods licht het licht.

Zoo ging hij dan in overleg met den kerkeraad en in gebondenheid aan Gods Woord behoedzaam voort op den weg dien hij erkende te zijn het pad van 's Heeren geboden ook voor het kerkelijk leven. Echter aan scheuren en scheiden dacht hij ook in dezen tijd nog niet. Hij wenschte kerkherstel, maar zonder concessies aan het vleesch. Hoe rond en eerlijk erkent hij, dat er in Molenaars voorslagen en aanwijzingen hoe te moeten denken en handelen, wel veel zit waaraan ook hìj wel zou willen, waaraan ook hìj wel had gedacht, doch als hij er zich mede voor God en Diens Woord stelt, als hij luistert naar zijn geweten, neen dan kan hij het toch niet eens zijn met deze lijdelijkheid. De Cock is een man van actie, wijl gehoorzaam aan de stem Gods en zijne conscientie. Wel kent hij een passiviteit, maar als gevolg van zijne actie. Hij voorziet te zullen moeten lijden. Dat zal hij straks toonen ook te willen en te kunnen. Echter hij zal willen en kunnen lijden wijl hij vòòr alles was man van de daad.

Reeds in dezen tijd leed hij. Hij leed veel, wijl hij de kerk der vaderen zoo lief had. Hij leed ook veel, omdat hij vorst en volk liefhad. Hij leed ook veel vanwege den smaad en laster waarmede hij gesmaad werd in vergaderingen en geschriften. Daar kwamen nog de plagerijen bij waaraan hij steeds meer zich blootgesteld zag. Kerkelijke besturen toonden zich zoo onwelwillend jegens hem! Dit kwam uit bij de vertimmering, dit kwam o.a. ook uit toen hij er aan dacht ds R. W. Duin eens te laten optreden.

De Cock had oog en oor open naar alle kanten. Hij zocht naar geestverwanten, nauw hoorde hij van dezulken of hij zocht briefwisseling. Met groote vrijgevigheid zond hij aan bekenden en ook degenen, die te voren aan hem niet bekend waren, present-exemplaren van zijn uitgaven. Ook zorgde hij dat die gezonden werden aan den Koning. Nog kon hij zich niet voorstellen dat de Koning geen bevorderaar zoude willen zijn van de ware gereformeerde leer.

De teleurstelling door hem ondervonden van de zijde van enkele predikanten, van wie hij eerst meende te mogen verwachten dat zij aan zijn zijde zouden strijden, och neen, zoo laaggevoelende was hij niet, wie hij zoo gaarne had ter zijde gestaan, van wie hij hoopte dat zij zouden doen, waartoe hij zich niet op den voorgrond wilde stellen; deze teleurstelling krenkte zoo diep zijn hart. Hij verbergde die ook niet, gaf die te kennen op verschillende wijze, maar toch vrijmoedig, zelfs in zijn briefwisseling met graaf Dirk van Hogendorp.

Dat De Cock bizonder goed georiënteerd was op de kerkelijke kaart moge blijken uit zijn zeer uitgebreide briefwisseling met zulke mannen, die zich openbaarden als liefhebbers van de gereformeerde waarheid.

Het is opmerkelijk dat hij blijkbaar geen briefwisseling heeft gehouden met Groen van Prinsterer, noch met Da Costa. De oorzaak ligt waarschijnlijk wel hierin, dat deze mannen al spoedig, misschien ingelicht door hun vrienden, hebben ingezien dat zij verschillende wegen bewandelden. Straks zal hij den weg alleen moeten gaan, gesteund en gesterkt door de eenvoudigen. Dan zal de Heere jonge mannen verwekken die elders het werk der reformatie zullen ter hand nemen, dan zullen dezen elkander ontmoeten, ze zullen samen werken, ze zullen daarna weer van elkander gaan, en wederom zal het actieve leven van Hendrik de Cock een leven worden van veel leed en lijden. Hierin is wel overeenkomst tusschen hem en andere reformatoren, zoowel voor als na hem. De vijandschap der vijanden prikkelde tot actie, tot kloeke daden. De tegenstand dergenen op wie hij hoopte, griefde hem ten zeerste. De geschillen met de broeders hebben hem ten slotte veel doen inboeten van zijn groote kracht.

Nu nog heeft hij enkel te doen met tegenstand en plagerijen van de zijde der lagere en hoogere kerkbesturen. Een zijner vinnigste bestrijders is de vaak genoemde ds Van der Linden van Kantens.

Ook met dezen heeft hij een briefwisseling gehouden, welke door De Cock is gepubliceerd in de eerste aflevering van zijn: *Verdediging tegen de aanvallen op de ware gereformeerde kerk en mij gedaan door onderscheidene dwaalleeraren dezer provincie.*

Niet alleen De Cock is persoonlijk in zijn geschriften, zijn tegenstanders waren het niet minder. Van der Lindens hatelijke uitvallen tegen De Cock, o. a. in de tweede aflevering van zijn: *Het oude kleed zonder nieuwe lappen* noopte hem om Van der Linden te dienen van antwoord. Op diens „schelden" geeft hij de correspondentie uit, voorafgegaan door een kort inleidend woord, en gevolgd door een aanhangsel waarin De Cock zich eveneens wendt tot de bewoners van het Hunsingo-kwartier, gelijk ook Van der Linden had gedaan. Er zijn slechts twee brieven tusschen hen gewisseld. Van der Linden adresseert zijn brief van 24 Nov. '33: „Weleerwaarde Heer

en Broeder!" De Cock spreekt zijn tegenstander aan als: „Weleerw. zeer gel. Heer!" Kantens grijze dienaar sluit met zich medebroeder te noemen. De Cock volstaat met hem te groeten als een heilwenschende vriend. Het antwoord van dezen is gedateerd op den 10 Dec. '33.

Ds Van der Linden heeft het bij den aanvang van zijn schrijven over „verschijnselen en ervaringen die zijn hoek oplevert, die het werk Gods in den mensch (zoo noemt men de hedendaagsche bekeering verkeerdelijk, aldus V. d. L.) met voorbeeldelooze razernij doen aanvangen, zich na eenige worstelingen met den duivel, als wedergeborenen uitgeven en dan op den droesem van luiheid gaan neerzitten, alles onmiddelijk van bovennatuurlijke genade verwachtende. — Aan het hoofd van zulke menschen, die, ieder onderwijs versmadende, wat kennis in de godsdienst betreft, door hun stalvee schier overtroffen worden, stelt zich ds De Cock."

Met deze woorden doelt ds Van der Linden op zekere geruchtmakende verschijnselen die gepaard gingen met de ontwaking in sommige dorpen van het Hunsingo-kwartier, die wel eenigszins geleken op wat ook werd gezien bij de Nijkerksche beweging, en een paar jaar later vrij sterk hier in Groningen en in het visschersdorp Bunschoten onder de Afgescheidenen. In de zeventiger jaren greep iets dergelijks plaats in den Achterhoek. Een verschijnsel dat vaak gepaard gaat met revivals van eenigen omvang. Laster echter is, dat De Cock zich „aan het hoofd van deze menschen stelde, hun' leidsman en raadgever werd".

Hier worden twee zaken opzettelijk met elkander verbonden en verward, die van elkander gescheiden moeten worden, gelijk dit ook wel degelijk gedaan werd door De Cock. Zeker, hij werd de raadgever van velen die naar de prediking van de gereformeerde waarheid vroegen, doch hij wederstond de ziekelijke ontaarding van eene beweging die niet uit God bleek te zijn. Overigens zag men ook in deze ontaarding voor de zooveelste maal hetzelfde verschijnsel als bij iedere reformatie, een psychische besmetting werken, waardoor velen werden aangestoken.

Bij het bezwijken van sluizen; bij een doorbraak der dijken wordt zooveel opgewoeld dat de wateren troebelig en morsig maakt, verder van de sluizen verwijderd gaat de stroom gemeenlijk kalmer en helderder voort door zijn eigen gegraven bedding of ook in het verlaten spoor dat thans weer is opgezocht en verdiept geworden.

De verdere inhoud van dezen brief gaat over den indruk, dien de preek van De Cock op hem had gemaakt, toen ook hij eens naar Ulrum was gegaan om zelf getuige te kunnen zijn of het waar was „wat men op De Cocks naam ronddroeg". Bij droefheid voegde zich verbazing. Op dramatische wijze schetst hij nu, hoe hij het had onder die preek. Hij is het met de exegese van den tekst (Joann. 1 : 29*b*) niet eens; maar daar zal hij over heen stappen. Hij geeft toe dat De Cock bij de tekstverklaring en toe-

ANTWOORD VAN HET PROV. KERKBESTUUR OP DE COCK'S INFORMATIE INZAKE DS DUIN. TYPISCH STAALTJE VAN VERREGAANDE ONWELWILLENDHEID.
(Zie pag. 261)

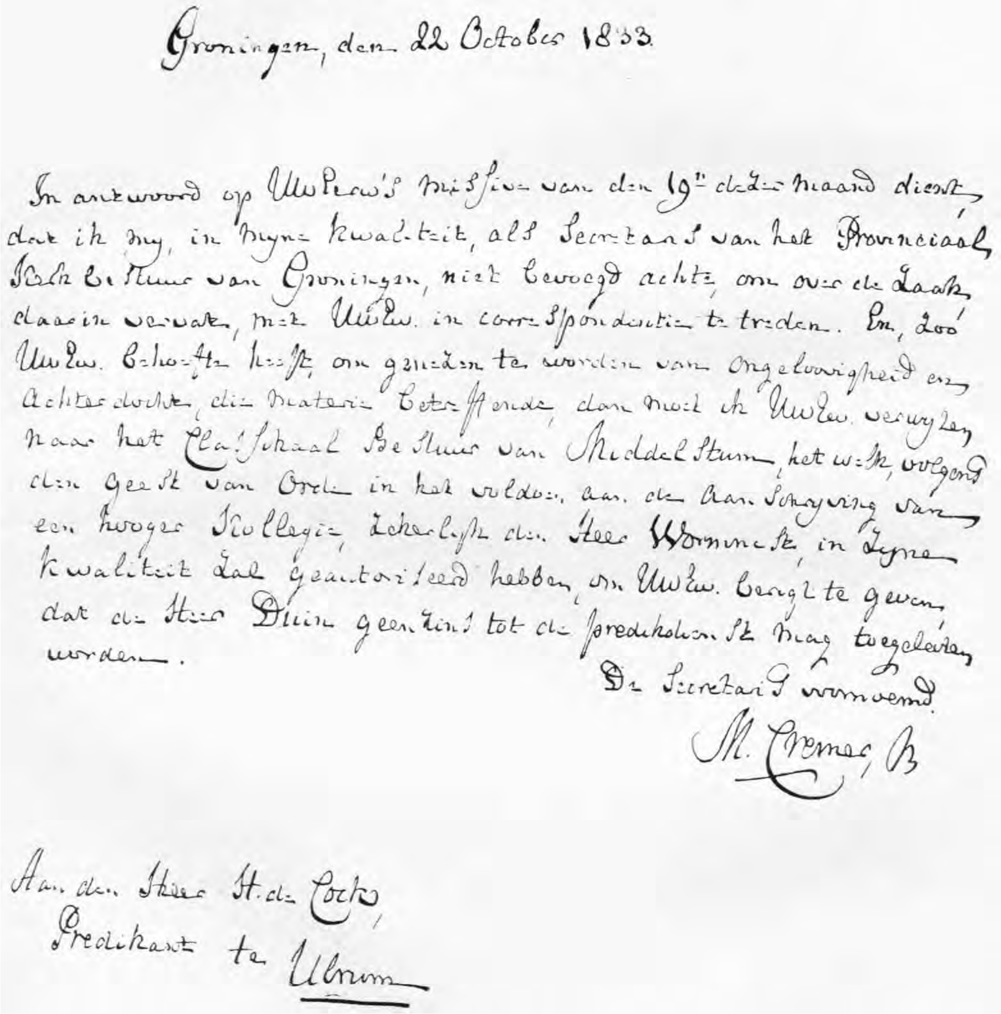

Groningen, den 22 October 1833.

In antwoord op UwEerw's missive van den 19e dezer maand dient, dat ik my, in myne kwaliteit, als Secretaris van het Provinciaal Kerkbestuur van Groningen, niet bevoegd achte, om over de zaak daarin vervat, met UwEw. in correspondentie te treden. En, zoo UwEw. behoefte heeft, om genezen te worden van Ongeloovigheid en Achterdocht, die materie betreffende, dan moet ik UwEw. verwyzen naar het Classikaal Bestuur van Middelstum, het welk, volgens den Geest van Orde in het voldoen aan de aanschryving van een hooger Kollegie, zekerlyk den Heer Wormincke, in zyne kwaliteit zal geautoriseerd hebben, om UwEw. berigt te geven, dat de Heer Duin geenzins tot de predikdienst mag toegelaten worden.

De Secretaris voornoemd.

M. Cremer, B

Aan den Heer H. de Cock,
Predikant te Ulrum

passing consequent bleef. Hij verbeeldde zich onder het hooren in de eeuw van Augustinus, in de dagen van Maurits en Oldenbarneveldt, ja in die der beruchte synode van Dordrecht verplaatst te zijn. Veel, zoo erkent hij, werd door hem „als oningewijde in de tale Kanaäns" niet begrepen.

Hij beroept er zich op, dat hij zich nimmer schuil heeft gehouden; dat hij altijd, „en openlijk en in de gezellige kringen van aanraking, zonder schroom en ook zonder dat hij een slag om den arm hield (gelijk helaas! te veel gewoonte is) of zich onder de synode te verbergen, zijn gevoelen heeft uitgesproken".

Hij zal aan De Cock, dien hij om diens jonkheid toch wel een weinig veracht, terwijl hij er aan herinnert zelf vier en veertig dienstjaren achter den rug te hebben, „eerlang openlijk sine ira et studio den handschoen toewerpen, hem broederlijk tot den strijd uitnoodigende, mits met geen ander wapen dan dat van Gods Woord te velde trekkende."

De Cock antwoordt met een veertien dagen, de termijn gesteld door Van der Linden.

Dat Van der Linden zoo „uitsloeg", als hij deed, bedroefde en verwonderde hem. Hij wist wel, dat zijn tegenstander de formulieren niet hoogachtte, maar „dat hij ze in alles verachtte en verwierp, dat had hij nog niet kunnen gelooven"; en dat hij aan De Cock gezond verstand ontzegde om diens liefde tot de belijdenisschriften, dat acht deze toch wel eene „verregaande verblinding". Dat de ware bekeering aan den predikant van Kantens „vreemd zij, verwonderde hem niet"; dat hij zou zeggen: „wat wil toch dit zijn", dat had hij wel verwacht, maar dat hij het werk Gods aan den duivel toeschrijven zoude en eene voorbeeldelooze razernij noemen, voor zulk een verblinding had hij gehoopt dat Van der Linden bewaard zoude zijn gebleven.

Dan gaat De Cock verder met te antwoorden en schrijft: „Dat die menschen alle onderwijs versmaden, en wat hunne kennis aangaat, door hun stalvee schier overtroffen worden, dit moet gij immers zelve wel bekennen door haat en vooroordeel gedreven, gelasterd te hebben. Immers indien gij uwe gemeente maar vergelijkt met de mijne, dan moet ued. het tegendeel wel blijken. Gij toch hebt welligt moeite schier om uwen dienst tweemaal aan den gang te houden, 's namiddags schier voor stoelen en banken moetende prediken. Hier geeft de Heer die menschen lust om zoowel 's namiddags als voordemiddags de geheele kerk te vullen. Gij hebt welligt moeite, om gedurende den winter alleen, de catechisatiën aan den gang te houden, hier houden die dezelve aan den gang, zoowel des zomers als des winters. — Gij hebt misschien twee of drie catechisatiën in de week en die nog schraal, hier houden de godvreezenden de catechisatiën aan den gang des zomers drie en des winters vijf of liever zes maal, en die nog alle genoegzaam talrijk: geen teeken dus dat die

menschen alle onderwijs versmaden en op den droesem van luiheid zich gaan nederzetten."

Het antwoord op Van der Lindens brief was waardig en zakelijk. [6])

De laster van den grijzen dienaar van Kantens was al te grof. Die fijnen, de vrienden der waarheid, die lieden die hongerden naar de prediking der waarheid en dáárom zich zoo lange en moeielijke tochten getroostten waren niet dom als het stalvee, lui op den droesem nederliggende. Zij maakten zich op van verre en van nabij, zij overdachten en bespraken het gehoorde, zij onderzochten of de dingen alzoo waren, zij lazen met graagte de berichten van ontwakend leven, zij stonden op den wachttoren uitziende naar het doorbreken van den dageraad van een nieuwen dag en van een nieuwen tijd. Zij kochten de pamfletten die verschenen van mannen tot wie zij opzagen, naar wie zij uitzagen. Zij lieten deze vlugschriftjes circuleeren.

Ik noem een voorbeeld! Ik grijp zulk een pamflet: *Reformatie! Reformatie!* [7]) *zij onze zinspreuk, door* R. W. DUIN, *voorheen Predikant te Jarssum en Veenhuizen.* Tegenover den titel, op de keerzijde der eerste bladzijde staat in mijn exemplaar: „5 dagen leestijd, verzonden den 14 febr." en dan staat achter de zes namen die volgen aangegeven de datum waarop het geschriftje weer moet worden doorgezonden. Deze zes namen zijn niet die van zes predikanten of van zes catechiseermeesters of van dezulken die Kantens leeraar allicht niet rekent „dom als het stalvee", maar van Groningsche families, welker familienamen nog leven onder onze menschen; vier er van worden gedragen door meer dan een van onze nu nog dienstdoende predikanten.

Neen, deze menschen waren noch dom, noch lui, doch zij dorstten naar de waarheid, zij hunkerden naar de vermeerdering van de kennis daarvan, dus kochten en lazen en onderzochten ze!

Hoe de kerkelijke bestuurscolleges op allerlei wijze De Cocks streven om de kennis van de gereformeerde leer wederom in de kerken te verbreiden wederstonden en tegenwerkten moge blijken uit zijne correspondentie inzake ds R. W. Duin.

De Cock had zijn oogen en ooren naar alle zijden open! Hij kende zijn mannen. Hij las wat door zijn vijanden werd geschreven; hij kocht wat van den kant kwam van hen die de formulieren liefhadden. Zoo zal hij op een of andere wijze ook hebben hooren spreken over den voormaligen predikant te Jarssum en Widdels, en te Veenhuizen in Oost-Friesland. Immers zelfs van uit dit deel van Duitschland trok men ook op naar Ulrum en omgekeerd zetten oefenaars uit Groningerland hunne tochten, vooral in den winter, somwijlen voort tot in Oldenburg toe.

Daar de ervaringen van dezen ds Reemt Weerds Duin als predikant,

vooral in de eerste jaren, wel eenige overeenkomst hadden met die van De Cock en hij van grooten invloed is geweest op de reformatorische actie in Oost-Friesland die evenwijdig liep met die in het Noorden des lands, geef ik in de Aanteekeningen [8]) van dit hoofdstuk een korte schets daarvan naar zijn eigen mededeelingen. We vinden die hoofdzakelijk in de opdracht aan zijne gewezene gemeenten van Jarssum en Veenhuizen in: *Emdens en Oostfrieslands geestelyk Hoerdom,* en in zijn: *Reformatie! Reformatie!*

Wij leeren kennen den man, die door zijn ambtsbroeders op eene gelijke wijze zal worden bejegend als De Cock door de collega's in den ring en binnen de classis. De Cock stelt belang in hem, gelijk blijkt uit zijn correspondentie.

Een paar jaar later zal er eenige verwijdering tusschen hen komen. Ds Duin zal zich een groote voorstander van de gezangen betoonen en we weten hoe De Cock daartegenover stond. [9]) Later worden de betrekkingen tusschen ds Duin en de Afgescheidenen in ons land veel nauwer, waarop wij echter zullen moeten terugkomen. Om evenwel beter te kunnen verstaan den levensloop van dezen veel bestredene, dient even te worden stilgestaan bij den in veel opzichten merkwaardigen man. Ook hij heeft geleden om zijn trouw aan de gereformeerde leer uitgedrukt in de gereformeerde symbolen. Zijn latere levensloop kan mede verklaard worden uit zijn „eigenaardige ligging". De zaden door hem in Oost-Friesland gestrooid zijn niet gestorven, maar hebben vrucht gedragen. Onder de gemeenten die hij in zijn vlugschriftje *Reformatie! Reformatie!* opriep ter vergadering naar Emden, zijn er verscheidene, waarin thans gemeenten zijn of leden worden geteld van de oud-geref. kerken in Pruisen, classis Oost-Friesland, zooals te Emden, Bunde (Bonda), Weener (Weender), Neermoor en Veenhusen (Veenhuizen).

Ds J. Schoenmaker in zijn *Geschiedenis der Oud-gereformeerde kerk in het Graafschap Bentheim en het Vorstendom Oost-Friesland* schrijft onder anderen: „Het werkje van den Veenhuizer predikant ds Duin: *Emdens en Ostfrieslands hoerdom,* werkte ook in Emden, deed velen de oogen open en deed vragen: Wat is waarheid en wat is gereformeerd. De auteur van dat werkje zat binnen Emdens muren in de gevangenis, maar predikte daardoor als door die muren der gevangenis nog tot hen."

Ds Wormnest van Warfhuizen zond in Sept. '33 aan De Cock eenige papieren voor het kindergeld, die hij den vorigen avond van ds Warmolts had ontvangen; verder zond hij nog een missive van het cl. bestuur, „dienende om de predikanten te informeren dat de heer Duin, voorheen predikant te Veenhuizen in Oostvriesland, geenszins door hen tot den predikstoel mocht worden toegelaten, als hebbende daartoe gene bevoegdheid."

Toen De Cock de papieren van het kindergeld aan ds W. Cost, den scriba van het classicaal bestuur te Middelstum, zond, informeerde hij even naar wat Wormnest, de quaestor van de classis, hem had geschreven met betrekking tot ds Duin. De Cock kende ds Duin niet persoonlijk, maar hij had van hem hooren spreken en wel dat hij „bizonder vrijmoedig voor den naam en zaak des Heeren mogt uitkomen, en alle hoogtte ternederwerpen die zich verheft tegen de kennis van God en van Christus."

Dan gaat hij in zijn schrijven aan Cost aldus verder: „Ik hoop immers niet dat onze zogenaamdde verlichtte en verdraagzame eeuw dit voor die grootste misdaad houdt en dat daarin zijne onbevoegdheid bestaat voor den predikstoel." Hij vraagt dan van den scriba, dat deze hem eenigszins omslachtig inlichte, omdat hij in dezen wat „ongelovig en agterdochtig valt."

De scriba antwoordt daarop direct. Uit dit antwoord valt weer op te merken, dat De Cock wel eens wat „slof" was, immers aan de gezonden papieren van het kindergeld ontbrak de geboorteacte van het jongste kind. Met betrekking tot den heer Van Duin, [10]) bericht hij dan: „ik ken hem niet, ook niet bij name, voordat ik aanschrijving kreeg van het provinciaal kerkbestuur van Groningen, v. d. 29 Aug. 1833, No. 26, welke aanschrijving ik aan de Heeren Pretors, predd. en kerkeraden, nomine classis heb rondgezonden, om er zich naar te gedragen. Waarin de onbevoegdheid bestaat van dien heer om in Oostvriesland te mogen prediken is mij geheel onbekend. Ik heb daar al eens hier en daar naar gevraagd, maar krijg geen volledig bescheid. De aanschrijving van het provinciaal kerkbestuur spreekt van *onbevoegdheid in Oostvriesland,* en daarop gegrond is de opwekking om dien Heer hier te lande niet te laten prediken.

Hoe de Heeren in Oostvriesland en in ons prov. kerkbestuur over die onbevoegdheid denken, kan ik niet bepalen."

De Cock moet daar meer van weten, niet uit eene ongemotiveerde nieuwsgierigheid, doch hij vermoedt, als bij intuïtie, dat de besturen in Oostvriesland staan tegenover dezen te weren broeder gelijk zijn besturen staan tegenover hem en dat om dezelfde redenen. Derhalve richt hij zich maar regelrecht tot het provinciaal kerkbestuur dat het verbod had doen uitgaan.

Zoo komen wij in nadere aanraking met den secretaris van dat bestuur, ds M. Cremer Jz., van wiens hand weldra ongemeen vele stukken zullen worden gezonden aan De Cock na diens schorsing en afzetting. Deze ds Cremer laat zich van geen gunstige zijde kennen. Hij is onwelwillend en vinnig. De Cock voelt dat onmiddellijk en beklaagt zich straks daarover bij dat bestuur. Hij geeft dan in den brief, waarin hij navraag doet naar de zaak ds Duin, zijn bevreemding te kennen over het bericht dat ds Duin „geensints door hem tot den predikdienst mag worden toegelaten." Ronduit

schrijft hij dat hem dit verdacht voorkomt, omdat deze predikant toch reeds onderscheidene reizen in de provincie Groningen heeft gepreekt, en zelfs al eens, naar hij heeft vernomen, in Friesland beroepen was geworden! [11])

Omdat ds Cost hem daaromtrent geen nadere opheldering kon geven, wendt hij zich tot den secretaris van genoemd bestuur om nader bescheid en onderricht, daar hij in „dien Heer belang stelt".

Na drie dagen ontving hij reeds antwoord van ds Cremer; dit is zóó typisch vinnig en een staaltje van de verregaande onwelwillendheid tegenover den geruchtmakenden predikant van Ulrum, dat ik het hier naar het oorspronkelijke laat volgen. Het is den 25sten October van Groningen verzonden, na den 22sten te zijn geschreven. Geen opschrift leidt het in. Als een politiedienaar valt hij met de deur in huis; als een courantenjongen smijt hij het antwoord in de gang. Alleen de datum staat aan het hoofd, en aan den voet het adres. Slechts op den omslag is de beleefdheid nog in acht genomen; het fatsoen naar buiten wordt nog betracht. Dat zal ook weldra uit zijn!

Groningen, den 22 October 1833.

In antwoord op UwEerw's missive van den 19n dezer maand dient, dat ik my, in myne kwaliteit, als Secretaris van het Provinciaal Kerkbestuur van Groningen, niet bevoegd achte, om over de Zaak, daarin vervat, met UwEw. in correspondentie te treden. En, zoo UwEw. behoefte heeft, om genezen te worden van ongeloovigheid en achterdocht, die materie betreffende, dan moet ik UwEw. verwijzen naar het Classikaal Bestuur van Middelstum, hetwelk, volgens den geest van Orde in het voldoen aan de aanschrijving van een hooger Kollegie, zekerlijk den Heer Wormnest, in Zijne kwaliteit zal geautoriseerd hebben, om UwEw. berigt te geven, dat de Heer Duin geenzins tot de predikdienst mag toegelaten worden.

De Secretaris voornoemd,
M. Cremer, Jz.

Aan den Heer H. de Cock,
Predikant te Ulrum.

Als de kerkeraad van Ulrum zich later bij Zijne Excellentie den Heer Gouverneur en de Hoog Edele Heeren Staten van Groningen zal beklagen over het onrecht hun predikant aangedaan door schorsing en afzetting, dan zal De Cock den Gouverneur herinneren aan de onwelwillende wijze waarop de secretaris van 't provinciaal Kerkbestuur weigerde nadere inlichtingen te geven in de zaak ds Duin. [12])

De Cock stelde belang in ds Duin. Bij groot verschil van karakter was

er toch tusschen deze beide mannen overeenkomst in hun streven, en ook eenigermate in hun wijze van het voeren der actie. Zij zijn beiden betrekkelijk jong gestorven; De Cock, gesloopt en ondermijnd door zijn ijver, ontbering en door ziekte; ds Duin eveneens in het midden zijner jaren uitgeput, moegestreden en gekrenkt door de menigvuldige ondervonden teleurstellingen die verband hielden met zijn bizondere zielsgesteldheid. Doch beiden waren het karakters, kloeke mannen, rondborstig en in die borst brandde een niet te blusschen liefde tot de waarheid Gods, die naar de godzaligheid is. Mogen deze mannen in het midden hunner jaren zijn weggenomen, de liefde blijft; hun werken volgen hen.

Opmerkelijk is de overeenkomst ook in het forsche optreden van deze beide reformatorische figuren. Heeft ds Duin misschien het geluid van De Cock vernomen en valt hij dan mede in: het zijne parende aan dat van den Groninger medebroeder?

Reeds de titel van zijn *Geestelijk Hoerdom* herinnert aan titels door De Cock gekozen: steeds ontleend aan uitdrukkingen der Schrift. Zelfs de tekstkeuze nadert bij den een die van den ander, veelal ontleend aan de profeten, die Israël oproepen te „twisten tegen hun moeder", wijl ze de „verfoeiselen gezien hebben van Jeruzalem." Zij hebben de tucht lief; willen de schuld niet verbloemen, gelijk elke dwaas doet; wetende dat wie zijn overtredingen bekent en laat, barmhartigheid zal verkrijgen; dies manen zij: „haat ontuchtigen! Want gij hebt trouweloosljjk tegen mij gehandeld; wascht uw hart van boosheid, o Jeruzalem! Wee u, Jeruzalem! zult gij niet rein worden! Bekeert u, gij afgekeerde Israël! Vraagt naar de oude paden! Indien wij onze zonden belijden, Hij is getrouw en rechtvaardig. Bekeert u, doet de eerste werken, zijt wakende en versterkt het overige dat sterven zou! De goddelooze verlate zijnen weg en de ongeregtige man zijn gedachten; en hij bekeere zich tot den Heere, zoo zal Hij zich zijner ontfermen; en tot onzen God, want Hij vergeeft menigvuldiglijk."

Ds Duin maant in genoemd geschriftje zich toch niet aan dien titel te stooten. „Het zacht spreken, aan hetwelk men sedert jaren gewend is, heeft de kerk doen verrotten en verkankeren". Als de lezer hier of daar het een of ander wat hard voorkomt dan moet hij bedenken, dat de kanker het staal noodig heeft. Zoo deed de Heere Jezus; zoo deden de Profeten en Apostelen en alle gaarne getrouwe leeraars, en met instemming haalt hij een woord van Luther aan: „Schweigen taugt nicht, leiden soll man, strafen und schelten muss man, aber lieben und wohlthun muss man auch. Ein Vater schilt, straft und stäupt sein Kind, und ist ihm doch nicht Feind; dèr ist ihm aber Feind, der seine Bosheit schweiget und nicht schilt noch strafet."

Had ds Duin gelezen dat De Cock niet erg was ingenomen met, noch veel verwachtte van de zacht sprekenden?

Het geslacht hunner dagen deed alsof het niet hield van het roepen met sterke stem; zulk roepen deed de ooren pijn; het was hun als het gekras van zwarte raven; het waren dissonanten in het eenstemmig lied des lofs op het licht van den doorbrekenden dageraad. Evenwel dat was het cachet, het adres aan den buitenkant, doch het geluid dat werd vernomen in de vergadering van ring en classis te Middelstum, niet anders te Dokkum en in Heusden, niet beter in Arnhem, [13]) was vaak zeer weinig welluidend en de woordkeuze in de strijdschriften tegen deze niet zachtsprekende reformatorische geesten scheen wel geleerd van de „marktboeven, die maakten dat het volk te hoop liep", om zoowel De Cock te Groningen, als Schotsman te voren te Leiden onder den voet te loopen!

De Heere weet waar wij wonen. Hij kent zijn tijd. Hij geeft zijn knechten ter rechter tijd wat zij behoeven. Roept Hij een man tot het werk der reformatie, dan ook het geschikte karakter daartoe, de gaven en al de hulp daartoe noodig, ook in „de hulpe tegenover hem".

De Cock heeft in zijne vrouw, die hem zoolang heeft overleefd, de hem passende vrouw gehad. Zij heeft naar den Heere gevraagd van de jongemeisjesjaren af; het eenvoudig onderwijs van den catechiseermeester ontvangen heeft vrucht gedragen; de prediking van haar man, die haar eerst niet ten volle gaf wat zij behoefde, heeft haar van hem niet vervreemd; de gemeentenaren van Eppenhuizen en Noordlaren hebben haar niet verder op den weg kunnen leiden, doch haar ook niet kunnen terughouden. De vromen in Ulrums gemeente zijn haar niet minder dan haar man ten zegen geweest. In dit alles was de Heere met haar.

De verandering in De Cock aangevangen werkte door, deed zijn invloed gevoelen in het gezin als in de gemeente, bond deze twee lieflijken steeds nauwer sâam, zóó werd zij hem tot een zuster en hij haar tot een broeder; zij stemden saâm in de groote zaak des Heeren op hun schouderen gelegd. Ook in haar stroomde nog van het bloed van het aloude geslacht De Cock, dat zich voor de zaak der Reformatie offers had weten te getroosten. Zij was een gulle huisvrouw; stond niet gauw verlegen. De gloeiend hatende vijand, de schrijver van het infaam pamflet: *Ulrum, zooals het is en deszelfs toenemende volksbewegingen in Oct. 1834;* te Groningen 1834, noemt haar: „een Xantippe, een keukenadjudant, een helleveeg, en een stokebrand van een wijf, zoo als er zelden van hooge scholen der rederijkers, de oorlogschepen voor de mannen, en de visch en groenmarkten voor de vrouwen komen." Zij heeft met haar man gedeeld in den haat en smaad over haar huis en gezin uitgegoten.

En al behoort dit smaadschrift onder die boekjes, waarvan De Cock

schreef dat hij daarop niet zou antwoorden, niettemin wondt dergelijk geschrijf zeer diep.

Maar de Heere zorgde juist in dezen tijd voor het evenwicht; Hij gaf blijdschap en sterkte en eere te genieten, die al dat leed verzachtte. In den loop van het bewogen jaar drie en dertig kwam zij tot ruimte en tot toeëigening. De Heere kent zijn tijd! Elk ding heeft zijn bestemden tijd! De tijd naderde van den strijd naar buiten, dies schonk Hij vrede binnen. Nadat haar tweede dochter, Eelbren, geboren was, heeft het den Heere, zoo verzekerde ze na vijftig jaar, behaagd haar in de ruimte te stellen en mocht ze gelooven. [14])

> Gij toch, Gij zijt hun roem, de kracht van hunne kracht;
> Uw vrije gunst alleen wordt d' eere toegebracht.

Deze kracht zou zij in bizonder sterke mate dra behoeven. Echter daaraan moest voorafgaan de roem. Dan als we blijde zijn kunnen we gemakkelijker werken, dragen en dulden. Vòòr al het andere nu zou ze aanvangen met te getuigen. Dat deed ze bij de eerste daartoe geschikte gelegenheid. Die werd geboden na de geboorte van dat dochterke, het tweede, maar dat het volgende jaar reeds het oudste zoude zijn, als haar oudste dochterke midden in den zwaren kerkelijken strijd haar zou ontvallen. Toen behoefde het bedroefde ouderpaar het schild waarop de meest giftige pijlen van laster en hoon moesten worden opgevangen en afgeweerd. Toèn was God hen ten schild in dien zwaren strijd aan alle zijden gestreden. Toèn stak zij 't hoofd omhoog.

't Was naar de gewoonte dier dagen en van het dorp dat al de buurvrouwen, armen en rijken, meer aanzienlijken en geringen, geestverwanten en tegenkanters, werden „ter kraamvisite" genoodigd.

Er werd ook nu in de pastorie een visite gehouden als bij dergelijke heuglijke gebeurtenissen placht te geschieden. Maar was het dan niet nieuw geworden bij de domineesjuffrouw? Het groote nieuws, teeder van inhoud, werd nog verzwegen. Dat mocht niet langer! Het zal worden uitgelokt! Dat kon alleen het leven doen en het werd door eene levende gedaan.

Een schippersvrouw uit Friesland, eene van die velen voor wie van nabij en verre de pastorie een Elim was geworden, een herberg der godzaligen, wilde dat uit zou komen wat de Heere tot roem van Zijn vrijmacht in de blijde moeder had gewrocht. „Jufvrouws" mond werd geopend, haar tong los gemaakt, en zij vertelde eenvoudig en vrijmoedig van het groote voorrecht haar geschonken. En niet alleen dezulken die het leven kenden gaven haar getuigenis van de waarachtigheid der dingen die gebeurd waren en verteld werden, maar zelfs een anders zeer vijandige vrouw erkende, door de macht der feiten overtuigd, dat wat de „juf-

vrouw" mededeelde, geen verbeelding, noch dweperij, maar oprechtheid en waarheid was.

Straks als de baren en golven over haar en haar gezin zullen gaan, als ze zal worden geleid in de wateren en zal worden geworpen in het vuur, dàn zal zij van kracht tot kracht voortgaan. Dan haar man zijn tot eene kloeke huisvrouw. Wat zal zij dan wonderlijk gesterkt worden! Niet vreezen! Niet verlegen zijn! Niet gebonden door haar mooie pastorie! Niet opgeschrikt doordat geen huis ter woning zal zijn te vinden! Niet verpletterd door de eene zware tijding na de andere! Haar oudste dochterke zal ze den Heere geven! Haar man in de gevangenis veilig weten! Haar huis voor onverlaten ruimen! Zij zal het uithouden! Zij zal voortgaan van kracht tot kracht! Eerst eenvoudig en blij vertellen, wat de Heere haar heeft doen ondervinden; dan haar man van dag tot dag bemoedigen; blijde zijnde zal zij gul haar huis openen voor de hongerende en dorstende vreemdelingen die zich zoo vroeg en van zoover opmaakten iederen Zaterdag en Zondag weer om 't Woord Gods te hooren: 't was dierbaar in die dagen. Dan vroeg de kloeke man, de vraag met den hem eigen gullen lach verzellende: „vrouw! hoe staat het met het eten." En zij antwoordde dan: „laten we maar beginnen en als er niet genoeg is, dan maar boterhammen"; en zie, zoo verzekerde zij later, sprekende van dezen tijd: „wij werden altijd allen verzadigd en hielden over. God zegende de spijzen!"

Frouwe de Cock hield haar man niet terug, al begreep zij niet altijd waarom het alzoo ging en scheen te moeten gaan. Sectariste was zij al evenmin als De Cock zelf. Als hij later zal medehelpen dat de gereformeerde kerk weder openbaar worde op tientallen van plaatsen, steden en dorpen, dan denkt zij: wat gaat De Cock [15]) nu doen: een nieuwe kerk stichten? Dàt was toch niet het doel van beider lijden en strijd geweest; zìj waren immers geen sectaristen; zìj leden en streden toch niet voor separatisme. De gereformeerde waarheid had zij lief en toen haar man die ook leerde kennen en liefhebben, stond zij naast hem; toen bleek hoezeer zij hem eene passende huisvrouw was, toen zagen zij beiden, nog veel klaarder dan op den dag van hun huwelijk, en geloofden zij veel gewisser dan in hun jeugd, dat de God huns levens hen tot elkander had gebracht en beider handen in elkaar gelegd voor het altaar. Rechtens kwam het haar toe dat ook zij, en schier zonder uitzondering, werd genoemd in de brieven in dezen tijd door aanzienlijken en eenvoudigen ter aanmoediging en vertroosting geschreven.

Nog aan het einde van ditzelfde jaar, 1833, begonnen hij en zijne vrouw er zich rekenschap van te geven, dat hun vaste overtuiging tegen hen in de toekomst mogelijk zware vervolging wakker zou kunnen roepen. Wij mogen niet vergeten dat mannen als Laurman en daarna Boeles en zelfs de

berucht geworden roomsche officier bij de rechtbank van eersten aanleg te Appingedam, P. G. Sevenstern, bedektelijk daartoe aanzetten.

Wij moeten ons even herinneren dat deze mannen, bijname de beide eerstgenoemde predikanten, niet zoo heel ver van den tijd stonden waarin men om afwijkende gevoelens op staatkundig gebied — en de kerk was toen zoo nauw verbonden met den staat — heel gemakkelijk met de justitie in aanraking kon komen.

Men herinnere zich, dat een Laurman en Boeles zich hebben kunnen te binnen roepen welke gevolgen het „Dokkumer oproer" voor tientallen van personen die daarmede in eenige betrekking stonden had gehad. 't Is volstrekt niet buitengesloten, of deze beide predikanten uit het Noorden van het land hebben persoonlijk gekend de namen van tientallen, neen van veel meer, die zwaar beboet zijn geworden in verband met het „Dokkumer oproer".

Is niet een zekere Jan Binnes veroordeeld „om bij den scherprechter op 't schavot geleid en onthoofd te worden?" Heeft men niet in Februari 1797 Marten Joukes, schoolmeester en dorpsrechter te Driesum, veroordeeld om op het schavot geleid en strengelijk gegeeseld te worden en tot eene straffe van gevangenis van vijf jaren; en is nog niet een Cornelis de Brée van Dantumawoude tot een zelfde vonnis veroordeeld in dat jaar? [16]) Zou straks niet in de overleggingen des harten van den genoemden officier de gedachte opkomen, dat het jammer was dat menschen als De Cock niet aan den lijve mochten worden gestraft. Werd niet een Jan Egberts Broekema [17]) enkel en alleen om het feit dat hij vroom was „in de kast gezet", toen hij als soldaat zich in Appingedam moest laten keuren?

Wat in een Zeeland nog aan het einde der achttiende eeuw met een Abraham Ingelse kon gebeuren, [18]) waarom zou dat niet te denken zijn als mogelijk in Groningen, al was het eerste kwart van de verlichte eeuw voorbij? Immers de liberale *Arnhemmer Courant* oordeelde, dat men een Da Costa met zijn bezwaren maar liever mochte straffen met roeden dan met woorden.

Aan De Cock zou steeds duidelijker worden welk een haat hij door zijn spreken als door zijn schrijven ontketende, doch hij geloofde en daarom getuigde hij. En uit de innige diepte van zijn overtuiging handelde hij getrouwelijk tegenover zijn God en tegenover de naasten.

God zelf heeft hem en zijn vrouw op die vervolging voorbereid. Zij zagen wel van welken kant die zoude komen; misschien niet dat die zoo nabij was; noch van welken aard die zoude wezen en hoever het daarmede zoude gaan. Dat behoefden ze ook vòòr den tijd niet te weten. Het adagio van de Groninger school, wijsgeerig voorbereid door Van Heusde's [19]) onderwijs in Utrecht, was: *de opvoeding des menschdoms door God.* Als de oogen der groffe en fijne liberalen in de kerk niet te zeer door haat waren „verblind geweest, dan hadden ze in de pastorie

van Ulrum kunnen zien hoe wijs de Heere zijn kinderen, zijn mannen en vrouwen, zijn getrouwen, zijn helden des geloofs, weet op te voeden tot de taak die hen wacht.

Ook weet de Heere ter rechter tijd te ondersteunen. Het was in dezen zelfden tijd, dat De Cock veel werkte voor de pers; naast de prediking van en het onderricht in de gereformeerde waarheid, die hij als dè waarheid had leeren kennen, arbeidde hij ook voor de uitgave van het *Kort Begrip* en de leerregels van Dordrecht, en voorzag die van lange voorredenen.

Dan zal hij ook, daartoe uitgedaagd, weerleggen de geschriften van twee bekende predikanten.

Hij schreef thans zijn: *Twee wolven* en zendt wederom dit boekske naar alle zijden, naar mannen in de kerk, die naar hij meende mèt hem en nàast hem zouden opkomen voor de waarheid en haar kennis vorderen, getuigende tegen de loochenaars, lasteraars, ondermijners en afbrekers daarvan.

Het is nog vòòr den tijd dat officiëele aanklachten tegen hem zullen worden ingediend. Hij komt nog in de vergadering van ring en classis, overal waar hij getuigen kan spreekt hij; tot allen op wie zijn oog is gevallen wendt hij zich; dat doet hij door zijn uitgaven te zenden; dat doet hij door brieven te schrijven. Het archief De Cock is tamelijk rijk; toch zijn het meestal copieën van door hem geschreven brieven; echter van de brieven aan medestanders en vrienden heeft hij geen copieën genomen; daaronder zijn er die van groot belang zijn.

Waar zijn de brieven geschreven aan baron van Zuylen; bestaan deze nog of zijn ze verloren geraakt? Waar die aan Van Hogendorp geschreven [20]); aan Scholte, aan Kohlbrügge en zoovele anderen? In die vele brieven en die, welke door eenvoudigen aan hem zijn gericht, wordt veelal gevraagd eens te antwoorden. Op velen zal hij geantwoord hebben. Zijn die antwoorden er nog of zijn ze verloren geraakt? De Cock mag nù nóg vertrouwen dat hij met velen van hen, aanzienlijken en geringen, den strijd tegen den afval zal strijden. Dat bemoedigt hem. Als hij straks in de eersten teleur zal worden gesteld, dan zal hij reeds van kracht tot kracht zijn voortgegaan; als hij zich van die velen tot wie hij zich eerst gericht had vol vertrouwen, ziet verlaten, ja zelfs tegengestaan, als hij niet passief in alles *kan* zijn, gelijk Kohlbrügge hem raadt; als hij den weg door Molenaar gewezen niet op *mag* gaan; als hij zich nog veel minder kan vinden in wat de goedige secretaris van 't classikaal bestuur hem schrijft, dan zullen de niet vele wijzen en edelen hem worden toegebracht, ze zullen hem omringen, voor en met hem strijden en bidden; dan zullen de brieven dier eenvoudigen, in zoo slecht schrift geschreven,

op zoo stumperachtige wijze vertolken wat er in hun ziel omgaat, dan zal hij in die hand hun warmen handdruk voelen, in die taal hun eerlijk gemoed verstaan. Ja, de Heere weet waar hij woont. Uit een paar brieven deel ik dan iets mede; ik doe er grepen uit. Ze zijn nog niet gebruikt, doch al ware dat wèl het geval geweest, dan zou ik nog wel eens hun handdruk willen voelen en hun spraak hooren. Doch voorop ga wat de grijze predikant van Bedum aan zijn jongeren collega sua sponte schreef, nadat hij hem ex officio geantwoord had op de vragen inzake kindergeld en het preeken van ds Duin aan hem als scriba van 't classikaal bestuur gedaan. Nog maar een paar maanden en ds W. Cost zal in deze hoedanigheid stuk na stuk aan Ulrums geschorsten dienaar moeten zenden. Ditmaal echter schrijft hij als oudere collega aan den jongere, die zooveel van zich deed hooren. Hij schijnt een goedig en vriendelijk man te zijn geweest.

Legt zijn officieele stukken eens naast die van Du Cloux en Warmolts; leest nog eens den brief van Van der Linden als die over zich zelf spreekt en als ds Cost dat doet; beiden vergrijsd in den dienst.

De Cock maakt in een van zijn geschriftjes onderscheid tusschen groffe en minder groffe liberalen. Indien ds Cost onder een van deze beide groepen valt in te deelen dan zeker niet bij de groffen!

Mede leidt deze brief ons in de studeerkamer van een Groninger dorpspredikant van voor honderd jaar. De geschiedenis vertelt ons, dat in de dagen van Wessel Gansfort een geleerde monnik uit het Zuiden van Europa eens het klooster Aduard bezocht en zich verbaasde over wat hij daar zag en hoorde. Misschien dat een stadspredikant, bijvoorbeeld de anonieme doch thans wel bekende Haagsche „toetser" wel een weinig verwonderd zou hebben gekeken als hij zich op de studeerkamer in Bedum in een wetenschappelijk gesprek had begeven met den ouden dorpspredikant.

We willen dan ds Cost hier zelf laten spreken; hij heeft den vorigen Zondag zijn vier en veertig jarigen predikdienst herdacht, waarvan hij veertig jaren heeft gediend in Bedum, en toen heeft hij gezegd, dat „wij opmerkelijke tijden beleven, in een eeuw van gedurige nieuwigheden, een eeuw van snelheden". Hij kan dit zeggen uit eigen ervaring. Aan den jongeren ambtsbroeder schrijft hij waarschuwend:

> Wee degenen, door wie de ergernissen komen! Als ik het menschdom gadesla, zooals het is, dan verwondert het mij geheel niet, dat zij komen. En ik geloof dat zij onder het ondoorgrondelijk Albestuur van God zoowel tot het uitkomen van veel goed leiden, als dat zij schaden. Ik heb in mijne studien van zoovele jaren, zoowel wat tegen als voor de waarheid pleitte, onpartijdig trachten te onderzoeken. Ik ben bekend geworden met de Bibliotheca Patrum Polonorum, met de leeringen van

Bardt,[21]) Eberhard, de Wolfenbuttelsche Fragmenten, Steinhart, Schultz, om van nieuweren niet te gewagen, en moet bekennen (gelijk ik desgevraagd, eens voor jaren, aan een geletterden voorstander der nieuwere verlichtten, antwoordde) dat ik alle die dingen en meer onderzocht had, ja dat ik mij met de borst toegelegd had op de oefening van de Oostersche talen, vooral het Arabisch, maar dat dat alles mij meer in de leer van onze hervormde kerk had bevestigd, dan aan het wankelen gebracht. — Het ware, mijns inziens zoo gevaarlijk niet, indien veel enkel onder de de geleerden was gebleven, dan helaas! thans is veel te veel bekend bij het volk. Het volk, dat ongeoefend is, wordt er mee ingenomen als iets nieuws (en dat nieuw is, trekt zwakke menschen weg) en, daar het geen gronden heeft, of zeker van een scheidt, welke te zamen behooren te gaan, zie daar dwaling, zelfverheffing, verwerping van het heilige en de mensch, zonder 's Heeren krachtdadigen invloed, overgegeven in een verkeerden zin. — Zulk een tijd beleven wij!

Ik bevinde mij, met Gods hulpe, er het beste bij en ik bespeur de werking daarvan in mijn groote gemeente, in het vlijtig opkomen van dezelve, niet alleen voor 40 jaren, maar ook nu nog, om met bescheidenheid, maar vrijmoedig de waarheid zooals die in Jezus Christus is, te prediken. — Het was mij een aandoenlijk oogenblik, toen ik zondag l.l. mijne predikatie had geëindigd, en waarin ik ernstig de verheffing van de rede, boven 't behoorlijke, had gegispt, en de leer der genade in Christus had voorgesteld en aangedrongen, iemand, die wèl belezen was, en behoorde tot het getal der nieuwe Hervormers, zag tot mij komen in huis, die met tranen en aangedaan hart, mij dank betuigde voor mijne lessen, en verklaarde, ofschoon ik hem niet gespaard had, nooit zoo getroffen, ja geroerd te zijn geworden.

Vrijmoedig, maar bescheiden zoek ik dwalenden te regt te besturen, overheersching, liefdeloos veroordeelen, of zelfverheffing boven anderen ligt, door Gods genade niet in mijn karakter, o Broeder! vergeef mij dat ik zoo al voortschrijf; laat ons veel trachten, om het karakter van onzen Godlijken meester meer gelijk te worden, en als Hij eens zal wederkomen, niet beschaamd te worden.

Na toebidding van den besten zegen, ook ter geheele herstelling van Mejuffw UEerw Beminde, noem ik mij

U Eerw. D.willige medebroeder

W. Cost.

Twee maanden later zal ds Cost als scriba namens het classikaal bestuur van Middelstum De Cock „citeeren" om op Donderdag den 19den December, 1833, te „compareren" te 12 uur 's middags in het Zijlvesterhuis te Onderdendam, „ten einde over tegen hem bestaande klagten gehoord te worden".

In dezen tijd werkte De Cock aan zijn: *Schaapskooi.*

De rijmelaar deelt ons het feit in deze „dichtcoupletten" mede.

Nu ging hij aan het werk
en streed voor 's Heeren kerk,
verdedigde door God almagtig,
om Christus' waarheid voor te staan,
trok hij zich aan.

Hij gaf een boek in 't licht,
met dit op 't aangezicht:
Des Heeren schapen, ja zij allen,
door 't wolvenpaar wreed aangevallen.
Maar hoe bespot, belaagd, bezwermd,
door d'Cock beschermd.

Wat was 't een wonder dat
een man die moed bezat,
van zijn' genadestaat niet zeker:
De Heer, Zijn hateren een wreker,
Die heeft in zwakheid Zijne kracht
toen klaar volbragt.

AANTEEKENINGEN HOOFDSTUK XII.

[1]) Brief archief De Cock.

[2]) De Cock was niet nauwkeurig in 't schrijven der eigennamen; telkens kan men constateeren dat de spelling onjuist is.

[3]) Naar copieën in 't archief De Cock.

[4]) Deze brief werd reeds in *Hendrik de Cock* afgedrukt. De weergave is hier naar het origineel; eveneens is De Cock's antwoord naar de copie aanwezig in 't archief De Cock.

[5]) De titel van dit strijdschrift is: *De sluwe en listige raadslagen van de drie Achitofels onzer dagen, Engels, Le Roy en Cramer van Baumgarten, door Absalom den wederspannigen en ontaarden zoon van David verworpen tot zijn eigen val en verderf, ontdekt, geopenbaard en tentoongesteld, door* H. DE COCK, *Geref. Leeraar onder het Kruis,* bij J. H. Bolt, Groningen, 1836, vgl. de korte weergave van den inhoud en de toelichting daarop bij J. Bosch a.w. 51 v.v.

[6]) *Verdediging tegen de aanvallen* enz. No. 1 blz. 3 v.v.

[7]) Ds R. W. Duin, schreef o.a. *Reformatie! Reformatie! zij onze zinspreuk. Een woord gerigt aan alle christenen in Oostvriesland; bijzonder aan hen, die de gereformeerde belijdenis toegedaan zijn,* voor rekening van den Schrijver gedrukt bij J. J. Hamelau Tacke te Amsterdam, 1838. In hetzelfde jaar verscheen bij denzelfden uitgever *Rondborstige Protestatie of ernstige en vrijmoedige betuiging tegen het schromelijk verval in de leer en tucht der gereformeerde kerk te Embden en in geheel Oostvriesland, gedaan in naam van al degenen, die, in onze stad en in ons land, de zuivere gereformeerde kerkleer, volgens de beste belijdenissen der Gereformeerde Kerk van harte zijn toegedaan.* Een jaar te voren was reeds bij dezen uitgever in het licht gegeven door ds Duin, wederom voor èigen rekening: *Emdens en Oostvrieslands geestelijk Hoerdom, of ontrouw aan den God der vaderen, opengelegd en aangedrongen.*

Vgl. nog *Brieven en stukken* enz. Gereformeerd Theol. Tijdschrift, zesde jaargang, blz. 348; J. Bosch a.w. blz. 54 noot. Rullmann, a.w. blz. 272 v.v.

[8]) De jonge Duin heeft eerst de latijnsche school te Embden bezocht; in die dagen waren alle drie de onderwijzers nog van de gereformeerde belijdenis. Toen hij zijn genoemd boekje schreef in '37, waren die, reeds sedert ruim tien jaren, „enkel dezulken, die zich Lutheranen noemen". Daarop ging hij naar de Academie te Groningen, aan welke Academie, zoo schrijft hij, onze studerende jeugd voornamelijk het hooger onderwijs ontvangt. Nadat *Helias Meder* zijne verklaring van den Oostvrieschen catechismus in druk gegeven had, vraagt Duin met het oog op de sociniaansche en pelagiaansche strekking van dit werk, gelijk later de Groninger school zou kenmerken: „wat zou de heer *Menso Alting* zeggen, zoo hij onder ons kwam, de afwijking van de oude waarheid, en den daaruit voortgesprotene doodsstaat der kerk zag. Hij zoude zeggen:

Herr Meder hefft Geisz unt Leven
Thor Kercken uth precket und schreven."

Duin heeft wat later dan De Cock te Groningen gestudeerd, en kwam aan toen deze de Academie verliet. Hij acht dat *Herman Muntinghe* en zijns gelijken de Academie, nadat *Petrus Abresch* in 1813 ten grave is gedaald, zijn begonnen te verpesten.

Er is eenige overeenkomst in de leiding die de Heere hield met dezen man en in die met De Cock. Daarnaast staat dat hij, evenals vroeger het geval in ons land was geweest met ds T. F. de Haan, die zenuwziek was, als deze eervol ontslag vroeg. De redenen die daartoe geleid hebben schijnen bij beiden welhaast dezelfde te zijn geweest.

De Heere, zoo deelt Duin zelf mede, heeft zich reeds zeer vroeg aan hem laten gelegen liggen, en hem tot Zich gebracht en tot de kennis van de zaligmakende waarheid en door veel strijd en aanvechting geoefend om hem alzoo geschikt te maken voor het werk dat Hij nog voor hem had te doen. Jarenlang leefde hij meer bij gevoel, dan wel door geloovig staat te maken op de beloften Gods. Daar hij van zijn jeugd af veel lust had tot onderzoek der waarheid, nam hij wel toe in kennis en bekwaamheid om te spreken meer dan in ootmoed en nederigheid. Uit hoofde van zijn kennis en spreekgaven, genoot hij groote achting bij de godvruchtigen, en sprak hij van „staten en standen, gelijk kinderen die mannenwerk bespreken". De getrouwe Heere sloeg met hem een weg in, juist geschikt hem van deze verborgene afdwalingen te genezen. Hij werd in September 1827 te Jarssum bevestigd door ds Antonius van Oldersum. Reeds in December van genoemd jaar werd hij naar Balk in Friesland beroepen, welk beroep hij echter niet aannam. Toen werd hij tot tweemaal toe te Veenhuizen beroepen en vertrok reeds in September '28 uit zijn eerste gemeente, terwijl hij tot afscheid preekte over 1 Petr. 1 : 25 en intrede deed met te preeken over het middelste gedeelte van 2 Cor. XII : 14.

Hier nu te Veenhuizen kwam hij een en andermaal in de gelegenheid dat hij of meer in het openbaar, of meer in het bizonder geroepen werd om voor des Heeren eer en leer te strijden. Echter hij zweeg „lafhartig, daar hij had moeten spreken, of hij stemde toe, hetgeen hij met een goed geweten nimmer had moeten toestemmen, en dat enkel uit menschenvrees en lafhartigheid." Door de grootheid dezer „veinzing, geraakte hij in duisternissen en geestelijke diepten, zijn geweten klaagde hem aan, en toch had hij den moed niet, zich aan iemand te openbaren, maar hij verkropte en versmoorde zijn bitter harteleed. De vijand van zijn zaligheid kwam hem bespringen, zoodat hij zijn genadestaat niet kon vaststellen." Deze aanvechtingen verwarden zoodanig zijn verstand, dat hij niet meer bedaard en geregeld kon denken, zoo zelfs, „dat hij pleitede voor het ongeloof, gelijk de opregten gewoon zijn te doen, uit vrees voor rampzalig zelfbedrog."

„Onder dat alles genoot hij wel verborgen ondersteuningen, maar geen genoegzame verlossende genaden, hetgeen hem in een akeligen toestand bracht. Bij dit alles kwam twijfeling omtrent zijn roeping tot het herders- en leeraarsambt. Dikwijls was hij zóó beschaamd dat hij in het verborgen eenzaam niet bidden kon, hoe zwaar viel het hem dan op den stoel der waarheid de gemeente voor te gaan in het naderen tot God; temeer omdat hij in het openbaar toch niet zoo stamelend voor een gemengde schaar kon bidden, gelijk hij bad in het verborgene. Het viel hem zwaar anderen de beloften voor te stellen zonder toeëigening voor zich zelf. Dit maakte hem de waarneming van den dienst moeilijk en haast onmogelijk, zoo moeilijk als het iemand zoude vallen die met de bloote hand in zerk- of keisteen graven moet. Dit een en ander bracht hem eindelijk tot het besluit, zijn eervol ontslag te vragen,

OPROEP OM TE COMPAREREN VOOR DE CLASSIS MIDDELSTUM. *(Zie pag. 269)*

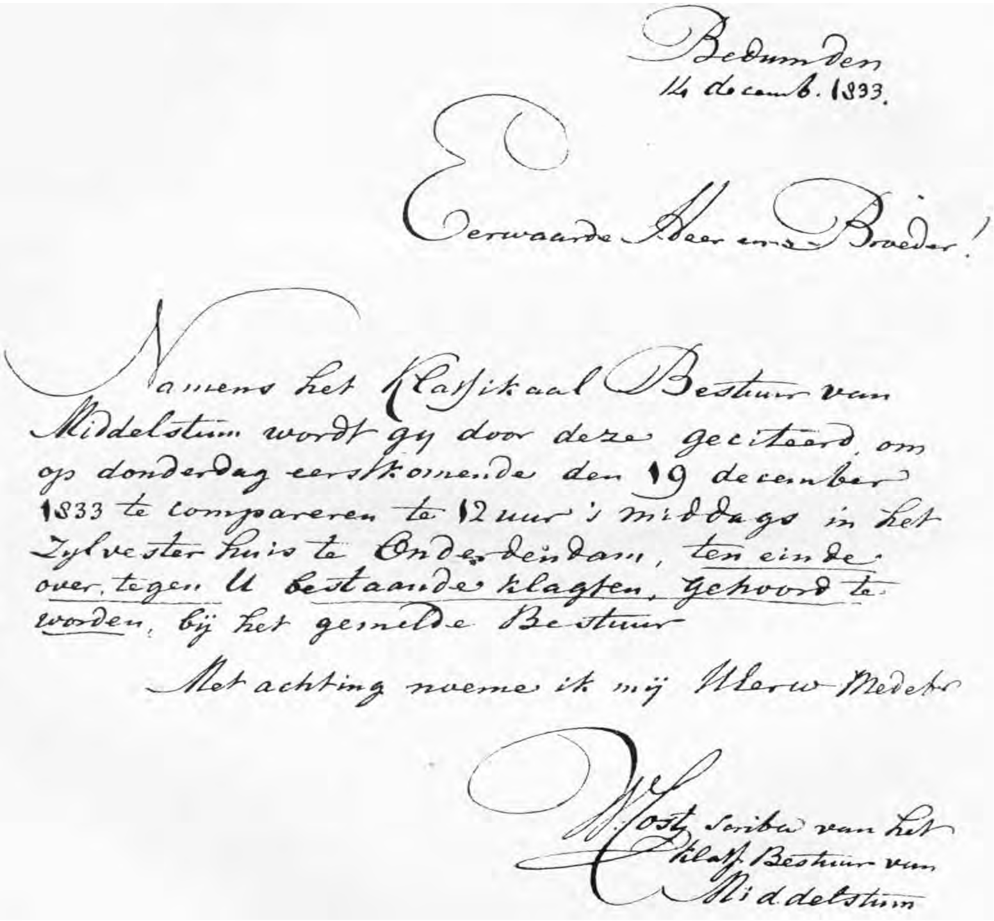

Bedum den
14 decemb. 1833.

Eerwaarde Heer en Broeder!

Namens het Klassikaal Bestuur van Middelstum wordt gy door deze geciteerd, om op donderdag eerstkomende den 19 december 1833 te compareren te 12 uur 's middags in het Zylvester huis te Onderdendam, ten einde over, tegen U bestaande klagten, gehoord te worden, bij het gemelde Bestuur

Met achting noeme ik mij Uleerw Medebr

W. Oost scriba van het Klass. Bestuur van Middelstum

te meer, daar hij merkte, dat zij, die hem zonder genoegzame oorzaak haatten, niet minder ten doel hadden dan hem voor altoos in den kuil te leggen." Zijn geliefde gemeente Veenhuizen roept hij tot getuige op van wat er met hem gebeurd is. Zij heeft hem gezien in zijn ellende, en ook dat de Heere een lofzang in zijnen mond heeft gegeven. Deze gemeente nu verdrage de vermaning die hij tot haar richt. Haar raadt hij: geeft uwen kinderen des Heeren Woord en den dierbaren catechismus vroeg in de hand.

Voordat hij afbreekt, heeft hij met betrekking tot zijn geval nog eenige „aanmerkingen." Eerst merke men op, dat de zonde bitterder is dan de dood; voorts bedenke men, dat er geen gruwelijker zonde is dan geestelijke hoogmoed en verheffing des harten; en ten derde: wanneer de Heer iemand van zijne gunstgenooten in zware beproeving brengt dan roept de wereld: Haah! hij die nederligt zal niet weder opstaan; dan vereenigt zich niet zelden vroom en onvroom tegen zoo iemand. Men zij intusschen voorzichtig; want het vuur, dat het verworpen zilver verteert, zuivert Gods goud en doet het eindelijk beproefd uitkomen. Dan nog: in de beproeving merkt men meer op en men leert meer van den Heer en zich zelven kennen dan in dagen van rust en vrede. Ten vijfde: de Heer Jezus handelt dikwijls als een wijs veldheer, die voor een tijd wijkt, ten einde een beter standpunt te verkrijgen, en dan den vijand des te grootere nederlaag toebrengt. Eindelijk, zoo schrijft hij aan de geliefde broeders en zusters; helpt mij den getrouwen God en Zaligmaker prijzen met een godvruchtig dichter:

Sollt' es gleich bisweilen scheinen,
Als verliesse Gott die Seinen,
Ey! so weiss und glaub' ich dies:
Gott hilft endlich doch gewiss.

En uit psalm zevenentwintig:

Zoo ik niet had geloofd, dat in dit leven
Mijn ziel Gods gunst en hulp genieten zou, enz.

Ds Duin wenschte wel in deze Opdragt, dat zijn „uitverkorene lievelingen" dit vijftal leeringen mocht trekken uit zijn geval.

In zijn *Reformatie! Reformatie!* begint hij „met eene verdediging van zich zelven, die hem, door de mishandelingen, welke hem van leeraren en opzieners aangedaan zijn, wordt afgeperst." Hij ging dan na „zooveel uitgestaan te hebben, en daarop in die mate geloofslicht en vrijmoedigheid ontvangen te hebben, gelijk hij die nimmer uit ervaring had genoten, in de zitting van de maand Mei 1837 zich bij den Coetus vervoegen, niet om gelijk hij te voren wel had gedaan de rol van een stommen hond te spelen, maar om naar vermogen mede te werken, dat ze de Godsark wederom op Sion mochten krijgen."

Hij begon met er op te wijzen, dat de scholen te Embden en Leer, die eeuwen door gereformeerde onderwijzers waren bezet geweest, nu onderwijzers hadden van luthersche belijdenis. In de zitting van de maand Juli ging hij weer naar den Coetus en merkte dat een jongeling in een opstel in het latijn voorgedragen de erfzonde loochende. Dit kon hij niet onaangeroerd door den beugel laten. Dit trof hem te meer, omdat hij des Zondags te voren een leerrede had gehoord, als was hij in een remonstrantsche kerk. In de zitting van den Coetus in September daaraanvolgende maakte hij aanmerking op het leerboek in 1825 in de scholen ingevoerd. Toen stoven

sommige broeders geweldig tegen hem op en wel dezulken van wie hij dat niet had verwacht. Men zeide, dat hij door zijn aanmerking op het leerboek den geheelen Coetus had beleedigd. Hij maakte verder nog een drietal aanmerkingen o.a. tegen het verzuim van de catechismuspredikatiën door sommige leeraren. Men wist de volgende week deze geschiedenis reeds te Groningen, zooals hij daar toen vernam van een student uit Oost Vriesland.

Een stukje door hem op verzoek reeds ten vorigen jare geschreven en verschenen in het Nederlandsch over den toestand der kerk in Oost Vriesland, was, hij weet niet hoe en door wien, in het Duitsch geplaatst in de *Berliner Kirchen Zeitung*. Toen hij nu in April '38 weer in een buitengewone vergadering van den Coetus verscheen, werd vóór men overging tot de examinatie van een paar candidaten, beraadslaagd, hoe men hem, den bassenden hond, aan kant zou krijgen. Terwijl er nog geen vierde der leden tegenwoordig was, verzocht de Praeses hem buiten te willen wachten. Hij deed dit ter wille van de orde. Weer binnengeroepen, werd hem door den Praeses verzocht zich te willen verwijderen, „uit hoofde van hetgeen er gebeurd was". Wat was er dan gebeurd? Wel hij had twee exemplaren van het geïncrimineerde leerboek verscheurd, een in de Hollandsche en een in de Hoogduitsche taal, en verder was er een opstel zonder naam uitgekomen dat door niemand was wederlegd. Hij erkende het geschreven te hebben. Deze beide feiten boden grond genoeg voor de „heeren hem als een hond uit de vergadering te jagen". Hij vertrok en is daar tot op den tijd dat hij dit pamflet de wereld inzond niet meer verschenen. Vóór hij de vergadering verliet heeft hij nog verklaard aan deze zaak door de pers ruchtbaarheid te zullen geven ter verantwoording aan de Gemeente. Hij was van oordeel, dat de leeraren van Embden de voornaamste aanleggers daarvan waren; daarom vervoegde hij zich bij een ieder van hen; zij meenden hun handelwijze te kunnen goed praten en bleven daarbij volharden.

In de maand April van 't vorige jaar was te Amsterdam zijn *Emdens geestelijk Hoerdom* verschenen. In Oost Vriesland wist men een verbod tegen de verspreiding daarvan uit te lokken, te straffen met vijftig rijksdaalders, dat was negentig van onze guldens. Zelfs werd een criminele onderzoeking tegen hem ingesteld die meer dan een jaar duurde. Alzoo een herhaling van hetgeen in ons land was gebeurd met Da Costa en ds Molenaar en eveneens met De Cock, toen werd onderzocht of in de samenkomsten der Afgescheidenen ook geheime actie werd gevoerd tegen de regeering.

Leugenstoffeerders gaven ook nog voor, dat niet ds Duin de opsteller was van bedoeld geschrift. Zijn tegenstanders verkregen van de Overheid, dat aan hem de vrijheid, om het Woord Gods te prediken voor een tijd werd benomen en hij niet meer op den Coetus mocht verschijnen. Zijn vijanden, duisterlingen dezer eeuw door hem genoemd, waren dáárom zoo blij dat hij niet meer het Woord Gods mocht verkondigen, daar hij in April van 't vorige jaar, '37, te Wolthuizen, een naburig dorp, een lijkpredikatie had gehouden over Luk. 12 : 35—37, bij de begrafenis van een familielid, gestorven aan eene toen heerschende besmettelijke ziekte. De predikant van Wolthuizen was overleden. Vele inwoners van het dorp begeerden nu ds Duin tot hun leeraar. Een kleine zeventig gezinnen dienden door den kerkvoogd H. A. Eekhoff een smeekschrift in bij de Magistraat om hem te benoemen. Hij werd niet eens op de nominatie gezet.

De vijandschap „steigerde nog hooger". Den vierden Augustus '38 werd hem uit naam van den kerkeraad de viering van het Avondmaal in Embdens gemeente ontzegd, „tot zoo lang de criminele onderzoeking waaraan hij onderworpen was, zal zijn afgeloopen."

Zijn antwoord dat reeds na vier dagen volgde was scherp, doch de ergernis door den voormelden stap van den kerkeraad gegeven aan alle vromen in stad en land, was ook groot.

Wat nu? zoo vraagt ds Duin. Het woord van Luther past hij toe op de omstandigheden waaronder hij en zijn geestverwanten verkeeren: „Es kann so nicht stehen, es musz brechen."

„Reformatie der kerk en kerkelijke bestuurders, opdat geene Separatie van dezelve als ongeneeslijk volge, zij onze zinspreuk. Maar hoe de Reformatie verkregen? Wat hebben wij dan te kiezen bij dezen toestand van zaken? Mogen wij ons van de bestaande kerk afscheiden of niet? Afscheiding of Separatie is een droevige zaak, en niet geoorloofd dan in geval van de uiterste noodzakelijkheid, wanneer de grondstukken des geloofs weggenomen of zoodanig bedorven worden, dat de gemeente de zuivere verkondiging des goddelijken Woords, en de andere voorrechten, die de ware kerk kenmerken, mist; wanneer er geene ooren zijn voor de stem der Reformatie. Deze laatste is het, die wij voor u moeten zoeken te bevorderen. Gelijk het kwaad van de hoogleeraren kwam, zoo moet ook de Reformatie van daar komen. Nog iets. Men dient de aankomende leeraren te verplichten tot de onderteekening van de beste formulieren van de gereformeerde kerk." Men zie daarover verder zijn *Rondborstige Protestatie.*

Hij roept dan de gemeente van Embden en de gemeenten in geheel Oost Vriesland op de Arke te helpen brengen op Sion. „Volgt den raad, dien ik u hier geven zal en neemt denzelven wel ter harte! Een synodaal convent!" Ik laat den voorslag volgen; hij is te merkwaardig om verscholen te blijven in een weinig bekend pamflet. „Laat de Groote kerk te Embden zoodanig worden opgeruimd als noodig is, indien het Nachtmaalskoor niet ruim genoeg wordt bevonden. Vergadert al de leeraren, die der gereformeerde belijdenis toegedaan zijn, uit de geheele provincie derwaarts; de respectieve gemeenten van *Leen, Weender, Bonda, Jemgum, Greetzijl, Rijsum, Oldersum* en *Neermoor,* kunnen twee deputaten derwaarts zenden, en de andere gemeenten, door geheel het platte land, ieder eenen. De gedeputeerden kunnen, uit de ouderlingen of kerkeraden, door de gemeenten daartoe verkoren worden; maar zij behooren mannen te zijn, begaafd met kennis en oordeel, de godvruchtigsten, die gij naar uw beste weten, vinden kunt. Op deze vergadering zal ik, zoo de Heere wil, ook verschijnen; dan kunnen de stukken, in de *Protestatie,* van welke ik melding gemaakt heb, vervat, door mij en de broeders worden afgehandeld. Of dit ééne week of langer zal moeten duren, kan ik onmogelijk vooraf bepalen. De broeders leeraren kunnen vier of zes uit hun midden verkiezen, om met mij te confereren. Men kan en moet hiertoe verlof vragen bij onze geëerbiedigde Overheid of bij Zijne Majesteit onzen Koning, die aldaar twee of meerdere gedeputeerden toezenden, om van alles oor- en ooggetuigen te zijn. Ik van mijne zijde en gij van uwen kant, kunt eenen schrijver kiezen om alles wat uit onze monden vloeit, dadelijk op te schrijven, ten einde het naderhand door den druk gemeen gemaakt moge worden. Wee dengenen, welker werken in de duisternis geschieden!"

De kostenvraag bekommert hem niet erg: „Wat mij aangaat, ik zal er niets gebruiken dat kosten veroorzaakt. Dat de rijken daartoe een hefoffer brengen!" Daarop richt hij tot elk een afzonderlijk, een gepast woord; tot de geliefden; den zondaar; de afvalligen; de spotters; de eigengeregtigheidszoekers; de wereld en letterwijzen; de lauwe Laodiceërs en eindelijk tot de broeders, leeraren van Gods Woord.

„Dat fijne volk alleen, waarop gij scheldt en kijft,
Is te allen tijde, en nog, de kurk, waarop gij drijft.

Het worde hun niet toegerekend, die mijnen mond gesloten hebben, zoo zij het uit onkunde en vooroordeelen hebben gedaan."

Evenals De Cock blijkt ook ds Duin ingenomen met de werken van de Krummachers, Wichelhaus, Theremin, Muller en anderen; zij zijn u zeer aan te prijzen. Weg met de doode vodden!

Wij mogen, zoo schrijft hij in de peroratie, tintelend van liefde en leven, „ons volstrekt niet afscheiden, zoo lang de herstelling der kerk in den weg van Reformatie kan verkregen worden; derhalve dringt hij bij de leeraren en opzieners aan op het houden eener kerkvergadering hier in de oude Moederkerk. Hij gelooft vastelijk, dat de oude verwoeste plaatsen wederom zullen worden gebouwd, en dat de wijngaarden zullen geplant worden op de bergen van *Oost Vrieslands Samaria.*"

Met volle instemming worden dan woorden aangehaald van den vermaarden Vader *Eduard Meiners:* „De ware leden der Kerk moeten de ware Kerk onafscheidelijk aankleven, al heeft ze eene slechte gedaante verkregen. Nooit zal de Kerk, om heilige redenen, geheel zuiver hier op aarde zijn. Wegloopen geldt hier niet; maar blijven en alle, alle moeite tot hervorming aanwenden, dat is het, daar het op aankomt."

Hij vraagt nog: „maar waarom zien allen, die godvruchtig heeten, het groot verval der Kerk niet even duidelijk in?" Hij oordeelt dat de Heere sommigen zijner kinderen bewaart voor de smarte, die zij gevoelen zouden, indien zij dit bederf duidelijk kenden (Pred. 1 : 18). „Men treft dezen vooral aan onder de ouden van dagen; sommige van de anders wel godvruchtige menschen hebben veel van hun ouden ijver verloren. Schudt u uit het stof, en gaat uit den Bruidegom tegemoet! Bidt om den vrede van Jeruzalem! Waakt, staat in het geloof! Moedeloosheid doet de handen verslappen. Het oog op de kroon!

Hierop zeggen de Geest en de Bruid: Kom, Heere Jezus, ja kom haastiglijk, en onze ziel zegge: Amen! Halleluja! Amen!"

Zijn *Rondborstige Protestatie* draagt hij op aan Zijne Majesteit Ernst August, door Gods genade koning van Hannover, hertog van Cumberland, enz. enz. enz. en vraagt onder de vrijvergunning en protectie van Zijne Majesteit de voorgestelde kerkelijke vergadering, conferentie, te mogen houden, om langs dezen weg de herstelling van de zoo diep vervallene leer en tucht der gereformeerde kerk te bevorderen.

„In naam van allen, die in Oost Vriesland de herstelling van de leer der vrije genade en van de kracht der godzaligheid van harte begeeren, betreurende het diep verval, sedert jaren in de leer en tucht der kerk ingeslopen en zoodanig de overhand hebbende, dat bijaldien er geen spoedige hulp aan worde toegebracht, het nageslacht gevaar loopt, de kennis van de zuivere en zaligmakende waarheid meer en meer kwijt te raken", acht zich de opsteller van de *Rondborstige Protestatie* verplicht, tegen gezegd verval ernstig te betuigen en zijn meening omtrent datgene, wat tot herstelling diende gebezigd te worden, rondborstig te verklaren, gelijk hij dan doet in acht en twintig paragrafen.

De beide eerste paragrafen bevatten de betuiging van de eenheid met Gods Woord, het Symbolum Apostolicum, de gereformeerde belijdenisschriften aanvaard door de gereformeerde kerk van Embden en die van Oost Vriesland, met inbegrip van de symbolische geschriften der Nederlandsche, Engelsche, Schotsche, Iersche, Fransche en Zwitsersche kerken. Verder wordt betuigd den afkeer van den hoogmoed derzulken, die in die dagen, onder den waan van beter te weten en verder voort te gaan dan de godvruchtige vaderen, de leer des Evangelies vervalschen, en gewaarschuwd tegen de lauwheid en onverschilligheid omtrent de leer der waarheid. Daarom wordt geprotesteerd tegen het invoeren en opdringen van vraagboekjes, welker overeenstemming met de leer der gereformeerde kerken niet klaar is en derhalve wordt begeerd dat

de jeugd het eerste onderwijs ontvange uit den Oostvrieschen of Heidelbergschen Catechismus, of uit het Kort Begrip der Christelijke Religie, terwijl een scherp protest wordt ingediend tegen een geheelen zwerm van „prulboekjes" in de lagere scholen. Aan geen hoogmoedigen en laatdunkenden bestrijder worde het „zeer gewigtig ambt van onderwijzer der jeugd opgedragen"! „De kinderen moeten in de huizen en de familiën, als bizonder in de lagere scholen vermaand worden tot de vreeze des Heeren. Er dient te worden geprotesteerd tegen de schande de gereformeerde belijdenis aangedaan door de bezetting van de latijnsche school te Embden en Leer met luthersche leeraren instede van gereformeerde, gelijk oudsher gebruik was. Ze dienen, zooals van ouds regt en gebruik was door gereformeerde kerkeraden beroepen te worden. De leerlingen dier scholen worden overladen met het leeren van allerlei kundigheden die ze grootendeels kunnen ontberen en het noodzakelijke wordt te veel verzuimd, men leere hen vooral de grondtalen van 's Heeren Woord. De ouders mogen toezien welke kinderen of pupillen ze tot den heiligen dienst bestemmen. Het ware zeer wenschelijk de jongelingen in de heilige godgeleerdheid na elk academisch jaar te ondersoeken met betrekking tot de gemaakte vorderingen. Niemand worde tot curator eener hoogeschool benoemd, wiens „aankleving van de zuivere gronden der schrift zeer twijfelachtig is." De jongelingen die zich toeleggen op de heilige godgeleerdheid dienen te worden gewaarschuwd tegen zulke hoogescholen, alwaar de kerkelijke orde en tucht vertreden liggen of verzuimd worden. De leeraars der gereformeerde kerk dienen de Formulieren van eenigheid te onderteekenen. Het laatste examen diene een kerkelijk examen te zijn, waarbij ouderlingen of deputaten uit de voornaamste gemeenten dienen tegenwoordig te wezen. Er moet tegen het recht van collatie of patronaat getuigd worden. Het ouderlingenambt diene in eere te worden hersteld! In de kerk worde geen macht erkend dan die van Koning Jezus, door den Vader gezalfd over Sion."

Ernstig wordt geprotesteerd tegen de nieuwigheid dat ieder, die zich wil begeven tot het huwelijk of die een burgerlijke betrekking bekleedt gedwongen wordt tot het doen van belijdenis. De sacramenten mogen niet worden ontheiligd; bij den doop stelle men de gewone vragen en tot het gebruik des Heiligen Avondmaals zijn niet gerechtigd dezulke die een historisch en niet het zaligmakend geloof bezitten. Ernstig wordt geprotesteerd tegen het deerlijk verval in het herderlijke van het leeraarsambt ten aanzien van „de huis- en hartzoeking". De sleutelen des hemelrijks dienen te worden gebruikt! Men noeme niet de kerken naar de bizondere landen en gewesten, opdat haar eenheid niet worde verbroken. In het bizonder wordt geprotesteerd tegen de „verongelijkingen en vervolgingen, die gereformeerde medegeloovigen in het koninkrijk der Nederlanden worden aangedaan, uit dien hoofde, dat zij zich ter oorzaak van het deerlijk verval in de leer en tucht van de zoogenaamde Synodaal Hervormde Kerk hebben afgescheiden." Insgelijk „betuigen de Oostvriesche gereformeerden tegen dat schromelijk verval, dat ook op de kerken van Embden en Oost-Vriesland zulk een verderfelijken invloed heeft gehad en toen nog had. Voor God, voor engelen en menschen verklaren dezen wel verre van die vervolgingen goed te keuren dezelve ten hoogste af te keuren, zij verklaren de vijanden en haters van de zuivere leer en van de getrouwe belijders daarvan niet voor hun broeders te houden, maar voor vijanden, die des Heeren rechterhand zekerlijk vinden zal." Zij wenschen vurig, „dat God Zijne Majesteit Willem den Eersten, Koning der Nederlanden, en de grooten des rijks moge neigen, om aan die verdrukte geloovigen de gewenschte vrijheid te schenken, waarop dezen vrij wat meer aanspraak hebben, dan al de bedekte lieden, die van de waarheid afgeweken zijn."

[9]) In 1836, dus nog vóór dat hij zijn geschriften bij Hamelau Tacke te Amsterdam

uitgaf, verscheen van hem bij J. H. Bolt te Groningen: *De Evangelische gezangen bij de Hervormde Kerk van Nederland in gebruik, in de punten van bezwaar getoetst aan het onbedrieglijk woord van God, als aan den eenigen regel van geloof en geloofsgehoorzaamheid, door* R. W. DUIN.

Duin „verzwijgt de namen dergenen, die hij bestrijden wil, en noemt mij en anderen, die tegen de gezangen geschreven hebben, gelijk ik niet anders zien kan, met dubbele namen, ons noemende, in zijne voorrede, met alle godzaligen, welke die liederen van Tyrus verwerpen, eenzijdig en liefdeloos, of bevooroordeelden, onkundigen, of wettische Godzaligen, terwijl hij elders onderscheidene reizen ons noemt mannen van name, en de schriften tegen die hoerenliederen, welke hij zelf niet overal van hoererij kan vrijpleiten, geschreven noemt hij *lasterlibellen,*" aldus schrijft De Cock in de voorrede van zijn tegenschrift: *De Dagon onzer dagen (de afgod van Asdod, waaraan de evangelische gezangen niet ongelijk zijn,) gevallen voor de arke des Heeren, en weder opgerigt, valt voor de tweede reis, en breke het hoofd en de beide handpalmen (1 Sam. V : 1—5), door* H. DE COCK, *Gereformeerd Leeraar onder het Kruis.* Te Amsterdam, bij H. Höveker. Te Zwolle, bij C. A. Rigter, 1836. (Prijs 35 cents).

Tegenover het voorberigt, in het boekje van Duin, staan op de eerste bladzijde twee teksten: Oordeelt de waarheid en een oordeel des vredes, Zach. 8 : 16. Beproeft alle dingen, behoudt het goede, 1 Thessal. 5 : 17. Het exemplaar van de bibl. der Theol. School te Kampen is dat van De Cock. Dit is van bizondere waarde, daar De Cock op schier elke bladzijde in margine zijn opmerkingen heeft gegeven, typisch „Cocksiaansch". Boven de aangehaalde teksten heeft hij geschreven: *Wij beminnen de vrede, maar de vrede Jeruzalems.* Wil men De Cocks strijd tegen de gezangen recht kennen dan dienen naast zijn geschriftjes daarover deze aanteekeningen te worden gelezen. Kenmerkend is daarbij zijn steeds herhaald: *Pleistering....* De Cock was wel inschikkelijk, 't geen later zoo duidelijk zal uitkomen bij zijn houding tegenover „'t Zwolsche Schisma", maar van pleisteren was hij wars. Het exemplaar van zijn tegenschrift: *De Dagon,* dat in de bibl. van de Theol. School berust, is afkomstig van zijn vriend Ridderinkhof, eigenhandig is door De Cock daarin geschreven:

> „Aan den Heer en Jufvrouw Johannes Ridderinkhoff, om des geloofs en om des Evangeliums wille mijne dierbare vrienden, die steeds met woord en daad betuigd hebben, dat de verdrukkinge Sions hen ter harte gaat, door H. de Cock, Gereformeerd Leeraar onder 't Kruis.
>
> Smilde den 12den Nov. 1836."

Merkte ik op Duins geschriftje op, dat het gedrukt is bij J. H. Bolt, in tegenstelling met zijn latere geschriften; het verweerschrift van De Cock is ditmaal verschenen bij H. Höveker te Amsterdam. Dáár heeft De Cock gedurende de Synode van Amsterdam Höveker ontmoet en leeren kennen. In Zwolle was hij al bekend, als een gevangene werd hij daar, des nachts in Kampen gearresteerd, binnen gevoerd. De Cock was een praktisch man, geen droomer of dweper, het carpe diem, grijpt als 't rijpt, wist hij in zelfs zware omstandigheden in praktijk te brengen. Het was ook nog vóór de Amsterdamsche twisten en zoo ligt er niets vreemds, wèl iets der opmerking waard in, dat dit geschrift 't licht zag, ditmaal niet bij een drukker en uitgever in „Groningen en Ommelanden."

Tegen het verweerschrift van De Cock schreef ds Duin weer: *Des Christens pligt en voorregt te zingen Christus zijnen Heer ook volgens de waarheden des nieuwen verbonds, naar Col. 3 : 16.* Leeuwarden S. IJ. van der Werff.

Ds Duin komt alzoo al dichter bij zijn toekomstig terrein van arbeid: den 22sten

Januari 1839 wordt hij door ds S. van Velzen bevestigd aan de Schans onder Huizum. Van Velzen dacht anders over de gezangen dan De Cock. Vgl. tweede deel.

[10]) Ds Cost schrijft bij vergissing *Van* Duin.

[11]) Als candidaat is hij, als reeds werd medegedeeld, beroepen te Balk in Friesland.

[12]) Niet steeds houdt De Cock de zaak van den kerkeraad zuiver gescheiden van de zijne. In dit stuk schrijft hij namens den kerkeraad, doch vervalt dan in den eersten persoon: trouwens wat hem werd aangedaan, achtte hij en de kerkeraad eveneens, als dezen aangedaan. Zij lieten zich niet van elkander scheiden! Zij blijven elkander getrouw! Zij deelen in elkanders vervolging!

[13]) Zie tweede deel: voor Scholte, Van Velzen en Brummelkamp. Herinner u ook de ervaringen van vader Beugel van Apeldoorn.

[14]) Naar een brief aan haar zoon Helenius de Cock aanwezig in het archief De Cock.

[15]) Jufvrouw De Cock was gewoon tot op hoogen ouderdom haar man De Cock te noemen.

[16]) Cf. den voortreffelijken historischen roman *It Jubeljier fen S. Kloosterman,* Broerren Hoitsema—Grins 1927, *Oanteikeningen,* blz. 486—498.

[17]) *Het leven van Jan Egberts Broekema, door* J. KOK, bij J. H. Kok, Kampen.

[18]) Cf. *Abraham Ingelse, door* A. JANSE, van Biggekerke.

[19]) Ph. W. van Heusde: *De Socratische School of Wijsbegeerte voor de 19de eeuw,* Utrecht, van der Post, 1840/41.

[20]) Het mag bekend worden gerekend dat Kohlbrügge zelf heeft vernietigd van zijn brievenmateriaal wat hij kon verbranden; dat Van Velzen als uitersten wil heeft besteld dat zijn correspondentie zou worden verbrand; gelijk later ook prof. Gunning deed. In het archief van Hogendorp zijn tot nog toe geen brieven van De Cock gevonden.

[21]) Men vergelijke voor alle de hier genoemden dr Joh. Karl Ludw. Gieseler, *Lehrbuch der Kirchengeschichte,* Vierter Band, Bonn 1857, bei Adolph Marcus. In het nauwkeurig bijgewerkt register wordt verwezen naar de plaats waar ze in het boek worden genoemd.

DERTIENDE HOOFDSTUK

STEUN GEZOCHT EN GEVONDEN.

ZIJNE vrouw was hem vooruit. Zij werd in het najaar van 1833 verzekerd van haar „genadestaat”. Dat voorrecht zou hem ook geworden, niet te midden van den strijd voor de waarheid, ook niet toen hij zijn recht moest verdedigen, naar alle zijden protesteerende en getuigende tegen het onrecht zijn gemeente, Gods volk en zaak, mede in hem en den kerkeraad naast hem, aangedaan. Eerst nadat hij gevangen was gezet, eerst toen schonk de Heere hem dien zegen, en stelde hem in de ruimte en verzekerde hem van zijn deel en eeuwig goed. Niettemin subjectief niet verzekerd, ging hij, gesteund door zijn kerkeraad, verder op den weg, dien zij meenden in gehoorzaamheid te moeten gaan.

Zij ontvingen geen nader antwoord van ds Molenaar op De Cocks laatste antwoord en bezwaren. De Haagsche predikant stelde hen te leur; zijn weg scheen hen niet de rechte te zijn; zij zagen op het gebod; Molenaar zag te veel op waar hij meende te moeten uitkomen. Ulrums kerkeraad liet dat den Heere. Zij ontvingen geen licht van ds Molenaar in de kwestie hoe te moeten handelen met kinderen van ouders, die zich in hun geweten bezwaard gevoelden die te laten doopen in het midden van eene gemeente, waarin eene leer verkondigd werd, waarmede zij niet mochten en dies niet konden instemmen. De nood was aan Ulrums kerkeraad opgelegd en hij besloot in 't laatst van September '33 „den doop te bedienen aan de kinderen der geloovigen op aanvrage en aanzoek”. Bedoeld werd: kinderen van buiten de eigen gemeente.

De Cock had ook ds Molenaars gedachten gevraagd inzake tuchtoefening; diens antwoord kon den kerkeraad ook niet bevredigen en zoo werd in dezelfde vergadering besloten „om verscheidene leden te vermanen”. Dit dubbel besluit wordt genomen „in hope tevens van meerder licht en kracht in den Heere”. Licht in het gebodene, en kracht om naar wat geboden is te handelen. Dat dit geen phrase was ligt voor de hand; het

karakter van den voorzitter was wars van phraseologie en de mannen van den kerkeraad hebben zich betoond daders des woords te willen en te kunnen zijn.

De Cock zocht meerder licht. Vanwaar zou dat kunnen komen? Van de Friesche geestverwanten onder de predikanten? Van een tiental hem bekend en waaraan hij zijn werkjes zond? In dezen zoude hij teleurgesteld worden. Ter vergadering opgeroepen te Leeuwarden, gelijk later ds Duin de predikanten zou oproepen in convent, bleven schier allen „zitten tusschen de stallingen, om te hooren de blatingen der kudden. Ze hadden wel groote onderzoekingen des harten, doch togen niet uit om te strijden tegen de vijanden van des Heeren volk." Straks zal De Cock, gekrenkt door de teleurstelling in den hem aangeprezen ds Hogerzeil, dien vragend verwijten, waarom hij niet ter classis Dokkum was, toen Van Velzen van Drogeham werd bestreden en geschorst?

Wij weten niet hoe De Cock kennis heeft gekregen van den naam van ds H. P. Scholte van Doeveren en Genderen, maar zeker is dat hij in dezen tijd een brief aan den vurigen jongen dienaar des Woords in het land van Voetius, dat van Heusden en Altena, schreef. Wondere leiding van den Heere! Voor vijf jaar ongeveer was hij met zijn ouderen vriend ds Begemann, den vader van zijn studiemakker, den jongen Begemann, door dit land gereisd. Hij zag het toen met een ander oog dan hij nu bezat; hij stelde belang in dingen, die voor hem nu niet meer de eerste plaats innamen; hij dacht en sprak over andere onderwerpen dan toen hij op bezoek ging met den predikant van Dongen bij de familie Schröter. Daar ontmoetten elkander toen twee jonge mannen, van gelijke gezindheid, van gelijke conditie en stand, en zij spraken van velerlei, doch niet van kerkherstel en niet van reformatie. Echter in korten tijd is er veel veranderd. De predikant uit het Noorden des lands veranderde van denkwijze en van inzicht; hij had de gereformeerde leer leeren kennen, liefhebben en voorstaan met zijn gansche hart en met alle krachten. De jonge Schröter had ook iets anders leeren kennen en hij kon het niet voor zich houden. Hij schreef er over aan De Cock. Hem zullen we later vinden in gezelschap van dr Kohlbrügge. Uit dit zelfde Dongen in Noord-Brabant zal een eenvoudige boeren-arbeider zijn gedachten op rijm brengen over den toenmaligen toestand der kerk en hij zal zijn dichtregelen zenden aan De Cock en die zal er uit nemen en die plaatsen bij de voorrede van de uitgave van een zijner werkjes. [1])

Heilig zijn, o God! uw wegen!

De Cock richt zijn aangezicht andermaal op den weg waarlangs hij eens toog, toen verlangende te zien en te hooren van 's menschen wegen en 's menschen doen; nu schreef hij naar een hem slechts met name bekenden jongen man, van wien heel het land van rondomme sprak. Hij

wendde zich niet tot den bekenden predikant van Wijk, ds Moorrees. Van dezen zal hij zeker hebben hooren spreken; waarom zou hij diens naam niet hebben hooren noemen en wel dien van zijn opvolger te Nijkerk, ds C. C. Callenbach? De Cock hoopt op meerder licht en stelt ongeveer dezelfde vragen aan den jongen dienaar van de zeer kleine gecombineerde gemeenten van Doeveren en Genderen als hij in de maand Mei van hetzelfde jaar had gedaan aan den wijdvermaarden man van het *Adres*.

Hoewel de liefhebbers der kerkgeschiedenis er prijs op zouden stellen dezen brief in origineel of in copie te kunnen lezen, zoo vermoeden wij dat hij verloren zal zijn geraakt; of bestaat er soms nog een kleine kans dat hij ergens schuilt in Amerika onder de papieren van nakomelingen van Scholte?

Hoe dit zij, wij weten toch wel waarover het in dezen brief ging en wel uit het uitvoerig antwoord daarop gegeven door Scholte. Dit antwoord is rijk aan inhoud. We willen het lezen ook in het licht van een brief van een eenvoudig soldaat, gelegerd in Waalwijk. [2]) De brief van Scholte opent een correspondentie tusschen de beide mannen die een vriendschap sloten, welke zij zelf vergeleken bij die van de wapenbroeders David en Jonathan. Wel kwam er later verwijdering, die zal moeten worden bezien in het licht van wat brieven, acten en vlugschriften daarvan in overvloedige mate bieden als stof voor de geschiedbeschrijving; doch dèze eerste brief is van bizondere beteekenis. Hoe zal de inhoud De Cock en de zijnen hebben verblijd en gesterkt! Ze zullen niet terug komen op hun besluit reeds genomen inzake het doopen! Dit schrijven zal hun ook licht geven in de gezangenkwestie en mede hebben bijgedragen tot het besluit geen gezangen meer te laten zingen in de samenkomst der gemeente. Scholte's oordeel over mannen als Moorrees en Molenaar is kras, laat aan duidelijkheid niets te wenschen over en is wel naar de wijze van zien van een De Cock. Metterdaad zal aan De Cock blijken dat hij nog geen ander onder de predikanten heeft aangetroffen met wien er zoo groote samenstemming was in de zaak die hem zoozeer ter harte ging. [3])

Aangezien wel heel de brief, ook juist dàt gedeelte hetwelk prof. Helenius de Cock minder belangrijk achtte voor de door hem gegeven levensbeschrijving van zijn vader, van bizonder belang is voor de kennis van den Jonathan in den strijd voor de reformatie der vaderlandsche kerk, dient hij hier te worden opgenomen.

Doveren 6 December 1833.

Hooggeachte Medebroeder in Christus onzen eeuwigen Koning!

In het laatst van de verlopenene [4]) week ontving ik van de boekverkoper uit Amsterdam 2 door u uitgegeven werkjes; de besluiten van de Synode,

en het boekje tegen Brouwer en Reddingius; en bij het inzien van dezelve vatte ik dadelijk het voornemen op om u te schrijven; ik had dit misschien wel vroeger gedaan, daar uw naam mij bekend was, doch de ondervinding heeft mij helaas geleerd, dat men in onze dagen niet geheel kan vertrouwen op hen van wien het gerucht uitgaat dat zij rechtzinnig prediken, vooral ten opzichte van het uit- en inwendig bestuur der Kerk, hetwelk in mijn oog in het naauwste verband staat met de prediking der waarheid, indien wij acht geven op het Woord en op de belijdenis onzer Kerk. Ds Molenaar is hiervan een bewijs: de hartelijke brief welke ik in het begin dezer week ontving bevestigde mij in het gevoelen hetgeen ik uit uwe Schriften van u heb opgevat, en daarom aarsel ik niet om u zoo spoedig mij mogelijk is te schrijven: in de eerste plaats zeg ik u hartelijk broederlijk dank voor de uitgave en toezending uwer boekjes en voor het in mij gestelde vertrouwen in uwen brief uitgedrukt; hadden vele omstandigheden mij niet verhinderd dan had ik dadelijk iets tegen de beide door u bestreden bedriegers opgesteld; en over het uitgeven van de 5 artikelen tegen de remonstranten had ik reeds in het vorige jaar met Ds Slothouwber gesproken; doch die was tot hier toe agterlijk gebleven; ik was bij de ontvangst der boekjes in eene zeer treurige gemoedsgestalte met de verbrekinge van Neerlansch Sion bij het lezen van de goddelooze openbare lastering van de grondwaarheden des geloofs in de Godgeleerde bijdragen 7e druk 1e Stuk; uwe boekjes waren balsem in de wond en waren wederom in Gods hand een middel dat ik het oog des geloofs mogt slaan op den eeuwigen en almachtigen Koning der Kerk, die zijn arm en ellendig volk niet te vergeefs tot Hem zal doen roepen en zuchten, ik preekte Zondags met vernieuwde moed en ik heb den Heere openlijk in de gemeente voor dat vernieuwde bewijs zijner onwankelbare getrouwheid gedankt. Ook het door u uitgegeven en mij toegezonden Kort begrip voldeed mij bijzonder. Ik ben ook van gevoelen dat wij de andere boekjes ook de beste zeer goed kunnen missen, en hoewel men in mijne gemeente zeer aan Hellenbroek gehecht was heb ik echter van den beginne af aan dadelijk het Kort begrip gebruikt voor de catechisatien, en ik bevond mij er goed bij; ik heb de catechisanten met het door u uitgegevene bekend gemaakt en zal het in het vervolg gebruiken.

Het versje waarvan gij eenige completten op het titelblad geplaatst heb, is oorspronkelijk niet van mij, maar van een armen man in de hei van Noord Braband, ik heb het alleen wat beschaafd; gij kunt het gerust laten drukken want hier is daartoe geene gelegenheid: De gezangen heb ik afgeschaft; en gedurig vooral in de catechismuspredikatien, heb ik de gewoonte om derzelve leugens in tegenstrijdigheid met de waarheid aantetoonen; de aanleiding tot de geheele afschaffing is deze; in het begin liet ik nu en dan een vers zingen uit de enkele die niet met de waarheid strijden; nu werd ik echter op aanhitsing van een uitwendig rechtzinnig predikant uit de ring, door de Secretaris van het Classicaal eerst per briefje en daarna mondeling er over aangesproken, welke mij

in naam van het bestuur wilde dringen om telkens gezangen te laten zingen, ik vroeg nu eene wet en die was niet te vinden; ik heb toen gezegd; dat ik zulk eene wet verlangde, welke ik dan van de predikstoel zou voorlezen en er mijn gevoelen over zeggen, doch dat ik nooit anders als volstrekt gedwongen altijd gezangen en nimmer al de gezangen zou laten zingen; mijn antwoord was aldus dewijl ik nog niet de verzekering heb in mijn gemoed op grond van Gods Woord dat ik wegens het zingen van gezangen de prediking van het Evangelie mag opofferen; ook heb ik een voorbeeld gehad dat de vijanden zeer boos over gezangen kunnen worden: op eene Zondag middag even voor ik na de Kerk zou gaan, kwam een diaken mij zeggen dat er in de kerk een vreemden predikant zat, ik vermoedde dadelijk dat het een vijand was dewijl hij niet bij mij aan huis was gekomen; ik had op het briefje van den voorzanger het 2de vers van Gezang 93; ik moest prediken over den 11de Zondag: toen ik in de kerk kwam kende ik den predikant, het was een mijner examinatoren, lid der Zuid Hollandsche Synode; ik liet toen in de plaats van het voornoemde vers in het midden, vooraf zingen het eerste en laatste vers van het gezang Houdt Christus Zijne Kerk in Stand, enz. onder het voorlezen en zingen kreeg mijnheer allerlei kleuren, daarop volgde de verklaring en toepassing van den Catechismus, waarbij de Heere mij door Zijnen H. Geest bekwaam en vrijmoedig maakte om te getuigen van Hem in en door Wien er alléén en volkomen Zaligheid is voor tijd en eeuwigheid, en tegen Zijnen openbare en geheime vijanden zoo wel Eerwaarden en hooggeleerden als niet eerwaarden en dommen; en de domine had zoo veel dat hij na de preek zonder groeten uit de kerk zich wegpakte en wegreed: sedert dien tijd laat ik ze geheel na zoo wel in als buiten mijne gemeente; gij vraagt mij of ik bekwaam en bekragtigd ben om zonder opzien de volle raad Gods te prediken? enz. ik mag en moet door Gods genade volmondig en zonder eenig beding *ja* zeggen; hoewel dit hier niet zonder veel strijd en moeijelijkheid kan geschieden, hiertoe zal ik u kortelijk de toestand van mijne omtrek beschrijven: 5 quartier van mij staat Ds Moorrees, waarin ik, toen ik hier na toe ging een krachtigen en getrouwen Medebroeder meende te vinden, dan ook hierin ben ik bedrogen uitgekomen; de geheele Zomer heb ik hem gedurig bezocht, hij is echter nooit bij mij geweest hiervan verschoonde hij zich wegens zwakheid, nimmer kon ik uit zijne mond een hartelijk broederlijk gesprek krijgen; altijd sprak hij over zijne vijanden en over zijne werkzaamheden ten voordelen van de Waarheid, dit kwam mij wel vreemd voor, omdat ik gaarne van iemand die zich voor bekeerd uitgeeft zoo gaarne hartetaal hoor, ik hield echter vol, nu echter moet ik nalaten om hem verder op te zoeken, daar hij met een der bitterste vijanden, die rechtzinnig preekt om dat hij niet anders geleerd heeft, en de aanstooker was bij het classicaal bestuur ten opzigte van de gezangen, eene naauwe vriendschap heeft aangeknoopt in het geheim reeds lang mede doet om mijne prediking verachtelijk te maken, waarvoor ik geene andere oorzaak kan vinden, dan dat ik mij niet in alles na hem schik,

en hoewel veel jonger, in kerkelijke zaken ten uitvoer breng, hetgeen hij die zulk een groote naam heeft, niet durft te doen of te beginnen, en omdat ik de geheele Zomer door vroomen van andere plaatsen in de kerk kreeg die te voren na hem kwamen; dit is er één, dan volgt de predikant waarvan ik zoo even sprak; en verder zijn zij allen groffer of fijner leugenaars; de president van ons Classicaal bestuur Ds v. Spall is een hevige vijand van Gods volk, de Secretaris Ds Pape is gelijk aan Gamaliël; daarenboven is er bij Dordrecht [5]) eene groote verzameling van wezentlijke geestdrijvers, die met verwerping van Gods woord, en verachting der Sacramenten, in gemeenschap van goederen en des vleesches leven, en in onze omstreken rondreizen en aanhangers werven, ook deezen oefenen eene verderfelijke invloed op de harten van veele eenvoudigen en schijnvroomen; zoo dat ge kunt nagaan hoe hoogstmoeijelijk het voor mij is, om in alle op de paden des rechts te wandelen; doch hoewel ik in mij zelf niet de minste kracht en vermogen heb om Gode welbehagelijk te spreken te handelen en te wandelen, en gedurig te treuren en te klagen heb over verzuim en nalatigheid; Hij de getrouwe en ontfermende schenkt mij gedurig meer en meer genade om bij het gevoel mijner diepe onwaardigerheid en machteloosheid; te steunen en te bouwen op Zijne onveranderlijke verbondsliefde in Christus onzen rotssteen, en op zijne onwankelbare toezeggingen die in Christus *ja* en *amen* zijn, en de Heilige Geest die Christus voor al zijn volk heeft verworven en aan alle *zijne* dienstknechten heeft beloofd, en die uit genade, dat steunen en bouwen, door Zijne almacht in mij heeft gewrocht, heeft mij nog nooit beschaamd voor anderen doen uitkomen, hoewel ik mij over mij zelf gedurig moet schamen; en mij tot hiertoe licht, lust, wijsheid, kracht, en vrijmoedigheid geschonken om te spreken en niet te zwijgen; en ten spijt van wareld en duivel met alle zijne geleerde en ongeleerde, verhevene of boze dienaren te getuigen van Hem die als den Drieëenigen Verbonds-God zich zelf van voor de grondlegging der wareld *een eigen volk* heeft verkoren, *om hetwelk* te verlossen en zalig te maken Gods Zoon mensch werd om de toorne Gods en de vloek der wet te dragen, zonde wereld en duivel voor al zijn volk te overwinnen en eene eeuwige gerechtigheid aan te brengen; *om hetwelk* de verworvene en geschonkene verlossing en zaligheid toe te rekenen, God de Heilige Geest, al *dat volk* door zijne almacht herschept tot het geestelijk leven, om ze na die herschepping te heiligen in Christus, en hun in de kracht van dien eenigen en algenoegzamen Zaligmaker, en in de onderlinge geestelijke gemeenschap te doen strijden tegen zonde, wareld en duivel, *in, om* en *tegen hen,* en hen in elken strijd, uitwendig en inwendig te vertroosten te versterken en te bewaren door het onfeilbaar getuigenis van den Getrouwen en Waarachtigen; die al Zijn volk zal doen zegevieren over alle Zijne en hunne vijanden; en met zulk een God zal ik zelf ook niet omkomen al wilde de geheele wereld mij haten en vervolgen, en de geheele hel mij bestrijden; denk echter niet geliefde broeder dat ik altijd in de kracht des geloofs sta, hij die u dit schrijft beeft dikwijls terug bij

de gedachte aan de vijanden en zit bedroefd en treurig voor zijn tafel neder bij het lezen van de lasteringen der slagorden des Allerhoogsten; hoewel de Heere nog nooit heeft toegelaten dat de vijanden die vrees konden bemerken.

Genoeg nu van mij zelf; voor eenige weken is er weder in mijne nabuurschap doch niet in de ring een academievriend van mij bevestigd die getrouw de waarheid verkondigd *Ds Meerburg* te *Almkerk;* ook is in mijne ring te Veen beroepen een getrouwen en krachtigen broeder, met wien ik deeze zoomer kennis heb gemaakt voor de eeuwigheid *Ds van Rhee* thans te *Bekerke* bij Middelburg.

Nu nog iets betrekkelijk de voorgestelde vragen.

Aanzoek om te doopen uit andere gemeente heb ik tot nog toe niet gehad, en *tot nog toe* zou ik er nog geen moed toe hebben, om dat ik op grond van Gods Woord nog niet duidelijk zie, dat men in eene gemeente waar men lid van is, en blijft ook niet zijne kinderen zou kunnen doen doopen, zoolang namelijk de vragen van het formulier ongeschonden blijven; door het antwoorden op die vragen toont doch de Doopheffer openbaar dat zijne belijdenis lijnrecht tegenover de leer van de leugenpropheten staat, en dus ook in de Christelijke kerk aldaar geleerd word hetgeen de vragen behelzen; mij dunkt dat als men niet meer zijn kind in eene gemeente kan doen doopen men ook niet langer lid van dezelve kan blijven, maar zijn attestatie moet opvragen en daar brengen waar Gods Woord zuiver gepredikt en de Sacramenten na de instelling van Christus bediend worden, en dan loopt een getrouw predikant geen gevaar om bedrogen te worden, en dit komt naar mijn inzien ook overeen met de door u aangevoerde plaats 2 Cor. 6 vs 14—18.

De Paapsche doop gaat niet verzeld door de belijdenis van den Doopheffer, maar wel met besmering en duivelbezwering en kan dus niet gelijk gesteld worden met de doop in onze vervalle kerk; en toch herdoopen wij niet die in de Paapsche kerk gedoopt, naderhand door God bekeerd tot ons overkomen en ik twijfel ook zeer of Knox *pag. 286* wel na waarheid over Jacobus en Paulus oordeeld.

Gij moet echter over zulke zaken niet met Ds Molenaar te rade gaan, ik ken hem persoonlijk, hij is zoo bang als een wezel, getuige hiervan zijn adres zoo heimelijk en door omwegen aan den uitgever bezorgd en in de aanhef van dat adres zijne verloochening van Gods volk, en in zijne preeken zijn plooijen naar de smaak der wereld, vooral als de Koning in de kerk is en in zijne standplaats zijne gemeenschap met openbare Baälspriesters.

De Kerkelijke tucht is noodzakelijk omdat ze naar Gods Woord en onze belijdenis mede een kenteken is van de ware kerk, en zooveel in mij is houd ik er in de mogenheden des Heeren de hand aan, in mijne gemeente is eene vrouw die jaren lang in onwettige gemeenschap geleefd heeft, en geene belijdenis van schuld wil doen onder kerkelijke censuur; een kind van ouders waarvan geen van beiden lidmaat was heb ik geweigerd te doopen, tenzij de mans moeder die in eene andere gemeente woonde en onbesproken in leer en wandel was overkwam en het kind als het hare ten doop hief nadat de natuurlijke ouders de open-

bare bestraffing in de gemeente hadden ondergaan, hetwelk gebeurt is en wel met dit gevolg dat de man getrouw gebruikmaakt van de catechisatie en sedert eenige tijd ook van de onderlinge bijeenkomst van Gods volk des Zondags avonds, een onecht kind van een meisje hetwelk in eene naburige gemeente gewoond had en lidmaat was doch bij hare ouders bevallen was die mede tot de voornaamsten van het dorp behooren, heb ik geweigerd te doopen, ten zij de ouders die beiden onbesproken in leer en wandel zijn het kind voor het hunne aannamen en ten doop hieven nadat de overspeelster vooraf in het openbaar in de gemeente de bestraffing onderging, hetgeen gebeurd is, ik preekte bij die gelegenheid over Joh. 8 vs *7b*; tegenwoordig is er nog een meisje hetwelk een onecht kind heeft, geen lidmaat is en wier ouders en grootmoeder Christelijke Heidenen zijn, deze weiger ik den doop volstrekt: dit alles geschied in overeenstemming met de Kerkeraad, welke nu in mijn eene standplaats geheel en in de andere half uit bekeerde menschen bestaat; ik heb op de Catechisatie 2 leerlingen elk uit eene verschillende gemeente, hierover heb ik niet het minste bezwaar; met het Avondmaal handel ik eveneens, ik laat niet alleen toe, maar nodig zelf alle ware gelovigen van andere plaatsen om deel te nemen aan de gemeenschappelijke verkondiging van den dood des Heeren tot dat Hij komt; hoewel ik zeer streng ben in de voorbereidingpredikatie opdat ik geene oorzaak zou zijn dat het verbond Gods door mijne slapheid zou ontheiligd worden, hetgeen teweeg brengt dat er uit mijne gemeente weinige toenaderen waaraan ik met grond moet twijfelen dat de Heere zijn werk begonnen heeft, en dat er veele van Gods volk van elders toenaderen, de voorlaatste keer toen de wegen om tot ons te komen nog redelijk waren was er zeker $^2/_3$ van buiten. Ook heb ik in mijne gemeente ingevoerd om in plaats van 4 maal in 't jaar om de 6 weken avondmaal te houden, om dat ik de Synodale beperking strijdig oordeel met Gods Woord: de Synodale biecht bij de voorbereiding heb ik nog nooit afgenomen om dat ze riekt naar het Paapsche zuurdesem en bij een getrouw gebruik van het formulier nutteloos en overtollig is.

Zie hier nu wel omslachtig op uw verzoek geandwoord, nu nog een vraag aan u, gij hebt nu eenmaal de pen opgevat tegen de wolven, zoudt gij de derde nu ook niet wat te gemoet voeren, ik meen *Ds Lauerman* schrijver van het afgrijselijke boek getiteld *de dweeper aan allen die de waarheid liefhebben.* Ik had er zelf wel lust toe, doch ik ben bezig aan de vertaling uit het hoogduitsch en aan de toepassing op onze vaderl.-sche kerk van een stukje over de psalmen, en ik lig onder belofte van uitgave van 4 preeken over Christus als onze wijsheid, gerechtigheid, heiligmaking en verlossing, de 2 eerste heb ik reeds uitgesproken doch nog niet geschreven, ik heb dus vooreerst werk en gij zijt nu eenmaal aan de gang, veele van Gods volk verlangen er na, ik heb er uit Zeeland reeds aanzoek toe gehad; schrijf mij ook eens of gij nog medearbeiders in uwe omtrek hebt en of gij in verbintenis staat met de getrouwe predikanten in Vriesland, ik verwacht nu spoedig.... [6])

Op denzelfden dag zette zich ook in Friesland een ambtsbroeder tot het schrijven van een brief aan De Cock, hartelijk van toon, kort van inhoud, en bemoedigend. Toch behoeft men beide brieven slechts naast elkander te leggen en men kan zich voorstellen dat De Cock den langen brief uit het Zuiden des lands gelezen en nog eens gelezen heeft, en dien van ds L. van Loon, van Welsrijp, aan zijn vrouw zal hebben gereikt en gezegd: wel hartelijk, vind je niet? De Cock toch had aan dezen de beide eerste werkjes van Meyering, een broeder, die weldra in de kerken der Scheiding in Friesland een naam zal krijgen, den lateren ouderling van Leeuwarden onder Van Velzen, laten ter hand stellen; daarna heeft hij hem zijn *Schaapskooi* gezonden. Voor het een en ander betuigt Van Loon zijn hartelijken dank, en hij verblijdt zich, met alle de vrienden des Heeren, dat De Cock, in eenen tijd, als waarin zij leven, verwaardigd wordt om zòò ijverig en getrouw voor waarheid en Godsvrucht uit te komen. „Gij", zoo spreekt hij De Cock dan aan, „zijt in der daad een dapper krijgsman in den geestelijken strijd. — De Heere vermeerdere uwe wijsheid en dapperheid, opdat gij in den krijg geduchte daden moogt doen! Dit is, na heilbede en groeten mede van de mijnen, ook aan Mejuffrouw uwe Beminde, over welke wij, ten aanzien van de genadeweldaad aan haar geschonken, ons verheugd hebben." Als P.S. geeft Van Loon den wensch te kennen, „doch tot nu toe vruchteloos, om nu en dan met De Cock te kunnen en te mogen spreken". Deze brief wordt voor De Cock door Van Loons zoon medegenomen. „God Almagtig geve dat UEw. een gezegend middel moogt bevonden worden tot zijne ontdekking en bekeering!"

Van verschillende zijden werd De Cock aangemoedigd getrouw te zijn in den strijd door hem aangebonden tegen „den leugengeest" en voor het „herstel van de vervallen kerk des Heeren"; en daaronder door zeer eenvoudige lieden.

Zoo ontving hij in dezen tijd een brief uit Delfzijl van een zwak en doof man. Deze zou zoo gaarne met de velen eens naar Olderum (aldus schrijft hij den naam van Ulrum) zijn gereisd, doch werd daarin door deze gebreken des ouderdoms verhinderd. Ook had hij met anderen verwacht, dat dominee wel reeds in Delfzijl zou zijn gekomen, maar nu dit niet het geval is geweest, wil hij aan „domeny en juffrou een lettertie schrijven".

Naar den trant dier dagen geeft hij een breede uiteenzetting van zijn toestanden en ervaringen met een methodistischen inslag; toch blijkt uit wat deze eenvoudige man schrijft, dat hij het hoogste belang stelt in het kerkelijk gebeuren van zijn tijd; hij schrijft van het in de veenkoloniën veel besproken geval met den oefenaar Mugge, „die voor de waarheid staat en men ook wel in het gevangenhuis zal zetten." Moge de inslag een weinig methodistisch gekleurd zijn, De Cock zal wel uit dit schrijven

Ds G. F. GEZELLE MEERBURG

Dr A. C. VAN RAALTE

merken, dat deze man niet maar een voorstander is van de gereformeerde leer doch haar ook kent.

Een paar regels ten bewijze. Hij schrijft dan, dat „eene vrouw hem vertelde hoe zij het verbond had gemaakt met den Drieëenigen God. Daar wist ik niet van; wel wist ik te getuigen van de liefde van den Heere Jezus. Ik wierd toen met deze zaak werkzaam; zij wierd op mijn schouders gebonden; ik wierd daarom aanhoudend biddende; toen kwam de hoogepriesterlijke voorbede van den Heere Jezus op mijn gemoed: Vader, heilig ze in uwe waarheid, uw Woord is de waarheid. Daarop mocht ik pleitende worden en ik wierd ingeleid in de eeuwige liefde des Vaders: Ik heb u liefgehad met eene eeuwige liefde, en hoe dit de grondslag van mijn zaligheid was en hoe de Vader mij aan den Zoon had gegeven en hoe de Zoon het op zich genomen had om in mijn plaats aan Gods gerechtigheid te voldoen en hoe de Heilige Geest het alles in mij wrocht en ik wierd ingeleid in de vastigheid van dat betere Verbond waarvan Jezus Borg is geworden en dat niemand ze uit Zijne hand kan rukken, want dat Jezus zegt dat de Vader die ze aan Hem gegeven heeft meerder is dan allen."

Nog eens: de Heere weet waar De Cock woont. Zijne vrouw is tot ruimte gekomen, doch het reeds genoemde „rijm" zegt: „wat was 't een wonder dat een man dien moed, om nl. „'t wolvenpaar" aan te grijpen, bezat, die zelf van zijn' genadestaat niet zeker was". Welaan dan, de Heere kan dezen eenvoudigen briefschrijver wel evenzeer willen gebruiken, als bij den aanvang een Klaas Kuipinga, om hem te zijn tot een handwijzer. Dit immers deed De Cock zoo'n pijn, dat de groffe liberalen zoo smadelijk spraken van deze vromen, en hen geen meerdere kennis toekenden dan aan het redeloos „stalvee", terwijl hij integendeel juist bij velen van hen die wijsheid vond die van boven is, welke is zuiver, vreedzaam, bescheiden, gezeggelijk, vol van barmhartigheid en van goede vruchten, niet partijdig oordeelende, en ongeveinsd; doch uit den bitteren nijd van zijn tegenstanders leidde hij af, dat hun wijsheid niet was die, welke van boven afkomt.

Onder vele andere ontving hij ook nog een brief van R. A. Kema buiten de Kraanpoort, onder Groningen, in wiens huis hij, een jaar later ongeveer, als het opgehitste grauw hem te lijf wil gaan, wanneer hij zich in Groningen moet verantwoorden, een schuilplaats zal vinden.

Het loopt tegen het einde van het jaar '33. De inhoud leidt ons terug tot het voorspel van het drama dat reeds een aanvang heeft genomen en zich ontvouwen zal in den loop van het meest beteekenisvolle jaar in de geschiedenis der Afscheiding. De Cock is reeds geschorst op aanklacht van feiten, waarvan in het slot van dezen brief melding wordt gemaakt. Kema zegt, dat het eene van de beide motieven die hem drongen „den

waarden broeder in de versmaadheid des evangeliums" aan te schrijven was hem te bedanken voor de gelegenheid hen geboden en de vrijheid aan hen vergund hun kind door hem te laten doopen.

In denzelfden tijd dan, waarin het prediken De Cock verboden is, mede als gevolg van Du Cloux' aanklachten inzake het doopen van kinderen uit andere gemeenten, komt een dier eenvoudigen die het hem onmogelijk gemaakt hadden hun bede en aandrang hiertoe van de hand te wijzen, hem danken voor den doop aan zijn kind bediend. Welk doopen door ds Molenaar was afgeraden, waartoe ook Scholte „tot nog toe geen moed zou hebben", doch waartoe De Cock, geen kerkelijke verordening kennende die het hem verbood, gedrongen werd door zijn overtuiging!

Zoo moest hij dan boeten mede voor deze weldadigheid bewezen aan een derzulken, die de Heiland noemt: „deze kleinen".

AANTEEKENINGEN HOOFDSTUK XIII.

[1]) Men bedenke wel, dat wat De Zeeuw J.G.zn geeft in zijn *Als ik zal vreezen*, een *verhaal* is, wat op historische gegevens gegrond is, doch geen geschiedenis geeft. Zijn verhaal is *novelle*, dat is: kleine historie verdichting, een kleine roman waarvan de stof aan de historie is ontleend.

[2]) In den loop van de geschiedenis der menschheid heeft zij vaak veel te lijden gehad van den moedwil en ruwheid van het krijgsvolk. Reeds Johannes de Dooper zeide tot de krijgslieden, die tot hem kwamen en vroegen: en wij, wat zullen wij doen: „doet niemand overlast, en ontvreemdt niemand het zijne met bedrog en laat u vergenoegen met uwe bezoldigingen". Vooral hun die God vreezen is veel overlast gedaan. Ook de Afgescheidenen hebben in de eerste jaren veel moeten dulden en verdragen van de soldaten op hen afgestuurd en bij hen ingekwartierd. Doch wij weten ook te vertellen van bizonder gunstige uitzonderingen op dezen regel. Buitendien het komen van krijgslieden tot den prediker aan den Jordaan zegt reeds dat ook onder soldaten mannen zijn die zich bekommeren om hun heil. Van anderen wordt nadrukkelijk gezegd dat zij God vreesden. Cornelius riep van degenen die zijn lijfwacht vormden een godzalig krijgsknecht om hem mede naar Joppe te zenden. Naar de overlevering zou een van de broeders van Claudius Civilis, den Batavier met de ontwikkeling van een Romein, Christen zijn geweest en zou mede door romeinsche soldaten in deze landen het christendom zijn geplant. Niet alle de soldaten, gebruikt in de dagen van '34 en daarna waren kwelgeesten als de officier te Ulrum ingekwartierd met zijn soldaten. In het leger van Koning Willem I dienden mannen die God vreesden; eenvoudige soldaten vol liefde tot het vaderland en het vorstenhuis, een liefde wortelende in de vreeze des Heeren.

Een merkwaardige brief kwam onder mijn oogen. Zijn inhoud is bizonder kenschetsend. De eenvoudige schutter, die hem schreef aan een vriend, heeft niet kunnen vermoeden, dat over juist honderd jaar zijn brief zou worden gecopieerd om een plaats te krijgen in een boek waarin de loffelijkheden des Heeren zouden worden verteld, en Zijne sterkheid, en Zijne wonderen, die Hij gedaan heeft mede door mannen Gods, in zijn brief genoemd en in dorpen werwaarts de soldaat zich des Zondags met kameraden begaf en dat te voet van verren afstand om te hooren de zuivere prediking van hen, die eenen naam hadden onder de vromen.

Dezen brief acht ik dáárom van zooveel belang, wijl ongewild daarin aan ons een bladzijde wordt gegeven uit de geschiedenis van het godsdienstig leven geleefd in ons vaderland door de eenvoudigen in den lande. De inhoud geeft een zuiver beeld van het denken en spreken der geloovigen uit de dagen der Scheiding. Tientallen en nog eens tientallen van brieven uit de eerste helft van de negentiende eeuw uit de eerste Afgescheidene gemeenten heb ik gelezen en zij verschillen niet wat het gebruiken der tale Kanaäns betreft van dezen, geschreven door een jongen schutter ingedeeld bij de vierde compagnie, het eerste bataillon, gelegerd te Waalwijk in het voorjaar van 1832.

Een droeve bladzijde uit onze vaderlandsche geschiedenis is die van de handhaving van het status quo. Wij verstaan daaronder de hardnekkigheid waarmede de eerste koning uit het huis van Oranje weigerde te berusten in de beschikking door de groote mogendheden gemaakt ten opzichte van Nederland en België na de scheiding in 1830. Met eendrachtige onverzettelijkheid verschoof de vorst, met het Nederlandsche volk achter zich, het einde van een status quo, waarin het geld door steeds zwaardere belastingen opgebracht, verteerd werd door het op de been houden van een leger tegen de honderd duizend man sterk. Te vergeefs werd gehoopt op een verandering in de politieke verhoudingen der groote mogendheden waarbij ons land dan, steeds paraat, ongedaan zou kunnen maken wat de mogendheden hadden doorgezet. Zoo lag dan Brabant vol soldaten, het land bewoond door een volk waarmede Noord-Nederland maar al te weinig rekening had gehouden onder de Republiek. Waalwijk was tegenover het land van Heusden en Altena, dat met de Noordelijke provinciën één lijn had getrokken in staat en kerk, de eerste plaats van beteekenis in dezen hoek van de generaliteitslanden. Immers naar dit zelfde Waalwijk was het dat vele van de verbannen remonstrantsch-gezinde predikanten waren uitgeweken in de zeventiende eeuw.

Hier in Brabant was mijn briefschrijver gelegerd.

Hij nu schreef van hieruit den negen-en-twintigsten Maart 1832, aan een „Waarde zielevriend" den hier volgenden brief:

Waalwijk, den 29sten Maart 1832.

Waarde zielevriend.

Met deze gelegenheid gevoel ik mij gedrongen u edele een letter te schrijven van de bizonderheden die wij hier ontmoeten. Ik heb uw brief voor eenige weken ontvangen en daaruit u aller gezondheid vernomen dat mij groot plezier en aangenaam was, tevens het verlies van Gerritje daaruit gezien, die ge door den dood verloren hebt. Maar wat een groote troost voor u allen, dat zij is overgebracht tot die onmiddellijke nabijheid en die volzalige vreugde van haar liefsten Heiland en Verlosser, daar zij de kroon voor het lam zal nederwerpen en de hallelujaas met al de gezaligden aan te heffen om hem in volmaaktheid te verheerlijken. O mijn vriend, wat een wonder van genade betoond de Heere aan u en de uwen in het voorbijgaan van zoo velen, daar zal voor u in het bizonder een eeuwigheid toe noodig zijn om het te bewonderen. O mijn vriend het is zoo vrije genade daar de Heere het beliefde te schenken. Mijn vriend, wij genieten hier ook nog vele onverdiende voorrechten naar lichaam en naar geest en wat de godsdienst aanbetreft kunnen wij hier onderscheiden predikanten hooren, en wij hebben hier vele vrome menschen aangetroffen daar wij mede spreken kunnen met vereeniging des harten, en gaan zondagsavonds naar een dorp Sprang, een half uur van hier naar een gezelschap daar wel twintig burgers komen en de helft komen er nog niet omdat er zoo veel volk ligt. Dan is er een dorp, een uur van hier Kapel genaamd, daar is ook een goede predikant, dien hebben wij al onderscheiden gehoord en gesproken. Dat is een bekeerd man en de juffrouw ook als ik mij niet bedrieg. Dan nòg een dorp, een uur van hier, te Doveren, is òòk een dominee, die ook bizonder goed predikt. Die man is al veranderd, eer hij op studie is geweest. Ik heb ook wel een uur met hem gesproken van het bevindelijkswerk, wat er tusschen God en de ziel eens omgaat, en een groot uur verder te Wijk bij Heusden, hebben

wij dominee Moorrees gehoord die te Nieuwkerk gestaan heeft, niet zonder zegen en wonder hebben wij dien gehoord. Een wonder wierd het mij in de kerk dien dominee dáár te hooren, dien ik voor vier jaren, door anderen, die van hem gesproken al gekend had. Ik moest uitroepen in bewondering: Heere wat voor wonderlijke wegen houdt gij niet met ons dat wij die voorrechten hier! hier! mogen genieten in die wegen, die gij door uw aanbiddelijke voorzienigheid met ons houdt. Toen de kerk uit was kwamen er verscheiden vrome menschen die ons uit last van den kerkeraad medenamen om te eten. Zulk een gemeente heb ik nog niet aangetroffen, daar zulk een band van liefde onder Gods volk was als daar. Eenigen hebben den dominee zelf ook nog gesproken met veel genoegen. Wij wierden ten vriendelijksten weer verzocht als wij weer kunnen komen aan hun huis, zonder dat zij het ons weer moeten zeggen, omdat wij nu wel wisten waar zij woonden. Wij waren wel met ons tienen daar naar toe geweest. Zoo mogen wij dan nog hier in die voorrechten deelen. O mijn vriend, die wegen zijn wonderlijk en aanbiddelijk somtijds voor mij, die de Heere tot nu toe met ons houdt, daar wij zulke nietige wormen zijn, daar geen goed in woont, maar melaatsch zijn van hoofd tot de voeten en onbekwaam zijn tot eenig goed dat God aangenaam kan zijn, belieft het Hem, nog uit vrije goedheid elken morgen Zijne weldaden en goedertierenheid nieuw te maken. En wat een verkeerde ben ik nog integendeel, somtijds nog niet tevreden, maar nog al te veel den Heere wetten voorschrijven en nog zoo maar zoo zelden kan ik mijn ziel en lichaam en de zaken van ons vaderland den Heere toebetrouwen, daar toch zijn Raad bestaan zal en Hij alles zal doen naar zijn vrijmachtig welbehagen en daar zijn hand toch nooit verkort wordt, zoo bedorven is de mensch geworden door de zonden dat hij van nature een vijand is van God en zijn dienst. Maar belieft het den Heere zijn licht in de ziel te storten en zijn liefdeuitlatingen in zijn binnenste gewaar doet worden, dan zegt de Heere: mijn volk is een gewillig volk in den dag zijner heirkracht, dan wenscht hij wel den Heere in volmaaktheid te dienen en dan zou het hem smarten wanneer de Heere door het minste onteerd mocht worden. Maar is er geen licht dan ben ik weer tot alles onbekwaam, doodelijk onbekwaam tot iets goeds. En zóó blind dat ik nergens kan bijkomen, dat ik aan mijn kant moet denken: daar kan van mijn geen goed meer komen en het was allang voor eeuwig met mij gedaan geweest, was er geen Jezus die volkomen kan zalig maken, en daar de Vader mede voldaan was om door zijn gehoorzaamheid en gewilligheid zich over te geven voor verloren zondaars om aan die gerechtigheid door die volmaakte offerande te doen, daar niet anders aan voldaan kan worden dan door het offerbloed van een heilig onnoozel, ja God en mensch, in één persoon tegelijk. Het is zalig van hem iets te kennen tot zaligheid. Ik kan niet ontkennen daarvan te kennen, hoewel ik voor dit oogenblik er geen levendig gezicht mag hebben voor mijzelven. Maar dat is ook voor mij geen dagelijksch werk, maar de Heere weet altijd wanneer het voor mij nuttig is. Ik heb door den tijd van dit winter niet vele bizondere tijden mogen hebben, maar veel over mijn doodigheid moeten klagen, tevens beliefde het den Heere tusschenbeiden ook nog wel eenige troost en verkwikkingen te schenken. Maar voor eenige dagen was ik zoo doodig en gevoelloos dat ik nergens bij kon. Ik wierd moedeloos onder die droevige gesteldheid, zoodat het mij toescheen dat de Heere zich geheel met zijn verkwikkende en vertroostende invloeden van zijnen Geest van mij verwijderde en door eenige ongesteldheid naar het lichaam was alles voor mij in een treurigen toestand. Ik mocht nog wel eens

lezen in een boek van Erskine. Maar in het eerst bleef het vruchteloos. De preek was over deze woorden: Ik heb u gegeven tot een verbond des volks waarin wierd verklaard: wie de gever, wie gegeven, en aan wie hij gegeven wierd; en toen ik las dat hij aan arme zondaren wierd gegeven, aan doodonmachtigen, aan blinden, aan walgelijken in zich zelven, o mijn vriend! dat was ik en dat moest ik en dat wou ik gaarne met mijn eigen hand onderteekenen. O mijn vriend! daar kreeg ik zooveel licht in mijn diepe bedorvenheid, nietigheid en doodelijke onmacht, dat ik als de Kananeesche vrouw als een worm voor Jezus nederlag om een druppel van zijn genade af te smeeken en ik moest zoo gedurig uitroepen: Heere, ik laat u niet los voor dat ik een zegen van u ontvangen hebbe en toen mocht ik gelooven en pleiten op zijn eigen Woord: dat Hij nog nooit een zondaar afgewezen heeft en moest toen uitroepen: Heere, gij hebt nooit een zondaar afgewezen, gij kunt mij ook niet afwijzen. Zoo mocht ik op zijn eigen Woord pleiten totdat ik zooveel geloofslicht en kracht kreeg, dat ik dat verbond, namelijk Jezus, met al zijn volheid mocht aannemen en het mocht onderteekenen als een arm zondaar daar geen leven in is maar gansch verloren in zich zelven. O mijn vriend! ik kan u niet schrijven wat ruimte, wat blijdschap, ik toen in mijn ziel gewaar werd. Ik had nooit zulke tijden gehad als op dien namiddag. Het was mij alsof ik van de aarde was bij Jezus. Ik had geen krachten of vermogens genoeg om Jezus te verheerlijken. Aan liefde ontbrak het mij niet. Daarbij mocht ik zien dat de Vader met Hem zoo voldaan was door zijn gehoorzaam lijden en sterven, dat er geen verdoemenis meer was voor degenen die in Christus was. O mijn vriend! nu had ik genoeg voor tijd en eeuwig. Nooit heb ik zoo'n ruimte voor mijn ziel gehad als op dien tijd. Daarbij zag ik dat ik met zoo een getrouwen en onveranderlijken Verbonds God te doen had dat eerder de aarde uit hare plaats zou ontzet worden en de hemel opgerold als een doek eer dan dàt Verbond wankelen. O mijn vriend! ik kan u van dat alles maar een flauwe schets schrijven van wat ik toen aan mijn ziel heb ondervonden. Nu kan ik alles aan Jezus overgeven en toe betrouwen. Nooit wensch ik weer te wankelen of ontevreden te zijn, want nu zag ik dat Hij alles mede zou doen werken ten goede voor mij en dat hij mij alles schenken zou wat ik noodig heb in strijd en overwinning. Gij zult mogelijk denken: dan zult gij nu wel bekwamer zijn om tot zijn eere te leven. O mijn vriend! integendeel is het met mij gesteld, niettegenstaande het vaste fondament staat aan 's Heere zijde maar mij aangaande blijf ik nog een doodonmachtige in mij zelf en waarin, tot mijn leedwezen, geen goed woont, en nog gevoel ik een hart in mij dat zoo gedurig genegen is om den Heere een perel van zijn kroon te nemen. En dat is mijn leed. Kon ik altijd maar tot roem van zijn genade spreken en leven! Dat zou mijn lust zijn, maar ik vermag niets dan door Christus die mij kracht schenkt. Ik ben blij dat ik er ook zelf niet iets kan of moet aan toebrengen. Dan was het voor eeuwig met mij gedaan! Mijn vriend, ook moet ik u nog eens melden dat wij des avonds hier een gezelschap hebben van schutters bij gereformeerden. Daar komen wel tien en twaalf man bij elkaar, waar ik of mijn kameraad des avonds den Bijbel of andere boeken lezen en dan spreken we ook met elkander en zingen dan eens psalmen. En daar komen er dagelijks nog al wat bij die ook lust schijnen te hebben, en ik heb er kortelings nog twee ontdekt die ook kennis aan haar hebben en zoo het schijnt wel eens bizonder aangename zielsverkwikkende oogenblikken gehad hebben. Wij hebben er nog sedert van u afwezig zijnde vier bij ons batailjon gevonden die den

Heere vreezen. Hiermede wil ik eindigen. Van den toestand van onzen vader ziet het er nog niet gunstig uit. Alle middelen en pogingen blijven tot hiertoe ongezegend. Wat de Heere met ons voorheeft is voor ons nog verborgen. Mogen wij maar volgen als gewillige onderdanen 't zij gebaande of ongebaande wegen. Waar de Heere ons toeroept dat is gemakkelijk, zoo de Heere ons daartoe bekwaam maakt en zoo de Heere maar mee op mag trekken. Wie zou dan tegen ons zijn! Mijn vriend, ik moet u ook doen weten dat ik mijn oudste zuster verleden jaar door den dood verloren hebbe. Zij was twintig jaar oud en zeer goed voor haar brood. Dat heeft mij wel veel tranen gekost. Ik moet eindigen. Ik beveel mij verders in u aandenken bij den troon. Zijt hartelijk allen van mij gegroet, tot alle andere vrienden en vriendinnen in den Heere, van hem die zich met alle achting noemt, uw vriend, J Visser, schutter bij de vierde compagnie, 1ste bataillon. Ik verwacht van Berend ook eens met deze gelegenheid een brief hoe het nog met u allen gesteld is.

Deze brief is in het bezit van den bekenden emeritus predikant ds Jan Visser, thans wonende te Zeist. Hoe merkwaardig: de tweede predikant van de gereformeerde kerk van Sprang, is genoemde ds Jan Visser geweest, zoon van den briefschrijver, die later de Christelijke Afgescheiden Gereformeerde kerk van Hattem heeft gediend als ouderling. Ds Jan Visser diende Sprang van 16 Dec. 1900—30 Sept. 1906.

[3]) Men vergelijke nevens het vele over Scholte geschreven vooral wat te vinden is in dr Van Lonkhuizen's dissertatie, en het uitnemend artikel van dr Henry Beets, *H. P. Scholte's leven en streven in Noord-Amerika, Nederlandsch archief voor kerkgeschiedenis enz.* 1930 blz. 260 v.v.

[4]) De brief is letterlijk naar het origineel afgedrukt.

[5]) *De Zwijndrechtsche Nieuwlichters.* Zie ook: Aanteekening 24 bij Hoofdstuk VI (pag. 129).

[6]) Het slot van dezen brief is in het archief De Cock niet meer aanwezig.

VEERTIENDE HOOFDSTUK

LAURMANS HAAT, DAMSTÉ'S EN ANDERER LASTER, IN BOND MET DU CLOUX' NIJD, KLAGEN DE COCK AAN.

IN een schrijven dat niet gedateerd is, doch kort na 15 April 1834 moet zijn verzonden aan Zijne Majesteit den Koning der Nederlanden door de ouderlingen en diakenen van de „verdrukte gemeente van Ulrum", wijzen dezen den Koning op het feit, dat een „Laurman van Oosterlittens zelfs zoo verre durft gaan dat hij openlijk de maatregelen voorstelt om de kerk handen en voeten te binden en wederom zodanig onder het kruis te brengen als onze kerk ten tijde der Spanjaarden onder het juk geweest is, voorstellende nl. om de getrouwe leeraren die zich laten zien uit te werpen, de candidaten uit de kerk te weeren en vooral te zorgen dat er geen oefeninghouders komen." In een brief van 1 Maart 1834 heeft De Cock hetzelfde aan den Koning geschreven.

Lagere en hoogere kerkelijke besturen van af de classis tot de „algemeene synode" hebben zich beijverd deze richtlijnen getrouw te volgen en den raad van dezen „groffen" liberalen predikant conscientieus op te volgen. De éene oefeninghouder na den ander werd op aanklacht van den een of anderen predikant door den wereldlijken rechter veroordeeld.

Het vijgeblaadje der vervolgzieke roomsche kerk: ecclesia non sitit sanguinem, de kerk dorst niet naar bloed, werd brutaal van de hand gewezen, openlijk durfden de machthebbers in de kerk tot vervolging aanzetten. Rome deed nog alsof ze het te ontaard vond dat de kerk zoude straffen, ze gaf de aangeklaagden ter straffe over aan de wereldlijke macht, doch ds Laurman van Oosterlittens en kerkelijke hoogwaardigheidsbekleeders in Den Haag achtten het niet noodig zich verdekt op te stellen, maar dreven zoowel het lagere volk als de machthebbers tot vervolging, beboeting en inkerkering.

Zoo was het dan classikale en provinciale besturen in den lande niet onwelkom gelegenheid te vinden te kunnen procedeeren tegen een De Cock en Scholte en later, zeer getrouw aan Laurmans raad, tegen den candidaat Van Raalte, om ze te weren uit de kerk of ze er uit te werken. Daarbij gaven in ijver zich te haasten tot dat werk de „minder groffe" liberalen, den groffen weinig toe. Instede motieven te zoeken tot het behouden, haastte men zich zoozeer met te handelen tegen de ongewenschten, dat het classikaal en provinciaal bestuur zich voor immer hebben geblameerd in de behandeling van de zaak De Cock, gevoerd op een wijze, waarbij die van de rechtbanken, hoe berucht ook en betwistbaar, toch nog gunstig afsteekt.

Tegenover den gereformeerden predikant De Cock scheen alles geoorloofd te worden geacht. Predikanten hielpen ijverig mee aan het uitstrooien en verbreiden van den meest dwazen laster, wat den inhoud van De Cocks preeken betrof. Men scheen voor niets te staan.

Gedurende de verbouwing der kerk preekte De Cock o. a. in Lagemeeden, Oostwold en Niezijl. De toeloop was bizonder groot; met leede oogen werd dit aangezien door collega's uit den omtrek, om welke redenen dan ook, en dra verscheen er weer zoo'n lasterlijk blauwboekje, waarop De Cock zich niet verwaardigde te antwoorden. Als de leer werd aangetast dan vatte hij de pen op, doch op infame lasterschriften antwoordde hij niet. Zelfs predikanten ontzagen zich niet dat vuige goedje op te rapen en als ze in twistgesprek met hem geraakten in de vergadering van ring of classis, dan werd meer dan eens een wending aan het gesprek gegeven door een vraag als: „men vertelt van je"; en: „ik hoorde omtrent je". Dan ontzagen de eerwaarden zich niet, voor den dag te komen met den onzin als van „een zekeren candidaat, die bij ds De Cock een bezoek zou hebben afgelegd en die in een andere kamer een klein kind zonder ophouden erbarmelijk zou hebben hooren schreien, en toen gevraagd zoude hebben: „maar wiens kind is dat toch, dat daar zoo onophoudelijk schreit"? Waarop De Cock zou hebben gezegd: „dat is een van onze kinderen, maar laat het schreeuwen! wij storen ons daaraan niet; het is toch een verdoemelinge!" Dat was hem immers geopenbaard!"

Hoe is 't mogelijk, dat de lieden die dergelijke malle praat opraapten en verbreidden niet voelden dat zij zichzelf schaadden. Die candidaat was toch zeker niet een welopgevoed jong man: bij een aanstaanden collega maar te vragen naar wat er in de kinderkamer gebeurde!

Men ging zelfs zóóver, dat aan De Cock voor de voeten gelegd werden uitdrukkingen die hij in zijn openbare gebeden zoude hebben gebezigd. Dit gebeurde op dezelfde vergadering van de classis Middelstum te Onderdendam gehouden, waarop het gesprek kwam op de boekjes van ds Meyer Brouwer en dr Benthem Reddingius.

Toen heeft De Cock een aanklacht ingediend in den kerkelijken weg tegen deze beide mannen. Fout is geweest, dat dit alleen mondeling is geschied, zoodat daarvan geen aanteekening is gehouden en het feit dan later ook ontkend kon worden door den tegenstander. Zoo staat het ook met de uitdaging, dat hij dan maar de pen moest opvatten tegen hen. De Cock had gehoopt dat een ander dat zoude doen; hij was niet hooggevoelende; noch een haantje de voorste; hij is gedreven tot het voeren van den strijd. Opmerkelijk is hierin de overeenstemming met een Calvijn; ook deze minde den strijd niet; meed dien veeleer; achtte zich juist niet de aangewezen en geschikte man daarvoor. Maar de loop der dingen stuwde hem, sleepte hem in de beweging en toen gaf hij stuur, werd niet beheerscht noch geleid, doch gaf leiding en nam de roerpen in den greep. De Cock had liever dat een ander zoude schrijven; toen de anderen dit niet wilden doen en hij daartoe werd uitgedaagd, toèn bleef hij niet in gebreke: hij heeft geleerd gehoorzaamheid te oefenen. Ook dezen gang van zaken heeft men later durven ontkennen; echter dit behoort tot de dingen, die onder ons volkomene zekerheid hebben.

Een rechtsgeleerd man, niet van gereformeerde belijdenis, schrijft heel voorzichtig, doch juist daardoor te meer raak: „van niet altijd naar goede beginselen van procesrecht gevoerde kerkelijke processen, die schorsing en ontzetting hebben bewerkstelligd". En hij noemt deze feiten: „bedroevende en ons nationaal gevoel beschamende feiten"; hij voegt dan aan zijn kerkhistorische en staatsrechtelijke studie eenige archiefstukken toe, „opdat die er wellicht eenigszins toe kunnen bijdragen ter verklaring hoe men destijds tot het dwaze inzicht is gekomen de geheel natuurlijke en voor de openbare rust volstrekt onschuldige beweging der afscheiding als een maatschappelijk gevaar te beschouwen". [1])

Onder de door mr S. Sybenga weergegeven archiefstukken is er ook een van Vierhuizens predikant A. P. A. du Cloux, dat niet minder bezwarend is voor dezen man, dan de aanklachten door hem tegen de handelingen van De Cock ingediend bij het classicaal bestuur van Middelstum, waardoor het proces een aanvang nam dat ten slotte uitliep op ontzetting van De Cock uit zijn ambt; het door ds Laurman begeerde einde voor allen die hij merkte met het èène merk: dwepers en dweperij.

Een der handelingen waardoor De Cock in moeilijkheden zoude geraken was, zooals we reeds zeiden, het doopen van kinderen uit andere kerkelijke gemeenten. Hij heeft dit niet met stelligheid kunnen voorzien; wel heeft hij met den kerkeraad de mogelijkheid verondersteld dat daaruit bezwarende gevolgen zouden kunnen voortvloeien. Dáárom ging de kerkeraad ook niet in overijling te werk met dit doopen; immers De

Cock schreef daarover aan ds Molenaar, en zelfs nog aan ds Scholte, toen zij reeds waren gezwicht voor het dringend vragen om den doop door zulke ouders, die zich bezwaard gevoelden te antwoorden op de doopvragen in het midden van hun gemeente, wijl zij het niet eens waren met de leer aldaar gebracht.

Nu was zulk doopen wel niet verboden bij een stellig verbod, maar het werd strijdig geacht met een ongeschreven kerkrecht en zelfs met de gereformeerde opvatting van den doop, bij name met wat Calvijn daaromtrent leert.

Men meene echter niet, dat De Cock de meening zoude zijn toegedaan geweest, dat het sacrament van den doop zijn waarde ontleent aan de rechtzinnigheid van den bedienaar van den doop. Het ging in deze kwestie alleen om de vraag, of de kerkeraad van Ulrum langer weerstand mocht bieden aan het dringend vragen om dit sacrament voor hunne kinderen, door ouders, die niet konden kerken bij hun eigen predikant, wijl deze leerde en predikte in strijd met Gods Woord en de leer der kerk uitgedrukt in haar formulieren. Dit meende de kerkeraad van Ulrum niet langer te mogen doen. Waren zij ook maar eenigszins van doopersche opvatting geweest, zij zouden gezegd hebben: laat uw kinderen maar zoo lang ongedoopt „liggen", totdat er op kerkelijk gebied verandering moge komen in uwe gemeente. Maar deze mannen waren te kerkelijk aangelegd, te weinig separatistisch geneigd, dan dat zij aldus konden raden. Bovendien was De Cock een man van meer dan gewonen werkelijkheidszin; geen man van leuzen en phrasen, maar van handelen, als hij het gebod zag.

Wachten op verandering in uw gemeente! Had hij alzoo geantwoord dan zou dit voor de meesten dier ouders zijn geweest een verschuiven, een onthouding van het sacrament, ad kalendas graecas, dus voor onbepaalden tijd. Daarvoor waren zij te ernstige en te eerlijke menschen. Was er in zulke gemeenten wel kans dat in een niet al te ver verschoven toekomst verandering zou komen in de bezetting van den kansel? De samenstelling van de kerkeraden berustte min of meer op het stelsel van coöptatie: zij vulden zich zelf aan. Volgens het Algemeen Reglement, art. 85, moest de kerkeraad bestaan uit den predikant en uit ouderlingen, uit de achtenswaardigste, kundigste en voornaamste leden der gemeente. Moge dit voorschrift al eenigermate vaag zijn omdat de begrippen achtenswaardig, kundig en voornaam nog al betrekkelijk zijn, wèl blijkt er uit dat de bedoeling van dit Reglement was: de kerkelijke colleges samengesteld te zien uit de notabelen. Dit was er niet beter op geworden door een Koninklijk Besluit van 1825, waarbij bepaald werd: „De benoeming van ouderlingen en diakenen geschiedt door den kerkeraad benevens de diakenen. In gemeenten bij welke tot nu toe door manslidmaten, gewezen kerkeraadsleden of anderen invloed op de benoeming van ouderlingen en

diakenen wordt uitgeoefend, zullen de meer huishoudelijke reglementen bepalen of en zooja welken invloed dezelve aldaar daarop zullen blijven uitoefenen." [2])

De tegenstanders van de „Separatisten" wezen steeds op 't feit, dat onder degenen die vasthielden aan de leer van Dordrecht haast geen mannen van naam en gezag waren. Dìt was althans een feit, dat de meer aanzienlijken en vooraanstaanden eer stonden aan den kant van het „nieuwe licht", dan dat ze opkwamen voor het „oude".

Het ging derhalve moeielijk bij dit verschijnsel en bij een dergelijke samenstelling van de kerkeraden, de bezwaarden gerust te stellen met het vooruitzicht dat er wel verandering zoude komen in de bediening des Woords en zij alsdan in de eigen gemeente en aan den eigen predikant den doop zouden kunnen vragen voor hunne kinderen. Zeker bij een geordend en gezond gereformeerd kerkelijk leven zou zulk doopen van kinderen uit andere gemeenten zonder de toestemming, om bizondere redenen, van de zijde van den kerkeraad niet te verdedigen zijn geweest, maar juist dàt ontbrak en dàt bestond niet in de synodale genootschapskerk. En dan geldt de regel, dat bij abnormale omstandigheden niet normaal kan worden gehandeld.

Was dat doopen en de aanklacht deswege aanleiding tot de procedure die leiden zou tot de breuke, het verschijnsel dat gereformeerde ouders hunne kinderen moesten laten doopen in een gemeente waarin een niet-gereformeerd kerkrecht vigeerde en eene niet-gereformeerde prediking ongehinderd en ongemoeid mocht, desnoods moest, worden gehandhaafd, zou noodwendig leiden tot reformatie vroeg of laat, èn in het Noorden, èn in het Zuiden, ja straks over heel het land. Vele getrouwen in den lande konden zich niet onderwerpen aan een onschriftuurlijk reglement, dat door de uitnemendste godgeleerden en rechtsgeleerden verwerpelijk en afkeurenswaardig werd geacht. [3])

Hoogst opmerkelijk blijft het, dat de man die de aanklacht indiende, 4 Nov. 1833, herhaalde, 18 Nov. '33, en straks 3 Dec. '33 nog verzwaarde, den naam draagt van ds A. P. A. du Cloux, van den later zoo gevierden predikant, wiens predikatiën in sommige zich noemende gereformeerde kringen nog gaarne worden gelezen. Welke verandering er in dezen man ook moge hebben plaats gegrepen, zijn afkeer van de *gezonde* gereformeerde leer, die hem dreef een aanklacht in te dienen tegen den trouwen verdediger daarvan, is hem bijgebleven. Door deze aanklacht tegen De Cock heeft Du Cloux zich gesteld tegenover hem, die de vader der Scheiding in het Noorden des lands zou worden, en deze houding heeft hij, waar hij ook „stond", niet gewijzigd. Zijn aangezicht bleef gekeerd naar de „Synode"; zijn rug naar de Christelijke Gereformeerde kerk!

De eerste aanklacht reeds teekent den aanklager; elke daarop volgende,

teekent hem ongunstiger, hoewel hij dezelfde blijft, alleen maar zich telkens meer blootgeeft. Vóór alles is hij een gehoorzame dienaar van het „Bestuur"; dat is hij gebleven, zijn ganschen diensttijd lang!

Moeielijk gaat het van onder den minder gunstigen indruk te komen dien de vorm, waarin hij zijn klacht indiende, op den lezer maakt. Daar zit iets geniepigs in. Hij beklaagt er zich bij het classikaal bestuur over, dat De Cock steeds voortgaat aan kinderen uit andere gemeenten den doop te bedienen, en dat ook weder zonder de minste toestemming van zijn zijde, „noch ook met een bewijs, dat de kinderen in het *burgerlijk register* [4]) zijn ingeschreven". Deze clausule bevat iets waardoor De Cock misschien ook met de openbare macht in botsing zou kunnen komen. Zoo zou de slag raak zijn: de gehate man in conflikt met de kerkelijke en wereldlijke overheden! „Het Classikaal Bestuur", zoo vermaant deze jonge man op vaderlijke wijze, „neme toch maatregelen ten spoedigste tegen dusdanige handelingen, waardoor de hevigste twisten en onaangenaamheden tusschen de inwoners van dezelfde gemeente te vreezen zijn, waartoe de Heer De Cock steeds zijne heillooze pogingen schijnt aan te wenden!" Du Cloux durft niet met stelligheid te spreken! Maar de man die later de kunst zal verstaan tusschen de regels door te lezen, toont hier tusschen de regels door te kunnen schrijven, en vertrouwt dat het classikaal bestuur wel de waarheid achter de waarheid zal vinden. De Cock, de oproermaker in de kerk, *„schijnt* [4]) heillooze pogingen aan te wenden, waardoor de hevigste twisten en onaangenaamheden tusschen de inwoners van dezelfde gemeente zijn te vreezen." Du Cloux is bezig met steenen te zoeken en geeft die gaarne in de hand van het classikaal bestuur. Men behoefde 't woord: twist, verstoring van de orde, maar te noemen, of de bestuursmachten dachten al aan en spraken van opruiers.

Veertien dagen daarna, 18 Nov. '33, gevoelt Du Cloux zich al weer gedrongen De Cock andermaal aan te klagen, daar hij op den vorigen dag weer kinderen uit zijn gemeente heeft gedoopt. Alleen de innige overtuiging dat de Heer De Cock door deze handelingen, ongeregeldheden poogt te verwekken in zijn gemeente, alles trotseerend, en wijl dit doen „vooral op den Zoutkamp, de aanleiding kan wezen tot de hevigste onaangenaamheden tusschen de verschillende leden zijner gemeente, maakt het hem ten plicht, het Bestuur uit te noodigen, wel ten spoedigste te willen decideren, of zulks geoorloofd zij of niet, daar hij toch vertrouwen mag, dat het Bestuur gaarne alles zal willen aanwenden ten einde eenen leeraar, die reeds zooveel onheil in de gemeenten zijner naburen heeft gesticht en dagelijks meer zoekt te verwekken, binnen de grenzen zijner eigene gemeente te doen verblijven."

Wederom een veertien dagen later, 3 Dec. '33, ziet Du Cloux, „ofschoon het hem wezenlijk leed doet, dat zijne beklagten tegen den heer De Cock

eerst in de vergadering die in Januari zal gehouden worden, zullen worden beoordeeld, zich gedrongen het Classikaal Bestuur kenbaar te maken, dat De Cock nu openlijk getrouwde en ongetrouwde leden zijner gemeente in zijne openbare catechisatiën aanneemt en onderwijst en dezen er zelf toe opwekt. Hij vertrouwt dat hij met zijn ambtgenoten, de heeren Warmolts, Smith en Van der Helm, uit wier gemeenten insgelijks leerlingen door den heer De Cock zijn opgenomen, zullen worden gehandhaafd in hunne wederzijdsche bedieningen. Geen zucht, om steeds aanklager van De Cock te zijn, noopt hem tot dit schrijven, maar hij vermeent het te moeten doen, om bij mogelijk te ontstane onaangenaamheden tusschen de verschillende gemeenten zich dan te kunnen refereren aan deze kennisgevingen." De kerkeraad van Farnsum, ressorteerende onder de classis Appingedam, beklaagt zich om dezelfde reden den volgenden dag 4 Dec. '33, eveneens bij het bestuur van de classis Middelstum. [5])

Als de Acte van Afscheiding of Wederkeering tegen het einde van het volgende jaar, 14 Oct. '34, zal worden geteekend; het einde waartoe deze kerkelijke procedure tegen De Cock, zal hebben genoopt, dan zal Du Cloux zich rechtstreeks wenden tot de wereldlijke overheid en haar bijstand inroepen, De Cock en de zijnen aanklagende bij den Heer Gouverneur van de provincie Groningen, in een schrijven van 23 Oct. 1834, Dan zal hij nog eens slaan en nog meer raak dan de eerste maal. Hij vertrouwt wel, dat de Gouverneur op de hoogte zal zijn gebracht door de kerkelijke en burgerlijke besturen van den ring Leens en de gemeente van Ulrum van wat er op den Zondag na den veertienden October is voorgevallen. Hij meent toch ook nog van zijn kant den Gouverneur dringend te moeten verzoeken om een „genoegzame magt te Ulrum te willen zenden om alle mogelijke handgemeenschap voor te komen. De gemoederen toch van de aanhangers van De Cock zijn door de stoute taal van den heer Scholte geheel opgewonden, en zij wachten slechts de geringste gelegenheid en aanleiding af om zich met kracht en geweld tegen de maatregelen van het Bestuur te verzetten."

En dan komt Du Cloux uit in eene gedaante, waarin hij zich na vele jaren in eene briefwisseling met eene vroegere catechisante uit Oldebroek, nog zal openbaren [6]); dan laat hij er zich op voorstaan hoezeer hij door zijn gemeente bemind wordt en bij haar is geliefd. Ook in den brief aan den Gouverneur verzekert hij het geluk te hebben dat schier heel de gemeente van Vierhuizen en den Zoltkamp „naauw aan hem is verkleefd"; hij is uit dien hoofde er van overtuigd: „dat ze hem uit zijn gemeente zullen vergezellen als hij zijn beurt te Ulrum heeft te vervullen, en dat de schippers met hunne knechten niet de minste belediging of terging, hem of hun zelven aangedaan, zullen kunnen dulden, temeer daar zij reeds sedert een geruimen tijd door alles wat te Ulrum straffeloos is geschied,

ten hoogste verbitterd zijn geworden en toch altijd eene driftige voortvarendheid deze menschen door hunne betrekking en stand eigen zijn". Hij verzekert „de uiterste behoedzaamheid en voorzigtigheid aan te zullen raden, maar hij kan niet instaan voor de gevolgen". Hij mag „thuis blijven, indien hij dit verkiest; hij zal toch voor diligent worden gehouden": de beurt zal als vervuld worden beschouwd en hij zal dus de vergoeding voor deze vacaturebeurt ontvangen. Maar gaat hij niet, dan, zoo voorziet hij, „zal De Cock dit tegen hem uitspelen", wijl hij „zijn getrouwe en domme aanhangers alles wijs kan maken wat hij verkiest en *dan* is stellig te duchten dat in alle naburige gemeenten zijn partij zich meer en meer zal laten zien en een menigte weifelende zielen op het gezicht van hun vrees zijne zaak openlijk zullen omhelzen en zij alle weldenkenden te Ulrum in de grootste onaangenaamheden zullen brengen, terwijl de eigene gemeenten dan aan verdeeldheden en onderlinge twisten meer openbaar zullen zijn blootgesteld. Zijne Excellentie houde hem zijne openhartige taal ten goede!" [7])

Dat zal zijne Excellentie stellig wel hebben gedaan!

Of de geschiedenis dit ook zal doen, mag worden betwijfeld!

In ieder geval heeft zijn klacht gehoor ontvangen en is naar zijn raad door den Gouverneur geluisterd, nadat ook het plaatselijk bestuur van de gemeente Ulrum zich met een verzoek van dezelfde strekking, gebaseerd op ongeveer gelijke gronden, tot hem had gewend. [8])

Reeds een maand na het schrijven van Du Cloux zond de Gouverneur aan de plaatselijke besturen in de provincie Groningen een missive, gedateerd Groningen, den 20 Nov. 1834, waarin hij dezen verwittigde „van zijn vastberaden en ernstig voornemen niet te dulden dat de rust en goede orde binnen deze provincie een oogenblik gestoord worden door lieden die door een opgewonden verbeelding en verhit brein vervoerd, de stoutheid zooverre drijven van openlijk ongehoorzaamheid aan wetten en gezag te prediken". [9])

De geschiedenis heeft wel een hard doch niettemin een rechtvaardig gericht gehouden over deze en dergelijke missives van den Gouverneur. Men leze nog eens deze woorden: *openlijk ongehoorzaamheid aan wetten en gezag te prediken.* De geschiedenis heeft ten gerichte gezeten; zij heeft het feiten-materiaal nauwkeurig onderzocht; zij heeft den inhoud van Du Cloux's schrijven gewogen; zij heeft de missives van zijne Excellentie en van het plaatselijk bestuur gelezen en eindelijk uitspraak gedaan bij monde van een rechtsgeleerde en den volke bekend gemaakt: „dat wat de kerkelijke en wereldlijke overheden en machten vreesden *in het algemeen ongegrond bleek te zijn,* want *De Cock had zijn menschen in bedwang* en *wist hen van naar zijn meening onrechtmatige feitelijkheden af te houden".* [10])

Du Cloux kon echter tevreden zijn, want de Gouverneur had „de eer

aan Zijne Excellentie den Heer Minister van Binnenlandsche Zaken te doen toekomen afschrift eener bij hem ingekomene missive van den heer predikant A. P. A. du Cloux, predikant der Hervormde Gemeente te Vierhuizen, d.d. 23 Oct. j.l., die als lid van den kring Leens op Zondag den 26 dezer den predikdienst in de gemeente Ulrum moet waarnemen en nog onbekend was met den maatregel door hem genomen". Du Cloux heeft een dubbelen slag geslagen.

De Gouverneur toch had reeds zijn maatregelen genomen tot handhaving van de orde bij het eventueel optreden op Zondag 26 Oct. van ds Du Cloux. Hij toch had tot de burgemeesters der aan Ulrum grenzende gemeenten een aanschrijving gericht veldwachters voor dien Zondag naar Ulrum te zenden; en voorts een verzoek gericht tot den Commandant van Groningen op dien Zaterdag een compagnie infanterie naar Ulrum te detacheeren. De Gouverneur zond deze missive, opdat de minister zoude mogen inzien dat de genomen maatregelen ter beveiliging van personen en eigendommen te Ulrum volstrekt noodzakelijk waren; te meer daar de brief van Du Cloux hem „in zijn meening had bevestigd dat de meerdere stoutheid en opgewondenheid der aanhangers van De Cock moet worden toegeschreven aan de verzetting en opruiïng der gemoederen door den predikant Scholte".

Zijne Excellentie neemt dan de vrijheid de aandacht van den minister in het bizonder op dezen persoon te vestigen, „wiens komst in deze provincie al het aanzien heeft eener zending en welligt in verband staat met uitgebreider plans". [11])

VERZOEK AAN DE COCK TOT EEN ONDERHOUD MET DE COMMISSIE UIT HET CLASS. BESTUUR. *(Zie pag. 306)*

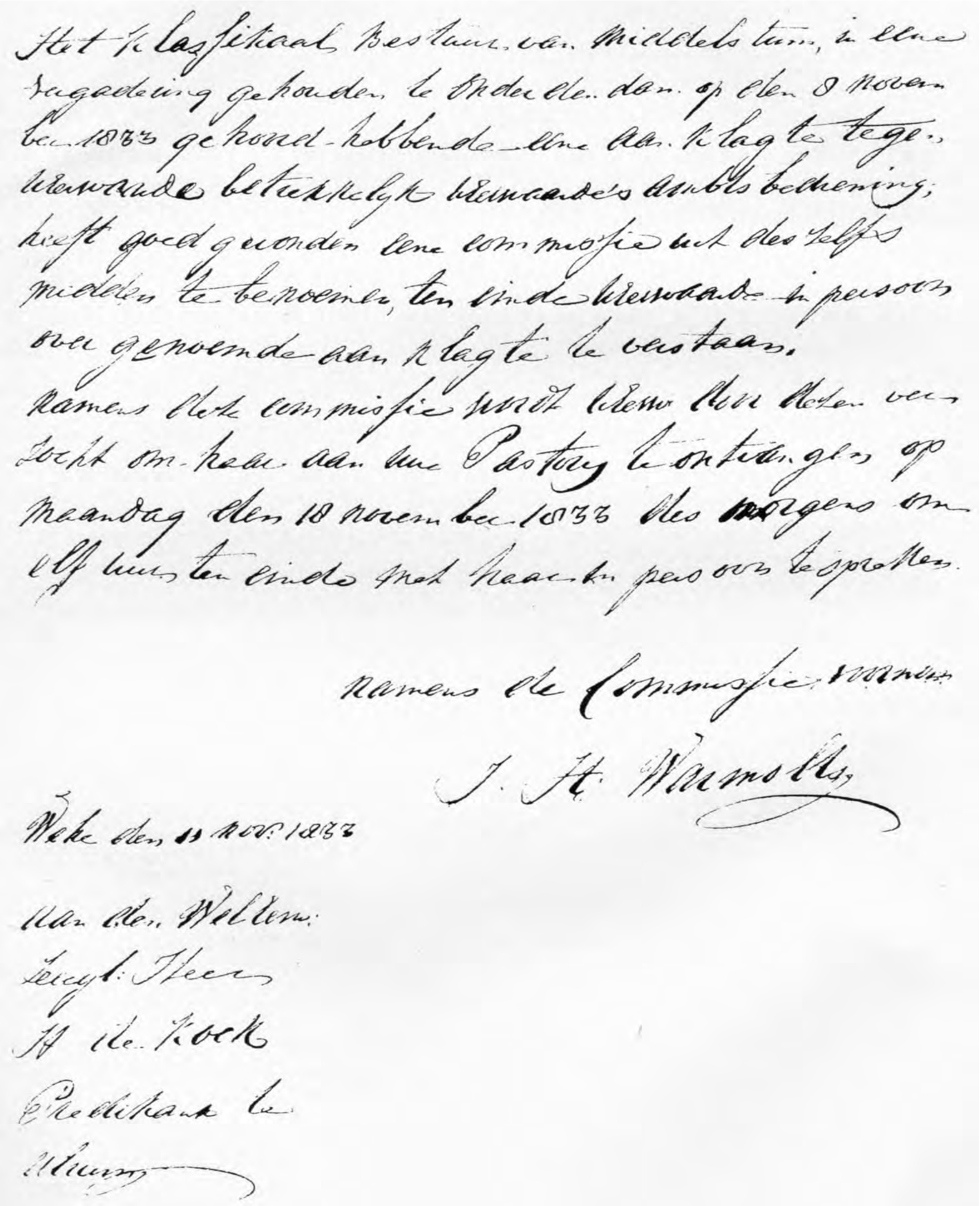

Het klassikaal Bestuur van Middelstum, in eene vergadering gehouden te Onderdendam op den 8 November 1833 gehoord hebbende eene aanklagte tegen UEerwaarde betreffelijk UEerwaardes ambtsbediening; heeft goedgevonden eene commissie uit deszelfs midden te benoemen, ten einde UEerwaarde in persoon over genoemde aanklagte te verstaan.
Namens deze commissie wordt UEerw. door dezen verzocht om haar aan uwe Pastorij te ontvangen op maandag den 18 november 1833 des morgens om elf uur ten einde met haar in persoon te spreken.

namens de Commissie voornoemd
J. H. Warmolts

Wehe den 11 nov: 1833

Aan den WelEerw:
Zeergel: Heer
H de Kock
Predikant te
Ulrum

AANTEEKENINGEN HOOFDSTUK XIV.

[1]) Mr S. Sybenga a.w. blz. 4, 6.

[2]) Men vgl. voor de samenstelling van de kerkbesturen en de regeling van de beroeping der predikanten mr S. Sybenga a.w. blz. 12—15.

[3]) Mr S. Sybenga blz. 26.

[4]) Ik cursiveer.

[5]) De eensluidende afschriften van deze aanklachten berusten in het archief De Cock en zijn geschreven door ds J. R. van Eerde, in September 1859, predikant te Zuidwolde, in zijn hoedanigheid van scriba der classis. Hier zij reeds medegedeeld dat op navraag daarnaar gedaan door den biograaf van Hendrik de Cock, Van Eerde schreef: „Het spijt mij dat ik aan uw verlangen om te weten hoevele leden er tegenwoordig zijn geweest bij de schorsing in Dec. 1833? en welke? niet kan voldoen. Na ingesteld onderzoek is gebleken, dat daarvan geen aanteekening bestaat. Eerst in 1838 begint de vermelding van absente leden."

[6]) Een brief uit een copieboek van wijlen mej. Segboer te Oldebroek.

[7]) Mr S. Sybenga a.w. blz. 76, 77.

[8]) „ „ „ 81, zes regels van onderen.

[9]) „ „ „ 81, 82.

[10]) „ „ „ 38.

[11]) „ „ „ 83, 84.

VIJFTIENDE HOOFDSTUK

DE COCK GESCHORST.

HET naaste gevolg van Du Cloux's aanklachten was, dat het classikaal bestuur van Middelstum ingevolge art. 64 van het Reglement op de uitoefening van kerkelijk opzigt en tucht enz. een commissie benoemde „om naar de ingediende bezwaren onderzoek te doen".

Deze commissie bestond uit de predikanten A. Rutgers, J. H. Warmolts en P. Rutgers. Aan De Cock werd kennis gegeven van het voorgenomen onderhoud. Deze kennisgeving geschiedde op zeldzaam onheusche wijze. Een facsimilè van het origineel is in dit werk opgenomen.

Geen adres! Toch wel een adres: onder aan den voet; doch vloekende met de allereerste eischen van wellevendheid. De naam van den geadresseerden medebroeder niet eens goed geschreven; tot tweemaal toe foutief en dàt in een officieel stuk, en dàt bij zulk een ernstige aangelegenheid, waarin een predikant is betrokken wiens familienaam in de kerkelijke wereld van Groningen zoo bekend was, alsmede in die van de magistratuur.

Ds Warmolts adresseert: den Weleerwaardigen Zeergl. Heer, den Heer H. de *K*ock, Predikant te Ulrum. Nauwkeurig wordt aangegeven: verzonden met de schuit op Ulrum, den 11 Nov. 1833. [1])

Het onderhoud dan had plaats op Maandag 18 November 1833, des morgens om elf uur in de pastorie, in tegenwoordigheid van den kerkeraad. Dat deze bij het onderhoud was, ging uit van De Cock, dewijl de zaak waarover het zou gaan zijn ambtsbediening betrof en wel dàt deel daarvan hetwelk was geschied in overleg met den kerkeraad en volgens een wettig kerkeraadsbesluit, zoo was het dan ook geen ijdel vertoon dat De Cock voorstelde deze vergadering van den kerkeraad met de classikale commissie te openen met gebed.

De weigering van de commissie het onderhoud met gebed te openen wijst op een geestesgesteldheid die de inzet is van den toon en van de wijze waarop de procedure De Cock zal worden gevoerd tot in de hoogste

bestuurscolleges toe. De commissie voegt aan haar weigering toe, dat zij niet anders heeft te doen dan te onderzoeken, of de aanklacht op waarheid is gegrond, zoo ja, of hij daarmede voort denkt te gaan, en dat zij daarop een beslist en afdoend antwoord wenscht te ontvangen.

De Cock erkende kinderen uit andere gemeenten gedoopt te hebben. Uit het doopboek zou kunnen blijken, dat hij tot op dezen tijd reeds eenige kinderen van elders had gedoopt; tot op de schorsing zou dit getal klimmen tot zestien. Hij verklaarde verder waarom hij dit had gedaan en gemeend dit niet te mogen weigeren. In het geval van den aanklager Du Cloux had hij den doop niet durven weigeren van kinderen uit diens gemeente, wijl de doopouders bezwaar hadden tegen de leer van Du Cloux, bizonder in het stuk van den doop, tegen diens gevoelen namelijk: dat alle kinderen met den Heiligen Geest werden gedoopt. Ook oordeelde De Cock, dat de geloovigen zich dáár tot de bediening van den doop moeten vervoegen alwaar de gereformeerde leer wordt verkondigd. Ook vroeg hij, dat men hem de wet wees, waarbij verboden werd waarvan hij was aangeklaagd; tenzij hem de wet werd aangewezen waartegen het streed, kon hij van dit doopen niet aflaten.

Hiermede was het officieel gedeelte van het onderhoud afgeloopen.

Uit het verslag van de commissie uitgebracht door haar scriba dr A. Rutgers, de Breede, 18 Nov. 1833, blijkt, dat de kinderen uit de gemeente van Vierhuizen, door De Cock op den 3den November gedoopt, „ingeschreven waren in het doopboek van Ulrum op de gebruikelijke wijze, met vermelding harer namen en van die harer ouders, van hun woonplaats en den tijd van der kinderen geboorte en doop. Van de verrigte doopsbediening was geene kennis gegeven aan den predikant van Vierhuizen."

Nog meldt het verslag, dat De Cock de ouders die dezen doop vroegen, om redenen zij het niet eens waren met Du Cloux' doopsbeschouwing, „niet had vermaand, om van hun verzoek af staan, dewijl hij oordeelde en oordeelt, dat de ware geloovigen zich ter doopsbediening dáár moeten vervoegen, waar zij het er voor houden, dat de ware kerk is."

Overigens, zoo luidt het verslag, „is de Heer de Cock bekend gemaakt met Art. 49 van het Reglement op de Uitoefening van kerkelijk Opzicht en Tucht ten einde hij, iets hebbende te voegen bij zijne bovenstaande erkentenis en verklaring, daarvan aan de commissie berigt geve volgens de wet."

Het verslag eindigt met den wensch, dat het werk der commissie „moge dienstbaar zijn en medewerken tot eene beslissing van dit geschil in den geest des Heeren en tot heil Zijner kerk."

Uit een briefwisseling weergegeven in *Hendrik de Cock* blijkt, dat dr A. Rutgers na het officieel onderhoud nog in gesprek is geweest met

De Cock over deze aangelegenheid, in verband waarmede deze hem reeds den volgenden dag nader schreef. Uit het antwoord dat dr Rutgers direct daarop den volgenden Donderdag gaf, volgt dat De Cock op Rutgers' redeneering wel degelijk acht heeft gegeven en bewijsplaatsen uit Calvijn vroeg tot staving van het door Rutgers voorgedragen gevoelen in deze kwestie. De Breede's geleerde Calvijnkenner zou hem liever deze mondeling willen aanwijzen en met De Cock bespreken, doch hij zal dit nu maar schriftelijk doen. Rutgers herinnert aan De Cock, dat hij betoogd heeft dat Calvijns redeneering is:

„1° Het is het werk der Leeraars te onderwijzen, de Sacramenten te bedienen en kerktucht te handhaven;

2° Gelijk de Apostelen dit deden in de *geheele wereld,* zoo moet ieder leeraar dit doen in *zijne gemeente* bij welke hij is aangesteld en

3° aan de waardigheid van den heiligen doop wordt niets toegevoegd of ontnomen door de hoedanigheid des bedienaars."

De Cock moet toch niet de gedachte voeden, alsof zijn „doopsbediening meer ware dan die van andere leeraars!" Dr A. Rutgers geeft dan vele aanhalingen uit Calvijns *Institutie* tot staving van hetgeen hij bij het bezoek heeft gezegd en nu schrijft. Hij heeft zich gehaast De Cock te antwoorden, opdat „deze uit eigen beweging het voornemen moge opvatten, om voor het toekomstige van de verkeerde handelwijze inzake de geincrimeerde doopsbediening af te staan."

Het antwoord van De Cock is kort en hartelijk. Hij wijst de beschuldiging van Donatisterij voor zich en voor hen die de kinderen in Ulrum laten doopen van de hand; verwijst naar betreffende artikelen van de geloofsbelijdenis, Calvijns verklaring van Mattheüs en naar Ursinus. Hij wenscht door eene wettige vergadering der classis onderricht te worden en zoo hij dwaalt, „overtuigd te worden op grond van Gods Woord en de grondwetten onzer Kerk."

Noch ds Molenaar, noch dr Rutgers hebben goed begrepen wat den kerkeraad eindelijk noopte den doop te laten bedienen door hun predikant aan kinderen uit andere gemeenten. Wat De Cock zonde was geworden drong hem daarvan af te laten. Hierin is er overeenkomst tusschen hem en Luther. Het gebod Gods is hem heilig! Hij zag op het gebod en liet dan de uitkomst aan den Heere over. Geen vrees voor te voorziene gevolgen hielden hem terug. Er kwamen menschen tot hem vragende den doop voor hun kind. Deze menschen werden als ze van buiten de gemeente kwamen onderzocht door den kerkeraad, en naar de beweegredenen gevraagd, en als dan bleek dat zij „bezwaar hadden hunne kinderen te laten doopen bij predikanten, die niet de waarachtige en volkomene leer der zaligheid verkondigden", dan werd het verzoek van deze ouders niet afgewezen. De kerkeraad meende zoo te mogen handelen,

daar er geen enkele officieele bepaling in den reglementenbundel van de Nederlandsche Hervormde Kerk was, die het doopen van kinderen uit andere gemeenten verbood. Dit doopen was niet in overeenstemming met de gereformeerde beschouwing; immers nadrukkelijk verbiedt de kerkorde dat een dienaar zich indringe in eens anderen dienaars werk. Echter hier werd de kerkeraad als voor een botsing der plichten gesteld en toen golden hem het zwaarste de gewetensbezwaren met betrekking tot dit heilig sacrament bij ouders, die de kerkeraad na onderzoek meende te moeten houden voor geloovigen van gereformeerde belijdenis.

Dat de kerkeraad de namen dezer gedoopte kinderen in de registers van de gemeente Ulrum boekte en onder de incomplete leden opnam; dat hij daarvan geen bericht deed aan den kerkeraad der gemeente waaruit zij herkomstig waren, was een daad die op de lijn lag van „Separatie", waarop hij zich toch niet wilde bewegen. Uit deze en andere handelingen van den kerkeraad mag men echter niet, zooals Mr Van Appeltere deed, de beschuldiging afleiden, dat de Afscheiding een wel overlegd plan was van eenige jeugdige leeraars. [2])

De Cock dan kon en mocht naar zijn overtuiging den doop niet weigeren aan zulke kinderen, dies ging hij er mede door gelijk blijkt uit Du Cloux' aanklachten van 18 November en 3 December, en die van Farmsum op 4 December. Tevens blijkt uit den brief van 3 December aan het classikaal bestuur, dat De Cock ook getrouwde en ongetrouwde leden uit andere gemeenten in zijne openbare catechisatiën aanneemt en onderwijst. Onder dit „aannemen" behoeft nog niet te worden verstaan dat zij werden toegelaten tot de belijdenis des geloofs en daardoor tot het gebruik der heilige sacramenten, immers in datzelfde schrijven gebruikt Vierhuizens predikant ook den term: „leerlingen opgenomen". Echter ook uit andere feiten blijkt wel dat de kerkeraad van Ulrum, nog vòòr dat de Afscheiding een feit was geworden, zich in dit opzicht toch al op den weg der scheiding bewoog, zonder zich daarvan rekenschap te geven.

Sinds Maandag 18 November, waarop het onderhoud ten zijnen huize had plaats gehad met de leden der commissie, en de daarop gevolgde briefwisseling met het lid dr A. Rutgers, hoorde De Cock niets meer van het classicaal bestuur, tot hij door den scriba werd opgeroepen op den 19den December in het Zijlvesterhuis [3]) te Onderdendam voor dit bestuur te verschijnen om te worden gehoord.

In den oproep werd alleen gewag gemaakt van klachten tegen hem ingebracht; hij veronderstelde dus zich te moeten verantwoorden inzake het doopen waarover de commissie hem had onderhouden.

Wèl moest hem zijn opgevallen dat de kerkeraad niet werd gedagvaard; daar de aanklachten evenwel zoo goed den kerkeraad raakten als den

predikant van Ulrum, ging gene, gelijk voor de hand lag, mede naar Onderdendam om gehoord te worden.

In het vonnis dat gestreken werd staat, dat aan De Cock met alle zachtmoedigheid zijne onbetamelijke handeling en vergrijp zijn voorgehouden. Over dit vonnis heeft de geschiedenis ten gerichte gezeten en het kortweg, naar inhoud en naar de wijze waarop het genomen werd, onoprecht en onchristelijk genoemd. Dit is niet geschied dan na een nauwkeurig onderzoek, dat uitgewezen heeft, hoe aan den aangeklaagde geweigerd werd naast hem ook den kerkeraad te hooren, gezwegen nog van de botte weigering ook nu, als bij het onderhoud ten zijnen huize, de behandeling der zaken te beginnen met gebed.

Het ergerlijke in heel deze procedure is, dat daarbij als praeses fungeerde ds J. J. Damsté. Met dezen was de gedaagde reeds in twistgesprek geweest op eene der laatste vergaderingen van de classis, toen de geschriften van de beide predikanten Meyer Brouwer[4]) en Benthem Reddingius ter sprake werden gebracht door De Cock en hij werd uitgedaagd de schrijvers aan te klagen, wat hij ook heeft gedaan doch wat niet staat genotuleerd in het protocol van die classikale vergadering, en tevens de pen tegen hen op te nemen, wat De Cock ook deed in zijn *Schaapskooi*, eenige dagen voor deze dagvaarding verschenen. Ds Damsté, een man die zich niet had ontzien allerlei lasterpraatjes tegen De Cock uitgestrooid op te nemen, waarmede hij vroeger reeds een wending gaf aan een ernstig gesprek over de aangerande gereformeerde leer; een man die bij deze procedure slechts categorische antwoorden verlangde en weigerde De Cock aan te hooren in zijn verdediging van het geïncrimineerde geschriftje. Deze man had als het ware den mond van De Cock eerst opengebroken: De Cock had den handschoen, hem voor de voeten geworpen, wel moeten opnemen; dit deed hij èn als rondborstig eerlijk strijder, maar nog meer als vurig beminnaar en verdediger van de gesmade leer en belijders, die beiden hem zeer waard waren en.... nù legt deze zelfde man aan De Cock het zwijgen op, sluit zijn mond, zet hem buiten de deur, na hem nog als ezelsschop nagegeven te hebben: dat hij wel gedacht had dat De Cock stijfhoofdig zich zou betoonen. [5])

Zoo kwam dan De Cock hier te staan tegenover den man, die hem had uitgedaagd en genoopt de pen op te nemen tegen de beide leeraars, als wiens geestverwant de praeses zich had uitgesproken. Dan erger: hier werd de verdediger van de leer der kerk, gedaagd voor het classikaal bestuur om zich te verantwoorden over zijne verdediging van de ware gereformeerde kerk en van de ware gereformeerden tegenover openbare aanranders daarvan, beschimpers van haar belijders! Voorwaar een brutaal stukje! Men zegge niet dat het niet ging over die verdediging maar

over de aanranding van deze beide mannen en over de wijze waarop die verdediging plaats greep.

Zulk beweren is slechts met het ééne reeds genoemde woord te kwalificeeren: *onoprecht.*

Opmerkelijk is dat bij de ondervraging, gedaan door den aan De Cock zeer vijandig gezinden praeses, voorop schijnen te zijn gegaan de aanklachten: de zaak die gediend had bij het onderhoud in de pastorie, waarbij dan nog kwam waarover zich Du Cloux in een later schrijven had beklaagd, dat De Cock getrouwde en ongetrouwde leden zijner gemeente en ook uit die „der heeren Warmolts, Smith en Van der Helm opgenomen had op zijn openbare catechisatiën", en dat eerst in de laatste plaats aan hem gevraagd werd of hij de schrijver was van het genoemd vlugschrift.

Dit is dáárom zoo opmerkelijk wijl in het *vonnis* juist het schrijven van bedoeld geschriftje op den voorgrond wordt geschoven en wel allerduidelijkst dè reden tot zijn schorsing is geweest.

De Cock merkte wel dat zijn rechters zeer tegen hem waren ingenomen, doch hij vermoedde in het minst dat een vonnis zou worden gestreken zoo onwettig, zoo onchristelijk en zoo onoprecht als waardoor dit bekend geworden is in de annalen van kerkelijke rechtspraak. Onwettig wordt het niet alleen door onze canonici geacht: de rechtskundige schrijver van de reeds genoemde historische studie over de Afscheiding, schrijft daarvan: „Het door De Cock doen verschijnen van gemeld geschrift werd in de classicale vergadering van 19 December mede als een onderwerp van beschuldiging behandeld, zulks zonder regelmatige vóórbehandeling of — om in juridische taal te spreken — zonder instructie en zonder dagvaarding.

Tegen het geschriftje waren blijkbaar geen bezwaren ingebracht, en, indien zulks al het geval mocht geweest zijn, dan zou het Classikaal bestuur niet hebben mogen nalaten, óók met betrekking tot dit punt, ingevolge voorgenoemd art. 64, een commissie in te stellen tot onderzoek dier bezwaren. Zulks nagelaten te hebben maakte de behandeling van dit punt in de vergadering van 19 December waardeloos.

Niettemin werd De Cock — bij op den dag van behandeling 19 December vastgestelde uitspraak — in de bediening geschorst èn wegens het doopen van kinderen uit andere gemeenten èn wegens het meergenoemde tegen Brouwer en Reddingius gerichte geschrift." [6])

Wij moeten aan dit oordeel van mr Sybenga nog toevoegen, dat dit vonnis der schorsing bovendien nog onwettig was op reglementair standpunt, omdat volgens art. 14 van het Algemeen Reglement twee derden van de leden van het bestuur tegenwoordig moesten zijn om een besluit te nemen; en er waren slechts vijf van de negen leden aanwezig.

In het vonnis worden drie overwegingen genoemd, ontleend aan het

schrijven van het bewuste vlugschrift, die hebben geleid tot de schorsing, en ééne „aan het bedienen van den Christelijken *Doop* aan kinderen uit andere gemeenten en het geven van privaat Godsdienstig onderwijs aan personen in andere gemeenten woonachtig, waardoor hij den kring zijner bediening te buiten gaat; en alzoo wanorde en verwarring verwekt."

Alzoo: de zitting onvoltallig; de behandeling van het feit dat De Cock het boekje tegen de twee predikanten geschreven had waardeloos; het doopen nergens reglementair verboden; derhalve het besluit tot schorsing in driedubbelen zin onwettig, en de wijze waarop het classikaal bestuur tot het vonnis kwam door en door onoprecht en onwaarachtig, ja zelfs in enkele overwegingen stumperachtig. Men denke zich het geval toch goed in: gedaagd is een predikant die geen vrijmoedigheid had den doop te weigeren aan ouders die bezwaar hadden hun kinderen in eigen gemeente door den predikant te laten doopen, vermits ze achtten dat deze niet de waarachtige en volkomene leer der zaligheid verkondigde. Dezen konden de doopvragen niet in oprechtheid bevestigend beantwoorden! En verder: het zwaarste vergrijp werd zijn verdediging van de ware gereformeerde leer en van de ware gereformeerden, die hij fel achtte bestreden te zijn geworden; en nu luidt onder de vele overwegingen op grond waarvan hij werd geschorst eene aldus: „dat zelfs volgens bestaande formulieren, alle diegene strafbaar zijn, die tweedragt, secten en muiterijen in kerken en wereldlijke Regeeringen begeeren aan te regten". Deze overweging noem ik stumperachtig, dan neen, zij wijst op onbeschaamdheid. De aanhaling toch is uit het formulier voor de bediening van het heilig Avondmaal. De verdediger van de gereformeerde leer in de belijdenisschriften als in die der liturgie, veroordeeld met verwijzing naar een uitspraak der liturgische geschriften!

Zoo begon de berechting van de procedure De Cock. De voortgang daarvan zou niet minder scheef gaan.

AANTEEKENINGEN HOOFDSTUK XV.

[1]) Afgedacht nog van 't feit, dat meer dan één predikant De Cock jaren gediend heeft in de classis Oldambt (vgl. *Schortinghuis en de vijf nieten)*, mocht de familienaam De Cock toch wel als bekend verondersteld worden bij een predikant uit 't Noorden, uit de procedure tegen ds Gerhard Th. de Cock (oudoom van Hendrik de Cock), tegen wien, beroepen te Beetgum (Friesland) bezwaren werden ingebracht op grond van beweerde onrechtzinnigheid, doch wiens beroep door den invloed van den stadhouder Prins Willem V gehandhaafd bleef.

[2]) *Pleitrede in de zaak van Hendrik Petrus Scholte c.s., door* Mr A. W. VAN APPELTERE, 1836, blz. 11, 22, 24.

[3]) Het Zijlvesterhuis was het waterschapshuis van het toenmalige Winsummer- en Schaphalsterzijlvest. Zulk een „waterschapshuis" had wel niets met de kerk uit te staan, maar had als herberg een goed vergaderlokaal.

[4]) Boeles a.w. blz. 91 schrijft: „L. Meyer Brouwer, — naamgenoot en kleinzoon van wijlen den geleerden L. Meyer, eens het sieraad der Vriesche Hoogeschool."

[5]) Boeles a.w. blz. 91.

[6]) Mr S. Sybenga a.w. blz. 34.

ZESTIENDE HOOFDSTUK

DE KERKERAAD VAN ULRUM EN DE COCK PROTESTEEREN TEGEN HET VONNIS VAN DE CLASSIS MIDDELSTUM.

ZAL De Cock zich onderwerpen? Vòòr den aanstaanden Zondag kan deze schorsing niet algemeen bekend zijn; velen zouden, naar kon worden verwacht, van nabij en van verre komen om op te gaan onder zijn prediking en hem daarna te ontmoeten, met hem te spreken; en alle dezen zouden zeer teleur worden gesteld als zij vernamen dat De Cock niet zelf den dienst zoude vervullen. Direct stond bij hem vast, dat hij zich zoude onderwerpen, want mocht de handeling door hem al voor beslist onwettig worden gehouden, het vonnis werd uitgesproken door een bestuur dat hij als wettig erkende: aan „separatie" werd door De Cock niet gedacht!

Hem restte te protesteeren!

Daartoe werd onmiddellijk door hem een protest, namens den kerkeraad van Ulrum, geteekend door den leeraar, twee ouderlingen en drie diakenen opgesteld en nog dienzelfden dag, 21 Dec. '33, ingediend bij het classikaal bestuur. In dit protest, dat wèl namens den kerkeraad wordt ingediend, verdedigt De Cock zijn eigen zaak en wordt gesproken in den eersten persoon enkelvoud. Hij legt er den nadruk op, dat „hij *onverhoord* op de onregtmatigste wijze, die misschien immer gehoord is, veroordeeld en geschorst werd. Hem is koeltjes en *verre van vriendelijk* belet de uitdrukkingen in zijn *Verdediging* enz. op grond van Gods Woord te bewijzen. Laten de beide aangevallenen zelf hunne slechte zaak verdedigen."

„Wijl het schorsingsvonnis in vele opzichten rechtstreeks tegen de waarheid ingaat en niet door de bekrachtiging van den Koning voorzien is", protesteert hij, „ook uit naam van de gemeente en den kerkeraad over haar gesteld, hoogelijk daartegen."

Dan nog wijst De Cock er op dat er tegen het doopen door hem geschied geen wetten bestaan en waar geen wet is, is geen overtreding.

Hij heeft gevraagd welke de bepalingen tegen het doopen en het geven van onderwijs zijn en waar te vinden; hij zou deze dan openlijk der gemeente hebben „gecommuniceerd".

Ook hieruit blijkt duidelijk dat De Cock zich beslist wil houden aan wet en regel! De beschuldiging dat hij wanorde en verwarring sticht door zijn handelwijze, wijst hij af, met de herinnering dat de joden den Heere Jezus ook beschuldigden met een: hij beroert het volk. Neen hij slingert haar zijn beschuldigers in het gelaat met de woorden van den vuurprofeet Elia: „Ik beroer Israël niet, maar gij en uw vaders huis, omdat gij de geboden des Heeren verlaten hebt." Leugen en laster noemt hij de bewering dat hij geschreven heeft tegen de beide predikanten, zonder bij eenig competent bestuur eenig bezwaar te hebben ingebracht. Brouwer zelf toch heeft hem uitgenoodigd, om in het openbaar te antwoorden, terwijl hij „daarna liegende hem toevoerde, dat hij, in de schelpen kruipende, mij dat niet verzocht had". Echter, zoo schrijft hij zeer terecht, „de gemeente Gods was openlijk aangetast en gelasterd, en dus moest haar zaak ook openlijk verdedigd en gehandhaafd".

Hij wenscht vóórdat hij dit „barbaarsch vonnis kan aannemen openlijk te worden gehoord en in allen gevalle dit bekrachtigd te zien door Zijne Majesteit den Koning, die zijn roeping had geapprobeerd; en hij spreekt de verwachting uit dat Zijne Majesteit, in het voetspoor zijner godvruchtige vaderen tredende, dit nimmer kan noch zal doen."

Daar ligt iets roerends, doch tevens tragisch in dat vertrouwen op den Koning gesteld! Dat vertrouwen kon in hem niet geschokt worden. Daaruit is te verklaren dat hij aanhoudt en steeds aanhoudt bij den Koning, opdat deze recht zal doen. Daarom onderneemt hij straks een reis naar Den Haag. Bij tien- en tientallen copieën van smeekschriften en adressen aan den Sire berusten in het archief De Cock.

Niets werd onbeproefd gelaten om de opschorting van het vonnis te verkrijgen en te voorkomen dat op den nabijzijnden Zondag niet hij maar de consulent den dienst zoude waarnemen. Denzelfden dag, 21 Dec. '33, werd nog aan den consulent gevraagd „in vereeniging met den kerkeraad der gemeente om aan de aanschrijving van het classikaal bestuur hier den dienst te doen tot nader onderrigting niet te beantwoorden ter vermijding van onrust en wanorde, en dat wel wijl „door ons gezamenlijk" een protest is ingezonden."

Ook aan den praetor van den ring Leens, schreef De Cock, eveneens denzelfden dag, 21 Dec. '33, maar niet gelijk deze gedaan had op onheusche wijze zelfs zonder adres; het schrijven van De Cock draagt een volledig adres: „Aan den Praetor van den ring Leens! WelEerw. Zeergel. Heer!" Hij meldt hem, „tegen het veroordeelend besluit ten zijnent opzigte en schorsing in zijn dienst geprotesteerd te hebben en ver-

zoekt dus den uitslag daarvan af te wagten, opdat hij, zoo het regt uit ons land niet geheel is geweken, eerst moge gehoord worden, eer hij veroordeeld wordt."

De scriba van het classikaal bestuur antwoordt nà den Zondag; de toon is niet onwelwillend, naar het karakter van den bejaarden predikant van Bedum, ds W. Cost. Dit schrijven is gedateerd op den 25 Dec. 1833. Ds Cost deelt hem als zijn meening mede, dat hij niet gelooft dat het tegen hem gevelde vonnis, op zulk een aanvrage als gedaan is door den kerkeraad van Ulrum, zal worden ingetrokken. „Gij blijft dus in uw dienst geschorst, totdat gij voldoet aan hetgeen in de uitspraak vermeld is," doch hij kon bij het provinciaal kerkbestuur appeleeren volgens het reglement: maar intusschen zal hij moeten blijven voldoen aan de uitspraak van het classikaal bestuur.

Uit een schrijven aan den consulent ds Smith te Leens bleek, dat De Cock zelf onrust en wanorde vreesde van de zijde der zeer verontwaardigde gemeente en de diep teleurgestelden die allicht van verschillende kanten zullen komen niets wetende noch vermoedende van de schorsing. Maar ook de consulent was niet geheel gerust. Hij wist wel dat de schorsing veel misnoegen en wrevel onder de voorstanders van De Cocks „leerbegrippen", zoo te Ulrum als elders, had veroorzaakt. Zoo althans luidt het in een missive door het plaatselijk bestuur van de gemeente Ulrum, den 28 December '33 gezonden aan den Gouverneur. Daarin wordt dan verder medegedeeld, dat ds Smith uit vrees voor mishandeling aan genoemd bestuur bescherming heeft verzocht bij gelegenheid dat hij als consulent het eerst den predikdienst te Ulrum op Zondag den 22 Dec. moet waarnemen; dit schrijven deelt dan verder mede dat men inderdaad des avonds te voren vernomen had, dat het plan zoude zijn gesmeed dien leeraar te beletten den predikstoel te beklimmen. Het gaat aldus voort:

„Een der voornaamste aanleggers hierover verstaan hebbende werden wij van dit voornemen volkomen overtuigd. Dientengevolge hebben wij het noodzakelijk geacht om vier manschappen, bestaande uit eenen grenadier en drie soldaten die met verlof in deze gemeente zijnde en daartoe wel genegen, met de geweren der schutterij te wapenen om de goede orde bij de kerk te bewaren. Op het oogenblik dat de godsdienstoefening eenen aanvang zoude nemen, hadden zich vele misnoegden verzameld op de straat nabij de kerk met het oogmerk om den heer Smith aldaar den doorgang te beletten, doch de gewapende manschappen boezemden zooveel ontzag in, dat de menigte den leeraar onder het toeroepen van *valsche* leeraar en *paapsche* priester lieten passeeren en in de predikdienst niet hinderde; wordende de heer *Smith* na geëindigde godsdienst, op deszelfs verzoek door ons en kerkvoogden vergezeld van

den veldwachter en eenen grenadier, naar het gemeentehuis geleid. Deze omstandigheid had ook de predikanten van Niekerk en Vierhuizen doen besluiten om ons te verzoeken om ook tot hunne veiligheid bij de waarneming der predikbeurten op de Kerstdagen dergelijke maatregelen van voorzorg te nemen, waaraan dan ook telkens is voldaan, zoodat hier de openbare godsdienstoefeningen op die dagen zonder wanorde zijn afgeloopen; en men meent het thans daarvoor te kunnen houden, dat de gemoederen nu wel zooveel tot bedaren zijn gekomen, dat zoodanige veiligheidsmaatregelen in het vervolg niet meer noodig zullen zijn." [1])

Uit dit schrijven aan den Gouverneur blijkt duidelijk genoeg dat het plaatselijk bestuur, noch de kerkvoogden, al evenmin als de veldwachter en de vier manschappen gerekend mogen worden tot de „voorstanders van De Cocks leerbegrippen".

Het plaatselijk bestuur schrijft het bedaren der gemoederen toe aan de tijdig genomen „veiligheidsmaatregelen".

Vollediger zouden zijn inlichtingen, gegeven aan den Gouverneur, zijn geweest, als dat bestuur iets meer geschreven had van „het plan des avonds te voren gesmeed." Het werd van dat voornemen volkomen overtuigd door „een der voornaamste aanleggers van dat plan daarover verstaan te hebben."

Waarom zwijgt dit stuk van wat de veldwachter had afgeluisterd en gerapporteerd? Die wist wel wat er dien avond te voren was afgesproken in het huis van de weduwe Koster, en wie daar had gesproken. Of heeft de luistervink, naar dat dit gemeenlijk bij dezen gaat, een niet volledig verslag uitgebracht van hetgeen hij toen gewaar is geworden? De zaak staat zoo, en dit had het plaatselijk bestuur moeten rapporteeren. De verontwaardiging was groot, dat door het classikaal bestuur zoo'n haast werd gemaakt met de schorsing en de uitspraak daarvan wijl men juist voor de feestdagen stond. Al die dagen zouden voor de gemeente en de vele opgekomenen treurdagen worden. Dit wist het kerkbestuur wel; hierbij was opzet in het spel. Dat verbitterde de lieden. Toen verbond men zich in het huis van deze weduwe, daar waar zoo groote gastvrijheid werd genoten, om desnoods met geweld voor hun leeraar naar den preekstoel baan te maken. Echter de kloeke en vrome veenarbeider uit Smilde, vermoeid van de reis, schijnbaar sluimerende, toch nog hoorende wat er gaande was, sprak: niet aldus, mijne vrienden, en hij verzocht dat even aan den dominee zou worden medegedeeld dat hij er was. Daarop ging De Cock hem verwelkomen, vond er de vele lieden, vernam wat er gaande was, vermaande hen af te laten van hun plannen, waarvan hij aan hen het ongeoorloofde duidelijk maakte en — degenen, die daar vergaderd waren, lieten af.

Ik herinner aan wat mr S. Sybenga categorisch verzekert: „De Cock

had zijn menschen in bedwang en wist hen van naar zijn meening onrechtmatige feitelijkheden af te houden."

Dit wist ook het plaatselijk bestuur wel; dit had het kunnen weten; dit zal toch de luisterende veldwachter wèl hebben medegedeeld. Waarom dan maakte het bestuur dáárvan geen melding en noemde het althans niet mede dit feit als grond voor de veronderstelling dat de genomen veiligheidsmaatregelen in het vervolg niet meer noodig zullen zijn? [2])

Ds Smith dan preekte en de geschorste predikant kon het niet met zijn geweten overeenbrengen op te gaan onder de prediking van een dienaar, dien hij wel in zooverre kende dat hij niet met reden kon verwachten dat deze de zuivere verkondiging van de waarheid zou doen hooren. Hij mocht geen gemeenschap hebben met dit werk der duisternis in het midden zijner gemeente. Zòò moest en mocht hij getuigen. Zelf ging hij naar het huis van de wed. Koster, waar de menschen van „elders" gemeenlijk herberg vonden en samenkwamen; hier ontvouwde hij den gang van zaken en betuigde op het zeerst dat hij meende zich aan de schorsing te moeten onderwerpen.

Daar de oefenaar L. Dijkstra in het midden der saamgekomenen was, werd aan dezen verzocht een stichtelijk woord te spreken wat hij des morgens en des middags deed, zoodat deze eerste Zondag niet ongezegend werd doorgebracht.

Reeds den volgenden morgen, den 23sten Dec. 1833, zond De Cock een protest in bij het provinciaal kerkbestuur tegen zijn schorsing, waarin hij aanvangt met op het feit te wijzen, „dat de gemeente verloopt, de armen beroofd, het ongeloof en de losbandigheid gevoed en de handen der goddeloozen gesterkt worden". Hij is zich van geenerlei schuld bewust, tenzij het een misdaad wordt gerekend te strijden voor 't geloof eenmaal den heiligen overgeleverd. Hij betuigt zich daartoe gedrongen te voelen, en hoopt door Gods genade daarin niet te verflauwen, *al moet het goed en bloed kosten.* Hij heeft de predikanten Brouwer en Reddingius „hard bejegend; het is omdat zij Gods kerk hard hadden bejegend". Haat noch partijschap zijn van zijn kant daarbij in het spel, alleen liefde voor de waarheid, en ware belangstelling in het heil der gemeente. Hij vreest voor den vloek door den Engel, over de inwoners van Meroz uitgesproken, omdat dezen niet te hulp waren gekomen met de helden; en tevens werd hij tot zijn schrijven en getuigen gedrongen door de geloofsbelijdenis artt. 27—29. De beschuldiging dat hij tweedracht, secte en muiterij begeert aan te richten wijst hij af, want hij houdt zich juist stipt aan de formulieren, als op Gods Woord gegrond, en door zijn eed daartoe verplicht. „Wat de burgerstaat aangaat", hij wil zeggen, wat zijn leven als staatsburger betreft, wat dus de politiek belangt, „daarmede heb ik mij tot dusverre

niet bemoeid, dan om den zegen voor Koning, land en volk af te smeeken."
Ik vermoed dat hem was ter oore gekomen, of 't is ook mogelijk dat hij voorzag, dat zijn vijanden het wel dienstig konden achten het vermoeden te wekken, dat met de beweging in de kerk gepaard ging een zich vijandig roeren tegen den burgerstaat. In ieder geval staat vast dat zijn kerkelijke tegenstanders daarop geniepig zinspeelden; men denke maar aan Laurmans insinuaties, Du Cloux' zinspeling, later Van Appeltere's pleitrede.

De Cock betoogt verder, dat niet hìj de schuld draagt van zoo groot eene scheuring en verwijdering der gemoederen; wijl hij den waarachtigen dienst van God handhaaft; veeleer dragen het liberalisme en de neologie daarvan de schuld. Wil men nu hem verdrukken, dan moet men opnieuw den gruwelijksten conscientiedwang invoeren, maar dan brengt men ellende over zich en over land en volk. Zoo verzocht hij dringend zijne suspensie op te heffen tot heil der gemeente en tot troost der geloovigen, totdat hij zich op eene wettige wijze, voor eene onbevooroordeelde vergadering zal hebben verantwoord en hem op grond van Gods Woord zijn vergrijp zal zijn aangewezen. [3])

Het is opmerkelijk hoe slecht kerkeraden en predikanten op de hoogte schenen te zijn van het kerkrecht gelijk dit gold naar het synodaal reglement.

Ook De Cock blijkt daarvan tot nog toe niet veel te hebben geweten. Hij toch zocht bij alle „overigheden" en besturen zijn recht. Had hij bij zijn schorsing reeds geweten dat zijn vonnis in strijd was met het vigeerend kerkrecht, hij zou niet hebben nagelaten het classikaal en provinciaal bestuur daarop te wijzen en vernietiging van de uitspraak op grond daarvan hebben geëischt. Nu wijst hij meer op de formeele zijde van het schorsingsbesluit, en acht den voornaamsten grond waarop dat is genomen in strijd met de vrijheid van drukpers, afgekondigd in de Grondwet. Het is dan ook niet onlogisch dat de kerkeraad zich nog op dien zelfden drie en twintigsten December wendt tot Zijne Excellentie den heer Gouverneur, en de hoogedele heeren Staten van de provincie Groningen met den aanhef: „Bij de aanranding van de Hoogste en heiligste regten van den mensch, de vrijheid van godsdienst en vrijheid des gewetens, bij de overtreding van de grondwet die vrijheid van drukpers waarborgt enz. zich te wenden tot u hoogedelen." Hij verzekert heel goed te weten in kerkelijke zaken zijn recht te moeten zoeken bij de kerk, hij heeft dat dan ook gedaan, doch hij vreest kwalijk hulp bij het provinciaal bestuur te zullen vinden, gedachtig aan de ervaring opgedaan bij den secretaris van genoemd bestuur, toen hij dien inlichtingen had gevraagd inzake een rondschrijven met betrekking tot ds Duin, welke hem botweg werden geweigerd. Aan-

gezien zijn zaak spoed vereischt en ze toch gedeeltelijk van burgerlijken aard is, deswege komt hij nú ook met zijn protest tot de Staten."

Hij zet dan achtereenvolgens uiteen, dat de eerste grond van beschuldiging, zijn schrijven tegen Brouwer en Reddingius, ingaat tegen menschelijke en goddelijke wetten: tegen de vrijheid van drukpers en tegen den eisch der Schrift: het den rechtvaardigen maar ook den goddeloozen aan te zeggen. Hij geeft toe dat de namen waarmede hij deze predikanten betiteld heeft hard zijn, maar de vaderen zeiden reeds: „die den rechtvaardige aantast moet harde woorden hooren". Hij biedt dan aan, desnoodig in de groote kerk te Groningen, in een openbaar dispuut met de genoemde heeren alles in tegenwoordigheid van de Statenleden te verdedigen.

Zoo spreekt geen „separatist"! Dit is taal van een reformator!

Verder betoogt De Cock dat „Van der Linden zelf in de schuit tot Brouwer gezegd zoude hebben dat wat het doopen betreft: het punt van aanklacht, dit hem op grond van Gods Woord nooit zou kunnen worden belet", en wat het derde punt betreft: het catechiseeren van leerlingen uit andere gemeenten, daaromtrent beroept hij zich op een schrijven van ds Scholte, [4]) die niet het minste bezwaar daaromtrent maakt; deze had ook twee leerlingen uit andere gemeenten. Nog wijst hij den Gouverneur op het feit dat wat hij gedaan heeft steeds was in overleg met den kerkeraad, en dien moge blijken uit lijsten van onderteekening, die gedurende de Kerstdagen liepen, dat vele geloovigen niet anders denken over de hangende kwestie dan de kerkeraad. Gemakkelijk kan er bij de twee lijsten, desgevraagd, een derde worden gevoegd. Deze allen vragen niet anders dan vrijheid in en handhaving van den waren gereformeerden godsdienst. Dit eerste verzoek was wel degelijk hier op zijn plaats: de overheid had te zorgen voor „de vrijheid in den gereformeerden godsdienst". Dat de Staten, zoo wordt verder verzocht, het classikaal bestuur dringen, de schorsing op te heffen, en hem eene openlijke en vrije verdediging zijner zaak toelaten.

Dit stuk is onderteekend met eigen hand door heel den kerkeraad. Nog eens wil ik de namen dezer getrouwen hier weergeven. Naast den predikant teekenden de ouderlingen J. J. Beukema en K. J. Barkema, en de diakenen K. A. van der Laan, D. P. Ritsema en G. K. Bos.

Reeds den 25 December, alzoo op Kerstmis, zette zich de president van het provinciaal kerkbestuur om te antwoorden. Een facsimilé van dit antwoord, deze kerstboodschap voor de verdrukte gemeente van Ulrum, namen we op in dit boek. Deze man zal zich al even vijandig betoonen als de praeses van de classis en als daarna de praeses van de synode. Bij de kerkelijke besturen ontmoette de kerkeraad niet dan op zijn duidelijkst uitgesproken onwelwillendheid en onvriendelijke bejegening.

KERSTBOODSCHAP VOOR DE VERDRUKTE GEMEENTE VAN ULRUM. (Zie pag. 320)

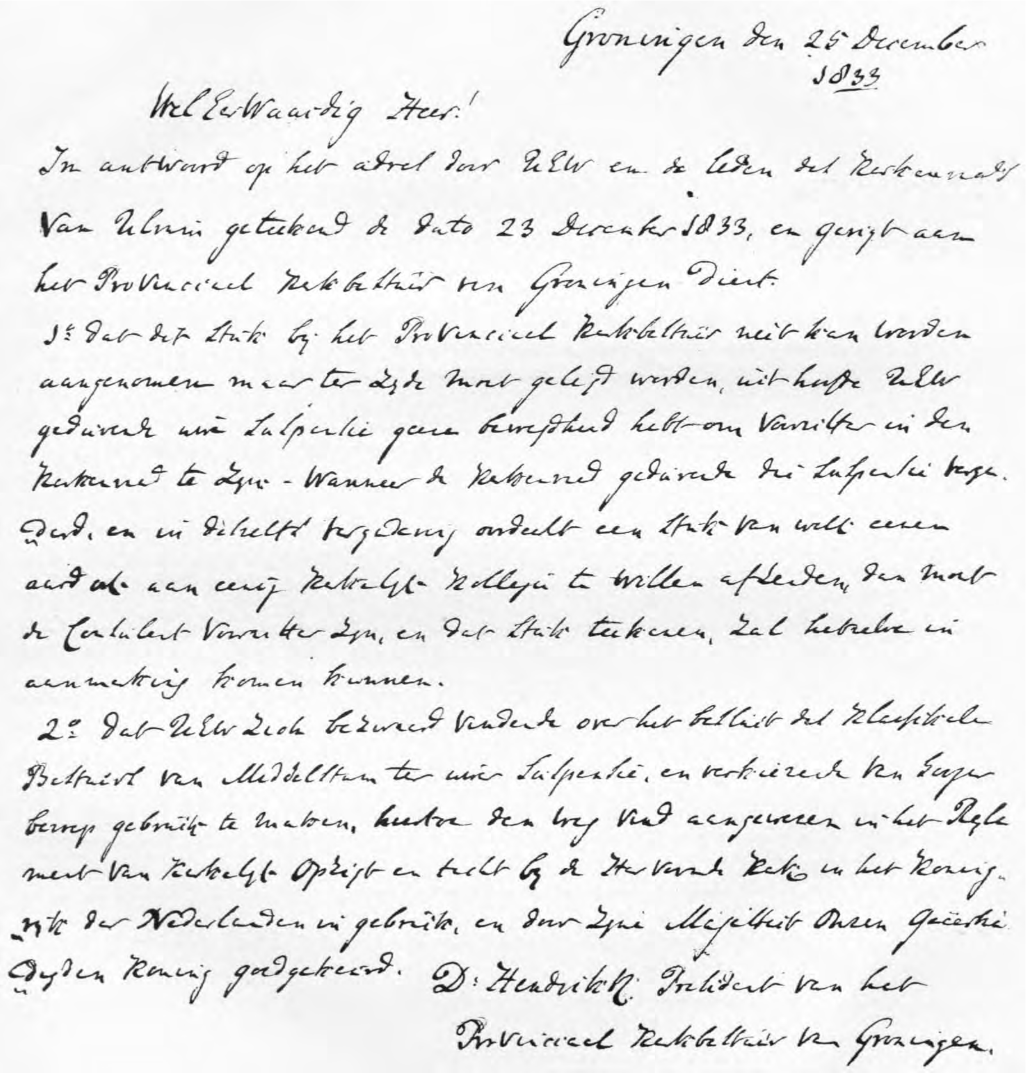

Groningen den 25 December 1833

WelEerWaardig Heer!

In antwoord op het adres door UEW en de leden des Kerkenraads Van Ulrum geteekend de dato 23 December 1833, en gerigt aan het Provinciaal Kerkbestuur van Groningen Dient:

1e Dat dit Stuk bij het Provinciaal Kerkbestuur niet kan worden aangenomen maar ter zijde moet gelegd worden, uit hoofde UEW gedurende uwe Suspensie geene bevoegdheid hebt om Voorzitter in den Kerkenraad te zijn — Wanneer de Kerkenraad gedurende die Suspensie verga-derd, en in dezelfde vergadering oordeelt een Stuk van welk eenen aard ook aan eenig Kerkelijk Kollegie te willen afzenden, dan moet de Consulent Voorzitter zijn, en dat Stuk teekenen, zal hetzelve in aanmerking komen kunnen.

2e Dat UEW zich bezwaard vindende over het besluit des Klassikale Bestuurs van Middelstum ter uwe Suspensie, en verkiezende van hooger beroep gebruik te maken, hiertoe den weg vind aangewezen in het Reglement van Kerkelijk Opzigt en Tucht bij de Hervormde Kerk in het Koningrijk der Nederlanden in gebruik, en door Zijne Majesteit Onzen Geëerbiedigden Koning goedgekeurd.

D: Hendriks. President van het Provinciaal Kerkbestuur van Groningen.

(Zie pag. 321)

Bij de aanhaling dezes den datum en het nommer uit te drukken.

N°: 31

Getal Bijlagen.

Extract uit het Register der Resolutien van de Edele Groot Achtbare Heeren Gedeputeerde Staten van de Provincie Groningen.

Dengsdag den 7 January 1834.

Gelezen een adres van den Heer H. de Cock, Gereformeerd Leeraar te Ulrum, daarby zyne grieven en bezwaren aan dit Collegie te kennen gevende tegen een vonnis van het klassikaal Bestuur van Middelstum van den 19 December 1833, ten einde spoedig in zyne regten hersteld te worden en het gemelde klassikaal Bestuur door dit Collegie moge worden gedrongen, om zyne schorsing op te heffen en hem eene openlyke en vrye verdediging zyner zaak toe te laten.

Is goedgevonden den aan den adressant te kennen te geven, gelyk geschiedt by deze, dat Gedeputeerde Staten zich incompetent verklaren, om van zyne grieven en bezwaren kennis te nemen.

En zal afschrift van dit besluit aan den Heer H. de Cock worden gezonden, tot zyne informatie zonder resumtie.

Coll: Conc:
De Griffier
[signature]

De Gedeputeerde Staten zonden op Dinsdag den zevenden Januari van het merkwaardig jaar 1834 een Extract uit het register der resolutiën ten antwoord op het adres van De Cock en diens kerkeraad. De gedeputeerden verklaren zich incompetent om van zijne grieven en bezwaren kennis te nemen. Het antwoord van den praeses van 't provinciaal kerkbestuur houdt de redenen in waarom het stuk moet worden ter zijde gelegd. De Cock is geschorst en derhalve geen voorzitter meer van den kerkeraad; wil de kerkeraad een protest indienen, dan moet dit geschieden onder het presidium van den consulent. Voelt De Cock zich bezwaard, hij vindt den weg aangewezen in het Reglement van kerkelijk opzigt en tucht bij de Hervormde kerk in het koningrijk der Nederlanden in gebruik en door Zijne Majesteit onzen geëerbiedigden Koning goedgekeurd.

AANTEEKENINGEN HOOFDSTUK XVI.

[1]) Missive van het „Plaatselijk Bestuur van de gemeente te Ulrum", bij mr S. Sybenga, Bijlage II*a*, blz. 69, 70.

[2]) *Hendrik de Cock*, blz. 108, 109.

[3]) Van alle deze protesten berusten de copieën in het archief De Cock.

[4]) Scholte's brief berust in het archief De Cock.

ZEVENTIENDE HOOFDSTUK

ONDERSCHEIDEN OORDEEL OVER DE COCK'S OPTREDEN.

MR S. SYBENGA is van meening dat de vijandschap die De Cock ontmoette eenig verband houdt met de wijze waarop De Cock zijn veranderde gedachten openbaarde. Hij sprak die nu reeds twee jaar uit in zijn prediking voor een steeds toenemend gehoor, dat toevloeide van heinde en ver, in een overvolle kerk; hij sprak zijn overtuiging uit in gedachtenwisseling met ambtgenooten in ringvergaderingen en in de samenkomsten der classis, niet minder klaar in geschriften. Sybenga zegt dan: „Niet altijd paarde hij daarbij het suaviter in modo aan het fortiter in re. De hartstochtelijkheid en heftigheid zijner taal wekten instemming en vijandschap op, inzonderheid bij andere, niet-rechtzinnige predikanten en bij leden van Hervormde kerkbesturen."

„Niet zonder grond," zoo gaat hij voorzichtig voort, „is het vermoeden uitgesproken dat die vijandschap van invloed is geweest op den loop der tegen hem gevoerde kerkelijke processen." [1])

Ja, de wijze van optreden van De Cock moge invloed hebben gehad, maar dan slechts deze, dat zij aanblies het vuur van haat tegen de leer die hij beleed, lief had en welker handhaving hij eischte als trouw aan eed en belofte.

Echter, hier reeds wil ik den jongen ds Anthonie Brummelkamp en eveneens George Frans Gezelle Meerburg noemen; zij waren mannen van een ander karakter dan De Cock bezat, doch ook zij hadden lief de gereformeerde waarheid en hadden liever gemeenschap met de verdrukten dan met de verdrukkers. Toch ontmoetten deze jonge mannen eenzelfde en zoo mogelijk nog vinniger vijandschap bij de hervormde kerkbesturen, hoogere en lagere; deze vijandschap werd niet opgewekt door hartstocht en heftigheid van de zijde van de vervolgden! Kan het ook zijn geweest dat die werd wakker geroepen door de vriendelijkheid en zachtheid, eigen aan deze Johannesfiguren onder de vaderen der Scheiding? Eenerlei vijandschap

vonden de vaders der Afscheiding bij de besturen, wijl deze gelijkelijk vijandig stonden tegenover de leer door hen gepredikt; of stak dezen misschien de angel van het verwijt dat ze ontrouw waren aan den eed door hen gezworen?

In ieder geval bitter en rauw was de vijandschap die er sprak uit de daden der besturen, hetzij die in het Noorden of Zuiden, dan wel in het midden des lands ten gerichte waren gezeten.

Uit de vele aanvallen die op Ulrum's predikant werden gedaan, uit het vonnis van het classikaal bestuur, straks bevestigd en zeer verzwaard door het provinciaal bestuur, blijkt overduidelijk dat de blakende vijandschap tegen De Cock vòòr alle dingen moet worden verklaard uit zijn met onversaagden moed gestreden kamp voor de gereformeerde leer, die in zich sloot een zich in volle wapenrusting keeren tegen het liberalisme in de kerk. Dit laatste vloeide als vanzelf voort uit zijn innige overtuiging, dat de redding van de kerk en van het vaderland ten nauwste samenhing met den wederkeer tot de gereformeerde belijdenis; of negatief uitgedrukt, den droeven toestand van het godsdienstig en burgerlijk leven, de rampen die het vaderland troffen zag hij, als zoovelen voor en met hem, als oordeelen Gods over het verlaten van den God der vaderen. Toen hij de dingen zòò zag, kon hij, die zijn kerk en land, zijn Koning en zijn volk zoo lief had, niet zwijgen; dàt deed hem zoo hard spreken. Geen persoonlijke haat dreef hem, maar wèl de verfoeiïng waarmede hij het toen in de kerk heerschende liberalisme verfoeide. Dat men in De Cock de gereformeerde leer en belijders bestreed blijkt zonneklaar uit de geschriften van De Cocks meest besliste tegenstanders en smaders.

Reeds op den dag nà zijn schorsing door het classikaal bestuur, verscheen een in Nov. '33 te Veendam opgesteld gedicht, dat in de *Provinciale Groninger Courant* van den 20 December 1833 werd opgenomen. De redactie van deze courant deelt in een bijschrift bij dit stuk mede, dat zij had besloten zich volstrekt niet te mengen in den kerkelijken strijd, en dáárom had ze reeds verschillende ingezonden stukken tegen een bekend „schandschrift" van de hand gewezen en vriendelijk teruggegeven. Doch zij ontving zóóveel ingezonden stukken dat ze onheusch zou meenen te handelen met niet één enkel op te nemen. Haar beginsel daarbij is toch: wijl openlijk de laster is geschied, de verontwaardiging moge zich dan ook openlijk uitspreken. De redactie verzekert dat zij het zachtste kiest uit het ingezondene en het daarbij dan ook zal laten. Het draagt tot titel: Bemoediging.

Wordt Christus' schaapskooi door twee wolven aangevallen?
Staan d'arme schapen thans ter prooi aan klaauw en tand?
Zijn er geen herders meer — getrouw — op Sions wallen:

Zoodat het kuddeken aldra wordt overmand?
Eén waakt en strijdt met 't schild van Dordrechts kerksynode,
Reeds wordt het wolvenpaar door hem ter neer geveld!
Hij is van Bogerman een allertrouwste Bode
En voor Gomarus' leer een onversaagde Held.
Hij houdt de weegschaal van het deel dat gaat verloren,
Dat doemt hij onherroepelijk eeuwig in d'ellend,
Hij heeft den maatstaf van 't getal der uitverkoornen
Hun beider tal weet hij, hun lot is hem bekend....
Waar mag die flonkerstar dat licht wel laten schijnen,
Waar 't licht van Gansvoort en van Huig de Groot bij daalt,
Waar 't licht van Van der Palm en Borger bij moet kwijnen,
Ja, waar geen bijbelboek van onzen tijd bij haalt?
Dat heerlijk licht ging op in Ulrums kerkgemeente!
Daar werd opnieuw de vaan van Dordrechts leer geplant,
Dra rijz' den stigter daar een zuil of praalgesteente,
Reeds oogst hij roem op roem door heel oud Nederland.

Dat wolvenpaar zijt gij, Eerwaarde bijbeltolken!
Gij, op wie Neêrlandsch kerk met welgevallen ziet.
Vaart voort! vaart voort, verkondt d'aan u vertrouwde volken
Het Evangelium, de laster keer' het niet.

Reddingius wat ooit die laster moge braken,
Wel u! 't Is lang bekend, hoe gij in dienst en werk
Altijd getrouw bleeft in des Heeren wijngaard waken
Niet als een huurling, maar als herder van Gods kerk.

En gij, o Brouwer! dien de Braven lieven, roemen,
Ook gij wordt hier gesmaad, gelasterd en veracht,
Men schroomt zelfs niet, om u een huichelaar te noemen
Een Farizeër, een wolf, gehuld in schapenvacht.

Heet dat nu Christus' zin?.... Is dat als Hij te handelen,
Waar 't oog met duiv'len woede, op 's broeders werken ziet?
Het baat niets, 't pad der uitverkoornen te bewandelen
En houden 't hoogst gebod: *de reine liefde* niet!....
Zòò denken, hand'len en zich wanen uitverkoren
En anderen stout te noemen: „'t volk van Beëlzebul!"
Of: „'t kind der duisternis dat eenmaal gaat verloren",
Zulks teekent op de schaal des Christendoms slechts — nul. [2])

Hoe onbillijk! De Cock mag niet, dit wordt hem het zwaarst aangerekend, in de taal, de niets bemantelende taal der Schrift, spreken en schrijven tegen hen die naar zijn en schier aller gereformeerden overtuiging, de gereformeerde leer, uitgedrukt in de formulieren „die in alles op Gods Woord gegrond worden geacht", [3]) aantastten, en die leer verdedigen tegen de aanvallers. De Cock weet pakkende titels te geven aan zijn vlugschriften, doch ook deze zijn niet anders dan aanduidingen door de Schrift gegeven. Doch juist dààrom zoo scherp, juist dààrom wonden ze en doen pijn; juist dààrdoor deden ze de vijanden als blazenden en razenden opvliegen en zich verweren! Het zwaard des geestes is scherp en wondt ten doode of ten leven. De tegenstander spreekt van schandschriften, doch zijn eigen schotschriften raken dààrom niet degenen, tegen wie ze zijn gericht, ten doode, wijl dezen gevoelig zijn voor het bestraffend woord van God en schuilende bij Hem weten dat een nietig mensch hen niet aan het leven, dat nimmermeer vergaat, kan raken. Zijn De Cocks geschriften hard, het is eene hardheid der liefde tot God en Christus' kerk en tot het behoud van den zondaar. Zijn de geschriften der tegenstanders minder hard op het geklank af, van binnen zijn ze vol venijn, gelijk de huid van buiten glibberig is. Als de geschiedenis straks P. Boeles' zoo hooggeroemd [4]) geschrift over *Staatsregt, Hervormd Kerkbestuur en Separatismus*, onpartijdig zal beoordeelen en wegen, en Gieselers *De bewegingen in de Nederlandsche Hervormde Kerk*, zal toetsen aan de dan voor het onderzoek opengestelde archieven, dan zullen, wijl de kruitdamp is opgetrokken, die partijen anders komen te staan.

Waarom mag ds P. Boeles, een oud man, zich veroorloven wat in De Cock wordt veroordeeld en gestraft? Werkelijk, Boeles is niet zachter in zijn uitdrukkingen tegenover De Cock en die hem liefhebben, dan De Cock in zijn bestrijding van de liberale gedachte en haar verdedigers. Waarom mag De Cock de aangevallen gereformeerde leer en belijdenis niet met den hartstocht der liefde verdedigen? Boeles spreekt van de bijzondere denkwijze van De Cock, als van de *smetstof*, welke de vele hoorders die van heinde en ver kwamen, medebrachten naar hun woonplaats. Waarom mag De Cock niet ter verdediging, aangevallen door twee leeraren in de Hervormde Kerk, „de heer dr G. Benthem Reddingius, predikant te Assen, door zijne geschriften aan niemand in de geleerde wereld en Hervormde kerk van Nederland onbekend, en de heer L. Meyer Brouwer, naamgenoot en kleinzoon van wijlen den geleerden L. Meyer, eens het sieraad der Vriesche Hoogeschool, predikant te Uithuizen, die zich verpligt vinden om hunne gemeenten en Hervormde Publiek te wapenen tegen hetgene zij als gevaarlijk beschouwden" [5]) — zoo dient ds Boeles de beide aangevallenen in zijn boek aan — waarom mag De Cock, nu hij zich geroepen gevoeld in het openbaar te getuigen niet spreken van het

venijn in de beide geschriften: *Brieven over de tegenwoordige verdeeldheden en beroeringen in de Hervormde Kerk* (Gron. 1833); en *Noodige waarschuwing en heilzame raad aan mijne gemeente* (Gron. 1833) gezaaid en uitgestrooid? Het lijkt toch wel wat al te veel op meten met twee maten, dat de liberale predikers „hun gemeenten en het Hervormde Publiek wèl mogen wapenen"; en waarlijk niet met ongevaarlijk en stomp wapentuig, ze wèl mogen waarschuwen, en gewis niet met eene stem van onzeker geluid! Doch De Cock mag „zijne gemeente en het Hervormde Publiek" niet wijzen op het, zijns erachtens, onkruid, met kwistige hand uitgestrooid, niet in den nacht maar op klaar lichten dag, ook in den akker van anderen. De beide genoemde predikanten mochten wèl wijzen op tegenwoordige beroeringen. De Cock mocht dit niet doen. Hij werd deswege door de lieden, die partij waren, veroordeeld. Geen wonder dat rechtsgeleerden van toen en nu geen hoogen dunk koesterden en het nog niet vermogen te doen van de kerkelijke rechtspraak van het veel genoemde classikaal en het straks dat nog overtroevende provinciaal bestuur.

Ds Boeles merkt nog op, dat de heeren Reddingius en Brouwer de aanvallen van De Cock onbeantwoord hebben gelaten, en noch bij den kerkelijken, noch bij den *correctionelen Rechter* handhaving hunner eer hebben gezocht. Het laatste zou al te dwaas zijn geweest: er was toch vrijheid van drukpers in ons land! Voor het eerste zorgden hun vrienden en medestanders wel, een Damsté en een Hendriksz, en hooger op een Donker Curtius, de praesides der kerkelijke besturen, die De Cocks zaak zouden behandelen.

Boeles dankt de kennis van het schorsingsbesluit aan de zeer vriendelijke mededeeling van het provinciaal kerkbestuur, dus ook de informatie, dat 's mans veroordeeling plaats had, „om zijnen ergerlijken handel en het overtreden van zijne verpligting als leeraar door zich in een drukschrift uitdrukkingen te hebben veroorloofd, welke den prediker van het Evangelie niet betamen; — door zich te hebben schuldig gemaakt aan beleediging en veroordeeling van twee achtingwaardige leeraars, en zulks zonder vooraf bij eenig kerkelijk bestuur eenig bezwaar tegen dezelve te hebben ingebragt, en deszelfs uitspraak te hebben afgewacht." [6]) Deze leugen verbreidde zich snel; ze sloop stillekes uit de vergadering der classis, waarin De Cock zijn bezwaar inbracht tegen de bedoelde geschriften en uitgedaagd werd dan de pen maar op te nemen; zij vertoonde zich later openlijk, nadat de vonnissen waren uitgesproken, die de „kerkelijke rechtbanken" compromitteerden. Doch de waarheid heeft ook haar achterhaalt, zoodat ze zich nog wel schuil houdt in boeken als van Boeles en Gieseler, en dergelijke partijdige geschriften, maar gesignaleerd en als onhoudbaar aangetoond is nu de archieven opengaan.

Boeles maakt, als hij het schorsingsbesluit heeft medegedeeld, goedig

en vaderlijk de opmerking: „Van dezen blijkbaar het heil der kerk en dat van den Heer De Cock zelven bedoelenden maatregel mogt men billijk de beste uitwerking tegemoet zien; en toch bleek weldra dat zulk eene verwachting ongegrond zoude geweest zijn!" [7])

De man, die Gieseler inlichtte over de bewegingen dier dagen, maakt het nog een weinig erger dan ds Boeles, naar wien hij telkens verwijst. Hij deelt aan den Duitschen geleerden geschiedvorscher Gieseler ook het een en ander mede omtrent het curriculum vitae van De Cock, en verzekert dat deze „uit zichzelven niet gehecht zijnde aan letterkundige oefeningen en afgescheiden van zijn knappe academievrienden, zijn studiën als predikant niet voortzette." „Dat hij toevallig een Nederduitsch uittreksel uit Calvijn's *Institutio Christianae religionis* in handen had gekregen, en door de samenhangende en heldere ontwikkeling getroffen was geworden, maakte, dat hij zich naar de magtigste partij schikte, in den geest van deze begon te prediken, en het stelsel van Calvijn, nog weder veel eenzijdiger dan bij Calvijn zelven opgevat, ten laatste dolzinnig, als het eenige ware Christendom zelve, openlijk verdedigde, ten koste van de rust der kerk en van zijne bediening in dezelve.

Wat den voortgang van deze zijne denkwijze en hare openbaring betreft: in 1830 hoorde men er niet van spreken; in 1831 kwamen er geruchten en berigten van zijne veranderde prediking; in 1832 verkreeg deze haar beslag en werd hij een eenzijdig Calvinist."

Verder wordt er op gewezen, dat de kerkelijke besturen hem ongemoeid lieten, „die sedert vele jaren niemand wegens zijne min of meer van de heerschende denkwijze afwijkende prediking hebben vervolgd". Doch hij deed ook „andere dingen, die door de Besturen niet konden worden voorbijgezien. Die andere dingen waren het doopen van kinderen uit andere gemeenten en dat hij leerlingen uit andere gemeenten op zijne catechisatiën toeliet." Dan het verloop der geschiedenis volgende wordt er tusschen haakjes op gewezen, dat aan het hoofd van de classikale commissie die hem had te onderhouden over het ongepaste van deze „andere dingen" en hem hetzelve te verbieden, stond dr A. Rutgers, die, terwijl dit werd geschreven, hoogleeraar te Leiden was, „wegens kerkelijke regtzinnigheid zeer geroemd". Doch vóór dat het classikaal bestuur hem wegens zijn ongehoorzaamheid, „daar hij zich niet over het verbod des bestuurs bekommerde" konde teregt stellen, „vermeerderde De Cock zijne zonden". Die zonden bestonden in het driest bestaan van De Cock de gereformeerde leer en belijders te verdedigen, in wat de berichtgever noemt een „schotschrift". Hij schrijft dan van De Cock's lasteringen tegen twee onberispelijke leeraren. Die lasteringen bestaan dan vooral hierin, dat De Cock hen verwijt hunne belofte of hun' eed, van zich aan de Formulieren van eenigheid te zullen houden, verbroken te hebben, weshalve

hij hen kortweg voorstelde als wolven, als Farizeën „die godlooselijk tegen duren pligt en eed lasteren — verleidende door Remonstrantsche dwalingen — dagelijks gereformeerd en dus gestolen brood etende". [8])

In dit resumé heeft men feiten en fictie. Vooral doet het onrecht aan De Cock als het poogt zijn verandering te verklaren, en strijdt dit ook met wat de vermoedelijke berichtgever elders van De Cocks karakter mededeelt, en met wat diens geestverwant, de praeses van het classicaal bestuur, De Cock als ezelsschop nagaf, toen hij buiten de deur gezet werd in het Zijlvesterhuis te Onderdendam: „ik wist wel dat je stijfhoofdig was."

Neen De Cock heeft in zijn korte leven overduidelijk getoond dat hij geen man was die zich niet wist te redden bij een strijd van partijen en nu zich maar schikte naar de machtigste. Doch zoo mòèt wel iemand, al is hij ook hoogleeraar, die niet wil weten van Gods genade bij de bekeering van den mensch, doch gewag maakt van deze of gene toevalligheid en eene veranderde denkwijze aanziet voor een zich voegen naar partijen, een verandering als werd gezien bij De Cock, beoordeelen.

Toch is deze in zoo vele opzichten goed georiënteerde zegsman, op verschillende punten niet al te juist. Of is hij zoo onbekend met Calvijns *Institutie* dat hij eene vroegere, eene kleinere editie aanzag voor een *uittreksel?* Dit is zeker: de anonieme berichtgever verraadt zichzelf: zijn spraak maakt hem openbaar. Hij staat wel heel dicht bij den hoogleeraar met wien De Cock correspondeerde; hij is geen vreemdeling voor den auteur der *Gedachten over de beschuldiging tegen de leeraars der Nederlandsche Hervormde Kerk;* hij zal den voorganger van De Cock te Ulrum wel heel goed hebben gekend; hij leeft in de gedachtenwereld van den vader der Groninger, der Evangelische richting, en schrijft diens taal. Opmerkelijk is vooral de opmerking dat het uit beschaving en verlichting voortgekomen universalisme „niet altijd de Evangelische grenzen bewaarde". Wat hiermede wordt bedoeld? Dat zij niet voorzichtig genoeg hun neologie wisten te verbergen voor de eenvoudigen; dat ze zich te veel bloot gaven; dat ze niet genoeg de listen betrachtten welke de koninklijke commissie, die het Reglement van 1816 had opgesteld, had betracht. Zie, van zulk eene voorzichtigheid was De Cock in zijn optreden wars, die verfoeide hij en mede daaruit is gedeeltelijk zijn welbewuste hardheid, waarmede hij hèn aanpakte, die om de schaapskooi slopen, te verklaren; hij zag hoe de kudde werd bedreigd, de schapen werden geroofd en dàårom riep hij met duidelijke en verstaanbare woorden.

We geven toe dat De Cock in bijna alle zijne strijdschriften een harde taal voert, doch de zaak waar het om ging was ook hard.

Het rondborstig karakter van De Cock kon toen zijn oogen waren opengegaan, geen voorzichtig verdrag sluiten met het Reglement van 1816,

dat op zoo voorzichtige en listige wijze was opgesteld en ingevoerd. Het *Adres* van Molenaar en de geschriftjes van Van Zuylen van Nijevelt hadden hem de oogen geopend en wat De Cock was, was hij geheel. Toen toornde hij tegen het onwaardig gedoe van schier alle predikanten in de kerk, die hij zoo lief had, met de onderteekening van het „verbindingsformulier". Toen kromp zijn hart ineen, ziende dat het liberalisme en de neologie in de kerk binnendrongen, en hij meende dat de fout lag bij hen die onderteekenden, al was hem niet geheel vreemd de vraag naar de grondwettigheid van het ingevoerde Reglement.

Ware het hem duidelijk geweest dat het persoonlijk régime van den Koning mede zoozeer verantwoordelijk was voor de invoering daarvan; had hij geweten hoezeer dat Reglement het troetelkind was van den Koning, en diens karakter niet minder stijf was dan zijn eigen, als het eenmaal eene overtuiging had; hij zou niet die hope op den Sire hebben gehad en het hardnekkig vertrouwen dat deze hem zoude hooren, wat hem deed aanhouden steeds weer zich tot hem in adressen te wenden, en ook ter audiëntie zich te begeven. Doch hierin stond het recht aan de zijde van De Cock als hij de velen van mijneed beschuldigde die zich verzetten tegen de gereformeerde leer en haar ondermijnden en bestreden in de kerk, terwijl zij het brood voor hun dienst aten. Dat deze de bedoeling des Konings niet konde zijn geweest, die helaas zich doof had gehouden voor de bezwaren van een graaf Van Hogendorp, vader van twee zoozeer gereformeerd denkende zoons, en, niettegenstaande het tegenadvies van den Raad van State, heimelijk het Reglement van 1816 kracht van wet gaf. De Koning bleef handhaven het Reglement tegen welke protesten ook, die zoozeer zijn misnoegen wakker riepen.

Het blijft de eere van ds Hendrik de Cock dat hij niet zwichtte voor het misnoegen des Konings; niet vroeg in de eerste plaats naar de gunst van zijn vorst, niet boog voor de tirannie der besturen, doch gehoorzaamde tot in de vervolging toe aan de stem van zijn geweten, waarin hij hoorde de stem van zijn God en van Christus, den Koning der Kerk.

Dit verklaart zielkundig de vijandschap, bitterheid en tegenstand van hen die openlijk tegen de gereformeerde leer ingingen en van anderen die dit maar al te lijdelijk aanzagen. Daaruit is te verklaren dat een Hofstede de Groot deze scherpe beschuldiging heeft willen weerleggen in zijn *Gedachten*, en anderen, als Boeles, hebben betoogd, dat zij en zoovelen nooit den eed hadden gedaan waarvan De Cock hen brekers en schenders noemde. [9])

AANTEEKENINGEN HOOFDSTUK XVII.

[1]) Mr S. Sybenga a.w. blz. 32.

[2]) Een afschrift door De Cock met eigen hand geschreven berust in 't archief De Cock.

[3]) Eene uitdrukking telkens weer door De Cock gebezigd.

[4]) Gieselers berichtgever, die daaraan zooveel ontleent, wellicht na daaraan veel verschaft te hebben, noemt het een „hoogst belangrijk werk", blz. 53 noot.

[5]) Gieseler a.w. blz. 52.

[6]) „ „ „ 53.

[7]) Boeles a.w, blz. 94.

[8]) Gieseler a.w. blz. 50 v.v.

[9]) Boeles a.w. blz. 165, noot 198. Graaf D. van Hogendorp doet in een brief aan De Cock, d.d. 11 April 1833 navraag naar het feit dat in Friesland de Canones niet zouden zijn onderteekend.

ACHTTIENDE HOOFDSTUK

INSTEMMING MET DE ACTIE VAN DE COCK.

MAAKTEN derhalve vooral De Cocks zware beschuldigingen tegen de beide zoo vaak genoemde predikanten en in hen tegen zoovele hervormde leeraars ingebracht, de felle haat tegen hem gaande, en brachten ze hem in een zeer ernstig conflict met de besturen, God zorgde dat hij bekrachtigd werd en gesterkt tot den begonnen strijd tegen de overmachtigen, mede door brieven van instemming en bemoediging, die van alle zijde kwamen, toen bekend werd dat hij was geschorst in de bediening.

Hoewel de brief door ds H. P. Scholte bij den aanvang van het zoo beteekenisvolle jaar 1834, reeds in zijn geheel werd weergegeven in *Hendrik de Cock*, de inhoud geeft zoo'n juisten kijk op dezen man, aan wien door velen geweten wordt dat het te Ulrum tot een scheiding kwam, dat hij hier dient te worden opgenomen in den tekst.

Er moge uit blijken, dat Scholte een taal voert nog harder dan De Cock, maar minder ontleend aan het spraakgebruik der Schrift. Hij maant tot voorzichtigheid! De Cock moet zorg dragen niet in conflict te komen met de besturen. Wel vergist zich Scholte, als hij van gedachte is dat De Cock leerlingen uit andere gemeenten heeft *„aangenomen"*, hij raadt hem aan ze wel te onderwijzen, doch hen aan te moedigen belijdenis af te leggen bij hunne eigene leeraars, dat mogen we niet alleen, zoo schrijft hij, maar dat moeten we doen, al was de duivel zelf dominee. Weigeren ze zulken aan te nemen, dan moeten juist deze predikanten door zulke leden worden aangeklaagd. Hij informeert dan, hoe de kerkeraad onder „dit geval" staat, en of die bereid zoude zijn met kerkeraad en kerkvoogden protest te leveren tegen De Cocks afzetting. Scholte voorziet heel goed dat het daarop zal uitloopen en in dezen brief ziet hij reeds de mogelijkheid onder de oogen van „de afwerping van het synodale juk", om te spreken

in eene later in gebruik gekomen terminologie. Scholte spreekt van een „zich onafhankelijk te verklaren van de synodale Hervormde Kerk, en een toevlucht te worden voor alle bedrukte en gehate Sionskinderen in den omtrek!"

Ook hij schijnt eenzelfde vertrouwen te hebben op den Koning als zijn „hartelijk geliefde broeder".

Zoo volge dan de brief.

Doveren 9 Ianuarij 1834.

Hartelijk geliefde Broeder in Christus Iesus!

Met ontzetting ontving ik uit uwen brief de tijding van uwe schorsing in de bediening des Evangeliums; niet omdat ik de groote hoop der Baalspriesters daartoe te goed keurde maar ik had meer natuurlijk verstand bij hen verwacht, want de geheele geschiedenis van Gods onfeilbaar woord leert ons dat de vijanden van Christus hunnen val nabij zijn, wanneer zij den Heer der Gemeente, den Koning der Kerk in Zijne ledematen vervolgen, en dit kunnen wij vooraf zekerlijk vertrouwen dat uwe zaak hoe dezelve ook moge uitlopen ter bevordering des Evangeliums komen zal; wordt het hen toegelaten om u af te zetten, dan zullen zij als echte Satanskinderen wel triumph blazen, en hunne schijnbare overwinning door nieuwe aanvallen gevolgd worden; maar zij zullen zich eindelijk te bersten stormen, en met Judas in den eeuwigen afgrond storten, om met hunnen opperpriester, den duivel, de wrake te ondervinden van den Koning wien zij den scepter zoeken te ontwringen: geliefde broeder acht het voor eene groote vreugde de smaadheid te dragen van hem, die als een lam ter slagtbank gesleept in de plaats van al zijn volk, door de dienaren van het toenmalige Sanhedrin met vuisten geslagen, gevraagd werd antwoord gij zoo den Hoogepriester? Hij stond *daar* in uwe plaats en mag het u nu door genade gebeuren ook in dit opzicht gemeenschap te hebben aan zijn lijden, dan staat Hij ook *daar* tot uw voorbeeld en Zijn antwoord zij het uwe „heb ik kwalijk gesproken betuigt tegen mij, en zoo niet waarom slaat gij mij" maar ook nu geldt in de volste zin voor u de vermaning van onzen Heer om bij de oprechtheid der duiven, de voorzichtigheid der slangen te paren; hebt gij nu volgens het kerkelijk reglement een schriftelijke beschuldiging gehad, hebt gij 14 dagen tijd gehad om daarop te antwoorden, hebt gij de wet gezien waarbij het leeren en doopen verboden word, dat men die voorbrenge, ik ken ze niet. Gij weet wat ik u over het doopen geschreven heb; bestaat er eene kerkelijke Synodale wet, dan zou ik u raden om die optevolgen I Cor. I vs 14—17. Onderwijzen kan en zal men u niet durven beletten; maar bestaat er ook een wet tegen het aannemen? Zoo ja dan zou ik de leerlingen van elders aanmoedigen om bij hunne eigen leeraars belijdenis afteleggen van de hoope die in hen is; dat mogen wij niet alleen, maar dat moeten wij doen al was de duivel zelf dominé, en dit zal die zwarte heeren zeeker nog meer ver-

driet aandoen, als dat gij ze aanneemt, en dan hooren zij nog meteen, dat zij nog niet geheel baas zijn, maar de volkomen leer der Zaligheid ook in de Christelijke Kerk aldaar geleerd word; willen zij dan om der waarheid wil de zoodanigen afwijzen, dan worden zij degenen die door de ledematen moeten aangeklaagd worden, als geweldige verkorters van het regt der gemeente en als verstoorders en afbrekers van de gereformeerde Kerk; en dan zou het eigenlijke punt met u alleen op de zaak van Brouwer en Reddingius gebracht worden, en dan kan ik haast niet denken dat zij zoo dom en blind zouden zijn om uwe afzetting te bewerkstelligen; of de Heer zou ze geheel aan de verharding moeten overgeven, om door zijne vijanden iets uittewerken, wat ik nog niet kan zien; maar hetgeen Zijne hand en raad te voren bepaald heeft dat geschieden zal; en opdat ik hierin eenig meerder licht mag ontvangen schrijf mij zoo spoedig mogelijk, hoe staat uwe gemeente onder dit geval? is zij bereid om eenparig met kerkeraad en kerkvoogden protest in te leveren tegen uwe afzetting en zich onafhankelijk te verklaren van de Synodale Hervormde Kerk, en als eene afzonderlijke gemeente des noods hunnen eigen Herder en Leeraar zoo veel mogelijk te bezoldigen; en alzoo een vrij toevluchtsoord te worden voor alle verdrukte en gehaatte Sionskinderen in den omtrek; is dit zoo, dan word mij de toekomst voor Neerlands Kerk helderder en dan zouden de vijanden zich te laat beklagen over hunne hooggaande ezelachtige domheid, terwijl zij anders misschien nog een tijd lang hunne lange ooren zouden schudden en denken dat zij al heel iets meesterlijks verrigt hadden: van Provinciale of algemeene Synode hebt gij weinig te verwachten; want het is daar zoo als er staat Joh. 9 vs 22. De Provinciale Staten kunnen en zullen zich denkelijk met de zaak niet bemoeijen, de minister zal wel met de zaak bekend zijn, voordat uw brief er is, en al was dat niet, dan zoudt gij daar toch ook niet veel troost vinden; werd de Koning met de zaak naar waarheid bekend gemaakt, wierd ze hem niet in een verkeerd licht voorgesteld, dan zou Oranje's hand, die nog in het verlopen jaar de nieuwe gereformeerde academie te Geneve ondersteunde, geen Synodaal besluit kunnen bekrachtigen, hetwelk mede een krachtig middel zou zijn ter ondermijning van het wezenlijk geluk onzes Vaderlands en daarmede van de vastheid zijns troons; ik hoop binnen kort iets uit den Haag te kunnen vernemen, en zoo ik maar iets weet schrijf ik u dadelijk; schrijf mij intusschen antwoord op mijne vraag en met een de toedragt der geheele zaak; ik hoop de aanstaande sabbath van de predikstoel mijne gemeente met deeze nieuwe aanval op het koningrijk der hemelen bekend te maken en de geloovigen op te wekken tot een gemeenschappelijk strijden in den gebeden opdat het rijk des Satans moge vallen en de Heere de banier moge oprichten tegen de aanrukkende vijanden; blazen wij intusschen met al de kracht die God de Heilige Geest ons verleent de bazuinen van boete en bekering; met mond en pen waar wij maar kunnen, ik hoop zoo spoedig mogelijk een stukje over de Psalmen uittegeven, en dan volgt zoo de Heere wil een preek over *de zaligmakende*

dwaasheid daarin hoop ik Brouwer, Reddingius, Laurman met namen te gedenken en denkelijk ook wel de president van het groote Sanhedrin D : C:[1]) meldt mij tevens of gij getrouwd zijt en kinderen hebt en zoo ja, hoe uwe vrouw er onder staat, de mijne deeld hartelijk in uwe verdrukking en verzocht hare zustergroete, als gij bij u geen dadelijk werk hebt zoudt gij dan niet wel eens willen overkomen, ons huis en tafel is tot uwen dienst, groet de broeders en zusters bij u hartelijk van mij, onze onveranderlijken getrouwen Verbondsgod schenke u met alle zijne kinderen, geloofskracht om ten spijt van den Duivel en alle zijne eerwaardige en hooggeleerde dienaren, te juichen in de verdrukking en Psalm te zingen van Hem door wiens genade ik mij noemen mag uw broeder in Christus.

H. P. Scholte.

Ruim een maand later ontving De Cock een bizonder hartelijk schrijven van ds C. C. Callenbach van Nijkerk, die hem verzekert „met veel zamenstemming des harten zijn geschrijf tegen de Heeren Reddingius en Brouwer gelezen te hebben, en bij de lezing daarvan aanhoudend stoffe gevonden te hebben voor de groote vrijmoedigheid hem van den Heere verleend en voor de solide wijze, waarop de waarheid door hem wordt gehandhaafd." Het is tot Callenbachs groote verwondering, vernomen te hebben dat De Cock wegens dat geschrijf in zijn dienstwerk geschorst is. Hij stelde zich in De Cocks plaats en nu kan hij niet nalaten hem te schrijven; ook trof het hem juist bezig te zijn met het drukken van een leerrede over het onderwerp: „Ik heb een welbehagen in zwakheden, in smaadheden, in nooden, in vervolging om Christi wille." De toezending van deze leerrede wordt dan De Cock toegezegd. Hij acht het een onbeschrijfelijk genoegen als hij verwaardigd wordt voor De Cock te bidden, en dat de reformatie der kerke hem weegt op 't gemoed.

De Heere weet op zijn tijd te sterken! De toezending van dezen brief, met de genoemde leerrede zal aan De Cock en de zijnen verkwikking en vertroosting hebben geboden. Later zal De Cock hem te Nijkerk zelf mogen ontmoeten. Nu zou het allicht te veel zijn geweest, indien hij in dezen tijd reeds had geweten dat de tijd niet meer zoo verre was dat òòk deze „lieve medebroeder" zoude blijven zitten tusschen de stallingen, om te hooren de blatingen der kudden. Nu moest het De Cock wel goed doen zulk een oordeel te vernemen over zijn „geschrijf" van de zijde van Nijkerks wijd vermaarden prediker.

Als het provinciaal kerkbestuur het vonnis van het classikaal bestuur zoo onmatig veel zal verzwaren, ook dan zorgt de Heere dat De Cock vernemen zal, hoezeer zijn geschrift tegen de beide predikanten weerklank heeft gevonden in de harten der eenvoudigen, evenals instemming bij mannen, die zijn of zullen worden mannen van naam en gezag; en aan

de betuigingen van instemming van vele mannen zullen zich paren die van hartelijke sympathie van de zijde der vrouwen. Was het niet „zijne lieve wederhelft" die Callenbach herinnerde, dat hij beloofd had De Cock de gereformeerde leerrede te zenden? En bij zijn eigen brief sluit Callenbach nog een brief in van eene „hartelijke vriendinne en voorstanderesse der gereformeerde waarheid, en waarachtig tot den Heere bekeerd."

Wat moet het hem goed hebben gedaan ook het oordeel van niemand minder dan van den veel besproken dr H. F. Kohlbrügge te mogen vernemen, temeer daar dit zoo lang uitbleef. Niet dat De Cock dat opzettelijk aan Kohlbrügge heeft gevraagd, maar wel heeft hij aan dezen zijn *Verdediging* gezonden, men kan dit althans afleiden uit een brief door dezen, gedateerd, Utrecht 3 Mei 1834. Dezen belangrijken brief vinden we naast zooveel dat van groot belang is in dr Van Lonkhuyzen's dissertatie, als bijlage B afgedrukt.

Toen Kohlbrügge na zijn eerste verblijf in Elberfeld in zijn ledig huis — zijne gade was nog niet zoo lang geleden van hem genomen — terug was gekomen, kreeg hij het allereerst het genoemde boek in handen „hetwelk de Heere aan De Cock had gegeven te schrijven tegen twee mannen, wier namen hij verloren had, wier schriften verloren werk is, en wier personen verloren zijn, tenzij de Heere die rijk is in barmhartigheid zich over hunne zielen nog ontferme." Hij schrijft dan verder als in vervoering over De Cocks *Verdediging*: „Ik verblijdde mij zoodanig in den Heere, dat ik Uw geschrift als verslond, voornamelijk omdat gij als een getrouw dienaar in Gods huis niet geraadpleegd hebt met vleesch en bloed, maar gehoorzaam der waarheid Gods, zoo lief gewaarschuwd hebt tegen de paden des inbrekers, en als een *Pinehas*, gedreven door den ijvergeest des Heeren te zwaard hebt aangetast de hoereerders in Israël."

Hoe! schrijft Kohlbrügge hier aan De Cock dat hij zoo *lief* heeft gewaarschuwd. Gij denkt aan ironie? Het is hooge ernst, wat Kohlbrügge schrijft! Deze vurige en hartstochtelijke man verstaat, dat de hartstocht der liefde tot de waarheid Gods en des Heeren volk De Cock had gedreven tot schrijven.

Ook Kohlbrügge was hard, met eene zelfde hardheid als De Cock.

Hun ijver is een ijveren als van Pinehas.

Deze ijver is hard als het graf.

Zij beiden scherpten het ijzer met ijzer.

De Cock zelf betuigt in de Voorrede van *Overeenstemming der geloovigen van Nederland uitgedrukt in Brieven uit onderscheidene provinciën en uit Oost-Friesland*, dat hij een *menigte* brieven heeft ontvangen ter *bemoediging, vertroosting* en *versterking*.

HET ZIJLVESTERHUIS TE ONDERDENDAM

SCHOUW IN DE ZAAL

VERGADERZAAL VAN DE CLASSIS MIDDELSTUM

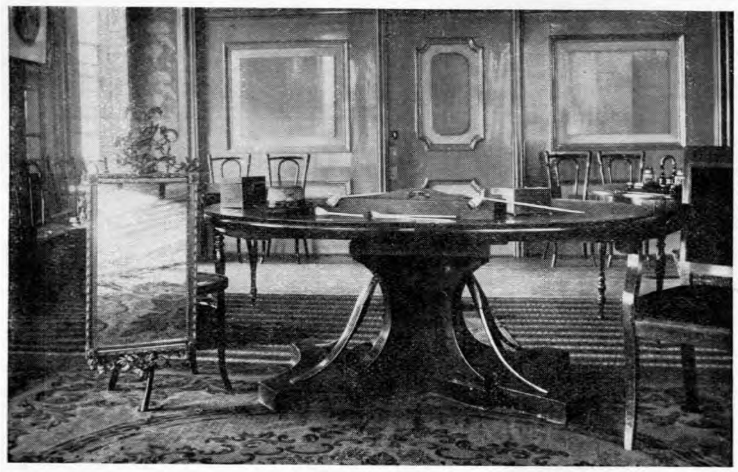

Ds C. C. CALLENBACH

HANDSCHRIFT EN HANDTEEKENING

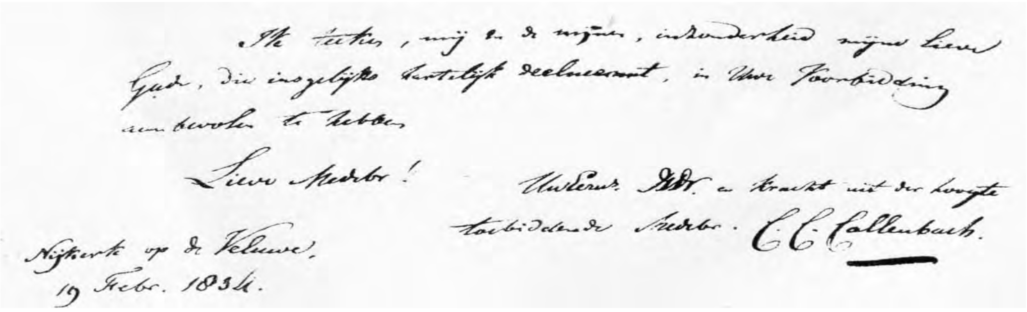

Ik [illegible], mij en de mijnen, inzonderheid mijne lieve Gade, die insgelijks hartelijk deelneemt, in Uwe Voorbidding aanbevolen te hebben.

Lieve Medebr!

UwEerw. DDr. en kracht uit der hoogte toebiddende Medebr. C. C. Callenbach.

Nijkerk op de Veluwe, 19 Febr. 1834.

Eenige dagen na de schorsing ontving hij een schrijven van een niet nader genoemden landbouwer in de prov. Groningen, een man wellicht door Van der Linden wat zijn kennis betreft op één lijn gesteld met het vee in zijn stal. Deze boer blijkt eerstens reeds op de hoogte te zijn van de wijze waarop de besturen gehandeld hebben met den proponent Kohlbrügge en dat in die dagen toen er nog slechts weinig kerkelijke bladen werden gedrukt en gelezen. Hij maant De Cock niets van zijn geschriften in te trekken, want een *wolf* kan geen *lam* genoemd worden. „Met beroerdheid des harten hebben zij gehoord, dat men De Cock in zijn predikdienst gestremd heeft, doch zij hadden niet anders verwacht, omdat zij niet onbekend waren met de bitterheid en partijschap der vijanden. Moge hij hièr spot en laster ontvangen van de booze menigte, de Heere zal eeuwig zegeningen schenken!"

Een „burgerman in Vriesland" verzekert in een brief, begin Januari, dat hij nog geen werkje van eenig Leeraar heeft gelezen, dat de ronde waarheid zóó duidelijk en zóó klaar heeft aangetoond, als De Cock zulks heeft gedaan. Daar er allerlei redenen worden opgegeven, uit hoofde waarvan De Cock „van zijn dienst is beroofd", zou hij gaarne weten welke de ware reden is. Is het omdat gij dom. Brouwer en Reddingius de waarheid hebt gezegd; nu dan is het nog beter „om de waarheid uit den dienst, dan met den leugen in den dienst."

Een „gering burger uit de prov. Overijssel" schrijft op den voorlaatsten dag van de maand Januari, en verzekert met verlangen uit te zien; „hem immers toegezegd, als het werkje tegen Reddingius en Brouwer in het licht zal zijn." En wijl ook bij hem zeer „ongelijke verhalen de ronde" doen omtrent De Cock, en de redenen en den tijd van zijn schorsing, waartoe wel voornamelijk heeft bijgedragen zijn werkje tegen genoemde predikanten, zoo verzoekt hij dezen, indien het hem mogelijk is, eenige exemplaren daarvan te zenden met opgave van den prijs. Hij hoopt De Cock tegen Mei eens een bezoek te brengen, nog liever zag hij, dat, mogt het in den weg van 's Heeren aanbiddelijke voorzienigheid zijn, zij een bezoek van hem ontvingen.

Nog geen week daarna ontving hij een brief „van een heer uit de prov. Noord Brabant". Ook deze zou met zijn lieve ziele vrienden, zoo gaarne eenig antwoord ontvangen, al was het maar van zes regeltjes. Het gaat hem als Jozef, die zich niet meer kon bedwingen tegenover zijn broeders; hij moet hem den van aangezicht onbekende eenige letteren schrijven; zijn ziel is aan hem verkleefd en wel door een band door God zelf gelegd, voornamelijk door het lezen van het werkje: *De verdediging* enz. Werd, toen Petrus in de gevangenis zat, een gedurig gebed door de gemeente voor hem gedaan, niet minder is het thans voor hem, in de „eenzame bidplaatsen, als ook in de samenkomsten van Gods volk, daar wij tweemaal in de week aan onze plaats biduur hebben, om de nooden

op onze knieën, des Donderdags- en Zaterdagsavonds, voor onze diep gezonkene kerk in ons zuchtend Vaderland aan den Heere op te dragen", dan worden er ook bizonder voor u, zoo meldt hij, smeekingen tot den troon der genade opgezonden, om ondersteuning, standvastigheid en de zalige vertroosting Gods.

In deze zelfde week van Februari schreef hem een dame uit Gelderland, omdat er sedert eenigen tijd in haar omgeving de wonderlijkste en tegenstrijdigste geruchten in omloop waren aangaande de verdrukkingen die De Cock had te verduren tengevolge van „het uitgeven, van zijn vrijmoedig schrijven tegen de godslasterlijke schriften van de beide predikanten. Velen hebben bij haar ter stede zijne vrijmoedige Verdediging met overeenstemming en innige blijdschap gelezen, dankende den Heere dat het Hem heeft behaagd een Dienaar te verwekken, en uit te rusten met de vrijmoedigheid en de kracht zijn stem te verheffen tegen den logengeest, die de geheele Nederlandsche kerk vervult." Deze dame blijkt goed op de hoogte te zijn en zich te houden. De „Nederlandsche Gereformeerde Kerk bestaat niet meer. De Synode van Dordrecht is opgelost, de formulieren van Eenheid zijn krachteloos gemaakt en ieder Baälspriester geregtigd, om naar het goeddunken zijner harten, de leere der waarheid, die naar Gods onfeilbaar Woord is, te verbasteren, te ontzenuwen, te verknoeien en te vernietigen, getuige hiervan het onlangs uitgekomene geschrift van Hofstede de Groot."

Den vier en twintigsten van dezelfde maand schreef hem een broeder uit Zuid-Holland. In het archief De Cock berust nog in originale de laatste bladzijde van dezen brief die eigenhandig geschreven werd en afkomstig is van dr A. Capadose. „Neen," aldus Capadose, „gij zult dus van God getroost en verkwikt naar den inwendigen mensch, geen troostwoord van menschen behoeven, maar schrijven moest ik; de liefde drong mij; en nu mag en kan ik niet langer wederstaan, de aandrijvinge die ik weet dat zij van boven is en mij geene ruste laat, vóór dat ik u, als van verre de broederhand toegereikt heb en u, van mijne oprechte broederlijke liefde en samenstemming des harten verzekerd heb." Lang was hij met De Cock werkzaam geweest; „toen kwam het werkje uit, en ik moet oprecht zijn, ja kan niet anders, zoo mij de Heere die genade op mijne bede schenken wil. De titel vond ik te hard en de stijl van het werk zelve, wat slordig; maar o, bij die kleine bedenkingen vond ik daarentegen de dierbare waarheid, gelijk die in onze, door God gereformeerde kerk geleerd en beleden werd en ik zag in u eenen geliefden broeder, die als een getrouwe wachter op de muren van *Jeruzalem* voor de eer van uwen gezegenden Koning de genade hebt te strijden." Doch Capadose zag met den zegen op De Cocks werk ook de verdrukkinge. O mijne lieve broeder! zij zij u welkom! In den zelfden brief deelt hij

De Cock mede, dat zijn vriend Van Hogendorp hem heeft verhaald hoe het thans, dat is einde Februari '34, met zijn zaak gelegen is. Nog schrijft Capadose vernomen te hebben dat zijn dierbare vriend en broeder ds Scholte van Genderen en eenige andere jonge leeraren, die God aangordt tot den krijg, in moeilijkheid komen.

Hoe moet het De Cock niet tot bemoediging zijn uit alle provinciën van het dierbaar Vaderland sympathie-betuigingen te ontvangen, brieven van instemming, met de verzekering dat er voor hem in de vergaderingen van Gods volk gebeden wordt. Zoo schrijft dan ook Capadose, „ook in die ik ten mijnen huize alhier heb, nagenoeg vijftig personen meestal uit die *kleinen* bestaande, die de Heere als een steunsel voor den lande bewaart en tot wien Hij de hand uitstrekt, wordt voor u gebeden en ik gevoel er mij bij het nederleggen en bij het opstaan gedurig mede bezig."

Hij eindigt met mede te deelen, dat hij voor een paar weken met de zijnen naar Amsterdam moet en reikhalzend naar een brief van De Cock verlangt, te adresseeren „bij zijnen schoonvader."

Een landbouwer uit de provincie Drente schrijft den 1 Maart '34, dat ze op het gezelschap in 't laatst van December met De Cock gevoelden en daartoe te zamen zongen het derde en vierde vers van Ps. 118, „want lieve zielevrienden, — deze landbouwer schrijft aan De Cock en diens vrouw — gelooft het vrij, de Heere verwekt bidders voor u, dat mochten wij gisteren ook nog doen in onze oefening." Een broeder oefenaar van Hoogeveen, die Woensdag te Assen en Donderdag en Vrijdag te Smilde geoefend had, werd met groot verlangen verwacht om te weten hoe het met De Cock ging en met de zaken in Assen. Hij had de vorige week een brief gelezen door De Cock geschreven aan een vriend en daar de mededeeling uit vernomen dat de broeders en zusters in Noord-Brabant tweemaal in de week biduur hielden. Verder zegt hij, dat de predikant in de Hervormde Kerk te Smilde vooral des Zondagsavonds omtrent voor ledige banken staat te „schreeuwen", terwijl zij in de oefening somtijds drie à vier honderd menschen mogen hebben. Verder geeft hij zeer handig zijn oordeel over eenige pas verschenen boekjes. De Cock's antwoord op de vriendelijke vraag, nummer een, vindt hij een gepast antwoord; hij verlangt naar antwoord nummer twee. Het *Openlijk protest* van Van der Werp en L. Dijkstra heeft zoozeer aller goedkeuring, dat ze voor een paar dagen bij den boekverkooper in Assen allen waren uitverkocht, en ook in Groningen. Zijn vriend uit Hoogeveen had er maar twee meer kunnen krijgen en die wilde hij nu naar dom. C. zenden. Hij acht het geschrevene van Themmen van Wierum eenvoudig maar doeltreffend. Hij is verwonderd over Klok's scherp doorzicht. 't Spijt hem dat *De Separatisten verdedigd* anoniem is geschreven. Deze brief wordt door iemand persoonlijk gebracht en ook hij vraagt een schrijven terug.

Uit Utrecht deelt een onbekende De Cock mede, dat hij van hem gelezen en gehoord heeft; eerstens zijn beide eerste uitgaven met de belangrijke voorrede; verder sprak hij over hem met de betreffende vrienden, als bizonder van den insgelijks zoo waarden, maar niet minder verdrukten heer Kohlbrügge; inzonderheid na de lezing van het zoo bizonder belangrijk werkje tegen de schandelijke stukken van de twee terecht genoemde wolven, griefde het hem met al het volk Gods te Utrecht, dat men De Cock om der waarheids wille zoo miskende. Hij is er erg over verblijd dat De Cock van plan is naar Utrecht te komen, vooral ook Kohlbrügge is daarover ten zeerste verblijd. Ook vindt hij het werk getiteld: *De Evangelische gezangen getoetst, gewogen en te ligt bevonden* hoogst belangrijk en betuigt namens de meeste zijner vrienden in Utrecht daarmede zijn instemming. Het komt hem voor „dat de invoering en het gebruik van die gezangen in de zoogenaamde gereformeerde kerk, alleen reden genoeg is van de verschrikkelijke oordeelen Gods over Neêrlands kerk."

In een Post scriptum wordt nog medegedeeld, dat Kohlbrügge, tijdens zijn verblijf in Duitschland zestien predikatiën heeft gedaan in de hoogduitsche taal, waarvan er slechts vier zijn geschreven en dat een daarvan in die dagen in het hollandsch vertaald en gedrukt is, die over Rom. 7 : 14; hij wil op verlangen graag een onder kruisband aan De Cock toezenden.

Een dienstbare jongeling, bedoeld wordt een knecht uit Noord-Holland, dankt De Cock en Van der Werp voor hun brieven hem geschreven, en acht zich gedrongen iets over zich zelven en zijn zieleleven mede te deelen, en biedt ons alzoo een proeve van de gereformeerde vroomheid gelijk die leefde in vele eenvoudigen en daaronder niet weinig jonge menschen. Niettemin blijkt ook uit dit schrijven dat hij een „belezen" jongeling is. De Cock's brief had hij voorgelezen aan de vromen, die hem laten groeten, daaronder vooral zijn broeder en eene oude vrouw, die zeer verblijd was dat hij De Cock's letteren haar had voorgelezen.

Ook deze briefschrijver ziet verlangend uit naar eenig antwoord.

Mag men het classikaal bestuur gelooven in zijn bedoelen met het schorsingsbesluit, geïnterpreteerd door den bekenden ds Boeles, die groot gezag heeft gehad voor dr Gieselers berichtgever, dan heeft dat gefaald. Het bedoelde „den afgedwaalden jeugdigen leeraar, zoo lang mogelijk voor erger te bewaren, in de hoop op zijne terugkeering tot christelijker geest, bij tijd van nadenken".

In plaats dat de „reeds vòòr De Cock gaande gemaakte beweging door de meer bekrompene Dordsche partij, ging luwen, stak zij op en hoopte deze partij niet zonder reden in De Cock den man te vinden, die aan de wenschen en beschuldigingen van Molenaar kracht en klem zou bijzetten," alzoo wordt aan dr Gieseler bericht. Vooral wordt gewezen op De Cock's

arbeid voor de pers; zijn uitgaven worden achtereenvolgens genoemd. We lazen er reeds van in de verschillende brieven. Dat deze persarbeid met leede oogen werd aangezien spreekt wel vanzelf; immers dààrdoor werd groote bekendheid gegeven aan de zaak die De Cock met heilige overtuiging, onverschrokken moed en niet te miskennen bekwaamheid voorstond. Op de uitgave met voorrede van de *Canones* en het *Kort begrip*, volgden de *Verdediging* en het geschrift van Klok tegen de gezangen met een voorrede van De Cock. Zijn *Ernstige en hartelijke toespraak*, het eerste geschrift door hem opgesteld, zal nu het licht zien in den loop van '34. In een dier brieven lezen we reeds van zijn *Openlijk protest tegen zeker blauw Boekje in de maand November 1833 uitgegeven bij M. Smit.* Hij acht dit „vol van zielverdervende gronden, begunstigd en aangeprezen zoo daar (dat is te Groningen) als elders, door hoogeerwaarde en geleerde zoowel als door niet eerwaarde en domme bestrijders van 's Heeren Kerk en Gemeente, benevens eene openlijke uitdaging aan den schrijver om zijn naam bekend te maken en het licht niet te vlieden, opdat hij ook openlijk bestreden en weerlegd kunne worden." De Cock weet te schrijven in den naam veler geloovigen.

Op zijn verzoek vervaardigt Luitsen Dijkstra, veenarbeider op de Smilde, de eenvoudige man die zoo'n groote plaats inneemt in de wordingsgeschiedenis der Afscheiding, eenige dichtregelen, bij het lezen van zeker valsch en lasterend boekje, getiteld: *Wien moet men gelooven, den mensch of God?* Met den tekst op het titelblad bedoelt De Cock zijn verzoek te rechtvaardigen, of wil men liever, te verklaren: „De verborgenheden van het Koningrijk der Hemelen zijn den wijzen en verstandigen verborgen, en den kinderkens gegeven."

In dezen zelfden tijd verscheen ook zijn *Vriendelijk antwoord aan den kleinen Vriendenkring,* waarvan in een der brieven gewag wordt gemaakt, terwijl naar een tweede antwoord verlangend werd uitgezien; dra kwam dan ook het *Vervolg* van dat antwoord van de pers. Deze beide antwoorden zijn in zeer vriendelijken toon gesteld. De Cock had zooveel vrienden, in heel het land, onder eenvoudigen en aanzienlijken, en hij wist zich tegenover hen vriendelijk te gedragen, te meer daar hij een vriendelijk man was.

Deze vriendelijkheid, ook tegenover eenvoudigen, leidde hem er waarschijnlijk toe zijn hulp te leenen bij de uitgave van meer dan een geschriftje van vrienden en geestverwanten vooral uit de provincie Groningen.

Het is overdreven en bezijden de waarheid als de berichtgever aan Gieseler schrijft: „Daarop, nl. op de uitgave van de *Leerregelen van de Dordsche Synode,* was de *Schaapskooi* en vervolgens een heirleger van blauwboekjes, door hem en zijnen aanhang, dat is allerlei menschen uit het laagste gemeen, verwers, kramers, turfgravers, boerendaglooners, in

den slechtsten stijl geschreven. Hij stond weldra ook in briefwisseling met de oppositie in de provincie *Holland*, die zijne raauwe en gewaagde pogingen aanvuurde." [2]) Zooveel beweringen, zooveel onjuistheden, onwaarheden, ja grofheden. Behoorde Jakobus Klok, de verwer van Delfzijl, tot het laagste gemeen? Durft de anonieme zegsman Luitsen Dijkstra, den turfgraver van de Smilde, tot het gemeen, neen, tot het laagste gemeen rekenen, den oefeninghouder, en daarna wettig geordenden predikant bij de Christelijke Afgescheidene Kerk te Steenwijk, onder wiens prediking Groen van Prinsterer zich niet schaamde op te gaan, als hij op zijn buiten De Bult op den Steenwijkerberg de vacantie doorbracht?

Is het soms de scherpe prikkel van het stil verwijt over het schreeuwende onrecht den onderwijzer van Houwerzijl aangedaan, welken prikkel hij tracht af te stompen door zich zelf diets te maken dat die man gerekend moet worden tot de paria's, het laagste gemeen, dat buiten de wet staat?

Rekent hij wellicht ook den stuurman W. Mugge tot dat slag van lieden, den geverbaliseerden oefeninghouder, doch tegen wien de rechtbank van Winschoten niet verder heeft meenen te moeten handelen dan hem te veroordeelen tot eene boete welke hij weigerde te betalen, zonder verder te zijn vervolgd? Onjuist is, dat de bedoelde geschriftjes blauwboekjes worden genoemd, immers ze dragen alle de *namen* van die lieden van het laagste gemeen, en nog wel voluit; en indien dit bij uitzondering het geval niet is, dan noemt de voorrede door De Cock daaraan toegevoegd den naam van den opsteller, zooals bijv. bij het *Openlijk protest tegen een zeker blauw Boekje, in de maand November 1833 uitgegeven bij M. Smit.* Daar hij verhinderd werd door overloopende drukte, dit „stukje wijdloopig te wederleggen" heeft hij dit opgedragen aan twee kleinen, aan den onderwijzer van Houwerzijl, die daarvoor boeten zal door zijn afzetting bewerkt door den hoogleeraar-schoolopziener Hofstede de Groot, en aan den genoemden „arbeider op de Smilde." De Cock deelt nog mede dat door hem weinig is veranderd in het geschrevene door deze twee van die kleinen, die door „de wereld veracht en gelasterd worden als bevooroordeeld, dom en onkundig."

We geven toe, dat deze geschriftjes in slechten stijl geschreven zijn. Maar grove laster is, dat De Cock door de oppositie in Holland werd aangevuurd in zijn „raauwe en gewaagde pogingen." Niemand minder dan Gijsbert Karel Hogendorps zoon Dirk, „die der gereformeerde belijdenis was toegedaan" schreef met betrekking tot dat uitgeven met medewerking van De Cock in een brief aan dezen [3]): „Het bedroefde mij, ik mag dit Uw UEw. niet ontveinzen, uwe voorrede voor het Openlijk Protest te zien. Dichtregelen als die van Luitsen Dijkstra zijn toch niet geschikt voor het publiek, veel min om door een predikant te worden

uitgegeven. Veel min op diens last te worden geschreven. Eeniger mate moet ik dit zelfde zeggen van het boekje van Klok. Zelve zing ik sints acht jaren geen gezangen, en ofschoon ik geene opspraak zoek en die zelfs zoo mogelijk vermijd, loopt dit van mij meer dan van vele anderen in het oog. Het boekje van Klok heb ik ingezien en hier en daar gelezen, zelfs met nut en stichting, en ik erken dat die verwer een groot inzicht van God in de gezangen heeft gekregen. Maar zoo een geletterd christen, zoo een boekje geschreven had, zoude men toch iets anders verwachten dan Klok heeft geschreven. Het komt mij voor geen boekje te zijn, dat den naam van een Predikant op den titel dragen moest. En in 't geheel, is het mij onbegrijpelijk dat al wat van dien aard in Groningen uit moet komen door Uw UEw. moet worden gepatrocineerd. Ik meen Uw UEw. in Broederlijke vereeniging van 't harte, wel aandachtig te moeten maken op de mogelijkheid of in dit een en ander ook eenig vreemd vuur schuilt."

Dit is toch wel iets anders dan „raauwe en gewaagde pogingen om aan te vuren." Mogen wij de zaak niet omkeeren en wijzen op gewaagde inlichtingen van raauw karakter verschaft anoniem aan een Duitsch historicus die ingelicht wenscht te worden over de bewegingen dier dagen?

Wat de zaak zelf betreft: *De dichtregelen, vervaardigd op verzoek van den heer H. de Cock, bij het lezen van zeker valsch en lasterend boekje, getiteld: „Wien moet men gelooven den mensch of God?" door* LUITSEN DIJKSTRA, arbeider op Smilde, zijn niet van eenige waarde uit formeel oogpunt; uit dien hoofde zou men het rijmelarij moeten noemen. Wel is waar, en daaraan dacht De Cock, dat „de verborgenheden van het Koningrijk der Hemelen, den wijzen en verstandigen zijn verborgen en den kinderkens gegeven"; dies staat dit woord der Schrift op het titelblad. De inhoud daarentegen toont dat deze arbeider een helder verstand heeft en bizonder goed verstaat de strekking „van het naamloos werk te Groningen in 't licht gerezen, tot lastring van de ware Kerk." Hij gaat in de wederlegging ook ordelijk te werk, vangt derhalve aan met kritiek te oefenen op den titel en vooral op het anonieme van het schrijven. Zoo had dan de berichtgever niet mogen berichten, dat De Cock een *heirleger van blauwboekjes* deed verschijnen. Dit is een zeer groffe onwaarheid. Wèl maakten daaraan de tegenpartij en de anonieme inlichtingendienst te Groningen zich bizonder schuldig. 't Is wel aardig door den turfgraver gezegd:

Maar al datgeen dat van naturen,
de zwarte duisternis bemint,
dat kan bij 't ware licht niet duren,
alwat zich van dien aard bevindt.

Men ziet nachtuilen, vledermuizen,
maar zelden als het zonlicht schijnt;
maar met den dageraad verhuizen,
als damp voor 't licht der zon verdwijnt.

De rijmelaar volgt den nachtuil op den voet en het moet den schuilvink toch wel verwonderen, dat deze eenvoudige man zoo goed op de hoogte is omtrent de zaken waarover het gaat in zijn naamloos geschriftje.

Of wekt het alleen maar laatdunkenden hoogmoed als twee eenvoudige burgers van Sneek, Andriessen en Wielinga de pen opnemen en Hofstede's *Gedachten* durven weerleggen? Als „stokregel", bij welke exegese ook, geldt dat elk werk moet worden beoordeeld naar den eisch, dien het zich zelf stelt. De „dichtregelen" bedoelen voor eenvoudigen de gevaren bloot te leggen en derhalve te waarschuwen tegen de strekking van het bestreden blauwboekje. De Cock wil den kleinen klein zijn en tot hen spreken in hun taal, zoo als hij meent te moeten waarschuwen bij een sluipend naderen van het gevaar voor die kleinen: dan roept hij luid uit de keel en men behoeft niet te vragen: wat wil en wat bedoelt hij toch? Zoo dient men niet tot een teeken en dat wil en dat moet hij zijn. Een protest moet verstaan worden door hen voor wiens oor men protesteert; een verdediging moet openlijk zijn en onderkend worden als een verdediging. De beide kleinen kennen de behoeften der kleine luyden en dies acht De Cock hen geschikt, te meer daar hem zelf de tijd ontbrak om alarm te blazen en het signaal te geven in een taal en schrift te verstaan door degenen, die gealarmeerd en gewaarschuwd dienden te worden.

Dat 't graaf Gijsberts Karelszoon „onbegrijpelijk is dat al wat van dien aard in Groningen uit moet komen door De Cock moet worden gepatrocineerd" is wel te verstaan. Van Hogendorp leefde in een geheel ander milieu, in dat van het Réveil! De Cock kwam veel meer in aanraking met menschen uit den boeren- en burgerstand. Hij kende hun gedachten, sprak min of meer hun taal en een eigenaardig verschijnsel van die kringen en van dien tijd was, dat men zijn gedachten bij voorkeur en ook gemakkelijk in rijm vertolkte. Gaat naar de „religionsgeschichtler" bij de volkeren de poëzie niet vooraf aan het proza?

De dichter van het hekeldicht *Bemoediging*, koos ook de poëzie om zijn bitter gemoed te ontlasten. De werkelijk niet „ongeletterde" boerenarbeider J. Kool, te Dongen, koos ook het rijm voor zijn: *Koopt de waarheid*, en in eenige niet geheel onverdienstelijke verzen bezingt hij:

Hoe het te Ulrum is gegaan,
Te Gend'ren hierbeneven.

Wat daarbij het meest moet treffen is, hoezeer deze eenvoudigen blijken op de hoogte te zijn van de toenmalige bewegingen op kerkelijk gebied, en in de weergave der feiten is Kool wel zoo betrouwbaar als de man die daaromtrent dr Gieseler heeft ingelicht.

Leest men van dienzelfden Noord-Brabantschen arbeider het rijm: *Ik zocht wijsheid*, dan twijfelt niemand, dat wat deze eenvoudige wil zeggen er niet grif ingaat, en daar ging het hem om. Ook Nicolaas Borneman, een bekend man uit den burgerstand, die een drietal geschriftjes schreef, gaf zijne *Gedachten over een ten titel voerend werkje: verhaal van eenen, misschien niet onbelangrijken droom in deze dagen*.... in rijm. Het *woord vooraf*, van den koopman in lak en verf, „op it Lytssân in Snits" van den „greate foarsetter fan de ôfskieding" te Sneek en omstreken, alwaar hij zelfs bij nacht preekte, uit oorzake van de vervolging waaraan de Afgescheidenen blootstonden, geeft een proeve van dezen vorm waarin hij zijn gedachten over den „misschien niet onbelangrijken droom" gaf. Die droomer behoorde tot degenen die in die dagen erg bang waren voor de beroering op kerkelijk gebied. Borneman geeft in zijn woord vooraf o. a. deze regelen:

> Ik dacht: het is geen droom, maar slechts het razen van
> een mensch die *werkelijk* slaapt en echter meent te waken,
> wiens banden nog de Heere zoo 't Hem belieft moet slaken,
> dit denkbeeld koestert hij wiens naam is *Borneman*.[4])

Rijmen als die van den Sneeker lak- en verffabrikant, als de *Twee geestelijke liederen, over de vervallen kerkstaat in ons Nederland door* B. M. BUURSMA te Ferwerd spraken stellig even sterk tot de eenvoudigen in het Noorden en Zuiden des lands, als de overweldigende improvisaties van Willem de Clerq tot de hooge élite in 's lands hoofdstad zoowel als in de residentie.

Het ging ook De Cock met zijn geestverwanten om ontwaking, om opwekking uit den slaap; zij „doleerden" [5]) over „den vervallen kerkstaat"; dies zongen zij die zingen konden, elk op zijn wijs hun „treurzang", doch niet al nederzittende een weinig sluimerende en slapende, zoodat de nacht over de kerk zoude komen. Zij getuigden, zij riepen luidkeels, opdat de oogen zouden worden geopend voor de werkelijkheid.

Treffend is daarbij hoe lief deze menschen de kerk hadden, „Neerlands kerken"; het ging om haar welstand; echter die zagen zij in het allernauwst verband met de liefde tot de gereformeerde waarheid, haar prediking en de vermeerdering van de kennis daarvan. Zoo alleen is te verklaren dat De Cock er zich toe leende om met zijn hulp uit te geven: *De leiding des Heeren, gehouden met W. Mugge, stuurman in de N. Pekel A.*

Deze Mugge was ook oefeninghouder en werd deswege aangeklaagd. De rechtbank van Winschoten, die een zekeren Gelms in Mugge's geschriftje genoemd, reeds in 1831 had veroordeeld omdat hij in zijn eigen huis oefeningen had gehouden, veroordeelde in 1834 dezen Mugge om dezelfde redenen. De stoere zeebonk weigerde de boete te betalen. Hij schreef op eene aanmaning: „Ik wil het wel met mijn bloed verzegelen, niet met mijn geld afkoopen."

Het verhaal van de leiding des Heeren met hem gaf hij in den trant waarin vele dergelijke beschrijvingen, tot in kleine bizonderheden toe, tegen het laatst van de achttiende en ook nog in de daarop volgende eeuw werden gegeven. Hoewel dergelijke lectuur naar onzen smaak niet behoort tot de meest geschikte, wijl de spijze te weinig voedende elementen bevat voor het opwassen in de kennis en de genade des Heeren, was die toen ter tijde bizonder in trek en zoo zal De Cock, die de kleinen kende en wel wist welke spijze zij gaarne hadden en konden verteren, het verzoek van zijn uitgever te Veendam niet hebben geweigerd mede te helpen tot den druk van dit geschriftje. In ieder geval behoorde Mugge tot degenen, die het heil voor de kerk zochten. Dit boekje van ongeveer vijftig bladzijden heeft iets van een allegorie; het is een verhaal van een zeereis; de ervaringen met wind en regen worden telkens weer toegepast op wat Mugge ontmoette op zijn Christen reize. Zoo volgt dan op de mededeelingen van wat de schippers ontmoetten bij hun thuisreis uit Noorwegen en bij hun verblijf in de Nederlandsche haven en uitreis daarna, telkens bij vernieuwing het: „zoo ook Gods volk en kinderen, wanneer zij dus met den wind des Geestes van den Heere bedeeld worden, dan loopen zij ook wel zoo ras voort...."

Neen, zulke lectuur was niet naar de behoeften van de „geletterde" kringen, waarin de Van Hogendorps verkeerden en De Cock zal hem zijn opmerking volstrekt niet kwalijk hebben genomen, echter hij kende de Groningers en Friezen, de kringen der Drentenaren waarmede hij in aanraking kwam beter dan de Haagsche heeren dat deden. Zij dan bewandelden verschillende wegen om te komen tot het behoud van de kerk des Heeren: De Cock met de zijnen zochten *reformatie;* Hogendorp en die met hem waren *kerkherstel.*

Echter, dit staat wel vast, dat de „oppositie in Holland" de gediskwalificeerde „raauwe en gewaagde pogingen van De Cock" niet aanvuurde.

AANTEEKENINGEN HOOFDSTUK XVIII.

[1]) D(onker) C(urtius).

[2]) Gieseler, blz. 55.

[3]) Brief d.d. 11 April '33.

[4]) De berichtgever van dr Gieseler, prof. De Groot (vgl. Reitsma a.w. 3de druk blz. 779) omschrijft „den aanhang" van De Cock aldus: „dat is (n.l. die aanhang) allerlei menschen uit het laagste gemeen, verwers, kramers, turfgravers, boerendaglooners" (cf. De bewegingen enz., blz. 55) en blz. 152: „Deze ruwe hoop nu, door dolle heethoofden aangevoerd." Met deze heethoofden worden dan bedoeld De Cock, Scholte, en, naar het onmiddellijk verband waarin deze woorden voorkomen, een Van Velzen.

Welke prikkel stak toch dezen man, den medeoprichter van *Waarheid en liefde*, zulk een *liefdeloos* en *onwaar* bericht, 't is waar als een onbekende X. bericht doende, door te zenden aan den Duitschen kerkhistoricus? Een maand na de oprichting van het tijdschrift *De Reformatie* (Jan. 1837) begonnen Van Oordt, Hofstede de Groot en Pareau, met de uitgave van het tijdschrift: *Waarheid en liefde*. Hoe te verklaren het zoo liefdeloos uitvallen tegen de aanhangers van den vroegeren academievriend? Toch niet enkel uit het feit dat liefde in haat kan verkeeren! Mogelijk toch ook wel, doch dan gekrenkte eigenliefde.

Men vergete toch niet, dat twee eenvoudige mannen van Sneek de pen tegen De Groot hadden durven opnemen met even groote vrijmoedigheid als mr C. van der Kemp. Zij heetten Jans Bonne Wielinga, zeilmaker, en Johannes Andriessen. Maar deze mannen behoorden toch niet tot het laagste gemeen? Wielenga toch beoefende het eerzaam handwerk van den apostel Paulus: hij was een tentemaker. En wat Andriessen betreft, sinds wanneer worden de bakkers ingedeeld bij de ruwe hoop? Dat was toch wel weinig de liefde betrachten! De waarheid was bij De Groot in deze kwalificatie van De Cocks aanhang al evenzeer zoek als de liefde.

Immers deze mannen, zoo weinig als de andere scribenten door De Groot bedoeld, schreven blauwboekjes. Hij kan al evenmin hebben gedacht aan Borneman, den derden Sneeker, die het zich een eere rekende tot de Afgescheidenen te mogen worden gerekend, en die tevens tot een sieraad strekte van den bedoelden aanhang. Ook Borneman publiceerde eenige strijdschriften, vier in getal (vgl. Wumkes a.w. blz. 16).

Van dezen Borneman volge hier een korte biografische schets. Hij was de ziel van de beweging in de Ned. Herv. Kerk te Sneek. Omtrent de beweging dier dagen vertrouwde dr Gieseler te worden ingelicht. We weten nu wel op welke wijze dat geschiedde. Ook Borneman schreef geen blauwboekjes. Vraag aan dr G. A. Wumkes, die als predikant te Sneek en onpartijdig geschiedschrijver wel goed op de hoogte blijkt te zijn van wie de genoemde drie Sneekers waren, of deze scribenten, immers daar heeft De Groot het over, behoorden tot het „laagste gemeen", of dezen met zoovele anderen die onder De Cocks aanhang geteld werden, mede vormden die „ruwe hoop"?

Wie was bijvoorbeeld deze Borneman? Nicolaas Borneman werd in 1795 geboren te Bolsward, als zoon van Bernardus Borneman, later med. doct. te Rotterdam. Van Duitschen oorsprong had zijn overgrootmoeder de plaats van hofdame bekleed aan het hof van een der Noord-Duitsche vorsten. Het wapen dat de familie voerde en zulks nog doet, bestaat uit het wapenschild met een helm, waaruit een fontein overvloedig het water opspuit. Het schild zelf heeft twee velden: een gouden en een groen gekleurd, gescheiden door een naar de beide zijden schuins afloopende balk, waardoor 't schild verdeeld wordt, in zijn twee velden. Op het gouden veld prijkt een zwart gekleurde mannenkop, op 't groene veld springt de fontein (borne-man).

Was deze Nicolaas Borneman dan misschien een mislukte docterszoon? Integendeel! Maar hij was dan toch wel nauwbetrokken met dat laagste gemeen, van welke De Groot dan eerst de *verwers* noemt; immers Wumkes deelt in zijn *It Fryske Réveil* mee, dat „ien fan de greate foarsetter fen de ôfskieding N. Borneman wier dy 't in lak- en vervewinkel op it Lytssân hie." Zeker, doch men reize eens naar Sneek en leze op een der hooge fabrieksschoorsteenen den naam Borneman en Houwink en wete dat de grondlegger van dit bedrijf deze Nicolaas Borneman was, vernisstoker, lakfabrikant. Doch ook dìt zegt misschien nog niet genoeg voor degenen die zoo gaarne ook nù nog willen doen voorkomen, alsof die Afgescheidenen dan toch maar een guur volkje waren. Nicolaas Borneman was een man van ontwikkeling, een man van veel kennis en van veel kunnen. Zijn boekjes in de jaren '33, '34 en '35 verschenen kunnen dit bewijzen. Hij behoorde tot den stand der negotie, waarvan zoovele leden in de geschiedenis der kerk zulke groote diensten hebben bewezen aan de religie.

Deze Sneeker moge niet geacht worden te reiken tot de hoogte van de drie Amsterdamsche kooplieden-geslachten, De Clercqs, Gregory Piersons en Westendorps, toch verdient hij een weinig nader te worden gekend. Nicolaas Borneman was geen dweper, was een koopman die met zijn beide voeten op den bodem van het werkelijke praktische leven stond en niet greep naar de sterren, doch zijn beide handen uit den mouw stak en werkte voor zijn bedrijf. Hij beoefende allerlei kunst; hij was een echt mensch en het echt-menschelijke had de liefde van zijn hart, het denken van zijn hoofd, de vaardigheid van zijn hand.

Bovenal was hij een man die den Heere vreesde, Christus' kerk liefhad en vaderland en vorst beminde. Ook was hij een huisvader. Uit zijn eerste huwelijk met eene uitnemende vrouw, stammende uit de familie Schotanus van Woudsend, alwaar zij ook begraven werd, had hij drie zoons en eene dochter. De beide kinderen uit een tweede huwelijk zijn gestorven. Borneman was een bijzonder bekwaam vakman, zoowel als een berekend koopman. Van zijn hand is nog in het bezit van een kleinzoon, Geert Borneman, te Apeldoorn, een recepten-boek tot bereiding van de lakken, vernissen en wat al verder door hem werd gefabriceerd en op de markt gebracht. Met de hem eigen duidelijke hand staat op 't titelblad geschreven: *Voorschriften van onderscheiden beproefde onderwerpen door* N. BORNEMAN. Onmiddellijk moet hij zijn dichtader laten vloeien ook als hij in deze dingen van zijn beroep bezig is, niet minder dan wanneer de aangelegenheden van kerk en staat hem bezig houden.

Zoo schreef hij dan in zijn „receptenboek":

De konst is lang
de tijd is kort,
Door moeite wat
Verkregen wordt.

Is dit taal van een dweper! Of wat hij daaronder schrijft, verraadt dat wellicht de vermeende dweperij: „De vrees des Heeren is het beginsel van alle wijsheid"?

Borneman, een van de voormannen der Afgescheidenen te Sneek is de man van het „echt menschelijke". Hij had zijn liefhebberijen. Hij was een eerste sportsman, beoefende de zoo echt friesche sport van het zeilen, en heeft zelfs menigen prijs gewonnen! Hij was een mensch Gods, die stond in de vrijheid der kinderen Gods en die wist te gebruiken, was een begaafd man: vaardig schrijver, meer dan rijmelaar, beeldhouwer (een leeuwtje gesneden ter versiering van zijn boeier werd hem in Amsterdam gestolen van het pleiziervaartuig), ontwerper van zijn jacht, gebouwd naar acht figuren door hemzelf ontworpen en nader omschreven, dat hij noemde: „De jonge Wietske", naar eene dochter uit zijn eerste huwelijk; hiermede won hij direct na de tewaterlating een prijs. Ook wist hij schilderijen schoon te maken die morsig waren geworden. Gaarne fungeerde hij voor banketbakker voor zijn gezin; hij vervaardigde mooie knipsels, waarvan nog een mooi exemplaar in het bezit is van een zijner kleindochters: mevrouw Borneman—van der Zijl. Ook teekende hij zelf modellen voor de ketels in zijn fabriek.

Deze echte mensch was een mensch Gods, getuige deze aanteekening bij het opschrijven van een recept: „Ik zal (zoo God wil) de helft der zuiver helder geworden op vorige bladzijde gekookte Lijnolie met de wederhelft beproeven." Ja, *zoo God wil:* een geestverwant van De Cock. Hij was ook een meelevend burger: tusschen de recepten in staat in dichtvorm een trouwe en niet zoetsappige vermaning, naar het model waarin De Cock de grooten en met macht bekleeden trachtte te wijzen op hun roeping, onder den titel: Raad aan den Hoogwelg. Heer Van Swinderen bij ZHWg verkiezing als lid der 1ste kamer. Geen politiekschuwe was deze echte mensch! Deze echt gereformeerde was geen zedenpreeker, doch ethisch een hoogstaand man. Ik geef hier een gedichtje weer, verscholen onder „recepten", waaronder er zijn geschreven in 't Latijn, en ook één naar den raad van zijn vriend Schaap, een der eerste Afgescheidenen in Friesland.

Erkentelijkheid en onerkentelijkheid.

In de gewijde Schrift, vindt men een aardig prent.
Dat d' onvernuftige Os, deszelfs bezitter kent,
Ja eenen Ezel zelf, de kribbe zijnes Heeren,
Wat wil de Almagtige ons, door deze beelden leren?
Dit dat het reed'loos vee, die mensch beschamen moet
die, d' aan hem bewezen gunst, vertrappelt met den voet.

Zijn godsdienst, zijn liefde tot vorst en vaderland waren zoo echt gezond, hem eigen, maakten een wezenlijk stuk van zijn leven uit. Recept na recept wordt opgeschreven, dan ineens wordt de lange rij onderbroken door een gedicht op den dood van Willem den tweede, Koning der Nederlanden, op den vorst zoo geliefd en gewaardeerd door de Afgescheidenen om de houding tegenover hen in de vervolging aangenomen, wars als hij was van deze schandelijke plagerij van goede en trouwe onderdanen. Geestig is een rijmpje *aan den med. doctor J. Eermans te Sneek bij gelegenheid dat ik veel duurgekocht Muscadel-Rozijn had, en een reductie in den prijs voorgaf.* Hij is een echt zakenmensch en dreef goede zaken.

Ik geef nog een „gedichtje", waaruit moge blijken dat deze man, gerekend tot de „ruwe hoop" en „'t laagst gemeen" een actueel man was.

Aan den Directeur van een Couranten-leesgezelschap
G. de Jager, te Sneek.

Geachte Heer en Vriend
Ter onderrichting dient
Dat 'k Zaterdag alweêr
Gelijk de eerste keer
Schoon 'k uitzag met verlangen
De krant niet heb ontvangen.

Sluit gij mij uit de kring?
Dat 's een vreemdsoortig ding!
Uw aanbod nam ik aan,
Hoe kan dit samengaan?
'k Zou wel het laatst die lezen
Doch niet verstoken wezen.

'k Ben wars van willekeur
Dat mij stelt te leur;
'k Bedank dus gaaf en glad
Voor 't nieuws of Sneekerblad.
En 't feit kan niet falen
'k behoef niet te betalen.

Sneek, 12 Julij 1852 Nicolaas Borneman

En toch ook deze uitnemende burger van Sneek werd vervolgd en geplaagd. Echter hij stond, als een Paulus voormaals, op zijn recht. Toen zijn kinderen haast niet veilig op straat waren, zelfs zijn huis niet veilig was, schreef hij aan den militairen commandant te Leeuwarden, dat, zoo hij niet veilig meer was in Sneek tegen het gemeen, hij zijn eigen rechter en beschermer zou weten te zijn. Dat hielp. Uit Leeuwarden werden soldaten ter beveiliging gezonden.

N. Borneman was een voorman en een bekend figuur onder de Afgescheidenen in Friesland. We zullen hem weer ontmoeten. Hij was persoonlijk bekend en bevriend met De Cock. Het zal wel mede door hem zijn dat De Cock op de hoogte was met de redenen waarom de catechiseermeester Johannes van der Horst werd afgezet (vgl. Wumkes a.w. blz. 7 en 15). Hoezeer zijn naam van goeden klank was moge blijken uit het volgende: een kleinzoon van Borneman reisde eens per spoor in Friesland, een medereiziger hoorde diens naam noemen en vroeg onmiddellijk of hij dan een verwant was van Nicolaas Borneman. De aanspreker herinnerde zich dankbaar dezen naam uit de dagen der Afscheiding, immers als soldaat was hij op de Afgescheidenen afgezonden. Met smaak deelde hij nog mede, hoe hij uit weerzin om deze lieden te plagen zijn makkers misleid had door ze om te leiden, ze kwamen te laat om de godsdienstoefening nog te kunnen verstoren. In Borneman's aanzienlijk huis op Kleinzand te Sneek kwam men veel sâam. Zoo kwam ook de burgemeester van Sneek om te zien of het getal negentien ook was overschreden. Dit was echter het geval niet. Borneman maakte onmiddellijk plaats voor den burgemeester; immers deze zou de twintigste man zijn, nu ging Borneman, de burgemeester bleef en werd zoozeer getroffen door wat hij hoorde, dat hij weigerde om voor den vervolge de samenkomsten uiteen te drijven.

Hoezeer men het leven der Afgescheidenen in die dagen bemoeielijkte moge spreken uit het feit, dat deze welgestelde fabrikant er ernstig over dacht uit te wijken naar

Amerika; zijn stad, zijn bedrijf, zijn land en vrienden te verlaten, der plagerijen moe. Zijne vrouw wilde zoo graag blijven in haar vaderland. Vader dacht twee zoons te zenden opdat deze op kondschap uit zouden gaan. Moeder hoopte zoozeer dat ze met geen goede berichten zouden thuis komen. Zoo moeten dan de plagerijen dezen kloeken man wel erg hebben vermoeid, dat hij om daaraan te ontkomen zóóveel op het spel wilde zetten. Op tamelijk hoogen ouderdom ontsliep deze begaafde man op den oudejaarsavond van het jaar 1864 te Sneek, en werd aldaar begraven. Een oude knecht getuigde, dat als Borneman de lange gang van zijn huis doorliep de lange Goudsche pijp tegen het voorhoofd gedrukt, dan werd gezonnen en gedacht. In het archief van den kerkeraad van de Hervormde Kerk te Sneek berust de acte van afscheiding geteekend door een kleine twintig leden en daaronder ook Borneman.

Eens is het gebeurd dat bij de weduwe Borneman, hij was voor de tweede maal gehuwd met een jongere vrouw, een mej de Jong, twee eerwaarden aanbelden om het huis te mogen bezien, het waren twee steile mannen. De eene in dubbelen zin, de andere alleen naar den bouw, zonder een steile Fries te zijn. Het waren prof. Simon van Velzen en de gewezen afgescheiden, doch toenmaals Hervormde predikant van Sneek, ds S. Kalma. Prof. S. van Velzen zou nog zoo gaarne het huis eens zien waar hij in die moeilijke dagen van vervolging en zoo sterke gisting van binnen vaak had vergaderd. Ja, dáár was de groote kamer, alwaar ze samen hadden geleden en gestreden, en onder dezen waren Andriessen, Wielinga, Schaap en onder hen als een vóórman Nicolaas Borneman. Hunne nagedachtenis mag en kan voor ons niet zijn als die van een „ruwe hoop, door dolle heethoofden aangevoerd", maar als van kloeke strijders, steile Friezen geleid, onderricht, soms bestreden door mannen van karakter, rondborstig als De Cock, van sterke overtuiging, als de soms wel wat te hoofdige Van Velzen.

[5]) De naam „doleerenden" werd reeds door De Cock in een zijner smeekschriften aan den Koning gebezigd.

NEGENTIENDE HOOFDSTUK

DE COCK ACTIEF, HOEWEL GESCHORST.

De Cock dan zat niet stil gedurende den tijd zijner schorsing; het eene smeekschrift na het andere werd door hem opgesteld en namens den kerkeraad gezonden aan burgerlijke en kerkelijke besturen; ze werden in originale gezonden en in copie door hem overgeschreven tot bewaring; maar hij onthield zich streng van prediken, hoewel hij zijne gemeente druk bezocht. Het meeste gerucht maakte in dezen schorsingstijd een geschrift, door den „berichtgever" een schotschrift, een schimpschrift geheeten; een werkje getiteld: *De Evangelische gezangen getoetst en gewogen en te ligt bevonden door* Jacobus Klok, *verwer en koopman te Delfzijl,* Groningen 1834.

Overbekend is eene tirade uit dit geschrift, volgens de kenschetsing van dr J. C. Rullmann in een barbaarsche taal en stijl geschreven, waarin de evangelische gezangen verklaard worden voor „strijdig met Gods woord; een Gode onbehagelend getier; een te zamen geflanste Alcoran, waarin de tot zaligheid noodige waarheid uit blindheid of trouweloosheid is verzwegen; een geheel van 192 Sirenische Minneliederen, geschikt om de Hervormden, al zingende, van de zaligmakende leer af te trekken en eene valsche leugenleer in te voeren." In schier alle geschriften die het voorspel van de afzetting en de Afscheiding zelf beschrijven, zijn deze weinig gekuischte woorden, de vertolking van betere gedachten, te lezen.

Wat wil Klok zeggen? Welke is zijne bedoeling? Waartegen wil hij waarschuwen? Hij wil zeggen dat de inhoud der gezangen niet de gezonde gedachten van de hem dierbare gereformeerde leer vertolken. Hij bedoelt er op te wijzen, dat de gereformeerde waarheid in de gezangen te veel zoek is en daarom, wijl hem de Hervormden lief zijn, moet hij ze waarschuwen.

En dat is De Cock geheel met hem eens. Daar aan dezen de tijd ontbrak om zelf te schrijven, ook om rustig deze aangelegenheid te bestudeeren, begon hij al vast deze poging te steunen. Later, na zijn

ENKELE VOORBEELDEN HOE SOMMIGE AUTEURS DE ECHTHEID HUNNER GESCHRIFTEN WAARMERKTEN.

(*Zie pag. 354*)

Ik erken geene Exemplaren voor de mijne dan die door mij eigenhandig aldus onderteekend zijn.

Geene exemplaren worden voor echt erkent dan door den Schrijver aldus eigenhandig geteekend.

Geene exemplaren worden voor echt erkend, dan aldus eigenhandig te zijn geteekend:

J. J. Faber.

Ik erken geene exemplaren voor de mijne, dan die eigenhandig door mij ondergeteekend zijn.

W. Mugge.

ontzetting uit het ambt, als hij in de gevangenis tijd tot onderzoek zal hebben, dan zal hij zelf ook over de gezangen schrijven. De kerkeraad had na de vertimmering reeds besloten de evangelische gezangen niet meer bij de godsdienstoefening in het midden der gemeente te gebruiken. Bij J. H. Bolt, een van zijn drukkers, gaf hij later een geschriftje tegen de gezangen uit, waarvan de tegenstander aan dr Gieseler schreef, dat toon en inhoud opgemaakt konden worden reeds uit den titel zelf: *De zoogenaamde Evangelische gezangen, de oogappel der vervoerde en verleide menigte in de Synodaal Hervormde kerk, ja zelfs nog van sommige van Gods kinderen uit blindheid, en omdat zij dronken geworden zijn door den wijn harer hoererijen, nader nog getoetst, gewogen en te ligt bevonden, ja strijdig met al onze Formulieren van Eenigheid en Gods Woord, door* H. DE COCK *geref. leeraar onder het kruis, om Jezus Christus' wil, van Ulrum.*

Aleer De Cock door het provinciaal bestuur voor den tijd van twee jaar zoude worden geschorst, met verlies van traktement, werd hem door den ons reeds bekenden secretaris, ds M. Cremer Jz., geraden een *stukje* van Maria Hoogendorp over de gezangen te lezen; wat hij ook heeft gedaan. Dit vlugschriftje was pas bij C. C. van der Hoek te Leiden verschenen onder den titel: *De Evangelische gezangen, getoetst aan den Bijbel en de formulieren van eenigheid der Hervormde kerk.* Mede daaraan is te danken, dat hij zelf nu over deze materie een geschrift gaat uitgeven, dat ook nu nog, naast zijn historische waarde, van beteekenis is ter toetsing van de leerstellige bezwaren ingebracht tegen den inhoud van zoovele gezangen uit den bundel toenmaals in de Hervormde kerk naast de Psalmen ten gebruike ingevoerd en onder anderen door het provinciaal kerkbestuur van Groningen verplichtend gesteld.

Leest men in bijna alle geschiedwerken die het geschrift van Jacobus Klok noemen de geïncrimineerde woorden boven aangehaald, dan mag daarnaast wel herinnerd worden wat een graaf Dirk van Hogendorp over des verwers boekje aan De Cock schreef en hoe hij zelf stond tegenover het gebruik der Evangelische gezangen bij de godsdienstoefening. Van Hogendorp erkent dan, „dat die verwer een groot inzicht van God in die gezangen heeft verkregen."

Het is haast niet te begrijpen, hoe in de *Bewegingen in de Nederlandsche Hervormde Kerk* kon bericht worden, dat na het verschijnen van De Cocks *Schaapskooi* een heirleger van blauwboekjes door hem en zijn aanhang werden geschreven. Een blauwboekje toch is een geschrift dat niet onder eigen naam geschreven wordt. Nu was het voor Van Hogendorp juist onbegrijpelijk dat De Cock zijn hulp en naam leende bij het uitgeven van allerlei geschriftjes van ongeletterden. In den loop van het jaar '33 reeds schreef hij een voorrede in de: *Hartelijke toespraak aan het Nederlandsche*

volk hetwelk in hun tijdelijk en eeuwig heil belangstelt, door J. B. THEMMEN, *van Wierum.* Later zal hij nog voorredenen schrijven voor de: *Bekeeringsgeschiedenis en verdere leiding Gods, van* P. K. SLUIT, *daglooner te Ulrum.* Boekjes in den trant van een boekje dat meer dan negen drukken beleefde: *De weg, welke God gehouden heeft met Christina van den Brink, geboren te Vaassen 1747 en overleden te Apeldoorn 1817.* Een lectuur zeer geliefd in die dagen en die zeer zeker velen tot zegen zal hebben gestrekt. Een soort opwekkingslitteratuur. Elk ding heeft zijn bestemden tijd. Deze soort van geschriftjes hebben ook hun tijd gehad en dat in den dubbelen zin van deze woorden. Hoe nu ook over de waarde van zulke geschriftjes worde geoordeeld, ze mogen niet ingedeeld worden bij de blauwboekjes, want het lijkt ons haast belachelijk dat bijv. een man als Mugge aan het einde van zijn boekje laat drukken: „Ik erken geene exemplaren voor de mijne, dan die eigenhandig door mij onderteekend zijn." En als J. S. Faber te Blessum zijn *Opmerkelijk gezicht van eenen Herders-vorst, bij het aanvallen van twee wolven in schapenvacht vermomd,* zinnebeeldig voorstelt, voor eigen rekening uitgeeft, dan laat hij met vette letter tegenover den titel drukken: „geene exemplaren worden voor echt erkend, dan aldus eigenhandig te zijn geteekend". Ons lijkt dat grootdoenerij of eene ietwat stumperachtige navolging van wat De Cock gewoon was te doen bij alle de geschriften van zijn hand in de eerste jaren der beweging die leidde tot afzetting. Reeds bij de uitgave van de *Besluiten van de nationale Dordsche synode* teekende hij de exemplaren eigenhandig. Zijn *Verdediging tegen de aanvallen op de ware gereformeerde kerk en mij gedaan, door onderscheidene dwaalleeraren der provincie* teekende hij in afwijking van de onderteekening van zijn andere geschriften met de letters S. S. B., n. H. de Cock, (waarschijnlijk beteekent dit: *s*ub*s*cri*b*o nomine H. de Cock; ik keur het goed met mijn naam H. de Cock).

Zoo droegen dan alle zijn werkjes en geschriften duidelijk den naam van den schrijver aan het voorhoofd en, opdat men wèl verzekerd zoude kunnen zijn, dat wat zijn naam droeg, ook wezenlijk door hem was geschreven, getroostte hij zich de moeite, bij zijn zoozeer bezet leven, ook alle deze exemplaren nog *eigenhandig* te teekenen.

Wat moet hem hebben bewogen zoo veel moeite zich te getroosten? Een zinsnede uit den brief van Van Hogendorp, vreemd genoeg een jaar te laat door den schrijver zelf gedateerd — aan het hoofd van dezen brief heeft de graaf met eigen hand gedateerd: 's Gravenhage 11 April 1833, terwijl men toen schreef 1834 — werpt een eigenaardig licht op de praktijken die, naar deze edelman mogelijk acht, in den strijd tegen de gereformeerde waarheid konden worden geoefend. Tegen het einde van den brief lezen we: „Veel heb ik voor mijzelven te doen met de *Gedachten*

van Prof. Hofstede de Groot, 't geen mij voorkomt al zeer bijzonder listig te zijn geschreven en veel kwaad te doen. In 't zelve vind ik vermeld, dat Brouwer en Reddingius in Friesland geëxamineerd zijnde, aan de Dordsche Leerregels niet gebonden waren, doordien het Formulier van onderteekening door de Synode van Dordrecht vastgesteld, in Friesland nooit in gebruik is geweest. Gaarne zoude ik een nauwkeurig exemplaar hebben van het Formulier van onderteekening, dat tot 1816 toe in Friesland in gebruik geweest is, en zal daartoe eenige moeite aanwenden. *Ik gevoel echter, dat men voorzichtig zal moeten zijn in de keuze der middelen om het te krijgen, daar bijaldien het tegen de vijanden getuigde, het wellicht bij het afschrijven* VERVALSCHT *zoude kunnen worden. Mocht Uw WEw. door een* OPRECHT *vriend in de gelegenheid zijn, eene copy van dit formulier van onderteekening te krijgen, neem ik de vrijheid mij in uwe gunst aan te bevelen.*" (Ik cursiveer, K.)

De veronderstelling, dat de vijanden van de gereformeerde leer, uitgedrukt in de Leerregels van Dordrecht, in staat zouden kunnen zijn het Formulier van onderteekening te vervalschen, werpt een zeer scherp licht op de gesteldheid der geesten in dien fel bewogen tijd en verklaart ons, waarom De Cock zich den last wilde getroosten al de exemplaren zijner uitgaven te teekenen met zijn hand en hoe dit navolging vond bij zijn eenvoudige aanhangers.

Mocht Van Hogendorp denken aan zulke kwade trouw? Maakte deze gereformeerde edelman zich niet schuldig aan een onverhoord en lichtvaardig oordeelen? Mijn antwoord zij indirect! Wat te denken van de geestesgesteldheid dier dagen en van een tijd, waarin het hoofd van de Groninger school, de ziel van *Waarheid en liefde*, de onjuistheid zijner mededeelingen met betrekking tot zijn pogingen zijn opvolger en vroegeren academievriend op zijn heilloozen weg te doen stilstaan en ommekeeren, na daarop te zijn gewezen, toch nog handhaaft in mededeelingen tweemaal foutief door hem gedaan; waarin hij durft insinueeren, ook tegen beter weten in, dat die uitgaven van De Cock dezen wel een zoet winstje zullen hebben opgeleverd, terwijl De Cock bleek àlles veil te hebben voor zijn beginsel, terwijl hij De Cock kende als een eerlijk man; een tijd, waarin de schrijver van een befaamd blauwboekje en de berichtgever onder de bedekking van anonymiteit, aan een buitenlander de eene onjuiste voorstelling van zaken na de andere geeft met groote vooringenomenheid, en daaraan nog de onwaarheid toevoegt, dat De Cock en zijne met minachting gedisqualificeerde medestanders een heirleger van blauwboekjes schreven!

Wil men weten wie blauwboekjes schreef? Men sla dr W. P. C. Knuttels catalogus van de pamfletten-verzameling op en leze de aanteekening op no. 27178, *Openlijk Protest tegen zeker blauw Boekje uit-*

gegeven bij M. Smit. Knuttel zegt daarvan, dat het gericht is „tegen de ten vorigen jare door prof. Hofstede de Groot anonym uitgegeven brochure: *Wien zult gij gelooven den mensch of God,* waarin de orthodoxie met Bijbelteksten weerlegd werd".

Ongelooflijk groot moet de kracht en lust tot den arbeid, voor wat De Cock als roeping hem op de schouders zag gelegd, zijn geweest. Een wijle moge het in de gedachten van hem en zijne vrouw zijn geweest na de schorsing voor twee jaren, zich terug te trekken op een of ander dorp om, zonder eenig traktement, eenvoudig, klein en stil te leven, van de inkomsten van eigen vermogen; vooral toen liefhebbende familieleden, die zijn roeping niet verstonden zooals zij samen die zagen, wezen op de ellende die in dezen weg over hun gezin werd gebracht. Dan neen! zij sterkten zich bij al hun verlies, ook bij dat van een lief kind, hun oudste dochtertje, in den Heere. En toen zijn smaders, zoo fel was de haat, zich niet ontzagen dat sterven te gebruiken om zijn overtuiging lasterlijk voor te stellen, toen had zulk doen als uitwerking alleen, dat zijn werkkracht werd vermeerderd en hij zijn pogingen verdubbelde om recht te verkrijgen en dat ter wille van de zaak die hij voorstond: Reformatie. Zijn liefde tot den vorst, het vaderland en de vaderlandsche kerk, gaf hem kracht om het uit te houden en om te volharden tot het einde, door hem gewild noch voorzien!

De correspondentie werd voortgezet en steeds verder uitgebreid; evenwel de meeste tijd zal wel zijn verslonden met het schrijven van smeekschriften, petitioneerende bij den vorst uit het door hem zoo hoog vereerde huis van Oranje, en het indienen van protesten bij kerkelijke besturen, van welke schrifturen nog bovendien getrouw copie werd genomen. Dit alles vroeg zòòveel tijd, dat vrienden hem daarbij hielpen. Mede uit dit meer-dan-bezet-zijn moet verklaard worden, waarop Capadose De Cock vriendelijk wees, toen hij oordeelde dat de stijl niet genoeg door den schrijver van de *Verdediging* en *De Schaapskooi* was verzorgd. Zoo is er allicht ook verontschuldiging te vinden voor het niet te noemen getal schrijf- en drukfouten, waardoor ontsierd wordt wat van de pers van Mulder en anderen in 't licht kwam.

TWINTIGSTE HOOFDSTUK

HET VONNIS VERZWAARD.

IN de Voorrede van zijn *Voorloopig berigt aan mijne gereformeerde geloofsgenooten, nopens mijne verantwoording en de onredelijke handelwijze van het Provinciaal Kerkbestuur,* zegt De Cock in een noot, dat de verzwaring van het classikale vonnis door het provinciaal bestuur „eene daad is van wrede gevoelloosheid getuigenis dragende, en zoo hij wel onderrigt is, nergens gebruikelijk dan alleen bij militaire regtbanken."

In ieder geval heeft graaf mr Dirk van Hogendorp zich over het vonnis van het provinciaal bestuur verbaasd. Hij schrijft dienaangaande aan De Cock: „van een uurtje dat ik heden vrij heb wil ik gebruik maken, om u mijne verbazing te betuigen over het vonnis van het provinciaal kerkbestuur van Groningen, dat in mijne oogen veel zwaarder is dan het vonnis van de classis van Middelstum. Ik betuig u dat in Burgerlijke zaken, en bij crimineele en correctioneele vierscharen, van zulk eene verzwaring geen voorbeeld mij bekend is. Een vonnis ter eerster Instantie gewezen, is altijd verbindend beschouwd voor dengene, die er niet van appelleerde, waarom ook wanneer de beklaagde appellant is van eene mindere naar eene hoogere vierschaar, zijn vonnis nooit verzwaard kan worden, dan wanneer de aanklager ook geappelleerd heeft, 't geen mij niet gebleken is, in uwe zaak te zijn geschied." [1])

De classis Middelstum heeft niet geappelleerd bij het provinciaal kerkbestuur, wèl heeft dit de gevonniste, De Cock, gedaan. De Cock en de kerkeraad van Ulrum hebben niet nagelaten alles te beproeven om het schorsingsbesluit voorloopig buiten werking gesteld te krijgen, tot zoolang de „hoogere" vergadering een besluit zou hebben genomen inzake zijn protest.

Dacht De Cock er geen oogenblik aan „geweld met geweld te keeren", waarin Luitsen Dijkstra het met hem geheel eens was; en hadden zij te zamen zooveel invloed op de gereformeerden te Ulrum en van elders dat ook dezen aflieten van geweld te stellen tegenover geweld, noch hij,

noch zijn kerkeraad berustten lijdelijk in het schorsingsbesluit der classis.

Onmiddellijk na den droeven Zondag, volgende op zijn schorsing, begon hij namens den kerkeraad met het opstellen van het eene protest na het ander, of liever reeds vòòr dien Zondag ving hij daarmede aan. Het onwettig gevelde vonnis sloeg hem niet met matheid en moedeloosheid. Het eerste wat zij poogden was, gezien de feestdagen aanstaande waren, te verhinderen dat de consulent den dienst op den eerstvolgenden Zondag, dien voor Kerstmis '33, zoude vervullen. Aan den avond van den twintigsten December '33 werd het „barbaarsche vonnis" van de classis door den bode van het classikaal bestuur afgegeven aan de pastorie. Den volgenden dag reeds werd namens den kerkeraad een protest ingediend bij genoemd bestuur. De Cock geeft daarin den *wensch* te kennen, alvorens het „barbaarsche" vonnis aan te nemen, openlijk gehoord te worden; in allen gevalle dat het eerst door zijne Majesteit den Koning bekrachtigd worde, aangezien deze zijn roeping had geapprobeerd. Hij verzoekt om provisioneel althans, „met den dienst te mogen voortgaan, totdat hij nader en openlijk gehoord zal zijn."

Nog dienzelfden dag wordt beleefd aan den praetor van den ring Leens, ds Warmolts en aan den consulent, Leens' predikant, ds N. Smith, verzocht „hem met de dienst te laten voortgaan". Deze stukken werden des Zaterdags nog weggebracht door een broeder, opdat ze tijdig in handen zouden zijn van de betrokken personen. De wegen waren modderig, ja ze stonden onder water, zoo althans schrijft De Cock aan den Koning. Het mocht niet baten. Des Zondags verscheen ds Van der Helm, beveiligd door politie en militaire macht.

De scriba van de classis had aan De Cock den daarop volgenden Woensdag bericht, dat naar zijn inzicht, „het gestreken vonnis op zulk een aanvrage wel niet zal worden ingetrokken, dat hij derhalve in zijn dienst geschorst blijft tot hij zal hebben voldaan aan hetgeen in de uitspraak vermeld is, te weten: schuld te belijden voor genoemd Bestuur, zijn veroordeeling en tentoonstelling van de beide bekende predikanten te herroepen en schriftelijk te verklaren en te beloven, zich aan zulk een ergerlijken handel en wanorde niet verder schuldig te maken."

De inhoud van het protest ingediend bij het classikaal bestuur geleek niet veel op de verlangde schuldbelijdenis en hield ook geen belofte in zich niet verder schuldig te maken aan hetgeen zijn rechters een ergerlijken handel noemden, doch hij als een dure plicht zag en als roeping van God hem opgelegd.

Dat de praetor van den ring en de consulent niet konden voldoen aan den wensch van den kerkeraad lag voor de hand. Immers een vonnis blijft van kracht gedurende den tijd dat geen beslissing is genomen inzake het beroep op de „meerdere" vergadering, die naar reglementaire opvatting wel degelijk eene hoogere vergadering was. [2])

We kennen het onmiddellijk gevolg: de consulent heeft des morgens op dien Zondag vóór Kerstmis '33, gepreekt en De Cock was onder de oefening van den eenvoudigen oefeninghouder uit de Smilde in het huis van de weduwe Koster.

Des Maandags daarop werd direct een protest gezonden aan het provinciaal bestuur, ingesloten het reeds ingediende bij het classicaal bestuur. In dit schrijven komt De Cock terug op de „harde" uitdrukkingen in zijn *Verdediging* enz. en zegt eenvoudig en logisch: „heb ik hen hard bejegend, het is omdat zij Gods Kerk en gemeente hard bejegend hebben, en Gods Woord geen vrijheid gaf, derzulken met zachtere namen te noemen." Hij acht, dat de wetten des lands de vrijheid des gewetens en die van de drukpers waarborgen. „Haat noch vijandschap deden hem de pen opvatten, maar liefde tot de waarheid en het heil der gemeente des Heeren." Hij betuigt een rustig burger zich te hebben betoond en dat hij volstrekt niet begeert tweedracht, secten en muiterij aan te richten in kerkelijke en wereldlijke regeeringen. Dat er zoo groote „scheuring en verwijdering der gemoederen" is, stelt hij op rekening van het „liberalismus, neologismus of ongeloof."

Nog dienzelfden dag werd een verzoekschrift verzonden aan den Gouverneur van Groningen, waarin De Cock verzekert wel te weten, „in kerkelijke zaken zijn recht te moeten zoeken bij de kerk, maar voor eenigen tijd was hem reeds in eene aangelegenheid betreffende ds Duin, door den secretaris ds M. Cremer geweigerd nadere inlichtingen te geven, zoodat hij vreest bij dezen kwalijk hulp en recht te zullen vinden en de zaak dringt, bovendien deze zaak is toch ook eene van burgerlijken aard. Ook is hem al wel gebleken dat vele liberalen, gelijk nog onlangs aan hem geschreven werd, al hebben zij den mond altijd vol van verdraagzaamheid, zelf op verre na niet verdraagzaam zijn." Hij gaat dan de drie punten van beschuldiging tegen hem ingebracht na en wederlegt ze, derhalve dringt hij er bij de Staten op aan het „Classikaal Bestuur te dringen, zijn schorsing op te heffen en hem eene openlijke en vrije verdediging zijner zaak toe te laten."

Bij den aanvang van het beteekenisvolle jaar 1834 had De Cock als antwoord ontvangen, „dat de gedeputeerden zich incompetent verklaren, om van zijne grieven en bezwaren kennis te nemen."

Nog voor dat De Cock zijn protest had ingediend bij het provinciaal kerkbestuur en bij den Gouverneur en de Staten van Groningen had hij zich tot den Koning gewend. Dit was niet de eerste maal dat hij aan den Koning schreef. De eerste maal schreef hij aan den Koning bij gelegenheid dat hij aan dezen een exemplaar zond van zijn eerste uitgave van de *„artikelen van het Dordtsche Synode, die bijkans aan niemand meer, zoo geleerden als ongeleerden in onze dagen bekend zijn, dewijl daarin de leugens*

die heden ten dage algemeen voor waarheid uitgevent worden, door het doorlugtigste en Algemeenste Gereformeerde Synode als leugens bekend gemaakt en naar Gods Woord verworpen zijn". [3]) Hij deelt den Koning mede, dat hij die „met eene voor onze dagen niet onbelangrijke voorrede voorzien heeft". Hij bidt Zijne Majesteit toe, „dat God hem het voorregt doe ondervinden en hem bekwame, naar het voorbeeld zijner vaderen, om als een Willem de Eerste te staan voor de vrijheid van ons zoo duur gekochte vaderland en voor de vrijheid van de geweetens van zijner majesteits godvrezende onderdanen, die nu nog maar door hoon en smaad bejegend, maar wie weet waarmede eerlang bedreigd worden."

Tevens herinnert hij den Koning aan de „laatste aanspraak die Calvijn in het gezigt des doods aan de burgemeesters van Genève gedaan heeft." Hij veronderstelt dat de Koning die aanspraak „welligt wel kent," doch hij wil hem toch maar even eene passage daaruit afschrijven, die hem als „alleropmerkelijkst en allerbehartigenswaardig voor alle Hoge magten, koningen en vorsten voorgekomen is."

Kort daarop, den 20sten November 1832, [4]) biedt hij den Koning aan „twee boekjes, sedert het vroeger gezondene, verschenen: *het vraagboekje ter beoordeeling van de waarachtige kennis van Gods Woord en onze, door onze vaderen, voor zooveel bloed gekochtte formulieren van eenheid,"* die hij zijne Majesteit bidt om in die dagen van „schandelijken en openlijken afval door Gods genade te handhaven". Dit is door hem zelf uitgegeven. Maar uit het andere boekje den Koning toegezonden, moge dezen blijken „hoe verre het ongeloof doorgedrongen en de waarachtige dienst van God vervallen is. Het is een „blauwboekje" dezer dagen uitgegeven te Groningen zonder naam, maar men vermoedt door een van de voornaamste leeraren of professoren, [5]) en toegezonden, gelijk hem verhaald is, aan alle cathecheseermeesters en cathecheseermeesteréssen, en waarin aan de eene zijde de leer onzer vaderen, ja Gods Woord zelve als menschenleer en als verderfelijke dwaling uitgekreten wordt, en aan de andere zijde Gods Woord òf verkeerd toegepast òf geheel en al verdraaid en verkeerd wordt door valsche uitleggingen." Hij deelt reeds in dezen brief aan den Koning mede sinds zijn uitgave van de Dordsche leerregels van „onderscheiden zijden door onderscheidene godvreezende menschen aangezocht te zijn geworden om hunne kinderen te onderwijzen die zij reeds sedert geruimen tijd, sommigen reeds sedert meer dan drie jaren niet hadden durven laten doopen, wegens het volslagen verderf in de leer hunner predikanten en alzoo aan den Baäl dezer dagen toewijden." Verder bericht hij den Koning zich na voorafgaande raadpleging met den eerw. Molenaar, reeds in het voorjaar niet te hebben kunnen of durven onttrekken aan de gemeente des Heeren, waaromtrent mij, zoo vervolgt de brief, „ook reeds eenigermate moeyte gemaakt is, schoon ik in de kerkelijke wetten geene bepaling zelfs daar-

omtrent vinde, en Gods Woord zeker zoowel mij als de godvreezenden niet alleen volkomene vrijheid geeft, maar zelfs beveelt, gelijk ook uit het 27ste, 28ste en 29ste onzer geloofsartikelen bijzonder blijkbaar is."

Zelfs ter beslechting van zaken die niet direct het kerkelijk leven betreffen richt De Cock zich tot den Koning, of liever is hij het die een smeekschrift heeft opgesteld en geschreven voor een arbeider, om van zijne majesteit te vragen „toelating van echtscheiding van zijn vrouw, met name genoemd, waarvan hij sedert 1825 reeds afgescheiden leeft. Hij heeft bijna vijf jaar met haar samengeleefd in den echt, doch vanwege haar overspel, levende met eenen anderen man bij wien zij reeds kinderen heeft, moest hij haar eindelijk in genoemd jaar na vele vermaningen en bedreigingen van Gods toorn verlaten en is zij nog dienzelfden dag bij den schipper, bij wien zij die kinderen had, gaan wonen." In 1826 of 1827 heeft hij zich „vervoegd bij den Heer Procureur R. P. Mees te Appingedam en Zevensteern" [6]) om op een wettige wijze te scheiden." In 1830 heeft hij dat nog eens van nieuws bezocht bij den Heer Procureur Zichterman, „die het armregt" verzocht en verkregen had voor hem en eerst de zaak beter scheen voort te zetten, maar ook toen is zulks wederom belemmerd en verhinderd geworden, denkelijk ook mede doordien Zijn Edele toen met de schutterij uitgetrokken is. Nu staat zijn hoop alleen op den Koning, dien op het eerbiedigst en ootmoedigst verzoekende den nooddruftigen het regt te laten wedervaren en hem vrijheid te verleenen om op eene wettige wijze van zijne vrouw gescheiden te worden. Hij verwijst daartoe naar Matth. 5 : 32.

In eene door de betrokken vrouw eigenhandig geteekend naschrift verklaart deze tot haar schaamte te moeten bekennen dat wat zijne Majesteit wordt geschreven in dezen brief de waarheid behelst. Zij vraagt tevens de vergunning der gevraagde echtscheiding.

De berichtgever aan dr Gieseler deelde onder meer omtrent De Cock mede dat hij een ijverig en trouw herder was van zijne gemeente. Mede uit dezen brief moge blijken, dat hij niet alleen waakte over haar geestelijk welzijn, doch ook haar belangen op ander gebied voorstond.

Nog bevindt zich in het archief De Cock een brief aan Zijne Majesteit, welke werd opgesteld en geschreven door De Cock ten behoeve van een militair, die reeds lang gediend heeft en met vele redenen omkleed verzoekt vrijgesteld te mogen worden om verder als schutter te dienen. [7])

Indien de Koning, die zoo krachtig het persoonlijk regiment voerde, en daartoe ongemeen hard werkte — vaak werd hij reeds des morgens om vier uur in zijn koninklijke werkkamer gevonden — in eigen persoon kennis heeft genomen van den inhoud der brieven door De Cock aan Zijne Majesteit geschreven, dan kon deze hem niet geheel onbekend zijn, toen hij zich op den 22sten December 1833 tot den Koning richtte en dien verzekerde, dat

de „verdrukking en vervolging der Gereformeerde kerk reeds daar was en de oogen der geloovigen zijn op Zijne Majesteit gevestigd naast God om het regt te handhaven en de leer en de ware levendige leden van den Heere Jezus te beschermen en te verdedigen tegen alle onregt en overlast." Hij verzekert den Koning, „dat de smaad en verguizing sedert de uitgave van de Dordtsche Artykelen van de waarachtige leer der zaligheid reeds meer en meer zich begon te vertoonen en sedert de uitgave van het Kort Begrip dat nog levendiger werd, en sedert de tentoonstelling der valsche gronden van eigen werk en eigen geregtigheid in Brouwer en Reddingius, ten top is geklommen."

Hij deelt dan aan den Koning mede, hoe de commiezen hem op „eene listige wijze, alle redelijkheid verlatende zijn aangevallen, omdat hij van die boekjes wel overdeed aan deze en gene die hem zulks verzochten. Niettegenstaande hij hen verzekerde niet met opzet de wet in dezen overtreden te hebben, maakten zij toch procesverbaal op, niettegenstaande hij hen verzekerde er den Koning van te zullen informeeren. Die waarschuwing sloegen zij in den wind; daarom lachten ze wat. De voornaamste aandrijvers daartoe worden met name genoemd: twee roomsche commiezen te Hornhuizen, wiens burgemeester zich later al even vijandig zal betoonen, als deze commiezen thans. Nog maakten zich in dezen schuldig tegenover De Cock twee commiezen van de Zoutkamp en de deurwaarder van Leens."

Van de zijde der kerkelijken, zoo schrijft De Cock in dit zelfde protest aan den Koning, „ben ik op eene nog veel onbarmhartiger wijze aangevallen". Hij geeft daarop een relaas van de procedure van 't classikaal bestuur en wijst er nadrukkelijk op, zonder verhooring, ja zelfs tègen zijne aanvrage daarom veroordeeld te zijn, en dat het vonnis, niettegenstaande zijn protest, oogenblikkelijk is uitgevoerd. „Was de gemeente des Heeren van een zelfden geest bezield geweest als deze gewelddrijvers en hun aanhang, dan was er in Ulrum gisteren oproer veroorzaakt en bloed gestort, maar dank zij der Goddelijke genade, die zijn volk lijdzaamheid gegeven heeft en zich heeft laten raden om eerst langs wettige middelen ook vooral bij Uwe Majesteit regt en bescherming te verzoeken." Hij deelt den Koning verder mede, dat in de gemeente van Ulrum de laatste vier jaar meer dienstwerk is verricht dan in eenige gemeente in de omstreken, door den „ijver dien God hem en haar gaf". „De kudde des Heeren wordt thans aldaar verstrooid, tranen zijn de spijze veler geloovigen over de verbreking van Sion; haar groote misdaad is alleen dat zij het geloof der vaderen belijdt en verdedigt, gelijk de Koning zien kan uit het barbaarsch vonnis gestreken."

Ten bewijze hoezeer dat geloof en de verdediging daarvan de eenige oorzaak zijn van al den haat en heel de beweging tegen hem, schrijft hij den aanhef af van het bekende schimpgedicht dat opgenomen was door

de *Groninger Courant.* „Hij benevens eene grote schare arme en door de wereld veragte en verdrukte geloovigen roepen om des Konings bescherming en vragen niets dan alleen vrijheid van geweten en regt tegen alle onregtmatige verdrukkers van 's Heeren Kerk." „Deze geloovigen," zoo wordt den Koning verzekerd, „wenschen niets anders als onze ware gereformeerde leer, om alleen God op het hoogste te verheerlijken en het schepsel op het diepste te vernederen." Deze telkens weerkeerende woorden, als uitdrukking van het vroomheidstype dat den „fijnen" kenmerkte, schijnt ook den berichtgever van Gieseler te hebben getroffen, hij typeert door haar aan te halen daarmede de richting van hen die de bewegingen dier dagen in de Hervormde Kerk hebben wakker geroepen.

De Koning bericht daarop aan De Cock en den kerkeraad, dat hij hen met hunne „klagten heeft verwezen ter zake der bekeuring van 's lands commiezen aan de Administratie der belastingen, of, des verkiezende aan de gewone regtbanken en ten aanzien van zijn bezwaren over de behandeling van het Classikaal Bestuur aan de bevoegde kerkelijke vergaderingen, als bij welke deze bezwaren behooren."

Zoo handelde dan De Cock in vele opzichten in overeenstemming met wat dr Kohlbrügge hem na vier maanden zal adviseeren in het zoo belangrijk schrijven, reeds genoemd, gedateerd 3 Mei 1834.

Deze schrijft: „men heeft u geschorst, om u onschadelijk te maken. Een ander lot als mij treft, zal u niet treffen. Met het schrijven van uw boek hebt gij uw plicht gedaan, gelijk ik weet, dat ik dien gedaan heb in de Luthersche kerk: de gevallen zijn dezelfde. Bij het gouvernement kunt gij geen hulp of redres vinden. De daar aangenomene Staatkunde laat zulks niet toe. Ware ik predikant geweest, dat is, hadde ik handoplegging ontvangen, gelijk gij, ik ware mijne bediening blijven waarnemen."

Men herinnere zich, dat De Cock zich streng daarvan heeft onthouden, hoe sterk men ook, zelfs in den kerkeraad er op aandrong zich niet te onderwerpen. Kohlbrügge zou in dezen een andere gedragslijn zijn gevolgd, naar zijn beweren althans, dan De Cock. Hij vervolgt: „Vervolging en ook dienaangaande berooving van geld en goed heb ik mij mogen getroosten, en ik had ze mij verder laten getroosten, alware geldboete, gevangenisstraf en dergelijke de gevolgen geweest. Uit de eene plaats gejaagd, hadde ik mij naar de andere begeven en daar gepredikt.

Niet geschorst, waart gij Predikant van de gemeente te Ulrum, geschorst, zijt gij het van de gemeente te Ulrum, en van alle gemeenten, waar men u hooren wil. Ik zeg niet, dat gij het dàarom ook zoo doen moet, maar *ik* deed het zoo, indien ik Predikant der Gereformeerde Gemeente en geschorst ware. Ik liet het steenen gebouw en de houten preêkstoel staan, waar het stond, verzette mij tegen alle geweldadigheid

die de een of ander zoude willen voorstellen ter mijner bescherming tegen het wettig bestuur, en liet met mij doen, wat men goed vond ...."

„Passief moeten we zijn in alles."

Intusschen hoop ik, „dat gij voortgaat met uw ambt waar te nemen," zoo schrijft Kohlbrügge verder. Dit bericht was niet juist. Er gingen zooveel valsche geruchten omtrent De Cocks doen en laten onder vrienden, medestanders en belangstellenden, geen wonder dat daaronder ook vele onjuiste waren gemengd. Kohlbrügge schrijft: „zoo dit zoo is, (nl. dat hij zijn ambt voortgaat waar te nemen. K.), verheug ik mij, en ben ik in mijn geest u op zijde. Evenwel," zoo gaat hij door, „ben ik er nog niet van verzekerd; want uit den brief aan zuster Verschuur geschreven, blijkt dat gij mijne meening zóó had opgevat, als of de Gemeente geweld met geweld moest keeren, en gij u aan het hoofd daarvan moest stellen. Ik gruw van zulk een leer; althans weet gij nu mijne meening. Uw plicht is het te waken voor de kudde, u toevertrouwd, en u dapper tegen de wolven te stellen, gelijk gij ook doet, te protesteeren bij het kerkbestuur, dat u geschorst heeft, en hun te laten weten, dat gij, onverminderd allen verschuldigden eerbied uit gehoorzaamheid, aan wien zulks toekomt, de schorsing in uw dienst verklarende als niet, met den Woorde Gods, op straffe van ongenade des Allerhoogsten, den God des hemels en der aarde, des Konings zijner kerke, denzelven meer moetende gehoorzamen dan den menschen, niet anders kunt dan voortgaan met het Evangelie te prediken en uw ambt waar te nemen als altijd, al is het dan op eene buitengewone wijze, latende over voor hunne verantwoordelijkheid dat zij de rust en orde verstoord hebben, in welke het uwe hoogste lust was, het ambt, u wettig door oplegging der handen van den Heere in Zijnen Naam van de Gemeente toevertrouwd, op een Gode betamelijke wijze te handhaven."

De plicht van de ouderlingen acht Kohlbrügge dat van een anderen aard is. „Wijl dezen in hun rust gestoord zijn, dienen zij, evenals de doleerende in de zeventiende eeuw, hun beklag dat men met geweld inbreuk heeft gemaakt op hunne goede rust, met verzoek om redres in te leveren bij de plaatselijke en provinciale overheid en voorts niet bij den Koning als bij wijze van kennisgeving, maar bij de Staten hunner Provincie en bij de Staten-Generaal."

„Gij blijft passief en latende na ingediend protest, waar zulks behoort, kerk en preekstoel staan waar ze staan, gaat gij voort in uw ambt op eene buitengewone wijze, vergetende alles, wat achter u is, en houdende de steenen kerk en prêekstoel voor zoodanig in den grond gezonken als kwam ze er nooit weer uit. De gemeente handelt evenzoo, en verder, geheel passief, niet vergetende, dat wij tot lijden gezet zijn."

„Zie daar nu, rond en klaar, niet mijn raad, maar mijn innige over-

tuiging, hoe er in deze hoogst gewichtige zaak dient gehandeld te worden."

„Ten opzichte van uwe handelwijze en gebezigde uitdrukkingen laat ik de Moralisten philosofeeren, de stuurlieden, die aan wal staan redekavelen, de geparfumeerde fijnen en zoetsappige lieve menschen een: „dat is jammer", de vreesachtige een: „och, hij had nog zoo nuttig op den preekstoel kunnen zijn", en den hoogwijzen een professoraal: „maar!".... of een apodiktisch vonnis uitspreken. Ik houde mij aan één woord, dat die allen mij eerst mogen oplossen. Vloekt Meroz, zegt de Engel des Heeren, vloekt hare inwoners geduriglijk, omdat zij niet gekomen zijn tot de hulpe des Heeren, tot de hulpe des Heeren met de helden."

Dezen brief zal De Cock ontvangen nadat zijn vonnis door het provinciaal kerkbestuur zal zijn verzwaard. Toch zal hij zich niet kunnen voegen naar den raad van Kohlbrügge, gelijk hij dan ook niet passief is geweest tot op dezen datum en de ontmoeting daaropvolgende met Kohlbrügge. In één opzicht is hij passief geweest, dat hij zich heeft onthouden van zijn dienstwerk. Maar deze passiviteit eischte de hoogste activiteit: zich stil te zetten. Opmerkelijk dat Kohlbrügge juist deze passiviteit niet wilde: „gaat gij voort in uw ambt op eene buitengewone wijze!" Dat wilde De Cock juist niet, en waarom niet? Omdat niets verder van hem was dan Separatisme. Scholte in zijn schrijven van begin Januari zag reeds in de toekomst: Separatie. De Cock dacht daaraan het allerlaatst! Hij heeft geprotesteerd; hij heeft gepetitioneerd; hij heeft zich geweerd en verweerd tot het einde toe. Doch zijn tegenstanders dachten aan den raad van Laurman en zonnen hoe tot dat voorgestelde doel te geraken. Niets lieten ze daartoe ongebruikt; de meest onheusche en onvriendelijke bejegeningen deden ze De Cock aan: hij moest en zou er uit!

Bij de lezing van den belangrijken brief van Kohlbrügge moet het treffen van welk groot belang het brievenmateriaal is voor de geschiedschrijving. In Molenaars brief aan De Cock hebben we ongezocht als het ware een korte beginselverklaring van hen die in den weg van kerkherstel de eenige redding der kerk zien; daarin vindt men reeds enkele stippeltjes waarover de lijn zal worden getrokken bij de mannen van het kerkherstel.

In Hofstede's brieven aan De Cock is de Evangelische richting aan het woord en geeft de vader van de Groninger school een beknopte beginselverklaring, waarin duidelijk uitkomt hoeverre zij afwijkt van de gereformeerde leer der vaderen.

Hier in Kohlbrügge's brief vernemen we een geluid dat na honderd jaar duidelijk en versterkt wordt vernomen uit den mond en uit de geschriften der neo-Kohlbruggianen; waartegen Da Costa niet ophield zijn vriend De Clercq te waarschuwen: het Kohlbruggiaansch „lijdelijk christendom."

De figuur van De Cock rijst naarmate we verder van hem af komen te staan in den loop der geschiedenis. Hij, de betrekkelijk nog jonge man, van huis uit niet, noch door onderwijs, gereformeerd opgevoed, doch in den vollen zin van het woord een man van den geest zijner eeuw, komt tot verandering: God opent hem het oog voor de dwalingen zijns tijds; hij leert de kracht der gereformeerde waarheid kennen; hij brandt van liefde voor zijn vaderland en kerk; als een geestverwant van Bilderdijk en diens school is hij een bewonderaar van het huis van Oranje; een aanhanger van het absoluut régime gevoerd door den eersten Koning uit dat geliefde huis; hij leest zijn roeping in Gods Woord; hij aanvaardt zijn taak; vindt en zoekt die hoofdzakelijk in het met kracht vermanen tot terugkeer en in het waarschuwen tegen gevaren. Aan mannen, in wie hij geestverwanten meent te vinden, vraagt hij raad. Weer anderen zendt hij zijn geschriften omdat hij hoopt op instemming en medewerking.

In alles is hij gul. Gul in het schenken zijner uitgaven; gul in het schenken van vertrouwen; gul in het schenken van steun. Hij betoont zich een man van een ruim hart, van breed inzicht; tot aanzienlijken en tot geringen wendt hij zich: hij weet dat rijken en armen elkander moeten ontmoeten; dat de Heere die beiden gemaakt heeft. Zijn correspondentie breidt zich uit bij den dag. De post, die hij ontvangt, neemt een dusdanigen omvang aan, dat hij te zeer overladen wordt met werk. Zonder zelf alles te willen en te kunnen afdoen, verzoekt hij aan eenvoudigen in hun eigen taal te wederleggen wat zij met hem als gevaarlijk achten voor de kerk des Heeren en de waarheid door haar beleden. Daar deed hij de ervaring op, die zoo smartelijk kan zijn, dat hij toch niet den raad kan opvolgen van aanzienlijke, wijze en hooggeplaatste vrienden; dat hij den weg door hen aangewezen toch niet kan gaan, wijl niet met volle instemming, en zoo komt hij haast alleen te staan, toch ook weer niet geheel alleen. God zorgt voor hem; hij ziet vele eenvoudigen tot zich komen; zij zien op hem, hij op hen en hij vertrouwt met dezen verheerlijkt te zullen worden.

Geen stijfhoofdigheid; niet dat hij met niemand in het gespan kan en wil loopen, noopt hem den raad van Molenaar niet te volgen, te verschillen van den edelen graaf D. van Hogendorp. Ook kan hij niet passief zijn; maar er dient, naar zijn innige overtuiging, in zijn hoogst gewichtige zaak, te worden gehandeld. Gewis, De Cock is een held des geloofs; is een bizonder kloek strijder voor de gereformeerde leer en de belijders dier waarheid, en als het moet, dan zal hij desnoods alleen met een kleine schare van eenvoudigen den geweldigen strijd aangaan. Wij mogen thans het gedrag van een ds Molenaar stellen naast dat van De Cock. De aanslag van beiden was krachtig! Beider bazuin gaf een zeker geluid! Bliezen zij alarm, de tegenstander deed dit eveneens, maar tot verzamelen

tègen hen, en een gansche schare kwam gewapend met allerlei wapentuig, doch niet ontleend aan het arsenaal van Gods Woord. Zij kwamen veeleer met hooivork en bijl, met geesels en touwen, om te steken, te slaan, te binden en uit te werpen. Molenaar vluchtte, hij durfde niet openlijk herhalen wat hij anoniem had geschreven. Hij werd een rustig predikant, die een ontzaglijke correspondentie voerde, stellig in den geest van den brief aan De Cock geschreven. De Nederlandsche leeuw prijkte dra op zijn borst, alsof hij een ds Pape van Heusden was, de vijand van Scholte, de beloonde door den Koning.

Everhard Gewin vraagt zeer scherp: Of op die borst een fiere leeuw wel paste? In die borst sloeg geen leeuwenhart. Een Zwitser dier dagen die van het een en het ander hoorde sloeg de handen ineen, verbaasd zulke dingen te vernemen van afstammelingen van de vrijheidlievende Hollanders! Zeker, hij achtte de houding van den Koning als die van een despoot. Het verlicht despotisme vierde toen hoogtij. Gewin zegt dan ook: men moet bij de beoordeeling van Molenaar in het oog houden dat er destijds inderdaad leeuwenmoed toe noodig was om critiek te oefenen. [8])

Dezen leeuwenmoed bezat Molenaar niet; dezen leeuwenmoed bezaten toen niet velen die in hoogheid waren gezeten of eenigen dienst vervulden en waren in 's lands betrekking. Van af de hoogst geplaatsten tot de eenvoudigste dienaren van de kroon beijverde men zich den Koning ter wille te zijn in het voeren van zijn persoonlijk régime, helaas ook in de kerk, waarin de dienaren Christus als Koning hadden moeten erkennen en Hem dienen, desnoods den Koning wijzende op zijn roeping, daarin de landzaten het voorbeeld te geven.

Dezen leeuwenmoed bezaten de vaderen der Afscheiding, en betoonden zij, met De Cock en Scholte aan de spits en dra vele duizenden voetknechten, als soldaten Christi, in het gevolg.

Ja critiek [9]) heeft De Cock geoefend, scherpe critiek, met een vrijmoedigheid die op „geparfumeerde" lompheid en ruwheid, hardheid en liefdeloosheid geleek, doch dit was niet dan schijn. De liefde gloeide en blaakte in zijn borst en maakte hem welsprekend met een welsprekendheid die het harte trof van de reinen, dat is der louteren, dat is der ondubbelzinnigen van harte.

De eerlijkheid en rondborstigheid waarmede De Cock zich uitsprak in zijn protesten en requesten is bizonder kenmerkend en de rondheid waarmede hij den Koning dorst te zeggen dat hij evengoed zijn eed diende te houden tot handhaving van de bezworen godsdienstvrijheid, als de predikanten hun eed dienden te houden tot de handhaving van de bezworen leer, grenst aan leeuwenmoed en was niet anders dan stoutmoedigheid des geloofs.

Niet minder moet treffen het uithoudingsvermogen van De Cock. Een

ieder die prof. Helenius de Cock's *Hendrik de Cock* heeft ingezien en gelezen moet verbaasd staan over het buitengemeen groot aantal smeekschriften door hem namens den kerkeraad gezonden aan de „hoogere" kerkbesturen en aan de onderscheiden magistraatscolleges, waarbij het record wordt geslagen door de brieven gericht aan den Koning. Of aan dezen een kort resumé werd gegeven door zijn particulieren secretaris is ons niet bekend. Of alle deze stukken kwamen in handen van den bekenden secretaris bij het departement van Eeredienst, den heer Janssen [10]) is wel te vermoeden. Doch dan kan het ook niemand verwonderen dat de Koning niet heeft vernomen waar het bij de bewegingen dier dagen in de Nederlandsche Hervormde Kerk om ging. Misschien dat men hem heeft trachten te doen gelooven, als in de dagen van Luther den paus, dat het slechts ging om een wat al te fanatiek aangelegden „bedienaar van den godsdienst" ergens in een „Abdera" in het Noorden des lands. [11])

Sloeg een Zwitser, die in Den Haag van „de zaak Molenaar" hoorde, de handen in elkaar, over zulk een afstammeling van de „vrijheidlievende Hollanders", men had hem naar de gevangenis in Groningen, en elders moeten leiden, gelijk straks Cesar Malan Buddingh in de gevangenis zal bezoeken; men had hem den naam van De Cock moeten noemen, vermoedelijk een afstammeling van het adellijk geslacht der De Cocks uit Brabant, [12]) dat met zoovele edelen vluchtte na de komst van Alva naar dat Embden, de herberg der vervolgden, van welke stad een oud rijmpje zingt:

Als een moeder in haar schoot
Borg zij ballingen in nood;
Hollands toevlucht; Brabants schuil:
Afgods ondergang en kuil;
Neerlands sleutel, Duitschlands slot,
Embden blijft getrouw aan God.

Is het niet onwaarschijnlijk, dat De Cock stamt van een edel geslacht dat vrij zeker ook mede optrok naar Brussel om uit Floris van Pallandts paleis aldaar een smeekschrift te richten tot de Landvoogdes, men schudde dan andermaal het hoofd, doch laten nu de eigen zonen des volks het doen, over het feit dat dèze man werd verguisd, gehoond, gelasterd, bedreigd met den dood, door de afstammelingen van de éénmaal fiere Hollanders „strijdende voor vrijheid van religie en burgerrechten"; men schudde het hoofd over den tegenstander van De Cock die na een twintig jaar zich niet ontzag een leugenachtige voorstelling te geven van wat er tusschen hem en den vriend van weleer was voorgevallen; men schudde het hoofd over kerkhistorieschrijvers die den moed hebben dezen geloofsheld zelfs nu nog te hoonen in hun geschriften en over hoog-

HET VERZOEKSCHRIFT VAN DE GEMEENTE ULRUM AAN ZIJNE MAJESTEIT DEN KONING GEZONDEN, BIJ DE EERSTE SCHORSING VAN DS DE COCK.

(VAN DE HANDTEEKENINGEN VINDT MEN ONGEVEER EEN DERDE GEDEELTE HIER AFGEDRUKT)

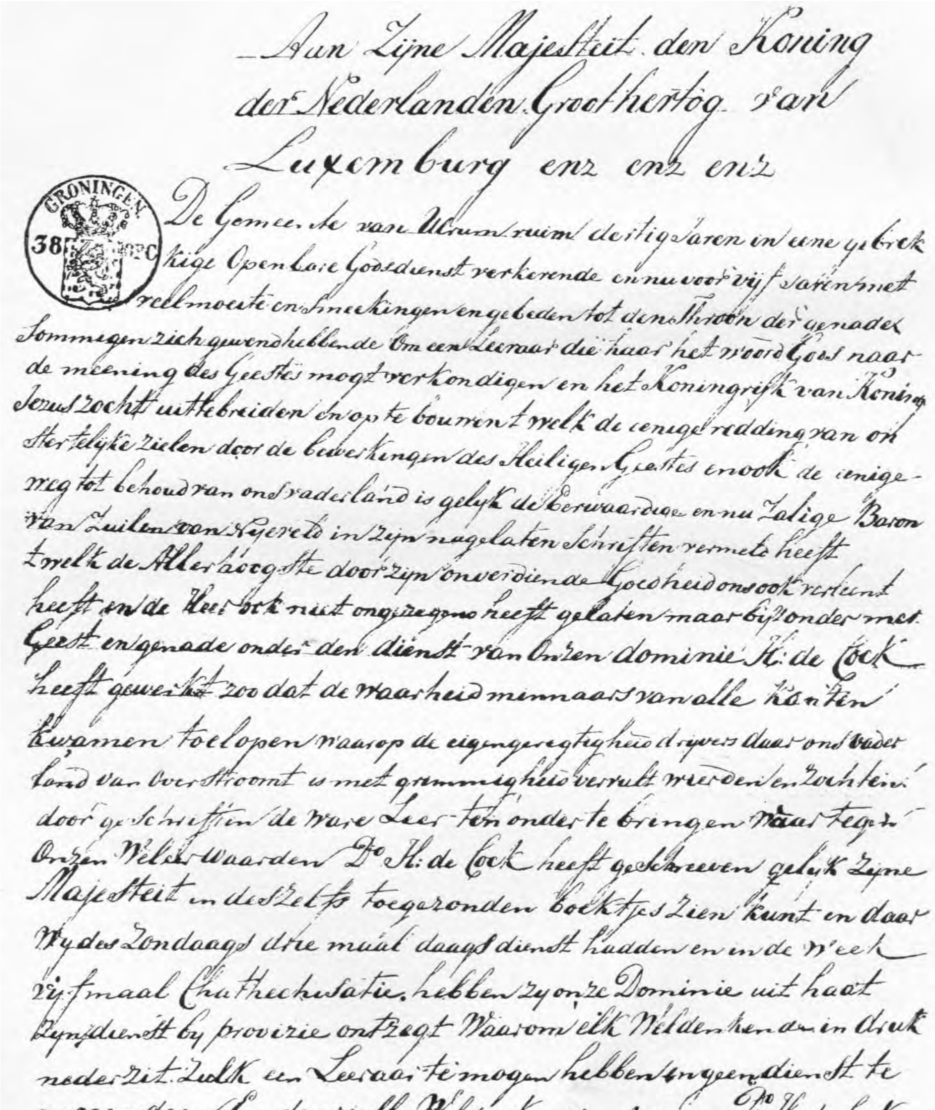
Aan Zijne Majesteit den Koning
der Nederlanden Groothertog van
Luxemburg enz enz enz

De Gemeente van Ulrum ruim dertig jaren in eene gebrekkige Openbare Godsdienst verkerende en nu voor vijf jaren met veel moeite en smeekingen en gebeden tot den Throon der genade sommigen zich gewend hebbende Om een Leeraar die haar het woord Gods naar de meening des Geestes mogt verkondigen en het Koningrijk van Koning Jezus zocht uittebreiden en op te bouwen t welk de eenige redding van onsterfelijke zielen door de bewerkingen des Heiligen Geestes en ook de eenige weg tot behoud van ons vaderland is gelijk de Eerwaardige en nu Zalige Baron van Zuilen van Nyeveld in zijn nagelaten Schriften vermeld heeft t welk de Allerhoogste door zijn onverdiende Goedheid ons ook verleent heeft en de Heer ook niet ongezegend heeft gelaten maar bijzonder met Geest en genade onder den dienst van onzen dominie H: de Cock heeft gewerkt zoo dat de waarheid minnaars van alle kanten kwamen toelopen waarop de eigengeregtigheid drijvers daar ons vaderland van overstroomt is met grammigheid vervult wierden en zochten door geschriften de ware Leer ten onder te brengen waartegen onzen Weleerwaarden Do H: de Cock heeft geschreeven gelijk Zijne Majesteit in desselfs toegezonden boekjes zien kunt en daar wy des Zondaags drie maal daags dienst hadden en in de week vijf maal Chathechisatie, hebben zy onze Dominie uit haat zijn dienst by provisie ontzegt Waarom elk Weldenkende in druk neder zit. Zulk een Leeraar te mogen hebben en geen dienst te mogen doen En daar alle Weldenkenden zoo aan Do H: de Cock verkleefd zijn en hem hartelyk beminnen zoo is het ook

onze hartelijke bede en verzoek dat de Heere Zijne Majesteits hart moge neigen om te verhoeden dat het Licht van den kandelaar niet geweerd worde en om onze Domenie Wedersom in Zijn post te herstellen.

J. T. Brukema Met Huisgezin
K. J. Barkema Met Huisgezin
J. T. Kapenga en vrou
P. E. Prins met huisgezin
K. J. ... met huisgezin
Wdw. K. J. Wiersum Met Huisgezin
T. J. Kapenga en Vrouw
Wdu. H. K. Schut met Huisgezin
Erven L. J. van Zwol
P. P. Kremer en Vrouw
... G. Veltman
P. K. ...
J. G. Veltman en Vrouw
Hemke Jannes Heidsenga
H. Geerts Veltman en vrouw
... en vrouw

P. K. Spannenga met myn huisgezin
K. G. Wynsema
... K. ...
G. K. Bos Met Huisgezin
G. R. Bulthuis
G. Jans Bakker
Jakob Gerrits ...
Lutzen J. Lemstra
Jan-Derks Dikema
K. P. Kuipenga en Biefke Martjen ...
Wed. W. J. Straatman
W. J. Lindhuis met Huisgezin
P. J. Winter
H. D. H. Brugma
W. S. Wieringa
De Wedw: Jakob. E. Sammenga.
M. B. Groen

leeraren die den moed missen kennis te nemen van de bewegingen dier dagen en een objectief verslag daarvan te doen; men schudde het hoofd over magistraten die in anonieme geschriften zich verstoutten op de infaamste wijze de edele vrouw van den geplaagden De Cock uit te schelden voor helleveeg, om het minst leelijke der scheldwoorden te noemen, die van uit het donker der anonymiteit over haar werden uitgebraakt; een donker waarin later bij eenig bijgebracht licht de man werd herkend die zich tot dit sinister werk had geleend. [13])

Met vrijmoedigheid en uithoudingsvermogen betoonde De Cock groot vertrouwen en activiteit. Hij had lief, bizonder ja met een haast onverklaarbare liefde, het vorstenhuis van Oranje, en den eersten Koning daaruit. De liefde nu denkt geen kwaad. Het kwam in hem niet op, dat naast de kerkelijke tegenstanders, de machthebbers in den staat, met den Koning aan het hoofd, dè groote tegenstanders waren van de bewegingen in de Hervormde Kerk, die mede door zijn optreden niet tot stilstand, maar veeleer nog tot sterker beroering waren gekomen. Neen! passief mocht en kon hij niet zijn. Wèl zal hij zich onthouden van eenig dienstwerk; wèl alle geweld tegen geweld tegenhouden; wèl elken Zondag samenkomen met de vromen bij de weduwe Kosters; hij mede luisterende met de vromen van verre en van nabij naar eenvoudige oefeninghouders; wèl straks tweemaal in de week bedestonden houden vanwege den nood der kerk; wèl zich onthouden van de godsdienstoefening op den rustdag waarbij predikanten uit den ring voorgingen, wijl hij van hen geen trouwe verkondiging der waarheid kon verwachten, doch passief zijn, dat was hem onmogelijk. De pen zal hij voeren, de pers laten werken; hij moest zich roeren en bewegen, wijl de diepe slaap waarin bijna de gansche kerk verzonken was hem zoozeer verontrustte.

Telkens weer wordt aan hem door eenvoudigen geschreven en zij vragen antwoord. Immer treft het ons bij het lezen van geschriften, die den tijd van het Rèveil en de Afscheiding raken en briefmateriaal verwerken uit die dagen, dat brieven worden genoemd door De Cock geschreven, waarvan men nog niet had gehoord. Zoo zinspeelt Kohlbrügge op een brief door De Cock geschreven aan zuster Verschuur [14]); deze zuster zal wel mejonkvrouwe Verschuur zijn uit Arnhem, die kort daarna in het huwelijk treedt met Kohlbrügge, reeds ten tijde van De Cocks bezoek aan hem weduwnaar, gelijk hij zelf in zijn brief aan De Cock schrijft dat „zijn vrouw al boven juicht."

Waartoe al dat geschrijf en gecorrespondeer? Kohlbrügge heeft het goed begrepen: „Het volk des Heeren zoudt gij willen oproepen, om u te helpen te protesteeren, etc., en waarlijk, het is hun duurzame plicht; maar het gros zal te huis blijven, zooals ook in mijn geval met de geestelijken in de H. Kerk gebleken is."

Toch bleven niet allen te huis.

We maakten reeds melding van sommiger schrijven. Tot groote verkwikking en bemoediging dienden hem de brieven van Scholte en dat in een tijd toen hem het wachten zoo lang duurde! Hij wenschte zoozeer dat de schorsing werd opgeheven! Of hij daarop werkelijk heeft gehoopt kunnen we niet bewijzen, zoo min we aanwijzingen hebben gevonden dat hij daaraan twijfelde.

Middelerwijl werkte de laster in het donker. Allerlei tendentieuze lasterlijke geruchten deden de rondte. Een der sterkste bewijzen daarvan treffen we in een brief, door Kohlbrügge aangehaald, en dien ik reden heb te vermoeden dat geschreven is door een jongen man, die zich nauw zal aansluiten bij Kohlbrügge, namelijk door den heer Schröter. [15]) Dezen Schröter had De Cock reeds vroeger ontmoet. Toen waren zij beiden nog „kinderen huns tijds". Het was op De Cocks reisje met ds Begemann naar zijn studievriend ds J. Begemann te Dongen in Noord-Brabant. Deze Schröter herinnert in zijn schrijven aan die ontmoeting. Hij schrijft daaromtrent: „Weinig had ik voor ruim zes jaren gedacht, dat *wij* zamen nog eens zóó in correspondentie zouden treden. — Herinnert gij u nog die familie te D.... alwaar gij met J. B..... in 1827 kwaamt thee drinken, toen wij gezamenlijk den volgenden dag naar G.... wandelden, alwaar gij predikte en ik het orgel bespeelde? Dat was mijne familie, toen onze geliefde Moeder nog leefde. — Ik kende toen den Heere nog niet en zocht hem niet, maar leefde midden in de wereld en de zonde. Maar op zijnen tijd werd de Heer mij te sterk en na een langdurig schuldgevoel en strijden in eigen kracht behaagde het des Heeren genade eindelijk mij den Borg voor zondaren te openbaren. En zoo staan wij thans tegenover elkander, roemende de vrije genade onzes ontfermenden Gods en de onuitsprekelijke groote liefde onzes Zaligmakers.... Broeder! laat ons vóór en met elkander bidden."

Schröter is zeer ingenomen met de uitgave der leerregels; terecht maakt hij de opmerking, dat de „corrector zijn post zoo abusief heeft waargenomen." Hem en velen was zeer aangenaam het geschrift tegen de zoogenaamde collega's Reddingius en Brouwer; doch De Cock bedenke het: „fortiter in re, suaviter in modo!" Hij waarschuwt tegen scheurmakerij; „de naamlooze nachtuil heeft listiglijk die beschuldiging van scheurmakerij en scheidingszucht uitgevonden: dit is een handtastelijke leugen, doch moeten *wij* niet al doen wat in ons vermogen is, om deze leugen *openbaar* te maken, door woorden en *daden?*" Nog wijst hij op zijne „bediening der Sacramenten aan bijzondere personen, in de huizen." Wat de gezangen betreft, in verband met de voorrede van Kloks werkje, hij is stellig tegen de gezangen, doch zij zijn er nu eenmaal in en kunnen en zullen er door geen geschrijf uitkomen. Was dit maar de ergste afval! Luther heeft toch ook een bundel gezangen voor den openbaren Godsdienst

opgesteld! Hij zou het zoo jammer vinden de wereld oorzaak tot lastering te geven. Nog iets ligt hem op 't hart: „Is het waar, dat gij eens, in presentie van een zeventig menschen, tot opheldering van de leer der predestinatie gezegd hebt: zoo iemand een nest honden of katten heeft, is hij dan niet vrij om er eenigen van te verdrinken en eenigen in het leven te houden?"

De Cock heeft den „veelgeachten en geliefden medestrijder en broeder", binnen tien dagen geantwoord, juist in den tijd van den oproep door het provinciaal kerkbestuur. Kohlbrügge noemt dat antwoord „een fiksche brief".

Wat nu den laster betreft inzake de bediening van de Sacramenten aan bizondere personen, ook De Cock waren reeds voor geruimen tijd de valsche geruchten daaromtrent ter oore gekomen. Den vorigen zomer had hij op de vergadering der classis de geheele classis uitgedaagd de gemeenten en de personen te noemen alwaar en aan wie hij de Sacramenten had bediend. Als de beschuldiging „waar bevonden werd" dan bood hij aan honderd gulden te geven aan de diakonie dier gemeente; als de beschuldiging valsch werd bevonden moest men vijftig gulden geven aan de diakonie van Ulrum. Allen zwegen! Wat ten slotte de laatste speciale vraag betreft, hoe gelukkig: *al is de leugen nog zoo snel, de waarheid achterhaalt ze wel.* Nooit is die gelijkenis door hem gebezigd of zelfs bedoeld. De bron waaruit die laster ontsproten is, „kan ik opsporen *dunkt mij*" (een Groningsch provincialisme). Hij deelt dan aan den heer Schröter mede, dat hij eens met een paar predikantsdochters had gesproken, die echter vijandig waren tegen de leer des verderfs en die van de erfzonde. Hij trachtte haar die te bewijzen uit de Schrift en de Belijdenisschriften. Eene van de beide dames gaf haar spijt te kennen niet beter onderlegd te zijn in de Schriften: zij zou hem beter kunnen wederleggen. Om haar de leer van de erfsmet begrijpelijker voor te stellen, zocht hij door gelijkenis op te helderen wat hij daaromtrent had beweerd en „stelde haar vóór, hoe wij een natuurlijk denkbeeld van schoonheid hebben, en datgeen wat in onze oogen afschuwelijk is, bv. een mismaakte hond of eenig ander mismaakt dier, niet schoon kunnen noemen, 't welk zij hem toestemde; zóó zeide hij, is het gelegen met Gods reinheid en heiligheid. Hij kan ons, daar wij als mismaakten, als wanschepsels in het geestelijke geboren worden, niet rein noemen gelijk de mensch geweest is, toen hij uit de handen zijns grooten Scheppers werd voortgebracht." De Cock vermoedt dat uit dit gesprek die laster is gesproten.

Middelerwijl wachtte De Cock reeds weken en welhaast maanden na zijn schorsing op eenig antwoord van het provinciaal kerkbestuur, doch te vergeefs. Zoo schreef hij dan wederom, te meer, daar hij nù wist dat het vonnis in strijd was met de kerkelijke wetten, en

dies buiten kracht diende te worden gesteld. Dit hielp; hem werd bericht, dat genoemd bestuur van oordeel was, dat er een nader onderzoek moest plaats hebben, en dat daartoe eene commissie was benoemd. Na drie dagen schreef hij dan ook dat hem dit bericht aangenaam was; immers het had hem bedroefd en zijn verontwaardiging wakker geroepen dat zijne schorsing reeds weken had geduurd, zonder dat hij nader was gehoord of van eenig vergrijp overtuigd. In dit tweede schrijven wijst hij er op, dat in zijn gemeente o.a. de catechisatiën bizonder trouw werden bezocht, en boven alle gemeenten in bloei waren, en nu door slechts zes of zeven werden bezocht, die er anders juist geen gebruik van maakten. Nogmaals verzoekt hij uit naam van heel de gemeente dat de schorsing worde opgeheven.

Intusschen schreef hij onderscheiden werkjes, en werden andere met zijn steun en hulp uitgegeven. Van elk dezer werkjes zond hij achtereenvolgens een exemplaar aan den Koning; tevens zond hij daarbij een brief aan Zijne Majesteit.

De Koning wordt door hem op de hoogte gebracht omtrent de bewegingen in de provincie Groningen; hij verzwijgt niet dat het gerucht gaat dat de schoolopzieners in Groningen onderling hebben besloten om den jeugdigen ondermeester, die het op zijn verzoek heeft gewaagd om de godonteerende dwalingen door een zeker blauwboekje, den Koning door De Cock toegezonden, verspreid, te wederspreken, geen plaats te geven in hunne districten. Verder deelt hij mede, dat de rechtbank van Appingedam lieden uit Wetsing en Sauwert, wegens eene godsdienstige samenkomst veroordeeld hebben tot eene boete van vijftig gulden, en dat dit minstens de vierde maal is dat menschen om het uitoefenen van hun godsdienst door deze rechtbank zijn veroordeeld geworden, behalve de gevallen dat dit gebeurd is ook door die van Groningen en Winschoten. Bij die gelegenheid, zoo bericht hij den Koning, „dorst de officier van deze rechtbank Sevenstern, een roomsche, zoo verre uitslaan, dat hij openlijk zeide: „dat het te wenschen ware, dat men de aanvoerders dier zaken en de hoofden dier bijeenkomsten aan het lijf mogte straffen". De Koning bescherme en handhave toch de ware gereformeerden, zoo zullen die hem eeren als een voedsterheer der kerk!"

Den elfden April daaropvolgende wendde hij zich weer per brief tot den Koning en bood dien vier werkjes aan. Hij is thans door het provinciaal kerkbestuur geschorst voor twee jaren met verlies van traktement. Alzoo verzwaring van de straf! De Koning wete, dat hij had voorzien in lijden en verdrukking te zullen komen. De praeses van 't provinciaal kerkbestuur, de bekende ds Hendriksz, had bij de mededeeling van dit vonnis dit zoo uitgelegd, dat 't bestuur deze tweejarige schorsing vervolgens ook zou kunnen laten voortduren. En waarom is zijn straf

verzwaard? Alleen omdat hij uit Gods Woord en de formulieren aangetoond en bewezen heeft, dat zij de gemeente des Heeren misleid en als wolven op de arme weerlooze schapen des Heeren aanvielen, zonder dat zij daaromtrent in het minste zijn gemoeid geworden. Al ontbindt men rechtstreeks en openlijk de formulieren van eenheid zooals een prof. De Groot en ds Van der Linden gedaan hebben, men blijft straffeloos, en men laat straffeloos, zooals onlangs te Groningen, remonstrantsche professoren op onze preekstoelen; met het oog op welk feit een ds Uilkens van Loppersum, een dergenen die De Cock mede had veroordeeld, zou gezegd hebben, „dat De Cock nu gelijk had". Hij smeekt den Koning, voor de zooveelste maal dat de vrijheid van drukpers en van godsdienst, die door den Koning aan zijn onderdanen is verzekerd, door hem slechts worde gehandhaafd.

Namens den Koning werd eerst den 22 Maart geantwoord; echter reeds den 25 Februari was eene beschikking inzake zijn schrijven en de „inzending van eenige stukjes door zijn bemoeijing uitgegeven" genomen: „den adressant ten opzigte den inhoud van gemeld adres te renvoijeeren aan de bestaande kerkelijke wetten en reglementen." Van dit besluit werd ook kennis gegeven „bij persoon en brief ten geleide aan den heer Gouverneur der provincie Groningen, mitsgaders aan de Algemeene Synodale Commissie, aan het Provinciaal Kerkbestuur van Groningen en aan het Classikaal bestuur".

Welken gang toch had de procedure De Cock genomen? Den elfden Februari had de praeses van 't provinciaal kerkbestuur in een eigenhandig door hem geschreven en door den secretaris geteekenden brief dan eindelijk aan De Cock bericht, dat er een commissie was benoemd ten einde nader onderzoek te doen, doch de zaak der schorsing „in staat te laten".

Daarop antwoordde De Cock, dat het hem aangenaam was te vernemen, dat het provinciaal kerkbestuur van zijne zaak nader kennis wilde nemen; minder aangenaam was het hem dat dit bestuur goed gevonden had zijne schorsing te doen voortduren, daar toch de uitoefening van zijn dienst in „geenerleij opzigt zulk een onderzoek belemmerde en hierdoor de staat zijner gemeente allerellendigst en betreurenswaardig is, en allen die Gods waarachtige dienst beminnen hoogst geërgerd en bedroefd worden en de handen der vijanden gesterkt. Niet alleen toch drogen de fondsen tot onderhoud der armen schier op, gelijk ook die der kerk grootelijks benadeeld worden, maar verreweg het grootste gedeelte der gemeente heeft nu in al dien tijd geen gebruik kunnen maken of willen maken van de openbare godsdienstoefening, welker bevordering toch allesints de plicht is van alle ware herders en voedsterheeren. Daarom zou hij zoo gaarne zien, gelijk hij veilig uit naam van schier geheel de gemeente zulks ver-

zoeken kan, dat het aan het Provinciaal Bestuur mocht behagen zijne schorsing op te heffen."

Den derden Maart daarop volgende wordt De Cock verzocht namens de genoemde commissie „voor haar te verschijnen op Dingsdag den elfden, voor den middag te elf ure, ten huize van den kastelein H. van der Laan, aan de groote markt te Groningen, ten einde door haar te worden gehoord".

Den vijfden Maart ontving De Cock een hartelijk en bemoedigend schrijven van ds Scholte ten antwoord op een aan hem geschreven brief door De Cock. Scholte was verhinderd geworden hem onmiddellijk te antwoorden door eene ongesteldheid, die hem bijna verhinderde te spreken, doch den verleden Zondag had hij weer tweemaal gepreekt. Nu de wegen begonnen droog te worden, kwamen er weer van alle kanten hongerigen en dorstigen: „de arenden beginnen zich weder rondom het aas te verzamelen". Zondag had hij nog een Groninger schutter [16]) bij zich gehad, die in het najaar nog bij De Cock was geweest. De Heere blijft, zoo deelt hij mede, werken onder het krijgsvolk, onder anderen zijn bij eene Geldersche compagnie [17]) welke zeer woest was, op eens negen man tot staan gekomen. „De Heere werft in ons Vaderland van alle kanten. Hoe erger de vijanden het maken hoe spoediger of zij gedaan hebben."

Waarschijnlijk in antwoord op een schrijven van De Cock gaat Scholte dan verder: „het aanklagen van predikanten bij eene kerkelijke vergadering, zou ik nooit beginnen, dat is niet nodig, wij hebben vrijheid van drukpers; vinden zij zich bezwaard, laten zij ons aanvallen; als wij maar zorgen dat wij kunnen bewijzen, hetgeen wij schrijven. Als men u eene commissie zendt zou ik u aanraden dat gij ten opzichte van doopen en lidmaten aannemen uit andere gemeenten verklaardet, dat zoo men u in dat opzicht eene kerkelijke verbodswet aantoonde, gij u daaraan zoudt houden. Ten aanzien van het doopen zoudt gij wellicht gebruik kunnen maken van art. 15, no. 3 van het huishoudelijk reglement voor kerkeraden in Noordbrabant, als wordende daarin gewag gemaakt van het doopen van kinderen die op eene andere plaats wonen: doch men zal dit misschien op de prov. Groningen niet toepasselijk rekenen. Wat het leeren betreft, dat kan men u nooit verbieden." „Wat het schrijven tegen Brouwer en Reddingius betreft, hierin valt niets te herroepen."

Hij zinspeelt reeds in dit schrijven op een „zich afzonderen als gemeente van de synodale kerk en als gereformeerde gemeente op zich zelf te blijven en hem als haar herder te houden, als de vijanden tegen alle regten met geweld de waarheid willen verbannen. Dan zal De Cock zich misschien voor eenigen tijd het missen van toelage uit 's lands kas moeten getroosten". Echter wel verre vandaan dat Scholte De Cock aanport zich maar af te scheiden, laat hij onmiddellijk op het voorafgaande volgen: „doch vóór alles moet gij het uiterste beproeven en dus ook aan de

synode appeleeren". Of De Cock daartoe in eigen persoon naar Den Haag moet, weet Scholte niet te zeggen. Hij stelt de mogelijkheid dat men hem naar Den Haag roept. Komt het zòòver, dan acht hij het goed den Koning in persoon een „bezoek te brengen, en hem met bescheidenheid de zaak voorstellen." Doch daarover dan wel nader. Hij raadt hem de kerkelijke verordeningen goed na te zien, want het is de plicht van alle besturen zich ten strikste te gedragen naar de bestaande verordeningen.

Verder informeert hij hoe het gaat met het preeken der ringdominees; hij hoopt dat er toch maar niet veel onder hun gehoor komen. Daarop deelt hij dan mede in welke ongelegenheden hij zelf reeds gekomen is inzake de gedane keuze van kerkeraadsleden uit de gecombineerde gemeente. [19]) De classis wil die keuze vernietigen. Hij heeft de „nieuw verkozene" reeds bevestigd, en een stuk gezonden aan de classis waarin hij mededeelt haar uitspraak op grond der bestaande reglementen verworpen te hebben.

Ze zijn geweldig boos op hem en zullen wel met geweld op hem loskomen, „doch de Heere sterke mij" en hij wacht hun aanval af; en dan gaat het naar de prov. synode. De woede van de vijanden in het classikaal bestuur van Heusden is dààrom zoo hevig, omdat ze een nieuwe nederlaag hebben geleden: daar ds Van Rhee, te Veen beroepen, eindelijk van zijn classis een getuigschrift bekomen heeft en denkelijk tot hen zal overkomen, en nu wordt hìj voor de bewerker van dat beroep gehouden; dààrom is er nu geen temmen aan. Verder heeft de classis nòg een nederlaag geleden. De kerkeraad van Veen heeft namelijk geweigerd een brief van Van Rhee aan hem gericht uit te leveren aan den consulent. Hoe boos ze ook zijn, hij is blij in den ring een broeder te krijgen, die het Woord der waarheid recht snijdt. De Heere verzamelt niet te vergeefs zijn getrouwe dienstknechten bij elkander; de Koning der kerk heeft werk aan de grenzen van onze vaderlandsche Gereformeerde Kerk, en dat moet afgedaan worden al wilde de duivel hier zelf komen prediken en classikale vergadering houden.

Hij deelt nog mede, dat zijn stukje over de Psalmen naar den drukker is; hij hoopt spoedig over te gaan ook tot de preeken, die hij op raad van Da Costa in een bundeltje denkt uit te geven te Amsterdam, waar weer een *stevige boekverkooper* zich zal associeeren met Höveker.

Omtrent Amsterdam deelt hij dan het blijde nieuws mee: „in die groote stad gaat het werk des Heeren voorwaarts, de Zondagavondoefening bij Da Costa wordt hoe langer hoe drukker bezocht, ook zijn wekelijksch collegie over de vaderlandsche geschiedenis." Met Pinksteren hoopt hij naar Amsterdam te gaan en hij vraagt of De Cock dan ook geen lust zou hebben eens over te komen. Metterdaad zal De Cock „overkomen", dan als hij, afgevaardigd door den kerkeraad, in Mei de reis naar Den Haag zal ondernemen, waarop hij ook aan Scholte een bezoek zal brengen.

Een proeve van Scholte's vroomheid volgt dan verder als hij schrijft: „als het des Heeren wil is om ons hier op aarde te doen triomfeeren over de vijanden, dan zijn twaalf legioenen engelen nog gereed, om alle onze tegenstanders te verpletteren.... als ik dat met het hart mag verstaan, zoo als Zondag toen ik predikte, dan verlies ik de geheele wereld uit het oog en kan alles aan Hem overgeven; maar ik moet zoo dikwijls klagen dat ik zelf wil werken, dat ik met Petrus deeze of geene der vijanden een oor wil afslaan en zie ik dan op het einde, wat moet het dan zijn, te meer wanneer ik merk dat anderen ziende op mijne woorden in de meening verkeeren dat ik wat te betekenen heb."

Op den bestelden tijd begaf zich De Cock naar Van der Laan op de Groote markt, alwaar de commissie zitting had. Den volgenden dag schreef hij over het verloop dat het verhoor had genomen aan zijn vrouw. Hij was niet terstond weer naar Ulrum teruggekeerd omdat hij in Groningen „gehouden en gebonden werd door banden der liefde, gelijk ook door de bezigheden, die hem bonden ten aanzien der drukpers." Kortelijk wil hij den afloop der zaak en zijne vervolging om Jezus' wil aan haar schrijven.

„Wat nu het verhoor betreft, hij mocht verwaardigd worden om getrouw te zijn. Het waren wederom dezelfde vragen, maar hem werd ter verantwoording wat meerdere ruimte gegeven, echter vermeerderd met zwarigheden omtrent de gezangen." Hem werd eene week tijd gegeven om nader dezelve te beantwoorden, wat hij dan ook hoopt te doen. Uit de Smilde waren een achttal uit belangstelling gekomen. Toen hij hen uitgeleide wilde doen en met hen over straat ging „werd de woede des duivels ontstoken, zoodat de studenten vereenigd met het graauw hen hoonden en bespotten, eerst zich verzamelende rondom het huis van Tamerling en toen zij daaruit gingen hen vergezellende met geschreeuw en gejoel tot voorbij het Sterrebosch en terugkeerende weder evenzoo." Dicht bij de stad ontmoette hen Bolhuis, „die verwaardigd werd, openlijk onder hoon en smaad zich bij hen te voegen." Onder al dien hoon en smaad werd De Cock toch nog bizonder door den Heere vertroost, door dat een man, die hen tegenkwam en getuige was van het min gedoe van studenten en het grauw, riep: *„Zoo ook hebben zij Jezus gehoond, bespot en vervolgd."* Zonder eenig letsel kwamen ze zoo aan de woning van Bolhuis. Daarop verzamelde zich het volk bij hoopen, terwijl eindelijk ook de politie ter beteugeling kwam opdagen. Het gemeen bleef den heelen avond op de been, echter verstoutten De Cock met zijn vrienden zich naar het huis van Dijkema te gaan, omdat vele geloovigen hem dat verzochten. Zij werden op een afstand gevolgd door politiedienaren en alzoo beschermd.

Doordat hij den dag en een paar nachten na het verhoor te Groningen

was gebleven moest hij het gezelschap te Ulrum teleurstellen; hij vertrouwt dat het hem niet zal worden kwalijk genomen; de familie Dijkema en Biegelmeyer laat hen groeten.

Men verwondere zich niet te sterk over het gesignaleerde gedrag der studenten in bond met het grauw; noch meene men, dat De Cock de dingen een weinig heeft overdreven en opgesmukt. De haat tegen de gereformeerden was in die dagen bizonder diep. Hadden niet de studenten in Leiden getracht ds Nicolaas Schotsman, den schrijver van de *Eerezuil;* in de gracht binnen Leiden's veste te dringen? Da Costa stond in Amsterdam onder politie-toezicht, gevaarlijk voor de rust, vanwege zijn *Bezwaren.* De liberale Arnhemmer was eens geestes met den roomschen officier Sevenstern: men achtte het gewenscht de hand te leggen op een Da Costa.

In een brief aanwezig in het Réveil-archief, uit Winschoten aan Da Costa geschreven door graaf Dirk van Hogendorp die een voetreis door het Noorden maakte in den zomer van '23, deelt de jonge graaf mede, wat hem en zijn vriend was wedervaren te Groningen toen zij aldaar logeerden. De studenten schenen er achter te zijn gekomen, dat de schrijver van het proefschrift met stellingen, door hem verdedigd tegen de denkbeelden der liberale machthebbers, in Groningen logeerde. Een woeste bende studenten overlegde wat zij dezen jongen graaf, die nauw vijf en twintig jaar oud was, zouden doen. Ze beraadslaagden hem te dooden enz. Ze schreeuwden deze dingen zoo overluid uit, dat de aristocratische gasten uit de hoofd- en hofstad des lands er niet van slapen konden en hoorden wat zij zeiden en in dronkenmanstaal uitkraamden. Misschien zou het werkelijk tot daden zijn gekomen, had niet de knecht van het logement, een vlugge en sterke jongen, de vrijheid genomen deze lieden van de trappen te werpen. [20])

Toen graaf Dirk van Hogendorp later vernam van den hoon en moeiten De Cock een en ander maal aangedaan door het Groningensch grauw in bond met de studenten, zal hij zeker niet gedacht hebben aan overdrijving of aan een te sterke kleuring van het voorgevallene.

De Cock vroeg nà het verhoor copie van de vragen aan hem gesteld. Reeds den volgenden dag werd hem officieel geantwoord dat „het provinciaal bestuur zich niet bevoegd acht, om kopy van de voorgestelde vragen" aan hem af te geven; hem „nogthans onverlet latende om, desverkiezende, gebruik te maken van het gestelde in art. 49 van het bestaande Reglement van kerkelijk opzigt en tucht".

Het provinciaal kerkbestuur stelde den 1sten April zijn uitspraak vast, gehoord het rapport der commissie van onderzoek op 11 Maart. Het bestuur acht dit onderzoek der zaak De Cock gedaan „ten overvloede en om geene middelen van liefde te sparen". Het heeft uit dat rapport, zoo lezen we in het vonnis van één April, met leedwezen gehoord, „alzoo als

ook uit de aan die commissie door den heer De Cock, vervolgens nog ingezondene geschriften vernomen, dat hij, alhoewel daartoe even als vroeger door de klassikaal bestuur van Middelstum, ook door die commissie met ernst en liefde vermaand, bleef begrijpen zijne verkeerdheid ten deze niet te moeten belijden, zijne liefdelooze tentoonstelling zijner opgenoemde ambtsbroeders niet te moeten herroepen, en niet te moeten beloven zich aan zulke en dergelijke wanbedrijven niet weder schuldig te zullen maken."

Mr Sybenga is van oordeel, dat bij de uitspraak van dien eersten April, de uitspraak van het classikaal bestuur, voorzoover gegrond op het schrijven van het geschrift tegen Brouwer en Reddingius, wegens principieël onjuiste wijze van beslechting vernietigd had moeten worden. Dit is echter niet geschied. Hij motiveert dit zijn voor het genoemd provinciaal bestuur zoo bezwarend oordeel door er op te wijzen, dat juist wegens het schrijven van gemeld geschrift, niet wegens het doopen van kinderen van elders wonende ouders, nader schorsing werd uitgesproken, thans voor den tijd van twee jaren en met inhouding van het tractement. Het vonnis zelf geeft de overweging weer welke het bestuur geleid heeft tot het ongewone feit van *verzwaring* van het vonnis, uitgesproken door het classikaal bestuur, waarvan De Cock in hooger beroep was gegaan. Het luidt: „overwegende van den eenen kant, dat het in dezen staat van zaken te voorzien is, dat de heer De Cock bij eene voortdurende, onbepaalde suspencie, met behoud van tractement, zijne dusverre betoonde halsstarrigheid jaren lang buiten eigen groot nadeel zoude kunnen volhouden, tot onrechtmatige overlast zijner ringbroeders, tot blijvend bezwaar der gemeente van Ulrum, en van den anderen kant den heer De Cock door eene onbepaalde suspencie met verlies van tractement, geen aanleiding willende geven zijns ondanks misschien eenmaal te moeten overgaan, om datgene, hetwelk hij in zijn verdooldheid tegen deze begrijpt, niet te mogen doen uit een verkeerd beginsel, en dus zonder opregt berouw te verrigten, verklaart dat De Cock te regte geschorst is in alle deelen van zijn dienst; doch bepaalt den tijd van die schorsing nu op twee jaren met algeheel verlies van tractement", en dan nog wel met terugwerkende kracht. Verder verwijst het hem, „in de kosten van beide instantiën, alles niet te min onder het uitdrukkelijk voorbehoud van het vermogen aan zijde van dit provinciaal kerkbestuur, om in gevalle van genoegzaam betoond berouw en door dit bestuur voldoende te oordeelen onderwerping van de zijde van den gecondemneerde het met innig leedwezen bij dezen opgelegd bestraffingsmiddel binnen het gestelde termijn altijd voor het vervolg in dier voege te verzachten, alsdan en in zoodanig geval zal bevonden worden te behooren."

Maar nu blijft toch nog het bezwaar tegen het vonnis van het classikaal

bestuur, korten tijd na zijn uitspraak reeds geopperd en in onzen tijd nog door een rechtsgeleerde herhaald, „*wegens* principieël onjuiste wijze van berechting." Daarop heeft het provinciaal bestuur wel wat gevonden. Het overweegt, „dat door den appellant bij eene latere schriftuur onder dagteekening van den 4den Februarij 1834, wel is waar nieuwe bezwaren zijn bijgebragt en wel tegen den vorm der uitspraak waarvan was geappelleerd, doch dat daarover door dat bestuur thans niet mag worden geoordeeld, eensdeels omdat bij des appellants eerstgenoemde geschrift van den 1sten Januarij 1834 behelzende, en volgens artikel 70 van nagenoemd reglement, hebbende moeten behelzen de redenen van bezwaar, *alleen* zijn aangevoerd bezwaren tegen de zaak ter principale en alzoo middelen tegen den grond eener uitspraak welker ongeldigheid in den *vorm* bij het appel niet werd beweerd, en anderdeels omdat de latere schriftuur van den 4den Februarij 1834 is, lang na de termijnen met name ook na de redenen van bezwaar, vastgesteld bij art. 70, 40 en 41 van hetzelve na te noemen reglement en de verlenging dier termijnen conform art. 17 van hetzelfde reglement, en bij dit bestuur niet was geroepen veel minder door het zelve toegestaan is."

Niettegenstaande dit sofisme heeft de geschiedenis ook haar vonnis geveld en geoordeeld, dat de uitspraak van het classikaal bestuur had moeten worden vernietigd wegens principieel onjuiste beslechting. In stede van die vernietiging werd het vonnis naar alle zijde ongemeen *verzwaard.*

Maar heeft dan deze kerkelijke rechtbank niet gedacht aan de vrijheid van drukpers, waarop De Cock zich telkens weer beroept, gewaarborgd door de Grondwet? Ook daarop heeft het Bestuur zijn antwoord en wil alzoo dit verwijt voorkomen. Het oordeelt, „dat ofschoon de heer De Cock, zooals ieder leeraar en elk burger van den staat, volkomene vrijheid heeft om bij de hier te lande aanwezige vrije drukpers, zoodanige leer of gevoelens te verdedigen en voor te staan als welke hij voor waarheid vermeent te houden, het evenwel tevens eene niet minder stellige waarheid is dat die vrijheid hare grenzen heeft en onder anderen niet toelaat, dat men andere personen of de maatschappij beleedige."

Hoe ergerlijk, De Cock schreef juist ter *verdediging* van de gereformeerde waarheid en de gereformeerde belijders die grof waren beleedigd en aangevallen als door wolven. Wie heeft gelezen van een procedure Laurman? Is de orthodoxe Engels tot de orde geroepen toen deze in geschrifte De Cock schold? Heeft men ooit een onderzoek ingesteld naar de schrijvers van anonieme smaadschriften tegen De Cock, zijne vrouw en zijn volgelingen? Hebben Brouwer, Reddingius, Laurman en de vele schuilvinken en nachtuilen zich binnen de grenzen weten te houden? Zijn de uitdrukkingen in de geschriften van hen tegen wie De Cock zich

geroepen achtte de „Fijnen" te verdedigen geteld en gewogen? Het vonnis telt in het geschrift van De Cock acht bezwarende uitdrukkingen: zielverdervers, lasteraars, wolven, dieven, moordenaars, farizeën, huichelaars, meineedigen. Uit de smaadschriften voor en na de procedure De Cock kunnen meer dan acht beleedigende uitdrukkingen worden saâm gelezen: ik noem de minst groffe: zeloten, verwaande domme zeloten, boosaardige zeloten, kloosterachtige dwepers, duisterlingen, dompers, stijfkoppen, dordschen, separatisten, scheurmakers, onruststokers, geheime opruiers, middeleeuwsche domkoppen, farizeërs, fijmelaars, geestdrijvers, razende ondieren (aldus Laurman). De Cock wordt vergeleken bij een bassenden hond; de „fijnen" zijn muggezifters, twistzoekers, droomers, naar het uiterlijk zijn ze vroom, zij lijden aan geestelijken hoogmoed. Is er ooit een onderzoek ingesteld naar den schrijver van het smaadschrift: *Ulrum, zooals het is en deszelfs toenemende volksbewegingen in October 1834?* Groffer en meer beleedigend kan het haast niet. De infaamste spot, haast nog overtroevende de meest godslasterlijke spot van communistische bladen in onzen tijd, werd daarin uitgebraakt over de „gemeene volkshoop, de krankzinnige toehoorders van De Cock, de hongerige zielen, die op de Zoltkamp komen, om hun vuil linnen te Ulrum in de wasch te geven." In dit schandschrift, dat ds Boeles, de gezaghebbende auteur voor den professoralen zegsman van de mededeelingen aan Gieseler, als bron ter informatie durft te gebruiken, worden de godsdienstige samenkomsten te Ulrum gehouden, in den tijd dat De Cock zich streng onderwierp aan de principieel onjuist berechte uitspraken der kerkelijke besturen, geschetst als drink- en bidclubs. Wordt het wellicht binnen de „grenzen" geacht als De Cock wordt gelasterd door den zich schuilhoudenden auteur, de zonden van bedrog, dronkenschap en hoererij in bescherming te nemen? [21])

Geen wonder dat De Cock in zijn *Voorloopig Berigt* het zwijgen niet kan toe doen aan het onwaarachtig gedoe in de vonnissen door het provinciaal bestuur gestreken, waarin gezegd wordt dat „geene middelen der liefde zijn gespaard" en „alle middelen van zachtmoedigheid tot het uiterste zijn beproefd, om den jammerlijk verdoolde", — dien nog weer eens een ezelsschop wordt gegeven als tusschen komma's van De Cock wordt verondersteld dat „hij misschien onwetend het blinde werktuig is van anderer booze bedoelingen" — voor het ergste te bewaren.

In het reeds genoemde en niet in copie gedateerde schrijven aan den Koning wraakt ook de kerkeraad van Ulrum dat het provinciaal kerkbestuur slechts uit liefde en verdraagzaamheid tot de in den brief genoemde straf zoude besloten hebben, waaraan hij toevoegt: „welke liefde onze gemeente gebleken is, daar de kerkeraad twee maal verzocht heeft om met hunnen algemeen beminden leeraar gehoord te worden om de zaak

naar waarheid te bespreken tot heil van Gods kerk. Maar ze zijn niet toegelaten. Wat zal er van de gemeente worden, zoo roept de kerkeraad voor het oor van den Koning, daar de kerk zoo goed als gesloten kan worden gerekend, daar dezelve bijna ledig blijft. Waar zal de diakonie hare uitgaven mede gaande houden, daar er van den eersten January tot den 15den April slechts de geringe som van f 18.80 cent is gecollecteerd."

Het provinciaal bestuur dan grondde zijn veroordeeling alleen op de uitgave van het geschrift tegen Brouwer en Reddingius. Alzoo bij vermindering van bezwarende gronden — van het doopen en catechiseeren wordt in het vonnis gezwegen — belangrijke *verzwaring* van het vonnis. Aan den rechtsgeleerde graaf Van Hogendorp is „van zulk eene verzwaring bij crimineele en correctioneele vierscharen geen voorbeeld bekend"! Hij heeft echter nog geen tijd gehad, zoo schrijft hij, het vonnis met het kerkelijk reglement te vergelijken; hij hoopt het de volgende week te doen. „Oppervlakkig gezien komt het hem voor dat er geen redres op is."

De gemeente schijnt op middelen te hebben gezonnen, toen de zaak van het appèl weinig voortgang maakte, nadat De Cock in Maart was gehoord door de genoemde commissie, om aan de droeve gevolgen van het classikaal vonnis te ontkomen. In antwoord op een brief van den 20sten Maart door De Cock aan Van Hogendorp geschreven, schrijft deze den elfden April dat hij geen zegen verwacht op de middelen door de gemeente beraamd, want noch de ring, noch het provinciaal kerkbestuur kan, zoo 't hem voorkomt, in haar verzoek treden, doordien dat strijdig is met de bestaande kerkelijke wetten. Hij acht het meest raadzaam, dat de gemeente niet in de kerk kome, ja zelfs dat de kerkeraad er niet kome, dan in zooverre diakenen en voorlezer er moeten zijn. Als de gemeente daartoe zou kunnen besluiten dan moet dat gepaard gaan met de stipste en heiligste viering van den dag des Heeren en zouden de leden zich zelfs zoo min mogelijk op straat moeten vertoonen. Het geschiktste middel toch tot de uitbreiding van het koninkrijk des Heeren, acht hij te zijn, van 's menschen zijde beschouwd, een wandel waardoor de vijanden tot jaloerschheid en schaamte worden bewogen, en welke de vijanden tot bekentenis brengt dat zij helsche vijanden zijn! „O, mocht de Heere Zijne genade over Zijn volk uitstorten tot het wandelen in zachtmoedigheid en vreeze, en in dezelve de tegensprekers wederleggen."

Misschien dat De Cock nu wel reeds zal gevoeld of gevreesd hebben dat de edele graaf Van Hogendorp en hij toch niet geheel overeenstemmen in wat aan de gereformeerde belijders stond te doen in den strijd tegen het liberalisme en de neologie in de kerk. Nog een maand en hij zal Van Hogendorp zelf spreken in Den Haag en die zal hem den weg wijzen om den Koning te kunnen spreken.

Den elfden April had zich De Cock reeds tot den Koning gewend,

gelijk we reeds meldden, smeekende de vrijheid van drukpers te handhaven, die toch was aangerand door het vonnis tegen hem uitgesproken op grond van de uitgave van zijn *Verdediging*.

Daarop richtte hij zich „met diepe bedroeving" over de verregaande verbastering van onzen kerkstaat, hem gebleken uit de uitspraak den vierden ontvangen, tot het provinciaal bestuur. Scherp en raak, als immer, schrijft hij: „uw vonnis lezende en daarin de uitdrukkingen vindende van liefde en verdraagzaamheid, kwamen mij de woorden des wijzen Salomons te binnen: „De regtvaardige kent het leven zijner beesten, maar de barmhartigheden der goddeloozen zijn wreed;" en daarna: „Spreekt gij waarlijk gerechtigheid, gij vergaderingen? Oordeelt gij billijkheden, gij menschenkinderen?" „Hij zal zich in de eerste plaats onderwerpen, omdat de uitspraak een is in het hoogste ressort. Als het provinciaal bestuur het van zich zou kunnen verkrijgen dan zou hij in dien tijd den dienst wel om niet willen waarnemen en het traktement in dien tusschentijd laten komen voor de armen der gemeente, die door zijn schorsing reeds zoozeer zijn benadeeld; hun doel, hem te benadeelen, zou daardoor toch evengoed bereikt worden. Immers zoo zou hij de gemeente kunnen voeden met de gezonde woorden, en het meer en meer invretende zuurdeesem der Farizeën, Sadduceën en Schriftgeleerden tegengaan. Zijn leer is immers — dat leidt hij af uit hun stilzwijgen daarover — zonder verdenking en opspraak!

In een onderschrift vraagt hij aan het bestuur hem te willen inlichten, indien er hooger beroep mogelijk is.

In een schrijven van den 16den April verzoekt hij aan den ring Leens hem zoo spoedig mogelijk specifiek op te geven, wijl in de kosten van het geding veroordeeld, hoeveel hij verschuldigd is. Tevens doet hij het voorstel den dienst te mogen waarnemen, opdat de ringpredikanten niet tegen wil en dank der gemeente hun diensten voortzetten, en alzoo aan den schijn ontgaan, hun leer op te dringen, het geld der gemeente, tegen haar wil, te begeeren en haar zoeken te verstrooien, in plaats van te stichten. Hij teekent zich als hun heilbiddende, schoon niet met hen vereenigde dienaar.

Een verzoek van gelijke strekking werd door den kerkeraad aan den ring gezonden. Den volgenden dag schreef de kerkeraad aan den Koning en verzocht van deze voorziening tegen de uitspraak van het provinciaal kerkbestuur.

Deze stukken zijn aan alle zachtmoedigheid gespeend. De Cock ergerde zich aan de onwaarachtigheid in het vonnis van het „hooger" kerkbestuur, als het gewag maakte van alle middelen der zachtmoedigheid om hem te bewaren. Hij voelde aan alle bewegingen der „hoogere" besturen dat zij „aan hem wilden"; dies geen bemanteling daarvan. Willen zij veinzen in

onoprechtheid en een vriendelijk gelaat toonen bij een hart vol haat; hij zegt hen, zonder iets achter te houden, hoe hij denkt over hun procesvoering. Hoe bitter zijn tegenpartijen tegenover hem staan, blijkt heel kras uit een paar stukken door den praetor van den ring Leens, ds J. H. Warmolts, aan De Cock en den kerkeraad geschreven.

De brief aan den geschorsten predikant wordt geadresseerd: „aan den gesuspendeerden predikant van Ulrum, H. de Cock". Hem wordt op de beide vragen, den ring gedaan, geantwoord dat hem „uit het reglement op kerkelijk opzigt en tucht blijken kan dat hij zich in 't geheel niet tot den ring moet wenden, maar tot den quaestor van 't classikaal bestuur van Middelstum". Wat zijn vraag aangaat betreffende de waarneming van den dienst te Ulrum, het reglement op de vacature verplicht hen daartoe, „terwijl zij zich al heel niet om zijnentwil zouden willen blootstellen aan de straf in genoemd reglement vermeld". Veel minder nog zouden zij van zich verkrijgen kunnen om met hem te verzoeken bij het provinciaal bestuur dat hij iets aan de armen van Ulrum zou afstaan, hetgeen hem reeds is ontzegd, te meer „daar zulk een afstand, in het geheel niet zoude wegnemen de reden, om welke zijn suspensie is daargesteld." De praetor gaat dan aldus verder: „Het is beneden ons om op uwe honende schimpende in hunnen aert echt onchristelijke uitvallen te antwoorden; het is ons genoeg te bedenken uit wiens hart en pen zij gevloeid zijn; terwijl het ons allen leed doet, dat gij in uwe ligtzinnige oordeelvellingen over uwe Broeders voortgaat, hetgene gij zeker niet geleerd kunt hebben in de school van uwen zachtmoedigen Heer en Meester, maar in die van den vorst der duisternis! God erbarme zich over U!" Men leze de onderteekening en het is ons genoeg: In naam van den geheelen ring van Leens. [22])

Aan den kerkeraad wordt geantwoord op zijn verzoek de „verrigting van het dienstwerk te staken", dat „de ring naar kerkenorde gebonden is om met de werkzaamheden in de gemeente van Ulrum op den vorigen voet voort te gaan".

Hoewel dit stuk op denzelfden dag, den 21sten April, is opgesteld en verzonden met dat van De Cock, is het anders geteekend; nu wordt niet gezegd: in naam van den *geheelen* ring, doch: in naam van den ring Leens.

Op dienzelfden datum is ook een stuk gesteld van den secretaris van het provinciaal kerkbestuur, meldende dat het zich in de „onaangename noodzakelijkheid bevindt ds De Cock te moeten berigten, dat bij hetzelve een bezwaar tegen hem gebragt is, van zoodanige strekking als bij art. 75 van het reglement van kerkelijk opzigt en tucht is vermeld, terzake van handelingen die de goede orde in de kerk zouden kunnen verstoren en met name wegens de door hem gedane uitgave van het werkje getiteld: *De Evangelische Gezangen getoetst en gewogen en te ligt bevonden door* JACOBUS KLOK, *verwer en koopman te Delfzijl,* te Groningen

bij J. H. Bolt 1834 uitgekomen." Ds de Cock dan wordt deswege uitgenoodigd om zich, ten einde door haar te worden gehoord, voor die Commissie te „sisteren op Maandag den vijfden Mei 1834, des morgens te elf uren ten huize van H. van der Laan, aan de groote markt te Groningen."

Den een en twintigsten April schreef daarop De Cock het tweede stuk, geadresseerd aan het provinciaal kerkbestuur, dat hij in zijn *Voorloopig berigt* zelf heeft wereldkundig gemaakt door den druk. Hij geeft zijn verwondering te kennen over de letteren ontvangen namens genoemd bestuur, en direct wraakt hij den aanhef van dat stuk waarin wordt gezegd, dat het zich in de onaangename noodzakelijkheid vindt hem te berichten van het bezwaar tegen hem ingebracht. Immers, hoe onoprecht! „Gij wist reeds deze zaak toen gij het onrechtmatig vonnis van eene tweejarige schorsing tegen mij geveld hebt! Toen betuigdet gij dat gij nog wel tot een ernstiger bestraffingsmiddel had kunnen overgaan. Waarom hebt ge dat toen niet gedaan? Of waarom neemt ge nu nog beschuldigingen tegen mij aan, dat gij toen niet hebt gedaan? Gebeurt dit wel immer of ergens bij eenige burgerlijke rechtbank? Gevoelt gij zelve niet dat uw haat tegen mij u voortdrijft?" Hij herinnert hen dat zij zijn aanklacht tegen De Groot en Van der Linden hebben afgewezen, maar „tegen hun vonnis, willen ze wel zijn vijanden tegen hem aannemen". Hij beroept zich dan verder op den eerwaardigen Van der Kemp [23]) die zoo klaar als de dag heeft aangetoond dat Brouwer en Reddingius schuldig staan aan meineed, doordat zij de ware gereformeerde leer hebben verlaten. Dèze mannen zouden de orde herstellen als zìj wederkeerden van hun dwaalweg. En is dit niet hetzelfde geval met de gezangen en de gebreken door Klok aangewezen? zoo vraagt hij. Intusschen zou hij gaarne eene meer ontwikkelde kennisgeving hebben van zijn beschuldiger en de punten van beschuldiging. Tevens verzoekt hij, „wegens tusschenkomende omstandigheden", om uitstel voor een of twee weken van oplossing; waarop hem het geriveerde reglement van kerkelijk opzigt en tucht recht geeft. Hij teekent dit schrijven, als „ueds over u klagende dienaar!"

Binnen twee dagen reeds ontvangt De Cock op het laatste deel van dit schrijven een antwoord van den secretaris. Koud en bureaucratisch luidt het in den aanvang: „uwe missive.... strekt mij tot bewijs van de goede ontvangst der missive, door mij als secretaris van het provinciaal kerkbestuur geteekend". Dan verder: „als medelid dier Commissie, oordeel ik mij onbevoegd om ons verzoek op art. 20.... toe te passen." [24]) Zijn gevoelen is, dat „genoemd artikel op De Cocks geval in het geheel niet van toepassing is, aangezien er geene oproeping voor eene ver-

DE KORTE KENNISGEVING NAMENS HET PROVINCIAAL KERKBESTUUR VAN GRONINGEN AAN DS DE COCK, OM TE VERSCHIJNEN VOOR EEN COMMISSIE, TER VERANTWOORDING VAN ZIJN UITGAVE VAN HET BOEKJE VAN J. KLOK.

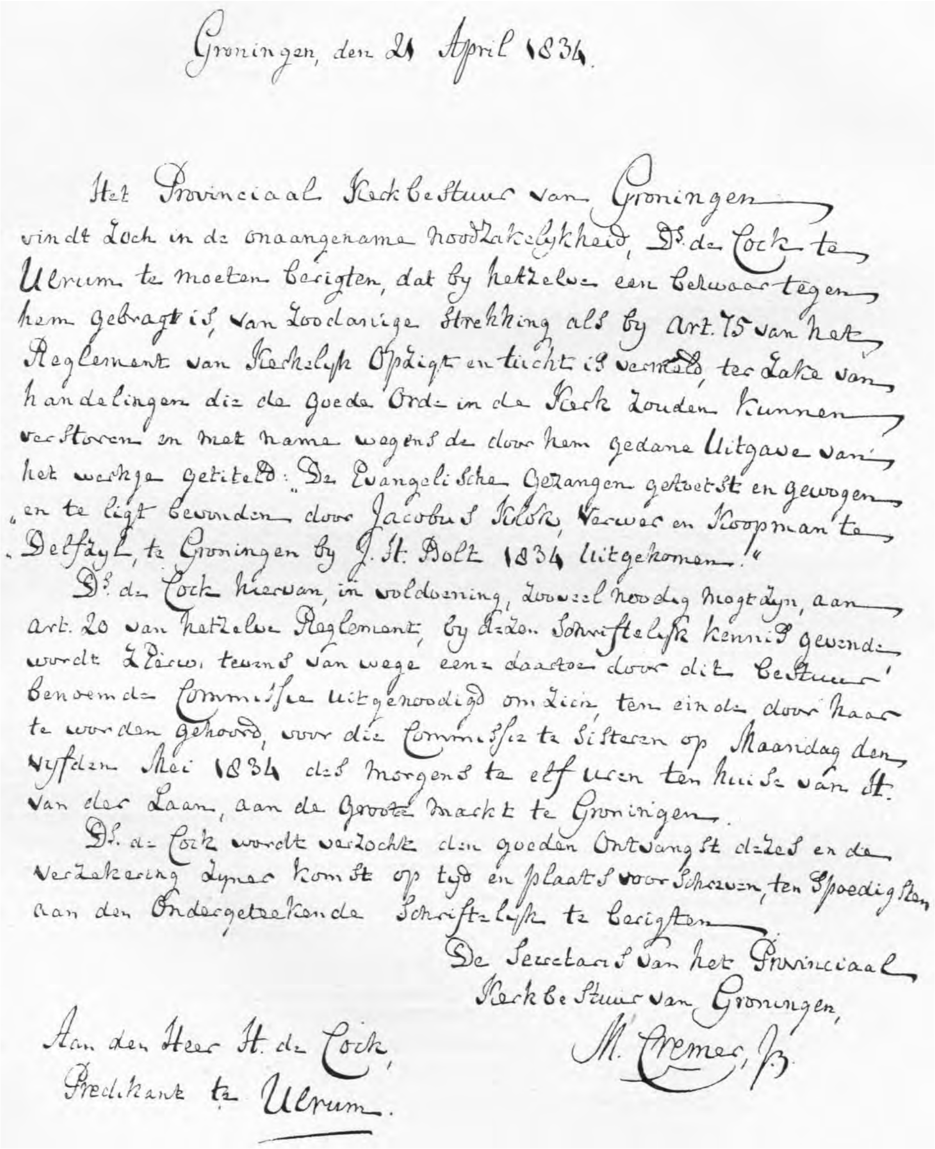

Groningen, den 21 April 1834.

Het Provinciaal Kerkbestuur van Groningen vindt zich in de onaangename noodzakelykheid, Ds. de Cock te Ulrum te moeten berigten, dat by hetzelve een bezwaar tegen hem gebragt is, van zoodanige strekking als by Art. 75 van het Reglement van Kerkelyk Opzigt en tucht is vermeld, ter zake van handelingen die de goede Orde in de Kerk zouden kunnen verstoren en met name wegens de door hem gedane Uitgave van het werkje getiteld: „De Evangelische Gezangen getoetst en gewogen „en te ligt bevonden door Jacobus Klok, Verwer en Koopman te „Delfzyl, te Groningen by J. H. Bolt 1834 uitgekomen."

Ds. de Cock hiervan, in voldoening, zoo veel noodig mogt zyn, aan Art. 20 van hetzelve Reglement, by dezen Schriftelyk kennis gevende wordt zijnen teffens van wege eene daartoe door dit Bestuur benoemde Commissie uitgenoodigd om zich, ten einde door haar te worden gehoord, voor die Commissie te sisteren op Maandag den vyfden Mei 1834 des morgens te elf uren ten huize van H. van der Laan, aan de Groote markt te Groningen.

Ds. de Cock wordt verzocht den goeden Ontvangst dezes en de verzekering zyner komst op tyd en plaats voorschreven, ten spoedigsten aan den Ondergeteekende Schriftelyk te berigten.

De Secretaris van het Provinciaal
Kerkbestuur van Groningen,
M. Cremer, Jz.

Aan den Heer H. de Cock,
Predikant te Ulrum.

(Zie pag. 373)

N°. 2

Nota. Bij de aanhaling dezer, het nommer en den datum behoorlijk uit te drukken.

DE MINISTER VAN STAAT, BELAST MET DE GENERALE DIRECTIE VOOR DE ZAKEN DER *HERVORMDE KERK*, ENZ.

Ontvangen hebbende Zyner Majesteits beschikking van den 16 dezer N° 93, op een adres aan Hoogstdezelve gerigt van H de Cock predikant te Ulrum, betrekkelyk zyne godsdienstige gevoelens en gedragingen, zyne Schorsing en zyn dienstwerk enz, en zelks met inzending van eenige Stukjes door zyne bemoeijing uitgegeven.

Renvoyeert krachtens gemeld appointement by deze den adressant ten opzigte den inhoud van gemeld adres, overeenkomstig de beschikking van den 25 February ll. N° 13 aan de bestaande kerkelyke wetten en Reglementen

En zal afschrift dezer worden gezonden by gewonen brief ten geleide aan den heer Gouverneur der provincie Groningen, mitsgaders aan de Algemeene Synodale Commissie, aan het provinciaal Kerkbestuur van Groningen, aan het Classikaal bestuur van Middelstum en aan H de Cock voornoemd respectievelyk tot informatie

's Gravenhage den 22 Maart 1834.

De Minister van Staat voornd

Pallandt v Keppel

Aan

Den Heer H de Cock

Predikant te

Ulrum

gadering, maar alleen eene uitnoodiging, of, zoo gij wilt, oproeping voor eene Commissie plaats heeft." Derhalve, hij kan niet anders dan De Cock ervan in kennis stellen, dat die Commissie, die reeds beschreven is, op tijd en plaats vermeld, voortgang zal hebben en noodigt hem dus nogmaals uit voor dezelve alsdan te compareren. Hij vindt dan verder „alle reden om op den verderen inhoud van het schrijven van den zes en twintigsten geen antwoord te laten volgen, ook uit hoofde van het teregt bepaalde in Art. 13 van het Reglement van kerkelijk opzigt en tucht".

Ook tot dit stuk behoeft niets te worden toegevoegd ter rechtvaardiging van De Cock's overtuiging, dat zijn rechters vol van haat en wrok jegens hem zijn.

Hij ontving dit schrijven niet meer. De „tusschenkomende omstandigheden", die hem noopten uitstel te vragen, waren reeds ingetreden. Aan den secretaris werd daarvan kennis gegeven door De Cock's geliefde vrouw. De copie van deze kennisgeving berust nog in het archief De Cock. Zij spreekt den secretaris aan als: „waarde vriend", en meldt, dat door De Cock aan het verzoek „zoo aanstonds niet kan voldaan worden, daar hij van huis is, en voor Zaturdag avond denkelijk niet weer thuis komt". Zij rekent zich verplicht dit te schrijven „opdat gij niet verder tegen ons ontstoken moogt worden door het stilzwijgen". Zij teekent zich als zijn „bedroefde dienaresse, F. de Cock, geboren Venema".

AANTEEKENINGEN HOOFDSTUK XX.

[1]) Brief d.d. 11 April 1833 (moet zijn 1834). Het komt meer voor bij brieven in het archief De Cock, dat ze door de briefschrijvers zelf verkeerd gedateerd zijn; dit lijkt ons wat vreemd; wellicht hebben wij rekening te houden met het feit dat wandkalenders in die dagen nog niet of zelden voorkwamen, men moest zich eer tevreden stellen met een almanak.

[2]) Naar presbyteriaal kerkrecht spreken de gereformeerden niet van „hoogere Besturen", doch van „meerdere vergaderingen", nl. zulke waarin een grooter aantal kerken is vertegenwoordigd. Bij het synodaal kerksysteem is wel degelijk sprake van „hoogere Besturen", die hun besluiten kunnen opleggen aan de „lagere Besturen".

[3]) Niet alleen bij De Cock vinden wij op de eerste bladzijde, in den ondertitel, als het ware een korte inhoudsopgave van het boek, doch eveneens bij vele andere schrijvers van vlugschriftjes in die dagen; zoo bijv. bij een leerrede van ds B. Moorrees, uitg. J. H. den Ouden 1835. Bij De Cock's pamfletten komt dit verschijnsel al heel sterk voor.

[4]) Deze foutieve dateering staat aan den voet van de copie van den brief. Een zekere „slofheid" blijkt ook hier weer op dezelfde bladzijde van den foutieven datum in de onjuiste schrijfwijze van den naam van den uitgever „van een zeker blauwboekje in de maand November 1833 uitgegeven bij M. Smi*d*"; deze uitgever van De Groot's blauwboekje heette M. Smi*t*.

[5]) De schrijver is prof. P. Hofstede de Groot.

[6]) De naam van dezen berucht geworden officier te Appingedam is foutief geschreven. Voor de verwantschap tusschen de familie Mees en De Cock, zie pag. 137.

[7]) Deze brief luidt:

> Na onderscheidene teleurgestelde pogingen, Majesteit, om het regt door Uwe wetten mij gewaarborgd deelagtig te worden, moet ik mij wenden tot Uwe Majesteit in hope dat ook Uwe Majesteit de bede van Salomo tot God gegeven mag zijn en aan Uwe Majesteit vervuld en bewaarheid om Uwe Majesteit een koninklijk hart te geven en zulk een groot volk te rigten naar regt en geregtigheid.
>
> Opgeroepen tot Uwe Majesteits dienst in den jare 1830 om met de schutterij ter verdediging van ons Vaderland uit te trekken, heb ik stilzwijgend voor Vorst en Vaderland de wapenen opgenomen, zonder vonden of uitvlugten te zoeken, schoon ik desnoods reeds toen de wapenen geweigerd kon hebben, omdat Uwe Majesteits wetten mij wegens de kleinheid van mijn persoon kwijtscholden.
>
> Bij de voortdurende staat van oorlog en vermindering van gevaar van overrompeling echter is bij mij de begeertte grotelijks opgewekt en door de noodzakelijkheid ook tevens meer gevorderd om het ruwe soldatenleven met den bestendigen arbeidsstand te verwisselen, daar ik betrekkingen heb aangeknoopt met eene vrouw van mijn stand met welke ik wel wenschtte te trouwen en voor welke ik dan benevens haar kind de kost moet verdienen. Ik heb daartoe voorleden jaar reeds aanzoek gedaan daar ik ruim drievingerbreed te klein ben,

maar heb tot dusverre geen gehoor kunnen erlangen. In de hoop dan, van door Uwe Majesteit in mijn regt gehandhaafd en vrijgesteld te worden wend ik mij tot Uwe Majesteit in de hoop dat de Heer Uwer Majesteits hart moge neigen, om gelijk Salomo het regt der verdrukten te behartigen.

In welke hoop en met welke bede voor het vaderland, voor Uwer Majesteits huis ik mij noem een Uwer Majesteits onderdanigste, gehoorzaamste en biddende onderdanen,

TIJS JAKOBUS BERGHUIS

Bij het 2de Bataillon Groninger landelijke Schutters 2 Compagnie.

[8]) Mij werd gevraagd door een der kenners van het Réveil of aan Molenaar door de kerkhistorici van onzen tijd geen onrecht wordt gedaan in de wijze waarop ze over hem oordeelen? 't Is waar: dat oordeel is niet malsch. Men vergelijke dr G. J. Vos Az., *Geschiedenis der Vaderlandsche Kerk*, tweede druk, blz. 421 v.v. 2. § 109—113 en diens *Groen van Prinsterer en zijn tijd*. Vooral Everard Gewin, in zijn *In den Réveilkring*, Baarn, Hollandia Drukkerij 1920, is zeer scherp in zijn oordeel over ds Molenaar, blz. 159—162.

[9]) 't Is opmerkelijk, dat De Cock zich wel uitlatende over Molenaars schuldbelijdenis dat toch nimmer scherp deed. Het broederhart was gekrenkt door teleurstelling, doch verbitterd was hij niet. Hij zweeg liever over Molenaar en als zijn vriend Van Zuylen dezen noemt, dan zal De Cock wel gevoeld hebben, dat Van Zuylen wellicht eer den weg van kerkherstel zal kiezen dan dien der reformatie. Gul uit zich ook graaf Dirk van Hogendorp, als De Cock uit de gevangenis hem niet heeft verheeld dat „hun gedrag hem bedroefde". Doch daarover vgl. men het tweede deel. Dit schrijven van Van Hogendorp is niet gedateerd, doch uit het begin van '35, niet lang na het sterven van graaf Gijsbert Karel van Hogendorp, Dirk's vader. Deze brief is zwart omrand.

[10]) Om een indruk te ontvangen van den bizonder grooten invloed geoefend op de kerkelijke zaken in het algemeen en op die van de Hervormde Kerk in het bizonder door dezen heer J. D. Janssen, vergelijke men *Kerk en Staat, door* DR J. TH. DE VISSER, A. W. Sijthoff's uitgevers-maatschappij, Leiden. Derde deel. *Nederland vanaf 1796 tot op heden:* blz. 42—237.

[11]) Als voorbeeld van maar raak schrijven over de Afscheiding zonder genoegzaam op de hoogte van zaken en personen te zijn, verwijs ik naar *Begin en Beginsel der Afscheiding, door* DR G. KEIZER, serie 4. No. 2—3, *Ons Arsenaal*, blz. 33, waar het volgende wordt aangehaald, gegeven in het veertiendaagsche bijblad van *De Nederlander*, onder het hoofd Groen van Prinsterer, 3e reeks, I. Jeugd: „Om zich een juiste voorstelling te vormen van den indruk, dien de beweging der Afgescheidenen — „Separatisten", zooals men hen gaarne noemde — op de publieke opinie maakte, moet men in het oog houden, dat zij opkwam uit de kringen der kleine burgers. Het was het arme — „het in tweeërlei beteekenis arme" — volk, dat zich hier uitsprak en dat door bemiddeling van een plattelandsdominee, die buiten zijn gemeente geen, of nauwelijks relaties had, van zich deed hooren. Een gemeente, ergens in een uithoek van Groningen, was de haard van het Separatisme; en indien haar voorganger, de predikant De Cock, niet in aanraking gekomen was met een ander predikant, Scholte, die aan de beweging uitbreiding gaf door zijn propaganda, dan zou het te bezien geweest zijn, of zij de grenzen der gemeente Ulrum ooit zou hebben overschreden."

Een dergelijk scribent toont niet veel respect te hebben voor den lezerskring van *De Nederlander*, door er zóó maar op los te schrijven. Dit nadert die andere bewering, dat ze bij De Cock's reis ter audiëntie bij den Koning in Den Haag, in de kringen van

Capadose, Van der Kemp, Van Hogendorp en anderen toch wel wat in verlegenheid waren toen deze hen kwam bezoeken; die boersche, lompe Groninger plattelandsdominee vergezeld van den afgezetten catechiseermeester! Daarover zie men het vervolg!

[12]) Zie Hoofdstuk VII.

[13]) Ds Bosch deelt mede, a.w. blz. 158: „In het exemplaar uit de Groninger Universit. Bibliotheek, van *Ulrum, zooals het is, en deszelfs toenemende volksbewegingen in October 1834,* H. Eekhof Hz. 1834, waarvan ik inzage nam, staat met inktpotlood onder aan het eerste titelblad: „burgem. Wolters?" De oorspronkelijke bezitter van deze brochure schijnt hiermede den naam van den vermoedelijken opsteller te hebben aangegeven." Bosch is van oordeel gelet op taal, stijl, zinsbouw enz. dat de schrijver een man moet zijn geweest van „ontwikkeling en klassieke vorming". Men vergelijke eens wat Scholte schrijft over dit schandschriftje, dat ten opzichte van zijn „persoon voor een groot gedeelte, bijna woordelijk overeenkwam met het te Ulrum tegen mij opgemaakt proces-verbaal", *Officieele stukken,* blz. 73.

[14]) Deze brief is waarschijnlijk geschreven ten antwoord op dien, welke door De Cock met eenige andere brieven is uitgegeven in zijn *Overeenstemming enz.* blz. 21, genot. prov. Gelderland, 12 February, geteekend: „Uw Eerw. Heilbiddende en ootmoedige Dienaresse N. N."

De Cock teekende aan: „Eene Dame uit Gelderland." Deze aanteekening wijst op eene dame van aanzienlijken huize. Vast staat dat De Cock geantwoord heeft op dit schrijven van „Eene Dame van aanzienlijken huize". Het zal het antwoord zijn geweest op den brief aan zuster Verschuur, Van Lonkhuyzen a.w. Bijlage B blz. 12.

[15]) Schröter heeft Kohlbrügge verdedigd toen deze van alle zijden gesmaad werd in 1833. Toen noemde deze hem: „de hartelijk beminde Schröter." Doch toen ook Schröter Kohlbrügge vermaande, kwam er een kink in den kabel. Schröter liet hem niet los, doch eindelijk verbrak Kohlbrügge ook dezen vriendschapsband. Van Lonkhuyzen a.w. blz. 220.

[16]) Vgl. noot 7.

[17]) Vgl. Aanteekeningen hoofdstuk XIII, 2.

[18]) Scholte vergist zich hier; De Cock catechiseerde wel dezulken, doch zij werden niet door hem „aangenomen".

[19]) Vgl. *Kort verslag van het geruchtmakend gedrag des afgezetten predikants H. P. Scholte in de Hervormde Gemeente Doeveren enz. door een vriend der waarheid en des vredes,* te Utrecht, bij L. E. Bosch 1836. *Een blauwboekje,* blz. 10. Daar wordt gesproken van: „De eerste hindernis, welke de heer H. P. Scholte op zijnen weg ontmoette, kwam uit zijne eigene gemeente; het geval was als volgt...." Op deze eerste hindernis slaat wat Scholte in den brief schrijft aan De Cock.

Aan dit blauwboekje was het vorige jaar bij denzelfden uitgever van denzelfden *vriend der waarheid en des vredes* voorafgegaan een *Kort Verslag....* waarin het alleen ging over Scholte; in het zooeven genoemde werd daaraan nog toegevoegd een kort bericht van het gedrag en de afzetting van Gezelle Meerburg en J. van Rhee. Tot welke „partij" de schuilvink behoort blijkt uit een noot bij het Afschrift; in deze noot verwijst de schrijver naar: „het gevaarlijke boekje van Baron van Zuylen van Nijevelt, Bazuin enz."

[20]) Vgl. den brief met een korte inleiding van mr De Gaay Fortman, *Standaard,* Maandag 6 Maart '33.

* * * EEN NACHT IN GRONINGEN.

Nu het Reveil-archief zijn schatten opent, is het mogelijk kennis te nemen van allerhande niet-gepubliceerde stukken, die omtrent het geestesleven der vorige eeuw belangrijke inlichtingen verschaffen.

Zoo schuilt er veel merkwaardigs in de brieven van den zoon van Gysbert Karel, Dirk van Hogendorp, die zich nauw bij Bilderdijk en zijn kring aansloot.

Deze Dirk van Hogendorp had zich in zijn proefschrift en stellingen gekeerd tegen de denkbeelden der liberale machthebbers op een wijze, die opzien gebaard had.

Toen hij niet lang na zijn promotie met Van Lennep een voetreis door het Noorden maakte, beleefde hij te Groningen een avontuur met de academieburgers, dat hij in dezen brief aan Da Costa verhaalt:

Winschoten, 26 Junij 1823.

Weinig had ik kunnen vermoeden, dat er op mijn 25ste jaar reeds pogingen zouden gedaan worden, om mijn politique gevoelens 't lot van Kotzebue te doen ondergaan, maar nog minder had ik gedacht, dat in ons land zooveele Sandten waren, als ik nu weet dat de Groningsche academie alleen kan opleveren. *)

Begrijp eens mijn vriend, dat ik na mijn afscheidvisites gedaan te hebben, voornemens was des anderen daags met zonnenopgang de ommelanden in te trekken, en daarom vroeg naar bed ging, te meer daar ik wist, dat er in onze herberg en wel onder mijn slaapkamer een promotiepartij was en ik daarom verlangde in te slapen alvorens het soupé begon, toen ik ten twaalf uur gewekt werd door een hurrah, alsof er Kozakken waren. Ik merkte, dat dit 't poculum doctorale was, dat rond ging, en waar hurrah inplaats van iö vivat gezongen werd, waarschijnlijk omdat Sand, de patroon van die heeren, het ook zoo zal gedaan hebben. Weldra was het poculum rond, toen een der gasten het woord opvatte en in een uitgebreide redevoering verhaalde, dat ik mij in het logement bevond, dat ik mij in mijne dissertatie had schuldig gemaakt aan het schelden op 's lands vaderen en dat het tijd was mij daarvoor te straffen. Het besluit werd genomen mij van mijn bed te lichten en voor de heeren te brengen. Onzeker waren zij echter wat met mij uit te voeren. Allen kwamen daarin overeen, dat ik de dood verdiend had, sommigen oordeelden, dat ik sterven moest, anderen en wel de meesten, dat ik voor hen moest gebracht worden, door hen gehoord en wel voornamelijk omdat ik Bilderdijk geloofd had en wel alsof ik dacht, dat hij de stem van het algemeen was, en beterschap belovende vergiffenis verkrijgen, echter om de gepleegde misdaad, die nacht tot vervrolijking van de heeren, onder het billard geduwd worden. Een paar uur later stelde een ander voor mij een geschrift te doen teekenen, waarbij ik beloven zoude liberaal te zullen worden. Geloof niet dat dit gekheid was.

Het volk tierde en raasde alsof het eenige duizenden waren, hoezeer er misschien niet meer dan dertig geweest zijn. Drie-en-een-half uur was ik het onderwerp van het gesprek onafgebroken, de besluiten gingen vergezeld van vervloekingen en toasten. Deze waren het leven van Oldenbarneveld, de eer der De Witten, de Grieken, de liberaliteit, de liberale beginselen, de verdraagzaamheden, enz. enz. Drie specteerden mijn persoon. Ze waren: mijn dood, de strop, waaraan ik hangen moest, en de derde zoo ik wel verstaan heb, het zwaard waarmede ik onthoofd moest worden. Weinig zoude ik mij intusschen om dit alles bekreund hebben, ware het niet, dat er pogingen gedaan werden om de besluiten te volvoeren.

---

*) Auguste Friedrich Ferdinand von Kotzebue, geboren te Weimar 1761, werd te Mannheim in 1819 door Sand met een dolksteek vermoord; Sand was een fanatieke student; hij achtte von Kotzebue een tegenstander van de vrijheid.

> Tweemaal is er op mijn kamer storm geloopen en eens hebben zij getracht er door list in te komen. De laatste reis waren zij reeds voor de deur van Van Lennep zijn kamer, weinig schreden van de mijne. Dat het niet tot dadelijkheden is gekomen heb ik aan den knecht van het logement te danken, die een vlugge en sterke jongen was, en de vrijheid nam deze lieden van de trappen te werpen. Ik kwam dus vrij met een goede fooi aan den knecht te geven en een rustelooze nacht doorgebracht te hebben.

Het pleit voor de verzachting der politieke zeden, dat niet-liberale juristen hun nachten te Groningen nu heel wat rustiger kunnen doorbrengen.

[21]) Vgl. J. Bosch a.w. blz. 158.

[22]) „Zou men oordeelen dat het schrijven van De Cock aan den ring onnoodig scherp is, ook als hij schrijft: „dat gij het geld der gemeente . . . . . begeert", dan vergete men niet, dat de ring den schijn tegen zich heeft, als hij wel wat al te bezorgd is of het geld wel zou worden ontvangen voor de diensten verricht te Ulrum. De Cock had in December 1833, dus toen hij geschorst werd, het traktement ten bedrage van f 2000, over het afgeloopen jaar nog niet in handen. De ring had gezorgd dat De Cock het niet in ontvangst kon nemen, terwijl toch aan de ringpredikanten uitbetaling moest worden gedaan door hem van de reis- en verblijfkosten voor de diensten verricht de laatste Zondagen van December na de schorsing. Zelfs tot op den 16en April had hij nog niets van zijn traktement gehoord. Dit werd door De Cock en velen met hem beschouwd als „eene poging hem in geldelijke ongelegenheid te brengen". In dit licht dient ook De Cock's zeggen „van het ten roof worden van zijn traktement" te worden bezien". *Hendrik de Cock,* blz. 171.

[23]) De Cock bedoelt wat mr C. M. van der Kemp schrijft ten antwoord op Hofstede's: *De Beschuldiging tegen enz.*, in zijn *De beschuldiging enz. gestaafd; en De Gedachten van P. Hofstede de Groot wederlegd....* te Rotterdam, bij wed. Van der Meer & Verbruggen, 1834, blz. 5. Ons betoog, zoo staat daar, zal drieledig zijn:

I. Dat alle onze tegenwoordige Leeraars plechtiglijk beloofd hebben, de in de Dordsche Synode van 1618 en 1619 vastgestelde Kerkleer te zullen houden.
II. Dat zij verplicht zijn die belofte gestand te doen, en zich anders schuldig maken aan meineed.
III. Dat deze beschuldiging alleszins gepast is naar den geest des Christendoms en naar de praktijk onzer Kerk sedert het begin harer vestiging.

[24]) Men zou verwacht hebben, dat de nauwkeurige scriba zou hebben geschreven: *om art. 20 toe te passen op uw verzoek!*

EEN-EN-TWINTIGSTE HOOFDSTUK

„DE TUSSCHENKOMENDE OMSTANDIGHEDEN".

FROUWE DE COCK—VENEMA schrijft aan het provinciaal kerkbestuur, dat „haar man van huis is".

Door den kerkeraad van Ulrum was besloten een commissie naar den Koning te zenden om dien in persoon met heel den toestand bekend te maken. Daartoe werden afgevaardigd de eigen predikant met een zekeren Poppe Rijkerts de Wit, katechiseermeester, wonende te Wildervank; zoo wordt hij aangeduid op een kwitantie, afgegeven te Veendam den 17 November 1835, „ter betaling van de som van een honderd vier gulden en zes cent, daartoe gecondemneerd bij vonnis der Regtbank van eersten aanleg te Winschoten den 20 October 1835." Deze man zou derhalve nog lijden om de zaak der Afscheiding. Ja, hij zou nog eerder uit zijn dienst worden ontzet dan De Cock.

De Wit was sinds 1827 catechiseermeester te Veendam, en door een paar geschriftjes reeds bekend als een gereformeerd man. Sedert het begin van 1832 was hij provisioneel aangesteld om den vromen catechiseermeester H. Nieman, den leermeester van De Cock en zijn vrouw toen ze nog jong waren, te vervangen, daar deze te oud werd en te zwak om al zijn werk na te kunnen komen. De Wit verbergde niet dat hij verschilde in leer met den predikant van Wildervank, ds Oosterbeek, die de leiding had gehad bij de voorbereidende studiën, vóórdat de jonge Hendrik naar Groningen ging. De Wit onttrok zich aan de viering van het Avondmaal; verklaarde zich tegen de gezangen en meende dat de predikanten dit ook moesten doen, daar ze onwettig waren ingevoerd. Ook had hij zich niet gewillig betoond zich te „sisteren" voor een commissie uit den kerkeraad om rekenschap van gevoelens af te leggen. Dit alles leidde tot zijn ontslag aanvang Juli '34.

De kerkeraad dan verzocht aan dezen De Wit met De Cock ter audientie te gaan bij den Koning en gaf aan deze commissie nog mede een

adres, waarin hij van de veronderstelling uitgaat, dat de Koning er wellicht wel mee bekend zal zijn, dat men schier algemeen van „onze oude, ware gereformeerde leer is afgeweken" ; gelijk dit is aangewezen door den edelen baron Van Zuylen van Nijevelt. Ze noemen den Koning de namen van De Groot, Van der Linden en schrijven hoever de stoutigheden wel gingen bij Laurman van Oosterlittens die, gelijk we reeds mededeelden, voorstelde getrouwe leeraars uit te werpen, zulke candidaten uit de kerk te weren, en vooral te zorgen dat er geen oefeninghouders komen. Dan volgen ze de procedure De Cock: wijzen op de dubbele aanklacht van het doopen en catechiseeren, welke men daarna heeft laten varen, toen De Cock om zijn *Verdediging* werd veroordeeld.

Ze wijzen er op, dat het provinciaal kerkbestuur het vonnis uitermate verzwaard heeft, maar dat ze hunne „tyrannijen steeds verder en verder zoekende uit te strekken, hem bij vernieuwing wederom voor een commissie hebben gedaagd, en wel uit oorzake van de uitgave van Kloks geschrift over de gezangen, hoewel ze bij zijn verhoor door de commissie van onderzoek, als gevolg van zijn hooger beroep, toen reeds hém naar de uitgave daarvan ondervraagd en gehoord hadden." De kerkeraad vreest dat achter dezen vernieuwden oproep het voornemen schuilt Laurmans raad op te volgen door tot de algeheele afzetting over te gaan, en de gereformeerde gemeente te Ulrum te verwoesten, en alzoo aanleiding te geven tot eene geheele scheuring en verwoesting van de eertijds zoo bloeiende kerk en gemeente des Heeren in ons dierbaar vaderland. De bede waarmede zij tot den Koning komen, „hun algemeen geachten en beminden en getrouwen leeraar te herstellen en zoo spoedig mogelijk, tegen de onrechtmatige aanvallen van het Classikaal en Provinciaal Bestuur te handhaven, is eene niet slechts van eigen gemeente schier geheel, maar ook die van alle godvreezenden der provincie Groningen, ja van geheel ons vaderland."

Met dit stuk in den zak gingen de beide kloeke mannen, die beide op hunne wijze in aanraking waren gekomen met Nieman en Oosterbeek, die beide uit het ambt zouden worden gezet, naar den Koning.

De Heere zoude zorg dragen dat ze, naarmate zij dichter bij de residentie kwamen, des te meer blijken van vriendschap ontvingen. Zij zouden in aanraking komen met eenvoudigen en aanzienlijken, met mannen en vrouwen die zij reeds kenden uit briefwisseling, hoewel van aangezichte aan elkander onbekend.

Terwijl nu hun predikant naar den Koning reisde om zijn zaak en in deze die van de gemeente te Ulrum in het bizonder en van de kerk dezer landen in haar geheel te bepleiten, schreef Scholte een brief „aan de geliefde, schoon van aangezicht aan hem onbekende broeders en

zusters in Christus Jezus!" Hij betuigde: met innige deelneming de tijding ontvangen te hebben van de schorsing, maar ook met zieleblijdschap hun getrouwe handelwijze vernomen te hebben in hun protesteeren tegen priesterheerschappij en conscientiedwang; het gebeurde met De Cock levert hem een bewijs op hoever de vijandschap tegen de waarheid het brengen kan. Moge de vijand schijnbaar triumfeeren, men zij verzekerd dat zij vreezen en sidderen voor de dingen die op handen zijn; hij wil hen als verkondiger van het Evangelie verzekeren dat de Drieëenige Verbondsgod zich ook aan hen zal verheerlijken. De Heere laat zich van hen niet onbetuigd, en hij mag er zich over verblijden met Gods volk onder en rondom hem, dat Hij hen tot hiertoe getrouw maakte om te staan en te strijden voor het geloof eenmaal den Heiligen overgeleverd. Zij worden meermalen in hunne gebeden voor den troon der genade gedacht. Maar heeft men hun geliefden leeraar voor den tijd van twee jaren geschorst, en schijnen zij in de meening te verkeeren dat hij na dat tijdsverloop wederom tot zijn dienstwerk zal worden toegelaten, gelijk hij op moet merken uit hun protest, dan waarschuwt hij hen dat zij zich daarin deerlijk zullen vergissen. Als de Heere hun leeraar staande houdt in het geloove der waarheid, waaraan hij niet twijfelt, dan kan en zal hij in dien tusschentijd niet terug maar wèl vooruitgaan; maar dan is er na die twee jaar ook geen herstelling te verwachten; veeleer zal hij dan als een hardnekkige tegenstrever geheel worden afgezet. De duivel is nu onder hen rondgegaan als een huilende leeuw zoekende wien hij zou mogen verslinden. Hij waarschuwt hen, die tot nu toe getrouw zijn geweest, dat het niets groots zou zijn indien de duivel zich veranderde in een engel des lichts, en ook zijne dienaren zich zouden veranderen, om ware het mogelijk hen zachtkens uit hun vastigheid te leiden, hun liefde te doen verkoelen, en hun geloof aan het wankelen te brengen om hen gemakkelijk na het verloop van die twee jaren hun wettigen herder en leeraar te ontnemen. Achten zij misschien deze opmerking onnoodig, ja hoonend voor hun tegenwoordige betooning van geloof en liefde, toch voelt hij zich verplicht deze opmerking te maken om hen daardoor te waarschuwen en te vermanen om in diepe verootmoediging voor den Heere van den Heere te vragen hen te willen bewaren voor elke zelfverheffing en hen los te maken van alle eigen kracht en wijsheid, en hen bekwaam te maken om zonder vrees en verschrikking, maar ook zonder vermetelheid en vleeschelijke middelen te betoonen dat ze tot de gereformeerden behooren, die volgens art. 28 der geloofsbelijdenis het ambt der geloovigen in de kracht des Heeren weten uit te oefenen. Daartoe is zijn gedurig gebed tot den Heere voor hen.

De Cock behoefde zich op reis niet bezorgd te maken over den oproep voor het provinciaal kerkbestuur te verschijnen, want toen hij reeds

veel op reis had genoten van warme vriendschap en verkwikt en bemoedigd werd door de ontmoeting van mannen als Callenbach, Kohlbrügge, en eindelijk persoonlijk zijn wapenbroeder Scholte voor het eerst de hand mocht drukken, kwam aan de pastorie te Ulrum een nieuwe oproep te verschijnen voor zijn kerkelijke rechters. De toon, waarin dit stuk was gesteld, klonk haast rauw. Het kerkbestuur: „gelast zijn bode den heer Hendrik de Cock te citeren ter fine van comparitie voor een commissie uit dit bestuur en wel op Woensdag den een en twintigste Mei, ten einde als dan zonder eenig verder uitstel, door die Commissie te worden verstaan, over het bezwaar schriftelijk ter kennis gebracht van ds H. de Cock, met oproeping en uitnoodiging vanwege die Commissie tegen Maandag den vijfden laastleden, doch aan welke oproeping door ds De Cock niet is voldaan, hoezeer de goede ontvangst van meer gemeld geschrift is gebleken, uit eene door die Commissie op heden ter tafel overgelegde missive van ds De Cock, sub dato 26 April 1834."

Dit stuk is niet van de hand van Cremer, wèl door hem geteekend. 't Is reglementair in orde!

De Cock's reis duurde ongeveer drie weken. De ontmoetingen waren van dien aard, dat deze tijd voor hem eene verademing en verkwikking zal zijn geweest. Na het uitvluchtje van voor ruim vijf jaar naar Brabant en Limburg was er bizonder veel voorgevallen en had er in hem en rondom hem een groote verandering plaats gegrepen. Op de eerste reis ging hij in gezelschap en verkeerde in kringen van predikanten en leden, menschen van den geest des tijds. Toen ging zijn weg *langs* het land van Heusden en Altena, hij verkeerde gezellig in Dongen.

Groot was het werk Gods in deze streken gewerkt! Ook in het Zuiden des lands was „beweging" gekomen in de Hervormde Kerk. Daar had men met ontroering gehoord van wat in Ulrum had plaats gegrepen. Een boerenarbeider uit Dongen [1]) bracht in rijm zijn „gedachten", gelijk de geleerde vader van de Groninger school de zijne ook op eigen wijze vertolkte. Een Schröter schreef aan De Cock om hem te vertellen, dat er in den jongen man die De Cock vergezeld had en het orgel bespeelde in den dienst waarin deze was opgetreden, eenzelfde verandering had plaats gegrepen als in hem. Naar dit „grensgebied" van de vaderlandsche Kerk, die De Cock liefhad met de meest oprechte liefde, voerde hem deze reis, waarop hij nu ontmoeten zoude mannen van naam in de Kerk; mannen met wie hij in correspondentie was, welke hij noemde in zijn geschriften; die hij raadpleegde; die hem rieden; welke hij echter nog niet persoonlijk had ontmoet.

Zoo verliet hij dan tegen 't laatst van April zijn vrouw en kinderen, zijn kerkeraad en gemeente en reisde over Groningen. Hij werd vergezeld door Sievert Luninga en kwam des namiddags in de „stad", alwaar

hij nog eenige boodschappen had te doen, en even „neef en nichte Huisman" te Helpen bezocht, „die allesints vriendelijk waren en zich geen vijanden betoonden." Zoo ving de reis aan waarop de haat achterbleef booze plannen beramende en liefde hem tegemoet trad en omringde als om hem te sterken tegen het kwaad dat tegen hem werd bedacht. Van Groningen ging de reis naar Assen, waar hij De Wit ontmoette, die te voet van Wildervank daar was aangekomen. Nauw had men vernomen dat De Cock binnen deze plaats was, of „de vromen kwamen daar al zoo wat bij elkander". Sprekende over de belangen van Gods koninkrijk wekten zij elkander op, „vermanende, biddende en zegenwenschende namen zij van elkander afscheid en kwamen thans met hun drieën tegen den avond op de Smilde", alwaar zij hartelijk en broederlijk werden ontvangen.

Dit een en ander deelt De Cock zelf per brief mede aan „zijne geliefde echtgenote en kinderen en gemeente, zoo van Ulrum en van elders", gelijk het adres van dezen brief luidt. Hem wordt evenwel zoo weinig tijd gelaten, dat hij dezen aangevangen brief zelf niet kan voltooien. Hij vertrouwt dat Sievert Luninga, voorzoover deze de reis heeft medegemaakt, hun wedervaren wel verder zal hebben verhaald. Na hun vertrek uit Nijkerk, heeft ds Callenbach, die hen tot Utrecht vergezelschapte, den brief vervolgd en verder het verslag van hun wedervaren gegeven, zooals zij dat medegedeeld hadden te Nijkerk.

Over de Smilde en Meppel, alwaar De Cock ook medestanders had, kwam hij te Zwolle bij den heer Ridderinkhof, [2]) aan wien hij dierbaar was. Door dezen vriendelijken gastheer werd hij gebracht naar Nijkerk, alwaar hij Vrijdag twee Mei, des voormiddags om ongeveer tien uur in de pastorie aankwam. Daar heeft hij vijf dagen gelogeerd „tot het uiterste genoegen van den dominee en zijne dierbare wederhelft". Ds Callenbach deed hem en den heer De Wit zelf open. Hij kende hen niet en „vroeg wie hij de eer had te ontmoeten", en daarop bescheid ontvangende, „gevoelde hij zich innig verheugd en bevoorregt, dat hij eenen medebroeder, die om des Heeren naams wil smaadheid en vervolging leed, onder zijn dak ontvangen mogt."

Vanaf het oogenblik van hun aankomst in de pastorie is deze met belangstellenden vervuld geweest, en vooral des Zondags-avond: „er was haast geen plaats meer te vinden om de komenden te kunnen nederzetten." Men was ten uiterste verbaasd en verontwaardigd over de buitengewone trouweloosheid en afval der kerk, toen De Cock van zijn lotgevallen verhaalde en het een en ander uit de briefwisseling en „mondgesprekken" op de vergadering van de classis en van den ring. Algemeen was men verheugd, dat hij meer vrede mocht gevoelen nà al het voorgevallene dan vòòr dien tijd, toen hij nog zweeg. In één woord, van

af het oogenblik dat de gast trad in deze gastvrije woning, tot het moment dat hij deze verliet, is „over niets anders gesproken geworden dan over de dingen van Gods Koninkrijk. De Heere was kennelijk in hun midden, zij werden zeer verkwikt."

Ds Callenbach vergezelde zijn vrienden tot Utrecht. Een zekere heer Middelhove van Nijkerk was zoo goed hen naar die stad te brengen. Tegen één uur des namiddags kwamen ze daar aan en gingen eerst naar vriend Klijn, [3]) van wien ze zich naar Kohlbrügge begaven, die hen met veel blijdschap ontving.

Deze ontmoeting is stellig eene groote verrassing voor Kohlbrügge geweest en van geen geringe beteekenis voor zijn bezoekers. Het was de zesde Mei! Drie dagen te voren, Zaterdag den derden Mei, had Kohlbrügge juist den langen en buitengewoon belangrijken brief van den derden Mei 1834 aan De Cock geschreven. Nu kan hij hem mondeling zeggen en toelichten, wat hij toen in aphoristischen vorm had geschreven.

Callenbach nam na den maaltijd afscheid, „na drukke wederzijdsche gesprekken het middagmaal gehouden te hebben". Er was zooveel te verhandelen, mede te deelen en te hooren!

Het verblijf te Utrecht was niet al te kort! Het samenzijn en alzoo het samenspreken werd nog verlengd, doordat Kohlbrügge de beide Groningers den volgenden dag vergezelschapte naar Gorcum om vandaar over de rivier naar broeder Scholte te vertrekken. Kohlbrügge zal van deze gelegenheid gebruik hebben gemaakt zijn vriend Scholte te bezoeken, die ook in moeielijkheden was geraakt vanwege zijne getrouwheid.

Welk een samenkomst en van welke mannen! De Cock, Kohlbrügge en Scholte, thans nog vereenigd, nog samenstemmende; elk van drieën met zijn eigen leiding, ervaring en karakter; daarin verschillend en juist dit verschil zal leiden tot een uiteengaan, waarbij elk zijn eigen weg zal gaan: de een zal blijven in het eigen vaderland, Kohlbrügge [4]) zal het eerst het vaderland verlaten en een eigen gemeente rondom zich vergaderen in Elberfeld, van waaruit hij zulk een vèrstrekkenden invloed zal uitoefenen, doch steeds op de enkelingen, en niet tot vorming van eene eigen kerkgemeenschap, niet door reformatie; wel is hij vader van eene richting geworden, nimmer van eene kerkgemeenschap. Dat wilde hij niet! Zoude hij het hebben gekund, gerekend zijn karakter, de leiding van zijn leven? [5]) Daarna zou De Cock vertrekken naar een ander land. Hem zou niet gezegd worden: ga uit uws vaders land, doch hij zou weldra worden opgeroepen, nog zoo jong, in het vaderland daar boven. Hij had zijn werk gedaan. God had hem hier niet meer noodig. Anderen heeft Hij gesteld in zijn plaats. Daarna zal Scholte gaan, leider van emigranten naar Amerika: hij zou met vele volgelingen een Pella stichten, doch ruste zou hij daar niet vinden. Veelbewogen is het leven van dezen bewegelijken

man geweest! Thans zijn ze nog vereenigd! Hetgeen hen samenbindt treedt nu nog sterker op den voorgrond dan hetgeen hen straks zal doen uiteengaan. Dàt hebben ze hier dan nog mogen smaken! Het verschil was al aanwezig, doch de „overeenstemming" bond voor het heden nog samen.

Callenbach deelt in zijn schrijven aan de broeders en zusters in het Noorden mede, dat Scholte om des Heeren naams wil in groote verlegenheid is en dagelijks zijn schorsing tegemoet ziet. Hij heeft den Zondag voor de ontmoeting met De Cock voor dezen en voor de gemeente Ulrum biduur gehouden, en zijn kudde met alle omstandigheden bekend gemaakt. Dit wist de gemeente van Ulrum reeds uit het schrijven van Scholte aan haar gericht. [6]) Callenbach vermaant de *„vrienden en vriendinnen der waarheid"* „hun getrouwen, innig aan hen verkleefden voorganger niet te vergeten, hem in waarde te houden, hem met hunne gebeden te ondersteunen, vooral wanneer hij op Woensdag den 14 Mei, staan zal voor het aangezigte des Konings".

In een afzonderlijk schrijven deelt Callenbach nog mede aan Mejufvrouw De Cock, „dat juist toen hij voor de gemeente was opgetreden om haar de glorieuse hemelvaart van Christus te verkondigen, zijn lieve gade, allervoorspoedigst bevallen is van een welgeschapen dochter, hun zesde kind". Hij voegt aan deze mededeeling den wensch toe: „zij voor haar het kraambed zoo gedenkwaardig, als het uwe in den voorledenen zomer voor u is geweest". Nog verzocht hij haar zijne vrouw in de gebeden te gedenken en voor haar zelf: „dat zij veel leest de briefwisseling tusschen Love en zijne huisvrouw, toen hij om der waarheid wille gekerkerd en in boeijen geklonken, elken dag den gewelddadigen dood, waartoe hij veroordeeld was, naderen zag". Ook leze zij diens „oratie op het schavot"!

Voorzag ook Callenbach boeien, gevangenis en wie weet het schavot voor de getrouwe getuigen dier dagen, en dat op den historischen bodem van het land der vrijheid van religie, onder den eersten Willem, als Koning van het land, der duurgekochte volksvrijheden?

Callenbach vraagt nog in het onderschrift of aan het verzoek om uitstel voldaan is en hoe het toch met die nieuwe oproeping is? Al te zwaar zal dit De Cock niet hebben gewogen, hij zelf schrijft aan Ulrum: „Blijkbaar zijn wij tot hiertoe door Gods goedertieren hand begeleid en bestuurd geworden, zoodat wij overal toegenegene en opene harten en handen vonden om ons dienst te doen onder Gods volk, ja meer zelfs in velen ook van natuurlijke menschen, dan wij hopen en verwachten konden." Onder deze opene harten was ook dat van den broeder van den edelen graaf Van Zuylen van Nijevelt, P. J. van Zuylen van Nijevelt, huize de Schaffelaar bij Barnevelt. [7]) Deze schreef hem den 5en Mei een allerhartelijksten brief. „Behoefte aan ZEerw. deed hem

eenige regels toezenden, want dagelijks spreken hij en zijn vrouw van De Cock en diens vriend." Zijn hart is geheel vereenigd met dezen, en hij acht dat genade. De Cock's belangen zijn de zijne. Hij is hem een vriend en broeder in den Rotssteen hunner hoop geworden door des Heeren groote goedertierenheid. Zij volgen hem na in Den Haag met hunne gedachten en gedenken hem in hunne gebeden. Hij verlangt te weten wanneer hij uit Den Haag gaat vertrekken en welke zijn ontmoetingen daar waren, ook bij den Koning en wat hem wedervaren is. Mocht De Cock nog over Barneveld komen, hij wete, dat huis, hart en alles voor hem ten dienste staat. Zijne vrouw houdt niet op van hem te spreken. Zij heeft hem inwendig lief. De Cock's *Openlijk Protest* en *Vriendelijk Antwoord* is hem geworden. Hij heeft deze werkjes nog niet gelezen, doch vraagt of De Cock nog meer heeft geschreven, dan moge vriend De Wit het hem even melden. Hij maant hem „nu niet te vergeten den advocaat Van der Kemp eens te spreken"; hij ontbiede ze „allen maar bij zich, opdat ze eens allen van hem alles mogen hooren, dan zullen ze moeten zeggen, de helft wisten wij nog niet". De Heere, zoo bidt deze edelman, zij u krachtig nabij; Zijn Geest besproeie u; wilt ook mijne zuster opzoeken. Hij wil De Cock niet langer ophouden, doch die wete dat hij aan hem verbonden is en dat hij en zijne vrouwe hem liefhebben om de zaak van Christus. Hij beveelt hem en die hen te zamen in den Heer dierbaar zijn, diens genade aan, vooral ook den graaf en gravin; zich met zijn „dierbare wederhelft in hunlieder aandenken in de gebeden, aanbevelende, verblijft hij zijn dienaar en toebiddende vriend en broeder in Hem, die de menigvuldige verlossing der Zijnen is en hun God".

Twee dagen nadat De Cock met De Wit zijn ontvangen door den Koning schrijft hij aan zijne „Lieve vrouw en vrienden in den Heere" een brief, waarin hij zijn verdere reiservaringen mededeelt. Het verhaal daarvan sluit aan bij de mededeelingen door Callenbach geschreven. Nog en wederom is De Cock innig dankbaar gestemd: hij roemt de grootheid van Gods goedertierenheden, die wel onverdiend doch gedurig van 's Heeren wege door hem worden ondervonden; want overal waar zij komen, bereidt de Heere den weg en opent Hij de harten der kleinen voor hen.

Van Utrecht zijn ze in gezelschap van Kohlbrügge naar Hasselman [8]) te Gorcum gereisd, bij wien zij hebben gelogeerd, waarna zij den volgenden dag naar Scholte zijn vertrokken, bij wien zij van Hemelvaartsdag tot na den daarop volgenden Zondag zijn gebleven. Zij hebben de gemeente van Scholte gesterkt, getroost en tot volstandigheid des geloofs opgewekt. Des Maandags werden ze naar Gorcum teruggebracht en zijn ze vandaar met de stoomboot naar Rotterdam gevaren, vanwaar zij per schuit naar Den Haag zijn gereisd. Het scheen wel alsof in Den Haag de weg voor

hen gesloten werd; sommigen van hun vrienden en bekenden konden zij niet vinden; anderen werden niet thuis getroffen. Doch daarop werd de weg hun geopend: zij kwamen eindelijk bij Capadose, waar Van der Kemp ook was. Daar Capadose „logeergasten" had, kon hij hen niet bergen, doch liet logies vragen bij een zijner vrienden, en wel bij „den Heer en Juffrouw Nieuwenhuizen". [9]) Deze menschen waren „wat nederiger en eenvoudiger en meer „afgescheiden" van den Baälsdienst dan de meesten". Zij vonden bij hen een kostelijk onthaal en broederlijke liefde. Al den tijd van hun verblijf in Den Haag, tot aan den avond van den 16en Mei, hebben ze bij deze familie gelogeerd.

Waren ze des Dinsdags tegen den avond daar gekomen, reeds des Woensdagsmorgen zijn zij bij den Koning op audientie geweest en hebben nog al eenigen tijd met dezen gesproken, eerst De Cock zelf en daarna De Wit. De Koning zocht hen kennelijk te verbijsteren en van het stuk te brengen, maar de Heere gaf aan hen beiden vrijmoedigheid om de waarheid voor te stellen en vast te houden en hem onder het oog te brengen, dat niet de wijze van doen, maar de waarheid zelve het doel der vervolgers was, gelijk De Cock den Koning trachtte aan te toonen uit de „moeielijkheid, die niet alleen aan hem maar ook aan Scholte en Meerburg [10]) reeds werd gemaakt," verder uit het feit dat de formulieren werden ontbonden door De Groot en Van der Linden, en gelijk vooral den Koning kan blijken uit „de gruwelijke en goddelose voorslagen van Laurman."

De Koning verwees hem onder anderen ten dezen opzigte naar Van Pallandt van Keppel. De Cock was echter zoo vrijmoedig den Koning er op te wijzen, dat Van Pallandt „waarschijnlijk evenzeer van de waarheid met anderen verwijderd was." Toch heeft hij zich voorgenomen dezen minister van Staat dienzelfden dag nog te gaan spreken. Zij zijn van voornemen aan den avond van dien dag met de nachtschuit nog naar Amsterdam te vertrekken. Omdat hij daar de broeders nog denkt te bezoeken, zal hij denkelijk geen tijd hebben om vóór dien tijd, hij bedoelt den dag der oproeping, Woensdag 21 Mei, te huis te komen. Hij hoopt dat de Heere den weg bereidt om op tijd en plaats te Groningen te zijn ter verantwoording; misschien dat hij dan des Donderdags of Vrijdags te huis kan komen. Mocht er nog iets belangrijks voor die vergadering gezonden zijn; zijne vrouw hebbe de goedheid dat dan te sturen aan het adres van Bolt. Zijn geheele reis heeft hem de tijd ontbroken, zoozeer was die bezet; ja den laatsten dag te Den Haag was die zoo hoogst bezet, dat zijne vrouw zich met het weinige vergenoegen moet wat hij haar nu nog schrijft.

Een paar dagen vòòr dat de Koning in audientie aan De Cock ried zich te vervoegen tot Van Pallandt van Keppel, teekende deze als minister van Staat een stuk aan den kerkeraad van Ulrum, dat kortweg meldde,

„dat zijne Majesteit de Koning, hun verzoek om voorziening tegen de uitspraak van het provinciaal Kerkbestuur van Groningen, gedaan, ten nadeele van hunnen predikant H. de Cock heeft gewezen van de hand."

De Cock kwam tijdig te Groningen om zich te verantwoorden omtrent het bezwaar tegen hem ingebracht, inzake de uitgave van Klok's geschrift over de gezangen, door hem van een voorrede voorzien. Eenvoudig en raak merkt hij daarin op, dat het een „opmerkelijk feit is, dat, nadat de gezangen nog geen dertig jaren in onze kerken [11]) zijn ingedrongen, honderden van geloovigen overtuigd worden van hun schadelijkheid, terwijl alle ware geloovigen, nog, na een bijna driehonderdjarig tijdsverloop, met den catechismus en de geloofsbelijdenis volkomen instemmen. Wel stopte men bij de invoering daarvan den mond der geloovigen met machtwoorden als vooroordeel en stijfzinnigheid; maar waar komt het nu vandaan dat degenen die door ontdekking zijn „overgebracht" tot het geloof in den Heere Jezus Christus tegen de gezangen zijn? Hier toont de kracht der waarheid haar vermogen! Hebben de wijze en vrome voorvaderen van Dordrecht bevolen dat er geen nieuwe gezangen in de kerk zouden worden ingevoerd, [12]) onze eeuw heeft den raad der ouden verlatende eigen zin en wil gevolgd. Nu ziet men de gemeente des Heeren gedeeld en gescheurd, de gemoederen verhit, de stichting belemmerd en verachtering in den waren dienst van God. Moge de wereld dikwijls die in Christus Jezus zijn verachten, lasteren en schelden als bevooroordeelde dommen, hij bidt een iegelijk, aan wie de eere Gods en eigen heil ter harte gaan, de redenen van één dier kleinen, die het gegeven is de verborgenheden van het Koninkrijk der hemelen te verstaan, onpartijdig te overwegen en aan de waarheid te toetsen."

De Cock was nu deswege voor een commissie geroepen. Bij dat verhoor had Cremer hem aangeraden het pas verschenen boekje te lezen van Maria Hoogendorp: *De Evangelische gezangen getoetst aan den Bijbel en de formulieren van eenigheid der Hervormde Kerk.*

De schrijfster verdedigde daarin, zonder eenigen terugslag op het werkje van Klok, de gezangen. Zij voelde zich daartoe gedrongen, omdat er zoovelen waren, te Leiden en elders, uit den beschaafden als onbeschaafden stand, die tegen de gezangen waren en dat ook toonden, niet zonder opzet en vaak zeer in het oog vallend en demonstratief.

De Cock dan kocht dat boekje, volgde alzoo den raad van Cremer op, doch hij schreef den dag voor zijn veroordeeling aan het provinciaal kerkbestuur, dat „de lezing daarvan hem geenszins overtuigd had van de ongegrondheid van het door Klok beweerde."

Nogmaals, zoo schrijft hij dan aan genoemd bestuur, zal ik trachten mijn onschuld en de rechten van de gemeente voor u open te leggen.

BRIEF VAN FROUWE VENEMA AAN DEN SECRETARIS VAN HET PROV. KERKBESTUUR.

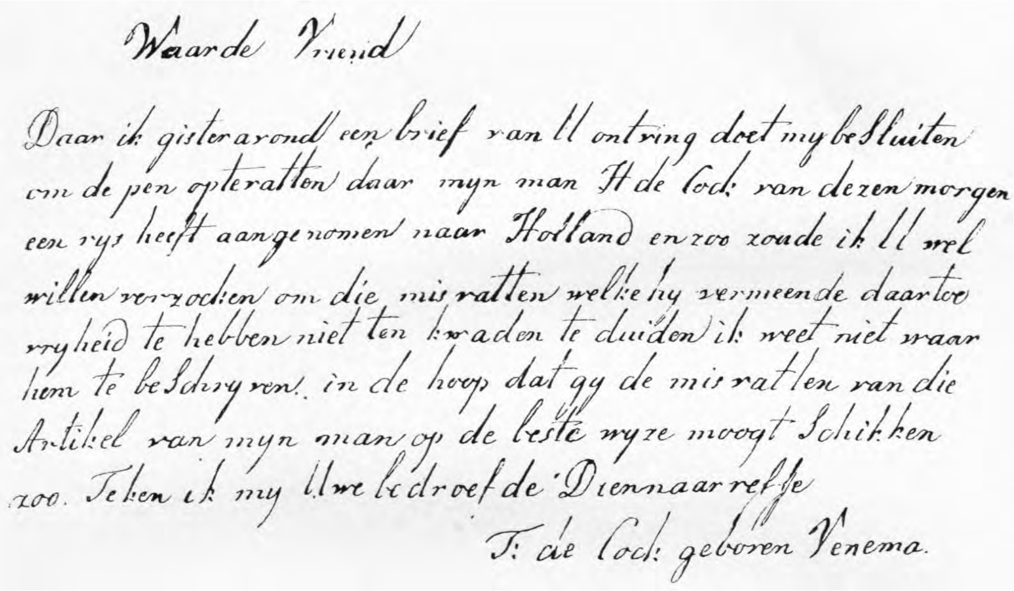

Waarde Vriend

Daar ik gisteravond een brief van U ontving doet my besluiten om de pen optevatten daar myn man H de Cock: van dezen morgen een rys heeft aangenomen naar Holland en zoo zoude ik U wel willen verzoeken om die misvatten welke hy vermeende daartoe vryheid te hebben niet ten kwaden te duiden ik weet niet waar hem te beschryven. in de hoop dat gy de misvatten van die Artikel van myn man op de beste wyze moogt schikken zoo. Teken ik my Uwe bedroefde Dienaaresse

T: de Cock: geboren Venema.

Aangezien het bestuur geweigerd had hem de vragen op schrift te geven, zal hij trachten de hoofdzaken schriftelijk „voor te stellen".

Hij bekent dan dat hij onkundig was van die wet van 1806 en 1807, gelijk hij mede niet genoegzaam bekend was met wat de synode van Dordrecht inzake gezangen besloten had. Echter al was het dat hij de resolutiën van die jaren, welke alleen maar provinciaal waren, geweten had, zoo voelde hij zich, nu het gevaar van die liederen inziende, verplicht en gebonden door zijn eed, om de leer in de Formulieren vervat, naarstig te leeren en te handhaven. Zoo mag dan het Bestuur van hem niet vragen tegen zijn conscientie Gods Woord licht te achten en zijn eed te vertreden. Men kan hem toch niet kwalijk nemen dat hij met heiligen ijver geijverd heeft en een stuk in 't licht gegeven dat hij „hoogst dienstbaar" acht tegen de hedendaagsche dwalingen?

Hij vraagt en verwacht van het bestuur dat het met hem en met den schrijver van het bewuste boekje op grond van Gods Woord spreke.

Hem was gevraagd of hij de synoden, algemeene en bijzondere, en alle de geleerde en godvreezende mannen die de Gezangen verzameld hebben verwerpt. Hij oordeelt, zonder over den staat en toestand dezer synoden en mannen te oordeelen, dat zij wetens of onwetens, gehandeld hebben tegen de bepalingen van „onze Gereformeerde kerk, als waarbij zulke dingen verboden zijn, ook wanneer de gezangen op grond van Gods Woord verdedigd konden worden." Hij gaat dan na wat de synoden in dit stuk hebben besloten, en maakt de juiste opmerking, dat al waren die mannen de heiligsten geweest hun werk toch naar kerkrecht toetsbaar was aan Gods Woord, zeer logisch, hoe eenvoudig ook gezegd, in zijn opmerking dat De Groot en Van der Linde op de verachtelijkste wijze de formulieren noemen: „menschelijke vonden, kerkelijke leerstelsels, versleten uitgediend formulier werk" zonder dat het bestuur „ten aanzien dezer stukken iets het minste of geringste in het werk stelt", schoon het gaat over stukken waaromtrent zij zelve bezwaren hebben te gelooven en te *gevoelen in hunne harten*, zulks oprechtelijk in goede conscientie voor den Heere verklarende, dat alle artikelen en stukken der leer in de Belijdenis en Catechismus der Gereformeerde Nederlandsche kerken begrepen enz. in ALLES met Gods Woord overeenkomen." Gelijk ze ook beloofd hebben alle dwalingen tegen deze leer strijdende „te zullen verwerpen, wederleggen, tegen te spreken en allen arbeid aan te wenden om die uit de kerk te weren."

Hieraan doet gij niets, terwijl gij mij vervolgt, zoo luidt zijn verwijt.

Wat de mannen aangaat, die de dichters zijn van die liederen, hij kent die niet alle, maar hij „wenscht te deelen" o.a. met Lodenstein, „wiens schriften hem bekend zijn." Maar er zijn toch vele predikanten met hem, zelfs onder de „liberalen", die althans niet in alles instemmen met de

gezangen. Hij wil dat wel, wat de „liberale predikanten” betreft, „nader met getuigen aantoonen en bevestigen.” Wat verder de uitdrukkingen in de voorrede betreft, waaraan de heeren schijnen zich gestooten te hebben, die acht hij niet te „aanstootelijk, noch te hard.” Is wat hij heeft gezegd waar, dan zijn die uitdrukkingen ook goed. Hij eischt dit te onderzoeken; dat eischt hij als protestant, als gereformeerde, als Christen! Dat mag aan hem noch aan Klok worden geweigerd. Hij heeft het werkje van mejufvrouw Hogendorp [13]) gelezen. Een wederlegging daarvan zou te lang en te doelloos zijn; hij zegt in 't kort wat daartegen is, opdat men zie, dat hij niet uit vooroordeel of zonder grond zegt, dat uit haar geschriftje blijkt dat zij bevooroordeeld is, hare behandeling oppervlakkig en dat zij „eene sobere mate van doorzigt heeft in het kennen van vrije genade.”

Oprecht verklaart hij dan „van de liefderijke vermaningen en opwekkingen tot terugkeering, waarover in de voorlaatste vraag gesproken is, nimmer iets te hebben ondervonden, daar hij altijd onvriendelijk en stuursch is bejegend.” Om alle deze redenen konden dan ook de waarschuwende bedreigingen van de commissie hem niet doen terugwijken. Hij weet wel, gelet op de goddelooze voorslagen van Laurman, welke de gevolgen kunnen zijn, en als in de tegenwoordigheid Gods betuigt hij, voor dat hij begonnen is, meermalen afzetting, banden en boeien, uitbanning, confiscatie van goederen, ja zelfs den dood voor oogen gehad te hebben. Bij het opbouwen van den toren heeft hij de kosten overrekend. Hij wenscht de uitkomsten voor den Heere te laten!

Mr Sybenga vraagt terecht, terwijl hij opmerkt dat tegen de voorschriften waarbij in de provincie Groningen de gezangen door de provinciale synode verplichtend waren voorgeschreven, verzet was gerezen, omdat er onder de gezangen waren die door sommigen strijdig werden geacht met Gods Woord: „Waarom mocht echter een predikant omtrent dit vraagstuk niet zijn meening ontwikkelen?” [14])

Het provinciaal bestuur heeft den volgenden dag, gehoord, gelet op, geoordeeld, gezien, geëxamineerd, overwegende twintig punten, recht doende onder hooger beroep, den heer Hendrik de Cock, gesuspendeerd predikant te Ulrum, van zijnen dienst als predikant geheel afgezet verklarende met veroordeeling in de kosten zijner procedure, zijn antwoord daarop gegeven. [15])

Op den dag dat het veroordeelend vonnis aan de pastorie te Ulrum werd afgegeven, was daar ook ontvangen een brief geschreven voor drie dagen op den huize „De Schaffelaar” door den edelen baron P. J. van Zuylen van Nijevelt. Het is na den Hemelvaartsdag! „De Heere zegene en bekrachtige u”, alzoo vangt dit schrijven aan, „gelijk Hij gezegend de handen uitbreidde over Zijn jongeren, toen Hij ten hemel voer. Welk

een verwonderlijke verandering wrocht dit in de discipelen, hen in een oogenblik maekende van *uitwendige* inwendige menschen, en van zienlijke goede menschen *geestelijke christenen:* voorheen moesten zij *zien, hooren, voelen* en *tasten* of zij konden niet gelooven, en konden het niet uithouden zonder de zienlijke tegenwoordigheyd, en het groffe Beeld van Jesus. Dat was hun steun, ja hun geheele steun; en de zoetigheyd die zij daarin vonden, deed hen de geheele waereld verlaeten en verzaeken, ja alle moeyten zonder moeyte omhelzen; maar *na* deezen zeegen, konden zij ook dit alles missen, en zonder Beeld of Steunsel voor oogen te hebben, met groote blijdschap heenengaan en tien dagen in *stilte* nederzitten in de enkelde gestaltenisse van wachten op den onzienlijke, onbegrijpelijke kragt van den Geest van Jesus; daar zij voorheen zonder de Beeldelijke tegenwoordigheyd niet lang konden stil weesen, maar voor tijdkorting al eens uit visschen gingen zonder iets te vangen. Ik wensche dan (of liever gezegd: de Heer leere ons wenschen) dat onze Zaligmaker ons ook dus zegene en ons de genade meededeele, van zonder beeld of steunsel en boven dit alles in Hem zelven te rusten, en ook bij de ontblooting van al het aangrijpbaere in het zuyver geloof stil neer te zitten, ons meer verblijdende, als de kinderkens, in de heerlijkheyd, grootheyd en onveranderlijke zaligheyd van onzen God en Vader in Christus, zonder veel bekommert te zijn, hoe het met ons gaat, of gaan zal. Het is een verborgen, maar zeer groote waerheyd, dat in de Zaligheyd van God; onze zaligheyd besloten ligt; daar is ook geen andere, vermits niemand uit, en op zig zelven goed, of zalig kan weezen, dan God alleen; maar de Heer moet ons zelf door ontfermende genade in alle waerheyd inleyden."

Hoe dierbaar deze Van Zuylen aan De Cock was moge blijken uit het feit, dat deze uit Den Haag hem direct van zijn ervaren bij den Koning schreef. De liefde die hij den overleden Van Zuylen uit innige dankbaarheid toedroeg, daar diens geschriftje *De eenige redding* zooveel had bijgedragen tot zijn veranderd inzicht in den toestand waarin het vaderland en de kerk verkeerden, werd door hem overgedragen op diens broeder. Aan dezen Van Zuylen schreef hij, toen er haast geen tijd was naar Ulrum te schrijven!

Van Zuylen nu dankt hem voor den brief uit Den Haag geschreven over het voorgevallene en antwoordt dan: „zo een ontmoeting is niet aangenaam, en wat is het te bejammeren dat Z. Majesteit zo slecht ingeligt is geworden; en Z. M. zulke slegte Raedslieden meer geloof geeft dan een godvreezend mensch." Hij vervolgt: „Wat zult ge nu doen lieve Broeder? Wilt ons toch de genoegen doen van ons van tuyd tot tuyd van uw berigt te geeven. Mijn vrouw was byzonder verheugd kennis met uw gemaekt te hebben. [16]) 't Was voor ons allen een kennismaeking voor den Hemel. Gij leeft bij mij en mijn vrouw in ons hart. Wilt uwe goede

vrouw van ons groeten met een Evangelie groet. Wat zegt uwe van de Haagsche Vrienden? Van ds Molenaar, van de Graaf, van Van der Kemp en Bisschop [17]) e.a. Heeft uw Eerw. Van der Kemp gesproken? Wat zegt u van Kohlbrügge, Scholte, Moorrees? Had ik geweeten U de Reys verandert had dan zouden we UwE. naar Utrecht gebragt hebben en zoover dan wel verders met ulieden gegaan. Wanneer Uwe te Amsterdam U opgehouden heeft, wilt mij dan eens zeggen hoe Ued. Da Costa en de andere vrienden gevonden heb. Ook den Ouden? Nu de zeegen en genade van onze Goël zij over Uwlieden en over Uw dierbaare Echtgenoote, die wij met hoogachting en innige Christelijke Liefde groeten, overvloediglijk uytgestord, laat ons elkander gedenken voor den throon des Onbevlekten Lams, die voor onze zonden geslagt is en in wiens naam ik mij noeme uw vereenigde Broeder."

Had De Cock in zijn brief uit Den Haag aan zijne vrouw duidelijk te kennen gegeven dat hij, logeerende bij de Nieuwenhuyzens, gaarne met de eenvoudigen wenschte verheerlijkt te worden; gaf hij steeds en overal gehoor aan de „kleinen" en was hij dezen tot een mond, God deed hem genieten van de gunst en liefde van grooten der aarde, die met hem wilden, „dat God op 't hoogst werd verheerlijkt en de mensch op het diepst vernederd."

AANTEEKENINGEN HOOFDSTUK XXI.

[1]) De titel van het eene rijm van J. Kool, Boerenarbeider te Dongen in Noord-Braband, is: *Koopt de waarheid;* de ondertitel: *Ik overdacht de dagen van ouds; de jaren der eeuwen, Psalm LXXVII : 6.* De inhoud is niet malsch. Ten bewijze hoe men elkander bestreed leze men naast de schotschriften van den tegenstander, een strijdschrift als dit, men gaf elkander niet veel toe:

De duivel zit als president
In *Nederlands* Synode.
O vrienden! dat is juist een vent,
Die voegt bij rommelzode enz.

Nog dit:

Och, wil dit broednest storen
Verlos uw duur gekochte kerk,
Verbreek des Satans timmerwerk.
Laat Neêrlands Baalsdienaren
Als Korach wedervaren.

Aan het hoofd van het tweede rijm staat: „Ik zocht wijsheid, en geestelijk verstand daar het noodzakelijk behoorde te wezen; maar ik hebbe haar niet gevonden, en dit dringt mij om klagende te zeggen:"

Op het rijm laat Kool dan nog een klein stukje in proza gesteld volgen, dat aldus aanvangt en zeker gezonde taal is: „Ik hate niets meerder dan goede werken, wanneer ze van mij gevorderd worden, om er God door te verplichten; ik heb geen meerder liefde dan tot de goede werken, wanneer ze van mij gevorderd worden, als noodzakelijke bewijzen dat mijn burgerregt in den Hemel is."

Ds Bosch, a.w. blz. 49, wijst er terecht op, dat het zeer twijfelachtig is of wel op zijn plaats was een gerijmel door De Cock geplaatst in zijn: *De zoogenaamde Evangelische gezangen enz.* Dit rijm bedoelde een „vervorming" te zijn van Ps. 84 : 1 en vangt aan:

Hoe droevig, hoe vol treurgenot.

Deze vraag geldt evenzeer het andere vers van J. Kool op de keerzijde van het titelblad afgedrukt:

Laat vrij de Helsche afgrond loeijen.

[2]) Zie pag. 278.

Wij zullen den heer Ridderinkhof in een volgend werk weer ontmoeten. Zijn vrouw was Catharina Wijgmans. Dit echtpaar had slechts éêne dochter, die gehuwd is met

Cls. Janssen, Rzn. Deze familie Janssen is uitgestorven. In het archief De Cock berust zelfs van het dienstmeisje der familie Ridderinkhof een brief, geschreven aan De Cock.

Ridderinkhof woonde te Zwolle in het ruime pand Thorbeckegracht, destijds Dijk geheeten, thans gemerkt no. 49. Hij bezat ook een stil maar mooi gelegen „buitenplaats" te *Ankum* onder *Dalfsen*. Waarlijk een stil „hoekje"! Vroeger was deze buitenplaats omringd door grachten en had naar den trant van zulke landgoederen, daar buiten een grooten moestuin. De grachten zijn thans gedeeltelijk gedempt. Nog enkele oude linden flankeeren het tegenwoordige huis naar de zijde van den moestuin. Het oude „Hofwijk" is omgebouwd tot een mooie groote, modern ingerichte boerderij, eigendom van de Zwolsche familie Bartels en thans bewoond door een gewezen inwoner van Kampen, Arend Kasper. Het nieuwe huis dateert van 22 Juni '56.

[3]) Dezen H. G. Klijn zullen we later nog ontmoeten. Hij was ouderling afgevaardigde van de provincie Utrecht op de synode te Amsterdam 1836, en diende als ouderling te Utrecht.

[4]) Vgl. Van Lonkhuyzen's a.w. § 10. Naar Duitschland.

[5]) Men leze De Clercq over Kohlbrügge, o.a. bij Van Lonkhuyzen, blz. 229 v.v. Treffend is de vergelijking door De Clercq gemaakt tusschen Kohlbrügge en Scholte. Hij zegt van hen: „Aan dezelfde tafel zijn zij gevoed, opgebracht in hetzelfde huis, en hoewel tegenover elkander staande, komt het bij hen toch neer op een zeker pausdom, op eene gelijke veroordeeling van alles, wat het niet precies met hen eens is. Bij Kohlbrügge is het scherper, doordringender, geestelijker. Bij Scholte is het meer beredeneerd. De laatste is geschikt om op de wereld te werken, om te organiseeren; de eerste om hierin als profeet te staan en nu en dan van zijne hoogte neder te komen en een straal te werpen, waarin altijd waarheid is, doch niet hetgeen hij daarop bouwt."

[6]) Zie daarover het tweede deel.

[7]) Belangrijk is wat Everard Gewin, a.w., mededeelt over de familie Van Zuylen van Nijevelt, o.a. ook van dezen baron C. P. van Zuylen van Nijevelt, blz. 10—17.

[8]) In 1847 verscheen van zijn hand te 's Gravenhage bij J. van Golverdinge: *Zedige bedenkingen omtrent het vertrek der geloovigen in Nederland naar Noord-Amerika door* J. HASSELMAN, *opziener der Christelijk Afgescheidene gemeente te Aalst*, bij Zaltbommel. Hij is een zeer beslist tegenstander van dat vertrek. Uit dit geschrift moge blijken, hoe lasterlijk de aantijging was tegen de Fijnen dat ze waren als het „stalvee". Wij daarentegen staan verwonderd over de dege kennis van en de zoo stringente wijze waarop het betoog wordt gevoerd. Legt men hiernevens het geschriftje van den voor ons zoo beruchten Pape: *De landverhuizing. Leerrede over Genesis XI : 8b door* C. W. PAPE, *Ridder der orde van den Nederlandschen Leeuw en Predikant te Heusden*, te Heusden, bij A. F. G. de Pinéda 1846, dan is het beroep op de Schrift bij Hasselman beter gefundeerd dan bij den „beloonden vijand" der Afgescheidenen. In Den Haag heeft men schijnbaar geoordeeld dat hij met leeuwenmoed de „vaderlandsche kerk" heeft verdedigd. Beide boekjes gingen tegen de beweging bepleit door Brummelkamp en Van Raalte in hun: *Over Volksverhuizingen enz.*, Amsterdam, D. H. Fikkert 1846.

[9]) Men heeft beweerd dat de vrienden in Den Haag wel een beetje in verlegenheid zaten, wie dien boerschen dominee met zijn niet minder boerschen gezel zou logeeren. Cf. *Officieel Jaarboekje, ten dienste der Gereformeerde kerken van 's Gravenhage enz.* 19de Jaargang 1926, blz. 147. De familie Nieuwenhuyzen woonde toen in de Raamstraat. 't Zou jammer zijn, als dr D. H. Th. Vollenhoven's studie: *De Gereformeerde kerk van 's Gravenhage (1572—1924)*, verscholen bleef in den 18den en 19den jaargang van genoemd Handboekje.

[10]) Vgl. o.a. het reeds vermeld *Kort Verslag*, Utrecht, L. E. Bosch, 1836, blz. 24 v.v. 't Getuigt niet voor de nauwkeurigheid van den schuilvink, die dit verslag geeft, dat hij den naam van De Cock op blz. 30 schrijft *de Kock*.

[11]) Men lette er op, dat De Cock hier niet spreekt van onze kerk (de genootschapskerk), doch gewag maakt van *onze kerken!*

[12]) De Cock doelt op art. 69 D K. O.

[13]) Een weinig slordig wordt haar naam door De Cock, als hij haar noemt, met één *o* geschreven, gelijk de familienaam van graaf Van Hogendorp. Zie ook *Voorloopig Berigt*.

[14]) Sinds 1864 is de verplichting „het doen zingen van één of meer evangelische gezangen tijdens den kerkdienst"; vervallen. Vgl. de *Reglementen der Nederlandsche Hervormde Kerk met aanteekeningen, uitgegeven op last van de Algemeene Synode*, derde herziene druk, 1928 blz. 57.

Uit een schrijven van Van Hogendorp en Capadose (archief De Cock) blijkt, dat dezen reeds sinds geruimen tijd geen gezangen zongen als ze werden opgegeven. Van Hogendorp laat dit opzettelijk na, en zóó, dat het de aandacht zal trekken. Op die manier getuigde deze edelman! De eenvoudigen deden het op hùn manier door het hoofd te bedekken of ook door heen te gaan. Gezelle Meerburg vergemakkelijkte in den eersten tijd dit heengaan door het gezangvers bij het einde van den dienst op te geven.

[15]) De Cock is niet den 5den Mei voor de commissie geweest, zooals mr Sybenga, blz. 36, meldt, doch eerst nà zijn terugkeer; echter wèl is hij tegen dien datum opgeroepen. Door zijne vrouw is bericht van verhindering gezonden (zie boven).

[16]) Vermoedelijk hebben Van Zuylen en mevrouw, De Cock ontmoet te Nijkerk, toen naar het schrijven van Callenbach „van af het oogenblik van De Cocks aankomst Nijkerks pastorie met belangstellenden vervuld is geweest."

[17]) Bisschop was predikant te Amsterdam en huisvriend van de ouders van Anthony Brummelkamp, toen dezen nog in Amsterdam woonden.

TWEE-EN-TWINTIGSTE HOOFDSTUK

DE GESCHORSTE AFGEZET. IN APPÈL BIJ DE SYNODE.

DEN negen-en-twintigsten Mei achttien-honderd-vier-en-dertig is het provinciaal kerkbestuur in buitengewone vergadering bijeen. Het had De Cock commissoriaal gehoord, zijn schrijven ontvangen en gelezen, en besluit thans hem van zijn dienst geheel af te zetten.

Nu achtten velen den tijd gekomen, dat De Cock zich met zijn kerkeraad en gemeente diende af te scheiden. Vooral ouderling Beukema en anderen met hem, begonnen in deze richting steeds sterkeren druk op hun geliefden leeraar te oefenen. Hij weigerde! Was het onder den invloed van den brief door Kohlbrügge geschreven en diens ontmoeting in het begin van deze zelfde maand Mei? „Passief moeten wij zijn in alles: daarmede verwerven wij ons wel geen vrienden, maar dat doet er niet toe. Gij blijft passief en latende, na ingediend adres waar zulks behoort, kerk en preekstoel staan waar ze staan, gaat gij voort in uw ambt op buitengewone wijze. Als gij uwe Dominé's dingen bekijkt, zoo sla uwe oogen naar boven en zegt: Lieve Heere Christus! wat is het goed, dat gij daar niet inzit, en dat Gij ook de preekstoel niet zijt", zóó schreef dr Kohlbrügge en zóó zal hij ook wel hebben gesproken: „Perfer et obdura. Per contraria ducimur." [1])

De Cock bleef passief in zoover hij zich ook nu weer onderwierp. Niet op *buitengewone* wijze wenschte hij voort te gaan in zijn ambt, maar in den gewonen en ordelijken weg. Ook dààrom kon hij niet voortgaan op buitengewone wijze, wijl hij een geheel ander karakter had dan Kohlbrügge. Het ging hem niet om zijn eigen persoon en zaak, maar de gereformeerde waarheid en de gereformeerde „kerken" had hij zoo lief; voor haar behoud had hij den strijd aanvaard, of liever, was hij in den kerkelijken strijd betrokken en streed dien mede in het eerste gelid. Hij was een man des vredes, doch toen de Heere hem opriep tot den kamp, toen verliet hij de „stallingen". Zijn „dominé's dingen" gaf

hij er bereidwillig aan, als men daaronder zijn traktement wil verstaan. Doch rekent men daaronder mantel en bef, dan deed hij dit zoo noode. Het viel hem zoo zwaar niet te mogen optreden in den dienst des Woords voor zijn gemeente; het catechetisch onderwijs aan anderen te moeten overlaten en dat eerst drie maanden lang, toen de drie maanden verlengd tot twee jaren; en nu geheel afgezet! Naar ééne zijde kon men hem vooralsnog niet beletten actief te zijn, te werken met heel zijn verstand, en ziel en alle krachten. De drukpers was vrij; met de pen was hij vaardig en protesteeren, dat mocht hij, waar „zulks behoorde" en dat was in de eerste plaats bij de Algemeene Synode der Nederlandsche Hervormde Kerk.

Echter ook nu won hij wederom den raad in van dezulken die hij als vrienden en liefhebbers der waarheid had leeren kennen. Uit de brieven door hem in den loop van Juni '34 ontvangen blijkt, dat hij hen op de hoogte heeft gehouden van den gang van zaken. Meende hij zich te moeten onderwerpen zoolang het uiterste niet was beproefd om hersteld te worden in zijn ambt, de zaak waartoe hij zich had aangegord: verdediging der waarheid, die zou hij dan nu door geschriften vooral van wederleggend karakter voorstaan. Ds J. van der Linden, van Kantens, had tot bestrijding van de gereformeerde waarheid en de verbreiding van de liberale opvattingen uitgegeven zijn *Bijdragen voor de zuivere bijbelleer, of het oude kleed zonder nieuwe lappen.* Zes afleveringen volgden de eene de andere. Deze predikant had zich reeds doen kennen als een „groffen" [2]) liberaal, en onthield zich niet van persoonlijke uitvallen tegen Ulrums predikant; hij kon zijn weerzin tegen de Fijnen niet verbergen; daardoor liet hij zich verleiden grof tegen hen uit te vallen.

De Cock dan schreef zijn *Verdediging tegen de aanvallen op de ware gereformeerde kerk en mij gedaan door onderscheidene dwaalleeraren dezer provincie.* Als ondertitel voegt hij daar nog aan toe: *„die hunne dwalingen zich niet meer schamende openlijk voor dezelve uitkomen en meer of minder toonen, inplaats van Leiders Verleiders, inplaats van herders grijpende wolven te zijn."* Deze verdediging verscheen in vier afleveringen, die een gelijken omslag droegen als Van der Lindens afleveringen.

De eerste aflevering bevat een brief van Kantens' predikant aan De Cock met diens antwoord daarop. De tweede aflevering vangt aan met de mededeeling, dat nummer twee „van 's mans lappen en vodden [3]) uitkwam," nadat Laurman zijn brief had ontvangen. De derde aflevering heeft aan de keerzijde van het titelblad eenige dichtregelen „uit het hart, ter opbouwing van hem, zijnen lijdenden vriend en broeder, en allen die het heil van Sion ter harte gaat, met hem strijden en voor hem door het gebed in de bres springen, van zijnen medestrijder, broeder en vriend N. Borneman" van Sneek. De vierde aflevering sluit aan bij de derde,

waarin hij het pleit voert voor dr H. F. Kohlbrügge, over wien, nog vòòr hij met hem kennis had gemaakt, eene „edele dame" hem had geschreven. Deze dame is stellig „zuster" Verschuur, de „freule" met wie, naar een brief dien De Cock in dezen tijd van Scholte ontving, de weduwnaar Kohlbrügge, „gaat trouwen, zooals hij wel vermoed had." Daaraan voegt Scholte dan nog toe: „hij is nog in de zware rouw over zijne vrouw, is dat nu eene vrugt van zijn geloof!" [4]) Een eerste symptoom in de correspondentie van Scholte van verwijdering tusschen deze beide mannen als „aan één tafel opgegroeid". Straks zullen we scherpe uitdrukkingen treffen in Kohlbrügges brieven, die wijzen op een zich verbreedende klove tusschen Kohlbrügge en de mannen der Afscheiding. Met instemming haalt De Cock in zijn *Verdediging* de woorden aan van de door hem niet nader genoemde edele dame: „wie kent niet den eerwaardigen dr H. F. Kohlbrügge, dien veel geplaagden man, dat uitwerpsel der doode Nederlandsche Kerk, die geesel, gehaatte en verachtte van alle Pharizeën onzes tijds, die met werken omgaan, en eene andere zelfgewerkte heiligheid zoeken buiten die, welke Gods kinderen, *door het gelooven* in hunnen Borg en Zaligmaker HÈBBEN."

Heeft Van der Linden gewezen op lasterschriften van de zijde der voorstanders van de gereformeerde leer; adres aan de *Schaapskooi*, nu komt De Cock met het eene voorbeeld na het andere waaruit blijken moge dat niet dezen de vervolgers zijn, doch eer de vervolgden en in verband daarmede wijst hij dan op de zaak Kohlbrügge: „Wie gebruikte hier harde bejegeningen, scheldwoorden en dreigementen, die voorloopers van inquisitiën, brandstapels, bloedbruiloften, dragonderbekeeringen enz.?"

Oordeel zelf! Hij noemt een tweede voorbeeld van vervolgings-zucht der liberalen: „Hoe is het gegaan ook met den ondermeester D. van der Werp te Houwerzijl? Uit ijver tot den waarachtigen dienst van God en uit liefde zijns naasten heeft hij op mijn verzoek dat godslasterlijk blauwboekje wederlegd, waarvan ik den schrijver heb uitgedaagd, maar te vergeefs, daar hij nog niet eens voor zijne dwalingen bij de wereld bekend durft staan. En welke is de vrucht geweest van zijne liefde tot God en den naaste? Aangeklaagd door eenige zijner vijanden, waarvan de meesten in 't geheel geen belang hadden bij hem of zijn schoolhouden, heeft De Groot zonder hem te hooren, den ouden meester van Houwerzijl geboden, om den jeugdigen bekwamen en godvreezenden jongeling D. van der Werp, aan wien het grootste gedeelte der gemeente bizonder gehecht en verknocht was, hoe eerder hoe liever weg te jagen, hetwelk deze dan ook (uit vreeze voor De Groot, zijn schoolopziener, die hem niet onduidelijk gedreigd had, om, zoo hij zulks niet deed zelve verjaagd te zullen worden), niet oogenblikkelijk, gelijk De Groots begeerte was, gedaan

heeft, maar toch met de maand Mei, dezen kundigen braven en godvreezenden jongeling alzoo aan den dijk jagende, en wel, gelijk gezegd wordt de schoolopzieners van Groningen overlegd hebbende, om hem nergens plaats te gunnen, waar zij te zeggen of invloed hadden." [5]) Ziet men niet, aldus vraagt hij Van der Linden, „de partij der liberalen door iedere soort van geweld zich sterken, evenals weleer de Remonstranten."

Twee van de „vier stukjes" tegen Van der Linden zendt De Cock den 23 Juni met een begeleidend schrijven aan den Koning. In dit schrijven herinnert hij den Koning aan de audiëntie in de vorige maand Mei hem verleend.

„Sedert dien tijd nu", zoo schrijft hij, „dat ik bij uwe Majesteit geweest ben om uwe Majesteit de bescherming van de regten dezer gemeente als gereformeerde gemeente te vragen, is de uitslaande vijandschap der wereld en vervolging van den naam en zaak des Heeren niet verminderd maar nog vermeerderd. Zijne Excellentie de Minister Van Pallandt van Keppel heb ik gesproken over de belangen der gereformeerde godsdienst, maar heb bij hem niets anders dan hevigen afkeer en tegenstand ontmoet tegen de ware gereformeerde leer en vereeniging met de Liberalen onzer dagen". Nog eens wijst hij den Koning op de werkjes van den edelen graaf C. van Zuylen van Nijevelt. Met dezen ziet hij de oorzaak van „de onrust en ellende" des vaderlands in het feit, dat de Liberalen in die dagen in hunne harten zeggen: „laat ons hare banden verscheuren en hare touwen van ons werpen". Hij voorziet dat zij zeker niet ontbreken zullen, die zich als in de dagen van Daniël tot den troon van Zijne Majesteit zullen wenden om tegen hem gelegenheid te vinden. Zij zullen niet ontbreken, zoo voorspelt hij, die, evenals Haman weleer tot Ahasveros, zich tot Zijne Majesteit zullen begeven om „gelijk hij toen het geheele volk van Israël zocht te verderven, ook nu dat Israël in den geest te verderven". Hij veronderstelt dat het Zijne Majesteit zeker niet onbekend zal zijn, dat hij om der gezangen wil door het provinciaal bestuur is afgezet, „doch zonder Gods Woord, tegen onze formulieren van eenheid".

Hij verbergt niet voor den Koning, dat de synode van 1816 op eene listige en bedriegelijke wijze, tegen des Konings uitdrukkelijke verklaring „dat het Uwer Majesteits mening niet was om de leer onzer vaderen af te schaffen maar die te bevestigen en te versterken" niet met uitdrukkelijke woorden, maar met de daad dit echter is gedaan. Zijne Majesteit, zoo veronderstelt en schrijft hij, „zal gerust hebben op het doorzicht en de goede trouw der synode, en zal dit alles niet opgemerkt hebben, daar het geheel en al tegen Zijner Majesteits verklaring aanloopt". Het door De Cock aangehaalde artikel 10, van het Algemeen Reglement, door dezen

in zijn geheel weergegeven, „zet de deur voor iederen eigenwilligen godsdienst open". Dit was door hem tevoren nooit opgemerkt; maar dit is in zijn vonnis aangehaald; tòen heeft hij dat gelezen en gezien en ingezien, dat Gods dienst door den ìnhoud van dat artikel „als het ware geheel en al is afgeschaft".

Men leze dezen brief in zijn geheel, en erkenne dat De Cock niet alleen rondborstig was, maar ook een man met een gezond verstand, en dat de Koning dat èn door zijn gesprek met den geschorste èn uit dezen brief van den afgezette bij vernieuwing zelf had kunnen vaststellen.

„O, Sire", zoo waagt hij te schrijven, „mogt het God behagen u een koninklijk hart te geven om voor Hem te buigen en nog tijdelijk land en volk terug te roepen tot Gods waarachtige dienst, menschelijke wetten afschaffende, en die onzer vaderen, gegrond op Gods Woord, herstellende. Op de synode staat mijne zaak, die hiermede in het nauwste verband staat, behandeld te worden; Uwe Majesteit betaamt het, hierop ten nauwkeurigste te letten, daar de bloei en de welvaart of verderving en ondergang van ons vaderland hieraan hangt; Uwe Majesteit betaamt het hier niet de menigte te hooren en blindelings den wil der priesters te volgen, maar alles nauwkeurig zelf te onderzoeken, mijne verdediging en verantwoording te overwegen en aan Gods Woord te toetsen om door Uwer Majesteit's onderteekening van mijn vonnis niet den waarachtigen dienst van God te verlaten en af te zweren en land en volk te verderven, waarvoor God, naar ik hoop, Uwe Majesteit moge behoeden en bewaren en door Zijnen Heiligen Geest verlichten om gehouw en getrouw te zijn aan Uwer Majesteits eed om de ware gereformeerde leer te beschermen, het geloof van uwer Majesteits vaderen en Gods waarachtigen dienst te herstellen."

De vraag rijst of de Koning persoonlijk kennis heeft genomen en inzage gehad van alle deze smeekschriften van Ulrum's predikant en kerkeraad. Indien ja, dan had Zijne Majesteit daaraan wel dagwerk, want ze volgden in bizonder snel tempo. Wèl was Willem I een buitengewoon hard werker; ook wilde hij de zaken zelf kennen en zelf regeeren; met groote welwillendheid stond hij te woord zelfs de allereenvoudigsten zijner onderdanen als zij hun zaak bepleitten, van groot gewicht voor hen, 't is waar, doch van schier geen breeder belang. Of des Konings kabinetssecretaris hem geregeld inlichtte inzake den inhoud van De Cocks brieven aan den „Sire" gericht, valt haast niet te veronderstellen. Eerder ligt voor de hand, dat de secretaris en adviseur bij het departement van Eeredienst, de heer Janssen, deze zaken behandelde. Indien dit metterdaad het geval is geweest, dan kwamen ze terecht bij een man die wel in staat was in deze zaken advies te geven, doch dan is het ook niet te verwonderen dat zijn chef, de minister van staat, Van Pallandt van Keppel, zoo stond tegenover

de procedure De Cock, als deze ondervond toen hij zich hield aan des Konings raad, zich vervoegende bij dezen minister van staat. Immers het is deze Janssen die de geestelijke vader is van heel den reglementenbundel van de Nederlandsche Hervormde Kerk, waartegen de kerkelijke besturen oordeelden dat Ulrum's predikant zwaarlijk overtreden had. Naar dàt kerkrecht, schier geheel vreemd aan dat van de gereformeerde kerk, werd het veroordeelend vonnis uitgesproken over De Cock. Diens oogen waren echter open gegaan voor het listig gedoe bij de invoering van de onderteekeningsformule. Hij had één groote en telkens terugkeerende aanklacht en die werd zoo diep gevoeld, wijl zij waar was: dat de mannen, welke hij bestreed en tegenover wie hij zich en de gereformeerden verdedigde, die hij met name niet eenmaal maar tien malen noemde, hun belofte hadden geschonden, hun eed hadden verbroken. Daartegen kwamen de aangeklaagden op; voor dezen namen de kerkelijke besturen het op; dezen werden door hen verdedigd. Janssen verdedigde in hun zaak zijn eigen zaak, des Konings aandeel in dezen onwaardigen en ongereformeerden handel. Janssen voelde zichzelf getroffen in de mannen die door den fijnen dominee en zijn medestanders werden weerstaan. De Cock, de gereformeerde waarheid en belijders in zich vervolgd wetende, streed voor hunne zaak, verdedigende wat hem zelf tot het hoogste goed was geworden.

De Cock durft dan ook wel den Koning te laten gevoelen, dat hij niet zeker is of de Koning wel weet wat op het spel staat; of de Koning wel genoegzaam op de hoogte wordt gehouden; hij durft den Koning zelfs op zijn raadsheeren te wijzen en zijn twijfel uitspreken of deze wel goede raadgevers zijn. Welk een langen weg zulke smeekschriften, memories en protesten, gericht tot den Koning, gemeenlijk gingen, blijkt overduidelijk uit Groens ervaring met zijn *Maatregelen.* [6])

Sinds 1834 had deze zich, gelijk hij aan zijn zwager mr D. van der Hoop schreef in verband met de polemiek over genoemd boekje, vreeselijk geërgerd aan de vervolging tegen de Afgescheidenen. Twee jaren zweeg hij nog, hoewel hij begreep dat het voor degenen die in de voorname punten dezelfde belijdenis als de Afgescheidenen hadden, al mochten zij tegen de Afgescheidenen zijn, plicht was geworden rondborstig daarover hun gevoelen te zeggen. Toen de vervolging voortduurde en heviger werd, zou hij zich over verder zwijgen geschaamd hebben. Hij nam dan het besluit zijn meening met bescheidenheid en zonder omwegen te zeggen; hij begreep, ook om zijn vroegere betrekking, zich allereerst tot den Koning te moeten wenden. Hij leverde daartoe zijne Memorie in. Den volgenden dag kreeg hij reeds een gewonen bedankbrief. Hij hoorde daarop verder niets. Dat duurde ruim drie maanden; de vervolgingen bleven dezelfde; toen oordeelde hij openlijk daartegen te moeten protesteeren. Hij dacht er niet aan den Koning daartoe verlof te vragen. Den

Koning een termijn te stellen, waarna hij zich, als er geen verandering kwam, tot het publiek zou wenden, dat scheen hem een min gepaste bedreiging. Wèl is het hem zeer ten kwade geduid, dat hij niet heeft gewacht tot de zaak bij Eeredienst en Justitie was onderzocht; maar hem was niets hoegenaamd bericht van een zoodanige toezending zijner vertrouwelijke Memorie. Groen heeft toevalligerwijze, eerst in Juli, vernomen, dat zijn stuk gekomen was bij het ministerie van Justitie. Hij veronderstelt dat, bij de bekende omslachtigheid, het onderzoek daar en elders nog eenige maanden had kunnen duren.

Uit deze ervaring van Groen valt tweeërlei op te maken. Eerstens welken weg de memories en stukken van De Cock zullen zijn gegaan. Ingezonden bij den Koning zullen ze gegaan zijn naar het departement van Eeredienst en in handen zijn gekomen van den gezaghebbenden en in deze materie zeer bekwamen secretaris en adviseur; naar wiens advies èn de minister èn de Koning zullen hebben geluisterd en gehandeld. In de tweede plaats evenwel treft het, dat het onderzoek van De Cocks zaak niet is geschied met de *bekende omslachtigheid.* Men haastte zich dezen man te vervolgen, hem kwijt te kunnen raken! De raad van een grof liberalen dorpspredikant uit het Noorden des lands, van den door De Cock zoo vaak genoemden Laurman in de brieven aan den Koning gericht, werd in Den Haag gehoord. Doch met de bekende omslachtigheid talmde men om te onderzoeken de memorie van een, hoe jong ook, erkend bekwaam en ter hoogste plaatse gunstig bekend staand historicus en jurist, die er op aandrong de vervolgingen te staken, als de inlegeringen, „waarvan de ongeregtigheid waarlijk geen langdurig betoog behoeft."

Dat de Koning zich in de zaak der Afscheiding liet raden door der gereformeerde leer zeer vijandig gezinde raadslieden moge blijken uit zeer vele duidelijke voorbeelden, waarvan ik er één wil geven uit den tijd, waarin de Koning de kwade bejegening der Afgescheidenen moe begon te worden en een weg zocht, naar Scholte mededeelde aan De Cock, om uit deze ongelegenheid te geraken, echter niet met erkenning van onrecht, maar door arglistig een strik te spannen, een val te laten zetten, stellig uitgevonden door den bekwamen adviseur Janssen, waarin Scholte met de gemeente van Utrecht het eerst is geloopen.

Prof. S. van Velzen [7]) deelt dit voorbeeld mede tot rechte kennis van den invloed door raadslieden van den Koning op dezen in de zaak van de Afgescheidenen uitgeoefend.

Te Drogeham werd ds R. W. Duin [8]) algemeen door de gemeente tot haar leeraar begeerd. Hij stond bekend wegens zijne rechtzinnigheid en ijver voor het oprechte geloof. Tegen diens beroep werden zwarigheden ingebracht. De gemeente zond Jeen Oenes Postma, om die zoo mogelijk

uit den weg te ruimen. Daartoe reisde hij naar Embden, tot den praeses van den Coetus ds Pantekoek, opdat ds Duin, die door een zielsziekte ontslag had gevraagd en verkregen, thans hersteld, weer beroepbaar zou worden verklaard. Dit geschiedde. Nu begaf Postma zich naar Den Haag, om den Koning te verzoeken het beroep te approbeeren. In het onderhoud noemde Postma den naam van ds Pantekoek. Daarop riep de Koning met groote ontroering: „leeft Pantekoek nog, leeft Pantekoek nog!" Jeen Postma vertelde, dat hij nog leefde en hem van Zijne Majesteit had gesproken. De Koning ontroerde bij het noemen van den naam van dezen predikant, omdat bij de vlucht van 's Konings vader, stadhouder Willem V, deze met zijn gezin ook bij ds Pantekoek zijn verblijf had gehad. De Koning hier aan gedachtig zeide: „vriend, ik geef u mijn Koninklijk woord, indien er iets aan te doen is, zult gij dien leeraar hebben." Drogehams afgevaardigde bezocht denzelfden avond nog ds D. Molenaar. Hij had goeden moed! Van Molenaar moest hij echter hooren: „vriend, gij hebt het woord des Konings; maar het baat u niet als Van Pallandt van Keppel en Janssen u niet gunstig zijn; die twee steken als adders!" Molenaar kende des Konings raadslieden in kerkelijke aangelegenheden!

De approbatie kwam niet! Weer ging de stoere Fries naar Den Haag. Toen hij den Koning zijn teleurstelling mededeelde, zeide de Koning, dat ds Duin „immers door krenking in het hoofd niet bekwaam was." Postma verzekerde, dat ds Duin geheel hersteld was. De Koning antwoordde: „Er zijn vele uitnemende candidaten in ons land; laat er een van hen beroepen worden en gij zult uwe begeerte aanstonds verkrijgen."

Des Konings raadslieden inzake kerkelijke aangelegenheden vermochten veel invloed op den Koning uit te oefenen en dat ten kwade. Dat heeft ook Scholte ondervonden toen het ging om de approbatie van het beroep van Van Rhee. Het liberale classikaal bestuur van Heusden zag niet gaarne het getal van gereformeerde predikanten, vrienden van den oefeninghouder Le Feburé, of van den bekenden boekdrukker Den Ouden, versterkt met een man als gereformeerd bekend. Hij wist dat de praeses een veertien dagen in Den Haag was geweest en nu vreesde hij de gevolgen, die dra openbaar werden. Niet altijd overwonnen de vijanden want in deze zaak overwon Scholte.

De Cock schijnt den gang van zaken bij zijn afzetting uitvoerig te hebben medegedeeld, kort nadat dit vonnis was gestreken, aan graaf D. van Hogendorp.

Een hoogst belangrijke brief van den negentienden Juni 1834 licht ons in omtrent het aandeel dat deze rechtsgeleerde heeft gehad in het beroep door De Cock gedaan op de synode. Hij volge hier in zijn geheel. Hoe vriendelijk en bemoedigend is de aanspraak:

Weleerwaarde Heer en Broeder in den Heere Jezus Christus!

Hiermede zend ik U de akte van Appèl en de Memorie van Defensie, zooals ik die voor U ontworpen had, te midden mijner veelvuldige bezigheden. Ik heb dezelve aan Van der Kemp en Capadose voorgelezen, en bij het copiëren van eenige door hen geopperde bedenkingen gebruik gemaakt.

Ik verzoek Uw WEw dezelve met aandacht te lezen, en er volstrekt geen meerder gebruik van te maken, dan gij meent te kunnen en te moeten doen. Al wat gij wilt uitlaten, bijvoegen en veranderen, kunt gij, wat mij betreft, vrij doen. Ik heb mij zooveel mogelijk in Uwe plaats trachten te stellen, en vooral eenige harde uitdrukkingen in Uwe schriften te verschoonen. Bij het herlezen der memorie, heb ik zelve de aanmerking gemaakt, dat de laatste helft, wellicht voor het Synode minder beledigend had moeten zijn. Dan, ik had geen tijd meer om te veranderen. Daar gij dient te zorgen dat Uwe akte van appèl zoowel als Uwe memorie den 28 dezer maand in handen van den Secretaris van het Synode is, en ik U toch eenige dagen laten moest om dezelve te lezen en te overdenken.

Ik behoef Uw WEw wel niet te zeggen dat de stukken door U aan den Secretaris van het Synode toe te zenden, geheel met Uw eigen hand geschreven en gefrankeerd dienen te zijn.

Wat de vorm betreft, zoo zend ik U beide stukken, alzoo dat gij ze volkomen volgen kunt, en er slechts Uwe naamteekening onder te stellen hebt, en de datum der maand waarop gij de stukken verzendt, hebt in te vullen.

Van der Kemp hoopt U de memorie voor Uwen Kerkeraad eersdaags te zenden. Hij was nog niet gereed. Met dezelve is ook minder haast, en wanneer Uwe kerkeraad zich met dezelve vereenigt, behoeft zij slechts voor de opening van het Synode te worden ingezonden.

Dat wij deze stukken gesteld hebben verbreiden wij niet. Ik geloof dat het niet raadzaam is dat het bekend worde dat zij uit onze pen gekomen zijn, alvorens het Synode gevonnisd heeft. Wat wij dan doen zullen, zal de Heere ons, hopen en vertrouwen wij, toonen.

En nu HoogEerwaarde Heer, Uwe zaak zij den Heere bevolen, zonder Wiens willen wij niets kunnen doen, en zonder Wiens toelating onze vijanden niets vermogen. Hij is Koning, buig U voor Hem neder gij gansche aarde.

Molenaar is noch niet terug.

Na toewensching van 's Heeren zegen op deze Uwe laatste pogingen noem ik mij met broederlijke groete,

Uw WEw. vriend en Broeder in onzen Heer
den Koning der Kerk,

's Hage 19 Juny 1834. D. van Hogendorp.

Prof. H. de Cock schrijft in zijn *Hendrik de Cock*: „Hij (nl. De Cock) schreef om zijn geheele zaak aan de synode voor te leggen en haar uitspraak af te wachten eene zeer uitgebreide memorie van verantwoording; een zijner vrienden zond hem nog een andere. Beiden zond hij op aan de synode en gaf ze later in druk."

In het slotberigt van het *Verder Berigt* deelt De Cock mede, dat deze stukken reeds een vierendeel jaar eerder in het licht zouden zijn gekomen, had men hem „de vrijheid van drukpers niet belet".

Zoo heeft hij zich dan, nadat het eindelijk tot afscheiding was gekomen op 14 October '34, direct gezet om behoorlijk verslag te doen van al zijn pogingen, die slechts dit éène doel hadden: te getuigen tegen het verlaten van de gereformeerde paden, op te roepen tot wederkeering, en om zelf in de hem zoo dierbare vaderlandsche Gereformeerde Kerk weer in alle de rechten van een geordend leeraar te mogen dienen. Toen het provinciaal kerkbestuur onhandelbaar bleek in zijn vergadering van October, en de praeses hem op schier ieder woord, dat hij sprak ter verdediging van zijn zaak, het „geen pour parler" toevoegde, toen gaf hij nog den moed niet op, doch zette zich wederom om zich op den Koning te beroepen. Dit stuk werd evenwel niet opgezonden, wijl als door God gezonden, de komst van ds Scholte werd beschouwd. De wederrechtelijke weigering aan den kerkeraad om deze toe te laten tot de vervulling van den dienst, verhaastte ongemeen het proces dat uitliep op de door De Cock tot het uiterste tegengestane breuke.

Zoo zond dan De Cock het door Van Hogendorp opgestelde appèl en diens memorie, met een door hem zelf opgesteld, doch niet door hem geschreven stuk. Hoewel hij den naam van dezen voornamen opsteller had mogen noemen, na het besluit door de synode genomen, heeft hij dien toch verzwegen, waarin de zoon hem volgde. Deze meldt verder nog met betrekking tot de memories ingezonden bij de synode, dat er door den kerkeraad nog eene afzonderlijke memorie is opgezonden. Deze memorie is klaarblijkelijk die welke opgesteld is door mr Van der Kemp. De synode heeft van dit stuk geen notitie genomen. Het is in zijn geheel afgedrukt in *Hendrik de Cock.*

Zoo kan men dan rustig den inhoud dezer stukken met elkander vergelijken; twee memories van mannen, die straks hun namen zullen zetten onder het beroemde *Adres* der zeven Haagsche Heeren, en een, de uitvoerigste, van den vader der Scheiding, die dra op een anderen weg zal worden geleid, dan hij zelf had begeerd en verkozen. Toch was hij er van overtuigd, dat deze weg door den Heere was gebaand, hij zelf had daaromtrent geen twijfel, omdat hij in dezen tot eene besliste overtuiging was geleid.

De Cock's beroep is gedagteekend 22 Juni 1834. Zijn verzoekschrift, de stukken behoorende tot zijn zaak en ingezonden door het provinciaal

kerkbestuur, met diens uitspraak en memories, werden gesteld in handen van een commissie van drieën, met professor J. Clarisse van Leiden tot rapporteur.

Een paar dagen na de verzending van het appèl en de memorie ontving De Cock o.a. een hartelijken brief uit Den Haag van den hem zoo dierbaren baron P. J. van Zuylen van Nijevelt; hij hield een uitnoodiging in met zijn vrouw te komen logeeren op „De Schaffelaar". Molenaar had pas bij hem gelogeerd, waarop klaarblijkelijk Van Hogendorps mededeeling doelt: Molenaar is nog niet terug.

Van Zuylen's brief blijkt een antwoord te zijn op eenen van De Cock. Ook „mejufvrouw" De Cock heeft aan den edelen vriend geschreven. Haar brief zal beantwoord worden door de baronesse. In dit schrijven gaat Van Zuylen weer uit van een woord der Schrift, als in den vorigen brief; nu naar aanleiding van het heilsfeit van den Hemelvaartsdag. Het draagt het eigen stempel van de vroomheid van deze hooggeborenen. De baronesse heeft op zich genomen te schrijven, waarom door hen niet eerder is geantwoord op beider vriendelijke brieven. Hij zelf vangt dan aan:

> De Heer is Vreede, lezen wij Rigteren 6 vs 24; nu die Vreede, die ware Gideon, de Verbreker, Verbrijzelaar, bouwe onze harten maar op tot zijne verheerlijking opdat de altaaren van alle andere goden in ons zullen verbroken weezen =. O! Hoe goddelijk is die Vreede! Ja God zelf is de diepe Vreede van een hart, waar in aan het schepsel, en de zelfsliefde *niet* meer geoffert wordt, en de geest met waarheyd zegd, en als aan reukwerk opstijgen laat dit groote woord: *de Heer is God!* =! Nu deeze Vreeze verberge en vervulle ons, dan is het alles en overal *wel;* en in dit ruyme Ellement kunnen wij malkanderen ook afweezende groeten en ontmoeten, als het den Heere aldus behaagt. Ja deeze dierbaare Vreede is eene vrugt uit het Paradijs, dat ons door Christus verdienste weederom ontsloten is. Gepreezen zij zijne verwonderlijke liefde, waardoor Hij ons ook kragt en gewilligheyd geeft, om ons over te laaten aan Zijnne behandeling. Want dit is een vaste waarheyd, wanneer deeze Vreede Gods en God des Vreedes op eene weezentlijke, zuyvere en vaste of bestendige wijze ons inneemen zal, dan heeft het vlammig lemmer van het zwaard der Cherubim (Gen. 3 v. 24) ongeloovelijk veel in den mensch te dooden, ja te vernielen, omdat niet dan maar de arme, naakte, en heel vereenvoudigste geest met Christus doorgaan en aan God en deszelfs vreede deel krijgen kan. Maar laat ik ophouden van zo voort te schrijven, laat ik niet vergeeten dat een leek aan een Leeraar schrijft, dat Uwe alles weet en alles beter weet dan ik. Uw brief deed ons bijzonder ziels genoegen, dezelve verkwikte ons. Ik heb tot heden toe nog niets ontvangen wat dat uwe mij zoude toezenden. Zend maar alles aan *den Ouden,* Boekverkooper te Amsterdam, dan zal ik het wel krijgen. Wij verlangen er na als ook te weeten wat Uwe nu

onderwond te doen. Dit jaar is te ver reeds verscheenen aanders zouden wij uwlieden voorslaan eenigen tijd bij ons te koomen om daar en met Gods genadige hulp de band van vriendschap nader aan te haalen. De vrouw van Ds Molenaar is hier reeds 14 daagen en den 4 Aug. verwagten wij de Dominee die dan tot 15 Aug. bij ons blijft. Mevr. Molenaar geniet veel.

Mijn vrouw staat nog van verre, is zeer neederig.

Wanneer zij den 2 Aug. beleeft treedt zij in haar 30 jaar, en wanneer ik door genade den 10 Aug. mag beleeven treed ik in mijn zestigste jaar zegge 60 jaar.[9]) Offer ons dan wat byzonder den Heer op als het u belieft, opdat indien het misschien mijn laatste jaar weezen mogte (ja ook behalve dat) de Heer dit jaar in mij zelven Hem byzonder Heyligen mag geevende de volheyd der vrijheid zijner kinderen, en mij doende weerkeeren tot mijne bezittingen en geslagten (Lev 25 vs 10). Mij aangaende, ik hebbe niets te zaayen nog te oogsten, maer zal ook in dit jaar leven moeten van hetgeene de Heere Zelf laat wassen. Ik wensche het ons met malkander, dat wij dus het geheele werk en ons zelven, voor tijd en Eeuwigheyd den Heer als kinderkens toevertrouwen mogen, geen verwagting hebbende van nog behaagen in ons zelven.

Het afzetten van Broeder Van der Werp leed en smart mij. Ik ben wel niet in staat om hem van dienst te zijn, even wel zal ik hem niet vergeten. Mag ik weeten of hij getrouwd is en kinders heeft? Spoedig hoopen wij iets van uw te mogen verneemen. Aan den koning heb ik mijn Brief nog bij tijds toegezonden, maar nog geen antwoord. Hij was kragtig. Wij groeten uw neffens uw beminde huysvrouw in de Liefde des Heeren die ons zeegene, en de Broeders en ben door genade uw toegenegen vriend en Broeder

P. J. van Zuylen van Nijevelt.

29 July 1834 Schaffelaer bij Barneveld.

Den dag vóór dat de kerkeraad de memorie door mr C. M. van der Kemp opgesteld naar de Synode zond, schreef de „om der waarheids wil verdrukte en gewezene onderwijzer" den brief aan den Koning waarvan de inhoud zoo bezwarend is voor het karakter van prof. Hofstede de Groot. Of de klacht en aanklacht van den geschorsten onderwijzer doorgedrongen is tot het oor van den Koning ; of zijn brief onder diens oogen gekomen is, zal niet gemakkelijk zijn uit te maken. Toch is die klacht niet slechts eenmaal gedaan ; ook deze aanklachte is niet maar in een enkel schrijven onder het oog des Konings gebracht; immers in hem wilde De Groot De Cock treffen; deze heeft de pijn gevoeld van het onrecht den jongen onderwijzer aangedaan en hij heeft het ook voor den troon van den aardschen Koning voor zijn vriend opgenomen. Deze klachten en aanklachten zijn ook gekomen onder het oog van de geschiedvorschers en dezen zullen een onpartijdig oordeel weten te vellen over den voorstander van „waarheid en liefde"; en voorzoover reeds een oordeel is

uitgesproken over de demarche tegen een eenvoudig „dorpsondermeester" van de zijde van een theologisch hoogleeraar, tevens „schoolopziener", is dit van zeer bezwarend karakter geweest. De in een blauwboekje schuilgaande hoogleeraar werd in een geschriftje door den dorpsonderwijzer, op verzoek van De Cock, openlijk bestreden. De hoogleeraar heeft geantwoord op dit geschrijf in geschrifte; dit werd door hem niet geadresseerd aan den schrijver van het verweerschrift, hoewel diens adres bekend was gemaakt, doch hij richtte het tot diens patroon, meester W. Pietersen van Houwerzijl, voor wien de onderwijzer „den Post als Schoolonderwijzer en Voorzanger" waarnam. Dien werd streng gelast hem zonder uitstel dadelijk weg te zenden, ja liever vandaag te laten gaan dan tot morgen hem te houden. Doch welke was dan wel de misdaad van dezen jongen man in het oog van den schoolopziener? Een en andermaal werd dit schriftelijk door den gedupeerde aan dezen gevraagd. De schoolopziener kon geen misdaad vinden. En toch „wat de gemeente ook verzocht, Sire, wat mijn Meester ook verklaarde, alles was vruchteloos." Kon de *schoolopziener* De Groot in Van der Werp geen „misdaad" vinden, de *hoogleeraar* professor dr Hofstede de Groot vond des te zwaarder schuld in den jongen man die het had durven bestaan den schuilgaanden op te zoeken en in open veld tegen hem het zwaard des Geestes te trekken ter verdediging der gereformeerde leer en ter bestrijding van haar wederpartijders. Immers, na met aandrang gevraagd te hebben aan den schoolopziener waarom hij hem „uit zijnen Post gedreven" had, schreef de hoogleeraar hem eindelijk: „dat hij (de hoogleeraar) zorgen moest dat er geene onzuivere godsdienstgronden in de school onderwezen werden." Zoo kan dan de Koning weten op welke gronden een zijner onderdanen, een der „kleine luyden", uit 's Konings dienst was weggejaagd.

Toch nam deze hem niet weer in zijn dienst. De hoogleeraar-schoolopziener had dit ten kwade gedacht; Van der Werp werd en bleef ontslagen. Doch de Heere leidde dit ten goede. Om zijn getrouwheid in den dienst van den Heiland, die zeide: Ik ben de waarheid, werd hij ontslagen en niet weer in des Konings dienst genomen. Zoo bereidde de Heere den weg, om hem straks in zijn dienst te kunnen nemen en deze vervolgde om 's Heeren wil heeft vele jaren èn in het eigen vaderland èn daarna in de Vereenigde Staten gediend den Koning der Kerken. Zoo is De Cock ook in dezen jongen man tot een directen zegen gesteld verre buiten de grenzen van ons vaderland. Op dezen eersteling zijn vele gevolgd, zoodat de zonen, die God gegeven heeft aan dezen vader der Scheiding, in zijn zoo vroeg leeggestelde plaats, den zegen der Reformatie zullen brengen aan Oost-Friesland in een Sundag, aan Amerika in zoovelen die daarheen gedreven werden, aan Zuid Afrika in een dominee Dirk Postma.

AANTEEKENINGEN HOOFDSTUK XXII.

[1]) Vgl. Van Lonkhuyzen, Bijlage B. blz. 10 v.v.

[2]) Deze onderscheiding is van De Cock. Deze J. van der Linden v.s., door Boeles (a.w. blz. 41 noot) de *geleerde* Van der Linden genoemd, was reeds vroeger „verketterd" en met kerkelijke vervolging bedreigd met betrekking tot zijn leer. Ten jare 1814 vond hij zich nog verpligt tot de uitgave van een *Tweetal Leerredenen over de Christelijke leer, rakende de regtvaardiging uit genade door het geloof, naar aanleiding van de XXIII en XXIVe Afd. van den Heidelb. Catechismus.* In den tekst spreekt Boeles van *Holtius'* en *Comrie's Over de Regtvaardiging* „waarvan men nog hier en daar de sporen onder het *gemeen* kan aantreffen, wanneer er over de XXIIIe Zondagsafdeeling van den Heidelb. Catech. gepredikt wordt".

[3]) Zoo schrijft De Cock met een zinspeling op Van der Lindens titel: *Het oude kleed zonder nieuwe lappen.*

[4]) Vgl. brief d.d. Doveren 1 July 1834.

[5]) Vgl. brief van D. J. van der Werp, gedateerd: Broek op Langendijk den 17 February 1859 (archief Helenius de Cock). Over Van der Werp vgl.: *De Chr. Geref. Kerk, zestig jaren van strijd en zegen, door* HENRY BEETS, 1918. Grand Rapids Printing Company, passim.

[6]) Vgl. *Groen van Prinsterer, door* PROF. DR P. A. DIEPENHORST, J. H. Kok N.V. Kampen, 1932, Hoofdstuk VII blz. 209 v.v.

[7]) Scholte spelt den naam van Van Velzen met een *s*, brief 1 July 1824.

[8]) Vgl. *Gedenkschrift*, blz. 157, noot 15.

[9]) Paulus Jakob baron van Zuylen van Nijevelt was een broer van C. van Zuylen en geestverwant van zijn andere broers Jacob Abraham, gemeente-secretaris van Rotterdam; Hugo, den verdienstelijken diplomaat; kolonel Philip Julius, kamerheer. „Paulus Jakob was zee-officier. Hij woonde eerst in Rotterdam, waar hij omstreeks 1820—'25 godsdienstige samenkomsten met een aantal vromen ten zijnen huize hield. Zijn zeer godsdienstige echtgenoote, mej. Bichon, overleed na een krachtig geloofsgetuigenis te hebben afgelegd in 1827." P. J. van Zuylen huwde weer met eene veel jongere vrouw en stierf in 1855 op een en tachtigjarigen leeftijd. Vgl. Gewins a.w. blz. 15, 16.

DRIE-EN-TWINTIGSTE HOOFDSTUK

BEWEGING IN HET LAND VAN HEUSDEN EN ALTENA RONDOM Ds H. P. SCHOLTE.

TERWIJL een synodale commissie de stukken aan de synode gezonden onderzocht, met uitzondering van de memorie van den kerkeraad, waarvan de synode, naar de meening van prof. H. de Cock, „geen notitie heeft genomen", en De Cock werkzaam wachtende was, zorgde de Heere steeds voor verkwikkingen hem bereid door Zijn voorzienig bestel. Hoe goed moet hem gedaan hebben het schrijven van Scholte, van den eersten Juni. De pen van De Cock rustte schier nimmer. Hij onthield zich streng van alle dienstwerk. Dit viel hem zwaar, doch hij had geleerd gehoorzaam te zijn. In gehoorzamen oefende hij zich streng; gehoorzaam aan den Heere en gehoorzaam aan de besturen, zoolang hij zulk gehoorzamen zag als gebod des Heeren. Des te meer was hij werkzaam in geschrifte. Vooral aan zulken schreef hij getrouw, die hij had leeren kennen als vrienden en medestanders ter verdediging der waarheid. Ook aan Scholte schreef hij in dezen tijd; dezen tot blijdschap. Het antwoord op De Cock's „verblijdende letteren" werd vertraagd door wat voor dezen goede tijdingen waren, en wel door het verblijf te Doeveren van „onzen broeder Van Velzen beroepen te Drogeham, en de overkomst van ds Van Rhee naar Veen." Scholte schrijft dan verder: „met genoegen heb ik Van Velsen bij vernieuwing ontmoet; zijn gedrag tegen een leugenprediker nog voor zijne beroeping toont ons wat er voor de kerke Gods van hem te wachten is; hij staat krachtig voor de waarheid en de Heere heeft hem daarbij eene vrijmoedigheid geschonken die de vijanden van Koning Jezus wel eens lastig zal zijn; de aanklachte bij het Cl. Bestuur zal wel niet veel te beduiden hebben; men mag een weinig raadplegen, zijn overkomst tot de gemeente zal wel niet verhinderd kunnen worden."

Scholte bouwt deze veronderstelling op zijn ervaring inzake het beroep van Van Rhee! Men had van de zijde van het vijandig gezinde classikaal

bestuur van Heusden getracht in Den Haag, waar de secretaris Pape nog al goed schijnt aangeschreven te zijn geweest, althans later ontving hij stellig ter belooning van de trouwe diensten der synode bewezen in haar bitteren tegenstand tegen de Afscheiding betoond het ridderkruis, te verhinderen dat de koninklijke approbatie op Van Rhee's beroep zoude afkomen. Deze pogingen werden niet met het verlangde succes bekroond, zoodat men te Veen haast kon maken met de bevestiging die door Scholte geschiedde op den eersten Zondag in Juli. Scholte schrijft naar aanleiding van deze zaak: „de vijanden in onze omstreken zijn boos maar het baat hun niet, ja zelfs beginnen zij geveinsdelijk hunne boosheid onder eenen schijn van vriendelijkheid te bedekken. Intusschen zitten zij niet stil; daar zij merken dat zij mij in de aanhangige zaak met den kerkeraad niet kunnen schaden, hebben zij wat nieuws bedacht; de ouderlingen en diakenen mijner gemeente hebben een aanschrijving van het Cl. Bestuur ontvangen, waarin zij worden gelast om het Cl. Bestuur regtstreeks te berigten hoe ik handel met de vragen bij de voorbereiding, daar zij zijdelings vernomen hebben, dat ik die achterwege laat."

Daar Scholte zich in dezen brief niet nader verklaart over „de aanhangige zaak met den kerkeraad", mogen wij veronderstellen dat De Cock daaromtrent op de hoogte was, vermoedelijk wel door het persoonlijk bezoek voor een kleine maand aan Scholte gebracht. Deze zaak wordt medegedeeld in een ongemeen vinnig geschreven blauwboekje, dat een kort verslag wil zijn „van het zoo gerucht makend gedrag des afgezetten predikants H. P. Scholte in de Hervormde Gemeente te Doeveren, Genderen en Gansoyen." Deze „nachtuil" noemt zich zelf een „vriend der waarheid en des vredes". In hetzelfde pamflet volgt ook nog een *kort berigt van het gedrag en de afscheiding van Gezelle Meerburg* en *J. van Rhee, gewezen predikanten te Almkerk en Veen.* In dit bericht worden medegedeeld de moeielijkheden gerezen, of liever opgeworpen door het classikaal bestuur bij de beroeping van ds Van Rhee, waarop Scholte in zijn brief zinspeelde. Daar deze zaak voorafging aan de procedure Scholte dient het verloop daarvan hier te worden medegedeeld; zoo kan men reeds kennis maken met genoemd bestuur, de passende tegenhanger van dat van Middelstum. De onbekende, die een vriend blijkt te zijn van een wonder soort van vrede, op wiens waarheidsliefde, met betrekking tot hetgeen hij verhaalt, we zullen afgaan, deelt dan zonder schroom mede omtrent den heer J. van Rhee, dat hij „van dien man minder behoeft te zeggen dan van den jongen mensch Gezelle Meerburg, met wien Van Rhee gelijken tred hield, daar deze laatste meer bekend is. Reeds aan de Hoogeschool te Leiden en daarna in de onderscheidene provinciën, alwaar hij als predikant gestaan heeft, weet men van hem te spreken, en waren de geruchten van hem zeer ongunstig. Wij hoorden toen van zijne over-

groote regtzinnigheid niets, zoo min als van zijnen tegenstand tegen de kerkelijke verordeningen; maar wel vernamen wij, dat zijn berispelijke en onregtzinnige wandel veel opspraak verwekte, en van alle weldenkenden gelaakt werd.

Niet zonder reden voorzagen wij dus nog meerdere onrust en verwarring in het classikaal ressort van Heusden en verder, toen wij hoorden, dat de heer J. van Rhee, predikant te Bekerke, onder de classis Middelburg, zich deed kennen als een ijverig voorvechter der Dortsche regtzinnigheid, en door de bemoeijingen van den heer Scholte te Veen zou beroepen worden. Eer deze plaats nog vacant was, kwam hij te Doeveren, en predikte te Genderen en te Veen, zoodat er de gansche omtrek van gewaagde. Eenigen zeiden: dat is een man! welk een ijver bezielt hem! hoe levendig en onvermoeid; hij zal er nog onder bezwijken, want aan roepen en schreeuwen, aan bewegingen met de armen en springen met het gansche lijf liet het zijn eerw. niet ontbreken, zoodat sommigen zelfs vreesden voor een ongelukkigen val uit de predikstoel. Anderen spraken: de HEER is wel goed, dat hij ons in dit kleine land drie zulke bekeerde regtzinnige predikanten toebeschikt en geene loftuitingen werden gespaard, om het aanstaande driemanschap hemelhoog te verheffen.

Het classikaal bestuur van Heusden voorzag uit dit alles zijne beroeping te Veen, en om verdere moeielijkheden voor te komen, verzocht hetzelve aan het classikaal bestuur van Middelburg om den heer Van Rhee, in geval van beroeping, geen attest af te geven, zoo hij door ongehoorzaamheid aan de kerkelijke verordeningen hierop geene aanspraak had, iets, hetgeen het classikaal bestuur van Middelburg kon beoordeelen.

Dit verzoek gaf aanleiding, dat het gedrag van den heer Van Rhee door het laatstgenoemd bestuur nauwkeurig onderzocht werd, waaruit bleek, dat hij noch den Goeden Vrijdag gevierd, noch gebruik gemaakt had van de Evang. gezangen en de vier vragen, maar, volgens zijne uitdrukkelijke verklaring, was dit alleen geschied op verlangen zijner gemeente, en beloofde hij plegtig, zich voortaan nimmer tot ongehoorzaamheid aan de vigerende kerkeorde te zullen laten overhalen.

De heer Van Rhee werd beroepen, en het classikaal bestuur van Heusden stelde de beroeping met deszelfs aanmerking en het rapport van het classikaal bestuur van Middelburg in handen van het ministerie van eeredienst; en niet dan na rijpe overweging en uitdrukkelijke vermaning dat zijn eerw. volgens zijne plegtig afgelegde belofte, zich zou gedragen overeenkomstig zijne verpligting en alle wanorde zorgvuldig zou vermijden, wordt zijne beroeping door den Koning geapprobeerd."

Scholte schreef in den aangehaalden brief aan De Cock, dat Van Rhee „eindelijk" de koninklijke approbatie heeft ontvangen. Hoe weet nu de schuilvink, dat „Van Rhee die niet dan na rijpe overweging en uitdruk-

kelijke vermaning en plegtig afgelegde belofte heeft ontvangen"? Scholte's brief geeft ons recht te vermoeden, dat de anonieme „waarheidsvriend" behoort tot de leden van het classikaal bestuur; hij toch schrijft verder aan De Cock: „de Secretaris van het Cl. Bestuur is 14 dagen in den Haag geweest en de President zit tegenwoordig in de Synode". De schrijver van het aangehaald pamflet schrijft een en andermaal in de eerste persoon meervoud. De predikanten T. van Spall, lid der synode, en C. W. Pape, die als praeses en secretaris van het classikaal bestuur van Heusden zulk een groot en ijverig aandeel hebben genomen in de kerkelijke actie tegen het gevreesde driemanschap, kunnen voldoende georiënteerd geacht worden om een pamflet te schrijven van den inhoud van genoemd *Berigt*.

Wij achten het reeds hier de plaats om iets te zeggen in verband met hetgeen de berichtgever een weinig verder aldus mededeelt omtrent Van Rhee, nadat deze met Gezelle Meerburg van zijn dienst was ontzet: „eenige weken daarna verspreidde zich eensklaps het gerucht, dat de heer Van Rhee van zijne partij was verlaten, en zijne achting en vertrouwen gansch en al verloren had. Door het rechtvaardig Bestuur van Gods voorzienigheid schijnen er daden aan het licht gekomen te zijn, welke van zulk eenen aard zijn, dat zijn vriend Scholte het verpligt geoordeeld heeft, om den man aan zijne afgescheidenen bekend te maken. Onze pen weigert de bijzonderheden hiervan nader mede te deelen, welke in de gemeente Veen en in den omtrek algemeen bekend zijn, waarom het schijnt, dat hij zich in het openbaar niet meer heeft durven vertoonen, en den 19 Februarij 1835 des nachts met zijn goederen in stilte vertrokken is." [1])

't Is wel opmerkelijk dat dergelijke schromelijke vergissingen in personen zoo veelvuldig zijn voorgekomen bij reformaties en reformatoren in de kerk. Ook die smart hebben deze helden Gods moeten lijden en dragen bij het vele dat zij hadden te torsen. Noch een Luther, noch een Calvijn zijn daaraan ontkomen. Ook niet een Scholte, noch een De Cock, en na hen zijn er voormannen te noemen die zich deerlijk zagen bedrogen in personen door hen gehouden voor medestrijders in de zaak die zij streden met opoffering van hun geheele persoonlijkheid.

Juist in dit laatste ligt een der factoren die bijdroegen tot zoo vaak ernstige vergissing en krenkende teleurstelling. Reformatoren geven zichzelf zòò geheel aan het werk der reformatie, zòò onverdeeld, zòò „rein van hart", d. w. z. zoozeer met een ongedeeld hart, dat zij niet licht wantrouwen. Zij handelen niet naar het tweede lid van den levenswijzen regel: „wees vertrouwd en vertrouw niemand". Wijl zij zelf getrouw zijn, en staan naar trouw, vertrouwen zij gaarne den ander.

Zoo vertrouwde De Cock Klok [2]) en hij gaf diens geschrift tegen de gezangen uit; hij heeft zich vergist in dezen persoon. Echter bij dergelijke vergissingen bij hem en bij Scholte, bij velen voor hen, geroepen tot

groote werken, en ook na hen, was wèl eens vergissing in de personen, doch in de zaak, die deze personen voorstonden of voorgaven zulks te doen, vergisten zij zich niet!

Ook omtrent de aanhangige zaak met den kerkeraad kunnen we ons laten inlichten door den schuilgaanden berichtgever; hij vertelt dan: „de eerste hindernis, welke de heer H. P. Scholte op zijnen weg ontmoette, kwam uit zijne eigene gemeente; het geval was als volgt:

De gemeenten van Doeveren, Genderen en Gansoijen, van welke Doeveren, ofschoon de hoofdplaats, de kleinste is, zijn allen gecombineerd, voorzoover de dienst van den predikant aangaat. Beide gemeenten hebben hare afzonderlijke kerkeraden en bijzondere administratiën. Hierin maakte de Heer H. P. Scholte eene willekeurige verandering: bij de benoeming van kerkeraadsleden, verkoos hij, met den regerenden kerkeraad, uitgenomen eenen der diakenen, twee leden uit de gemeente te Genderen voor den kerkeraad te Doeveren en Gansoijen; en deze verkiezing zocht hij te wettigen, door voor te geven, dat de verkiesbare leden der Doeversche gemeente allen òf onbekwaam òf berispelijk waren.

Over deze willekeurige verkorting van de regten der gemeente Doeveren en Gansoijen, bragten een of twee leden bij den Heer Scholte hunne klagten in, zonder dat hunne bedenkingen gehoor vonden. Dit bewoog hen, om zich te wenden tot het Classikaal Bestuur van Heusden, met verzoek, om de regten hunner gemeente tegen deze inbreuk te handhaven. (De formele aanklagt geschiedde door vier leden.)

Het Classikaal Bestuur stelde deze aanklagt in handen van den kerkeraad, en gelastte, met de afkondiging en bevestiging der benoemde leden vooreerst niet voort te gaan. Dan, de heer Scholte stoorde zich aan die aanschrijving niet; hij ging voort met de afkondiging, en bevestigde de benoemde leden. Hierover geroepen zijnde voor het Classikaal Bestuur, hield hij onverzettelijk staande, dat hetzelve geen regt had zich met deze zaak in te laten. Doch hierin erkende hij verkeerd gehandeld te hebben, dat hij de verdere oproeping en bevestiging niet had uitgesteld en de zaak in appèl gebragt voor het Provinciaal Kerkbestuur. Hij herriep dan in zoover zijne eigendunkelijke handelwijze, dat hij eene nadere beslissing zou inroepen bij het Provinciaal Kerkbestuur, en de bevestigde leden zoo lang niet zou laten optreden. Het Provinciaal Kerkbestuur stelde, eveneens als het Classikaal Bestuur gedaan had, den heer H. P. Scholte in het ongelijk, en thans meende genoemde heer zich te moeten onderwerpen."

Het classikaal bestuur heeft, zoo schrijft Scholte aan De Cock, zijdelings vernomen, dat hij de vragen bij de voorbereiding achterwege laat; nu informeeren zij daarnaar. „Ouderlingen en Diakenen hebben zeer juist begrepen dat het te doen was om uit den boezem der gemeente eene beschuldiging te hebben, en daarom krijgt het Cl. Bestuur het navolgende

antwoord: „Ouderlingen en Diakenen enz. ontvangen hebbende eene missive enz. heeft[3]) de eer het navolgende te berigten: voor eenige weken hebben zij regtstreeks geandwoord op de bij de kerkelijke verordeningen vastgestelde vragen bij de schriftelijke kerkvisitatie aangaande de leer, den wandel en ambtsbediening van hunnen herder en leeraar, verder hebben zij niets aan te merken, daar hunne herder en leeraar noch in wandel, noch in ambtsbediening in strijd is met Gods Woord, de eenige en onfeilbare toetssteen van waarheid in leer en wandel."

Scholte voorzag wel, dat het classikaal bestuur het hierbij niet zou laten. Hij toch schreef: „heeft men nu lust dan zal er wel een regstreeksche aanval volgen en er zullen wel instructiën zijn hoe te handelen, de secretaris van het Cl. Bestuur is 14 dagen in den Haag geweest en de President zit tegenwoordig in de synode; de Heere regeert en Hij bewaart mij tot hiertoe om niet in het minste verschrikt te zijn maar gemoedigd de toekomst af te wachten, wetende dat de Heere getrouw is, en dat de belofte niet zal vertragen, hoewel sommigen twijfelen. Ik ben zeer verlangend hoe men nú op de synode met u zal handelen. God de Heere schenke u vrijmoedigheid, uwe gemeente getrouwheid en al Zijn volk een biddend harte en doe ons allen zamen met een voornemen des harten bij den Heere blijven. Wat mijne overkomst betreft, tot nog toe is de weg niet geopend; de consulent van Drogeham heeft wel niet volstrekt geweigerd, maar toch ook nog niet ingewilligd om de bevestigingsbeurt aan mij af te staan. Ik kan wel denken dat men mij niet gaarne in de buurt heeft; doch zoo de Heere de weg baant, zullen de vijanden dit toch niet verhinderen. Mijne ziele verlangt om bij u en in het midden uwer mij dierbare gemeente te zijn, om door uw onderling geloove versterkt te worden, en wie weet hoe spoedig eene schorsing mij in de gelegenheid zal stellen om aan mijn verlangen te voldoen."

Had De Cock bij zijn reis naar Den Haag de gelegenheid aangegrepen Scholte te bezoeken, deze verlangde zoozeer kennis te maken met De Cock's gemeente, tot wie hij zich met dezen brief in een afzonderlijk schrijven, vroeger reeds genoemd, wendde. De mogelijkheid zijn wensch vervuld te zien scheen geopend: de eventueele bevestiging in het ambt van zijn vriend Van Velzen. Moge het eene teleurstelling voor alle drie zijn geweest, dat de consulent zijn beurt daartoe niet wilde afstaan, voor De Cock was het stellig een sterke bemoediging te vernemen, dat Scholte evenmin zijn conscientie geweld aan zou doen door zich te schikken en te plooien naar de Reglementen, als hij zelf dat kon en niet minder zal het hem hoopvol hebben gestemd te lezen wat Scholte met weinige woorden schreef van den aanstaanden jongen predikant van Drogeham.

Een juisten kijk op de praktijken der tegenstanders van de gereformeerde leer kunnen ons de volgende regelen geven uit Scholte's brief. „Het verwondert mij dat gij het stukje over de Psalmen niet hebt ontvangen. Toen ik in Amsterdam was heb ik een exemplaar op velin Papier voor u bij den uitgever gelaten om aan u te bezorgen; *ook de uitbreiding van dit boekje wordt door de vijanden verhinderd, in Middelburg b.v. was het niet te krijgen hoewel de uitgever een zeker getal exemplaren er na toe gezonden had;* hoe staat het er mede in Groningen?"

Teekenend ter kenschetsing van de onrust dier dagen, waarop De Cock steeds weer in zijn brieven aan den Koning wijst als een oordeel Gods over het verlaten van de paden der vaderen, is waarnaar Scholte dan verder vraagt en wat hij in verband daarmede schrijft: „Hier heeft een gerucht gelopen dat er in de stad Groningen een opstand was uitgebroken wegens de belasting, en ik heb uit de courant gezien dat de 1 Bataillon van de 10de Afd. naar Groningen gemarcheerd is. Ik hoop toch dat Gods volk zich niet zal vermengen met hen die naar verandering staan." En dan durft men op weinig opene wijze heimelijk De Cock en zijn medestrijdenden verdacht maken van beroeringen ook in het burgerlijk en staatkundig leven te willen verwekken, om mede daardoor eerder een hard optreden tegen de „ontevredenen" te kunnen bewerkstelligen.

Een slottirade uit dezen brief laat ons, als we goed lezen, een klein scheurtje zien in de oude vriendschap tusschen Kohlbrügge en Scholte. Zoo wordt ook wederom in dezen verkwikkenden beker een bittere droppel gemengd voor De Cock, die nog in het minst niet kon vermoeden, dat dit scheurtje door zou scheuren tot een finale breuk tusschen de beide vrienden. Nog minder kan door hem reeds nu vermoed worden, dat het zelfs tusschen hem en Scholte tot een breuke zou komen.

Een smart schier geen enkelen reformator gespaard, misschien wel, opdat in God alleen hun sterkte zoude worden gezocht en gevonden en aan Hem de eer zou worden gegeven, voor het groote werk gewrocht door zijn knechten. Met betrekking tot Kohlbrügge dan schreef Scholte de reeds bekende tirade: „zooals ik vermoed heb, gaat Kohlbrügge trouwen met freule Verschuur uit Nimwegen; hij is nog in de zware rouw over zijne vrouw, is dat nu eene vrugt van zijn geloof! Geliefde broeder de Heere beware ons voor afwijking van zijne waarheid en bekrachtige ons te samen om met en voor de gemeente te getuigen tegen alle leugen onder welken schoonen schijn ze ons ook moge voorkomen, en doe ons lijdende en strijdende voor de zake Christi in de verdrukking roemen, verwachtende de openbaring van onzen eenigen en eeuwigen Borg en Middelaar."

De Cock zal niet minder verlangend zijn geweest dan Scholte te zien hoe men nù op de synode met hem zoude handelen; niet dat hij de

verwachting koesterde in zijn dienst te zullen worden hersteld; doch al wat hij tot op dit oogenblik had gedaan in protest en smeekschrift, en nu nog sterker en krachtiger zoude voortgaan te doen, geschiedde krachtens de overtuiging, dat hij moest doen wat hij konde ter verdediging van de gereformeerde leer en haar handhaving in de kerk, die hem zoo lief was, in welke zoovelen uit zijn geslacht en maagschap hadden gediend als predikanten in vorige dagen.

AANTEEKENINGEN HOOFDSTUK XXIII.

[1]) *Handelingen van de Opzieners der Gemeente Jesu Christi vergaderd te Amsterdam, den 2den Maart en volgende dagen, Ao. 1836.* Te Amsterdam bij H. Höveker. Te 's Gravenhage, bij J. van Golverdinge, 1836. Art. 74 § 75.

[2]) Vgl. *Handelingen* enz. Art. 3; Boeles a.w. blz. 96 noot 95. Zie brief van J. Klok, archief De Cock. Eene zeer betrouwbare mondelinge overlevering vertelt, dat Frouwe Venema, door haar tweede huwelijk de weduwe van ds H. G. Poelman, eens tot haar achterkleinzoon, den tegenwoordigen prof. dr A. Noordtzij zeide: „De Cock had dat boekje van Klok over de Gezangen niet moeten uitgeven; dat is mis van hem geweest; hij was het daarmede ook niet geheel eens; hij zong ook zelf gezangen en had ze ook laten zingen".

't Is waar: De Cock nam niet alles voor zijn rekening, wat Klok schreef in dit geschriftje, doch daar hij den tijd nog niet had, zelf over de Gezangen te schrijven en hij het met de hoofdstrekking eens was, heeft hij zijn naam voor de uitgave gegeven.

[3]) In den brief staat *heeft*, moet waarschijnlijk zijn *hebben*, tenzij in het gedeelte van het antwoord niet door Scholte aan De Cock geschreven, de kerkeraad zich richt tot het classikaal bestuur.

VIER-EN-TWINTIGSTE HOOFDSTUK

DE KERKERAAD VAN ULRUM WENDT ZICH TOT DE STATEN VAN GRONINGEN EN TOT HET PROVINCIAAL KERKBESTUUR.

IN haar schrijven aan de staten „wendt zich de *dolerende* [1]) gemeente van Ulrum tot de staten om te vragen de handhaving van het regt der verdrukten". Het kan hen niet onbekend zijn „hoe de liberalen en Dortschen, gelijk zij veelal tegenwoordig genoemd worden, tegen elkander overstaan, de beslissing der waarheid kunnen wij, zoo schrijft de kerkeraad, van UEd. niet vragen, maar daar door de kerkelijke overigheden geenerleij acht geslagen wordt noch op onze vertogen, noch op die van onzen leeraar, dien wij, schoon door hen onregtmatig en tegen Gods Woord afgezet, als ònzen leeraar blijven erkennen, daar ons door hen in onze *gereformeerde* [2]) gemeente eene leer opgedrongen wordt die regtstreeks tegen de gereformeerde leer inloopt, en deze ons in de eerste plaats over en opgedrongen is, zelfs door uiterlijk geweld of militaire magt, zoo bidden wij van UEd. de handhaving onzer regten als gereformeerde gemeente en de vrijwaring van conscientiedwang, die wij te vergeefsch nog dusverre van de kerkelijken verwagt hadden. Hebben weleer onze overigheden als ware voedsterheeren van Gods Kerk en Gemeente zich gesteld tegen allen conscientiedwang en Tyranny, zoo van Uitheemschen als Inboorlingen, zoo van wereldlijken als kerkelijken, ten tijde der Spaansche overheersching, zoowel als ten dage der Remonstranten, wij hopen door UEd. ook als onverbasterde zonen van conscientiedwang-vliedende voorvaderen als ware voedsterheeren van Gods Kerk en Gemeente voor conscientiedwang bevrijd te worden en ondersteund in onze regten als gereformeerde gemeente, die ons houden aan onzen Catechismus, de Geloofsartykelen en de Dordtsche Synode, in alles gegrond op Gods woord, en voor zooverre onze tegenwoordige wetten daarmede overeenkomen, maar waar zij daarmede strijden hopen wij

Gods woord meer te horen dan der menschen woord. Waartoe wij hopen en verzoeken door UEd. in onze billijke regten ondersteund en gehandhaafd te worden."

Dit schrijven ging vergezeld van twee bijlagen: de verantwoording van De Cock wegens het feit waarom hij werd veroordeeld en het „onregtmatig vonnis", zooals dit wordt geheeten in dit stuk aan de staten.

Bizonder dient gelet te worden op de twee regels, later en met nieuwe inkt toegevoegd aan genoemd schrijven, waarin deze waarschuwende woorden staan geschreven: *„Of anders eene geheele afscheiding van de* SYNODALE KERK, [3]) *op de gronden en regten van de* GEREFORMEERDE KERK *naar de Dordtsche synode".*

Van Velzen schrijft in zijn *Gedenkschrift*, onmiddellijk na de vermelding van De Cocks afzetting: „Door velen werd nu bij De Cock op eene algeheele afscheiding van de hervormde kerk aangedrongen; maar hij oordeelde, dat alle middelen beproefd moesten worden, om herstelling van het onrecht te verkrijgen: hij beriep zich op de algemeene synode". [4]) Bedenke men nu dat deze regels later zijn toegevoegd aan dit stuk van den kerkeraad, dan is de veronderstelling niet te gewaagd dat dit is geschied op aandrang van dezen, want onder de velen die aandrongen op afscheiding, werden ook invloedrijke leden van den kerkeraad geteld.

„Tot alle middelen die beproefd moesten worden" moet dan ook dit stuk worden gerekend en dat andere, op denzelfden 26 Juni gezonden door den kerkeraad aan het provinciaal kerkbestuur. Hij geeft zijn „grote verwondering en bedroeving te kennen, dat hun algemeen door de gemeente en alle Godvrezenden hoog geachte en beminde leeraar, is afgezet, tegen Gods Woord en de formulieren, zonder eenigerley acht te slaan op alle gronden door hem aangevoerd". De kerkeraad oordeelt dat „wanneer op zulk eene wijze, naar het goeddunken des harten alleen geoordeeld mogt worden, dan ware het beter den Paus te horen dan UEd., die zeker dan vrij wat hoger van rang en staat is met zijne Cardinalen en Bisschoppen, maar dit Mijne Heeren is het voorregt 't welk de Gereformeerde Kerk ons waarborgt, art. 7, dat Gods Woord alleen de grond moet wezen van alle oordeel, waaraan de kerk verpligt kan worden zich te onderwerpen. Dat regt eischende onderwerpen wij ons dan ook niet aan ul. oordeel, maar vragen nogmaals met hem op grond van Gods woord alleen, gehoord en geoordeeld te worden, of *afscheiding* [5]) van hen die niet Gods woord naar art. 7, maar het goeddunken hunner harten volgen willen en eigen gemaakte bepalingen".

Zij verzoeken dit als hunne „aan Gods woord en niet aan menschen of menschelijke bepalingen hangende dienaars".

Ds S. VAN VELZEN

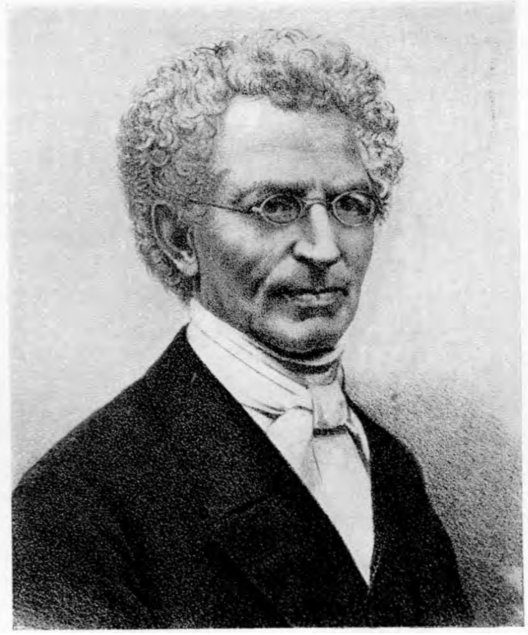

Ds A. BRUMMELKAMP

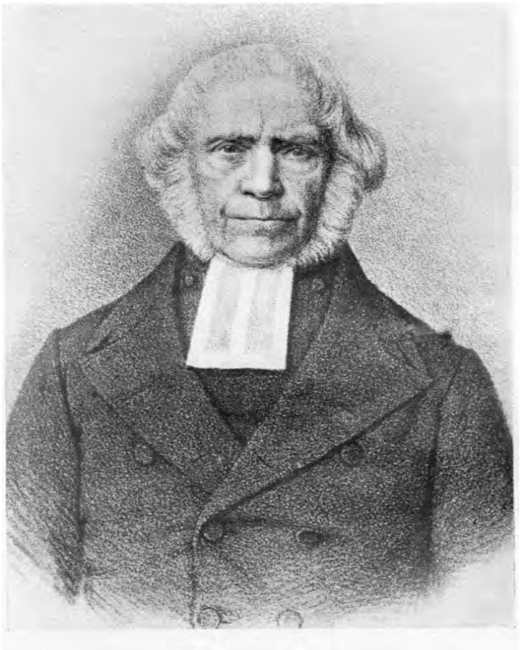

Ds T. F. DE HAAN

Ook in dit stuk van den kerkeraad wordt gezinspeeld op afscheiding; zelfs wordt thans het alternatief gesteld: onderwerping aan Gods Woord en de formulieren, daarnaar gehoord en geoordeeld te worden *of* afscheiding!

Echter eerst nog alle middelen beproefd!

Het appèl bij de synode! [6])

AANTEEKENINGEN HOOFDSTUK XXIV.

[1]) Van bijzondere beteekenis is *Doleerende Kerken*, Heusden, A. Gezelle Meerburg 1887, rede bij de overdracht van het rectoraat, 21 December 1886, door D. K. Wielenga, leeraar aan de Theologische School te Kampen. Een tijdrede van hoog belang en wetenschappelijke beteekenis. Mij trof daarin o.a. op blz. 11 deze zin: „De vraag naar het karakter „der doleerende kerken" in de 17de eeuw is in den loop dezes jaars meer bepaald aan de orde gekomen. Vroeger wel eens ter loops aangeroerd en ook in de kringen der Chr. Geref. meer dan eens ernstig besproken" enz. In een noot wordt dan verwezen naar de Synodale Handelingen der Chr. Ger. Kerk van 1851 en 1854. Wist men toen wel, dat De Cock reeds van zijn gemeente officiëel sprak als *dolerende* gemeente? Men vergelijke ook Kuypers *Separatie en Doleantie*, Amsterdam, 1890, J. A. Wormser. Ook Kohlbrügge wijst in zijn brief aan De Cock op „de doleerende kerken in de 17 eeuw", Van Lonkhuyzen a.w. bijlage B, 12. Nog verwijs ik naar: *Afscheiding en Doleantie in verband met het kerkbegrip, door* F. M. TEN HOOR, predikant van de Christelijke Gereformeerde Gemeente te Franeker, D. Donner, Leiden; eene afzonderlijke uitgave van opstellen verschenen in de „Vrije Kerk". Dit geschriftje is van bizondere beteekenis!

[2]) De Cock noemt zijn gemeente met geen anderen naam dan *Gereformeerd!* Toen was het nog gewoonte in plaats van *kerk* van *gemeente* te spreken. Ook dat zal straks anders worden. In een brief zegt De Cock dan aan den Koning (zie later): laat ons dan heeten *Gereformeerde Kerken!*

[3]) Ook de benaming „Synodale Kerk" is geen uitvinding van lateren datum. De Cock zal Voetius *Politica Ecclesiastica* wel niet hebben gekend of bestudeerd; doch liefde wil kennen en zijn liefde tot de gereformeerde kerk der vaderen deed hem haar kennen in haar kerkleer, doch ook in haar kerkrecht. Mij heeft getroffen telkens weer dat hetgeen velen later hebben gemeend als nog niet in onze eeuw gesproken en geleerd, toen reeds bij de vaderen der Scheiding bekend was of waartegen door hen reeds was gewaarschuwd, denk slechts aan wat hij schreef over „vragenboekjes".

[4]) *Gedenkschrift*, blz. 36. Vgl. ook *Gedachtenis en Bede*, 11 December 1835, 12 December 1875 of *Rede na veertigjarige scheiding van* S. VAN VELZEN, *Ridder der Orde van den Nederlandschen Leeuw*, Kampen, G. Ph. Zalsman, 1876. Menschen van mijn en zelfs van nog jongeren leeftijd hebben deze orde zien prijken op de borst van dezen man die met fieren leeuwenmoed voor de kerk en in de kerk heeft gestreden. Men leze wat hij op zijn feestdag getuigde van den „onverschrokken strijd gevoerd door Hendrik de Cock van het Classikaal Bestuur tot de Synode", blz. 8, noot e.

[5]) Opmerkelijk dat De Cock aan den kerkeraad steeds alle recht laat wedervaren. Hij was zoo'n recht kerkelijk man! Hem moest recht geschieden! Hij wilde ook aan een ieder recht laten wedervaren! Zelf nog niet rijp voor „Afscheiding" mag toch de kerkeraad zich daaromtrent wel uitspreken.

[6]) Het Gereformeerd Traktaatgenootschap Filippus heeft zich in den loop van zijn bestaan niet onverdienstelijk gemaakt door de uitgave van kleine geschriftjes, verhalen uit de dagen der Afscheiding (zie hoofdstuk I, Bronnen). In 1881 gaf het te Breukelen bij J. den Boer uit: *Treffende bijzonderheden uit de Geboortegeschiedenis der Christelijke Gereformeerde Kerk,* van de hand van den begaafden prediker ds R. P. Kuiper, vroeger te Wildervank, later in Amerika, Graafschap. In „Een woord vooraf" deelt hij het volgende mede:

„Op een Zondag in Juli '78, tegelijk met één der Evangelisten van de Vereeniging „Vrienden der Waarheid", op dezelfde plaats in de prov. O. gepredikt hebbende, werd mij 's avonds gevraagd: of Z.Ed. den volgenden morgen naar het Station mocht mederijden. Natuurlijk werd dit gaarne vergund. 's Maandags morgens 6 ure zaten wij beiden hoog en droog, met den voerman tusschen ons in, op een opene Overijsselsche kar. Het duurde niet lang of wij waren, meê door toedoen van onzen spraakzamen voerman, met elkander in een druk gesprek over.... „de Afscheiding." Onze Evangelist, die zich in zijn arbeid het herstel van de Hervormde Kerk ten doel stelde, betreurde het zeer dat onze eerste predikanten den strijd zoo spoedig hadden opgegeven en meende dat men, bij betere volharding, geheel andere uitkomsten zou hebben verkregen. Hij verried intusschen eene schromelijke onkunde van onze geschiedenis, die hij anders wel had mogen kennen. Daar ik niet schuldig bleef hem dit te doen gevoelen en toen op mijne beurt hem het onhoudbare van zijn standpunt en het hopelooze van zijn arbeid aantoonde, bedankte hij mij, toen wij met ons beiden waren, voor het geschiedkundig onderricht. Hij had veel gehoord, wat hij niet had geweten. En hij zal wel niet de eenige zijn, die zeer onbekend is met onze geschiedenis.

Dat de volgende stukjes hem en velen nuttig zijn!"

Kuiper wordt niet moe steeds weer te herhalen: Neen, hij is *niet* gaan loopen uit den strijd, maar heeft met taai geduld gewacht, gewerkt, geleden, gestreden, gewaakt, verbreid en ten uiterste tegengehouden.

Kuiper heeft als knaap De Cock nog hooren preeken. Hij meent zich te herinneren als jongen gezien te hebben dat De Cock de kerkeraden bevestigde met oplegging der handen. Meer dan een halve eeuw is het geleden dat ds Kuiper van den man van het kerkherstel moest hooren, dat onze eerste predikanten den strijd zoo spoedig hadden opgegeven. Dergelijke praat kan men nog hooren; naar mij werd verzekerd zelfs in Utrecht van een professoralen katheder. Erg verwondert mij dit niet, want uit de Tabellen van een Utrechtsch hoogleeraar blijkt dat deze kerkhistoricus niet al te best op de hoogte is van de geschiedenis onzer kerken. Dat die hem niet erg sympathiek zijn is geen verontschuldiging. Echter zulk beweren als van den ten opzichte van de geschiedenis der Afscheiding onkundigen evangelist nadert bij sommigen den laster: dat is welbewust, met opzet en tendentieus onwaarheid spreken. Gaarne bevelen wij aan menschen van het karakter van den evangelist, aan wiens gebleken onkunde wij Kuiper's kostelijk boekje hebben te danken, ter lezing aan de *Geschiedenis der Christelijke kerk,* geschreven door een evangelist behoorende tot de Vrienden der Waarheid namelijk F. van Kooy, een in elk opzicht steil en karaktervol man, die de gereformeerde waarheid liefhad en de gereformeerden zeer goed wist te waardeeren niet slechts in geschrifte doch ook in persoonlijken omgang. Een man die o.a. ook in Groningen heeft gewerkt. Men leze in diens handboek § 131 en 132.

VIJF-EN-TWINTIGSTE HOOFDSTUK

DE SYNODE AAN HET WERK.

DOOR de synode werd een commissie van advies benoemd in handen waarvan alle de stukken die betrekking hadden op de zaak De Cock werden gesteld. Eerstens de memories opgesteld door mr Van der Kemp, graaf Van Hogendorp en De Cock. Dan de stukken gezonden door het provinciaal kerkbestuur, tegen welks vonnis de afgezette De Cock in appèl was. Dit kerkbestuur had een schrijven gevoegd bij zijn besluit tot afzetting ter verdediging van zijn handeling.

Ergerlijk in de hoogste mate is dit schrijven, zoodat het een plaats verdient naast het schandschrift: *Ulrum, zooals het is, en deszelfs toenemende volksbewegingen in October 1834.* De schuilgaande schrijver van dit schandschrift, die niets minder is dan een vuige lasteraar, schijnt les ontvangen te hebben in zijn werken in de duisternis van het provinciaal kerkbestuur; overtreft hij in leugenstoffeeren zijn leermeester in beleid, toch is hij niet zoo schaamteloos brutaal, want hij scheldt van achter den muur die hem onttrekt aan het gezicht; het genoemd bestuur durft op eigen naam en voor eigen rekening schrijven wat het aan de synode schreef. Het schijnt geen groot respect voor deze „Christelijke Synode" te hebben gehad, anders zou het toch hebben toegezien wat het schreef. Het bestuur verontschuldigde zich blijkbaar een zoo overhaast besluit genomen te hebben en bedacht niet dat het zich zelf daardoor beschuldigde. Het schreef dan tot verdediging van zijn besluit: *„dat die maatregel noodig was en door de Synode behoorde bekrachtigd te worden, deels uit aanmerking van het schrikkelijk verval door onkunde en verwarring van denkbeelden,* WAARIN DE KORT TE VOREN NOG ZOOVEEL BETER GESTELDE GEMEENTE VAN ULRUM *door den invloed van den predikant De Cock geraakt is, en waaruit zij hoe eer zoo beter, door de dienst van eenen anderen leeraar, onder Gods zegen en hulp moet worden gered; deels wegens de verderfelijke pogingen eener factie, welke zich ter omverwerping der orde en eendragt, in onze*

Hervormde Kerk, hedendaags met Jezuïtische sluwheid, van menschen, gelijk De Cock is, als werktuigen weet te bedienen en honderden, waarlijk vrome, maar klein verstandige Hervormde Christenen medesleept; welke factie het hoogst betamelijk en noodig is, dat krachtiglijk worde tegengewerkt."

Uit dit stuk spreekt de geest van die predikanten, die het waagden te spreken van de domheid als van het stalvee, doelende op de door De Cock en anderen „verleide" eenvoudigen. Ze worden hier *klein verstandige* Hervormde Christenen genoemd. Dit stuk zou wel kunnen zijn gevloeid uit de pen van den toenmaals *on*genoemden, thans door eigen geestverwanten *ge*noemden berichtgever aan Gieseler inzake de bewegingen in de Hervormde Kerk. Groot is de insinuatie dat de hier bedoelde, doch niet met name genoemde factie, van mannen die ijverden voor kerkherstel, alzoo mannen als Molenaar en de latere zeven Haagsche heeren, dus een Van der Kemp, een Van Hogendorp, en anderen De Cock zouden hebben gebruikt met *Jezuïtische sluwheid* als hun instrument! Vernietigend is het vonnis dat de geschiedbeschrijving uitspreekt over deze zelfverdediging met betrekking tot de afzetting uit den dienst van den man die zich op dit „hooger" college had beroepen.

Als het zich andermaal zal zetten ten gerichte, zal het vonnis nog meer verzwarend zijn, maar dan geen tegenspraak vinden bij „hooger" college, gelijk wèl het geval was bij het appèl van De Cock en bij de uitspraak van de synode, welke overwoog „dat het Provinciaal kerkbestuur van Groningen, het strafmiddel der geheele afzetting van den dienst niet onverwijld, en ten allereerste had behooren toe te passen".

Als de geschiedvorsching zich nog eens weer ten gerichte zal zetten over wat het provinciaal bestuur deed, over *hoe* het handelde en *wat* het schreef, en zij raadpleegt het dossier De Cock, dat steeds omvangrijker wordt door het daaraan toegevoegde archiefmateriaal, dan zal haar oordeel niet minder streng zijn, dan dat wat thans reeds, ook van de zijde van de jurisprudentie, is uitgesproken, over de vervolgingen „van die samenkomsten waarvan nimmer, voor zoover bekend is eenige rustverstoring is uitgegaan." Dat oordeel zal dan ook gaan over het vonnis en haar toelichting van de zijde van het provinciaal bestuur, gelijk het alreeds geveld is door mr S. Sybenga als hij, de synodale uitspraak mede inbegrepen, schrijft: „Het was dan ook blijkbaar minder de strekking van het betoog (voorrede van het boekje van Jacobus Klok) dan de bewoordingen waarin het betoog was vervat, die aanstoot gegeven had, al is zulks in de overwegingen der uitspraken van het provinciaal kerkbestuur en der synode niet duidelijk tot uitdrukking gekomen."

Wat zal het oordeel moeten zijn over de insinuatie aan het adres van die mannen, waaronder voor het besef van De Cock de overleden graaf

C. van Zuylen van Nijevelt wel een eerste plaats had ingenomen?

De commissie heeft rapport uitgebracht van haar onderzoek; de synode gehoord naar de voorlezing daarvan heeft daarop, in dezelfde zitting, bij hoofdelijke stemming als haar oordeel uitgesproken: „dat het strafmiddel der afzetting niet onverwijld en ten allereerste op den predikant H. de Cock had behooren toegepast te worden en alzoo de uitspraak van het Provinciaal Kerkbestuur tegen hem moet worden gereformeerd."

Ons rest nog het kort appèl opgesteld door graaf Van Hogendorp met diens memorie te lezen, den inhoud daarvan te vergelijken met de memorie van Van der Kemp en die van De Cock. Heeft de synode eenig vermoeden gehad dat drie van deze stukken waren opgesteld door „Haagsche heeren"?

Ware de brief van Van Hogendorp verloren geraakt en had men niet gelezen, noch ergens kunnen lezen, dat déze de „acte van Appèl en de memorie van Defensie voor De Cock ontworpen had", bij inzage van de Acte van appèl aan „het algemeen synode der Nederlandsche Hervormde kerk" zou onmiddellijk twijfel zijn gerezen of deze wel door De Cock zelf was ontworpen. Dit appèl is zuiver zakelijk, gespeend aan alle breedsprakigheid, sober en bondig gesteld, volkomen correct in toon. „Met gepasten eerbied geeft H. de Cock te kennen, dat hij een vonnis heeft ontvangen, waarbij hij van zijn dienst geheel wordt afgezet; dat dit vonnis door het Provinciaal Kerkbestuur van Groningen, tegen hem in eerste ressort geslagen, gegrond wordt op een zeker werkje geschreven door Jacobus Klok, en door hem met een korte voorrede is uitgegeven; dat hij zich met dit vonnis ten hoogste bezwaard oordeelt, uit hoofde hij met de uitgave van dit werkje vermeent niets gedaan te hebben, dan waartoe hij volkomen geregtigd was; dat hij vermeent dat dit vonnis te meerdere herziening behoeft, daar hij het Provinciaal Kerkbestuur van Groningen, (welke achting hij hetzelve ook wenschte te kunnen toedragen) ten zijnen opzigte als geen onbevooroordeelde Regter kan erkennen, uit hoofde: 1⁰ een vroeger vonnis, in Appèl door dit Bestuur tegen hem gewezen, het Bestuur in deszelfs inzigten in de onderhavige zaak reeds gebonden had; 2⁰ de Voorzitter van dit Bestuur in zich vereenigd heeft, de functie van aanklager bij, en voorzitter van deze vergadering; en 3⁰ het vonnis zelve de kennelijkste blijken draagt van bepaalde en uitgezochte haat tegen hem suppliant, welke niet alleen ijzingwekkend moet genoemd worden in verkondigers des Evangeliums, maar bovendien noodwendig geheel verblindend heeft moeten zijn."

Redenen waarom hij, gelet op enkele door hem genoemde artikelen van het algemeen reglement, de vrijheid neemt „eerbiedig tot de eerwaarde vergadering te naderen en te verzoeken tot het appèl van dit vonnis te worden toegelaten, concluderende wijders tot de te niete doening van voor-

zegd vonnis, en ontheffing van uw suppliant van de klagte tegen hem ingebragt."

Dit appèl verraadt de hand van den jurist. Het werd vergezeld van „twee memoriën van verdediging. De eerste is de kortere, eveneens door Van Hogendorp ontworpen en voorgelezen aan mr Van der Kemp en dr Capadose; bij het copiëeren van het voorgelezen ontwerp heeft de ontwerper gebruik gemaakt van eenige door hen geopperde bedenkingen." Hij heeft zich zooveel mogelijk in de plaats van De Cock getracht te stellen, en vooral eenige „harde uitdrukkingen in diens geschriften trachten te verschonen." Toen hij het gecopiëerde ontwerp herlas, heeft hij bij zich zelve de aanmerking gemaakt, dat de laatste helft, wellicht voor „het synode minder beledigend had moeten zijn." De ontwerper verzocht aan De Cock de „memorie met aandacht te lezen en stond hem toe al wat hij er uit wilde laten, bijvoegen en veranderen, dit vrij te doen."

De Cock deelt in zijn appèl aan de synode mede, dat de eerste memorie, de kortere, door hem eigenhandig geschreven is. Met dit eigenhandig geschreven wordt niet door hem gezegd noch bedoeld haar ook te hebben opgesteld, doch een tegenstelling wordt gemaakt met de tweede memorie, de langere, die wèl door hem zelf is opgesteld en geteekend, maar niet door hem eigenhandig geschreven. De zaak staat dus zoo: hij heeft het manuscript van Van Hogendorp niet ingezonden bij de synode; daarin handelde hij wijs en voorzichtig. Hij heeft het overgeschreven en dit overgeschreven stuk ingezonden. De tweede memorie, de langere, wèl door hem zelf ontworpen, heeft hij laten overschrijven, doch zelf geteekend. Dit deed hij vrij zeker tijdshalve; de memorie is zeer breedvoerig. Het is wel mogelijk dat de ontslagen onderwijzer van Houwerzijl, die een zeer „duidelijke hand" schreef en hem wel hielp in het copieeren, de ingezonden tweede memorie heeft overgeschreven.

Uit het gebruik van verschillende inktsoort blijkt, dat De Cock van de vrijheid om veranderingen aan te brengen, uit te laten en bij te voegen een zeer bescheiden gebruik heeft gemaakt. Een enkele kenmerkende „Cocksiaansche" bijvoeging als: „op grond van Gods Woord"; „naar Gods Woord"; „'t welk mij op grond van Gods Woord moest aangewezen zijn"; „gelijk ook ten dage der Apostelen"; „onveranderlijk gelijk de wet der Perzen en Meden al is die ook nog zoo verkeerd en onbillijk", heeft hij toegevoegd aan het oorspronkelijk manuscript. Immers steeds weer vroeg hij, dat men met hem op grond van Gods Woord zou handelen. Eveneens is kenmerkend „Cocksiaansch", dat hij zich steeds weer beroept op de geschiedenis, zoo b.v. bij een inlassching als: „maar in den tijd onzer onderdrukking, overheersching van afgodische volken", waarin hij zinspeelt op de Fransche overheersching. Verder dikt hij, naar den trant van zijn schrijven, een enkelen zin nog wat aan, laat

iets weg of brengt een geringe verandering aan. Had het ontwerp: „ik mag ook verwachten op dit punt *met eenige inschikkelijkheid* beoordeeld te worden", hij verandert, *verbetert* en verscherpt: „ik mag ook verwachten op dit, door UEd. *met redelijkheid en naar Gods Woord* beoordeeld te worden". Schrijft Van Hogendorp: „Heb ik soms uitdrukkingen gebezigd in mijne geschriften welke met de *Christelijke lankmoedigheid* niet geheel overeenstemmen", hij *verandert*, wat kwalijk een *verbetering* kan worden geacht: „welke met de *waarheid* niet geheel overeenstemmen".

Het ontwerp zegt in verband met zijn voorrede voor het werkje van Klok: „maar ik heb daarmede niet verklaard dat in dienzelfden geest geen beter werkje geschreven konde worden"; De Cock lascht in „*volstrekt* geen beter" enz.; in den zin: „en dat ik zelve ten gevolge van meerdere studie hetzelfde onderwerp niet op een waardiger en vollediger wijze zoude *geschreven* hebben", laat hij één woord uit en voegt er een paar aan toe, zoodat de zin in de ingezonden memorie luidt: „op eene waardiger en vollediger wijze zoude *hebben kunnen behandeld hebben door Gods genade*".

Een laatste voorbeeld van inlassching volge, ten bewijze dat de memorie verbeterd is in punten die Van Hogendorp niet zoo juist kon weten. Als de memorie tegen het einde verklaart, over het vonnis zelf na het gezegde niet te zullen uitweiden, dan bewijst De Cock dat het vonnis met overhaasting is geveld, n.l. op den dag nadat hij zijn memorie van defensie (deze woordkeuze is kenmerkend juridisch, K.) had ingeleverd, door dat hij op den rand er aan toevoegt: „*Den eersten dag waarop zij konden en mogten samenkomen, op welken ook de kerkeraad, maar door hunlieder haasten te laat, hare memorie nog heeft ingeleverd*".

Beslaat de eerste memorie vijf en twintig bladzijden druks, de tweede heeft een omvang van twee en zestig bladzijden. De door Van der Kemp opgestelde en door den kerkeraad bij de synode ingediende memorie houdt het midden tusschen de beide genoemden en omvat ruim dertig bladzijden.

Daar de inhoud van deze drie memories nauw verband houdt met dien van den „afzettingsbul", dient dat vonnis in zijn geheel hier te worden opgenomen. In het archief De Cock berusten daarvan twee afschriften; het eene is geteekend door den secretaris van het provinciaal kerkbestuur en luidt:

Het Provinciaal Kerkbestuur van Groningen:

Gehoord en gelet op de kennisgeving, welke het Lid dezer vergadering, Ds D. Hendriksz. ambtshalve heeft gedaan van een bezwaar, ten einde als bij art. 75 van het Reglement van Opzigt en tucht van 28 Sept. 1825, no 109, zulks tegen Ds H. de Cock, te Ulrum, ter zake van handelingen, die de goede orde in de kerk zouden kunnen verstoren, en met name wegens de door hem gedane uitgave van een werkje getiteld:

„De Evangelische gezangen getoetst en gewogen en te ligt gevonden, „door Jacobus Klok, verwer en koopman te Delfzijl, met een korte voor- „rede en uitgegeven door H. de Cock, gereformeerd leeraar te Ulrum, „te Groningen bij J. H. Bolt 1834";

Geoordeeld bij die aangifte, dat er redenen waren, om dat bezwaar nader te onderzoeken en hetzelve onmiddelijk te behandelen;

Gelet, dat hetzelve, zoo veel noodig mogt zijn, op den 21 April 1834 schriftelijk is ter kennis gebragt van den beklaagde, uit wiens missive van 26 April 1834 de goede ontvangst dier kennisgeving is gebleken;

Gelezen het bovengenoemd in druk uitgegeven werkje en inzonderheid daarvan de voorrede pag. 4 in fine, pag. 7 de parenthese, pag. 29, 61, 64 en 74;

Gehoord en gezien het schriftelijk verslag der Commissie van drie leden, ten fine van onderzoek uit en door deze Vergadering benoemd, en welk verslag bij den President is ingeleverd, ter Vergadering gebragt en ter tafel overgelegd; —

Geëxamineerd alle de tot de zaak betrekkelijke en als boven ingeleverde stukken van den processe en daaronder bepaaldelijk ook het door die Commissie in geschrift gesteld en nevens den beklaagde verteekend verhoor van denzelven, alsmede de schriftuur van den Heer de Cock, bij die Commissie nog ingekomen, den 28 Mei 1834; —

Overwegende, dat het volledig consteert en door den Heer de Cock is erkent, dat hij is de Uitgever van het boekje, waarvan de titel hiervoren is omschreven, voorts, dat hij is de schrijver der voorrede en de onderteekenaar van het bijschrift op de keerzijde der titelbladen, luidende: „Ik erken geene exemplaren voor de mijne enz", zijnde hem daarvan bij zijn verhoor één exemplaar voorgelegd; —

Gezien de rede, gerigt aan de Nederduitsche Hervormde Gemeenten in ons Vaderland, gedagteekend den Haag 6 Sept. 1805, en de verklaring van dezelfde dagteekening, gevoegd achter het authentique afschrift der Evangelische gezangen, welke beide genoemde stukken zijn geplaatst vóór de gedrukte gezangboeken, en waaruit geblijkt van de goedkeuring en onderteekening van de Gecommitteerden toen ter tijd, wegens *alle* de gewestelijke Synoden; —

Geëxamineerd de Synodale acten van het Departement Stad en Lande van Groningen, van Junij 1806, art. 16 — 5 en 28 — 8, lit. F, van Mei 1807, art. 16 — 5 en van Junij 1808, art. 16 — 5; —

Overwegende, dat daaruit ten klaarsten geblijkt, niet alleen, dat de Evangelische gezangen in deze Provincie, op 1e Ianuarij 1807 als kerkgezangen moesten worden en ook werkelijk zijn ingevoerd, maar ook en wel inzonderheid, dat het gebruik derzelve bij elke godsdienstoefening verpligtend is verklaard voor, en serieuslijk gerecommandeerd aan elken Leeraar, ten einde, zoo als met name gezegd wordt, de goede orde te handhaven, met bedreiging van strengere mesures bij opzettelijk verzuim of in 't oog loopend wangedrag deswege: ja, dat zelfs de Heer Commissaris Politiek zich verbond, om in zijne qualiteit daartoe de hand te

bieden, zoodat Kerk en Staat, in blijkbare vereeniging, beide die gezangen kerkelijk verbindend hebben verklaard; —

Gezien de Synodale aanschrijving van den 15 Julij 1824 en art. 10 van het Algemeen Reglement op het Bestuur der Hervormde Kerk in het Koninkrijk der Nederlanden, van 7 Januarij 1816, No 1; —

Overwegende, dat uit dit een en ander ten duidelijksten volgt, het nog op dezen oogenblik bestaan van het voor de Predikanten in deze Provincie, als regel van dienst verpligtend gebruik dier gezangen; —

Overwegende, dat dus voorzeker niets geoordeeld moet worden de goede orde in de Kerk, die men vroeger wilde handhaven, ook nu meer te kunnen verstoren, dat een geordend Leeraar het zegel zijner goedkeuring openlijk en in druk heeft durven hechten aan een geschrift, zoo als het onderwerpelijk boekje, waarin, behalve dat daarin onderscheidene dier Evangelische gezangen, benevens derzelver opstellers, niet op eenen bedaarden, betoogenden en bescheidenen toon zijn wederlegd, maar op de schandelijkste, laaghartigste en valschte wijze zijn aangerand, derzelver verzamelaars, waaronder mannen van algemeen bekende kunde en braafheid, meerendeels reeds ontslapen, en alle in den tijd gekozen uit de respectieve gewestelijke Synoden; ja deze Synoden zelven magtspreukig en liefdeloos, trotschelijk worden beschuldigd van trouwloosheid of onkunde, bovendien met even zoo vele woorden „het zingen dier gezangen" schaamteloos wordt verklaard „voor strijdig met Gods woord, voor een getier, dat na te laten best en Gode behagelijkst zoude zijn": waarin de gemeenten alzoo openlijk worden aangespoord tot wederstreving eener verordening omtrent de openbare eeredienst, en de gemoederen dergenen, die te zwak zijn van verstand om dit boosaardig weefsel te kunnen doorzien, worden opgehitst tegen een op hoog gezag ingevoerd en nog dagelijks met stichting gebruikt wordend gezangboek, dat kwaadaardiglijk in dit geschrift genoemd wordt, onder anderen: „een te zamen geflanste Alkoran, waarin de waarheid, die er noodig is „te weten tot zaligheid, uit blindheid of trouwloosheid is verzwegen", en voorts nog: „een geheel van 192 Sirenische minneliederen, om de „Gereformeerden al zingende van hunne zaligmakende leer af te helpen, „en eene valsche en leugenleer in te voeren" enz. —

Overwegende, dat men volgens art. 227 der grondwet voor het Koningrijk der Nederlanden gelijkelijk verantwoordelijk is voor hetgeen men uitgeeft of verspreidt, als voor hetgeen men schrijft: — dat bovendien de Heer de Cock niet alleen is uitgever, maar ook schrijver der aanprijzende voorrede, erkenner der exemplaren voor de zijne en naziener van het werkje, dat, volgens art. 7 van het Reglement van Opzicht en tucht, byzonder strafbaar is alles, wat de goede orde in de Kerk kan verstoren, en dat de beklaagde in zijne betrekking bijzonder verpligt was, volgens de door hem, tijdens zijne admissie tot den Predikdienst, bij dit Provinciaal Kerkbestuur naar luidt van art. 28 van het Reglement op het examen van 30 Julij 1816, afgelegde en onderteekende verklaring zich met allen ijver toe te leggen op de bevordering van orde en eendragt;

Gezien het Vonnis door dit Bestuur tegen den Heer de Cock in appel gewezen den 1sten April 1834; —

Overwegende, dat aan te nemen de meening van den beklaagde dat, om reden bij evengemeld vonnis voorkomt, dat in de zaak, die het onderwerp dier procedure uitmaakt, hij, onder anderen, had gehandeld der goede orde tot stoornis, even daarom hij thans niet andermaal actionabel was, niet anders zoude zijn, dan aan te nemen de ongerijmdheid zelve aangezien toch het bezwaar, waarover toen in appel is gevonnist, wel in één opzicht een *soortgelijk* wanbedrijf, maar geenszins *dezelfde* zaak, en dus *hetzelfde* delict ten onderwerp had, waarover thans wordt geoordeeld, aangezien integendeel bij dat vonnis in het geheel niet is voorkomende eenig oordeel over het tegenwoordig boekje, zooals de beklaagde bij eene schriftuur, in *dat* proces, van den 18 Maart 1834 toen ook zelf heeft beweerd, „dat vermits dit boekje geen punt van „beschuldiging was in het primitive vonnis, het ook in het appel van „dat primitive vonnis niet opgenomen noch geoordeeld mogt worden" en aangezien eindelijk, die meening zoude leiden tot de allezins absurde gevolgtrekking, dat éêne uitspraak van tucht zoude opleveren een kwijt- en vrijbrief van en voor *alle,* slechts eenigszins gelijksoortige, wanbedrijven; —

Overwegende, dat, juist al het aan de tegenwoordige zaak voorafgaande, eene verzwarende omstandigheid tegen den beklaagde *moet* opleveren, niet slechts, overmits de uitgave van dit boekje stoutelijk is geschied op een tijdstip toen de Heer de Cock reeds, wegens het stichten van wanorde, ter eerster instantie in alle de deelen van zijne dienst was gesuspendeerd, maar daarenboven omdat art. 7 van het Reglement van Opzicht en tucht gebiedend vordert „vooral onderscheid te maken tus- „schen enkele misstappen en hebbelijke verkeerdheden, en eindelijk in „allen gevalle bijzonder te letten op verzwarende en verzachtende om- „standigheden, alsmede op de hardnekkigheid in het ontkennen of tegen- „streven, of ook de ootmoedigheid in het belijden en onderwerpen der- „genen, die bestraft moeten worden"; —

Overwegende nu, dat op den Heer de Cock, dien men wenschte te behouden en tot verbetering en ware ootmoedigheid te brengen, de uitspraak van den eersten April 1834 alleen en in stede daarvan heeft uitgewerkt, het schrijven van eenen eigenhandigen brief aan dit Kerkbestuur, welks inhoud, om er niet meer van te zeggen, ten eenenmale strijdig is met art. 13 van het Reglement van Opzicht en tucht; —

Overwegende eindelijk, dat, hoezeer de Christelijke liefde alles moet verduren, gelooven, hopen en verdragen, wat de Heer de Cock ook schrijven of zeggen mogt, ook in deze procedure alle middelen van zachtmoedigheid tot het uiterste beproefd zijnde, om den jammerlijk verdoolde, misschien onwetend het blinde werktuig van anderer booze bedoelingen, ware het mogelijk, voor het ergste te bewaren, dit alles evenwel vruchteloos is gebleven, alsnu de bewaring van orde en eendragt en de verpligting tot het houden van opzicht en tucht noodzaken om tot den strengsten maatregel te moeten overgaan en hem geheel te

verwijderen, die, na zijne tegenwoordige suspensie, toch nimmer weder openlijke godsdienstoefening zoude kunnen houden, zonder, naar zijn gevoelen een met Gods woord strijdig getier te doen plaats hebben, ja, in zijn oog valsche en leugenleer te bevorderen en dus een slecht en verderfelijk dienaar, bij vernieuwing te zijn; —

Gezien en gelet op art. 1, 2, 3, 7, 8, 16, 21, 47, 59, 75, en met name ook art. 58 3e d., alles van het Reglement van Opzicht en tucht van 28 September 1825, no 109; voorts art. 3, 7, 9, 39, 41 en 46 van het Algemeen Reglement van 7 Januarij 1816, no 1 en art. 1 en 77 van het Reglement op de Vacaturen van 23 November 1826, no 189; —

Regt doende, onder hooger beroep, —

Verklaart den Heer Hendrik de Cock, thans gesuspendeerd Predikant te Ulrum, van zijne dienst als Predikant geheel afgezet, met veroordeeling van denzelven in de kosten van deze procedure. —

Afschrift dezer uitspraak zal den gecondemneerde worden geinsinueerd, wijders gelijk afschrift worden gezonden aan de Sijnode der Hervormde Kerk, alsmede bij geleidende missive aan Z.Exc. den Heer Minister van Staat belast met de generale directie van de zaken der Hervormde Kerk, en eindelijk zal van deze ter zijner tijd, berigt worden gegeven aan het Klassikaal Bestuur van Middelstum. —

Aldus, tegenwoordig alle de Leden en eenparig geoordeeld en gedaan in onze buitengewone Vergadering, gehouden te Groningen den negenentwintigsten Mei 1800 vierendertig. —

Het Provinciaal Kerkbestuur van Groningen:
(was geteekend) D. Hendriksz. President.
M. Cremer Jz. Secretaris.

Voor Eensluidend Afschrift
De Secretaris van het Provinciaal
Kerkbestuur van Groningen,
M. Cremer, Jz.

Kopij.

Op heden, den dertigsten Mei 1800 vierendertig, is door mij ondergeteekenden bode bij het Provinciaal Kerkbestuur van Groningen, op last van hetzelve Bestuur, de uitspraak, door dat Provinciaal Kerkbestuur op gisteren gedaan, met overgave van volledig afschrift derzelve, geinsinueerd aan den daarbij gecondemneerden Heer Hendrik de Cock te Ulrum, exploit doende ter zijner woonstede, en sprekende aldaar met de Heer de Cock, aan wien ik dat afschrift, benevens eene kopij van deze mijne insinuatie heb ter hand gesteld.

(was geteekend) B. J. Woldringh. Bode.
Voor kopij conform. B. J. Woldringh. Bode.

ZES-EN-TWINTIGSTE HOOFDSTUK

GESCHIEDENIS EN INHOUD VAN HET APPÈL EN DE DRIE MEMORIES INGEZONDEN BIJ DE SYNODE.

IN de eerste memories wendt zich De Cock met dezen aanhef tot de synode: „Met een bloedend harte over mij aangedaan onregt en de gruwelijke vervolgingen die ik, man en vader van een talrijk huisgezin, maar wat meer zegt, herder en opziender eener gemeente, welke de Heere Christus gekocht heeft door zijn bloed, ondervind, neem ik thans onder biddend opzien tot mijnen Heer en mijnen God, mijn toevlucht tot u." Met een bloedend en bekommerd hart, wijl hij niet ontveinzen mag te vreezen, bij hen, wier bepaalde gevoelens der kerke niet onbekend zijn, weinig hoop op de gewenschte uitkomst te kunnen voeden. Hij weet zich aangeklaagd en veroordeeld niet vanwege onzedelijkheid van levenswijs; het verschil tusschen zijn aanklagers en hem betreft niet zijn gedrag, maar het Evangelie dat hij verkondigt. Echter nadat de Heere hem „verlichttede" oogen heeft gegeven, is het hem onmogelijk geworden een Evangelie te verkondigen zooals het in zijn dagen vrij algemeen wordt verkondigd. Van toen af heeft hij Jezus Christus mogen verkondigen als de kracht Gods en de Wijsheid Gods, als den eenigen Naam, die op deze aarde gegeven is om zalig te worden.

Aan de zucht gehoorzaam te zijn als een getrouw herder in de schaapskooi van Christus, is zijn zooveel geruchtmakend boekje tegen Brouwer en Reddingius zijn oorsprong verschuldigd. Is in deze wederlegging de Christelijke lankmoedigheid niet genoeg betracht? Hij huivert deze vraag te beantwoorden, want arglistig is het harte, meer dan eenig ding! Hij zal die vraag liefst niet beantwoorden. Hij zal zich zelven hierin niet vrijspreken, doch verwacht ook op dit punt met redelijkheid en naar Gods Woord beoordeeld te worden: wordt toornig en zondigt niet! De vraag is niet of de bedienaars van het Evangelie tegen de tegensprekers der gezonde leer harde uitdrukkingen mogen gebruiken, maar

alleen maar *in hoe verre* zij die mogen gebruiken. Moge het zijn dat hij zich tegen de genoemde predikanten bezondigd heeft, is dit dan eene zonde, verondersteld hij heeft zich daaraan schuldig gemaakt, om deswege gesuspendeerd te worden met verlies van zijn traktement, gelijk het luidt in het hoogste ressort, door het provinciaal kerkbestuur tegen hem gewezen? Hij acht, dat in aanmerking had mogen komen dat hij door Brouwer opgeroepen en uitgenoodigd is geworden om tegen hem te schrijven, zoo is hij dan eenigermate om der waarheid wille tot dit schrijven genoopt, en, zoo vult hij zelf aan in Van Hogendorp's manuscript, *gedrongen*. Hij houdt zich overtuigd, dat had hij voor den wereldlijken rechter moeten terecht staan, hij met meerdere redelijkheid zoude zijn behandeld geworden. Wat moet men zeggen van eene geestelijke overheid, die, waar op zijn hoogst een broederlijke vermaning voor eenen gewaanden en betwijfelden misstap het gevolg moest zijn geweest, nu eene suspensie uitspreekt voor den tijd van twee jaren met verlies van traktement. Hij zwijgt dan nog van de verzwaring van het vonnis, van hetwelk hij slechts appellant was; een daad van een wreede gevoelloosheid, waarvan onder de wereldlijke rechters alleen bij de militairen voorbeelden worden gevonden, terwijl „de meer geoefende en daarom ook meer gecivilizeerde burgerlijke regter van dezelve gruuwt, en het vrijwillig gebruik van het regt van appel nooit ten nadeele van den appellant doet uitlopen." Dat de synode hem redres geve! Toch mag hij het niet ontveinzen: ook in dit opzicht zijn zijne uitzichten kommerlijk. Hij wordt niet als mensch, als burger geoordeeld; maar de leer, die hij verkondigt, is de leer zijner vervolgers niet, en, zoo vraagt de appellant.... is zij de uwe? Men is niet meer tevreden vrijheid te hebben eene leer in „onze" kerk te verkondigen, welke de vaderen oordeelden niet overeen te komen met de gezonde woorden van onzen Heere Jezus Christus, maar men kan de voorvaderlijke leer niet meer verdragen. Men ziet de belijders daarvan met nijdige oogen aan, en zelf de verdraagzaamheid verloochenende waaronder men groot is geworden, heeft men gehoor gegeven aan Laurman in zijn boekje met den „lieffelijken" titel van den *Dweeper* bestempeld.

Met betrekking tot de uitgave van het werkje van Jacobus Klok verzekert hij: „alle de uitdrukkingen daarin voorkomende voor zijn rekening te nemen". Mogen de tegenstanders van 't „Gezangboek" voor dompers en dwepers worden gehouden en door sommigen met minachting en een beleedigend mededoogen worden aangezien, hij vermeent, ofschoon er enkele uitzonderingen mogen wezen, dat zij de steunpilaren der kerk zijn, èn door de achting die zij om hunnen voorbeeldigen wandel alomme bezitten, èn omdat zij gezegd mogen worden hun geloof door hunne werken te betoonen, waarover de „zedelijkste Herders der gemeente, ook dan wanneer zij met hen in de leer verschillen, hunne bewonderende

goedkeuring moeten geven"; *gelijk men zelfs in Reddingius nog zien kan*, voegt De Cock aan het geschrevene toe. Zijn er geen gewichtige redenen waarom inzonderheid de godvreezenden een wantrouwen tegen het gezangboek betoonen? Een van de voornaamste vervaardigers, de bekende dichter Rhijnvis Feith, een tegenstander van de leer der verkiezing, heeft zich in zijne *Proeve van eenige gezangen* op de smadelijkste en meest onchristelijke wijze uitgelaten over de Psalmen, en daardoor genoegzaam betoond de man niet te zijn, wien het gegeven was tot het vervaardigen van een Evangelisch gezangboek „zoo er buiten de Psalmen een bestaan kan", mede te werken. Men onderzoeke welk lot de gezangen van Van Lodestein en andere vrome mannen ondergaan hebben, voor zoo verre zij in het gezangboek zijn opgenomen. Sommige daarvan zijn opgenomen, en konden alzoo tot een brug gebruikt worden om het gezangboek in te voeren. Slaat men nu het gezangboek op, dan vindt men in het eerste hoofddeel, *van God en Zijne volmaaktheden*, eene optelling dier volmaaktheden; maar van de Rechtvaardigheid Gods geen gewag gemaakt.

Sprekende van de gezangen zelf, wil hij slechts, om geene keuze te doen, de beide eersten uit den bundel nemen. Wèl wordt in beiden gesproken van de drie personen van het Goddelijk Wezen; „maar wordt aan elk derzelver eene God toekomende eere toegebragt? Zingen wij dan die zingende niet veel meer ter eere van een Driegodendom, dan van eene Drieëenheid?"

Hij heeft door de uitgave van Kloks werkje en de voorrede door hem daarin geplaatst zijn gevoelen omtrent dit gezangboek geopenbaard, aan hetzelve wel *in summa* zijn goedkeuring gehecht, doch daarmede niet verklaard dat in dienzelfden geest geen beter werkje geschreven konde worden. Juist door zulk een voorrede te vragen en te verleenen naar een algemeen gebruik aan min bekende schrijvers, toonen de beide schrijvers te erkennen, dat zoo hij die de voorrede geschreven heeft, zelf het onderwerp van het boek behandeld had, het op eene andere en *welligt* meer voldoende wijze ware behandeld geworden. De ontwerper van deze memorie had geschreven, waar nu *welligt* staat, het woordeke *zeker*, doch de niet hoog van zich zelf gevoelende De Cock veranderde het in het bescheidene *welligt*. „Een man van studie is soms de uitgever van een werk, waarvan hij de auteur zelve juist niet zoude willen zijn; dan verkiest hij dikwerf dat een der geringen en eenvoudigen het onderwerp behandelt, omdat er waarheden zijn die op het publiek een heilzamer indruk maken, zoo zij komen uit de pen der geringen en eenvoudigen, dan uit die der geleerden". Daartoe beroept hij zich op de tallooze voorredenen door de professoren en predikanten der Hervormde Kerk in ons vaderland geschreven, voor die schriften waarvan zij de auteurs niet waren, en waarin uitdrukkingen voorkomen, die zij zelven gewis niet zouden hebben gebezigd, en welke gij, zoo richt hij zich tot de leden der synode,

hen ook niet zult toerekenen. Uit deze woorden, gevloeid uit de pen van Van Hogendorp, moge blijken dat deze nù begrijpt en ook billijkt dat De Cock „patrociniëert" zoovele geschriftjes door eenvoudigen in het Noorden des lands geschreven.

Voorts gaat de appellant over tot het betoog, dat hij het recht had het gezangboek te toetsen, en, hetzelve gewogen en te licht bevonden hebbende, zijn gevoelen vrijmoedig en onbewimpeld te openbaren. Hij erkent dat het gezangboek de goedkeuring en onderteekening heeft verworven van gecommitteerden van alle gewestelijke synoden, maar, zoo voegt hij aan het oorspronkelijk ontwerp toe, in den tijd *onzer onderdrukking en overheersching van afgodische volken;* en dat dit gezangboek sedert zeven en twintig jaar kerkelijk is ingevoerd. Echter de belijdenisschriften hebben de goedkeuring en onderteekening van de synode van Dordrecht verworven; en de catechismus is kerkelijk ingevoerd en in gebruik geweest sedert twee honderd zes en zestig jaren. „Herdenk, o Hoog Eerwaarde Heeren, aan het heerlijk en eenstemmig getuigenis van het synode van Dordrecht afgelegd; herlees hetgeen Trigland van de zitting, waarin dit geschiedde, schrijft; bedenk dat diezelfde Catechismus, even als de Belijdenis en de Canones, vertrapt en vertreden ligt, ten gevolge der afschaffing van het oude formulier van onderteekening, en de bijkans algemeene opvatting van het nieuwe formulier, door u in den jare 1816 opgesteld. Zie hoe sints dit jaar, de meeste Herders en Leeraars onzer kerk zich aan de Formulieren van Eenigheid niet verder en meerder verbonden oordeelen, *dan in zoo verre zij vermeenen* dat dezelve met Gods Woord overeenstemmen; eene voorbehouding waarmede zij voorwaar de *Koran* wel kunnen onderteekenen."

Dan herinnert de memorie, dat men zich zelfs in „vereenigingen van predikanten" niet schaamt, uitdrukkingen uit den Catechismus voor godslasterlijk te verklaren. Verder wordt gewezen om te weten welke achting men voor den Catechismus heeft, op de *Gedachten* van prof. Hofstede de Groot en de werken van Van der Linden en het „liefderijke" boek van Laurman, uitgegeven in de *nabijheid van „mijne woonplaats", door Hervormde leeraars* binnen weinige maanden, zoo wordt nadrukkelijk opgemerkt. Mag de Catechismus zulk een behandeling ongestraft ondergaan, „moet ik dan afgezet worden, omdat ik mij met onze gezangen niet kan vereenigen" ?

„Ofschoon er," zoo vervolgt de memorie, „over de kracht van ulieder onderteekeningsformulier, sinds jaren getwist wordt, hebt gijlieden echter geen enkele daad gedaan, geen enkele uitlegging gegeven, waardoor de in de kerk toenemende losbandigheid wordt beteugeld. Hofstede leert openlijk dat geen kerkgenootschap iets omtrent de leer mag voorstellen; dat de synode van 1816 de predikanten van alle banden heeft ontslagen, en dat aan ieder predikant vrij staat te leeren wat hij wil. Maar als dan ieder predikt wat hij wil, zal ik dan beteugeld, zal ik dan afgezet worden

van mijne dienst, zal mijne geliefde en de aan mij gehechte gemeente van Ulrum van mij beroofd worden, omdat ik in gemoede en uit overtuiging, de Hervormde Leer aankleef? Ook op het punt van de gezangen vereenig ik mij met de gevoelens van onze achtbare voorouders. De synode van Dordrecht heeft bevolen wat in de kerken zoude worden gezongen en heeft veroorloofd dat 't gezang: *o God, Die onze Vader zijt* enz. gebruikt zoude worden. En heeft daarentegen geboden, „dat alle andere gezangen uit de Kerken zouden worden geweerd, en dat zoo er eenigen alrede in de Kerken ingevoerd waren, die zouden nagelaten". Daarmede kennelijk bedoelende, de gezangen welke in de destijds oproerige en Remonstrantsch gezinde Provincie Utrecht, gedurende de kerkelijke troebelen ingevoerd waren."

„Ook particuliere personen, als Marnix van St. Aldegonde, vereenigden zich met dit oordeel van de synode, tegen de invoering en het gebruik van gezangen, welke in het eenig onfeilbaar Woord van God niet gevonden werden.

't Is waar, bij de reformatie zijn in Duitschland gezangen in de kerken ingevoerd, terwijl de Fransche kerken en gereformeerde Nederlandsche daarvan verschoond zijn gebleven tot op het begin van deze eeuw. Vanwaar echter is het ongeloof en de afval gekomen? Vanwaar heeft de verwoestende neologie hare vleugelen uitgebreid over Europa? Vanwaar is door allerlei uitleggingen het Woord Gods der kerke geheel of gedeeltelijk ontfutseld?

Het antwoord op deze vragen moge doen zien of het oordeel onzer synoden tegen de invoering en het gebruik van gezangen buiten het Woord van God zoo ongezond is geweest en of ik, te veroordeelen ben, omdat ik met hen ook in dit punt overeenstem! Er wordt nu in de Nederlandsche Hervormde Kerk openbaar geleerd, dat de Heidelbergsche Catechismus is afgeschaft, en dat alle banden omtrent de leer verbroken zijn, zoo vermeen ik nog meerder vrijheid te hebben mij tegen de gezangen te verklaren". Maar is de afkeuring van gezangen zoo vreemd als het vonnis ten zijnen laste zou willen doen gelooven?, zoo vraagt De Cock. De secretaris der synode Dermout heeft geschreven, „dat men twee ingevoerde gezangen had kunnen weglaten, dat een derde onduidelijk is, en een vierde onverstaanbaar". Het is waar dat Dermout zoo omtrent *eenige* gezangen gesproken heeft, De Cock „de weglating en weering van alle zoude wenschen, maar het getal doet niets ter zake, het is het beginsel waar het hier op aankomt, en zoo ik mijne wensch openbaar dat men twee gezangen weg had gelaten, zoo kan ik dien wensch ook omtrent 192 openbaren". Men wil hem een recht ontnemen, dat aan anderen, aan eene zoogenaamde liberale denkwijze wordt toegekend. De motieven van het tegen hem gewezen vonnis „zijn niet slechts

in de zelfde, maar in veel grootere mate van toepassing tegen alle de zoogenaamde liberale predikanten".

Hij wil zelfs „geheel zwijgen over de aanhaling van een artikel onzer politieke grondwet (hij vult aan: *waarmede ik anders wel vereenigd ben*) in een vonnis gewezen door eene kerkelijke overheid, welke aanhaling in het oogloopend eene verwarring van denkbeelden aantoont, welke bij godgeleerden, wien het Provinciaal Kerkbestuur der kerk is toevertrouwd, niet had kunnen worden vermoed, en waarin het geheele voorgeslacht gewis eene miskenning van den aard van het koninkrijk der hemelen zoude gezien hebben".

Echter, er komt in het vonnis eene zinsnede voor, zoo tastbaar bits en hatelijk, ja, die zoo met het voorbedachtelijk doel om te grieven gesteld is, dat appellant dit niet stilzwijgend mag voorbijgaan. Aan het einde toch van het vonnis wordt beweerd, dat De Cock „na zijne tegenwoordige suspensie nimmer weder openlijke godsdienstoefening zoude kunnen houden zonder naar zijn gevoelen, als met Gods Woord strijdig getier te doen plaats hebben, ja in zijn oog valsche en leugenleer te bevorderen, en dus een slecht en verderfelijk dienaar bij vernieuwing te zijn". Is deze zinsnede, zoo luidt de vraag aan de synode gesteld, inderdaad die van een christelijk kerkbestuur? „En nogthans bevat deze zinsnede wellicht, hoe hatelijk te samengesteld, eenige waarheid en welke dan? Wat van toepassing zoude kunnen zijn, naar deze redeneering, is toch ook van gelijke toepassing op alle de vijanden en tegenstanders van den Heidelbergschen Catechismus en de daarin vervatte leer. Ja, van meerdere toepassing! Want De Cock zoude de vrijheid hebben uit het gezangboek één, twee of drie versjes uit te kiezen en de overige ongebruikt te laten, gelijk bij de invoering der gezangen zoovele leeraars gedaan hebben. Maar de vijanden van den Heidelbergschen Catechismus hebben de vrijheid niet sommige der daarin voorkomende zondagsafdeelingen over te slaan, zij moeten over allen zonder onderscheid, naar volgorde prediken, en ook over diegenen welke zij beweren godslasterlijke uitdrukkingen te bevatten".

Appellant verklaart ten slotte, mocht hij mogelijk harde uitdrukkingen in zijn geschriften gebezigd hebben, hij onttrekt zich aan de broederlijke vermaningen niet en is altijd bereid de bewijzen waarop men zijn schuld mocht willen gronden in liefde aan te hooren.

Wat tenslotte de hoofdzaak betreft, hij gelooft dat zijn zaak rond staat; dat die het licht mag zien; dat hij geen onpartijdig rechter behoeft te vreezen en daarom verwacht en verzoekt hij althans van de synode te nietdoening van een vonnis, dat hij onrechtvaardig oordeelt en waarvan hij zeggen mag dat het hem „tot een martelaar maakt".

Na toebidding van eene ruime mate des Heiligen Geestes over elk der

leden in het bizonder, noemt hij zich met christelijke onderdanigheid, hun verdrukte en bedroefde dienaar.

Legt men naast deze de memorie door De Cock zelf opgesteld, dan springt het groot verschil in vorm en inhoud in het oog. Hij doet doorloopend een beroep op de geschiedenis der kerk en verwijst voor zijn argumentatie telkens naar de Schrift. De woordkeuze is geheel in overeenstemming met die zijner vele strijdschriften en de redeneertrant kenmerkt zich door de breedsprakigheid eigen aan zijn protesten en smeekschriften.

Hoewel de rapporteerende commissie in haar rapport niet laat merken dat haar het verschil, wat den vorm betreft, is opgevallen, zoo mogen we toch niet veronderstellen dat dit aan haar zal zijn ontgaan.

Verschillende uitdrukkingen in deze memorie komen ook voor in die van Van Hogendorp, echter zeer opmerkelijk, daar dan ingelascht door De Cock. Direct reeds merken we op dat hij ook in dit stuk wijst op den bizonder ongunstigen tijd, wat het kerkelijk leven belangt, waarin deze bundel liederen in onze kerk is ingevoerd; 't was in de dagen onzer verzuchting onder afgodische volken, en naar onzen „jeukerigen landsaard". Men roemt „van verdraagzaamheid; maar deze bestaat dan hierin dat men vrijelijk alles tegen Gods Woord mag spreken en schrijven. Men roemt van liefde en vrijheid, maar dit is dan die liefde en vrijheid die zich alleen uitstrekt tot de kinderen dezer wereld".

Ook in deze memorie verbergt De Cock niet, dat hij zich even beslist stelt tegenover het romanisme als tegenover het liberalisme. Uitdrukkingen als het „Afgodische Pausdom" en „Roomsche Hoereliederen" worden zelfs in deze memorie niet in de pen gehouden. Het is moeielijk om den „Paus van Rome uit Gods Woord te bewijzen dat hij de Antichrist is, zoo is het ook moeijelijk voor mij, om maar steeds mijn regt en dat van de gemeente te bepleiten." Hij vraagt met Klok ter verantwoording geroepen te worden, opdat mede door de overtuiging van honderden en duizenden verkregen worde om de gezangen vrij te geven en in de keuze der gemeente te laten. Het is hem een opmerkelijk feit dat hem na ruim driehonderd jaren, juist hetzelfde geschiedt, hetgeen den eersten martelaar Johannes Pistorius is bejegend „wiens regters zijne aanklagers tevens waren". Hij wijst op „de haast gemaakt door het Provinciaal Bestuur klaarblijkelijk in overeenstemming met Laurmans goddelooze en verfoeijelijke raad, hem zoo spoedig mogelijk uit te werpen. Waarom anders als door het groeien van den haat al die buitengewone en zoo spoedig mogelijk belegde buitengewone vergaderingen?" Maakt het genoemd bestuur „met vertooning en omslag van woorden melding van de stukken die tot een onpartijdig onderzoek gediend hebben, het zal aan de aandacht der synode wel niet ontglippen, dat dit meer schijn dan zijn is",

want ter zake dienende stukken, waren er eigenlijk niet, dan zijne verantwoording, waarop in het geheel geen acht is geslagen. Telkens verwijst hij de synode naar het adres van „den eerwaardigen Molenaar" ter adstrueering van zijn betoog.

Na deze „algemeene inleiding" gaat hij „stuksgewijze de overwegingen die tot het vonnis hebben geleid na om de ongegrondheid daarvan voor te stellen".

Zeer ter zake is, bij zijn bedenking tegen de tweede overweging, de opmerking, dat „bij de verbazende vermenigvuldiging en opeenstapeling der kerkelijke wetten sedert 1816, die wel vier maal zooveel zijn in dat korte tijdperk, als al de wetten der algemeene synodes van ons vaderland van de dagen der Hervorming af tot aan dien tijd toe, en bij de algemeene lauwheid en koelheid der tegenwoordige predikanten, van de honderd slechts eenigen, al die bepalingen houden, ja misschien niemand. Het zou dus op die wijze gemakkelijk vallen, om iemand dien men haatte, naar een of andere bepaling uit den weg te ruimen". Wordt hij gewezen in de vierde overweging op zijn verplichting tot goede orde, „de kerkelijke besturen die hem veroordeelden schijnen zijn verplichting om de leer naar Gods Woord en aangenomen formulieren naarstig te zullen leeren en *handhaven* willens en wetens voorbijgezien te hebben. Als die leer wordt geleerd, wordt men gescholden voor fijne, domper, dweper, dortenaar of wat dies meer zij; wil men die handhaven men wordt beschuldigd als verstoorders van orde en eendracht. Is dat geen duivelsche orde en eendracht?"

De zesde overweging maakt gewag van de bezwarende omstandigheden, die met de gewaande overtreding zouden gepaard zijn gegaan.

De uitgave van Kloks werkje is stoutelijk geschied, op een tijdstip dat De Cock reeds wegens het stichten van wanorde in alle deelen van zijn dienst was gesuspendeerd. Was deze suspensie wettig geschied, zeker dan zou een dergelijk misdrijf zijn schuld verzwaard hebben, dit geeft hij toe; maar had men hem niet op grond van Gods Woord moeten toonen, waarin zijn misdrijf bestond?

Drie dingen kunnen dienen tot verzwaring, naar art. 7 reglement. Zijn rechters schijnen het oog te hebben gehad op deze drie dingen: *hebbelijke verkeerdheid, verzwarende omstandigheden* en *hardnekkigheid in het tegenstreven.* Hij zuivert zich in deze drie punten; in het derde door bijvoorbeeld er aan te herinneren, dat hij direct den raad volgde met betrekking tot het stukje van mej. Hoogendorp inzake de gezangen.

Duchtig neemt hij onder handen dat zij in de zevende overweging „opgeven": „*dat zij hem wenschten te behouden; dat zij zijne verbetering wenschten* en dat zij gewenscht hadden hem tot *ware verbetering te brengen.*"

Hij gruwt van hun christelijke liefde en zachtmoedigheid waarvan in

de achtste overweging wordt gesproken, waarin zij hem een *jammerlijk verdoolde* noemen, gelijk de paapsche inquisiteuren ook pleegden te doen. Evenmin gaat hij verder stilzwijgend voorbij aan de veronderstelling, dat hij „misschien onwetend, het blinde werktuig van anderer booze bedoelingen is"; hier wordt een pijl geschoten in de richting van de Haagsche heeren, die nu nog niet allen bij name bekend zijn, doch over eenige jaren, als de tijd is gerijpt, voor den dag zullen komen. Door deze bedekte beschuldiging geven zij hem nog een ezelsschop: „een aantijging van onnozelheid". Hun belangstelling om hem voor het ergste te bewaren, acht hij geveinsd, zij is hem nimmer gebleken; zij hebben die nimmer betoond! Het is laster zonder bewijs, als ze hem een slecht en verderfelijk leeraar lasteren!

Na de overwegingen, volgt waarop het bestuur ziet en let. Ook daaruit blijkt dat het wederom „op Roomsche en niet op Gereformeerde wijze is te werk gegaan; ja De Cock heeft bevonden gedeeltelijk tegen hunne handelwijze strijdende en regtstreeks inloopende, vooral tegen art. 2 van het Reglement van kerkelijke tucht, waar gezegd wordt, *dat zij zich ten hoofddoel moeten stellen de handhaving van den Godsdienst, bijzonder der Hervormde leer en zuiverheid van zeden*". Hij beweert driest dat zij, dat zijn dus de mannen die over hem hebben ter vierschaar gezeten, tegen dit artikel „zoo regtstreeks handelen, dat het ergelijkste wangedrag op markten, harddraverijen, vergaderingen tot Nut van 't Algemeen, gelijk die ten onregte genoemd worden, die schier overal bekend zijn en niet het minste gezocht worden tot ergernis der goeden en verleiding en stijving der goddeloozen" zelfs door hen ongemoeid wordt gelaten. Door gevolgtrekking beweert hij dan, dat ook deze rechters zich *rechtstreeks* gekant hebben tegen dit artikel, de ware godsdienst en Hervormde leer vertrappende en de leugen en duivelsdienst beschermende en handhavende, gelijk gebleken is in de zaak Brouwer en Reddingius, alsook in het stuk der Gezangen.

Eindelijk neemt de appellant nog even onder handen dat zij allen en éénparig zulks geoordeeld hebben, doch dat zal hem niet bezwaren, „als wetende dat de menigte van veroordeelaars èèn blijkt, wanneer het op willekeur, het goeddunken des harten en onregt en niet op de waarheid en Gods Woord gegrond is".

Zijne bede is dat „de Heere de Almachtige hen stellen moge, om Zijn Naam te handhaven en de eenige redding onzes diepgezonken Vaderlands te mogen bevorderen", zich noemende hun onderdanige en gewillige dienstknecht in *Christo Jezu* onzen Heere!

Moet het de commissie van advies wel zijn opgevallen, dat er bij punten van overeenkomst toch groot verschil was tusschen den vorm en den inhoud der beide memoriës, zij vulden elkander toch op uitnemende wijze

aan. Ging Van Hogendorps ontwerp meer in het bizonder in op de zaak waarom De Cock veroordeeld is geworden; zijn eigen memorie bedoelde het vonnis in zijn overwegingen als het ware uiteen te rafelen.

De belangrijkste memorie, wat vorm en inhoud beiden belangt, ingezonden door den kerkeraad en opgesteld door mr C. M. van der Kemp, schijnt niet gelezen te zijn, althans de synode maakt daarvan geen melding. Ze heeft bijna dertig jaar lang gerust in het archief, zonder dat daarvan notitie schijnt te zijn genomen. Dit stuk werd in zijn geheel opgenomen in *Hendrik de Cock,* doch „als eene afzonderlijke memorie van den kerkeraad" zonder dat ook maar de geringste aanwijzing wees op den bekwamen ontwerper daarvan. Dat de inhoud weer geheel verschilt van dien van den jurist Van Hogendorp is mede te verklaren uit het feit dat Van der Kemp kennis droeg van den inhoud van diens ontwerp. Het is zelfs de vraag, of prof. Helenius de Cock heeft geweten dat Van der Kemp de ontwerper daarvan was; immers in een noot wijst deze „op eene vergissing", die op het punt van aanklacht bij het classikaal bestuur van Middelstum zoude gemaakt zijn door den kerkeraad in deze door hem ingezonden memorie.

Toch heeft de bekwame kerkhistoricus, die in deze memorie ook uitkomt als canonicus, zich nièt vergist. De jurist Van der Kemp neemt de drie vonnissen achtereenvolgens onder het mes. Ze liggen voor hem, en nu herinnere men zich, dat het schrijven van de *Verdediging* de eerste grond is voor de schorsing van De Cock! Een jurist kan toch slecht op de gedachte komen, dat als eerste grond der schorsing een feit wordt genoemd, dat niet was bijgebracht in de aanklacht. Deze „meer geoefende en dáárom ook meer geciviliseerde Burgerlijke Regter" vermoedde niet, dat de rechtspraak der classis Middelstum zòò krom was; welke door een jurist van den tegenwoordigen tijd daarbij nog onwettig wordt geacht. [1])

Weer versterkt de voornoemde noot in het vermoeden, dat prof. Helenius de Cock niet heeft vermoed, dat de memorie, berustend in zijn archief, geschreven met bizonder duidelijke hand, naar een ontwerp is van één dier zeven Haagsche Heeren, omtrent wie De Cock's vijanden in zijn sterfjaar zullen vragen en smaden: *Wat willen toch eigenlijk de Zeven Haagsche Heeren?* Het is een predikant bij de Hervormden, die dit vraagt. Hij wacht klaarblijkelijk geen antwoord. De man houdt zich schuil! Dat zich de schrijver verborgen houdt van het *Gesprek van eenen geheimen zendeling van de orde der Jezuïten, met zijnen leerling, over De zeven Wijzen van Nederland,* kan niemand spijten. Wie heeft behoefte met zulk een lasteraar nader kennis te maken? Het is voldoende dat men weet, dat beide pamfletten in Groningen zijn gedrukt, het eerste bij J. B. Wolters, het andere bij P. van Zweeden.

Had de synode de memorie van den kerkeraad (Van der Kemp) gelezen

en bestudeerd, dan hadden de Groningsche leden dezer „Christelijke Synode", ingelicht door prof. Pareau zich kunnen voorbereiden op de beantwoording der vraag van den onbekenden „nachtuil", welke naam hem beter past dan die van een heerlijk fluitenden schuilenden vink; dan hadden ze in Groningen terecht gekund!

Het is wel te verklaren waarom de synode geen notitie nam of deed alsof geen inzage was genomen van de memorie van den kerkeraad. De Cock was in beroep gegaan en zoo kon dit hooge bestuurscollege met eenigen schijn van recht zich ontslagen achten van het onderzoek, de bestudeering en beantwoording van dit meesterlijk pleidooi, vernietigend voor de Groninger kerkelijke besturen, die zoo krom recht hadden gedaan, en overvloeiende van liefde en sympathie van de zijde van Ulrums kerkeraad, welke liefde zich uitte in het steeds terugkeerende: ONZE De Cock!

Vermits deze memorie, tot welke de beide voorgaanden niet konden reiken, slechts éénmaal gedrukt werd, volge ze hier in extenso.[2])

Aan de Algemeene Synode der Nederl. Herv. Kerk.

Geven met verschuldigden eerbied te kennen Ouderlingen en Diakenen, te samen uitmakende den Kerkeraad der Geref. Gemeente te Ulrum in de Provincie Groningen, dat de door hen vertegenwoordigd wordende Gemeente zich ten uiterste in hare rechten en belangen bezwaard gevoelende met de hierna te melden handelingen van het Classicaal Bestuur van Middelstum en het Provinciaal Kerkbestuur van Groningen ten opzichte van haren hooggeachten en veelgeliefden Leeraar Henricus de Cock, zij zich verplicht rekenen, om de gronden van hun bezwaar, benevens van hun verzoek om herstel, aan de Synode voor te dragen.

Ten einde in deze voordracht geregeld te werk te gaan, zullen wij eerst een kort verslag van al het ten dezen voorgevallene dienen op te geven.

De Eerwaarde de Cock is ten jare 1829 als Leeraar in onze Gemeente gekomen, en heeft zich steeds in leer en leven de achting van alle weldenkenden waardig gemaakt.

Deze achting vermeerderde, zelfs bij vele Geref. Christenen in de naburige Gemeenten, toen onze Leeraar, hoe langer zoo meer bevestigd wordende in de door hem bezworen leer der Ned. Geref. Kerk, zich steeds krachtiger en bestemder in de verkondiging dier leer hooren liet.

Het gevolg hiervan was, dat vele Gereformeerden in de naburige Gemeenten, zich niet kunnende voeden of verkwikking vinden in hetgeen hun door hunne Leeraars werd toegediend, zich onder het gehoor van onzen getrouwen Leeraar begaven, en sommigen hunner zijn bijzonder onderwijs begeerden, ja zelfs hunne kinderen bij hem ten doop brachten.

Deze zoo buitengewone toegenegenheid voor onzen de Cock enkel en alleen ontstaande uit -ijne getrouwheid aan eed en plicht in het verkondigen van de door hem bezworen leer der Geref. Kerk, was een

doorn in het oog van vele hem omringende en verder gezetene ampts-broeders, en noopte hen om die zoo blijkbare gezindheid der Gemeenten te keer te gaan, onder anderen door in een ongunstig, hatelijk, ja bespottelijk daglicht te plaatsen de door de Cock verkondigd wordende leer en hare gemoedelijke en ijverige voorstanders.

Met dusdanige ergerlijke handelwijze kwamen openlijk te voorschijn de Heeren Brouwer van Uithuizen en Benthem Reddingius van Assen, misschien wel in dezen onwetend de blinde werktuigen van anderer booze bedoelingen, de eerste in de uitgave zijner twee *Leerredenen* over 2 Petr. 3 : 17; 2 Tim. 1 : 13, de andere in zijne uitgegeven *Brieven over de Tegenw. verdeeldheden en bewegingen in de Herv. Kerk.*

Dit kon, dit mocht door onzen getrouwen en ijverigen de Cock met geene onverschillige oogen worden aangezien. Reeds meermalen had hij op de Ringvergaderingen als anderszins woorden moeten hooren, die van de verregaande verbijstering en afval der sprekers getuigden: zelfs had eens een der leden zich niet ontzien op hoogen toon uit te slaan, dat het goddeloos en godslasterlijk was, wat onze Catechismus zeide, dat God met tijdelijke en eeuwige straffen wrake zou doen beide over de aangeboren en dadelijke zonden. Door dit een en ander werd de botsing tusschen de Cock, die de eer onzer Formulieren van eenigheid ophield, en zijne amptgenooten, welke die Formulieren verguisden, hoe langer zoo heviger: en toen op de Classicale Vergadering des voorgaanden jaars de oneenigheid weêr gaande werd, en de Cock zich alzoo gedwongen gevoelde, om den Heer Brouwer in het aangezicht te verwijten, van met den Heer Reddingius door hunne bovengen. geschriften opentlijk de vaan des oproers te hebben opgestoken, werd hij door Brouwer uitgetart, om hem in een openbaar geschrift tegen te spreken.

Ziedaar de aanleiding tot het geschrift van de Cock, *Verdediging van de ware Geref. leer en van de ware Gereformeerden* enz.

Dit boekje baarde opzien, en toonde duidelijk, dat het den schrijver, wetende te staan in de zaak des Heeren, door Gods genade geenszins aan moed ontbrak, om den vijand der Kerk in het aangezicht te staren en hem onbeschroomd toe te voegen, *Gij zijt die man!*

Maar ook deze moedige houding, waarmede de Cock zoo ondubbelzinnig zijn voornemen aan den dag legde om niet toe te laten, dat de leer van Gods Kerk en de gemoedelijke vroomheid der kinderen Gods onverdedigd werden aangerand, verbitterde den vijand dermate, dat, ten einde zijne verdere aanvallen en bevechtingen van de Kerke Gods niet verijdeld of te leur gesteld te zien, hij het er op begon toe te leggen, om den wakkeren wachter op Sions muren te doen verwijderen en de plaats ruimen.

Den 19 December 1833 werd de Cock geciteerd voor het Classicaal Bestuur van Middelstum om zich te verantwoorden zoo wegens het schrijven van bovengen. boekje, als wegens het leeren en doopen van personen uit andere Gemeenten. Hij verdedigde zijne handelwijze op grond van Gods Woord, doch zonder dat hem ook uit Gods Woord

eenig antwoord gewierd. Er werd slechts gezag gebruikt en onderwerping gevorderd, namelijk herroeping zijner aanmerkingen tegen Br. en Redd. en belofte van het bovengen. leeren en doopen te zullen nalaten. Wat wonder, dat, daar men geene overtuigingsmiddelen geliefde te bezigen, de Cock, van de rechtschapenheid zijner bedoelingen zich bewust, versterkt werd in de overtuiging, dat zijne handelwijze in hetgeen hem werd te laste gelegd, met Gods heilig Woord overeenkwam en hij alzoo verplicht was aan de gedane ongegronde vordering gehoor te weigeren? Terstond dan ook was het vonnis gereed, waarbij hij, evenwel zonder verlies van tractement, geschorst werd in zijne dienst, tot zoolang hij geen schuld beleden, zijne veroordeeling van Br. en Redd. niet herroepen, en bij geschrifte niet verklaard en beloofd zou hebben, zich aan zulke handelwijze niet meer te zullen schuldig maken. Bij die gelegenheid heeft de Kerkeraad verzocht met haren leeraar gehoord te worden, maar zulks afgeslagen zijnde, is dezelve naderhand nog even binnengelaten maar eerder bespot als gehoord.

Verontwaardigd over deze uitspraak hebben wij ondergeteekenden, als wettige vertegenwoordigers der gantsche Gemeente van Ulrum, die alzoo, zonder in hare rechten en belangen gekend te zijn, zoo maar willekeuriglijk van de getrouwe dienst van haren hooggeachten Leeraar verstoken werd, dadelijk bij voorn. Class. Bestuur tegen deze openbare kwetsing van de rechten der Gemeente geprotesteerd, en is tevens de Eerwaarde de Cock van die uitspraak in appel gekomen bij het Provinciaal Kerkbestuur van Groningen.

Ook weder bij dit Kerkbestuur is de zaak behandeld zonder in iets het minste de Gemeente, wie het gold, te kennen, terwijl ook deszelfs uitspraak van 1 April ondubbelzinnig getuigt van de meer en meer toenemende en verergerende vijandschap tegen onzen waardigen de Cock. In plaatse toch van (indien men de eerste uitspraak niet geheel wilde vernietigen, immers ten behoeve van den Appellant verlichten,) haar dan eenvoudig te bekrachtigen, ontziet zich gen. Kerkbestuur geenszins om de uitgesproken straf te verzwaren en de schorsing in de dienst te bepalen op twee jaren met verlies van het geheele tractement.

Inmiddels was ook het bekende boekje van Klok tegen de Evang. Gezangen uitgekomen en met eene aanprijzende voorrede uitgegeven door de Cock. Hiermede was de oogappel aangetast van de gezagvoerende vijanden onzer Formulieren van eenigheid. Hoe kon het anders, dan dat deze stoute daad de ergste straf werd waardig gekeurd, het Prov. Kerkbestuur zich deze zaak onmiddellijk aantrok, de Cock op nieuw voor zich citeerde en hem bij uitspraak van 29 Mey geheel en al van zijne dienst afzette.

Ook wederom hierin is er volstrekt geen acht op de rechten der Gemeente geslagen. Als ware zij nul in het cijferen, ontneemt men haar haren getrouwen, hooggeachten en veelgeliefden Leeraar: en het is hierom, dat de ondergeteekenden, als wettige vertegenwoordigers dier Gemeente, zich met deze Schriftuur wenden tot de Alg. Synode der N. H.

Kerk, om daarbij het haar toegebrachte grief voor te stellen en herstel van haar recht te vorderen.

En daartoe zullen wij betoogen I het recht der Gemeente van Ulrum, om zoodanige vordering te doen, II de onbestaanbaarheid der boven verm. uitspraken.

I.

Volgens het Alg. Regl. op het Bestuur der kerk van 7 January 1816, art. 6., heeft een minder kerkbestuur, hetwelk vermeent door de besluiten van een hooger bezwaard te zijn, het recht zich deswegens bij nog hooger bestuur te beklagen. In dat geval verkeert de Kerkeraad van Ulrum, die zich ten uiterste bezwaard rekent bij de bovenverm. uitspraken, waarbij hun Leeraar eerst geschorst, daarna geheel afgezet is, zonder dat men de Gemeente in iets het minste heeft gelieven te kennen, dan door eenvoudig die uitspraken haar te huis te sturen tot informatie, en naricht, dat is, met bevel om zich dien overeenkomstig te gedragen, hetwelk ten aanzien der beide laatsten nog niet eenmaal geschied is. Gekend te worden in dezen was het recht der Gemeente uit den aard der zaak, omdat het hier haren eigenen Leeraar gold, dien zij zelve beroepen had, op wiens bezit zij dus eene wettige aanspraak heeft, en waarvan zij mitsdien niet beroofd mocht worden zonder hare vrije toestemming, of inderdaad verkregen of wettig voor verkregen gehouden en derhalve inderdaad aangevraagd. Recht om gekend te worden had de Gemeente, omdat zulks de welvoegelijkheid medebracht, of wanneer toch immer in een Geref. land onder een welingericht Kerkbestuur heeft men van dusdanige hierarchale dwingelandij omtrent eene Gemeente vernomen, als zich hier de verm. Class. en Prov. Kerkbestuur niet ontzien hebben zich aan te matigen? Recht om gekend te worden had de Gemeente, omdat hier eerst en vooral hare belangen in het spel waren. Gehoord zijnde, hadden wij, die meer dan eenige in den omtrek gezeten predikanten, de ware belangen onzer Gemeente kennen, dezelve betoogd uit hare kennelijk uitgedrukte begeerte, om slechts de gezonde woorden onzes Heeren Jesu Christi te hooren, zoo als die zijn voorgesteld in onze Formulieren van eenigheid; uit de schaarschheid van rechtzinnige leeraars in de gantsche Provincie; uit de getrouwheid en naauwgezetheid, waarmede de Cock steeds al de deelen van zijn Evangeliedienst heeft waargenomen; en uit de achting en toegenegenheid, die hem door de gantsche Gemeente wordt toegedragen, zoodat er naauwelijks iemand is, die zich, bij het verlies van de Cock, met eenen anderen Leeraar, hoe rechtzinnig ook, zou willen of kunnen vergenoegen. Wij zouden ons tevens beroepen hebben op het gevaar en de nadeelen, die er uit de afzetting van onzen dierbaren Leeraar voor de Gemeente zullen voortvloeien, gelijk die ook reeds uit zijne schorsing kennelijk zijn voortgevloeid. Hoe velen zullen er niet zijn, die zich buiten de openbare gemeenschappelijke Godsdienstoefening zullen houden, hunne kinderen van den heiligen waterdoop en

van het Christelijk onderwijs des Leeraars verstoken laten, zichzelven van het H. Avondmaal des Heeren onthouden? Hoe zal het bij al die onwilligheid gaan met de bedieningen van Ouderlingen en Diakenen, daar, indien men ook ons om onze innige gehechtheid aan de Cock zal gelieven af te zetten, men geene Gereformeerde gewillige personen, tot die bedieningen geschikt, vinden zal, en daar noch de rechterlijke macht, noch ook Zijne Majesteit, blijkens hetgeen daaromtrent opentlijk bekend is, genegen zijn om die conscientiedwang ten dèzen toe te geven, welke reeds sommige dwangzieke Kerkbesturen hier te lande ter bevestiging hunner hierarchie hebben zoeken in te voeren? Hoe zal men voortdurend blijven voorzien in den nood der armen en in de instandhouding der openbare Godsdienst, daar sedert de schorsing van de Cock bijna niemand naar de kerk komt en alzoo de voorheen aanzienlijke inzamelingen thands gants onbeduidend geworden zijn? Onder de dienst van onzen de Cock was de Gemeente eensgezind en in liefde vereenigd: welke ongenoegens en verdeeldheden kunnen en zullen er niet ontstaan, wanneer aan de Gemeente, die met niemand anders dan met de Cock wil gediend zijn, een vreemde huurling wordt opgedrongen? Ziedaar, welke de nadeelige gevolgen zullen zijn eener hierarchale handelwijze, waarbij onverhoord, de rechten, de belangen en de waardigheid onzer Gemeente met voeten vertreden zijn.

Reeds uit dezen hoofde vordert de gantsche zaak dringend eene geheele herziening en vernieuwde behandeling van het begin af, en wel in dier voege, dat de Cock met den Kerkeraad van Ulrum gezamentlijk gehoord en hunne van elkander onafscheidbare belangen gezamentlijk overwogen worden.

II.

Maar ook de uitspraken zelven, waarbij onze Gemeente onverhoord gecondemneerd is om haren hooggeachten Leeraar te verliezen, zijn in zich zelven zoo onbestaanbaar, dat zij om der eere der kerke wil behooren vernietigd te worden. Dit is het tweede punt onzer behandeling.

Daartoe zullen wij beschouwen 1.) gezamentlijk de beide vonnissen van schorsing, 2.) het vonnis van afzetting.

1.

En dan is het al aanstonds opmerkelijk, dat de uitspraak van het Class. Bestuur niet is geschied overeenkomstig art. 14 van het Regl. van 28 Sept. 1825, hetwelk gebiedend vordert, dat er ten minste twee derden van de leden der Vergadering tegenwoordig zijn. De Vergadering bestond uit negen leden, en slechts vijf zijn bij het doen der uitspraak tegenwoordig geweest. Dit is zoo waar, dat, daar de Cock deze nietigheid van het Class. vonnis in appel had aangevoerd, het Prov. Kerkbestuur bij deszelfs uitspraak die nietigheid niet heeft kunnen tegenspreken. Het-

zelve toch wijst dat middel van verdediging niet af op grond, dat art. 14 behoorlijk zou zijn in acht genomen, maar slechts op grond, dat de schriftuur, waarbij dat middel was voorgesteld, *en* niet binnen den bij het Regl. bepaalden termijn was ingediend, *en* als slechts den vorm van het eerste vonnis aantastende, alzoo in tegenspraak scheen te staan met eene vroegere bij het Regl. alleen bekende schriftuur, waarbij de vorm niet was betwist geworden. Wat waren nu deze naar de pleitzaal riekende spitsvindigheden aan het Prov. Kerkbestuur noodig geweest, indien hetzelve door eene plechtige ontkenning van het aangevoerde feit van nietigheid het eerste vonnis had weten goed te maken? Art. 6 van bovengen. Regl. bepaalt stellig, dat, daar de uitoefening van kerkelijk opzicht en tucht moet bestaan in een godsdienstig en zedelijk toezicht, alzoo kerkelijke vergaderingen daarbij den toon en de houding der burgerlijke rechtspleging zooveel mogelijk moeten vermijden, en derzelver leden zich meer als vaderlijke opzieners dan als richters beschouwen. Maar hoe met deze bepaling te rijmen het eerste motief van de uitspraak in appel, waarbij zich het Prov. Kerkbestuur, om het eerste vonnis, ofschoon nietig in zich zelf, evenwel staande te houden, twee uitvluchtsmiddelen veroorlooft, welke zelfs voor den burgerlijken rechter eerlijk twistende partijen zich zouden geschaamd hebben? En welke middelen? Zoodanige, die bij het kerkelijk recht onbekend zijn. Want waar staat het geschreven, dat, wanneer het appel behoorlijk is geschied, en de daarbij behoorende schriftuur ingediend, men dan zijne verdediging voltooid zou hebben en niet gerechtigd zijn, om nog, zoolang de zaak in den mond des rechters is, uwe nadere schriftuur ter verdediging in te dienen? Waar staat het in het kerkelijk recht geschreven, dat, ofschoon het, als van zelf spreekt, ordelijk is eerst den vorm dan den grond eener uitspraak te betwisten, men zich van het betwisten van den vorm zoude verstoken hebben, wanneer men zich bereids over den grond der zaak had uitgelaten? Het Class. vonnis is en blijft dus nietig en mitsdien ook de daarop gebouwde uitspraak in appel, en gelijk het zeer onvoegzaam was van het Class. Bestuur om zoodanige nietigheid te begaan, zoo was het ook even onvoegzaam van het Prov. Bestuur om, al ware dat eerste motief naar rechten nog zoo juist, in allen gevalle van de onkunde des Appellants in het Kerkelijk recht ten zijnen nadeele gebruik te maken, daar de rechtsregel, dat men aan zich zelven zijne onkunde in het recht te wijten heeft, wel in den mond van *rechters*, maar niet in dien van vaderlijke opzieners te pas komt.

Een tweede grond, waarom de uitspraak van het Prov. Bestuur onbestaanbaar is, ligt in de daarbij uitgesproken straf. Het is misschien alleen maar bij de militaire rechtbanken gebruikelijk, dat bij appel van den veroordeelden zelven in enkele gevallen om der militaire discipline wil de door den eersten rechter uitgesproken straf verzwaard wordt, maar in gewone burgerlijke vergrijpen, bij de gewone burgerlijke rechtbanken was dit tot nog toe eene ongehoorde zaak, gelijk het ook trouwens de

ongerijmdheid zelve is, dat een hoogere rechter, wanneer hij enkel en alleen door het beroep van den veroordeelden zelven de kennisneming der zaak heeft verkregen, en dus enkel en alleen moet oordeelen, of het verzoek des Appellants ter opheffing of vermindering der straf al dan niet moet worden toegestaan, van deze gelegenheid, die hij anders niet zoude gehad hebben, gebruik zou mogen maken, om aan zijnen onwil tegen den Appellant bot te vieren en de in eerste instantie uitgesproken straf te verzwaren. Maar in deze ongerijmdheid zien wij het Gron. Kerkbestuur ten dezen vervallen en deszelfs vaderlijk opzicht in eene militaire discipline veranderen, daar hetzelve, in plaatse van het verzoek ter opheffing of vermindering der straf eenvoudig af te slaan, indien het die straf niet wilde opheffen of verminderen, haar integendeel verzwaart, door daarenboven nog het verlies van het tractement des Appellants uit te spreken, eene ongerijmdheid, die nog klaarder blijkt bij de opmerking, dat, terwijl hem bij het eerste vonnis twee verschillende overtredingen waren te laste gelegd, het vonnis in appel zich slechts bij ééne overtreding bepaalt, en alzoo bij vermindering van schuld verzwaring van straf uitspreekt.

Een derden grond voor de onbestaanbaarheid dier beide uitspraken vinden wij in de natuur der feiten zelven, welke aan onzen Leeraar als overtredingen worden te laste gelegd.

Bij de beschuldiging, dat hij aan kinderen en personen van andere gemeenten den doop heeft bediend en onderwijs gegeven, behoeven wij niet lang stil te staan, daar het Prov. Bestuur zelf er geen acht op geslagen heeft en er alzoo geene overtreding in schijnt gevonden te hebben. Evenwel zijn wij het ook aan ons zelven verplicht er iets van te zeggen, omdat zij eene rechtstreeksche aantijging tegen den Kerkeraad van Ulrum daarstelt en door het Prov. Bestuur niet uitdrukkelijk is afgewezen. Bij art. 11 en 14 van het Alg. Regl. op de Kerkeraden van 16 Nov. 1825 is aan den Kerkeraad de zorg opgedragen voor hetgeen het Christelijk onderwijs betreft, mitsgaders voor de naauwkeurige aanteekeningen der gedoopten in de daartoe bestemde boeken. Indien dus de predikant ten opzichte van het Christelijk onderwijs en de bediening des doops zijne plichten is te buiten gegaan, kan het niet anders, of bij zijne beschuldiging wordt ook ingewikkeld de Kerkeraad berispt, daarin geene behoorlijke zorg betoond te hebben. Dan wij beweren met het meeste vertrouwen, dat er ten dezen geene overtreding begaan is. Waar toch staat het geschreven, dat een predikant binnen den omtrek zijner Gemeente niet aan een iegelijk, van waar hij ook komen moge, die hem om de uitdeeling der verborgenheden Gods vraagt, naar zijne eigene overtuiging en met instemming des Kerkeraads zoodanig verzoek niet mag en moet toestaan? Is het niet zonder eenig onderscheid: *onderwijst* ALLE *volken, dezelve doopende?* Art. 21 van evengen. Regl. over de Catechisatien sprekende, maakt ook geen onderscheid. Het eerste vonnis, hetwelk nog al met tamelijk veel artikelen in de weer is, heeft echter geene enkele bepaling kunnen

aanhalen om die beschuldiging goed te maken, en het Prov. Kerkbestuur, overtuigd, dat er zonder wet geene overtreding is, heeft, zekerlijk ten wille van het Class. Bestuur, het beter gekeurd haar maar met stilzwijgen voorbij te gaan. Dan daar die beschuldiging bij eene formele uitspraak gedaan is, vorderen wij ook, dat zij bij eene formele uitspraak niet stilzwijgend, maar uitdrukkelijk verworpen worde.

Wat de andere beschuldiging, over het boekje van de Cock tegen Br. en Redd., betreft, zoo zeggen wij, a.) dat hij hetzelve schrijven mocht, b.) dat hij het schrijven moest, c.) dat er in de wijze, waarop hij dat gedaan heeft, niets strafwaardigs is.

a.) Dat hij zoodanig werkje schrijven mocht, daarvoor had hem het bij het Gron. Kerkbestuur wel bekende 227e artikel der Grondwet behooren te waarborgen, volgens hetwelk het aan elk geoorloofd is om zijne gedachten en gevoelens door de drukpers te openbaren; zonder dat er eenige andere beperking wordt bijgevoegd, dan de verantwoordelijkheid aan de maatschappij of bijzondere personen *voor zoo verre dezer rechten mochten zijn beleedigd.* Onze de Cock was dus in zijn recht, wanneer hij de Heeren Br. en Redd. tegensprak: en daar deze, door hunne geschriften opentlijk in het licht te zenden, ze alzoo aan de opentlijke oordeelvelling van allen en een iegelijk hadden voorgesteld, zoo zou het ongerijmd zijn te beweren, dat de Cock, welke niets anders dan die geschriften beoordeeld heeft, daarbuiten niet getreden is, door zijne opentlijke veroordeeling derzelve de rechten der maatschappij of van die beide Heeren of van iemand hoegenaamd, zoude beleedigd hebben. Volgt dus, dat de meergem. Class. en Prov. Kerkbesturen, door de Cock wegens het gebruikmaken van die vrijheid te straffen het voorn. artikel der Grondwet ten éénen male hebben geschonden en deze schending herstel vordert.

Daarenboven hadden wij met reden mogen verwachten, dat de Cock ter zake van zijn boekje gedekt was door diezelfde vrijheid, welke onder de tegenwoordige kerkinrichting alle liberaal-genoemde predikanten en anderen voor zich inroepen en zonder eenigen tegenstand der Kerkbesturen inderdaad genieten, en waarmede zij de eer en rechten der Geref. Kerk aanranden, ja zelfs de eere van God den Vader, de verdiensten van God den Zoon, de werkingen van God den Heiligen Geest op eene schandelijke wijze verloochenen en verguizen. De Heeren Ypey en Dermout in hunne *Gesch. der Ned. Herv. Kerk* 4 D. bl. 670—673 leeren uitdrukkelijk, dat eene onbeperkte vrijheid ten dezen overeenkomstig is met den geest der tegenwoordige orde van zaken in kerk en staat: de dagelijksche ondervinding, vooral sedert 1816, bevestigt zulks; en het is immers de klachte van verscheidene voorname Godgeleerden dezes tijds, bijzonder van den Eerw. le Roy en den Eerw. Engels in hunne bekende geschriften; en deze zal men toch niet van overdrijving in dit punt durven beschuldigen. Waarom dan, indien Br. en Redd. de vrijheid hebben, om de eer en leer der Geref. Kerk te verguizen, zou men aan de Cock de vrijheid mogen ontzeggen dezelve te verdedigen?

b.) Maar ook tot het gebruikmaken dezer vrijheid was hij ten dezen verplicht. Bij zijne toelating tot de predikdienst had hij immers de bij art. 28 van het Regl. op het Examen, van 30 July 1816 gevorderde verklaring en belofte met onderteekening bekrachtigd, dat hij de belangen van het Ned. Herv. Kerkgenootschap in het bijzonder door leer en wandel zorgvuldig zou behartigen, en de leer, in de aangenomene Formulieren van eenigheid vervat, naarstig leeren en handhaven, als ook op de bevordering van godsdienstige kennis, Christelijke zeden, orde en eendracht zich met allen ijver toeleggen. Aan deze verplichting heeft hij voldaan, door de verguizingen der Geref. leer, welke zich Br. en Redd. opentlijk hadden veroorloofd, ook opentlijk uit de Formulieren van eenigheid aan te toonen en met Gods Woord te wederleggen. Hij ware juist aan zijne verplichting te kort gekomen, indien hij die werkjes onbeantwoord gelaten had. Tenzij men bewijze, dat Br. en Redd. de eer der Geref. Kerk hebben opgehouden, is het niet te ontkennen, dat de Cock door zijn tegenschriften eene schuld heeft betaald, welke hem was opgelegd en wier betaling hij uitdrukkelijk op zich genomen had.

c.) Doch zou er dan in de wijze, waarop hij aan deze verplichting voldaan heeft, iets strafbaars zijn? Men leze zijn boekje, en zal bevinden, dat hij niet maar eenige losse gezegdens uit de lucht grijpt en in het wilde heenwerpt, maar dat hij bepaaldelijk en geregeld opgeeft, welke woorden en gevoelens hij in de stukjes van Br. en Redd. misprijst, en dezelve dan met goede, ons alleszins voldoende redenen beantwoordt.

Men legt hem in de beide vonnissen ten laste, beleedigende uitdrukkingen gebezigd te hebben omtrent de Heeren Br. en Redd. door hen te noemen *dezulken, die, zooveel in hen is, de zielen tot het eeuwig verderf vervoeren, lasteraars van hetgeen zij niet verstaan, wolven, dieven, moordenaars, Pharizeën, huichelaars, meineedigen.* Allerongunstigst is de wijze, waarop alle deze uitdrukkingen zoo los worden bijeengevoegd, terwijl men ze in het werkje van de Cock niet zal aantreffen, dan met bijvoeging van hetgeen hij door ieder derzelve verstaat, en van het bewijs, dat Br. en Redd. die benamingen verdienen. Nergens toch noemt hij hen *dezulken, die, zoo veel in hen is, de zielen tot het eeuwig verderf vervoeren,* dan wanneer hij gelijktijdig bewijst, dat zij zich aan de Pelagiaansche ketterijen schuldig maken; nergens *lasteraars van hetgeen zij niet verstaan,* dan met bijgevoegd bewijs, dat zij de genadewerkingen des Heiligen Geestes voor ijdelheid uitkrijten; nergens *wolven, dieven, moordenaars,* dan met het bewijs, dat zij zich door hunne geschriften zulke handelwijze veroorloven, als waaraan de Heere Jezus zelf die benamingen toevoegt; nergens *Pharizeën* en *huichelaars,* dan tevens bewijzende, dat zij de leer der eigene gerechtigheid voorstaan en onder schoonschijnende woorden verbergen; nergens *meineedigen,* dan onder aantooning, dat zij den plechtigen eed verbreken, dien zij bij het aanvaarden hunner diensten als anderszins hebben afgelegd. Alle die uitdrukkingen zijn wel hard, maar toch niet onbestaanbaar met de eerwaardige betrekking van een Evangeliedienaar, die, ja, dubbel verplicht is, anderen ten voor-

beelde, zelfs den in zijn oog dwalenden broeder met liefde en zachtmoedigheid te bejegenen, maar toch ook moet toezien op de *honden*, op de *kwade arbeiders*, op de *vijanden van het kruis van Christus*, enz. enz.: tenzij het Gron. Kerkbestuur de stoutheid hebbe om te beweren, dat onze Heere Jezus Christus en Zijne Apostelen, uit wier mond meest alle die uitdrukkingen door de Cock zijn overgenomen, zich insgelijks door de schandelijkste benamingen aan bittere liefdeloosheid hebben schuldig gemaakt. De beleediging zit nimmer in de loutere benaming, maar slechts in het feit, hetwelk door die benaming wordt aangeduid: en daar nu de Heeren Br. en Redd., door het opentlijk uitgeven hunner geschriften, ook aan onzen de Cock het recht hebben gegeven, om hun, indien hij daartoe termen rekende, de door hem vermelde feiten opentlijk ten laste te leggen, zoo mag er niets onvoeglijks of onbehoorlijks gevonden worden in de toevoeging der benamingen, zulke aan die feiten als van zelven, ook stilzwijgend, verbonden zijn. Het gaat hier niet aan met eenvoudig onzen de Cock tegen te werpen, dat die beide Heeren *zeer achtenswaardige Leeraren* zijn: want daar hij uitvoerig en ten duidelijkste uit hunne geschriften het tegendeel heeft aangetoond, zoo kunnen noch hij noch ook wij ons door zulk eene papistische machtspreuk overtuigen laten, dat wij ten dezen in eene verkeerde meening staan zouden.

Doch ook het Prov. Kerkbestuur gaat verder en aarzelt niet in eene formele uitspraak de burgerlijke overheid te beleedigen en haar ingewikkeld te beschuldigen van onachtzaamheid en plichtverzuim. Men beweert, dat de Cock zich door die bovengen. uitdrukkingen zou hebben schuldig gemaakt aan een wanbedrijf, dat zelfs strafbaar zijn zou bij de burgerlijke overheid, niettegenstaande er door deze nimmer eene aanklachte tegen hem gedaan is of worden zal. Men zegt dus met andere woorden, dat dit had behooren geschied te zijn. Doch het Kerkbestuur toont duidelijk genoeg, dat men bij hetzelve geene rechtskunde zoeken moet. Immers is het nog nooit gehoord, dat de burgerlijke overheid voor beleediging, hoon of laster heeft vervolgd een Recensent van een publiek uitgekomen geschrift, die binnen de palen van dat geschrift blijvende, den schrijver van hetzelve, ook al ware het wat al te scherp, bejegend had. En wie zal ontkennen, dat de Cock in zijne veroordeeling verder gegaan is, dan hetgeen hem Br. en Redd. zelven te beoordeelen gegeven hadden?

Nog meer. Men wil, dat de Cock door hetgeen hij tegen Br. en Redd. aanmerkt, te gelijk de Ned. Herv. Kerk beleedigt, daar deze beide Leeraars onder hare bedienaars telt, en dat hij ze derhalve eerst voor de bevoegde Kerkbesturen had behooren aan te klagen en dezer oordeel af te wachten. Dan dewijl er vóór die beide geschriften van Br. en Redd. de kerkelijke goedkeuring niet gelezen wordt, en dezelve alzoo door de Kerk niet zijn erkend en gewaarborgd, zoo is het ingevolge de Synodale Resolutie van 23 July 1816 onwaar, dat de aanmerkingen van de Cock tegen de gantsche Ned. Herv. Kerk zouden gericht zijn. Daarenboven waar staat het geschreven, dat men zich door het veroordeelen van een

veroordeelenswaardig geschrift van eenen leeraar strafbaar maakt, wanneer men niet vooraf den schrijver voor de kerkelijke rechtbanken betrokken heeft? Terwijl eindelijk, nu de beide Kerkbesturen de Heeren Br. en Redd. toch als zeer achtenswaardige predikanten beschouwen, niettegenstaande de Cock het tegendeel heeft aangetoond, het klaar genoeg blijkt, dat het gemelde in de beide uitspraken gebezigde argument meer schijn dan wezentlijkheid bezit.

Bij de beschouwing van dit alles kunnen wij dus niet zien, dat de Cock zich in iets strafbaars vergrepen heeft. En mitsdien vervallen ook de gevolgtrekkingen, dat hij, als schuldig aan de verstoring der goede orde in de kerk, aan hardnekkigheid in het ontkennen van schuld, aan het aanrichten van tweedracht, secten en muiterijen in kerken en wereldlijke regeringen, strafbaar zou zijn volgens art. 7 van het Regl. op de kerk. tucht van 28 Sept. 1825 en volgens het Avondmaalsformulier, hetwelk het Class. Bestuur er looslijk heeft bij getrokken. Integendeel daargen. artikel ook de nalatigheid der leeraren in hun gewichtig dienstwerk straft en bij het gen. Formulier ook de meineedigen onder de strafbaren gesteld worden, zoo is het uit al het boven betoogde blijkbaar, dat de Cock zich juist door het niet schrijven van zijn stukje strafbaar gemaakt zou hebben.

2.

Genoeg van de beide vonnissen van schorsing; beschouwen we thands dat van afzetting. Hetzelve is even onbestaanbaar als de vorigen, en toont duidelijk genoeg, dat het van den beginne af op die afzetting is gemunt geweest. Bij dit vonnis a.) wordt volgens art. 227 der Grondwet de Cock verantwoordelijk gesteld voor het bovenverm. werkje van Klok over de Evang. Gezangen; b.) wordt in dat boekje als strafbaar aangemerkt, dat onderscheidene Gezangen benevens derzelver opstellers niet op eenen bedaarden, betoogenden en bescheidenen toon zijn wederlegd, maar op de schandelijkste, laaghartigste en valschte wijze aangerand; dat derzelver verzamelaars, ja de Synoden zelven, door welke die verzamelaars gekozen zijn, machtspreukig, liefdeloos en trotschelijk worden beschuldigd van trouweloosheid en onkunde; en dat de Gemeenten daarin worden opgezet om de Gezangen niet meer te zingen; c.) wordt zulks in strijd verklaard met de Synodale acten van het Departement Stad en Lande van Groningen van Juny 1806, Mey 1807 en Juny 1808, benevens met de Synodale aanschrijving van 15 July 1824 en art. 10 van het Alg. Regl. op het Bestuur der kerk van 7 January 1816; d.) wordt de Cock met eene geheele afzetting en ook (zoo het schrijft) met onttrekking van het gebruik des Heiligen Avondmaals gestraft. Wij willen deze vier punten in de bijzonderheden ontleden.

a.) Verwonderlijk mag het schijnen, dat het Gron. Kerkbestuur in deszelfs uitspraak niet alleen niet den godsdienstigen toon van een kerkelijk-vaderlijk opzicht heeft gebezigd, maar integendeel dien der burgerlijke

rechtspleging, en zich dien ten gevolge beroept noch op Gods heilig Woord, noch ook eenig en alleen op de kerkelijke verordeningen, maar daarenboven nog op onze politieke Grondwet, en alzoo volgens Art. 227 derzelve onzen de Cock verantwoordelijk zoekt te stellen voor alles wat Klok in zijn stukje geschreven heeft. Dan deze verwondering houdt op bij de bedenking, dat anderszins onze de Cock, die slechts aanprijzer en uitgever is van eens anders geschrift, zelfs met geen schijn van recht, te vervolgen of te veroordeelen geweest ware, daar men buiten de Grondwet hiertoe geen grond hoegenaamd vinden kan. Ondertusschen uit hetgeen wij hierboven over gen. art. reeds betoogd hebben, blijkt het zonneklaar, dat dan zelfs, wanneer de Cock zelf dat boekje geschreven hadde, hij zich van eene volkomene straffeloosheid had mogen verzekerd houden, daar het de ongerijmdheid zelve is te beweren, dat iemands *rechten,* hetzij der maatschappij, hetzij van bijzondere personen in dat boekje beleedigend zouden zijn. Maar daarenboven een ieder, die eenige rechtskunde bezit, weet, dat, wanneer de schrijver van een strafbaar werk bekend is en vervolgd kan worden, de uitgever van alle vervolging vrij gekeurd wordt. Zoo althands, wordt genoemd artikel bij alle burgelijke rechtbanken uitgelegd; maar het Gron. Kerkbestuur, hetwelk ten dezen met zoodanige uitlegging niet gediend was, maakt er eene tegenovergestelde toepassing van en straft den uitgever, terwijl het den schrijver, die bekend is en als lid der Geref. Kerk ook een voorwerp is der kerkelijke tucht, gants ongemoeid laat. Ten laatste gelooven wij niet, dat immer een burgerlijke rechter de gestrengheid tot zulk een uiterste zal drijven, om den aanprijzer en uitgever van een werk verantwoordelijk te verklaren voor alle de bijzondere gezegden en uitdrukkingen daarin voorkomende: maar de Christelijke liefde van het Gron. Kerkbestuur schijnt gemeend te hebben daarin van den burgerlijken rechter te moeten verschillen en onzen de Cock nog verder verantwoordelijk te moeten stellen, dan voor zoo verre (naar den titel en de algemeene strekking van het werkje,) de Evang. Gezangen daarin getoetst, gewogen en te licht gevonden zijn. Hoe men dus dit punt der uitspraak beschouwe, altoos heeft het voorn. Kerkbestuur eene allerjammerlijkste toepassing van art. 227 der Grondwet gemaakt.

b.) Maar wat is er dan in het werkje zelf, hetgeen zoo berispenswaardig gekeurd wordt? Men zegt, dat onderscheidene der Evang. Gezangen en derzelver opstellers niet op eenen bedaarden, betoogenden toon zijn wederlegd, maar op de schandelijkste, laaghartigste en valschte wijze aangerand. Doch het valt aan het Gron. Kerkbestuur gemakkelijker zoo iets machtspreukig te zeggen, dan met eenig bewijs te staven. Immers bij de lezing van het werkje van Klok zal men bevinden, dat de Evang, Gezangen wel degelijk op eenen bedaarden en betoogenden toon wederlegd worden, en dat de schrijver eene kunde aan den dag legt, die duidelijk toont, dat hij zich door geene oordeelvellingen en uitspraken van predikanten of kerkelijke vergaderingen, zoo maar zoetvoerig zal laten medesleepen. En wat den bescheidenen toon betreft, indien het

gebruiken van sommige harde uitdrukkingen daarmede niet bestaanbaar ware, dan zoude men ook onzen Heere Jezus en zijne Apostelen ten dezen opzichte berispen moeten, ja dan zou het Gron. Kerkbestuur zelf, hetwelk voorwaar geene malsche uitdrukkingen tegen de Cock bezigt, zijne eigene veroordeeling hier hebben uitgesproken. Daarenboven, die uitdrukkingen, door Klok gebezigd, wat zijn zij anders dan de juist afgeleide gevolgtrekkingen uit de door hem gedane oordeelvellingen? Of is het niet waar, dat, indien de Evang. Gezangen, bij eene behoorlijke toetsing en weging aan en tegen Gods Woord en onze Formulieren van eenigheid, te licht gevonden worden, indien zij (gelijk het algemeene oordeel van Klok is), niet zoo zeer eene positive, als wel eene negative onrechtzinnigheid inhouden, indien zij het kenmerkende der Geref. leer niet bevatten en zoo gesteld zijn, dat zij door allerlei ketters gevoeglijk kunnen worden medegezongen, zij dan *een samengeflanste Alkoran van alles wat* mogen genoemd worden, *waarin de tot zaligheid noodige waarheid verzwegen wordt, een geheel van 192 Sirenische minneliederen, die slechts dienen om de Gereformeerden al zingende van hunne zaligmakende leer af te helpen, en waarvan het zingen een Gode onbehaaglijk getier oplevert?* Wat voor kwaad zit hierin, wanneer men eene wederlegging der Gezangen (gelijk men zich thands voordoet) wil toelaten? Wij kunnen dus niet anders zien, dan dat het Gron. Kerkbestuur op de schandelijkste, laaghartigste en valschte wijze het werkje van Klok ten laste legt, den bedaarden, betoogenden en bescheidenen toon der wederlegging veronachtzaamd te hebben.

Men wil verder, dat in dat werkje de Verzamelaars der Gezangen, waaronder (als men zegt) mannen van algemeen bekende kunde en braafheid, meerendeels reeds ontslapen, en allen in der tijd gekozen uit de respective gewestelijke Synoden, ja deze Synoden zelven machtspreukig, liefdeloos en trotschelijk worden beschuldigd van trouweloosheid en onkunde. Maar eilieve! sints wanneer toch na 1816 is het eene misdaad geworden om kerkelijke lichamen en Synoden van vroegeren tijd minder gunstig te bejegenen, ja ten scherpste door te halen? Uit de geschriften van hoogaanzienlijke Leeraars onzer Kerk in den tegenwoordigen tijd, en, uit de straffeloosheid en goedkeuring, die hun te beurt valt bij zulke handelwijze, hadden wij mogen opmaken, dat men in onzen de Cock niet kwalijk genomen zou hebben, hetgeen men in Ypey en Dermout, in Brouwer en Reddingius, in Hofstede de Groot en Laurman, in Donker Curtius en Van der Linden, enz. enz. ten hoogste goedkeurt. Of wat toch zouden de Verzamelaars der Gezangen en de Provinciale Synoden van 1805 en volgende jaren meerder voor uit hebben, dan de vroegere Synoden, bijzonder der Nationale Synode van Dordrecht van de jaren 1618 en 1619; en mannen als Calvijn en Beza, Gomarus en Bogerman, Baudart en Trigland, Voet en Brakel en dergelijken, mannen voorwaar van algemeen bekende kunde en braafheid, en niet slechts *meerendeels,* maar *allen* reeds ontslapen? Is het geoorloofd deze allen te lasteren, zoo als maar tegenwoordig aan de orde van den dag is, wat voor kwaad

kan dan toch in het werkje van Klok gelegen zijn, wanneer het bij eene ongunstige beoordeeling der Gezangen, tevens de Verzamelaars en de Synoden, die er hun zegel aan gehecht hebben, berispt? Dat dit machtspreukig, liefdeloos en trotschelijk geschied zou zijn, is eene even machtspreukige, liefdeloose en trotsche uitspraak van het Gron. Kerkbestuur, welke door geen onbevooroordeelden onderzoeker der waarheid, hij moge verder over dat boekje denken, zoo hij wil, beaamd zal worden. En wat de trouweloosheid of onkunde der Verzamelaars betreft, zoo vragen wij, hoe zij in hunne toespraak aan onze Vaderl. Gemeenten in ernst hebben kunnen verklaren, niet alleen dat de Gezangen met de belijdenis der Geref. Kerk, uitgedrukt in hare Formulieren, overeenkomen, maar ook dat de leerstukken, welke die belijdenis kenmerken, er klaar en krachtig in zijn voorgesteld: immers is het onderanderen van den Dichter Rhijnvis Feith, een der Verzamelaars, bekend, dat hij een sterke tegenstander was van de leerstukken, die, en zoo als zij, in de Dordsche Canones zijn vastgesteld, en die toch de belijdenis onzer Geref. Kerk kenmerkend zijn.

Eindelijk berispt men in dat werkje van Klok, dat er de Gemeenten in worden opgezet tegen het zingen der Gezangen, hetwelk er een Gode onbehaaglijk getier in genoemd wordt. Doch dit is weder uit noodzakelijk gevolg der voorafgegane ongunstige beoordeeling, zoodat, indien men den schijn aanneemt, (gelijk men doet), eene betoogende en bedaarde wederlegging der Gezangen te willen toelaten, men ook het ontraden van het zingen derzelve niet veroordeelen mag. Daarenboven mogen wij wel vragen, of dan het Gron. Kerkbestuur reeds zoo verre van het Protestantsche beginsel is afgeweken, dat het eene onvoorwaardelijke gehechtheid aan het feilbare menschenwerk der Evang. Gezangen wil hebben toegekend. Met dat Protest. beginsel toch, dat men slechts aan den Bijbel onvoorwaardelijk is gehouden, en aan geen menschenwerk, dan voor zoo verre men hetzelve rekent met Gods Woord overeen te komen, is men tegenwoordig steeds in de weer, wanneer men zich ten doel stelt, om onze Formulieren van eenigheid, bij zoo vele Nationale en andere Synoden aangenomen en goedgekeurd, en vervolgens tot heden toe onderteekend en bezworen, aan te randen en de Gemeenten tegen derzelver gezag en gebruik op te hitsen: en waarom zou dan niet onze de Cock datzelfde beginsel mogen te baat nemen ten opzichte der Evang. Gezangen, die niet in eene Nationale Synode aangenomen, niet onderteekend of bezworen zijn? Wij vorderen hier voor het minst eene gelijke behandeling. Buiten twijfel toch, hebben de Gezangen van 1805 althands geene meerdere waarde dan onze Formulieren van 1560 en 1819 die ook nog heden aangenomen kerkschriften zijn: en indien dan het Kerkbestuur toelaat de Gemeenten opentlijk, of heimelijk tegen het gebruik der laatstgenoemden op te zetten, dan mag hetzelve ook die vrijheid ten opzichte der Evang. Gezangen niet misgunnen aan onzen de Cock wanneer hij ze in gemoede oordeelt met Gods Woord in strijd te zijn.

c.) Dan men beweert, dat het tegenwerken van het gebruik der Evang. Gezangen verboden is bij zekere Synodale Acten der Provincie Groningen van 1806, 1807 en 1808. Ofschoon ons die Acten welke nimmer zijn publiek geworden, onbekend waren en zijn mochten, willen wij evenwel de eerlijkheid van het Gron. Kerkbestuur niet verdenken, wanneer het bij deszelfs uitspraak verhaalt, dat het uit die Acten ten klaarste geblijkt, niet alleen dat de Evang. Gezangen in de Provincie Groningen op 1 January 1807 als Kerkgezangen moesten worden en ook werkelijk zijn ingevoerd, maar ook en wel inzonderheid dat het gebruik derzelve bij elke godsdienstoefening verplichtend is verklaard voor, en serieuselijk gerecommandeerd aan elken leeraar, ten einde de goede orde te handhaven, met bedreiging van strengere mesures bij opzettelijk verzuim of in het oogloopend wangedrag deswegens, ja dat zelfs de Heer Commissaris Politiek zich heeft verbonden om in zijne qualiteit daartoe de hand te bieden, en dat alzoo beide kerk en staat in blijkbare vereeniging die Gezangen kerkelijk verbindend hebben verklaard. Doch de onwettigheid en ongepastheid, en mitsdien de ongeldigheid van dit besluit straalt al dadelijk in het oog. Hoe kon toch het tot dien tijd toe steeds geldig geweest zijnde besluit der Nat. Synode van Dordrecht van 1619, waarbij, buiten de Psalmen Davids en de daaraan verbonden Gezangen. alle andere Gezangen uit de Kerken geweerd zijn, op eene wettige wijze vernietigd worden door eene louter Provinc. Synode? Daarenboven, zonder hier de nog altijd betwiste vraag op te werpen, of bij het onfeilbare God-verheerlijkende Psalmgezang het gezang van feilbaar menschenwerk in de Kerke Gods wel mag worden ingevoerd, beweren wij steeds met den meesten nadruk, dat het in de volkomene vrijheid der leeraars en gemeenten blijven moet, om de Gezangen al dan niet te zingen, en dat het mitsdien een verregaande conscientiedwang is, om, indien men zich in gemoede met dat zingen niet vereenigen kan, hetzelve nochtans verbindend te verklaren, en alzoo ingewikkeld te bepalen, niet alleen dat in elke godsdienstoefening het verheven Psalmgezang van de heilige mannen Gods behoort te worden verminderd, maar zelfs geheel mag worden weggelaten, en zulks om plaats te maken voor het lage en gebrekkige Liederengezang van mannen, die men toch nimmer met den naam van *heilige mannen Gods* vereeren zal: terwijl de verbindtenis van den Heer Commissaris Politiek duidelijk bewijst, hoe sterk men zich verzekerd hield, dat de krachtige werking van den Heer der Gemeente door zijnen Heiligen Geest het zingen der ingevoerde Gezangen niet bevorderen zou. En waarlijk de overgroote tegenstand, welken de Gezangen steeds ontmoet hebben bij de meesten dergenen, die naar eene overvloedigere gerechtigheid hongeren en dorsten dan die van Schriftgeleerden en Pharizeën, is immers een klaar bewijs, hoe weinig ten voordeele der Gezangen dwangmiddelen te pas komen. Waarom niet liever dan geweld te dreigen en thands omtrent onzen de Cock uit te oefenen in eene zaak, die zoo onmiddellijk de eere Gods en het heil zijner Kerke raakt, den raad opgevolgd van den ouden wijzen Gamaliël,

welke ons, ten voorbeelde van navolging, staat opgeteekend in Hand. 5 : 38, 39? Deze raad toch is met dat besluit in lijnrechte tegenspraak: en derhalve, indien dat besluit nog bestond, zou het raadzaam en gevoeglijk wezen het hoe eerder zoo liever te vernietigen, althands als niet bestaande aan te merken.

Maar wij voegen er bij, dat dit besluit niet meer bestaat. Wat zich ook het Gron. Kerkbestuur vermete, om het ingevolge de Synodale aanschrijving van 15 July 1824 en art. 10 van het Regl. van 7 January 1816 alsnog geldend en verbindend te verklaren, zoo kunnen wij niet anders zien, dan dat dit een looze vond is, ten einde eenen anderszins geheel ontbrekenden grond ter straffing van onzen de Cock te kunnen aanvoeren. Immers hetgeen de liberaal-denkende predikanten met instemming der Kerkbesturen gewoon zijn te leeren, dat bij de algemeene omwenteling van 1795 alle vroegere kerkbanden en resolutiën zijn ontbonden geworden, en zij mitsdien aan geene Formulieren van eenigheid meer gehouden zijn, datzelfde mogen wij met tienmaal beter recht zeggen van alle resolutiën en banden genomen en gelegd vóór 1816, toen eene gants nieuwe Kerkinrichting is ingevoerd, waarin van geen Evang. Gezangen een woord hoegenaamd gerept wordt. Het is daarenboven bekend, dat, naar den algemeenen geest dezer Kerkinrichting, den predikanten eene overgroote vrijheid in leer, handel en wandel toekomt, zoo zij slechts niet tot openbare ergernis overslaat: maar hoe met dezen zoo liberalen geest te rijmen het dwangbesluit, waarvan het Gron. Kerkbestuur zich thands tegen onzen de Cock bedient? Art. 10 bovengemeld gebiedt alle Kerkbesturen zich te gedragen overeenkomstig de voorschriften van het Reglement en de algemeene of bijzondere verordeningen, welke vervolgens zouden worden vastgesteld, terwijl alle daarmede niet overeenkomstige wetten en inrichtingen daarbij voor vervallen verklaard worden. Daar nu dat dwangbesluit met den liberalen geest van gen. Regl. niet overeenkomt, zoo volgt noodwendig, dat hetzelve vervallen is. Art. 10 leidt dus tot eene gants tegenovergestelde gevolgtrekking als door het Gron. Kerkbestuur ten dezen gemaakt is. Wat de Synodale aanschrijving van 1824 betreft, zoo bepaalt deze alleenlijk, dat zoodanige voorschriften, als en voor de Kerkeraden in het gemeen, en voor de Predikanten, Ouderlingen en Diakenen in het bijzonder uit kracht van vroegere algemeene kerkelijke wetten zijn aangenomen en vastgesteld als regelen van werk en dienst, ofschoon dezelve in het Regl. op de Kerkvisitatie niet bepaaldelijk worden uitgedrukt, gerekend moeten worden derzelver verbindende kracht te behouden. Maar behalven dat alweder bij deze aanschrijving van geen Evang. Gezangen gewaagd wordt, zoo spreekt zij alleenlijk van die vroegere kerkelijke wetten, welke *algemeen* zijn, waardoor men slechts die van *nationale* Synoden kan verstaan, en geenszins die van *provinciale,* daar deze laatsten niet *algemeen* maar *bijzonder* zijn: zoodat men dus uit die aanschrijving eerder dient af te leiden, dat er het reeds boven medegedeelde besluit der Nat. Dordsche Synode van 1619 tegen het gebruik

van Gezangen in bekrachtigd worde: Derhalve het voorm. Gron. dwangbesluit is tegenwoordig afgeschaft en blijft afgeschaft, wat ook het Gron. Kerkbestuur, om onzen de Cock in het ongeluk te storten, denken, zeggen of oordeelen moge.

d.) En nu desniettegenstaande wordt de overtreding van dit besluit in onzen de Cock met eene geheele afzetting van de dienst, ja zelfs (zoo het schijnt) met de ontzetting van het gebruik des Avondmaals gestraft. Want alhoewel dit laatste niet met zoo vele woorden in het vonnis staat uitgedrukt, wordt echter in de reeks aangehaalde en toegepaste artikelen ook art. 59 van het Regl. op de tucht van 28 Sept. 1825 gevonden, waarbij bepaald is, dat iemand, alzoo om zedelijk wangedrag in zijne bediening geschorst of van dezelve ontzet zijnde, tevens geacht moet worden als lidmaat van het gebruik des H. Avondmaals ontzet te zijn. En alzoo wordt onze hooggeachte en hartelijk geliefde Leeraar, op wiens zedelijk gedrag nimmer iets het minst is te zeggen geweest of nog te zeggen is, verklaard te zijn van een zedelijk wangedrag, en als een heiden en tollenaar onwaardig aan des Heeren tafel aan te zitten, en zulks eenig en alleen om reden, dat hij, zich in gemoede niet kunnende vereenigen met ons zoo gebrekkige Liederengezang, zich daarover in geschrifte heeft uitgelaten. Voor den Heere, als Hij komt om te oordeelen, hopen wij dat het Gron. Kerkbestuur die beschuldiging van zedelijk wangedrag in onzen Leeraar zal weten te verantwoorden. En wat het schrijven tegen de Gezangen betreft, mocht dit in allen gevalle zulk eene verschrikkelijke misdaad gerekend worden, dat het de hoogste kerkelijke straf verdiende, en zulks in eenen tijd, dat men het schrijven en lasteren tegen onze Formulieren van eenigheid straffeloos begaat, ja met hooge goedkeuring vereerd ziet? Mocht zoodanige straf worden opgelegd aan eenen man, die een gemoedelijk gewetensbezwaar bezit, en wien, wat hij ook aan het Gron. Kerkbestuur moge verzocht hebben, men geen moeite hoegenaamd heeft aangewend dat bezwaar te ontnemen, en, door hem beter te onderrichten, van dwaling te overtuigen? Ergerlijk voorwaar is het, wanneer wij dat Kerkbestuur hooren betuigen alle middelen van zachtmoedigheid omtrent de Cock tot het uiterste beproefd te hebben, daar er geene andere middelen dan die van dreigement en hoog gezag beproefd zijn, de Cock maar eens is gehoord geworden en reeds den dag na het indienen zijner schriftelijke verdediging zijn vonnis geveld is. Maar nog ergerlijker is het, en getuigende van de bittere liefdeloosheid, die het Gron. Kerkbestuur tegen de Cock bezield heeft, wanneer hetzelve een motief voor het opleggen van de hoogste straf afleidt uit de onderstelling, dat de Cock, na het verloop zijner tweejarige schorsing, zich toch niet weer met de Evang. Gezangen zou willen vereenigen en dus bij vernieuwing een slecht en verderfelijk dienaar zou zijn. Hadde het Kerkbestuur eenig het minste gevoel van Christelijke liefde, die alles moet verduren, gelooven, hopen en verdragen, gekend, (ofschoon het zich des beroemt), het zoude dan het verloop dier tweejarige schorsing hebben afgewacht, om eerst dan tot de geheele afzetting over te gaan,

ingeval hetzelve dan nog onzen de Cock voor een slecht en verderfelijk dienaar zou meenen te moeten houden. Maar hier handelt dat Bestuur op eene wijze, als of men daarom eenen anders tot gevangenschap te veroordeelen dief zou moeten ter dood brengen, omdat men onderstellen mag, dat hij na het vrijkomen uit de gevangenis toch weêr stelen zal. O! Hoe verschilt hier niet de handelwijze onzer vroegere Kerkbesturen ten opzichte van degenen, die zich jegens de Kerk vergrepen hadden, gelijk men zulks vooral van den eersten tijd onzer Geref. Kerk bij Trigland en anderen lezen kan? Welke toegeeflijkheid, inschikkelijkheid, lankmoedigheid, welke pogingen en moeiten om de dwalenden en wargeesten te onderrichten en te recht te brengen, werden er toen niet gebezigd en in het werk gesteld! Maar de gantsche toedracht der onderhavige zaak toont duidelijk genoeg, dat het Gron. Kerkbestuur slechts naar een voorwendsel gezocht heeft om met eenigen schijn van recht zich van dezen God-getrouwen en ijverigen de Cock te ontslaan.

Dit een en ander zal, hopen wij, genoeg zijn om de Alg. Synode der Ned. Herv. Kerk te overtuigen van de grieven, die de handelwijze van het Gron. Kerkbestuur jegens de Cock niet slechts hem, maar ook de gantsche Gemeente van Ulrum heeft toegebracht: en het is om alle deze redenen, dat wij zoo voor ons zelven als in naam dier Gemeente, welke wij vertegenwoordigen, deze schriftuur besluiten.

1° met het dringende verzoek, dat de Synode die gantsche handelwijze van het Gron. Kerkbestuur jegens de Cock, in het bijzonder de drie bovenverm. uitspraken gelieve af te keuren en geheel te vernietigen, en, zoo het termen rekent om het gedrag van de Cock op nieuw te onderzoeken, zulks dan niet te doen als in tegenwoordigheid en gezamentlijk met den Kerkeraad van Ulrum, de gantsche Gemeente vertegenwoordigde;

2° met de verklaring, dat anderszins en indien ook onze de Cock gerekend moet worden van het gebruik des Heiligen Avondmaals ontzet te zijn, het er zoo ver van af is, dat wij, Kerkeraad, hem als een heiden en tollenaar beschouwen, dat wij hem integendeel steeds houden en erkennen blijven als onzen wettigen leeraar en, nog meer, als onzen hartelijk geliefden broeder in Christo Jesu onzen Heer, met wien wij niet alleen volgaarne de teekenen van 's Heeren lichaam en bloed willen deelen, maar dien wij ook, in weerwil van alle Class.. Provinc. of Synodale uitspraken, tot eene gemeenschappelijke gebruikmaking des Avondmaals uitnoodigen zullen;

3° met de toezegging, dat, zoo wij ooit komen in de noodzakelijkheid om eenen nieuwen leeraar te beroepen, (hetgeen wij nimmer doen zullen, zoolang de Cock zich aan onze Gemeente gebonden houdt), wij er nooit eenen zullen beroepen, welke in de gevoelens staat van Brouwer, Reddingius en dergelijken, welke gevoelens wij bij dezen verklaren te verwerpen en als godslasterlijk te verfoeien;

4° met de betuiging, dat aan ons niet zullen mogen worden geweten

alle de moeiten en botsingen, die er uit de langere miskenning onzer rechten en vrijheden in Kerk of Staat mogen voortvloeien, daaromtrent bij dezen de hoogere Kerkbesturen verantwoordelijk stellende.

Ulrum den 28sten Juny 1834.

Ouderlingen en Diakenen, uitmakende
den Kerkeraad der Geref. Gemeente te Ulrum.

(w. g.) J. J. Beukema, Ouderling.
K. J. Barkema, Ouderling.
K. A. van der Laan, Diaken.
D. P. Ritsema, Diaken.
G. K. Bos, Diaken.

AANTEEKENINGEN HOOFDSTUK XXVI.

[1]) Mr S. Sybenga, a.w. blz. 34, 35.

[2]) In het origineel van dit stuk zijn ook weer veranderingen aangebracht door de hand van De Cock, doch slechts zeer weinige en kleine. Aanvullingen die Van der Kemp niet kon weten. De Cock vult aan bij den 19 December 1833, toen hij werd geschorst: *„bij die gelegenheid heeft de kerkeraad verzocht met haren leeraar gehoord te worden, maar zulks afgeslagen zijnde, is dezelve naderhand nog even binnen gelaten.* Op de volgende bladzijde vult hij aan: *„hetwelk ten aanzien der beide laatsten nog niet eenmaal geschied is.*"

Op een verder volgende bladzijde heeft hij een paar aanvullingen gegeven en doorhalingen gedaan, metterdaad tot verduidelijking. Zegt het stuk dat er „velen zich zullen houden buiten de openbare godsdienstoefening na de afzetting van De Cock", hij vult aan: *„gelijk die ook al uit zijn schorsing zoo kennelijk zijn voortgevloeid*".

Opmerkelijk is de doorhaling een paar regels verder, waar Van der Kemp er op wijst dat o.a. ook het gevolg zal zijn dat ze *„de kerkelijke inzegening des huwelijks (zullen) verwaarloozen*". Deze woorden zijn doorgehaald, misschien wel omdat die weinig werd gevraagd. Dan zou hierin weer ongezocht uitkomen, dat De Cock niet meer wilde zeggen, dan hij *kon* zeggen. Schreef Van der Kemp dat er *„nauwelijks*" gewillige personen zouden kunnen worden gevonden, geschikt tot de bedieningen van ouderlingen en diakenen, De Cock, die de gemeente kende schrapt dit nauwelijks en zet met alle vrijmoedigheid *„geene*". Toch niet, straks zal blijken dat er wèl personen zijn die zich laten aanstellen instede van de afgezette ambtsdragers. (Het stuk der afzetting en benoeming berust in 't archief; zie IIde deel, hoofdstuk I). Of zij geschikt zijn? Daarover laat De Cock zich hier niet uit, doch hij schrijft wat hij verantwoorden kan en derhalve stelt hij in plaats van het oorspronkelijk geschreven *„nauwelijks*": *„geene*" Gereformeerde.

Wordt in het vervolg van onze Formulieren van 1560 en 1619 gewag gemaakt, De Cock voegt in: *„en ook nog heden aangenomen kerkschriften zijn*".

Ook later zal blijken dat De Cock de door vrienden ontworpen stukken wel degelijk als met de pen in de hand nagaat, aleer ze worden opgezonden als memorie of als smeekschrift.

ZEVEN-EN-TWINTIGSTE HOOFDSTUK

CONDITIONEEL VEROORDEELD DOOR DE SYNODE.

TOT de middelen dan die door De Cock en den kerkeraad nog zouden worden aangewend om het herstel van het aan hem gedaan onrecht te verkrijgen, behoort in eerste plaats gerekend te worden hun beroep op de synode. Daartoe werd door hem ingezonden het door Van Hogendorp ontworpen appèl, met de door dezen opgestelde memorie, vervolgens nog een breede memorie van eigen hand en die van den kerkeraad, opgesteld door mr C. M. van der Kemp. Uitgezonderd dit laatste stuk, werden de andere memories, met wat door het provinciaal kerkbestuur was uitgezonden, dan gesteld in handen van eene commissie van advies, die tot haar rapporteur had prof. Johannes Clarisse, een man van een „kerkelijk nog tamelijk geloovig standpunt." [1]) Het is dan ook stellig aan dezen geleerden ethicus te danken dat van de synode een „vrij getrouwe weergave is gegeven van de gronden door De Cock gegeven ter rechtvaardiging van zijn uitgave van het boekje van J. Klok."

De synode heeft zich lang met de zaak De Cock bezig gehouden. De aandacht der vergadering werd ook nog in het bizonder gevestigd op „den zonderlingen aard der gedrukte stukken van den predikant De Cock." [2]) Vooral zal daarmede gedoeld zijn op zijn *Verdediging* tegen de beide „wolven".

Prof. Clarisse kwam met twee anderen tot het advies „dat het strafmiddel der afzetting van den dienst door het provinciaal kerkbestuur van Groningen niet onverwijld en ten allereerste op den predikant H. de Cock had behooren toegepast te worden, en alzoo de uitspraak van het provincaal kerkbestuur van Groningen tegen hem moest worden gereformeerd." [3])

De president der synode, H. H. Donker Curtius, de vice-president B. Niewold en de hoogleeraar L. G. Pareau, ambtgenoot te Groningen van professor Hofstede de Groot, lieten aanteekenen dat zij niet instemden met dit oordeel der synode.

In eene volgende zitting werd overeenkomstig het advies der commissie het volgende oordeel uitgesproken, dat aan De Cock werd gezonden, welk stuk met prachthand is geschreven:

Aan den Heer H. de Cock
te Ulrum

Synodale Uitspraak in de zaak van Hendrik de Cock.

De Algemeene Christelijke Synode der Hervormde Kerk in het Koningrijk der Nederlanden —

Gezien hebbende een verzoekschrift van Hendrik de Cock, gesuspendeerd predikant te Ulrum, onder de classis van Middelstum, om toegelaten te worden tot het beroep van eene uitspraak van het Provinciaal Kerkbestuur van Groningen ter eerster instantie gedaan, en gedagteekend 29 Mei 1834 bij welke hij is afgezet van zijnen dienst, met verwijzing in de kosten, ter zake van zijne procedure bij welgemeld provinciaal Kerkbestuur gevallen —

Gezien al de stukken tot de zaak behoorende, door het provinciaal Kerkbestuur van Groningen ingezonden —

Gezien de uitspraak van het voornoemde provinciale Kerkbestuur —

Gezien de Memorien van verdediging door de veroordeelde gevoegd, bij zijn verzoekschrift van beroep gedagteekend 22 Junij 1834 —

Gehoord hebbende het Schriftelijk verslag van de, door haar benoemde Commissie in deze zaak —

Gelet hebbende op Art : 3, 4, 6, 7, 14, 16, 18, 21, 58, 59, 75 en voorts op art : 79 tot 83, van het Reglement op de uitoefening van Kerkelijk opzigt en Tucht,

Overwegende, dat het genoegzaam gebleken is, dat Hendrik de Cock uitgever is, van het boekje door Jacobus Klok geschreven en getitelt, *de Evangelische Gezangen getoetst* enz. Groningen bij H. Bolt 1834, en Schrijver der aanprijzende *voorrede* voor hetzelve geplaatst.

Overwegende, dat Hendrik de Cock te houden is voor verantwoordelijk, zoo wel voor den inhoud van zooeven genoemd geschrift als voorrede, voor hetzelve, door hem geplaatst,

Overwegende dat Hendrik de Cock, zoo door het uitgeven van genoemd geschrift als door het plaatsen zijner voorrede voor hetzelve, gehandeld heeft, strijdig met de verpligting tot bewaring van Orde en Eendragt, den predikanten, als leden van een gemeentelijk Kerkbestuur bij Art : 9 van het Algemeen Reglement opgelegd, en met zijne belofte, bij zijne toelating tot den predikdienst, ingevolge art. 28, nu 38, van het reglement op het Examen in de toelating tot het Leeraarambt, afgegelegd, en alzoo te houden is voor schuldig aan een bedrijf, hetwelk leiden moet tot verstooring van orde en eendragt in de Nederlandsche Hervormde Kerk,

Overwegende dat het Provinciaal Kerkbestuur van Groningen, het Strafmiddel der geheele afzetting van den dienst niet onverwijld en ten allereerste had behooren toe te passen, —

Willende tevens ook in het onderhavige geval, het ondubbelzinnigste blijk geven, zoo van hare zucht tot onverbrekelijke handhaving van wet en orde in de Nederlandsche Hervormde Kerk, als van hare Christelijke zachtmoedigheid en lankmoedigheid, —

Beslissende in het laatste ressort

En reformerende de uitspraak van het provinciaal Kerkbestuur van Groningen —

Verleent den Heer Hendrik de Cock, thans gesuspendeerd predikant te Ulrum, den tijd van een half jaar van heden af, om aan het provinciaal Kerkbestuur van Groningen, zijn berouw en leedwezen te doen blijken, wegens het bedrijf, waaraan, als moetende leiden tot verstooring van de orde en eendragt in de Nederlandsche Hervormde Kerk, hij schuldig is verklaard, ter zake van de uitgave van het werkje getiteld, *De Evangelische gezangen getoetst enz.* door Jacobus Klok enz. en het plaatsen eener aanprijzende voorrede voor hetzelve, en om tevens bij hetzelve Kerkbestuur, plegtiglijk af te leggen en te onderteekenen de belofte, dat hij zich nu voortaan zoo in het openbaar als in het byzonder stipteiijk zal gedragen naar al de bestaande kerkelijke reglementen en verordeningen; zullende bij gebreke hiervan, na verloop van genoemden tijd, het provinciaal Kerkbestuur van Groningen geautoriseerd zijn, hem, namens de Algemeene Synode van zijnen dienst als Predikant in de Nederlandsche Hervormde Kerk geheel af te zetten, —

En verwijst de Synode den Appellant Hendrik de Cock in de kosten ter zake zijner procedure bij het Provinciaal Kerkbestuur van Groningen gevallen.

En zal het afschrift dezer Synodale uitspraak gezonden worden, aan het provinciaal Kerkbestuur van Groningen, aan het classikaal bestuur van Middelstum, aan den Kerkeraad der Hervormde gemeente te Ulrum en aan den Appellant Hendrik de Cock. Gelijk afschrift met een geleidende missive tot kennisgeving zal gezonden worden, aan Zijne Excellentie den Heere Minister van Staat, belast met de zaken der Hervormde Kerk.

Aldus gedaan en uitgesproken in onze Vergadering te 's Gravenhage den 16 Julij 1834, tegenwoordig al de leden ter beoordeeling in dezen bevoegd.

De Algemeene Synode voornoemd

H. H. Donker Curtius
President

I. J. Dermout
Secretaris

De Cock heeft dit gewichtig stuk papier gebruikt om daarop de copie te schrijven van den brief door den kerkeraad van Ulrum, nadat het besluit van de synode gevallen was, gericht aan den Koning. Hij heeft er echter nog plaats gevonden voor enkele aanteekeningen, naast de copie van een besluit dat door dezelfde synode is genomen in verband met de zaak De Cock en eenige adressen ingekomen uit de noordelijke provinciën van het land. Deze copie en aanteekeningen zijn van een weinig lateren datum; ze is genomen van en staan in verband met een bericht in de Prov. Courant van den 1sten Augustus, dat aldus luidt:

's Gravenhage, den 10den Julij 1834.

Rondgaande brief aan de Predikanten: 's Gravenhage den 10den Julij 1834.

„De Algemeene Synode der Hervormde Kerk in het Koningrijk der Nederlanden aanleiding nemende uit den tegenwoordigen staat van onderscheidene gemeenten, en voldoende aan den duren pligt haar bij art. 21 van het Algemeen Reglement voor het Bestuur der Hervormde Kerk in dat Koningrijk opgelegd om voor de *algemeene* belangen der Hervormde Kerk te zorgen, rigt hij dezen het woord tot alle Leeraren en gemeenten in de Vaderlandsche Kerk. — Zij gevoelt zich gedrongen om alle predikanten, en inzonderheid de jongeren onder hen, liefderijk op te wekken en broederlijk te vermanen om toch in hun openbaar en bijzonder onderwijs, zich met bedachtzaamheid te onthouden van alles, wat de zuiverheid hunner belijdenis en Evangelieprediking eenigsints in verdenking zou kunnen brengen, of zelfs aanleiding geven, dat dezelve en om hunnent wil ook het geheele ligchaam der Hervormde leeraren door onverstandigen miskend en veracht en door kwaadwilligen belasterd worden. Te gelijker tijd vermaant zij alle gemeentelijke, klassicale en Provinciale Kerkbesturen, en nodigt dezelve uit, om met verdubbelde aandacht toe te zien, zoowel ter eener zijde op het gedrag der Leeraren, als ter andere zijde op alle woelingen van onruststokers en geheime opruijers, of van openbare klagers zonder genoegzamen grond, ten einde het misverstand der laatsten, door bedaard onderwijs en ernstige en liefderijke vermaning onder Gods zegen worde weggenomen, en de moedwil en scheurziekte der eerstgenoemden door tijdige en gepaste aanwending der Kerkelijke tucht, na voorafgaande Broederlijke vermaningen beteugeld, en zoo mogelijk, uit ons midden geweerd worde. — De Heer der Kerke bevestige al de leeraars en gemeenten in ons allerheiligst geloof en beware bij het Nederlandsch Hervormd Kerkgenootschap den Geest der liefde en des vredes. Hij zelf heilige ons in de waarheid. Zijn woord is de waarheid!"

Dit merkwaardig stuk, dat wij in onzen tijd eene *Boodschap* of een *Getuigenis* zouden noemen, werd op voorstel van den hoogleeraar Clarisse

en diens leermeester prof. Royaards van Utrecht, den man van „het juiste midden", en den secretaris Dermout, een supranaturalist, aan alle predikanten, kerkeraden en verdere „lagere" en „hoogere" kerkelijke besturen gericht.

Een der gevolgen van den „zonderlingen aard der gedrukte stukken" van De Cock, zooals men zich daaromtrent in de synode uitdrukte, was dat den eenvoudigen, voor wie hij zeer verstaanbare taal schreef, de oogen steeds meer opengingen, voor het dubbelzinnige in de proponentsformule. Dezen wilden weten hoe het stond met de verbindende kracht der formulieren, en daartoe kwamen bij de synode onderscheidene adressen in, opmerkelijk genoeg, vooral uit de noordelijke provincies. Die op de synode van '34 inkwamen waren schier uitsluitend van *leden* der kerk en wel uit Grootegast en Uithuizen; uit Assen, Hoogeveen, Meppel en Smilde, en nog één uit Steenwijk; uit gemeenten waar weldra de scheiding zou leiden tot de institueering van zelfstandige gereformeerde kerken.

De hoogleeraar L. G. Pareau had te rapporteeren namens de commissie van advies. Hij rapporteerde dat, met uitzondering van het ingekomen stuk uit Steenwijk, „alle stukken bijna geheel woordelijk van denzelfden inhoud zijn". De requestranten beklagen zich over de afwijking door de meeste der hedendaagsche leeraars van de gereformeerde leer en dat de aanhangers daarvan worden gelasterd; de oorzaak daarvan ligt in wat zij noemen, „het eedsformulier" en wel in de woorden *dat wij de leer, welke overeenkomstig Gods heilig Woord in de aangenomene formulieren van eenigheid is vervat.* De meesten der predikanten „geadmitteerd tot de openbare predikdienst" nemen het woord *overeenkomstig,* in den zin van *voor zooverre.* Het stuk uit Steenwijk is in naam van velen slechts door twee onderteekend; het vraagt dat het oude verbindingsformulier van vóór 1816 weer worde hersteld. De eerste adressen vragen van de synode een authentieke verklaring van art. 38, in het reglement op het examen.

Het rapport acht dat „die niet dan onder gelijke koninklijke sanctie kan worden gegeven, als waardoor het „eedsformulier" van 1816 kracht van wet heeft verkregen." Echter het rapport is van oordeel dat de „adressanten niet kunnen geoordeeld worden de bevoegde personen te zijn, om zulk een authentieke verklaring met regt te vragen", en wel aangezien deze wet „alleen verplichtingen oplegt aan de tot de openbare eeredienst geadmitteerden en dezen dus alleen regtstreeks aangaat." „Beschuldigingen als in deze adressen worden ingebracht behooren niet bij de synode, maar naar het reglement voor kerkelijk opzicht en tucht, art. 57, bij het classikaal bestuur en wel gestaafd met duidelijke bewijzen. Daar de adressen niet aan dezen dubbelen eisch beantwoorden, kan de synode daarop niet nader ingaan."

Nederige christenzin en goede bedoeling hebben wel naar het advies

van de commissie bij de synode steeds aanspraak op alle mogelijke tegemoetkoming bij gerezene bezwaren, maar de hoogmoedige veroordeeling van Hervormde predikanten en de „bedoeling nieuwe scheuring en afscheiding in de kerk te veroorzaken, kunnen niet anders dan de afkeuring der synode en des Konings wegdragen, wijl niet dan nadeelig voor kerk en staat."

„De gevraagde nadere verklaring is ook niet noodig, immers de synode heeft steeds getoond, in het bizonder de belangen der Hervormde kerk, en met name de handhaving harer leer, allezins te behartigen." Het adres uit Steenwijk acht de commissie de aandacht der Hooge Vergadering „onwaardig, niet slechts wijl de adressanten even onbevoegd moeten worden geacht en even groot gebrek te hebben getoond aan nederigen christenzin als de anderen, doch wijl ze zonder eenige met bewijs gestaafde redenen, geheele vernietiging vragen der bestaande wet." Derhalve wordt geadviseerd aan „requestranten geen gehoor te geven, doch tot informatie aan de kerkeraden, kennis van het besluit der synode in dezen, te geven met vermelding der redenen en met opgave van de namen der adressanten, opdat ze door hunne kerkeraden daaromtrent worden geïnformeerd."

Dit rapport wordt door de synode aanvaard en overeenkomstig het advies besloten deze adressen „wegens derzelver ongepasten inhoud, als rustende allen gezamenlijk op onbewezene beschuldigingen, en voor het grootste gedeelte, volgens de in dezelve uitgedrukte bedoeling, leidende tot het stichten van schade en wanorde in de Nederlandsche Hervormde kerk, niet te *mogen* aannemen, maar dezelve te *moeten* seponeren." De hoogleeraren Clarisse en Royaards lieten aanteekenen hiertoe niet te hebben geadviseerd. Nog verklaarden drie predikanten en één ouderling, dat zij zich niet konden vereenigen met het besluit „voor zooveel betrof het niet verleenen van eenig verder gevolg aan deze zaak." [4])

De kenschetsing van Van Hogendorp in een brief aan Da Costa, in 1828 geschreven, van de partij die in deze jaren de leiding in de kerk gekregen had, komt in haar juistheid bizonder tot uitdrukking door het besluit der synode in 1834 inzake de genoemde adressen. Deze partij heeft „er zich niet toe bepaald om het gebrekkige, dat er was, omver te werpen, maar steeds voortgaande ook de leer der gereformeerde kerk aangetast en is daarin speciaal na de synode van 1816 met zulk een stoutheid voortgegaan, dat op dit oogenblik niets meer van hetgeen vòòr 1795 in de Gereformeerde kerk geleerd wordt onaangevallen blijft."

Doch Van Hogendorp wijst in dat schrijven naast afwijking in de leer ook op een groote fout dezer leidende partij in de kerkregeering. Zij tracht de kerk onder de macht van de overheid te brengen om alzoo haar denkbeelden des te meer ingang te doen vinden. Hij schrijft: „De vermeerderde invloed en ik mag zeggen het gezag, dat de Koning nu in

PRAESES VAN DE SYNODE DER
NED. HERVORMDE KERK IN 1834

de kerk voert, is hem eenig en alleen geworden, doordien die partij het hem heeft opgedrongen en de Koning er juist niet bedroefd om was van deze gelegenheid ter uitbreiding van zijn gezag zoo gemakkelijk gebruik te kunnen maken." [5])

Maar geldt dit laatste niet in nog sterkere mate van De Cock en de zijnen, blijkens hun voortdurend beroep op den Koning om de leer toch te handhaven! Zeker, doch het beoogde doel was zoo onderscheiden! De Cock, eer contra-revolutionair [6]) in zijn gedachten, dan wat de latere anti-revolutionairen zouden voorstaan, wees er den Koning op, als zijn doorluchte vaderen en bij name een Prins Willem van Oranje, de vrijheid van godsdienst te handhaven en de ware gereformeerde leer te bevorderen.

Zoo deden dan de leidende partijen, en de onderdrukte zeer kleine, doch strijdbare groep van De Cock en de zijnen, hetzelfde, doch met zeer onderscheiden oogmerk; de laatsten tot handhaving der leer, de anderen tot de ontbinding daarvan.

Vrij stellig mag men aannemen, dat niemand anders dan De Cock de ontwerper is geweest van de adressen, met uitzondering van het stuk van Winschoten. Woordkeuze en gedachtengang beantwoorden volkomen aan den inhoud der steeds roepende en smeekende brieven tot den Koning en tot de „lagere" en „hoogere" kerkelijke besturen.

AANTEEKENINGEN HOOFDSTUK XXVII.

[1]) Vgl. Kuyper, *Encycl.* dl. I, blz. 236. Dr Kaajan deelt hem ten onrechte in bij de liberalen, vgl. *Chr. Encycl.*, i.v. dl I blz. 464. Van Kooy, a.w. blz. 465 schrijft: Door enkele mannen als Borger, Clarisse, Kist, Broes, Egeling en Molenaar en anderen werd nog, zoowel van katheder als kansel, de waarheid beleden en verkondigd, maar hunne stem was zwak en onzeker. Aan Molenaar wordt onrecht gedaan door deze te stellen naast b.v. Borger. Zie over Clarisse Kuypers *Encyclopaedie*, deel I, § 78 en 83; verder i.v., *Biographisch Woordenboek* enz. Tweede Deel, blz. 60—73, zeer uitvoerig, en het reeds aangehaalde artikel van prof. dr H. Bavinck in het *Geref. Theol. Tijdschrift*, over de Theologische richtingen der vorige eeuw.

[2]) *Gedenkschrift*, blz. 36 v.v.

[3]) *Gedenkschrift*, blz. 37.

[4]) *Hendrik de Cock*, blz. 264—268.

[5]) Dr J. C. van der Does a.w. blz. 22 v.v.

[6]) Hij stemde hierin overeen met Bilderdijk, Van Lonkhuyzen a.w. blz. 25.

ACHT-EN-TWINTIGSTE HOOFDSTUK

POGINGEN TOT HERSTEL IN HET AMBT.

DE COCK ontving op Donderdag den 24en Juli de synodale uitspraak van den 16en Juli. Zijn oordeel daaromtrent is zeer ongunstig. Wijl de synode het vonnis van het provinciaal bestuur bevestigt op dezelfde gronden als dit laatste dat had gestreken, acht hij dat dit hoogste bestuurscollege niet alleen al de beschuldigingen door hem ingebracht tegen het provinciaal bestuur heeft verdiend, „voor zooveel die ook op de synode toepasselijk zijn, maar heeft zich verharder betoond ook nog alle zijne redenen gegrond op Gods Woord verwerpende, en voor zooverre zij meenen zelfs tot schande van het Provinciaal Bestuur, zijn vonnis verligt te hebben, hebben zij zijns inziens niet anders gehandeld als vele tyrannen van vorige dagen, die dat van hun vader den Duivel geleerd hadden, die den Heere JEZUS Gods Zoon zelve, alle koningrijken der wereld en hare heerlijkheid toonende zeide: „Alle dingen zal ik U geven, indien Gij nedervallende mij zult aanbidden."" Hij ziet in het besluit van de synode een poging hem in verzoeking te leiden!

De Cock maakt ernst en haast met de synodale uitspraak! Een week na de ontvangst daarvan wenden hij en de kerkeraad, elk in een afzonderlijk schrijven, zich tot het provinciaal bestuur, met het verzoek op de eerste vergadering, die van den 6den Augustus, met den kerkeraad dien toch de zaak ook van nabij raakt toegelaten te worden „om te vernemen op welke wijze UEds mijne herstelling zoudt wenschen toe te staan, in de hoop dat ik, aldus De Cock, door UEds met ware Christelijke liefde moge behandeld worden, naar den regel van Gods Heilig Woord, vergetende hetgeen achter ons is en ons uitstrekkende naar hetgeen voor is, en zonder mij lasten op te leggen, die te zwaar zijn om te dragen". Hij vraagt in 't bizonder dat ook de kerkeraad, als zoozeer belanghebbende, mede worde toegelaten tot de samenspreking, opdat die de voorwaarden te stellen door het bestuur „mede moge overwegen, en toetsen aan

Gods Woord en zij hem mogen dienen met broederlijke raadgevingen".

Hij deed schier niets zonder zijn kerkeraad! Deze steunt in een afzonderlijk schrijven dit verzoek, met de geheele gemeente vurig wenschende dat hun leeraar spoedig in het ambt hersteld moge worden, „benevens de handhaving van orde en eendragt, waarop de synode aandringt".

De secretaris van het provinciaal kerkbestuur deelt daarop den 2den Augustus aan De Cock mede, dat diens verzoek is doorgegeven aan den president en dat het den 6den ter tafel staat gebracht te worden; waarna „na afloop der deliberatie over dezelve, van den uitslag daarvan aan hem ten spoedigste zal worden kennis gegeven".

Als naschrift deelt hij mede, dat hij hem „ingevolge vroeger gedaan verzoek doet toekomen declaratie van kosten in de zaak zijner schorsing in de H. diensten".

Den 6den werd hem kortweg bericht, „dat het Provinciaal Kerkbestuur, zijn missive overwogen hebbende, hem verwijst naar den Uitspraak der Synode, waaraan hij, zoowel als dat Bestuur gehouden is".

Dit bericht was een groote teleurstelling zoowel voor den kerkeraad als voor zijn leeraar! De kerkeraad toch laat zich in een schrijven aan den Koning daaromtrent aldus uit: „Wij hoopten nu nog dat de overige leden van het Prov. Bestuur beter gezind zouden zijn dan de President en Scriba, en dat ons gelegenheid zou worden gegeven en onzen leeraar een acte voorgelegd welke gegrond op Gods Woord zijne conscientie niet bezwaarde, maar wij ondervonden wederom het tegendeel; wederom afen van de handwijzing."

Verontwaardigd over de praktijken van dit bestuur, dat de kosten blijkbaar zoo hoog mogelijk had opgedreven — aan den Koning werd door den kerkeraad gemeld dat ze reeds tusschen de 240—250 gulden bedroegen, en dat terwijl geen enkele vergadering in buitengewone zitting was opgeroepen en De Cock slechts driemaal in het geheel verhoord was geworden, éénmaal voor de classis en tweemaal voor eene commissie — bedroefd over den opzettelijken toeleg hem „zoo zwaar mogelijk te kwellen" en „den tijd door de synode gesteld, zooveel mogelijk in te korten en de gelegenheid tot onderhandelen te verminderen", schreef De Cock reeds den 12den Augustus een brief aan dat bestuur, waarin hij ervan gewag maakt dat het door „helsche haat tegen hem en de waarheid gedreven, zijn ondergang zoekt, daar het hem noch zijn kerkeraad wilde toelaten om met hem te handelen over zijne herstelling". Hij vraagt in dit schrijven, dat hem gelegenheid worde geschonken dat hij met den kerkeraad met het bestuur spreke en handele of anders „die acte van onderteekening over te zenden met de bede, om die ingerigt naar Gods Heilig Woord, zoodanig te stellen, dat hij niet tot verzaking van eed en pligt gedrongen worde". Verder verwittigt hij het bestuur dat de gemeente ten

hoogste ongeduldig wordt en de „armenfondsen dagelijks nog meer en meer uitdroogende” zijn.

In een naschrift vraagt hij vriendelijk de brieven per schuit te laten bezorgen, dit zal een verschil van 2 stuivers per brief maken.

De kerkeraad verzuimt niet den Koning op de hoogte te brengen van de praktijken van het provinciaal bestuur, ook niet dat dit eerst na drie weken eindelijk antwoord zond op het voorgaand verzoek; hij maakt er den Koning opmerkzaam op dat de rechten van den kerkeraad geheel en al worden uitgesloten, en dat het de klaarblijkelijke toeleg is, „zooveel wij kunnen zien; alleen om den tijd te doen verlopen en dan ons van onzen getrouwen leeraar te beroven”.

Het antwoord van het bestuur aan De Cock luidt kort „dat het deszelfs vergadering staat te houden op Woensdag en Donderdag den 1sten en 2den October en dat indien hij hetzelve verkiest te spreken, daartoe aan hem gelegenheid zal gegeven worden op Donderdag des voormiddags”. Tevens bericht het „dat de kerkeraad van Ulrum daarbij niet wordt verwacht (gelijk van zelfs spreekt) aangezien dezelve niet is begrepen in de Synodale uitspraak”. Verder refereert zich dit „kerkbestuur aan deszelfs missive van den 6 Augustus”.

Reeds na drie dagen schreef De Cock wederom aan het provinciaal bestuur, terwijl ook de kerkeraad thans in een zeer uitvoerig schrijven zich bij vernieuwing wendt tot dit hoogste provinciaal college; hij heeft tevens zorg gedragen den Koning den korten inhoud daarvan te melden, welke hier volgt instede van de gansche missive. Zij schrijven dan aan den Koning: „Wij kerkeraadsleden hebben ons hierop opnieuw, (nl. als antwoord op het: *gelijk van zelfs spreekt*, K.) met onzen leeraar, schoon ieder afzonderlijk, gewend tot het voornoemde kerkbestuur met vernieuwde aanvrage om zulk eene acte van onderteekening gegrond op Gods Woord, en verzoeken uwe Majesteit om daartoe met ons hen te dringen, opdat opnieuw ons geen conscientiedwang, gelijk ten tijde der Spanjaarden overgedrongen worde en de leer onzer vaderen, de waarachtige leer der zaligheid opnieuw verguisd en vertreden.

De gronden van ons verzoek, aangevoerd bij hen, waren deze: Recht tot dit verzoek en om in dezen gekend te worden meenen wij te hebben:

1° Omdat het hier onzen eigenen leeraar geldt, dien wij zelven beroepen hebben en op wiens bezit wij eene wettige aanspraak hebben.

Recht om gekend te worden:

2° Omdat zulks de welvoegelijkheid eischt, en niets dan Hierarchale dwingelandy in een Gereformeerd land ons hiervan versteken kan.

Recht om gekend te worden eindelijk:

Omdat hier niet alleen zijne maar ook onze belangen behandeld worden, en wij, schoon nu overstroomd en overweldigd door ongezonde

woorden, echter aanspraak hebben, om uit zijnen mond de gezonde woorden onzes Heeren Jesu Christi te horen, zoolang wij niet, op grond van Gods Woord, van zijn misdrijf overtuigd worden".

Het tweede deel van dezen brief van den kerkeraad aan het provinciaal bestuur houdt een merkwaardige verklaring in:

„1° dat anderzins (nl. als aan den kerkeraad de inwilliging van het verzoek in de zaak De Cock gekend te worden geweigerd wordt, K.) en indien ook onze geliefde en getrouwe leeraar door ul. haat en partijdigheid van zijne regten en als leeraar en ook als lidmaat onwettig verstoken worde, het er zoo ver van af is, dat wij kerkenraad hem als een Heiden en tollenaar beschouwen, dat wij hem integendeel steeds houden en erkennen blijven als onzen wettigen leeraar, en nog meer als onzen hartelijk geliefden Broeder in Jesu Christi onzen Heere, met wien wij volgaarne niet alleen de teekenen van 's Heeren ligchaam en bloed willen deelen, maar die wij ook in weerwil van alle Classikale, Provinciale en Synodale uitspraken tot eene gemeenschappelijke gebruikmaking des H. Avondmaals noodigen zullen.

2° met de toezegging dat wij, zoo wij ooit komen in de noodzakelijkheid om eenen nieuwen leeraar te beroepen (hetgeen wij nimmer zullen doen, zoolang De Cock zich aan onze gemeente gebonden houdt) wij er nooit eenen zullen beroepen, die in de gevoelens staat van Brouwer en Reddingius en dergelijken, welker gevoelens wij bij dezen verklaren te verwerpen en als Godslasterlijk te verfoeijen.

3° met de betuiging dat aan ons niet zullen mogen worden geweten alle de moeiten en botsingen die er uit de langere miskenning onzer regten en vrijheden in kerk en staat mogen voortvloeijen, daaromtrent bij dezen UEds verantwoordelijk stellende." [1])

Het is niet uitgesloten dat De Cock en de kerkeraad, nadat het vonnis der synode aan hen was bekend geworden, aan de mogelijkheid hebben gedacht van herstelling en tevens dat met de onderteekening van een acte heel de procedure dan zou zijn geeindigd. Om zich daarvan te vergewissen schreef hij aan den secretaris van de synode: „Ontvangen hebbende de Synodale Uitspraak welke omtrent mij en mijne handeling, gedaan in de vreze des Heeren, eenigermate Christelijker en liefderijker gevoelens schijnt te koesteren als het Provinciaal Kerkbestuur, en in die uitspraak niet bepaald vindende of ik geschorst ben volgens art. 58 zonder verlies van tractement of met het geheel of gedeeltelijk verlies van tractement, alsmede of die tweejarige schorsing daardoor vervalt of niet, zoo wend ik mij tot UEd. met verzoek om mij hieromtrent als Secretaris der Synode, nopens de meening der Synode te willen inlichten." [2])

Nog voor den 20en September ontving De Cock het volgende antwoord, geadresseerd: Weleerwaarde zeergeleerde Heer, Den Heere H. de Cock, Predikant te Ulrum (Prov. Groningen).

Zeijst, den 18en Augustus 1834.

WelEerwaarde Zeer geleerde Heer!

Ofschoon ik door de Synode niet gemagtigd ben, om over hare uitspraak te corresponderen, of daarvan officieel verklaring te geven, wil ik mij echter niet onttrekken aan het verzoek, mij door UEw., bij missive van den 5en dezer, gedaan, en uwe vragen, daarin vervat, zal ik naar mijne wetenschap tot uwe informatie beantwoorden.

Te dien einde zij het mij vergund, UEw in de *eerste* plaats te doen opmerken, dat in de uitspraak der Synode, bij appèl in uwe zaak gedaan, geene de minste melding is van *Schorsing in de dienst*, zelfs dat niet één der bestraffingsmiddelen uit het Regl. van Kerkelijk opzigt en tucht op UEw is toegepast; zoodat, bij aldien er geen ander vonnis tot uw bezwaar bestond, uwe betrekking tot de gemeente van Ulrum in haar geheel zoude zijn tot den tijd toe, dat gij U ongenoegen verklaardet, om aan de voorwaarde, door de Synode gesteld, te voldoen. UEw bemerkt hieruit, dat uwe vraag naar de toepassing van art 58 op uw geval, bij de Synode behandeld zonder reden is.

In de *tweede* plaats mag ik niet nalaten voor uwe aandacht te brengen, dat de vermelde uitspraak der Synode zich niet verder uitstrekt dan tot het Vonnis, van hetwelk tot haar geappelleerd is: te weten, *de ontzetting van de Dienst;* doch, dat deze uitspraak geene de minste verandering heeft kunnen te weeg brengen in een Vonnis, van hetwelk tot haar niet is geappelleerd, noch geappelleerd is kunnen worden, omdat de zaak ter tweeder instantie was beslist. Het spreekt, uit dien hoofde, en naar den aard zoo wel van Kerkelijke als Burgerlijke regtpleging van zelve, dat alleen de Regtbank die het vonnis eener *tweejarige schorsing* tegen UEw gewezen heeft, en dat in eene zaak, die niet voor de Synode heeft kunnen gebragt worden, UEw van dat vonnis kan ontheffen.

Hiermede vertrouwende aan het verlangen van UEw voldaan te hebben, noem ik mij, na toewensching van den geest der wijsheid

UWelEerw. Dw. Dienaar en Medebroeder

I. J. Dermout

Vergeleken bij de wijze waarop de praeses van den ring Leens adresseerde, had De Cock geen ongelijk met te schrijven dat de synode „eenigermate Christelijker en liefderijker gevoelens schijnt te koesteren". Zijn vrouw zond dit schrijven met een kort briefje op aan haar man die op reis was. Zij schrijft:

Waarde Cock.

Daar ik deze brief van Avond in gezondheid met de onzen mogte ontvangen Zoo stuur ik dezelfde in de hoop en verwagten dat gij hier zaturavond weer te huis zult komen zoo Teken ik mij U lief hebbende Vrouw F. de Cock in haast.

In dezen zelfden tijd wendden zich de leden van den kerkeraad en eenige notabele ingezetenen uit naam van vele ingezetenen der gemeente Ulrum tot het collegie van toezicht in de provincie Groningen. Uit dit schrijven blijkt, dat zij zich geroepen voelen:

zich bezwaard achtende over de kerkvoogden der Gemeente, om hen tot hunnen wettigen pligt te brengen en tot de billijkheid en redelijkheid te vermanen. Geheel en al handelende, niet naar de begeerte der gemeente, maar daartegen, en naar het goeddunken hunner harten, hebben zij in eenige jaren geen stemming van kerkvoogden laten houden, maar begeerig naar een voortdurend gebied, 't welk niet zonder achterdocht is, en daarop steunende, dat zij tegen de godvreezenden de hulp der wereld hebben, die dezen met hen haten, hebben zij reeds sedert meer dan twee jaren aangehouden als derde kerkvoogd, eenen die in verarmde omstandigheden, buiten deze gemeente woont, die onder den eenen kerkvoogd schier volstrekt gezeten is, en diezelve betuigd heeft wel, dat hij aan al hunne handelingen geen part of deel had en alzoo nul in het cijferen was, gelijk ook voor de geheele wereld wel zichtbaar is.

Voor den verwer dezer Gemeente, die tevoren het kerkewerk deed, omdat hij Gereformeerd denkt en lid des kerkeraads is, gebruiken zij nu en hebben zij betuigd voortaan steeds te zullen gebruiken, den ander, die te voren schipper geweest zijnde, met het verloop daarvan het verwen bij de hand genomen heeft, en die gelijk zij, geheel los in de Religie is.

Voor eenen der armste ingezetenen van Ulrum, bezwaard met een talrijk huisgezin en die met het kerkezakje, waarvan hij 's jaar 12 gl had, liep, hebben zij, welligt omdat zijne vrouw eene bijzonder Godvrezende vrouw is, zonder eenige reden des gevraagd zijnde te kunnen of te willen geven, een anderen verkozen, die eerst sedert twee jaar in deze gemeente als huurder gekomen is, die niet behoeftig is, zooals de eerste maar losser in de Religie.

Zoo zouden wij HEd. Heeren meer blijken en stalen UHEd. kunnen voorstellen van hun Tirannieke handelwijze, die hier door alle goeden wordt verfoeyt en afgekeurd, maar wij hopen en vertrouwen dat deze genoeg zullen zijn om UHEd.'s regts en plichtgevoel op te wekken, om hierin op eene UHEd.'s betamende wijze te voorzien, en zorg te dragen dat hier eene geregelde aftreding der kerkvoogden plaats hebbe, hun getal aangevuld worde met éénen uit deze gemeente, en dat door UHEdn daarin voorzien worde dat door hen geen Godsdiensthaat bevorderd en geene Godvreezenden om den Godsdienstwille verdrukt worden.

Hetwelk de ondergeteekenden in naam van verre het grootste gedeelte dezer gemeente verzoekende, en hetwelk zij desgevraagd wordende wel verder door naamteekening hopen te staven."

Tot korten tijd dus vóór dat het kwam tot scheiding, behartigden De Cock en de kerkeraad nog ijverig ook de uitwendige belangen der gemeente en trachtten naar reformatie in het college en in het beheer der kerkvoogden.

AANTEEKENINGEN HOOFDSTUK XXVIII.

[1]) De kerkeraad heeft klaarblijkelijk in dit schrijven gebruik gemaakt van den inhoud der memorie opgesteld ten behoeve van den kerkeraad door Mr Van der Kemp (vgl. blz. 467).

[2]) *Hendrik de Cock,* blz. 265. Aan den voet van deze bladzijde staat: „Van dezen brief vond ik geen afschrift." Ik vond de copie in het archief De Cock, geschreven aan de keerzijde van de folio waarop copieën stonden geschreven van het Provinciaal kerkbestuur; op de copie van den secretaris der synode volgt een copie van een stuk gezonden aan „het HoogEw. college van toezicht in de Provincie Groningen"

NEGEN-EN-TWINTIGSTE HOOFDSTUK

PLAGERIJEN VAN EN VERVOLGING DOOR HET PROVINCIAAL KERKBESTUUR.

HET provinciaal kerkbestuur liet De Cock wel lang wachten voor het hem „gelegenheid gaf hetzelve te spreken op Donderdag den 2den October". Niet dat het hem uit het oog verloor, integendeel zocht het met „helsche haat" of het hem ook treffen kon.

Een schoone gelegenheid bood zich aan.

Bij het classikaal bestuur van Middelstum waren in de maand Augustus twee aanklachten ingekomen „betrekkelijk het houden van onwettige godsdienstige bijeenkomsten of conventikels onder de leiding van den gesuspendeerden predikant H. de Cock." Dit classikaal bestuur bleef niet in gebreke daarvan kennis te geven den 21sten Augustus aan het provinciaal kerkbestuur, en dit gaf daarvan den 3den September kennis aan den Gouverneur. De Gouverneur van de provincie Groningen, Rengers, haastte zich alle de bij hem ingekomen stukken dienaangaande te zenden aan den heer Officier van Justitie in het arrondissement Appingedam, met een begeleidend schrijven van den 5den September, waarin hij dezen verzoekt, „daarin te willen handelen, procedeeren of te doen procedeeren, zooals deze zal vermeenen te behooren."

Na ongeveer anderhalve maand deelt deze officier onder meer ook dit mede aan Zijne Excellentie: „Ten slotte kan ik Uwe Excellentie berichten dat op mijne poursuite dezelfde De Cock en de wed. van Freerk Tjipkes Koster, tapster te Ulrum, alhier bij correctioneel vonnis van den 17en dezer zijn veroordeeld ieder in eene geldboete van vijftig guldens en in de kosten ter zake van den iederen Zondag in de laatstverloopen weken door den eersten ten huize van de tweede genoemde gehouden onwettige Godsdienstvergaderingen, van welk vonnis dadelijk door De Cock appel is ingesteld. Hij heeft zich in persoon verdedigd, of liever, in plaats daarvan, eene leerrede uitgesproken, waarin hij zich op eene eenen ieder

verontwaardigende wijze jegens andere godsdienstige gezindheden, inzonderheid jegens die leden van het Hervormd kerkgenootschap, die niet gelijk hij denken heeft uitgelaten, en steeds het oog op mij gevestigd houdende en al met de vinger op mij wijzende, de Roomsche Eeredienst, welke hij bij herhaling de *Roomsche hoer en beest* openlijk durfde noemen, hevig en ongehoord aangetast."

Dit heeft derhalve plaats gehad in de week volgende op de Afscheiding en nadat ds Scholte reeds weer was vertrokken. Deze veroordeeling was alzoo een gevolg van de zaak, aanhangig gemaakt door de aanklagers bij de classis, die zich met het provinciaal kerkbestuur en den gouverneur beijverden dat zij kwam bij den Officier van Justitie.

Het zal wel der historie getrouw zijn hetgeen de roomsche officier P. G. Sevenstern mededeelt aan den gouverneur met betrekking tot de houding door De Cock tegenover hem aangenomen.

Diens oordeel luidt later althans niet bizonder gunstig over dezen officier. Aan een handschrift door De Cock in de gevangenis geschreven, is het volgende ontleend:

> De officier van Justitie P. Zevenstern, van Appingedam, de broer van een Roomsch Priester, een waardig afzetsel van dat Beest, dat eenmaal het bloed onzer vaderen heeft ingedronken als water, is de eerste auteur (der vervolgingen. K.) in onze Provincie. In 1820 had hij er reeds zin aan en deed hij bij zekere godsdienstige opwekking te Wetsing en Sauwert aanvraag of hij daar tegen dat Nieuwe geloof ook Soldaten zou sturen, maar die Burgemeester was zoo wijs, dat hij hem antwoordde dat zulks het oude Gereformeerde geloof was, verlevendigd nu (door Gods Geest en genade). Toen heeft hij waarschijnlijk die wet (het beruchte artikel uit de Code Napoleon. K.) nog niet gekend om de gelovigen voor de regtbank te trekken en te veroordeelen. Maar in 1827 of 1828 is hij daar zeker agtergekomen en heeft toen, te gelijk, onderscheiden menschen wegens oefeningen aan huis gehouden, voor de regtbank getrokken, en doen veroordeelen, meestal in 75 Gl. boete. De regtbank van Winschoten heeft het eerst (zooveel ik weet en dit zij ook voor het vervolg aangemerkt) dat voorbeeld gevolgd in 1831 in den persoon van Harm Gelms, dien zij in 95 Gl boete geslagen hebben, die zulks met de kosten betaald heeft, en in 1834 (in 't begin) in den persoon van Wycher Harms Mugge, die hen geschreven heeft dat hij zulks wel met zijn bloed wilde verzegelen, maar niet met geld afkopen. Dezen hebben ze ongemoeid gelaten. Daarna is gevolgd de Regtbank van Groningen, die eerst geringe boeten heeft gevorderd, maar de eere heeft der uitvinding, dat men niet alleen de huisheer, waar de oefening heeft plaats gehad kan straffen, maar ook de oefeninghouder, hetwelk de Roomsche Zevenstern tot dusverre niet geweten had, blijkens zijne bloedige uitdrukking in 't midden ongeveer van 1834, dat het wel wenschelijk

ware, dat men de hoofden der vergaderingen en de aanvoerders dier samenkomsten, aan het lijf mogt kunnen straffen, maar waarvoor hij toen nog geen straf gevraagd heeft; echter heeft hij al spoedig daarna met blijdschap en dankbaarheid, die uitvinding der Groninger Rechtbank aangenomen en eerst in mijn persoon bewerkstelligd (schoon in 't geheel geen oefening of 't geen daarnaar zweemde gehouden hebbende, doch dat doet er niet toe, wanneer men aangeklaagd wordt, moet men hier rekenen dat men ook veroordeeld is, hoe onschuldig ook in dit opzicht).

De Cock had na zijn veroordeeling, mede in de kosten, zoodra mogelijk daarvan de opgave gevraagd. De nota van kosten in prima instantia bij het classikaal bestuur gevallen in de zaak der bezwaren en aanklagten tegen den Heer H. de Cock, Predikant te Ulrum, op gedane aanvrage ingezonden van wege het classikaal bestuur van Middelstum aan het provinciaal kerkbestuur van Groningen Q. T., M. Cremer, Secretaris, nevens eene „Declaratie van Kosten in de zaak der procedure van het Provinciaal Kerkbestuur van Groningen tegen den Heer H. de Cock, Predikant te Ulrum, gecondemneerde, opgemaakt (sic) op last van en goedgekeurd door het Provinciaal Kerkbestuur van Groningen, Groningen den 7 Mei 1834, de Secretaris van het Provinciaal Kerkbestuur voornoemd, M. Cremer Jz" is een toonbeeld in schrift en redactie van nonchalance.

Wat erger is: daarin was ingeslopen een nadeelig abuis voor den veroordeelde.

De secretaris doet hiervan bij missive van 9 September 1834 bericht aan De Cock. Hij verklaart dat abuis, als hij schrijft dat in deze „ingezondene Declaratie van kosten is ingeslopen, door overhaasting en, hieruit voortgevloeid, gebrek aan opmerkzaamheid van mijne zijde, een voor UEerw. nadeelig abuis. Dit is mij eerst vóór een paar dagen onder de aandacht gekomen. Ik haaste mij met UEerw. daarvan te informeren; doch wensche tevens dat abuis, zoodra mogelijk, te herstellen. Ten welken einde ik U Eerw. verzoeke, gezegde Declaratie, hoe eerder hoe liever, aan mij te willen doen terugkomen".

Wèl een verklaring hoe 't abuis is ontstaan, gèen enkele verontschuldiging wordt aangeboden voor de slordige behandeling van deze aangelegenheid.

Men moet de voddige declaratie voor zich zien, waarop volstrekt niet wordt vergeten te memoreeren dat De Cock is een *gecondemneerde*, om te verstaan dat deze uit alle hoeken en van alle kanten de „helsche haat" tegen zich zag gluren.

Op de voorzijde van dit „vod" heeft De Cock de copie geschreven van een brief aan het provinciaal kerkbestuur geadresseerd, d.d. 20 Sept. 1834. Deze luidt:

Hiermede zend ik UEd. terug de door uwen Secretaris teruggevraagde rekeningen wegens ingeslopene fouten ten mijnen nadeele. Ik had, Mijne Heeren! met dezelve een antwoord verwagt op en voldoening aan mijn en der kerkeraad zoo billijk gedaan verzoek, hetwelk ik ook nog wel Mijne Heeren door dezen herhalen wil, nl. om mij die acte van onderteekening, die gij van mij verlangt, over te zenden, en mij en den kerkeraad in geval van bezwaar, den 2den October bij UEdn toe te laten, of het zijn mogt, dat wij op grond van en naar den regel van Gods Heilig Woord den vrede Jeruzalems zoeken en vinden mogten. Dien vrede tegenstaande toch, kunnen wij niet anders als Gods plagen en oordeelen over ons halen, gelijk men hoort ook reeds dat sommige der vijanden Gods daarmede zigtbaar en opmerkelijk voor degenen die den Heere vrezen en wier oogen geopend zijn bezocht en gestraft worden. Och of de inwoners der aarde hieruit nog geregtigheid leeren mogten! en gij Mijne Heeren bewogen worden om mij niet meer met grote hittigheid te vervolgen, gelijk naar Ps 37 de vijanden van David ook hem deden, doch tot hun eigen verderf, maar mijn onschuld naar Gods Woord aanzien, deze arme, verdrukte, verstrooide en nu verleid wordende Gemeente haren wettige en algemeen beminden, om der waarheid beminden leeraar wedergeven en zooveel in u is, met mij den eed door UEdn voor God en de gemeente gezworen: „alle dwalingen die tegen de gezonde door onze Vaderen uit Gods Woord geputte leer strijden, verwerpen, dezelve wederleggen, tegenspreken en allen arbeid aanwenden om dezelve uit de kerk te weeren": welke eed Mijne Heeren, ik hoop dat nagt en dag voor ul. oogen en in ul. harten moge zijn.

Denzelfden dag schreef hij wederom aan den Koning. Waarom toch altijd aan den Koning? Kende hij dan Zijne Majesteit nog niet genoeg? Aandoenlijk is uit zijn aanteekeningen, in de gevangenis gemaakt, den brand der liefde te gevoelen in zijn gloed, als hij opteekent welke gedachten allerlei berichten, die hij in couranten las, bij hem wakker riepen. Hij vervolgt dan de aanteekeningen dezer gedachten: „Maar meer nog gingen mij ter harte, zoo tot verheuging en blijdschap, als tot droefheid en smarte, de berigten uit ons vaderland en van ons koninklijk huis, welke beide mij bij uitnemendheid dierbaar zijn, ja dierbaarder en beminder dan eenig wereldling zijn vaderland en koninklijk stamhuis zijn kan, omdat ik boven de natuurlijke liefde tot beide, mijn vaderland ken en aanmerk als den Hof Gods, waarin de Heer de Allerhoogste Zijnen edelen wijnstok geplant en Zijne edele druiven gekweekt heeft, en dien ook nog niet vergeet, of zonder opzicht laat, schoon zij vele, oneindig veel stinkende druiven heeft voortgebragt; en ons koninglijk stamhuis, gelijk weleer Juda, het huis van David, met welken geloofsheld en man Gods ook onze Prins Willem de 1ste veel gelijkheid van lotgevallen had in verdrukking en verguizing van Zijnen koning en Hofgroten, maar ook

van uitredding en eere, zoo bij zijn leven als na zijnen dood, terwijl hij even als deze koninglijke Gezalfde een *Vader des Vaderlands* was en genoemd werd."

Tot wien, zoo vraagt hij, en zoo vraagt ook de kerkeraad telkens weer, in het schrijven aan den Koning, tot wien zullen wij, naast God in den hemel, ons anders wenden dan tot U, o Sire!

Zoo zendt hij dan op dezen zelfden dag een langen brief aan den Koning, inhoudende zijn gedachten over het besluit van de synode. Zal straks de praeses van het provinciaal kerkbestuur hem niet willen antwoorden en telkens weer hem in de rede vallen met het geen pour parlers, den Koning zal hij ordelijk zijn meening over dit besluit schrijven en zijn bezwaren daartegen inbrengen. Den Koning zal hij even vrijmoedig aan zijn eed herinneren, als hij het dezen zelfden dag in zijn brief het kerkbestuur heeft gedaan!

Van den Koning kan niet met billijkheid worden verlangd alle deze missives te lezen. We weten niet of de kabinetssecretaris Zijne Majesteit met den inhoud zal hebben bekend gemaakt; misschien zijn de stukken uit Ulrum wel doorgezonden aan den secretaris Janssen. Hoe dit zij: De Cock deed naar wat hij zijn roeping achtte; de liefde tot den Koning der kerk; de liefde tot den Koning van zijn dierbaar vaderland, drong hem!

DERTIGSTE HOOFDSTUK

DE COCK WEET DEN TIJD VAN HET ONNOODIG UITSTEL UIT TE KOOPEN.

UIT den brief van 't provinciaal kerkbestuur van den 6den Augustus bleek klaar de onwil van dat bestuur. De Cock wilde „handelen in christelijke liefde over zijne herstelling". Dit zochten noch wilden de heeren! Zij benutten den tijd van onnoodig uitstel om tegen hem te woelen. Niet tevreden met zijn afzetting, zochten zij niet zijn herstelling, maar woelden om den lastigen man door aanklachten tegen hem in te brengen (valsche aanklachten, doch zoo schreef De Cock, dat doet er bij hen minder toe), en door boeten te bewerkstelligen klein te krijgen en nog liever hem door gevangenisstraf voor een tijd kwijt te raken, immers dan had men tevens de gunstige gelegenheid hem vrijheid van correspondentie en drukpers te benemen. Dàårom haastte De Cock zich den tijd uit te koopen om nu nog te getuigen, op te wekken en te manen.

Het derde stukje tegen Van der Linden geschreven zond hij met een brief aan den Koning; terwijl hij in dezen zelfden tijd nog vier werkjes van de pers deed gaan. [1]) Zijn pen rustte niet; het eene stuk na het ander werd opgesteld en trouw daarvan copie genomen en geschreven op vellen papier die maar voor de hand lagen.

Zoo gebruikte hij het stuk van het provinciaal bestuur, waarop dit het onwelwillend antwoord van den 6den Augustus had geschreven, om daarop de copieën te schrijven van drie stukken den 12den Aug. geschreven en gecopiëerd. Het eerste met het antwoord op genoemde missive; het tweede houdt den merkwaardigen brief in aan de „broeders van Vriesland" en het derde is een smeekschrift, gericht aan de Staten-Generaal.

De brief aan de Friesche broeders is een merkwaardig getuigenis tegen de beschuldiging, dat de actie van De Cock op scheiding doelde. Niets stond hij met meer beslistheid tegen. Hij zocht naar alle kanten om medestanders tot herstel van den droeven toestand waarin hij Staat en Kerk beide

MISSIVE VAN HET PROVINCIAAL KERKBESTUUR AAN DEN CONSULENT DER HERV. GEMEENTE TE ULRUM OM DS H. P. SCHOLTE HET OPTREDEN ALDAAR TE BELETTEN. *(Zie pag. 508)*

No 42.

Afschrift

Groningen den 9 October 1834.

Aan den Heer N. Smith
Consulent der Hervormde Gemeente
te Ulrum

Het Provinciaal Kerkbestuur van Groningen, vernomen hebbende, dat te Ulrum werd verwacht zekeren Scholte Predikant in Noordbraband welke men zeide dat die op verzoek van de Kerkeraad te Ulrum, aanstaande Zondag achtermiddag de predikdienst te Ulrum zal waarnemen enz:

Heeft geoordeeld UWelEerw: als Consulent der Gemeente te Ulrum aan te schrijven en uit te nodigen (gelijk geschiedt bij deze) om onverwijld zoodanige schikkingen te maken, waardoor gezorgd wordt, dat, gedurende de schorsing van den Predikant H: de Cock, geene predikdienst in de Gemeente te Ulrum worde waargenomen, dan door de Predikanten van den Ring, die daarop alleen aanspraak en daartoe alleen verpligting hebben, of ook door zulke Predikanten, welke van UWelEerw: in bovengenoemde qualiteit, of door een der Ringbroederen, met uwe toestemming, overeenkomstig Art: 33 van het Reglement op de vacaturen enz: daartoe verlof bekomen hebben.

Het Provinciaal Kerkbestuur oordeelt dezen maat-

regel

regel noodzakelijk ter voorkoming van wanorde en
ter handhaving der goede orde in de Gemeente van
Ulrum, en geeft UWelEdw: vrijheid, om, des noodig oor-
deelende, den Kerkeraad van Ulrum deezen last, ter
uwer decharge, mede te deelen en denzelven, uit kracht
daarvan, des noods, te gelasten, om zich in geenen deele
tegen uwe orders te dezen aanzien te verzetten, maar
dezelve stiptelijk natekomen, volmagtigende verder
UWelEdw: om, in geval de Kerkeraad van Ulrum hieraan
niet mogt voldoen, denzelven, kracht dezes, aan het
Classikaal Bestuur van Middelstum aan te klagen,
ten einde hetzelve, in zulk geval, die maatregelen
neme, welke hetzelve, volgens de kerkelijke wetten
en Reglementen, zal vermenen te behooren.

Het Provinciaal Kerkbestuur voornoemd
(geteekend) D: Hendriksz President
M: Cremer Secretaris

Voor overeenkomstig afschrift
De Consulent der Hervormde Gemeente te Ulrum
N: Smith

zag gezonken. De „eenige redding" had hij steeds voor oogen sinds zijn veranderd inzicht. Daartoe schrijft hij ditmaal „aan de Broeders van Vriesland, die vereenigd in het waarachtig geloof gezegd worden het heil van de gemeente des Heeren te zoeken, de ware gereformeerde leer voor te staan, de zonden te laten en Gods eere te zoeken".

Dat „gezegd worden" wijst er weer op, dat De Cock de kerkelijke kaart van die dagen kende. Hij wist wie vijanden der waarheid waren; hij luisterde scherp toe wie vrienden der waarheid heetten.

Hij schrijft dan:

Genade, Geliefde Broeders, worde UEd. en mij meer en meer geschonken en vermenigvuldigd om te staan en te strijden voor het geloof eenmaal den Heiligen overgeleverd door de genade ons gegeven.

Is ons die genade geschonken, dat wij de ellende des lands en des volks mogen zien en ter harte nemen en houden wij het daarvoor, gelijk ik vertrouw met den Edelen van Zuilen Nijeveld, dat Gods waarachtige dienst onze eenige redding [1]) is, het is dan zeker ook onze dure verpligting om als Herders der schapen en als trouwe wachters die redding onder opzien tot den Hogen den eenigen en Drieenigen, den waarachtigen God te zoeken en daartoe onder nederig opzien tot hem onze geringe pogingen aan te wenden.

Hiertoe opgewekt en aangespoord door den Koning Zijner kerk en Gemeente die de bazuins geblazen en zijn volk als bij voorraad opgewekt heeft, wenschtte ik ook u mijne Broeders in den Heere op te wekken en aan te sporen om vereenigd met mij in afhankelijkheid van den Allerhoogsten de handen aan het werk te slaan, de belangen van de Gemeente des Heeren aan de Hoge Overigheid dezer landen voor te staan en die de handhaving van de bevelen des Heeren, in onze dagen helaas zoo schandelijk verlaten en vertreden, aan te bevelen.

Mijne opwekking zal zeker kragteloos zijn indien de Geest des Heeren niet opwekt, kragt verleent en vrijheid schenkt om als getrouwe herders het leven te stellen voor de schapen, maar met het oog op dien grooten Herder, die Zijn leven aflegde, opdat de Zijnen het zouden behouden; die beloofd heeft dat de poorten der Helle Zijne Gemeente niet zouden overweldigen en die ons heeft toegeroepen: die zijn leven zal willen behouden die zal het verliezen, maar die het verliezen zal om mijnentwil die zal het behouden, bied ik u (met vertrouwen dat de Heere het dienstbaar zal maken tot hetgene Hij wil, hetzij tot voordeel hetzij tot oordeel, waarvoor Hij, hoop ik, ons behoede en beware) dit nevensgaand verzoekschrift aan ter teekening of het zijn mogt dat de Heer het hart van Koning en Overigheden neigen mogt, om agtslaande op de bevelen des Heeren Zijn dienst als het eerste en hoogste te zoeken en daarin de eenige redding van ons vaderland, die zeker daarin alleen gelegen is.

Hij schenke ons onderling daartoe, kon het zijn, vereenigde harten en bekrone ons werk met Zijnen Goddelijken onverdienden en zoozeer ver-

> beurden zegen om Christus wil uit loutere genade, om door Zijnen Geest en genade doende behartigen en bespoedigen deze pogingen tot bevordering van Zijn eer, van Zijne dierbare en duurgekochte Gemeente en van het heil en de redding onzes vaderlands.

Het verzoekschrift waarvan De Cock aan de Friesche broeders schrijft, gelijkt naar zijn inhoud op dat wat door hem werd opgesteld namens „ondergeteekende ingezetenen van de Provincie Groningen", waarin „met den meesten eerbied en onderdanigheid aan de Hoogmogende Heeren Staten Generaal van de Vereenigde Nederlanden hun hoogste wensch en vurigste begeerte te kennen wordt gegeven, dat door de HMogenden door de bevordering van den waarachtigen dienst van God het welzijn des lands in dezen hogen nood, en het heil van deszelfs ingezetenen tijdelijk en eeuwig mogt gezocht en bevorderd worden".

In dit „verzoekschrift" wordt dan door De Cock:

> gewezen op den achteruitgang van jaar op jaar, en de menigte van rampen en oordeelen, veelvuldig in getal en onderscheiden in soorten, zoodat schier iedere stand kwijnt en zucht onder neringloosheid en druk van opbrengst en tijden. Neen, de requestranten behooren niet tot degenen die dit wijten aan den Vorst of overigheden, met den hond op den steen bijtende en den werper voorbijziende, maar zij werpen de schuld daarvan op zichzelven, op hunne zonden en die van land en volk en op de verlating van den waarachtigen dienst van God, vooral sedert 1816, toen men de banden daarvan ontknoopt en losgemaakt heeft".
>
> „Opdat de Heere Zijn zegen zal kunnen schenken, willen zij wel op het nederigste, ernstigste en dringendste, de Hoogmogenden verzocht hebben, om land en volk op te wekken tot wederkeering tot den waarachtigen dienst van God, om zich te verootmoedigen en te vernederen onder de krachtige hand Gods, en de Gereformeerde leeraren tot de onderhouding en handhaving van de Gereformeerde leer te dwingen, waarvan de meesten zijn afgeweken, en om met kracht en klem, gelijk weleer onze vaderen de roepende zonden te beteugelen en te straffen, en daartoe te gebieden volgens den pligt, Godvreezende overheden opgelegd, door den Hoogen God zelven:
>
> 1e Dat de dag des Heeren op de stipste wijze gevierd en Gode geheiligd worde....
>
> 2e Dat er krachtdadige maatregelen genomen worden tegen het ligtvaardig zweeren en vloeken....
>
> 3e Dat de roepende zonde van hoererij en overspel, strengelijk beteugeld en 't huis gezocht worde; dat de voltrekking der huwelijken gemakkelijk gemaakt en bevorderd worde, gelijk weleer....
>
> 4e Dat duidelijk de Gereformeerde Godsdienst voortaan niet meer zij een bajert en zamenraapsel van alle ketterijen, maar dat de eed der predikanten nauwkeurig omschreven, en die van 1618 en '19 hersteld worde....

Het aan de Friesche broeders ter onderteekening gezonden verzoekschrift luidt:

Aan de Hoogmogende Heeren Staten Generaal van het Koningrijk der Nederlanden!

Ondergetekende Gereformeerde Leeraren van Nederland alle in de waarachtige vreeze, eer en dienst van God het ware geluk stellende en het hoogste belang, wenden zich tot UHMogenden om in deze donkere en veruitziende dagen waarin de Almagtige ons Vaderland opwekt als het ware, om tot Zijnen waarachtigen dienst weder te keeren waarvan wij helaas zoo verre zijn afgedwaald dat onze Vaderen wanneer zij hunne oogen uit hunne graven konden opslaan, ons naauwelijks als hun verbasterd nakroost herkennen zouden; gedachtig hoe weleer onze Vaderen wanneer de Allerhoogste hen met Zijne oordeelen bezocht voor hem in de schuld vielen, rondzagen naar de oorzaken dier ellenden, en in de verlating der zonde en wederkeering tot hem hun voornaamste hulp en heil zochten, en dan ook steeds vonden gelijk weleer Israël; gedachtig aan het onfeilbaar woord van God „die zijne zonden bedekt zal niet voorspoedig zijn, maar die ze bekent en laat die zal barmhartigheid geschieden." En aan de woorden van eenen der Reformatoren die in het aanzien des doods zijnen overheden deze trouwhartige waarschuwing gaf: Gijl. ziet zeide hij den staat waarin gij zijt: Hetzij dat het gebeure dat gij meent wel verzekerd te wezen, hetzij dat men ul. dreige, gij moet altijd aanmerken dat God wil van ul. geeerd zijn, en dat hij dezen lof voor hem houdt: Dat het hem toebehoort te handhaven de openbare staten van alle heerschappijen en dat hij wil dat men hem daaraf manschap doe met te bekennen dat het aan hem geheel is hangende. Hiertoe bragt hij bij het exempel van David die bekent dat als hij vreedzaam was in zijn koningrijk, hij zich zelven zoo verre had vergeten tot doodelijk van boven neder te vallen. Ten ware dat God hadde met hem medelijden gehad. Is het zoo dat zulk een excellent rijk en ontzien man neder is gevallen wat zal zijn van ons sprak hij, die niet met al zijn? Wij hebben dan wel oorzaak om ons te verootmoedigen en te wandelen in vreeze en zorgvuldigheid, houdende ons zelven verborgen onder de vleugelen Gods op wien al onze verzekering moet wezen: Zijnde daarentusschen wel zeker, dat hoewel wij zijn als hangende aan een draad, dat hij ons nogthans zal blijven bewarende. Gelijk wij alrede ondervonden hebben dat hij ons in vele manieren gered en behouden heeft. Is het dat onze Heer onze voorspoed geeft, wij verblijden ons naar de wereld en te zeer: men moet zich daarvoor wagten en eer hem danken in alle ootmoedigheid. Maar ter Contrari als wij van alle zijden bestormd zijn en dat het schijnt dat wij gedreigd zijn met honderd doden geheel rondom ons, wij moeten niet laten van ons in hem te verzekeren. Alzoo zoo dikwijls en menigmaal eenig perykel of zaak ons op den hals zal komen, weet dat God het is die ul. wakker

wil maken ten einde gij ul. verootmoedigt en verborgen houdt onder zijne vleugels. Daarentusschen is het dat gijl. in ul. staat wilt gehandhaafd zijn, de stoel waarin God ul. gezet heeft, moet niet onteerd zijn: Daar is geen overigheid dan van God die koning der koningen is, en een Heer der Heeren. Hij verklaart dat hij zal eeren degenen die hem zullen eeren, en ter Contrari dat hij tot schande zal brengen, degene die hem verachten. Dat is nu gezegd omdat gij hem zoudt zuiverlijk dienen naar Zijn woord en dat gij daarop zoudt beter peinzen dan ooit. Want daar gebreekt altijd veel van dat wij ons zouden volkomenlijk kwijten en in al zulken opregtigheid als behoort. Opgewekt door de rampen en onheilen die sedert jaren ons Vaderland zoo zeer geteisterd hebben en die haar thans ook zoo boven mate zeer drukken in allerleij opzichten schier ligchamelijk en Geestelijk.

Voorgegaan door het allesints navolgenswaardige en prijselijk voorbeeld van de Godvrezenden van het naburige Engeland die met een getal van 149 000 aan de Hoge regeering van dat land onlangs de algemeen gemaakte stipte viering van den Zondag verzocht hebben, waarin wij duidelijk de beginselen van hun wensch om Gods dienst te zien gezuiverd en gehandhaafd: en daarin met hen vereenigd als weetende dat daarin het waarachtig heil van een ieder in het bijzonder zoowel als van het Algemeen gelegen is, gedagtig ook aan het woord van den Godzaligen Joh Knox Reformateur van Schotland, dat het woord Gods hun verzekerd „dat geen bestendige zaak kan continueeren in dat koningrijk waarin afgoderij (van welken aard en natuur ook) had onderdrukt geweest en nu was toegelaten wederom op te staan," wenden zich ondergeteekenden tot UHMogenden met ditzelfde allerbillijkst en allerchristelijkst verzoek, dat Gods wet wederom de wet van onze staat moge zijn als waarop alleen Gods goedkeuring rusten, Gods zegen wederkeeren kan, en daartoe:

1° De dag des Heeren op de stipste wijze geheiligd en gehouden worden en de overtreders gestraft gelijk UHMogenden zien kunnen dat zulks geschied is ten dage onzer Vaderen onder anderen in de Synode gehouden te Gorcum a 1652, Dortsche Syn. 1618 en 19 Sest 162 en 164. En in hare gravamina art 14.

2° Dat er kragtdadige maatregelen genomen worden tegen het ligtvaardig zweeren en vloeken in onze dagen zoo algemeen en Godonteerend gebruikelijk gelijk onze vaderen daartegen kragtdadige maatregelen genomen hebben ook in het Synode gehouden te s' Hage Ao. 1663.

3° Dat met de bescherming of handhaving van de leer van Gods vrije genade en de ontbinding der Conscientiebanden buiten en tegen Gods woord vernieuwd worde de oude en het Reglement tot consesvatie van de rust en vrede der Kerken genomen ten tijde van Prins Willem den 3de den 3den December 1694.

4° Dat eindelijk het placaat onder dien zelfden edelen vorst den 27sten Maart 1698 genomen en vernieuwd den 29sten September 1708, onder den eersten stadhouder van ons tegenwoordig koning-

> lijk geslagt na hem.... tegen de Simonie of Verkoping van kerkelijke ampten en misbruiken daaromtrent, die heden te dage, te oordeelen naar de gesprekken daarover zoo veel in zwang gaan, bij herhaling vernieuwd worde, en de voorzorgen daaromtrent in het Synode Nationaal te Dortrecht genomen en nu wederom vernietigd, van nieuws bevestigd worden.
>
> Hetwelk de ondergeteekenden als getrouwe dienstknegten des Heeren en als getrouwe onderdanen UHMogenden verzoeken, in de hoop dat UHMogenden als ware voedsterheeren van Gods Kerk en Gemeente en als Vaders des Vaderlands de vreze des Heeren in het oog en in het hart hebbende, gewillig en bekwaam gemaakt moogt worden om God de eer gevende Zijne geboden te handhaven, en daarin en daardoor het heil en de herstelling des Vaderlands te zoeken daar toch God eert die hem eeren, terwijl hij versmaadt degene die hem ligt achten.
>
> Zich noemende met den meesten eerbied, hoogachting en onderdanigheid.

Deze stukken werden ter teekening gezonden aan een tiental Friesche broeders, mannen van wie slechts één tot de Afscheiding toetrad, en wel T. F. de Haan, toen nog predikant te Exmorra. De anderen behoorden meest allen tot het Friesche Réveil: ds A. Buning van Oostermeer, die doorging voor „yn moarch en bonken griffemaerd" te zijn; ds J. W. Becking te Hees, geboren te Winterswijk, een Geldersch man en ds J. van Berkum van Garijp, eerst te Warns, met ds L. Fockens van Sneek, een neef van De Cock, waren ten naastenbij de eenigste gereformeerde predikanten in Zuid-West Friesland. Ook zond De Cock dit stuk naar ds De Brune in Balk, naar ds Mangel van Hantum en Hantumhuizen, een paar mannen die niet genoemd worden onder de predikanten van 't Réveil. Wel behoorden tot hen ds E. van Loon te Welsrijp, aan de Franeker hoogeschool tot bekeering gekomen, een groot vriend van ds L. Fockens, en ds S. Hogerzeil[3]), van Lutjewoude, door wien ds S. van Velzen van Drogeham zoozeer werd teleurgesteld. Ook werd het stuk nog gezonden naar ds P. D. Koopmans, toen te Rinsumageest, later te Gaast-Sibrandahuizen, een „treflike laeraer".

De Cock zond het stuk uit Groningerland niet naar ds R. Engels te Nieuwolda, die in zijn *Ontboezeming* betuigt het eens te zijn met den voortreffelijken en diepdenkenden ds J. J. le Roy, maar niets moet hebben van de *separatisten*, omdat hij maar al te duidelijk bij hen groote verkeerdheden ziet, die hij dan gaat opnoemen. Dan blijkt dat er heel wat leelijks zat in den *boezem* van dezen leeraar, want in zijn ontboezeming evenaart hij in schelden zijn liberalen collega Van der Linden, hoewel hij beweert dat De Cock het niet verdient dat men zich aan dezen ergert. Hij, de orthodoxe, raadt Brouwer en Reddingius, welke beide mannen door De Cock als een dollen hond, schuimbekkende en bijtende zijn aan-

gevallen, maar stilletjes hun weg te gaan. Hij acht zulk een onkundigen en door den walm van ijdele toejuiching opgeblazenen zeloot waarlijk niet den man om inzake den godsdienst voor te lichten.

De Cock heeft op het stuk der synode, waarbij deze hem haar besluit heeft medegedeeld, de namen opgeteekend dergenen die „gesegd werden het heil van de Gemeente des Heeren te zoeken", weshalve hij hen het verzoekschrift zond.

Dit verzoekschrift schijnt den broeders in Friesland ook niet te hebben gepast. Wel werd er kort nadat het verzonden was te Leeuwarden een vergadering samengeroepen van eenige rechtzinnige predikanten, doch er kwamen maar een paar ter vergadering. Er werd geen gehoor gegeven aan De Cock's oproep, zonder opgave van redenen.

Als Van Velzen in den loop van het volgende jaar een poging zal wagen om gezamenlijk met anderen een adres te richten tot de synode, zal hij zich onder anderen ook wenden tot twee van de broeders, tot Buning en tot Hogerzeil, doch als het er op aankwam: allike folle appels as parren. [4])

Op den dag waarop De Cock de copie van zijn brief en verzoekschrift voor de Friesche broeders dateerde, zond de kerkeraad een klaagschrift aan den Koning, waarin hij zich er over beklaagt, dat het provinciaal kerkbestuur zich niet verwaardigt den kerkeraad te antwoorden op het verzoek met zijn leeraar gehoord te worden. 't Raakt den kerkeraad toch ook zoozeer van nabij. Nauwelijks heeft het bestuur hun leeraar geantwoord. Ten bewijze zendt de kerkeraad nauwkeurig copieën van wat èn door De Cock èn door den kerkeraad van Ulrum is geschreven en verzocht aan het provinciaal bestuur; daaraan voegen ze toe copie van het antwoord gezonden door den secretaris. Daaraan wordt nog verder toegevoegd wat daarop wederom is geantwoord en geschreven, met het antwoord daarop ontvangen van den heer Cremer. Nog volgt wat hierop geantwoord is èn door hun leeraar èn door hen zelf. Alle deze copieën worden dan nog kort toegelicht. Dit alles is keurig geschreven en met zorg gecopieerd. Tot wien, zoo vragen ook zij, zullen wij thans verder en nader ons wenden, als tot Uwe Majesteit, als handhaver van Gods waarachtigen dienst, als voedsterheer van Gods Kerk en Gemeente, als een spruit, een nakomeling van godvreezende en de belangen van Gods kerk vooral zoekende en behartigende voorvaderen?

Ze vragen den Koning, dat hij hunne verdediging van de rechten der gemeente, die eenen geruimen tijd zoo zwaar geschonden zijn, en die van hun algemeen geachten en beminden leeraar, „die zeker nog berustende is bij den Heer en Ridder J. J. Dermout, moge onderzoeken".

Bedoeld wordt het stuk ontworpen door mr C. M. van der Kemp. [5])

De raad door Kohlbrügge reeds in Mei gegeven is trouw door Ulrums

kerkeraad opgevolgd, met een geringe afwijking slechts. Had deze het plicht van de ouderlingen en van de gemeente geacht, wijl in hun rust gestoord, gelijk vroeger de *doleerende* [6]) kerken, „hun beklag, dat men met geweld inbreuk op hun goede rust heeft gemaakt, met verzoek om redres in te leveren, bij de plaatselijke en provinciale overheid, en voorts niet bij den Koning als bij wijze van kennisgeving, maar bij de Staten hunner Provincie en bij de Staten Generaal", Ulrums kerkeraad beklaagt zich wèl bij den Koning, even zoo goed als bij de gewestelijke en 's lands „overigheden".

De Cock en de zijnen hebben al het mogelijke gedaan om te komen tot zijn herstelling in het ambt in de Hervormde kerk!

De dag der ontmoeting met het provinciaal bestuur, Donderdag de tweede October, brak aan; dit zou de laatste ontmoeting zijn van De Cock met het bestuur in de Nederlandsche Hervormde Kerk. Hij heeft daarvan zelf verslag gedaan in het *Naberigt* van zijn *Verder Berigt.*

Op zeldzaam onwelwillende wijze werd de afgezette dienaar, in het bizonder door den president D. Hendriksz bejegend. Hij werd met eene commissie uit den kerkeraad toegelaten. Op de vraag: wat hij verlangde? werd door hem geantwoord, dat hij wenschte te weten wat van hem werd geëischt naar het „gereformeerde [7]) synodale vonnis". Daarop werd aan hem „een onderteekeningsformulier voorgelezen, van bijna gelijken inhoud als vermeld in het synodale vonnis, onder het rubriek: „verleent den heer Hendrik de Cock...."

Het is van den volgenden inhoud: „De ondergeteekende H. de Cock, thans gesuspendeerd predikant te Ulrum, doe bij dezen door mijn eigenhandig schrift en onderteekening en *in opregten gemoede* aan het Provinciaal Kerkbestuur van Groningen blijken mijn berouw en leedwezen wegens het bedrijf waaraan, als moetende leiden tot verstoring van de orde en eendragt in de Nederlandsche Hervormde Kerk, ik mij schuldig heb gemaakt, terzake van de uitgave van het werkje, getiteld: „de Evangelische gezangen, enz. door J. Klok", enz. en het plaatsen eener aanprijzende voorrede voor hetzelve, en ik leg tevens voor hetzelve kerkbestuur plegtiglijk *de opregte belofte* af, die bevestigende door mijne onderteekening, dat ik mij van nu voortaan, zoo in het openbaar als in het bijzonder, *stichtelijk* zal gedragen naar al de bestaande kerkelijke Reglementen en verordeningen."

De Cock betuigde „met onderwerping en onderteekening alles te willen doen, wat hem naar Gods Woord geoorloofd en met eene goede conscientie mogelijk was". De president wilde echter geen woordenwisseling toelaten, en zeide alleen maar, het telkens door hem herhaalde: „geen pour parler". Maar men kon toch, zoo merkte De Cock op, niet het

ongeoorloofde en onmogelijke van hem vragen: „geen pour parler" werd hem geantwoord. De Cock bood aan berouw en leedwezen te toonen, indien hem uit Gods Woord werd aangetoond, dat hij zich vergist had; zelfs wilde hij in dit geval openlijk in de courant belijdenis doen. Maar hetzelfde: geen pour parler. Ook betuigde hij, „orde en eendracht te willen houden met alle goede en ware herders van Christus' kudde, en dat het toch van hem niet was te vergen, dit met de kwaden en verdervers te doen". Nog eens het: geen pour parler. Ten slotte verzekerde hij: „dat hij zich aan alle kerkelijke reglementen en verordeningen wilde onderwerpen, voor zooverre die niet rechtstreeks tegen Gods Woord inliepen, of tegen elkander strijdig waren, en dat iets anders van hem niet gevraagd kon worden". Ook nu nog eens het: geen pour parler!

Een jaar lang hebben de besturen dezen oprechten man geplaagd en vervolgd; hem verhinderd zijn gemeente, die hem oprecht lief had, voor welke hij alles was, te dienen, terwijl het provinciaal kerkbestuur zich niet ontzag aan de synode te schrijven, dat de maatregel van zijn afzetting noodig was, „deels uit aanmerking van het schrikkelijk verval door onkunde en verwarring van denkbeelden, waarin de kort te voren nog zooveel beter gestelde gemeente van Ulrum door den invloed van den predikant De Cock geraakt is".

De Cock leed groot tijdelijk nadeel; toch had hij steeds het bestuur erkend, al durfden die besturen het aan, valsche aanklachten „betrekkelijk het houden van onwettige godsdienstige bijeenkomsten of conventikels onder de leiding van den gesuspendeerden H. de Cock", door te zenden aan den Gouverneur, die zich haastte den Officier er van in kennis te stellen, terwijl deze het aandurfde De Cock en de wed. Koster ieder tot een geldboete te veroordeelen op grond van deze onware beschuldigingen! De Cock had zich tot nu toe in alles onderworpen, en nu hij met aandrang inlichtingen vroeg, „met onmiskenbare oprechtheid alles aanbood, wat hij aanbieden mocht", werd hij „koud, gevoelloos, hooghartig en met trotschen eigenwaan door dat Bestuur behandeld en afgewezen".

Nog was zijn geduld niet ten einde!

Hij had zijn ambt zoo lief! Hij had zijn gemeente zoo innig lief! Hij beminde boven alles de waarheid! Die liefde schonk hem zooveel langmoedigheid; zij maakte dat hij niet lichtvaardiglijk handelde. Zij zoekt zichzelve niet; zij wordt niet verbitterd, zij denkt geen kwaad. Zij gelooft alle dingen, zij hoopt alle dingen, zij verdraagt alle dingen.

Hij verzocht daarom een afschrift van de verklaring, die van hem werd verlangd. Zij werd hem ter hand gesteld. Hij kon haar zelf afschrijven! De president vergat zich zoozeer, dat hij aan De Cock, bezig met het afschrijven, vroeg, of hij nog zoo vlug kon schrijven als vroeger. Moge deze vinnige hater hèt groote aandeel hebben gehad in de procedure

De Cock, zijn medeleden gaan deswege niet vrij uit: deze provinciale heeren zaten er bij zonder een woord te spreken.

Later heeft De Cock verzekerd, dat het hem bij zijn heengaan moeielijk was geweest, beide uit verontwaardigd medelijden en verachting, om de vergadering te groeten.

Ook nù werd aan de leden van den kerkeraad, die mede binnengelaten waren, geen gelegenheid gegeven iets in het midden te brengen.

Vele belangstellende vrienden waren in het logement op de markt, waar het bestuur zijn vergaderingen gemeenlijk hield, te zamen gekomen; met dezen heeft De Cock, voor zijn terugkeer naar Ulrum, nog gebeden en gedankt!

AANTEEKENINGEN HOOFDSTUK XXX.

[1]) Het eene geschreven door een lid der gemeente van Ulrum getiteld: *Bekeerings geschiedenis en verdere leiding Gods van* P. K. LUIT, *daglooner te Ulrum.* In de maand Juli van zijn eigen hand: *Een paar brieven uitgegeven ter opheldering der waarheid* enz. De brief reeds genoemd van „een Heer uit Holland", zonder twijfel Schröter uit IJsselsteyn, en het antwoord er op. Het is vrij zeker dat Kohlbrügge van dezen brief zegt: je fikschen brief of antwoord aan F. te IJ (Van Lonkhuyzen, Bijlage B. blz. 13). Deze F. moet ongetwijfeld een *S* zijn. Het afschrift van dezen brief schijnt niet altijd even duidelijk te zijn geweest. De brief schijnt verloren te zijn geraakt. Men leze in de uitgave van de *Acte van Afscheiding* enz. hoe roekeloos slordig omgegaan is met het archief De Cock vòòr dat dit in het bezit kwam van prof. Helenius de Cock, die nog gered heeft wat te redden was. In de maand Augustus volgde het *Voorloopig berigt* enz., en in de maanden Mei, Juni en September, de drie eerste stukjes tegen Van der Linden e.a.: *Verdediging tegen de aanvallen op de ware gereformeerde kerk en Mij gedaan door onderscheidene Dwaalleeraren dezer Provincie* enz. De brief van den 20sten September 1834 aan den Koning vangt aan: „Hiernevens heb ik het voorregt Uwe Majesteit toe te zenden een voorloopig berigt mijner onregtmatige vervolgingen en No. 3 tegen Van der Linden...."

[2]) Vgl. voor den brief aan de „Broeders van Vriesland", *Hendrik de Cock,* blz. 274 v.v. De beide stukken werden waarschijnlijk als circulatie stukken rondgezonden; ik meen dit uit de laatste zinsnede te moeten opmaken: „verzoekt de verzending van dit verzoekschrift te bespoedigen." In een noot aan den voet van blz. 276 schrijft prof. De Cock: „Deze stukken werden toegezonden aan Tien leeraren in de provincie Friesland. Eene vergadering van regtzinnig gevoelende Predikanten, kort na dien tijd bijeengeroepen werd slechts door een paar Leeraren bezocht, en zonder te vermelden waarom men aan vaders opwekking geen gehoor gaf kwam er niets tot stand."

[3]) Vgl. Wumkes a.w. passim en J. Bosch a.w. blz. 55: „vermelding verdient nog, dat in deze „Dagon onzer dagen" ook voorkomt een schrijven *aan den* Heer S. Hogerzeil Mz., leeraar der Herv. gemeente van Augstiner en Kolummerland in de provincie Vriesland." In dien brief schrijft hij frank en vrij: „zoo gij dit meent (nl. dat vrij en ongehinderd. K.), waarom bleeft gij dan uit lafhartigheid uit de classikale vergadering, toen ds S. v. Velzen daarheen ging, en er niets ontmoette dan wolven in de schaapskooi van Christus, ja uit den mond van een der predikanten moest hooren, dat hij zich liever den hals wilde afsnijden, dan die oude leer leeren. Zeker, dat getuigt niet voor uw getrouwheid...." vgl. verder blz. 56 a.w. Vgl. Rullmann, a.w. blz. 131, 132.

[4]) Wumkes a.w. blz. 90.

[5]) *Hendrik de Cock,* blz. 276—279.

[6]) Ik onderstreep. Van Lonkhuyzen a.w. Bijlage B blz. 12.

[7]) Bedoeld wordt het *veranderde* vonnis. *Verder Berigt* blz. 87, *Hendrik de Cock* blz. 280 v.v., *Gedenkschrift* blz. 42.

EEN-EN-DERTIGSTE HOOFDSTUK

THUISKOMST ONDER DROEVE OMSTANDIGHEDEN.

ZIJN thuiskomst was geen blijde. Reeds vòòr zijn reis naar Groningen was zijn oudste dochtertje ernstig ziek. Den achtsten October stierf het. Doch de diep bedroefde ouders zwegen stil! Neen! niet geheel! Een doodsbericht werd door De Cock geplaatst in de *Groninger Courant*, hem zoo vijandig gezind! Getuigen mòest hij en dèed hij overal en ten allen tijde, voor het oor der eenvoudigen als der machtigen. Het bericht van dit overlijden luidde aldus: „Het behaagde heden avond den vrijmachtigen, eenigen en drieëenigen God, na eene ziekte van drie weken, ons oudste dochtertje, Jantje, oud ruim $3^1/_2$ jaar, door den dood van ons af te eischen. Berustende in en vertrouwende op de verbondsbeloften, Gen. XVII : 7; Hand. II : 39, en op Gods Woord, Marc. X : 14 en 1 Corinthe VII : 14, hopen wij eenmaal haar daar weder te vinden, waar geen rouw of gekrijt meer zal zijn." [1])

Men kan zich de geestesgesteldheid van de hem vijandig gezinde menschen haast niet indenken, die zich niet hebben ontzien van dit droeve bericht verminkte afschriften te maken en te verspreiden. Doch dit teekent de haat en vijandschap die hem omringden; een haat die zóózeer gloeide in het hart zelfs van den vroegeren vriend Hofstede, dat deze den gestorvene nog niet eens met rust kon laten ruim tien jaren na diens overlijden; een haat die zich openbaren zal telkens weer onder de studenten aan de Universiteit van Groningen, tot zelfs op den dag der begrafenis van den zoo vroeg gestorven geloofsheld, toen door lafaards uit dezen kring werd gezongen:

Io vivat, Io vivat,
De vorst gaat uit de stad.

Een haat die het zelfs den vrienden geraden scheen te zijn de wacht

gedurende zes weken bij het graf van hun leeraar te laten houden door zijn leerlingen tegen mogelijke grafschending. [2])

Een haat, die den kerkelijken hoogleeraar Reitsma niet terughield, smadelijk en leugenachtig te hoonen en te lasteren, zoovele jaren nog daarna, den gevangene om der waarheid wille.

En nog weerstond hij den drang op hem geoefend zich dan nu eindelijk af te scheiden met zijne gemeente van een genootschap, dat in hoofd en leden zoo „gedeformeerd" zich bewees.

Toen zijn dochtertje nog boven aarde stond, ontving hij van den heer M. Cremer „de geredresseerde Declaratie van Kosten", zonder eenige verontschuldiging daaraan toegevoegd over het abuis, waarvan zijn missive van den 9den September melding maakte, doch wèl met de ijskoude toevoeging: „de voldoening behoort aan mij te geschieden".

Op dezen zelfden dag werd namens het provinciaal kerkbestuur aan den heer N. Smith, consulent der Hervormde gemeente te Ulrum, bericht:

> dat dit Bestuur vernomen hebbende, dat te Ulrum werd verwacht zekeren *Scholte* Predikant in Noordbraband welke men zeide, dat die op verzoek van den kerkeraad te Ulrum, aanstaande zondag achtermiddag den predikdienst te Ulrum zal waarnemen enz.
>
> Heeft geoordeeld, UwelEerw. als Consulent der Gemeente te Ulrum aan te schrijven en uit te nodigen (gelijk geschiedt bij deze) om onverwijld zoodanige schikkingen te maken, waardoor gezorgd wordt, dat, gedurende de schorsing van den Predikant H. de Cock, geene predikdienst in de Gemeente te Ulrum wordt waargenomen, dan door de Predikanten van den Ring, die daarop alleen aanspraak en daartoe alleen verpligting hebben, of ook door zulke Predikanten, welke van UwelEerw. in bovengenoemde kwaliteit, of door een der Ringbroederen, met uwe toestemming, overeenkomstig Art. 11 van het Reglement op de vacaturen enz. daartoe verlof bekomen hebben.
>
> Het Provinciaal Kerkbestuur oordeelt dezen maatregel noodzakelijk ter voorkoming van wanorde en ter handhaving der goede orde in de Gemeente van Ulrum, en geeft UwelEerw. vrijheid, om des noodig oordeelende, de kerkeraad van Ulrum dezen last, ter uwer decharge, mede te deelen en denzelven, uit kracht daarvan, desnoods te gelasten, om zich in geenen deele tegen uwe orders te dezen aanzien te verzetten, maar dezelve stigtelijk na te komen, volmagtigende verder UwelEerw., om in geval de kerkeraad van Ulrum hieraan niet mogt voldoen, denzelven, kracht dezes aan het Classikaal Bestuur van Middelstum aan te klagen, ten einde Hetzelve, in zulk geval, die maatregelen nemen, welke Hetzelve, volgens de Kerkelijke Wetten en Reglementen, zal vermenen te behooren.

Eerst nu zoekt het provinciaal kerkbestuur den kerkeraad!

Deze beide stukken zijn gedateerd op Donderdag den 9den October, den dag dat ds H. P. Scholte te Ulrum in het sterfhuis zijn vriend kwam bezoeken, nog vóór de begrafenis.

Nog gaf De Cock den moed niet geheel op, hij deelt daaromtrent zelf mede:

> Het was mijn voornemen nog eens de zaken, zooals zij nu stonden, na alle aangewende pogingen bloot te leggen aan Z. M. den koning en tevens aan de Synodale Commissie, maar de geheel onverwachte en ongedachte komst van ds Scholte heeft hieraan door Gods aanbiddelijke besturing eene geheel andere wending gegeven. Alles vereenigde zich toen om mij te zijn eene aanwijzing des Heeren, wat ik doen en welken weg ik gaan moest, waarnaar ik altoos van den beginne biddend had uitgezien.
>
> 1° Toch, wierd toen het vonnis bevestigd, waardoor ons alle plaats ontzegd wierd om zamen te komen. [3])
>
> 2° Was ik geciteerd te *Appingedam* met het blijkbare voornemen om mij te veroordeelen, omdat ik gebeden had, en (wierd) mij dus de mond gestopt.
>
> 3° In ds Scholte, een geordend kerkleeraar wierd daarenboven, op aanwijzing van het Prov. Bestuur, de waarheid geweerd uit onze Gemeente.
>
> 4° Waarbij eindelijk kwam de vernieuwde aanvrage des kerkeraads om door de noodzakelijkheid gedrongen ons af te scheiden. [4]) Dit alles, zeg ik, wierd mij eene duidelijke aanwijzing en de roepstem des Heeren: „Gaat uit van haar, mijn volk! opdat gij aan hare zonden geen gemeenschap hebt, en aan hare plagen geen deel hebt!"
>
> En nu, de Heere doe Nederlands Hervormd kerkgenootschap nog wederkeeren, of brenge diezelfde roepstem tot het oor en hart van al zijn volk, opdat niet Israël en Juda zamen omkomen en zoowel Jeruzalem als Samaria vervoerd worden, en uitgewischt als een schotel, zoodat die het hooren, de ooren daarvan klinken zullen.

De rijm-kroniek bezingt de komst van Scholte in het versje:

> Toen kwam van Zuider kant
> van ons laag Nederland
> de leeraar Scholte; een belijder
> der waarheid, en een moedig strijder
> tot onzen held, en ried hem aan
> om pal te staan.

AANTEEKENINGEN HOOFDSTUK XXXI.

[1]) *Hendrik de Cock*, blz. 283, zie noot aan den voet.

[2]) Deze mededeeling werd geput uit een „stereotype" mondelinge overlevering. Ik vernam haar door middel van een schrijven d.d. 30 Mrt. 1933 van B. Mooibroek, Apeldoorn, een groot liefhebber van de geschiedenis der Afscheiding en die verdienstelijk werk levert in het onderzoek naar de historie van de Afscheiding te Apeldoorn. Deze had haar van eene dochter van wijlen ds E. Weers, overleden 1890, die als „student" van De Cock te Groningen met medestudenten zelf nog gewaakt had bij het graf van den geliefden leermeester.

[3]) De Cock leefde in de veronderstelling, dat werd zijn afzetting ongedaan gemaakt, ook de schorsing voor den tijd van twee jaar eo ipso zoude ophouden. Ook daartoe schreef hij aan den secretaris, ds Dermout. Zijn schorsing evenwel was geschied in tweede instantie en daarvan was geen appel mogelijk. Alleen het bestuur, dat het vonnis had gewezen, kon daarvan ontheffen. De uitspraak van de synode zag alleen op het vonnis der ontzetting uit den dienst, vgl. *Gedenkschrift* blz. 44.

[4]) In het *Naberigt* op het *Verder berigt* staat „om door de noodzakelijkheid gedrongen ons *af te eischen*", (ik onderstreep K.), wat moet zijn *af te scheiden*. Dit *Naberigt* is zòò slordig gecorrigeerd of wellicht in het geheel niet gecorrigeerd, dat in enkele gevallen naar den zin moet worden geraden. Men leze daartoe eens het *Slotberigt!*

TWEE-EN-DERTIGSTE HOOFDSTUK

DE „APOSTOLISCHE REIS" [1]) VAN DEN VEELBESPROKEN PREDIKANT HENDRIK PETER SCHOLTE.

PROFESSOR DR J. REITSMA's *Geschiedenis van de Hervorming en de Hervormde kerk* handelt in hoofdstuk XXI over: *De Separatisten.* De titel van dit hoofdstuk wijst reeds op de gezindheid van den schrijver. Erger is dat hier zòòveel onjuistheden worden gedebiteerd, dat aan boos opzet moet worden gedacht bij den auteur, een van de laatste mannen van beteekenis der Groninger School.

Laten wij het woord geven aan een buitenstaander! Prof. mr J. Loosjes, die zich over het geheel genomen in zijn bespreking van den derden druk over dit werk gunstig uitliet en van oordeel is, dat „in het geheele werk, de vereischte onpartijdigheid in acht is genomen", voegt daaraan toe: „Juist ter wille van dezelfde onpartijdigheid moet ik echter één uitzondering maken, namelijk waar de geschiedenis der Afscheiding gegeven wordt. Dat de wijze van beschrijving weinig ingenomenheid met die beweging toont, laat ik daar, maar de zinsnede over De Cock's hechtenis, waartoe hij bij rechterlijk vonnis was veroordeeld: „Hij onderging die straf te Groningen, zijn hart ophalende aan psalmgezang", wekt protest." [2])

Aan dit protest verwekkende hoofdstuk, waarin de partijdigheid in zulk eene sterke mate aan den dag treedt als bijna niet overtroffen kan worden door de in dat opzicht veelszins berucht geworden roomsche geschiedbeschrijving, waarmede gepaard gaat een menigte van onjuistheden, die den goeden naam, dien dit handboek nog heeft, groote schade heeft gedaan, is ontleend de in genoemd hoofdstuk bizonder op zijn plaats zijnde karakteriseering van Scholte's reis naar Ulrum.

Reeds lang had Scholte verlangen om nader kennis te maken met de broeders in het Noorden des lands. [3]) De gelegenheid had zich eenmaal haast voorgedaan, toen de beroepen jonge predikant van Drogeham, S. van Velzen, zijn vriend van vroegeren datum, Scholte, had verzocht

hem te willen bevestigen, als de consulent daarin zoude bewilligen. [4]) Deze wilde echter de beurt daartoe niet aan den „ijveraar" uit Brabant afstaan, omtrent wien het gerucht al was doorgedrongen tot afgelegen dorpen in Friesland.

Hendrik Peter Scholte wordt door dr Henry Beets de geniaalste genoemd van de vaderen der Afscheiding. Een andere Amerikaan vreest geen tegenspraak, als hij Scholte noemt de hoofdfiguur onder de groep van mannen „die in 1834 de glimmende kolen deden ontvlammen in de Nederlanden". [5]) Hij werd geboren den 25sten September 1805 te Amsterdam. Reeds jong verloor hij zijn vader; toen deze in 1821 stierf, zette de weduwe met haar zoon Hendrik de zaak van den overledene voort, een goedbeklante fabriek van suikerkisten aan de Lauriersgracht. De familie Scholte behoorde tot den welgestelden burgerstand. Scholte's vader had bij de Hersteld-Luthersche gemeente het ambt van ouderling bekleed. Zoo kwam dan ook de jonge Scholte al vroeg in aanraking met student H. F. Kohlbrügge, die eveneens tot deze gemeente behoorde en op kamers woonde bij de weduwe Scholte; deze was eenige jaren ouder dan Hendrik Peter.

Tusschen deze beide jonge mannen werden vriendschapsbanden aangeknoopt, die steeds hechter werden door onderscheiden omstandigheden. De jonge Kohlbrügge kwam als proponent in conflict met zijn kerkbestuur; hij verliet zijn kerkgemeenschap; wilde zich later aansluiten bij de Hervormde Kerk, maar, zoo schrijft zijn jeugdvriend na ruim een halve eeuw, „tot onuitwischbare schande van de toenmalige heerschappijvoerders werd de zeldzaam begaafde man afgestooten".

Toen Kohlbrügge door deze handelwijze zelfs gebrek leed werd hij opnieuw gastvrij door de weduwe Scholte in haar woning opgenomen. Haar zoon Hendrik, die reeds vroeg een ernstige jongeman bleek te zijn, en zich meer vereenigd gevoelde met de belijdenis van de gereformeerden, verliet de Hersteld-Lutherschen, evenals zijn vriend Kohlbrügge, en werd toegelaten tot de gemeenschap van de Hervormde Kerk. Zijne moeder moest hij eveneens weldra door den dood missen; een jaar later, in 1827, stierf ook zijn eenige jongere broeder, Jan Andries, op zeventien-jarigen leeftijd.

Alleen overgebleven, deed hij zijn bedrijf aan kant, om naar de begeerte zijns harten te studeeren in de letteren. Hij had een helder verstand en was vlug van begrip en werd reeds, zonder de gewone voorbereidende opleiding, in het sterfjaar van zijn broer als student van het Athenaeum Illustre van zijn vaderstad ingeschreven. Door Kohlbrügge was hij in aanraking gekomen met den kring van Da Costa en zoo woonde hij des Zondagsavonds ten dien huize de bijbellezingen bij, en werd in kennis gebracht met Bilderdijk, De Clercq, A. M. C. van Hall, terwijl

Ds H. P. SCHOLTE

HANDSCHRIFT EN HANDTEEKENING

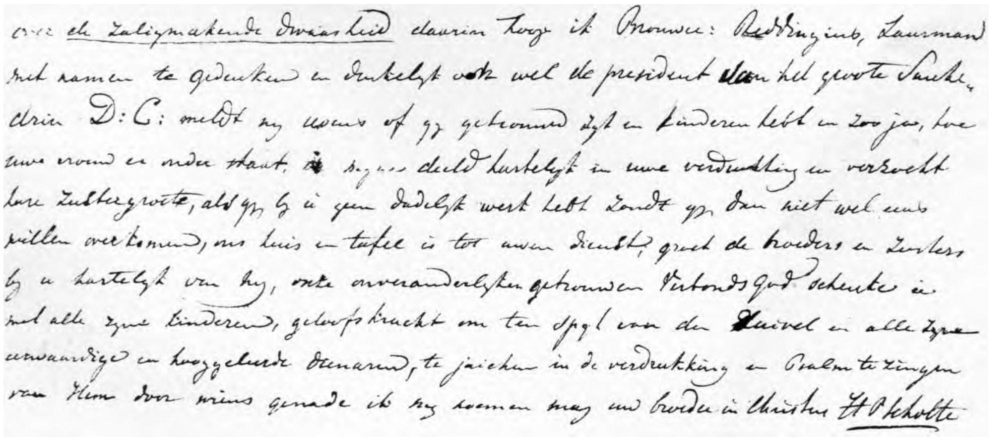

over de zaligmakende dwaasheid daarin hoop ik Broeders: Beddingius, Laurman
met namen te gedenken en denkelijk ook wel de president van het groote Sanhe-
drin D: C: meldt my eens of gy getrouwd zyt en kinderen hebt en zoo ja, hoe
uwe vrouw er onder staat, ik myne deelt hartelyk in uwe verdrukking en verzoekt
hare zustergroete, als gy by u geen dadelyk werk hebt zoudt gy dan niet wel eens
willen overkomen, ons huis en tafel is tot uwen dienst, groet de broeders en zusters
by u hartelyk van my, onze onveranderlyken getrouwen Verbondsgod schenke u
met alle zyne kinderen, geloofskracht om ten spyt van den duivel en alle zyne
verwaandige en hooggeleerde dienaren, te juichen in de verdrukking en Psalm te zingen
van Hem door wiens genade ik my noemen mag uw broeder in Christus H P Scholte

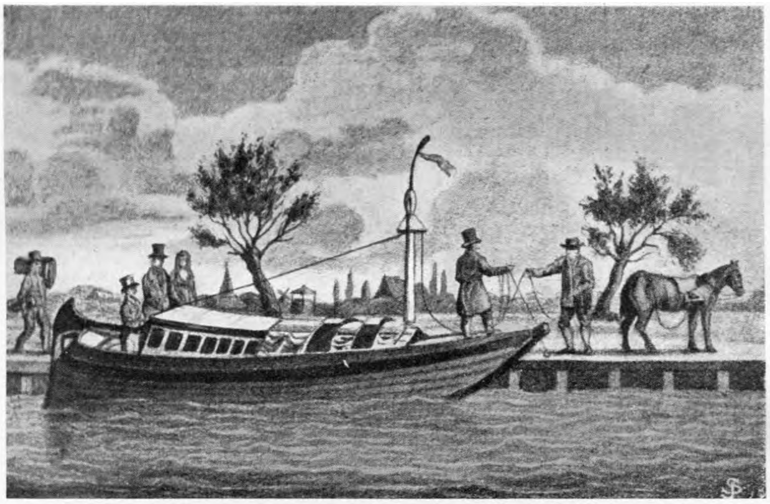

„SNIK"

VERVOERMIDDELEN UIT DEN TIJD VAN DE COCK, WAARMEDE DEZE VELE REIZEN HEEFT GEMAAKT

DILIGENCE

hij ook mr H. J. Koenen leerde kennen, met wien hij later in correspondentie stond. [6])

Bilderdijk ontdekte in den nog jeugdigen Scholte een poëtischen aanleg, [7]) wijdde aan hem een gedicht, en gaf hem zelfs een compleet exemplaar van zijne werken ten geschenke, wat stellig wijst op bizondere waardeering van dezen grooten man voor zijn jongen vriend.

Door den invloed van een predikant uit Noord-Amerika, die een collectereis maakte naar Nederland en Duitschland, veranderde hij van studie, en werd tegelijk met den jongeren Amsterdammer Simon van Velzen ingeschreven als theologisch student. Hij oefende op dezen laatste een bizonder goeden invloed uit. Dit werd eveneens het geval met een derden Amsterdammer, een zoon van een tabakshandelaar, Anthonie Brummelkamp; in 1828 werd deze als „groen" ontboden bij de beide oudere studenten Scholte en Thorbecke, een neef van den Zwolschen Thorbecke, die zich later als staatsman zulk een groot tegenstander betoonde van de Afscheiding. Deze Thorbecke behoorde eveneens tot de Hersteld Luthersche Gemeente. Student Brummelkamp was reeds een ernstig jongman. Des te blijder verrassing was voor hem dat deze beide ouderjaarsstudenten met den „groen" spraken over het doel der studie en de dingen van Gods Koninkrijk. Scholte leidde Brummelkamp binnen den kring der Da Costianen, en deze schrok niet terug door de waarschuwing van de zijde der studenten, dat die Scholte een „allergevaarlijkst mensch" was.

Het volgende jaar, den 22sten Mei 1829, vertrok Scholte voor zijn studiën naar Leiden. Brummelkamp en Van Velzen volgden hem reeds het daarop volgende jaar. Zijn studie werd in datzelfde jaar '30 onderbroken, toen hij in October als „vrijwillig jager" met vele andere studenten, en daaronder niet weinige theologen, zoo ook de later bekende dominee Van Rhijn van Wassenaar, uittrok naar België. Da Costa bezong het feit in dit gedichtje:

Nehemia IV.
Aan mijn vriend, den Theol. Stud.
H. P. Scholte,
uitgetrokken met de Leidsche studenten, Oct. 1830.

Op des noodbazuins geluid
trek, mijn broeder, ja trek uit.

— — — — — — — —

God zij met U, dierbre Vrind!
aan wat oord ge U ook bevindt;

— — — — — — — —

Dierbre broeder! eedle jeugd!
trek met Christen-heldendeugd

— — — — — — — —

en gij keert met vrede weêr,
overdekt met krijgsmaneer,
tot den strijd van 't geestelijk werk
van den opbouw Zijner kerk,
tot den dienst van 't levend Woord,
dat, verkond, verbreid, gehoord,
Neêrland eenmaal nog herstell'
tot een geestlijk Israël!
God Nehemja's! o zie neêr!
doe 't gelukken! U zij de eer.

Na den terugtocht van den „tiendaagsche veldtocht" sloten de Amsterdamsche vrienden met nog enkele anderen, als C. D. Louis Bähler en G. F. Gezelle Meerburg, die elkander stellig ook op de oefeningen bij Le Féburé zullen hebben ontmoet, zich bij elkander aan, waarbij zich later nog A. C. van Raalte aansloot. Scholte was de oudste, misschien ook wel de begaafdste, althans de meest op den voorgrond tredende figuur, en zoo werd onder de studenten gesproken van de „club van Scholte". Zegt de Spreukendichter:

Die zich afzondert, tracht naar wat begeerlijks;
hij vermengt zich in alle bestendige wijsheid;

in Leiden scheen men die afzondering toen al te bezien in het licht, waarin de Leidsche vertaling, na zoovele jaren, deze uitspraak zoude bezien, toen zij vertaalde:

Wie zich afscheidt zoekt eigen begeerte,
hij brandt los tegen elk beleid. [8])

Deze club werd niet bemind, wel gadegeslagen en veel besproken; later zelfs werd beweerd, dat deze jonge mannen in Leiden reeds de afspraak hadden gemaakt tot hun latere actie in de kerk; eene bewering weersproken door het verloop der gebeurtenissen, die eindelijk leidden tot de Afscheiding.

Scholte wordt door een zijner biografen geteekend als eene jonge man „met groote geestesgaven, zeer vatbaar voor indrukken, eerlijk, driftig, doorzettend, eigenzinnig." Wat zijn voorkomen betrof: „welgemaekt, innemend, geboren redenaar, gemakkelijk in den omgang met allerlei menschen."

't Is wellicht juist daardoor dat hij zich vele vrienden heeft kunnen verwerven, doch ook met de meesten daarvan in botsing moest komen.

Zoo met Kohlbrügge, met Van Velzen, met De Cock, met heel den kring der Afgescheidenen tot hij eindelijk in Amerika, in Pella, na veel verdriet van de zijde dergenen voor wie hij zooveel had gedaan en zich had getroost, na diepe krenkingen, met weinigen alleen kwam te staan.

Scholte mag geen tragische figuur worden genoemd, hoewel er veel tragiek was vooral in zijn latere levensjaren. Hij stond gewoonlijk in de oppositie; had in Leiden geen groote waardeering voor dictaten, en meende dat hij van de professoren niet behoefde te leeren liegen; „dat kan ik beter dan zij", zoo gaf hij te kennen.

Den 14en Mei '32 legde hij met goed gevolg zijn examen af bij het provinciaal kerkbestuur van Noord-Holland; en den 12en November van hetzelfde jaar werd hij beroepen in het land van Heusden, waar eens Gijsbertus Voetius de kerken had gediend. [9])

Er scheen, al was het juist niet binnen de kleine veste van Heusden, nog wel iets dat herinnerde aan den geest van dien grooten man. Althans de gemeente Doeveren, Gansoyen en Genderen gezamenlijk beroepende, na het vertrek van ds Nanninga naar Raamsdonk, was van streng orthodoxe richting en had een afkeer van al de nieuwigheden ingevoerd onder en na de napoleontische overheersching.

Was de candidaat O. F. van Setten, die met vele anderen op beroep had gepreekt, eerst de begeerde man, hij moest het afleggen toen „de geboren redenaar", candidaat Scholte, had gepreekt, vooral toen het gerucht de ronde deed, dat hij al vroeg een „veranderd mensch" was geworden. Scholte genoot toen reeds eenige bekendheid in den lande, vooral in „streng-orthodoxe" gemeenten, als bijv. Huizen. Toen hij daar in October preekte, moesten er meer menschen buiten de muren van het kerkgebouw blijven, dan er binnen plaats konden krijgen. Het woord des Heeren was dierbaar en schaarsch in die dagen!

Daaraan moet dan ook toegeschreven worden de groote toeloop tot de prediking van die enkelingen, waarvan „de roep der rechtzinnigheid" uitging. In Huizen begeerde men den gevierden redenaar zoozeer, dat, hoewel er geen vacature was, op staanden voet na Scholte gehoord te hebben, het traktement volteekend werd voor een tweeden predikant.

Het gerucht dat Scholte zoozeer begeerd werd, deed den kerkeraad van Doeveren c.a. haastig besluiten hem te beroepen; welk beroep ook weldra werd aangenomen. Deze aanvaardde zijn dienstwerk in Maart 1833, na reeds in November getrouwd te zijn met Sara Maria Brandt, [10]) een dochter van een der Amsterdamsche suikerraffinadeurs, voor wien zijn vader vroeger had gewerkt.

Van alle kanten stroomde men nu uit het land van Heusden en Altena, en gelijk De Cock in Ulrum met diens kerkeraad zon op vermeerdering van het aantal plaatsen in de kerk, werd dit ook in Doeveren noodzakelijk

geacht en ging men over tot het bouwen van een galerij in het kerkgebouw.

Hoe Scholte er toe kwam naar dezen vrijwel afgelegen hoek van het kerkelijk Nederland te gaan, is wellicht te verklaren uit het feit dat hier, hoe de kerkelijke besturen ook mochten zijn samengesteld, nog vele vromen waren, die dorstten naar de verkondiging van de zuivere waarheid.

We hadden reeds gelegenheid op te merken, dat de besturen aldaar niet erg waren ingenomen met de komst van dezen „allergevaarlijksten mensch", die door zoovelen werd beschouwd als „een wonder Gods".

Een brief geschreven door een eenvoudig soldaat uit Gelderland aan een zijner verwanten gaf ons een juisten blik op het kerkelijk leven dier dagen in dit oude land. [11])

Een schuilgaande „vriend der waarheid en des vredes" oordeelt geheel anders dan deze eenvoudige schutter. Zijn anomien geschrift verscheen, nadat ds H. P. Scholte verslag had gedaan van hetgeen er in de gemeente Doeveren, Genderen, en Gansoyen had plaats gegrepen. Geen officieele weêrspraak was nog gegeven. Waarom niet, zoo vraagt de onbekende „waarheidsvriend en vredestichter?"

„Is het omdat 's man gedrag geene wederlegging behoeft? Is het omdat men zich schaamt over zijne dwaasheid en hoogmoedige partijzucht? Is het omdat ze vreezen aan de heethoofdige scheurmakers nieuwe wapenen in de hand te geven? Volstrekt niet! Alle onpartijdigen zullen op de eerste vlugtige lezing zijner schriften aanstonds bemerken, dat er een groot verschil is tusschen zijn gehouden gedrag en zijne aan het publiek opengelegde verantwoording; zij zullen niet schromen te getuigen, dat de Heer Scholte gedurende anderhalf jaar niet de *vervolgde,* maar de *vervolger* geweest is, ja dat de kerkelijke besturen eene zeer groote langmoedigheid betoond hebben, door hem zòò lang in zijn schaamteloos, onregtvaardig en liefdeloos opruijen der menigte tegen de bestaande Hervormde Kerk en hare dienaars te laten voortgaan." [12])

Deze schuilvink verzekert, dat „vraagt men naar zijnen naam, zoo is er niet een, maar velen zullen geroepen, met hem optreden, om te verklaren, dat het alzoo geschied is". Het lust hem niet de reeds door Scholte uitgegeven geschriften te doorloopen; het lijkt hem beter eenige daadzaken op te geven, voor welker echtheid hij alle zekerheid heeft, en die den onpartijdigen lezer in staat zullen stellen, om over het geruchtmakend gedrag van den heer H. P. Scholte juister te oordeelen.

De ongenoemde vangt dan aan een loflijk getuigenis te geven van de gemeente te Doeveren, Genderen en Gansoyen. Hierin volgt hij de taktiek van het provinciaal kerkbestuur in zijn valsch getuigenis gegeven aan de synode omtrent de gemeente van Ulrum vóór de komst van De Cock aldaar. Zoo steken de donkere silhouetten van De Cock en Scholte scherp af tegen den helderen achtergrond, in het licht waarvan deze beide ge-

meenten worden gesteld, en toch worden deze berichtgevers in hun arglistigheid gevangen. „Allen dan, die deze gemeenten kennen, zullen gaarne getuigen dat zij vóór de komst van Scholte geen schijn van tegenstand hebben gegeven, noch tegen de kerkelijke verordeningen, noch tegen de wijze waarop de eeredienst in haar midden werd uitgeoefend. Zoowel Scholte's voorganger, ds Nanninga, als de predikanten uit den ring, zullen dit gaarne bevestigen, en tevens tot lof dier gemeenten zeggen, dat zij getrouw waren in de waarneming van den openbaren godsdienst. *Wel mogen er velen geweest zijn, gezet op eene hartelijke en gemoedelijke evangelieprediking en eene gestrenge toepassing, naar de wijze en verdeeling, welke tevoren vrij algemeen in ons vaderland in gebruik was,* doch deze gezetheid ging nimmer zoo ver, dat zij eenigen predikant veroordeelden, of dat iemand hunner den openbaren godsdienst verzuimde."

Doch met de komst van Scholte kregen de zaken een geheel ander aanzien.

„Spoedig verspreidde zich het gerucht van de uitnemende gaven en zuivere regtzinnigheid des ijverigen predikers, die er zoo vrij voor uit kwam, dat de kerk en hare dienaars meest allen van de waarheid waren afgeweken en men bij hem wezen moest, om die regt te hooren verkondigen. Geen Zondag ging er voorbij, waarop men niet aan den avond of den volgenden dag hoorde, hoe de verlichte en bekeerde man (zoo beschouwden hem zijne vereerders) weder met vuur gesproken had van Baälspriesters en afgodsdienst, en van de strafbare wijze, waarop de oude waarheid versmaad en verguisd werd." Sommigen, gedreven uit nieuwsgierigheid, „getuigden dat zij zoodanige Evangelie-prediking, zoo vol eigenwaan en liefdelooze oordeelvellingen, onder schijn van nederige godsvrucht, met verontwaardiging hadden aangehoord; dat zijne verbazende lange voordragt zeer verward was, somtijds gemeen, plat en vol onzin en herhalingen. Eenigen konden niet ontkennen, dat zij hem met genoegen hoorden en veel bij hem vonden, dat zij bij hunne eigene leeraars ook wenschten te zien; maar dat aanhoudend schimpen, schelden en veroordeelen moest de man niet doen. Maar anderen hoorden hem met veel bijval: dat was eerst nog eens preeken; daar werkte de Heilige Geest zichtbaar mede; zoo moest de mensch worden aangesproken; zoo moest men voor de oude beproefde waarheid uitkomen." Dezen kwamen dan in hun eigen gemeenten terug; gaven breed op van zijn gaven; maakten vergelijkingen met de eigen leeraars; trokken zoo doende ook anderen mede, die hunne gemeenten verlieten, en hun predikanten veroordeelden, „onder welke er niet weinigen waren, die wegens bizondere oorzaken reeds te voren op hunne eigene leeraars misnoegd waren, of wegens een openbaar ergerlijk gedrag weinig geteld werden".

Scholte, zoo beweert de man uit het donker, was met dezen aanzienlijken aanwas van toehoorders uitnemend gediend; hij ontving hen aan

huis, bezocht hen in de gemeenten met voorbijgang zijner ambtgenooten, noodigde hen aan het Avondmaal des Heeren, en liet zelfs in het kleine kerkje te Doeveren eene gaanderij bouwen om meerdere ruimte te vinden. De Evangelische gezangen, waarvan hij in het begin schaars gebruik gemaakt had, werden nagelaten en veroordeeld; de gezangboekjes uit de kerk genomen, en sommige leden zijner gemeente lieten zelfs hun kerkbijbels verbinden. Aan de vier vragen voor de bediening werd niet gedacht: met één woord, de heer Scholte bestuurde de openbare godsdienstoefening geheel naar eigen goedvinden. Vrijer en openlijker werden nu de Hervormde Kerk en hare leeraars aangerand; geene hatelijke namen en vergelijkingen werden er gespaard, en dat alles onder het voorgeven, dat de waarheid verdonkerd en Gods volk bespot, veracht en vervolgd werd!

Nu eens schilderde hij zijne talrijke toehoorders zware vervolgingen voor oogen, waartegen de ware vromen zich moesten voorbereiden; dan weder sprak hij hun moed in het hart: de Heere zou Zijn volk niet verlaten, Zijne oordeelen, oorlog en pestilentie, de cholera morbus, waren reeds zichtbaar; veler oogen werden geopend, en vroeg of laat zou Hij Zijne vijanden als pottebakkersvaten verbrijzelen.

Wij kunnen den man, die dit portret van Scholte teekent, niet in het gelaat zien, hij heft het als een Jan Klaassen omhoog en blijft zelf achter het doek, doch zijn stem kunnen wij hooren en die heeft hetzelfde geluid als die van de aanklagers van De Cock.

Met een klaagstem vervolgt hij: „De gevolgen van zulk eene prediking bleven niet achter. Hoogmoedige zelfverheffing en laag neêrzien op andersdenkenden, onverdraagzaamheid, liefdelooze twisten, verdeeldheid en koele verwijdering waren de heillooze vruchten, die onder eenige voor het uiterlijke goede bekeeringen zich hier en daar in eene meerdere of mindere mate vertoonden."

Tot zoover den anonymus volgende, verwacht men niet anders dan dat nog op dezelfde bladzijde medegedeeld zal worden, dat „een conflict is geboren". Boven werd de aanleiding daartoe reeds genoemd!

In het jaar 1835, hetzelfde waarin dit blauwboekje te Utrecht verscheen, kwam bij J. H. den Ouden te Amsterdam een „Leerrede" uit van ds B. Moorrees van Wijk, classis Heusden. De voorrede van deze preek is bizonder belangrijk, omdat ze geschreven werd „ter openlegging der redenen van mijn gehouden gedrag ter zake van de afscheiding door den eerw. Heer H. P. Scholte". Er ging een valsch gerucht omtrent ds Moorrees, dat hij in zijnen ijver voor de oude en beproefde waarheid verflauwd was, en zelfs overhelde tot de partij der vijanden van het oude en beproefde geloof.

De ware oorzaak van die valsche geruchten is, volgens hem, gelegen in zijn gedrag omtrent de afscheiding van Scholte en zijn gemeenten.

Niemand verbeelde zich intusschen, zoo worden we gewaarschuwd, dat Moorrees zijne stem verheffen wil tegen dat werk; alleen hij „verschilde van den Heer Scholte, wien hij behulpzaam was, zooveel hij konde, toen hij te Genderen beroepen werd; hoewel hij hem niet dan van eene enkele ontmoeting en bij geruchte kende."

Dan volgt een korte karakteriseering van Scholte's „handelingen": „Scholte meende de zaak der waarheid op eene andere wijze dan ik te moeten voorstaan. Hij openbaarde eenen heftigen ijver en hoog opgewondene gesteldheid van geest, en meende na eenigen tijd in Genderen geweest te zijn zich niet te moeten onderwerpen aan de kerkelijke verordeningen en niet verpligt te zijn de Evangelische gezangen te moeten laten zingen, gelijk hij zich dan ook daaraan niet onderwierp.... Na reeds dikwerf gevreesd te hebben, dat ds Scholte zich in groote ongelegenheid zou brengen, en hem als een broeder vriendelijk en bescheiden mijne vrees te kennen gegeven hebbende, doch zonder de minste vrucht, zoo hoorde ik na zijne terugkeering uit Groningerland eensklaps het gerucht, dat zijn Eerw. geschorst was in zijne dienst „op hoog bevel of aanschrijving wegens overtreding van kerkenverordeningen"."

Moorrees heeft geen opzettelijke leerrede tegen de scheiding van ds Scholte en de Afgescheidenen willen houden, toch hebben de lezers het recht, zoo oordeelt hij, te weten, waarom hij meende zich te moeten verklaren, en wel openbaar van den leerstoel, tegen den weg tot scheiding, zooals die door Scholte is ingeslagen, met wien hij toch, wat de gereformeerde leer betreft, in hoofdzaak vereenigd is. Hij acht zich verplicht, ook zonder ds Scholte te weerleggen of met hem daarover te willen twisten, zijn gronden, een viertal, open te leggen. Sub 2^{0} zegt ds Moorrees dan: „Hebben ds Scholte en de gemeente van Genderen en Doveren zich opgeofferd met de bedoeling om het heil van de kerk in het algemeen te bevorderen, dan hebben zij eene edele daad gedaan.... Maar dat uit hunne opoffering dit heil zal voortvloeijen, ook dit zie ik er niet in."

Dit weinige diene om te hooren, hoe de vijf-en-vijftig-jarige ds B. Moorrees oordeelt over zijn zooveel jongeren ambtgenoot, en over diens actie, welke leidde tot diens afscheiding van het kerkbestuur. Hij verzekert, dat hij met geen woorden de ontroering kan uitdrukken, die hem aangreep bij het vernemen, dat ds Scholte „lijsten van inteekening had laten rondgaan, om een ieder, die wilde, daarop te laten teekenen, om zich alzoo mede met hem en zijne gemeente af te scheiden, en dat dus deze afscheiding niet meer tot zijne gemeente zich bepalen moest, maar tot alle gemeenten in den omtrek en door het geheele land."

Wat Kohlbrügge uit laat over zijn vroegeren en jongeren vriend Scholte,

draagt zoozeer een persoonlijk karakter, dat het ons niet dienen kan tot recht verstand van den persoon en de actie van ds Scholte.

In een brief aan zijn vriend Van Heumen [13]), die eerst niet geheel afwijzend stond tegenover de afscheiding van Scholte, luidt het: „Het gebeurde met Scholte beschouw ik niet, zooals gij er tot nu toe over denkt.... wie op het vleesch zaait, zal van het vleesch de verderfenis oogsten."

Van Heumen is in een later gedateerden brief op Scholte teruggekomen; daarin schrijft hij dan: „wanneer de kerk op deze wijze gered wierde, dan zou Scholte alleen de eere krijgen." In terugslag daarop schrijft dan Kohlbrügge: „Zeg aan den geliefden Z.... dat de uitwendige kerk nimmer gered heeft genaamd kunnen worden, ik meen als eene georganiseerde kerk."

Echter Kohlbrügge keurt gestreng af de wijze waarop het kerkbestuur met Scholte gehandeld heeft: „Evenwel zullen die hun oordeel dragen, die hem zoo behandeld hebben, als ze hem hebben behandeld en wie tegen hem schrijven zooals de Ned. Stemmen (da Costa) enz. zaaien ook op het vleesch."

De uitvallen tegen Scholte, gelijk wij die vinden verspreid in de brieven die nog overig zijn uit de „correspondentie" van Kohlbrügge, zijn van dien aard, dat ze meer in het nadeel getuigen tegen den briefschrijver dan tegen den „gescholdene".

Dr J. van Lonkhuyzen sluit § 8 *Kohlbrügge en de Afscheiding* met de veronderstelling: „Hij scheen het moeilijk te kunnen verdragen, om Scholte, dien hij ver beneden zich achtte, te zien vooropgaan bij degenen, die hèm eerst volgden, en Scholte de plaats van het hoofd van een beweging te zien innemen, die Kohlbrügge aanvankelijk meende, dat hem toekwam, maar waarvan hij door Da Costa werd teruggehouden."

De Cock was reeds eenigen tijd met ds Scholte in correspondentie vòòr zij elkander ontmoetten. De eerste ontmoeting had plaats bij gelegenheid, dat De Cock naar Den Haag reisde. Daarna hebben ze elkander niet eerder ontmoet en gesproken dan toen Scholte gelegenheid vond naar Groningen te reizen om van nabij kennis te maken met de gemeente van Ulrum.

Terwijl De Cock gevangen zit te Groningen en uit de *Provinciale Groninger Courant* een bericht leest, dat het antwoord inhoudt in naam des Konings gegeven op het verzoek van den kerkeraad van Doeveren en Genderen om vrijheid van godsdienstoefeningen en te mogen blijven in het bezit van de kerken en kerkegoederen, vertrouwt hij aan het papier toe zijne gedachten omtrent het antwoord des Konings, waarin hij terloops ook zijn ervaring kort weergeeft opgedaan bij het bedoelde bezoek aan Doeveren's predikant.

Hij schrijft dan: „In mijn reis naar Zijne Majesteit den Koning voor de belangen van de verdrukte Gemeente van Ulrum (want nopens mijn eigen zaak heb ik toen Z. M. den Koning niet gesproken, als hangende voor het Synode en wel weetende dat ik daarhenen zeker verwezen zou worden) en van de Godvrezenden in deze Provincie in het algemeen, heb ik ook die gemeente bezocht, als daarop, wegens haren leeraar (die ik had leeren kennen als met levendige belangstelling deelende in al de belangen, moeyten en ellenden van Gods verdrukte volk en kerk en gemeente) bijzondere, ja de meeste betrekking hebbende, en mij in henlieder midden in den Geest verheugd, ook door die opregtheid, vreze en volging des Heeren, benevens onderlinge liefde en verkeer in den weg der Godszaligheid aantreffende, welke ik bij ons gewoon was, en meer en meer wenschtte. Bij die gelegenheid heb ik daar ook dien kerkeraad leeren kennen, waarvan hier gesproken wordt, en bevonden dat zij over het algemeen menschen waren als waarvan ons Hand. 6 : 3 bevolen wordt om te zien, vol des Heiligen Geestes, bekwaam en gezind om de belangen van het koningrijk der Hemelen te behartigen en te bevorderen, gelijk zij bij onderscheiden gelegenheden ook getoond en bewezen hebben; ja in één woord met hun leeraar één hart en éene ziel, en door Gods genade zoo welgezind en bekwaam, als ik dusverre nooit geen kerkeraad aangetroffen heb."

Volledigheidshalve volge nog de karakterschets die van Scholte gegeven werd door ds C. W. Pape, den secretaris van het classikaal bestuur van Heusden, een man die verondersteld mag worden eenigermate bekend te zijn geweest met den persoon en de handelingen van Scholte. Doch we ontleenen wat ds Pape van hem schrijft aan Gieseler, (terwijl de berichtgever van Gieseler, prof. Hofstede de Groot, het door Pape geschrevene door zijn eigen bril beziet). Gieseler dan schrijft: „Hendrik Peter Scholte is in vele opzigten het tegenovergestelde van De Cock, daar hij even beschaafd en vlug is, als De Cock plomp en grof. Maar Scholte was een kweekeling van Da Costa en ontving van Bilderdijk zelven een exemplaar zijner werken ten geschenke. Aan de Leidsche Hoogeschool werd hij opgemerkt door zijne onderscheidingszucht. B.v. met de Leidsche studenten in 1830 tegen de Belgen uitgetrokken, kocht hij zich een uniform van veel fijner laken, dan de overige jongelieden, en in zijne eerste preek, die hij naderhand, onder voorzitting van den Hoogleeraar Clarisse hield, verhaalde hij van zijn uittrekken voor Oranje en van zijne orthodoxie. Terwijl dus De Cock meer Calvinistisch was en daarom Dordsch, en zich nooit door bijzondere liefde voor het Huis van Oranje deed kennen (hoe durft de man dit te schrijven! K.) was Scholte geheel in Bilderdijks geest een oud Oranjeman, die liefde voor Oranje en Dordsche leer niet

kon scheiden (maar is dit niet juist bij De Cock zoo kenmerkend en wat spreekt sterker uit zijn brieven aan den Koning gezonden! K.). Overigens is hij een mensch van vrij groote gevatheid, weinig doorzigt en geen studie. Hij predikte, gelijk men van hem verwachten kon, de oude, steile leer, liet de Evangelische Gezangen niet zingen, noemde de naburige Predikanten Leugenprofeten, Baälspriesters, Afgodendienaars, enz. In het begin van 1834 van De Cock hoorende, schreef hij hem, dien hij tot dusverre niet kende, en stijfde hem in zijne stoute voornemen."

Tot zoover Gieseler (Hofstede), die, gelijk bekend is, het nimmer van zich heeft kunnen verkrijgen een zuiver relaas te geven, en een objectief oordeel van en omtrent De Cock en diens handelingen.

Scherp is het oordeel geveld in: *Om waarheid en recht*, dat aldus luidt: „Maar als na deze spot en schimp de gebeurtenissen worden beschreven die zich groepeeren om den 13en October, den dag der Afscheiding, [14]) zooals ze door des schrijvers bril worden bezien, dan geschiedt dit niet met pen en inkt, maar met het walgelijkste besmeursel."

Toch is dit niet te scherp gezegd. Voornamelijk het schandschrift: *Ulrum* .... is de bron waarnaar de gebeurtenissen van den 12en October beschreven zijn door Boeles en Hofstede, en dat zoo maar, zonder filter te hebben gebruikt. En na nog eenige alsemdruppels daaraan toegevoegd te hebben, heeft de auteur van Reitsma's *Handboek* uit deze onreine put geschept, wat in het hoofdstuk over de Afscheiding wordt aangeboden aan het meerendeel dergenen die zich voorbereiden aan 's lands Hoogescholen voor het predikambt in de Nederlandsche Hervormde Kerk.

Wat de zeer bejaarde ds P. Boeles mededeelt omtrent den persoon van ds Scholte is eveneens geput uit een bron, die niet „claer en frisch" is: Pape's *Handelingen* komt vrij wel overeen met wat Gieseler, drie jaren later, naar Hofstede's inlichtingen, zal mededeelen.

Als hij het verhaal aanvangt van „den uitslag, welke het „een en ander", (bedoeld wordt: het verloop van de procedure De Cock, K.) had dient Boeles Scholte aldus aan: „daar wij thans een geestgenoot van den Heer De Cock op het tooneel der geschiedenis laten verschijnen." [15])

AANTEEKENINGEN HOOFDSTUK XXXII.

[1]) Reitsma's *Geschiedenis van de Herv.* enz. a.w. blz. 766, § 288, derde druk.

[2]) *Stemmen voor waarheid en vrede,* 1917.

[3]) „Maar zal men zeggen, wat deed gij te Ulrum? Ik ging er zien en hooren hoe mijne verdrukte broederen het maakten", *Officieele stukken,* a.w. blz. 61.

[4]) Vgl. brief van Scholte aan De Cock: archief De Cock.

[5]) Vgl. over H. P. Scholte: *Officieele stukken;* eerste deel, Van Lonkhuyzen, a.w. § 3—9, passim en Bijlage B, brief aan Van Heumen, Utrecht 1 Dec. 1835; *Een schat in aarden vaten.* Eerste serie II. E. J. Bosch Jbzn, Nijverdal 1915; Rullmann, a.w. hoofdstuk VI; Van der Does, a.w. passim; *De geschiedenis der Christelijk Gereformeerde kerk,* J. Verhagen Jr. Amsterdam, *De Afscheiding,* II blz. 189 v.v.; *Nederlandsch Archief voor kerkgeschiedenis,* nieuwe serie, drie-en-twintigste deel, 's-Gravenhage, Martinus Nijhoff, 1930; *H. P. Scholte's Leven en Streven in Noord-Amerika,* dr Henry Beets, blz. 260 v.v.; *De Christelijke Gereformeerde Kerk in N.-A.: Zestig jaren van strijd en zegen,* dr Henry Beets, 1918, Grand Rapids Printing Company, Grand Rapids Mich. V. S.-A., passim; *De Afscheiding. Een gedenkschrift,* Jan Nollen, Orange City, Iowa; *De volksvriend,* Printing House j. 1898; Bizonderheden vooral over de periode van Scholte's leven in Amerika. Willem de Clercq, naar zijn dagboek, IIde deel; *Kort Verslag,* a.w. passim; *Pleitrede in de zaak van Hendrik Petrus Scholte,* c.s., mr A. W. van Appeltere, in 's Gravenhage en te Amsterdam bij de Gebroeders van Cleef, 1836; *Gedenkschrift,* S. van Velzen, aanteekeningen 19, blz. 166 v.v.

Een belangrijke bron voor de kennis van ds H. P. Scholte is wat Elise van Calcar—Schiotling in onderscheiden harer boeken mededeelt over de eerste periode van de geschiedenis der Afscheiding te Amsterdam. Als bekend veronderstel ik dat Elise Schiotling eenigen tijd in den kring der Afgescheidenen heeft verkeerd en zich bij hen voor een tijd heeft aangesloten. Haar kennismaking met ds Simon van Velzen schijnt niet geheel vreemd te zijn geweest aan het feit dat zij tot „andere gevoelens was gekomen". In een lezing zegt docent C. Mulder o. a. '„Van „Hermine" af tot „Uit het Leven" 1875 krijgt ons beginsel en onze kerk er aardig wat van langs". In haar *Dertiende* heeft zij waarschijnlijk bij de uitbeelding in den persoon van *Quintus* ds Scholte op het oog. Niet slechts „ons beginsel en onze kerk krijgt er in haar boeken van langs", doch meer dan een van de Vaders der Scheiding moet een veer laten en dan wel in het bizonder ds Scholte; vooral in haar *Hermine.*

Bij het doorbladeren van Sikemeier's *Elise van Calcar—Schiotling, haar leven en omgeving, haar arbeid, haar levensrichting, met een voorrede van* PROF. DR G. KALFF, H. D. Tjeenk Willink en Zoon, Haarlem 1921, moge blijken dat enkele van haar geschriften waardevolle stof leveren voor de geschiedenis van de eerste jaren der Afscheiding, daar ze onmiddellijk leiden in de heftigste crisis van haar jeugd.

Men raadplege bovengenoemde biografie. Echter men lette op het bordje dat er bij behoort te staan: *geen geschikt drinkwater.* Hij die er uit put onderzoeke nauwkeurig

de bestanddeelen. Dat geldt ook van de door mij genoemde boeken waarin wij er „van langs krijgen". Uit Sikemeiers bron wil ik even iets putten om het den lezer te laten proeven. 't Is niet deugdelijk, doch ongevaarlijk: „Weldra stond Scholte niet meer alleen: een aantal jonge gesuspendeerde predikanten, verbonden om in de Herv. Kerk verdeeldheid en scheuring te wekken volgden hem...." Zoo iets te lezen is niet gevaarlijk, alleen 't smaakt niet, 't proeft bitter, naar gal. Dat Elise's boeken voor de geschiedvorsching van beteekenis zijn, moge blijken uit een enkele citatie, die ik ontleen aan Sikemeier, en waarin zij aldus schrijft over Scholte: „Een geweldig redenaar van groote gaven, die door stem en blik een fascineerenden invloed op zijn gehoor kan uitoefenen... meer geschikt voor een veldheer dan voor een geestelijk hoofd". Genoeg om te rechtvaardigen waarom ik ook naar enkele van de werken van deze schrijfster meende te moeten verwijzen.

[6]) Vgl. Jaarverslagen *Reveil-Archief*, 1930, 31, 32. Catalogus, Verzamelingen A. Verzameling-Koenen. Ook in het archief van Kohlbrügge zijn nog vele brieven van Scholte.

[7]) Zie voor een gedicht van den 14 Maart 1836: *Officieele Stukken*, blz. 284, 285; en een gedicht geschreven in 1849: Ziet Hij komt! *Officieele Stukken*, blz. 276 v.v. Wagenaar in diens *Het Reveil en de Afscheiding*, schrijft in een noot op blz. 113: De „vrome Ynia" (Scholte) zong. Hij veronderstelt derhalve dat B. A. Ynia een schuilnaam is voor Scholte. Ten onrechte.

[8]) Spreuken 18 : 1.

[9]) A. C. Duker, *Gisbertus Voetius theol. doct.* Eerste deel, E. J. Brill, Leiden, 1897.

[10]) Van de eerste vrouw van ds Scholte berust in het archief De Cock een copie van een brief door haar aan mejufvrouw De Cock geschreven, waarin zij uitvoerig uitweidt over wat haar wedervoer te Gameren.

[11]) Zie Aanteekening 2, hoofdstuk XIII.

[12]) Het *Kort Verslag* van een vriend der waarheid en des vredes, verscheen te Utrecht bij L. E. Bosch 1835. 't Was slechts een vel druks, met een Naschrift. Het volgend jaar verscheen het bij denzelfden uitgever, gevolgd van een „kort berigt" van het gedrag en de afzetting van Gezelle Meerburg en J. van Rhee, 38 blz. groot. Toen waren ook reeds Brummelkamp en Van Velzen afgezet, gelijk te voren het geval was geweest met De Cock. Hij bekent minder met hunne handelingen bekend te zijn, daarom zal hij van dezen niet spreken, „ofschoon zij met den Heer Scholte eene lijn trekken." Dat hij minder met de handelingen dezer afgezetten bekend is gelooven wij gaarne, gezien hij den naam van De Cock niet goed weet te schrijven: De Kock.

[13]) Van Lonkhuyzen a.w. Bijlage B.

[14]) Op den 13en October heeft de kerkeraad „haar gehoorzaamheid aan de Synode opgezegd" en op den 14en October bijkans de geheele gemeente met den kerkeraad. In een aardig geschriftje van J. A. G. de Waal, in 1884 uitgekomen bij J. Wierema te Brielle, wordt op blz. 20, 21 gezegd: „Deze Acte was eigenlijk een brief, geschreven aan de Synode, waarin al de onderteekenaars verklaarden, niet langer lid te kunnen blijven van een kerkgemeenschap, waarin zooveel dwalingen worden geduld en de waarheid geene plaats kan vinden."

[15]) Boeles a.w. blz. 100.

DRIE-EN-DERTIGSTE HOOFDSTUK

HET GEBEURDE OP DEN 12DEN OCTOBER.

REEDS werd op een paar bronnen gewezen voor het verhaal van het gebeurde op den 12den October, waarbij nog het reeds genoemde geschrift van ds Pape moet worden gevoegd; evenwel met een waarschuwing; daar volgens eigen aanwijzing deze zich beroept op het: *Proces-verbaal van den Heer Assessor der Gemeente Ulrum.*

Een officieel stuk.

Echter hoe voorzichtig men zelfs met het raadplegen van officieele stukken bij de beschrijving van het gebeurde op den 12den October dient te handelen, zal straks kunnen worden vastgesteld.

Scholte en De Cock hebben beiden, geheel onafhankelijk van elkander, verslag gedaan van hetgeen in hun tegenwoordigheid is voorgevallen. Scholte deed zulks in een officieel stuk aan het „klassikaal Bestuur van Heusden", als antwoord op de missive waarin het hem mededeelt dat, bij „ampliatie van het besluit van 29 October, zijn schorsing provisioneel zal plaats grijpen, ook met het geheele verlies van zijn traktement, en met overgeving der verdere behandeling dezer procedure aan het Provinciaal Kerkbestuur van Noord-Braband".

Hij was reeds bij een besluit der classis Heusden van den 29sten Oct. geschorst zonder verlies van traktement, en wel op grond van het feit, dat dit bestuur eene aanschrijving had ontvangen van den Minister van Staat, belast met de Generale Directie van de Zaken der Hervormde Kerk, d.d. 25 Oct., en nog een dergelijke aanschrijving, d.d. 27 Oct., beide met bijlagen, „uit welke stukken het onder anderen aan het Klassikaal Bestuur gebleken is, dat hij tot de ontstane ongeregeldheden op 12 Oct. l.l. te Ulrum, aanleiding heeft gegeven, door zijn dringend aanhouden om in de gemeente Ulrum het heilige dienstwerk op gemelden dag te verrichten, ja, zich niet heeft ontzien, om reeds des daags te voren, zonder toestemming

van den Consulent, aldaar te prediken en te doopen, en zelfs op genoemden dag, na bekomen weigering van den Consulent, om hem het houden eener namiddag leerrede toe te staan, eene godsdienstige aanspraak in de opene lucht te houden en hij zich zelven heeft schuldig gemaakt aan de dadelijke overtreding der kerkelijke wet, voorkomende in art. 11 van het Reglement op de vacaturen en beroepingen: .... Overwegende dat de misdaad, waarover de beschuldiging gaat, van eenen ergerlijken aard, en tevens geruchtmakend is, en het Klassikaal Bestuur aanvankelijk gewigtige redenen vindende voor de gegrondheid der aanklagt".

In de *Stukken* betrekkelijk de afscheiding van Doeveren enz., deelt Scholte nog eens weer mede wat er op dien dag is voorgevallen.

De Cock geeft een kort bericht van het voorgevallene te Ulrum in zijn *Verder Berigt*, „wegens het menigvuldige leugenachtige en wegens de belangstelling van de ware godvrezenden daarin". [1])

Doch ook nog op een andere plaats geeft deze een nadere uiteenzetting van het verloop der dingen van af Scholte's komst te Ulrum tot aan zijn vertrek. In de gevangenis te Groningen las hij een bericht in de *Groninger Courant* van den 15den Dec. inzake het antwoord van wege den Koning gegeven aan „den kerkeraad der Gereformeerde gemeente van Doveren, Genderen en Gansoyen". Het was geheel eensluidend met het officieele stuk d.d. 's Gravenhage, den 27 November 1834. Naar aanleiding van dit couranten-bericht en een brief uit de stad zelf over een vonnis door de rechtbank te Groningen uitgesproken, dat getuigenis draagt van de hitte der vervolging onder ons, schoon nog onder de leuze van „godsdienstvrijheid", zette hij zich om een beschouwing te geven over deze vervolging, waarbij hij gansche stukken citeert uit Gutry's levensbeschrijving van John Knox, waarna hij de koninklijke missive onder handen neemt, die op den voet volgende. Zoo komt hij er alras geleidelijk toe om, in verband met eene zinsnede uit die missive, waarin gezegd wordt dat Scholte „niet om zijne denkwijze of leerstellige gevoelens is gesuspendeerd geworden, maar wegens inbreuk op de kerkelijke verordeningen en verzet tegen de kerkelijke besturen; en dat dus de supplianten (de kerkeraad van Doveren enz. K.) het geheel verkeerdelijk doen voorkomen, alsof de Afscheiding, waartoe zij met zooveel overijling besloten hebben, noodig was geweest tot bewaring van hunne gewetensvrijheid", het verhaal te doen van wat er vóór en op den 12den October is voorgevallen.

De gevolgen immers van hetgeen er op dezen zoo gewichtigen dag is voorgevallen zijn van zeer verre strekking geweest, niet alleen voor de gemeente van Ulrum, maar eveneens voor die van Doeveren enz., en hebben zware vervolging veroorzaakt, zoowel van Scholte als van De Cock,

tengevolge waarvan zij gevangen zijn gezet, en met hen ook anderen zwaar werden vervolgd en gestraft. Ja zelfs, onmiddellijk na het sterven van De Cock, het gevaar dreigde, dat, in verband met hetgeen door ds H. J. Wind, die den eersten Zondag na De Cock's dood den dienst des Woords te Groningen vervulde, was gesproken, [2]) een aanklacht tegen deze zoude worden ingediend. Zoo is het dan noodig dat de verschillende verhalen daaromtrent nauwkeurig worden getoetst.

Daartoe dienen deze nauwkeurig te worden gesorteerd. Die van De Cock en Scholte zijn van ooggetuigen. Dat van den assessor der gemeente Ulrum berust waarschijnlijk op het getuigenis van personen die tegenwoordig waren bij de prediking van den consulent; in ieder geval waren veldwachters tegenwoordig; dat van het provinciaal kerkbestuur is stellig gegrond op het getuigenis van den consulent en diens verwant. [3]) Wat ds Boeles en prof. Hofstede mededeelen is tweede — ja zelfs derde hands, gelijk dit ook het geval is met hetgeen daarvan wordt gevonden in Van Velzen's gedenkschrift. Wij wenschen niet te putten uit het schandschrift, reeds meermalen gesignaleerd. Dat het verslag van het provinciaal kerkbestuur gedaan aan den minister met voorzichtigheid moet worden geraadpleegd, moge blijken èn uit wat dit heeft durven berichten aan de synode omtrent den toestand waarin de gemeente van Ulrum was gekomen door De Cock's optreden, èn uit den inhoud van de missive die het zond aan den ring van Leens. De ring Leens zorgde dat onmiddellijk bericht werd gegeven van het gebeurde te Ulrum op den 12den October; daarin wordt „beklag" gedaan over de „mishandeling, den Heer N. Smith, consulent dier gemeente, bij gelegenheid dat zijn Eerwaarde aldaar zou prediken, aangedaan; diep beklagende den braven man, die allen lof en achting verdient wegens zijne getrouwheid aan plicht en orde." Van dit stuk haastte zich het provinciaal bestuur kennis te geven aan „den Gouverneur, mitsgaders aan zijne Excellentie den Minister van Staat, belast met de Generale Directie voor de zaken der Hervormde Kerk."

Mr S. Sybenga schrijft in verband „met de plaats hebbende gebeurtenissen, de eerste schorsing, de verlengde schorsing en de ontzetting uit het ambt" en den staat van groote opwinding, waarin deze de aanhangers van De Cock, inzonderheid die van Ulrum en omgeving gebracht hadden, dat er geweldpleging gevreesd werd, bepaaldelijk feitelijk verzet tegen het optreden van ringpredikanten in de kerk van Ulrum. Dat blijkt duidelijk uit verschillende missiven van wereldlijke en kerkelijke besturen, door hem als bijlagen weergegeven. Echter hij verzekert: „Die vrees bleek in het algemeen ongegrond te zijn, De Cock had zijn menschen in bedwang.... De beoordeeling van het al- of niet rechtmatige van sommige handelingen werd echter beïnvloed door het verschil van standpunt van waaruit die handelingen werden waargenomen. Dit ook dient bij de be-

oordeeling van het voorgevallene in de kerk te Ulrum op den 10den en den 19den October 1834 in aanmerking te worden genomen." [4])

Terecht wordt dit opgemerkt inzake de beoordeeling uit kerkrechtelijk oogpunt. Echter wat die *mishandeling* aangaat, de beschuldiging daarvan moet waar zijn of valsch! Misschien kan ook gesproken worden van eene erg overdreven mededeeling daarvan gedaan door ds Smith en de zijnen, hetgeen wel voor de hand ligt, als historisch is wat den „braven" man in den mond is gelegd door oor- en ooggetuigen. Doch dan blijft het een schande voor de rechtbank die den ouden man, die daarvan werd beschuldigd, veroordeelde tot tien maanden gevangenisstraf, [5]) die de grijsaard moest uitzitten in de zware strafgevangenis te Hoorn.

Bij het verhaal der gebeurtenissen om en op den 12den October moeten derhalve de bronnen van te voren nauwkeurig worden onderzocht en dient een rapport vooraf te gaan omtrent den toestand daarvan. We willen dan de voornaamsten daarvan onderzoeken. Direct kunnen wij daarbij uitschakelen wat aan dr Gieseler is bericht door prof. De Groot; dit toch is, zonder dat het tusschen aanhalingsteekens werd gedrukt, letterlijk overgenomen uit Boeles' bekende geschrift. Boeles zelf heeft vooral geput uit het schandschrift *Ulrum, zoo als het is....* Met ingenomenheid neemt de schrijver uit genoemd „werkje", gelijk hij het smaadschrift betitelt, de kwalificatie over van „een zekere herberg" als *kroeg*, en in een noot wordt dan deze zelfde herberg genoemd „het beruchte huis der zamenkomst van Geertje Kuipers", [6]) wat door hem ontleend wordt aan het verslag van den ring Leens.

Daardoor wordt een der beide hoofdbronnen waaruit de bekende tegenstander van ds Scholte, ds C. W. Pape, heeft geput voor zijn geschrift: *Handelingen van het Klass. Bestuur van Heusden, omtrent den gewezen Predikant H. P. Scholte,* direct reeds verdacht.

De andere bron die aan Pape materiaal leverde is het *Proces-verbaal van den Heer Assessor der gemeente Ulrum,* een bron waarbij wel een waarschuwend bordje mocht geplaatst. Weet men nu, dat Boeles voor zijn gegevens Pape raadpleegde, die op zijn beurt zich had laten inlichten door officieele verslagen, dat van den ring Leens, dat zoo weinig zich in officieelen toon hield dat het een ter goede naam en faam bekend staande dorpsherberg *„het beruchte huis van zamenkomst"* durfde te noemen en dat van den Heer Assessor der gemeente, die al bizonder vooringenomen was, dan kan men de waarde van Boeles' hoofdbron met betrekking tot de gebeurtenissen dezer critieke dagen wel ten naasten bij bepalen.

Verder komt nog in aanmerking een geschrift van een hoogwaardigheidsbekleeder, „de pleitrede gehouden door mr A. W. van Appeltere, uitgesproken in de teregtzitting van het Hoog geregtshof te 's Gravenhage

in de zaak van Hendrik Petrus Scholte." Deze tegenstander van mr A. M. C. van Hall, die substitent Prokureur-Generaal bij genoemd gerechtshof was, diende als advocaat op de hoogte te zijn. Inderdaad noemt hij dan ook feiten, die niet in de andere bronnen worden gevonden, welke hij als jurist konde weten, daar hij als advocaat en pleiter inzage heeft kunnen verkrijgen van alle mogelijke officieele stukken en handelingen van het Openbaar Ministerie.

Men vergete echter niet hier te doen te hebben met een *pleitrede* van een advokaat in een rechtspraak, hetgeen sterk uitkomt in het gebruik dat deze pleiter weet te maken van het feitenmateriaal. Vergelijkt men toch wat hij zegt met betrekking tot het critieke punt, namelijk wat in de kerk na den dienst van den consulent dezen zoude zijn aangedaan, met hetgeen de anderen, en deze dan ook weer uit de tweede en derde hand, daaromtrent mededeelen, eerst dàn valt het op hoe sterk deze advokaat de dingen kleurt.

Echter, Gieselers zegsman, dien we nu verder uitschakelen, wijl hij de rol van overschrijver heeft vervuld, Boeles, Pape en Van Appeltere, zijn geen ooggetuige geweest van wat zij mededeelen omtrent het voorgevallene. Dat waren wèl De Cock en Scholte! Deze beide mannen hebben ook medegedeeld wat toen is voorgevallen. De Cock doet daarvan verslag in zijn *Verder Berigt* en Scholte in de *Officieele Stukken.*

In zijn *Hendrik de Cock* geeft de biograaf weer wat Scholte daaromtrent heeft geschreven. Naast De Cocks verslag van het gebeurde dat door den druk is bekend geworden, berust nog in het archief De Cock een verhaal daarvan onopzettelijk gegeven, wijl het voorkomt in een wederlegging van den inhoud van een reeds genoemde missive, welke hij in de gevangenis las in de *Prov. Gron. Courant* van „den Minister van Staat aan de zich noemende ouderlingen en diakenen der Gereformeerde Gemeente van Doveren enz." Het geschrevene was niet bestemd voor de pers. De Cock las in de gevangenis de bedoelde missive en schreef daarna op wat hij daartegen wist in brengen; en zoo geeft hij ook ter loops een verslag van het voorgevallene, dat in hoofdzaak overeenkomt met wat door hem gepubliceerd werd in zijn *Verder Berigt.*

Voor dat nu het overzicht van de gebeurtenissen volge, wil ik wijzen op iets dat bizonder treffend is. Reeds een week was het oudste dochterke van De Cock ernstig ziek; op den dag dat hij voor 't laatst het provinciaal kerkbestuur te Groningen zoude ontmoeten was haar toestand levensgevaarlijk geworden. De spanning in het geplaagde gezin werd zoo gròòt dat De Cock niet kon komen tot de uitvoering van zijn voornemen om als laatste poging nog éénmaal zich tot den Koning te wenden en tot de synodale ommissie. Tot Afsccheiding kòn hij ook toen nog niet besluiten!

Het zieke meisje stierf de daarop volgende week, des Woensdagsavonds na eene ongesteldheid van drie weken. Stellig is het begraven geworden den daarop volgenden Zaterdag. [7])

In deze droeve dagen vielen de beslissende gebeurtenissen van midden October '34. Velen hebben ter hand genomen daarvan een omstandig verhaal te geven. Niemand van alle dezen rept met een enkel woord van het overlijden en de begrafenis van dit dochterke, genoemd naar de moeder van vaders zijde; ook Scholte niet, ook de vader niet.

Was ons dit niet medegedeeld door den zoon, die bij het overlijden van zijn zusje reeds een jongetje was van bij de tien jaar, we zouden niet hebben kunnen merken uit eenig geschrift *van* De Cock en *over* dezen welk zwaar verlies toen door dit ouderpaar werd geleden.

Doch welk een geest moet wel den schrijver van het meermalen genoemd schandschrift hebben bezield dat hij zich niet ontzag in het verhaal van het toenmaals voorgevalle te Ulrum naar de rouwdragende moeder met vuil te werpen, en wat te denken van den substituut procureur-generaal bij het gerechtshof in Den Haag, die zich op deze plaats niet ontzag al bukkend dat vuil op te rapen en te werpen naar het hoofd van deze bedroefde moeder, die echter haar tranen over het gestorven kind, dat het ouderpaar „hoopte weder te vinden daar, waar geen rouw of gekrijt meer zijn zal", mengde met die welke zij weende over den droeven toestand waarin zij de kerk zag gezonken.

Zoo zal ook later de vrome dr mr Willem van den Bergh, aan de groeve van zijn zoo vroeg gestorven vrouw en moeder van twee hem nagelaten dochterkens zijn leed schier vergeten van wege den rouw dien ook hij droeg in zijn dagen over Neêrlands kerkstaat. Het opmerkelijk feit dat De Cock in geen van zijne schrifturen en brieven lucht geeft aan de smart van het vaderhart is bizonder teekenend. Het heil van Koning en volk, van kerk en staat woog hem zoo zwaar!

De Cock en de zijnen voelden Gods vriendelijke hand in de leiding van Scholte's weg naar Ulrum in deze dagen.

Van Appeltere durft voor het gerechtshof herhaaldelijk insinueeren van het rijp worden van een plan gemaakt door deze beide mannen waarbij zij Nederlands kerkstaat onder hun tweeën hadden verdeeld tot terrein van hun kerkverwoestend en ordestorend woelen. [8]) Prof. Reitsma zal zoovele jaren later smadelijk spreken van Scholte's „apostolische reis" naar Ulrum; het eenvoudig feit is, dat Scholte, die reeds zoo lang had verlangd eens nader kennis te maken met de gemeente van Ulrum, nù de gelegenheid vond om door te reizen naar Groningerland. Eens was zijn voornemen verijdeld door de tegenkanting van de zijde der menschen, toen de consulent van Drogeham hem de beurt weigerde af te staan ter bevestiging

van zijn academievriend en geestverwant Van Velzen, doch nu baande God den weg.

Een zwager van Scholte te Amsterdam werd ziek. Hij begaf zich met heel zijn gezin naar de hoofdstad en daar hij aan De Cock onlangs had geschreven hem gaarne te ontmoeten en te bezoeken nog vòòr het einde van het jaar, zoo greep hij deze gelegenheid aan, toch al halverwege zijnde, om door te reizen. Ook scheen al afgesproken dat hij op de terugreis, de daarop volgende week, een spreekbeurt zou vervullen voor ds C. C. Callenbach in Nijkerk. 't Was de belangstelling in de zaak des Heeren die hem bewoog de reis te ondernemen. En zoo weinig werd door hem gedacht aan plannensmederij, dat hij zelf voor de rechtbank erkent, dat hij wellicht door vrees van deze reis zou zijn teruggehouden, had hij vooruit kunnen zien de moeiten daaruit voortgekomen.

AANTEEKENINGEN HOOFDSTUK XXXIII.

1) A.w. blz. 89.

2) *Leerrede ter nagedachtenis*.... te Groningen bij O. L. Schildkamp 1843, blz. 25, alwaar hij zegt dat „ds Scholte naderhand in de gevangenis te Appingedam voor een korten tijd werd opgesloten, ten gevolge bevestiging van valsche getuigen."

3) In een rapport van Muysken aan minister van Maanen, wordt „een luitenant-kolonel Smith genoemd, adjudant v. d. generale staf in 't eerste Militaire kommando", met wien de heer Muysken aan den minister verzekerd 't genoegen te hebben op een vriendschappelijken voet te zijn. Hij verzoekt dien officier „om hem zoo het noodig was spoedig een genoegzaam aantal lanciers, gereed gehouden, te zenden"; hij voegt dan daaraan deze woorden toe: „op den spoed, dien die Heer zoude maken kan ik gerust betrouwen, daarbij is het de broeder van den door de partij van de Kok mishandelden predikant Smith in Groningerland." De legende van de „mishandeling" deed haar werk! Dit zal ook wel tot genoegen van den „speurder" zijn geweest; of het tot lof van den luitenant-kolonel strekt dat de „speurder" Muysken er zich tegenover den minister op laat voorstaan nog al op een goeden voet met dezen officier te zijn, is zeer twijfelachtig (vgl. v. d. Does, a.w. 20 hfdst., blz. 259).

4) Mr Sybenga, a.w. blz. 37 § 38.

5) Van Appeltere, *Pleitrede* blz. 8, beweert dat „alle deze daadzaken bewezen zijn in het proces tegen twee erkende mededaders dier mishandeling, Klaas de Wit en Freerk Hendriks Stoit gevoerd, die deswege bij arrest van het Hof van Assises in de Provincien Groningen en Drenthe van den 2 Maart 1835, ieder tot eene gevangenis van achttien maanden zijn veroordeeld".

6) Boeles a.w. blz. 103, noot 107.

7) Ons werd op het kerkhof, Vrijdag 29 September '33, door iemand uit Ulrum, aan wien mevr. de wed. Poelman, eerder weduwe De Cock, de moeder van Jantje, dit had medegedeeld, bij gelegenheid van het vijftig-jarig jubileum der Afscheiding, toen gevierd in Ulrum, de plek aangewezen, waar het bedroefde ouderpaar De Cock, in tegenwoordigheid van hem, met wien hij op den volgenden dag een verbond zoude sluiten, zijn „Jonathan", hun dochterke had begraven: vlak aan den voet van den zwaren kerkmuur, daar waar aan de binnenzijde de preekstoel staat, die preekstoel reeds maanden en maanden verboden aan den vader, en nu pas gisteren nog aan zijn vriend Scholte geweigerd. Geen steentje, zelfs geen klein paaltje, ja niet eens een open plekje aarde, zonder graszoden, wijst het kleine plekske grond aan, waar dit dierbaar pand van de gejaagde en geplaagde ouders rust. Doch mijn vriend en mij, die wel geen „apostolische reis" naar Ulrum maakten, veeleer een „pelgrimsreis", bonden de weinige grassprietjes haast nog meer aan deze plaats, dan elders herinneringen aan dien grootschen tijd uit de periode die onmiddellijk voorafging aan de Afscheiding.

8) Van Appeltere a.w. blz. 6, noot 1 en blz. 11.

VIER-EN-DERTIGSTE HOOFDSTUK

SCHOLTE'S KORT VERBLIJF TE ULRUM.

ZOO kwam dan Scholte Donderdag den 9den October, den dag na het overlijden van het kind en nog vóór de begrafenis te Ulrum. Het ligt voor de hand dat de kerkeraad niet minder verrast en verblijd was door dit bezoek dan het bedroefde predikantsgezin. De Cock en Scholte hadden elkander reeds eerder ontmoet, ook was er reeds een geregelde correspondentie tusschen hen beiden gevoerd; en voor den kerkeraad was hij ook geen vreemde. Hij had zich reeds gedrongen gevoeld hun, na de schorsing van De Cock, te schrijven, te bemoedigen en te vermanen dezen trouw ter zijde te staan. Ook spreekt het haast van zelf, dat de kerkeraad onmiddellijk dacht aan het laten optreden van dezen leeraar, die nog was in alle rechten en de eere van een wettig predikant in de Hervormde Kerk; te meer daar deze de Sacramenten dan tevens kon bedienen: er waren eenige kinderen die nog niet het bondsteeken hadden ontvangen. Hoe groot werd het voorrecht geacht in hun eigen kerkgebouw weer eens te mogen opgaan onder de prediking van een dienaar die zich reeds had doen kennen als een gereformeerd predikant. De Cock wel geschorst in het ambt, doch aan wien niet het gebruik der Sacramenten was ontzegd, dacht direct reeds aan de bediening van het Heilig Avondmaal op den volgenden Zondag. Hoe verlangde het verslagen hart versterkt en getroost te worden!

Aan verhindering werd niet gedacht! Althans die werd niet vermoed noch gevreesd! Scholte was een geordend dienaar des Woords!

Niet dat de vijandschap der besturen werd onderschat, maar waar „zij naar Gods Woord begrepen, dat hier de kerkeraad ook zonder, ja tegen den consulent de verpligting en het regt had", vermoedden zij niet dat tegen het optreden van Scholte, op verzoek van den wettigen en nog niet afgezetten kerkeraad, iets konde worden gedaan. Bovendien, in den tijd van den verbouw van het kerkgebouw te Ulrum had De Cock te Niezijl

gepreekt, op verzoek van den kerkeraad aldaar: „de consulent toen nog, gelijk men zeide, maar te vergeefs naar den Heer Gouverneur, om inlichting of medehulp ter verstoring geweest zijnde".

De kerkeraad zag gaarne dat Scholte ook des Zondagsmiddags zoude preêken en verzocht hem dit, deze gaf er echter den voorkeur aan des morgens de beurt te vervullen en dat de kerkeraad aan den consulent zou vragen hem diens beurt af te staan. De consulent weigerde dit, omdat hij Scholte niet kende. Volgens Boeles werd „in zekere herberg of *kroeg* te Ulrum, waar zich ook de H.H. De Cock en Scholte bevonden, door twee leden van den Ulrumschen kerkeraad, in tegenwoordigheid eener groote volksmenigte, bewijs gegeven, dat de Heer N. Smith, Predikant te Leens en Consulent der gemeente Ulrum, het verzoek om toestemming tot het waarnemen eener predikdienst door den Heer Scholte in laatstgenoemde gemeente, geweigerd had. Desniettegenstaande verklaarde de Heer De Cock aan de menigte, dat des Vrijdags (den 10den) gepredikt en gelegenheid tot bediening van den H. Doop, door den Heer Scholte, zou gegeven worden."

Men make uit dit opzettelijk aldus gekleurde verhaal niet op, alsof daar in *„dat beruchte huis der zamenkomst van Geertje Kuipers"*, naar Boeles' kwalificatie in het verslag van den ring Leens, een menigte „kroegbroeders" verzameld waren, en dat nu De Cock en Scholte, begeerig oproer te verwekken en onrust te stoken, dit gure volkje in deze kroeg opzochten en deze verhitte mannen warm wenschten te maken voor hun plan. Die „kroeg", dat „beruchte huis" was een dorpsherberg uit het begin van de vorige eeuw, minstens even fatsoenlijk als het Sylvesterhuis te Onderdendam en de herberg alwaar in de stad Groningen aan de Groote Markt het provinciaal bestuur placht samen te komen. Hier kwamen bij Geertje Kuipers de vrienden van elders om te overnachten; hier kwam men saâm om met elkander te spreken over de dingen van Gods koninkrijk en elkander te stichten uit Gods Woord, om welk feit èn De Cock èn de tapster Geertje Harms Hulshof, weduwe van Freerk Tjepkes Koster, elk werden veroordeeld tot vijftig gulden boete en de kosten. Deze Geertje Kuipers is stellig de genoemde weduwe, eene eerbare vrouw, waar de vrienden van Ulrum en elders eene herbergzame woning vonden.

Scholte dan ging des anderen daags, Vrijdagmorgen, naar den consulent om zich aan hem bekend te maken en persoonlijk den collega te verzoeken des Zondags diens beurt te mogen vervullen. Dit werd hem geweigerd; zelfs dreigde de consulent hem door de „burgerlijke magt af te houden van de prediking" aan den avond van dien dag; echter Scholte verzekerde, dat aangezien een wettige kerkeraad hem verzocht den dienst te vervullen, terwijl er geen andere predikant ter zelfder tijd dienst deed, daaraan te willen en te moeten voldoen.

Noch de consulent, noch Scholte of De Cock dachten daarbij aan het bestaan van art. 11 van het *Reglement op de vacaturen*, dat luidt als volgt: „De consulent vervult bij den kerkeraad in allen opzigte de plaats van den *Pastor loci;* en zal, zonder zijne toestemming, in eene vacante gemeente, niemand iets mogen verrigten, dat tot het herder- en leeraarambt behoort."

Mr S. Sybenga deelt nog mede, dat van de kerkvoogdij geen vergunning was bekomen tot het gebruik van het kerkgebouw. Dit staat wèl vast voor den gevraagden dienst op Zondagmiddag; eveneens werd geweigerd het „Avondmaalstel" af te geven ten gebruike voor de voorgenomen viering van het Avondmaal in dien gevraagden dienst.

Scholte dan preekte des avonds van zeven uur tot half elf. Mr Van Appeltere veroorloofde zich de vrijheid, en dat nog wel in een rechtszaal, de feiten sterk te overdrijven, als hij beweert dat aan dien avond „de kerk, niettegenstaande het stellig verbod van kerkelijke en burgerlijke overheden, niet zonder geweld en bedreiging ingenomen werd door Scholte, en deze daarin tot laat in den nacht predikte" en dat de leerrede van Scholte, die over Jesaja 8 : 11—15 preekte „van dien aard was, dat het openbaar Ministerie geoordeeld heeft deswege eene actie te moeten instellen, ter zake van provocatie tot ongehoorzaamheid aan de instellingen van het Hoog gezag, krachtens art. 201 en 202 van het wetboek van strafregt."

Boeles weet van die preek, welke, zooals was te verwachten, het karakter droeg van een tijdpreek, een gelegenheidspreek, waartoe de stof opzettelijk werd gekozen, weer andere bizonderheden te geven dan Van Appeltere. De tekst luidde: „Want alzoo heeft de HEERE tot mij gezegd, met eene sterke hand, en Hij onderwees mij van niet te wandelen op den weg dezes volks, zeggende: Gijlieden zult niet zeggen: Eene verbindtenis, van alles, waar dit volk van zegt: Het is eene verbindtenis; en vreest gijlieden hunne vreeze niet, en verschrikt niet. Den Heere der heirscharen, dien zult gijlieden heiligen, en Hij zij uwe vreeze, en Hij zij uwe verschrikking. Dan zal Hij ulieden tot een heiligdom zijn; maar tot een steen der struikeling den twee huizen van Israël, tot een strik en een net den inwoners van Jeruzalem. En velen onder hen zullen struikelen, en vallen, en verbroken worden, en zullen verstrikt en gevangen worden."

We nemen grif aan dat Scholte niet zal gezwegen hebben van de Reglementen, enz. enz., en dat het in deze preek niet zal hebben ontbroken aan uitvallen ook tegen de opvolging der wetten en bepalingen, voorkomende in eene „groote portefeuille van kerkelijke verordeningen."

Boeles deelt mede dat Scholte in verband daarmede zoude gezegd hebben: „welker naleving met hunne eigene verdoemenis van den vertoornden God zoude worden achtervolgd."

Hoewel de rechtbanken van Appingedam en in appèl die van Gronin-

gen Scholte hebben vrijgesproken, toen het Openbaar Ministerie, te weten de bekende P. G. Sevenstern deswege een actie tegen hem meende te moeten instellen, „hebben deze rechtbanken toch erkend, en bij hunne vonnissen als facto bewezen aangenomen, zoo betoogt de Haagsche advokaat, dat Scholte toch in die leerrede, de veroordeeling van den bij kerkelijke vonnissen ontzetten leeraar De Cock als mede de kerkelijke reglementen openlijk had beoordeeld en berispt, en dat hij tegen de gehoorzaamheid aan deze laatste, onder bedreiging van verdoemenis had gewaarschuwd, als zijnde dezelve strijdig met Gods Woord."

Aan zeven kinderen der gemeente van ouders, „die aan de waarheid en den waren God vasthouden" is toen door Scholte den doop bediend. Ook maakte hij bekend dat den volgenden Zondag het Heilig Avondmaal zoude worden bediend. We weten echter reeds dat de kerkvoogd, onder wiens berusting het „hiertoe benoodigde" was, dit aan De Cock weigerde, die hem daarop, alweder volgens Boeles, in naam van God, de eeuwige verdoemenis aankondigde.

Bij dit een en ander vergete men niet uit welke bronnen Boeles, en Appeltere uit weer daarvan afgeleide, hebben geput hetgeen zij mededeelen. In ieder geval moge worden herinnerd dat De Cock, over deze prediking schrijvende, zegt: „Wat ook de vijanden lasteren van ophitsing, beleediging des konings, oproer en dergelijke, dit alles is zijn oorsprong verschuldigd aan de blindheid en boosheid dier gruwelijke menschen, die lasteren hetgeen zij niet verstaan."

Deze opmerking is zwaar van gewicht. Boos opzet en groote onkunde hebben de woorden, gesproken door Scholte, verdraaid en verkeerd weergegeven, door ze uit het verband te rukken. De Cock noemt met name het gruwelijke lasterschrift, toen pas uitgekomen: *Ulrum zooals het is* enz., dat hij zegt vol leugen en lastertaal te zijn en dat zich niet geschaamd heeft te zeggen, dat ds Scholte van ter zijde onzen Koning vergeleken had bij den koning Achaz. Echter, zoo merkt De Cock dan op en zet de dingen weer recht, „hij heeft kerkstaat met kerkstaat vergeleken en niets meer."

Toen De Cock dit schreef zaten hij en Scholte gevangen. De Cock heeft dit geschreven juist in die dagen toen Scholte naar Appingedam reisde om zich te verantwoorden inzake het gebeurde op dezen Vrijdagavond en op de meest wederrechtelijke wijze werd gevangen gezet en gevangen gehouden.

We lezen dan in De Cock's *Verder Berigt:* „Echter zit ds Scholte hierom, door valsche getuigen de zaak bevestigd zijnde, gevangen; maar de Heer zal ook zijn onschuld tot beschaming zijner vijanden aan het licht brengen." [1])

Naar Scholte's mededeeling liep de godsdienstoefening zeer stil en bedaard af en ging elk naar zijne woning.

Des Zaterdags daarop zal stellig de begrafenis van het overleden dochtertje hebben plaats gehad, hoewel ik in geen stuk of brief hiervan eenige melding vindt gemaakt, wèl wordt medegedeeld dat op dien Zaterdag een stuk door den kerkeraad werd ontvangen, als afschrift van eene missive d.d. 9 October 1834, van het provinciaal kerkbestuur, waarbij den consulent wordt medegedeeld, „dat het vernomen heeft dat te Ulrum werd verwacht een zekere Scholte predikant in Noordbraband, welke men zeide, dat die op verzoek van den kerkeraad te Ulrum, aanstaande Zondag achtermiddag de predikdienst te Ulrum zal waarnemen enz." De consulent wordt hierbij „aangeschreven en uitgenoodigd onverwijld zoodanige schikkingen te maken, waardoor gezorgd wordt, dat, gedurende de schorsing geen predikdienst.... worde waargenomen dan door de Predikanten van den Ring.... of ook door zulke Predikanten, welke van hem in kwaliteit als consulent, of door een der ringbroederen, met zijn toestemming, overeenkomstig Art. 11 van het Reglement op de vacaturen enz. daartoe verlof bekomen hebben." Den consulent wordt vrijheid gegeven „om, desnoodig oordeelende, den kerkeraad van Ulrum dezen last.... mede te deelen en denzelve, uit kracht daarvan, desnoods te gelasten, om zich in geenen deele tegen zijn orders te dien aanzien te verzetten, maar dezelve stiptelijk na te komen." Mocht de kerkeraad daaraan niet voldoen, dan geeft het bestuur aan den consulent volmacht den kerkeraad aan te klagen bij het classikaal bestuur.

Het kan niet worden ontkend dat het provinciaal bestuur in dezen zeer actief optrad. Scholte is den negenden October te Ulrum aangekomen. Toen werd overlegd of hij niet den volgenden Zondagmiddag zou kunnen optreden. Hij wilde liever de morgenbeurt van den consulent vervullen; daartoe werd verlof gevraagd aan den consulent; van diens weigering werd volgens Boeles, als reeds werd medegedeeld, „in de tegenwoordigheid eener groote volksmenigte berigt gegeven", toen ging Scholte in eigen persoon naar den consulent, die hem de beurt weigerde, doch zoo verzekert Boeles, in weerwil dezer weigering verklaarde de heer Scholte in gemelde kroeg bij zijn terugkomst aan de vergaderde menigte, dat hij zulks „met de sterke hand" wilde doen.

Boeles' gegevens berusten op het proces-verbaal van den assessor der gemeente Ulrum, aangehaald door Pape. Op den datum nu van dienzelfden dag is de missive van het provinciaal kerkbestuur gesteld. Het afschrift daarvan werd op den dag der begrafenis ontvangen door den kerkeraad. Scholte deelt dan mede, dat uit dit stuk hem bleek, dat de consulent wist dat hij predikant was; dat hij zelf daaruit met zekerheid wist dat de kerkeraad van Ulrum niet was afgezet: en verder werd daaruit door hem en De Cock afgeleid, dat als de consulent maar bewilligde in het afstaan van zijn beurt alles geregeld af zou loopen. Daarom werd be-

sloten dat zij te samen aan den consulent nog vòòr de predikatie, nog eens zouden vragen of hij toestemming wilde geven dat Scholte in zijn plaats den dienst zoude waarnemen.

Des Zondagsmorgens gingen de beide predikanten naar de kerk. Men zeide dat de consulent reeds binnen was. Deze was er echter nog niet, doch kwam terstond na hen binnen. De kerk, die gedurende de schorsing van De Cock schier ledig stond, getuige het feit dat in den eenen dienst door Scholte Vrijdagavond vervuld meer was gecollecteerd dan anders in drie maanden, was overvol. Scholte vroeg nu aan den consulent of hij de beurt mocht waarnemen, omdat er zoo velen van vele kanten waren opgekomen om hem te hooren. De consulent gaf een weigerend antwoord, beklom den kansel en preekte „over de zaligsprekingen", welk „voorstel" door De Cock en Scholte, naar diens verslag, met de geheele vergadering bedaard werd aangehoord.

Boeles bevestigt dit met de woorden: „de consulent verrigtte zijn dienstwerk, zonder dat er andere ongeregeldheden voorvielen, dan dat vele toehoorders, onder het zingen van een der *Evang. Gezangen,* de hoeden opzetten en deswege elkander met groote zelfvoldoening aanlachten", welke bizonderheid hij putte uit het bekende geschriftje *Ulrum* enz.....

Na de preek vroeg Scholte hem nogmaals of hij des middags zoude mogen preeken, daar de dienst anders toch stil stond, „en de menigte daardoor ligt verbitterd kon worden." Dit werd weer geweigerd. Toen ds Smith een paar schreden gedaan had begon De Cock „hem aan te spreken en te bepalen bij het verhandelde, nl. hoe de Heere Jezus zalig sprak de armen van geest, de hongerigen en dorstigen, en wilde hem voorts voorstellen dat hier vele armen, hongerigen en dorstigen waren, die uit den mond van ds Scholte het woord des levens wenschten te hooren, hoe dat hij daarom verpligt was zulks toe te staan, indien hij niet met zijn daden liegen wilde hetgeen hij met zijne woorden voorgesteld had, en hoe hij zelf indien hij het niet vertrouwde kon blijven om het te hooren."

Toen moet zijn voorgevallen wat voor twee mannen zeer ernstige gevolgen heeft gehad, wat evenwel door anderen ten stelligste wordt ontkend, en wel de *mishandeling* van ds Smith.

Scholte zegt van deze „mishandeling" al heel weinig; alleen dit: dat de consulent aan zijn weigering de woorden zoude hebben toegevoegd: „gij zijt er nu toch en het volk is er ook", en dat Scholte hem daarop zelf door de menigte heen uit de kerk heeft geleid, met vermaning aan de vergadering om stil en rustig te zijn.

De Cock is in zijn mededeelingen uitvoeriger. Nauwelijks had hij zijn mond geopend bij zijn aanspraak tot den consulent, toen deze na de

preek aanstalten maakte om heen te gaan, „of de schare drong zich digt ineen dat hij geen voet meer voorwaarts kon zetten en geheel en al verlegen wierd; ja in zijn verlegenheid wel ten halven beloofde dat hij het zou toestaan." Eer De Cock nu daarop iets konde zeggen stond ds Scholte op, ging voor hem, verzocht de schare om ruimte te maken en begeleidde hem alzoo uit de kerk naar zijn herberg, *zonder, zoo, schrijft De Cock, dat ik gezien heb, het mij bewust is of ik geloof dat den man eenig leed of letsel geschied is, schoon op die beschuldiging ook reeds een vroom man van ongeveer 70 jaren, met name Klaas de Wit gevangen gezet is.*

Er is tusschen wat deze beide ooggetuigen mededeelen geen verschil, wèl werpt het breeder verhaal van De Cock meer licht op het „ten halven beloofde" door den consulent. Boeles' verhaal is reeds veel kleurrijker; en het voorgevallene wordt eenigzins dramatisch geschetst. Echter hij teekent den schuilgaanden schrijver van *Ulrum enz.* na, en den officieel ingelichten Pape. Zijn verhaal luidt: „De Heer Smith, de kerk willende verlaten, werd door een persoon, die hem den elleboog op de borst zette, tegengehouden, door een anderen gekneld tusschen de deur van het doophek en vervolgens tegen den onderbuik gestoten, zoodat de bijna 66 jarige grijsaard, op het punt van te bezwijken, uitriep: „Ik ben in uwe magt, — ligt kunt gij mij, ouden man, dooden, maar ik blijf getrouw aan de kerkelijke verordeningen!" Eindelijk gelukte het, door de hulp van eenige beter gezinden, waartoe, wat de onpartijdigheid gebiedt niet te verzwijgen, (volgens het berigt van den Ring Leens), de Heer Scholte het zijne bijdroeg, den uitgeputten en mishandelden grijsaard buiten de kerk in veiligheid te brengen."

De Faam bleek te groeien; als in de pleitzaal te 's Gravenhage het doek omhoog wordt gehaald wordt het drama met hartstocht gespeeld. De inzet verraadt dit reeds: we hooren naar den speler! Hij vangt aan: „Op den 12 October 1834 hebben de eerste Appellant (Scholte) en De Cock, in de kerk te Ulrum aan Predikant Smith uit Leens, die daar de dienst verrigtte, op het oogenblik dat hij den kansel verliet, nogmaals *dreigend* en *dringend* om verlof voor den eerstgemelden gevraagd, om in de kerk aldaar te prediken, hetwelk die predikant als consulent der gemeente Ulrum, hen reeds vroeger had geweigerd en volgens zijn pligt weigeren moest; en toen hij ook nu bij zijne weigering volhardde, is op datzelfde oogenblik, in tegenwoordigheid van dezen Appellant en De Cock, en terwijl de huisvrouw van dezen laatsten, op eene bank staande, uitriep, „hier moet het gebeuren", de *bijna zeventigjarige*, aan zware ligchaamsgebreken lijdende Predikant Smith door de aandringende menigte gestooten, geknepen en tusschen het doophek geklemd, en eerst toen de mishandeling tot zoodanige hoogte geklommen was, dat de *gemartelde* grijsaard dreigde te bezwijken, en uitriep, „mijn ligchaam kunt gij dooden,

maar mijne ziele niet", achtte de eerste Appellant het geraden aan den mishandelde man den uitweg te banen."

Waar heeft deze advokaat zijn informatiën ingewonnen; van wien de bizonderheden vernomen, die noch de ooggetuigen, noch Boeles heeft kunnen putten uit zijn troebele bron? Hoort hoe met verheffing van stem wordt gezegd: „Alle deze daadzaken zijn *bewezen* en het proces tegen twee erkende mededaders dier mishandeling, Klaas de Wit en Freerk Hendriks Stoit gevoerd, die deswege bij arrest van het Hof van Assises in de Provincie Groningen en Drenthe van den 2 Maart 1835, ieder tot eene gevangenis van achttien maanden zijn veroordeeld."

Deze nevenfiguren werden door Van Appeltere ten tooneele gevoerd opdat zij het hunne zouden bijdragen tot verzwaring van de schuld van Appellant Scholte.

Hoort hoe hij verder het pleit tegen dezen voert: „Ik beschuldig den eerste Appellant of De Cock niet, dat zij tot deze daden eene direkte aanleiding hebben gegeven of daaraan medepligtig zouden zijn; ware daarvan iets gebleken, zij zouden die beschuldiging op de banken van het Hof van Assises hebben moeten hooren; maar is het niet genoeg dat dergelijke geweldadigheden voorvielen op een gewijde plaats, en in tegenwoordigheid van den eersten Appellant en De Cock, wier gezag over de menigte bleek in het gemak, waarmede de eerste Appellant den Predikant Smith den uitgang verschafte; en is het eene soort van erkentenis van het strafbare dier geweldenarij, of wat is het anders, dat wij in het verhaal van het voorgevallene te Ulrum door dezen Appellant gedaan in de Stukken, betreffende de Afscheiding van Genderen enz. pag. 11, met geene enkele syllabe van deze mishandeling vinden gewag gemaakt?"

Deze vraag kan met de wedervraag beantwoord worden: is het een handigheidje van dezen advokaat dat hij zwijgt van hetgeen De Cock, ooggetuige van het aangevoerde, mededeelt in diens *Verder Berigt*? Dit was toch al verschenen in den loop van het jaar aan het einde waarvan Van Appeltere deze pleitrede hield; en toen hij die het daarop volgende jaar in het licht gaf, had hij althans kunnen weten dat De Cock niet zwijgend aan het verhaal van „deze mishandeling" voorbij was gegaan, maar dat zeer beslist had gedesavoueerd.

Volledigheidshalve dient ten slotte nog te worden herinnerd aan wat prof. Van Velzen in zijn *Gedenkschrift* over het gebeurde mededeelt, te meer daar deze bizonder goed op de hoogte van de gebeurtenissen was en met groote objectiviteit als „Archivarius onzer Kerk" het verhaal daarvan heeft gedaan.

Hoewel hij zelf schrijft dat er, ten einde „een gedenkboek der Afscheiding namens de Chr. Geref. kerken [2]) dezer landen uit te kunnen

geven, mededeelingen zijn gevraagd van ieder, die iets, terzake dienende kon geven en slechts eenigen het een en ander hebben gezonden; maar over het algemeen weinig gehoor werd verleend aan deze aanvrage", zoo was Van Velzen als van zelf de aangewezen man, om het *Gedenkschrift* te geven, van de geschiedenis, die hij zelf voor een niet gering deel had beleefd en gemaakt.

Volgens hem dan is Scholte Woensdag den achtsten October gekomen; hem werd verzocht des Vrijdagsavonds te preeken en te doopen. Dit werd door hem aangenomen. De consulent wilde het niet toestaan, deswege weigerde de kerkbediende de sleutels van het kerkgebouw af te geven en de klok te luiden. Toch zou het doorgaan, immers De Cock en Scholte kenden toen nog niet den inhoud van art. 11, wèl wisten zij dat de kerkeraad niet was afgezet, en de opzieners zijn toch door den Koning der kerk over de gemeente gesteld om haar te verzorgen. Een meerderjarige zoon van den kerkbediende nam de sleutels weg, de kerk werd ontsloten, de klok geluid, het volk stroomde binnen en Scholte hield de preek waarover hij beschuldigd zoude worden en dra gedaagd voor de rechtbank. „Alles liep zeer stil en bedaard af!"

Het *Gedenkschrift* meldt dan hetgeen den consulent wedervoer met deze woorden: „Maar thans (nadat De Cock en Scholte hem nogmaals hadden aangesproken en hun verzoek herhaald) drong de menigte zoozeer op den Consulent aan, dat deze, een oud man en die een lichaamsgebrek had, vreesde te bezwijken. Zooals later door het kerkelijk Bestuur en ook voor de rechtbank is verklaard, riep hij: „Ik ben in uwe macht; ligt kunt gij mij, ouden man, dooden, maar ik blijf getrouw aan de kerkelijke verordeningen, — wilt gij dezelve overtreden, dat is voor uwe rekening — mijn lichaam kunt gij dooden, maar mijne ziel niet." Op dit geroep, zoo gaat het verhaal door, maakten Scholte en anderen ruimte voor den consulent, en brachten hem in veiligheid.

Van Velzen zelf noemt de bron waaruit hij dit heeft geput. Hij toch was geen ooggetuige geweest. Wèl de man die het gebeurde heeft medegedeeld aan het kerkelijk bestuur en ook voor de rechtbank, en deze heeft naast Freerk Hendriks Stoit ook den blauwverver Klaas de Wit van Grootegast aangewezen als de mannen die hem hadden mishandeld in het gedrang.

De Wit heeft steeds zijn onschuld volgehouden; en vele getuigen hebben dit bevestigd.

Zelfs de politie-agenten legden eene verklaring ten gunste van hem af. Echter, hij werd door de rechtbank van Appingedam, die reeds zoo berucht was door haar vonnissen tegen oefeninghouders, en daaraan nog meerder gestrengheid zou toedoen, veroordeeld tot gevangenisstraf en wel volgens Van Appeltere tot achttien maanden.

De joodsche advokaat, die hem verdedigde, verklaart dat De Wits veroordeeling reeds vaststond vòòr de behandeling van zijn zaak. We nemen dit te eerder aan, als we van Scholte hooren, hoe de rechtbank zijn zaak behandelde en welke waarde kan worden gehecht aan het getuigenis van de opgeroepen getuigen tegen hem. Met groote listigheid heeft de Officier van Appingedam Sevenstern, De Cock en diens geestverwanten vervolgd; op lichtzinnige wijze aanklachten tegen hen in ontvangst genomen.

Zoo werd Scholte aangeklaagd van Majesteitsschennis in zijn preek Vrijdagavond gehouden. Hij reisde om zich deswege te verantwoorden naar Groningen.

Op den dag voorafgaande aan dien waarop De Cock te Groningen gevangen werd gezet, waar hij in appèl was gekomen tegen het vonnis van Appingedam, den 28sten November, arriveerde ook ds Scholte op zijn doorreis naar die plaats, te Groningen. Hij bezocht toen even de vrienden aldaar, en vertoefde eenigen tijd bij de in de geschiedenis der Afscheiding zoo bekende familie O. Schildkamp, bij Boteren boog. Nog dienzelfden avond schrijft de vrouw des huizes E. Schildkamp geb. Zand, een kort briefje aan de achtergebleven moeder met de kinderen in hare „verdrukking", meldende „de beslissing van dezen dag". Zij schrijft: „Ued. Echtgenoot is waardig geacht om Jezus' wil in de gevangenis gebracht te zijn, doch tot uwe troost kan ik U berigten dat hij in alles gemoedigt in den Heere is, en ook voor het uitwendige is alles voor gezorgt, beste kamer met kagchel bed en tafel, doch deezen avond kan er niemand worden toegelaten, doch ik hoop hem morgen vroeg te bezoeken, ook kan UEd. morgen een brief van U Echtgenoot verwachten. Mijn man is met Dom. Scholte van daag om drie uur naar Appingedam vertrokken, die moet morgen vroeg om negen uur verhoord worden, en misschien komt ook Dom. Scholte niet weer terug."

De te verwachten brief werd den volgenden dag door De Cock geschreven.

Dit was zijn eerste brief uit het „Spinhuis"! Hij vertelt daarin zijn reiservaringen van den vorigen dag. Ook hij ging het eerst weer naar het huis van Schildkamp. „Daar hoorde ik", aldus gaat de brief verder, „dat ds Scholte 's avonds zou komen tot mijn blijdschap, schoon niet tot mijn blijdschap, dat hij in Appingedam moest verschijnen Zaturdag om rekenschap af te leggen van zijn geloof, handelwijze en prediking te Ulrum, maar de Heere weet beter als ik wat goed en nuttig is, zoo voor Zijne dienaren als voor Zijn Kerk en Gemeente, schoon wij zouden zeggen, dat onze tegenwoordigheid thans bij en voor de gemeenten hoogst nuttig kon zijn, en de vijanden der waarheid meenen dat zulks noodzakelijk is, maar niet wetende dat de Heere Jezus Heer en Koning van Zijn Kerk en

Gemeente die deze zonder ons wel helpen en bouwen kan, ja zal ook zonder twijfel schoon Jeruzalem wel eens in benaauwdheid der dagen herbouwd moet worden".

Verder lezen we dan: „Daar bij Schildkamp sprak ik ook nog voor een oogenblik Lammert de Wit die zijn vader den ouden Klaas de Wit in de gevangenis gebragt en gelaten had om des geloofswil, hij was zeer aangedaan en bewogen maar mogt mij nog vertellen dat zijn vader zeer gelaten en bemoedigd in de gevangenis gegaan was. — De Heer zij hem daar nabij naar de grootheid Zijner goedertierenheid opdat hij met Paulus en Silas daar Psalmen moge zingen gelijk dit mij hier nog met een verruimd harte gebeuren mag."

De Cock vervolgt nu: „Nadat wij met den gebede afscheid van elkanderen genomen hadden, ging ik met Roelf Medema, (die des morgens van Sauwert met hen mede gegaan was naar de stad) naar het cour d'assises waar hij mij moest verlaten en eenigen tijd in de deurwaarderskamer geweest wierd ik binnen verzocht en mogt met vrijheid en vrijmoedigheid het woord spreken, maar de regters mogten geen ooren hebben om te horen en geen harten om te verstaan en op te merken. Het vonnis werd bevestigd. Tegen den avond ging ik naar Roelf Kema buiten de Kranenpoort daar allen samenkwamen die het ampt der geloovigen hadden aangenomen, de laatsten met ds Scholte tegen 9 uren, welken ik met hartelijke broederliefde ontmoette, die instemde met al onze handelingen en ons verblijdde met goede tijdingen uit verren lande daar ons nog een brief voorlezende die Z.E. aan Zijn Majesteit geschreven had waarin hij den Koning berigte dat reeds personen uit 27 gemeenten zich bij hem gevoegd hadden. In zijne tegenwoordigheid heb ik daar de Gemeente geordineerd en zijn wij eindelijk biddend en dankend zegenwenschend en zingend gescheiden en broederlijk afscheid van elkander genomen, Schildkamp Scholte en ik voorts nog een groot gedeelte van den nagt bij elkanderen opzittende."

Den volgenden morgen kregen zij onder het ontbijt nog bezoek van Jacobus Glas van De Meden, „van een van Bedum en een van Warfum", die eenigen tijd bij hen bleven en hen bij zich begeerden, n.l. om te preeken, maar „Scholte moest naar Appingedam mogelijk naar de gegevangenis en ik hier". Dit vermoeden zou voor den een denzelfden en voor den ander den volgenden dag werkelijkheid worden. Zij namen „daarom in den gebede met tranen afscheid van elkanderen den Heere hunne noden en behoeften aanbevelende, echter gesterkt in den Heere die den moeden kragt geeft".

Scholte dan moest met Schildkamp naar Appingedam. Den volgenden dag werd hij na een kort verhoor reeds direct naar de gevangenis gebracht op bevel van den rechter van instructie, begeleid door een deur-

waarder en twee politie-agenten, en werd hij in een hok gestopt van ongeveer 9 voet lang en 7 voet breed. Het bericht daarvan gewerd aan De Cock in zijn hechtenis, die zooveel minder zwaar was dan de voorloopige van Scholte; immers De Cock zat in „pistole", in een eigen gehuurde kamer in het „Spinhuis".

Des Zondags zaten beiden gevangen! Na zes dagen werd Scholte onder borgstelling op vrije voeten gesteld op verzoek van zijn advokaat. Door tusschenkomst van Schildkamp dan had Scholte's advokaat aan De Cock namen gevraagd van menschen die getuigen konden wat er van-aan-was bij die beschuldiging van Majesteitsschennis en het prediken van oproer. De Cock schrijft aan zijn vrouw, d.d. 3 Dec. 1834, terwijl Scholte dus nog gevangen zit: „Ds Scholte heeft gelijk ik hoor al die getuigen die daar te Appingedam tegen hem getuigd hebben voor meineedigen verklaard en moet nu getuigen der waarheid hebben: Schildkamp heeft mij daarnaar gevraagd uit den mond van zijn advocaat."

Dan volgen een paar zinnetjes die een wonder klaar licht werpen op de nauwe betrekking waarin mr C. M. van der Kemp toen nog stond tot de beide Afgescheiden predikanten! De Cock vervolgt: *„wie zulks is* (nl. Scholte's advocaat. K.) *weet ik nog niet, mogelijk dat* VAN DER KEMP *wel overgekomen is."*

Verder geeft De Cock eenige namen op van mannen die zouden kunnen getuigen, immers hij schrijft verder: „ik moet hem maar zoo wat opgeven diegene die best de waarheid verstaan en een preek kunnen beoordeelen en eenigszints uitleggen tevens, en die ik meen dat er Vrijdagsavonds geweest zijn, daartoe dan zal ik dunkt mij maar opgeven de kerkeraad van Ulrum, Egbert Winter, Jan Tobias Bos, P. Kers, Rieuwert Batema, Pieter Kornelis Luit, Klas Pieters Kuipinga, Alle B. Groen, Eppe Bakker, Jan Steemaker, Jan Brander, [3]) die ik denk dat er alle wel zullen geweest zijn. Zoo het ten aanzien van den eenen of anderen anders mogt zijn verzoek ik zulks te schrijven."

Nadat Scholte onder borgstelling op den zesden dag op vrije voeten was gesteld, is hij later door de rechtbank van Appingedam in deze zaak vrijgesproken.

Het vijandig gezinde Openbaar Ministerie ging in hooger beroep onder klaarblijkelijke toejuiching van de synodale commissie, die dat in haar verslag van den 16 Juli 1835, [4]) „aan de Synode en daarmede aan heel het genootschap mededeelde." Van Appeltere kon het ook zoo moeielijk verkroppen dat ook de rechtbank van Groningen in hooger beroep, den 29den April '35, Scholte vrijsprak.

Het moet den getuigen tegen Scholte die door hem allen voor meineedigen verklaard werden, wel heel dwars hebben gezeten, dat de rechtbank hun getuigenis van geen kracht heeft geacht. Acht jaar na dezen

GEVEL VAN HET RECHTS-
GEBOUW TE GRONINGEN

INGANG VAN HET RECHTS-
GEBOUW

ZITTINGSZAAL VAN HET RECHTSGEBOUW TE GRONINGEN

POORT VAN HET RECHTSGEBOUW

datum bleek, dat de wonde daardoor aan hen toegebracht, bij sommigen, althans bij één hunner nog stak. De Cock was reeds gestorven, ongeveer acht uur 's morgens op Maandag den 14en November 1842. Den twintigsten daarop werd te Groningen een *leerrede ter nagedachtenis van H. de Cock* uitgesproken door ds H. J. Wind, van Leens. Zij zag het licht bij O. L. Schildkamp, Oude Boteringestraat, Groningen.

Ds Wind haalt daarin ook het gebeurde aan op den bewusten Vrijdagavond en drukt zich dan aldus uit: „De vijanden namen uit deze leerrede aanleiding, om ds Scholte te beschuldigen, dat hij onzen koning Willem I bij koning Achaz had vergeleken, waarom Z.Eerw. naderhand in de gevangenis te Appingedam voor een korten tijd werd opgesloten, *ten gevolge bevestiging van valsche getuigen.*" Deze woorden schijnen sommige, in ieder geval, één dier getuigen gestoken te hebben.

Toen ds Wind, „gedurig aangezocht", om de op dien Zondag uitgesproken leerrede „door den druk publiek te maken" daartoe met den uitgever Schildkamp had gesproken, kwam hij eens overleg plegen met den jongen Helenius de Cock, door ds Wind in zijn copieboek van inkomende en uitgaande brieven betiteld als *oefenaar* en lidmaat bij de gemeente te Groningen, opdat de leerrede persklaar zou kunnen worden gemaakt.

Helenius de Cock schrijft daarover dan den 28en Dec. '42 aan ds Wind. Immers hij acht dat wat taal en stijl van deze rede betreft, nauwkeurige correctie noodig zal blijken. Hij zelf zal dat werk wel op zich willen nemen, maar dan moet ds Wind toch eerst nog eens bij hem komen „ten einde zij dan met elkander kunnen handelen in hoeverre hij de vrijheid heeft, de stijl te verbeteren en meer andere dingen"; hij is reeds met de correctie begonnen, doch daar zal zòòveel in moeten worden veranderd enz., „zal den vijanden geen gelegenheid worden gegeven tot het bespotten van het door de kerk uitgevoerd werk, dat hij, voor hij daarmede verder wil gaan, eerst met den schrijver moet spreken".

Den 3den Januari '43 antwoordt ds Wind op dit schrijven, dat hij bij zijn voornemen blijft de „leerrede door den druk publiek te maken, doch hij kan en mag op dokters advies, van wege de zwakheid van zijn lichaam, niet naar Groningen reizen". De Cock nu mag het met de correctie enz. maken zooals het hem goeddunkt: „als gij in de stijl eenige verandering maakt, dat is mij goed, en als er iets is, dat u bekend is dat ik anders uitgesproken heb, als ik geschreven heb, dat moogt gij ook wel veranderen, ik wilde wel dat gij u daar wat mede kondet spoeden, om reden dat ik er gedurig aanvraag om heb."

Helenius de Cock heeft zich niet te zeer gehaast. Hij heeft een ander verzocht de taak van corrector enz. over te nemen. Dit blijkt uit de latere correspondentie.

Ds Wind toch is in ongelegenheid gekomen door deze uitgave. Een zekere

M. D. Feenstra beklaagt zich over den inhoud van de leerrede, en schrijft daarover in een brief van den 3en April aan ds Wind; deze zendt dien door met een begeleidend schrijven aan De Cock.

Deze brief is te merkwaardig, dan dat hij verscholen mag blijven in een copieboek berustende in particulier bezit. Hij is gedateerd: Ulrum den 3 April 1843 en luidt:

Mijnheer!

In uwe leerrede ter nagedagtenis van wijlen Ds H. de Cock uitgesproken op den 20 November 1842 te Groningen en nu aldaar bij Schildkamp uitgegeven, lees ik op bladzijde 25: de vijanden namen uit deze leerrede, nl. van H. P. Scholte over Jes. 8 : 11 tot 13 in de kerk te Ulrum op Vrijdagavond den 10 October 1834 uitgesproken aanleiding om dom. Scholte te beschuldigen dat hij onzen koning Willem de eerste bij koning Achas had vergeleken, waarom zijn eerwaarde naderhand in de gevangenis te Appingedam voor een korten tijd werd opgesloten ten gevolge bevestiging van valsche getuigen.

Daar de ondergeteekende nu een der getuigen was welke tegen den 25 November 1834 voor de Regtbank geroepen werden wegens het gehoorde van gezegde Predikant Scholte, waarbij ik zooals ik nogmaals verklaar de waarheid en niets dan de waarheid had gezegd, zoo vinde ik mij, door dezen openlijke beschuldiging van valschheid in het geven van getuigenis grotelijks bezwaard en beledigd.

Gezien Art. 367—371 van het Wetboek van Strafregt in verband met Art. 361 en volgende van gezegde Code Penal, zoo verzoek en sommeer ik u om deze uitdrukking in de Groninger en in de Provinciale Groninger Couranten voor den 15 dezer maand te herroepen, bij gebreke van welke ik zal zorgen dat de publijke aanklager bij de Arrondissements Regtbank te Appingedam in zijn Requisitoir tegen u als beklaagde concludeert tenderende tot gevangenisstraf, boete en ontzegging der burgerlijke Regten gedurende een zeker getal jaren schade beteringe ten behoeve der cieviele partij en condemnatie in de kosten.

In afwachting van voldoening aan deze mijne eisch heb ik de eer te zijn

mijnheer!

Uweleerw. dienaar

M. D. Feenstra.

Den 4den Mei daarop volgende zond ds Wind dezen brief met een kort begeleidend schrijven aan Helenius de Cock, waarin hij er op wees, dat de geincrimineerde volzin niet door hem was uitgesproken maar „ingevuld en geschreven", wijl hij „van die zaak onkundig is". Hij

veronderstelt dat die door De Cock of door den overschrijver is „ingevuld". Daaromtrent vraagt hij dan nader bericht.

Reeds den volgenden dag werd door Hel. de Cock geantwoord. Hij raadt dan ds Wind onmiddellijk of anders den volgenden Maandag per rijtuig in eigen persoon naar Appingedam te gaan om aldaar het vonnis ten voordeele van dom. H. P. Scholte geveld te laten lichten ten einde daaruit te zien of de vrijspreking gegrond is op de onwaarheden van de valschheid der getuigen, dan of die gegrond is op andere redenen. Zoo het eerste het geval mocht zijn, dan acht hij ds Wind vrij van de herroeping, mocht het laatste het geval wezen dan rekent hij hem genoodzaakt, „herroeping te doen in die beide couranten volgens den eisch van Feenstra".

Helenius de Cock acht zich zelven onschuldig in deze zaak, aangezien een zekere Dekens de preek heeft gecorrigeerd enz., doch ook komt Dekens niet als schuldige in aanmerking omdat ds Wind zelf na de correctie nog heeft nagegaan wat daaraan was toegevoegd of daaruit weggelaten. Ds Wind haast zich nu den volgenden dag te schrijven aan den heer Potter van Loon, die gelijk hij „onderrigt is geworden als advokaat in deze zaak heeft gediend". Hij vraagt aan dezen om raad, terwijl de brief van Feenstra mede wordt ingesloten en tevens om opgaven van de kosten wordt gevraagd.

Ongeveer na een week d.d. 13 Mei, ontvangt ds Wind antwoord van Potter van Loon. Dit antwoord is voor ons van belang omdat daaruit blijkt op welke gronden ds Scholte gevangen is gezet. Potter van Loon dan schrijft: „Indien de uitdrukking in uw leerrede juist en woordelijk zoo is als door de heer M. D. Feenstra in den brief is opgegeven, dan komt het mij voor dat gemelde periode een groote onnauwkeurigheid bevat, daar de opsluiting in de gevangenis geenszins het gevolg is geweest van valsche getuigen maar van de beschouwing van den Regter, dat de aan den heer Scholte te laste gelegde daden, aanleiding en regt gaven, om den beklaagde reeds voorlopig in hegtenis te nemen, uit welke hij eerst ook alleen ten gevolge van borgstelling is ontslagen.

De vrijspraak van den Heer Scholte is dan ook geenszins gegrond geweest op eenige daadzaak of het getuigenis van goede getuigen, maar op regtskundige beschouwingen, dat hier geen misdrijf aanwezig was. Ook nog in een ander opzigt is het door u gestelde onwaar. De beschuldiging was niet hoon of laster tegen den Koning of schampere en beleedigende uitdrukkingen van Willem den eersten met Koning Achas, maar de beschuldiging tegen den Heer Scholte is geweest dat hij een rede had gehouden behelzende eenige bestraffinge of berisping van eenige daad van het openbaar gezag, volgens Art. 203 van het Wetboek van strafregt. Intusschen hoe onnauwkeurig en hoe onwaar uwe uitdrukking ook is, dezelve behelst echter, naar mijn overtuiging geenszins eenige

lasterlijke aantijgingen op grond van welke een der getuigen met regt eene aanklagte tegen u zou kunnen doen." Verder krijgt ds Wind den raad: „den heer Feenstra terug te schrijven, dat het hem na gevraagde en bekomene inlichtingen, is voorgekomen, dat de aangehaalde zinsnede zeer onnauwkeurig is, doch dat daarom in die periode geen lasterlijke aantijging tegen een bepaald persoon, veel min tegen Feenstra ligt opgesloten, weshalve hij het noodeloos en min gepast oordeelt om aan diens verzoek die woorden in de couranten te herroepen gevolg te geven!"

Potter van Loon schrijft dan verder:

„Indien er maar één getuige geweest ware, en die éene was de Heer Feenstra, dan zoude de klagte eenigen grond hebben, — nu is zij, mijns bedunkens, dus zonder grond, want valsche getuigen is algemeen en duidt niemant aan, dat echter een kenmerk van het wanbedrijf van laster uitmaakt.

Neem tot voorbeeld, dat een patient met onderscheiden geneesheeren raadpleegt en dat hij nader zegt of in het openbaar schrijft: ik was bijna een lijk geweest ten gevolge der raadgeving met onkundige doktoren, dan heeft hij immers niet te kennen gegeven, dat hij dokter A of dokter B of dokter C op het oog heeft of bedoelt. Neen, de uitdrukking is te algemeen dan dat iemand zich dezelve kan aantrekken.

De meermalen bedoelde zinsnede zou lasterlijk kunnen zijn, als daar gezegd was: ten gevolge dat al de getuigen valsche getuigen waren.... Nu is de expressie noch taalkundig noch regstreeks voor laster te houden, zoodat ik, onder verbetering, van oordeel ben, dat de klagte al word ze ingediend, onvervolgd zal blijven."

Den heer Marten Douwes Feenstra, die wat hoog van den toren blies, zal wel zoo verstandig zijn geraden, dat hij geen gevolg heeft gegeven aan zijn bedreiging ds Wind aan te klagen bij de rechtbank te Appingedam. Heel dit geval teekent echter hoe vijandig, ook in Ulrum, de tegenstanders van De Cock jegens dezen gezind waren.

In het antwoord, namens den Koning gegeven op het request van den kerkeraad te Doeveren enz., staat nadrukkelijk: dat ds Scholte *niet om zijn predikwijze of leerstellige gevoelens was gesuspendeerd, maar alleen om zijn oproerig preeken en handelen in Ulrum.* Dit werd door De Cock in de gevangenis gelezen en daarop heeft hij toen zijn aanteekeningen gemaakt; hij toch was getuige geweest van Scholte's preeken en handelen. Hij schrijft dan:

> 1° *a.* Waarlijk dat is zoo niet. Ds Scholte heeft noch oproerig gepreekt noch gehandeld, maar heeft zich bij ons ten regelmaat gesteld, niet menschelijke wetten en voorschriften (schoon ook die niet overtredende, zooveel hij en ik die wisten) maar de waarheid en Gods woord, en de vrijheid die deze hem gaven. En indien men hem nu hierom, zelfs

zonder hem te hooren, over alle regels en orde henenstappende schorst met het blijkbare voornemen om zoo onregtvaardig als men begonnen was voort te gaan, tegen de vermaning van God, Ps 62, moet dan niet een ieder, die een regtvaardig oordeel wil oordeelen, en niet naar den schijn of het aanzien, gelijk ons Christus beveelt, Joh. 7 : 24, Matth. 7 : 1, 2, erkennen, dat wel degelijk zijne *predikwijze* en leerstellige gevoelens oorzaak zijn zijner schorsing en onbarmhartige afzetting? Immers, had hij die wijze van prediken niet geoefend te Ulrum, om, toen hem de predikstoel belet wierd, in het open veld, naar 's Heeren voorbeeld, de Gemeente des Heeren te onderwijzen en te troosten, men zou hem zoo hittiglijk niet vervolgd hebben, dus wel degelijk om zijne predikwijze, en was hij door Gods genade niet van die leerstellige gevoelens, dat men meer God moet vrezen als de menschen, bevolen Matth. 10:28 en Luk. 12 : 5, dan zou hij niet gehandeld hebben, gelijk hij nu gedaan heeft in de mogendheden des Heeren te Ulrum; dus wel degelijk om zijne leerstellige gevoelens.

b. Dat het geschied zou zijn, wegens inbreuk op de kerkelijke verordeningen en verzet tegen de kerkelijke besturen, is insgelijks bezijden de waarheid; denkelijk veroorzaakt door valsche berigten van valsche Profeten en Priesters, die in onze dagen helaas niet ontbreken. Immers Ds Scholte heeft, zooveel hem en mij bekend was, geen inbreuk gemaakt *op de kerkelijke verordeningen* zelfs, want schoon hij vrijdags 's avonds tegen den zin van den consulent daar gepreekt heeft, was het ons echter onbewust, dat het ook tegen de verordeningen was, hetwelk Ds Smid [5]) ook geensints had aangewezen; mijn eigen voorbeeld scheen zulks ook genoegzaam te wettigen, daar ik het vorige jaar, op verzoek des kerkeraads te Niezijl had gepredikt, schoon de consulent er geweldig tegen was, en daarom gelijk men zeide, naar den gouverneur geweest was, doch te vergeefsch, en mij heeft men ook daarom nimmer gemoeid. — Ook is zulk eene bepaling in het eerste reglement op de vacaturen niet, maar zeker naderhand door de haat van dezen of genen uitgevonden, en in het nieuwste Reglement geplaatst, om de getrouwen alzoo te kunnen weeren en muilbanden. Dat hij dus hiertegen gehandeld heeft, had allesints de *minzaamste en gereedste verschoning verdiend*, te meer daar het zulk eene allesints willekeurige bepaling is, dat men er in Gods woord geen tittel of jota van vinden zal; terwijl honderden van Predikanten kerkelijke bepalingen overtreden, die in Gods woord hun grond hebben, willens en wetens, met stilzwijgende toestemming en goedkeuring der besturen, waartoe ik dagelijksch gereed ben om het voor onpartijdige en naar waarheid en naar Gods woord oordeelende regters te bewijzen.

En dat hij zich *tegen de Besturen verzet zou hebben* is nog verder van de waarheid. Immers, nadat ons die wet, en de dwarsboming, zoo van het Provinciaal bestuur als van den consulent Ds Smid [5]) bekend was geworden, heeft Ds Scholte wel langmoedig en vriendelijk, onderscheiden reizen, door verzoek en bede echter, den weg tot den predikstoel voor zich uit liefde tot de Gemeente en Gods eer en verheerlijking zoeken

te openen, maar heeft toen alle aangewende middelen hiertoe vrugteloos waren, dien weg verlaten en heeft op aanzoek in het open veld gepredikt, hetwelk noch door het Provinciaal, noch door eenige kerkelijke verordening verboden was. Zoo onwaarachtig is het, dat hij zich daartegen verzet zou hebben; integendeel hij is ten geheel onderworpen geweest; doch misschien was het laatste voor hen nog een groter ergernis, zal iemand zeggen, als het eerste geweest zou zijn. Ik stem dit toe als zeer wel mogelijk, maar waar blijft, zoo zulks willekeurig strafbaar zal zijn, onze vrijheid, waarmede wij vrij gemaakt zijn in Christo, en die wij beschermen moeten? Gal. 5 : 1, 13. Indien men straft, hetgeen verboden is, en men straft hetgeen niet verboden is, zal men dan niet in 't vervolg die straffers, en niet Christus naar de oogen moeten zien? En wie zal dan nog veilig zijn? *Ergernissen heeft Christus gezegd zullen er komen, maar wee dien door wien zij komen* Matth. 18 : 7; Luc. 7 : 1. Er zijn gegeven en genomen ergernissen en nu oordeele ieder, of deze met regt gegeven was of met onregt genomen word, indien hij maar *een regtvaardig oordeel oordeele,* naar Christus' bevel, Joh. 7 : 24.

Wij keeren terug tot den 12den October. Na het voorgevallene des morgens, werden de deuren van het kerkgebouw uit naam van de kerkvoogden, gesteund door het plaatselijk bestuur, gesloten. Daar er zoovelen van heinde en verre waren gekomen om ds Scholte te hooren op dezen Zondag, en zij zich zoozeer daarin zagen teleurgesteld, werd besloten in het open veld te vergaderen, en wel op een stuk van het „pastoryland". Ds de Cock met diens vrouw zaten, te midden van eenige honderden toehoorders, op een boerenveldwagen. Er viel daarbij niets bizonders voor.

Naar eene mededeeling gedaan in een geschriftje, dat niet in den handel is, doch het bizonder eigendom der familie, en gedrukt bij T. Berg, Sappemeer: *Een bladzijde uit het leven van Trijntje Eppes Doornbos,* waren deze honderden ten slotte getuigen van een aangrijpende plechtigheid: De Cock en Scholte maakten in het open veld een verbond om in de kracht des Heeren staande te blijven tegen alle verdrukking en vervolging. [6])

Voor het hooggerechtshof te 's Gravenhage, kamer van correctionnele appellen, van den 2en December 1835, zeide Van Appeltere, dat „ds Scholte op dezen 12 October het allereerste voorbeeld gaf dier godsdienstoefeningen in het open veld, die zich sedert zoo zeer hadden vermenigvuldigd, en predikte te Ulrum staande op eenen boeren wagen, op welken nevens hem De Cock en diens huisvrouw zich bevonden."

Nog dienzelfden dag vertrok Scholte met vrienden uit „de stad" naar Groningen, om des Woensdags nog tijdig te Nijkerk te kunnen zijn en aldaar een beurt voor ds C. C. Callenbach te vervullen. [7])

AANTEEKENINGEN HOOFDSTUK XXXIV.

[1]) *Verder Berigt,* blz. 89—94. De Cock schrijft den naam van den consulent foutief als *Smit.*

[2]) De officiëele naam was Christelijke Gereformeerde Kerk! Zeer merkwaardig is, dat Van Velzen hier schrijft (blz. 5): Een gedenkboek der Afscheiding namens de Chr. Geref. *Kerken.* We zijn dicht bij '86! 't *Gedenkschrift* verscheen in 1884! Vgl. ook het telegram door de synode van de Christelijke Gereformeerde Kerk te Zwolle, Aug. 1933, aan de synode van de Geref. kerken in Nederland te Middelburg, 1933. In dat telegram noemt zij zich : Christelijke Gereformeerde kerken. Cf. Acta 1933, art. 237.

[3]) In den eersten brief uit de gevangenis geschreven aan zijn vrouw, deelt De Cock mede, dat hij op zijn reis naar Groningen nog even bij dezen broeder te Mensingawier is geweest.

[4]) Van Velzen dateert in a.w. blz. 73: den 16den Juli *1834.*

[5]) In het stuk dat berust in 't archief De Cock schrijft deze den naam van den consulent soms ook met een *d.* De teksten zijn in dit stuk later ingevuld en met anderen inkt, alzoo een bewijs dat hij het verhaal der gebeurtenissen „aus einem Gusse" doet; de teksten staan hem wat den inhoud betreft helder voor den geest, doch hij vult later in waar ze staan.

[6]) *De Crisis der Jeugd, door* DR H. BOUWMAN, J. H. Kok, Kampen, blz. 11.

Naast het mooie oude kerkgebouw, aan het onsierlijk grasveld van 't kerkhof, grenst de schoone en groote tuin van de pastorie, min of meer verscholen in het groen van het geboomte dat dezen tuin maakt tot een kleinen lusthof. Merkwaardige pastorie! Eens stond daarachter een groote schuur. Er behoorden kleine dertig bunder zware kleigrond tot de pastoralia! De groote schuur is sinds overlang afgebroken. Een kleinere rest nog, verbonden aan de pastorie en dient haar als achterhuis, waarin nog een koestal is. De „onderdeur" van de oude boerderij, dient nog tot deur voor de „deel". Achter den tuin, waarin allerlei soort van geboomte groeit, vruchtboomen van edele soort, zelfs hazelaars en noten, loopt een vaart: 't *Maar,* die naar *Louten* voert, aan 't eind daarvan was de haven, waar de afvaart was van de snik op Groningen.

Het is wel mogelijk dat aan deze zijde van de vaart, dus binnen het terrein van den grooten boomgaard met tuin, de weide moet worden gezocht, waar Scholte sprak van af den boerenwagen. Toch is niet uitgesloten dat deze weide moet worden gezocht over 't Maar, tegenover den tuin, ook dàt stuk behoorde tot de pastoralia.

De oude pastorie staat nog op dezelfde plaats en in dezelfde onveranderde gedaante, gelijk die door het gezin De Cock werd bewoond. Voor dien tijd was het een goed gebouw, wel niet zoo mooi als dat van den vrijgezel ds Wormnest te Warfhuizen, maar veel gerieflijker en beter ingericht dan dat van Eppenhuizen, de pastorie waarin De Cock voor ongeveer tien jaar zijn jonge vrouw had geleid. Deze woning te Ulrum moet zeer oud zijn geweest, binnen- en buitenmuren zijn van groote dikte. De vensterbanken in de „zaal" zijn meer dan een halven meter diep. Hoe praktisch daar in

het hooge noorden tegen de koude des winters en niet minder gunstig tegen zomerhitte. De pastorie was van geen bizonder grooten omvang. Toch ruim genoeg. Achter het voorhuis over de geheele breedte daarvan loopt een dwarsgang. Hier was de ruime keuken en daarnaast de boven beschreven schuur. Van uit deze dwarsgang, de gang naar de voordeur, rechts de zaal, de groote ruime voorkamer, met vier ramen, achter deze zaal de huiskamer, weer met vier ramen, twee naar de zijde van de kerk en het kerkhof gekeerd en twee naar 't zuiden. Uit deze huiskamer heeft men ook nu nog een bizonder mooi uitzicht op Niekerks kerkje met toren. Aan de andere zijde, tegenover de „zaal", gaat men met een trap naar de zeer ruime studeerkamer, waarachter de slaapkamer is. Naar deze tusschengang en ook naar de studeerkamer leiden rondbogige poorten, waardoor uitkomt hoe dik zelfs de binnenmuren zijn. De overlevering wil dat deze pastorie omgebouwd is van of opgebouwd op de oude zware fundamenten van een oud klooster. Hoe dit zij: Ulrums pastorie met tuin kon er zijn en behoorde zeker tot de grootste en meest comfortabele uit den omtrek.

Aan den rand van den voortuin staat een kleine eenvoudige dubbele woning, geschikt voor twee arbeidersgezinnen; ter grootte van een „vuurhok" naast een groote boerderij. Daar stond in de dagen der Scheiding een huisje, staande op een plaats die men noemde: het katersnest. Hier woonde Martje Oosterhuis. Toen in den winter van '34/'35 De Cock te Groningen in het tuchthuis zat, en de vrouw van den predikant met haar kindertjes uit de pastorie gezet werd, en nergens ruimte voor haar was, en geen woning om in te trekken, vond zij hier een plaats; op geen vijftig pas afstand van haar ruime, warme en deftige woning als in een park gelegen.

Aan deze herinnering mag ik geen woorden toevoegen die allicht den diepen indruk van het medegedeelde zouden kunnen vervlakken.

[7]) Foutief meldt Van der Does, a.w. blz. 67, dat Scholte Maandagmorgen 13 October vertrok.

VIJF-EN-DERTIGSTE HOOFDSTUK

TOT AFSCHEIDING BESLOTEN.

DE COCK bleef met de zijnen achter. De schokkende gebeurtenissen, vooral der laatste dagen, waarin het conflict op zijn scherpst was toegespitst, hadden evenwel zijn krachten niet gebroken, noch hem en de zijnen aan het wankelen gebracht. Indien van dit laatste kan gesproken dan slechts op dit éene punt, of hij zich nog eens zoude wenden tot de synodale commissie èn tot den Koning. Doch man van kloeke daden, besloot hij daarvan af te zien. Ook had de droefheid over het sterven van zijn kind hem niet kunnen overmannen, noch hem en zijn vrouw samen in doffe lijdelijkheid doen ter nederzitten. Ds Scholte is hen tot groote vertroosting, steun en onderrichting geweest! Deze kende baron Schenck van Stoutenburg, en was door hem en door Zwitsersche en buitenlandsche tijdschriften min of meer op de hoogte gebracht met de beweging der vrije kerken in Schotland en Zwitserland. De Cock wist daar niet van. Deze daarentegen had de gereformeerde kerk der vaderen innig lief en haar leer beleed hij met volle overtuiging. Het leven, zooals hij zich dat dacht door de kerk in haar bloeitijd geleefd, was zijn ideaal! Waren de gedachten zich van de synodale genootschapskerk te scheiden wel eens in hem opgekomen, was vooral in die richting wel gesproken en geraden en gedrongen door leden van den kerkeraad, De Cock dacht daaraan niet of eerst in de laatste plaats. Reformeeren, terugroepen tot de wet en de getuigenis, redden en behouden, dit was zijn eenig streven.

Evenwel Scholte's verkeer in het midden der gemeente bracht kentering. Nu begon De Cock met zijn kerkeraad, geleerd door de droeve ervaring opgedaan van de zijde der besturen, meer te denken aan de toekomst, dan zich blind te staren op hoe het eens was. Hoe moet het worden; wat moeten wij doen? werd nu de vraag en het onderwerp van denken en samenspreken. Wie kwam nog op voor de gereformeerde leer? 't Waren enkelingen. 't Waren geteekenden! 't Was Scholte. En hoewel er veel

over afscheiding werd gesproken door Scholte tijdens zijn vierdaagsch verblijf, een plan tot deze actie werd geenszins opgemaakt, naar het eigen getuigenis van Scholte en naar dat van De Cock.

Alles wat hij den laatsten tijd had ervaren, 't welk hij zelf onder vier hoofden saâmvat: „de handhaving van 't vonnis der schorsing; de citatie voor de rechtbank te Appingedam met het klaarblijkelijk doel hem te veroordeelen en den mond te stoppen, de weigering om Scholte, een „geordend" leeraar, op te laten treden, en eindelijk de vernieuwende aanvraag van den kerkeraad om door de noodzakelijkheid gedrongen ons af te scheiden," [1]) dat alles werd hem eene duidelijke aanwijzing en eene roepstem des Heeren: *„Gaat uit van haar mijn volk, opdat gij aan hare zonden geen gemeenschap en aan hare plagen geen deel hebt."*

De Cock, man van kloek besluiten, en overtuigd dat hij in den weg was, deelde den volgenden dag, Maandag den 13den October, aan den kerkeraad mede, dat hij besloten was thans te voldoen aan *hun* begeerte, zich met hen af te scheiden.

De Acte van Afscheiding was reeds door hem opgesteld, de inhoud kon dus ordelijk worden besproken. Hij handelde niet als dominocraat; zij handelden saâm, in volle overeenstemming, na rijp beraad, na lang geduld en na geaarzeld te hebben, na alles in het werk te hebben gesteld om deze breuke te voorkomen. Zij beschouwden deze daad als eene van wederkeering. Allen die den inhoud van De Cocks geschriften hebben gelezen en hebben gevolgd de argumentatie in de vele smeekschriften, protesten en brieven door hem opgesteld, zijn vertrouwd geraakt met zijn manier zich te drukken en hebben gelet op zijn methode zich voortdurend te beroepen op de Heilige Schrift en de belijdenisschriften. Deze allen, die ook hebben kunnen opmerken dat hij in zijn betoog gemeenlijk wat al te breedsprakig was, moeten wel zijn getroffen door het feit dat deze Acte van Afscheiding of Wederkeering, hoezeer zij verraadt door hem te zijn opgesteld ook zonder den steun van ds Scholte, zoo zakelijk en bondig van inhoud is.

Zij werd nog in dezelfde vergadering geteekend door den kerkeraad, natuurlijk met uitzondering van De Cock zelf. Immers deze was geschorst.

Op den veertienden October, tegen den avond, werd de gemeente opgeroepen; haar werd het besluit van den kerkeraad medegedeeld; de Acte voorgelezen en toegelicht. Daar het kerkgebouw voor een dergelijke vergadering zoude gesloten zijn geworden, hoewel de kerkeraad nog niet in zijn ambt was geschorst, alleen de leeraar, kwam men te samen in het huis van de weduwe G. H. Hulshoff, die ook zelf de Acte heeft geteekend.

Allen die teekenden verklaarden daardoor zich af te scheiden van die

van de kerk niet waren, doch tevens gemeenschap te willen oefenen met alle ware gereformeerde ledematen, en voegden aan deze dubbele verklaring nog een derde toe, deze namelijk: dat zij hunnen „onregtmatig geschorsten Predikant, als hunnen wettig geroepen Herder en Leeraar blijven erkennen." Ook is de Acte geteekend door zijne vrouw, en wel bovenaan de derde bladzijde, als „Frouwe H. Venema. Lidmate". Echter zij is niet de eerste vrouw die de Acte teekende, aan haar handteekening ging die van twee lidmaten vooraf A. K. van Dijk en die van Swaantje Sygers Bos. Laatstgenoemde teekende voor zeven personen. Waren er onder de ledematen, die hun eigen naam niet konden schrijven, dan deed dit een ander voor hen. Voor vier personen deed dit, wat uit het schrift met bijna volstrekte zekerheid is op te maken, de predikantsvrouw. De rouwdragende moeder nam levendig deel aan wat er in deze laatste dagen voorviel in de gemeente; eene moeder der gemeente, zorgende voor de kinderen die haar gelaten werden, rouwe dragende over die haar mishandelden.

De Cock evenwel zorgde voor het wettigen dezer onderteekening, niet hij zette voor hen de hand, maar schreef met eigen hand er bij: *niet kunnende schrijvende, maar zulks in de openbare vergadering autoriseerende en verzoekende.*

Tellen wij allen te zamen, die de Acte teekenden, alzoo de ledematen, verder die door De Cock, in het opschrift boven hun handteekening geschreven, worden aangegeven als: „Ledematen die in den tijd der schorsing werden bevestigd of door des Heeren Geest den Heere Jezus ingelijfd en nu door den kerkeraad dezer gemeente aangenomen zijn", en eindelijk nog degenen die door De Cock worden genoemd: „Hoofden des Huisgezins die geen Ledematen zijn maar echter wenschen zich te voegen met de hunnen bij de Gereformeerde Gemeente", dan komen we tot het getal van bijna twee honderd vijftig, belijdenden en gedoopten. Toch was dat getal metterdaad aanzienlijk grooter, want de ledematen teekenden slechts voor zich en voor hunne kinderen. Zoo teekende Frouwe de Cock slechts voor zich zelf, zonder opgave van het getal harer kinderen.

Men leze de namen hier geschreven, en twee woorden der Schrift zien we zoo duidelijk bevestigd: „Gij ziet uwe roeping, broeders! dat gij niet vele wijzen zijt naar het vleesch, niet vele machtigen, niet vele edelen, maar het dwaze der wereld heeft God uitverkoren, opdat Hij de wijzen beschamen zou; en het zwakke der wereld heeft God uitverkoren, opdat Hij het sterke zou beschamen; en het onedele der wereld en het verachte heeft God uitverkoren, en hetgeen niet is, opdat Hij hetgeen iets is, te niet zou maken; opdat geen vleesch zou roemen voor Hem", en dat andere woord: „In plaats van uwe vaderen zullen uwe zonen zijn!" [1])

De Cock deelt zonder eenigen ophef met weinige woorden mede

wat er op dien avond van zoo verstrekkende beteekenis is geschied: „Knielend biddende, hebben wij daarop den eerstvolgenden dingsdag-avond in de vreeze en de mogendheid des Heeren de afscheiding bewerkstelligd en onderteekend, en daarvan in die week afschriften gezonden met begeleide verzoekschriften van bescherming of opzegging onzer gemeenschap, aan Z. M. den koning, den Minister van Eeredienst, het Synode, het Collegie van Toezigt, waarvan zijne Exell. den heer Gouverneur het hoofd is, het Provinciaal Klassicaal Bestuur, en den ring". Met alle deze personen en bestuurscolleges was De Cock persoonlijk in aanraking geweest, of had hij gecorrespondeerd, sinds den tijd dat door hem en tegen hem de actie was gevoerd die ten slotte uitliep op de daad waarvan nu kennis werd gegeven.[2])

Het origineel der Acte van Afscheiding kwam naar Gods voorzienig bestel in handen van prof. Helenius de Cock in het jaar 1856, die het op verzoek van onderscheidene vrienden in April 1868 liet lithographeeren. Het werd gevonden onder een hoop papieren, die voor de familie, welke ze in het bezit had, van geen belang was. Thans berust het in 't archief van de Theol. School te Kampen, daaraan geschonken door de kinderen van wijlen prof. M. Noordtzij, in wiens bezit het was gekomen door huwelijk met de kleindochter van Hendrik de Cock, Frouwina de Cock, genoemd naar de kloeke huisvrouw van den vader der Afscheiding: Frouwe Helenius Venema.

Sinds den jaardag van het vijf-en-zeventig-jarig bestaan der Theologische School is deze Acte het eigendom van de Gereformeerde Kerken in Nederland en kan haar „strekken tot een blijvend bewijs dat de afscheiding niet is begonnen om furore te maken in de wereld, maar om God te kunnen dienen naar zijn woord." Wel was de inhoud daarvan bekend, ook bestaan nog de notulen van de handelingen van den kerkeraad op dien gedenkwaardigen Dinsdagavond, zelfs een lijst van de leden wier handteekening op de officieele Akte voorkomt en wel in hetzelfde boek, waarin deze handelingen eigenhandig zijn geschreven door De Cock, alsmede de namen der leden; doch opmerkelijk genoeg ontbreken daaraan eenige namen en de geheele lijst van „Hoofden des Huisgezins die geen Ledematen zijn maar echter wenschen zich te voegen met de hunnen bij de Gereformeerde Gemeente." Deze lieden waren naar eene gewoonte die in het Noorden des lands toen, en ook later nog zoo veelvuldig voorkomt en zelfs nu nog niet geheel is verdwenen, slechts doopleden. In het verschil later tusschen De Cock en Scholte aan den dag getreden zal dit verschijnsel zijn sterken invloed nog doen gevoelen.

AANTEEKENINGEN HOOFDSTUK XXXV.

[1]) Onder de onderteekenaars komen vele namen voor van thans hier en in Amerika bekende families in onze kerken. Ik noem maar enkele uit de predikanten-wereld en uit die der christelijke school: Winter, Bos, Zwart, Prins, Danhof, Dikema, Veltman, Van der Borgh, Hulshoff, Wieringa, Poelman, Oosterhuis, Boerema, Ritsema, Veltkamp. Velen hebben hunne namen verkeerd geschreven: bijv. Dikijma, Jan Derks Diekema, Derk Jans Dijkema. Deze drie zijn van denzelfden familienaam Dijkema: een naam die in de vroegste geschiedenis van de Afscheiding nog al eens voorkomt, toch werd die in de Acte op drieërlei wijze geschreven. Ge treft Jan Derks en Derk Jans onder elkander in de Acte, vader en zoon, toch schrijft de zoon den naam anders dan de vader. Men vergelijke voor den naam Dijkema, *Diekema*, Rullmann, a.w. blz. 215—22. De overleden gezant droeg ook den naam Jan: Gerrit Jan Diekema.

[2]) De rijm-kroniek bezingt de daad der Afscheiding in deze „dichtregelen", de coupletten 79—81:

De Cock mogt van toen aan
Gods Woord en wil verstaan,
zich van de Staatskerk [a]) af te scheiden;
Gods volk uit Babylon te leiden.
't Bevel dat God door 't Woord toch gaf
was: „Scheidt u af".

't Drie-vierde der gemeent',
dat was met hem vereend;
benevens dat: drie ouderlingen [b])
en twee diakenen, die hingen
hem aan: men gaf ook schriftelijk
daarvan een blijk.

Gemeent' en kerkeraad,
herkozen met der daad,
hem tot hun Leeraar, en zij kwamen
met hem bijéén; zij knielden zamen,
en baden God, om in hun paân,
hen bij te staan.

---

[a]) De kerk der vaderen is nimmer Staatskerk geweest; zij was „bevoorrechte kerk". Men kon haar toen beter landskerk, in 't Schotsch *Stated Church,* in 't Fransch *Eglise établie* noemen.

[b]) De „dichter" vergist zich hier: twee Ouderlingen teekenden de Acte en drie „Diaconen".

Zoo was, als is gezegd,
de grondslag nu gelegd
der Scheiding van 't Lib'raal genootschap.
Men zond die week ook daarvan boodschap
aan laagen en aan hoogen Raad
van Kerk en Staat.

ZES-EN-DERTIGSTE HOOFDSTUK

HET BEGINSEL VAN DE AFSCHEIDING.

ZOO is dan de Afscheiding een feit geworden! In den loop van de zeventiende eeuw was het reeds eenmaal tot eene afscheiding gekomen. Althans in den kring van confessioneelen wordt de beweging van Jean de Labadie ietwat tendentieus gekarakteriseerd als „de eerste afscheiding van onze vaderlandsche kerk" [1]; gelijk de dweepzieke fractie in het land van Axel, die zich afscheidde onder den naam van „de Herstelde kerk van Christus", en den oefenaar J. W. Vijgeboom voor een tijd tot haar voorganger had, door Reitsma's *Geschiedenis van de Hervorming en de Hervormde Kerk* gaarne op één lijn wordt gesteld met de Afgescheidenen als beide behoorende tot de zuivere „separatisten". [2])

Na de aanleiding tot de Afscheiding te hebben beschreven, en nog vòòrdat we overgaan tot het verhaal van haar uitbreiding, dienen we op deze plaats iets te zeggen van het *beginsel* der Afscheiding.

Hier is het nog niet de plaats het beginsel van de Afscheiding in haar geheel genomen te onderzoeken; daartoe zal eerst moeten zijn nagegaan hoe en naar welk beginsel zij zich heeft uitgebreid. Immers mannen van groot gezag hebben geoordeeld, dat de Christelijke Gereformeerde Kerk na 1834 is afgeweken van het standpunt, waarop zij zich in Ulrum had geplaatst. Deze afwijking zou zich niet eerst in 1869, ja zelfs niet in 1839, bij de aanvrage om vrijheid, hebben geopenbaard, maar reeds nà, of goed gezien reeds in 1834 hebben plaats gegrepen. [3])

Anderen hebben gewezen op verschil in beginsel bij de Afscheiding te Ulrum met die te Doeveren en Genderen. [4])

Het is dan vòòr dat we overgaan tot de geschiedenis der uitbreiding noodig tot klaarheid te komen omtrent het standpunt ingenomen door De Cock met den kerkeraad op Maandag 13 October en waarop de geheele gemeente van Ulrum, met uitzondering van een achttal leden, zich aan den avond van den 14en October naast den kerkeraad heeft gesteld. [5])

Ook is het hier de geschikte plaats iets te zeggen met betrekking tot het tweede deel van den titel aan den kop van dit hoofdstuk geplaatst.

De tegenstanders van de Afscheiding, van de evangelischen, de vrijzinnigen, tot de confessioneelen toe, spreken het liefst van Separatie en van Separatisten. [6]) Ook van gereformeerde zijde wordt deze benaming wel gebruikt; soms in afwisseling, dan van Scheiding sprekende, en later weer van Separatie. Bij onze tegenstanders geschiedt dit met opzet; misschien moet ik met het oog op anderen zeggen, uit overtuiging, „wijl verkeerde namen uitermate verwarrend werken op kerkelijk gebied." [7]) Het komt zelfs voor dat men aan predikanten die dienen in de Gereformeerde Kerken adresseert: aan N.N., *afgescheiden* predikant te X. [8])

We willen aannemen dat hier niet de lust tot plagen parten speelt, maar de overtuiging, dat de naam: de Gereformeerde Kerken in Nederland, *wederrechtelijk* door ons wordt gedragen. [9])

Van onze zijde gezien schuilt in den naam *Afgescheidenen* geen scheldnaam, integendeel! Niet dat wij den naam, waaronder wij bij de regeering bekend staan, zouden willen inruilen tegen Afgescheidenen of Doleerenden, gelijk men in deze zelfde kringen meent ons te moeten aanduiden. Natuurlijk niet! Wij zijn dankbaar, dat naar Gods voorzienig bestel bij de naamsverandering onzer kerken, na de vereeniging in 1892, de Hooge Regeering, t.w. de radicale minister van justitie Smitt, er geen bezwaar tegen had, dat wij onder den naam van: de Gereformeerde Kerken in Nederland, van toen af zouden bekend staan, want ons gold dit een zeer groot beginsel. [10])

Echter als tweeden naam mag men ons gerust Afgescheidenen noemen of Doleerenden. Immers deze namen herinneren levendig aan de eenerzijds droeve, maar ook anderzijds goede dagen der beide reformaties van de vorige eeuw. De Cock en de zijnen hebben zich, zeer bewust van wat zij deden, *afgescheiden* van de in hun oog *valsche* kerk; zij zijn uitgetreden uit het verband van de genootschapskerk, nadat zij reeds drie jaren lang hadden gedoleerd over den toestand waarin de Ned. Herv. Kerk verkeerde, gedoleerd, maar niet in doffe berusting. Men schrijve gerust *sine of cum ira et studio* Afgescheidenen, alleen men wete zoodoende af te wijken van de goede gewoonte iemand aan te spreken met den naam waarmede hij naar 's lands wetten te boek staat.

Echter ik weiger te gelooven dat het enkel uit onnadenkendheid zoude zijn of ook zonder beweging des gemoeds, als men van de Afscheiding spreekt als van de Separatie en van de Afgescheidenen als van Separatisten. Dan maakt de toon de muziek, in dit geval een geluid als van gebroken snaren, een geluid waarbij de ondertoon krassend is.

Afscheiding is een bijbelsch begrip! [11]) De vaders der Afscheiding waren overtuigd te handelen naar den eisch van Gods Woord; ze drongen er met

de hartstocht van gekrenkte liefde op aan toch op grond der Heilige Schrift van ongelijk te mogen worden overtuigd. Waarom anders het vreemde woord *Separatie* voor het zoo zuivere en duidelijke woord *Afscheiding* gebruikt, dan omdat zij die het bezigen heel goed voelen, dat aan dat vreemde woord een bijsmaak zit, die nog een weinig bitterder is dan de onaangename smaak die men rekent dat voor ons zoude zijn aan het woord Afscheiding. Ik wil onzen tegenstanders eerlijk bekennen dat de benaming van Separatist ons niet aangenaam is, wijl ze ons onrecht aan doet, en wij wraken het woord Separatie omdat het niet dekt, en dus niet past, voor het historisch verschijnsel op den bodem van ons vaderland, dat bekend staat in de geschiedenis onder den zuiver Nederlandsch klinkenden naam Afscheiding.

Afscheiding kan plicht zijn!

In het begrip Separatie schuilt de neven-gedachte scheuren; zit de nuance van een sectarisch bedrijf; daaruit klinkt de aanklacht van zondige handeling. [12])

Juist deswege, wijl de Afscheiding naar het oordeel der mannen van Kerkherstel zonde was en is, spreken deze gaarne van Separatie. Echter het is om dezelfde reden dat wij dit woord weigeren over te nemen in ons spraakgebruik. Het werk der Scheiding kan het zonlicht verdragen! Het mag en moet met een rond en klaar woord genoemd worden.

Het was een daad van afscheiding van de in het oog der Afgescheidenen valsche kerk. Het was een wederkeering tot de leer en tot de inrichting van de door hen hoog geprezen kerk der vaderen, die zij niet noemden de vaderlandsche kerk, dat zei hun te weinig, neen! dat zei hun droevig veel met betrekking tot den toestand van het vaderland, tot het kerkelijk Nederland dier dagen.

Zij herinnerden zich met heimweê wat zij hadden gelezen en wisten omtrent de kerk der vaderen, en zij waren zich bewust van wat ze met haar gemeen hadden, wat ze als een patrimonium bewaarden met een zorge om jaloersch op te zijn: haar belijdenis der waarheid, haar kerkinrichting, en dan deze liefst *geheel* in overeenstemming met de Heilige Schrift, vrij van het caesaro-papistisch element dat desondanks de kerk der vaderen nog had aangekleefd, haar liturgie en dan die gebruikt zonder eenige afwijking.

Met de opzegging toch van de gehoorzaamheid aan de kerkelijke regeeringen, die zoozeer handelden in openbaren strijd met wat voor hen de regelmaat des geloofs was, paarden zij de daad terug te keeren tot de leer en gewoonte der vaderen, in de hoop dat velen zouden doen als zij, en daardoor in deze landen weer kerkelijk geleefd zoude worden, gelijk zij dat van en omtrent de vaderen hadden gehoord. Dan zou ook het dierbaar vaderland weer groeien en weer bloeien, en ook 's Heeren gunst daaraan worden bewezen.

Deze actie was geen daad van separatie!

Ulrum's vromen, handelende naar den eisch aan de geloovigen gesteld in de belijdenis die zij liefhadden, scheidden zich af van hen bij wie ze niet behoorden, en zij zochten de gemeenschap met die allen te onderhouden, met wie zij zich één wisten in geloof en belijdenis. Zij begeerden geweid en gehoed te worden met den stok *Samenbinders*. Hoe hoog evenwel zijn de wegen des Heeren! Juist hierin werden ze zòòzeer beproefd, dat de jeugd der nieuwe kerkgemeenschap, door de Afgescheidenen gesticht, zoo'n zware crisis door moest maken juist ten gevolge van het woelen van elementen in het lichaam, den groei en welstand tot schade, welke in ernstige crisis moesten worden uitgeziekt. Ja waarlijk de eerste Afgescheidenen ondervonden in het lichaam en in den geest, dat scheiden lijden geeft. Echter ook het lijden heeft hen medegewerkt, want de kerk die zij zoo lief hadden, is in die crisis niet ondergegaan, maar staande gehouden. Den Heere zij de eere voor wat ten goede is gekeerd door Hem, die de Wijsheid is!

In het woord separatie ligt verscholen de gedachte van het gelijke (par), en het zich scheiden en gescheiden houden van het gelijke, dat juist is het zondige bij separatie. Neen, de Afgescheidenen kenden de belijdenis te goed en begeerden te zeer in overeenstemming daarmede te leven, dan dat zij zouden begeerd hebben zich op zichzelven te houden. Ze zochten het gelijke, en dààrom scheidden ze zich af van het ongelijke, om samen te binden dat wat in wezen èèn is door een en hetzelfde dierbaar geloof. Om hun eenheid te openbaren met de nationaal gereformeerde gedachte, in leer en in het daarmee nauw verband houdende leven, keerden zij weder tot de kerk der vaderen, zich afscheidende van de door hen geachte valsche vaderlandsche kerk. Valsch in dubbel opzicht: valsch als kerk, valsch wijl niet passend, noch geschikt voor het dierbaar vaderland, dus wederrechtelijk zich noemende vaderlandsche kerk.

Wij dan schamen ons niet den naam van Afgescheidenen; die moge ons herinneren aan het beginsel dat de vaders der Afscheiding zoo spontaan, met kloeken durf, dreef tot de daad door ons evenzeer gezegend, als door den tegenstander uit verschillend motief, doch als gevolg van dezelfde houding door hen aangenomen gelaakt: het samenhouden van het ongelijke! Zou dat feit geen oorzaak zijn geweest en nog zijn van de zoo groote verdeeldheden onder de achtergeblevenen, die zoo gaarne breed uitmeten over het droef getwist bij de Afgescheidenen, dat steeds meer zou wijken en is geweken onder de zonen, broeders van hetzelfde huis?

Het beginsel waarnaar op 13 en 14 October 1834 werd gehandeld valt alleen op te maken uit de Acte van Afscheiding en uit het kort bericht in de notulen van den kerkeraad van deze daad; en deze beide stukken

desnoodig nog toegelicht met de *Toespraak en uitnoodiging aan de geloovigen en ware gereformeerden in Nederland,* Nov. 1834.

De Acte van Afscheiding is eigenlijk niets anders dan een brief, [13]) geschreven aan schier alle instanties in kerkelijke en wereldlijke regeeringen. In dezen brief wordt medegedeeld op eenvoudige wijze hoe de ondergeteekenden zijn gekomen tot de daad waarvan zij in hun schrijven mededeeling doen. De trant, waarin het stuk is gesteld, komt sterk overeen met dien waarin schier alle de brieven, die voor en na door De Cock en den Kerkeraad aan de besturen en aan den Koning werden gericht, zijn gesteld.

De brief geeft een bondig en kort relaas van wat de ondergeschrevenen sedert geruimen tijd hebben opgemerkt met betrekking tot het bederf in de Nederduitsche Hervormde Kerk. Dat bederf zagen zij uitgebroken overal met betrekking tot de drie 'stukken, die overeenkomstig art. 29 der geloofsbelijdenis, de kenmerken van eene ware kerk uitmaken. Nu hadden zij, door Gods genade een herder en leeraar die hen onderwees uit de Schriften, in overeenstemming met de belijdenisschriften, in alles op Gods Woord gegrond, en hen vermaande afstand te doen van het dienen van God naar menschelijke geboden, de hand leggende op de uitoefening der tucht. Hierbij voer de gemeente wel! Echter de rust en vrede dien zij genoot werd weldra wreed verstoord; hun leeraar werd geschorst, omdat hij openlijk optrad tegen de valsche leer. Gemeente en leeraar gedroegen zich onder de zware beproeving der schorsing stil en kalm; alleen wendden de leeraar en kerkeraad alle pogingen aan deze schorsing ongedaan te krijgen. Toen de besturen de straf eer verzwaarden dan verlichtten, ja eindelijk hun geliefden leeraar geheel afzetten, en zonder nadere aanwijzing uit Gods Woord onbepaalde onderwerping vorderden aan de synodale reglementen en voorschriften en zich daardoor op één lijn bewogen met de paapsche kerk, door de vaderen verworpen, en de conscientie der menschen bonden, toen verklaarden degenen die dezen „brief" hadden geteekend ten opzichte van de Schrift als het ware: *hac nitimur,* op dit Woord steunen we, en met betrekking tot de daarna verworven conscientie-vrijheid: *hanc tuemur,* deze beschermen wij. [14])

Nog zouden zij, althans de leeraar zelf, niet tot deze daad zijn gekomen, n.l. als haar oordeel uit te spreken dat de kerk die hun zoo lief was, zich openbaarde als een valsche kerk, ware het niet dat de besturen zoo driest hun groote vijandschap tegenover de prediking van de gereformeerde leer hadden geopenbaard, dat zij er alles op zetten te verhinderen, dat de als gereformeerd bekend staande ds H. P. Scholte zoude optreden voor de herderlooze gemeente.

Toen was de teerling geworpen. De Cock zwichtte voor den aandrang reeds lang op hem geoefend en ook hij, hoezeer hem dit smartte, moest

wel, als hij de gedragingen zijner kerk toetste aan de Schrift en aan de belijdenis, erkennen dat zij de duidelijke kenteekenen droeg van een valsche kerk, en daar hij met zijn medeambtsdragers als wandelde met den Heere, daar zag hij de leiding Gods in de overkomst van ds Scholte en het besluit werd geboren zich af te scheiden van degenen die zoo klaar hadden bewezen niet van de kerk te zijn, en te verklaren geen gemeenschap met de Nederlandsche Hervormde Kerk te willen hebben, totdat zij weder zou keeren tot den waarachtigen dienst des Heeren.

Dit schrijven ging stilzwijgend van de veronderstelling uit, dat God Zijn volk nog in die kerk had, want de onderteekenaars verklaren er tevens in gemeenschap te willen uitoefenen met alle ware gereformeerde ledematen, en zich gaarne te willen vereenigen met elke vergadering gegrond op Gods onfeilbaar woord, terwijl ze tevens herinneren hoe zij zich in het kerkelijk leven willen houden aan wat voor de gereformeerde vaderen bindend was.

Nog deelen zij mede, dat zij den geschorsten predikant blijven erkennen als hun wettig geroepen en geordenden herder en leeraar.

Men make van dit stuk niet meer dan het is en stelle daaraan geen eischen dan die door de opstellers en onderteekenaars daaraan gesteld zijn.

De Afscheiding is niet opzettelijk door eenige menschen die stonden naar verandering voorbereid; is geen werk van afspraak. Hoe zot te durven beweren dat eenige jonge mannen aan de universiteit het plan daartoe hadden gemaakt. [15]) De Cock zou daar dan toch stellig buiten hebben gestaan! Dra was echter de „missing link", de ontbrekende schakel gevonden: Scholte's reis naar Ulrum; deze ijveraar wist De Cock voor zijn plan te winnen! Zeker, zulke goocheltoeren kunnen wel eens vertoond worden in de pleitzaal, doch als geschiedschrijvers dit doen dan loopen zij gevaar den nek te breken van hun reputatie.

Men heeft opgemerkt, dat De Cock maar een gebrekkig inzicht had in het gereformeerde kerkrecht. [16]) Ik wil niet beweren, dat hij de *Politica Ecclesiastica* van Voetius heeft bestudeerd, zoo min hij eene van te voren logisch in elkander gezette theorie heeft uitgewerkt van een of meerdere methoden waarnaar men te werk kan gaan bij de reformatie der kerk. [17]) Geen traktaat van de reformatie der kerk is door De Cock geschreven jaren vóór dat de actie die op Afscheiding uitliep een aanvang nam, zoo min hij een lijfblad had ter zijner beschikking waarin hij van week tot week kon getuigen tegen het ingeslopen en voortwoekerend bederf in de kerk. Men spreke ook niet bij de Afscheiding op eene anachronistische wijze van het: afwerpen van het synodale juk; van het: ter handnemen van de reformatie, en het: opzeggen van de gehoorzaamheid aan de synode; hoe waar het ook is dat met de Acte van Afscheiding dit alles

werd gedaan door den kerkeraad van Ulrum en degenen die dit gedenkwaardig stuk teekenden.

De Afscheiding is niet voorbereid door menschen, wèl door den Heere, Die het hart bereidt en het verstand verlicht. De Afscheiding was in Ulrum wèl een massale daad van de geloovigen naar den eisch der Schrift en van de belijdenis des geloofs, die ze weer lief hadden gekregen en meer lief kregen naarmate ze haar beter leerden kennen naar dat zij er trouwer naar handelden.

Zij allen die onderteekenden zagen steeds klaarder, dat de kerk die gehoorzaamheid van hen eischte in dingen waarin zij Gode meer moesten gehoorzamen dan de menschen, dat de kerk die zich zelve gehoorzaam bewees aan inzittingen van menschen bij groote en duidelijke ongehoorzaamheid aan des Heeren woord, dat de kerk die strenge tucht oefende op overtreders van wat voor haar wet was, doch de tucht versmaadde naar de Wet des Heeren, dat de kerk die bovendien vooral in de voorlaatste en laatste tijden hittiglijk vervolgde die in de vreeze des Heeren wilden leven hun godsdienstig en kerkelijk leven, dat die kerk zoozeer de merkteekenen eener valsche kerk droeg, dat het aan hen steeds moeielijker werd te verstaan dat hun leeraar dat niet even klaar zag als het aan hen was. Dan eindelijk *zag* ook hij wat hij al *lang* had gezien, maar als met betraande oogen haast niet kon en durfde zien. Toen hem dan de oogen ook opengingen, ja als door Gods leiding werden opengedaan, van Wien het hoorend oor en het ziend oog zijn, ja die beiden, toen volgde op het zien het besluit en op het besluit de daad.

Een waarlijk reformatorische daad!

Achten anderen, mannen die wij eeren als helden Gods, dat De Cock met de zijnen voorbarig hebben gehandeld [18]), wij kunnen ons zoo levendig indenken de smart en de teleurstelling bij De Cock en zijn medestanders, dat vrienden die hem waren geweest tot grooten steun en bemoediging, nu achterbleven en zich niet afscheidden. Doch dit is zeker, hoe goed het hen ook zou doen dat de maatregelen die straks op aanstoken der synode en der „lagere besturen", tegen de Afgescheidenen genomen zouden worden, werden getoetst en gewraakt, toch zal de afkeuring der Scheiding door deze zelfde mannen broeders hen niet aan het wankelen hebben gebracht op den weg waarop zij wisten door hun God te zijn geleid. Ook De Cock en de zijnen zullen hebben verstaan, wat later door zoovelen ook onomwonden is uitgesproken, dat de gevolgen van een valsche kerkelijke verhouding niet uitblijven, en als men meent zulk een valsche positie te moeten handhaven, dat men dan komt tot valsche redeneeringen, uitspraken en gedragslijn. [19]) Zoo is het dan geen wonder dat men bij de mannen van Kerkherstel, van een graaf van Hogendorp, Capadose, Groen, Moorrees, tot de confessioneelen van onzen dag, uitspraken zal vinden over

het beginsel der Afscheiding, te verklaren uit de groote zwarigheid van de positie waarin zij zijn achtergebleven. Het is voor menschen die in een valsche kerk verkeeren heel moeielijk om in de beschouwing van de kerk weer gereformeerd te worden en een juist oordeel zich te vormen over een eenvoudige en zuiver gereformeerde handeling, welke elke gereformeerde met artikel 28 en 29 der belijdenis voor oogen, en die niet is onderste boven geredeneerd door een vaak moeielijk te volgen theorie of liever, die niet door geschriften uit dien hoek in de war is gebracht, gemakkelijk verstaat, hoe moeielijk het ook moge zijn naar het verkregen inzicht ook te handelen.

Leest men de Acte van Afscheiding, vergelijkt men deze met de Heilige Schrift, en toetst men dan de daad, waartoe te Ulrum knielend het besluit werd genomen, aan de belijdenis, dan is voor ons, die niet in de moeielijke positie van onze bedillers verkeeren, de zaak niet zoo moeielijk, en de conclusie niet zoo bezwaarlijk te trekken: de Afscheiding was een zuiver reformatorische daad!

Als het waar is dat er drie methoden van reformatie zijn, die van het Réveil, van Kerkherstel en door breuke met de bestaande kerk, dan is de Afscheiding geschied naar de laatste methode.

Wederom is betoogd dat de reformatie door breuke met het bestaande op drieërlei wijze kan plaats hebben: door breuke met de bestaande organisatie; door breuke met het bestaande kerkverband, en door breuke met de bestaande kerk, dus door nieuwe kerkformatie.

Zonder hier critiek te willen oefenen op deze voorstelling, door te vragen waarin eigenlijk het verschil bestaat tusschen breuke met de bestaande organisatie en die met het bestaande kerkverband [20]), is wel zeer beslist de Afscheiding eene reformatie door breuke met de bestaande kerk, derhalve nieuwe kerkformatie doch door wederkeering. De geloovigen te Ulrum kwamen voor de vraag te staan of de plaatselijke Hervormde Kerk als formatie nog de ware kerk van Christus was, en het duidelijk antwoord door hun daad gegeven was een besliste ontkenning van de gestelde vraag. De methode van reformatie toegepast, vond De Cock met de zijnen in de Heilige Schrift en in de geloofsbelijdenis, en deze methode veronderstelt een valsche kerk, en dit niet slechts „in toepassing op het genootschap abstract gedacht, maar ook in toepassing op de plaatselijke kerk als afdeeling van dat genootschap." Dat zij de plaatselijke kerk te Ulrum niet als ware kerk beschouwden, maar als collegialistische afdeeling van de Hervormde Kerk, blijkt duidelijk uit den eisch der individueele afscheiding, dien zij stelden aan alle de leden der gemeente van Ulrum. Volgens de afgescheidenen te Ulrum was de Hervormde Kerk aldaar een valsche kerk, ook in plaatselijk corporatieven zin; en daaruit volgde voor hen dat ieder gereformeerde zich van haar onvoorwaardelijk moest afscheiden. Deze afscheiding

veronderstelde, dat in de Hervormde Kerk en derhalve ook in haar afdeeling te Ulrum een valsch kerkbegrip belichaamd was; zij heeft zich daar tegenover gesteld, opdat zij het ware kerkbegrip mocht verwerkelijken. De Cock en zijn mede-geloovigen hadden niet de gedachte dat, wijl toch *zij* leden waren der gemeente van Ulrum, deze gemeente nog wel een ware kerk was. Hadden zij dit kerkbegrip aangehangen, dan zoude hun afscheiding zonde zijn geweest. Integendeel juist wijl in de geloovigen de kracht ligt eene kerk te formeeren, en dus ook die, bij deformatie, te reformeeren, dààrom was de roeping der geloovigen te Ulrum door zich af te scheiden van de gedeformeerde kerk alzoo de reformatie tot stand te brengen. Hoe lang De Cock ook had geweigerd zich af te scheiden, hoezeer hij hing aan de Nederlandsche Hervormde Kerk, er bleef hem eindelijk, naar Gods Woord en de belijdenisschriften, niets anders over dan zich met degenen die van eenzelfde inzicht en belijdenis waren af te scheiden van de Hervormde Kerk, en krachtens het recht, ontleend aan het ambt der geloovigen, in nieuwe kerkformatie zich te openbaren.

Daarbij handelden de geloovigen te Ulrum, een ieder voor zich zelf; elke geloovige verliet individueel de kerk, al is het waar dat de leden van den kerkeraad daarbij op den 13en October voorgingen en het voorbeeld gaven, welk voorbeeld, uitgezonderd het achttal dat achterbleef, alle de leden volgden. Men meene niet dat de kerkeraad het synodale juk afwierp voor de gemeente, en wijze er niet op dat zijn leden de eersten waren die de Acte teekenden en dat in de notulen van den kerkeraad boven de mededeeling van wat op 14 October is geschied staat: *Handelingen des Kerkeraads van Ulrum!*

Immers onder dit hoofd volgt dan: „Dinsdagavond den 14den October hebben wij na biddend en knielend opzien tot den Heer ons afgescheiden van de valsche kerk en in de mogendheden des Heeren het ambt aller geloovigen aangenomen...."

De Cock scheidde zich niet af van de geloovigen alszoodanig in de Hervormde Kerk, maar wèl scheidde men zich te Ulrum van deze geloovigen af in hun hoedanigheid als leden der Hervormde Kerk. Men vergete echter niet, dat De Cock, vòòr hij tot de daad der afscheiding kwam, moge hij al biddend en onderzoekend te werk zijn gegaan, als wandelende met God, niet een theorie van reformatie voor zich en zijn geestverwanten had geformuleerd. Men is te Ulrum niet begonnen met een wel doordacht, duidelijk uitgewerkt, alomme bekend gemaakt en door velen besproken plan. De geschiedenis der Afscheiding ging bijna een halve eeuw aan haar beschrijving vooraf; het handelen ging voorop. Een theorie, waarnaar men zou gaan handelen, was door De Cock niet opgebouwd. Ziende in het gebod, blind in de uitkomst. Wijl men zag in het gebod, ging men bij den aanvang terstond uit van de Schrift en de

belijdenis. Aangezien men blind was in de uitkomst, werden met het oog daarop geen voorwaarden gesteld. Daardoor is het kerkbegrip der Afscheiding te Ulrum zoo eenvoudig! Hierin komt zij sterk overeen met de reformatie in de 16e eeuw. Wel beschouwde men zich te Ulrum als de voortzetting van de vroegere Gereformeerde Kerk, maar dit houdt iets anders in dan voortzetting te zijn van de plaatselijke afdeeling aldaar van het Hervormd kerkgenootschap. Van den aanvang af stelde De Cock zich op het standpunt dat de geloovigen die er nog zijn in de Hervormde Kerk, en dat ze daar nog waren wist hij en geen oogenblik twijfelden de Afgescheidenen er aan, dat er zelfs nog betrekkelijk vele geloovigen waren in de Hervormde Kerk, zich daarvan moesten afscheiden, om zich samen te openbaren als de ware kerk. De Cock was een bijbelsch, confessioneel en daarbij een streng kerkelijk man. In art. 27 en 28 der belijdenis zag hij niet de beschrijving van het instituut der kerk; hij vond de kenteekenen van het instituut der kerk gegeven in art. 29 en daarnaar werd te Ulrum gehandeld; deze opvatting ligt aan de Afscheiding ten grondslag.

Eene gedachte als tot uiting kwam, dat de Afscheiding te vroeg was voor de traagheid van onzen volksgeest [21]), is nooit opgekomen in De Cock's gedachten, en indien ja, onmiddellijk teruggedrongen, toen hij het gebod zag.

Eens werd geschreven, met het oog op den aanvang der Scheiding: de vraag is niet hoedanig was haar begin! Echter men behoeft over dat begin, uit sympathie voor de eerste Afgescheidenen, niet vergoelijkend heen te stappen. Juist dat begin schamen wij ons niet, wijl geboren uit een zuiver beginsel. [22]) Dat begin is heroïsch! Liever schrijf ik: het begin, wijl geboren uit een heilig beginsel, is zoo eenvoudig, zoo waar, zoo klaar! De Scheiding is geboren uit verdediging van de nationale gereformeerde leer, [23]) van haar te mogen belijden en beleven, in de prediking en in de inrichting der kerk. De Afscheiding was wettig, op grond der Heilige Schrift, en door de loochening van de Nederl. herv. van de leer beleden in de belijdenisschriften, in alles op Gods Woord gegrond. Toen De Cock tot dit inzicht was gekomen heeft hij alles gedaan en beproefd de kerk terug te doen keeren tot de belijdenis en handhaving der waarheid. Dit werd hem onmogelijk gemaakt. Nu restte hem niets dan na lang pogen, strijden, dulden en lijden, zich af te scheiden om daardoor de kerk des Heeren te behouden. Hij zag zich op grond van Gods Woord de scheiding opgelegd. Het oordeel dat de Afscheiding te Ulrum niet *doordacht* genoeg is geschied, te weinig met kerkrechtelijk inzicht, doet haar onrecht. De Cock had een bizonder klaar inzicht in het bederf heerschende in de kerk, en in de roeping der geloovigen in dat geval hen opgelegd door den Koning der kerk.

Men zegge ook niet dat te Ulrum de gezangen-kwestie de spil was waarom heel de actie der Scheiding zich bewoog [24]); het ging om beginselen

van veel wijder begrip. Om de belijdenis der kerk, om de eer van deze stichting haars Heeren en om haar recht ging de heroïsche kamp.

Men is te Ulrum niet „gaan loopen", maar men heeft zich afgescheiden, niet eer, dan nadat aan De Cock het getuigen onmogelijk was gemaakt en hij was uitgeworpen. De besturen hebben de afscheiding noodzakelijk gemaakt!

De rechtsbasis [25]) der afscheiding werd door haar gevonden in Gods Woord en in de belijdenis, dies is zij nimmer scheuring geweest, doch zuivere reformatie. De gansche procedure De Cock eindigende in zijn afzetting, is een aaneenrijging van handelingen niet van een ware kerk, maar van zulk eene „die zich en hare ordinantiën meer macht en autoriteit toeschrijft dan aan den Woorde Gods," dat is van eene kerk die het duidelijke kenteekening draagt van eene valsche kerk.

Deze afscheiding droeg noch een sectarisch noch een labadistisch karakter, [26]) doch in haar vasthouden aan de lijn der historie, was zij een echt nationaal gereformeerde handeling, gelijk haar methode zuiver was, gerekend naar de beginselen van het gereformeerd kerkrecht; dies hield men te Ulrum vast aan het recht van de plaatselijke kerk, die door de afscheiding opnieuw werd gesticht. Mocht De Cock al niet sterk gestaan hebben, naar veler oordeel, in het gereformeerde kerkrecht, hij bezat een verstand helder genoeg en een inzicht wel zoo klaar dat hij verstond wat art. 29 der belijdenis in de gegeven omstandigheden van hem en zijn medegeloovigen vroeg. Wijl hij zoo waar was, zag hij zoo klaar. De eenvoudigen zullen God zien; zien reeds ook in wat de Heere van hen eischt. Moest men te Ulrum zijn eigen weg zoeken, zonder voorlichting van gereformeerde canonici van gezag en naam, de weg werd aan hen zoo duidelijk, de wil verzette zich niet, en in gehoorzaamheid aan deze leiding van God deden deze eenvoudigen den beslissenden stap. Zij zagen in Gods licht het licht in het heden, en zij vertrouwden ook voor de toekomst dat God hen verder zoude leeren handelen naar Zijn wil.

Al heeft ons de geschiedenis geleerd dat onze tegenstanders [27]) voort zullen gaan scheeve voorstellingen te geven van wat er in Ulrum is geschied, dat ze zelfs zullen blijven lasteren, dat de Afgescheidenen uit de kerk zijn geloopen, en den eisch blijven stellen dat deze in de ware Hervormde Kerk hadden moeten blijven, wij moeten en mogen handhaven dat de Afscheiding is eene wederkeering tot de leer, de tucht en den dienst der gereformeerde vaderen en dat zij deswege draagt een zuiver reformatorisch karakter!

De geschiedenis heeft de trouwe daad van De Cock en zijn medegeloovigen gerechtvaardigd. De Cock heeft met de geloovigen te Ulrum gehandeld in overeenstemming met de praktijk der reformatie in de 16de eeuw. [28]) Moge er twijfel geopperd zijn aan de historische juistheid der

voorstelling, waarbij een Luther, staande in 't midden van den Rijksdag te Worms, in den mond wordt gelegd het: „Hier sta ik, ik kan niet anders"; der historie getrouw zal het zijn als wij den reformator daar zien *gelijk als* staande en zeggende: „Hier sta ik, ik kan niet anders."

Zoo zien wij De Cock in de eenvoudige woning van de weduwe Hulshoff, *gelijk als* staande en wijzende op Gods heilig Woord, zeggende *hac nitimur* en zijn armen uitstrekkende over de vergadering, als een andere Calvijn beschermende het erfdeel des Heeren, sprekende *hanc tuemur* en daarna te zamen knielende en sluitende de oogen, *gelijk als* wijzende op de heilige Schriften en zeggende: *ziende op het gebod, zijn wij blind in de uitkomst.*

Bij dit gezicht vouwen ook wij de handen, knielen neder, om daarna staande als tot plechtige belofte geroepen, te betuigen, wijzende op Gods heilig Woord en de Belijdenis: *hac nitimur, hanc tuemur.*

AANTEEKENINGEN HOOFDSTUK XXXVI.

[1]) *Geschiedenis onzer vaderlandsche kerk in grondtrekken, door* T. STIGTER, v. d. m. Berkel en Rodenrijs, tweede druk, Utrecht, J. Masselink, bl. 52. Deze beknopte vaderlandsche Kerkgeschiedenis, aanbevolen door dr P. J. Kromsigt, draagt even weinig een objectief karakter, als Reitsma's bekende *Handboek.* Hier wil ik constateeren dat in den verleden jaar bij Kemink en Zoon, Utrecht verschenen, 4en druk van laatstgenoemd *Handboek,* de van verschillende zijden sterk gegispte uitdrukking met betrekking tot het zingen van psalmen door De Cock in de gevangenis te Groningen, voorkomende in de vorige uitgave van genoemd boek, eenigszins gewijzigd is. Nu lezen we op bl. 482: *Hij onderging die straf te Groningen, zich stichtend met psalmgezang* Vgl. 3e druk bl. 767. Wij hebben ons overtuigd van de gegrondheid der hoop door den bezorger van dezen herzienen druk in het Voorbericht te kennen gegeven: „Wij hopen dat wij zoodoende, bij alle verandering, de eigenaardige verdiensten van prof. Reitsma's boek hebben bestendigd", echter ook zijn de eigenaardige gebreken van dit boek bevestigd. De beschrijving van de Afscheiding in den vierden druk is al even weinig objectief als in den voorafgaanden. en even vol van onjuistheden. Ik blijf, ten bewijze, maar op bl. 482 verder lezen en vind daar dan in één zin drie onjuistheden, waarvan de twee laatste het karakter van laster dragen: „ook werden nog een paar *Ulrummers* wegens deze *onlusten* gevangen gezet, o.a. een blauwverver wegens *mishandeling* van den consulent." Of bedoelt de geleerde bewerker met *Ulrummers,* voorstanders van De Cock; en heeft hij vergeten het woord *vermeende* in te voegen voor mishandeling? Heeft de bewerker geen tijd gehad Sybenga's *De Afscheiding* te lezen; of is hij het soms niet eens met diens kerkhistorische en staatsrechtelijke studie? Vermoedelijk niet, ten minste mr dr Den Hartogh heeft zich niet te sterk uitgedrukt in zijn 22ste stelling toen hij poneerde: *„Onwaar* is de voorstelling, *opnieuw* door prof. dr J. Lindeboom gegeven in het Nederlandsch Archief voor kerkgeschiedenis (Nieuwe Serie 25e deel bladz. 255—256), als zou in de gedragingen der Afgescheidenen eenige rechtmatige grond gelegen zijn voor de vervolgingen, die zij moesten ondergaan." Vgl. Reitsma, a. w. 3e druk, bl. 767 (Ik onderstreepte. K.).

[2]) A. w. derde druk, bl. 759.

[3]) *Heraut,* No 544, 597 e. a. pl. Zie: *Afscheiding en Doleantie in verband met het kerkbegrip, door* F. M. TEN HOOR, predikant van de Christ. Geref. gemeente te Franeker, Leiden, D. Donner.

Niemand die over het beginsel der Afscheiding nadenkt vergete naast Kuypers *Tractaat voor de Reformatie der kerken,* de opstellen te lezen verschenen in het Maandschrift *De Vrije Kerk,* van de hand van ds Ten Hoor!

[4]) Ik grijp de gelegenheid hier aan om enkele geschriftjes te noemen, haast vergeten of te weinig bekend; ze zijn alle van wederleggend karakter. Wordt men van evangelische, moderne en helaas ook van confessioneele zijde niet moe scheeve voorstellingen van de feiten te geven en blijkt men het beginsel der Scheiding niet

te kunnen verstaan, ik zeg niet, te kunnen billijken, zoo dienen wij steeds weer uit de bronnen de feiten toe te lichten en uit de feiten het beginsel te verstaan.

Het eerste noem ik: *De Christelijke Gereformeerde Kerk.... door* L. LINDEBOOM, Heusden, Gezelle Meerburg-Wuyster, 1875. Tweede druk. Een uitnemend apologetisch geschriftje, met een naschrift aan dr A. W. Bronsveld (sapienti sat).

Daaraan was voorafgegaan in 1874, een *Proeve van Inleiding op de geschiedenis der Afscheiding in Nederland.... door* C. MULDER. Men diepe deze bizonder geslaagde proeve op en oriënteere zich daardoor op het terrein van den strijd van voor een zestig jaar en make kennis met het strijdmateriaal, waarvan menig stuk thans nog bizonder bruikbaar is.

Reeds noemde ik Ten Hoor's opstellen, deze bevatten wel het beste wat er bestaat om een kijk te geven op de verhouding waarin Kuyper voor de Doleantie stond tegenover de Christelijke Gereformeerde Kerk. Ik weet niet of men bij de verschijning van deze op hoog peil staande apologetische bijdragen daarop wel veel acht heeft geslagen. Indien niet, dan hale men thans nog de schade in!

Van jongeren datum is: *De Afscheiding, een woord aan onze Hervormde Broeders, door* A. M. DIERMANSE, J. Bootsma, te 's Gravenhage, Oct. 1911. Deze brochure dankt haar ontstaan wel in de eerste plaats aan Stigters' *Geschiedenis onzer Vaderlandsche Kerk*, en is waardig van toon, zakelijk van inhoud, gebouwd op de Heilige Schrift, en historisch goed gedocumenteerd. Echter zonder eenige bemanteling zegt ds Diermanse waar het op staat. Slechts èèn aanhaling doe ik hier, waaraan men het geheel kan kennen: „Niet ten onrechte laat iemand zich hierover alzoo uit: Waarlijk, in de dagen der Reformatie was de kerk van Rome nog niet zoozeer verbasterd van het oorspronkelijk Christendom, als dat thans het geval is met de Nederlandsche Hervormde." bl. 9. Men leze deze brochure vooral met het oog op de rechte beschouwing van het beginsel der Afscheiding, bl. 22, 23. Diermanse oordeelt dat de Acte van Afscheiding van Ulrum „beter was ingericht", dan die „van Doveren c. a."; bl. 25.

[5]) Niet onbelangrijk is het boekje van de Hollandia drukkerij te Baarn no 8 van de Vde serie, *Kerk en Secte. De Christelijke Gereformeerde Kerk, door* K. FERNHOUT MZN., predikant der Geref. kerk te Utrecht. Hier en daar is het niet al te nauwkeurig, zoo blz. 48, dezelfde fout waarin ook dr Wielenga verviel in zijn mooi boekje met betrekking tot de data en de uitgaven van De Cock; bl. 29: Scholte was al voor Vrijdag aangekomen. De critiek van Ten Hoor op Kuypers beschouwing van de Scheiding zou ook van toepassing zijn op die van Fernhout.

[6]) Ik acht het niet aan te bevelen dat in meer dan een boekje over de Afscheiding ook van de onzen de benamingen Afscheiding en Separatie door elkander worden gebruikt, vgl. Ten Hoor a.w. bl. 131 v.v. en dr H. Bouwman, *Het reformatorisch beginsel* enz. „Ons Arsenaal" serie 4, no. 4. J. B. van den Brink en Co. Zutphen.

Kuyper schreef zijn: *Separatie en Doleantie,* Amsterdam, J. A. Wormser, 1890. Vooral C. Mulder, a.w. bl. 35.

[7]) Stigter, a.w. bl. 118.

[8]) Ik ontving onder zulk een adres een stuk uit dien hoek.

[9]) Stigter, a.w. bl 118.

[10]) Vgl. *Acta,* Amsterdam 1892, art. 12; *Acta* synode van Middelburg 1896, Bijlage II, art. 178, bl. 230: Rapport van de deputaten voor de correspondentie met de Hooge Overheid.

[11]) Vgl. Diermanse, a.w. blz. 14 v.v.

[12]) Vgl. Stigter, bl. 96.

Kramers-Bonte, Kunst Woordentolk, vierde druk, zegt in voce: „Separatist, een afgescheidene, iemand die het separatisme bevordert, inz. ieder, die zich afzondert

van het algemeen kerkgeloof, die zich van den godsdienst der heerschende kerk afzondert en zijn eigen samenkomsten en godsdienstoefeningen houdt: in Nederland thans dezulken, die zich van de gereformeerde kerk hebben afgezonderd, afgescheidenen." Uit de praemissen is door den auteur een onjuiste conclusie getrokken! De vraag toch is: wie hebben zich thans in Nederland afgezonderd van den godsdienst der (eenmaal) heerschende kerk, van de Gereformeerde Kerk? Het antwoord op deze vraag kan niet zijn: de Afgescheidenen!

[13]) Cf. Hoofdstuk 32, aanteek. 14, bl. 524.

[14]) Cf. C. Mulder, a.w. bl. 16 v.v.

[15]) Cf. dr H. Bouwman, a.w. bl. 4, noot 1.

[16]) Cf. dr H. Bouwman, a.w. bl. 16; K. Fernhout Mzn. a.w. bl. 35.

[17]) Cf. dr H. Bouwman, a.w. bl. 12 v.v. Ten Hoor, a.w. Vooral VII: Theorieën van Reformatie.

[18]) Cf. Groens: *De maatregelen tegen de Afgescheidenen aan het staatsregt getoetst. Groen van Prinsterer, door* PROF. DR P. A. DIEPENHORST, hoofdstuk VII; Groen van Prinsterer en de kerkelijke strijd, bl. 209—806.

Heraut van 13 Oct. 1871. C. Mulders *Proeve* is een zeer welgeslaagde en bizonder pakkende weerlegging van wat van bevriende zijde, doch ook van den kant van de „geïllustreerde Encyclopaedie" van Winkler Prins, als in het „Beknopt Chron. Overzicht der Kerkgeschiedenis door Jhr J. W. van Loon", wordt beweerd omtrent de Afscheiding. Scheeve beoordeelingen dienen niet minder beslist te worden weerlegd dan partijdige veroordeelingen; a.w. bl. 6; 23 en passim.

[19]) Cf. C. Mulder, a.w. bl. 60; vooral Ten Hoor, a.w. bl. 50.

[20]) Cf. dr A. Kuyper: *Tractaat en Reformatie,* 51—58; *Heraut.* Nos. 586—602; *Theorieën van kerkzuivering;* Ten Hoor, a.w. VII, bl. 129—154. Dr H. Bouwman, a.w. bl. 12 v.v.

[21]) Geuit door Groen, cf.: *De gereformeerde kerken in Nederland, door* K. FERNHOUT MZN. *Kerk en Secte,* Hollandia drukkerij, bl. 10, C. Mulder, a.w. bl. 6.

[22]) Cf. C. Mulder, a.w. bl. 31.

[23]) Cf. dr H. Bouwman, a.w. bl. 9; 12; 19; 23; Fernhout zegt hetzelfde van dr Kuypers streven: *De gereformeerde kerken* enz. bl. 17.

[24]) Cf. Fernhout: *de Christelijke Gereformeerde Kerk,* bl. 24.

[25]) Cf. dr H. Bouwman, a.w. bl. 16; 22, 23, tegenover T. Stigter a.w. bl. 87 en zooveel anderen.

[26]) Cf. dr. H. Bouwman, a.w. bl. 12.

[27]) Cf. Afscheidingsbeginselen, dr F. W. Grosheide, *Heraut* No. 2915; Brief naar Jeruzalem, ds J. Gispen, *Bazuin* No. 49, 81ste jaargang, 8 Dec. 1933.

[28]) Cf. dr H. Bouwman, a.w. bl. 15.

Nog verwijs ik naar: *„Ons Arsenaal",* serie 4. No. 2—3: *Begin en beginsel der Afscheiding, door* DR G. KEIZER; *Gedenkboek, S. S. R., 1911:* Hendrik de Cock, bl. 27—50, bijdrage van dr H. Bouwman. *Van Comrie tot De Cock of: het Credo der Afscheiding,* rectorale oratie, prof. dr A. G. Honig, Eeuwjaar der Afscheiding, J. H. Kok N.V. te Kampen. De uitnemende artikelenreeks van dr Kraan in *de Reformatie:* Uit de Historie. De Vereeniging van 1892 I—XIV (eind 13e begin 14e jrg.).

A A N H A N G S E L

BIJ de lithografische weergave van het gedenkwaardig stuk, den 13en October geteekend door den kerkeraad, den 14en door bijna de geheele gemeente, thans berustende in de bibliotheek van de Theologische School te Kampen, dienen eenige aanteekeningen te worden gevoegd.

Een afdruk van deze lithografie treft men ook aan in *Een schat in aarden vaten. III. Het leven van Hendrik de Cock, door* J. A. WORMSER[1]). Het opmerkelijke echter is, dat als Wormser verder in het boek de Acte van Afscheiding of Wederkeering opneemt, hij daarbij niet den tekst volgt van het gelithografeerde stuk, doch dien, welke wordt aangetroffen in zeer veel boeken, die over de Afscheiding handelen; ik noem daarvan eenige naar de chronologische orde, waarin zij verschenen, en welke door mij vroeger reeds werden genoemd en geciteerd. Alzoo bij Gieseler's *De bewegingen in de Nederlandsche Hervormde kerk;* Helenius de Cock's *Hendrik de Cock;* Verhagen's *Geschiedenis der Christelijke Gereformeerde kerk;* Fernhout's *De Christelijke Gereformeerde kerk;* Wormser's reeds genoemd boek en eveneens Sybenga's *De Afscheiding.* In alle deze werken is dit stuk opgenomen onder den titel: *Acte van Afscheiding of Wederkeering* en gedateerd: Ulrum, den 13en October 1834.

De heer J. Wijnbeek te Zwolle, die een beminnaar en vorscher is op het terrein der geschiedenis, ook die der Afscheiding, was zoo vriendelijk mij een op het allernauwkeurigst gecollationeerd afschrift van de Acte van Afscheiding te zenden, waarbij elke regel geheel naar het origineel werd weergegeven. Daar het lezen van de Acte in facsimilé met veel moeite gepaard gaat, heb ik gaarne met het facsimilé ook dezen tekst in dit werk een plaats willen geven en dien hier opgenomen.

---

[1]) Het eerst werd deze lithografische weergave gepubliceerd door Prof. H. de Cock, (Kampen, S. van Velzen Jr, 1868) die blijkens het door hem daarbij gegeven „Voorwoord" het stuk in 1856 in zijn bezit kreeg. Het werd destijds „gevonden onder een hoop papieren, die voor de familie, waarin zij nog bewaard werden, geen belangrijkheid hadden."

Wij ondergetekenden Opzienderen en litmaten der Gereformeerde Gemeente van Jezus Christus te Ulrum; sedert geruimen tijd opgemerkt hebbende, het bederf in de Nederlansche Hervormde Kerk, zoo wel in de verminking of verlochening van de leer onzer vaderen gegrond op Gods woord, als in de verbastering van de bediening der Heilige Sacramenten naar de verordineering van Christus in zijn woord; en in het bijna volstrekte verzuim der kerkelijke tucht; welke stukken allen naar onze Gereformeerde belijdenis Art: 29 kenmerken zijn der ware kerk; door Gods genade eenen Herder en Leeraar ontvangen hebbende die ons naar den woorde Gods de zuivere leer onzer vaderen voorstelde, dezelve zoo wel in het bijzonder als in het algemeen toepaste; werd de gemeente daardoor meer en meer opgewekt om zich in belijdenis en wandel terichten naar den regelmaat des Geloofs en van Gods Heilig woord Galaten 6 : 16. Philp: 3 : 16. en ook afstand te doen van het dienen van God naar menschelijke geboden omdat Gods woord ons zegt dat dit te vergeefs is Matth: 15 : 9 En tevens te doen waken voor de ontheiliging van de tekenen en zegelen van Gods eeuwig genadeverbond: hierdoor leefde de gemeente in rust en vrede, doch die rust en vrede werd gestoord, door de hoogst onrechtmatig(e) en ongoddelijke schorsing van onzen algemeen geliefden en geachten Herder en Leeraar; ten gevolge van zijn openbaar getuigenis tegen de valsche leer en verontreinigde openbare Godsdienstoefeningen; Stil en kalm heeft de gemeente zich met hunnen Herder en Leeraar tot hiertoe gedragen, onderscheidene allerbillijkste voorste(ll)en werden gedaan (en) door onze(n) Herder en Leeraar en door de overige Opzienderen der gemeente, meermalen werd onderzoek en oordeel op grond en naar Gods woord gevraagd doch alles te vergeefs; classicale Provintiale en Sinodale Kerkbesturen hebben dit allerbillijkste verzoek geweigerd, en integendeel gevorderd, berouw en leetwezen zonder aanwijzing van misdrijf uit Gods Heilig woord, en onbepaalde onderwerping aan Sinodale regelmenten en voorschriften, zonder aanwijzing dat die op Gods woord in alles gegrond zijn, daardoor heeft nu dit Nederlansche Kerkbestuur zich gelijk gesteld, aan de door onze vaderen verworpene Paapsche Kerk; dewijl niet alleen het vroeger opgenoemde verderf word opgemerkt, maar daarinboven Gods woord wordt verworpen of krachteloos gemaakt door kerkelijke wetten en besluiten Matth: 15 : 4, 23 : 4. Markus 7 : 7, 8. en zij vervolgd die godzaliglijk willen leven in Christus Jezus naar zijne eigene voorschriften in zijn woord opgetekend Matth: 2 : 13. 5 : 11; 12 10:23. 23:34. Lukas 11:49. 12:12 Joh:5:16. 15:20. Handl. 7:52, 9:4. 22:4. 7. 26:11, 14, 15. Rom: 12:14. 1ste Corinten 15:9. Gal. 1:13, 23. 4:29. Philp. 3:6 1ste Tess: 2:15. Openb: 12:13. Matth. 5:10. 13:21. Markus 10:30. Hand: 8:1 13 : 50. Rom: 8 : 35. 1ste Corinten 5 : 12. 2de Cor: 4 : 9. 12:10 Gal: 5 : 11 6 : 12. 2de Tess: 1 : 4. 2de Timotheus 3 : 11, 12. en de contientie der men-

schen gebonden; eindelijk is op gezag van het Provintiaal Kerkbestuur de Prediking van het woord Gods door een openbaar erkend Kerkleeraar in ons midden de WelEW: Zeer Gel: Heer H. P. Scholte Gereformeerd leeraar te Dovren en Gindren in het land van Heusden en Altena Provintie Noordbraband verboden geworden, en de onderlinge bijeenkomsten de(r) geloovigen welke met open deuren werden gehouden, werden met geldboeten gestraft: uit dit alles tezamen genomen is het nu meer als duidelijk geworden, dat de Nederlansche Hervormde Kerk niet de ware, maar de valsche Kerk is volgens Gods woord en Art 29 van onze belijdenis, weshalve de ondergetekenden met dezen verklaren dat zij overeenkomstig het ampt aller gelovigen Art 28 zich afscheiden van de gene die niet van de Kerk zijn, en dus geen gemeenschap meer te willen hebben, met de Nederlansche Hervormde Kerk, tot dat deze terug keert tot de waarachtige dienst des Heeren en verklaren tevens gemeenschap te willen uitoefenen met alle ware Gereformeerde ledematen, en zich te willen vereenigen met elke op Gods onfeilbaar woord gegronde vergadering, aan wat plaatze God dezelve ook vereenigd heeft, betuigende met dezen, dat wij ons in alles houden aan onze aloude Formulieren van eenigheid NL: de belijdenis des geloofs, de Heidelbergsche Chatechismus en Canones van de Sinode van Dortrecht gehouden in den jare 1618, 1619 onze openbare Godsdienstoefeningen te richten naar de aloude kerkelijke Liturgie en ten opzichte der Kerkdienst en bestuur ons voor het tegenwoordige te houden aan de Kerkenordening opgesteld door de voornoemde Dortrechtsche Sinode, eindelijk verklaren wij bij dezen dat wij onzen onrechtmatig geschorsten Predikant als onzen wettig geroepen en geordenden Herder en Leeraar blijven erkennen.

Tevens vestigde de heer J. Wijnbeek mijn aandacht op de in de eerste, door De Cock zelf verzorgde, uitgave (1 Nov. 1834) der Acte voorkomende afwijkingen met de oorspronkelijke Acte.

Aan zijn schrijven ontleen ik het volgende:

„In de eerste gedrukte uitgave der Acte, zooals die op of ongeveer 1 November 1834 in druk is uitgegeven onder den titel: „Acte van Afscheiding of Wederkeering, en Toespraak en uitnoodiging aan de Geloovigen en ware Gereformeerden in Nederland; door H. DE COCK, Geref. Leeraar te Ulrum, en Ouderlingen en Diakenen der Geref. Gemeente te Ulrum. Te Groningen, bij J. H. Bolt", komen de volgende afwijkingen met de oorspronkelijke acte voor:

regel 42, Matth. 23 : 34 heet in de gedrukte acte: Matth. *25* : 34;

regel 44 en 45, Hand. 8 : 1. 13 : 50 heet in de gedrukte acte: Hand. 8 : 1 *en 50*;

regel 45, Rom. 8 : 35 heet in de gedrukte acte: Rom. 8 : *15*;

regel 45, 2de Cor: 4 : 9. 12 : 10. Gal. 5 : 11 heet in de gedrukte acte: 2 Cor. 4 : 9, *12* ; *1* Gal. 5 : 11;

regel 66 en 67 „betuigende met dezen, dat wij ons in alles houden aan onze aloude Formulieren van eenigheid NL: de belijdenis des geloofs" etc. heet in de gedrukte acte: „betuigende met dezen dat wij ons in alles houden *aan Gods Heilig woord en* aan onze aloude Formulieren van eenigheid *in alles op dat woord gegrond,* nl. de Belijdenis des Geloofs", etc.

De cursief-gedrukte cijfers zijn dus foutief overgenomen en de cursief-gedrukte woorden zijn ingevoegd in de gedrukte acte.

Prof. H. de Cock die in 1868 de *oorspronkelijke* acte in facsimilé had uitgegeven, volgde zelfs nog in den 2en druk (1886) van zijn boek over zijn vader de *gedrukte* editie van 1 Nov. 1834. Hij corrigeerde de fout in regel 45, alleen voorzoover betreft *1* Gal. Er staat bij hem: 2 Cor. 4 : 9, 12 (i. p. v. 2 Cor. 4 : 9; 12 : 10) en in regel 73 las hij *in*gesteld voor *op*gesteld [1]).

Verdere afwijkingen in spelling en interpunctie liet ik terzijde; dergelijke afwijkingen komen ook voor in het afschrift der acte, aan den Minister van Eeredienst Baron van Pallan(d)t van Keppel gezonden door den „Kerkeraad van de Gereformeerde Gemeente van Ulrum", berustend in het Algemeen Rijksarchief te 's Gravenhage, waarvan een fotografische reproductie te mijner beschikking stond.

De dateering der acte is daar 14 October 1834, niet dus zooals in de in 1834 in druk verschenen acte: 13 October 1834."

Zoo mogen wij dan vaststellen dat men bij het publiceeren van de *Acte van Afscheiding of Wederkeering* niet heeft gevolgd den tekst van het officiëele stuk, doch dien welke door De Cock zelf in druk gegeven is.

Dat afwijkingen in spelling en interpunctie in de diverse afschriften voorkomen, verwondert ons niet; integendeel vindt dit zijn gereede verklaring in het feit dat in dezelfde week, waarin de Afscheiding plaats greep, afschriften van de Acte werden toegezonden aan den Koning, den minister van eeredienst, de synode, het collegie van toezicht, het provinciaal en classikaal kerkbestuur, den ring van Leens en persoonlijk de Acte werd overhandigd door De Cock en den oudsten ouderling aan den burgemeester van Ulrum, H. Bazuin.

Hoewel De Cock zeer vlug met de pen was, en geen werk hem te veel scheen, staat toch vast dat deze afschriften niet alle door hem in eigen persoon zijn geschreven. Zeker is dat de origineele acte, thans berustend te Kampen, niet met zijn hand noch in zijn spelling is geschreven.

---

[1]) Ook Verhagen bracht reeds enkele correcties aan. K.

Ja, het vermoeden is gewettigd dat De Cock gegronde redenen had waarom hij *niet zelf de Acte heeft geschreven noch geteekend.*

De brieven ter geleide van het afschrift der Acte, gericht aan den Koning en aan den Gouverneur zijn wèl door hem geschreven, en geteekend door den kerkeraad met De Cocks handteekening het eerst. De Acte van Afscheiding draagt zijn handteekening niet; en waarom niet? Omdat we hier hebben een stuk van den kerkeraad en van de gemeente. De kerkeraad en de gemeente scheiden zich af om de redenen genoemd in hun merkwaardig stuk, en nadat zij dat gedaan hebben, verklaart deze kerkeraad den geschorsten leeraar als weer hersteld in zijn ambt. De kerkeraad handelt; deze zal gezorgd hebben voor de afschriften, gelijk „de opzienderen en lidmaten der Gereformeerde gemeente van Jezus Christus te Ulrum", ook rekenschap gaven aan de wereldlijke en kerkelijke regeeringen van hun besluit en daad; welk besluit mede inhield dat zij hun *„onrechtmatig geschorsten Predikant als hunnen wettig geroepen en geordenden Herder en Leeraar blijven erkennen".*

Alzoo in het ambt hersteld, zal De Cock van nu voortaan de uitgaande stukken van den kerkeraad met dezen teekenen! Dankbaar constateeren wij dat De Cock, zelfs in deze geweldige dagen van droefheid en rouw, van bidden en handelen, man van orde zich betoonde, die heel goed wist wat hij deed, en wat hij moest nalaten te doen, en zulk ordelijk handelen betrachtte tot het laatste toe, „stil en kalm" zich met de gemeente tot hiertoe gedragen hebbende, starende op het gebod, ziende in Gods licht het licht.

NAAM-REGISTER.

A.

Abresch, Petrus 272
Alberda van Menkema, Mevr. W. J. 235
Alders, Geert 20
Allershof, A. G. 87, 88
Alphen, H. van 59, 60
Amorie van der Hoeven, Des 150
Anagrapheus, D. N. 129
Ananias 79
Andel, J. H. van 14
Andriessen, J. 128, 189, 344, 347, 351
Antonius 131
Antonius, Ds 272
Appeltere, A. W. van ... 11, 309, 313, 319, 523, 528, 529, 530, 532, 535, 536, 540, 541, 544, 550
Arius 213, 224
Arntzenius, P. N. 184
Athanasius 224
Augustinus ... 102, 141, 171, 203, 205, 214, 217, 219, 220, 221, 246, 257

B.

Baaij, G. 7
Baas 174, 175
Baas, N. 46
Bähler, C. D. L. 73, 514
Bakhuizen van den Brink, J. N. ... 138
Bakker, E. 544
Bakker van den Palmboom, D. ... 18
Balteus, Franz 76, 94
Balteus, François 94
Bardt 269
Barkema, K. J. 205, 320, 473
Bartels 406
Batema, Rieuwert 544
Battje 175
Baudart 467
Bavinck, H. 18, 167, 482
Bazuin, H. 577
Becking, J. W. 501
Beets, H. 295, 421, 512, 523
Begemann, Chr. 159, 160, 161
Begemann, Fr. A. 168
Begemann, Jac. 159
Begemann, Jan ... 152, 154, 155, 156, 157, 159, 168, 281, 370
Begemann, Ds J. ... 154, 155, 156, 157, 159, 160, 167, 281, 370
Begemann, W. 159
Bekker, Balth. 184
Bekker, E. 77, 94
Bekking 30
Benthem Reddingius, G. ... 38, 99, 100, 110, 112, 126, 127, 129, 150, 236, 237, 238, 243, 283, 297, 310, 313, 318, 320, 325, 326, 327, 334, 335, 337, 355, 362, 370, 374, 378, 379, 381, 384, 445, 447, 453, 456, 457, 462, 463, 464, 465, 467, 472, 486, 501
Berchem, Joh. van 134
Berg. Graaf Willem van den 138
Bergh, W. van den 117, 530
Berghuis, T. J. 387
Bergmann 127
Berkum, H. van 19, 20, 25, 53, 92, 138
Berkum, J. van 30, 501
Bernus, Aug. 50
Beugel, G. J. 63, 64, 67, 92, 279
Beukema, J. J. 41, 170, 171, 320, 408, 473
Beuker 20
Beza 224, 467
Bichon, Mej. 421
Bie, J. P. de 21
Biegelmeyer 377
Biesterveld, P. 233
Bilderdijk, W. ... 48, 73, 77, 101, 108, 366, 389, 482, 512, 513, 521

Binnes, J. 266
Bisschop 404, 407
Blauw, Jan de 130
Blok, P. J. 3
Boeken 24
Boeles, P. ... 75, 76, 77, 78, 93, 94, 127, 131, 186, 197, 237, 265, 266, 313, 326, 327, 328, 330, 331, 340, 380, 421, 430, 522, 524, 527, 528, 529, 532, 534, 535, 536, 537, 538, 539, 540
Boerema, T. R. 558
Bogerman 325, 467
Bolhuis 376
Bolt, J. H. 38, 39, 278, 353, 399
Bomble, Fl. 63
Boone, L. 19, 91
Borger 325, 482
Borgh, K. N. van der 558
Borgh, H. ter 73
Borneman, B. 348
Borneman, G. 348
Borneman, N. ... 40, 41, 50, 189, 345, 347—351, 409
Borneman, Wietske 349
Borneman—Van der Zijl, Mevr. ... 349
Bos, G. K. 320, 473, 558
Bos, J. T. 544
Bos, Swaantje Sygers 556
Bosch, J. ... 25, 126, 127, 131, 132, 138, 271, 388, 390, 405, 506
Bost, A. 95
Bouwhuys, M. ten 139
Bouwman, H. ... 21, 24, 25, 33, 551, 574
Brachthauser 154
Brakel, W. à 121, 171, 467
Brander, J. 544
Brandt, K. W. 24
Brandt, S. M. 515
Brée, C. de 266
Brink, A. 73. 75
Brink, Christina v. d. 354
Broekema, J. E. ... 19, 168, 189, 266, 279
Broes 120, 482
Bronkhorst, D. von 136
Bronsveld, A. W. 573
Brouwer (prof.) 23
Brouwer, L. Meyer
zie Meyer Brouwer, L.
Bruinwold Riedel, ... 124
Brummelkamp, A. ... 1, 10, 11, 14, 49, 52, 73, 91, 122, 133, 279, 323, 406, 407, 513, 524
Brummelkamp Jr., A. 18
Brune, De 30, 501
Bucer 171
Buddingh, H. ... 2, 6, 18, 22, 23, 52, 91, 92, 127, 133, 368
Buiten, M. van 94
Buning, A. 30, 501, 502
Buning, H. C. 137, 151
Bunyan, J. 101
Buursma, B. M. 345

C.

Calcar, Elise van 16, 523
Callenbach, C. C. ... 27, 116, 117, 123, 168, 282, 335, 336, 394, 395, 396, 397, 398, 407, 531, 550.
Calvijn, J. ... 3, 102, 150, 171, 179, 180, 209, 211, 213, 217, 219, 220, 221, 222, 223, 224, 228, 246, 253, 298, 299, 308, 328, 329, 360, 425, 467, 571.
Campen, Van 130
Capadose, A. ... 31, 33, 38, 67, 96, 130, 151, 152, 168, 240, 338, 339, 356, 388, 399, 407, 416, 439, 566.
Cappen de Boer, Jansje 133, 136
Catharina 19
Chaufepié, G. S. 185
Chevalier, M. J. 168
Christianus Sincerus 9, 132
Chrysostomus 213
Clarisse, J. ... 120, 150, 418, 475, 478, 480, 482, 521
Clercq, W. de ... 40, 44, 108, 345, 348, 365, 406, 512, 523
Cloux, A. P. A. du ... 192, 242, 248, 268, 290, 296, 298, 300-304, 306, 307, 309, 311, 319
Cock, Gerhardt 138
Cock, Lenardus 138
Cock, Willem 138
Cock, Anna de 136
Cock, Catharina de 143
Cock, Eelbren de 264
Cock, Enna de 136, 137, 143
Cock, Etje de 145
Cock, Frouwina de 555
Cock, Gerarda Mettina 136, 168
Cock, Ds Gerhard Th. de 313
Cock, Gerhard Regnier de ... 136, 168
Cock, Gerhardt de 136
Cock, Gerhardus Regnerus 143
Cock, Gerrit de 134
Cock, Gerrit de Cock (amptman) 134
Cock, Helenius de ... 4, 12, 14, 28, 33, 40, 50, 51, 86, 87, 91, 92, 138, 139,

142, 151, 156, 161, 162, 168, 194, 204, 230, 279, 282, 305, 368, 417, 421, 422, 454, 506, 530, 545, 546, 547, 555, 574, 576
Cock, Ds Hendrik de .... passim
Cock, Dr Hendrik de 28, 168
Cock, ridder Hendrik de 134
Cock, Hermannus de 157, 161
Cock, Hermanna de 136
Cock, Hermanna Margaretha 137
Cock, Itia de 136
Cock, Jantje de 507, 529, 530
Cock, Regnerus de 136
Cock, Regnerus Tjaarda de ... 136, 137, 153
Cock, Roelof de 134
Cock, Theodora de 135
Cock, Theodorus Gerardus de ... 168
Cock, Theodorus Gerhardus de ... 137
Cock, Ds Tjaarda de ... 19, 20, 56, 137
Cock, burgem. Tjaarda de ... 133, 136
Cock—Venema, Frouwe zie Venema, Frouwe
Cock van Kerkwijk, Adriaan de ... 134
Cocq, Johan de 134, 138
Cocq van Herwijnen, De 138
Comba, E. 50
Commissaris, A. C. J. 198
Comrie 150, 421
Corstius, J. 185
Corwinus, J. 75, 76
Cost, W. ... 260, 261, 268, 269, 279, 316
Costa, Da ... 37, 50, 52, 67, 73, 77, 95, 108, 110, 126, 152, 182, 238, 240, 255, 266, 274, 365, 375, 377, 389, 404, 480, 512, 513, 520, 521
Costerus 171
Cramer 271
Cremer Jz, M. ... 260, 261, 353, 359, 383, 384, 385, 394, 400, 444, 493, 502, 508
Cuperus, S. 139
Cypriaan Tertulliaan 223

D.

Damhof, G. J. 558
Damsté, J. J. 296, 310, 327
Daran, A. 160, 169
Darren 160
Datema, R. 23
Dekens 547
Dermout, I. J. ... 101, 120, 127, 449, 462, 467, 477, 479, 486, 487, 502, 510
Dethmers 146, 168
Diekema, G. J. 558
Diepenhorst, P. A. 17, 421, 574
Diermanse, A. M. 573
Dijk, A. K. van 556
Dijke, P. van 19
Dijkema, ... 376, 377
Dijkstra, H. A. 15
Dijkstra, L. ... 77, 78, 128, 339, 341, 342, 343, 357, 359
Dikema 558
Doedens 20, 56
Does, J. C. van der ... 24, 25, 33, 40, 92, 126, 127, 139, 482, 523, 532, 552
Donker Curtius, H. H. ... 48, 111, 127, 178, 197, 327, 335, 347, 467, 475, 477
Doornbos, Tr. E. 550
Doumergue, E. 3
Drukker, D. D. 81
Duin, R. W. ... 8, 20, 62, 197, 238, 254, 258, 259, 260, 261, 262, 263, 268, 271-279, 281, 319, 359, 414, 415
Duker, A. C. 524
Dulst, G. van 38
Durham 171
Dusseltje, D. 248

E.

E. B. 132
Eberhard 269
Eekhoff, H. A. 274
Eerde, J. R. van 305
Eermans, J. 349
Egeling, L. ... 107, 152, 163, 178, 236, 240, 482
Engels, R. ... 29, 105, 107, 110, 112, 117, 127, 231, 271, 379, 462, 501
Enk, D. van 81, 83
Eppens, M. 73
Eppo Ippius 136
Ernst August 276
Erskine 294

F.

Faber, J. S. 130, 131, 132, 354
Farel 44
Feburé, J. le ... 37, 45-49, 68, 71, 73, 93, 126, 415, 514
Feen, Z. H. van der 92
Feenstra, M. D. 546, 547, 548
Feith, Rhijnvis zie Rhijnvis Feith.
Ferguson 67
Fergusson, J. 93
Fernhout Mzn. K. 572, 573, 574
Festus Hommius 171

Fijnebuik 62
Flier 83
Fockens, L. 30, 136, 189, 501
Fockens, „Juffers" 136
Fockens, Ippius 138
Francken 171, 234
Frieling 21
Fruitier 211

G.

Gaarsen 171
Gaay Fortman, De 388
Gaussen 237
Geertsema (geslacht) 136
Gelms, Harm 346, 492
Gewin, E. ... 3, 367, 387, 406, 421
Gezelle Meerburg, G. F. ... 12, 18, 73, 113, 114, 115, 133, 152, 286, 323, 388, 399, 407, 423, 425, 514, 524
Gieseler, J. K. L. ... 93, 129, 144, 167, 169, 171, 172, 173, 181, 195, 204, 240, 279, 326, 327, 328, 331, 340, 341, 345, 347, 353, 361, 363, 380, 437, 521, 522, 528, 529
Gillis, Van 155
Gispen, H. 14
Gispen, J. 574
Glas, Jac. 543
Golverdinge Sr, J. van ... 27, 38, 40, 63
Gomarus 325, 467
Graaf, De 404
Groen, A. B. 544
Groen van Prinsterer, Dr 147
Groen van Prinsterer, G. ... 3, 9, 16, 21, 75, 76, 77, 93, 147, 186, 255, 342, 566, 574
Groot, P. H. de zie Hofstede de Groot, P.
Grosheide, F. W. 574
Guichart 160
Guido de Brès 171
Gunning, J. H. 4, 279
Gunning J.Hzn, J. H. 91
Gutry, W. 171, 253, 526

H.

Haan, T. F. de ... 2, 7, 21, 23, 25, 29, 30, 88, 89, 133, 152, 167, 272, 501
Haldane 44
Halen, Mevr. van 160
Hall, A. M .C. van ... 36, 40, 512, 529
Hamelau Tacke 277
Harms, Jan 19, 20
Harms, Kornelis 205
Hartogh, G. M. den 572
Hasselman, J. 38, 398, 406
Havinghe 136
Havinghe, Anna W. 136
Hazekamp, O. G. 169
Heerkens 143
Heidt, C. v. d. 44
Heidt, D. v. d. 44
Hekma 87
Hellenbroek 110, 189, 234, 283
Helm, J. van der ... 191, 192, 241, 302, 311, 358
Henderson 45
Hendriksz, D. ... 327, 372, 440, 444, 503, 504
Hengel, Van 120
Herderschee, J. 196, 197
Herdingh 39
Heringa 120
Heumen, Van 520, 523
Heusde, Ph. W. van 266, 279
Hilbrands, J. 174
Hoeven, Ten 154
Hofstede de Groot, P. ... 34, 111, 112, 113, 127, 128, 131, 132, 142, 152, 164, 167, 169, 170, 171, 172, 173, 174, 176, 177, 181, 186, 193, 194, 195, 199-230, 232, 244, 246, 253, 325, 328, 330, 331, 338, 342, 344, 345, 346, 347, 348, 353, 355, 356, 365, 373, 384, 386, 390, 392, 394, 399, 401, 410, 419, 420, 448, 467, 475, 507, 521, 522, 527, 528
Hogendorp, Dirk graaf van ... 4, 23, 24, 25, 31, 33, 127, 142, 255, 267, 331, 339, 342, 344, 346, 353, 354, 355, 357, 366, 377, 381, 387, 388, 389, 407, 415, 416, 417, 418, 436, 437, 438, 439, 440, 446, 448, 451, 454, 475, 480, 566
Hogendorp, Gijsb. Karel graaf van ... 330, 342, 344, 346, 387, 389
Hogendorp, F. graaf van 23
Hogerzeil, S. ... 30, 281, 501, 502, 506
Hoksbergen, D. 81, 195, 171
Holtius 421
Hoogendorp, Maria 400, 402, 452
Hoogkamer 38
Hoop, D. v. d. 413
Hoor, F. M. ten ... 434, 572, 573, 574
Horst, J. van der 189, 195, 350
Houten, W. van 71
Houwink 56, 348
Hoveker, H. 37, 38, 278, 375

Huisman ... 395
Hulshoff, Geertje Harms ... 534, 554, 571; zie verder: Koster, Wed.
Hulshoff ... 558
Hulst, L. J. ... 21
Huss ... 252

I.

Ingelse, A. ... 266, 279

J.

Jager, G. de ... 350
Janse, A. ... 279
Janse, David ... 19, 91
Jansen, Joh. ... 78
Janssen, J. D. ... 368, 387, 412, 413, 414, 415, 495
Janssen Rzn, Cls. ... 406
Japikse, N. ... 21, 22
Jong, De ... 75, 76
Jong, Mej. de ... 351
Jongeneel ... 25
Joukes, M. ... 266
Junius ... 171

K.

Kaajan ... 482
Kalff, G. ... 523
Kalma, S. ... 351
Kasper, A. ... 406
Keizer, G. ... 15, 50, 126, 127, 138, 198, 387
Kema, R. A. ... 289, 543
Kemp, C. M. van der ... 9, 101, 108, 112, 113, 127, 128, 347, 384, 388, 390, 398, 399, 404, 416, 417, 419, 436, 437, 438, 439, 440, 454, 474, 475, 490, 502, 544
Kers, P. ... 544
Kerssies, G. ... 88
Kingmans, H. ... 19, 25, 188
Kist, N. C. ... 120, 150, 482
Klijn, H. G. ... 396, 406
Klok, J. ... 50, 98, 339, 341, 342, 343, 352, 353, 370, 383, 392, 400, 401, 402, 425, 430, 437, 438, 441, 446, 447, 451, 452, 457, 465, 466, 467, 468, 475, 476, 477, 503
Kloosterman, S. ... 279
Knap, J. J. ... 62
Knipscheer, F. S. ... 23
Knox, J. ... 171, 253, 286, 500, 526
Knuttel, W. P. C. ... 8, 355
Kock, Gerhardt ... 136
Koelman, J. ... 92, 171
Koenen, H. J. ... 513
Kohlbrügge, J. H. F. ... 23
Kohlbrügge, H. Fr. ... 18, 29, 40, 44, 62, 92, 130, 250, 267, 279, 281, 336, 337, 340, 363, 364, 365, 369, 370, 371, 388, 394, 396, 398, 404, 406, 408, 410, 428, 434, 502, 506, 512, 515, 519, 520, 524
Kok, F. A. ... 38, 39, 81, 86, 88, 94
Kok, J. ... 19, 25, 92, 130, 134, 135, 168, 189, 279
Kok, W. A. ... 7, 169
Kooi, Hidde P. v. d. ... 88
Kool, J. ... 240, 344, 345, 405
Koopmans, P. D. ... 30, 501
Kooy, F. van ... 435, 482
Koster, wed. ... 317, 318, 359, 369, 491, 504, 534
Koster, F. T. ... 534
Kotzebue, A. F. F. von ... 389
Kramer ... 190
Kramer, Grietje ... 190
Krediet, J. ... 9, 36
Kreulen, J. R. ... 11
Krieger, W. L. ... 150
Kromsigt, P. J. ... 572
Krummacher ... 44, 171, 237, 238, 276
Kuiper, R. P. ... 435
Kuipers, Geertje ... 528, 534
Kuipenga, K. P. ... 176, 177, 289, 544
Kuperus, L. ... 19, 25
Kuyper, A. ... 232, 248, 434, 482, 572, 573, 574

L.

Laan, Van der ... 56
Laan, H. van der ... 374, 376, 384
Laan, K. A. van der ... 320, 473
Laatsman, W. ... 24, 50, 67
Labadie, Jean de ... 52, 560
Laken, Van ... 157
Lammers, J. ... 30, 33
Lampe, Fr. A. ... 54, 171
Landwehr, J. H. ... 18, 21
Lanter, W. ... 25
Latum, J. van ... 146
Laurman, M. F. ... 72, 73, 85, 93, 100, 101, 102, 107, 127, 169, 176, 183, 185, 186, 237, 265, 266, 287, 296, 297, 298, 319, 335, 365, 379, 380, 392, 399, 402, 409, 414, 446, 448, 451, 467

Ledeboer, L. G. C. ... 18, 52, 62, 83, 86, 91, 133
Leer, Maria 129, 130
Leidekker 171
Lennep, Van 389, 390
Linde, A. van der 16
Lindeboom, J. 13, 32, 44, 572
Lindeboom, L. 573
Linden, J. van der ... 74, 102, 105, 107, 127, 150, 168, 183, 186, 237, 241, 255, 256, 257, 258, 268, 320, 337, 373, 384, 392, 399, 401, 409, 410, 411, 421, 448, 467, 496, 501, 506
Lisman, J. M. 78, 94
Lodensteyn, Van 31, 180, 401, 447
Lok, P. A. 88
Lonkhuyzen, J. van ... 18, 40, 50, 169, 295, 336, 388, 406, 421, 434, 482, 506, 520, 523, 524
Loon, Jhr J. W. van 574
Loon, L. van 30, 288, 501
Loosjes, J. 21, 511
Los, S. 86
Love 171, 397
Luit, P. K. 354, 506, 544
Luikens 157
Lulofs, J. 73
Luninga, S. 205, 394, 395
Luther ... 43, 102, 141, 171, 209, 228, 250, 252, 262, 275, 308, 368, 370, 425, 571

M.

Maanen, Van 24, 127, 197, 532
Malan, Cesar 6, 368
Mangel 30, 501
Marang, G. P. 129, 130
Marnix van St Aldegonde ... 43, 449
Maronier, J. H. 129
Martyr, Petrus 171
Maurits 257
Mazereeuw 130
Medema, R. 543
Mees, Fam. 137, 157, 386
Mees, P. 137, 143
Mees, R. P. 361
Meeteren, M. van 197
Meiners, E. 171, 276
Meder, Helias 271, 272
Menkema, zie Alberda van M.
Menso Alting 271
Messchert, W. 37, 38, 40
Meulen, A. J. v. d. 139
Meyer, L. 326
Meyer Brouwer, L. ... 236, 243, 283, 297, 310, 313, 315, 318, 320, 325, 326, 327, 334, 335, 337, 355, 362, 370, 374, 378, 379, 381, 384, 445, 446, 453, 456, 457, 462, 463, 464, 465, 467, 472, 486, 501
Meyering, J. 130, 132, 288
Meyerink, H. Hz 148
Middelhove 396
Moen, C. J. de 38, 49, 73
Molenaar, D. ... 9, 10, 37, 45, 46, 47, 62, 71, 93, 95, 96, 97, 99, 110, 126, 129, 171, 182, 183, 185, 186, 187, 231, 238, 245, 248—251, 254, 267, 274, 280, 282, 283, 286, 290, 299, 308, 330, 340, 360, 365, 366, 367, 368, 387, 404, 415, 416, 418, 419, 437, 452, 482
Mooibroek, B. 510
Moorrees, B. ... 38, 116, 117, 118, 119, 120, 123, 129, 195, 282, 284, 293, 386, 404, 518, 519, 566
Mosheim 150
Mugge, W. 288, 342, 345, 346, 354, 492
Mulder, C. 14, 523, 573, 574
Mulder, T. E. 38, 40, 232, 356
Mulder 171
Müller 237
Muller 276
Muntinghe, H. 143, 150, 272
Muysken 532

N.

Nanninga 515, 517
Nieman, H. 143, 176, 391, 392
Nieuwenhuyzen 399, 404, 406
Niewold, B. 475
Nollen, J. 523
Noordtzij, A. 430
Noordtzij, M. ... 17, 23, 138, 139, 167, 176, 230, 555
Noorduyn 83
Noppen—Van Velzen, Mevr. 23
N. S. v. L. 58, 59, 63, 71, 171
Nüse, H. 184

O.

Oemler 101
Oldenbarneveld 257
Oomkens, J. 35, 129, 187
Oordt, Van 347
Oosterbeek, J. G. 143, 150, 167, 391, 392
Oosterhuis, Martje 552, 558

Osterveld ... 171
Ostmale (geslacht) ... 134
Ouden, J. H. den ... 37, 38, 39, 40, 41, 45, 126, 404, 418, 518
Outrein, Joh. d' ... 59

P.

Pallandt, Floris graaf van 136, 138, 368
Pallandt van Keppel, Van ... 399, 411, 412, 415, 577
Palm, Van der ... 120, 224, 325
Pantekoek ... 415
Pape, C. W. ... 11, 285, 367, 406, 423, 425, 521, 522, 528, 529, 537, 539
Pareau ... 347, 455, 475, 479
Pekah ... 19
Pelagius ... 205
Peregrin de la Grange ... 171
Perez, Marcus ... 42
Pictet ... 171
Pierson, Allard ... 16
Pierson, Gregory ... 44, 348
Pieters, K. J. ... 11
Pietersen, W. ... 191, 192, 420
Pistorius, Joh. ... 451
Poelman, H. G. ... 91, 430, 558
Poelman, Mevr. zie Venema, Frouwe.
Posthumus, R. ... 186, 187
Postma, D. ... 89, 94, 420
Postma, J. O. ... 414, 415
Potter van Loon ... 547, 548
Prins, R. ... 16, 558

R.

Raadt, W. de ... 136
Raalte, A. C. van ... 10, 12, 17, 62, 73, 86, 91, 133, 297, 406, 514
Reddingius, G. Benthem; zie Benthem Reddingius, G.
Reddingius, W. G. ... 150
Reitsma, J. ... 12, 20, 24, 32, 63, 75, 92, 126, 127, 130, 152, 173, 188, 347, 508, 511, 522, 523, 530, 560, 572
Rengers ... 491
Resbyck, I. J. ... 197
Rhee, J. van ... 113, 114, 115, 116, 152, 286, 375, 388, 415, 422, 423, 424, 425, 524
Rhijn, M. van ... 138, 513
Rhijnvis Feith ... 447, 468
Ridderinkhoff, J. ... 278, 395, 405, 406
Rijk van der Haar ... 195
Ritsema, D. P. ... 320, 473, 558
Roode, N. J. W. ... 139
Roorda van Eysinga, S. F. W. ... 93
Roy, J. J. le ... 105, 107, 116, 127, 237, 238, 271, 462, 501
Royaards ... 479, 480
Rullmann, J. C. ... 17, 18, 21, 25, 33, 50, 92, 130, 271, 352, 506, 523, 558
Rutgers, A. ... 306, 307, 308, 309, 328
Rutgers, P. ... 306

S.

Saar, Wed. du ... 37
Sand ... 389
Schaap, P. ... 189, 349, 351
Schelven, A. A. van ... 138
Schenck van Stoutenburg ... 553
Schierbeek ... 35
Schildkamp, E. ... 542
Schildkamp, O. ... 542, 543, 544
Schildkamp, O. L. ... 39, 545, 546
Schiotling, E. ... 16, 523, 524
Schoemakers ... 21
Schoenmaker, J. ... 259
Schoenmaker, L. ... 174
Schoetgenius Stapula ... 224
Scholte, H. P. ... 9, 10, 11, 18, 23, 25, 33, 36, 37, 38, 39, 52, 73, 82, 91, 92, 94, 113, 114, 115, 116, 117, 120, 123, 129, 133, 139, 152, 171, 178, 179, 195, 218, 240, 267, 279, 281, 282—288, 290, 292, 295, 297, 299, 302, 313, 320, 322, 332, 333—335, 339, 347, 365, 367, 370, 374, 375, 376, 387, 388, 392, 394, 396, 397, 398, 399, 404, 406, 410, 414, 415, 417, 421, 422—429, 492, 508, 509, 511—522, 523, 524, 525—550, 551, 552, 553, 554, 564, 565, 573, 576
Scholte, J. A. ... 512
Scholte, Wed. ... 512
Schortinghuys ... 19, 20, 53
Schot, C. C. ... 16
Schotanus ... 349
Schotsman, N. ... 9, 37, 48, 95, 126, 263, 377
Schouwenburg, A. ... 50, 52, 81
Schassert, J. ... 8, 73, 93, 132
Schröter ... 156, 168, 169, 281, 370, 371, 388, 394, 506
Schröter, Mevr. ... 159
Schröter Jr ... 281
Schuilenborch, Gerh. ... 57
Schultz ... 269
Schuur, K. ... 98

Schuurman, M. 4
Segboer, Mej. 305
Senden, G. H. van 73, 93
Setten, O. F. 515
Sevenstern, P. G. ... 266, 361, 372, 377, 386, 491, 492, 536, 542
Sibersma 171
Siertsema, H. O. 248
Sikemeier 523, 524
Sinesus, H. 59
Sissingh 136, 168
Sissingh, Christiana 168
Slothouwber 283
Smeedes, J. A. 132
Smit 156
Smit, M. 387
Smith, N. ... 302, 311, 316, 318, 358, 508, 527, 528, 532, 534, 537, 538, 539, 540, 541, 549
Smith (luitn.-kol.) 532
Smitt, W. W. 38, 50, 52
Smitt (minister) 561
Smytegeld 171
Sneider 224
Snetlage 242
Spall, T. van 285, 425
Steemaker, J. 544
Stegeman, B. 138
Steinhart 269
Stigter, T. 572, 573
Stoit, F. H. 532, 540, 541
Strijks, J. 14
Sundag 420
Swaneveld, Titia 136
Swinderen, Van 349
Sybenga, S. ... 6, 9, 10, 24, 138, 237, 298, 303, 305, 311, 313, 317, 322, 323, 331, 378, 402, 407, 437, 474, 527, 532, 535, 572, 574

T.

Tamerling 376
Teylingen, E. G. van 94
Thelwall 45, 50, 95, 238
Themmen, J. B. 339, 242, 354
Theremin 276
Thorbecke 513
Tieleman 49, 73
Timmer, J. 56
Timmerman, K. 89
Timmerman, R. J. 139
Tinga, S. 143
Tonckens, Eellven 136
Trigland 211, 448, 467
Turrettini 43, 150
Tuuk, N. van der 164, 169

U.

Uilkens 373
Uitterdijk, F. H. 89, 94
Urainus 209, 308

V.

Valdo, P. 42
Veen, Wed. W. G. van der 89
Veeninga, R. J. 132
Veenstra 86, 87
Velde, Van 30
Velde, E. van der 33
Veldman 175
Veltkamp 558
Veltman 558
Velzen, S. van ... 1, 11, 14, 18, 23, 24, 38, 44, 63, 73, 82, 83, 84, 85, 86, 91, 130, 133, 279, 281, 347, 351, 414, 421, 422, 427, 432, 434, 501, 502, 506, 511, 513, 515, 523, 524, 527, 531, 540, 541, 551
Velzen Jr, S. van 23
Velzen—Vrijland, Mevr. S. van ... 23
Venema, Ds 136, 137
Venema, Frouwe ... 1, 27, 31, 91, 137, 143, 144, 145, 146, 148, 149, 150, 153, 154—156, 158—161, 163, 164, 168, 170, 177, 179, 263—266, 279, 280, 288, 289, 356, 369, 376, 385, 391, 397, 404, 418, 419, 430, 487, 488, 530, 542, 555, 556
Venema, Etje Hel. 136, 137
Venema, Helenius 136
Venema, Hermanna 153
Verhagen Jr, J. 17
Verhagen Jr, J. 17, 574
Verschuir 54
Verschuur, freule ... 33, 364, 369, 388, 410, 428,
Verwey, Bern. ... 37, 45, 47, 48, 68, 93, 95, 96, 268
Vijgeboom, J. W. ... 36, 60, 61, 62, 63, 64, 92, 130, 131, 175, 182, 560
Visser, Ds J. 295
Visser, J. .... 291—295
Visser, J. Th. de 387
Voet, K. 205
Voetius 117, 281, 434, 467, 515, 524, 565

Vollenhoven, D. H. Th. 25, 406
Vos Azn, G. J. 387
Vries, A. de 185
Vulgentius 223

W.

Waal, J. A. G. de 524
Wagenaar, L. H. 16, 33, 130, 169, 524
Warmolts, J. H. ... 241, 268, 302, 306, 311, 358, 383
Weers, E. 510
Werp, D. J. van der ... 11, 28, 38, 94, 128, 193, 339, 340, 342, 410, 419, 420, 421, 439
Wessel Gansfoort ... 137, 138, 268, 325
Wesselius, Joh. 71
Westendorp, M. 50, 67, 348
Wichelhaus 276
Wielenga, B. 240, 573
Wielenga, D. K. 434
Wielinga, J. B. ... 128, 344, 347, 351
Wierema, J. 524
Wieringa 558
Wijgerden, G. van 24
Wijgmans, Cath. 405
Wijnbeek, J. 574, 576
Wiklef 252
Willem, Prins ... 3, 34, 42, 138, 179, 186, 360, 481, 494
Willem III, stadhouder 3
Willem III, Prins 500
Willem I, Koning ... 1, 35, 178, 182, 184, 190, 243, 244, 245, 254, 277, 291, 296, 315, 330, 334, 351, 356, 358, 359, 360, 361, 362, 363, 367, 368, 369, 372, 375, 380, 381, 382, 386, 387, 391, 392, 397, 398, 399, 400, 403, 411, 412, 413, 414, 415, 419, 420, 424, 428, 434, 459, 478, 480, 481, 484, 485, 494, 495, 496, 502, 503, 506, 509, 520, 521, 529, 536, 543, 545, 546, 547, 548, 553, 555, 564
Willem II, Koning 349
Willem Wubo's 20
Willigen, P. van 178, 196, 197
Wind, H. J. ... 23, 36, 86, 87, 88, 89, 90, 91, 527, 545, 546, 547
Wind, Jan 89, 90
Winter, Egb. 544, 558
Wit, Klaas de ... 532, 539, 540, 541, 542, 543
Wit, Lammert de 543
Wit, P. de 94
Wit, P. R. de 391, 395, 398, 399
With, Th. de 90, 94
Wits(ius) 171
Wits, H. 237
Woldringh, B. J. 444
Wolff en Deken 76, 77, 94
Wolter 174
Wolters 188, 388
Wolters, J. B. 454
Wormnest ... 180, 259, 260, 261, 551
Wormser, J. A. 18, 19, 574
Wumkes, G. A. 21, 25, 30, 33, 92, 94, 138, 141, 189, 235, 347, 348, 350, 506

Y.

Ynia, B. A. 524
Ypey, A. 101, 127, 143, 462, 467

Z.

Zeeuw J.Gzn, P. de 138, 240, 291
Zichterman 361
Zuylen van Nijevelt, C. baron van 9, 13, 37, 62, 93, 98, 99, 114, 129, 142, 183, 185, 186, 187, 192, 194, 199—202, 204—217, 221, 234, 236, 237, 238, 246, 247, 248, 251, 253, 267, 330, 387, 392, 397, 403, 406, 411, 421, 438, 497
Zuylen van Nijevelt, H. baron van 421
Zuylen van Nijevelt, J. A. baron van 421
Zuylen van Nijevelt, Paulus Jakob baron van ... 9, 31, 33, 37, 98, 99, 114, 129, 187, 238, 388, 397, 398, 402, 403, 407, 418, 419, 421
Zuylen van Nijevelt, Philip Julius baron van 421
Zuylen van Nijevelt, Mevr. de Baronesse van ... 253, 398, 403, 407, 418, 419
Zwart 558
Zweeden, P. van 454
Zwinglius 209

CORRIGENDA.

pag. 10 r. 8 v. b. staat: de Reformatie; lees: *de Reformatie.*
pag. 14 r. 18 v. b. staat: *Helenius de Cock;* lees: Helenius de Cock.
pag. 16 r. 14 v. b. staat: Elise Schistling; lees: Elise Schiotling.
pag. 18 r. 9 v. b. staat: Scholten; lees: Scholte.
pag. 18 r. 21 v. b. staat: J. H. Gunning Jhzn; lees: J. H. Gunning J.Hzn.
pag. 18 r. 18 v. o. staat: L. J. C. Ledeboer; lees: L. G. C. Ledeboer.
pag. 19 r. 15 v. b. staat: *Jan Egbert Broekema;* lees: *Jan Egberts Broekema.*
pag. 25 r. 20 v. b. staat: V(ollenhove); lees: V(ollenhoven).
pag. 33 r. 5 v. o. staat: Lammerts; lees: Lammers.
pag. 38 r. 1 v. b. staat: H. J. Scholte; lees: H. P. Scholte.
pag. 39 r. 15 v. b. staat: Herdinge; lees: Herdingh.
pag. 49 r. 10 v. o. staat: Athonie; lees: Anthonie.
pag. 72 r. 1 v. b. staat: M. T. Laurman; lees: M. F. Laurman.
pag. 77 r. 2 v. o. staat: Achitoffels; lees: Achitofels.
pag. 78 r. 14 v. b. staat: J. M. Lisman; lees: J. H. Lisman.
pag. 86 r. 7 v. b. staat: H. G. Wind; lees: H. J. Wind.
pag. 86 r. 15 v. o. staat: Benthuizenk; lees: Benthuizen. K.
pag. 93 r. 17 v. b. staat: M. T. Laurman; lees: M. F. Laurman.
pag. 289 r. 18 v. o. staat: Kuipinga; lees: Kuipenga.
pag. 345 r. 14 v. o. staat: W. de Clerq; lees: W. de Clercq.
pag. 347 r. 18 v. o. staat: Wielenga; lees: Wielinga.
pag. 354 r. 3 v. b. staat: P. K. Sluit; lees: P. K. Luit.
pag. 367 r. 10 v. b. staat: Everhard; lees: Everard.
pag. 369 r. 19 v. b. staat: Kosters; lees: Koster.
pag. 369 r. 9 v. o. staat: Arnhem; lees: Nijmegen.
pag. 401 r. 3 v. o. staat: Lodenstein; lees: Lodensteyn.
pag. 501 r. 16 v. o. staat: E. van Loon; lees: L. van Loon.
pag. 534 r. 12 v. o. staat: Hulshof; lees: Hulshoff.

INHOUD.

Hfdst.		Bladz.
I.	Bronnen	1
II.	Het handschrift naar correspondentie met en door den vader der Afscheiding	26
III.	„Weer een stevige Boekverkooper"	34
IV.	Negotie en religie	42
V.	Oefeningen en Oefeninghouders	51
VI.	Blauwboekjes	95
VII.	Van Dietschen bloede	133
VIII.	Hendrik de Cock als jong predikant van Eppenhuizen, Noordlaren en Ulrum geesteskind der eeuw	140
IX.	De crisis in het leven van ds H. de Cock en van zijne vrouw Frouwe Venema	170
X.	Correspondentie tusschen De Groot en De Cock . . .	199
XI.	Verdere ontwikkeling in het leven van het predikantsgezin te Ulrum	232
XII.	Reactie in en buiten de gemeente van Ulrum	241
XIII.	Steun gezocht en gevonden	280
XIV.	Laurmans haat, Damsté's en anderer laster, in bond met Du Cloux' nijd, klagen De Cock aan	296
XV.	De Cock geschorst	306
XVI.	De kerkeraad van Ulrum en De Cock protesteeren tegen het vonnis van de classis Middelstum	314
XVII.	Onderscheiden oordeel over De Cock's optreden . . .	323
XVIII.	Instemming met de actie van De Cock	332

Hfdst. Bladz.

XIX. De Cock actief, hoewel geschorst 352

XX. Het vonnis verzwaard 357

XXI. „De tusschenkomende omstandigheden" 391

XXII. De geschorste afgezet. In appèl bij de synode 408

XXIII. Beweging in het land van Heusden en Altena rondom ds H. P. Scholte 422

XXIV. De kerkeraad van Ulrum wendt zich tot de staten van Groningen en tot het Provinciaal Kerkbestuur . . . 431

XXV. De synode aan het werk 436

XXVI. Geschiedenis en inhoud van het appèl en de drie memories ingezonden bij de synode 445

XXVII. Conditioneel veroordeeld door de synode 475

XXVIII. Pogingen tot herstel in het ambt 483

XXIX. Plagerijen van en vervolging door het Provinciaal Kerkbestuur 491

XXX. De Cock weet den tijd van het onnoodig uitstel uit te koopen 496

XXXI. Thuiskomst onder droeve omstandigheden 507

XXXII. De „Apostolische reis" van den veelbesproken predikant Hendrik Peter Scholte 511

XXXIII. Het gebeurde op den 12den October 525

XXXIV. Scholte's kort verblijf te Ulrum 533

XXXV. Tot afscheiding besloten 553

XXXVI. Het beginsel van de afscheiding 559

Aanhangsel 574

Naam-register 579

Corrigenda 588